

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ТИҶОРАТИ
ТОҶИКИСТОН**

Ташкилоти базавии
давлатҳои аъзои ИДМ

**КОНФЕРЕНСИЯИ ИЛМИЮ НАЗАРИЯВИИ ОМУЗГОРОН
БАХШИДА БА СОЛҲОИ 2025-2030 “СОЛҲОИ РУШДИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ ВА
ИННОВАТСИЯ” ДАР ДОИРАИ “ҲАФТАИ ИЛМ ДАР ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ
ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН” (21-26 АПРЕЛИ СОЛИ 2025)**

**ПРЕПОДАВАТЕЛЬСКАЯ НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ,
ПОСВЯЩЕННАЯ 2025-2030 ГОДАМ «ГОДАМ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВОЙ
ЭКОНОМИКИ И ИННОВАЦИЙ» В РАМКАХ «НЕДЕЛИ НАУКИ В
ТАДЖИКИСТАНСКОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ КОММЕРЧЕСКОМ
УНИВЕРСИТЕТЕ» (21-26 АПРЕЛЯ 2025 ГОДА)**

ДУШАНБЕ-2025

«... рушди устувори иқтисодии кишварамонро таъмин намоем, барои ҳар як шахрванди мамлакат шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро муҳайё созем. Ҷиҳати вусъат бахшидан ба равандҳои инноватсионӣ ва истифодаи ҳамаҷонибаи имкониятҳои технологияҳои рақамӣ дар иқтисодиёт пешниҳод менамоем, ки солҳои 2025 – 2030 «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» эълон карда шаванд....»

аз Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон солҳои 2025-2030 “Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия” 28.12.2024, шаҳри Душанбе

ББК: Тадж: 65.2

УДК: 330

Конференсияи илмию назариявии омӯзгорон бахшида ба солҳои 2025-2030 “Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия” дар доираи “Ҳафтаи илм дар Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон”. Душанбе, 21-26 апрели соли 2025/Дар таҳрири доктори илмҳои техникӣ, профессор Х.Х. Назарзода, номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсент Ҷ.Н. Машокиров, номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсент З.С. Султонов, номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсент Амонов С.С. ва мутахассиси раёсати илм ва инноватсия Тагаева М.Р. – Душанбе: «ДДТТ», 2025. – 428 с.

Преподавательская научно-теоретическая конференция, посвященная 2025-2030 годам «Годам развития цифровой экономики и инноваций» в рамках «Недели науки в Таджикском государственном университете коммерции». Душанбе, 21-26 апреля 2025г./ Под редакцией доктора технических наук, профессора Х.Х. Назарзода, кандидата экономических наук, доцента Дж.Н.Машокирова, кандидата экономических наук, доцента З.С.Султонова, кандидата экономических наук, доцента Амонова С.С., и специалиста управления науки и инновации Тагаевой М.Р.– Душанбе: «ДДТТ», 2025. – 428 с.

Матни маърузоҳо дар шакли асл нашр шудаанд ва барои мазмун ва аслияти онҳо масъулият ба зиммаи муаллифон мебошад.

Тексты статьи публикуются в оригинальном виде, ответственность за их содержание и оригинальность несут авторы.

РАЁСАТИ ИЛМ ВА ИННОВАТСИЯ

УПРАВЛЕНИЕ НАУКИ И ИННОВАЦИИ

© Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон, 2025
© Таджикский государственный университет коммерции, 2025

Мундарича

№	Ному насаби омӯзгор, номи мавзӯ	Саҳ.
1.	Сияршоҳ Раҳматов. Фискальная политика в республике таджикистан: вызовы и направления реформ	8
2.	Раҳматова К.Н., Вомбаргҳои сабзи ҶСК бонки Эсхата: хусусиятҳо ва дурнамои рушд дар Тоҷикистон	10
3.	Наботзода П.Ч., Таҷрибаи шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ дар Ҷумҳурии Корея	12
4.	Одинаев А.И., Таҳлили рушди баҳши хусусӣ ва соҳибкорӣ дар даврони истиқлолияти давлатӣ	16
5.	Абдуллоев З. А., Тақмили низоми идоракунии кормандон дар шароити рақамикунонӣ	18
6.	Абдурахмон Ҳакимзода, Масоили рушди маркетинги рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	22
7.	Аминов Ф.И. Малый бизнес, как основа современной экономики	29
8.	Асоева М. С. Омилҳои таъминкунондаи сифат ва беҳатарии ғизо	32
9.	Кабутзода Қ. М. Таҳлили омилҳои таъсиррасон ба рушди устувори савдои чакана	36
10.	Мирзоалиев А. А. Проблемаҳо ва дурнамои рушди идоракунии рақамӣ	39
11.	Саломова У. Т. Хизматрасониҳои маишӣ дар шароити ташаккули иқтисоди рақамӣ	42
12.	Холиқова П. И. Иқтисоди рақамӣ: моҳияти падида, ташаккул ва рушд	44
13.	Ҳакимов А.А. Нақши тичорати электронӣ дар фаъолияти соҳибкорон	47
14.	Ҳамитов М. С., Шамсов Ф.Т. Самтҳои афзалиятноки таъмини амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	50
15.	Хикматова М. С. Потребительский рынок и условия его формирования и развития	56
16.	Холова М.С. Кваллиметрия ҳамчун усули миқдории баҳодихии сифати маҳсулот	60
17.	Хисориева Г.Т. Взаимодействие представителей бизнес структур и высших учебных заведений в подготовке высококвалифицированных специалистов	64
18.	Хусенов Б. А. Паёмҳо – ҳудогоҳи ва худшиносии миллатанд.	67
19.	Раҳмонкулов М. Хусенов Б.А. Худойулов Х. Дж. Омилҳои асосии ташаккулдиҳандаи сифатҳои ҳоси касбии бакалаврҳо дар низомии кредитии таҳсилот.	69
20.	Ҷафархони Шер. Нақши маркетинги рақамӣ дар рушди соҳибкории хурду миёна	72
21.	Шаропов Ф. Н. Идоракунии сифати маҳсулот тибқи стандартҳои исо силсилаи 9000	74
22.	Султонов З. С. Вызовы банковской системы республики Таджикистан в условиях экономической нестабильности	78
23.	Халимов Л. М. Нақши низомии бонкӣ дар рушди иқтисоди миллий	81

24.	Мирзоев У.Ё. Кортҳои пардохтии бонкӣ ва нақши онҳо дар афзунгардониҳои ҳисоб баробаркунии ғайринақдӣ	86
25.	Одинаев Ҳ. Рушди экосистемаҳои бонкӣ дар шароити иқтисодии рақамӣ	89
26.	Сафарова М.Б. Механизм ва тартиби интиқоли маблағҳои муҳоҷирони меҳнатӣ тавассути хизматрасониҳои бонкӣ	94
27.	Шоназарзода Н.Ш. Менеҷменти андоз ҳамчун воситаи самарабахши идоракунии андоз дар шароити навсозӣ ва рушди маъмурикунонии андоз	100
28.	Тураева М.Т. Переход к зелёной энергетике: мировой опыт и перспективы	109
29.	Хамидова С.Х. Роль налоговой политики в обеспечении экономической безопасности	111
30.	Маҳмаризозода Б.М. Тақмили андозбандии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар шароити иқтисодии рақамӣ	114
31.	Махсумзода Н. Д. Низомии андозбандӣ дар асрҳои миёна	119
32.	Рачабов К. Р. Нақши андозҳои маҳаллӣ дар ташакулулҳои даромади бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон	122
33.	Неймонов Дж. М. Политические основы совершенствования межэтнических отношений в Республике Таджикистан	126
34.	Шарипов М.И., Бойназаров Э. Ҳ., Ғафуров Р. Ҳ. Маълумотҳои астрономӣ дар Қуръон	128
35.	Авғонов С. М. Нақши асотир дар тарбияи шахс	133
36.	Бобохочаева Г. Социально-психологические последствия вынужденной трудовой миграции	136
37.	Шарипов М.И., Бойназаров Э.Х. Қойгоҳи дӯстӣ дар муносибати байни миллатҳо	140
38.	Сангова Ф. Х. Абуҳанифа - бузургтарин мутафаккири олами исломӣ	141
39.	Муҳаммадсафо Саъдуллозода. Масоили фарҳанг, санъат ва илму маорифи Тоҷикистони Соҳибистиклол ва инъикоси он дар осори муҳаққиқон	146
40.	Зарипова Р.Ш. Наврӯзи бостонӣ ва марҳилаҳои худшиносии миллий	152
41.	Каримова З.Ҳ. Муҳоҷират ва таъсири он ба ҳаёти маънавии зани тоҷик.	154
42.	Туйчикулов З.Д. Макроэкономическое равновесие как приоритетное направление устойчивого развития экономики	159
43.	Холова Ҳ.Р. Рушди кооператсия матлубот дар хоҷагии деҳот	162
44.	Шамсов Ф.Т. Усулҳои таҳлили вазъи (конъюнктураи) бозори молҳои озукаворӣ	163
45.	Санавбар Тураҳонзода. Баъзе ҷабҳаҳои назариявии иқтисодии кадрӣ қорхона	169
46.	Ғайратов Т.М. Терроризм как глобальная проблема современности	171
47.	Исмоилов А.Ш. Техникаи криминалистӣ	174
48.	Раззоқов Б. Ҳ. Оид ба самарабахшии пажӯҳиши ҷанбаи антропология дар меъёрҷодии маъмурӣ	176
49.	Рустамзода Ф. Р. Недоговорные регуляторы как способ унификации международных частноправовых отношений	180

50.	Алиев Ф. Ш., Болтуева Ш.С. Нигилизми ҳуқуқӣ ҳамчун омили зидди фарҳанги ҳуқуқӣ	183
51.	Сафарова З., Мавлонзода Ф.У. Назария ва амалия давлати иҷтимоӣ	187
52.	Маҳмадхонов Т. Оид ба мафҳум ва яке аз заминаҳои ҳуқуқию иқтисодии пайдоиши шартномаи идораи ба боварӣ асосёфтаи молу мулк	190
53.	Маҳмадхонов Т. Баъзе мулоҳизаҳо дар бораи объекти шартномаи хариди	193
54.	Маҳмадхонов Т. Шартномаи хизматрасонии аудиторӣ ва танзими ҳуқуқии	196
55.	Мирзоева Қ. А. Ташкил ва баамалбарории назорати прокурорӣ оид ба иҷрои қонунҳо дар рафти пешбурди тафтиши пешакӣ	200
56.	Ғайратов Т. М., Ҳакимов Ш. Ш. Нақши пешвои миллат дар муқовимат бо терроризм	206
57.	Назруллозода М.Н. Таҳлили истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон	213
58.	Рустамзода Ф. М. Марҳалаҳо ва хусусиятҳои рушди сармояи инсонӣ дар иқтисодиёти муосир	219
59.	Сафаров У.Ш. Дипломатияи зеҳни сунъӣ ва таъсири он ба сиёсати ҷаҳонӣ	224
60.	Алиназарова А.Дж., Азизова Н.А. Защита ледников и сохранение жизни на земле	227
61.	Ашуровой М.Т. Налоговое обязательство и исполнение налоговых обязательств в Республике Таджикистан.	230
62.	Ғаюрий Р.С. Роҳҳои мукамалгардонии истифодаи низомҳои гумрукӣ дар шароити рушди иқтисоди рақамӣ	233
63.	Нидоев Н.Ф. Самтҳои асосҳои тақмили сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба фаъолияти гумрукӣ	238
64.	Раджабов Р.К. Ноономика: проблемы и пути развития в современных условиях	242
65.	Назарбекова Н.А. Сифати хизматрасонии гумрукӣ ҳангоми барасмиятдории гумрукии молҳо	245
66.	Алиев М. Б. Ихтилофот дар муносибатҳои гумрукӣ	248
67.	Ҳикматов С.И. Пешгирии қочоқ ва қутӯҳ қардани муҳити барасмиятдории гумрукӣ дар сарҳади Ҷумҳурии Тоҷикистон	252
68.	Ҳасанов Ё. С. Модернизатсияи инфрасохтори мақомоти гумрук дар шароити иқтисодиёти рақамӣ	256
69.	Курбонов М. К. Организация учетово - информационного обеспечения аграрных предприятий	259
70.	Сангинова Ш.Н. Валютные операции: особенности отображения в соответствии с МСФО	262
71.	Мирзоалиев А.А., Хамитова К. М. Классификация и оценка финансовых инструментов согласно МСФО(IFRS) 9 «Финансовые инструменты»	268
72.	Мирзоалиев Ё.А. Отдельные аспекты составления отчета о движении денежных средств в учебных заведениях	273
73.	Субхонкулов И.А. Муаммоҳои бахисобгирии андоз аз даромади шахсони воқеии дар шароити рақамикунории иқтисодиёт	277

74.	Рачабзода О.Ч. Рушди иқтисодиёти сабз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон масоил ва дурнамо	280
75.	Давлатов А. А. Автоматикунонӣ ва рақамкунонии муҳосибӣ: бартариятҳо ва роҳҳои амалии татбиқи он.	283
76.	Сафаров Т.Н. Нақш ва мақоми барномаи 1С: муҳосибот дар пешбурди ҳисобгирии корхонаҳо	289
77.	Азимбоев А. Рақамикунонии соҳаи маориф	292
78.	Алимов К. К. Развития ресурсного потенциала торговых предприятий в условиях цифровой экономики	295
79.	Ахмедов А. А. Таҳлил ва баҳодиҳии самаранокии бизнес-равандҳои корхонаҳои савдо	302
80.	Қодиров А. В. Гузариш ба иқтисоди сабз барои таъмини рушди устувор дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	310
81.	Раҳимова Р.Ҳ, Фозилова З. Р. Сифати хизматрасонӣ: моҳият, тасниф ва аҳамияти баланд бардоштани он дар корхонаҳои тичоратӣ	312
82.	Салимов Н. С. Технологияи иттилоотӣ дар тичорати электронӣ	318
83.	Шарифова Ҷ.Н. Рақамикунонии таҳсилот дар шароити муосир	326
84.	Абдуллозода Амина. Роҳҳои баланд бардоштани сифати таълим дар муассисаҳои таълимӣ.	334
85.	Мамадакимова С. С., Равшанов Қ. Г. Татқиқи муодилаҳои дифференсиалӣ ва интегралӣ бо коэффисиентҳои махсус	337
86.	Мисоқов Ғ. Ташкил ва гузаронидани як намуди кори мустақилонаи донишҷӯён аз математика	340
87.	Назарамонова Х. Нуриддини Ф. Баҳодиҳии экологии сифати об дар дарёи кофарниҳон ва шохобҳои асосии он.	342
88.	Ҳочаев А.М., Таҳқиқотҳои геометрии олимони асримиёнагии осиеи марказӣ ва истифодаи онҳо дар раванди таълими геометрия	346
89.	Шарипов Н.З. Омӯзиши масъалаҳои шавқовар дар таълими тафриқавии математика	349
90.	Абдулазизова З. С. Развитие русского языка в образовательной среде – как средство расширения межкультурных связей	353
91.	Акрамов Ф. М., Насриддиниён Б. Ҳ. Мақоми калимаҳои иқтибосии арабӣ дар забони тоҷикӣ	356
92.	Алиев С.М. Саҳми В.А. Жуковский дар Шиноҳти Анварӣ	360
93.	Alieva Z.I. Future indefinite tense in english	366
94.	Насриддинов Т. Будущих времен в английском языке	369
95.	Валиев Обид. Модальные глаголы в английском языке	379
96.	Имаева М.А. Связь языка с историей и культурой народа	383
97.	Қаҳҳоров М.М. Қонуниятҳои умумидидатикӣ ва ҷудогона дар таълим	387
98.	Қабилова Ф.Р. Серьезные изменения в развитии языков в начале XX века.	393
99.	Қуватова Г. Х. Аҳамияти «Бадоеъ-Л-Вақоеъ» ҳамчун сарчашмаи илмиву адабӣ	396
100.	Мирзоева С.Р. Как улучшить уроки русского языка при помощи интерактивной доски	398
101.	Насриддиниён Б.Ҳ. Забон- омили муҳимми ваҳдатифар ва таҳкимбахшандаи ваҳдати миллӣ	401
102.	Нуралиева М.А. Муродифи феълҳои модалӣ	405

103.	Одилова И.К. Роль английского языка в современном мире	408
104.	Рахмонкулов.М., Насриддинов Т. Омӯзиши интерактивӣ ҳамчун раванди шуурноқӣ ва манбаи омӯзиши мутақобила ва ғанисозии мутақобила дар гирифтани дониш	412
105.	Самадов М. А. Аҳамияти забони хориҷӣ дар муносибатҳои иқтисодӣ	415
106.	Ҷураева Х. Корҳои мустақилонаи донишҷуён ва моҳияти он дар дарсҳои забони англисӣ	418
107.	Юсупова К.А. История происхождения русских и таджикских пословиц	420
108.	Нурмаҳмадов З. М. G7 ва таъсири он ба иқтисодиёти ҷаҳонӣ	423

ФИСКАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН: ВЫЗОВЫ И НАПРАВЛЕНИЯ РЕФОРМ

Аннотация: Фискальная политика Таджикистана сталкивается с рядом структурных вызовов, включая ограниченное фискальное пространство, нарастание фискальных рисков и необходимость повышения эффективности государственных расходов. Настоящая статья анализирует ключевые аспекты фискальной политики страны в современных условиях. Представлены основные направления реформ, направленных на обеспечение устойчивости государственных финансов и повышение эффективности бюджетных расходов.

Ключевые слова: фискальная политика, государственные расходы, налоги, государственный бюджет, экономический рост, Таджикистан.

FISCAL POLICY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN: CHALLENGES AND REFORM DIRECTIONS

Abstract: Tajikistan's fiscal policy faces a number of structural challenges, including limited fiscal space, high fiscal risks, and the need to improve the efficiency of public spending. This article analyzes the key aspects of the country's fiscal policy in the current context. It outlines the main reform directions aimed at ensuring fiscal sustainability and enhancing the effectiveness of budget expenditures.

Keywords: fiscal policy, public expenditures, taxation, state budget, economic growth, Tajikistan.

Фискальная политика является важнейшим инструментом государственного регулирования экономики, особенно в условиях нестабильной внешнеэкономической среды.

Фискальная политика в Республике Таджикистан играет ключевую роль в обеспечении макроэкономической стабильности и устойчивого развития страны. Для Республики Таджикистан, как для развивающегося государства, вопросы эффективного использования бюджетных средств, управления налоговыми поступлениями и контроля за государственным долгом приобретают особую актуальность.

Фискальная политика Таджикистана сталкивается с рядом структурных вызовов, к которым можно отнести:

- ограниченное фискальное пространство, т.е. имеющихся доходов государственного бюджета недостаточно для финансирования всех приоритетных нужд, особенно в социальной сфере и инфраструктуре;
- нарастание фискальных рисков, связанных прежде всего с увеличением обязательств по государственным предприятиям и организациям, неустойчивой налоговой базой, слабым управлением рисками;
- неэффективность государственных расходов, прежде всего проблемы с планированием бюджета, недостаточно прозрачные закупки, слабый контроль за использованием средств;
- слабое налоговое администрирование;
- низкий потенциал инвестиционного отбора, когда государственные инвестиции часто направляются в проекты без должного анализа эффективности и отдачи;
- низкое качество социальных услуг. Некоторые социальные услуги остаются низкими по сравнению с другими странами региона, а эффективность использования этих средств невысока;
- уязвимая пенсионная система, в связи с стремительно растущим числом пенсионеров;
- слабость межбюджетных отношений. Некоторые местные бюджеты зависят от трансфертов и не имеют достаточной автономии для реализации устойчивой социальной политики.

Исходя из отмеченных вызовов предлагается следующие направления фискальных реформ:

1. Расширение фискального пространства. Для этого нужно улучшить администрирование налогов и неналоговых поступлений, оптимизировать налоговые льготы, повысить собираемость налогов за счет цифровизации и борьбы с теневой экономикой.

2. Улучшение управления государственными финансами. Для этого нужно активизировать использования программно-целевого бюджетирования, повысить прозрачность бюджета и внедрить принципы оценки эффективности расходования средств. Также нужно автоматизировать процессы казначейства и переход на современный учёт. В данном направлении в Таджикистане есть положительные сдвиги в реформах, но все еще остаются некоторые препятствия, которых нужно устранить. Они связаны прежде всего с слабой институциональной координацией, ограниченными кадровыми ресурсами и их компетенцией и профессионализмом, низким уровнем прозрачности, ограниченным внедрением программного бюджетирования.

3. Повышение эффективности расходов и их обоснованной научной приоритизации. Для этого нужно сокращать неэффективные капитальные вложения, провести функциональный аудит реализуемых государственных программ, больше перераспределять финансовые ресурсы в пользу здравоохранения, образования и социальной защиты.

4. Укрепление системы оценки и отбора инвестиционных проектов. Для этого нужно создать единую систему оценки государственных инвестиций, провести анализ затрат и выгод до утверждения проектов, повысить роль министерства финансов в контроле инвестиций.

5. Реформа пенсионной системы. Для этого предлагается обеспечить финансовую устойчивость пенсионного фонда, внедрить многоуровневые модели: базовая пенсия + накопительный компонент.

6. Реформа межбюджетных отношений. Для этого предлагается определить научно обоснованный механизм распределения трансфертов, учитывающий нужды и численность населения конкретной административно-территориальной единицы. Также расширить фискальную автономию местных органов, повысить подотчетность на местах.

7. Оценка и пересмотр государственных субсидий. Субсидии нужно направлять адресно, прежде всего на поддержку уязвимых групп населения. Предлагается цифровизировать распределение пособий для предотвращения утечек и коррупции.

Таким образом, успешная реализация фискальных реформ требует усиления институционального потенциала, цифровизации налоговой и бюджетной систем, укрепления верховенства права и повышения уровня доверия между государством и частным сектором. В долгосрочной перспективе такие меры будут способствовать укреплению финансовой устойчивости, стимулированию экономического роста и повышению благосостояния населения Таджикистана.

Список литературы:

1. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года / Постановление Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 1 декабря 2016 года, №636.

2. Стратегия управления государственными финансами Республики Таджикистан на период до 2030 года / Указ Президента Республики Таджикистан от 31 января 2020 года, №1446.

3. Среднесрочная программа действий по реализации Стратегии управления государственными финансами Республики Таджикистан на период до 2030 года на 2021–2023 годы / Постановление Правительства Республики Таджикистан от 3 апреля 2021 года, №112.

4. «ТАДЖИКИСТАН. Обзор государственных расходов. Стратегические вопросы для среднесрочной программы реформ (P172237) © Всемирный банк».

Рахматова К.Н., муаллимаи калони ДДТТ
Вомбаргҳои сабзи ҚСҚ Бонки Эсхата: хусусиятҳо ва дурнамои рушд
дар Тоҷикистон

Дар мақолаи мазкур хусусиятҳои барориши вомбаргҳои сабз, ки аз ҷониби ҚСҚ «Бонки Эсхата» бароварда шуда, бахшида шудааст, ки мавзӯи хеле муҳим буда, ба дастгирии гузариши кишвар ба иқтисодиёти устувори камкарбон нигаронида шудааст. Дар мақола баррасии таҷрибаи байналмилалӣ дар соҳаи барориши вомбаргҳои сабз аз ҷониби Бонки Эсхата имкониятҳои истифодаи чунин қоғазҳои қиматнок дар таҷрибаи муносири Ҷумҳурии Тотористон дар сатҳи давлатӣ ва байналмилалӣ баррасӣ карда мешаванд.

Вожаҳои калидӣ: вомбаргҳои сабз, таъсири муҳити зист, сармоягузорӣ, гардиши вомбаргҳо, вомбаргҳои корпоративӣ, биржаи фондӣ, қоғазҳои қиматнок, савдо.

Рахматова К.Н., старший преподаватель, ТГУК
Зеленые облигации ОАО "Банк Эсхата": особенности и перспективы развития в
Таджикистане

Аннотация: статья посвящена особенностям выпуска и обращения зеленых облигаций, выпущенных ОАО «Банк Эсхата», что является очень актуальной темой и направленной на поддержку перехода страны к устойчивой, низкоуглеродной экономике. В статье проведен обзор международного опыта в сфере выпуска "Банк Эсхата" зеленых облигаций. Рассмотрены возможности использования таких ценных бумаг в современной практике РТ на государственном и международном уровнях.

Ключевые слова: зеленые облигации, экологическое влияние, инвестиция, обращение облигаций, корпоративные облигации, фондовая биржа, ценные бумаги, торги.

Rakhmatova K.N., senior lecturer, TSUC
Green bonds of Bank Eskhata OJSC: features and development prospects in Tajikistan

Annotation: the article is devoted to the features of the issue and circulation of green bonds issued by Bank Eskhata OJSC, which is a very relevant topic and aimed at supporting the country's transition to a sustainable, low-carbon economy. The article provides a review of international experience in the field of issuing green bonds by Bank Eskhata. The possibilities of using such securities in modern practice of the Republic of Tatarstan at the state and international levels are considered.

Keywords: green bonds, environmental impact, investment, bond circulation, corporate bonds, stock exchange, securities, trading.

Дар Тоҷикистон объектҳои муомилоти қоғазҳои қиматнок асосан қоғазҳои қиматноки давлатии Бонки миллии Тоҷикистон, векселҳои хазинавии Вазорати молия ва дигар намудҳои қоғазҳои қиматнок дар шакли вомҳои бурдноки дохилии давлатие, ки ба аҳоли фурӯхта мешаванд.

Аммо ин воситаҳо пеш аз ҳама бо мақсади нигоҳ доштани суботи молиявӣ, аз ҷумла сатҳи пасти таваррум, безараргардонии пардохтпазирии зиёдатӣ дар иқтисодиёт истифода мешаванд, ки давра ба давра дар соҳаҳои бонкӣ ва буҷетие, ки дар байни аҳоли мутамарказ шудааст.

Гузашта аз ин, чунин амалия барои нигоҳ доштани интизориҳои баланди таваррум дар байни иштирокчиёни бозори молиявӣ, бахусус онҳое, ки ангеаҳои тахминӣ доранд, ҳавасманд мекунад. Якҷоя, онҳо афзоиши сармоягузориҳои молиявии дохилиро ҳам дар сатҳи макроиқтисодии миллий ва ҳам дар байни корхонаҳои бахши воқеии иқтисодиёт - дар сатҳи микро бозмедоранд.

ҚСҚ Бонки Эсхата аввалин ва то ҳол ягона бонк дар Тоҷикистон аст, ки вомбаргҳои корпоративиро дар биржаи фондии Осиёи Марказӣ қой додааст. Муомилоти вомбаргҳои корпоративии Бонки Эсхата 14 апрели соли 2017 дар платформаи савдои Биржаи фондии Осиёи Марказӣ оғоз ёфт.[3].

Дар соатҳои аввали муомилот ҳаҷми фурӯши қоғазҳои қиматнок аз 1 млн. сомонӣ гузашт. Бо ин вомбаргҳо харидор ҳар сол 22% фоида мегирад, ки аз ҳамаи андозҳо (ҳам андози даромад ва ҳам андози фоида) озод аст. Вомбаргҳо ўҳдадорӣ қарзии Бонки Эсхата дар назди дорандагони онҳо буда, пардохти купонҳоро дар семоҳа бо меъёри 22%-и солона бо сомонӣ пешбинӣ мекунад.

30 июни соли 2021 ҚСҚ «Бонки Эсхата» вомбаргҳоро ба маблағи умумии 50 млн. сомонӣ, бо арзиши номиналии 100 сомонӣ ва бо даромади 14%-и солона баровард [3].

Бинобар имтиёзҳои андози ҷорӣ, ки ба рушди бозори қоғазҳои қиматноки Ҷумҳурии Тоҷикистон нигаронида шудааст, даромад аз вомбаргҳо андоз аз даромад нагирифта, ҳар семоҳа пардохт карда мешуд. Вомбаргҳо аз рӯи арзиши исмиашон - 100 сомонӣ харида шуданд. Мақсади асосии барориши вомбаргҳо васеъ намудани истифодаи воситаҳо дар бозори қоғазҳои қиматнок мебошад, ки ба бехтар шудани фазои сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат мекунад.

Ҷамъияти саҳомии кушодаи «Бонки Эсхата» аввалин шуда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба барориши вомбаргҳои сабз шурӯъ кард. 15 феввали соли 2024 дар Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷорабинӣ бахшида ба барориши нахустин вомбаргҳои сабзи Бонки Эсхата баргузор гардид [4].

Ба гуфтаи Бонки Эсхата, барориши қоғазҳои қиматноки сабз дар Тоҷикистон барои дастгирӣ ва маблағгузориҳои лоиҳаҳои марбут ба манбаъҳои энергияи тоза, сарфаи энергия ва ҳифзи муҳити зист мусоидат менамояд. Ин дар самти гузариш ба иқтисодиёти сабз, ҷалби сармоя ва таҳкими мақоми Тоҷикистон дар сатҳи байналмилалӣ дар соҳаи рушди устувор кӯмак хоҳад кард.

Бояд қайд кард, ки вомбаргҳои сабзи Бонки Эсхата дар Феҳристи ягонаи давлатии қоғазҳои қиматноки сабзи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шуда, Бонк соҳиби Шаҳодатнома гардид.

Бонки Эсхата дар сарвари Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун мақоми ваколатдор оид ба рушд ва танзими бозори қоғазҳои қиматноки кишвар аҳамияти гузариш ба иқтисодиёти «сабз»-ро эътироф мекунад, ки дар ҳуҷҷатҳои стратегии Ҷумҳурӣ, инчунин дар Паёми солонаи Пешвои миллат, Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зикр гардидаанд. Дар ин самт, бонк бо мушовирони Корпоратсияи Байналмилалии Молиявӣ (IFC) дар доираи лоиҳаҳое, ки ба принсипҳои масъулияти иҷтимоӣ ва экологӣ, идоракунии корпоративӣ (ESG) ва рушди устувор, инчунин оид ба рушди «маблағгузориҳои сабз» равона карда шудааст, ҳамкории зич дорад.

Вомбаргҳои сабз қоғазҳои қиматноке мебошанд, ки баргардонида мешаванд ва барои ҷамъовариҳои маблағ барои лоиҳаҳое, ки манфиатҳои мусбати экологӣ доранд, аз қабili энергияи барқароршаванда, самаранокии энергия, идоракунии партовҳо ё бинои сабз мусоидат мекунад. Чунин лоиҳаҳо на танҳо ба коҳиши партовҳои газҳои гулхонаӣ мусоидат мекунад, балки инчунин метавонанд ба таъсиси ҷойҳои корӣ ва пешбурди навоариҳои технологӣ мусоидат кунанд.

Вомбаргҳои сабз сармоягузориҳое мебошанд, ки барои маблағгузориҳои лоиҳаҳои экологӣ бароварда мешаванд, ки таъсири манфиро ба табиат коҳиш медиҳанд ва ба рушди иқтисоди сабз мусоидат мекунад. Барориши вомбаргҳои корпоративии сабз як қадами муҳим дар самти татбиқи ин имкониятҳо мебошад.

Дар охири соли 2022 Тоҷикистон Стратегияи рушди иқтисоди сабз барои солҳои 2023-2037-ро тасдиқ кард, ки самтҳои асосии гузариш ба иқтисоди камкарбон ва устуворро муайян мекунад. Ширкати байналмилалии молия гуфт, ки ин равандро тавассути Барномаи молияи иқлимӣ Осиеи Марказӣ, ки ҳадафи он афзоиши гардиши молияи сабз ба кишвар аст, дастгирӣ мекунад.

«Бонки Эсхата» дар сарвари Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун мақоми ваколатдори рушд ва танзими бозори қоғазҳои қиматноки кишвар аҳамияти гузариш ба иқтисодиёти «сабз»-ро, ки дар ҳуҷҷатҳои стратегии ҷумҳурӣ зикр гардидаанд, дарк намуда, ин дар Паёмҳои солонаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон низ таъкид

шудааст. Дар ин самт бонк бо мушовирони Ширкати байналмилалии молия (IFC) дар доираи лоиҳаҳо бар принципҳои масъулияти иҷтимоӣ ва экологӣ, идоракунии корпоративӣ (ESG) ва рушди устувор, инчунин оид ба рушди маблағгузори «сабз» фаъолона ҳамкорӣ мекунад [4].

Аҳамияти муҳими устувории экологӣ ва зарурати ғаврии ҳалли тағирёбии иқлим бояд эътироф карда шавад. Кишвари мо, мисли бисёри дигар, бо мушкилоти марбут ба тағирёбии муҳити зист, камшавии захираҳо ва хатарҳои вобаста ба иқлим рӯбарӯ аст. Бо вучуди ин, инчунин потенциали азим барои татбиқи таҷрибаҳои устувор ва мусоидат ба рушди иқтисодӣ вучуд дорад, ки ҳам фарогир ва ҳам аз ҷиҳати экологӣ масъул аст.

Барориши вомбаргҳои корпоративии сабз як қадами муҳим дар самти татбиқи ин имкониятҳо мебошад. Ҷумҳурии мо бо ҷалби сармоя барои лоиҳаҳо ва ташаббусҳое, ки ба устувории экологӣ ва масъулияти иҷтимоӣ мусоидат мекунанд, на танҳо ба ояндаи Тоҷикистон сармоягузори мекунад, балки неқӯаҳволии сайёраи моро барои наслҳои оянда ҳифз мекунад.

Маблағҳое, ки тавассути ин ташаббус ҷамъоварӣ мешаванд, ба лоиҳаҳо оид ба маблағгузори манбаҳои барқароршавандаи энергия, самаранокӣ энергия, кишоварзии устувор, идоракунии партовҳо ва дигар кӯшишҳои ҳифзи муҳити зист равона карда мешаванд. Ин лоиҳаҳо на танҳо ҷойҳои корӣ эҷод мекунанд, балки инчунин ба коҳиш додани партовҳои карбон ва коҳиш додани тағирёбии иқлим мусоидат мекунанд.

Илова бар ин, барориши маблағгузори корпоративии «сабз» аз ӯҳдадории Тоҷикистон ба ҳадафҳои байналмилалии иқлим ва иҷрои ӯҳдадориҳои худ дар доираи Созишномаи Париж таъкид мекунад. Бо ҳамоҳангсозии фаъолияти молиявӣ бо стандартҳои ҷаҳонӣ рушди устувор, мо ҷомеаи ҷаҳониро оиди ҷиддӣ будани муносибати Тоҷикистон дар самти ҳалли масъалаҳои тағирёбии иқлим ва бунёди ояндаи устувор хабардор месозад..

Бонки Эсхата кӯшиш мекунад, ки иқтисодӣ молиявиро барои бунёди ояндаи аз ҷиҳати экологӣ устувор истифода бурда, на танҳо ба самаранокӣ иқтисодӣ, балки ба таъсири экологии лоиҳаҳо таваҷҷӯҳи хоса зоҳир намояд.

Нахустин барориши вомбаргҳои сабз дар Тоҷикистон аз ҷониби муштари дарозмуддати мо Бонки Эсхата дастоварди бузургест, ки аз ӯҳдадории Бонк ба рушди устувор шаҳодат медиҳад. Мо ифтихор дорем, ки қисми ин муомилоти таърихӣ ҳастем, ки ба барориши вомбаргҳои сабзи табдилдиҳанда ҳам дар Тоҷикистон ва ҳам дар минтақа мусоидат мекунад.

Барориши вомбаргҳои корпоративии сабз як қадами муҳим дар самти татбиқи ин имкониятҳо мебошад.

Адабиёт:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.12.2024, шаҳри Душанбе.

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бозори коғазҳои қиматнок», таҳти №745 аз 28 июни соли 2011. –Душанбе, 2011.

3. eskhata.com/

4. www.minfin.tj

Наботзода П.Ҷ.

ТАҶРИБАИ ШАРИКӢИ ДАВЛАТ ВА БАХШИ ХУСУСӢ ДАР ҶУМҲУРИИ КОРЕЯ

Дар мақола баъзе ҷабаҳои таҷрибаи хориҷии шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ ҳамчун механизми муҳими тақмили хизматрасониҳои иҷтимоӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд. Инчунин дар мақола баъзе амалисозии лоиҳаҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ ҳамчун механизми навсозии иқтисодиёт, асосҳои назариявӣ ва таҷрибаи оварда шудааст.

Вожаҳои калидӣ: шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ, асосҳои рушди шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ, механизмҳои ташкилӣ ва ҳуқуқӣ шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ, лоиҳаи инвеститсионӣ, сармоягузори, навҳои ҳамкорӣ давлат ва бахши хусусӣ, рушди иқтисодиёт дар шароити муосир.

Муайян намудани роҳҳои муносиби рушди иҷтимоию иқтисодӣ дар шароити рӯзфазуни равандҳои ҳамгироии иқтисоди ҷаҳон зарурати ба инобат гирифтани тамоюлҳои иқтисодию сиёсии ҷаҳонӣ, имконияти ҷалб намудани механизмҳо, технологияҳо ва воситаҳои хориҷиро барои ноил шудан ба мақсадҳои сиёсати давлатӣ тақозо менамояд.

Яке аз чунин механизмҳо, ки дар кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон ташаккул ёфта, дар даҳсолаҳои охир дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ васеъ истифода мешавад, ҳамкориҳои мақомоти давлатӣ ва соҳибкорӣ дар шакли «шарикии давлат ва баҳши хусусӣ (Public-Private Partnership)» (ШДБХ) мебошад.

Дар шароити кунунии иқтисоди ҷаҳон, ки яке аз роҳҳои муҳими рушди иқтисоди бозоргонӣ ба ҳисоб меравад, «шарикии давлат ва баҳши хусусӣ иттиҳоди институтсионалӣ ва ташкилии ҳокимияти давлатӣ ва соҳибкории хусусӣ бо мақсади амалӣ намудани лоиҳаҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ аҳамиятнок дар доираи васеи соҳаҳо - аз рушди соҳаҳои аз ҷиҳати стратегӣ муҳими иқтисод то расонидани хизмати давлатӣ дар саросари кишвар ё ҳудуди алоҳида мебошад» [1].

Тағйироти вазифаҳои давлат вобаста ба ғайридавлатӣ гардонидани соҳаҳои алоҳидаи иқтисодӣ дар дохили кишвар, инчунин паҳн шудан ва вусъат додани таъсири сектори хусусӣ ба иқтисодиёти мамлакат дар шароити ҷаҳонишавӣ дар замони муосир ба тамоюлҳои хос табдил ёфта истодааст. Дар ин замина ҳамкориҳои созидаи байни соҳибкорӣ ва ниҳодҳои давлатӣ шартҳои муҳими фаъолияти муътадили иқтисоди бозорӣ мебошад.

Масъалаи баррасишаванда бар ҳилофи муносибатҳои анъанавӣ моделҳои асосии маблағгузорӣ, муносибатҳои моликият ва усулҳои идоракуниро ба вучуд меорад. Намудҳо ва моделҳои гуногуни шарикии давлат ва баҳши хусусӣ имкон медиҳанд, ки бартариҳои ҳарду шакли моликият бидуни тағйироту таҳаввулотҳои амиқи иҷтимоӣ истифода шаванд.

Ҷумҳурии Кореяро (ЧК) метавон ба яке аз кишварҳои дохил кард, ки дар он на танҳо таҷрибаи назарраси амалӣ оид ба татбиқи самараноки механизмҳои ШДБХ, аз ҷумла заминаи меъёрии ҳукукии фаъолияти онҳо, балки дар муддати кӯтоҳ дар татбиқи лоиҳаҳои мушаххас натиҷаҳои назарраси мусбат ба даст оварда шудааст.

Дар ҷумҳурии мо низ таваҷҷуҳи зиёд ба истифодаи фаъоли ШДБХ зоҳир мешавад. Дар сатҳи идораи давлатӣ чунин фаҳмиш ташаккул ёфтааст, ки таъмини суръати баланду устувори рушди кишвар, расидан ба ҳадафҳои стратегӣ он дар марҳалаи ҳозира бидуни шарикии манфиатдор бо намоёндагони соҳибкории хусусӣ ғайриимкон аст. Стратегия ва барномаҳо, ки танҳо ба истифодаи маблағҳои бучетӣ нигаронида шудаанд, ба мақомот имкон намедиҳад, ки лоиҳаҳои азими стратегиро амалӣ созанд, ки дар заминаи рақобатпазирии баланди кишвар қарор доранд.

Айни ҳол, дар якҷоягӣ бо ўҳдадорҳои васеи иҷтимоӣ инкишоф додани ШДБХ фишанги самарабахши тараққиёти иқтисодию иҷтимоӣ, диверсификасияи иқтисодиёт, мустаҳкам намудан ва рушд додани пеш аз ҳама соҳаҳои саноат, афзоиши шумора ва аҳамияти иқтисодию иҷтимоии синфи миёна, афзоиши шуғл, васеъ намудани базаи андоз ва аз ҷиҳати сиёсӣ мустаҳкам намудани устувории ҷамъият шуда метавонад ва бояд гардад.

Дар Стратегияи миллии рушди ҚТ барои давраи то соли 2030, ки яке аз ҳуҷҷатҳои асосии банақшагирии стратегӣ ба ҳисоб меравад, вобаста ба ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ дар соҳаҳои мухталифи саноат ба ШДБХ таваҷҷуҳи зиёд дода мешавад. Ҷояи истифодаи механизмҳои шарикӣ дар татбиқи дигар стратегияҳо ва барномаҳои давлатӣ низ ба назар мерасанд.

Таҳлили таҷрибаи умумиҷаҳонии истифодаи ШДБХ нишон медиҳад, ки шаклҳои шарикӣ, ки дар ҳама гуна ҳамкориҳои байни давлат ва баҳши хусусӣ мавқеи махсусро ишғол мекунанд, вобаста ба хусусияти вазифаҳои мушаххасе, ки дар доираи ШДБХ ҳал мешаванд, ба вучуд меоянд.

Мувофиқи ҳадафҳои ШДБХ моделҳои ташкилӣ, моделҳои маблағгузорӣ ва ҳамкорӣ фарқ мекунанд. Дар баробари ин, дар бисёр мавридҳо, шарикӣ шаклҳоро дар асоси

афзалиятҳои моделҳои гуногун ва омезиши онҳо истифода мебаранд ва ҳуди шаклҳо вобаста ба дараҷаи ҷалби шарикӣ хусусӣ фарқ мекунанд.

Дар амалияи ҷаҳонӣ дар асоси афзоиши нақши шарикӣ хусусӣ шаклҳои зерини ШДБХ бештар дучор меоянд: шартнома ё созишномаи маъмурӣ (барои иҷрои корҳои ҷамъиятӣ, таҳвили молҳо, хизматрасонии маишӣ, идоракунӣ ва ғайра); шартномаи иҷора (лизинг); консессия (шартномае, ки давлат бо соҳибкори хусусӣ, фирмаи хориҷӣ барои истифодабарии корхонаҳои саноатӣ, замин бастааст), татбиқи лоиҳаҳои намуди «сохтмон-истифода/идоракунӣ-интиқол» ё «тарҳрезӣ-сохтмон-истифода»; таъсиси корхонаҳои муштарак.

Рушди ШДБХ дар Ҷумҳурии Корея, ки дар охири солҳои 60-уми асри XX дар шакли татбиқи лоиҳаҳои инфиродӣ дар асоси қонунҳои алоҳида (Санад дар бораи роҳҳо, Санад дар бораи бандарҳо ва ғайра) оғоз ёфта буд, аз нимаи аввали солҳои 1990 асосан бо таъсири тадбирҳои, ки роҳбарияти мамлакатҳои дигари тараққиқардаи ҷаҳон барои паҳн намудани ШДБХ андешида буданд, ҳадафнок гардид.

Шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар Корея васеъ паҳн гардид, ки миқдор ва арзиши умумии лоиҳаҳои инфрасохторӣ дар асоси ШДБХ шаҳодат медиҳанд. Дар давраи аз соли 1995 то соли 2019 753 лоиҳаи ШДБХ ба маблағи умумии тақрибан 121,7 триллион вон, ё худ тақрибан 104,5 миллиард доллар ба қайд гирифта шудааст.

Афзалиятҳои ШДБХ дар Кореяи Ҷанубӣ заминаи хуби таҳияшудаи меъёрӣ, инчунин низомӣ ҳамоҳанги ташкили қабули қарорҳои дар бар мегиранд.

Иерархияи механизмҳои ҳуқуқӣ аз “Санад дар бораи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар инфрасохтор” (қонуни асосии ШДБХ), фармони Президент “Дар бораи татбиқи санад дар бораи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар инфрасохтор”, Нақшаи асосии ШДБХ ва тавсияҳои методӣ барои татбиқи лоиҳаҳои ШДБХ иборат аст. Илова бар ин, бахши махсуси нақшаи сиёсати молиявии чорсола, ки ҳар сол нав карда мешавад, ба масъалаҳои ШДБХ бахшида шудааст.

Ҳамчун ҷузъҳои асосии заминаи меъёрӣ, онҳо намудҳои инфрасохтор ва лоиҳаҳо барои ШДБХ, нақши шарикӣ давлатӣ ва хусусӣ, дастгирии ШДБХ-ро муайян мекунанд. Санад дар бораи ШДБХ аз соли 1994 мавриди амал қарор дорад. Аз замони эътибор пайдо кардани ин санад борҳо ба тағйироти ҷиддие дучор шудааст, ки бо дарназардошти вимоҳҳои вазъи иқтисодӣ ва ҳадафҳои ҳукумат ворид карда шудаанд.

Сохтори асосии ташкилие, ки барои рушди ШДБХ дар Ҷумҳурии Корея масъул аст, Вазорати стратегия ва молия мебошад. Он ҳамчун як навъ «диспетчер»-и барномаи миллии ШДБХ амал карда, Нақшаи асосии ШДБХ, роҳнамо оид ба татбиқи шарикӣ таҳия мекунад, Кумитаи баррасии лоиҳаҳои ШДБХ аз намояндагони вазоратҳо-кураторони лоиҳаҳо ва қоршиносони хусусиро ташкил медиҳад. Кумита таҳти раёсати Вазири стратегия ва молия, дар ҳолати зарурӣ барои қабули қарорҳои муҳим оид ба сиёсати ШДБХ ва лоиҳаҳои бузург ҷаласаҳо мегузаронад.

Вазоратҳои дахлдор вазифадоранд, ки дар самтҳои фаъолият нақшаҳои ШДБХ таҳия ва дар доираи салоҳияти худ лоиҳаҳоро амалӣ намоянд. Мақомоти минтақавӣ дар ҳудуди худ ба лоиҳаҳои ШДБХ машғуланд. Барои таъмини шаффофият ва ҳамоҳангӣ дар амалҳо ба лоиҳаҳои бузург мақоми «миллӣ» дода мешавад. Онҳоро Вазорати стратегия ва молияи Ҷумҳурии Корея ва Кумитаи баррасии лоиҳаҳои ШДБХ роҳбарӣ мекунанд.

Ҷузъи дигари муҳими низомӣ институтсионалии ШДБХ Маркази идоракунӣ сармоягузори инфрасохтори давлатӣ ва хусусӣ мебошад, ки дар назди Институти рушди Корея таъсис ёфтааст. Он дар раванди интиҳоби лоиҳа ва таҳияи сиёсат нақши муҳим ва мустақил мебозад. Марказ ба Вазорати стратегия ва молияи Ҷумҳурии Корея барои қор қардан дар Нақшаи асосии ШДБХ кӯмак мерасонад, тавсияҳои методиро омода мекунад, ба мақомоти салоҳиятдор ва вазоратҳо дар арзёбии лоиҳаҳои эҳтимолӣ, ташкили харид ва интиҳоби консессионер, омӯзиши пешниҳодҳои лоиҳавӣ, гуфтушунӣ бо консессионерҳои эҳтимолӣ, ҷалби сармоягузори хориҷӣ ва ғайра мусоидат мекунад. Ба шарофати дастгирии техникии марказ пайвастагӣ ва сифати лоиҳаҳои гуногуни ШДБХ таъмин карда мешавад.

Тачрибаи Кореяи Чанубӣ дар рушди ШДБХ дар ҷаҳон ғайилона паҳн мешавад. Ин на фақат ба он мароқи воқеӣ доштани мамлакатҳои тараққиёбанда, балки саъю кӯшиши собитқадамонаи роҳбарияти Ҷумҳурии Корея ҳам мебошад. Интиқоли таҷриба барои Ҷумҳурии Корея ҳадафи худ нест, балки ба таҳкими обрӯи байналмилалӣ он, муносибатҳои дучониба бо дигар давлатҳо ва фароҳам овардани шароити мусоид барои тавсеаи мавқеи тичорати миллий дар хориҷа нигаронида шудааст. Ҳалли ин ҳадафҳо дар доираи барномаи «Мубодилаи дониш», ки аз ҷониби ҳукумати Ҷумҳурии Корея маблағгузорӣ мешавад, инчунин ғайолияти як қатор ҳазинаҳо, аз ҷумла Ҳазинаи ҳамкорӣ баҳри рушди иқтисодӣ, Ҳазинаи глобалӣ инфрасохтор, Ҳазинаи инфрасохтори хориҷии Корея ва ғайра амалӣ мегарданд.

Дар партави вазифаҳое, ки дар назди ҳукумати кишварамон дар самти рушди минбаъдаи ШДБХ, инчунин бо дарназардошти рушди дарозмуддати ШДБХ дар Ҷумҳурии Корея истодаанд, таҷрибаи кореягӣ метавонад барои рушди иқтисодиёт муфид бошад. Ба ин як қатор омилҳо, аз ҷумла, истифодаи созишномаҳои консессионӣ ҳамчун як намуди шарикӣ, соҳаҳои ба ҳам алоқаманд барои истифодаи ШДБХ, инчунин хоҳиши изҳори раҳбарияти кишвар ҷиҳати ҳамкорӣ дар рушди иншооти инфрасохтори нақлиётӣ, аз ҷумла, бо истифода аз механизми ШДБХ мусоидат мекунад.

Таҷрибаи кореягӣ оид ба таҳияи санадҳои меъёрий дар самти ШДБХ, нақшаи асосии ШДБХ, инчунин нақшаи сармоягузорӣ барои рушди инфрасохтори давлатӣ қобили тавачҷуҳ аст.

Истифодаи амалияи татбиқи механизмҳои кӯмаки молиявӣ ба ШДБХ дар Ҷумҳурии Корея (субсидияҳо барои сохтмон, имтиёзҳои андоз барои шарикҳои хусусӣ), тақсими хавфҳо (кафолатҳои ҳадди ақали даромад, ҷуброни арзиши асосӣ ва ғ.) ва ғайолияти Ҳазинаи кафолати қарзи инфрасохтори Корея метавонад ҷолиб бошад.

Барои шиносӣ бо таҷрибаи кореягии ШДБХ истифодаи механизми асосии рушди ҳамкорӣҳои байналмилалӣ дар ин самт – Барномаи «Мубодилаи дониш», ки аз ҷониби ҳукумати Ҷумҳурии Корея маблағгузорӣ мешавад, дар ҚТ имконпазир мебошад.

Адабиёт:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ”, 28 декабри соли Душанбе: “Шарқи озод”, 2025. – 48 с.
2. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли- Душанбе, 2016. 103 с.
3. Ҳисоботи Маркази идоракунии сармоягузориҳои инфрасохтори давлатӣ ва хусусӣ дар назди Институти рушди Корея/ [Electronic resource]. Mode of access: https://www.kdi.re.kr/research/subjects_view.jsp?pub_no=16759
4. Наботова П.Ҷ. Баъзе ҷанбаҳои таъмини молиявии хизматрасониҳои иҷтимоӣ дар шароити ҳозира/ Паёми Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз №2 (82) 2023 ISSN 2075-9584 саҳ 269-281
5. Наботова П.Ҷ., Дустматов Б.М., Мухторзода С.С. Шарикҳои давлат ва бахши хусусӣ дар соҳаи хизматрасониҳои иҷтимоӣ дар мамлакатҳои тараққиёти устувори иқтисодидошта/Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. - Душанбе, 2023. 1(45). – С. 181-185.

Одинаев Амин Иброҳимович,
сардори Раёсати таҳлили масъалаҳои соҳибкорӣ
ва рушди бахши хусусии Маркази тадқиқоти стратегии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

ТАҲЛИЛИ РУШДИ БАХШИ ХУСУСӢ ВА СОҲИБКОРӢ ДАР ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТӢ

Бехтар гардонидани фазои сармоягузориву соҳибкорӣ ва ҷалби сармояи мустақим барои таъмин намудани рушди устувори иқтисодии миллӣ яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иқтисодии мо ба ҳисоб меравад. Илова бар ин, Ҳукумати Тоҷикистон ба рушди соҳибкорӣ ва бехтар намудани фазои сармоягузорӣ дар кишвар таваҷҷуҳи хосса зоҳир менамояд ва ташаббускори ҳалли масъалаҳои марбут ба дастгирии соҳибкорӣ мебошад.

Чунки раванди ташаккул ва рушди Тоҷикистон чун давлати соҳибхитӣ мустақил соҳаи иқтисодиёт бо тақия ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва бахши хусусӣ нақши ниҳоят бузург дорад. Бинобар ин, аз рузҳои нахустини истиқлолияти давлатӣ ба рушди соҳаи мазкур эътибори аввалиндараҷа зоҳир карда шуд, ки ҳадафи асосии он пеш аз ҳама, афзоиши мунтазами тавлиди маҳсулоти ватанӣ, муҳайё сохтани ҷойҳои нави корӣ, истифодаи самараноки захираҳои мавҷуда ва ба ин васила баланд бардоштани сатҳи некуаҳолии мардум мебошад.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба фароҳам овардани шароити мусоид барои соҳибкдорон ҳамасола ислоҳоти муҳимро дар самтҳои мухталифи иқтисодиёт, аз ҷумла содагардонии расмиёти бақайдгирии субъектҳои соҳибкорӣ, ғимоя ва дастгирии соҳибкдорону сармоягуздорон, тақмили низоми андозбандӣ, содагардонии санҷишҳои фаъолияти соҳибкорӣ, ислоҳоти низоми иҷозатдиҳӣ ва иҷозатномадиҳӣ амалӣ менамояд.

Авалин қадаме, ки дар ҷиҳатсозии омилҳои рушди иқтисодӣ ва ҷалби бештари бахши хусусӣ дар идоракунии давлатӣ гузошта шуд, таҳия ва қабули қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз моҳи майи соли 1997 «Дар бораи хусусигардонии моликияти давлатӣ» мебошад.

Ин санад иртиботи байни давлатро дар шахси мақомоти ваколатдори он ва шахсони ҳуқуқию воқеӣ дар раванди хусусигардонии моликияти давлатӣ муайян намуда, барои рушду тараққиёти шаклҳои мухталифи фаъолияти соҳибкорӣ шароити мусоид фароҳам овард.

Дар солҳои соҳибистиқлолӣ дар натиҷаи татбиқи қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хусусигардонии моликияти давлатӣ» иншоотҳои зиёди хурд ва корхонаи миёнаю калон хусусӣ гардонид шуда, ки ин раванд дар муътадил гаштани вазъияти макроиқтисодӣ нақши муҳим гузошт.

Дар раванди хусусигардонии моликияти давлатӣ ва амалисозии лоиҳаҳои инфиродии таҷдиди сохтори субъектҳои инҳисори табиӣ ва корхонаҳои азими давлатӣ то 90 фоизи дорониҳои давлатӣ ба бахши хусусӣ дода шуданд.

Ҳоло ҳукумати мамлакат ҳамаи захираву имкониятҳоро барои таҷдиду бунёди инфрасохтори иқтисодиву иҷтимоӣ, ворид намудани технологияҳои ҳозиразамон, фароҳам овардани фазои мусоид барои сармоягузориву соҳибкорӣ, рушди бахши хусусӣ ва таъмини волияти қонун сафарбар кардааст.

Маҷмӯан, ҳоло барои фаъолияти соҳибкорӣ, махсусан, соҳибкории истеҳсолӣ, қариб 110 номгӯи имтиёзҳо пешбинӣ шуда, субъектҳои соҳибкоро зарур аст, ки имтиёзҳо ва сабукиҳои пешбининамудаи қонунгузорию самаранок истифода баранд ва низоми пардохти андозро пурра, риоя намоянд.

Ислоҳоти доир ба бехтар намудани фазои сармоягузориву соҳибкорӣ амалигардида имкон дод, ки дар давоми даҳ соли охир нишондиҳандаҳои макроиқтисодии кишвар дар сатҳи устувор нигоҳ дошта, рушди воқеии иқтисодиёт ба ҳисоби миёна 7 фоиз таъмин карда шавад.

Дар натиҷаи дастгирии пайвастаи давлату Ҳукумат ҳоло 70 фоизи маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ аз ҳисоби бахши хусусӣ таъмин карда мешавад, ки ин нисбат ба соли 1998 тақрибан

2,5 маротиба зиёд мебошад. Қариб 80 фоизи пардохтҳои андозии бучети давлатӣ ва 67 фоизи аҳолии аз лиҳози иқтисоди ғайриқарорӣ аз ҳисоби бахши хусусӣ таъмин мегардад.

Илова бар ин, давоми солҳои 1991-2020 шумораи субъектҳои соҳибкорӣ бо назардошти хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) беш аз 40 маротиба, шумораи корхонаҳои хурде, ки ба ғайриқарорӣ соҳибкорӣ машғуланд ва мақоми шахси ҳуқуқиро доранд, тақрибан 2 баробар ва ҳаҷми даромад аз фурӯши маҳсулоташон бошад беш аз, 5,5 маротиба зиёд гардид.

Дар ин давра, муҳлати бақайдгирии давлатӣ мувофиқи принсипи «Равзанаи ягона» аз 40 то ба 5 рӯз, ва барои соҳибкорони инфиродӣ то 3 рӯз кӯтоҳ карда шуда, шумораи ҳуҷҷатҳои зарурӣ барои бақайдгирии давлатии таъсисдиҳии шахси ҳуқуқӣ аз 30 то ба 7 адад кам карда шуд.

Дар давраи соҳибистиклолӣ аз ҷониби Ҳукумати Тоҷикистон ислоҳоти низоми иҷозатдиҳӣ гузаронида шуданд, ки дар натиҷаи он шумораи иҷозатномаҳо аз 680 то 74 адад кам гардид, расмиёти дастрас намудани онҳо низ соддатар гардонидани шуданд. Илова бар ин, дар заминаи ислоҳоти мазкур Феҳристи ягонаи давлатии электронии ҳуҷҷатҳои иҷозатдиҳӣ низ ҷорӣ карда шуд.

Дар давраи соҳибистиклолӣ, махсусан дар 7 соли охир аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади дастгирии ва ғайриқарорӣ манфиатҳои соҳибкорони истеҳсолӣ тавассути муҳайё гардонидани шароити дастрасӣ ба захираҳои молиявии имтиёзнок Муассисаи давлатии “Фонди дастгирии соҳибкории назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон” ва дар заминаи он бо қарори ҳукумати кишвар бонки саноативу содиротии Тоҷикистон “Саноатсодиротбанк” таъсис дода шуд, ки ҳадафи асосии он аз дастгирии корхонаҳои нағзтаъсис, амалкунанда, ва соҳибкорони инфиродӣ барои истеҳсол, банду баст, нигоҳдории молу маҳсулот, аз ҷумла молу маҳсулотӣ воридоивазкунанда ва ба содирот нигаронидашуда иборат мебошад.

Муассиса аз ибтидои ғайриқарорӣ то соли 2020 дар асоси қарорҳои Шӯрои назирони Муассиса 175 лоиҳаҳои тижоратии субъектҳои соҳибкории Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба маблағи умумии тақрибан 248,6 миллион сомонӣ дастгирӣ намудааст, ки 51 шахру ноҳияҳои ҷумҳуриро фаро мегирад ва ба соҳаҳои гуногуни иқтисодиёти кишвар равона шудаанд.

Қобили зикр аст, ки айни замон дар мамлакат теъдоди мақомоти ваколатдори давлатии иҷозатдиҳанда ба субъектҳои ғайриқарорӣ соҳибкорӣ 19 ададро ташкил дода, беш аз 63 намуни ҳуҷҷатҳои иҷозатномаҳоро барои оғози ғайриқарорӣ дар ин ё он соҳа пешниҳод менамоянд, ки нишондиҳанда то оғози ислоҳот дар низоми иҷозатдиҳӣ ба 600 адад баробар буд.

Эълон намудани моратория ба санҷишу тафтишоти субъектҳои соҳибкорӣ яке аз тадбирҳои аст, ки аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати дастгирии давлатии рушди соҳибкорӣ, махсусан, соҳибкории истеҳсолӣ амали карда мешаванд. Дар солҳои соҳибистиклолӣ дар мамлакат бо ин мақсад 4 маротиба моратория дар давоми солҳои зерин эълон гардид, аз ҷумла:

2008-2010 «Моратория ба субъектҳои соҳибкории хурду миёна»;

2011-2014 «Моратория ба ғайриқарорӣ субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаҳои истеҳсолӣ»;

2018-2019 «Моратория ба ғайриқарорӣ субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаҳои истеҳсолӣ»;

2019-2020 «Моратория ба ғайриқарорӣ субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаҳои истеҳсолӣ».

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти ғайриқарорӣ манфиатҳои соҳибкорони ватанӣ ва фароҳам овардани шароити мусоид ҷиҳати таъмини рушди ин бахши муҳими иқтисодиёт дар солҳои истиқлолияти давлатӣ як силсила ислоҳотҳои муҳим ва ҷиддиро амали намуд, ки муҳимтарини онҳо таҳия ва қабули Кодекси андоз ба ҳисоб меравад.

Ҳамин тавр, дар давраи соҳибистиклолӣ низоми андозбандии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба 5 марҳала ҷудо намудан мумкин аст, аз ҷумла,

Дарвайн якум солҳои 1991-1992;

Дарвайн дувум солҳои 1993-1999;

Дарвайн сеум солҳои 1999-2013;

Дарвайн чаҳору -2013-2020;

Дарвайн панҷум 2020 то кунун.

Ҳамин тавр, мунтазам амалӣ намудани тадбирҳои судманд дар самти беҳтар намудани фазои соҳибкорию сармоягузорӣ ба баланд гардидани мавқеи байналмилалӣи Ҷумҳури Тоҷикистон оид ба ташкил ва пешбурди соҳибкорӣ замина гузошта, соли 2020 дар миёни 190 кишварҳои аъзои рейтинг ҷойи 106-умро ишғол намуд, ки ин рақам дар соли 2019 ба 124 баробар буд.

Дар натиҷаи дастгирии пайвастаи давлату Ҳукумат тавассути татбиқи ислоҳоти зарурӣ фазои мусоиди соҳибкориву сармоягузорӣ фароҳам гардида, муколама ва шарикӣи давлат бо баҳши хусусӣ дар сатҳи миллий ва минтақавӣ низ густариш ёфт, ки дар натиҷаи он Тоҷикистон се маротиба ба даҳгонаи давлатҳои ислоҳотгар шомил гардид.

ТАКМИЛИ НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ КОРМАНДОН ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНӢ

Абдуллоев Зафарҷон Асҳобович н.и.и., муаллими калони кафедраи менеҷмент, маркетинг ва иқтисодиёти меҳнат

Дар мақолаи мазкур барои тақмили низоми идоракунии кормандон дар шароити рақамикунонӣ, ташаккули захираи инсонӣ, рушди инсонҳо ва ҷомеаи солими инсонӣ, муҳити хуби зист, ҳифзи иҷтимоии инсонҳои барҷомонда, маъҷубону беморон бояд мақсади асосии рушди устувори замонавӣ гардад. Тавре маълум аст, идоракунии захираҳои инсонӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ корест басо мушкил. Маҳз дар ин давра масъулин дучанд қорашон заҳматталаб хоҳад буд, зеро ҷомеаи иттилоотӣ босуръати қайҳонӣ ҳар як сония тағйир ёфта истодааст. Ҳалли ин масоили муҳими рӯз барои ҳар як давлат, қорхона ва муассисаҳо, фарди соҳибқадр ва идоракунии ташкилотҳо вазифаи аввалиндараҷа ба ҳисоб рафта, зарурати нигоҳи навинро дар рушди захираи инсонӣ ба миён овардааст.

Вожаҳои калидӣ: тақмилдиҳӣ, менеҷмент, ҷомеа, инсон, рушд, захира, солимӣ, муҳит, меҳнат, меҳмонхона, иқтисоди рақамӣ, салоҳиятнокӣ, маълумотнокӣ, манфиат, нерӯ, дониш, соҳибқорӣ, роҳбарӣ.

Шароити имрӯзаи инкишофи иқтисодию иҷтимоӣ ва сиёсӣ дар ҷаҳон гувоҳи он мебошад, ки давлатҳо, аз ҷумла, ташкилотҳои байналхалқӣ, қорхонаҳои қалону хурду миёна дар зинаҳои гуногуни ҳамқорихи дучониба ва бисёрқониба, дар навбати аввал муносибатҳо ва масоилеро меҳманд ҳаллу қасл наоянд, ки натиҷагирӣи онҳо ба рушди устувори инсонӣ мусоидат наоянд.

Ҳоло идоракунии захираҳои инсонӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ корест басо мушкил. Маҳз дар ин давра масъулин дучанд қорашон заҳматталаб хоҳад буд, зеро ҷомеаи иттилоотӣ босуръати қайҳонӣ ҳар як сония тағйир ёфта истодааст[2].

Махсусан, ташвишқор он аст, ки дар натиҷаи рушди босуръати илмию техникӣ ва нанотехнологии баландмақсул дар ҷаҳон байни давлатҳо ва қорхонаҳо оид ба имқоноти азхуд намудани сарватҳои табиӣ, неъматҳои моддӣ ва болоравии арзиши онҳо нобаробарӣи қалон ба миён меояд ва мушоҳида мешавад, ки ин раванд боиси бо суръати баланд сарватмандшавии қисми давлатҳо ва баръакс бемайлон қашшоқшавии гурӯҳи дигари давлатҳо ва халқу миллатҳо гаштааст. Нобаробарӣ ҳатто дар байни одамони синну қали гуногун, марду зан, қавму қабिलाҳо баръало ба қашм мерасад.

Ҷунин як ҳолати номувозинатӣ имқон намедихад, ки дар оянда ҷомеаи инсонӣ оромона зисту зиндагӣ наояд. Ҳалли ин масоили муҳими рӯз барои ҳар як давлат, қорхона ва муассисаҳо, фарди соҳибқадр ва менеҷменти ташкилотҳо вазифаи аввалиндараҷа ба ҳисоб рафта, зарурати нигоҳи навинро дар рушди захираи инсонӣ ба миён овардааст[1].

Яъне нишонагирӣ барои ташаккули захираи инсонӣ, рушди инсонҳо ва ҷомеаи солими инсонӣ, муҳити хуби зист, ҳифзи иҷтимоии инсонҳои барҷомонда, маъҷубону беморон бояд мақсади асосии рушди менеҷменти замонавӣ гардад. Аз тарафи дигар, ин нишонаи расидан ба

рушди устувор буда, имконоти худтасдиққунӣ ва ҳештаншиносии менечмент ва ҳар як пешвою сарварони донишандро зиёд намуда, боздеҳи захираи инсониро даҳчанд афзун мегардонад.

Ҷадвали 1.

Муқоисаи моделҳои идоракунии захираи инсонӣ

Моделҳои амрикоӣ	Моделҳои ҷопонӣ	Моделҳои олмонӣ
<i>Афзалиятнокии таҷрибаи меҳнатӣ дар корхона</i>		
Кирояи миёнамӯҳлат бартариятнок	Кирояи якумра	Кирояи дарозмуддат бартариятнок
<i>Сатҳи тайёрии касбии кормандон</i>		
Мутахассисии танг, сафарбар карда шуда ба мутобиқшавии касбии амудӣ	Мутахассисии васеъ	Махсусгардонии касбии сафарбар карда шуда ба рушди уфуқӣ
<i>Дараҷаи коллективгардонии қабули қарорҳои истеҳсолӣ</i>		
Вучуд надоштани муносибати мутақобилаи коллективона, қарорҳо ба таври фардӣ қабул карда шуда, идоракунии авторитарӣ тавсифнок мебошад	Ягонагии корпоративӣ, қарорҳо ба таври коллективона қабул карда мешаванд, идоракунии демократӣ тавсифнок мебошад	Ягонагии иттиҳодиявӣ, қарорҳо ба таври коллективона қабул карда мешаванд, услуби идоракунии демократӣ тавсифнок мебошад
<i>Дараҷаи назорат аз рӯи фаъолияти коллектив</i>		
Танзими ҷиддии фаъолият, назорати максималӣ аз рӯи фаъолияти кормандон	Назорати расмӣ роҳбар аз рӯи фаъолияти меҳнатии коллектив	Назорати ғайрирасмӣ роҳбар аз рӯи фаъолияти меҳнатии коллектив
<i>Самтгирӣ намудан барои гирифтани ғоида</i>		
Максималигардонии ғоидаи ҷорӣ бовоситаи мукамалгардонии маҳсулотҳои истеҳсолмешуда	Роҳбарияти ширкат самтгирӣ менамоянд ба зиёдгунӣ ҳаҷми бозор бо ёрии ҷорикунӣ навоарӣ	Роҳбарияти ширкат кӯшиш ба ғоидагирӣ дарозмуддат мекунад

Ҳамзамон аз олимону донишмандони бахши менечмент тадқиқот ва коркарди илмӣ рушди устуворро талаб менамояд, ки дар он роҳҳо ва усулҳои илмӣ роҳбарӣ, захирагузорӣ ва манфиатоварӣ аз захираи инсонӣ дар оянда нишон дода шуда бошад. Вобаста аз шароитҳои ба вучудодаи меҳнатӣ, сохтори шуғли аҳоли, дараҷаи тахассусӣ, тақсмоти соҳавӣ шуғл, имконот ва қобилияти захираи инсонӣ, дониши техникаи кормандон, шароити меҳнат, музди меҳнат, муҳити зист, оила ва вазифаҳои оиладорӣ, таваллуд ва маълумотнокии аҳоли, иштироки фаъоли ҳар як фарди соҳибакл дар ҳалли масоили иҷтимоию иқтисодии давлат, инчунин дастгирии давлатии рушди захираи инсонӣ аз ҷумлаи вазифаҳои мебошанд, ки дар мақолаи мазкур то андоза дарҷ менамоям[4].

Замони муносири рушди менечмент замоне мебошад, ки қабули қарори роҳбарӣ, лоиҳа ва маблағгузориҳо бояд бевосита ба рушди захираи инсонӣ равона карда шуда, захираи башари роҳбарӣ гадонад. Яъне модели иқтисодӣ мазмунӣ пурраи иҷтимоӣ гирифта, дар он инсон мақоми авваларо доро бошад ва аз амалӣ гаштани он ӯ на танҳо манфиати моддӣ бубинад, балки кайфияти маънавӣ низ гирад, яъне рушди захираи инсонии худро дошта бошад. Моли истеҳсолшудаи навини корхонаҳо арзиши иҷтимоии истеъмолӣ дошта, рушди устувори инсониро таъмин карда тавонанд. Сатҳи зиндагонии одамон, имконоти рушди нерӯ ва истифодаи самараноки қобилияти одамон, дар навбати худ қуввае мебошад, ки

тавлидкунандаи имконоти бузурги иқтисодию иҷтимоист. Фақат ҷомеаи солими қудратманд, метавонад сатҳи баланди зиндагонии одамон ва арзишҳои баланди инсониро сармашки пиндору гуфтору рафтори хеш қарор диҳад. Чуноне ки бахше аз давлатҳои пешрафта ба монанди Ҷопон, Амрико, Шветсария, Олмон, Сингапур, Малайзия ва ғ. аллакай аз солҳои 70-уми асри гузашта сар карда, ба ин роҳ гузаштаанд[3]. Дар давлатҳои пешрафта аз ҳар як доллари маблағгузори 65% барои ташаккули захираи инсонӣ равона карда мешавад. Дар натиҷа дар як давраи кӯтоҳи таърихӣ сатҳи баланди зиндагиро мардумони ин давлатҳо соҳиб гаштаанд. Мисол, ба ҳисоби миёна барои ташаккули захираи инсонӣ як фарди касбӣ дар тамоми давраи ҳаёташ дар Ҷопон то як миллион доллари ИМА хароҷот карда мешавад. Дар илми менеҷмент оид ба захираи инсонӣ, захираи башарӣ, рушди устувори башарӣ, нишондиҳандаҳо ва системаҳои ташаккули пешвои комил, муттаҳассиси варзида, тарзу усули роҳбарӣ, ҳавасмандкунии кормандон, ҳолати рӯҳии кормандон, сатҳи зиндагӣ, ҳалли масоили иҷтимоӣ андешаҳои гуногун мавҷуд мебошад.

Дар омӯзиши масоили идоракунӣ рушди захираи инсонӣ мо низ диққат бар он медиҳем, ки аз таълимоти макотиби дар боло гуфташударо омӯзем ва онро дар таълимоти системавии иқтисодию иҷтимоӣ истифода барем. Дар қоидаҳои назариявии илми менеҷменти муосир риштаҳои алоҳидаи механизми донишҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ дар занҷири «ақидаҳо - истеҳсолот - истеъмолот» хеле пурра омӯхта мешаванд. Асоси онро таъмини талаботҳои инсонӣ ташкил медиҳад, ки дараҷаи некӯаҳволии одамонро баланд мебардорад[5].

Маълум аст, ки талабот ба дониш ин талаботи ҳаррӯзаи мо буда, инсон ба ӯ ниёзи аз ҳама зиёд дорад. Аз тарафи дигар, ин донишҳо дар роҳбарии зинаҳои гуногуни идоравию маъмурии давлатию ғайридавлатӣ хеле муҳим мебошад. Пас менеҷментро зарур аст, ки дар рушди захираи инсонӣ дар замони муосир нақш ва мақоми пешвоиро дошта бошад. Дар фаъолияти худ имконоти коллективро ба сарчашмаи дониш, китобхонаю мактабҳои машваратҳои илмӣ баланд бардошта, роҳу усули донишомӯзии навинро вобаста ба талабот ба роҳ монда, дараҷаи баланди некӯаҳволиро таъмин созад. Донишомӯзӣ ва маълумотгирӣ раванди муҳими рушди захираи инсонӣ мебошад, ки мо дар идомаи таҳқиқ он аҳамияти аввалиндараҷа хоҳем зоҳир намуд[7].

Бояд қайд кард, ки маҳз усули меъёри илми иқтисодӣ, махсусан менеҷмент дар ин нуқтаи таълимоти принципҳои худро бояд дигаргун бисозад. Ин пеш аз ҳама ба он вобастааст, ки баҳрабардорӣ аз донишҳо барои ҳамаи инсонҳо якхела ва ё меъёри набуда, характери фардӣ дорад. Бинобар ин, дар ин ҷода менеҷментро зарур аст, аз қоидаҳои умумӣ даст кашада, ба қоидаи арзишҳои фардӣ гузашта, онҳоро маблағгузори ва баҳодихӣ намояд.

Бояд зикр намуд, ки дар замони муосир, дар даврае ки инсон аз захираи иқтисодӣ ба “инсонии рақамӣ” мубадал гардидааст ҷӣ метавон кард. Баҳс сари мавзӯест, ки ақлонияту зеҳнияту инсонро бидуни омӯзишу таълимоти пайваста наметавон такмил дод ва ба натиҷае муяссар гардид[8]. Дар ин мақола мо тасмим гирифтаем, ки ба баъзе маосилу мушкилоти кадрӣи объекти таҳқиқот назар афканем (расми 1.). Воқеан дар ҷомеаи маҷозӣ ё худ “иқтисодиёти рақамӣ” салоҳиятнокии кормандон ва дараҷаи касбияти онҳо нақши муассирро касб намуда метавонад. Чаро дар рушди сайёҳӣ ифрасохтори он меҳмонхонаҳо аҳамияти муҳим доранд? Маҳз кормандони соҳибкасб ё захираҳои меҳнатии тавонманд метавонанд роҳкушои мушкилиҳо ва таъминкунандаи муваффақиятҳо бошанд. Ҳамзамон бояд хотиррасон намуд, ки солоҳиятнокии низ аз зеҳнияту касбияти кормандон сарчашма мегирад. Дар таҷрибаи менеҷменти мамолики хориҷӣ ягона сифат ё нишонаи таҷҷасумгари арзишмандии корманд салоҳиятнокиву салоҳиятпешагии уст

Бояд қайд кард, ки мутаассифона на ҳама вақт арзиши донишҳои мо пурра баҳо дода мешаванд ва ба ҷашм мерасанд, чунки бисёр мавридҳо натиҷагирӣи донишҳо интизорӣ ва вақтро талаб менамояд. Аммо, дар ҳама давраи замони дониш ҳамчун захираи инсонӣ молиягузори карда мешавад ва давлатдорону сиёсатмадорон, соҳибкорону соҳибмулкони падару модарон барои донишомӯзию хунаромӯзии одамон маблағҳои зиёдеро сарф карда, умед ба натиҷагирӣи мусбӣ доранд. Аз рӯи ҳисобҳои иқтисоддонҳо ғойдаоварӣи он 7-8

маротиба зиёдтар аст, нисбат ба дигар соҳаҳо. Агар мо як ба атрофи хеш назар афканем, ҳамаи он неъматҳо ва маводҳое ки ниёзҳои моро қаноатманд менамоянд, ҳатман маъсули меҳнати кадом донишманде мебошад, ки мутаассифона на ҳама вақт ба худ муаллиф муяссар мегардад, ки аз натиҷаи он баҳра барад[6].

Расми 1. Мушкилоти таъмини кадрӣ меҳмонхонаҳо(таҳияи муаллиф)

Дар ин ҷо бояд як нуқтаро низ таъкид сохт, ки натиҷагирӣ донишҳо боз ҷиҳатҳои манфӣ ба инсоният доранд. Мо ҷиҳатҳои манфӣ онро дар истехсол ва истеъмоли маводи зараровар (яроқи атомӣ, маводи наъшаовар, заҳрхимикатҳо ва ғ.) ва зарари он ба одамон ва муҳити зист мебинем, ки дар таълим ва рушди пешвои комили мо ин рафтор қатъиян қабул нест.

Маълум аст, ки барои ташаккули пешвои комил ғайр аз менеҷмент боз дигар институтҳои ҷамъиятӣ аз қабилӣ оила, мактабу маориф, масҷиду маҳалла ва бозору ҷойхонаю меҳмонхонаҳо мавҷуд буда, одамон вобаста ба синну сол, касбу ҳунар, дину мазҳабу шуғлашон дар ин ҷойҳо қору фаъолият намуда, таъсири худро ба рушди захираи инсонӣ мерасонанд.

Адабиёт

1. Абдуллоев З.А. Иқтидори кадрӣ кормандони меҳмонхонаҳо /З.А. Абдуллоев// Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон.-Душанбе, 2023 №4/1(49) – С. 285- 288
2. Кабутов Қ.М. Хусусиятҳои меҳнат дар савдои чакана /Кабутов Қ.М.// Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон.- 14/2 Душанбе, 2018. – С .130-133
3. Мирзоалиев А.А. Таҷрибаи хориҷии идоракунии иқтидори кадрӣ- /А.А. Мирзоалиев // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон.- 14/2 Душанбе, 2018.-С.134-137
4. Мирзоалиев А.А. Арзёбии рушди рақамии сармояи инсонӣ /А.А.Мирзоалиев// Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон.-Душанбе, 2023 №4/1(49) – С. 289-294

5. Мирзоалиев А.А. Нақши кадрҳои касбӣ дар рушди савдои чакана /А.А.Мирзоалиев// Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. - Душанбе, 2023 № 3(48).-С.120-128
6. Мирзоалиев А.А. Равишҳои методологии идоракунии рушди рақамии сармояи инсонӣ/А.А. Мирзоалиев // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон.-Душанбе, 2022 №4/1(43) –С.200-2009
7. Мирзоалиев А.А., Холиқова П.И. Рушди иқтисодии кадрӣ дар иқтисодиёти рақамӣ/А.А. Мирзоалиев, П.И. Холиқова// Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон.- Душанбе, 2022 №4/1(43) –С.279-283
8. Ф.Р.Шаропов , А.А.Мирзоалиев, Рақамикунонӣ ва рушди иқтисодӣ кадрӣ / Ф.Р.Шаропов , А.А.Мирзоалиев// Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. - Душанбе, 2023 №1, 2/2(47) -С. 248 – 253.

Абдурахмон Ҳакимзода, н.и.и., и.в. дотсент, мудири кафедраи менеҷмент, маркетинг ва иқтисодиёти меҳнати Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. ш. Душанбе, Дехотӣ ½; тел: (+992) 907704890, E-mail: hakimzod-90@mail.ru.

МАСОИЛИ РУШДИ МАРКЕТИНГИ РАҚАМӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола муаллиф масоили рушди маркетинги рақамиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор додааст. Муаллиф моҳият, аҳамият, афзалият, камбудӣҳо ва самтҳои афзалиятноки рушди маркетинги рақамиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян ва мавриди омӯзиш таҳқиқ қарор додааст. Муаллиф қайд намудааст, маркетинги рақамӣ ин пешбурди маҳсулот ва хизматрасонӣ бо истифода аз технология, восита, шабака, усул, интернет – хизматрасониҳо ва дигар имкониятҳои муҳити рақамӣ оид ба пешбурди брендҳои ширкату корхонаҳо дар бозори рақобатӣ ва афзоиши фурӯши маҳсулот мебошад.

Маркетинги рақамӣ яке аз соҳаҳои ояндадори иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб рафта, ҳангоми таҳияи стратегияи дуруст метавонад бисёр афзалиятҳоро барои ширкатҳои ватанӣ таъмин намояд. Барои ташаққули маркетинги рақамӣ дар ҷумҳурӣ сараввал бояд мушкилот ва омилҳои таъсиррасон ба рушди он муайян ва бартараф карда шаванд.

Вожаҳои калидӣ: иқтисоди рақамӣ, маркетинги рақамӣ, интернет-маркетинг, рекламаи таргетӣ, контент-маркетинг, алоқаи мобилӣ, маркетинги иҷтимоӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ.

Дар ҷаҳони муосир технологияҳои рақамӣ қисми ҷудонашавандаи ҳаёти иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии субъектҳои хоҷагидорӣ мебошанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи гузариш ба иқтисоди рақамӣ қарор дошта, тадбирҳои муассирро барои гузариш ба рақамикунонии иқтисодиёт дар соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ ба роҳ монда, солҳои охир ба як қатор дастовардҳо ноил гаштааст. Рақамикунонии соҳаҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла меҳнат, муҳоҷират, шуғли аҳоли ва таҳсилот барои беҳтар намудани хизматрасониҳои давлатӣ ба аҳоли ва соддагардонию шаффофияти фаъолияти сохторҳои давлатӣ мусоидат менамояд.

Бо мақсади ноил гардидан ба ҳадафҳои олии рушди дарозмуддати Тоҷикистон, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии кишвар ва ҳамзамон ҳарчи зудтар ба сатҳи зиндагии кишварҳои дорои даромади миёна расонидани он чораҳои зарурӣ меандешад.

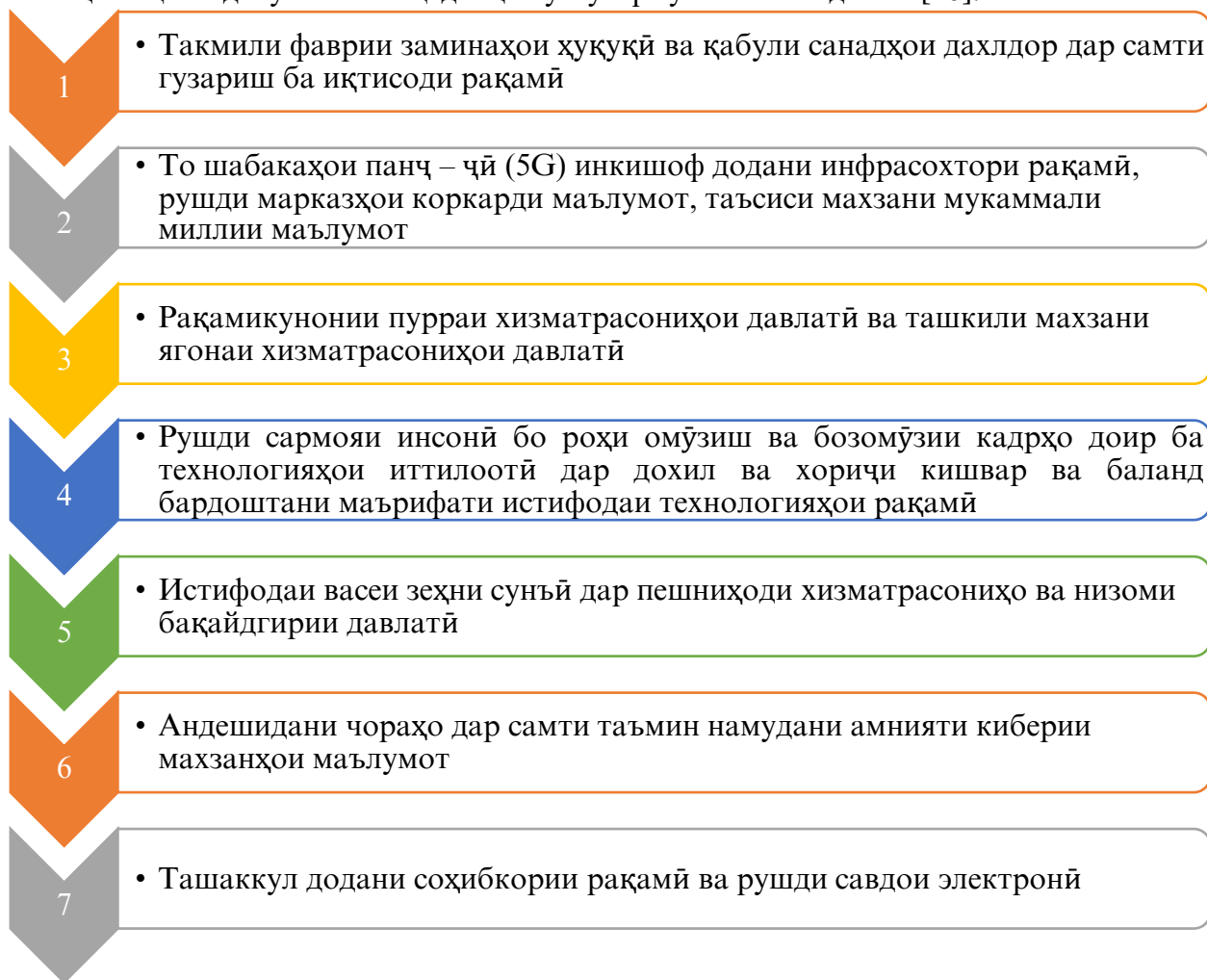
Рушд бахшидани иқтисоди рақамӣ яке аз ҳадафҳои муҳимми Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб меёбад. Таҷрибаи кишварҳои пешрафта баёнгари он аст, ки дар шароити рушди технологияи рақамӣ мо метавонем дар беҳбудбахшии соҳаҳои дигари ҳаёти ҷамъиятӣ аз имкониятҳои он истифода намоем. Хусусан, пайдоиши мафҳумҳои нав чун «Ҳукумати электронӣ» ва «иқтисоди рақамӣ» аз истифода шудани имкониятҳои технологияҳои муосир дар рушди соҳаҳои мухталиф дарак медиҳанд.

Ҷиҳати вусъат бахшидан ба равандҳои инноватсионӣ ва истифодаи ҳамаҷонибаи имкониятҳои технологияҳои рақамӣ дар иқтисодиёти мамлакат Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми хеш қайд намуданд ки: “Ҷиҳати вусъат бахшидан ба равандҳои инноватсионӣ ва истифодаи ҳамаҷонибаи имкониятҳои технологияҳои рақамӣ дар иқтисодиёт пешниҳод менамоям, ки солҳои 2025 – 2030 «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» эълон карда шаванд.

Ҳамзамон бо ин, дар низоми таълимии муассисаҳои тамоми зинаҳои таҳсилоти касбӣ равияи омода кардани барномасозон ва дигар ихтисосҳои зарурӣ барои рушди иқтисоди рақамӣ ва барномасозӣ қарор карда шавад.

Дар ин раванд, муҳайё кардани шароити беҳтарин барои тарбияи кадрҳо, пешниҳод намудани имтиёзҳои гуногун, ҳавасмандгардонии мутахассисони самти технологияҳои иттилоотӣ ва бозомӯзӣ дар муассисаҳои пешқадами хориҷӣ зарур дониста мешавад” [10].

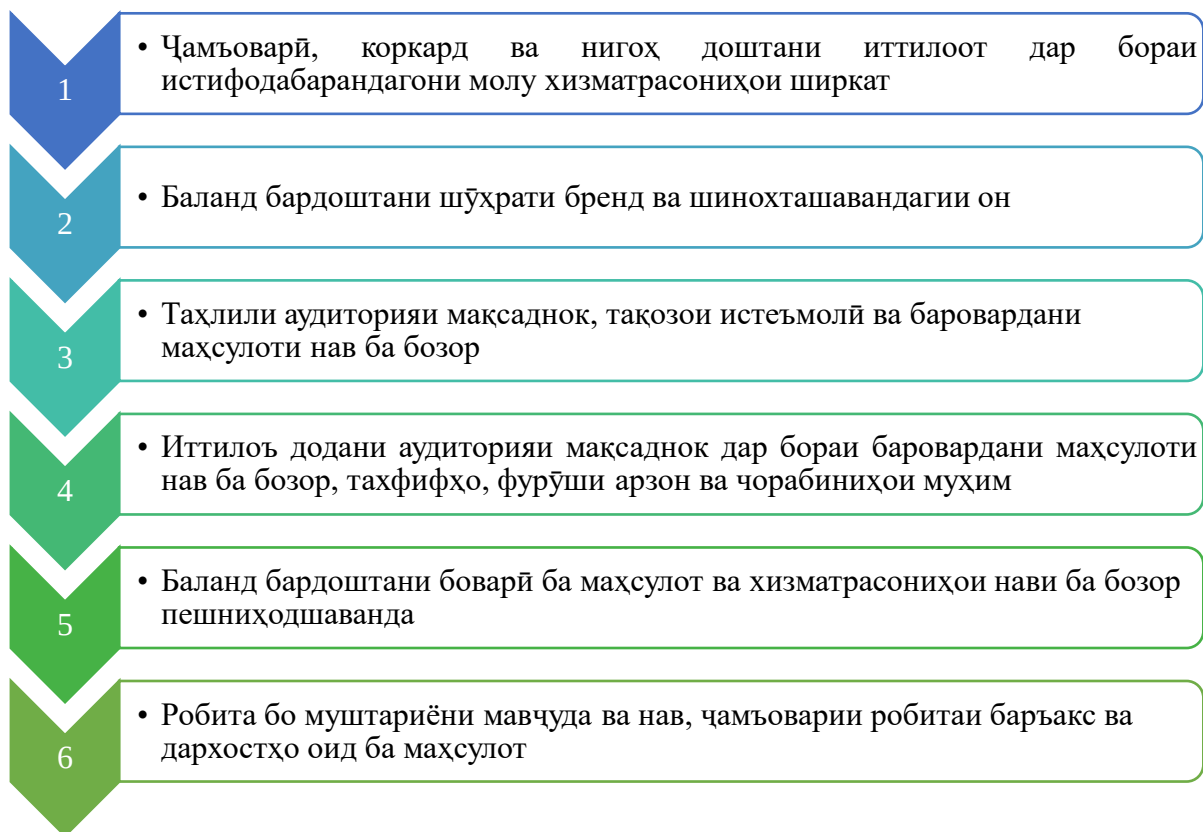
Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми нави хеш қайд намуданд: “Тоҷикистон дар ҷодаи гузариш ба рақамикунории соҳаҳои иқтисоди миллӣ ҷиҳати таъмин намудани шаффофияти муносибатҳои иқтисодиву молиявӣ қадамҳои устувор гузошта истодааст” [10].

Расми 1. Самтҳои пешбурди иқтисоди рақамӣ дар панҷсолаи минбаъда

Маркетинги рақамӣ ин пешбурди маҳсулот ва хизматрасонӣ бо истифода аз технология, восита, шабака, усул, интернет – хизматрасониҳо ва дигар имкониятҳои муҳити рақамӣ оид ба пешбурди брендҳои ширкату корхонаҳо дар бозори рақобатӣ ва афзоиши фурӯши маҳсулот мебошад [1].

Вазифаҳои асосии маркетинги рақамӣ ин пешбурди мол ва хизматрасониҳо инчунин, афзоиши амалисозии онҳо бо кӯмаки усулҳои гуногун мебошад [2].

Расми 2. Вазифаҳои асосии маркетинги рақамӣ

Расми 3. Шабакаҳои маркетинги рақамӣ

Расми 4. Намудҳои маъмули маркетинги рақамӣ
Чадвали 1.

Афзалият ва камбудии маркетинги рақамӣ [4]

Афзалиятҳо	Камбудӣҳо
✓ Ҳавасмандгардонии фаъолияти корхонаҳои хурд ва баланд бардоштани самаранокии фаъолияти амалиёти онҳо; ✓ Бартараф намудани маҳдудиятҳои ҷуғрофӣ; ✓ Дастрасии 24/7 рӯз дар ҳафта; ✓ Сарфаи захираҳо барои рекламаи ҷалби муштариён; ✓ Ба даст овардани омили пурра; ✓ Фардикунонӣ ва имконияти реклама намудани танҳо аудиторияи мақсаднок; ✓ Мавҷудияти имкониятҳои хонандагон ва мухлисон, ки контентҳоро истифода мебаранд; ✓ Зиёд намудани шумораи муштариён; ✓ Васеъ фаро гирифтани аудитория; ✓ Зиёд намудани муддати вақти рекламавӣ барои ширкат;	✓ Мавҷуд набудани робитаи рӯ ба рӯ; ✓ Зарурияти таъмини бехатарӣ ва махфӣ будан; ✓ Боварии кам; ✓ Вобастагӣ доштан аз технология; ✓ Харочотҳои хизматрасониҳои техникӣ; ✓ Дараҷаи пасти сохторҳои рақамӣ; ✓ Шиддат ёфтани рақобати нархӣ; ✓ Шиддат ёфтани рақобат дар шароити ҷаҳонишавӣ; ✓ Дараҷаи пасти донишҳои техникӣ маркетингӣ, мавҷуд набудани фаҳмиши принципҳои асосии кор дар муҳити рақамӣ; ✓ Интиҳоби шабакаҳои баста; ✓ Мавҷуд набудани автоматикунонӣ;

✓ Баланд бардоштани дараҷаи садоқати муштариён ва пурзур намудани шухрат дар Интернет тавассути истифодабарии шабакаҳои иҷтимоӣ; ✓ Имконияти муқаррар намудани робитаи бевосита бо аудитория ва алоқаи зудӣ баръакс бо истеъмолкунандагон; ✓ Сабуқӣ ва босуръат гузаронидани онлайн-муомилотҳо ҳангоми хариди молҳо; ✓ Афзоиши мол ва хизматрасониҳо; ✓ Универсалӣ будан.	✓ Мавҷуд набудани ягонагӣ; ✓ Суръати пасти интернет; ✓ Арзиши баланди интернет.

Ҷадвали 2.

Хусусиятҳои фарқкунандаи маркетинги рақамӣ аз интернет-маркетинг [1]

№	Маҳаки фарқият	Интернет-маркетинг	Маркетинги рақамӣ
1	Соҳаи таъсир ба аудиторияи мақсаднок	Онлайн	Онлайн ва офлайн
2	Шабакаҳои тақсимот	Интернет-шабакаҳо	Ҳама намуди шабакаҳои рақамӣ (интернет, замимаҳои мобилӣ, рекламаи рақамӣ, телевизиони рақамӣ ва ғ.
3	Аудиторияи мақсаднок	Ҳама он нафароне, ки ба интернет дастрасӣ доранд	Ҳама он нафароне, ки ба интернет дастрасӣ доранд + ҷалби аудиторияи офлайн дар бозори онлайн.
4	Роҳҳои робита бо аудитория	Е-mail, лендинг, сомона, рекламаи (чустучӯйӣ, рекламаи банерӣ, таргетингӣ ва контекстӣ)	Е-mail, лендинг, сомона, реклама (чустучӯйӣ, рекламаи банерӣ, таргетингӣ ва контекстӣ) + телевизиони рақамӣ, реклама дар бозиҳои онлайнӣ, замимаҳои мобилӣ, мессенҷерҳо, экранҳои интерактивӣ ва POS - терминалҳо.

Дар соли 2023 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 4,1 млн. нафар истифодабарандагони интернет ба қайд гирифта шуда, дар оғози сол дараҷаи воридшавӣ ба Интернет дар кишвар 40,8%-и шумораи умумии аҳолиро ташкил намуд.

Дар аввали соли 2023 дар ҷумҳурӣ ҳамагӣ 10,25 млн. нафар истифодабарандагони алоқаи мобилӣ амал намудаанд, ки ба 102%-и шумораи умумии аҳоли баробар аст. Ин маълумотҳои асосии омӯрӣ шарҳи хуби ҳолати технологияҳои рақамиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳанд [5]

Чадвали 3.

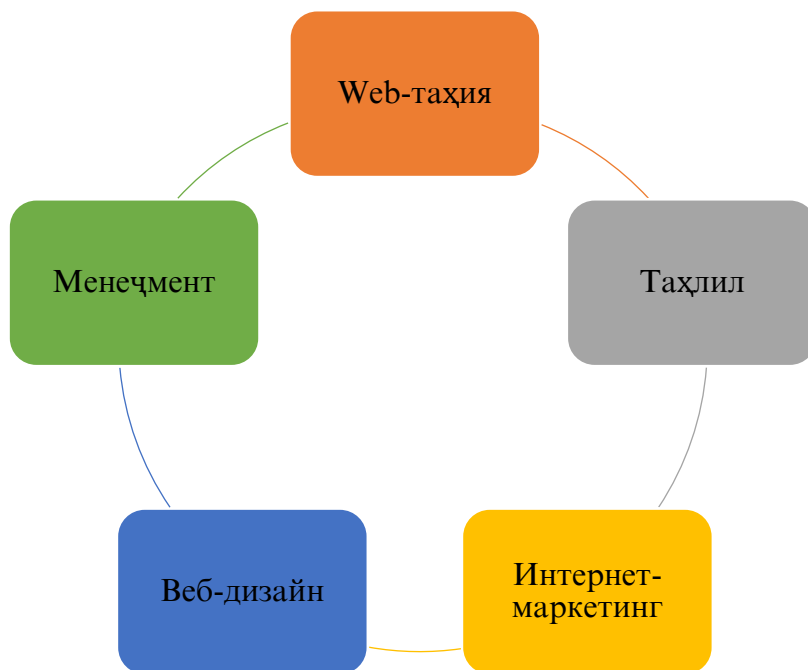
Шумораи истифодабарандагони хизматрасониҳои алоқа дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2019-2023 ҳаз. нафар

№	Ширкатҳо	Солҳо						Фарқият 2023-2016 (+; -)	Тағйирот 2023/2016 (мар.)
		2016	2018	2020	2021	2022	2023		
1.	ҶСП «ТТ Mobil»	1404366	1813300	1287010	1319690	1457668	1333123	-71243	95%
2.	ҶДММ «Tcell»	3091928	2778925	2632593	2706995	1275466	1351705	-1740223	44%
3.	ҶДММ «Вавилон мобайл»	2184051	1010658	1168923	1152425	970186	989543	-1194508	45%
4.	ҶДММ «Таком»	1990747	1246930	981049	1045986	407023	394046	-1596701	20%
5.	Дигар ширкатҳо	10000	1634670	2551	162416	2836998	3850261	3840261	384,03
Ҳамагӣ:		8681092	6852513	6072126	6387539	6500759	7918678	-762414	-0,09

Чадвали 4.

Шумораи истифодабарандагони алоқаи мобилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва кишварҳои ИДМ дар соли 2023

№	Давлатҳо	Шумораи истифодабарандагони алоқаи мобилӣ, млн. нафар	Шумораи истифодабарандагони алоқаи мобилӣ
1	Россия	130	89%
2	Украина	39	88%
3	Тоҷикистон	8	83%
4	Белоруссия	8	80%
5	Молдавия	3	75%
6	Қазоқистон	13,9	71,5%
7	Гурҷистон	3	69%
8	Арманистон	2	66%
9	Озарбойҷон	7	66%
10	Қирғизистон	4	65%
11	Туркманистон	4	64%
12	Ўзбекистон	21,2	63,1
Ҳамагӣ дар ИДМ		238	81%

Расми 5. Самтҳои афзалиятноки маркетинги рақамӣ [11]

Хулоса, барои рушди маркетинги рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон андешидани чораҳои асосии зерин мувофиқи мақсад мебошад:

- ✓ Мустаҳкам намудани донишҳои назариявӣ оид ба маркетинги рақамӣ, технологияҳои рақамӣ, Интернет ва интернет - маркетинг;
- ✓ Баланд бардоштани маърифати техникӣ ва истифодаи Интернет;
- ✓ Ташкил ва гузаронидани чорабиниҳои илмӣ - амалӣ оид ба муҳимият ва аҳамияти истифодаи интернет-мағоза ва интернет-маркетинг байни омма;
- ✓ Беҳтар намудани сифати хизматрасониҳои интернетӣ дар кишвар;
- ✓ Баланд бардоштани суръати интиқоли интернет дар минтақаҳои дурдаст ва деҳот;
- ✓ Коҳиш додани арзиши бастаҳои интернетӣ;
- ✓ Барқарор намудани тамоси шахсӣ;
- ✓ Зарурияти таъмин намудани бехатарӣ ва махфият;
- ✓ Мустаҳкам намудани боварии муштариён ба молу хизматрасониҳои ширкат;
- ✓ Маркетологҳо бояд муштариёро бовар кунонанд, ки муносибатҳои мутақобила, ки дар олами маҷозӣ сурат мегирад, ба мисли дунёи воқеӣ мебошад;
- ✓ Рушди технологӣ. Дарачаи рушди технология метавонад ба сатҳи рушди инфрасохтор дар як қатор минтақаҳо мувофиқат накунад;
- ✓ Тағйирёбии хизматрасониҳои техникӣ дар шароити муҳити доимо тағйирёбанда;
- ✓ Баланд бардоштани шаффофияти нархгузорӣ ва ҷоннок намудани рақобати нархӣ дар бозорҳои мақсаднок;
- ✓ Баланд бардоштани дараҷаи дониш, фарҳанги техникӣ маркетологҳо ва ба вучуд овардани принципҳои асосии кор дар муҳити рақамӣ;
- ✓ Интиҳоби дурусти шабакаҳои баста. Бештар ҳамаи соҳибмӯлкони тиҷорат шабакаҳои нисбатан машҳур, аз қабилӣ: “Google” ва “Яндекс”-ро дар шабакаҳои иҷтимоӣ истифода мебаранд;
- ✓ Дар шароити муосир дигар шабакаҳои иҷтимоиро низ ширкатҳо бояд васеъ истифода баранд;
- ✓ Такмили ихтисос ва баланд бардоштани дараҷаи тахассуси мутахассисони соҳаи технологияҳои рақамӣ, интернет – маркетинг, маркетинги рақамӣ ва менеҷмент;
- ✓ Ба мизочон дастрас намудани маводҳои методӣ ва иттилоотӣ оид ба афзалиятҳои истифодаи воситаҳои маркетинги рақамӣ.

АДАБИЁТ

1. Абдурахмон Ҳ., Шамсов Ф.Т. // Афзалиятҳо ва хусусиятҳои маркетингӣ рақамӣ дар шароити муосир // Конференсияи байналмилалӣ илмӣ амалӣ дар мавзӯи: “Рушди технологияҳои рақамӣ дар шароити муосир”. Душанбе, 2022.
2. Абдурахмон Ҳ., Шамсов Ф.Т. Мушкилоти рушди маркетинги рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Маҷаллаи илмӣ. №2/1 (46). Душанбе, 2023. С.176-182.
3. Абдурахмон Ҳ. Таҳлили омилҳои таъсиррасон ба рушди интернет – маркетинг дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ – назариявӣ дар мавзӯи “Рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ” Душанбе, 2023. саҳ. 26-31.
4. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе 2023. саҳ. 304.
5. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе 2024..
6. Винарский Я. С. Web-аппликации в интернет-маркетинге: проектирование, создание и применение: практическое пособие / Я.С. Винарский, Р.Д. Гутгарц. – Москва: ИНФРА-М, 2020. – 269 с.
7. Горохов М. М. Интернет-маркетинг: стратегия и виды / М. М. Горохов, Д. Е. Докучаев, А. Д. Трефилова // Социально-экономическое управление: теория и практика. – 2019. – № 1(36). – С. 21.
8. Горнштейн М. Ю. Современный маркетинг / М. Ю. Горнштейн. – 2-е изд.. – Москва: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2019. – 16 с.
9. Дзяков С.А., Глазкова У.А. Диджитал маркетинг: Основные тенденции и перспективы развития//Экономика и социум. 2016. №5-1.
10. Паёми Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз 28.12.2023, ш. Душанбе.
11. Ҳамитов М.С., Абдурахмон Ҳ. Самтҳои афзалиятноки рушди маркетинги рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маводи конференсияи III-юми байналмилалӣ илмӣ – амалӣ дар ДДТТ, Душанбе, 27-28 декабри соли 2024.

Аминов Фотехджон Иномджонович - кандидат экономических наук, доцент

МАЛЫЙ БИЗНЕС, КАК ОСНОВА СОВРЕМЕННОЙ ЭКОНОМИКИ

В статье рассмотрено развитие малого бизнеса в современной экономике, понятия «малое предпринимательство», «малый бизнес» и «малые предприятия», а также изучены функции предпринимательства и виды предпринимательской деятельности.

Ключевые слова: предпринимательство, малый бизнес, малые предприятия, малое предпринимательство, функции предпринимательства, современная экономика.

Развитие малого бизнеса выступает необходимым условием существования и функционирования современной модели рыночно-конкурентного хозяйства. Мировой опыт доказал, что без предпринимательского сектора экономики невозможно гармоничное развитие экономики в целом, так как он определяет темпы экономического роста, структуру и качество до 40-50% валового национального продукта. Изучение проблем малого бизнеса невозможно без определения самого понятия, раскрытия его сущности и функций. В экономической литературе встречается разная трактовка данного понятия, и оно часто употребляется с различной смысловой нагрузкой. Кроме понятия малый бизнес в экономической литературе используются и такие понятия, как мелкий бизнес, предпринимательство, малое предпринимательство, малое предприятие. Все эти понятия не тождественны [3].

Понятия «малое предпринимательство» и «малый бизнес», употребляемые в современной экономической литературе, законодательных актах и практике, не имеют строгого разграничения и часто используются как понятия тождественные. Однако есть и отличия. Позиция разграничения понятий имеет под собой как правовые, так и экономические основания, в том числе, обусловленные отношениями собственности.

В свою очередь, понятие «малые предприятия», часто используемое в статистике, не включает в себя предпринимателей без образования юридического лица. Малые предприятия с юридической точки зрения можно определить, как коммерческие организации - юридические лица различных организационно-правовых форм (за исключением унитарных предприятий) и форм собственности, размеры которых определяются законодательством, выполняющие одну или несколько специфических функций по производству и распределению товаров и услуг.

С экономических позиций малый бизнес является сложным многопрофильным объектом для исследования и с этой точки зрения сущность малого бизнеса раскрывается в трех аспектах - как экономическое явление, как экономическая категория и как сфера хозяйственной деятельности. Как экономическое явление малый бизнес — это совокупность малых предприятий и частных лиц, занимающихся индивидуальной трудовой деятельностью в сфере производства и распределения материальных благ и услуг. Главным критерием к определению сущности малого бизнеса как экономического явления будет являться организационно-экономическая характеристика малого бизнеса.

Как экономическая категория малый бизнес выражает рыночные отношения между юридическими и физическими лицами, где хотя бы одна из сторон является малым предприятием, индивидуальным предпринимателем, ведущими экономическую деятельность по поводу производства, обмена, распределения и потребления товаров и услуг с целью получения дохода и удовлетворения определенных потребностей людей.

Как сфера деятельности субъектов хозяйствования малый бизнес выражает разновидность экономической деятельности по созданию продукции и ее рыночной реализации в условиях конкуренции и является формой мелкого производства в условиях рынка [5].

Малый бизнес можно охарактеризовать как совокупность хозяйствующих субъектов, как отнесенных законодательством на основании количественных критериев и формы собственности к субъектам малого предпринимательства, так и субъектов, отвечающих основным требованиям законодательства о малом предпринимательстве, но в силу формальных причин, не подпадающих под упомянутые институциональные рамки, а также экономическую деятельность данных субъектов. Другими словами, малый бизнес объединяет предпринимателей без образования юридического лица и малые предприятия - юридические лица, во-первых, всех форм собственности, а, во-вторых, отличающихся как активным, так и пассивным поведением на рынке. Что же касается термина малое предпринимательство, то следует, прежде всего, отметить, что многие известные экономисты акцентируют внимание на его активной позиции на рынке и инновационной направленности его деятельности. Следовательно, малое предпринимательство — это такой малый бизнес, в котором главной движущей силой является предприниматель, сочетающий функции собственности и управления и рационально соединяющий факторы производства (землю, труд, капитал) на личной инициативной, инновационной, рискованной основе под полную экономическую ответственность с целью получения предпринимательского дохода.

Предпринимательство и бизнес связаны друг с другом, но являются все же разными понятиями. Бизнес — это более общее понятие процесса создания новой стоимости, прибыли предпринимателя. В процессе бизнеса используется уже имеющаяся к этому времени идея, патент, собственное изобретение предпринимателя. С другой стороны, в уже готовом, функционирующем бизнесе постоянно должны применяться новые технологии, более эффективные способы организации бизнеса. Все это возможно при наличии предпринимательства или можно сказать духа предпринимательства. В уже работающем

бизнесе основные его владельцы должны создавать условия, чтобы каждый сотрудник организации чувствовал себя предпринимателем. Когда в организации умирает дух предпринимательства, то есть исчезает так называемый четвертый фактор производства, этот бизнес умирает под прессом конкурентов и новых технологий. Хотя если под предпринимательством понимать проявление предприимчивости не только в хозяйственной сфере (при производстве продукции), но и во всех других, например, в административной сфере (создание уникальных методов государственного администрирования) или образовательной (создание инновационных методик обучения), то естественно понятие «предпринимательство» окажется шире понятия «бизнес».

Следовательно, государство при регулировании малого бизнеса и малого предпринимательства должно понимать их различия и отдельно разрабатывать инструментарий регулирования, в том числе поддержки, для малого бизнеса в целом и для малого предпринимательства в частности.

В соответствии с принятой структурой процесса воспроизводства (производство, обмен, распределение, потребление) выделяют четыре главных сферы предпринимательства: производственная, коммерческая, финансовая и сфера потребления. Другие виды предпринимательской деятельности (например, инновационная маркетинговая) включаются в состав четырех главных сфер предпринимательства. Содержание предпринимательства, границы его осуществления тесно связаны с формами и видами предпринимательской деятельности.

Определим основные функции предпринимательства [2]:

1. Новаторская функция – содействие процессу продуцирования новых идей, осуществление опытно-конструктивных разработок, создание новых товаров, предоставление новых услуг и т. п.;
2. Организационная функция – внедрение новых форм и методов организации производства, новых форм заработной платы и их оптимальная интеграция с традициями;
3. Хозяйственная функция – наиболее эффективное использование трудовых, материальных, финансовых, интеллектуальных и информационных ресурсов;
4. Социальная функция – изготовление товаров и услуг, необходимых обществу, в соответствии с главной целью, требованиями основного экономического закона;
5. Личностная функция – самореализация предпринимателя как личности через достижение собственной цели, получение удовлетворения от своей работы.

Также важно отметить, что развитие малого бизнеса влияет на развитие национальной экономики за счет [2]:

- повышения качества выпускаемой продукции и услуг;
- наращивания объемов производства товаров, работ и услуг;
- создание новых рабочих мест;
- интеграция крупного, среднего и малого бизнеса;
- повышение конкурентоспособности;
- внедрение достижений НТП;
- инновационная деятельность;
- налоговые платежи.

Из вышеизложенного следует, что малый бизнес это один из основных рыночных субъектов экономики, который обеспечивает занятость трудовых ресурсов, является базой для разработки и внедрения инноваций, решает многие социально-экономические проблемы в стране.

ЛИТЕРАТУРА

1. Глебова И.С., Садырtdинов Р.Р. Государственное регулирование малого и среднего предпринимательства: Учебное пособие. - Казань: Казанский государственный университет им. В.И. Ульянова-Ленина, 2008. С. 326.

2. Налоги на малый бизнес [Электронный ресурс]// Российская газета. URL: <http://rg.ru/sujet/3019/> (дата обращения 15.03.2016).
3. Лебедева, Л. Малый и средний бизнес: критерии и оценки / Л. Лебедева, Е. Емельянов // Человек и труд. 2006. № 8. С. 275.
4. Малый бизнес: тема номера // Челябинск. 2005. № 10. С. 16.
5. Був В. "Российская Бизнес-газета" [Электронный ресурс] // Бизнес и власть №824 (42). URL: <http://www.rg.ru/2011/11/22/dolya.html> (дата обращения 18.04.2016).

Асоева Манучихра Саломовна – муаллими калони кафедраи менеҷмент, маркетинг ва иқтисодиёти меҳнат

ОМИЛҲОИ ТАЪМИНКУНАНДАИ СИФАТ ВА БЕХАТАРИИ ҒИЗО

Дар мақола омилҳои асосии ташаккули сифат ва бехатарии маҳсулоти хӯрокворӣ баррасӣ шуда, таъсири ин омилҳо оварда шуда, инчунин таъсири онҳо ба саломатии инсон нишон дода шудааст.

Вожаҳои калидӣ: *сифат, бехатарии маҳсулоти ғизоӣ, сифати маҳсулот, омилҳои таъминкунандаи сифат, бехатарии ғизо, маҳсулоти хӯрокворӣ.*

Бехатарии ғизо яке аз ҷанбаҳои муҳимтарини тичорат дар соҳаи гуногун мебошад. Ин маънои онро дорад, ки маҳсулотҳои барои халқ пешниҳодшуда бояд бехатар бошад ва барои саломатӣ хатар эҷод накунад.

Ба ҳамагон маълум аст, ки ғизо – яке аз омилҳои муҳими муайянкунандаи саломатии олами зинда ба шумор меравад.

Маҳсулотҳои ғизоӣ, сарчашмаҳои генетикӣ – дигаргункунӣ, молу маҳсулоти тавсиядодашуда барои истифодаи аҳоли ба талаботҳои ҳуҷҷатҳои меъёри ҷавобгубуда, тасдиқи талаботҳои ташкилотҳои санитарӣ – эпидемиологӣ, таъмини талаботи физиологӣ, ба талаботҳои органолептикӣ ва физикокимиявӣ ҷавобгу буда (бо дастрасии таркиби кимиёӣ, радиоактивӣ, моддаҳои биологӣ ва пайвастагиҳои микроорганизмҳо ба онҳо) ба шумор мераванд.

Организми инсон ҳамагӯза ба ғизо ниёз дорад. Агар миқдори зарурии ғизо дар вақти муайян ба организми инсон нарасад, дигар шудани бофтаҳо ба амал меояд.

Маҳсулот бояд аз ҳама ҷиҳат бехатар бошад, аз ҷиҳати экологӣ, аз ҷиҳати кимиёвӣ ва ғайра.

Сифати маҳсулоти ғизоӣ бо системаи тадбирҳои қонунгузорӣ, ташкилӣ ва истеҳсоли, ки ба таъмини бехатарии маҳсулоти хӯрокворӣ барои саломатии инсон, инчунин нигоҳ доштани арзиши истеъмолии он дар ҳама марҳилаҳои қабул, истеҳсол, коркард, нигоҳдорӣ, интиқол ва фурӯш ба роҳ монда мешавад.

Тавре ки аз Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли иттилоъ доданд, норасоии витаминҳо ва минералҳо яке аз сабабҳои асосии беморшавӣ мебошад. Масъалаҳои бехатарии маҳсулоти хӯрокворӣ, ғизо ва сифати озуқаворӣ бо ҳам зич алоқаманданд.

Ғизогирии хуб асоси саломатӣ мебошад. Ғизое, ки, ки мо истеъмол мекунем, организмро бо маводи ғизоии барои фаъолияти дуруст ва зарурӣ таъмин менамояд. Истеъмоли ғизои солим ва гуногун на ҳамеша имконпазир аст. Ғизои нокифоя метавонад саломатиро заиф гардонад, хавфи сироятро зиёд кунад, боиси қадпасти, таъхири балоғатрасӣ, норасоии микроэлементҳо, заифии устухонҳо ва зехни суст гардад. Ғизогирии хуб асоси саломатӣ мебошад.

Қонуни ҚТ «Дар бораи бехатарии маҳсулоти хӯрокворӣ» аз 1 августи соли 2012 тахти раками № 890 қабул карда шудааст, ки ба фаъолият доир ба таъмини бехатарии маҳсулоти хӯрокворӣ ҳангоми истеҳсол, коркард, ҳамлу нақл, нигоҳдорӣ, фурӯши маҳсулоти хӯрокворӣ ва ҷузъҳои он, ҳамчунин маҳсулоти хӯрокҳои парҳезӣ, кӯдакона ва иловаҳои фаъоли биологӣ

татбиқ мегардад. Муқаррароти Қонуни мазкур инчунин ба мавод, маснуот, маводи банду баст ва ёрирасони ба маҳсулоти хӯрокворӣ алоқаманд низ паҳн мегардад.

Қонуни мазкур нисбат ба фаъолият доир ба таъмини бехатарии маҳсулоти хӯрокворӣ хангоми истехсол, коркард, ҳамлу нақл, нигоҳдорӣ, фурӯши маҳсулоти хӯрокворӣ ва чузъҳои он, ҳамчунин маҳсулоти хӯрокҳои парҳезӣ, кӯдакона ва иловаҳои фаъоли биологӣ татбиқ мегардад.

Сифати маҳсулот ва бехатарии маҳсулот объекти идоракунии мебошад. Дар ҳар як марҳила идоракунии сифат бамаврид аст: тарҳрезӣ, истехсол, фурӯш ва истеъмол.

Идоракунии сифат тавассути ташаккул, ҳавасмандгардонӣ ва нигоҳдории он амалӣ карда мешавад. Аз ин рӯ, ин омилҳоро метавон ба 3 гурӯҳ тақсим кард:

- ҳавасмандгардони сифат;
- таъсир расонидан ба ташаккули сифат;
- ба нигоҳ доштани сифати мол ёрӣ мерасонад.

Ба омилҳое, ки барои ҳавасмандгардонидани сифати мол таъсир мерасонанд, аз ҷиҳати иқтисодӣ ва самаранокии истехсолот, хусусиятҳои идоракунии, нахгузори, ҳавасмандии моддии коргарон, чораҳои зарурӣ барои истехсоли маҳсулоти пастсифат мансубанд.

Омилҳое, ки ба ташаккули сифати мол таъсир мерасонанд, омӯзиши бозори мол, таҳияи талабот ба мол, сифати ашёи хом ва мавод, сифати истехсол, назорати маҳсулоти тайёро дар бар мегиранд.

То чӣ андоза ба талаботи муқарраршуда мувофиқ будани маҳсули кор бо якчанд омилҳо муайян карда мешавад.

- технологияи қабулшудаи истехсолот ва риояи шартҳои технологии кор;
- сифати ҳуҷчатҳои меъёрию техникӣ;
- сифати кори коргарон.

Процессҳои технологӣ ба таъбир додани хосиятҳои масолиҳ ва ашёи хом, ташаккули сифати маҳсулоти тайёр таъсири калон мерасонанд. Дар сурати вайрон карда шудани равандҳои технологии истехсолӣ дар мол навъҳои гуногуни нуксонҳо ба амал омада, сифати молро паст ва ё қорношоям мегардонанд.

Аз ин рӯ, таъмини сифати маҳсулот ин маҷмӯи чорабиниҳои ба нақша гирифташуда ва мунтазам иҷрошаванда мебошад, ки барои барориши молҳои қонёкунандаи талаботи истеъмолкунандагон шароит фароҳам меорад. Омӯзиши омилҳои ба сифати мол таъсиркунанда вазифаи муҳими молшиносӣ мебошад.

Барои баланд бардоштани самаранокии идоракунии сифат ва бехатарии маҳсулот, ба омилҳое, ки ба ташаккули сифати маҳсулот таъсир мерасонанд, диққати махсус додан лозим аст.

Омилҳое, ки ба нигоҳ доштани сифати мол ва бехатарии маҳсулот мусоидат мекунанд, борҷомакунӣ ва тамғагузорӣ, шартҳои интиқол, нигоҳдорӣ, фурӯш ва истифодаи мол, ёрии техникӣ дар таъмири он мебошанд. Борҷома - ин восита ё маҷмӯи воситаҳоест, ки молро аз ифлосшавӣ, зарбхурӣ, талафёбӣ, таъсироти муҳити атроф таъмин мекунанд. Он ҳам ба мисли мол воситаи муомилот (гардиш) аст. Унсурҳои борҷомакунӣ, ки барои ҷойгир кардани маҳсулот пешбинӣ карда шудаанд, зерзарфҳо мебошанд. Борҷомакунӣ бояд молро аз ҳама гуна таъсироти муҳофизат кунад, инчунин бехатарии молро таъмин намояд.

Омилҳои таъсиррасонанда ба афзоиши самаранокии истехсолотро ба се гурӯҳ тақсим намудан мумкин аст:

1) омилҳое, ки афзоиши ҳаҷми истехсолотро аз ҳисоби нисбатан пурратар истифода кардан аз қудрати истехсолии корхона таъмин менамоянд;

2) омилҳое, ки кам кардани маблағи умумии масрафҳо барои истехсоли маҳсулот таъмин менамоянд, аз ҳисоби:

- а) баланд бардоштани сатҳи маҳсулнокии меҳнати кормандон;
 - б) афзудани самаранокии истифода аз захираҳои моддӣ ва фондҳои асосии истехсолӣ;
 - в) кам кардани пасмондаҳои ғайриистехсолӣ ва ботилкорӣ (брак) дар истехсолот;
- 3) омилҳое, ки афзоиши нархи миёнаи фурӯши маҳсулотро таъмин менамоянд.

Омилхое, ки барои афзоиши ҳаҷми фурӯш мусоидат менамоянд – афзудани истеҳсоли мол, кам кардани боқимондаҳои маҳсулоти фурӯхтанашуда мебошанд.

Ба афзоиши истеҳсоли мол бо роҳҳои зерин ноил шудан мумкин аст:

1) афзудани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот, ки ба андозааш омилҳои зерин таъсир мерасонанд:

2) кам кардани боқимондаҳои истеҳсолоти нотаом ва гардиши дохилии байниҳочағӣ.

Ба кам кардани боқимондаҳои молҳои фурӯхтанашуда бо роҳҳои зерин ноил шудан мумкин аст:

1) кам кардани боқимондаи маҳсулоти тайёри дар анборҳо ҳобида;

2) кам кардани боқимондаҳои маҳсулоти ба бозор бурдашуда вале маблағаш пардохтнашуда.

Омилхое, ки барои кам кардани маблағҳои умумии хароҷоти истеҳсоли маҳсулот мусоидат менамоянд, инҳоянд:

1) баланд бардоштани самаранокии истифода аз захираҳои меҳнатӣ:

а) муҳайё сохтани ҷойҳои нави кор;

б) роҳ надодан ба зоеъ шудани вақти кор;

в) афзудани ҳосилнокии меҳнат.

2) афзоиши самаранокии истифода аз захираҳои моддӣ:

а) кам кардани пасмондаҳои аз нақша зиёди ашёи хом ва маводи зарур барои истеҳсолот;

б) кам кардани меёри харҷи ашёи хом ва мавод барои истеҳсоли як мол.

3) афзоиши самаранокии истифода аз воситаҳои асосӣ:

а) хариди объектҳои нави захираҳои асосӣ;

б) беҳсозии истифода аз захираҳои вақти кори мошинҳо ва таҷҳизот;

в) афзоиши нишондиҳандаи миёнаи коркарди воҳиди таҷҳизот.

Омилхое, ки барои баланд бардоштани нархи миёнаи фурӯши маҳсулот мусоидат менамоянд, инҳоянд:

1) беҳсозии сифати маҳсулот;

2) ҷустуҷӯи бозори нисбатан самараноктарини фурӯши маҳсулот;

3) мувофиқ намудани ҳаҷми маҳсулот ва мӯҳлати фурӯши маҳсулот ба харидорон.

Омили яқум дар давлатҳои ру ба таракқӣ, ки дар онҳо 4 миллиард аҳоли умр ба сар мебарад ва дар як шабонаруз ба ин ҳисоби миёна 2320 ккалория истеъмол менамояд. Дуюм, мамолики мутаракқӣ, ки аҳолии он 1,26 миллиард нафар дар як шабонаруз ба ҳисоби миёна 3350 килокалория истеъмол менамоянд.

Аз ин рӯ, таъмини сифати маҳсулот ин маҷмӯи ҷорабиниҳои ба нақша гирифташуда ва мунтазам иҷрошаванда мебошад, ки барои барориши молҳои қонёқунандаи талаботи истеъмолкунандагон шароит фароҳам меорад. Омӯзиши омилҳои ба сифати мол таъсиркунанда вазифаи муҳими молшиносӣ мебошад.

Барои баланд бардоштани самаранокии идоракунии сифат ба омилхое, ки ба ташаккули сифати маҳсулот таъсир мерасонанд, диққати махсус додан лозим аст.

Назорат аз болои молҳои истеҳсолшуда ва дар нуқтаҳои савдо гузаронида мешавад. Дар истеҳсолот назорат аз болои сифати маҳсулот, ба зиммаи шӯъбаи назорати техники (ОТК) ва ба зиммаи шӯъбаи идоракунии сифати маҳсулот (ОУК) гузошта шудааст. Ба ғайр аз ин шӯъбаҳо боз дар ҳолатҳои зарурӣ назорат аз тарафи нозирони давлати ва аз тарафи нозирони стандарти давлати, минтақавӣ, соҳавӣ дар базаҳои савдо ва нуқтаҳои он гузаронида мешавад.

Вазифаҳои асосии шӯъбаи назорати техникӣ ва шӯъбаи назорати идоракунии сифати маҳсулот аз назорати сифати ашёҳо, қисмҳои комплекти, риоя намудани низомномаҳои технологӣ, тарз ва усулҳои қабули маҳсулотҳои воридшаванда ва аз назорати сифати маҳсулотҳои тайёр ва ғайра иборат мебошад. Ба ғайр аз ин, шӯъбаҳои номбаршуда назоратро аз болои маҳсулотҳои барпечкардашуда, тамғагузошташуда пурзур менамоянд, чунки агар тамғаи маҳсулотҳо ба талаботи ҳуҷатҳои меёри ва шартномаи байни харидор ва фурӯшанда ҷавобгӯ набоянд, дар ин ҳолат истеҳсолкунанда дар ҳаҷми 20% ҷарима месупорад. Маркази стандарткунони ва воситаҳои ченак ё ин ки озмоишгоҳи назорати давлатӣ яъне стандарти

давлатӣ дар истеҳсолот назоратро оид ба ҳолати технологияи истеҳсоли базаҳои истифодабари воситаҳои ченкуни дар истеҳсолот гузаронидани татқиқотҳои аниқ ва сифати маҳсулотҳои истеҳсолшуда пурзур менамояд ва дар ҳолатҳои пурзур тавсифаҳои пурзур пешниҳод менамояд.

Дар соҳаи савдо назорати сифати маҳсулотҳо аз тарафи молшиносони муассисаҳои савдои гузаронида мешавад.

Омилҳои, ки ба нигоҳ доштани бехатарии ва сифати мол мусоидат мекунанд, борҷомакунӣ ва тамғагузорӣ, шартҳои интиқол, нигоҳдорӣ, фурӯш ва истифодаи мол, ёрии техникӣ дар таъмири он мебошанд.

Принсипҳои асосии бехатарии ғизо. Бехатарии ғизо яке аз ҷанбаҳои муҳимест, бояд, ки ба он диққати махсус дода шавад.

Принсипҳои асосии бехатарии ғизо инҳоянд:

Меъёрҳои гигиенӣ ва санитарӣ. Риояи меъёрҳои гигиенӣ ва санитарӣ асоси бехатарии ғизо мебошад. Бояд ҳар як корхона тозагӣ ва тартиботро нигоҳ доранд, мунтазам тоза ва безараргардонии таҷҳизот, зарфҳои таъмин кунанд. Кормандон инчунин бояд гигиенаи хуби шахсӣ, аз ҷумла пӯшидани либоси муҳофизатӣ ва мунтазам шустани дастҳои риоя кунанд.

Назорати сифати ғизо. Корхонаҳо инчунин бояд системаи назорати сифати маҳсулоти ҳӯроквориро дошта бошанд, ки санчиши таъминкунандагон, санчиши маҳсулот барои моддаҳои зараровар ва микроорганизмҳо ва санчишҳои мунтазам ва аудитҳои дар бар мегирад.

Маълумоти дар боло овардашуда аз он далolat мекунанд, ки ғизо, истеъмоли он яке аз проблемаи муҳиму ҳаётӣ ба ҳисоб рафта, аз қадимулаём одамон ба тарзи истеъмол, сифати он, истеҳсоли навиҳои нави ба нави он ва режаи ғизо, ки асоси саломатии инсон аст таваҷҷуҳи ҷиддӣ зоҳир менамуданд.

Ҳамин тариқ, бехатарии ғизо ва омилҳои таъминкунандаи сифат ва бехатарии ғизо яке аз ҷанбаҳои муҳиме мебошанд, ки корхонаҳо бояд барои пешниҳоди хизматрасонии босифат ба аҳоли ба назар гиранд. Инсон дар давраҳои гуногуни инкишофи худ бо олами атроф алоқаманд буд. Ҳар як корхона бояд кӯшиш ба ҳарч диҳанд, ки системаҳои бехатарӣ ва сифати маҳсулот риоя намоянд. Ба сифат ва тару тоза будани маҳсулот назорат кардан, дуруст нигоҳ доштан ва тайёр кардани он, инчунин риояи нормаи талаботи санитарӣ муҳим аст. Ба сифат ва тару тоза будани маҳсулот назорат кардан, дуруст нигоҳ доштан ва тайёр кардани он, инчунин риояи нормаи талаботи санитарӣ муҳим аст.

Маҳсулоти ҳӯрокворӣ ба категорияи молҳои тааллуқ дорад, ки сифат ва бехатарии онҳо бо мурури замон тағйир меёбад - онҳо қобилияти зуд вайрон шуданро доранд.

Хулоса, бехатарии ва сифати маҳсулоти ҳӯрокворӣ як ҷанбаи муҳимест, ки барои таъмини саломатӣ ва некуаҳволии халқ ба назар гирифта мешавад. Принсипҳои асосии амнияти озуқаворӣ назорати сифати ғизо, омӯзиши кормандон ва санитарияро дар бар мегиранд. Агар мушкилоти бехатарии озуқаворӣ ошкор шавад, бояд ғавран ҷораҳои дахлдор андешида шаванд.

Омӯзиши омилҳои ба сифати мол таъсиркунанда вазифаи муҳими молшиносӣ мебошад.

Барои баланд бардоштани самаранокии идоракунии сифат ба омилҳои, ки ба ташаккули сифати маҳсулот таъсир мерасонанд, диққати махсус додан лозим аст.

Адабиёт

1. Баумгартен Л. В. Методы внешней оценки качества и безопасности гостиничных услуг // Журнал: Менеджмент качества — № 4, 2014. — С. 308-314.
2. Воронцова Г. Г., Воронцова А. В. Современные тренды обеспечения безопасности в индустрии гостеприимства // Техничко-технологические проблемы сервиса. — СПб.: СПбГЭУ, 2018 — №1 (63) — С. 88-91.
3. Николаева М.А., Худякова О.Д. Факторы здорового питания // Товаровед продовольственных товаров. — 2012 . — №1

ТАҲЛИЛИ ОМИЛҲОИ ТАЪСИРРАСОН БА РУШДИ УСТУВОРИ САВДОИ ЧАКАНА

Дар мақола аз ҷониби мо омилҳои таъсиррасон ба рушди устувори савдои чакана, ҳамчун соҳаи муҳимми иқтисодӣ миқдори миллӣ ва соҳаи хизматрасонӣ, инчунин намуди алоҳидаи соҳибкорӣ, мавриди омӯзиш ва таҳқиқи қарор дода шудааст. Бояд таъкид кард, ки ҳар як корхонаи савдо бояд эҳтиёҷоти истеъмолкунандагонро ба таври самаранок қонеъ карда, барои дар бозор мавқеи худро аз даст надодан кӯшиш кунанд. Аз ин лиҳоз, ҳангоми таҳияи стратегияи муборизаи рақобатӣ тарафҳои қавӣ ва сусти рақибонро муайян кардан зарур аст.

Корхонаҳои савдо барои нигоҳ доштани рақобатпазириашон бояд ба таҳаввулоти нав ғавран воқунӣ нишон дода, навоариҳоро худашон пешниҳод намуда, дар фаъолияти хеш васеъ истифода баранд. Дар раванди баррасии омилҳо зарур аст, ки омилҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, демографӣ, ҷуғрофӣ ва ғайра таҳқиқ карда шаванд.

Вожаҳои калидӣ: савдо, савдои чакана, корхонаҳои савдои чакана, хизматрасонӣ, заминаи моддӣ-техникии корхона, самаранокӣ меҳнат, захираҳои моддӣ.

Бояд қайд кард, ки ба рушди савдои чакана як қатор омилҳо таъсир мерасонанд. Ин омилҳо ҳам ба муҳити дохилӣ ба ҳам муҳити берунаи фаъолияти ширкат таъсири манфии худро мегузоранд.

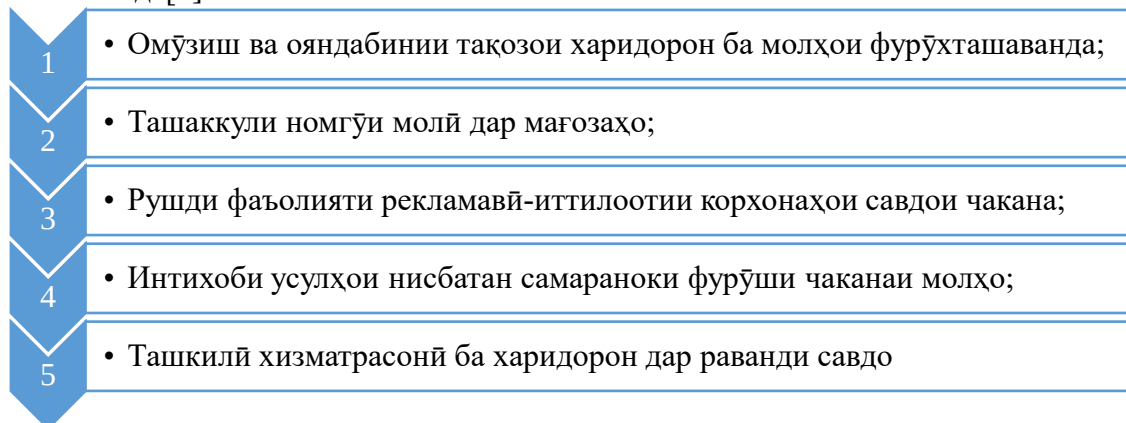
Дар шароити рушди муносибатҳои бозорӣ ба вазъи савдои чакана сиёсати иқтисодии давлат ва механизмҳои ба танзимдории равандҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ таъсир мерасонад. Устувори низомии иқтисодӣ, ки ба амали шарт ва принсипҳои фаъолияти бозор, мувофиқатии танзимкунандаҳои ҳуқуқии фаъолияти корхона ва дигар субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ, талаботҳои механизми бозории хоҷагидорӣ таъки мекунад, бешубҳа ба рушди савдои чакана ҳамчун шакли нисбатан пешрафтаи муносибатҳои молиро пулӣ дар кишвар мусоидат мекунад.

Дар мақола аз тарафи мо омилҳои муайян карда шуданд, ки ба рушди устувори савдои чакана, ҳамчун соҳаи муҳимми иқтисодӣ миқдори миллӣ ва соҳаи хизматрасонӣ, инчунин намуди алоҳидаи соҳибкорӣ таъсир мерасонанд.

Дар шароити фаъолияти муносибатҳои бозорӣ ба савдои чакана ҳамчун соҳаи муҳимми иқтисодӣ миқдори миллӣ ҳислати низомии иқтисодӣ сиёсати иқтисодии давлат низомии амалкунандаи танзими давлатии равандҳои иқтисодӣ таъсир мерасонанд.

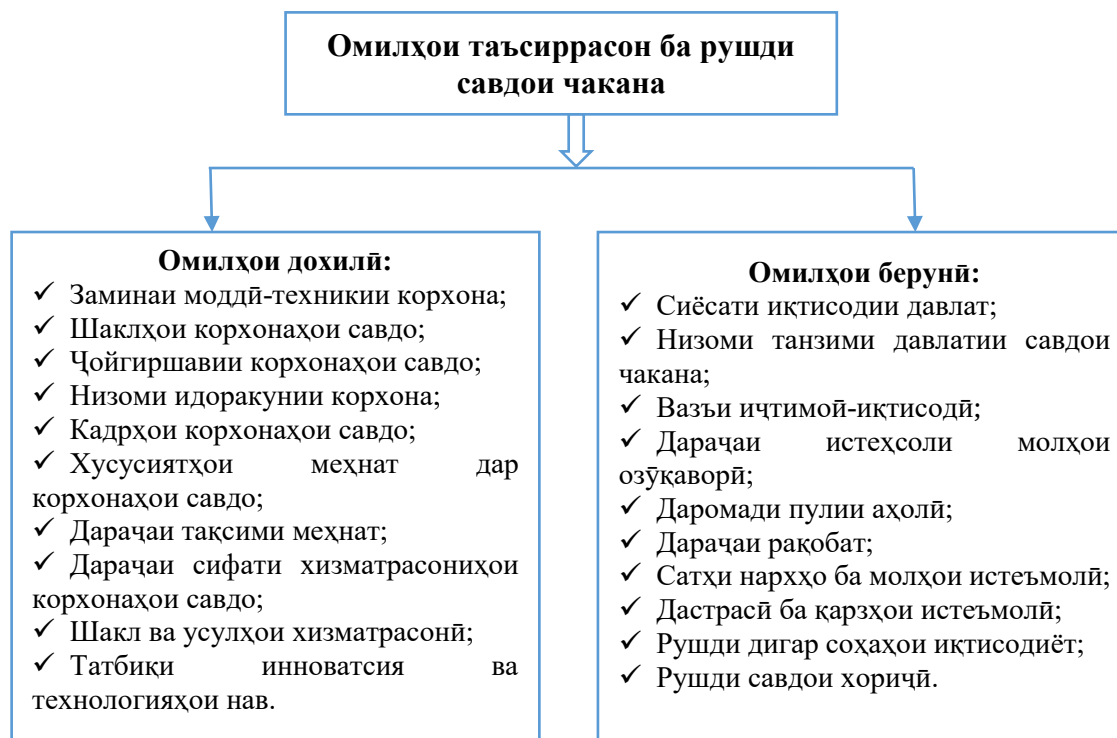
Савдои чакана ин фаъолият оид ба фурӯши мол ва хизматрасониҳо бевосита ба истеъмолкунандагони ниҳой барои истифодабарии шахсии ғайритиҷоратӣ мебошад [4].

Мафҳуми савдои чакана дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи савдо ва хизматрасонии маишӣ” чунин таъриф шудааст: “Савдои чакана – намуди савдо вобаста ба хариду фурӯши молҳои ниёзи истеъмолкунанда дар раванди қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти шахсӣ мебошад” [3].

Расми 1. Марҳилаҳои фурӯши чаканаи молҳо

Фаъолияти тиҷоратӣ оид ба фурӯши молҳо дар корхонаҳои савдои чакана дар тафовут аз корхонаҳои савдои яклухт хусусиятҳои хоси худро дорад. Корхонаҳои савдои чакана молҳоро бевосита ба аҳоли, яъне ба шахсони воқеӣ фурӯхта, усул ва роҳҳои ба худ хоси фурӯши чаканаро истифода мебаранд [5].

Расми 1. Омилҳои таъсиррасон ба рушди савдои чакана

Дар раванди омӯзиши омилҳо муайян карда шудааст, ки рақибон (масалан, ба бозор пешниҳод кардани маҳсулоти монанд ё маҳсулоти беҳтар) ба дигар истеҳсолкунандагон ва фурӯшандагон таъсир мерасонанд. Ин унсурҳои таъсири мустақим ба навоарӣ ва самаранокӣ оварда мерасонад.

Ҳар як корхонаи савдо бояд эҳтиёҷоти истеъмолкунандагонро ба таври самаранок қонеъ кунад, ҷи хеле ки рақибон барои дар бозор мавқеашонро аз даст надодан кӯшиш мекунанд. Аз ин лиҳоз, ҳангоми таҳияи стратегияи муборизаи рақобат, ҷиҳатҳои қавӣ ва сусти рақибонро муайян кардан зарур аст.

Инчунин, баррасии муҳити таъсири ғайримустақим яъне омилҳое, ки метавонанд ба корхонаи савдо на ин ки ҳоло, балки бо мурури замон таъсир мерасонанд. Ин муҳит боз ҳам мушкултар аст, зеро маълумот дар бораи он аксар вақт номаълум аст ва роҳбарияти корхонаи савдо бояд ба фарзияҳои худ таъия кунад.

Корхонаҳои савдо барои нигоҳ доштани рақобатпазириашон бояд ба таҳаввулотӣ нав ғавран воқуниш нишон диҳанд ва навоварихоро ҳудашон пешниҳод намуда, дар фаъолияти худ истифода намоёнд.

Дар раванди баррасии омилҳо зарур аст, ки омилҳои сиёсӣ яъне ниятҳои мақомоти давлатӣ оид ба рушди ҷомеа ва василаҳое, ки тавассути онҳо давлат меҳодад сиёсати худро амалӣ кунад, таҳқиқ карда шаванд.

Иҷрои нақшаи муомилоти мол ва динамикаи нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти истеҳсоли ҳоҷагии корхона аз се ғуруҳи омилҳои зерин вобаста аст:

1. Таъмини захираҳои молӣ, тақсими дуруст ва истифодаи онҳо.
2. Таъмини захираҳои меҳнатӣ, вақт ва самаранокии меҳнат.
3. Вазъи рушд ва истифодаи базаи моддию техникаӣ дар савдои яклухт.

Барои дуруст муайян намудани омилҳои таъсиррасон ба савдои яклухт ва чакана мо таҳлили-SWOT мегузаронем, ки дар он тарафҳои пурқувват, беқувват, имкониятҳо ва хатарҳо муайян ва таҳлил мекунем.

Ҷадвали 1.

Таҳлил SWOT-и савдои чакана

Тарафҳои пурқувват	Тарафҳои беқувват
✓ Таҷрибаи кории на камтар аз 5 сол дар бозор; ✓ Салоҳияти баланди даста; ✓ Роҳбари маскани бозор аз рӯи рейтинг, ки омор пешниҳод кардааст; ✓ Ғолиби озмуни маскани бозор; ✓ Таҷҳизоти муосири пуриқтидор; ✓ Имкониятҳои шабакаҳои васеи фурӯш; ✓ Маҳсулот дорои сифатҳои мебошад, ки рақибон надоранд; ✓ Низоми рақобатпазирии музди меҳнат ва ҳавасмандгардонии кормандон; ✓ Низоми омода намудани кадрҳо; ✓ Бартариятҳои нархӣ.	✓ Таҷҳизоти кухна ва зуд-зуд фарсӯда шудани он; ✓ Арзиши баланди маҷсулот; ✓ Нарасидани кадрҳои баланихтисос; ✓ Сармоягузориҳои нокифоя; ✓ Низоми сусти ҳавасмандгардонии кормандон назар ба рақибон; ✓ Аз кор рафтани кадрҳо; ✓ Номгуи маҳдуди молҳо; ✓ Сифати пасти маҳсулот ба монанди: таъми нохӯш, матои нозӯк ва рангҳои номувофик, ки аз ҷониби истеъмолгарон қайд карда мешавад; ✓ Шароити номувофиқи интиқол ва пардохт.
Имкониятҳо	Хатарҳо
✓ Тағйиротҳои ғоидаовар дар қурби асёр; ✓ Набудани рақибони қавӣ; ✓ Ашёи хоми арзон; ✓ Шароити мусоид барои пешбарӣ ва PR: даъват ба иштирок дар озмунҳо, конференс ва сарпарастӣ кардан; ✓ Ҷойгиршавии мусоиди истеҳсолот ё мағозаҳо; ✓ Афкори пешвои содиқ; ✓ Тағйир ёфтани андозбандӣ ба самти мусоид барои соҳибкорӣ.	✓ Вазъи ноустувори сиёсии кишвар; ✓ Қонунҳое, ки соҳаи фаъолияти тижорати шуморо маҳдуд мекунанд; ✓ Пайдо шудани рақибони қавӣ; ✓ Навовариҳои дар маҳсулоти рақибон, ки бозорро тақсон медиҳанд; ✓ Паст кардани нархҳои маҳсулоти рақибон (демпинг); ✓ Пурзӯр шудани қонунгузориҳои соҳаи гумрук; ✓ Болоравии нархҳои маҳсулот; ✓ “Роҳзанӣ” ё дуддӣ, агар маҳсулоти моликияти зеҳнӣ бошад.

Чӣ гунае, ки аз таҳлили SWOT-и мазкур ба мо маълум мегардад, тарафҳои пурқувват, беқувват, имкониятҳо ва хатарҳо омилҳои зиёдеро дар бар гирфтааст, ки ба савдои чакана таъсир мерасонанд.

Ҳамин тариқ, равандро дар савдои чакана бо як қатор омилҳои бисёрҷанбаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ муайян карда мешаванд.

Омилҳои, ки ба рушди савдои чакана мусоидат мекунанд, инҳоянд: [2]

- ✓ афзоиши ҳамасолаи даромади воқеии пулии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- ✓ эҳёи саноати ватанӣ: зиёд шудани ҳаҷми истеҳсоли намудҳои асосии молҳои истеъмолий;
- ✓ муътадил гардонидани ҳиссаи маблағҳои, ки барои хариди мол ва пардохти хизматрасонӣ ҷудо карда шудаанд, дар сатҳи 70,0% хароҷоти пулии аҳолии Тоҷикистон;
- ✓ тафовути зиёди даромади пулии аҳоли: фарқияти таносуби даҳ ғолиби қисми сарватманд ва камтари қисми таъмини аҳоли;
- ✓ мавҷуд будани сатҳи нисбатан баландтари гурӯҳҳои камдаромади аҳоли;
- ✓ сусти гардидани назорат аз болои сифати молҳои, ки ба бозор ворид мешаванд, ин вобаста ба кам кардани шумораи санҷишҳои нақшавӣ то як маротиба дар як сол дида мешавад;

✓ сертификатсияи ҳатмии мол (маҳсулот) бо усулҳои дигари тасдиқи мутобиқати молҳо.

Аз таҳлилҳо бармеояд, ки дар ҷумҳурии шароитҳои зарурӣ барои фаъолияти корхонаҳои савдои чакана дар сатҳи макроиқтисодӣ муҳайё карда

шудааст. Дар робита ба ин, зарур аст, ки як қатор тадбирҳои ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ иқтисодии давлатӣ, ки дар рушди савдои чакана дар заминаи тақмил додани низоми андоз, қонунгузори гумрук, сиёсат дар соҳаи ташаққули даромади пулии аҳоли, дастгирии истеҳсолкунандагони ватанӣ, муаммал намудани низоми назорати сифатии молҳои фурӯшӣ ва ғайра андешида шаванд.

Омилҳои баррасишудае, ки ба рушди фаъолияти савдои чакана таъсир мерасонанд дар алоқамандӣ ва ҳамвобастагӣ қой дошта, баҳодиҳии таъсири онҳо ба фаъолияти корхонаҳои савдои чакана имкон медиҳад, ки ҳолатҳои манфӣ ва мусбӣ ошкор карда шуда, самаранокии савдои чакана баланд бардошта шавад.

Ҳамин тариқ, омилҳои зиёде ба рушди устувори савдои чакана таъсир мерасонанд, ки самаранокии иҷтимоӣ фаъолияти соҳаи савдо аз сифати хизматрасонӣ дар корхонаҳои савдо ба харидорон мустақиман вобаста аст. Вобаста ба ин, вазифаи муҳимми савдои чакана ва корхонаҳои савдо омӯзиши арзёбии сифати хизматрасонӣ ба аҳоли ва имкони истифодаи он дар шароити муносири Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

АДАБИЁТ

1. Вазъи иҷтимоӣ иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе 2022. Саҳ. 53.

2. Қ. Қ. Толибов. Механизми ташкилию иқтисодии рушди соҳибкории тичоратӣ: назария, методология, амалия. Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои иқтисодӣ. Душанбе - 2021

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи савдо ва хизматрасонии маишӣ”, Қарори Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2013, №3, Боби 1. Муқаррароти умумӣ.

4. Ф. Г. Панкратов., Н. Ф. Солдатова. Коммерческая деятельность: Учебник /— 13-е изд., перераб. и доп.—М.: Издательско-торговая корпорация “Дашков и К”, 2012. — 202 с.

5. Ҳамитов М.С., Урунова С.А., Шамсов Ф.Т., Абдурахмон Ҳ. Асосҳои фаъолияти тичоратӣ (комплексӣ таълимӣ-методӣ барои донишҷӯёни равияи иқтисодии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ) – КВД “Матбаа”, Душанбе 2022. Саҳ. 108.

6. Эмомалӣ Раҳмон. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе аз 26.12.2019.

**Мирзоалиев Абдурашид Абдунабиевич, д.и.и., и.в. профессори кафедраи
менеджмент, маркетинг ва иқтисодиёти меҳнат**

ПРОБЛЕМАҲО ВА ДУРНАМОИ РУШДИ ИДОРАКУНИИ РАҚАМӢ

Дар мақола мушкилот ва дурнамои идоракунии рақамӣ дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт баррасӣ гардидааст. Маврид ба зикр аст, ки фаъолияти дилхоҳ объект ё соҳаи гуногун дар зери таъсири фановариҳои рақамӣ амал мекунанд ва дар ин ҳолат нақш ва аҳамияти зехни сунъӣ дучан меафзояд.

Калидвожаҳо: идоракунии рақамӣ, иқтисодиёти рақамӣ, рақамикунонӣ, менеджмент, технологияҳои инноватсионӣ, истеъмолкунандагон, бизнес, корхона.

Трансформатсияи рақамӣ ҳоло ба воқеияти объективӣ табдил ёфтааст. Дар робита ба ин, дар иқтисодиёт, ки маълумоти рақамӣ омили асосии истеҳсоли мебошад, низ тағйирот ба амал меояд. Иқтисоди рақамӣ як фаъолияти иқтисодӣ мебошад, ки ба ташаққули муҳити иттилоотӣ

(бо назардошти талаботи ҷомеа ба маълумоти бозғатимод ва босифат), таъсис ва рушди инфрасохтори иттилоотӣ, рушд ва истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ҳамчун асоси фаъолияти соҳаи иҷтимоию иқтисодӣ мусоидат мекунад.

Рушди иқтисодиёти рақамӣ истифодаи имкониятҳои қарорҳои муосири баландтехнологиро дар бар мегирад, ки имкон медиҳад ҳаҷми зиёди иттилоотро бо истифода аз технологияҳои таҳлили абрӣ ва интеллектуалӣ коркард кунанд. Дар ин шароит идора манбаи адонашавандаи ахборотро мегирад. Рақамикунонии корхонаҳо ҳам муҳити берунии созмонро аз нигоҳи шароити ҳамкориҳои байни давлат, таъминкунандагон ва харидорон ва равандҳои дохилии корпоративӣ, ки дар ширкат, бахусус дар соҳаи менеҷмент ба амал меоянд, тағйир медиҳад.

Ташкилотҳое, ки кори онҳо дар асоси принципҳои кӯҳна сохташуда, чун қоида, маҷбур мешаванд, ки ба бозори нави рақамӣ мутобиқ шаванд ё онро тарк кунанд ва ба ширкатҳо ва корхонаҳои нав, ки мувофиқи тамоюлҳои муосир фаъолият мекунанд, ҷой дода шаванд.

Вазифаҳои идоракунии ташкилот дар заминаи рақамикунонӣ аз инҳо иборатанд:

- татбиқи технологияҳои инноватсионии рақамӣ ба равандҳои бизнеси корхона;
- нигоҳ доштани сатҳи баланди дониши роҳбарият ва мутахассисони ширкатҳо дар соҳа технологияҳои муосир;

- таъмини сатҳи баланди омодагӣ ба тағйирот дар муҳити беруна. Имрӯзҳо ташкилотҳо бояд тижорати худро бо назардошти таъсири таъдбири рақамӣ ба назар гиранд. Дар робита ба ин, хароҷот барои таҳия ва тадқиқот, хизматрасонии машваратӣ ва омӯзиши кормандон бо мақсади рақамикунонии ширкат ҳатман афзоиш хоҳад ёфт. Ширкатҳое, ки ба чунин таҳаввулот омода нестанд, дар ниҳоят маҷбур мешаванд, ки бозорро тарк кунанд.

Аз тарафи дигар, рақамикунонӣ набояд худ як ҳадаф бошад. Ҳисоб кардан лозим аст самаранокии ин дигаргуниҳо бо мақсади таъмин намудани он, ки рақамикунонӣ равандҳои асосии корхонаро хеле беҳтар кунад. Натиҷаҳои мусбии рақамикунонии идоракунӣ иборатанд аз:

- пайдоиши таъсири иқтисодӣ ва иҷтимоӣ аз технологияҳои рақамӣ барои тижорат ва ҷомеа;

- афзоиши ҳосилнокии умумии меҳнати ҷамъиятӣ аз ҳисоби афзудани он дар сатҳи соҳаҳои алоҳида ва корхонаҳои алоҳида;

- баланд бардоштани сифати зиндагӣ тавассути қонеъ кардани ниёзҳои мавҷуда ва пайдошавандаи талаботи одамон;

- пайдоиши шаклҳои нави тижорат ва моделҳои тижорат, ки даромаднокии ва рақобатпазирии фаъолиятро таъмин менамоянд;

- баланд бардоштани шаффофияти муомилоти иқтисодӣ ва фароҳам овардани шароит барои онҳо мониторинг;

- баланд бардоштани дастрасии мол ва хизматрасониҳо давлатӣ ва тижоратӣ, пешбарии онҳо, ворид шудан ба бозорҳои нав, аз ҷумла ба бозорҳои ҷаҳонӣ;

- пайдо шудани системаҳои идоракунӣ, ки одамонро иваз мекунанд, масалан, барои корхонаҳо ва табақаҳои муайян.

Дар сатҳи корхонаҳо ва соҳаҳои алоҳида манфиатҳои рақамкунонии идоракунӣ метавонанд зоҳир шаванд:

- ба истиснои миёнаравҳо. Рақамикунонӣ ба истеҳсолкунандагон имконият медиҳад маҳсулот ё хизматҳоро дар вебсайтҳои худ фурӯшанд ва ба харидорони эҳтимолӣ муроҷиат кунанд. Истеъмолкунандагон метавонанд хизматҳои дар сервери ширкатҳои ҳавопаймой, меҳмонхонаҳо, мағозаҳои интернетӣ ва ғайра пешниҳодшударо интихоб кунанд;

- оптимизациякунонии хароҷот пеш аз ҳама кам кардани хароҷоти ҷустуҷӯи иттилоот, муайян ва ҷенкунии хароҷоти муомилот, хароҷоти пешбурди молу хизматҳо, хароҷоти анҷом ва гузаронидани гуфтушунидҳо ва ғайраро дар бар мегирад;

- дар тезонидани равандҳои корӣ, аз ҷумла кам кардани вақти муошират;

- ҳангоми кам кардани мӯҳлати воқуниш ба тағйироти бозор, вақти коркарди молу хизматҳо ва ба бозор баровардани онҳо;

-дар беҳтар донишони талаботи истеъмолкунандагони худ ва баланд бардоштани сифати мол ва хизматрасонӣ.

Идоракунии созмон дар заминаи табдили рақамӣ, пеш аз ҳама, маъноӣ онро дорад, ки идоракунии равандҳои нави тичорӣ рақамӣ, ки иштирокчиёни онҳо метавонанд дар саросари ҷаҳон ба ҷашм расанд, самаранокии онҳо тавассути идоракунии оқилонатар ва ҷавобгӯтар бо назардошти миқдори зиёди иттилоот мушоҳида мегардад. Дар маҷмӯъ, банақшагирии стратегӣ то ҳол аз ҷониби менеҷерони ширкатҳо амалӣ карда мешавад, аммо раванди қабули қарор дар сатҳҳои поёнии идоракунии ба системаҳои рақамӣ гузаронида шудааст, ки ин як тамоюли таъсирбахш бешубҳа дар айни замон аст. Дар ин бобат мо бояд кам кардани коркунони ҷаториро интизор шавем, вале роҳбаронро не, дар айни ҳол нигоҳ доштани коргарони боистеъдод ва кордон муҳим аст.

Табдилдиҳии рақамии идоракунии ширкат ҳамеша бо гузариш ба бозорҳои рақамӣ ва имрӯз он на танҳо воситаи сарфаи вақти корӣ, балки як навъ даъвати берунӣ барои мунтазам тақмил додани назария ва амалияи идоракунии ва пеш аз ҳама звенои кадрҳо низ мебошад.

Фарқи асосии он аз истифодаи абзорҳои қаблан маъмули реинженеринг, аутсорсинг, аудит, бенчмаркинг дар он аст, ки ширкат интихоби истифодаи рақамикунонӣ дар амалияи идоракуниро надорад ё имкон надорад.

Ҳамин тариқ, татбиқи глобалии стандартҳои рақамӣ барои коркард ва интиқоли иттилоот парадигмаи идоракуниро тағйир медиҳад - қонеъ кардани ниёзҳои тақмили менеҷмент тавассути истифодаи абзорҳои мувофиқи идоракунии бо ҷустуҷӯи имкониятҳои татбиқи технологияҳои рақамӣ ҳамчун шартӣ ҳатмӣ барои нигоҳ доштани рақобатпазирии ширкат дар муҳити бозор ва ба даст овардани ғоидаи баланд иваз карда мешавад.

Иқтисоди рақамӣ вектореро муқаррар мекунад, ки дар он системаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар сатҳи микро, мезо ва макро дар давраи дарозмуддат инкишоф меёбанд, ки таҳқиқот ва таҳлили ҳамаҷонибаи равандҳои табдилдиҳии рақамиро тақозо мекунад. Қаблан авлабияти ширкатҳои инноватсионии инфиродӣ буд, трансформатсияи рақамӣ ҳоло ба як падидаи оммавӣ табдил ёфтааст ва лоиҳаҳои мувофиқ барои муваффақияти на танҳо ширкатҳои алоҳида, балки минтақаҳо ва кишварҳо муҳиманд.

Худи истилоҳи трансформатсияи рақамӣ (DT) ҳамчун ҳамгироии технологияҳои рақамӣ ба тамоми соҳаҳои фаъолияти корхона муайян карда мешавад, ки боиси тағйироти кулӣ дар тарзи фаъолияти корхона ва ҷӣ гуна он ба мизочон арзиш мегардад. Рақамикунонӣ имкон медиҳад, ки миқдори калон, ҳатто миқдори зиёди маълумот, ба истилоҳ Big Data, ки аз ҷониби одамоне, ки ба Интернет пайвастанд ё тавассути дастгоҳҳо/мошинҳои пайвастишуда, ба монанди ҳисобкунакҳои оқил ва сенсорҳо, бо истифода аз Интернети ашё тавлид карда шаванд.

Нуқтаи ибтидоии рақамикунонӣ таҳияи стратегияи рақамӣ мебошад. Он табдилдиҳии рақамии тичорати асосӣ ва рушди сегментҳои нави тичорати рақамиро дар бар мегирад. Шӯъбаҳои IT аксар вақт ҳамчун ронандагони рақамикунонӣ амал мекунанд, аммо шӯъбаҳои махсусгардонидашуда ва менеҷмент бояд стратегияи рақамиро низ дастгирӣ кунанд [5].

Усулҳои муосир барои таҳлили мушкilot ва мушкilot, тавлиди идеяҳо ва равишҳои нозук ба ҳалли мушкilot истифода мешаванд. Тафаккури тарроҳӣ: равиш ба ҳалли мушкilot ва идеяҳо дар асоси дарки корбарон; Lean Startup: як усули рушди босуръати воҳидҳои ташкилӣ ё маҳсулот бо сармоягузориҳои ҳадди ақали сармоя ва равандҳои содакардашуда мебошад. Таъсиси усулҳои Agile: Таъсиси усулҳои Agile ба таҳияи нармафзор ва методологияи идоракунии лоиҳа, аз ҷумла равандҳо ва сохторҳо, инчунин фарҳанги корпоративӣ дахл дорад [1].

Яке аз ҷузьҳои калидӣ ва қувваҳои пешбарандаи табдили рақамии лоғар системаҳои ҷалбкунӣ мебошад. Бо системаҳои ҷалб, корбар ҳамагӯза бо асбобҳо/тамоюлҳои рақамӣ бо истифода аз барномаҳо ё платформаҳо, ки арзиши онҳо бо миқдор ва сифати ҳамкорӣ чен карда мешавад, ба таври динамикӣ муошират мекунад. Намунаҳои системаҳои ҷалб барномаҳои иҷтимоӣ ба монанди LinkedIn ва Facebook ё платформаҳои тичоратӣ ба монанди Uber ва Airbnb мебошанд. Мақсади эҷоди системаи ҷалб ин баланд бардоштани ҷалби

корбарон тавассути таҷрибаи корбарони босифат дар якҷоягӣ бо сатҳи баланди эҷоди арзиши марбут ба корбар мебошад, ки барои он ҳама намудҳои имконпазири ҷалб ва платформаҳои ҳамгирой сохта шудаанд.

Доира ба вучуд меояд, ки дар он ҷо эҷоди арзишҳои бештар боиси ҷалби бештар мегардад, ҷалби бештар боиси тавлиди маълумоти бештар мегардад, додаҳои бештар тавлид мешавад, ки онҳоро дубора ба эҷоди арзиши бештар табдил додан мумкин аст ва ғайра. Бо истифода аз Lean Digital, вақте ки партовҳои рақамӣ бартараф карда мешавад, таҷрибаи корбарон ва ҷалби корбарон бештар мешавад, ки метавонад ба як ҳалкаи нек оварда расонад, ки имкон медиҳад афзоиши минбаъдаи тавлиди додаҳо ва таҷрибаи корбарон шавад.

Агар ин дар якҷоягӣ бо идоракунии анъанавии Lean дар тамоми ҷанбаҳои корхона ҳал карда шавад, то партовҳои анъанавӣ бартараф карда шавад ва арзиши маълумот ба ҳадди аксар расонида шавад. Бо вучуди ин, барои бартараф кардани монеаҳо ва мушкилот, ширкат бояд маҷмӯи блокҳои технологияи худро эҷод кунад, ки хусусиятҳои ташкилӣ ва афзалиятҳои онро ба назар мегирад. Ин блокҳои сохтмонӣ бо ҳам алоқаманданд ва дар тамоми соҳмон, аз ҷумла дар вазифаҳои асосии амалиётӣ, аз қабилӣ истеҳсолот ва логистика татбиқ мешаванд. Ин тасниф ба ширкатҳо қўмак мекунад, ки эҳтиёҷоти амалиётиро ба блоки мувофиқ пайгирӣ кунанд: маърифатӣ, пайваст, виртуалӣ, ба инсон нигаронидашуда, арзиши изофа.

Банақшагирии захираҳои корхона (ERP) ҳамчун як системаи ягонаи баҳисобгирӣ аз байн меравад ва барои ERP ё i-ERP интеллектуалӣ ҷой медиҳад, ки дар он амалҳо ва иқтишофӣ муҳиманд.

Адабиёт

1. Александрова Т.В. Цифровизация как современный тренд развития менеджмента производственных организаций // Вестник ЮУрГУ. Серия: Экономика и менеджмент. 2019. Т. 13. № 3. С. 137-144.
2. Калязина Е.Г. Цифровой менеджмент в управлении проектами // Креативная экономика. 2021. Том 15. № 12. С. 4747-4766.
3. Мирзоалиев А.А. Менеджмент рақамӣ ва масоили ҳалталаби он Конференсияи III - юми байналмилалӣ илмию амалӣ дар мавзӯи “Рушди технологияҳои рақамӣ дар шароити муосир” бахшида ба “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илм ва маориф” (2020-2040), 27 декабри соли 2024
4. Шушунова Т.Н. Современные тренды и перспективы развития менеджмента в условиях цифровой трансформации // Инновации и инвестиции. 2020. № 7. С. 96-99.
5. Пыткин А.Н. Перспективы развития промышленной политики // Совершенствование стратегического управления корпорациями и региональная инновационная политика: Рос. науч.-практ. конф.; ПГНИУ, 6 дек. 2016 г. Пермь, 2016. Т. 1. С. 142-146.
6. Розанова Н.М., Юшин А.В. Механизм трансформации сетевого рынка в цифровую эпоху / Н.М. Розанова, А.В. Юшин // Terra Economicus. 2017. Т. 13. No 1. С. 73-88.

Саломова Умийя Туйчиевна, н.и.и, и.в. дотсенти кафедраи менеҷмент, маркетинг ва иқтисодиёти меҳнат

ХИЗМАТРАСОНИҲОИ МАИШӢ ДАР ШАРОИТИ ТАШАККУЛИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ

Дар мақолаи мазкур масоил ва вазъи имрӯзаи соҳаи хизматрасонии маишӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Муаллиф ба паҳлӯҳои назариявӣ амалии хизматрасониҳои маишӣ тавачҷуҳ зоҳир намудааст. Таҳлил нишон медиҳад, ки нишондиҳандаҳои хизматрасониҳои маишӣ сол то сол натиҷаи манфиро нишон медиҳанд. Ҳоло дар шароити ташаккули низоми муносибатҳо, бахусус дар рақамкунонии соҳаҳо мушкилоту монеаҳоро бояд омӯхт ва ҳаллу ҷалб кард.

Вожаҳои калидӣ: хизмати маишӣ, шароити меҳнат, истеъмолот, бозори хизматрасонӣ, шахсони воқеӣ, принципҳо, иқтисоди бозорӣ, иқтисоди рақамӣ, молия, музди меҳнат, дараҷаи даромаднокиӣ, хизматрасонии пулакӣ, захираҳои молиявӣ.

Дар шароити муосир, ки ҷаҳони муосир ба самти рақамисозии ҳамаҷониба ҳаракат мекунад, хизматрасониҳои маишӣ низ дар зери таъсири тағйирёбиҳои технологӣ қарор доранд. Ташаккули иқтисоди рақамӣ на танҳо соҳаҳои бузурги саноат, молия ва савдори фаро гирифтааст, балки ба шаклгирӣ ва рушду такомули хизматрасониҳои маишӣ низ таъсири калон расонидааст. Дар ин шароит, зарурати мутобиксозии хизматрасониҳои маишӣ ба талаботи иқтисоди рақамӣ ва баланд бардоштани сатҳи хизматрасонӣ ба воситаи технологияҳои муосир пеш омадааст.

Хизматрасониҳои маишӣ маҷмӯи амалияҳо ва хизматҳое мебошанд, ки барои қонё гардонидани талаботи рӯзмарраи аҳоли нигаронида шудаанд. Ба ин соҳа хизматҳои таъмири хона, таъмири дастгоҳҳои барқӣ, дӯзандагӣ, кошонидани мӯй, шустани либос, таъмири пойафзол ва дигар намудҳои хизматрасонии рӯзгор дохил мешаванд. Онҳо дар бехтар гардидани сатҳи зиндагии аҳоли, таъмини шуғл ва рушди бахши хусусӣ нақши муҳим мебозанд.

Иқтисоди рақамӣ низоми иқтисодиест, ки дар асоси истифодаи технологияҳои рақамӣ фаъолият мекунад. Унсурҳои асосии он — интернет, платформаҳои рақамӣ, системаҳои пардохти электронӣ, маълумоти калон (big data), зехнӣ сунъӣ ва интернетӣ ашё мебошанд. Дар чунин шароит хизматрасониҳои маишӣ бояд ба стандартҳои нави технологӣ мутобик гарданд. Масалан:

- Фармоиши онлайн: Имрӯзҳо одамон метавонанд ба осонӣ хизматрасонии лозимаро тавассути барномаҳои мобилӣ ва сомонаҳои интернетӣ фармоиш диҳанд. Ин ба истеъмолкунандагон имконият медиҳад, ки вақт ва заҳматро сарфа кунанд.

- Пардохти ғайринақдӣ: Пардохтҳо тавассути системаҳои электронӣ (монанди PayPal, Oson, корти бонкӣ ва ғайра) иҷро мешаванд, ки раванди хариду фурӯшро содда ва бехатар мегардонад.

- Маркетинги рақамӣ: Ширкатҳо ва соҳибкорон метавонанд тавассути шабакаҳои иҷтимоӣ ва платформаҳои рақамӣ рекламаи хизматрасониҳои худро ба роҳ монанд ва шумораи зиёди мизоҷонро ҷалб намоянд.

- Платформаҳои хизматрасонӣ: Дар барномаҳо ва сомонаҳо ба монанди Lalafo, OLX ва дигарҳо, фурӯшандагону соҳибкорон метавонанд хизматрасонии худро пешниҳод кунанд ва бо мизоҷон мустақиман робита барқарор намоянд.

Рақамисозии хизматрасониҳои маишӣ дорони афзалиятҳои зерин аст:

- Содда шудани равандҳои фармоиш ва пардохт;
- Дастрасии бештар ба хизматрасонӣ барои аҳоли;
- Суръат ва самаранокии бештар дар корҳо;
- Имконияти рушди соҳибкорӣ ва пайдоиши ҷойҳои нави корӣ.

Аммо баробари ин, як қатор мушкилот низ мавҷуданд:

- Норасоии савияи дониши рақамии қисми муайяни аҳоли;
- Мушкилоти техникӣ, монанди набудани интернет ё дастгоҳҳои мувофиқ;
- Хатарҳои амнияти рақамӣ ва махфият;
- Дастрас будани барномаҳо ва платформаҳо барои шахсони калонсол ё маъҷуб.

Роҳҳои ҳалли мушкилот ва тақмили хизматрасониҳо

Барои самаранок ва муваффақона ба иқтисоди рақамӣ мутобик сохтани хизматрасониҳои маишӣ, пешниҳод мегардад:

1. Баланд бардоштани савияи дониши рақамии аҳоли тавассути омӯзиш ва курсҳои махсус;

2. Ҳавасмандгардонии соҳибкорон барои рақамисозии хизматрасониҳо (бо додани имтиёзҳои андозӣ ё грантҳо);

3. Таъмини инфрасохтори техникӣ — интернетӣ босифат ва дастгоҳҳои дастрас;

4. Рушди платформаҳои миллӣ барои пешниҳоди хизматрасониҳо дар дохили кишвар.

Хизматрасониҳои маишӣ дар иқтисодиёти муосир на танҳо як бахши муҳими хизматрасонӣ, балки омили муҳими беҳтар кардани сифати зиндагии мардум ба ҳисоб мераванд. Бо назардошти рушди босуръати иқтисоди рақамӣ, хизматрасониҳои маишӣ бояд ба равандҳои нави рақамӣ мутобиқ гарданд, то тавонанд бо талаботи замона ҷавобгӯ бошанд ва дар баробари ин, барои рушди иқтисоди миллӣ саҳми босазо гузоранд.

Адабиёт

1. Мирзоалиев А.А., Абдуллоев З.А. Баҳодиҳӣ ба вазъи иҷтимоӣ-иқтисодӣ ҳамчун омили рушди демографӣ / А.А. Мирзоалиев., З.А. Абдуллоев // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон.-Душанбе, 2022 №4/2(44) –С.110-114
2. Раҷабов Р.К., Шарифова Д.М. Дастгирии давлатӣ ва низоми танзими хизматрасонии маишӣ ба аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 3(48) Душанбе, 2023-С.7-12
3. Раджабов Р.К., Факеров Х.Н., Нурмахмадов М., Саидова М.Х. Сфера услуг: проблемы и перспективы развития. Монография. -Душанбе: Дониш, 2007. – 544с.
4. Рынок труда и социальные проблемы общества: вопросы гармонизации и пути их решения / А.А. Мирзоалиев, Г.М. Рахимов // Журнал экономика и предпринимательства г. Бишкек КРСУ, стр. 126- 132, 2018г
5. Саидова М.Х., Саломова У.Т. Развитие рынка услуг бытового обслуживания населения в условиях рыночной экономики: монография / М.Х.Саидова, У.Т. Саломова /под ред. Профессора Раджабова Р.К.-Душанбе: «Эр -граф», 2018-160с.
6. Саломова У.Т. Некоторые вопросы внедрения инновации в сфере услуг рыночной экономики /У.Т. Саломова //Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. -Душанбе: «Сино», 2014, № 2/7 (147). –С.230-233.
7. Саломова У.Т. Некоторые подходы к формированию факторов, характеризующих потенциал развития региона в условиях конкуренции /У.Т.Саломова// Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. -Душанбе: «Сино», 2014, № 2/7 (147). –0,4 п.л. (в соавторстве, авторских –0,30 п.л.);

Холиқова Парвина Исматуллоевна унвонҷӯи кафедраи менеҷмент, маркетинг
ва иқтисодиёти меҳнати ДДТТ E-mail: parvina-kh @ amonatbonk.tj

Тел.: (+992) 900846363

ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ: МОҲӢЯТИ ПАДИДА, ТАШАККУЛ ВА РУШД

Имрӯз технологияҳои нави рақамӣ ва моделҳои инноватсионии бизнес ба тамоми соҳаҳои ҳаёти иқтисодии ҷомеа ворид шуда, ба иқтисодиёт таъсир расонида, дар он тағйироти сохтории сифатӣ ба вуҷуд меоранд. Дар натиҷа, иқтисодиёти рақамӣ ҳамчун зерсистемаи иқтисоди анъанавӣ ташаккул меёбад, ки бо истифодаи ғайриодинамӣ технологияҳои рақамӣ ва гардиши молҳои мушаххаси электронӣ фарқ мекунад. Дар аҷаи рушди иқтисоди рақамӣ бо рақобатпазирии кишвар зич алоқаманд аст, ки ба рушди он таваҷҷӯҳи ҳоси давлат ва соҳибкоронро тақозо мекунад. Дар мақола шарҳи рушди иқтисоди рақамӣ дар ҷаҳон, муайян кардани хатарҳо ва таҳдидҳо ба рушди иқтисодиёти рақамӣ ва роҳҳои бартараф кардани онҳо пешниҳод карда шудааст.

Калидвожаҳо: иқтисоди рақамӣ, таҳдидҳо ва хатарҳо ба рушди устувор, рушди иқтисодӣ, танзими давлатии иқтисодиёт, пешрафти илмию техникӣ.

Бисёре аз муҳаққиқон (аз ҷумла муаллифи ин мақола) дуруст тамоюлҳои миёнамӯҳлати рушди ҷомеа ва иқтисодиётро бо рақамикунории онҳо алоқаманд мекунанд. Имрӯз технологияҳои нави рақамӣ ва моделҳои инноватсионии бизнес ба тамоми соҳаҳои ҳаёти иқтисодии ҷомеа ворид шуда, ба моҳияти иқтисодиёт таъсир расонида, дар он тағйироти сохтории сифатӣ ба вуҷуд меоранд. Бо андешаи баёнгари бисёре аз муҳаққиқон метавон розӣ

шуд, ки ба шарофати рақамисозӣ ва дигар тағйироти технологӣ инсоният ба давраи нави тағйироти ҷаҳонӣ ворид шудааст.

Иқтисоди рақамӣ имрӯз аз ҷониби бисёриҳо ҳамчун як даво ва рушди босуръати он ҳамчун роҳи ҳалли қариб ҳамаи мушкилоти мавҷуда қабул карда мешавад. Ин дар афзоиши босуръати таваҷҷӯҳ ба масъалаҳои "рақамӣ" дар таҳқиқоти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва гуманитарӣ, дар мубоҳисаҳои ҷамъиятӣ, аз ҷумла дар изҳороти сиёсатмадорони бонуфуз ва ҳуҷҷатҳои ҳукумат инъикос ёфтааст. Аммо бояд фаҳмид, ки "табобати ҳама бемориҳо" вучуд надорад. Ва иқтисоди рақамӣ наметавонад дар Тоҷикистони муосир ва дар маҷмӯъ дар ҷаҳон як даво бошад. Инкишофи онро, ба фикрам, бояд дар доираи дигаргунсозӣ, ки ҷамъият ва иқтисодиёти ҳозира аз сар мегузаронад, бо онҳо алоқаи зич дорад дида барояд. Ва барои ин мо бояд хусусиятҳои системавии он, инчунин имкониятҳои истифодаи амалии воситаҳои онро дар амалияи тиҷоратӣ муфассалтар омӯзем.

Аз нимаи дууми асри 20 технологияҳои иттилоотӣ дар рушди иқтисодии бисёре аз кишварҳои ҷаҳон аҳамияти бештар пайдо карданд. Фазаи ягонаи иқтисодии иттилоотӣ, ки ташаккули он ба шарофати пешрафти илмию техникӣ имконпазир гардид, ба рушди иқтисодӣ ва баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат, таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва дороиҳои рақамӣ, тавсеаи имконияту ҳуқуқҳои шахрвандон, беҳбуди дастрасӣ ба бозорҳои ҷаҳонӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии корхонаҳо, беҳбуди сифати хизматрасониҳои давлатӣ ва ғайра мусоидат мекунад. Ба таври умум эътироф шудааст, ки мафҳуми «иқтисоди рақамӣ», ки ба истифодаи технологияҳои муосири иттилоотӣ (рақамӣ) дар равандҳои бизнес ва идоракунии онҳо татбиқ карда мешавад, дар соли 1995 аз ҷониби Н.Негропonte ҷорӣ карда шудааст. Бартариҳои иқтисоди рақамӣ, ба ақидаи Н.Негропonte, инҳоянд: набудани вазни физикӣ маҳсулот, ки бо ҳаҷми иттилоот иваз карда мешавад, камтар аз ҳисоби истехсоли захираҳои электронӣ, миқдори ками хароҷоти маҳсулоти электронӣ, ба монанди инчунин ҳаракати қариб ғайрии молҳо тавассути Интернет (дар ин ҳолат, сухан дар бораи молҳои мушаххаси рақамӣ меравад).

Рақамизатсияи тиҷорат, ки аз лоиҳаҳои дохили ширкат ва корпоративии маҳаллӣ оғоз шуда буд, тадриҷан миқёси умумиҷаҳонӣ пайдо карда, бозигарони асосии тиҷорати рақамӣ ба мавқеъҳои пешбари ҷаҳон расиданд. Ҳамин тариқ, Apple, Alphabet, Microsoft, Amazon ва Facebook аз рӯи сармояи бозорӣ аз пурарзиштарин ширкатҳои ҷаҳон мебошанд. Арзиштарин ширкати ғайриамрикоӣ дар рӯйхат ин фурӯшандаи онлайнӣ чинии Alibaba Group мебошад. Илова бар ин, имрӯз намунаҳои "экосистемаҳои рақамӣ" дар дигар соҳаҳо ва ширкатҳои дигар мавҷуданд.

Тибқи ҳисобҳои мавҷуда, ҳиссаи иқтисодиёти рақамӣ дар ММД дар кишварҳои пешрафта дар давраи солҳои 2011-2021 аз 4,3 ғоиз то 5,5 ғоиз афзуда, дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ ин рақам аз 3,6 ғоиз то 4,9 ғоиз тағйир ёфтааст. Дар Тоҷикистон ин ҳиссаи соли 2010 1,9% ва соли 2021 аллакай 2,8% буд. Сарфи назар аз ақибмонии муқоисавӣ кишвари мо динамикаи хеле баландро нишон медиҳад.

Пешсафи ҷаҳон аз рӯи ҳиссаи иқтисоди рақамӣ дар ММД Британияи Кабир аст - 12,4%. Таъкид мекунем, ки чӣ тавре ки иқтисод ва умуман ҷомеа нобаробар рушд мекунанд, трансформатсияи рақамии онҳо низ нобаробар аст. Сиёсат, меъёрҳои ҳуқуқӣ, анъана ва фарҳанг, сатҳи бадастомадаи рушди иқтисодӣ, рушди маориф ва заминаи технологияи он, инчунин бисёр омилҳои дигар дар ташаккули иқтисоди рақамии як кишвар нақши муҳим доранд.

Масалан, бозори рақамии Чин, кишваре, ки шумораи бештари корбарони интернет дар ҷаҳон (беш аз 720 миллион нафар) аст, новобаста аз бозори ҷаҳонӣ вучуд дорад.

Қобили зикр аст, ки ахиран дар Тоҷикистон бо ҳадафи ҳифзи фазаи рақамии миллий, ки дар шароити муосир ба як унсурӣ инфрасохтори муҳим табдил ёфта истодааст, аз таъсири зараровари берунӣ масъалаи таъсиси як навъ "интернети миллий"-и шабеҳи Чин низ матраҳ шудааст. Ин комилан имконпазир будани чунин таъсирро шарҳҳо дар бораи қатъи барқ дар Венесуэла, ки 7 март соли 2019 ба вуқӯъ пайваست, шаҳодат медиҳад. Ин аст он чизе ки шабакаи миллии хабарии Русия Вести дар ин бора менависад: "Сабаби бузургтарин қатъи

нерӯи барқ дар таърихи Венесуэла як ҳамлаи киберӣ буд. Вазири иттилооти ин кишвар Хорхе Родригес рӯзи шанбеи 9-уми март системаи назорати худкорро эълон кард. Нерӯгоҳи барқи обии «Гури» ҳамла ба системае, ки раванди тавлиди нерӯи барқро назорат мекунад, зоҳиран аз ҷониби Иёлоти Муттаҳидаи Амрико анҷом шудааст. Вақте маълум шуд, ки ҳамлаи киберӣ сурат гирифтааст ва ҳакерҳо кӯшиши назорат кардани системаро доранд, ин ҳама боиси қатъ шудани он шуд, ки тақрибан тамоми қаламрави Венесуэла фаро гирифт. Дар баробари ин, иқтисоди рақамӣ табиатан байнимиллӣ ва фаромиллӣ мебошад.

Аз ин рӯ, сарфи назар аз хоҳиши ҳифзи фазои миллии рақамӣ, ки аз ҷониби ҳукуматҳои бисёр кишварҳо нишон дода шудаанд, дар айни замон тамоюли муқобил бо муттаҳидсозии стандартҳои техникӣ ва қоидаҳои танзимкунанда дар ин соҳа вучуд дорад. Масалан, Иттиҳоди Аврупо зиёда аз 400 миллион корбарони интернет дорад, аммо бозори он ҳанӯз ҳам пароканда аст. Дар робита ба ин, роҳбарони кишварҳои Иттиҳоди Аврупо барои эҷоди бозори ягонаи рақамӣ барои ин иттиҳодияи ҳамгирой ғаёлона кор мекунанд. Мушкилоти шабех дар сатҳи кишварҳои алоҳида, хеле калон низ метавонанд ба миён оянд. Масалан, Ҳиндустон беш аз 460 миллион корбари интернет дорад. Аммо иқтисоди рақамии Ҳиндустон бисёрзабона аст (амалиёти молиявӣ бо якчанд забон анҷом дода мешавад), ки ба ғаёлияти бозори рақамӣ таъсири манфӣ мерасонад.

Бояд гуфт, ки мисли ҳама гуна падидаҳои густурда рушди иқтисодии рақамӣ на танҳо бо оқибатҳои мусбат, балки бо хатару таҳдидҳои гуногун алоқаманд аст. Сарчашмаҳои онҳо ду таъсири асосӣ мебошанд. Аввалан, ин пайдоиши навъҳои нави хатарҳо ва таҳдидҳо мебошад, ки ба иқтисодии рақамӣ хосанд ва ба хусусиятҳои технологияи он асос ёфтаанд. Сониян, гузариш ба иқтисодии рақамӣ дигаргунсозии институтсионалиро дар бар мегирад, ки новобаста аз сабабҳо ва табиаташ омили тавоноии ноустуворкунандаи рушди устувор ва муваффақи иҷтимоию иқтисодӣ мебошад.

Биёед баъзе оқибатҳои манфии рушди иқтисоди рақамиро баррасӣ кунем (таҳлили муфассал ва ҷузъӣ хатарҳо ва таҳдидҳои воқеӣ ва ояндадор як масъалаи мустақили тадқиқотӣ буда, метавонад мавзӯи тадқиқоти алоҳидаи илмӣ гардад):

- афзоиши киберҷиноят.
- осебпазирии технологияи инфрасохтори рақамии эҷодшуда.
- зуд фарсуда шудани таҷхизот ва дар натиҷа проблемаи безарар гардондани он.

Дар ҳоле ки проблемаи партовҳои ҳастай дар маркази тавачҷуҳи ҷомеа ва танзими одилонаи қонунгузорӣ қарор дорад, мушкилоти коркарди «партовҳои электронӣ» хеле кам ба миён гузошта мешавад. Дар ҳамин ҳол, тибқи маълумоти СММ, ҳамасола дар ҷаҳон то 100 миллион тонна “партовҳои электронӣ” тавлид мешавад ва на бештар аз 20 дарсади ин ҳаҷм тибқи талаботи экологӣ дубора коркард мешавад.

Бо рушди иқтисоди рақамӣ, хатарҳои экологии он афзоиш меёбад; • афзоиши вобастагии технологӣ аз таъминкунандагони хориҷӣ ва дар натиҷа сушт шудани амнияти технологӣ ва иқтисодӣ ҳам дар сатҳи кишвар ва ҳам дар соҳаҳои алоҳида ва корхонаҳо. Дар боло ва бисёр дигар хатарҳо, таҳдидҳо ва мушкилоти рушди иқтисоди рақамӣ ҷораҳои безараргардонии онҳоро тақозо мекунанд. Мутаассифона, ин корро бо истифода аз захираҳои давлатӣ зуд ва танҳо ба ҷо овардан мумкин нест. Саъю кӯшиши ҳамаҷониба, бо истифода аз захираҳои давлатӣ ва шахсӣ зарур аст.

Иқтисоди рақамӣ як намуди нави муносибатҳои иқтисодӣ мебошад, ки аллакай дар тамоми бахшҳои бозори ҷаҳонӣ мавҷуд аст ва ғаёлона инкишоф меёбад. Иқтисоди рақамӣ метавонад ба зудӣ ба як сегменти пешбар, муҳаррики рушд ва рушди системаи иқтисодӣ дар маҷмӯъ таъдил ёбад. Ин ба он вобаста аст, ки иқтисодии рақамӣ нисбат ба таъсирҳои молу пули моддӣ бартарӣ дорад, аз қабилӣ суръати интиқоли мол ё пешниҳоди қариб ғаврии хидматҳо. Бартарии дигарӣ иқтисодии рақамӣ ин арзиши пасти истеҳсолот ва иҷрои транзаксия мебошад. Яке аз бартарӣҳои асосии иқтисоди рақамӣ нисбат ба иқтисоди анъанавӣ дар он аст, ки молҳои электронӣ амалан тамомнашавандаанд ва дар шакли виртуалӣ мавҷуданд, дар ҳоле ки неъматҳои моддӣ қариб ҳамеша аз ҷиҳати миқдор маҳдуданд ва дастрасии онҳо хеле мушкилтар аст.

Имрӯз иқтисодиёти электронӣ аллакай аз доираи равандҳои соф иқтисодӣ берун рафта истодааст. Рақамизатсия дар равандҳои иҷтимоӣ қарор дода мешавад, ҳаёти бомуваффақияти одамон ҳарчи бештар аз он вобастагӣ дорад, илова бар ин, дар қисми ташкилоту сохторҳои давлатӣ васеъ қарор намудани технологияҳои рақамӣ мушоҳида мешавад. Талошҳои Тоҷикистон барои рақамизатсияи бар асоси Стратегияи миллии рушди ҷомеаи иттилоотӣ ва муқаррароти барномаи давлатии “Иқтисоди рақамӣ” сурат мегирад. Дар ҳуҷҷатҳои мазкур механизми татбиқи трансформатсияи иқтисодиёти рақамӣ, инчунин сарчашмаҳо ва ҳаҷми маблағҳои зарурӣ барои татбиқи он муайян гардидааст.

Агар ваъро дар маҷмӯъ ба назар гирем, Тоҷикистон аз нигоҳи сатҳи рушди иқтисоди рақамӣ мавқеи пешсафрро ишғол накарда, балки мавқеи худро дар гурӯҳи кишварҳои, ки аз пешсафрон пайравӣ мекунанд, дилпуруна нигоҳ дошта, мавқеъашро сол то сол беҳтар мекунад. Дар баробари ин, рақобат дар соҳаи баррасишаванда хеле сахт аст, бинобар ин мо наметавонем дар ин ҷо қатъ шавем, барои рушди иқтисодиёти рақамӣ ҳамкории тарафайни давлат ва бизнес зарур мебошад. Дар ин фаъолият як қатор мушкilot, хатарҳо ва таҳдидҳои дар мақола зикргардида ба назар гирифта зарур аст, то захираҳо ва кӯшишҳо барои безаргардонии онҳо рағона қарор шаванд.

Адабиёт

1. Беляков К. С. Цифровая экономика России: проблемы и перспективы // Информационное общество: состояние, проблемы, перспективы: Материалы V ежегодной Всероссийской научно-практической интернет-конференции. М.: Изд-во РЭУ им. Г. В. Плеханова, 2018. - С.61–67.

2. Бодрунов С. Д., Демиденко Д. С., Плотников В. А. Реиндустриализация и становление «цифровой экономики»: гармонизация тенденций через процесс инновационного развития // Управленческое консультирование. 2018. № 2 (110). С. 43–54.

4. Курятков В.А., Конюшевская К.О. Прогнозирование рынка труда региона методами системной динамики // Вестник РЭА им. Г. В. Плеханова. – 2012. – № 9 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/prognozirovanie-rynka-truda-regiona-metodami-sistemnoy-dinamiki> (дата обращения: 05.06.2022)

5. Мирзоалиев А.А. Арзёбии рушди рақамии сармояи инсонӣ /А.А.Мирзоалиев// Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон.-Душанбе, 2023 №4/1(49) – С. 289-294

6. Мирзоалиев А.А., Холиқова П.И. Рушди иқтисодии кадрӣ дар иқтисодиёти рақамӣ/А.А. Мирзоалиев, П.И. Холиқова// Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон.-Душанбе, 2022 №4/1(43) –С.279-283

7. Потапов М.В. Тенденции развития глобальной структуры информационно-знаниевой экономики // Вестник Волжского университета им. В. Н. Татищева. – 2016. – № 2 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/tendentsii-razvitiya-globalnoy-struktury-informatsionnoznani-evoey-ekonomiki> (дата обращения: 04.06.2022)

8. Шмелькова Л. В. Кадров для цифровой экономики: взгляд в будущее // Дополнительное профессиональное образование в стране и мире. – 2016. – № 8

Ҳакимов А.А. – н.и.и., и.в. дотсенти кафедраи
менеджмент, маркетинг ва иқтисодиёти меҳнат,
Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон

НАҚШИ ТИҶОРАТИ ЭЛЕКТРОНӢ ДАР ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРОН

Дар мақолаи мазкур муаллиф масъалаи нақши тижорати электронӣ дар фаъолияти соҳибкоронро мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор додааст. Муаллиф қайд намудааст, ки тижорати электронӣ ҳоло чунин категорияҳои умумибашари ба монанди фурӯши онлайн, онлайн-

банкинг, фармоиши чиптаҳо ва меҳмонхонаҳо, транзаксияҳо дар системаҳои пардохт, маркетинги онлайн ва таблиғ, муттаҳид мекунад.

Бояд қайд намуд, ки дар шароити имрӯзаи рушди босуръати технология тичорати электронӣ бартариҳои зиёд дорад, ки баъзе аз онҳоро муаллиф пешниҳод намудааст. Инчунин бо ворид шудан ва рушди тичорати электронӣ дар баробари манфиатҳо, мушкилоте низ ба миён омад, ки ҳалли онҳо тичорати онлайнро ба шароити бароҳати корбарон оварда мерасонад.

Вожасҳои калидӣ: *тиҷорати электронӣ, молҳои электронӣ, онлайн-банкинг, рушди тичорат, истеъмолкунанда, пардохтҳои мобилӣ, хароҷоти тичоратӣ.*

Дар шароити имрӯзаи рушди босуръати технология одами муосир ба роҳатӣ ва роҳати зиндагии худ одат кардааст. Муҳити онлайн як қулайест, ки чӯзӣ ҷудонашавандаи ҳаёти мо шудааст. Тичорати электронӣ ҳоло чунин категорияҳои умумибашари ба монанди фурӯши онлайн, онлайн-банкинг, фармоиши чиптаҳо ва меҳмонхонаҳо, транзаксияҳо дар системаҳои пардохт, маркетинги онлайн ва таблиғ, муттаҳид мекунад.

Тичорати электронӣ бартариҳои зиёд дорад, ки баъзе аз онҳоро пешниҳод менамоем:

1. Кам кардани хароҷот. Тичорати электронӣ равандҳои бизнесро дар бисёр соҳаҳои соҳибкорӣ содда мекунад. Масалан, барои кушодани як мағозаи онлайн, ба шумо лозим нест, ки фазои ҷисмониро иҷора гиред, кормандони фурӯшанда ва кормандони интиқолро киро кунед. Ҳама амалҳо автоматӣ карда мешаванд ва агар маҳсулот электронӣ бошад, хидматрасонии интиқолро чандин маротиба содда кардан мумкин аст. Дар натиҷа, хароҷоти транзаксия камтар мешаванд, ки ин ба арзиши маҳсулот ё хидматҳо таъсир мерасонад.

2. Васеъ кардани аудиторияи мақсаднок. Шумо метавонед дар саросари ҷаҳон тавассути Интернет бе хароҷоти зиёд фурӯшед. Албатта, агар тичорати шумо бо молҳои ҷисмонӣ алоқаманд бошад, шумо бояд бештар ба интиқоли мол диққати зиёд диҳед. Яке аз роҳҳои ҳалли ин масъала, ҳамкорӣ бо ширкатҳои нақлиётӣ мебошад. Аммо агар шумо молҳои электронӣ, хидматҳо, китобҳои электронӣ, барномаҳо, хидматҳо ва ғайраро фурӯшед, пас бозор номаҳдуд мебошад.

3. Бе истифодабарии миёнаравҳо. Тичорати электронӣ ба шумо имкон медиҳад, ки бевосита бо истеҳсолкунанда кор карда, занҷири миёнаравонро аз байн баред. Ин як роҳи мустақим байни фурӯшанда ва харидорро ба вучуд меорад, ки ба арзиши мол ва сифати хидмат таъсир мерасонад.

4. Қобилияти таҳлил, пешбарӣ, фурӯш, таблиғ ва рушди тичорат дар онлайн бо дақиқии 100%. Системаҳои таҳлилий ва пайгирии зангҳо ба шумо имкон медиҳанд, ки вазъи бозорро назорат намуда, сари вақт чораҳои зарурӣ андешед [4].

Бо ворид шудан ва рушди тичорати электронӣ дар баробари манфиатҳо, мушкилоте низ ба миён омад, ки ҳалли онҳо тичорати онлайнро ба шароити бароҳати корбарон мерасонад.

Яке аз мушкилоти аслии доираи маҳдуди корбарони интернет дар Тоҷикистон аст ва аксари онҳо майл ба хариди интернетӣ надоранд. Илова бар ин, омили омӯрӣ, яъне нишондиҳандаҳои гуногуни истифодабарандагони миёна низ таъсири калон дорад: Интернет ва сокини миёнаи Тоҷикистон, пеш аз ҳама аз нигоҳи неқӯаҳволии моддӣ, омодагии техникӣ ва сатҳи маълумот. Ин омил аз як тараф, истифодаи тичорати интернетиро ба воситаи бехтарин барои пешбурди таҷҳизоти компютерӣ, нармафзор ва электроникаи мураккаб табдил медиҳад. Аз тарафи дигар, ҳамин омил истифодаи интернетро барои пешбурди молҳои бозори оммавӣ камсамар месозад [2].

Дар айни замон якчанд роҳҳои рушди тичорати электронӣ мавҷуданд, ки 4 роҳи асосии тараққӣ додани саноати таҳлил мекунем:

1. Барои васеъ кардани дастрасӣ ва кам кардани хароҷот инфрасохтори интернетро такмил додан зарур аст. Арзиши дастрасии интернетро тавассути эҷод ё таҳкими нуқтаҳои мубодилаи Интернет (англ. Internet Exchange Point, IXP), иншооте, ки провайдерҳои хидматрасонии интернетӣ, провайдерҳои мундариҷа ва дигаронро барои табодули трафики маълумот мепаивандад, дастрас кардан мумкин аст. IXP тавассути нигоҳ доштани трафики дохилӣ дар дохили кишвар хароҷотро коҳиш медиҳанд ва метавонанд ба сарфаи хароҷоти

транзити байналмилалӣ кӯмак расонанд. Мавҷуд будани марказҳои коркарди иттилоот ва дастрасӣ ба роёниши абрии маҳаллӣ инчунин қобилияти тижорат ва соҳибкоронро дар кишварҳои ғайр аз Чин, ки дар он ҷо тижорати электронӣ аллакай барои ҷойгир кардани сайтҳои тижорати электронӣ дар дохили кишвар таъсис ёфтааст, беҳтар хоҳад кард.

2. Тақвияти киберамният ва баланд бардоштани саводнокии рақамӣ ва молиявӣ. Истеъмолкунандагон бояд итминон дошта бошанд, ки иттилооти онҳо ҳангоми харид дар интернет беҳатар хоҳад буд ва дар сурати руҳ додани мушкилот системаҳои амниятӣ вучуд доранд. Баланд бардоштани эътимоди истеъмолкунандагон ба муассисаҳои молиявӣ ва системаҳои пардохтҳои мобилӣ низ муҳим аст. Инро метавон тавассути қоидаҳои ҳифзи истеъмолкунандагон, омӯзиши саводнокии молиявӣ ва рақамӣ ва баланд бардоштани огоҳӣ дар бораи роҳат ва фаъолияти пардохтҳои мобилӣ анҷом дод.

3. Барои содда кардани муомилоти онлайн системаҳои пардохтро такмил додан зарур аст. Масалан, Тоҷикистон бояд равандро содда кунад, ки ба тоҷирон имкони қабули пардохтҳои онлайнро фароҳам меорад. Дастрасии васеъ ба смартфонҳо, ки барои барномаҳои бонкии мобилӣ, ҳамёнҳои рақамӣ ва QR-кодҳо истифода мешаванд, метавон тавассути коҳиш ё лағви бочҳои воридотӣ ба смартфонҳо ба даст омад.

4. Хизматрасонии таҳвилро бозэтимодтар ва арзонтар кардан зарур аст. Истеъмолкунандагон бояд боварӣ дошта бошанд, ки онҳо фармоишҳои онлайнро худро сари вақт мегиранд. Гарчанде, ки фарогирии асосии хизматрасонии почта баланд аст, баъзеҳо ҳоло ҳам бо мушкилот рӯ ба рӯ мешаванд. Имкониятҳои интиқол бояд тақрибан дар ҳама ҷо васеъ карда шаванд, зеро эҳтиёҷоти истеъмолкунандагони онлайнро қонеъ гардонанд, ки онҳо метавонанд хариди худро пайгирӣ кунанд ва интиқолро аз суроғаҳои хона ба нуқтаҳои иловагии қабул, намоянд. Имкониятҳои хизматрасоние, ки нигоҳдорӣ ва интиқоли маҷмӯро таъмин мекунад, бояд инкишоф дода шаванд, зеро чунин хизмат вучуд надорад. Пешниҳоди чунин хизматҳо ба афзоиши шумораи тоҷирон, ки ба тижорати электронӣ машғуланд, мусоидат мекунад [1].

Рақамикунонӣ ва гузариш ба таври васеъ ба онлайн, тижорати электрониро ба як тамоюли калидӣ дар иқтисоди ҷаҳонӣ табдил дод. Тибқи пешгӯиҳои агентии таҳлилии Insider Intelligence, то соли 2025 ҳаҷми фурӯши онлайн 50% афзоиш ёфта, ба 7,3 триллион доллар мерасад, ки ин 24,5% ҳаҷми умумии фурӯши ҷаҳонро ташкил медиҳад. Дар соли 2021 ин рақам 19,6% буд.

Пешсафони ҷаҳон аз рӯи ҳаҷми фурӯши онлайн Чин, ИМА ва Британияи Кабир мебошанд. 75,9% саноат ба се кишвари беҳтарин рост меояд. Бозори Чин яке аз босуръат рушдбанда аст. Рушди босуръат бо потенциали бузурги корбарони онлайн ва воридшавии амиқи бозорҳо (Alibaba Group, JD.com, Vipshop ва платформаҳои хурдтар) сураи мегирад.

Роҳи дигари ҳалли рушди тижорати электронӣ таблиғ, паҳн кардани иттилоот ба аудиторияи эҳтимолӣ тавассути воситаҳои маркетинг мебошад, ки якҷоя маркетинги тижорати электронӣ номида мешавад. Маркетинги тижорати электронӣ усулҳоеро дар бар мегирад, ки ширкат барои дарёфти муштариёни нав ва роҳнамоии онҳо дар раванди харид ва инчунин ҷалби муштариёни мавҷуда истифода мебарад. Маркетинги тижорати электронӣ тавассути фирисодани меҳмонони мағоза тавассути давраи зиндагии муштариён, ба даст овардани он муштариён аз болои сатҳи фурӯши тижорати электронӣ ва дар ниҳоят табдил додани онҳо ба муштариёни пардохткунанда кор мекунад.

Бояд гуфт, ки маркетинги интернетӣ дар рушди тижорати электронӣ нақши хеле муҳим дорад. Маркетинги интернетӣ назария ва методологияи ташкили маркетинг дар муҳити интернет мебошад. Мақсад ва вазифаҳои маркетинги интернетӣ инҳоянд:

1. Афзоиши ҳаҷми фурӯш тавассути ҷорӣ намудани тижорати электронии онлайн;
2. Рекламаи онлайнро молу хизматрасониҳо бо мақсади зиёд намудани ҳаҷми фурӯш бо воситаҳои анъанавӣ;
3. Коҳиш додани хароҷоти тижоратӣ;
4. Пешниҳоди хизматрасониҳои нав;

5. Чамъоварии маълумот дар бораи бозор, пурра намудани маълумотҳои маркетингии бозор[8].

Дар асоси усулҳои пешниҳодшуда, Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад дурнамои рушди минбаъдаи соҳаи тиҷорати электрониро баррасӣ намояд. Барои ноил шудан ба ин, мо бояд ба масъалаи тиҷорати электронӣ ҷиддӣ муносибат кунем, шароит фароҳам оварем ва таҳассуси мутахассисони ин соҳаро тақмил диҳем. Баланд бардоштани сатҳи маълумотнокӣ аз рӯи технологияҳои наватарини инноватсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ қадами хубе дар роҳи рушди бахши нисбатан нави соҳибкорӣ дар иқтисодиёт ба шумор меравад.

Адабиёт

1. Акулич М.В. Интернет-маркетинг: учебник для бакалавров.-М.:”Дашков и К⁰”, 2020.-352с.
2. Белобородова А.Л., новикова Е.Н., Палякин Р.Б. Интернет-маркетинг: учебное пособие.-Казань: Изд-во ООО «Абзац», 2020. -130 с.
3. Багиев Г.Л., Моисеева Н.К., Никифорова С.В. Международный маркетинг: Учебник для вузов: Питер, 2001.
4. Гаврилов, Л. П. Электронная коммерция: учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры / Л. П. Гаврилов. — Москва: Издательство Юрайт, 2018.
5. Герчикова И.Н. Международное коммерческое дело. Учебник / - М.: ЮНИТИ, Банки и биржи, 2001. - 289 с.
6. Карпова С.В., Международный маркетинг: учебное пособие для бакалавров. – Ростов – на – Дону, 2009.
7. Панкратов Ф. Г. Коммерческая деятельность: Учебник / Ф. Г. Панкратов, Н. Ф. Солдатова. — 13 - е изд., перераб. и доп. — М.: Издательско-торговая корпорация “Дашков и К”, 2012. — 500 стр.
8. Фомичев В.И. “Международная торговля”: Учебник-2-е изд., перераб. и доп.-М.: ИНФРА-М., 2001. Калинина А. Э. Интернет-бизнес и электронная коммерция: учебное пособие [электронный ресурс] / А. Э. Калинина. - Волгоград: ВолГу, 2004.

Ҳамитов Муҳитдин Сайдалиевич н.и.и, и.в. дотсенти кафедраи менеҷмент, маркетинг ва иқтисодиёти меҳнат

Шамсов Файзулло Таварович муаллими калони кафедраи менеҷмент, маркетинг ва иқтисодиёти меҳнат

САМТҲОИ АФЗАЛИЯТНОКИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола аз ҷониби муаллифони самтҳои афзалиятноки таъмини амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор дода шудааст. Муаллифони кайд намудаанд, ки таъмини амнияти озуқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз самтҳои афзалиятноки амнияти миллии кишвар дар ояндаи дарозмуддат, омили нигоҳдории давлатдорӣ ва соҳибхитиёрӣ, ҷузъи муҳимми сиёсати демографӣ, шартҳои зарурии татбиқи афзалияти стратегии миллии онд ба баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии аҳоли тавассути кафолат додани стандартҳои баланди таъминоти ҳаёт ба ҳисоб меравад.

Вожаҳои калидӣ: бозори озуқаворӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ, бозори истеъмолӣ, маҳсулоти ҳӯрокворӣ, комплекси агросаноатӣ,

Дар шароити муосир бахши озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маҷмӯи бисёрҷабҳаи мушкили муносибатҳои иқтисодӣ, техникаю технологӣ ва иттилоотию инфрасохторӣ маҳсуб меёбад. Бозори озуқаворӣ як қатор вижагиҳои хосро дорост, ки дар вай молҳои ба фурӯш пешниҳод мешаванд, ки ғайроти зиндагии одамонро таъмин менамояд ва ба маҳсулоти нӣёзи аввалиндараҷа мансуб доништа мешаванд.

Бозори озуқаворӣ дар шароити кунунӣ низоми муносибатҳои мутақобилаи субъектҳои бозор доир ба истеҳсол, нигоҳ доштан, савдои ашёи хоми соҳаи кишоварзӣ ва маҳсулоти хӯрокворӣ, таъмин намудани аҳоли бо ҳаҷми кофии истеъмоли маҳсулоти ғизоӣ аз ҷониби истеҳсолкунандагони ватанӣ ва воридотӣ маҳсуб ёфта, таҳти таъсири сиёсати кишоварзии ҷумҳурӣ ва равандҳои ҳамгирии байналмилалӣ ташаккул меёбад [7].

Бахши озуқаворӣ иқтисодиёти муосир маҷмӯи бисёрсоҳаи мураккаби иқтисодӣ, техникӣ, технологӣ ва иттилоотӣ инфрасохторӣ аст. Бозори озуқаворӣ хусусиятҳои хоси худро дорад, ки дар он молҳои ғуруҳи мешаванд, ки ғайрияти ҳаёти инсонро таъмин карда, ба молҳои ниёзи аввалия шомиланд. Бозори молҳои озуқаворӣ низоми мураккаби ба қисмҳо ҷудошудаи мубодилаи молӣ аст, ки ба истеҳсолоти кишоварзӣ ва озуқаворӣ алоқамандии зич дорад ва пеш бурдани онро аз истеҳсолкунандагон то ба истеъмолкунандагон фаро мегирад [8].

Таъмини амнияти озуқаворӣ яке аз ҳадафҳои афзалиятноки стратегии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Баҳри расидан ба ҳадафе, ки ба беҳтар шудани неқӯаҳолии сокинони кишвар мусоидат мекунанд, тадбирҳои зиёде андешида шуда истодаанд. Рушди истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ яке аз омилҳои муҳимтарини таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар мебошад.

Амнияти озуқаворӣ - вазъи иқтисодии давлат мебошад, ки аз ҳисоби истеҳсолоти дохилӣ беҳатарии озуқаворӣ кишвар таъмин гардида, дастёбии воқеӣ, ки барои ҳаёти солиму ғайол ва рушди демографии ҳамаи аҳоли зарур аст, кафолат дода мешавад;

Таъмини амнияти озуқаворӣ таҳия ва амалӣ намудани чорабиниҳои сиёсӣ иҷтимоӣ, иқтисодӣ, техникӣ, иттилоотӣ ва чорабиниҳои дигаре, ки асосан аз ҳисоби истеҳсолоти дохилӣ бо озуқаи ҳаётан муҳим дар сатҳи меёрҳои муносиби илман асоснок барои қонеъ намудани талаботи аҳоли ва пешгирии бўҳронҳои озуқаворӣ равона шудаанд [2].

Амнияти озуқаворӣ ҳадафи ягона ва сиёсати аграрӣ иқтисодии давлат, ҳолати иҷтимоӣ мебошад, ки дар ҳар лаҳзаи он тамоми қишри ҷомеа имконияти воқеӣ ва иқтисодии дастрас намудани хӯрокворӣ безарарро барои таъмини зиндагии солим доро мебошад.

Амнияти хӯрокворӣ ҳамчун қобилияти кафолат додани давлат дар бобати қонеъ намудани талабот ба хӯрокворӣ дар сатҳе, ки ғайрияти муътадили ҳаётгузаронии аҳолиро таъмин менамояд, доништа мешавад. Дар мавриди таъмин намудани талаботи физиологии организми инсон бо моддаҳои ғизоӣ ва энергияҳо дар як маврид вазифаҳои пешгирикунанда ва табобатӣ иҷро карда мешаванд. Моеи ғамхорӣ бояд ташкили ғизои солим барои тамоми табақаҳои аҳоли бошад.

Амнияти хӯрокворӣ ҳамчунин омодагии ҳамешагии давлату ҳукуматро ҳангоми руҳ додани ҳодисаҳои нохуш ва дигар ҳолатҳои ғайқуллода ифода мекунанд. Меёрҳои асосии амнияти хӯрокворӣ ҳар мамлакат, аз ҷумла Тоҷикистон ҳам аз омилҳои дараҷаи қонеъсозии талаботи физиологӣ ба моддаҳои ғизоӣ ва энергия; безарарии ашёи хоми хӯрокворӣ ва маҳсулоти ғизоӣ, сатҳи дастрасии ҷисмонӣ ва иқтисодии ғизоӣ барои табақаҳои гуногуни аҳоли, аз ҷумла истеъмолкунандагони махсус, дараҷаи вобастагии таъминоти хӯрокворӣ мамлакат ва таъминоти захиравии комплекси агросаноатӣ аз воридоти маводи хӯрока аз хориҷ, ҳаҷми захираҳои хӯрокворӣ стратегияи таъҷилӣ муқоисатан бо миқдори талаботи тавсияшуда иборат аст.

Бо мақсади баҳо додан мутобики ин меёрҳо ба сатҳи муқарраршуда ва дар оянда пешбинишавандаи амнияти хӯрокворӣ андозаҳои мутобикро тибқи минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ғуруҳҳои касбӣ ва ҷинсия синнусолии аҳоли қор карда мебарояд. Барои муайян намудани андозаҳои меёрии сатҳи беҳатарии ғизои аҳоли аз рӯи миқдор, анвои хӯрок, таркиби моддаҳои ғизоӣ ва басандагии энергетикӣ имкон дорад сабади истеъмоли, ки аз рӯи 25 номгӯи маҳсулот ҳисоб карда мешавад, истифода гардад.

Муқоисаи истеъмолати воқеӣ ва пешбинишаванда аз рӯи ин маҷмӯъ яке аз нишондодҳои асосии сатҳи амнияти хӯрокворӣ ба ҳисоб меравад. Ҳадафи асосии Барномаи амнияти хӯрокворӣ Тоҷикистон низ муайян намудани тадбирҳои муносиби иҷтимоӣ, самарабахшии

иктисодӣ ва аз ҷиҳати молиявӣ ва техникӣ иҷрошаванда, муқаррар намудани афзалиятҳо дар бобати муваффақ гаштан ба амнияти хӯрокворӣ ва рушди устувори бахши аграрӣ мебошад.

Солимии аҳоли бойгариӣ давлат мебошад ва ҳифзи амнияти хӯрокворӣ вазифаи ҳамаи мақомоти назоратии кишвар ба шумор меравад. Дар барномаҳои давлатӣ стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатии мардум дар мадди аввали назари Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дошта, мақсади асосӣ баланд бардоштани истеҳсолот ва сифати маҳсулоти хӯрокворӣ ба ҳисоб меравад.

Сифати молу маҳсулот яке аз масъалаҳои асосии амнияти хӯрокворӣ ва ҳифзи саломатии аҳоли мебошад. Дар ин радиф, аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба масъалаи болозикр қарору қонун ва барномаҳои махсус таҳия гардиданд. Яке аз чунин қонунҳо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сифат ва бехатарии маҳсулоти хӯрокворӣ» мебошад. Дар қонуни мазкур вазифаи ҳамаи мақомоти назоратӣ оид ба ҳифзи амнияти бехатарии аҳоли аз маводи ғизоӣ дар алоҳидагӣ муайян карда шудааст.

Бехатарии маҳсулоти хӯрокворӣ ин ҳолати доштани боварии асоснок ба маҳсулоти хӯрокворист, ки истифодаи он дар шароити муқаррарӣ барои саломатӣ зарарнок нест ва ба саломатии наслҳои ҳозираву оянда хатар надорад. Бехатарии маҳсулоти хӯрокворие, ки аз беруни марзи кишвар ворид карда мешавад, тибқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти № 139 аз 31 марти 2004 «Дар бораи бақайдгирӣ, барасмиятдарорӣ ва додани хулосаи санитарии эпидемиологӣ» сураат мегирад ва назорат карда мешавад. Таъмини амнияти хӯрокворӣ аз самаранокӣ ва рушди устувори соҳаи кишоварзӣ вобастагӣ дорад. Соҳаи мазкур бахши пешбарандаи иқтисодиёти ҳар кишвар дар алоҳидагӣ ва аз он ҷумла Тоҷикистон низ мебошад.

Рушди соҳаи кишоварзӣ барои таъмини босубот ва мутаносиби аҳолии кишвар бо хӯрокворӣ ба тавассути афзоиши мунтазам ва устувори истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, баланд бардоштани сатҳи даромад ва таъмини шугли аҳоли, инчунин ҳифзи захираҳои табиӣ, ки барои тавсеаи такрористеҳсолкунӣ зарур мебошад, мусоидат менамояд. Амнияти хӯрокворӣ ва ғизо ҳамон вақт таъмин ҳисобида мешавад, ки агар хӯроквории мувофиқ (аз нуқтаи назари миқдор, сифат, бехатар будан) мавҷуд ва дастрас бошад ва ҳамаи табақаҳои ҷомеа ҳама вақт барои таъмини ҳаёти ғаёл ва солим чунин хӯроквориро истеъмол намоянд.

Ба ин мақсад масъалаҳои истифодаи оқилонаи замин, баланд бардоштани ҳолати мелиоративӣ ва ҳосилнокии он, содироти меваю сабзавот, аз ҷумлаи вазифаҳои аввалиндараҷа ҳисоб шудаанд. Дар ин самт кори асосӣ бар ӯҳдаи вазорату муассисаҳои дахлдор ва кормандони соҳа воғузор шудааст. Вале, иҷрои он паҳлӯҳои зиёде дорад, ки ниёзмандиро ба ҳамкориҳои хориҷӣ тақозо мекунанд. Аз ҷумла, сохтмони корхонаҳои нави истеҳсолӣ, рушди технологияи коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, парвариши навъҳои нави растанӣ, мубориза бар зидди ҳашароти зараррасон, рушди боғу тоқпарварӣ, чорводорӣ ва ғайра овардани техникаи кишоварзӣ самтҳои мебошанд, ки онҳоро дар ҳамкорӣ бо кишварҳои пешрафта амалӣ кардан мумкин аст.

Натиҷаи ин бояд дар маҷмӯъ истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба андозаи қонеъкунанда бошад. Ин нуқтаро Пешвои миллат дар Паёми худ қайд намуданд: “...нишондиҳандаи ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ аз 39 миллиард сомони соли 2019-ум ба 73 миллиард сомонӣ дар соли 2024-ум расидааст, яъне дар панҷ сол 1,9 баробар афзудааст.

Бо вучуди ин, моро зарур аст, ки бо дарназардошти вазъи ҷаҳони имрӯза, тағйирёбии иқлим, хусусан, камобӣ ва хушксолиҳои пайиҳам дар бисёр кишварҳои дунё, болоравии нархи маводи ғизоӣ дар ҷаҳон ва таъсири манфии омилҳои зикршуда ба бозори истеъмолӣ тамоми имкониятҳоро барои рушди соҳаи кишоварзӣ сафарбар созем.

Ҳамзамон бо ин, бо дарназардошти имкониятҳои мавҷуда масъалаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ ва дар ин замина таъмин намудани рушди саноати сабук ва хӯрокворӣ, ташкили ҷойҳои нави корӣ, инчунин, ниғаҳдориву афзоиш додани содироти он ба хориҷи кишвар ҳаллу фасл карда шаванд”[6].

Таъмини амнияти озуқавории миллии вазифаи аввалиндараҷаи давлат буда, ҳалли он ба як қатор омилҳо вобаста аст, ки асоси он иқтисодӣ иқтисодии давлат, нуфузи он дар арсаи

чаҳонӣ ва рақобатпазирии маҳсулоти кишоварзӣ, ашӯи хом ва хӯрокворӣ дар бозори чаҳонӣ мебошад.

Ин шартҳо ду роҳи зерини таъмини амнияти озуқаворӣ давлатро муайян мекунанд:

1. Иштироки ғаёлона дар тақсимои байналмилалӣ меҳнат, бозори чаҳонӣ озуқа ва воридоти навъҳои ками рақобатпазирии маҳсулот;

2. Тамоюл ба худтаъминӣ озуқаворӣ, дастгирии истеҳсоли дохилии маҳсулоти кишоварзӣ ва ҳифзи бозори дохилии озуқа аз ғасби таҳвикунандагони беруна.

Мутобиқи муқаррароти Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, ҳифзи манфиатҳои миллии давлат дар давраи дарозмуддат, аз ҷумла, баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисоди миллий ва ба давлати индустриалӣ-аграрӣ табдил додани Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ғаёлияташ дар муносибатҳои чаҳонӣ ба ниғадории устувори стратегӣ ва шарикӣ ба ҳамдигар ғоидабахш ниғадонида шудааст, равона гардидааст [5].

Ҳадафи олии рушди дарозмуҳлати Тоҷикистон баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардуми кишвар бар пояи таъмини рушди устувори иқтисодӣ маҳсуб меёбад.

Барои ноилшавӣ ба ин ҳадафи олий ҳадафҳои зерини стратегияи рушд то соли 2030 муайян шудаанд:

✓ дар навбати аввал, ин таъмини истиқлолияти энергетикӣ ва истифодаи самарабахши нури барқ мебошад;

✓ раҳой аз бунбасти коммуникатсионӣ, ва табдил додани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба кишвари транзитӣ;

✓ таъмини амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳоли ба ғизои хушсифат мебошад;

✓ вусъатдиҳии шӯғли пурмаҳсул дар миёни аҳолии қобили меҳнат мебошад [1].

Дар кишвари мо мушкилот ҷиҳати таъмини амнияти озуқаворӣ аз қабилӣ паст будани таҳсилоти мосир дар самти кишоварзӣ, дастгирии давлатӣ, молия ва қарз, хатарҳои иқлимӣ, обҳои заминҳои хобида, паст будани даромаднокии соҳаи кишоварзӣ, ҳувияти миллии аҳоли дар хариди маҳсулоти ватанӣ ва ғайра дохил мешаванд.

Вазифаҳои асосии таъмини амнияти озуқаворӣ сарфи назар аз тағйироти шароити берунӣ ва дохилӣ, инҳо шуда метавонанд:

➤ пешгӯии саривақтӣ, ошкор ва пешгирии таҳдидҳои дохилӣ ва берунӣ ба амнияти озуқаворӣ кишвар, кам кардани оқибатҳои манфии онҳо аз ҳисоби омодагии доимии низоми таъмини аҳоли бо маҳсулоти озуқа, ташаккули захираҳои стратегияи озуқа;

➤ рушди устувори истеҳсоли ватании озуқаворӣ ва ашӯи хом, ки барои таъмини истиқлолияти озуқаворӣ кишвар кофӣ гардад;

➤ ба даст овардан ва таъмини дастрасии моддию иқтисодии ҳар як шаҳрванди кишвар бо маҳсулоти озуқаворӣ беҳавф дар ҳаҷм ва намудҳое, ки ба меъёрҳои физиологияи истеъмоли маҳсулоти озуқаворӣ тарзи ҳаёти солим зарурӣ мувофиқат мекунанд;

➤ таъмини озуқаворӣ беҳатар ва бо сифати табиӣ.

Ҷадвали 1. Истеҳсоли маҳсулоти асосии кишоварзӣ ба ҳар сари аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2016-2021 (кг)

Солҳо	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021 нисбат ба соли 2016, %
Нишондиҳандаҳо							
Ғалладона	166,1	163,8	141,5	152,2	165,0	161,8	97,4
Картошка	103,9	88,6	106,8	107,9	108,7	106,2	102,2
Сабзавот	202,2	210,4	234,7	236,7	263,5	264,9	131,0
Полизӣ	68,7	71,4	71,1	76,1	80,5	83,5	121,5
Меваҳо ва буттамеваҳо	42,5	45,8	49,6	51,4	49,7	45,3	106,5
Ангур	24,8	25,8	26,8	26,8	25,4	27,3	110,1
Гӯшт (дар вазни кушташуда)	27,0	28,2	14,5	14,8	16,0	16,7	61,9
Шир	106,2	107,5	108,9	108,5	108,5	106,3	100,1
Тухм, дона	39,0	38,6	49,9	78,7	104,5	107,4	275,4

Аз маълумотҳои болозикр маълум мегардад, ки дар солҳои 2016-2021 истеҳсоли маҳсулоти асосии кишоварзӣ ба ҳар сари аҳоли асосан тамоюли афзоиш дошта, танҳо истеҳсоли ғалла ва гӯшт нисбатан кам шуда, истеҳсоли картошка, сабзавот, полизӣ, мева ва буттамеваҳо, ангур, шир, тухм, картошка зиёд буда, ғалла ва гӯшт кам шудааст. Бояд дар назар дошт, ки талаботи аҳоли бояд бештар ба маҳсулоти истеҳсоли ватанӣ таъмин карда шавад. Таъмини аҳолии шаҳрҳои калон бо озуқаворӣ яке аз масъалаҳои ҳалталаб мебошад.

Стратегия то андозае ризоияти иқтисодшиносони кишоварзии ватаниро оид ба самтҳои асосии рушди комплекси агросаноатии кишвар ифода намуда, навсозӣ ва рушди инноватсионии комплекси агросаноатӣ, таъмини озуқаворӣ мамлакат ва тараққиёти устувори деҳот татбиқи муқаррароти СМР-2030-ро пешбинӣ мекунад [5]. Дар Стратегия маҷмӯи тамоми тадбирҳои ба ҳам алоқаманд, такмил додани унсурҳои механизми хоҷагидорӣ пешбинӣ шудааст: низоми обёрӣ, нархгузорӣ, қарздиҳӣ, субсидия, суғурта, андоз, танзими гумрукию тарифӣ оид ба такмили институтҳои хоҷагӣ таклифҳо пешниҳод карда мешаванд.

Ба андешаи мо самти асосие, ки ба рушди таъмини озуқаворӣ аҳоли мамлакат мусоидат карда метавонад, ин дастгирии молиявӣ истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ мебошад, ки дастгирии бевоситаи баъзе навъҳои назарраси маҳсулоти озуқаворӣ, ки ба ҳаҷми истеҳсол ва фурӯши онҳо алоқаманд, ҷорӣ карда шавад.

Самти таъминоти молиявӣ бояд дастгирии ба даст овардани захираҳои моддию техники дар шароити рақобати шадиди маҳсулоти ватанӣ ва воридоти бошад. Ин ба мошину таҷҳизот, нуриҳои минералӣ, поруандозии заминҳо, воситаҳои муҳофизати растаниҳо ва фурӯши он дахл дорад. Вале, агар сухан дар бораи истифода бурдани таҷрибаи мамлакатҳои хориҷӣ равад, пас инкишоф додани кооперативҳоро лозим аст. Фақат як мисол аз соҳаи истеҳсоли шир: вазни қиёсии фурӯши шир ба воситаи кооперативҳо дар Олмон 63%, дар Дания 96%, дар Шветсия 100%-ро ташкил медиҳад [1].

Самти дигаре, ки бояд қайд кард, ин шомилшавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба СУС мебошад. Шомил будан ба ин созмони бонуфуз аз як тараф, робитаҳои иқтисодии хориҷӣ ба таври объективӣ инкишоф диҳад, аз тарфи дигар он ба воридоти маҳсулоти кишоварзӣ истеҳсолкунандагони хориҷӣ мусоидат мекунад.

Доир ба роҳ мондани сиёсати савдои берунӣ бо мамлакатҳои ИДМ, дар оянда ташкил намудани бозори умумии хоҷагии қишлоқи мамлакатҳои ИДМ хеле муҳим аст.

Дар байни самтҳои афзалиятноки сиёсати савдои хориҷӣ, ки бо таъмини амнияти озуқаворӣ алоқаманданд, инҳоро метавон тақсим намуд:

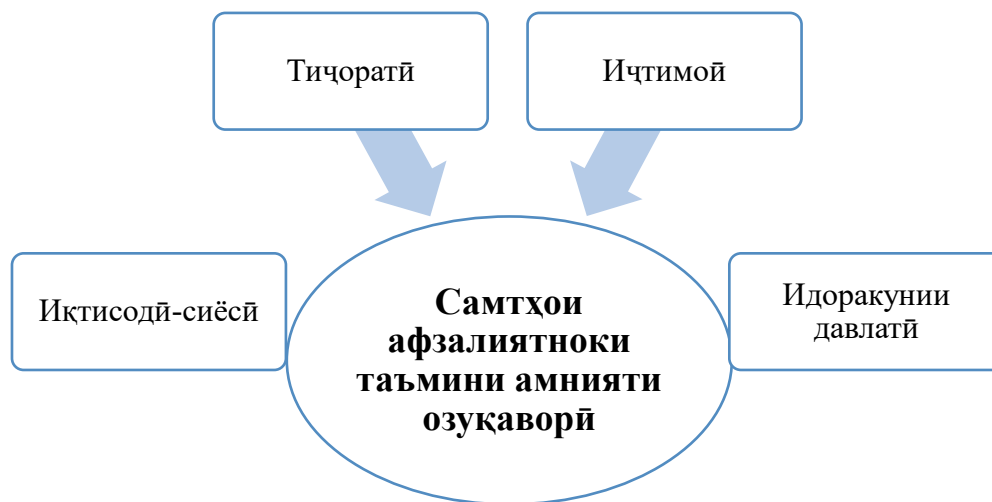
✓ муқаррар намудани механизмҳои таъмини Ҷумҳурии Тоҷикистон бо миқдори нокифояи маводи озуқаворӣ аз давлатҳои воридкунанда;

- ✓ ташкили бозори ягонаи озуқавории кишварҳои ИДМ дар асоси созишномаҳои байниҳукуматӣ, интиқоли озодаи молҳои кишоварзӣ ва озуқаворӣ дар қаламрави онҳо;
- ✓ тадричан даст кашидан аз пардохтҳои гумрукӣ ва дигар пардохтҳо аз маҳсулотҳои кишоварзӣ ва озуқаворӣ бо кишварҳои ИДМ;
- ✓ ҷамоҳангсозии сиёсати маркетингӣ, андоз, молия ва қарз;
- ✓ татбиқи барномаҳои муштарак оид ба дастгирии соҳаҳои кишоварзӣ;
- ✓ тақмили кӯмаки суроғавӣ ба кишри аҳолии осебпазир.

Асоси бунёди амнияти озуқавории ҳар як кишвар метавонад танҳо иқтисодиёти самараноки таъмини озуқаворӣ бошад, аз ин рӯ, дастгирӣ ва ҳавасмандгардонии давлатии соҳаи КАС ниҳоят муҳим арзёбӣ мегардад. Инро мо танҳо ба воситаи низоми танзими давлатӣ иҷро карда метавонем.

Таҷрибаи кишварҳои дорои хоҷагии қишлоқи самаранок нишон медиҳад, ки ҳатто дар шароити сатҳи баланди таъминоти илмию техникӣ ва хизматрасонӣ дастгирии давлатии соҳаи КАС муҳим аст.

Самти дигар ин андозбандӣ мебошад, ки ба таъмини амнияти озуқаворӣ таъсир мерасонад ин ситонидани андоз аз арзиши иловашуда аз таъминкунандагони соҳаи кишоварзӣ мебошад.

Расми 1. Самтҳои афзалиятноки таъмини амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Яке аз самтҳои таъмини амнияти озуқаворӣ ин концепсияи нави истифода ва азхудкунии минтақаҳои қуҳӣ-водӣ ва қуҳсорӣ мебошад, ки нақши онҳо дар ҳалли мушкилоти озуқаворӣ ҳамчун вазифаҳои функционалии ин минтақаҳо, баланд бардоштан ба мақсад мувофиқ аст [1].

Дар оянда дар самтҳои асосии таъмини амнияти озуқаворӣ як қатор вазифаҳои зерин бояд иҷро карда шаванд:

1. Қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти ғизоӣ ва хӯроқвори аҳолии афзоёндаи шаҳру деҳот бо тағйир ёфтани одатҳои истеъмоли ғизо;
2. Афзоиши устувори истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ ва ҳосилнокии меҳнат дар онҳо таъмин карда шавад;
3. Ҷорӣ намудани қарзҳои имтиёзнок дар соҳаи кишоварзӣ (бо ғоизҳои пасттарин ва бе бюрократия);
4. Ташаққул додани устуворӣ ба тағйирёбии иқлим (мутобиқ кардани зироатҳо ва чорво ба тағйирёбии иқлим);
5. Дар шароити рақобати шадид барои захираҳои роҳҳои ҳалли устуворро пайдо кардан;
6. Тамдиди лоиҳаҳои азхудкунии заминҳои нави обӣ;
7. Тартиб додани концепсияи нави истифода ва азхудкунии минтақаҳои қуҳӣ ва баланд бардоштани нақши онҳо дар ҳалли мушкилоти амнияти озуқаворӣ;

8. Пайдо кардани роҳҳои баланд бардоштани ғизои хушсифат ва бехатар.

Ҳамин тарик, ба ақидаи мо ҳалли ин вазифаҳо дар таъмини устувори амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон хеле муҳим буда, таҳияи механизми нави рушди баҳши кишоварзии мамлакатро тақозо менамояд.

АДАБИЁТ

1. Алиев О. М., Қодирзода Д. Б. Самтҳои асосии таъмини амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // ТГФЭУ. 2023. №4.2 (39). URL: <https://cyberleninka.ru>.

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи амнияти озуқаворӣ (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2010, №12, қ.1, мод. 830; Қонунҳои ҚТ аз 27.11.2014 с., № 1158; аз 04.04.2019 с., №1591)

3. Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе – 2024.

4. Пириев Дж.С., Курбонов М.Р. Новые подходы к аграрной политике в контексте устойчивого развития // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. - Душанбе: Сино, 2014. - № 2/1(121). - С.88-92.

5. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Душанбе 2016.

6. Эмомалӣ Раҳмон. Паёми Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллий - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.12.2024, ш. Душанбе.

7. Шамсов Ф.Т. Таснифоти бозори молҳои озуқаворӣ ва хусусиятҳои хоסי он. Паёми ДДТТ. 2 (52)/2024. Саҳ. 443-449.

8. Шамсов Ф.Т. Моҳият, нақш ва вазифаҳои бозори озуқаворӣ. Паёми ДДТТ.№1. Душанбе, 2024.

Хикматова Мавҷудахон Сангаковна - старший преподаватель кафедры менеджмент, маркетинг и экономика труда

ПОТРЕБИТЕЛЬСКИЙ РЫНОК И УСЛОВИЯ ЕГО ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ

В статье дана характеристика потребительского рынка. Показаны признаки, составляющие систему потребительского рынка. Рассматриваются основные экономические функции и инфраструктура потребительского рынка, а также государственное регулирование данного рынка.

Ключевые слова: потребительский рынок, функции потребительского рынка, признаки классификации потребительского рынка, государственное регулирование рынка.

Потребительский рынок, являясь важнейшей структурообразующей составляющей воспроизводственного процесса рыночной экономики, обеспечивающей движение товарных потоков, замыкает процесс воспроизводства. Товар в процессе купли-продажи получает общественное потребительское признание, в результате чего возмещаются затраты производителей и обеспечивается непрерывность процесса воспроизводства. На потребительском рынке, как в фокусе, отражаются все позитивные и негативные изменения не только в производстве потребительских товаров, но и в производстве средств производства. Подъем рынка потребительских товаров отражает состояние экономики страны, эффективность всей системы хозяйствования.

Потребительский рынок является экономической категорией рыночной экономики, представляет собой сферу товарного обмена с экономическими отношениями между продавцами и покупателями. Его необходимо рассматривать как стадию процесса

общественного воспроизводства. Соединяя производителей и потребителей, он выступает связующим звеном начальной и конечной стадий общественного воспроизводства – производства и потребления.

Потребительский рынок – это система экономических отношений по всей совокупности актов купли-продажи потребительских товаров и услуг, используемых для личного и общественного потребления, в обмен на денежные доходы населения и коллективных потребителей общества, обусловленная общественным разделением труда.

Ныне в условиях трансформируемой экономики страны сфера потребительского рынка включает рынок потребительских товаров, услуг непроизводственного характера и личного недвижимого имущества. По нашему мнению, в структуре потребительского рынка ведущую роль играет, рынок потребительских товаров, так как по его каналам произведенный продукт поступает в личное потребление, получает завершение процесс общественного воспроизводства и создаются условия для его возобновления. Формирование эффективно функционирующей системы потребительского рынка является важной составляющей развития рыночной экономики. Параметры структуры и системы потребительского рынка необходимо осуществлять на основе следующих признаков: по объектам купли-продажи, субъектам рынка, охвату территории, степени зрелости рыночных отношений, уровню насыщения рынка, формам продаж, срокам использования потребительских товаров (рис. 1).

Регулирующая – предполагает его воздействие на все сферы экономики, обеспечивает согласование производства и потребления, поддержание сбалансированности спроса и предложения по цене, объему и структуре [1]. Данный рынок способствует достижению пропорциональности в производстве и обмене в разрезе как национального хозяйства, так и в региональном и отраслевом аспектах.

Рисунок 1. Система потребительского рынка

Сущность потребительского рынка проявляется в основных его экономических функциях.

Стимулирующая функция проявляется в экономическом стимулировании эффективности производства, побуждении товаропроизводителей к созданию востребованных рынком товаров с наименьшими затратами.

Его посредническая функция заключается в обмене результатами труда экономически обособленных производителей и потребителей, она позволяет определить эффективность экономических связей между участниками общественного воспроизводства.

Потребительский рынок выполняет ценообразующую функцию, заключающуюся в установлении ценностных эквивалентов для обмена продуктов. Рынок сопоставляет индивидуальные затраты труда отдельных товаропроизводителей с общественными затратами труда, соизмеряя затраты и результаты.

Функция экономичности предполагает обеспечение экономичности потребления, побуждение покупателя соизмерять спрос с доходами.

Контролирующая – позволяет выявить соответствие количества, ассортимента и качества произведенных товаров запросам потребителей; потребительский рынок контролирует тем самым результаты производства.

Основные социальные функции – это обеспечение занятости населения, повышение уровня жизни на основе более полного удовлетворения потребностей населения в жизненно важных продуктах и услугах.

История возникновения потребительского рынка связана с развитием общественного разделения труда, которое привело к выделению видов деятельности, обслуживающих сферу потребления. Но стихийно складывающийся рынок без сформировавшегося механизма его функционирования, соответствующей инфраструктуры не мог выполнять присущие ему функции. Лишь в условиях развития товарно-денежных отношений потребительский рынок превратился в важнейший механизм регулирования экономических отношений. Саморегулирование на основе законов свободного рынка в сочетании с государственным регулированием потребительского рынка призвано обеспечить пропорциональность в производстве и обмене потребительских товаров и услуг, сбалансировать спроса и предложения как в рамках всей экономики, так и в региональном и отраслевом разрезе.

Целью государственного регулирования потребительского рынка является создание условий для постоянного контроля за его состоянием и экономической безопасностью. Механизм государственного воздействия должен обеспечивать конкуренцию везде, где это необходимо. Такой подход предполагает отказ со стороны государственных структур от непосредственного управления субъектами рынка и ориентацию на управление процессами, протекающими на потребительском рынке в целом. Государственное регулирование предполагает нормативно-правовое регулирование, обеспечение равенства независимо от форм собственности и организационно-правовых форм субъектов рынка.

Основные условия формирования и развития потребительского рынка являются общими в классическом его понимании как одного из важнейших звеньев общественного воспроизводства. Он существует в определенной социально-экономической среде, решающее значение в которой имеет институт собственности, определяющий степень экономической обособленности субъектов рынка и тип класса собственников, характер регулирования экономических процессов, социальную ориентацию экономики.

Основу рыночной экономики должны составлять свободные предприниматели, преумножающие свою собственность и в конечном счете национальное богатство, несущие всю полноту ответственности за результаты своей деятельности.

Формирование механизма свободного ценообразования, право субъектов рынка самим устанавливать цены, исходя из взаимодействия и соотношения спроса и предложения, является важным условием осуществления потребительским рынком своих функций и обеспечения эффективного функционирования воспроизводственного процесса. Государственный контроль цен допустим в определенной ограниченной сфере товаров и услуг в том случае, если это диктуется интересами общества и экономики. Широкая конкуренция, стимулирующая деловую активность в расширении разнообразия и повышении качества

товаров и услуг в соответствии с запросами потребителей, является обязательным условием эффективного функционирования потребительского рынка. Формирование здоровой конкуренции достигается только при наличии на рынке большого числа участников рыночных сделок, чтобы в одностороннем порядке никто из них не мог диктовать цены на товары и услуги в процессе купли-продажи.

Одним из главных факторов осуществления своевременного и комплексного реагирования на покупательский спрос является наличие развитой инфраструктуры потребительского рынка. Она выступает реальной предпосылкой формирования экономических отношений, создающих гармоническую цепочку в воспроизводственном цикле «производство – распределение – обмен – потребление». Состав инфраструктурного комплекса потребительского рынка, может включать торгово-посреднический, финансово-кредитный, правовой, информационный блоки (рис. 2).

Рисунок 2. Инфраструктура потребительского рынка

Условием развития потребительского рынка является эффективное функционирование механизма социальной защиты населения, прав потребителей на основе соблюдения законодательства, лицензионных, сертификационных, санитарных норм. Государственная защита прав потребителей закреплена Законом Республики Таджикистан «О защите прав потребителей», в котором декларировано право потребителя на приобретение товаров надлежащего качества, безопасных для жизни и здоровья [4]. Он наделяет потребителей правом получения информации о товарах, их изготовителях, продавцах, гарантирует государственную и общественную защиту интересов потребителей.

Таким образом, потребительский рынок является важной составляющей воспроизводственного процесса рыночной экономики. Он обеспечивает сочетание интересов участников процесса воспроизводства, участвует в кругообороте средств, регулирует экономические отношения между субъектами воспроизводства.

ЛИТЕРАТУРА

1. Баранов С. И. Рынок потребительских товаров: теоретические и практические аспекты. Москва: Издательство «Финансы и статистика», 2020.
2. Белов Г.В., Белова Г.Б. Товары и услуги на потребительском рынке.- М., 2003.

3. Григорьев А.А. Потребительский рынок: структура, функции и механизмы регулирования. Санкт-Петербург: Издательство «Питер», 2020.
4. Закон Республики Таджикистан «О защите прав потребителей» от 09.12.2004 г. № 72.
5. Котляр И. В. Экономика потребительского рынка: теория и практика. Москва: Издательство «Экономика», 2018.
6. Соболев Н.Н. Экономика и организация потребительского рынка. Казань: Издательство «Казанский университет», 2021.
7. Шевченко Т.И. Инфраструктура потребительского рынка: современные тенденции и вызовы. Москва: Издательство «Наука», 2022.

Холова М.С. муаллими калони кафедраи менеҷмент,
маркетинг ва иқтисодиёти меҳнат
**КВАЛЛИМЕТРИЯ ҲАМЧУН УСУЛИ МИҚДОРИИ БАҲОДИҲИИ СИФАТИ
МАҲСУЛОТ**

Дар мақола аз ҷониби мо кваллиметрия ҳамчун усули миқдории баҳодиҳии сифати маҳсулот мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор гирифтааст.

Яке аз вазифаҳои асосии кваллиметрия баҳодиҳии дараҷаи сифати маҳсулот ба ҳисоб меравад. Мақсади баҳодиҳӣ бо усулҳои таҳлилӣ муқоисаи маҳсулот бо намунаи он дар бозори фурӯш мебошад. Интиҳоби усули баҳодиҳӣ аз фаҳмиши мо аз ҳолати талаботҳои бозор вобастагӣ дорад. Дар ин ҳолат мо бисёр омилҳоро вобаста аз талаботи бозор ба назар мегирем ва ё рад мекунем.

Вожаҳои калидӣ: *кваллиметрия, сифат, маҳсулоти ҳӯрокворӣ, стандартикунонӣ, назорати сифати мол, идоракунии сифат.*

Кваллиметрия аз калимаи латинӣ гирифта шуда маънояш «чен кардани сифат» мебошад. Асосгузори илми кваллиметрия олимони Ҳоландӣ Дж. ван Эттингер ва Дж. Ситтиг мебошанд. Кваллиметрия соҳаи илме мебошад, ки усулҳои баҳодиҳии миқдории сифати маҳсулотро бо ҳам алоқаманд мекунад. Вазифаҳои асосии кваллиметрия ин:¹

- асоснок кардани номгӯи нишондодҳои сифат;
- коркарди усулҳои муайян кардани онҳо;
- муносибгардонии намудҳои андоза ва қисматҳои як қатор маҳсулот ва асоснок кардани шароити истифодабарӣ барои ҳалли масъалаҳои стандартикунонӣ ва идоракунии сифат мебошад

Кваллиметрия методология ва тарзҳои ҳалли масъалаҳои батанзимдарории нишондиҳандаҳои сифатро дар ҳуҷҷатҳои меъёрӣ, баҳо додани дараҷаи сифат ва назорати сифатро дар раванди қабул, супоридани маҳсулот ва тадқиқоти сертификаткунонӣ меомӯзад.

Яке аз вазифаҳои асосии ин илм баҳодиҳии дараҷаи сифати маҳсулот ба ҳисоб меравад. Мақсади баҳодиҳӣ бо усулҳои таҳлилӣ (аналитикӣ) муқоиса кардани маҳсулот бо намунаи он дар бозори фурӯш мебошад. Интиҳоби усули баҳодиҳӣ аз фаҳмиши тадқиқотчиён, ҳолати талаботҳои бозор вобастагӣ дорад. Дар ин ҳолат бисёр омилҳоро вобаста аз талаботи бозор ба назар мегиранд ё рад мекунанд.

Кваллиметрия ҳамчун илм ба қисмҳои ба ҳамдигар алоқаманди назариявӣ, воситаҳои ва усулҳои ченкунӣ ва баҳодиҳӣ ба се қисм ҷудо мешавад:

1. Кваллиметрияи умумӣ;
2. Кваллиметрияи махсус;
3. Кваллиметрияи моддӣ.

¹ Фомин В. Кваллиметрия. Управление качеством. Сертификация ЭКМОС, Стр. 313.

Дар илми кваллиметрияи умумӣ мушкилотҳои умумӣ-назариявӣ низоми мафҳумҳо, назарияи баҳодихӣ (қонунҳо ва усулҳо), кваллиметрияи аксиоматикӣ (аксиомаҳо ва қоидаҳо), назарияи кваллиметрия ба фосила дарорӣ омукта мешавад.

Дар илми кваллиметрияи махсус моделҳо ва алгоритмҳои баҳодихӣ, дақиқ ва саҳеҳӣ, кваллиметрияи экспертӣ, кваллиметрияи эҳтимолияти ва оморӣ, кваллиметрияи индексӣ, кваллиметрияи таксономия, назарияи таснифӣ ва ба низом даровардани объектҳои мураккабе, ки сохти иерархӣ доранд, меомузад.

Дар илми кваллиметрияи модӣ аз рӯи предмети баҳодихӣ, кваллиметрияи маҳсулот ва техника, кваллиметрияи меҳнат ва фаъолият, кваллиметрияи субъективӣ, кваллиметрияи талабот ва иттилоотро дар бар мегирад.

Усулҳои квалитерӣ дар идоракунии сифат инҳоянд:

Барои муайян кардани мазмунӣ нишондодҳои сифати маҳсулот усулҳои зерин тавсия дода мешаванд:

1. Ченкунӣ;
2. Бақайдгирӣ;
3. Эргонометрӣ;
4. Таҳлилӣ;
5. Экспертӣ;
6. Якҷоягӣ.

Усули ченкунӣ бо ёрии воситаҳои ченкунӣ нишондодҳои сифат муайян карда мешавад.

Усули ченкунӣ дар асоси иттилооте, ки бо ёрии воситаҳои ченкунии техникӣ ки барои чен кардани воҳидҳои гуногуни маҳсулотҳо, деталҳо, таҷхизотҳои барқию техникӣ таъин шудаанд, истифода мешавад. Масалан: амперметр, вольтметр, тахометр, спидометр ва ғайра.

Барои муайян намудани самаранокии сифати молҳо дар фанни молшиносии усулҳои гуногунро истифода мебаранд, ки ин усулҳо ба воситаи таҷқиқотҳои илмӣ муайян карда мешаванд.

Таҷқиқотҳои илмӣ ба воситаи маводҳои техникӣ, материалҳои лозими гузаронида мешаванд. Вобаста аз сарчашмаи пайдоиши усулҳои муайянкунандаи самаранокии сифати молҳо ба усулҳои объективӣ, эвристики оморӣ ва ба усулҳои омехта таснифот карда мешаванд.

1. Усулҳои объективӣ ба усулҳои ченак усулҳои бақайдгирӣ ҳисоботӣ ва ба усулҳои истифодаи таҷрибаҳои пешқадам ҷудо мешавад.

2. Усулҳои эвристикӣ ба усулҳои органолептики мумаййизи иҷтимоӣ, озмоиши ҷудо мешаванд.

Усулҳои ченак- озмоишӣ, моҳияти нишондодҳои сифати молҳоро дар асоси истифодаи воситаҳои техникӣ муайян мекунад ва иҷроиши амалётҳои сифати мол, талаботи бехатарӣ, техникӣ, муҳофизати муҳит ва ғ/ҳо дар бар мегирад. Ба воситаи усулҳои ченак нашондодҳои сифат муайян карда мешавад. Масалан: вазни мол, намуд, андоза, каллориянокӣ, таъсири механики, қобилияти ҷараёнгузаронӣ, гардиши двигател ва ғайраҳо.

Ба усулҳои асосии ченак, гр, метр, нютон, барел, см, км, кг, литр, тонн ва ғайраҳо дохил мешаванд. Вобаста аз ҳосиятҳои усулҳои ченак ба усулҳои физикӣ, кимиёвӣ, биологӣ ва усулҳои омехта ҷудо мешаванд. Усулҳои физикӣ, барои муайян намудани ҳосиятҳои механикӣ, оптикӣ, термикӣ, барқи ва ҳосияти сохторӣ молҳо истифода бурда мешаванд. Барои муайян кардани ҳосияти физики молҳо, асосан «микроскоп» истифода мебаранд.²

Усули кимиёвӣ барои муайян намудани миқдор, тавсифи ҳосиятҳои мол, таркиби мол, ва бехатарии он истифода мебаранд.

Усулҳои биологӣ барои баҳо додани миқдор ва сифати ҳосиятҳои биологӣ молҳо ва тобоварии онҳо аз таъсири микроорганизмҳои биологӣ истифода мебаранд.

Дар ҳолати муайян намудани самаранокии сифати молҳо бо тарзи интихобӣ, ба ҳатогиҳои ҷидди роҳ додан мумкин аст, чунки бо ин роҳ як қисми мол санҷида мешаваду

² Ерунов В.П. Квалиметрическая основа системы качества вуза: монография. Оренбургский гос. ун-т. - Оренбург: ОГУ, 2009. - Стр. 120.

халос. Барои пурра ва ҳарчониба омӯхтан ва муайян кардани самаранокии сифати молҳо, бояд тамоми намууди як миқдори мол санчида шавад, аммо дар ҳолати гузаронидани чунин санчишҳо, харочоти зиёд сарф шуда, самаранокии сифати молҳо паст мешаванд ва мумкин аст барои истифодабарӣ корношоям шаванд.

Усули бақайдгирӣ дар асоси мушоҳида кардан ва баҳисоб гирифтани миқдори муайяни ҳолатҳо, предметҳо ва харочотҳо гузаронида мешавад. Усулҳои бақайдгирӣ барои назорат ва ҳисоботи миқдорӣ ҳодисаҳои муайян харочотҳо ғоиданокӣ ва ғ/ҳо равона карда шудааст. Ба воситаи ин усул корношоямии молҳоро дар як давраи маъияни истифодабарӣ, харочот барои таъмир, истифодаи дарозмудат, мустаҳками, стандарткунонӣ ва ғ/ҳо муайян мекунамд.

Усули эргометрӣ дар асоси таҳлили ҳисиятии узвҳои ҳисӣ гузаронида мешавад. Ин усул барои муайян кардани нишондиҳандаҳои сифати эргономикии маҳсулотҳои каноӣ, парфюмерӣ ва тамоку истифода мешавад.

Дар усули таҳлилӣ аз рӯи ҳисоботҳои таҳлилии нишондиҳандаҳои сифат муайян карда мешавад.

Усули ҳисоботӣ барои ба қайд гирифтани маълумотҳо, барои ба нақша гирифтани мол, конструкция, ҳисобу китоб кардани маблағҳои зарурӣ ва барои пешгӯи кардани ҳолати молҳо равона карда шудааст.

Усули ботачрибагии истифодаи молҳо барои муайян намудани ҳосиятҳои боваринокӣ, экологӣ беҳатарӣ, эргономикӣ, эстетикӣ ва ғайраҳо истифода бурда мешавад. Дар ҳолати истифода бурдани ин усул, таъсири одам ба мол дар шароити аниқ, нишондодҳои мол муайян карда мешаванд. Ин усул барои баҳо додани ҳосияти молҳо, воситаҳои пардоздихӣ, дарозмуддати молҳо, ивазшавии ҳосиятҳои мол ва ғайраҳо истифода бурда мешавад. Бартарии ин усул, нисбат ба дигар усулҳо дар он мебошад, ки ба воситаи ин усул нишондодҳои сифат, самаранокии он, ҳосиятҳои асосии молҳо, мқайян кардани сифати аниқӣ молҳо ба таври васеъ, пурра муайян карда мешаванд.

Усули экспертӣ дар асоси он маълумотҳои якчанд эксперт, ки барои муайян намудани нишондодҳо бо намунаҳои маҳсулот гузаронда истифода мешавад. Ин усулро дар он вақт истифода мебаранд, ки дар бораи маҳсулот маълумоти дигаре нест.

Усули якҷоягӣ дар асоси натиҷаи усулҳои таҳлилӣ, оморӣ ва экспертӣ, ки бо тарзҳои гуногун гузаронида мешавад, нишондиҳандаҳои сифат муайян карда мешавад.

Назорати сифати молҳо ин санчиши нишондодҳои сифати маҳсулот дар асоси талаботҳои меъёри-техники мебошад. Назорати сифати молҳо, дар асоси стандартҳо, шартҳои техникӣ дар асоси шартномаҳо аз болои сифати молҳо ва ҳосиятҳои онҳо, гузаронида мешавад.

Дар ҳолати назорат, ба ҳосиятҳои истифодабарӣ, боэътимодӣ, зебогӣ, эстетикӣ, оргономикӣ, навъ, тамғагузорӣ, тарзи нигоҳдорӣ, тарзи барпечкуни, кашонидан ва ғ диққати маҳсус дода мешавад.³ Назорат аз болои молҳои истеҳсолшуда ва дар нуқтаҳои савдо гузаронида мешавад. Дар истеҳсолот назорат аз болои сифати молҳо, ба зимаи шӯбаи назорати техники (ОТК) ва ба зимаи шӯбаи идоракунии сифати молҳо (ОУК) гузашта шудааст. Ба ғайр аз ин шӯбаҳо боз дар ҳолатҳои зарурӣ, назорат аз тарафи нозирони давлати ва аз тарафи нозирони стандарти, давлати, минтақавӣ, соҳавӣ дар базаҳои савдо ва нуқтаҳои он гузаронида мешавад.

Вазифаҳои асосии шӯбаи назорати техникӣ ва шӯбаи назорати идоракунии сифати молҳо аз назорати сифати ашӯҳо, масолах, қисмҳои комплекти, риоя намудани низомномаҳои технологӣ, тарз ва усулҳои қабули молҳои воридшаванда ва аз назорати сифати молҳои тайёр ва ғ иборат мебошад. Ба ғайр аз ин, шӯбаҳои номбаршуда назоратро аз болои молҳои барпечкардашуда, тамғагузошташуда пурзур менамоянд, чунки агар тамғаи молҳо ба талаботи ҳуҷатҳои меъерӣ ва шартномаи байни харидор ва фурӯшанда ҷавобгӯ набошанд, дар ин ҳолат, истеҳсолкунанда дар ҳаҷми 20% ҷарима месупорад. Маркази стандарт кунони ва воситаҳои ченак ё ин, ки озмоишгоҳи назорати давлати яъне стандарти давлати дар истеҳсолот назоратро

³ Миронов М.Г. Управление качеством. Москва 2006. Стр.86.

оид ба ҳолати технологияи истеҳсоли базаҳои истифодабари воситаҳои ченкуни дар истеҳсолот гузаронидани таққиқотҳои аниқ ва сифати молҳои истеҳсолшуда пурзур истеҳсол менамояд ва дар ҳолатҳои пурзур тавсифаҳои пурзур пешниҳод менамояд.

Дар соҳаи савдо назорати сифати молҳо аз тарафи молшиносони муасисаҳои савдои гузаронида мешавад. Дар ҳолати назорати сифати молҳо, молшиносон (брокер) аз дастурамали воридоти молҳои истеъмоли ва низомномаи арбитражи давлати оид ба тартиботи қабули молҳои таъминоти истеҳсоли –техники ва қабули молҳои истеъмоли ҳама аз руи сифаташон аз шартномаҳои воридоти ва содироти стандартҳои давлати шартҳои техники намуна эталонҳо ва дигар ҳуҷҷатҳои меъёри ба таври васеъ истифода мебаранд. Молҳо аз руи миқдор ва сифаташон дар амборҳои фуруши чакана қабул карда мешаванд ва муҳлати қабули онҳо барои дигар шахру ноҳияҳо то 2 рӯз ва барои шахру ноҳияҳое, ки истеҳсол ва қалули молҳо дар як шахр ё ноҳия мегузаранд то 10 рӯз иҷозат дода мешавад. Пас ба охир расидани қабули молҳо оид ба сифати асли комплектноки ва миқдори молҳо санад тартиб дода мешавад. Дар ҳолати пайдо кардани комбуди ё пайдо нашудани молҳои сифатан паст драҳол ба истеҳсолот арз пешниҳод карда мешавад.

Барои ворид намудани молҳои сифаташон паст ва ғайра комплекти (андозаҳои гуногун намудҳои гуногун) ва ғайраҳо истеҳсолкунанда дар ҳаҷми 20% ва барои молҳои категорияи сифаташон олӣ дар ҳаҷми 30% аз маблағи умуми молҳои санҷидашудаи корношоям ва барои истифода набурдан ё истифодаи нопураи тамғҳо дар ҳаҷми 5% аз маблағи умумӣ ба харидорон ҷарима месупорад.

Дар асоси ҳуҷҷатҳои меъёрий-техникӣ чунин талаботҳои асосӣ ба сифати молҳо пешниҳод карда мешавад ва назорати сифати онҳо мувофиқи талаботи ин ҳуҷҷатҳо гузаронида мешавад: ⁴

1. Назорати сифати берунаи намуди молҳо, ки дар асоси намуна гузаронида мешавад;
2. Назорати сифати ҳелҳои мол, масолеҳ, қисмҳои он ва фурнитурани молҳо;
3. Назорати сифати истеҳсоли мол дар истеҳсолот ва тарзи ҳуҷҷатгузори онҳо;

Дар истеҳсолот ва муасисаҳои истеҳсоли ширкатҳои истеҳсоли ҳамаи намуди молҳои истеҳсол шуда аз назорат ва санҷиш мегузаранд, вале дар соҳаи савдо назорат ва саниши молҳо ба таври интихоби гузаронида мешавад, яъне 10%-и молҳо аз миқдори умуми санҷида мешаванд.

Сифати молҳо асосан аз дараҷаи коркард технология, конструксия аз сифати ҳуҷҷатҳои меъёрий-техникӣ сифати ашёҳо, масолеҳ, молҳои нитайёр, нақшаи мутахассисони батаҷриба ва ғайраҳо вобастагӣ дорад.

Реча ва муҳлати нигоҳдории молҳо, ба сифати онҳо таъсири калон ва назаррас мерасонад. Дар ҳолати назорати сифати молҳо ба технология, таҷҳизотҳо конструксия, силуэт, шакл, модел ва замонави будани молҳо диққати махсус дода мешавад. Дар ҳолати истеҳсоли маҳсулоти хурока барпои болазат шудан, намуди зебо гирифтани буи аромати доштан модаҳои хушбӯй болазат илова мекунад.

Ҳамаи ин ғамхориҳо асосан барои баҳодиҳи ва назорати сифати молҳо таъмин намудани сиёсати системаи ягона ба мақсади ба даст даровардани нишондодҳои сифати молҳо дар ҳолати ба нақша гирифтани дар ҳолати истеҳсол, гардиш, ҳаракат ва дар ҳолати истифодабарии молҳо яке аз омилҳои асосии идоракунии сифати молҳо ба ҳисоб мераванд. Омӯзиш, пешгӯи ва муайя кардани талаботи истеъмолкунандагон нисбати намуд, номенклатура ва сифати молҳо донишмандони ҳаҷм ва сохти талабот гузаронидани таққиқотҳо оиди муайя кардани тағиротҳо ва тарақиёти ояндаи талабот муайя кардани роҳҳои қонеъгардонидани талаботи харидорон, ба инобат гирифтани харидорон, ба инобат гирифтани вазифаҳои асосии мутахассисон ва коркунони соҳаи савдо гузаронидани корҳои илмӣ-таққиқотии соҳавӣ, истеҳсоли, тарзи дурусти нақша, конструкция дар идоракунии сифати маҳсулот нақши муҳимро мебозанд. Барқарор намудани талабот ба сифати маҳсулот дар асоси омӯхтани омилҳои талабот, муҳайё намудани шароитҳои истеҳсоли-техникӣ ва дар асоси талаботҳои ҳуҷҷатҳои

⁴ Мазурова Т.А. Управление качеством. Таганрог: Изд-во ТРТУ, 2009. Стр. 145.

меъёрӣ амалӣ шуда метавонад. Идоракунии сифати молҳо барои таъмин намудани дараҷаи оптималии сифати молҳо дар шароити махсусгардонӣ ва истехсоли кооперативӣ равона шудааст.

Барои ин усулҳо ва воситаҳои зиёдеро истифода бурдан зарур аст, ки онҳоро шартан ба се қисм ҷудо мекунам:

1. усулҳои таъмини сифат
2. усулҳои ҳавасмандгардонии сифат
3. усулҳои назорати натиҷаҳои идоракунии сифат

Ба усули таъмини сифат пеш аз ҳама усулҳои инженерӣ муҳандисӣ, ки дар таҳлил ва танзимдарории равандро дар ҳама марҳилаҳои даврии ҳаёти маҳсулот (коркард, истехсол, таҷриба ва истифодабарӣ) аз ҷумла барои коркарди тавсифи таъмини эътимоднокии маҳсулот тааллуқ доранд.

Ба усулҳои ҳавасмандгардонӣ усулҳои асосноккунӣ, ки махсусан барои беҳтар намудани сифат истифода мешаванд, тааллуқ доранд. Усулҳои ҳавасмандгардонӣ дар дараҷаи байналхалқӣ, миллий ва минтақавӣ бо мақсади баланд бардоштан ҳар гуна ҷоизаҳо оиди баландбардорӣ сифат таъсис дода мешаванд, тааллуқ дорад.

Ба усулҳои назорат усулҳои баҳодиҳии сифати маҳсулот, масалан бо таҳлили иқтисодии нишондиҳандаҳо бо гузаронидани тафтиши ҳуҷҷатҳои маҳсулот ва низоми сифат ва назорати сифати худӣ маҳсулот тааллуқ дорад.

Масъалаи баландбардорӣ сифат доимо рӯзмара буд ва мемонад. Ин масъала барои ҳамаи соҳаи фаъолияти истехсолӣ, хизматрасонӣ ва савдо доимо стратегӣ мебошад. Аз ҳал шудани масъалаи сифат баландравии иқтисодии давлати мо вобастагӣ дорад. Маҳсулоти истехсолшуда ва хизматрасонӣ бояд талаботи истеъмолгаронро қонеъ гардонад тавонад, яъне дорои арзиши истеъмолий бошад. Ченаки арзиши истеъмолии маҳсулот ва хизматрасонӣ сифат мебошад. Сифат яке аз омилҳои асосии пешбарии мол, маҳсулот ва хизматрасонӣ дар бозори истеъмолий мебошад. Сифат ин маҷмӯи хусусиятҳои маҳсулот мебошад, ки қобилияти қонеъ гардонидани талаботҳои муайянро мувофиқи таъиноти маҳсулот дорад. Сифат нуфузи корхонаи истехсолӣ, давлати истехсолӣ ва миллатро баланд мебардорад.

Адабиёт

1. Ерунов В.П. Квалиметрическая основа системы качества вуза: монография. Оренбургский гос. ун-т. - Оренбург: ОГУ, 2009. – Стр. 313.
2. Фомин В. Квалиметрия. Управление качеством. Сертификация ЭКМОС, Стр. 120.
3. Миронов М.Г. Управление качеством. Москва 2006. Стр.86.
4. Мазурова Т.А. Управление качеством. Таганрог: Изд-во ТРТУ, 2009.Стр. 145.

Хисориева Гулнора Тоировна к.э.н., доцент кафедры менеджмента, маркетинга и экономики труда

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ БИЗНЕС СТРУКТУР И ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ В ПОДГОТОВКЕ ВЫСОКОКВАЛИФИЦИРОВАННЫХ СПЕЦИАЛИСТОВ

В условиях глобальных экологических вызовов и истощения природных ресурсов циркулярная экономика становится ключевым направлением для достижения устойчивого развития. Учреждения высшего профессионального образования играют важную роль в этом процессе, обеспечивая подготовку квалифицированных специалистов, способных понимать и внедрять принципы циркулярной экономики в различных отраслях экономики. В данной статье рассматриваются методы интеграции концепций циркулярной экономики в учебные программы, сотрудничеству между университетами и бизнесом, также обсуждаются вызовы, с которыми сталкиваются образовательные учреждения при внедрении новых подходов, и предлагаются рекомендации по их преодолению.

Ключевые слова: высшее профессиональное образование, циркулярная экономика, экологические вызовы, устойчивое управление ресурсами.

Образование во все времена считается движущей силой цивилизованного общества, показателем культуры и просвещения общества. Развитие всех аспектов жизнедеятельности человека связан с системностью и стабильностью его образования. Повышение качества образования является основной целью высших учебных заведений, поскольку развитие личностного потенциала студентов, формирование определенных навыков и компетенций гарантируют выпускнику конкурентоспособность на рынке труда. На сегодняшний день, система образования Республики Таджикистан переходит от традиционно установленных методов преподавания, где преподаватель являлся главным звеном, к студентоцентрированному обучению, где преподаватель выступает в качестве куратора, и у студентов появляется возможность ориентировать под свою будущую специальность образовательный процесс в университете [1, с. 56-59].

Студентоцентрированное обучение превращает студентов из пассивных получателей информации в активных участников процесса самопознания. То, что студенты изучают, как они это изучают и как оценивается их обучение, зависит от потребностей и способностей каждого обучающегося. Студентоцентрированное обучение дает студентам возможность решить две дилеммы: какой материал они изучают и как они его будут изучать. Эту концепцию также можно назвать “персонализированным обучением”.

Теория и практика студент центрированного обучения основаны на конструктивистской теории обучения, которая подчеркивает важную роль обучающегося в осмыслении новой информации и предыдущего опыта. Студент центрированное обучение меняет традиционный подход к обучению, при котором учитель активно передает знания студенту, а студент пассивно их получает, на подход, при котором обучающийся берет на себя ответственность за собственное обучение.

Таким образом, студентоцентрированное обучение представляет собой особый процесс, связанный с новым типом мышления, а также обновленную культуру высшего учебного заведения, посредством которой используется метод обучения тесно связанный с конструктивистскими теориями и подкрепляется ими [2, с. 172-175]. При студент центрированном обучении используются инновационные методы преподавания, которые способствуют установлению особых взаимоотношений между преподавателем и студентом, другими словами, студент получает возможность стать непосредственным участником образовательного процесса. Преподаватель может помочь студенту направить этот процесс в правильное направление, но содержание, и длительность освоение предмета зависят от самих студентов [4].

В ходе исследования были проанализированы обе модели обучения: традиционное и студентоцентрированное обучение. В таблице 1 представлено сравнение моделей обучения:

Таблица 1. Сравнение моделей обучения, ориентированных на преподавателя и на студента

Традиционное обучение	Студентоцентрированное обучение
Преподаватель является центром учебного процесса	Ставит студента в центр учебного процесса
Преподаватель передает знания, не вовлекая студента в процесс обучения	Преподаватель выступает в роли консультанта, вовлекая учащихся в процесс обучения
Преподаватель выбирает темы и виды деятельности; студенты участвуют пассивно	Студенты влияют на выбор тем и активно участвуют в учебном процессе
Отдает предпочтение запоминанию тем и своевременное выполнение заданных заданий	Отдает приоритет мышлению более высокого уровня

Академическая культура конкурентно и индивидуальна	Академическая культура предполагает сотрудничество и поддержку

Составлено автором.

Проведенный анализ моделей показал, что в отличие от более традиционных подходов, ориентированных на преподавателя, модель студент-центрированного обучения ставит обучающегося в центр учебного процесса и позволяет студенту активно участвовать в учебном процессе. То есть, обучение должно быть персонализировано с учетом уникальных качеств, интересов, идентичности и устремлений студента — и должно быть разработано с учетом их идей и интересов.

Следует отметить, что внедрение студент-центрированного обучения находится на стадии реализации и существуют ряд проблем, препятствующих эффективному внедрению данной модели в вузах. Так, при изучении внедрения студент-центрированного обучения в высших учебных заведениях мы выявили следующие проблемы: прежде всего неготовность студентов в самостоятельном участие в образовательном процессе, так как, еще во время обучения в средней школе они привыкли пассивно воспринимать информацию по предмету. У большинства студентов нет интереса или мотивации, и в связи с этим привлечение обучающихся в самостоятельную активность не приносит должных результатов. Кроме того, трудности, связанные с нежеланием высших учебных заведений, приспособиться к инновационным методам обучения, менять установленный традиционный учебный процесс, переходить на новый уровень оценки потребностей студентов также негативно влияет на эффективность внедрения студент-центрированного обучения [3, с. 1080-1087].

В настоящее время университет обеспечивает студент-центрированное обучение и преподавание посредством создания благоприятной академической среды и служб поддержки студентов.

Традиционная образовательная модель передачи информации, какой мы ее знаем, требует изменения. Сегодня более чем когда-либо важны подходы к обучению, ориентированные на обучающегося. Руководители вузов должны не только развивать научно-педагогический потенциал своего преподавательского состава, а также стремиться развивать необходимые компетенции, лидерские качества, навыки критического мышления и решения сложных проблем у своих студентов. Стратегии обучения, ориентированные на обучающегося, предоставляют возможности расширения возможностей, которые позволяют глубже погрузиться в нечто большее, чем просто обязательное оценивание или стандартную учебную программу, основанную на стандартах. Главной задачей высших учебных заведений является выпуск специалистов, обладающих уверенностью и навыками для адаптации к меняющемуся миру. Студентоцентрированное обучение, является эффективным способом достижения этого, предоставляя студентам не только академические знания, но и навыки, способствующие достижения своих целей. Пандемия и дистанционного обучения особенно ясно показали, что образовательный процесс должен быть индивидуальным, адаптируемым и управляемым студентами. Использование студентоцентрированного обучения позволит подготовить студентов, которые будут готовы к постоянно меняющегося глобального общества.

Литература

1. Веганова О.И., Прохорова М.П., Карпова М.А. Реализация студентоцентрированного обучения в высшем учебном заведении. // Карельский научный журнал. 2019. Т.8 №2 (27). С. 56-59
2. Мальцева С.М., Ваганова О.И., Алешугина Е.А. Интегративно-модульный подход к разработке содержания профессионального образования. // Проблемы современного педагогического образования. 2018. №58-3. С 172-175.
3. Bulaeva M.N., Vaganova O.I., Smirnova Z.V., Aleshugina E.A. Managerial preparation of engineers with eyes of students. // International Journal of Mechanical Engineering and Technology. 2018. Т. 9. №4. С. 1080-1087
4. Learner-centered Instruction. // <https://tlc.ontariotechu.ca/teaching/learner-centred-teaching>.

ПАЁМҲО – ХУДОГОҲИ ВА ХУДШИНОСИИ МИЛЛАТАНД

Муҳимтарин дороии моддиву маънавии шахс ин Ватан, Истиқлолият, Ваҳдат, Худо, ростӣ, дӯстӣ, ишқ ва меҳрубонӣ мебошад, ки инро мо дар тӯли 33 соли истиқлолият ва 27 соли ваҳдати милли дар ҳар як паёми навбати эҳсос намудем ва менамоем. Муштарии «Тоҷир» ҳафтаномаи махсуси ДДТТ оид ба мавзӯҳо маводҳои хеле зиёд оид ба паём чоп намудааст. Воқеан, ба арсаи сиёсат ва таърихи навини халқи тоҷик омадани Сарвари давлат, Асосгузори сулҳу ваҳдати милли, Пешвои миллат амри таърих ва ниёзи асосии миллат аст, ки истиқлолияти милли ба даст омад. Дар тӯли 33 соли Истиқлолият мо истиқлоли сиёсӣ ва яқпорчагии ҷумҳуриамонро ҳифз намуда, дар як муддати кӯтоҳ ба як қатор муваффақият ноил шудем. Хушбахтона, аксарияти кишварҳои дунё ба расмиятватани моро шинохтанд. Сиёсати давлати мо дар арсаи байналмилалӣ афзуд. Роҳбари давлат, Асосгузори сулҳу Ваҳдати милли - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯхтарам Эмомалӣ Раҳмон борҳо аз баландтарин минбарҳои сиёсии дунё суханронӣ ва дар сессияи Созмони Милли Муттаҳид раисӣ карда, обрӯву эътибори Ватани азизамонро баланд бардоштанд.

Бояд зикр намуд, ки андешаи аз хуввияти милли аз ибтидои истиқлолият ҳамчун аслҳои муҳиму меҳвари ҷаҳоншиносии сиёсӣ аз тарафи Пешвои миллат пазируфта шуд. Ҷустуҷӯ намудани ҳалли муҳимтарин масъалаҳои давлатдорӣ навини тоҷикон аз саҳифаҳои дурахшони таърихи он аз ғоҷаву сабақҳои гузаштаи миллат нусрати истиқлолият аст.

Аз аҳди ҳукмронии Ориёӣҳо ва Сомониён то ба замони мо ба таҳқиқ гирифтани таълиф намудани асарҳои бунёдио мондагарое мисли «Тоҷикон дар оинаи таърих», «Аз Ориёи то Сомониён», «Ориёӣҳо ва шинохти тамаддуни Ориёӣ», «Сарнавишти миллати соҳибтамаддун», «Имоми Аъзам ва ғуфтуғи тамаддунҳо», «Имоми Аъзам ва фарҳанги милли», «Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат» далели равшани асоси милли доштани консепсияи давлатдорӣ ва бунёд намудани низоми нави сиёсии кишвар нусрати истиқлолияти мо мебошад. Бо шарофати сиёсати дуруст ва оқилонаи мантиқии Пешвои миллат халқи тоҷик шояд дар тӯли таърихи дароз бори нахуст худро соҳиби ҳамин Ватан, соҳиби ҳамин обу ҳаво ва ҳамин марзу бум эҳсос намуд, ки сарчашмаи он истиқлолият аст.

Тоҷикистон дар як муддати кӯтоҳ аз бухрони шадиди сиёсӣ раҳо ёфта, ба ҳайси як кишвари худвижа ва дорои иқтидорҳо (потенциал) - и бузурги иқтисодиву иҷтимоӣ ва зеҳнӣ маънавӣ ба раванди ҷаҳони муосир пайваста дар дунёи имрӯз ҷойгоҳ ва мақому мартабаи сазовори худро соҳиб гашт, ки ин нусрати истиқлолият аст.

Имрӯз миллати сарбаланди тоҷик аз дастовардҳои бузурги истиқлол чун иншоотҳои бузурги кишвар,

Комебиҳои асосие, ки ба музаффарияти минбаъдаи Тоҷикистон боис гашт, ин хотима бахшидан ба ҷанги шаҳрвандӣ ва истиқрори сулҳ мебошад, ки бо талошҳои пайгиронаи Асосгузори сулҳу Ваҳдати милли - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба даст омадааст. Ин маънои онро дошт, ки Сарвари давлат баҳри барқарор намудани асосҳои давлатдорӣ ва таъмини қонуният, сулҳ ва ризоияти милли ба ваъдаи дар Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (даъвати дувоздаҳум) додаи хеш дар назди халқу Ватан ва ҷомеаи ҷаҳонӣ вафо карданд.

Истиқлолият шараф ва номуси ҳар як миллати озодаи ҷаҳон ва соҳибхираду соҳибэҳтиром аст. Истиқлолият рамзи саодати миллат ва давлати соҳибхитӣи милли нишонҳои пайдориву бақои он мебошад. Зеро дар дунёи ғуфтаҳои муосир миллате соҳиби ному иззат шуда наметавонад, ки истиқлоли воқеӣ ва давлати озода мустақили хешро дошта бошад.

Шукргузори онем, ки миллати тамаддунсози тоҷик имрӯз давлати соҳибхитӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, ягона ва соҳибистиқлол гардидааст. Акнун барои халқи тоҷик чун обу ҳаво ваҳдати милли зарур аст. Танҳо яқдилона мо бо ваҳдат ва меҳнати софдилони метавонем, истиқлолияти худро ҳифз намоем ватани азизамонро ободу зебо гардонем.

Бешубҳа оромиву шукӯҳи ҳар як давлату миллат бар дӯши ҳар як шаҳрванди он вобаста аст, махсусан насли ояндасози миллат ҷавонон. Бале, ҷавонон бояд хуб дарк намоянд, ки оянда тақдир халқу давлати Тоҷикистони соҳибистиқлол бар дӯши мо гузошта мешавад. Ин рисолати хайр, яъне ҳифзу обод кардан ва ба наслҳои оянда ба мерос гузоштани сарзамини аҷдоди ва Ватани азизи ҳеш масъулияти бузург дорад, ва ҳар як ҷавонро вазифадор менамояд, ки ҳамеша ба хоҳири таҳкими ваҳдати миллӣ пайдориву устувории давлати соҳибхитӣ худ, густариши худшиносиву ҳудогоҳӣ ва ватандӯстиву ватанпарастӣ кӯшишу талош намоянд. Ва инчунин барои устувор намудани пояҳои истиқлолияти миллӣ ва бунёди давлати пуриқтидори демократӣ ва эҳёи дурахшонтарин арзишҳои тамаддуни бузурги ниёгонамон масъулияти бузурге бар дӯш дошта бошанд.

Пӯшида нест, ки таъмин намудани аҳолии қобили меҳнат бо ҷои кори доимӣ яке аз вазифаи мураккаб дар назди давлат мебошад. Таҷриба нишон дод, ки сиёсати пешгирифтаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо роҳбарии Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар ин самт натиҷаи хуб дошта, ба ҳар як шаҳрванд имконияти кор ва фаъолият фароҳам оварда шуд.

Ҳадафҳои стратегии Тоҷикистон: Таъмини истиқлолияти энергетикӣ, ки январ соли 2027 пурра ба анҷом мерасад раҳой аз бунбасти коммуникатсионӣ, ҳифзи амнияти озуқаворӣ ва саноатикунони босуръати кишвар ба ҳисоб меравад. Яъне ин ҳадафҳо ҳамчун таъмин кунандаи рушди устувори иқтисоди милли ба ҳисоб меравад.

Имрӯз ҳамаи мардуми шарифу сарбаланди Тоҷикистон бо тамоми ҳастӣ дарк менамоянд, ки истиқлолият муқаддастарину азизтарин неъмат дунё, рукни асосии давлати озод, рамзи шарафу номуси ватандорӣ ва нерӯи такконбахши ҳаёти ҳаррӯзаи мо мебошад. Аз ин лиҳоз, орзу мекунем, ки 33 соли истиқлолият чун 33 зинаи камолоти миллату давлат дар дили ҳар як фарзанди бонангу номуси Тоҷикистон оташи меҳр, ҳамдиливу ҳамфикриро фурӯзон нигоҳ дорад ва донаҳои умеду эътимодно ба фардои неки Ватан ба нумӯш оварад. Бигузор, ваҳдати миллӣ, сулҳу суботи поянда, ормонҳои волои истиқлолият ва ҳадафҳои наҷиби созандагӣ роҳнамои ояндаи неки пиру ҷавони Ватани азизи мо гардад.

Дар асоси паёми соли 28 декабри соли 2024 мо ба хулоса омадем, ки бо дарназардошти авзои мураккаби сиёсии ҷаҳони муосир ва бинобар хатарҳои, ки аз берун ба якпорчагии давлатамон таҳдид мекунанд, моро зарур аст, ки ҳамагон дар атрофи Пешвои миллат муттаҳид шавем.

Аз ин хотир, ба ҳамаи шаҳрвандони ҷумҳурии тоҷикистон муроҷиат намуда, пешниҳод менамоем, ки:

1. Ваҳдати миллӣ омили асосии фаъолият ва таъмини беҳатарии ҳар як нафар шаҳрванд маҳсуб мешавад ва бо истифода аз фурсат ҳамаи мо, иштироккунандагони Конференсия барои пайдории ваҳдат ва сулҳу суботи кишвари азизамон ҳамаҷониба саҳм гузорем.

2. Барои баланд бардоштани сатҳи дониши сиёсӣ ва ҳудогоҳии миллӣ аз асарҳои Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон васеъ истифода бурда, ғояҳои онро ҳарчи бештар дар байни мардум таълиф намоем.

3. Ба ҳамаи аъзои Ҳизби Халқии Демократии Тоҷикистон тавсия мешавад, ки барои баланд бардоштани нуфузу эътибори ҳизб ва таҳкими робитаҳои он бо ҳамаи қишрҳои иҷтимоии ҷомеа саҳм гузорем.

4. Нерӯи илмӣ аъзои Ҳизби Халқии Демократии Тоҷикистонро барои баланд бардоштани маърифати сиёсӣ ва ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ ҷомеа равона созем.

Раҳмонқулов М.номзади илмҳои педагогӣ., ДДТТ
Хусенов Б.А. н.и.п дот.ДДТТ
Худойулов Хол Джумаевич профессори университети педагогии ба номи Мирзо
Улукбек Тошкент
**ОМИЛҲОИ АСОСИИ ТАШАККУЛДИҲАНДАИ СИФАТҲОИ ХОСИ КАСБИИ
БАКАЛАВРҲО ДАР НИЗОМИ КРЕДИТИИ ТАҲСИЛОТ**

Аннотатсия: Ҳадафи мазмунии таълими муосир ин ташаккул ва рушди он сифатҳои шахсияти инсон мебошад, ки барои пайвастан ба фаъолияти дорои аҳамияти иҷтимоӣ заруранд. Ин ҳадафи мундариҷаи таълим муносибатро ба дониш, қобилият ва малака ҳамчун роҳҳои ба даст овардани ташаккули шахсияти ҳамаҷониба муайян мекунад.

Яке аз омилҳои муҳими ташаккули сифатҳои касбии хоси бакалаврҳо дар низоми кредитии таҳсилот ин хусусияти инноватсионии барномаи таълимӣ мебошад.

Дигар омилҳои асосӣ дар ташаккули сифатҳои хоси касбии бакалаврҳо дар низоми кредитии таҳсилот ин истифодаи усулҳои интерактивии таълим ба ҳисоб меравад.

Ташкили кори мустақилонаи донишҷӯён яке аз омилҳои асосии ташаккули сифатҳои хоси касбии бакалаврҳо дар шароити низоми кредитии таҳсилот мебошад.

Вожакалимаҳо: мундариҷаи муосири таълимӣ, ташаккул ва рушд, шахсияти инсон, фаъолият, малака ва малака, ташаккули шахсияти ҳамаҷониба, сифатҳои аз ҷиҳати касбӣ муҳим, ҳислати навоҳарона, усулҳои таълим.

Аннотация: Целью содержания современного образования является формирование и развитие качеств человеческой личности, необходимых для занятия общественно - значимой деятельностью. Эта цель содержания обучения, определяет отношение к знаниям, умениям и навыкам как к способу достижения всестороннего развития личности.

Одним из важных факторов формирования профессионально – значимых качеств бакалавров в кредитной системе образования, является инновационный характер учебной программы.

Еще одним ключевым фактором формирования профессионально – значимых качеств бакалавров в кредитной системе образования является использование интерактивных методов обучения.

Организация самостоятельной работы студентов является одним из основных факторов формирования профессионально – значимых качеств бакалавров в кредитной системе образования.

Ключевые слова: современное содержание обучения, формирование и развитие, личность человека, активность, умения и способности, формирование целостной личности, профессионально важные качества, новаторский характер, методы обучения.

Annotation: The purpose of the content of modern education is the formation and development of the qualities of a human personality, necessary for engaging in socially significant activities. This goal of the content of training, determines the attitude to knowledge, skills and abilities as a way to achieve the comprehensive development of the individual.

One of the important factors in the formation of the professionally significant qualities of bachelors in the credit education system is the innovative nature of the curriculum.

Another key factor in the formation of professionally significant qualities of bachelors in the credit education system is the use of interactive teaching methods.

Organization of students' independent work is one of the main factors in the formation of professionally significant qualities of bachelors in the credit education system.

Key words: modern learning content, formation and development, human personality, activity, skills and abilities, the formation of an integral personality, professionally important qualities, innovative character, teaching methods.

Ҳадафи мундариҷаи муосири таълим ин ташаккул ва рушди он сифатҳои шахсияти инсонӣ мебошад, ки барои ҳамроҳ шудан ба фаъолиятҳои иҷтимоӣ муҳиманд. Ҳадафи мундариҷаи таҳсилот муносибатро ба дониш, малака ва қобилият, ҳамчун роҳи ноил шудан ба ташаккули ҳаматарафаи шахсият, муайян менамояд.

Яке аз омилҳои муҳим дар ташаккули сифатҳои хоси касбии бакалаврҳо дар низоми кредитии таҳсилот, ин сифати барномаҳои таълимӣ мебошад. Бо назардошти он ки сатҳи васеи мундариҷаи барномаи таълимӣ вуҷуд дорад, муҳим он аст, ки ҳаҷми донише, ки ба донишҷӯён интиқол дода мешавад, ба имкониятҳои азхудкунии онҳо дар чараёни таҳсил, мувофиқат кунад.

Яке аз омилҳои муҳим дар ташаккули сифатҳои хоси касбии бакалаврҳо дар низоми кредитии таҳсилот, дар заминаи хусусияти инноватсионии таълим мебошад.

Сатҳи сифатан нави омӯзиши забонҳои хориҷӣ: (таъбиқи барномаи таълими забонҳои хориҷӣ) низ яке аз омилҳои беҳтаркунандаи сифати тайёр кардани бакалаврҳо ба ҳисоб меравад.

Бе кадрҳои таҷрибаноки омӯзгорӣ тайёр кардани мутахассисони баландихтисос имконнопазир аст. Омӯзгори дараҷаи касбияш раванқефта, шахси асосӣ дар тарбияи мутахассисони баландихтисос мебошад.

Яке аз омилҳои асосии ташаккули сифатҳои хоси касбии бакалаврҳо дар низоми кредитии таҳсилот ин усулҳои таълим мебошанд.

Усулҳои таълим дар низоми кредитии таҳсилот инҳоянд:

1. Усули иттилоотӣ ва қабулӣ;

Омӯзгор: пешниҳоди иттилоот (аз ҷониби омӯзгор ё воситаи ивазкунандаи он). Ташкили фаъолияти донишҷӯ дар чараёни таҳсил.

Донишҷӯ: Огоҳӣ аз дониш, дарки дониш, хотира (асосан озодона).

2. Усули репродуктивӣ:

Омӯзгор: Таҳия ва пешниҳоди вазифаҳо барои таҷдиди дониш ва усулҳои фаъолияти илмӣ ва амалӣ. Роҳбарӣ ва пайгирӣ аз иҷроӣ.

Донишҷӯ: Амалисозии дониш. Дарки пайдарҳамии дониш ва усулҳои дарки он бо роҳи дар амал тибқи намунаҳои дигарон азхуд намудан (омӯзгор, китоб, воситаҳои техникӣ). Дарки озодона ва маҷбурӣ (вобаста ба хусусияти супориш).

3. Усули муаррифии мушкilot:

Омӯзгор: Фаҳмонидани мушкilot ва ифшои далелҳои ҳалли он.

Донишҷӯ: Дарки дониш. Огоҳӣ аз дониш ва мушкilot. Диққат ба мувофиқат ва назорат ба дараҷаи эътимоднокии ҳалли масъала. Пешгӯиҳои равонии зинаҳои минбаъда дар ҳалли мантиқии он. Бахотиргирӣ (асосан ихтиёрӣ).

4. Усули эвристикӣ:

Омӯзгор: Изҳороти мушкilot. Омодакунӣ ва пешниҳоди супоришҳо барои иҷрои марҳилаҳои алоҳидаи ҳалли масъалаҳои проблемавии когнитивӣ ва амалӣ. Банақшагирии зинаҳои ҳаллӣ. Идоракунии фаъолияти донишҷӯён (ислоҳ ва эҷоди ҳолатҳои мушкilot).

Донишҷӯ: Дарки мавзӯ, ки ҷузъи вазифа аст. Фаҳмидани шароити мушкilot. Дарк кардани дониш бо роҳҳои ҳалли мушкilotи шабех. Ҳалли мустақили қисми масъала. Худтанзимкунӣ дар раванди қабули қарор ва санҷиши натиҷаҳои он. Таҷдиди чараёни қарор ва худтанзимкунӣ.

5. Усули тадқиқотӣ:

Омӯзгор: Тарҳрезӣ ва пешниҳоди вазифаҳои таҳқиқотӣ барои ҳалли масъалаҳои додашуда. Назорат аз болои иҷрои вазифаҳо.

Донишҷӯ: Дарки мушкilot ё ихтиёрӣ мушкilotро ҳал намудан. Банақшагирии марҳилаҳои таҳқиқот (ҳалли он). Банақшагирии усулҳои таҳқиқот дар ҳар як марҳила. Худназоратӣ дар раванди таҳқиқот ва ба итмом расонидани он. Афзалият аз хотираи мустақам. Таҷдиди рафти таҳсил, ҳавасмандкунӣ ба натиҷаҳои онҳо.

Раванди ташаккул додани маҳоратҳои касбии кормандон низ, яке аз омилҳои асосии ташаккули сифатҳои хоси касбии бакалаврҳо дар низоми кредитии таҳсилот ба шумор меравад.

Яке аз омилҳои асосии ташаккули сифатҳои хоси касбии бакалаврҳо дар низоми кредитии таҳсилот ин таъминоти фанҳои таълимӣ бо лавозимоти моддӣ ва лабораторӣ, китобҳои дарсӣ, дастурҳои таълимӣ ва навсозии саривактии онҳо мебошад, ки дар бар мегирад:

- таҳлили сифатии таҷҳизоти заминаи моддию техникии кафедра;
- навагонӣ ва навсозии таҷҳизоти заминаи моддию техникии кафедра;
- таҳлили таъминоти донишҷӯён бо адабиёти таълимӣ, дастурҳои методӣ ва навсозии онҳо.

Дар курсҳои болоӣ бояд ба рушди нерӯи эҷодии донишҷӯ ва татбиқи малакаҳои касбӣ, диққати ҷиддӣ бояд дод. Дар ин ҳолат, вазифаҳо метавонанд хусусияти ҳам инфиродӣ ва ҳам гурӯҳӣ дошта бошанд, зеро шароити воқеии касбӣ дар аксари ҳолатҳо ба қор қардан дар гурӯҳҳо асос ёфтааст ва чунин усулҳоро дар бар мегирад:

1. Муаррифӣ - интиҳоби донишҷӯ барои интиҳоби мавзӯҳои мушаххас барои муаррифӣ ва ифодаи ақидаи худ. Фаҳмиш ё нафаҳмидани ҳама ҷанбаҳои дар презентатсия пешбинишуда. Вақти муаррифӣ 8-10 дақиқа аст, муаррифӣ аз рӯи меъёри дараҷаи ифшои мавзӯ, дараҷаи шавқӣ шунавандагон ва касбият баҳо дода мешавад;

2. Бозии касбӣ - бозии нақшасозӣ ё гурӯҳӣ мебошад, ки маҳорат ва малакаҳои фаъолияти касбии ояндаро инкишоф медиҳад.

3. Вазъияти мушаххаси таълимӣ, ки посухи донишҷӯро ба саволҳои мавзӯ талаб мекунад ё донишҷӯ ҳулосаи худро оид ба ҳалли мушкилот менависад;

Кӯшишҳои асосии омӯзгорон ва матахассисони низоми кредитии таҳсилот бояд ба қонеъ гардонидани талаботи стандарти ҳатмӣ ва ташкили қори мустақилонаи донишҷӯён, ки аз нишондиҳандаҳои зерин иборат аст, равона қарда шаванд:

1. Ташаккули дараҷаи баланди худомӯзии донишҷӯён, дар асоси ҳавасмандии донишҷӯён ба иҷрои КМД;

2. Банақшагирии самарабахш ва ташкили қори мустақилонаи донишҷӯён (вобаста ба курс ва ихтисоси донишҷӯ);

3. Тақвият ва фаъолсозии нақши машваратӣ - методӣ ва ҳавасмандгардонии омӯзгор;

4. Таъмини иттилоотӣ ва методии донишҷӯён;

5. Истифодаи технологияҳои компютерӣ ва усулҳои интерактивӣ;

6. Барқарории эътимод ва ҳамкориҳои байни донишҷӯён.

Сифати раванди таълимро бештар вазъи захираҳои техникӣ ва моддии кафедраҳо муайян мекунад. Аз ин рӯ, талаб қарда мешавад: навагонӣ ва навсозии доимии онҳо бо мақсади мувофиқ ба сатҳи муносири рушди илм ва техника бошад. Таҳия ва эҷоди усулҳои автоматиконидашудаи таҳқиқотӣ, ки дар таълими донишҷӯён истифода мешаванд бояд ба роҳ монда шавад. Назорат аз болои таъминоти донишҷӯён бо адабиёти таълимӣ ва дастурҳои ҳои методии фанҳои дахлдор ва саривақт навсозӣ шудани онҳоро қорӣ қардан бамаврид мебошад.

Ташкили қори мустақилонаи донишҷӯён яке аз омилҳои асосии ташаккули сифатҳои хоси касбии бакалаврҳо дар низоми кредитии таҳсилот мебошад.

Қори мустақилона, ин усули фаъолона, мақсаднок аз худ қардани дониш ва малакаҳои нав аз ҷониби донишҷӯ бе иштироки бевоситаи муаллимон, балки бо роҳбарии онҳо дар ин раванд мебошад. Чунин фаъолият ҷузъи асосии технологияи раванди таълим мебошад, ки дар шакли қорҳои аудиторӣ ва беруназаудиторӣ ташкил ва амалӣ қарда мешавад. Таносуби он бо тадбирҳои ташкилӣ, ки фаъолияти муътадили қори мустақили донишҷӯро дар асоси заминаҳои зерин муайян мекунанд, муайян қарда мешавад:

- қори мустақилона бояд аз рӯи мавзӯ мушаххас бошад;
- қори мустақилона бояд бо назорати самарабахш ва доимии натиҷаҳои он ҳамроҳӣ қарда шавад;

Моҳиятноки ва пурмазмунии қори мустақилона бо талаботи стандарти таълимӣ, барномаҳои қории фанҳои таълимӣ, мундариҷаи китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ ва

дастурҳои методӣ, муайян карда мешавад. Кори мустақилонаро ҳам дар шӯъбаҳо, факултетҳо, ҳам дар лабораторияҳои илмӣ ва ҳам берун аз он (дар ташкилотҳо, муассисаҳо, корхонаҳо) ташкил кардан мумкин аст.

Дар асоси гуфтаҳои боло, мо метавонем ба хулоса оем, ки чараҳои таълим дар низоми кредитии таҳсилот ва ташаккули сифатҳои хоси касбии бакалаврҳо дар ин низом бояд ба корҳои пурғайратонаи методӣ, таълимӣ, илмӣ ва ташкилӣ, ки ба донишҷӯён бо тамоми самтҳои дастгирии иттилоотӣ ва методӣ нигаронида шудаанд, асос ёбад.

Адабиёт.

1. Варданын Ю.В. Сохтор ва рушди салоҳияти касбии мутахассиси дорой маълумоти олий. (дар асоси тайёрии омӯзгор ва равоншинос). Донишгоҳи давлатии омӯзгории Маскав, 1999, сах. 65.

2. Шоев Н.Н. Психология ва педагогика (бо асосҳои технологияи кредитӣ ва усулҳои фаъоли таълимӣ). - Душанбе, "Ирфон", 2008.-535 с.

3. Шоев Н.Н. Дастури методӣ оид ба тартиб додани энциклопедияи ташаккули касбии донишҷӯён дар раванди таҳсил дар мактабҳои олий. - Душанбе: ИРФОН, 2006.

4. Смирнов Д. Педагогика ва психологияи мактабҳои олий: аз фаъолият то шахсият. /S.D. Смирнов - М.: Аспект Пресс, 1995. - 271с.

Чафархони Шер унвонҷӯи кафедраи менеҷмент,
маркетинг ва иқтисодиёти меҳнат

НАҚШИ МАРКЕТИНГИ РАҚАМӢ ДАР РУШДИ СОҲИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА

Таҷриба нишон медиҳад, ки дар шароити афзалиятнокии омилҳои экологӣ, бахусус дар замони рақамикунонӣ дар сатҳи микро, истифодаи технологияҳои ИТ дар ҳама равандҳои тичоратӣ муҳим аст. Талабот ба маҳсулоти рақабатавон торафт меафзояд ва корхонаҳо барои таҳияи стратегияи маркетинги рақамӣ ташвиқ карда мешаванд, ки чӣ тавр қисми таркибии стратегияи умумии рушди корхонаро таъмин намояд.

Вожаҳои калидӣ: маркетинг, маркетинги рақамӣ, иқтисоди рақамӣ, фаъолияти соҳибкорӣ, технологияҳои ИТ, Интернет, интернет маркетинг.

Маркетинги рақамӣ (англ. маркетинги рақамӣ) як истилоҳи умумиест, ки барои ифода кардани маркетинги интерактивии молҳо ва хидматҳо бо истифода аз технологияҳои рақамӣ барои ҷалби муштариёни эҳтимолӣ ва нигоҳ доштани онҳо ҳамчун истеъмолкунандагон мақсаднок истифода мешавад[1].

Вазифаи асосии маркетинг омӯхтани бозор ва таҳияи тавсияҳо дар асоси маълумоти гирифташуда барои менеҷменти корхона мебошад: кадом маҳсулот ё хизматҳо, ба кадом миқдор, бо кадом нарх ва кай истеҳсол кардан. Маркетинг омӯзиши талабот ва пешниҳодро дар бозор, банақшагирии фаъолияти маркетингӣ, таъини мақсаду вазифаҳо ва амалисозии нақшаҳои маркетинг, ташкили чорабиниҳои маркетингиро бо мақсади таблиғи мол ва хидматҳо фаро мегирад.

Соҳибкорӣ фаъолияти мустақилест, ки ба таваккал асос ёфтааст, ки аз ҷониби шахсоне, ки бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон аз қайди давлатӣ гузаштаанд, ба даст овардани фоида аз истифодаи амвол, истеҳсол, фурӯши мол (ичрои қор ё хизматрасонӣ) нигаронида шудааст. Соҳибкории хурду миёна чандир ва мутобиқ ба омилҳои берунӣ ва дохилии рушд мебошанд, ки дар айни замон махсусан муҳим доништа мешаванд. Яке аз чунин омилҳо таъсири маркетинги рақамӣ ба бахши тичорат аст. Соҳибкории хурду миёна яке аз намудҳои маъмултарини фаъолияти соҳибкорӣ мебошад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон субъектҳои соҳибкорӣ ба намудҳои зерин тақсим мешаванд:

- хурд;
- миёна;
- калон.

Ба субъектҳои соҳибкории хурд соҳибкорони инфиродӣ ва шахсони ҳуқуқӣ дохил мешаванд, ки даромади умумии солонашон то 1 000 000 (як миллион) сомони ро ташкил медиҳад. Соҳибкорони инфиродӣ ва шахсони ҳуқуқӣ, ки ба фаъолияти зерин машғуланд, наметавонанд ба субъектҳои тиҷорати хурд дохил карда шаванд:

- истеҳсоли молҳои зераксизӣ;
- таъминоти алюминийи аввалия;
- фаъолияти бонкӣ ва суғурта;
- фаъолияти вобаста ба идоракунии фондҳои сармоягузорӣ;
- фаъолияти касбӣ дар бозори коғазҳои қиматнок.

Ба субъектҳои соҳибкории миёна шахсони ҳуқуқӣ дохил мешаванд, ки даромади умумии онҳо дар давоми сол аз 1 000 000 (як миллион) сомонӣ то 25 000 000 (бисту панҷ миллион) сомони ро ташкил медиҳад.

Рушди тиҷорат дар соли 2023 дар муҳити афзояндаи рақобат кори осон нест. Аз ин рӯ, мо бояд базаи муштариёни худро ба ҳадди аксар афзоиш диҳем, бренди онлайн созем, дар бораи огоҳии бренд кор кунем ва бо мизочони худ пайваста бошем. Ҳамаи ин ба шарофати истифодаи технологияҳои инноватсионии маркетинги рақамӣ имконпазир аст.

Барои пешбурди хуби тиҷорати худ, шумо бояд роҳҳои алтернативии ҳалли мушкилотро пайдо кунед. Дар ҷаҳони муосир, технология ва технология хеле пешрафта аст ва дар айни замон имконоти гуногуни пешбурди тиҷорат вуҷуд дорад. Яке аз чунин равишҳо маркетинги рақамӣ мебошад.

Маркетинги рақамӣ метавонад ба фурӯши беҳтари маҳсулоти шумо мусоидат кунад ва ба ин васила ба соҳибкорон дар расидан ба аудиторияи васеътари мавриди ҳадаф, баланд бардоштани обрӯи тиҷорат ва фароҳам овардани имконоти бештар барои таблиғи маҳсулот кӯмак кунад. Маркетинги рақамӣ аз маркетинги анъанавӣ бо он фарқ мекунад, ки хароҷоти бештар, дастрас ва камхарҷ аст. Харидори имруза қариб бештари вақти худро «онлайн» мегузаронад. Имрӯз, таъсири стратегияҳои маркетинг ба дарозмуддати тиҷорат эътироф карда мешавад.

Маркетинги анъанавӣ ҳоло ҳам муфид аст, аммо ҳузури рақамӣ ҳатмист. Барои ба даст овардани бартарии рақобат, ширкатҳо бояд симои мусбати бренди рақамиро эҷод кунанд. Корбарони онлайн медонанд, ки чӣ мехоҳанд, аммо онҳо дар ҷустуҷӯи таҷрибаҳои ҳастанд, ки ба қарорҳои хариди онҳо ва арзёбии маҳсулот ё хидматҳои алтернативӣ таъсир мерасонанд. Маркетинги рақамӣ барои тиҷорат платформаи фароҳам овард, ки тавассути ғайриҷо ва абзорҳои рақамӣ огоҳии муштариёноро афзоиш диҳанд. Гузашта аз ин, тамоюлҳои маркетинги рақамӣ бо мурури замон тағир меёбанд.

Таъсири маркетинги рақамӣ, новобаста аз соҳаи татбиқ, ҳоҳ дар соҳаи тиҷорат, хизматрасонӣ ё соҳаи истеҳсоли хеле муҳим аст. Вазъияти пардохти қарзро мисол мегирем. Аввалан, биед қадамҳои марбут ба гирифтани қарзро бубинем. Қадами аввал ин аст, ки муассисаҳои бонкиро таҳлил кунем, баъдан бо интихоби бонк мо аз раванди тасдиқ гузашта, ба маблағи муайян қарз мегирем ва сипас ӯҳдадор мешавем, ки ҳар моҳ ба ҳама бонк маблағи муайяnero пардохт кунем. Дар санаи муайян аз рӯи ҷадвали пардохт мо барои пардохт ба бонк меравем ва вақте ба назди касса наздик мешавем, қариб ҳамеша шумораи зиёди одамон дар навбат меистанд[2].

Мо ҳам интизори навбати худ ҳастем, ки барои мо 20-30 дақиқа, як соат вақт лозим аст ва ё ҳатто навбат метавонад ба мо нарасад ва аллакай вақти ҳуҷраи нисфирӯзӣ расидааст. Аммо, хушбахтона, дар айни замон, ин мушкилот аллакай ҳалли худро ёфтааст.

Рақамикунонӣ ҳузури худро эҳсос мекунад. Агар Амонатбонкро мисол гирем, мо метавонем танҳо замиаи мобилии Амонатро, ки вазифаи пардохти қарзро дорад, зеркашӣ карда, бо ҳамин тариқ мо метавонем бидуни тарки ҷои қорамон бо гирифтани қвитансияи электронӣ дар шакли ҳуҷҷати тасдиқкунанда маблағро ба таври электронӣ интиқол диҳем.

Ин раванд ба мо ҳадди аксар 2-3 дақиқа вақтро мегирад, ки ин вазифаи моро хеле осон мекунад. Мувофиқи RetailDive, 87% харидорон сустҷӯи маҳсулотро барои харидани онлайн оғоз мекунанд. Ин як бозори бузургест, ки бояд бахше шавад ва он бешубҳа ангезаи қолибтарин барои сармоягузори ба маркетинги рақамӣ ҳамчун тичорати хурд аст. Таъсири маркетинги рақамӣ ба рушди тичоратро нодида гирифтани мумкин нест. Бешубҳа, маркетинги рақамӣ дар рушди тичорати хурд нақши ҳалкунанда дорад. Ширкатҳо бояд фуруш, даромад ва рушди умумии худро афзоиш диҳанд ва маркетинги рақамӣ як шакли санҷатест, ки ба онҳо имкон медиҳад, ки шунавандагони худро ба истеъмолкунандагон табдил диҳанд ва тавассути фуруши маҳсулот ё хидматҳои худ пули иловагӣ ба даст оранд. Дар натиҷа, таъсири маркетинги рақамӣ ба муваффақияти стартапҳо ва тичорати хурд инкорнопазир аст[3].

Тибқи маълумоти Emarsys, имрӯз 3,2 миллиард нафар ё 42% аҳолии ҷаҳон аз шабакаҳои иҷтимоӣ истифода мебаранд. Мизочони эҳтимоли метавонанд дар ҳама ҷо дар шабака ҷойгир шаванд. Бо ҷалби муштариёни гуногун тавассути усулҳои гуногун, тичорати хурд, ки иттилооти муфид ва муоширати аъло пешкаш мекунанд, метавонанд дар платформаҳои васоити ахбори иҷтимоӣ рақобат кунанд. Ҳамин тариқ, маркетинги рақамӣ барои ҳар як тичорат, новобаста аз андозаи он, имконият фароҳам меорад. Корхонаҳои хурд, ки мундариҷаи муфид ва муоширати муассирро таъмин мекунанд, шонси беҳтари рақобат дар бозор хоҳанд дошт.

Адабиёт

1. Абдурахмон Ҳ., Шамсов Ф.Т. Мушкилоти рушди маркетинги рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон //Абдурахмон Ҳ., Шамсов Ф.Т. // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Душанбе, 2023. №2 (46).
2. Карпова Т. Ю. Маркетинговое управление муниципальным образованием: дис. ... канд. экон. наук. Екатеринбург, 2001. С. 20.
3. Попов Е. В. Теория маркетинга. Екатеринбург: Наука; Уральское отделение, 1999. С. 14-15.
4. Ф.Р.Шаропов , А.А.Мирзоалиев, Рақамикуноӣ ва рушди иқтисодӣ кадрӣ / Ф.Р.Шаропов , А.А.Мирзоалиев// Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. - Душанбе, 2023 №1, 2/2(47) -С. 248 – 253.
5. Шинкаренко И. Мантры и смертные грехи маркетинга // Эксперт. Казахстан. 2006. № 36. URL: http://www.expert.ru/printissues/kazakhstan/2006/36/mterview_kotler/.
6. Hyde P. Making the Perfect Marketer / P. Hyde, E. Landry, A. Tipping // strategy+business. Winter 2004. P. 36-43.

Шаропов Фарҳод Низомиддинович, муаллими калони кафедраи менеҷмент,
маркетинг ва иқтисодиёти меҳнат

ИДОРАКУНИИ СИФАТИ МАҲСУЛОТ ТИБҚИ СТАНДАРТҲОИ ИСО СИЛСИЛАИ 9000

Мақола ба самти баландбардории сифати маҳсулот бахшида шудааст. Яке аз роҳҳои баландбардории сифати маҳсулот ва хизматрасонӣ чори намудани идоракунии сифат дар асоси стандартҳои ИСО силсилаи 9000 мебошад. Бо ин мақсад дар корхонаҳои истеҳсолӣ, нуқтаҳои савдо, ва яқчанд меҳмонхона ва тарабхонаҳои ҳозирамони Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳиби сертификати низомии идоракунии сифат гашта барномаҳои давлати оид ба сифатро амали гардонидани истодаанд.

Калидвожаҳо: сифат, стандарт, идоракунии, маҳсулот, хизматрасонӣ, талаботҳо, меёриҳо, самаранокӣ.

Исо – соли 1946 аз тарафи 25- ташкилотҳои милли оиди стандартикуноӣ, дар асоси ду ташкилот ISA, ин соли 1926 дар шаҳри Нью - Йорк таъсис дода шуд. ИНСИ- 1944 ташкил карда

шуд. Дар вақти ташкил кардани ташкилот 64 интихоби номи ташкилот барои ба забонҳо як ном гирифтани калимаи юнони isos-ро ҳамчун ифода қабул карданд, яъне ҳамаи ташкилотҳои милли оиди стандарткунонӣ, ки фъзои ИСО мешаванд баробарҳуқуқ мебошанд. ИСО- барои ҳамаи соҳаҳои фаъолият стандарткунониҳоро коркард мекунад, ба ғайр аз соҳаи электрон ва электротехника. Ин ташкилоти байналмилалӣ оид ба стандартонӣ мебошад, ки зиёда аз 100 кишвари ҷаҳон узви он мебошанд. Ҳар як кишвар новобаста аз ҳудуд дорои овози “баробар” ба ҳисоб меравад. Агентии Тоҷикстандарт аъзо-муҳбири (аъзо-корреспонденти) Ташкилоти байналмилалӣ оид ба стандартонӣ ба ҳисоб меравад.

Силсилаи ИСО 9000-ин асоси системаи сифати ИСО 9000 доништа мешавад, ки аз чор стандарти байналмилалӣ пешниҳодкунандаи дастур оиди таҳия ва ҷорисозии сохтори самараноки идоракунии сифат иборат аст. Новобаста аз хусусиятҳои маҳсулоти истеҳсолшаванда ин стандартҳо ҳам дар доираи истеҳсолот ва ҳам дар доираи хизматгузорӣ қабул гардидаанд [4].

Низоми идоракунии сифат ба фаъолияти дохили ташкилот мансуб меёбад, ки ба қонеъ намудани талаботи истеъмолкунандагон ба сифат равона шудааст.

Стандартҳои асосии ИСО 9000:

ИСО 9000:2000- ин қоидаҳо ва мафҳумҳои идоракунии сифатро муқаррар менамояд ва мундариҷаи силсилаи меёрҳо тафсир мекунад ва рӯйхати истиллоҳот ва мафҳумҳо барои истифодабарӣ дар ҳар гуна ташкилот медиҳад.

ИСО 9001:2015 талаботро ба низоми идоракунии сифат муайян мекунад. ИСО 9004:2009 муқаррароти идоракунамандаро барои ташкили низоми идоракунии сифат тасвир мекунад, ки аз талаботҳои ИСО 9001 аз ҳад зиёд аст ва он бо мақсади қонеъ намудани талабот ва интизорҳои истеъмолкунандагон амалӣ мешавад. ИСО 19011:2011 идораи банақшагирӣ ва гузаронидани аудити сифатро таъмин менамояд.

Ҳадафи стандартҳои низоми идоракунии сифат:

Ҳадафи аслии стандартҳои низоми идоракунии сифат расонидани кӯмак ба ташкилотҳое мебошад, ки мехоҳанд низоми идоракунии сифатро ташакул, амалӣ ва идора намоянд, ки ин ба онҳо имконият медиҳад, ки талаботҳои мизочонро дар сурати хароҷотҳои босамар аҳлона қонеъ гардонанд.

Стандартҳои ИСО силсилаи 9000 умумӣ мебошанд ва метавонанд, ки ба ҳар гуна ташкилот новобаста аз шакли фаъолият, ҳаҷм ва шакли ҳуқуқӣ татбиқ шавад. Дар шароити ҳозира ИСО 9000 яке аз стандартҳои маъруфи низоми менечмент дар тамоми ҷаҳон ба ҳисоб меравад.

Татбиқи меёрҳои ИСО 9000:

Қарор дар бораи татбиқи ИСО 9000 метавонад дар чунин омилҳо асос ёбад:

- ✓ Қонеъкунии талаботҳои истеъмолкунандагоне, ки ИСО 9001 талаб мекунад;
- ✓ Баромад ба бозорҳои Иттиҳоди Аврупо;
- ✓ Баландкунии рақобатпазири дар бозори дохилӣ ва берунӣ;
- ✓ Ташакулли низоми сифат;
- ✓ Камкунии аудитҳои такроршаванда аз тарафи истеъмолгарони гуногун;
- ✓ Беҳтаркунии кори таҳвилгарон.

Бартариятҳои асосӣ:

- ✓ Васеъшавии эътироф барои меёрҳое, ки дар тамоми ҷаҳон истифода мешаванд;
- ✓ Дастрасии байналхалқии стандартҳо ба забонҳои гуногун, ки ба васеъшавии муносибатҳо байни истеъмолкунандагони байналхалқӣ ва таҳвилгарон мусоидат мекунад.

Бартариятҳои истифодаи ИСО 9000 ҳамчун асос барои:

- ✓ Дарки бештар ва мувофиқаи фаъолият дар соҳаи сифат дар ҳудуди тамоми ташкилот;
- ✓ Кафолати доимии истифодабарии низоми сифат;
- ✓ Такмилдиҳии ҳуҷҷатҳо;
- ✓ Ташакулёбии ҳуҷҷатгузорӣ;
- ✓ Беҳтаркунии фаҳмиши сифат;

- ✓ Мустаҳкамкунии боварии байниҳамдигарӣ ва муносибатҳои ташкилот ва истеъмолкунанда;
- ✓ Пасткунии хароҷотҳо ва зиёдшавии истеҳсолот;
- ✓ Ташкили таҳкурсии ва қоидаҳои беҳтаркунии фаъолият дар соҳаҳои низоми идоракунии сифат.

Низоми идоракунии сифат

- ✓ Татбиқи стандарти ИСО 9001 ба ташкилот афзалияти воқеииро фароҳам меоварад, ки метавонад шартан ҳамин тавр амалӣ шавад:
- ✓ Ташкилотӣ;
- ✓ Иқтисодӣ;
- ✓ Шуҳратмандӣ;
- ✓ Стратегӣ.

Афзалияти ташкилотӣ:

- ✓ Идоракунии доимӣ;
- ✓ Тақсимкунии дақиқи масъулият ва ваколатҳо (салоҳиятҳо);
- ✓ Амали мутақобилаи мувофиқшудаи равандро ва вазифаҳо;
- ✓ Баланд бардоштани сатҳи беҳтари амалҳои ҳаёти кории истеҳсолкунанда (мутахассисони корхона) аз ҳисоби дараҷаи таҳассусӣ ва соҳибхитӣ, фарҳанги истеҳсолоти устувори амалҳо, дастгоҳҳо ва равандрои техникӣ.

Афзалиятҳои иқтисодӣ:

- ✓ Дуруст истифодабарии захираҳо ва баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат;
- ✓ Паст намудани сатҳи “истеҳсолоти пинҳонӣ” - хароҷотҳо барои бартарафсозии номутобиқатҳо;
- ✓ Паст кардани талафотҳои иқтисодӣ аз ҳисоби истифодаи дастгоҳҳои вайрон, таҷҳизот ва воситаҳои ченаки корношоям ба истеҳсолот;
- ✓ Кам кардани арзу шикастҳо, ҷаримаҳо ва пардохтҳои ширкат вобаста ба ҳаргуна номувофиқатҳо;
- ✓ Васеъ намудани бозори фурӯши молу маҳсулот.

Афзалиятҳои шуҳратмандӣ:

- ✓ Беҳдошти шуҳратмандии корхона дар назди ҳамаи тарафҳои манфиатдор;
- ✓ Ба даст овардани тарафдории истеъмолкунандагон;
- ✓ Баланд бардоштани одоби кормандон, беҳтаркунии фазои рӯҳӣ;
- ✓ Беҳтар намудани муносибат бо таъминкунандагони мол;
- ✓ Эътирофи миллӣ ва байналмилалӣ кори ташкилот дар соҳаи сифат, тақвиятбахшии мавқеъ дар вақти иштирок дар озмунҳо оиди сифат.

Афзалиятҳои стратегӣ:

- ✓ Сайқалдиҳии дониш ва таҷрибаи кормандон, шакливазкунии дониш ва таҷрибаи кормандони корхона дар иқтидори зехнии ширкат (корхона);
- ✓ Инкишофи дороиҳои ғайримоддӣ ва баландшавии сармояи ширкат;
- ✓ Имконияти зиёдкунии соҳибкорӣ;
- ✓ Омодагӣ ба азнавкунии равандрои соҳибкорӣ.

Ҳамкорӣ бо шарикони хориҷӣ:

Сертификати ИСО 9001 имкон фароҳам меоварад, ки корхонаву ташкилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо шарикони хориҷӣ ҳамкорӣ дошта бошанд, зеро мавҷудияти сертификати ИСО9001 дар тамоми ҷаҳон ҳангоми бастанӣ шартнома ва аҳдномаҳо таҷрибаи расмӣ стандартӣ баҳисоб меравад.

Ҳеҷ ягон ширкати ғарбӣ бо ташкилоту корхонае, ки аз ӯ мавҷудияти сертификаташро вобаста бастандартҳои байналмилалӣ силсилаи ИСО 9000 пурсон шуда намесанҷад, шартномаи ҳамкорӣ ба қарор намесозад[2].

Ҳамин тариқ, сертификати ИСО 9001-ин рухсатнома ба бозори ҷаҳонӣ доништа мешавад. Корхона соҳиби сертификати ИСО 9001 гардида, маблағ бой намедихад, балки дар наздиктарин ояндабинии инкишофи истеҳсолот соҳиби даромади назаррас мегардад. Низоми

идоракунии сифат – воситаи манфиатовари рушду инкишофи ширкат мегардад. Бинобар ин истифодаи дурусти онро бояд пеша кард[1].

Самаранокӣ:

Самаранокҳои кори корхонаҳое, ки низоми сифатро татбиқ кардаанд, аз корхонаҳое, ки дар раванди кориашон онро ҷорӣ накардаанд 2-3 маротиба зиёдтар мебошад.

Дар натиҷаи ҷорӣ намудани низоми сифат ба ҳар як доллари гузошташуда, таъсири иқтисодӣ аз 2 то 5 долларро ташкил медиҳад. Арзиши бозории ташкилот воқеан ба ҳисоби миёна то 10 % зиёд мешавад.

Давраҳои татбиқи низоми идоракунии сифат

Давраи I. Гузаронидани омӯзиши кормандони корхона оиди мундариҷаи талаботҳои ИСО 9001

Давраи II. Гузаронидани таҳлили равандҳо ва ҳуҷҷатҳо дар мувофиқат ба талаботҳои стандарти ИСО 9001:

- ✓ Муқоисакунии ва тавсифи равандҳо;
- ✓ Таҳлили сохтори ҳуҷҷатҳо;
- ✓ Ташҳиси иҷрои қоидаҳои низоми идоракунии сифат дар шӯъбаҳои вазифавӣ ва истеҳсоли дар тамоми ҷузъҳои низоми идоракунии сифат.

Давраи III. Таҳияи лоиҳаҳои қоидаҳои ҳуҷҷаткардашуда оиди ҷузъҳои низоми идоракунии сифат (таркиби ҳуҷҷатҳо баъди иҷрои Давраи II бо татбиқи минбаъда муайян мешавад).

Давраи IV. Таҳияи барномаи аудитҳои дохилӣ пеш аз сертификатсияи низоми идоракунии сифат оиди мутобикат ба талаботҳои стандарти ИСО 9001. Иштирок дар гузаронидани аудити дохилӣ ва барасмиятдарории натиҷаҳо, аз он ҷумла таҳияи пешниҳодҳо оиди амалиётҳои дурусткунӣ. Расонидани кӯмаки методӣ дар бартаарафкунии номувофиқиятҳои натиҷаи аудит. Расонидани кӯмак дар барасмиятдарории аризаҳо оиди сертификатсияи низоми идоракунии сифат (бо анҷом ёфтани бартаарафкунии номувофиқатҳо дар натиҷаи аудит)

Давраи V. Гузаронидани аудити берунӣ, ки мақсадаш муайянкунии омадагии ташкилот ба гирифтани сертификат мебошад.

- ✓ Гирифтани сертификат.
- ✓ Аудити назоратӣ
- ✓ Аз нав сертификатсиякунонӣ (гирифтани сертификати нав).

Низоми идоракунии сифат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар Агентии стандартизатсия, метрология, сертификатсия ва нозироти савдои назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон (Тоҷикстандарт) аз соли 2007 шӯъбаи низоми идоракунии сифат амал менамояд, ки айни замон мутобики стандарти байнидавлатии СБД Р ИСО/МЭК 17021-2013 «Баҳодиҳии мутобикат. Талабот ба ташкилоти таъминкунандаи аудит ва сертификаткунонии системаи менеҷмент» ҳамчун Мақомоти сертификаткунонии низоми идоракунии сифат дар корхонаву ташкилоти қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ваколатдор мебошад.

Тоҷикстандарт роҳнамоӣ ва мутобикати фаъолият оид ба низоми идоракунии сифатро дар қаламрави ҷумҳурӣ, ҳамчунин бақайдгирии ташкилоти мададрасони машваратӣ-методиро доир ба ҷорисозии аҳамияти менеҷмент ва таҷрибаҳои беҳтарин ба роҳ мемонад[3].

Барои ҷорисозӣ ва сертификаткунонии низоми идоракунии корхона ва ташкилоти ҷумҳурӣ дар сатҳи давлатӣ амалан ҳама стандартҳои муҳими байналмилалӣ истифода бурда мешаванд. Маълумоти меъёрии қабулгардида пайваста инкишоф меёбад.

Шӯъбаи низоми идоракунии сифати Раёсати баҳодиҳии мутобикат дар Агентии Тоҷикстандарт аввалин мақомоти ваколатдори низоми идоракунии дар Сохтори миллии тасдиқи мутобикати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб рафта, дар бозори хизматрасонӣ оид ба сертификаткунонии низоми идоракунии аз соли 2011 инҷониб фаъолият дорад. Дар ин давра аз тарафи Агентии Тоҷикстандарт зиёда аз 240 сертификати мутобикати низоми сифат, аз ҷумла аввалин маротиба дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобики стандартҳои

байналмилалии зерин корхонаву ташкилотҳо пешниҳод гардидааст: ИСО 9001, 14001, 22000, OHSAS 18000, HACCP.

Стандартҳои ИСО дар Тоҷикистон

Ба маълумоти Шумо мерасонем, ки Агентии Тоҷикстандарт.ҳамчун мақомоти ваколатдор дар назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи сертификатонӣ машваратхоро оиди сертификатсияи низоми сифат дар мувофиқат ба стандартҳои зерин мегузаронад:

- ✓ ИСО 9001:2015 - “Системаи идоракунии сифат”;
- ✓ ИСО 14001:2007 - “Системаи идоракунии экологӣ”;
- ✓ OHSAS 18001:2007 - “Системаи идоракунии бехатарии меҳат”;
- ✓ HACCP - “Таҳлили хатарҳо ва назорат дар нуқтаҳои таҳдидомез”;
- ✓ ИСО 22000-2005 - “Системаи идоракунии бехатарии маҳсулотҳои хӯрокворӣ”.

Барои ҷорисозии бомуваффақият ва васеи стандарти ИСО 22000 ва HACCP дар Ҷумҳурии Тоҷикистон манбаи қонунгузорӣ муҳаё шуда, Қонун «Дар бораи бехатарии маҳсулоти хӯрокворӣ» қабул гардидааст.

Ҳадафи қонуни мазкур ба танзим овардани муносибатҳои ҷамъиятӣ дар доираи таъмини бехатарии маҳсулоти хӯрокворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҳифзи ҳаёт ва саломатии шаҳрвандон, майлу рағбати истеъмолкунандагон, муҳофизати олами ҳайвоноту наботот ва ҳифзи муҳити зист мебошад.

Қонуни мазкур ба фаъолият оид ба таъмини бехатарии маҳсулоти хӯрокворӣ ҳагоми истеҳсол, коркард, интиқол, нигоҳдорӣ ва ба муомилот баровардани маҳсулоти хӯрокворӣ, чузъу қисми он, аз ҷумла маҳсулоти парҳезӣ, ғизои кӯдакона ва иловаҳои фаъоли биологӣ татбиқ мегардад. Дастурамали Қонуни мазкур ҳамчунин ба маводҳо, маснуот, маводи борҷома ва ёрирасон, ки ба маҳсулоти хӯрокворӣ алоқамандӣ доранд татбиқ карда мешавад.

Дар банди 2, моддаи 13 Қонуни мазкур, нисбат ба ўҳдадорҳои истеҳсолкунандагон, таҳвилкунандагон дар доираи бехатарии маҳсулоти хӯрокворӣ чунин қайд карда шудааст: «Шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, ки фаъолиятро оид ба истеҳсол ва муомилоти маҳсулоти хӯрокворӣ амалӣ менамоянд, ўҳдадоранд, ки ҳангоми истеҳсол ва ба муомилот баровардани маҳсулоти хӯрокворӣ низоми таҳлили хатарҳо ва назорат дар нуқтаҳои назорати таҳдидомез ваё дигар низоми таъмини бехатариро ҷорӣ намоянд» [1].

Адабиёт

5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ва бехатарии маҳсулот», 23 сах.
6. Агарков, А.П. Управление качеством: Учебник для бакалавров / А.П. Агарков. - М.: ИТК Дашков и К, 2015. - 208 с.
7. Идиев М.Т., Мирзомидинов И. М., Бобоев Д.М. «Метрология, стандартизатсия ва сертификатсия»
8. Миронов М.Г. Управление качеством. Москва 2006. Стр.86.
9. Мазурова Т.А. Управление качеством. Таганрог: Изд-во ТРТУ, 2009. Стр. 145.

Султонов Зоиршо Султонович

к.э.н., доцент кафедры Банковское дело

ВЫЗОВЫ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В УСЛОВИЯХ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ НЕСТАБИЛЬНОСТИ

Статья рассматривает ключевые вызовы, с которыми сталкивается банковская система Республики Таджикистан в условиях экономической нестабильности, обусловленной внешними и внутренними факторами. Анализируются такие аспекты, как высокая зависимость от денежных переводов мигрантов, низкая ликвидность банков, недостаточная капитализация и уязвимость к макроэкономическим шокам. Исследование опирается на

данные Национального банка Таджикистана, международных финансовых институтов и теоретические модели финансовой устойчивости. Предложены стратегические меры для повышения устойчивости банковского сектора в условиях неопределённости.

Ключевые слова: банковская система, экономическая нестабильность, Республика Таджикистан, денежные переводы, ликвидность, капитализация, макроэкономические шоки, финансовая устойчивость.

Введение

Экономическая нестабильность, проявляющаяся в волатильности валютных курсов, колебаниях внешнего спроса и структурных дисбалансах, представляет серьёзный вызов для банковских систем стран с переходной экономикой. В Республике Таджикистан, где финансовая система остаётся уязвимой к экзогенным и эндогенным факторам, эти проблемы приобретают особую остроту [1, с. 15]. Банковский сектор, будучи ключевым посредником в распределении ресурсов, сталкивается с необходимостью адаптации к условиям нестабильности, что требует как теоретического осмысления, так и практических решений.

Целью исследования является системный анализ вызовов банковской системы Таджикистана в контексте экономической нестабильности и разработка рекомендаций для повышения её устойчивости. Актуальность темы обусловлена высокой зависимостью экономики страны от внешних факторов и ограниченной способностью банковского сектора абсорбировать шоки.

Теоретические основы анализа банковской устойчивости

Устойчивость банковской системы определяется её способностью поддерживать ликвидность, капитализацию и операционную эффективность в условиях макроэкономических потрясений. Теория финансовой стабильности (Minsky, 1986) подчёркивает, что нестабильность возникает из-за чрезмерной зависимости от заёмных средств и внешних потоков капитала [2]. В контексте переходных экономик, таких как Таджикистан, эта модель дополняется концепцией финансовой инклюзии (Beck et al., 2007), которая связывает устойчивость банков с уровнем доступа населения к финансовым услугам [3, с. 20].

Экономическая нестабильность в таких странах часто усиливается структурными факторами: высокой долей теневой экономики, зависимостью от сырьевых экспортных доходов или переводов мигрантов, а также слабостью регуляторных институтов [4, с. 10]. Для Таджикистана эти аспекты имеют критическое значение, учитывая его экономическую модель и геополитическое положение.

Банковская система Таджикистана: структура и состояние

Банковская система Таджикистана включает Национальный банк Таджикистана (НБТ) как регулятор и 17 коммерческих банков, среди которых доминируют государственный «Амонатбанк» и частные «Ориёнбанк» и «Эсхата». По данным НБТ на 2023 год, совокупные активы банков составили 35 млрд сомони (около 3,2 млрд долларов США), кредитный портфель — 14 млрд сомони, а депозиты — 12 млрд сомони [5, с. 25]. Однако система демонстрирует хроническую слабость: коэффициент достаточности капитала ряда банков ниже нормативных 10%, а доля проблемных кредитов достигает 20% [6].

Экономическая нестабильность в Таджикистане обусловлена несколькими факторами:

- Зависимость от переводов мигрантов: В 2022 году их объём составил 4,2 млрд долларов США (около 30% ВВП), но сокращение на 10% в 2023 году из-за глобальной рецессии усилило давление на банковскую ликвидность [7, с. 30].

- Валютные риски: Девальвация сомони на 15% в 2023 году увеличила стоимость обслуживания внешнего долга банков [8].

- Ограниченная диверсификация: Экспорт алюминия и хлопка (60% доходов) подвержен волатильности мировых цен [9, с. 15].

Ключевые вызовы банковской системы

1. Низкая ликвидность и капитализация: Высокая доля проблемных кредитов (20%) и недостаток ликвидных активов ограничивают способность банков реагировать на шоки. В 2023 году стресс-тесты НБТ показали, что 40% банков не выдерживают падение переводов на 20% [10, с. 35].

2. Зависимость от внешних потоков: Переводы мигрантов формируют значительную часть депозитной базы, что делает банки уязвимыми к внешним экономическим спадам [11].

3. Макроэкономические шоки: Инфляция в 2023 году достигла 6,5%, что увеличило стоимость фондирования и снизило реальную доходность кредитных портфелей [12, с. 20].

4. Слабость регуляторной среды: Отсутствие эффективных механизмов управления рисками и низкий уровень внедрения стандартов Базель III (введены частично в 2022 году) усиливают системные уязвимости [13].

5. Низкая финансовая инклюзия: только 47% населения имеют банковские счета, что ограничивает внутренние ресурсы банков и усиливает их зависимость от внешних факторов [14, с. 40].

Анализ и перспективы.

Экономическая нестабильность в Таджикистане отражает сочетание структурных дисбалансов и внешних шоков, что подтверждается эмпирическими исследованиями переходных экономик [15, с.25]. Модель регрессии, проведённая Азиатским банком развития, показывает, что снижение переводов на 1% сокращает банковскую ликвидность на 0,8% [16]. Это подчёркивает необходимость диверсификации источников финансирования.

Перспективы банковской системы зависят от её способности адаптироваться к условиям нестабильности. Проекты, такие как Рогунская ГЭС, финансируемые через банковский сектор, могут стать драйвером роста, но требуют повышения прозрачности и управления рисками [17, с.15]. Международный опыт (например, Казахстан с внедрением Базель III) демонстрирует, что укрепление капитала и цифровизация снижают уязвимость банков [18].

Рекомендации:

1. Увеличить капитализацию банков через государственные и частные инвестиции, установив минимальный порог достаточности капитала на уровне 12%.

2. Диверсифицировать депозитную базу путём развития микрофинансирования и повышения финансовой инклюзии до 60% к 2030 году.

3. Внедрить полный стандарт Базель III, включая требования к ликвидности (LCR и NSFR), к 2027 году.

4. Создать резервный фонд под управлением НБТ для смягчения внешних шоков, финансируемый за счёт 5% банковских прибылей.

5. Развивать цифровые технологии (мобильный банкинг, безналичные платежи) для снижения зависимости от наличных и повышения операционной эффективности.

Заключение

Банковская система Таджикистана находится под давлением экономической нестабильности, обусловленной высокой зависимостью от внешних потоков, низкой капитализацией и макроэкономическими рисками. Теоретический и эмпирический анализ подчёркивает необходимость системных реформ для повышения её устойчивости. Предложенные меры, основанные на международном опыте и специфике страны, способны укрепить банковский сектор и обеспечить его устойчивость в условиях неопределённости.

Список литературы

1. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан до 2030 года. — Душанбе: Изд-во НБТ, 2016. — 85 с.

2. Minsky H.P. Stabilizing an Unstable Economy. — New York: McGraw-Hill, 1986. — 353 p.

3. Beck T., Demirgüç-Kunt A., Levine R. Finance, inequality and the poor // Journal of Economic Growth. — 2007. — Vol. 12. — № 1. — P. 27–49.

4. Азиатский банк развития. Таджикистан: Переход к зеленой экономике – инвестиционные возможности. — Манила: ADB, 2023. — 45 с.

5. Национальный банк Таджикистана. Годовой отчёт за 2023 год. — Душанбе: НБТ, 2024. — 50 с.
6. Всемирный банк. Отчет о климате и развитии страны в Таджикистане. — Вашингтон: World Bank, 2024. — 120 с.
7. Международный валютный фонд. Tajikistan: 2023 Article IV Consultation. — Вашингтон: IMF, 2023. — 60 с.
8. Национальный банк Таджикистана. Валютный рынок Таджикистана: итоги 2023 года. — Душанбе: НБТ, 2024. — 20 с.
9. Азиатский банк развития. Экспортный потенциал Таджикистана: обзор 2023 года. — Манила: ADB, 2023. — 30 с.
10. Национальный банк Таджикистана. Результаты стресс-тестов банковской системы за 2023 год. — Душанбе: НБТ, 2024. — 40 с.
11. Всемирный банк. Финансовая инклюзия в Центральной Азии: обзор 2023 года. — Вашингтон: World Bank, 2023. — 60 с.
12. Международный валютный фонд. Inflation Dynamics in Tajikistan: 2023 Review. — Вашингтон: IMF, 2023. — 25 с.
13. Базельский комитет по банковскому надзору. Basel III: Finalizing post-crisis reforms. — Базель: BIS, 2017. — 50 с.
14. Всемирный банк. Финансовая доступность в Таджикистане: данные 2023 года. — Вашингтон: World Bank, 2023. — 40 с.
15. Borio C., Drehmann M. Assessing the risk of banking crises – revisited // BIS Quarterly Review. — 2009. — March. — P. 29–46.
16. Азиатский банк развития. Макроэкономические шоки и банковская система Таджикистана: регрессионный анализ. — Манила: ADB, 2023. — 35 с.
17. Экономическая комиссия ООН для Европы. Потенциал возобновляемой энергетики в Таджикистане: политические рекомендации. — Женева: UNECE, 2023. — 40 с.
18. Национальный банк Казахстана. Внедрение Базель III в Казахстане: итоги 2022 года. — Алматы: НБК, 2022. — 30 с.

Халимов Лоик Мирзовалиевич., н.и.и., дотсент

НАҚШИ НИЗОМИ БОНКӢ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ

Аннотатсия: Дар шароити имрӯза низоми муосири бонкӣ ин муҳимтарин соҳаи иқтисодиёти миллии ҳар як кишвар ба ҳисоб меравад. Нақши асосӣ ва амалии низоми бонкӣ аз он иборат аст, ки аз ҳама асосаш низоми пардохт ва ҳисоббаробаркунии давлатро идора намуда, дар рушди иқтисоди он нақши калидӣ мебозад. Дар баробари ин банкҳо ҳамчун яке аз зинаи асосии низоми бонкӣ барои татбиқи ҳисобу китоби пулӣ, қарз додан ба иқтисодиёт, ҳамчун миёнарав дар тақсироти сармоя баромад намуда, самарайи умумии истеҳсолотро хеле баланд бардошта, ба афзоиши ҳосилнокии меҳнати ҷамъиятӣ оварда мерасонанд.

Калидвожаҳо: Бонк, низоми бонкӣ, дороиҳо, пасандоз, амонат, сармоя, қарз, низоми пардохт, ташкилоти қарзӣ, муомилоти пулӣ.

Қайд намудан ба маврид мебошад, ки нақши низоми бонкӣ дар рушди иқтисоди миллӣ ва инкишофи ҳама соҳаҳои хоҷагии халқи кишвар бе ниҳоят калидӣ арзёбӣ мешавад.

Бонк - ташкилоти қарзие, ки мақсади асосиаш гирифтани ғайрибадӣ буда, дорои сармояи оинномавии барои он муқарраркардаи Бонки миллии Тоҷикистон ва ҳуқуқи иҷроӣ на камтар аз се амалиёти зерин: ҷалби амонат ва пасандозҳо, додани қарз, қушодан ва пешбурди суратҳисобҳои бонкӣ мебошад.⁵ Дар шароити муосир дар асл низоми бонкӣ яке аз неруи

⁵ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ» ш. Душанбе, 19 майи соли 2009 №524 с.1.

пешбарандаи иқтисодиёти дилхоҳ кишвар ба шумор рафта, дар ташаккул ва рушди тамоми соҳаҳои хоҷагии халқи онҳо нақши асосӣ мебозанд.

Бонкҳо дар шароити иқтисодиёти бозорӣ амалиёти гуногуни молиявиро гузаронида метавонанд. Онҳо ба ғайр аз ташкил намудани муомилоти пулӣ ва ташкили муносибатҳои қарзӣ, инчунин молиякунонии соҳаҳои гуногуни хоҷагидорӣ, амалиётҳои суғуртавӣ, хариду фурӯши коғазҳои қиматнок, фаъолияти миёнаравӣ ва идораи амволро низ гузаронида метавонанд. Ҳама нақши бонкҳо дар вазифаҳои онҳо намоён мегарданд.

Бонк дар иқтисодиёт вазифаҳои зеринро анҷом медиҳад:

✓ чамъоварӣ ва сафарбаркунии даромадҳои пулӣ ва пасандозҳо;
✓ миёнаравӣ дар қарздиҳӣ ё худ пешниҳоди қарз ба самтҳои авзалиятноки иқтисодиёт;

✓ миёнаравӣ дар ҳисоббаробаркуниҳо ва пардохтҳо;

✓ баровардани пулҳои қарзӣ.

Моҳият ва вазифаҳои бонк нақши онро дар иқтисодиёт муайян менамояд, ки инҳоянд:

✓ дар чамъоварии сармояи озод ва захирахое, ки барои нигоҳ доштани мунтазамӣ ва тезонидани истехсолот заруранд;

✓ самаранокии гардиши пули нақд.

Дар шароити имрӯза нақши бонкҳо аз он иборат аст, ки гардиши мунтазамии пули нақд ва гардиши сармояро таъмин намуда, ҳамзамон бояд дар таъмини қарз ба корхонаҳо, давлат ва аҳоли даст дошта бошанд.

Қайд намудан ба маврид аст, ки нақши бонкҳои ватанӣ дар рушди бемайлони низоми бонкӣ ва умуман иқтисодиёти кишвар ва суботи ийтисодии тамоми хоҷагии халқи кишвар хело назаррас мебошанд.

Барои бозҳам дар сатҳи лозими омӯхтани мавзӯи интихобгардидаи таҳқиқшаванда оид ба дороиҳои бонкҳои кишвар дар шакли диаграмма маълумот медиҳем.

Барои бозҳам дар сатҳи бояду шояд омӯхтани низоми бонкӣ, бобати сохтори тавозуни чамъбасти ташкилотҳои қарзии молиявӣ маълумот хоҳем дод. Менигарем ба чадвали 1.

Чадвали 1. Сохтори тавозуни чамъбасти ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар солҳои 2020-2024 (млн. сомонӣ)

№	Номгуй	Солҳо						
		2020	2021	2022	2023	2024	Тағ-т бо маблағ 2024/2 0	Тағ-т бо% 2024/2 0
1.	Дороиҳо	26 307,38	22 414,74	25 326,19	37 679,52	47 478,04	21 170, 66	44,59
	Бо фоиз аз ММД	31,87	22,66	21,88	31,76	30,95	-0,92	2,97
1.1.	Дороиҳои пардохтпазир	7 916,02	7 223,86	12 042,46	13 868,25	18 915,53	10 999, 51	58,15
	Бо фоиз аз ММД	9,59	7,30	10,40	11,69	12,33	2,74	22,22
1.2	Қарзҳо, ҳамагӣ	10 882,50	11 970,36	10 489,75	17 844,84	21 376,99	10 494, 49	49,09
	Бо фоиз аз ММД	13,18	12,10	9,06	15,04	13,94	0,76	5,45
1.2.1	қарзҳо бо асъори хориҷӣ	4 594,92	3 961,66	3 760,90	5 839,25	5 758,38	1 163,4 6	20,20

1.2.2.	қарзҳои таъхирато	1 278,76	385,05	2 109,34	3 022,95	1 933,28	654,52	33,85
1.3.	ФПТИ аз рӯи қарзҳо	1 843,66	1 467,62	1 608,32	2 177,48	1 294,90	- 548,76	- 42,37
1.4.	Сармоягузориҳо, ҳамагӣ	2 672,06	771,38	540,99	318,52	1 063,57	- 1 608,49	- 151,23
1.5.	ФПТИ аз рӯи сармоягузориҳо	-	-	-	-	3,34	3,34	100
1.6.	Воситаҳои асосӣ	4 616,49	1 816,40	1 716,09	2 233,06	2 612,21	- 2 004,29	-76,72
1.7.	Дигар дорониҳо	2 150,66	2 100,36	2 145,22	5 592,34	4 807,98	2 657,32	55,26
2.	Уҳдадориҳо+самоя	26 307,44	22 414,74	25 326,19	37 679,52	47 478,04	21 170,6	44,59
2.1.	Уҳдадориҳо	19 131,70	17 339,05	20 506,57	30 318,83	38 514,38	19 382,68	50,32
2.1.1.	Пасандозҳо (амонатҳо)	11 414,22	10 159,28	14 237,86	19 462,63	25 529,90	14 115,68	55,29
	Бо фоиз аз ММД	13,83	10,27	12,30	16,41	16,64	2,81	16,89
2.1.1.1.	амонатҳои дархостшаванда	5 931,44	4 656,63	7 009,74	8 652,42	10 712,01	4 780,57	44,62
2.1.1.1.1.	аз он ҷумла бо асъори хориҷӣ	2 427,76	2 443,44	3 457,83	4 406,17	5 379,10	2 951,34	54,87
2.1.1.1.2.	дигар амонатҳо	5 482,79	5 502,65	7 228,12	10 810,20	14 817,89	9 335,1	63
2.1.2.	қарзҳои мутамарказ	116,75	37,68	0,96	19,55	80,57	-36,18	-44,90
2.1.3.	қарзҳои байнибанкӣ	2 122,03	2 554,78	1 525,94	3 252,12	3 519,49	1 397,46	39,70
2.1.3.1.	аз ҷумла бо асъори хориҷӣ	1 122,68	927,97	377,10	722,88	774,15	- 348,53	-45,02
2.1.4.	барои пардохт ҳамагӣ	477,79	2 562,16	2 422,59	3 241,77	4 610,32	4 132,53	89,63
2.1.5.	дигар уҳдадориҳо	2 368,96	2 023,05	2 319,22	4 342,77	4 774,10	2 405,14	50,38
2.2.	Сармоя	6 008,78	5 075,69	4 819,62	7 360,69	8 963,66	2 954,88	32,97
	Бо фоиз аз ММД	7,28	5,13	4,16	6,20	5,84	-1,44	-24,65

Манбаъ: дар асоси нишондиҳандаҳои Бюллетени омили банкӣ соли 2020, 12 (305), соли 2021, 12 (316) соли 2022, 12 (329), соли 2023, 12 (341) ва соли 2024, 12 (353) аз ҷониби муаллиф таҳия шудааст.

Тибқи нишондиҳандаҳое, ки ҷадвали 1 оварда шудааст, мушоҳида намаудан мумкин аст, ки сохтори тавозуни ҷамъбасти ташкилотҳои молиявӣ дар солҳои 2020 то ба 2024 ба таври назаррас дигаргуниҳои рақамӣ ҷой доранд. Мисол дар соли 2020 дороиҳои ҷамъбасти ташкилотҳои молиявӣ 26 307,38 млн.сомониро ташкил дода бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2024 ба 47 478,04 млн.сомонӣ баробар шудааст, ки 21 170,66 ё 44,59 фоиз афзоиш ёфтааст. Дар ҷадвал тамоми нишондиҳандаҳо роҷеъ ба сохтори тавозуни ҷамъбасти ташкилотҳои молиявии кишвар дар соли 2020-2024 ба таври возеҳ нишон дода шудааст.

Бояд қайд намуд, ки дар шароити муосир моҳияти ҳастӣ ва тамоми буду бош дар низоми бонкӣ хусусан бонкҳо ин амалиёти қарзии онҳо ба шумор меравад ва рушду ташаккули онҳо низ маҳз аз хизматрасониҳои қарзияшон низ пеш аз ҳама манша мегиранд.

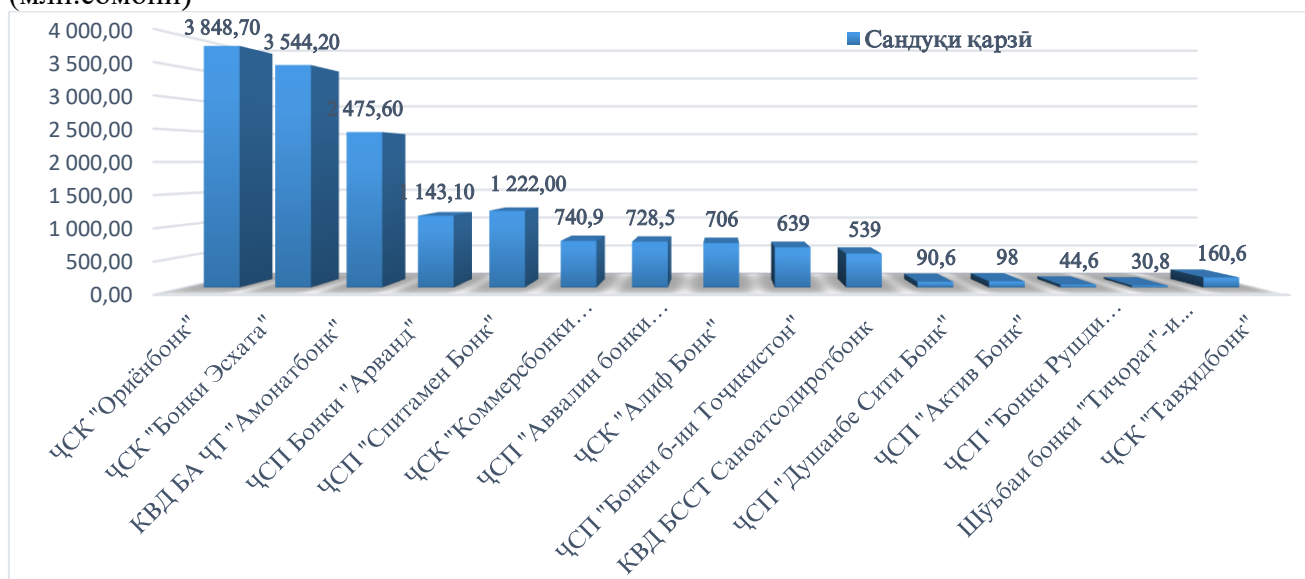
Қарз (кредит) - маблағи пулие, ки аз ҷониби ташкилоти қарзӣ (кредитӣ) ба муштари бо шартҳои таъминнокӣ, муҳлатнокӣ, музднокӣ ва пардохтнокӣ дода мешавад.⁶

Қарз - ин маблағест, ки аз тарафи бонк ба шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ бо шартҳои муайян пешниҳод шуда, дар ҳолатҳои дар муддати зарурӣ пасгардондан ва пардохт кардан дода мешавад. *Пешниҳоди қарз* - ин шакли асосии амалиёти бонки тижоратӣ ба шумор меравад, бинобар ин қисмати зиёди даромадҳои бонки тижоратиро маҳз хизматрасониҳои қарзӣ ташкил менамоянд.

Чун қоида, маҳсулотҳои бонкӣ бояд ба талаботи мизҷони мушаххас дар навбати ҷавобгӯ бошанд, барои ҳамин ҳам ҳамаҷун хизматрасонии қарзӣ барои ояндабинию (стратегия) болоравӣ тарҳрезӣ шудаанд. Барои боз ҳам дар сатҳи зарурӣ омӯхтани мавзӯи таҳқиқшаванда бобати ҳаҷми сандуқи қарзии бонкҳои кишвар дар соли ҳисоботи 2024 маълумот хоҳем овард. Менигарем ба диаграммаи 1.

Ҷадвали рейтингии бонкҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нуқтаи назари ҳаҷми сандуқи қарзӣ дида мебароем.

Диаграммаи 1. Сандуқи қарзии бонкҳои Тоҷикистон дар июл-сентябри соли 2024 (млн.сомонӣ)

Манбаъ: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои сомонии БМТ – маҷаллаи “Бонкдорӣ, Тараққиёт, Ҷаҳонишавӣ” № 3 (106) июл сентябр 2024. саҳ.72, таҳия шудааст.

Тибқи маълумотҳои дар диаграммаи 1 овардашуда бояд қайд намуд, ки ҳарчанде, ки ҚВД БА ҶТ “Амонатбонк” аз ҳама зиёд дороиҳоро дар кишвар соҳиб бошад ҳам, вале аз рӯи ҳаҷми қарзҳои пешниҳодшуда, ки бақияи ғаёл доранд, ҷойи якум ҚСҚ “Ориёнбонк” бо маблағи 3 848,7 миллиард сомонӣ соҳиб гардидааст, ки аз сиёсати олии қарзии бонки мазкур дарак

⁶ Бехзод Ҷураев. Фаёлияти бонкӣ. 2014с “Нашриёт Душанбе”.424с. С.211

медихад. Ориёнбонк аз зумраи он бонкҳои бузург ва пардохтпазири кишвар ҳисобида мешавад, ки сандуқи қарзияш ба сандуқи қарзии зиёда аз 5 бонки бонуфузи кишвар, аз ҷумла: Бонки арванд, Аввалин бонки молиявии хурд, Алиф бонк, Бонки байналмилалӣ Тоҷикистон, КВД БССТ Саноатсодиротбонк, Душанбе Сити Бонк ва як қатор бонкҳои хурд баробар мебошад.

Ҳангоми муқоисаи даромад ва хароҷот натиҷаи ниҳонии молиявӣ – фоида ё зарар муайян мегардад. Дар шароити муосир мақсад аз фаъолияти асосии бонкҳои тиҷоратӣ ин пеш аз ҳама гирифтани фоидаи зиёд ва бе зиён фаъолият намудан дар бозори бонкӣ ба шумор меравад. Микдори фоида инъикоскунандаи натиҷаи ниҳонии ҳамаи намуди фаъолияти бонк аз рӯи ҳамаи амалиётҳои фаъол ва ғайрифаъол мебошад.

Дар вақти фоидаи бисёр ба даст овардан, бонк метавонад фаъолиятро васеъ намуда, инчунин дар рушди амалиёт, хизматрасонӣ, зиёд кардани сармоя ва умуман захираҳои молиявии бонк манбаи асосӣ бошад.

Фоидаи бонки тиҷоратӣ - ин натиҷаи молиявии фаъолияти бонк дар шакли болоравии даромад нисбат ба хароҷот мебошад.⁷

Барои бозҳам фаҳмиши амиқи фоида роҷеъ ба фоидаи софи бонкҳои кишвар, ки зинаи асосии низоми бонкии кишварро ташкил медиҳанд дар шакли диаграмма маълумот хоҳем дод. Менигарем ба диаграммаи 2.

Диаграммаи 2. Фоидаи софи бонкҳои кишвар дар июл-сентябри соли 2024
(млн.сомонӣ)

Манбаъ: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои сомонии БМТ – маҷаллаи “Бонкдорӣ, Тараққиёт, Ҷаҳонишавӣ” № 3 (106) июл сентябр 2024. саҳ.74, таҳия шудааст.

Дар ниҳояти қор, фаъолияти ҳамаи муассисаҳои молиявӣ қарзӣ аз рӯи яке аз нишондиҳандаҳои муҳим баҳо дода мешавад, ки инҳам «Фоидаи соф» номида мешавад. Ин нишондиҳанда аз ҷиҳати ҳаҷм бештар дар ҚСҚ “Ориёнбонк” мушоҳида мешавад, ки ҳам аз

⁷ Банковское дело:/ Под ред.д-ра экон.наук,проф.Г.Г.Коробовой. – М.:Экономика, 2004. – 751с. С.189

чиҳати ҳаҷм ва ҳам аз чиҳати сифат дар миёни бонкҳои кишвар дар ҷои аввал меистад, ки дар диаграммаи 2 ба хуби нишон дода шудааст.

Бояд қайд намуд, ки дар шароити имрӯзи иқтисодиёти кишвар нақши низоми бонкӣ, хусусан бонкҳо дар вобастагӣ бо имконоти молиявии дар дасташондошта бисёр назаррас мебошанд. Низоми бонкӣ дар рушди худ дар марҳилаи барқарорсозии иқтисодиёт, вақте ки талабот ба маҳсулот ва хизматрасониҳои бонкӣ ба таври намоён рушд ва афзоиш меёбад, бевосита ба ин низом як такони махсус хоҳад бахшид.

Адабиёт

1. Банковское дело:/ Под ред.д-ра экон.наук,проф.Г.Г.Коробовой. – М.:Экономистъ, 2004. – 751с.
2. Бехзод Ҷураев. Фаъолияти бонкӣ. 2014с “Нашриёт Душанбе”.424с.
3. Маҷаллаи “Бонкдорӣ, Тараққиёт, Ҷаҳонишавӣ” №4 (99)-2023, № 3 (106) июл сентябр 2024.
4. Свиридов О.Ю. Банковское дело.Серия «Экономика и управления». – Ростов н/Д: Издательский центр «МарТ», 2002. – 416с.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ» №782 аз 26.12.11с.

Мирзоев У.Ё. муаллими калони кафедраи кори бонкӣ

КОРТҲОИ ПАРДОХТИИ БОНКӢ ВА НАҚШИ ОНҲО ДАР АФЗУНГАРДОНИИ ХИСОБ БАРОБАРКУНИИ ҒАЙРИНАҚДӢ

Бехтар намудани низоми бонкии кишвар яке аз масъалаҳои муҳимтаринест, ки 23.12.2022 дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон зикр ёфтааст бо мақсади мусоидат ба рушди бахши молиявӣ зарур аст, ки аз 1-уми июли соли 2023 пардохти ҳамаи андозҳо ва бочҳои давлатӣ барои додани иҷозат ва иҷозатномаҳо, ҷаримаҳо, маблағи суғуртаи ҳатмии давлатӣ, хизматрасониҳои коммуналӣ ва дигар намудҳои хизматрасонии давлатӣ пурра ба таври ғайринақдӣ ба роҳ монда шавад . [2, с. 7] Рушди бозори қортҳои пардохтии бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз омилҳои муҳимтарин дар ҳалли масъалаи рушди низоми ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ чиҳати коҳиш додани ҳаҷми пули нақд дар муомилот мебошад. Аз ин сабаб, Бонки миллии Тоҷикистон ба рушди низоми пардохтӣ тавачҷуҳи хос дода, ташкили фаъолияти низоми самаранокӯ боэътимоди пардохтӣ, клиринг, ҳисоббаробаркунӣ ва интиқоли маблағҳои пулиро дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ба уҳда дорад, фаъолияти онҳоро танзим ва назорат менамояд.

Дар давоми моҳҳои январ-сентябри соли 2023 амалиётҳои ғайринақдӣ бо истифодаи воситаҳои электронии пардохтӣ (қортҳои пардохтии бонкӣ ва ҳамёнҳои электронӣ) аз рӯи шумора 65,4 фоиз ва аз рӯи ҳаҷми амалиёти гузаронидашуда 94,9 фоиз афзоиш ёфтааст.

Имрӯз Амонатбонк дар ҷаҳоргонаи муқтадиртарин бонкҳои ҷумҳурӣ қарор гирифта, ягона бонки *давлатӣ* дар низомӣ бонкии Тоҷикистон мебошад. Аз чиҳати фарогирӣ ва шумораи мизочон низ Амонатбонк бузургтарин бонк маҳсуб ёфта, дар саросари кишвар 512 марказҳои хизматрасонӣ, 221 адад нуктаҳои интиқол, 54 адад нуктаи мубодилаи асъор, 75 филиал бо теъдоди 2 784 нафар кормандони БДА ҚТ «Амонатбонк» ба мардум теъдоди зиёди маҳсулоти бонкиро пешниҳод менамояд

Гузариш ба пардохтҳои ғайринақдӣ ба аҳолии кишвар имконият медиҳад, ки ҳарчи бештар ба хизматрасониҳои пардохтӣ дастрасӣ пайдо намуда, бидуни ташриф овардан ба марказҳои хизматрасонии бонкӣ бо роҳҳои қулай, осон ва босуръат пардохти молу хизматрасониҳоро ба таври фосилавӣ анҷом диҳанд ва вақти худро сарфа намоянд. Бо мақсади рушди низоми пардохтҳои ғайринақдӣ дар иқтисодиёти кишвар вусъат додани истифодаи воситаҳои электронии пардохтӣ ҳангоми ҳисоббаробаркуниҳо аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии

Тоҷикистон қарор «Оид ба тадбирҳои вусъат додани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ» аз 30 ноябри соли 2018, таҳти №565 тасдиқ гардид ва мутобиқи он вазорату идораҳо, корхонаю муассисаҳои давлатии амаликунандаи хизматрасониҳои пулакӣ ба аҳолии вазифадор шудаанд, ки дар баробари ҳисоббаробаркунии нақдӣ, ба таври ҳатмӣ қабули ҳаққи ҳама намуди хизматрасониҳоро аз аҳолии ба таври ғайринақдӣ бо истифодаи воситаҳои электронии пардохтӣ таъмин намоянд.

Дастурамали №190 «Дар бораи тартиби хизматрасонӣ тавассути қортҳои пардохтии бонкӣ» талаботи умумиро нисбат ба ташкилотҳои қарзии молиявӣ, ки бо барориш ва эквайринги қортҳои пардохтии бонкӣ машғуланд муқаррар намуда, қоидаҳои гузаронидани амалиётро тавассути онҳо муайян менамояд. (қарори Раёсати БМТ аз 29.04.2019, №39)

– қорти пардохтии бонкӣ – воситаи пардохтие мебошад, ки тавассути он дорандаи қорт бо истифодаи рақами мушаххаскунандаи шахсии худ ва/ё дигар рамзҳои, ки дорандаи қорти пардохтии бонкиро муайян менамояд, барои гузаронидани амалиёти аз ҷониби ношир пешбинишуда, ба суратҳисоби бонкӣ дастрасии фосилавӣ дорад; (қарори Раёсати БМТ аз 29.04.2019, №39)

– рақами мушаххаскунандаи шахсӣ – рамзи шахсие, ки бо мақсади мушаххас кардани дорандаи қорт ҳангоми гузаронидани амалиёт бо истифодаи қорти пардохтии бонкӣ аз тарафи ношир ба дорандаи қорт дода мешавад;

3) Қортҳои пардохтии бонкӣ ба намудҳои зерин ҷудо мешаванд:

а) вобаста аз манбаи пайдоиши маблағҳои пулии суратҳисоб:

– қорти дебетӣ, ки тавассути он дорандаи қорт метавонад маблағҳои пулии дар ташкилоти қарзии молиявӣ нигоҳ дошташро ё дар доираи меъёри овердрафт, ки дар шартномаи пешниҳоди қорт муқаррар шудааст, истифода намояд;

– қорти кредитӣ, ки тавассути он доранда метавонад маблағҳои пулии аз ҷониби ташкилоти қарзии молиявӣ дар шакли қарз додашударо истифода намояд;

– қорти пешпардохт, ки тавассути он доранда дар ҳудуди маблағи пешакӣ пардохтгардида барои гузаронидани амалиёт ҳуқуқ дорад ва дар суратҳисоби умумикардашудаи қортии ташкилоти қарзии молиявӣ ба ҳисоб гирифта мешавад;

б) вобаста аз мансубият ба низомҳои пардохт:

– қортҳои локалӣ (дохилӣ), ки танҳо дар доираи шабакаи терминалии ташкилоти қарзии молиявӣ хизматрасонӣ карда мешаванд;

– қортҳои миллӣ, ки дар доираи шабакаи терминалии иштирокчиёни Низоми пардохтии миллии “Қорти миллӣ” хизматрасонӣ карда мешаванд;

– қортҳои байналмилалӣ, ки дар доираи шабакаи терминалии ташкилотҳои қарзии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки узви низомҳои пардохти байналмилалӣ мебошанд дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ва берун аз он хизматрасонӣ карда мешаванд;

– қорти муштаракнишон (кобейч қорт) - қорти пардохтии бонкие, ки аз тарафи ношир дар доираи ҳамкории ду низоми пардохтӣ бароварда шудааст. (қарори Раёсати БМТ аз 29.04.2019, №39)

Вобаста аз мақсади истифодабариашон қортҳои дебетӣ ва/ё кредитӣ ба намудҳои зерин ҷудо мешаванд: (қарори Раёсати БМТ аз 29.04.2019, №39)

– қорти шахсӣ аз рӯи суратҳисоби қортие, ки ба номи шахси воқеӣ кушода шудааст, бароварда мешавад;

– қорти иттиҳодиявӣ аз рӯи суратҳисоби қортие, ки ба номи шахси ҳуқуқӣ ё соҳибкори инфиродӣ кушода шудааст, бароварда мешавад;

– қорти муштарактамға (кобренд қорт) - қорти пардохтии бонкие, ки дар доираи ҳамкории ношир ва шахси ҳуқуқӣ, ки ташкилоти қарзии молиявӣ нест, бароварда шудааст; (қарори Раёсати БМТ аз 29.04.2019, №39)

– корти беном – корти дебетист, ки аз ҷониби ташкилоти қарзии молиявӣ бе зикри ному насаби доранда дар рӯи карт ба шахсони воқеӣ (ба истиснои хизматрасонии шахсони воқеӣ дар доираи лоиҳаҳои нафақа ва музди меҳнат) бароварда мешавад ва муҳлати эътибори ин карт на зиёда аз 18 моҳ мебошад; (қарори Раёсати БМТ аз 29.04.2019, №39)

– корти маҷозӣ (виртуалӣ) - корти дебетист, ки ба суратҳисоби кортӣ пайваست буда, танҳо барои пардохти мол ва хизматрасониҳо дар шабакаи Интернет пешбинӣ гардида, дар шакли электронӣ бароварда мешавад. (қарори Раёсати БМТ аз 29.04.2019, №39)

Корти VISA Electron

Корти VISA Electron

Корти VISA Electron Корти байналхалқии арзон ба Шумо дар сафарҳо ва ҳаёти ҳамаҷӯза кӯмак мерасонад. Дар ҳар банкомат ва POS-терминал хизмат расонида мешавад.

Хизматрасонии карт бо пешниҳоди корти пластикӣ ва PIN-лифофа.

Арзиш 50 сомони, муҳлат – 2 сол

– Афзалиятҳои асосии карт:

- Дастрасии шабонарӯзӣ ба маблағ дар ҳар ғӯшаву канори дунё;
- Дар ҳар нуқтаи дунё метавонед бо тарзи ғайринақдӣ ё бо Интернет маҳсулот харидорӣ намоед (надорад) ва ё ҳаққи хизматрасониро пардохт намоед.

- Кортҳои пардохтии маъмул барои сафар ба хориҷа пешбинӣ шудааст. Дар ҳама нуқтаҳо хизмат расонида мешавад, ки логотипи низоми пардохтии Visa аст. Хизматрасонии карт бо пешниҳоди корти пластикӣ ва PIN-лифофа.

- **Корти VISA Classic** Арзиш 145 сомони, муҳлат 2 сол.

- Кортҳои пардохтии маъмул барои сафар ба хориҷа пешбинӣ шудааст. Дар ҳама нуқтаҳо хизмат расонида мешавад, ки логотипи низоми пардохтии Visa аст. Хизматрасонии карт бо пешниҳоди корти пластикӣ ва PIN-лифофа.

• Афзалиятҳои асосии карт:

- Дар ҳар нуқтаи дунё метавонед бо тарзи ғайринақдӣ ё бо Интернет маҳсулот харидорӣ намоед ва ё ҳаққи хизматрасониро пардохт намоед.

- Имконияти пардохти молҳо ва хизматрасониҳо дар ширкатҳои тижоратӣ хизматрасонӣ.

- Корт барои онҳое пешбинӣ шудааст, ки даромади миёна доранд ва таҷрибаи муомила бо кортҳои бонкӣ доранд

- **Корти VISA Gold.** Корт дорои имконияти васеъи истифодабарӣ буда, ҳолати дорандаи худро ҳамчун шахси сарватманд муаррифӣ мекунад. Арзиш – 195 сомони, муҳлат – 2 сол

• Афзалиятҳои асосии карт

- Дар ҳар нуқтаи дунё метавонед бо тарзи ғайринақдӣ ё бо Интернет маҳсулот харидорӣ намоед ва ё ҳаққи хизматрасониро пардохт намоед.

- Имконияти пардохти молҳо ва хизматрасониҳо дар ширкатҳои тижоратӣ хизматрасонӣ.

- Тахфифҳои калон ва пешниҳоди фойданок аз рӯи барномаи байналхалқии «Visa Special Offers».

- VISA Gold барои кӣ пешбинӣ шудааст?

- Барои мизоҷони бонуфуз ҷиҳати нигоҳ доштани обрӯ ва нуфуз.

- **Корти пардохтии миллӣ** Кортҳои пластикӣ пардохтӣ – ин воситаи қуллайи нигоҳ доштани маблағ буда, хавфи гум кардан ва дузидани маблағи пули аз байн бардошта мешавад. Ҳамзамон кортҳои пардохтӣ - сарфаи вақт, хизматрасонии қуллай, тахфифҳо ҳангоми харидорӣ ё пардохти ҳаққи хизматрасонӣ дар ташкилотҳои савдо ва хизматрасонӣ мебошанд. Арзиш – 20 сомони, муҳлат – 3 сол

- **Корти миллии Нафақавӣ** - Корти мазкур барои, нафақаю кумақпулӣ ва дигар маблағҳо ки аз тарафи муассиса (ташкилот ва вазорату идораҳои буҷети) ба нафақагирон ҷудо карда мешаванд пешбинӣ шудааст. Доираи фаъолияти корти мазкур дар саросари ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон бо аъёри миллӣ-сомонӣ сурат мегирад. Барои гирифтани пулҳои нақд

аз кортҳои мазкур ҳамаи дастгоҳҳои пардохтии Амонатбанк (банкомат ва пос-терминалҳо) истифода мешаванд.

- Арзиш – ройгон, муҳлат – 5 сол

- **Интернет банкинг Интернет-Банк** – мизочи Банк метавонад назорати фосилави аз рӯи маблағҳои дар суратҳисоби корти дошташро анҷом диҳад. Дар баробари ин, тавассути ин хизматрасони маблағҳои коммуналӣ, мобилӣ, аз корти милли ба корт милли ва маблағҳои андозро ба таври ғайринақдӣ пардохт намояд.

- **Имкониатҳои интернет банкинг:**

- Маълумот оиди амалиётҳои суратҳисоб

- Дархости беруннавис аз рӯи амалиётҳои суратҳисоб

- Интиқоли маблағ байни суратҳисобҳои худ ва ба кортҳо/суратҳисобҳои дохили банк ва ба кортҳо/суратҳисобҳои дигар иштирокдорони низоми пардохти милли

- Пардохти барк, об ва хизматрасонии коммуналӣ, телефонҳои мобилӣ.

- Пардохт барои хизматрасонии коммуналӣ, телефони мобилӣ, интернет, ҷарима ва ғ. Умуман имкониатҳои пардохти хизматрасонии як қатор ширкатҳо.

Одинаев Ҳ. РУШДИ ЭКОСИСТЕМАҲОИ БОНКӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ

Имрӯзҳо ташкилотҳои қарзӣ дар пешбурди соҳаҳои муҳталифи иқтисоди миллий нақши хоса дошта, дар рушди устувори иҷтимоӣ-иқтисодии кишвар заминаи асосӣ мегузоранд. Бо дарназардошти ин, гузариш ба низоми ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ талаби замон буда, дар заминаи истифодаи босамари технологияи рақамӣ бо ташаккул додани муҳити инноватсионии созгор ба роҳ монда мешавад.

Мусаллам аст, ки рушди экосистемаҳои бонкӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ муҳимтарин омили мусоидаткунанда дар расидан ба ҳадафҳои калидии соҳа хоҳад буд. Тамоюли муосири рушди низоми бонкии кишвар аз бунёди экосистемаҳои бонкии рақамӣ алоқамандии зич дошта, бо ин усул онҳо метавонанд тамоми хизматрасонӣ ва маҳсулоти бонкиро бо ҳосиятҳои муосиру рақобатпазир дар бозори бонкӣ фароҳам оранд. Дарвоқеъ, имрӯзҳо истилоҳи «экосистема» дар соҳаҳои тиҷорат ва илм, бахусус дар робита ба фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ бештар мавриди истифода қарор гирифта, дар ин самт таваҷҷӯҳ беш аз пеш меафзояд.

Лозим ба ёдоварист, ки мафҳуми “экосистема” бори аввал ба иқтисодиёт аз биология омадааст. Ба ақидаи олими ботаники бритониёӣ Артур Тансли калимаи мазкурро дар солҳои 1930-ум барои тавсифи ҷамоаҳои маҳаллии организмҳо истифода намуда, бо муҳити зисти онҳо якҷоя дар муҳити берунӣ ва дохилӣ барои инкишоф рақобат карда (ҳаво, об, замин ва ғ.), рушд мекунанд ва ба зарбаҳои беруна мутобиқ мешаванд. [8] Сипас, истилоҳи «экосистема»-ро соли 1993-юм муҳаққиқ ва стратегти тиҷорат Ҷеймс Мур дар мақолаи худ дар Ҳарварди Business Review таҳти унвони «Даррандаҳо ва сайд: Экологияи нави рақобат» истифода намуда, ӯ фаъолияти ширкатҳои тиҷоратии дар ҷаҳон ба ҳам алоқаманд бударо ба ҷомеаи организмҳои муқоиса намуд, ки чигуна барои бонкӣ мондан мутобиқ ва таҳаввул мекунанд. Дар ин ҳусус, Вахрушев Д.С., Кальсин А.Е., ва Нидерштрат Г.Д. [2, -С.92] қайд менамоянд, ки моҳияти "экосистема"-ро ҳар як бонки тиҷоратӣ ба таври худ муайян мекунад: баъзе бонкҳо шабакаи шарикони худро бо таъминкунандагони молҳо ва хидматҳои ғайрибонкӣ васеъ мекунанд, дигарон бо риояи концепсияи бренди “чатр” хидматҳои нави худро эҷод мекунанд ва дигарон дар шакли бозор онро ташкил медиҳанд.

Аслан, масъалаи рушди бонки тиҷоратӣ ва экосистемаи он тавассути беҳтар намудани хизматрасониҳои дурдасти бонкӣ мавзӯи муҳими омӯзиш, ҷустуҷӯи самтҳои мушкilot ва таҳияи тавсияҳо буда, татбиқи онҳо ба рушди устувори низоми бонкии муосир мусоидат мекунад.[6]

Сарфи назар аз гуногунии мушоҳидаҳо бо мақсади мукамалгардонии чараёни рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ, заминаҳои ҳукукии ин соҳа сол ба сол мустаҳкам шуда, санадҳои гуногуни меъёрии ҳукуқӣ қабул шуда истодаанд. Чунончи, 22-юми июни соли 2023 фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тадбирҳои вусъат додани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ” қабул шуд, ки тибқи он аз 1-уми августи соли 2023 ҳамаи намудҳои хизматрасониҳои музднокӣ давлатӣ тариқи ғайринақдӣ амалӣ мешаванд.[4] Дар ин замина, экосистема ҳамчун модели нави рушди фаъолияти бонкии кишвар доништа шуда, имрӯзҳо дар баробари марҳалаҳои ташаккул, рушди экосистемаҳо муҳим арзёбӣ мегардад. Зеро имрӯз мо бештар намунаҳои маҳсулоти муваффақи IT ё ширкатҳои хизматрасониро мебинем, ки дар як давраи муайян ба таври органикӣ ба экосистема табдил меёбанд.

Зимнан, бахши бонкии кишвар имкон дорад, бо татбиқи иқтисоди рақамӣ, инфрасохтор, технологияи кунунӣ, мизочон ва сармоягузорӣ ва муҳимтар аз ҳама, таҷрибаи ҷиддии рафъи давраҳои бӯҳронӣ, яке аз пешсафон дар эҷоди экосистемаҳо гардад. Инчो суоле бавучуд меояд, ки: “Чаро бонкҳо дар атрофи худ экосистема эҷод мекунанд ва ин ба истеъмолкунанда чӣ медиҳад”? Дар ин хусус метавон гуфт, ки аслан экосистемаи бонк фазоест, ки дар он бонк баъзе имтиёзҳо ё имкониятҳои махсус дода, дар он истеъмолкунанда метавонад ба як қатор хизматҳои гуногун ворид ва дастрасӣ пайдо кунад. Ин метавонад платформаи алоҳидае бошад, ки дар он ҳама пешниҳодҳо ё рӯйхати хизматрасониҳо ҷойгир карда мешаванд. Пас, метавон гуфт, ки экосистемаҳои бонкӣ ҳамчун усули фаъолияти инноватсионӣ буда, бо ҳадафи рақамикунонии ҷомеаи муосир, табдили ҷаҳонии рақамии фаъолияти тиҷоратӣ, молиявӣ ва қарзӣ ба роҳ монда мешавад. Бо ин усул, ҳарчӣ бештар равиши экосистема афзоиш хоҳад ёфт. Аммо Нарышкин А.Г.[5] қайд менамояд, ки “...равандҳои инноватсионӣ дар аксари бонкҳо бо истифода аз равиши кӯҳна идома дошта, ин равандҳо тағйироти рақамӣ ва ислоҳоти сохтори васеъро талаб мекунанд, ки тамоми низомро фаро гирад”.

Дарвоқеъ, бонк ҳамчун ташкилоти молиявӣ, ки фаъолияти асосии он аз ҷалби маблағҳо ва ҳисоббаробаркуниҳо иборат мебошад, татбиқи муосиртарин барномаҳо ва ҷорӣ намудани низомҳои дастрасро барои ҷомеа тақозо менамояд. Бо дарназардошти ин, бонкҳо ҳамчун миёнарави молиявӣ байни онҳое, ки маблағҳои мавҷуда доранд ва онҳое, ки ба захираҳои иловагӣ ниёз доранд, мунтазам амал менамоянд. Бо ин усул, миқдори пули нақд дар муомилот коҳиш ёфта, бо истифода аз технологияи ҷадид муомилоти ғайринақдӣ ва фосилавии пул рушд хоҳад ёфт.

Дар ин хусус, мутахассиси соҳа Муқтадар Аҳмад [12] ибраз менамояд: “...аллакай, стратегияҳои экосистема бонкҳоро ба муштариён бештар мувофиқ карда, барои ба даст овардани саҳмияҳои калонтар суръат мебахшад ва барои рақобат дар ҷаҳони рақамӣ кӯмак мекунанд. Шарикиҳои экосистема имрӯз бонкҳоро ба муштариён бештар мувофиқ мегардонанд ва метавонанд дар оянда барои даромаднокии бонк аҳамияти ҳалкунанда дошта бошанд.” Зимнан, платформаи рақамӣ дар расми 1 нишон дода шудааст.

Вобаста ба ин, таҷрибаи давлатҳои пешрафта дар ин самт аз он гувоҳӣ медиҳад, ки таҳкими низоми пардохтҳои электронӣ ба рушди босуботи иқтисодиёти миллӣ ва низоми молиявии кишвар заминагузор мебошад. Дар баробари ин, имрӯз истилоҳи «экосистема» пай дар пай тамоми соҳаҳои гуногунро фаро гирифта, аксари ширкатҳо ва ташкилоту корхонаҳо барои самаранокӣ ва мубодилаи арзишҳо бо мизочони худ беш аз пеш муттаҳид шуда истодаанд. Мисоли равшан аст, ки ҳанӯз дар давраҳои аввали хуруҷи бемории сироятии КОВИД-19 заифии қобилиятҳои рақамии бештари бонкҳо эҳсос гардида, яқбора бо ҷорӣ намудани низоми инноватсионӣ тавассути технологияҳои иттилоотиву иртиботии мусоир низоми хизматрасониҳои бонкии кишвар куллан тағйир ёфт. Албатта, дар кӯтоҳтарин мӯҳлат ҳамёнҳои электронӣ ва замимаҳои махсуси телефонии ташкилотҳои молиявӣ ва ширкатҳои алоқаи мобилӣ роҳандозӣ шуданд, ки аз ҷониби муштариён низ хуб пазируфта шуд. Бахусус, хуруҷи бемории сироятии КОВИД-19 дар ҷаҳон боис гардид, ки пардохтҳои электронӣ дар иқтисодиёт аҳамияти бештарро касб намоянд.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Расми 1. – Платформаи рақамӣ

Лозим ба ёдоварист, ки дар ин давра, бо содда кардани хизматрасониҳо ва сохтани замина ба экосистемаҳои шахсӣ тавассути ҳамёнҳои мобилӣ ва замимаҳои телефонӣ муомилоти ғайринақдӣ пул такони тоза хӯрд. Инак, имрӯзҳо муомилоти ғайринақдӣ бо ҳамёнҳои мобилӣ ва замимаҳои телефонӣ аз сӯйи муштариёни «Алифбонк» хизматрасонии бонкии “Alif mobi”, аз КВД БА ҚТ «Амонатбонк» хизматрасонии бонкии “Амонат мобайл”, аз бонки «Арванд» хизматрасонии бонкии “Арванд”, аз «Спитамен бонк» хизматрасонии бонкии “Spitamen pay”, аз «Комерсбонк Тоҷикистон» хизматрасонии бонкии “Фаврӣ”, аз «Бонки Эсхата» хизматрасонии бонкии “Эсхата онлайн”, аз низоми пардохтии «Тамвил» хизматрасонии “Atlaspay”, аз «Dushanbe City» хизматрасонии “DC Wallet”, аз “Имон Интернешнл» хизматрасонии “IMON online”, аз «Хумо» хизматрасонии “Humo Online”, аз ширкати «Мегафон Тоҷикистон» хизматрасонии “МегаФон Life”, аз «Вавилон-Мобайл» хизматрасонии “MyBabylon” ва замимаи «ТезСум» аз ширкати “Tcell” ва Аввалин бонки молиявӣ хурд васеъ истифода бурда мешаванд.

Др замони муосир технологияи иттилоотӣ чомеаро шомили муҳити кор, манзилва фароғат намуда, шадидан таҳти таъсири худ қарор додааст. [7, -С. 206] Мантиқист, ки бонкҳо мунтазам талош меварзанд, ки ба сегментҳои нави ғоидаовартари бозори молиявӣ ворид шаванд ва хидматҳои худро дар самти рушди экосистема васеъ намоянд. Бо ин усул, дар баробари ташкили платформаи хизматрасониҳо мавқеи худро дар бозори хизматрасонӣ устувортар нигоҳ хоҳанд дошт. Чунки, ҳадафи ташкили платформаҳои мазкур маҳз барои қонеъ кардани тамоми ниёзҳои муштариёни бонкҳо аз фармоиши таксӣ то пур намудани эълумияи андоз ё гирифтани қарз ба ҳисоб меравад. Ё ин, ки ба ибораи дигар гӯем, бо сарфаи вақт ва коҳиш ёфтани навбатҳои мизочон метавонанд ба як ҷо рафта, ё ба таври фосилавӣ ҳама чизи зарурии худро харидорӣ намоянд.

Дар баробари ин, тибки маълумотҳои Бонки марказӣ ба ҳолати 31 декабри соли 2023-юм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар маҷмӯъ 63 ташкилоти қарзии молиявӣ фаъолият менамоянд, ки аз он:

- 15 бонки анъанавӣ;
- 1 бонки исломӣ;
- 1 ташкилоти қарзии ғайрибонкӣ;
- 19 ташкилоти амонатии қарзии хурд;
- 3 ташкилоти қарзии хурд;

– 25 фонди қарзии хурд мебошанд. Бо дарназардошти ин, теъдоди воҳидҳои сохтории онҳо дар ин давра 1 897 ададро ташкил намуд, ки дар қиёс ба ҳамин давраи соли қаблӣ 35 адад зиёд гардидааст.[10]

Дар ин самт, Муртазоев О.Қ., Ҳалимов Л.М., Султонов З.С. қайд менамоянд, ки “...имрӯз ҷомеаи ҷаҳониро рушди бо шароити зуд тағйирёбандаи муҳити инноватсионӣ фаро гирифта, бо суръати қайҳонӣ пеш рафта истодааст. Аз ин рӯ, ҳаёти имрӯзаи одамон бо истифодаи мақсадноку босамари технологияи рақамӣ ва рақамикунонӣ дар соҳаи истеҳсолот, тиҷорат ва хизматрасонӣ, муҳимтарин омили рушди устувори иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва инноватсионии мамлакат доништа мешаванд. Дар ин росто Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳалаи рушди иқтисодиёти рақамӣ қарор дошта, он барои рушди иқтисоди миллӣ ва расидан ба ҳадафҳои стратегии мамлакат бениҳоят муҳим арзёбӣ мегардад”. [3] Дар ин росто, соли 2023-юм 6,7 млн. адад қортҳои пардохтии бонкӣ, 8,7 млн. адад ҳамёнҳои электронӣ, 6 939 POS-терминал, 12,6 ҳазор QR-рамзи ягона, 2 240 банкомат ва 3 492 терминали электронӣ дар хазинаҳои воҳидҳои сохтории бонкҳо насб карда шудаанд, ки дар қиёс ба солҳои қаблӣ мунтазам афзоиш ёфтаанд. Дар натиҷа, тавассути воситаҳои электронии пардохтӣ (қортҳои пардохтӣ ва ҳамёнҳои электронӣ) ба маблағи 15,5 млрд, сомонӣ амалиётҳои ғайринақдӣ пардохти молу хизматрасонӣ анҷом дода шудаанд, аммо барои расидан ба ҳадафҳои асосии кишвар нокифоя боқӣ мемонад.

Дар ин замина, бо таъя ба нуқтаҳои асосии Паёми навбатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон санаи 28-уми декабри соли 2023 ба Маҷлиси Олии кишвар ироа гардида, бахусус қайд намуданд, ки: “...Бонки миллӣ ва ташкилотҳои қарзиро зарур аст, ки дар самти дарёфти манбаъҳои иловагии маблағгузорӣ ва дар ин замина зиёд кардани пешниҳоди қарзҳои дарозмуддат, дастрас ва бо фоизи паст, инчунин, пурра ҷорӣ намудани низоми рақамии хизматрасониҳои бонкӣ дар ҳамаи минтақаҳои кишвар ва истифодаи васеи технологияҳои молиявӣ тадбирҳои иловагӣ андешанд”. [1]

Метавон гуфт, ки дар шароити рақобатҳои шадиди бонкҳои ватанӣ шумораи корбарони платформаҳои бонкии кушода давра ба давра афзоиш ёфта, гардиши пардохтҳои электронӣ ва тиҷорати сабз бо таҳвили молу маҳсулот рушд менамояд. Бинобар ин, унсурҳои асосии экосистемаи бонкӣ дар расми 1 возеҳ оварда шудааст.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Расми 2. – Унсурҳои асосии экосистемаи бонкӣ ва инкишофи хизматрасониҳои молиявӣ

Аз расми 1 дида мешавад, ки имрӯзҳо доираи васеи хизматрасониҳо ва маҳсулотҳои бонкӣ боис гардида, дар доираи соҳаҳои гуногуни ҷомеа экосистемаҳои бонкӣ тақвият меёбанд. Дар заминаи ин, тавассути платформаи рақамӣ мизочону шарикони тичоратӣ ҷалб гардида, бо таҳкими хизматрасониҳои гуногун ҳамчун шарикони боэътимод муттаҳид карда мешаванд.

Вобаста ба ин, бонкҳо метавонанд платформаи тичорати электронӣ ва хизматрасонии онлайнӣ бозоргир доираи фаъолияти худро васеъ намоянд, ки мизочон новобаста аз вақту соат дастрасӣ дошта бошанд. Бахусус, баланд бардоштани эътимоди мардум ба низоми бонкӣ зарур доништа шуда, бештар намудани сатҳу сифати хизматрасониҳо аз ҷорӣ намудани технологияи муосири рақамӣ ва пешниҳоди хизматрасониҳои муосир вобастагии калон дорад.

Мусаллам аст, ки дар ояндаи наздик тамоюли рақамикунонӣ ба мақсаднокии бонкҳо суръат мебахшад ва фаъолияти онҳоро низ тақвият хоҳад дод. Комилан, ҳадафҳои асосии экосистемаҳои бонкӣ муайян буда, бештар дар платформаҳои худ муттаҳид кардани ҳама маълумот барои муштариён мебошанд. Аслан, ду роҳи эҷоди экосистема вучуд дошта, аввалан, бунёди экосистемаи умумӣ мебошад, ки дар он ҳадаф ҳарчи бештар пӯшонидани ниёзҳои ҳаррӯзаи мавҷуда ва эҳтимолии мизочон дар як барнома ва дуввум роҳи он, бунёди экосистемаи соҳавӣ, ки бештар эҳтиёҷоти мизочонро дар як соҳаи ҳаёт (харидани хона, таҳсил, дору ва ғайра) қонеъ карда метавонад. Масалан, таҷрибаи бонкҳо ва ташкилотҳои хориҷӣ нишон медиҳад, ки дуввумин роҳи эҷоди экосистема самарائي бештар дорад. Зеро, ташкилотҳои қарзӣ маҳз ҳамин роҳро сипарӣ намуда, дар атрофи он экосистемаҳоро бо хариди хона ва ё дигар заруратҳо пай дар пай инкишоф медиҳанд.

Бояд гуфт, ки экосистемаи бонкӣ бо барномаи мобилии бонк, ки асосан хидматҳои молиявиро пешниҳоди мизочон менамояд, набояд омехта карда шавад. Зеро бо экосистема ҳама чиз дар як ҷо бо якчанд клик дастраси мизоч буда, корбарон на танҳо ба маҳсулоти молиявӣ, балки ба хизматрасониҳои бозор низ дастрасӣ пайдо менамоянд. Ё ин, ки замоне аҳоли бо телефон таксиро дархост мекарданд, алҳол бошад, бештари аҳоли истифодаи барномаҳоро дар ин самт афзалтар медонанд. Пас, экосистемаи бонкӣ барои мизочон ҷӣ бартарӣ хоҳад дошт, ки он дар расми 3 оварда шудааст.

Муҳимтар аз ҳама, бонкҳо бо экосистемаи худ ва таъсиси платформаи рақамӣ ҳамкориҳои ширикиро густариш дода, бо дархостҳои худ хидматҳои зиёдеро барои ҳама ҳолатҳо ҷорӣ мекунанд, аз қабилӣ пардохти хидматҳо, харид, мошинҳо, хӯрокворӣ, фароғат, доруворӣ ва дорухонаҳо, такси, таваккуфгоҳ, хизматрасонии манзилию коммуналӣ ва ғайра онлайн муттаҳид карда мешаванд.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Расми 3. – Бартарии экосистема ва самаранокии фаъолияти бонкӣ

Дар ин раванд, ҳар як бонк худро ҳамчун гуногунсамт ва муосиру дастрас барои мизочон муаррифӣ хоҳад намуд. Дар баробари ин, бонк ба сифати миёнарав дар муомилот баромад намуда, пардохти молу хизматрасониرو кафолат ва харидорро аз хавфу хатарҳои эҳтимолӣ эмин нигоҳ медорад. Дар ин росто, олими иқтисод Эзрох Ю.С. [11] қайд намудааст: "...экосистемаҳои бонкӣ бешубҳа ояндаи бонкҳо мебошанд. Бе танзими муайяни давлатӣ, ин варианти рушд дар оянда бо мушкilotи ҷиддӣ рӯ ба рӯ мешавад".

Ҷиҳати ноил гардидан ба ҳадафҳои асосӣ дар «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» омадааст, ки: "...сатҳи нокифояи воситаҳои ниҳодҳои молиявии амалкунанда (бонкҳо, ТХК, ширкатҳои суғуртавӣ ва ғайра) боиси пешниҳоди номгӯи маҳдуди хизматрасонии молиявӣ, хусусан хизматрасонии кутухмуҳлат гардида, ба талаботҳои бахши воқеӣ ҷиҳати азнавсозии иқтидори истеҳсоли онҳо мувофиқат намекунад". [9, – С.70]

Дар асоси маълумотҳои дар боло овардашуда аён мегардад, ки бозори бонкии кишвар хеле динамикӣ рушд дошта, рақамикунони пуршиддатро аз сар гузаронида истодааст ва рақобатпазир низ мебошад. Аз ин лиҳоз, итминони комил дорем, ки модели экосистема ояндаи бахши бонкӣ буда, вазифаҳои муқаррарии моро боз ҳам осонтар мегардонад. Дар ин росто, ҷиҳати самаранок иҷрои ниёзҳои муштариён, анҷоми як қатор корҳо дар ин самт тақозои замон мебошад. Аз ҷумла:

- татбиқи пурраи барномаҳои давлатӣ ва ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар сатҳи зарурӣ;

- омода намудани малакаҳои нави корӣ ва кадрҳои баландихтисосу бозоргир дар бозори меҳнат дар соҳаи технологияҳои рақамӣ;

- тақмили фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ дар самти татбиқи иқтисодиёти рақамӣ;

- ташкилотҳои қарзиро барои самаранокӣ ва муваффақиятҳо зарур аст, ки дар бозори бонкӣ рақобатпазир бошанд.

Ҳамин тавр, дар шароити рақобати шадид бонкҳоро зарур аст, ки ба вазъ ва тағйироти бозор диққати хоса диҳанд ва дар ҳолати лозима низ ғавран воқуниш нишон диҳанд. Дарвоқеъ, бонкҳо сатҳи даромаднокӣ ва равандҳои фаъолияти худро дар сатҳи замонавӣ ба осонӣ нигоҳ дошта наметавонанд. Пас, бонкҳоро месазад, ки аз дермонӣ ва таҷдиди технологияҳои муосир худдорӣ намоянд. Албатта, ки қобилиятҳои техникии платформа ба ташаккули иқтисоди рақамӣ ва дастрасӣ ба иттилоотро беҳтар ва хубтар хоҳад намуд. Бинобар ҳамин ҳам, беҳтар намудани сифати хизматрасониҳои бонкӣ дар экосистемаҳои бонкӣ нақши муҳим дорад.

МЕХАНИЗМ ВА ТАРТИБИ ИНТИҚОЛИ МАБЛАҒҲОИ МУҲОҶИРОНИ МЕҲНАТӢ ТАВАССУТИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКӢ

Сафарова М.Б.

Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон

Дар мақоли мазкур масъалаи тавассути хизматрасониҳои бонкӣ воридгардидани маблағҳо интиқолии муҳочирати меҳнатӣ ба кишварҳои баромади муҳочиронобаррасӣ гардидааст. Ҳамзамон муаллиф истифодаи дигар усулҳои воридот ва содироти маблағҳоро аз ҷониби муҳочирон тавассути шабакаҳои ғайрибонкӣ, ба монанди «хавола» мавриди омӯзиш қарор додааст. Муаллиф моҳият ва таъсири иқтисодӣ-иҷтимоии маблағҳои интиқолии муҳочирони меҳнатиро ба оилаҳои муҳочирон ва дар маҷмӯъ баруши иқтисодии кишвар ва паст гардидан шадидияти иҷтимоӣ нишон додааст. Омилҳои таъсири мусбӣ ва манфӣи маблағҳои интиқолшавандаи муҳочирони меҳнатӣ ба иқтисодиёти миллии кишвар низ дар мақола таҳқиқ гардидааст.

Калидвожаҳо: муҳочирати меҳнатии беруна, маблағҳои интиқолий, ММД, иқтисодиёти миллий, раванди муҳочират, бозори меҳнат, муҳочирати аҳолӣ, рушди иқтисодӣ-иҷтимоӣ.

МЕХАНИЗМ И ПОРЯДОК ИМПОРТА И ЭКСПОРТА СРЕДСТВ ТРУДОВЫХ МИГРАНТОВ ЧЕРЕЗ БАНКОВСКИЕ УСЛУГИ

В данной статье рассматривается вопрос перевода средств трудовой миграции в страны выезда мигрантов посредством банковских услуг. В то же время автор изучил использование иммигрантами других методов ввоза и вывоза денежных средств через небанковские сети, таких как «хавала». Автор показал сущность и экономико-социальное влияние денежных переводов трудовых мигрантов в их семьях и в целом на экономическое развитие страны и снижение социальной напряженности. В статье также исследованы факторы положительного и отрицательного влияния денежных переводов трудовых мигрантов на национальную экономику страны.

Ключевые слова: внешняя трудовая миграция, денежные переводы, ВВП, национальная экономика, миграционный процесс, рынок труда, миграция населения, экономико-социальное развитие.

MECHANISM AND PROCEDURE FOR IMPORTING AND EXPORTING MONEY TRANSFERS OF MIGRANTS THROUGH BANKING SERVICES

This article discusses the issue of transferring labor migration funds to countries of departure of migrants through banking services. At the same time, the author studied the use of other methods of importing and exporting funds through non-bank networks, such as hawala, by immigrants. The author showed the essence and economic and social impact of remittances from labor migrants in their families and in general on the economic development of the country and the reduction of social tension. The article also examines the factors of positive and negative impact of remittances from labor migrants on the national economy of the country.

Keywords: external labor migration, remittances, GDP, national economy, migration process, labor market, population migration, economic and social development.

Равандҳои муосири муҳочирати аҳоли дар давраи иқтисодии бозоргонӣ яке аз ҷараёнҳои мураккаби иҷтимоӣ-иқтисодӣ мансуб доништа шуда ва он ҷиҳатҳои манфию мусбии худро доро мебошад. Муҳочирати аҳоли бевосита бо сатҳи рушди қувваҳои истеҳсоли ва ҷойгиронии он дар минтақаҳо алоқамандии зиҷ дорад. Сатҳи баланди ҳаракати аҳоли истифодаи пурраи қувваи корӣ, инчунин тақсмоти онро дар байни марказҳои саноатӣ ва минтақаҳои азхудшуда таъмин менамояд, ки ин дар навбати худ ба пешравии иқтисодӣ мусоидат менамояд. Вобаста ба ин қоршиносон бар он ақидаанд, ки дараҷаи ҳаракатнокии аҳоли сатҳи умумии рушди мамлакатро инъикос мекунад ва чунин ақида мутобиқи таҷрибаи омӯхташудаи байналхалқӣ дар ҳақиқат қобили қабул мебошад. Зеро, муҳочирати аҳоли ва пеш аз ҳама муҳочирати меҳнатии беруна шиддати бозори меҳнатро дар давлатҳои интиқоли муҳочирон паст менамояд ва бо ин роҳ шумораи шаҳрвандони бекор низ коҳиш меёбад. Муҳочирони меҳнатӣ бо дарназардошти вазъи душвори молиявии оилаҳои худ кӯшиш мекунанд, ки қисми зиёди маблағҳои дар хориҷа қор қардашударо ба ватан интиқол диҳанд ва бо ин роҳ шароити моддӣ-и маишӣ хонаводаҳо беҳтар гардонанд.

Ҳарчи бештар ворид гардидани асъори дигар давлатҳои тараққиёфта ба кишвари интиқолдиҳандаи муҳочирон, вазъи иқтисодии ин мамлакатро беҳтар мегардонад ва чунин ҳолат шаҳодати он аст, ки муҳочирони меҳнатӣ дар рушди иқтисодӣ-иҷтимоӣ давлати худ саҳми арзанда доранд. Ба таври мисол солҳои 2020-2021 -ро овардан мумкин аст, ки дар давоми ин солҳо бемории сирояткунандаи “коронавирус” тамоми кишварҳои дунёро фаро гирифта буд, лекин муҳочирони меҳнатии кишварамон тавонианд ба хонаводаҳои худ мутаносибан маблағи 1 млрд. 741 млн. доллар ва 1 млрд. 796 млн. долларро интиқол диҳанд ва чунин нишондиҳанда дар соли 2021 нисбат ба соли 2020 дар ҳаҷми 55 млн. доллар зиёдтар мебошад, зеро афзоишро дар ҳаҷми 3,1% нишон медиҳад[6].

Ҳамзамон қайд кардан лозим аст, ки тайи солҳои охир ҳаҷми маблағҳои интиқолшуда ба кишварамон нисбат ба маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ аз 20 то 30% -ро ташкил медиҳад ва ин нишондиҳанда аҳамият ва моҳияти маблағҳои интиқолшудаи муҳоҷирони меҳнатиро дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ тасдиқ менамояд.

Баъзе аз олимону коршиносон бар он ақидаанд, ки маблағҳои ҳарсола интиқолшудаи шахсони воқеӣ аз хориҷа на он қадар ба муҳоҷирони меҳнатӣ мансубият дорад ва қисми зиёди чунин маблағҳоро ҳиссаи соҳибкорон ва дигар шахсони ҳуқуқӣ ташкил медиҳад.

Ҳамзамон, дар асоси маълумоти коршиносони бонк қайд кардан лозим аст, ки маблағҳои муҳоҷирони меҳнатӣ ва дигар шахсони воқеӣ ба ҳисоби алоҳидаи бонкӣ ворид мегардад ва он алоҳида буда, ба маблағҳои воридшудаи шахсони ҳуқуқӣ аз ҳисоби соҳибкорон иртибот надорад ва дар бонкҳо ҳисоби онҳо алоҳида мебошад.

Барои муайян кардани масъалаи гузошташуда мо кӯшиш намудем, ки усулҳои воридот ва содироти маблағҳоро аз тарафи шахсони воқеӣ, ки муҳоҷирони меҳнатӣ маҳз ба чунин гурӯҳи шахрвандон дохил мегарданд, бо дарназардошти тартиби кор ва фикру ақидаи кормандони бонкӣ мавриди омӯзиш қарор диҳем. Ба ҳамагон маълум аст, ки маблағҳои яқвақта интиқолдодаи муҳоҷирони меҳнатӣ ба ватанашон миқдори на он қадар калонро дар бар мегирад ва андозаи яққарата ирсолшудаи маблағи муҳоҷирон тақрибан 500-1000 доллари амрикоиро ташкил медиҳад. Ин гуна миқдори маблағ ба ҳисоби шахсии дар бонк будаи аъзои оилаи муҳоҷирони меҳнатӣ ва ё ба номи ӯ мутобиқи шиносномаи шахрвандӣ ворид мешавад. Аммо маблағҳои шахсони ҳуқуқӣ дар мисоли соҳибкорон, ки сурахисоби ҷорӣ корхонаю ширкатҳои худро дар бонкҳо кушодаанд, маҳз ба ҳисоби онҳо ворид мешавад ва ҳеҷ мумкин нест, ки ҳамаи маблағҳои воридшудаи шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ дар як ҳисоби бонкӣ гузошта шуда бошанд. Ба ғайр аз муҳоҷирони меҳнатӣ, инчунин ҳамватанони бурунмарзӣ ва диаспораҳо низ ба ҳешу таборон ва наздикони худ маблағи муайянро интиқол медиҳанд ва ин маблағҳам аз номи шахси воқеӣ дар хориҷа буда ба номи шахсии шахрванди кишварамон, яъне ба ҳисоби бонкии шахси воқеӣ ворид мегардад, на ин ки аз ҳисоби бонкии шахси ҳуқуқӣ дар хориҷа буда ба ҳисоби шахсии шахрвандони кишварамон[1].

Вобаста ба ин, дар ҳамаи системаҳои бонкӣ ҳисоби шахсии шахрвандон ҳамчун шахси воқеӣ аз сарҳисоби шахсони ҳуқуқӣ дар мисоли соҳибкорон аз ҳамдигар ҷудо карда шудааст ва ҳаҷми маблағи онҳоро дар якҷоягӣ ҳисобу китоб намудан ба тартибу методикаи фаъолияти бонкӣ қобили қабул набуда, инчунин аз воқеият дуру номумкин мебошад.

Омӯзиши асосҳои назариявии дараҷаи маблағҳои интиқолдодаи муҳоҷирони меҳнатӣ ва таъсири он ба вазъи иқтисодии давлатҳои қабул ва интиқоли муҳоҷирон нишон медиҳад, ки сатҳи ҷараёни маблағҳои гузаронидашуда аз шароит ва имкониятҳои муҳоҷирон ҳангоми сафар дар хориҷа вобастагӣ дорад. Яъне, то кадом андоза муҳоҷирон даромад доштанд ва чӣ гуна тавонистанд аз ин даромад пасандоз намоянд, ки як қисмати онро ба ватанашон интиқол диҳанд. Ба ғайр аз он, ҳаҷми интиқоли маблағи муҳоҷирони меҳнатӣ аз давомияти мӯҳлати кории онҳо дар хориҷа вобаста аст, зеро дар ҳолати муддати зиёд кор кардани муҳоҷирони меҳнатӣ, эҳтимолияти бештар раван кардани маблағ ба ватан вучуд дорад. Чунки дар ин гуна муддати тӯлонӣ ва фаъолияти кории бобарор мумкин аст ҳаҷми пасандоз зиёдтар гардад. Яке аз усулҳои муайян ва муқаррар кардани ҷараёни интиқоли маблағҳо, ин таҳлили далелҳои муҳоҷирони меҳнатӣ мебошад.

Доир ба ин мавзӯ олими англис Старк (1996) иброз менамояд, ки назарияи умумии интиқоли маблағҳо вучуд надорад, зеро он дар ҳар як давлат метавонад бо дарназардошти урфу одат ва хусусиятҳои табиӣ миллату халқиятҳо ба амал оварда шавад. Яке аз хусусиятҳои интиқоли маблағи муҳоҷирони меҳнатӣ ба ватанашон, ин ирсол кардани маблағи нақд тавассути ҳешу таборон, шиносон, ҳамкорон ва соҳибкдороне, ки бо давлати қабули муҳоҷирон фаъолияти кории худро ба роҳ мондаанд, ба ҳисоб меравад.

Дар навбати худ муҳоҷирони меҳнатӣ сабаби тавассути бонкҳо раван накардани маблағҳоро дар баланд будани хизмати комиссиянии онҳо маънидод менамоянд, гарчанде дар баъзе мавридҳо интиқоли пули нақд хатарҳои худро дорад. Ба таври мисол, муҳоҷирони меҳнатии дар Кореяи Ҷанубӣ фаъолиятдоштаро овардан мумкин аст, ки мутобиқи фикру

акидаи онҳо, ҳангоми интиқоли маблағ дар ҳаҷми 300 доллари амрикоӣ, комиссияи бонкӣ 50-60 долларро ташкил медиҳад. Ин вобаста ба он, ки байни бонкҳои ду кишвар созишнома оид ба ҳамкорӣ дар ин самт қабул карда нашудааст ва илова бар он, интиқоли маблағ муҳлати якчанд ҳафтара дар бар мегирад. [2, с.117]

Бӯҳрони ҷаҳонии иқтисодии дар солҳои охир ба амал омада, ғайриманфиатбахш будани қурби асёр барои муҳочирон ва аъзои оилашон, инчунин монополияи давлатии бисёр кишварҳо дар соҳаи интиқоли бонкӣ муҳочирони меҳнатиро маҷбур месозад, ки роҳҳои дигари “боваринок” -ро ҷиҳати дастрас кардани маблағ аз хориҷа ба ватанашонро истифода баранд. Вазъи имрузаи ҷаҳонро оид ба паҳншавии “коронавирус” ба инобат гирифта, ҳулоса кардан мумкин аст, ки соли 2020 интиқоли маблағҳои муҳочирони меҳнатӣ дар ҳамаи кишварҳо коҳиш меёбад. Мутобиқи маълумоти Бонки марказии Федератсияи Россия, дар се моҳи аввали соли 2020 интиқоли маблағҳои муҳочирони меҳнатии Тоҷикистон ба ҳонадонашон дар ҳаҷми 22% нисбат ба ҳамин давраи соли 2019 паст гардидааст.[2, с.122]

Ҳамзамон, олимону коршиносон қайд менамоянд, ки рақамҳои дар боло овардашудаи интиқоли маблағҳои муҳочирон воқеияти масъаларо нишон намедиҳанд, чунки хизматрасониҳои бонкӣ муҳочирони меҳнатиро қаноатманд намеkunанд ва онҳо бо ҳар гуна дигар тарзу усулҳои ғайрирасмӣ маблағҳоро ба кишварашон интиқол медиҳанд ва ин ҳолат хусусиятҳои хоси интиқоли маблағро дар сатҳи байнидавлатӣ ба амал меоварад.

Дар бисёр давлатҳои Осиёи Марказӣ тартиби гузаронидан ва супоридани маблағҳоро шадид намуданд, ки он бархилофи меъёрҳои байналхалқӣ мебошад. Ин гуна давлатҳо шаҳрвандонро маҷбур месозанд маблағҳои аз хориҷа воридшударо бо асёри маҳаллӣ ва қурби аз тарафи давлат муқарраршуда бигиранд, ки дар бисёри мавридҳо он бархилофи манфиати шаҳрвандон мебошад. Вобаста ба он, ки муҳочирони меҳнатӣ маоши худро дар шароити вазнини меҳнати тоқатфарсо ба даст меоранд, албатта онҳо кӯшиш мекунанд, ки аз чунин муносибати системаи бонкӣ дур шаванд.

Хизматрасонии ғайриманфиатбахши системаи бонкҳо тайи солҳои охир муҳочирони меҳнатиро маҷбур сохт, ки боз як хусусияти навро ихтироъ намоянд, ки он дар байнашон ҳамчун муносибати пулӣ ба тарзи “ҳавола” қабул шуда истодааст. Яъне, ин хусусияти интиқоли маблағ системаи ҳисоббаробаркунии тарафайнро дар назар дорад ва он ба чунин тарз амалӣ карда мешавад: муҳочир маблағи коркардаи худро ба шахси боваринок месупорад ва ӯ ба миёнараве, ки дар зодгоҳи муҳочир зисту фаъолият дорад, занг зада супориш медиҳад, ё ба ӯ ҳавола мекунанд, ки маблағро дар ҳаҷми гирифташуда ба ҳонадони муҳочир дастрас намояд. [7]

Чунин ҳисоббаробаркунии тарафайн дар давлатҳои Шарқи Наздик, кишварҳои Арабистон ва Ҳиндустон дар давраҳои пешини асрҳои миёна вучуддошт ва баъд аз гузашти садсолаҳо муҳочирон маҷбур ҳастанд, ки боз ба ин гуна муносибати пулӣ ва хусусияти ғайри бонкӣ баргарданд. Бояд қайд кард, ки чунин мисолҳо маҳз соли 2020 бо сабаби паҳншавии бемории “коронавирус” хеле зиёд гардиданд. Зеро, ҷой ивазкунии шаҳрвандон дар сатҳи байналхалқӣ манъшудабуд ва тарзу усули “ҳавола”, ки аз назорати давлату бонкҳо озод мебошад, хусусан талабгор буд.

Дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон гуфтан мумкин аст, ки дар дохили кишвар шумораи зиёди бонкҳо фаъолият доранд, аз қабилӣ: Амонатбонк, Спитамен бонк, ҶДММТАҚХ “Душанбе Сити” ҚСҚ “Бонки Эсхата” тавассути системаҳои Вестерн Юнион, Юнистрим, Контакт, Анелик ва ғайраҳо, ки бо ҳар гуна восита ба муҳочирони меҳнатӣ ва шаҳрвандон кишварамон хизматрасонӣ менамоянд. Лекин, он бонкҳое, ки метавонанд ҳавасмандию хизматрасонии беҳтарро бо сарфаи ками маблағи комиссияи барои муҳочирон ва аъзои оилашон пешниҳод намоянд, ҳама бонкҳо муштариёни зиёдро ба худ ҷалб менамоянд ва вазъи иқтисодии бонкиро баланд мебардоранд. Тайи солҳои охир бо сабабҳои маълум бовариҳои шаҳрвандон ба бонкҳои кишварамон хеле паст гардидааст ва дар чунин ҳолат бонкҳо бояд методҳои муносири фаъолиятро ба роҳ монда, бовариҳои шаҳрвандони ҷумҳурий ва муҳочиронро ба худ баргардонанд.

Мисол; ЧДММТАҚХ “Душанбе Сити” барои муштариёни худ модели муосири интиқоли маблағ аз Россия ва дигар давлатҳои ИДМ –ро пешниҳод менамояд. Модели мазкур аз руи тенденсияи кулай, ки ҳам барои интиқолдиҳанда ва ҳам барои қабулкунанда муфид ва дастрас аст сурат мегирад.

Ба ҳисоби миёна дар як ҳафта интиқоли маблағ аз Федератсияи Россия ба Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи як муҳочир 5000 (панҷ ҳазор рубли русиро) ташкил медиҳад, ки аз 97311 нафар дар як моҳ тақрибан 75 миллиону. 999 ҳазору 981 сомони ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ирсол мегардад. Дар шароити набудани ҷойҳои корӣ ва сатҳи пасти даромаднокии оилаҳо, пулҳои интиқолшавандаи муҳочирон бе восита баҳарочотҳои хонаводаҳо таъсири мусбӣ расонида истодааст. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки оилаҳои гирандаи маблағҳо аз муҳочирони меҳнатӣ на камтар аз ду маротиба зиёдтар хароҷотҳои истеъмоли доранд, нисбат ба оилаҳои, ки манбаи даромад аз муҳочирӣ надоранд. [3, с.181]

Дар тадқиқотҳои ҷумҳурии олимони тасдиқ гардидааст, ки як бора зиёдшудани ҳаҷми интиқоли маблағҳои муҳочирати меҳнатӣ ба пайдошавии баъзе мафҳумҳои иқтисодӣ, ҳамчун «Бемории Ҳолландӣ» яъне афзоиши нархи мол ва хизматрасониҳо ё ин ки сатҳи суҷуи қурби асёр, ки ин дар навбати худ ба бад шавии вазъи содирот ва сатҳи пасти рушди истеҳсоли маҳсулотро мефаҳмонад, оварда мерасонад.

Вобаста ба ин, аз ҳисоби рушди сатҳи истеъмоли дохилӣ, пулҳои интиқолнамудаи муҳочирон ба ММД –и мамлакат бештар таъсири мусбӣ дорад ва ҳамзамон метавонад ба иқтисодиёти миллии давлат таъсири манфӣ низ дошта бошад.

Омилҳои таъсири мусбӣ в аманфии маблағҳои интиқолшавандаи муҳочирони меҳнатӣ ба иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба чунин тарз ифода меёбад:

- зиёдшавии даромади аҳоли ва пастшавии сатҳи камбизоатӣ;
- афзоиши ҳаҷми воридоти мамлакат;
- афзоиши ММД;
- зиёдшавии сатҳи нобаробарии тавозуни пардохт;
- зиёдшавии истеъмоли дохилӣ;
- долларизатсияи иқтисод;
- рушди истеҳсоли ватанӣ аз ҳисоби зиёдшавии талабот;
- зиёдшавии ҳаҷми асёри хориҷӣ дар дохили мамлакат;
- манбаи устувори даромади асёри хориҷӣ дар ҷумҳурӣ;
- вобастагии мамлакат аз иқтисодиёти беруна ва афзоиши сатҳи таъсирнокии хавфҳои беруна зиёдшавии маблағгузорӣ дар дохили мамлакат;
- беқурбшавии асёри милли;
- рушди соҳаи тиҷорат ва хизматрасонӣ;
- болоравии сатҳи нарх дар бозори дохилӣ аз ҳисоби афзоиши хароҷоти вориди молҳо.

Барои тасдиқ намудани воқеияти нақши муҳочирати меҳнатӣ ва маблағҳои интиқолшудаи муҳочирон дар рушди иҷтимоӣ иқтисодии кишварамон, нишондиҳандаҳои оид ба трансфертҳои пулӣ ва то дараҷае вобаста будани иқтисодиёти ҷумҳурӣ аз интиқоли маблағҳои муҳочирони меҳнатӣ, дар ҷадвали 1 ифода ёфтаанд.

Ҷадвали 1. - Нишондиҳандаҳои маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, ҳаҷми интиқоли маблағҳо ва муқоисаи он нисбат ба ММД дар Ҷумҳурии Тоҷикистон,

Солҳо	ММД, млн. доллари ИМА	Ҳаҷми маблағҳои интиқоли муҳочирон, млн. доллари ИМА	Таносуби интиқоли маблағҳои муҳочирон нисбат ба ММД бо %
2012	7,590	3,634	47,8
2014	8,592	3,831	44,5
2016	6,959	579,5	8,3
2018	7,535	834,6	11,0
2019	8,166	669,0	8,1

2020	8,194	1,736	21,1
2021	8,746	3,251	26,9
2022	10,49	3,496	30

Сарчашма: ҒоибназаровҒ.У. Таъмини амнияти иқтисоди Тоҷикистон дар шароити таъсири тақсонҳои беруна: автореферат дис., н.и.и. 08.00.05. Душанбе., 2021. С.11-16.

Составлено автором по данным: Центральный Банк Российской Федерации. http://www.cbr.ru/hd_base/tg; Агентство по статистике РТ, Национальный Банк Республики Таджикистан; Всемирный Банк. (2006–2022).

Аз ҷадвали 1. дида мешавад, ки таносуби интиқоли маблағҳои муҳочирон нисбат ба ММД хеле баланд аст ва дар солҳои 2013-2014 ҳатто 53,2 ва 42,2% -ро ташкил меод. Солҳои минбаъда ин нишондиҳанда пасттар гардид, вале бо дарназардошти мушкилиҳои мавҷудбуда дар бозори меҳнати дохили кишвар ва баланд будани сатҳи бекории шаҳрвандон, ҳулоса кардан мумкин аст, ки шиддат ба муҳочирати меҳнати беруна давом хоҳад ёфт ва маблағҳои интиқолшудаи муҳочирони меҳнатӣ яке аз афзалиятҳои рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат боқӣ мемонанд.

Ба ғайр аз он, аз ҷадвали овардашуда маълум мегардад, ки ҳаҷми маблағҳои интиқолшудаи муҳочирони меҳнатӣ аз ҳаҷми сармояҳои мустақими хориҷӣ ба маротиб зиёданд ва дар ҳолати татбиқи сиёсати самаранокӣ муҳочират ва ҳавасманд намудани муҳочирон барои иштирок дар барномаҳои лоиҳаҳои созандаи ватанӣ, ин гуна ҳамкорӣ рушди босуботи мамлакатро таъмин менамояд.

Таби солҳои охир оид ба интиқоли маблағҳои муҳочирон аз хориҷа ва таъсири он ба рушди иқтисодию иҷтимоии кишварҳои ҷаҳон бахсу мунозираи зиёд вучуд дорад ва он аз тарафи олимону коршиносон мавриди омӯзиш қарор дорад.

Маблағҳои интиқолдодаи муҳочирон бо хусусияти худ даромади оилаҳоро таъмин менамоянд, ки он аз дигар кишварҳо бо аъёри хориҷӣ ворид мегардад ва неқӯаҳволии шаҳрвандонро беҳтар менамояд. Бояд қайд кард, ки дар бисёри мавридҳо маблағҳои муҳочирон расман тавассути бонкҳо ба кишвари аҷдодиашон ворид мешаванд ва онҳо ба ғайр аз беҳтар намудани вазъии оилавии муҳочирон, инчунин барои баланд бардоштани захираҳои пулӣ бо аъёри хориҷӣ манфиатбахши фаъолияти бонкҳо мебошанд.

Айни замон ҳукуматҳои бисёр давлатҳои тараққиқардаи дунё ҳисоб мекунанд, ки маблағҳои интиқолшудаи муҳочирон аҳамияти калони иҷтимоӣ, иқтисодӣ, инчунин сиёсӣ дорад ва аз ин хотир масъалагузорӣ менамоянд, ки оид ба таъсири маблағҳои интиқолшудаи муҳочирон ба рушди иқтисодӣ ва амнияти кишварҳо таҳлилҳо ва таҳқиқоти бунёдӣ гузаронида шаванд.[4, с.1]

Албатта чунин масъалагузорӣ ба раванди маблағҳои интиқолшудаи муҳочирони меҳнатӣ ва фарқияти ҳаҷм ва воридоту содироти он нисбат ба маблағҳои гузаронидашудаи соҳибкорон равшанӣ меоварад. Илова бар он, натиҷаҳои чунин таҳлилҳо бахсу мунозира ва нофаҳмиҳоро дар байни олимону коршиносон аз байн мебардорад ва вобаста ба он ҳукуматҳо имконият пайдо мекунанд, ки бо истифода аз рақамҳои дақиқ сиёсати самаранок ва беҳатро дар самти муҳочират татбиқ намоянд.

Дар ҷамъбасти мавзуи зикргардида ҳулоса кардан мумкин аст, ки масъалаи тартиби воридот ва содироти маблағҳои муҳочирони меҳнатӣ бояд дар сатҳи коркарди низомӣ бонкӣ бо тасдиқи суратҳисоб ва рамзи ҷудогона бо номи “муҳочир” қарор дода шавад. Ин гуна рамз имконият медиҳад, ки дар фаъолияти бонкҳо шаффофият ва арзёбии воқеаҳои карда шавад. Вобаста ба ин, Ҳукумати мамлакат ва мақомоти дохилдори давлатӣ шароит пайдо мекунанд, ки сиёсати мақсаднок ва беҳатро дар самти муҳочират татбиқ намуда, ин равандро тибқи барномаҳои стратегияҳои давлатӣ ба рушди устувори иҷтимоию иқтисодии кишвар равона созанд. Инчунин, баҳри мураттаб сохтан ва амалӣ намудани чорабиниҳо оид ба равона кардани захираҳои меҳнати изофагӣ ба хориҷа ва татбиқ намудани механизми тартиби ҷалби сармояи муҳочирон ва ҳамватанони бурунмарзӣ ба рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, стратегия ва барномаҳои миллии дарозмуддати давлатиро қабул ва иҷро намояд.

РЎЙХАТИ АДАБИЁТ

1. Бобоев А.А. Муҳоҷирати глобалии ҷаҳонӣ ва истифодаи самараноки он дар давлатҳои қабул ва интиқолдиҳанда. Маҷаллаи “Иқтисодиёти Тоҷикистон”, №4, 2018. – С. 146.
2. Мирзоева М.У. Муҳоҷирати меҳнатӣ ва нақши интиқоли маблағҳои муҳоҷирон дар рушди иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон: дис. ... ном. илм. иқт: 08.00.11 / М.У.Мирзоева – Душанбе, 2023. – 177 с. С. 114-129
3. Мирзоева М.У. Нақши муҳоҷират дар рушди иқтисодиёт ва татбиқи сиёсати давлатӣ оид ба таъминоти бо шуғли пурмаҳсул. / Бобоев А.А. / маҷаллаи “Иқтисодиёти Тоҷикистон”, 2021. - №3. - С.180-186.
4. Международные операции с денежными переводами (руководство для составителей и пользователей). Международный валютный фонд. 2009. - С.1.
5. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 г. - Душанбе 2016.
6. ҒоибназаровҒ.У. Таъмини амнияти иқтисоди Тоҷикистондаршароититаъсири тақонҳои беруна: автореферат дис., н.и.и. 08.00.05. Душанбе., 2021. С.11-16
7. <https://asuaplus.tj.info^tajikistan^socletu^obem->
8. <https://tj.sputniknews.ru/radio denezhnye-perevody-migranty-tajikistan.html>

Шоназарзода Н.Ш.

МЕНЕҶМЕНТИ АНДОЗ ҲАМЧУН ВОСИТАИ САМАРАБАХШИ ИДОРАКУНИИ АНДОЗ ДАР ШАРОИТИ НАВСОЗӢ ВА РУШДИ МАЪМУРИКУНОНИИ АНДОЗ

Идоракунии андоз бе навсозӣ ва рушди маъмурикунонии андоз ғайриимкон аст. Дар шароити муосири ташаккул ва рушди муносибатҳои бозорӣ масъалаҳои менеҷменти андоз аҳамияти махсус пайдо мекунанд.

Дар мақолаи мазкур зарурати гузаронидани ҷорабиниҳои менеҷменти андоз, ки ба қабули қарорҳои идоракунии ва баланд бардоштани самаранокии онҳо таъсири назаррас мерасонанд, баррасӣ карда мешавад. Масъалаҳои муҳим марбут ба воситаҳои менеҷменти андоз муайян карда шуда, хусусиятҳои асосие, ки бо самаранокии ташкилии он ошкор карда мешаванд, ба низом дароварда ва таҳлил карда мешаванд.

Вожаҳои калидӣ: менеҷменти андоз; идоракунии гардиши андоз; хавфи андоз; вазифаҳои идоракунии андоз; сиёсати баҳисобгирӣ барои мақсадҳои баҳисобгирӣ; сиёсати баҳисобгирӣ барои мақсадҳои андоз; механизми идоракунии андоз; банақшагирии андоз.

Налоговый менеджмент как эффективный инструмент налогового управления в условиях обновления и развития налогового администрирования

Налоговое администрирование невозможно без модернизации и развития налогового администрирования. В современных условиях становления и развития рыночных отношений вопросы налогового менеджмента приобретают особую актуальность.

В данной статье рассматривается необходимость проведения налогово-управленческой деятельности, оказывающей существенное влияние на управленческие решения и повышающей их эффективность. Выявлены важные вопросы, связанные с инструментами налогового управления, а также систематизированы и проанализированы основные особенности, выявляемые его организационной эффективностью.

Ключевые слова: налоговый менеджмент; управление налоговыми потоками; налоговый риск; функции налогового управления; учетная политика для целей бухгалтерского учета;

учетная политика для целей налогообложения; механизм налогового управления; планирование налогов.

TAX MANAGEMENT AS AN EFFECTIVE TOOL OF TAX MANAGEMENT IN THE CONDITIONS OF UPDATE AND DEVELOPMENT OF TAX ADMINISTRATION

Tax administration is impossible without modernization and development of tax administration. In modern conditions of the formation and development of market relations, tax management issues are of particular relevance.

This article discusses the need for tax management activities that have a significant impact on management decisions and increase their efficiency. Important issues related to tax management tools are identified, and the main features revealed by its organizational effectiveness are systematized and analyzed.

Key words: tax management; tax flow management; tax risk; tax administration functions; accounting policies for accounting purposes; accounting policies for tax purposes; tax management mechanism; tax planning.

Фаъолиятҳои марбут ба андозбандӣ ҳам дар сатҳи давлатӣ ва ҳам дар сатҳи ташкилоти инфиродӣ амалӣ карда мешаванд. Ин хусусияти истехсолии андозро дар миқёси давлатӣ ва дар дохили субъектҳои хоҷагидорӣ алоҳида ба вучуд меорад.

Менеҷменти андоз, ки дар ҳамаи ин сатҳҳо ташкил карда шудааст, метавонад ба саркашӣ аз андоз, рупӯш кардани даромад ё истифодаи ғайриқонунии имтиёзҳо, агар он ба қонунгузорӣ амалкунандаи андоз, таҳияи назариявӣ методологӣ ва усулҳои ҳисоб кардани хавфҳои андоз ва баҳодиҳии андоз асос ёфта бошад, ин натиҷаи самаранокии банақшагирии андоз мебошад. Барои ҳар як ташкилоте, ки нияти ташкили менеҷменти андозро дорад, бо мақсади васеъ намудани доираи имкониятҳои татбиқи вазифаҳои менеҷменти андоз аз худ намудани ҳадафҳо, вазифаҳо, усулҳо ва принципҳои он муҳим аст. Ба таври васеъ эътироф намудани аҳамияти менеҷменти андоз, омӯхтани ин предмет дар мактабҳои олии иқтисодӣ аз марҳилаи нави рушди ин соҳа ҳам аз нуқтаи назариявӣ ва ҳам амалӣ шаҳодат медиҳад. Идоракунии ӯҳдадорӣҳои андоз - ин *банақшагирии андоза* ва *сохтори гаронии андозро* дар бар мегирад, ки воҳидҳои алоҳидаи ташкилотҳоро дар давраи муайян ба ӯҳда мегиранд.

Зарурати пешбурди фаъолияти менеҷменти андоз ҳам бо сабабҳои берунӣ (мураккабӣ ва номуайянии қонунгузорӣ андоз ва баҳисобгирии муҳосибӣ, мураккабии шаклҳои фаъолияти ташкилотҳо, гаронии зиёди андоз) ва *сабабҳои дохилӣ* (махдудияти захираҳои молиявӣ, хавфи аз даст рафтани онҳо, баланд бардоштани масъулият барои қарорҳое, ки барои нигоҳ доштани тичорат дар муҳити афзоюндаи рақобат дар тӯли давраи рушди созмон қабул карда мешаванд.).

Менеҷменти андоз системаи принципҳо ва усулҳои таҳия ва татбиқи қарорҳои идоракунии мебошад, ки бо татбиқи ҷанбаҳои гуногуни фаъолияти андозӣ ташкилот алоқаманданд. *Ҳамчун ҷузъи идоракунии молиявӣ, менеҷменти андоз* бидуни хусусияти мустакилона ба қабули қарорҳои идоракунии ва баланд бардоштани самаранокии онҳо таъсири назаррас мерасонад, зеро онҳо як ҳадаф доранд ва фарқиятҳо танҳо дар вазифаҳо ва усулҳои ноил шудан ба ҳадафи асосӣ ба назар мерасанд.

Менеҷменти андоз ҳамчун самти асосӣ ноил шудан ба ҳадафҳои дарозмуддатро тавассути ташкили самараноки раванди андозбандӣ муайян мекунад. Дар ин раванд чизи асосӣ идоракунии чараёнҳои андоз мебошад, ки дар натиҷаи иҷрои вазифаҳои андозҳо (фискалӣ, танзимкунӣ, назоратӣ) ҳаракат мекунанд.

Менеҷменти андоз:

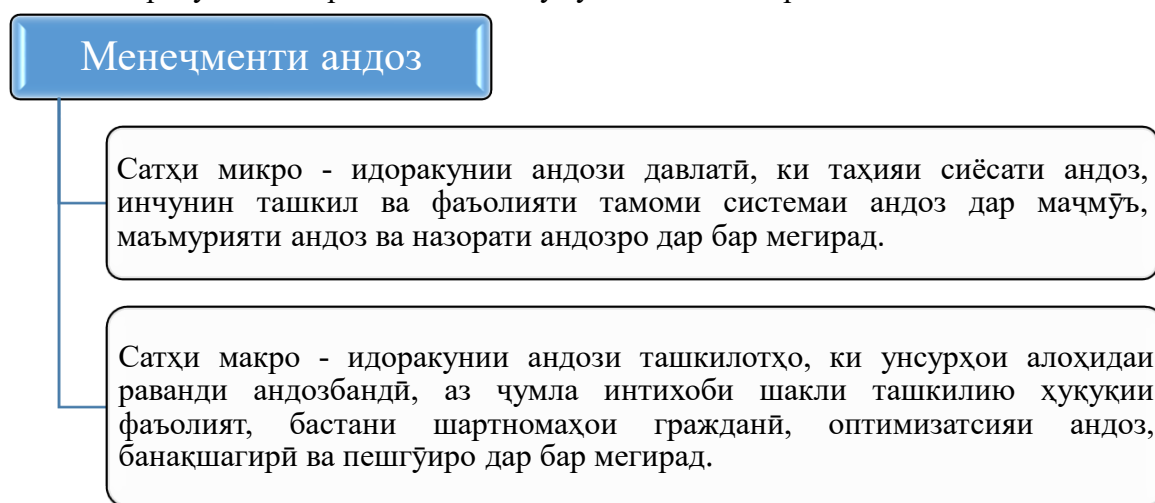
- камшавии хавфи андоз ва афзоиши даромаднокии сармоягузориҳои гуногунро таъмин мекунад;
- ҳолати гардиши андозҳоро таҳлил мекунад;
- ба муносибгардонии гаронии андоз ба ташкилот ноил мегардад;

- банақшагирии андозро амалӣ менамояд;
- пешгӯии пардохтҳои андоз;
- самаранокии сиёсати андозро баҳо медиҳад;
- танзими андоз ва ғайраро таъмин менамояд.

Давлат барои иҷрои вазифаҳои функционалии худ ба захираҳои молиявӣ ниёз дорад ва андоз манбаи молиявии мустақилияти иқтисодии давлат мебошад. Дар асоси тақсироти системаи умумии молиявӣ ду сатҳи менеҷменти андозро ҷудо кардан мумкин аст (расми 1).

Солҳои охир мутобикшавии фаъоли муқаррароти асосии мактабҳои хориҷии менеҷменти андоз ба шароити муосир мушоҳида мешавад. Роҳҳои нави менеҷменти андозҳо пайдо мешаванд. Ислоҳоти иқтисодӣ асосан ба баланд бардоштани самаранокӣ ва шаффофияти низоми андоз, баланд бардоштани масъулияти мақомоти давлатӣ барои оқибатҳои қабули қарорҳои идоракунии онҳо нигаронида шудааст.

«Менеҷменти андоз ба принципҳои умумӣ ва принципҳои асосии идоракунии иқтисодӣ, муносибат ва таҳлили систематикӣ асос ёфтааст»⁸. Сарфи назар аз он, ки ташкилотҳо аз рӯи ҳама намуди параметрҳо аз ҳамдигар ба таври кулӣ фарқ мекунанд, принципҳои идоракунии захираҳои молиявӣ умумияти зиёд доранд.

Расми 1. Менеҷменти андоз (аз ҷониби муаллиф сохта шудааст)

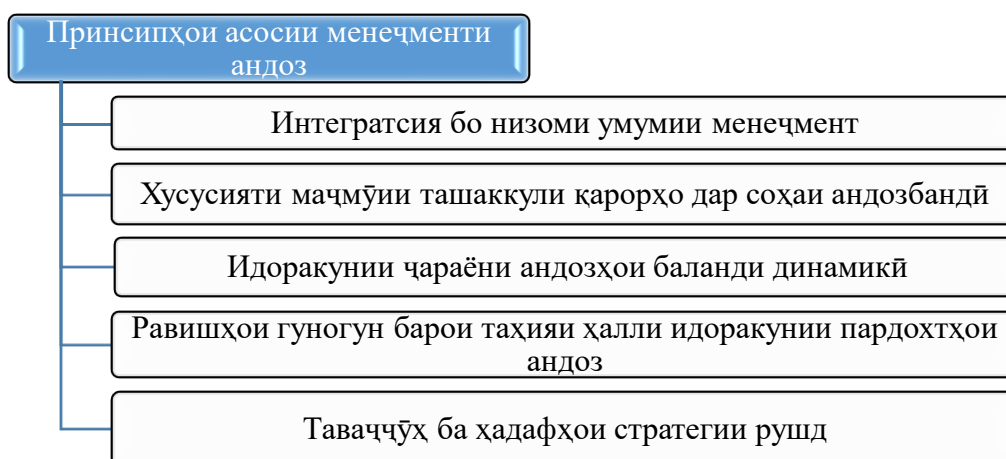
Идоракунии самараноки ҷараёнҳои андози ташкилот тавассути татбиқи принципҳои муайян таъмин карда мешавад, ки принципҳои асосии онҳо дар расми 2 оварда шудаанд.

Вобастагии мутақобилаи андозбандӣ ва идоракунӣ аз он иборат аст, ки соҳаи андози амалиёти идоракунӣ ҳаракати мақсадноки гардиши пули нақдро ифода мекунад ва аз ин рӯ, ин соҳа тамоми асосҳоро дорад, ки идоракунӣ номида шавад. Самаранокии менеҷменти андоз бештар аз ташкили дурусти он вобаста аст.

Бо дарназардошти мазмун ва принципҳои идоракунии гардиши андоз, мақсад ва вазифаҳои менеҷменти андоз дар сатҳи ташкилӣ ташаккул меёбанд.

Мақсади менеҷменти андоз ин интиҳоби сиёсати андозест, ки бо хавфи камтарини андоз ҳамроҳ мешавад. Вазифаҳои асосии менеҷменти андоз тақмили сиёсати андоз, раванди баҳисобгирӣ, паст кардани сатҳи андозбандӣ ва риояи чадвали пардохти андозҳо мебошанд. Вазифаҳои гузошташуда бо дарназардошти аз ҷониби мақомоти андоз иҷрои вазифаҳои банақшагирии андоз, пешгӯӣ, баҳисобгирӣ ва таҳлили андоз, ташкили ҳисобҳои ҷорӣ ва пардохтҳо ба буҷет ҳал карда мешаванд.

⁸ Мескон М.Х. и др. Основы менеджмента [Текст] / М.Х. Мес-кон, М. Альберт, Ф. Хедоури. - М. : Дело, 1992.

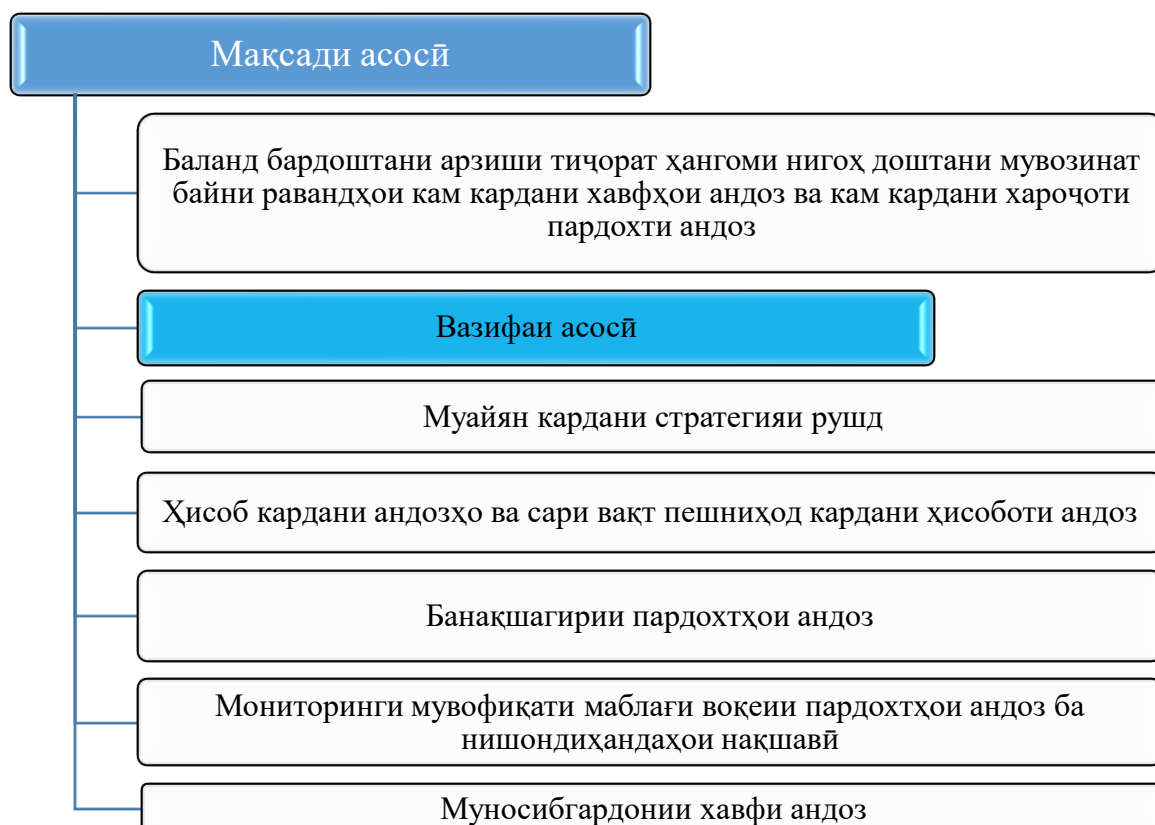

Расми 2. Принсипҳои асосии менеҷменти андоз (аз ҷониби муаллиф сохта шудааст)

Дар ташкилоти муосир нақши менеҷменти андоз инкорнопазир аст ва вазифаи мақомоти андоз аз он иборат аст, ки тамоми ҷузъҳои он дар як системаи ягонаи самаранок барои ноил шудан ба ҳадафҳои ташкилот муттаҳид карда шаванд⁹.

Вазифаҳои менеҷменти андоз вобаста ба он, ки онҳоро гузоштаанд: мақомоти давлатӣ ё мақомоти идоракунии ташкилотҳо фарқ мекунанд.

Дар рафти татбиқи мақсади асосӣ менеҷменти андоз ба ҳалли вазифаҳои асосии зерин нигаронида шудааст (расми 3).

Расми 3. Мақсад ва вазифаҳои асосии менеҷменти андоз (аз ҷониби муаллиф сохта шудааст)

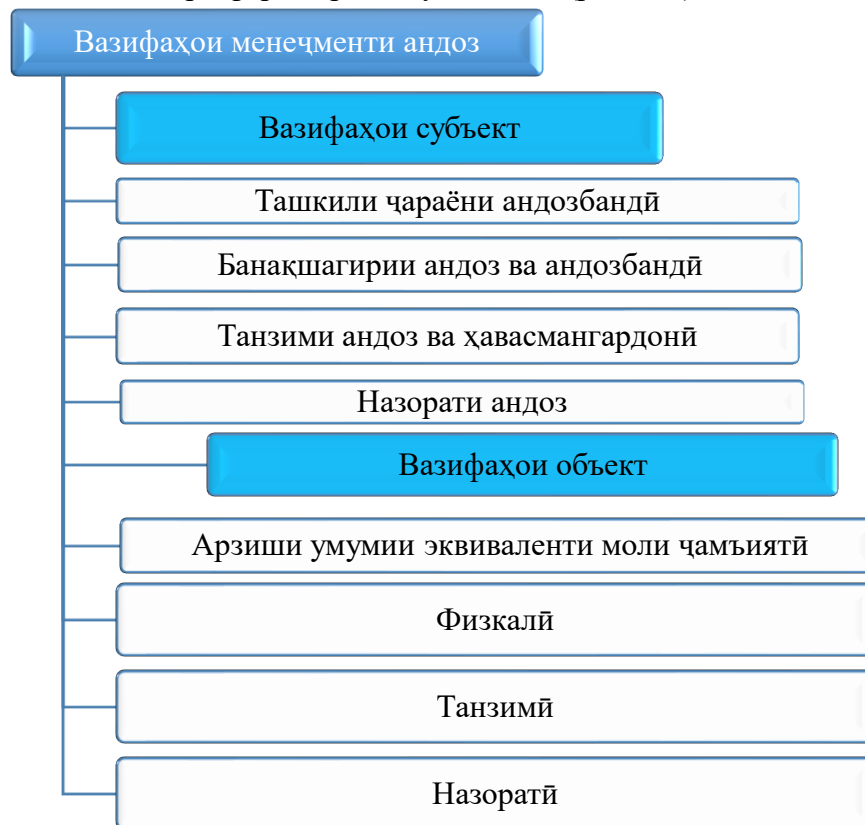
⁹ Материалы XIII научно-технической конф. «Вузовская наука - Северо-Кавказскому региону» [Текст]. Т. 3 : Экономика. - Ставрополь: СевКавГТУ, 2009. - 190 с.

шудааст)

Хусусиятҳои ташаккули манбаи андоз, самтҳо ва шаклҳои менеҷменти андози ташкилот ва гардиши пули нақд ба онҳо дар ташкилотҳои алоҳида ба таври назаррас фарқ мекунанд.

Тадбирҳои такмили низоми андоз тавассути таҳия ва татбиқи амалии воситаҳои менеҷменти андоз амалӣ карда мешаванд.

Бо назардошти он, ки менеҷменти андоз низоми идоракунӣ мебошад, дар чунин низом вазифаҳои субъект ва объекто фарқ кардан мумкин аст (расми 4).

Расми 4. Вазифаҳои менеҷменти андоз (аз ҷониби муаллиф сохта шудааст)

Менеҷероне, ки ин вазифаҳоро иҷро мекунанд, бояд малакаҳои касбии иқтисоддонҳо, ҳуқуқшиносон, аудиторҳо ва муҳосибонро муттаҳид созанд, то сиёсати самаранок ва амалан татбиқшавандаро таҳия карда тавонанд. Бояд гуфт, ки имрӯз ин вазифаро ҳар як мутахассис алоҳида ҳал мекунад.

Мазмуни вазифаҳои асосии менеҷменти андозро дар доираи гуруҳҳои алоҳида пешниҳод мекунем¹⁰.

Дар гурӯҳи вазифаҳои менеҷменти андоз ҳамчун системаи идоракунӣ вазифаҳои асосӣ инҳоянд:

- таҳияи стратегияи андози ташкилот;
- таъсиси сохтори ташкилӣ, ки қабул ва татбиқи қарорҳои идоракунӣ оид ба ҳамаи ҷузъҳои андозбандии ташкилот таъмин менамояд;
- ташаккули системаҳои иттилоотии муассир, ки асосноккунии роҳҳои алтернативии андозро таъмин мекунанд;
- таҳлили ҷанбаҳои гуногуни фаъолияти андози ташкилот;
- банақшагирии фаъолияти андози ташкилот дар самтҳои асосии он;
- таҳияи системаи самаранокӣ ҳавасмандгардонии татбиқи қарорҳои идоракунӣ дар соҳаи андозбандӣ;
- татбиқи назорати самаранокӣ иҷрои қарорҳои идоракунӣ дар соҳаи фаъолияти андоз.

¹⁰ Продченко И.А. Теоретические основы финансового менеджмента [Текст] / И.А. Продченко. - М.: МиЭМиП, 2007. - 112 с.

Дар гурӯҳи менечменти андоз ҳамчун як соҳаи махсуси идоракунии ташкилот вазифаҳои асосӣ инҳоянд:

- арзёбии системаи идоракунии чараҳои андоз, ки аз ҷониби ташкилот истифода мешавад, аз нуқтаи назари оптималии он ва мутобиқат ба вазифаҳои, ки барои ташкилоти мушаххас дар соҳаи мушаххаси тиҷорат ҳал мешаванд;
- тафтиши самтҳои муайяни баҳисобгирӣ ё ҳисоботдиҳӣ дар давраи интиҳобшуда бо мақсади муайян кардани ҳатогиҳо ё қонуншиканиҳо, ки хавфи андозро ба бор меорад;
- таҳияи тавсияҳо оид ба рафъи ҳатоҳо ё вайронкуниҳои ошкоршуда бо мақсади пешгирии пайдоиши навҳои гуногуни муҷозот.

Раванди идоракунии фаъолияти андоз ба механизми мушаххас асос меёбад. Механизми менечменти андоз системаи унсурҳои асосиест, ки қарорҳои марбут ба ташаккули андозҳоро барои ташкилот танзим мекунад. Сохтори механизми менечменти андоз унсурҳои зеринро дар бар мегирад:

- механизми бозории танзими фаъолияти андози ташкилот;
- танзими давлатии меъёри ҳукукии фаъолияти андози ташкилот;
- механизми дохилии танзими ҷанбаҳои алоҳидаи фаъолияти андози ташкилот;
- системаи усулҳои мушаххаси идоракунии фаъолияти андози ташкилот.

Татбиқи бомуваффақияти менечменти андоз аз самаранокии дастгирии ташкилии он муайян карда мешавад. Системаи таъминоти ташкилии менечменти андоз маҷмӯаест, ки аз мақомот ва воҳидҳои сохтори дохилии ташкилот иборат аст, ки таҳия ва қабули қарорҳои идоракуниро оид ба баъзе масъалаҳои фаъолияти андози онро таъмин намуда, барои ин масъул мебошанд.

Моҳияти дастгирии ташкилии менечменти андоз дар сохтори идоракунӣ, ки дар ташкилот таъсис дода шудааст, унсурҳои он воҳидҳои гуногуни ташкилии дастгоҳи идоракунӣ мебошанд. Системаи менечменти андоз ҳамчун ҷузъи таркибии системаи идоракунии ташкилот ва фаъолияти андозии он бояд бо сохтори умумии ташкилии идоракунӣ якҷоя карда шавад. Ассотсиатсияи мазкур имкон медиҳад, ки сатҳи хароҷоти идоракунӣ паст карда шавад, амалиёти системаи менечменти андоз бо баъзе системаҳои идоракунии ташкилот танзим карда шавад, инчунин назорат аз болои иҷрои қарорҳои қабулшуда зиёд карда шавад. Маҷмӯи амалҳои субъектҳои идоракунӣ, ки ба шарофати онҳо раванди андоз амалӣ мегардад ва ҳадафҳои банақшагирии андоз, танзими андоз ва назорати андоз амалӣ мегардад, ташкили менечменти андозро ташкил медиҳад.

Менечменти андоз дар доираи муқаррароти қонунгузории ҷорӣ амалӣ карда мешавад, пеш аз ҳама, дар ин ҷо бояд Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки барои татбиқи он асос фароҳам меорад; Инчунин дар байни манбаъҳои иттилоот, бояд Кодекси гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъиятҳои саҳҳомӣ», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъиятҳои дорои масъулияти маҳдуд». Илова бар ин, инчунин зарур аст, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ», ки заминаи ҳукукии ташкили дастгирии баҳисобгирии фаъолияти молиявӣ хоҷагиро муқаррар мекунад. Маълумот ва бисёр манбаъҳои дигар асоси танзими ҳукукии менечменти андозро ташкил медиҳанд.

Тавре ки дар боло зикр гардид, унсури муҳими самараноки менечменти андоз банақшагирии андоз мебошад, ки маҷмӯи тадбирҳоест, ки барои кам кардан ё ба таъхир гузоштани пардохтҳои андоз мувофиқи меъёрҳои қонунгузории андоз, шаҳрвандӣ ва меҳнат нигаронида шудаанд. Дар сурати риоя накардани стандартҳо чунин чораҳо метавонанд аз ҷониби мақомоти андоз ҳамчун усулҳои саркашӣ аз андоз тасниф карда шаванд. Риоя накардани муқаррароти қонунгузорӣ ва мӯҳлати татбиқи банақшагирии андоз яке аз маҳдудиятҳои асосии банақшагирии андоз мебошад.

Дар айни замон, банақшагирии андоз қисми ҷудонашавандаи ҳама гуна фаъолияти соҳибкорӣ мебошад, бинобар ин ҳар як ташкилот бояд пардохтҳои андозро ба нақша гирад. Банақшагирии даромаде, ки дар натиҷаи фаъолият ба даст омадааст, бидуни тасаввуроти

дақиқи он, ки кадом қисми даромад барои иҷрои ӯҳдадориҳои ташкилот равона карда мешавад ва чӣ барои иҷрои вазифаҳои дарозмуддат боқӣ мемонад, ғайриимкон аст.

Яке аз воситаҳои самараноки татбиқи банақшагирии андоз таҳияи сиёсати баҳисобгирӣ мебошад, ки қисми ҷудонашавандаи раванди идоракунии буда, воситаи қонунии кам кардани маблағи андозбандишаванда мебошад.

Ташкилотҳо сиёсати баҳисобгирии муҳосибӣ ва андозро таҳия мекунамд. Сиёсати баҳисобгирии муҳосибӣ барои мақсадҳои андоз ҳамчун маҷмӯи усулҳое, ки Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон барои муайян кардани даромад ва хароҷот, эътироф, арзёбӣ ва тақсимоти онҳо иҷозат додааст, фаҳмида мешавад. Инчунин бо назардошти дигар нишондиҳандаҳои молиявӣ, ки барои мақсадҳои андозбандӣ заруранд - фаъолияти иқтисодии андозсупоранда. Сиёсати баҳисобгирии муҳосибӣ барои мақсадҳои баҳисобгирӣ - ин маҷмӯи усулҳои баҳисобгирии муҳосибӣ мебошад, ки аз ҷониби ташкилот қабул карда мешавад, аз ҷумла усулҳои:

- гурӯҳбандӣ ва арзёбии далелҳои фаъолияти иқтисодӣ;
- баргاردонидани дороиҳо;
- коркарди иттилоот ва ғ.

Мавҷудияти ду сиёсати мустақили баҳисобгирӣ ба он асос ёфтааст, ки ҳисобкунии манбаи андоз аз рӯи бисёр андозҳо дар асоси маълумоти баҳисобгирӣ сурат мегирад, дар ҳоле ки як қатор талаботи қонунгузори андоз мавҷуд аст, ки тибқи онҳо ӯҳдадориҳои андоз танҳо дар асоси маълумоти муҳосибӣ ҳисоб карда мешаванд. Дар баробари баҳисобгирии муҳосибӣ намуди дуҷумла баҳисобгирии андозӣ - амалӣ карда мешавад. Сиёсати баҳисобгирии муҳосибӣ бо таъмини муносиби раванди баҳисобгирӣ инчунин гаронии андозро ба як ташкилоти мушаххас муносиб мекунад.

Сиёсати баҳисобгирӣ ҳамчун воситаи ҳуқуқии идоракунии чунин нишондиҳандаҳои ҳисоботӣ, ба монанди фоида, дороиҳо, ӯҳдадориҳо, агар моҳирона тартиб дода шуда бошад, метавонад воситаи воқеии таъсиррасонӣ ба андешаи истифодабарандагони ҳисоботи муҳосибӣ дар бораи вазъи молиявии ташкилот бошад.

Банақшагирии андозро пешакӣ оғоз кардан лозим аст. Ҳатто дар ҳаёти омодагӣ ба бастанӣ муомилот, ташкилот бояд ба назар гирад, ки дар оянда чӣ гуна андозҳо ва чӣ қадар андоз бояд пардохт кунанд.

Банақшагирии андоз аз якҷанд ҷузъҳо иборат аст, ки барои ноил шудан ба ҳадафҳои фаъолияти молиявӣ иқтисодии корхона заруранд. Дар доираи банақшагирии андоз пешгӯии пардохтҳои андоз аз рӯи нишондиҳандаҳои асосии иқтисодии ба нақша гирифташуда таҳия карда мешаванд¹¹.

Маълум аст, ки моҳияти банақшагирии андоз барои ҳар як ташкилот кам кардани андозҳо бо назардошти риояи қонунгузори андоз мебошад. Бо вучуди ин, аз сабаби тафсири номуайяни қоидаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, ки дар қонунгузорӣ муқаррар карда шудаанд, аксар вақт усулҳои кам кардани андозҳо дар ташкилотҳо ҳамчун амалҳои саркашӣ аз пардохти онҳо қабул карда мешаванд. Ҳатти байни банақшагирии андоз ва саркашӣ аз андоз вобаста ба ҳадафҳои андозсупоранда ташаккул меёбад.

Дар доираи банақшагирии андоз одат шудааст, ки пешгӯии андоз, ки барои арзёбии на танҳо даромади пешбинишавандаи андоз ва пардохтҳо ба бучет, балки инчунин оқибатҳои тағйироти меъёрҳои қонунгузорӣ дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва андозбандӣ ба назар гирифта шудааст. Баҳо додан ба қарзҳо аз рӯи андозҳо ва пардохтҳо, таҳлили динамикаи ҳаҷми даромади аз даст додашуда.

Пешгӯии даромадҳои андоз, пеш аз ҳама, ба зиёд кардани таваҷҷуҳи мақомоти андоз дар ситонидани андоз асос ёфта, ҷалби ҳадди имконпазири пардохтҳои ҷорӣ ва пешбинишавандаро ба бучет пешбинӣ мекунад.

¹¹ Иванова Е.Н. Профессиональное налоговое планирование: оптимизация налоговых выплат [Текст] / Е.Н. Иванова // Финансовый директор. - 2008. - №2.

Дар доираи банақшагирии андоз, таҳлили андоз, ки раванди таҳқиқот ва арзёбии андозбандии ташкилотҳо барои муайян намудани вариантҳои иқтисодии муносибгардонии гаронии андоз мебошад, аҳамияти махсус пайдо мекунад. Об'екти таҳлили андози ташкилоти мушаххас маҷмӯи андозҳо ва пардохтҳои пардохткардаи он мебошад. Тавассути таҳлили андоз низоми андозбандӣ омӯхта шуда, таъсири андозбандӣ ба натиҷаҳои фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ ташкилот муайян карда мешавад.

Танзими андоз ҳамчун яке аз унсурҳои менеҷменти андоз ҳамчун пайванди банақшагирии андоз ва назорати андоз баромад мекунад. Танзими андоз маҷмӯи амалҳои идоракунӣ мебошад, ки барои ба фаъолияти ташкилот ҷорӣ намудани усулҳои муносибгардонии пардохтҳои андоз, ки аз ҷониби банақшагирии андоз интиҳоб карда шудаанд, равона карда шудаанд. Дар натиҷа танзими андоз бояд манфиатҳои ҳамаи субъектҳои муносибатҳои андозро мувозинат намояд. Ҳар як ташкилот бояд усулҳои сиёсати андоз ва маъмурӣ, кадрӣ ва сармоягузориро пайваستا истифода барад.

Яке аз шартҳои идоракунӣ самараноки андоз ин назорати андоз мебошад, ки тамоми низоми андозро фаро мегирад. Мақсади асосии назорати андоз пешгирии саркашӣ аз андоз мебошад. Назорати андоз аз ҷониби мақомоти қонунгузорӣ андоз амалӣ карда мешавд, ки муқаррароти асосии он дар Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қисми муқаррароти умумӣ оид ба назорати андоз на танҳо шаклҳои назорати андоз, балки муайян намудани фаъолияти мақомоти ваколатдор аз ҷониби назорати андоз эътирофгардидаро дар бар мегирад. Қарорҳои идоракунӣ оид ба танзими раванди андоз дар асоси натиҷаҳои назорати андоз қабул карда мешаванд. Назорати андози ташкилот инчунин ба ошкор ва рафъи хатогиҳои андози вобаста ба баҳисобгирии андози ташкилот ва иҷрои ӯҳдадориҳои андоз нигаронида шудааст.

Дар мавриди фаъолияти мақомоти андоз, дар айни замон низоми мавҷудаи назорати андоз самаранокии пурраи ошкор намудани саркашӣ аз андозро таъмин намекунад. Мушкилоти назорати андозбандӣ бевосита бо ислохоти низоми муносибатҳои андозӣ алоқаманд аст, мувофиқи он назарияи мавҷудаи назорат ва маъмурият дар соҳаи андозбандӣ, хусусан саркашӣ аз андоз, инкишофи минбаъдаро талаб мекунад; Низоми менеҷменти андоз бояд назорати андозро аз рӯи ҳамаи нишондиҳандаҳои марбут ба тартиби ташаққули манобеи андоз ва андозбандии фаъолият фаро гирад.

Ҳамин тариқ, менеҷменти андоз ҷузъи муҳими идоракунӣ молиявӣ ташкилотҳо мебошад ва аз ин рӯ, зарурати омӯзиши назариявӣ ва методологии мушкилоти андоз ва самаранокии андозбандӣ, баланд бардоштани нақши менеҷменти андоз, ки дар доираи он банақшагирӣ, пешгӯӣ ва назорати андоз зарур аст. Менеҷменти андозро танҳо дар сурате самаранок ҳисобидан мумкин аст, ки агар он ҳамчун як раванди муттасил, аз ҷумла ҷорабиниҳои дар боло зикршуда ташкил карда шавад, ки татбиқи онҳо имкон медиҳад, ки натиҷаҳои беҳтарин ба даст оварда шаванд. Фаъолияти менеҷменти андоз бояд дар ҳар марҳилаи фаъолияти ташкилот бо риояи пурраи меъёрҳо ва талаботи қонунгузорӣ андоз, шаҳрвандӣ ва меҳнат амалӣ карда шавад. Менеҷерон дар ҳама сатҳҳо, ҳатто онҳое, ки бевосита ба андоз алоқаманд нестанд, бояд воситаҳо ва технологияҳои муносири андозро донанд ва дарк кунанд, зеро қарорҳои андоз ба тамоми ҷанбаҳои фаъолияти ташкилот таъсир мерасонанд. Менеҷменти андоз дар ҳар як ташкилоти мушаххас набояд ҷустуҷӯи роҳҳои канорагирӣ аз қонунгузорӣ андоз, балки ҷустуҷӯи рушди самараноки фаъолиятро бо истифода аз усулҳо ва воситаҳои менеҷменти андоз ҳадафи худ қарор диҳад.

Дар айни замон сиёсати андози давлат бо пурзӯр намудани ҷавобгарӣ барои намудҳои гуногуни ҳуқуқвайронкуниҳои молиявӣ хос аст. Низоми андози амалкунанда дар баробари ин ба ҷои танзими муносибатҳои байни давлат ва андозсупоранда, пеш аз ҳама, вазифаи ҷазодиҳиро иҷро мекунад.

Баръақси ташкилотҳое, ки ҷораҳои муносибгардонии андозро истифода намебаранд, ки ба сарфаи назарраси андозҳо имкон медиҳанд, ташкилотҳое, ки ин фаъолиятҳоро анҷом медиҳанд, чун коида, дар минтақаи хавфи баланд қарор доранд, зеро ин гуна тадбирҳо аксар вақт танҳо ба таври расмӣ ба стандартҳои муқарраршудаи қонун мувофиқат мекунанд.

Менеҷменти андоз дар доираи қонунгузори қорӣ ба эҷоди мавқеи устувори ташкилот таъсири назаррас мерасонад, зеро он имкон медиҳад, ки дар қараёни фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ аз талафот пешгирӣ карда шавад. Ҳама гуна муносибгардонии андозбандӣ миқдори муайяни хавфро дар бар мегирад. Барои амалӣ кардани он ҳарҷот лозим аст, бинобар ин, пеш аз муносибгардонӣ бояд таҳлили ҳамаҷонибаи системаи мавҷуда гузаронида шавад - оё маблағе, ки аз муносибгардонӣ ба даст омадааст, ба маблағи ҳарҷот аст ва хавфе, ки ба ин муносибгардонӣ сармоягузорӣ мешавад¹².

Бояд қайд кард, ки бисёре аз ташкилотҳо хавфи андозро танҳо ҳамчун ҳатари даъвоҳои андоз ва пардохтҳои иловагӣ андоз баррасӣ мекунанд. Аммо бархе аз созмонҳои ҷиддии байналмилалӣ низ ба ин мафҳум ҳатари бесамарии андозро зам мекунанд. Ин тафовут концептуалӣ аст, зеро он мафҳуми васеътари таваккали андоз мебошад, ки барои қорӣ намудани системаи мукаммали назорати дохилии ширкат ҳавасмандии заруриро ба вучуд меорад, ки на танҳо барои пешгирӣ ё кам кардани андозҳои иловагӣ, балки имкон медиҳад, ки сатҳи муносиби андозбандӣ гардад¹³.

Хавфи андоз ҳатари зиёни молиявӣ ташкилот ҳангоми татбиқи раванди андозбандӣ мебошад, ки дар натиҷаи инҳирофоти манфӣ аз ҳолати ояндаи пешбиниамудаи он дар асоси меъёрҳои қонунгузори қорӣ, ки дар асоси он қарор қабул мекунад, дар айни замон қарор қабул мекунад. Менеҷменти андоз дар он зоҳир мешавад, ки ташкилот танҳо он самтҳои сиёсати андозро интихоб карда метавонад, ки ба ӯ имкон медиҳад, ки даромади бештарро бо хавфи камтари андоз сарфа намояд.

Дар айни замон дар соҳаи менеҷменти андози ташкилотҳо пешрафтҳои зиёде пешниҳод карда мешаванд, аммо бе назария ва методологияи мувофиқ менеҷменти андоз вазифаҳои худро пурра иҷро карда наметавонад ва ҳамчун воситаи кам кардани пардохтҳои андоз боқӣ мемонад.

Оқибати менеҷменти андоз тавсияҳо оид ба ислоҳи ҳуқуқвайронкуниҳои назаррас дар соҳаи андозбандӣ ва пешгирии минбаъдаи онҳо мебошад.

Дар системаи менеҷменти андоз дар ташкилот ба қор карда баромадан ва тақмил додани усулҳои таъсиррасонӣ ба ташкилотҳое, ки ба вайронкунии қонунгузори андоз роҳ медиҳанд, диққати қалон дода мешавад. Шартҳо ва тартиби татбиқи ўҳдадорихои андоз нисбат ба онҳо ба талаботи қонунгузори андоз мутобиқ карда мешаванд ва аз ин рӯ, ҳангоми ташкили фаъолияти менеҷменти андоз асоснокӣ барои эҳтиёт ва эҳтиётқорӣ дар интихоби контрагент аҳамияти бештар пайдо мекунад. Эҳтимол меравад, ки ташкилот софдилони амал мекунад, то он даме, ки ҳолатҳое, ки аз он шаҳодат медиҳанд, ки ташкилот медонист, ки контрагент фаъолияти соҳибқорӣ намекунад ва ўҳдадорихои аз номи ӯ анҷомдодашударо иҷро карда наметавонад.

Хулоса бояд қайд кард, ки менеҷменти андоз бояд на танҳо ҳисобкуниро танзим ва иҷрои ўҳдадорихои андозро назорат кунад, балки гаронии андозро ба нақша гирад ва вазифаҳои идоракунии хавфи андозро иҷро намояд. Аз ин рӯ, системаи менеҷменти андози ташкилотҳо дорои иқтидори назаррас буда, метавонад боиси баланд шудани самаранокии фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ ҳар як ташкилоти мушаххас гардад.

Адабиёт:

1. Иванова Е.Н. Профессиональное налоговое планирование: оптимизация налоговых выплат [Текст] / Е.Н. Иванова // Финансовый директор. - 2008. - №2.
2. Мат-лы XIII научно-технической конф. «Вузовская наука - Северо-Кавказскому региону» [Текст]. Т. 3 : Экономика. - Ставрополь: СевКавГТУ, 2009. - 190 с.
3. Мескон М.Х. и др. Основы менеджмента [Текст] / М.Х. Мес- кон, М. Альберт, Ф. Хедоури. - М. : Дело, 1992.
4. Продченко И.А. Теоретические основы финансового менеджмента [Текст] / И.А.

¹² Иванова Е.Н. Профессиональное налоговое планирование: оптимизация налоговых выплат [Текст] / Е.Н. Иванова // Финансовый директор. - 2008. - №2

¹³ Родионов И. Налоговый риск и его факторы глазами налоговых менеджеров крупнейших компаний России и мира [Текст] / И. Родионов, Ф. Кудрявцев // Финансовый директор. - 2009. - №5.

Продченко. - М. : МиЭМиП, 2007. - 112 с.

5. Родионов И. Налоговый риск и его факторы глазами налоговых менеджеров крупнейших компаний России и мира [Текст] / И. Родионов, Ф. Кудрявцев // Финансовый директор. - 2009. - №5.

Тураева М.Т., н.и.и., дотсент

ПЕРЕХОД К ЗЕЛЁНОЙ ЭНЕРГЕТИКЕ: МИРОВОЙ ОПЫТ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация

Статья рассматривает роль зелёной энергетики в современном мире, подчеркивая её важность для устойчивого развития и борьбы с изменением климата. Внимание уделяется ключевым возобновляемым источникам энергии, таким как солнечная, ветровая, гидро-, геотермальная энергия и энергия биомассы. Особое внимание уделено мировому опыту, включая примеры таких стран, как Германия, Китай, США, Дания и Исландия, которые активно внедряют зелёные технологии. Также рассматриваются преимущества зелёной энергетики, такие как снижение выбросов углекислого газа, создание новых рабочих мест и повышение энергетической независимости. В статье прогнозируется, что к 2030 году возобновляемые источники энергии будут обеспечивать более 50% мирового производства электроэнергии.

Современный мир стоит перед необходимостью перехода на устойчивые энергетические системы. Рост потребления энергии, изменение климата и загрязнение окружающей среды делают развитие зелёной энергетики одним из важнейших направлений глобальной политики и экономики. Зелёная энергетика включает использование возобновляемых источников энергии (ВИЭ), минимизирующих выбросы углекислого газа и вред окружающей среде.

Зелёная энергетика основана на использовании следующих возобновляемых источников энергии:

- Солнечная энергия;
- Ветровая энергия;
- Гидроэнергия;
- Геотермальная энергия;
- Энергия биомассы.

Эти технологии обеспечивают выработку электричества и тепла без истощения природных ресурсов и значительного загрязнения атмосферы.

Зелёная энергетика становится важным инструментом в борьбе с глобальным потеплением и изменением климата, а также способствует устойчивому экономическому развитию и охране окружающей среды.

Мировой опыт: примеры стран

Германия активно реализует программу **Energiewende**, нацеленную на полный отказ от угольной и атомной энергетики в пользу возобновляемых источников.

В 2023 году возобновляемые источники составили **46,2%** в энергобалансе страны.¹⁴ Основной акцент сделан на ветровую и солнечную энергетику. Германия показывает, что политическая воля и устойчивое финансирование могут ускорить энергетический переход.

Китай остаётся мировым лидером по объёмам установленных мощностей ВИЭ:

На конец 2023 года в Китае было установлено более **430 ГВт** солнечных мощностей и более **430 ГВт** ветровых.

Китай также активно развивает крупные гидроэлектростанции, включая крупнейшую в мире ГЭС "Три ущелья"

Соединённые Штаты быстро увеличивают инвестиции в ВИЭ:

В 2023 году около **22%** всей произведённой электроэнергии приходилось на возобновляемые источники.¹⁵

¹⁴ Statistisches Bundesamt, 2024

¹⁵ [U.S. Energy Information Administration, 2024](#)

Принятие закона **Inflation Reduction Act** в 2022 году дало мощный стимул финансированию зелёной энергетики и развитию инфраструктуры хранения энергии.¹⁶

Дания занимает лидирующую позицию по использованию ветровой энергии:

Более **55%** электроэнергии в стране производится с помощью ветра.¹⁷ Дания показывает пример того, как небольшие страны могут стать технологическими лидерами в отдельной области ВИЭ.

Исландия практически полностью перешла на использование возобновляемой энергии:

100% электроэнергии поступает от гидро- и геотермальных источников.¹⁸ При наличии природных ресурсов возможен полный переход на зелёную энергетику даже на уровне страны.

Преимущества зелёной энергетики:

1. **Экологичность** — резкое сокращение выбросов CO₂.¹⁹
2. **Экономическая устойчивость** — создание миллионов новых рабочих мест.
3. **Энергетическая независимость** — снижение зависимости от импорта топлива.

По прогнозам IEA к 2030 году возобновляемые источники обеспечат более **50%** мирового производства электроэнергии (IEA, 2023).

Рост зелёной энергетики будет поддерживаться технологическим прогрессом в области аккумуляторов, водородной энергетики и умных сетей.

Зелёная энергетика становится неотъемлемой частью глобальной энергетической трансформации. Примеры Германии, Китая, США, Дании и Исландии демонстрируют различные модели успешного перехода к устойчивым источникам энергии. В долгосрочной перспективе зелёная энергетика будет определять конкурентоспособность стран, экологическую стабильность планеты и качество жизни будущих поколений.

Заключение

Зелёная энергетика представляет собой ключевое направление для обеспечения устойчивого будущего планеты. Переход на возобновляемые источники энергии необходим для решения актуальных проблем, таких как изменение климата, загрязнение окружающей среды и энергетическая зависимость. Опыт ведущих стран, таких как Германия, Китай, США, Дания и Исландия, демонстрирует, что переход к зелёной энергетике возможен при наличии политической воли, технологических инноваций и эффективной государственной поддержки. Развитие технологий аккумуляторов, водородной энергетики и умных сетей будет способствовать дальнейшему росту зелёной энергетики и обеспечению энергетической безопасности. В долгосрочной перспективе, зелёная энергетика станет не только основой конкурентоспособности стран, но и гарантией экологической стабильности и качества жизни будущих поколений.

Список литературы:

1. International Renewable Energy Agency (IRENA), *Renewable Capacity Statistics 2024* – irena.org
2. Statistisches Bundesamt (Federal Statistical Office of Germany), 2024 – destatis.de
3. U.S. Energy Information Administration (EIA), 2024 – eia.gov
4. Danish Energy Agency, 2024 – ens.dk
5. National Energy Authority of Iceland, 2024 – nea.is
6. United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC), 2024 – unfccc.int
7. IRENA, *Renewable Energy and Jobs – Annual Review 2023* – irena.org
8. White House Briefing Room, *Inflation Reduction Act of 2022* – whitehouse.gov

¹⁶ White House Briefing Room, 2022)

¹⁷ Danish Energy Agency, 2024

¹⁸ National Energy Authority of Iceland, 2024

¹⁹ <https://unfccc.int>

Хамидова Садафмох Халимовна

Доктор (PhD) кафедры «Налог и налогообложения» Таджикского государственного университета коммерции

РОЛЬ НАЛОГОВОЙ ПОЛИТИКИ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Аннотация. В статье рассмотрено роль налоговой политики в обеспечении экономической безопасности в Республике Таджикистан и их содержание к оценке.

Ключевые слова: налоговая политика, экономическая безопасность налоговая система, налоговые платежи, налоговый контроль.

Налоговая политика страны формируется и осуществляется под постоянным воздействием внешней среды, влияние которой обуславливают следующие ее составляющие: положение страны на международной экономической арене, отраслевая и региональная структура экономики, условия конкуренции, инфляционные процессы.

Формирование налоговой политики Таджикистана, исторически, основывалось на следующих положениях:

- 1) образцом эффективности являлись налоговые системы ведущих западных стран;
- 2) в ходе заимствования западных идей, налоговая система становится столь же эффективной и стимулирующей условий;
- 3) конечным итогом и целью формирования налоговой системы явилось принятие Налогового кодекса.

Налоговая политика выступает в качестве косвенного метода государственного регулирования, поскольку она лишь формирует условия экономической заинтересованности или незаинтересованности в деятельности юридических и физических лиц и не строится на базе властно-распорядительных отношений.

Вместе с тем, поскольку налоговая политика более гибко воспринимается экономикой, чем прямые методы государственного регулирования, она наиболее часто применяется в современных системах.

Исторически, в процессе разработки налоговой системы практически не затрагивались вопросы обеспечения экономической безопасности в налоговой сфере, что, впоследствии, стало причиной массового уклонения от налогов путем использования многочисленных «серых» схем, которые сейчас составляют основную угрозу экономической безопасности в налоговой сфере [4].

В Республики Таджикистан изменения в политической сфере вызывает необходимости в обеспечения экономической безопасности страны для защиты национальных интересов и стабилизации социально-политических условий развития общества.

Исходя из результатов мирового опыта, поддержание экономической безопасности страны ведет к стабильности и независимости государства, успешному развитию общества. Именно поэтому обеспечение экономической безопасности является одним из важнейших национальных приоритетов.

Благодаря экономической безопасности должны достигаться единство интересов всех субъектов, должны подавляться риски, угрозы и кризисное состояние страны [1. С. 534].

Существуют различные подходы к видовой классификации экономической безопасности, среди которых можно выделить наиболее распространенные - уровневый и функциональный, представленные которые представлено на рисунке 1.

Рисунок 1 - Подходы к экономической безопасности

безопасность, в рамках которой налоговая система выступает как самая уязвимая сфера и нуждается в особом контроле со стороны государства.

Государство, устанавливая налоги, стремится, прежде всего, обеспечить себе необходимую материальную базу для осуществления возложенных на него задач, которые реализуются посредством налоговой политики, являющейся частью финансовой политики государства. Дестабилизация налоговой системы отрицательно отражается на финансово-хозяйственной деятельности экономических субъектов на всех стадиях процесса воспроизводства.

Важнейшей составляющей частью экономической безопасности является налоговая безопасность, предполагающая реализацию законодательно утвержденных норм и правил налогообложения, налогового планирования и прогноза, а также контроля за соблюдением налогового законодательства Республики Таджикистан.

Налоговая безопасность имеет прямую связь не только с государством, но и с самим налогоплательщиком. С государством она связана, как с получателем налогов в доходную часть бюджета, а с организацией или физическим лицом, как плательщиком налогов [5].

Налоговая безопасность организации — это финансово-экономическое состояние налогоплательщика, обеспеченное минимизацией налоговых обязательств и рисков. При этом, со стороны хозяйствующего субъекта полностью и своевременно уплачиваются начисленные налоги, а со стороны исполнительных и законодательных органов обеспечивается предусмотренная законом защита налогоплательщика. Это способствует росту чистой прибыли и повышению экономической безопасности как налогоплательщиков, так и государства.

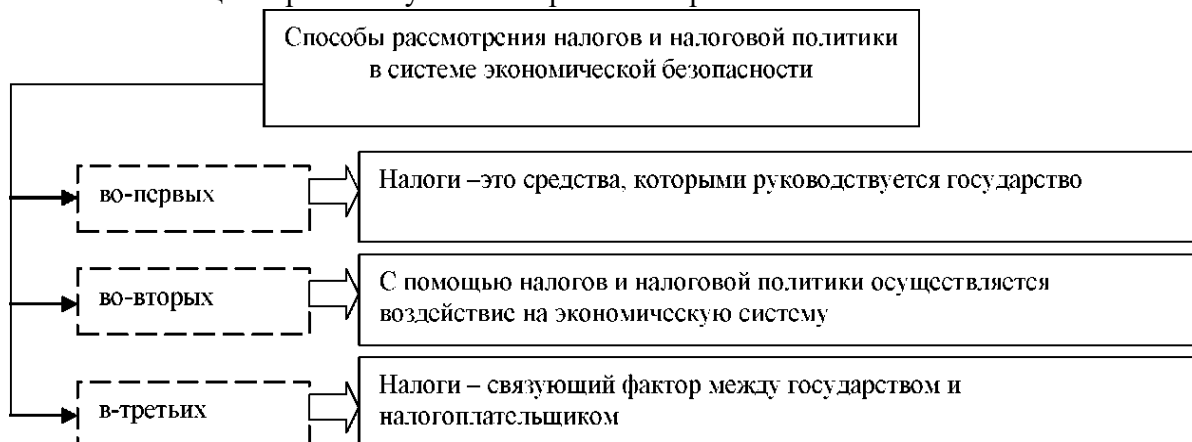
Одной из важнейших проблем настоящего времени российской экономики, является отсутствии согласованности между собой политик национальной безопасности и социальной политики, национальной безопасности и инвестиционной политики и т.д.

Роль налогов и налоговой политики очень велика. В них закладываются определенные принципы, критерии и показатели налоговой безопасности.

Поэтому налоги и налоговую политику необходимо в системе экономической и финансовой безопасности рассматривать в следующих аспектах, представленных на рисунке 2.

Рисунок 2 - Аспекты рассмотрения налогов и налоговой политики в системе экономической безопасности

В настоящее время в условиях развития рыночных отношений самыми важными

проблемами в сфере налогообложения и экономической безопасности являются неполнота собираемости налоговых платежей, по отношению к начисленным налогам и сборам, а также уклонение налогоплательщиков от уплаты налогов, в целях максимизации своих доходов.

Налоговая политика отражает непостоянство в развитии страны. За последние годы принимались множественные изменения в действующую налоговую систему, однако они не способствовали устранению ее недостатков, поскольку эти изменения носили разрозненный характер и не были связаны единой программой. Государство при проведении налоговой политики должно решить сложную задачу. С одной стороны, выполнение обязательств перед обществом в экономике и социальной сфере требуют роста налоговых поступлений в бюджетную систему. С другой стороны, необходимое ускорение экономического роста и инвестиционной деятельности, поддержка частного предпринимательства предполагает проведение либеральной налоговой политики, включая снижение налоговых ставок и расширение налоговых преференций.

Основной приоритет в современных условиях в сфере финансовой безопасности принадлежит борьбе с внутренними и внешними угрозами, подрывающими экономическую основу государства, которые начинают свое развитие на региональном уровне. Перед всеми субъектами государственного налогового управления на сегодняшний день стоит важнейшая задача по созданию налогового режима, способного обеспечить полный и своевременный сбор налогов, достаточных для финансирования государственных расходов, и создать благоприятные условия для ускоренного экономического роста [2. С. 14-15].

Правительством РТ уже реализовано множество мер в области реформирования налогообложения, тем не менее, в будущем основными приоритетами эффективной налоговой политики останутся следующие ее стратегические направления.

Можно выделить следующие направления совершенствования налоговой политики в Таджикистане для обеспечения стабильного развития и экономической безопасности:

- 1) уменьшение налоговой нагрузки для хозяйствующих субъектов, инвестирующих в развитие новых технологий;
- 2) совершенствование специальных режимов для малого предпринимательства;
- 3) упрощение налогового учета и его сближение с бухгалтерским учетом;
- 4) совершенствование системы применения налоговых льгот;
- 5) расширение налогооблагаемой базы за счет предотвращения ухода от налогов и перехода бюджетных средств в теневой сектор экономики.

Развитие налоговых систем на современном этапе реализации налоговой политики ограничивается отсутствием конструктивных территориальных различий между субъектами

РТ по составу налогов, характеристике плательщиков и элементов, параметрам налогового администрирования.

Инструментарий налогового регулирования не способен реально влиять на социально-экономическое развитие территорий и заинтересованность властей в укреплении налоговой безопасности и наращивании облагаемой базы.

Проблема находится в плоскости перераспределения налоговых полномочий по видам налогов в соответствии с их функциональным потенциалом, решение которой достижимо при установлении эффективного соотношения между этими полномочиями и функциями налогов:

1) регулятивные полномочия должны применяться для налогов эластичных с позиции экономического развития;

2) достаточность подобных полномочий позволит учитывать особенности территориального развития и будет способствовать внутри страновой налоговой конкуренции.

В этой связи представляется целесообразным разработка комплекса рекомендаций по расширению налоговых полномочий субъектов РТ, которые, во-первых, должны осуществляться на основе учета конструктивных территориальных различий между ними и во-вторых, обязательно проходить предварительную апробацию.

Таким образом, рациональное построение налоговой системы, систематизация налоговой политики, адаптация ее к сложившимся социально-экономическим условиям развития, позволят нейтрализовать налоговые риски как важную составляющую финансовых угроз и укрепить экономическую безопасность субъекта РТ и всего государства.

Литература

1. Вечканов, Г.С. Экономическая безопасность: учебник для вузов/ Г. С. Вечканов- М. Издательство Юрайт, 2011. - 534с.

2. Мещерякова, Л. А. Направления и перспективы развития социально-экономической системы региона /Л. А. Мещерякова // Экономические науки. - 2013. - №9. - С. 14-16.

3. Основы государственного налогового менеджмента [Электронный ресурс. - Режим доступа: <http://bzbook.ru/Nalogovyy-meneditment.19.html>

4. Основы налоговой безопасности // [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://venec.ulstu.ru/lib/disk/2012/ep/content/file72.htm>

Махмаризозода Б.М.

ТАКМИЛИ АНДОЗБАНДИИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур андоз ва рақамикунонии низоми андозбандӣ яке аз унсурҳои ҳатмии иқтисодиёти даврони гузашта ва муосир маҳсуб доништа шудааст. Он ҳамчун раванди ситонидани як қисми даромадҳои пулӣ, молии аҳоли, субъектҳои хоҷагидор ва дигар шахсон, ки дар ҳудуди давлати алоҳида қор ва фаъолият мекунанд, ифода меёбад. Муаллиф ба яке аз масоили ҳалталаби низоми маорифи кишвар таваҷҷуҳ намуда, гузориши масъала, баррасӣ ва ҳалли онро зарур шуморидааст. Ба ақидаи муаллиф низоми андозбандии МТОК ва содагардонии он заминааст дар рушди соҳаи маорифи кишвар ба ҳисоб меравад.

Вожаҳои калидӣ: такмилдиҳии андозбандӣ, рақамикунонии андоз, андоз, низоми маориф, технологияи муосир, самаранокӣ, бучети давлатӣ, андозбандӣ, омилҳои мустақим ва ғайримустақим, моделҳои андозбандӣ.

Гузариш ба муносибатҳои навини иқтисодӣ дар шароити имрӯза нишон медиҳад, ки соҳаи маориф яке аз соҳаи муҳимтарини давлатӣ баҳисоб рафта, таҳкимбахши ҷамъияти солим ва тақвиятсозии насли умедбахш мегардад.

Соҳаи маориф яке аз соҳаҳои калидии рушди иҷтимоӣ ва иқтисодии тамоми кишварҳо буда, баҳри баланд гардидани маърифату маънавиёти аҳоли нақш бозида, дар рушди захираҳои инсонӣ, ки асоси инкишофи ҳар як кишри ҷомеаро ташкил медиҳад. Бинобар ин, дар ин самт, бахусус, масъалаи маблағгузориҳои соҳаи маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сол то

сол таквият ёфта, Ҳукумати мамлакат барои рушди соҳаи мазкур диққати аввалиндараҷа зоҳир менамояд.

Бояд қайд намуд, ки муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ғайрибучетӣ дар қатори дигар субъектҳои хоҷагидорӣ як қатор андозҳои муқаррарнамудаи Кодекси андозро пардохт менамоянд, ки аз нигоҳи мо, инҳо вобаста ба вазни воридшавӣ ба буҷет (дар соли молиявии 2023) чунин гурӯҳбандӣ карда мешаванд (ҷадвали 1.):

Ҷадвали 1. - Воридоти андозҳо аз муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ давоми солҳои 2019-2023 дар миқёси ҷумҳурӣ (шахсони ҳуқуқӣ)

ҳазор сомонӣ

Солҳо	2019	2020	2021	2022	2023	Соли 2023 нисбати соли 2019
Хизматрасонии таълимӣ	331968,4	344 331,9	384248,3	377577,6	382070,1	115,0
аз ҷумла:						
Андози даромад аз шахсони воқеӣ	233675,8	247 600,7	284573,5	283107,8	284806,5 (74,55%)	121,8
Андози даромад аз шахсони ҳуқуқӣ	10551,6	13 794,4	14 338,3	13 293,1	14090,7 (3,69%)	133,5
Андоз аз арзиши иловашуда	19318,8	19 541,6	16 331,5	18 812,3	19188,6 (5,02%)	99,3
Андози иҷтимоӣ (ғайрибучетӣ)	52686,6	37 679,9	48 915,2	40 578,0	41795,3 (10,93%)	79,3
Низомии соддакардашуда	3 236,9	2 606,3	3 495,0	3 311,1	3344,2 (0,87%)	103,3
Андоз аз амволи ғайриманқул	2 524,8	2 684,5	2 903,3	3 553,1	3624,1 (0,95%)	140,7
Дигар намуди андозҳо	9 973,8	10 424,5	13691,6	14922,2	15220,7 (3,98%)	149,6

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти омории Раёсати баҳисобгирии даромадҳо ва коркарди эълomiaҳои Кумитаи андозии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2024.

Чуноне ки аз нишондиҳандаҳои ҷадвали 1 бармеояд, муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар раванди пардохти андозҳо мавқеи намоён дошта, давоми солҳои таҳлилшаванда ҳиссаи андозсупории онҳо бо маротиб боло рафтааст. Дар ин самти андозсупорӣ ҳиссаи андозии даромад аз шахсони воқеӣ (кормандон) нисбат ба дигар намуди андозҳо зиёд буда, дар сатҳи хизматрасонии олии таълимӣ соли 2019 бештар аз 72 фоизро ташкил намуда, ин нишондод дар соли 2023 ба бештар аз 74 фоиз баробар гаштааст. Ин рақамҳо аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ шумораи зиёди кормандон фаъолият менамоянд.

Дар баробари ин дастгирии давлатӣ дар рушди муассисаҳои таҳсилотии ғайрибучетӣ дар шароити муосир амри воқеӣ буда, барои озод намудани онҳо аз баъзе андозҳо зарурати воқеӣ ба вуҷуд омадааст.

Бояд қайд намуд, ки «бо баробари таквият ёфтани муассисаҳои таҳсилотии ғайрибучетӣ тариқи додани имтиёзҳо, сарбории бучети мамлакат барои соҳаи маориф камт гашта, маблағҳои озодгашта ба зиёд намудани маоши кормандони муассисаҳои таҳсилотии бучетӣ метавонад истифода карда шавад» [1].

Таваччуи раҳбарияти давлат имрӯз пура ба баланд бардоштани сатҳу сифати мутахассисони соҳаи маориф мебошад, ки ин соҳа соҳаи асосии давлат ба шумор меравад.

Бояд қайд намуд, ки тайи солҳои истиклолияти давлатӣ теъдоди муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ хеле назаррас афзуда, шумораи онҳо дар соли таҳсилоти 2024 - 2025 ба 48 адад расидааст.

Ҷадвали 2. – Динамикаи афзоиши шумораи муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, теъдоди кормандон ва шумораи донишҷӯён давоми солҳои таҳсили 2018-2024

Солҳои таҳсил	Шумораи муассисаҳои олии касбӣ	Аз ҷумла ғайрибу-ҷетӣ (худмаб-лағзӯзор)	Теъдоди кормандон	Шумораи донишҷӯён		
				Ҳамагӣ	Бучетӣ	Шартномавӣ
2018-2019	39	3	10581	209768	65132	144636
2019-2020	40	3	11681	229626	67316	162310
2020-2021	41	4	11746	245900	63564	182336
2021-2022	41	4	12642	239539	60797	178742
2022-2023	46	5	11762	218098	55917	162181
2023-2024	48	6	13989	214435	62648	151787

Сарчашма: Маҷмӯаи омили соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қисми 2 . – Душанбе, 2024. С. 128,167. Маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҷмӯаи омори. – Душанбе, 2024. С. 65,98.

Имрӯзҳо аксарияти давлатҳои рӯ ба тараққи чаҳон оид ба масъалаи рушди соҳаи маориф тадбирҳои заруриро андешида, дар тайёр намудани мутахассисони баланд ихтисоси дар бозори меҳнат рақобаттавон стратегияи нав ба навро таҳия ва татбиқ намуда истодаанд. Дар ин замина муҳимияти ҳамгироии иқтисодӣ, ҳамкорҳои тарафайн, шарикиятҳо ва дастаҷамъии фаъолият аҳамияти хоса дорад. Ояндасозӣ иқдоми инноватсиониро мепарастад. Пас дар замони ташаккули рақамикунониҳо вусъатбахшии шарикиятҳо зарур аст.

Ҷалби шарикони стратегӣ бе назардошти хусусиятҳои сиёсӣ ва макроиқтисодӣ, объективона ва дуруст муайян кардани самаранокии тадбирҳои андешидашуда дар самти тақмили қонунгузорӣ оид ба андозҳо ва пардохтҳо имконнопазир аст, зеро ин на танҳо ба таҳлили илмӣ муносибатҳои ҳуқуқии мавҷудаи андоз вобаста аст, балки, имкон медиҳад, ки ояндабинии муайян кардани хавфи андозии субъектҳои хоҷагидор дар як вақт ё тавассути шакли дигари рафтор пешгӯӣ карда шавад.

Барои расидан ба мақсадҳои стратегияи рушди иқтисодӣ муқаррароти регрессивии андоз ва имкониятҳои давра ба давра паст намудани меъёрҳои андозҳои алоҳида дар амалияи низомҳои имтиёзноки андозбандӣ тадбирҳои мушаххас бояд андешида шаванд.

Бинобар ин, шартҳои муҳим ва омилҳои таъмин намудани рушди соҳаҳои иқтисодӣ ва бахшҳои алоҳидаи афзалиятноки он: «паст гардонидани сатҳи гаронии андозҳо ва дарёфти роҳҳои наву пурсамари ҳавасмандгардонии андозбандӣ ҳисобида мешаванд дар ин замина масъалаи дастгирии давлатии андозсупорандагон бо мақсади рушди интенсивӣ низ нақши намоён ва муҳимро ишғол менамояд» [2].

Ба андешаи мо, дар ин замина тақмили низомҳои муқарраргардидаи андозбандӣ ва менеҷменти муосири пурсамари фаъолияти мақомоти андоз дар умум, аз ҷумла, дар соҳаи маориф нақши муассир дорад.

Сиёсати миллии ҳар як давлат ба рушди соҳаи маориф ҳамчун асоси рушди устувори муҳити иҷтимоӣ иқтисодӣ нигаронида шудааст.

Маориф ҳамчун яке аз омилҳои рушд ва шароити асосии ташаккули иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ҷомеа маҳсуб доништа шуда, муайянкунандаи сатҳи сифати зиндагии шоистаи аҳоли мебошад. Дар баробари ин, вусъати сармояи инсонӣ ҳамчун яке аз шартҳои асосии

рушди иқтисодӣ-иҷтимоӣ аз сатҳи таҳсилоти гирифташуда вобаста аст, ки ба хонандагон маҷмӯи маҳорату малакаҳои дар амал татбиқ намудани иқтисодӣ шахсиро тарбия мекунад.

Чуноне, қайд гардид, дар робита ба ҳадафи глобалии ҷомеаи муосир ва таъмини таҳсилоти босифат ва ҳавасмандгардонии имкониятҳои таҳсили якумра барои одамон, кишварҳо вазифадоранд, ки сиёсати ҳавасмандкунӣ ва дастгирии маорифро тавассути механизмҳои гуногуни молиявӣ амалӣ созанд.

Яке аз механизмҳои молиявӣ, ки ҳавасмандии субъектҳои хоҷагидорӣ ва аҳолиро барои омӯзиши илму таҳсил фарогир аст, ба андешаи мо, «истифодаи имтиёзҳои гуногуни андозбандӣ ҳам барои муҳити таълим ва ҳам барои баланд бардоштани тавачҷуи шахсони алоҳида ба гирифтани маълумот ва тақмили ихтисос дар тамоми раванди умр маҳсуб доништа мешавад» [3].

Масъалаҳои назария ва амалияи истифодаи ҳавасмандии андоз ва андозбандии фаъолияти таълимӣ дар қорҳои зиёди олимони соҳавӣ, сармояи инсонӣ ва дигар соҳаҳои таҳқиқот баррасӣ шудаанд. Аз ҷумла, ҷанбаҳои гуногуни сармояи инсонӣ ва нақши соҳаи маориф дар ташаккули он аз тарафи муҳақиқон: Э. Денисон, Р. Солоу, С. Кузнец, Ҷ. Кендрик, С. Фабрикант, И. Фишер ва дигарон таҳқиқот шудаанд.

Ҳанӯз паҳлӯҳои баҳсбарагез ва норӯшан боқӣ мондааст. Мо ҳангоми таҳқиқ ин гуна масоилҳоро бо дарназардошти қорҳои қаблан анҷомдода мавриди омӯзиш қарор дода, вариантҳои ҳалталаби онро дар низои тавсия хоҳем намуд.

Ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ ҳамчун воситаи фискалӣ табиати ғайримустақим дошта, чун омили муҳим дар қабули қарорҳои сармоягузорӣ, аз ҷумла сармоягузорӣ ба соҳаи маориф хизмат мекунад.

Дар адабиёти иқтисодӣ масъалаҳои андозбандӣ дар ин соҳа бештар хусусияти амалӣ дошта, соҳаҳои алоҳидаи андозбандӣ: фаъолияти таълимӣ, андозбандии муассисаҳои таҳсилоти буҷетӣ, маблағгузори муассисаҳои таҳсилоти олии касбиро баррасӣ мекунад.

Чуноне қайд намудем, муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ мувофиқи муқаррароти Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон номгӯи зиёди андозҳоро пардохт мекунад. «Чун дигар субъектҳои хоҷагидорӣ се намуди андоз вобаста ба вазъи воридшавӣ ба буҷетро ҳамчун андозҳои асосӣ пардохт менамоянд: андоз аз даромад, андоз аз арзиши иловашуда ва андози иҷтимоӣ.» [4].

Гуфтаҳо шаҳодати он аст, ки муқаррароти қисмҳои алоҳидаи «Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳисоб намудан ва пардохти андоз аз арзиши иловашуда (ААИ), андоз аз даромад, андози иҷтимоӣ пеш аз ҳама вобаста ба мавзӯи мавриди назаргардида, ҳоло ба таҳлилу тақмили зиёд ниёз доранд.» [5].

Гарчанде, зуд зуд ба Кодекси андози амалкунанда тағйиротҳои иловаҳо ворид карда мешаванд, ба андешаи мо он ҳанӯз ҳам пурра комил нест ва боз ниёз ба тақмил дорад.

Дар шароити ташаккули иқтисоди рақамӣ масоили андоз ва андозбандӣ тибқи консепсияҳои қабулшуда ва талаботи давраи замон, яъне низоми электронӣ, ба хусус рақамикунонии фаъолиятҳо ба роҳ монда мешавад. Дар ин ҳолат шафوفият ва пардохтҳои саривақтии андоз ба бучаи давлат таъмин карда мешавад. Ҳоло дар ин самт аксари аҳолии кишвар бо дарки маърифати молиявӣ масъулияти андозсупорӣ ҳамрадиҳои иқдомҳои созгори Ҳукумати кишвар мебошанд. Дар ин замина татбиқи Ҳукумати электронӣ раванди андозсупорандагонро ҳам танзим ва ҳам суръат мебахшад.

Рақамикунонии фаъолият барои пардохтҳои саривақтӣ ва бе хароҷотҳои иловагӣ заминаи мусоид фароҳам меорад. Дар шароити ташаккули иқтисоди рақамӣ дар тамоми соҳаҳои истифодаи технологияҳои муосир ва татбиқи фановариҳои рақамӣ самараву сифати иҷрои қору амалиётҳои вусъат мебахшанд.

«Ҷамъовариҳои маблағҳои андоз бо роҳи интенсивӣ, аз ҳисоби тағйири қоидаҳо ва меъёрҳои андозбандӣ, инчунин, низоми идоракунии мақомоти андоз, қабули чораҳои таъсирбахш оид ба низоми маъмурикунонии андоз ва тақмили он, пешгирии ҳолатҳои саркашӣ аз супоридани андозҳо амалӣ карда мешавад.» [6].

Дар асоси таҳлилу мушоҳидаҳои илмӣ дида мешавад, ки иқтисодори андозии гурӯҳҳои алоҳидаи андозсупорандагон ғайри воқеъбинона муайян гардида, маълумотҳо доир ба объектҳои андозбандӣ нопурра ва номукаммал пешниҳод мегарданд, ки дар натиҷа сарбории андозбандӣ барои онҳо зиёд гардида, мушкилоти сари вақт пардохт намудани андозҳо ва афзоиши пинҳон намудани манбаи андозиро ба миён меорад.

Бинобар ин, ба андешаи мо, бобати ислоҳ намудани чунин мушкилот амалигардонии ҳамгироии электронии байни мақомоти андоз ва андозсупорандагону мақомотҳои дигари ҳокимияти давлатӣ зарурати ҳамаҷониба дорад.

Ҳангоми таҳқиқоти илмӣ худ, мо чаро маҳз ба такмили андозбандии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ тавачҷуҳ зоҳир намудем ва чӣ моро маҷбур сохт. Пеш аз ҳама мо зарурияти такмилдиҳиро дар имтиёзҳои андозбандӣ ва ё кам кардани фоизи пардохти андоз мебинем. Ин аз чӣ гувоҳӣ медиҳад. Якчанд нуктаи назарро мехостем баён карда бошем:

-дар шароити рушди технологияҳои иттилоотиву инноватсионӣ озод кардани андоз аз арзиши иловашуда ё ҳамми фоизҳо. Танҳо дар ин сурат муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ имконият ва эҳтимолияти таъминшавӣ ё харидории таҷҳизотҳои технологию муосиро ба даст оварда метавонанд;

- зарурияти такмилдиҳии фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ бо дар назардошти шакли моликият, манзури мо аз хусусигардонии қисми муайяни онҳо. Дар ин замина сарфаи сарбории низоми буҷети кишвар ба системаи маориф таъмин карда мешавад. Яъне буҷаи кишвар ба соҳаҳои дигари муҳимми таъминкунандаи стратегияи рушди иқтисодиёт равона карда мешавад;

-самти дигар, ин татбиқи Консепсияи иқтисоди рақамӣ ва дар ин замина таъмини шафافيةи фаъолияти МТОК;

-тавре таҷриба нишон медиҳад дар кишварҳои мухталиф муассисаҳои таълимӣ на танҳо объекти андозбандӣ, балки аз супоридани он пурра озод мебошанд. Рушди соҳаи маориф сарчашмаи рушди соҳаҳои иқтисодиёт мебошад;

- такмилдиҳии дилхоҳ объект аз низоми муайяни корӣ ва фарҳанги корпоративӣ вобастагии зиёд дорад. Дар сатҳи зарурӣ боло бардоштани фарҳангу маърифати молиявӣ хеле муҳим аст ва дар ин сурат такмилдиҳию танзими андозбандӣ имконпазир мегардад;

- ташаккули фарҳангу маърифати рақамӣ, истиқлолияти зехнӣ ва истифодаи самарабахши менеҷменти вақт.

Умедворем, ки дар фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, ба хусус худмаблағгузор бояд имтиёзҳои махсуси андозбандӣ роҳандозӣ карда шаванд, ки дар таҳқиқи матлаби мазкур бояд андешаҳои ҷолибу эҷодӣ рӯи кор оянд.

Бояд зикр намуд, ки нуктаҳои зикргардида дар роҳи такмилу танзими андозбандии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ метавонанд нақши назаррас дошта бошанд, зеро имрӯз вақти он расидааст, ки ба муассисаҳои таҳсилоти олии касбии худмаблағгузор зиёд диққат дода бо ҳамин васила теъдоди онҳоро зиёд гардонем, то ин ки харочортҳои буҷети давлатӣ ба соҳа сарфа гардида, маблағҳои сафашуда барои боз ҳам афзоиш додани сатҳи музди меҳнати муассисаҳои буҷетӣ равона карда шаванд.

Пас аз таҳқиқ ва натиҷагирӣ аз корҳои анҷомдодашуда маълум гардид, ки мукаммалгардонии механизми андозбандии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ барои судмандии фаъолияти системаи маорифи кишвар таъсири беандоза дорад. Таҷрибаи кишварҳои пешоҳанг ва муваффақ нишон медиҳад, ки дар аксари кишварҳои хориҷа муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, ки шакли моликиятшон ғайридавлатӣ мебошад ва ин гуна таҷриба барои кишвари мо низ аҳамияти хоса дорад. Масалан дар Ҷумҳурии Қазоқистон ва ё Ўзбекистон 60-70 фоизи муассисаҳои таҳсилоти олии касбии ғайридавлатӣ мебошанд ва ин дар ғайи гардонидани буҷаи давлат саҳми назаррас мегузорад. Дар ҷумҳурии мо ҳамагӣ 4-5 муассисаи ғайридавлатӣ фаъолият дорад, ки хеле кам мебошад. Моро месазад, ки дар ин ҷода корҳои зиёдиро ба анҷом расонем ва пайваста роҳҳои афзалиятноку манфиятборро пайгирӣ намоем.

Адабиёти истифодашуда:

1. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон (Ахбори Маҷлиси олии ҚТ, с.2012., №9, мод. 838, с. 2013, №12, мод. 889, мод.890; с. 2015, №3, мод. 210. Қарори Маҷлиси миллии Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 ноябри соли 2021, № 549
2. Маҳмаризозода Б.М. Баҳодиҳии ҳолати иқтисодии муассисаҳои ғайрибучетии соҳаи маориф ва тақвият ёфтани он тавассути дасғирии давлатӣ [Матн] / З.С Султонов Б.М. Маҳмаризозода // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон.- Душанбе, 2024. -№ 4/1 (54). С.317-323. ISSN 2308-054X.
3. Қурбонов Б.М. Асосҳои назариявии андозбандии муассисаҳои олии таълимӣ дар шароити муосир [Матн] /Ғ Д Ашуров А Р Қурбонов Б.М. Қурбонов // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон.- Душанбе, 2023. -№2/1 (46).С.52-55. ISSN 2308-054X.
4. Қурбонов Б.М. Вазъи муосири андозбандии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва таҳлили он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Б.М. Қурбонов // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон.- Душанбе, 2023. -№4/2 (50).С.195-202. ISSN 2308-054X.
5. Қурбонов Б.М. Андозбандии муассисаҳои таълимӣ дар шароити муосир [Матн] / Б.М. Қурбонов // Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айний.- Душанбе, 2022. -№ 2 (14).С.61-64. ISSN 2707-9996.
6. Қурбонов Б.М. Мушкилоти танзим ва маъмурияти андоз дар муассисаҳои олии касбӣ [Матн] / Ғ. Д. Ашуров Б.М. Қурбонов // Ахбори академияи миллии илмҳои Тоҷикистон-«Дониш»Душанбе, 2023. -№3,2023 (272).С.137-144.

Махсумзода Нигина Давлат

НИЗОМИ АНДОЗБАНДӢ ДАР АСРҲОИ МИЁНА

Анотатсия. Дар мақолаи мазкур низоми андозситонӣ дар асрҳои миёна, ки дар осори муаррихону мутафаккирони тоҷику форс инъикос гардидааст, баррасӣ карда мешавад.

Вожаҳои калидӣ: Сомониён, Тоҳириён, андозситонӣ, хироч, иқтисодиёт, низоми моливӣ, иҷтимоӣ, адолат.

Низоми андозситонӣ ҳанӯз дар замони ҳукумати Тоҳириён ва Сафғориён шакл гирифта, дар давраи Сомониён тартибу низоми он такмил ёфт. Чанде аз муҳаққиқон ба маълумоти хеле ҷолиби ибни Хурдодбех, ки доир ба ҷуғрофиё ва андозситонии давлати Тоҳириён (821-873) овардааст, мароқ зоҳир карда, онро иқтибос намудаанд. Вобаста ба мансубияти мантиқии асари мазкур зарурати бозгӯии пурраи ин масъала, ки то андозае аз вазъи иқтисодиву иҷтимоии замон дарак медиҳад, пеш меояд.

Дар «Ал-Масолик ва-л-мамолик»-и ибни Хурдодбех миқдори хирочи аз Хуросон ва дигар манотиқи дар тобеияти давлати Тоҳириён (821-873) буда, ки дар давраи ҳокимияти Абулаббос Абдуллоҳ ибни Тоҳир (826-827) барои ду сол (826-827) ситонда шудааст, ба тариқи зайл омадааст: «Хирочи Хутталон, Балх, Саъдхурра ва кӯҳистонҳояш садӯ наваду се ҳазору сесад дирҳам, Хулм - дувоздаҳ ҳазору сесад дирҳам, Қабруғаш - чаҳор ҳазор дирҳам, Тирмиз - ду ҳазор дирҳам, Руб ва Самангон - дувоздаҳ ҳазору шашсад дирҳам, Ревшорон - даҳ ҳазор дирҳам, Бомӣён - панҷ ҳазор дирҳам, Бармаҳон, Бумарин, Банҷор – дусадӯ шаш ҳазору пансад дирҳам, Тирмиз - чихилу ҳафт ҳазору сад дирҳам аст, Байнақон - се ҳазору пасад дирҳам, Каррон - чаҳор ҳазор дирҳам, Шиқинон - чихил ҳазор дирҳам, Ваҳон - бист ҳазор дирҳам, Мандаҷон - ду ҳазор дирҳам, Аҳарун - сию ду ҳазор дирҳам, Каст - даҳ ҳазор дирҳам, Наҳом - бист ҳазор дирҳам, Чағониён - чихилу ҳашт ҳазору панҷсад дирҳам, Босоро - ҳафт ҳазору сесад дирҳам, Вошҷирд – ҳазор дирҳам, Андамин ва Замсон - дувоздаҳ ҳазор дирҳам ва сесад сар чорпо, Кобул - ду миллиону панҷсад дирҳам ва аз асирони ғуз ҳазор тан, ки арзиши онон шашсад ҳазор дирҳам аст, Насаф - навад ҳазор дирҳам, Кис - садӯ ёздаҳ ҳазору панҷсад дирҳам, Бутам - панҷ ҳазор дирҳам, Бокбакин – шаш ҳазору дусад дирҳам, рустоки Ҷовон – ҳафт ҳазор дирҳам, рустоки Рӯён – ду ҳазору дусадӯ бист дирҳам, Афна – чихилу ҳашт ҳазор

дирҳам, Хоразм ва Курдар – чаҳор саду ҳаштоду нӯҳ ҳазор дирҳами хоразмӣ, Омул – дусаду наваду се ҳазору чорсад дирҳам аст.

Дар он сӯйи рӯд Бухоро қарор дорад, ки дорои куҳандиз аст, хироҷаш як миллиону саду ҳаштоду нӯҳ ҳазору дусад дирҳами ғитрифӣ аст. Суғд ва дигар ноҳияҳое, ки дар назорати Нӯҳ ибни Асад аст, - сесаду бисту шаш ҳазору чорсад дирҳам, ки дусаду ҳаштод ҳазор дирҳами муҳаммадӣ аз Фарғона ва чихилу шаш ҳазору чорсад дирҳами хоразмӣ ва мусайябӣ аз шаҳрҳои Туркистон аст. Аз қарбосҳои ғализи қундаҷӣ низ ҳазору саду ҳаштоду ҳафт пирохан ва аз варақҳои оҳан ҳазору сесаду қитъаи дунима, ки маҷмуан ду миллиону саду ҳафтоду ду ҳазору панҷсад дирҳами муҳаммадӣ мегардад, як миллиону ҳаштоду нӯҳ ҳазор дирҳами муҳаммадӣ он аз Суғд. Ва маъдан дар Буттам ҳосил ояд ва маъдани намак дар Кис ва хироҷи Кис, Насаф, Буттам ва дигар ноҳияҳои Суғд як миллиону ҳаштоду нӯҳ ҳазор дирҳами муҳаммадӣ мебошад. Хироҷи Усрушана панҷоҳ ҳазор дирҳам, ки чихилу ҳашт ҳазор дирҳами он муҳаммадӣ ва ду ҳазор дирҳами дигар мусайябӣ аст. Шош маъдани нуқра– шашсаду ҳафт ҳазору сад дирҳами мусайябӣ, Хучанд – сад ҳазор дирҳами мусайябӣ аст»²⁰.

Доир ба гирифтани хироҷ дар замони Сомониён дар «Аҳсану-т-тақосим фи маърифат-ил-ақолим»-и Муқаддасӣ (946-990) чунин маълумот омадааст: «Хироҷ: бар Фағона – дувисту ҳаштод ҳазори муҳаммадӣ, бар Шош – яксаду ҳаштод ҳазори мусайябӣ, бар Хучанд – сад ҳазори мусайябӣ, бар Суғд, Кеш, Насаф ва Усрушана – як миллиону сиву нӯҳ ҳазору сиву як дирами муҳаммадӣ аст. Хироҷи Исбичоб чаҳор доикӣ аст бо як микнаса аст, ки ба ҳадоёи дигар ҳамасола барои султон фиристода мешавад. Хироҷи Бухоро як миллиону яксаду шасту шаш ҳазору ҳаштсаду наваду ҳафт дирҳами ғитрифӣ аст»²¹.

Дар «Сурату-л-арз», ки нигориши он ба замони давлатдорӣ Сомониён рост меояд, муаллиф Ибни Ҳавқал (нимаи дуюми асри X), ба риояи ҳадди инсофи хироҷбандии ҳукумати оли Сомон, ки дар Машриқ устувору комилтарин ҳисоб меёбад, ишора намуда, қайд кардааст: «... ба ҳангоми мусофирати ман бад-он ҷо ҷибояти Хуросон ва Мовароуннаҳр мутааллиқ ба Абӯсолех Мансур ибни Нӯҳ буд ва дар сол ду бор, яъне дар ҳар шашмоҳа бист миллион дирҳам ҳамл мешуд. Ва агар хироҷи ҳарду шашмоҳа лозим менамуд, ҷамъан чихил миллион дарҳам мерасид. Хироҷи як ҷариби (масоҳати тахминан ба даҳ ҳазор метри мураббаъ баробар) кӯчак аз 1/4 дирҳам то 2/3 ва то 3/4 аст ва ман Мансур ибни Нӯҳро дидам, ки ҳар сол чаҳор ҷира (миқдори ғизо ва пӯшоке, ки ба ғулому навкар муқаррар мешуд) ба таври мудовим ва лоянкатеъ (ба таври доимӣ) меод ва ҳар ҷира дар сари навад рӯз (се моҳ) пардохт мешуд ва нахуст ба ғуломон ва ҳосону сарони лашкар ва сипас ба соири коргуздорон мебардохт. Маблағи ҳарҷира панҷ миллион дирҳам ва чаҳор ҷира муодили маблағи як хироҷ буд ва ин кор дар охири сол ба соири мардумони мамлакат шомил мешуд. Ва атоёе, ки ба мардум меоданд, бо ҷибояти мазкур баробарӣ мекард ва аз рӯйи тайиби нафс, шодиву масаррати хотир ва ғибтае, ки ба барқарории адолати комил доштанд, анҷом мегирифт»²².

Ҳамин риояи адолати андозбандиро дар мисоли аз сабаби обхезӣ ва дигар ҳаводис осеб дидани мардум, озод намудани Кармина аз хироҷ, Наршаҳӣ ба тариқи зайл овардааст: «Ба рӯзгори Оли Сомон ва умарои Сомон яке бор ҳазор ҳазор ва саду шасту ҳашт ҳазору понсаду шасту шаш (1 168 566) дирҳам ва панҷ донгу ним будааст бо хироҷи Кармина. Ва аз баъди он ба ҳар тараф хироҷ шуда ва баъзе зиёӣ ба об ғарқ шуда, султон хироҷ аз он мавзеъ бардоштааст. Ва онро, ки об бурда хироҷи онро низ вазъ кардааст. Ва баъзе ба дасти алавиён ва фуқаҳо афтодааст, султон хироҷи онро низ вазъ кардааст. Ва баъзе зиёӣ султон шуда ва хироҷ аз девон пок шудааст, чун Байканд ва бисёр рустоҳои дигар. Ва хироҷи Кармина аз амали Бухоро берун рафтааст»²³.

Дар ин ҷода наметавон аз як маълумоти ҷолиби дигари Наршаҳӣ сарфи назар кард. Чи тавре маълум аст, ба ғайр аз андозситонии ниҳоят вазнин, ки бидуни қоидаҳои шариятӣ пурра

²⁰ Ибни Хурдодбех. Ал-Масолик ва-л-мамолик // Сомониён дар оинаи таърих. Ҷилди дувум. С.15-16.

²¹ Муқаддасӣ. Аҳсану-т-тақосим фи маърифат-ил-ақолим // Сомониён дар оинаи таърих. Ҷилди дувум. С.158

²² Ибни Ҳавқал. Сурату-л-арз // Сомониён дар оинаи таърих. Ҷилди дувум. С.142.

²³ Наршаҳӣ. Таърихи Бухоро. С.72.

дар ихтиёри соҳибмансабони замони феодалӣ қарор дошт, боз маҷбуриятҳои дигаре аз қабилӣ роҳу кӯпруку каналсозӣҳо ва бо роҳи ҷашари иҷборӣ анҷом додани сохтмони масҷиду мадрасаву кӯшкҳо ва ғайра заҳмати тоқатшикан ба гардани аҳли заҳмат бор мешуд. Масалан, дар замони Тоҳириён барои пеши ҳуҷуми кӯчиён ё дигар аҷнабиёноро гирифтани, бо роҳи сафарбаркунии маҷбурии мардуми шаҳр ва атрофи он, рабази (работ – маҳали берун аз девори шаҳр) ниҳоят устуворе бо девори баланду бурҷҳо ва дарвозаҳо бинокарданд, ки сохтмони он соли 849-850 анҷом ёфт. Ҳар қисмати он, ки аз тарафи ҳуҷуми роҳзанони кӯчӣ хароб мегардид, боз аз нав, бо роҳи сафарбаркунии маҷбурий таъмир мешуд²⁴.

Амир Исмоил ин маҷбуриятро низ то андозае ба танзим даровард. Инро дар мисоли сохтани тармими девори Бухоро, ки Наршаҳӣ ёдовар шудааст, метавон равшан тасаввур кард. «Ва ҳар амире, – менависад Наршаҳӣ, – ки будӣ баъд аз он иморат мефармуд ва нигоҳ медошт ва маунату харче азим бар мардумони Бухоро буд. Ва ҳар соли моле азим бибоистӣ ва ҷашарҳои бисёр то ба рӯзгори амир Исмоили Сомонӣ, раҳимаҳу-л-лоҳ, ки ӯ халқро раҳо кард, то он девор хароб шуд ва гуфт: то ман зинда бошам, бораи вилояти Бухоро ман бошам!» Ва он чӣ пазируфт, тамои кард ва пайваста ба тани хеш ҳарб мекард ва нагузошт, ки ба вилояти Бухоро душман зафар ёбад»²⁵.

Аз хусуси то андозае риоя намудани адолати иҷтимоӣ нисбат ба донишмандону ҳунармандон низ далелҳо ба назар мерасанд. Рушди ҳунармандӣ ва тиҷорат ба танзими ҳаҷми барои мардум дастраси андозу маҷбуриятҳои феодалӣ бетаъсир набуд.

Масалан, даромади Сомониён 45 миллион дирҳам муайян шудааст, ки бевосита ба ихтиёри онҳо ворид мешуд. Андози барои халифа муайяншуда аз вилоятҳои шарқӣ дигар ба маркази хилофат интиқол дода намешуд. Аз маблағи ба ҳазинаи Сомониён воридшуда 20 миллион дирҳам барои музди маоши ҳарбиён (дар ҳар се моҳ -5 миллион) ҷудо карда мешуд. Хизматчиёни маъмурии дар вилоятҳо дар сатҳи як вазифа буда, музди якхела мегирифтанд²⁶. Вале ин маъноӣ онро надорад, ки масъалаҳои иҷтимоӣ ҳалли ҳудро ёфта бошанд. Дар замони истибдоди феодалӣ ин фақат орзуи дастнорас буда метавонист. Маълумоти дар ин бора овардаи муаллифони асри миёнагиро чун ҳақиқати бебаҳс қабул кардан шарт нест. Онҳо, ки аксаран хизматгузори дарбор буданд, аз мадҳбаёнӣ фосила гирифта наметавонишанд.

Ҳамчунин аз осори онҳо пайдо кардани маълумоти пурраи оморӣ доир ба тарзу ҳаҷми андозбандӣ ва хароҷоти расмӣ маблағи дар ҳазинаи давлат ё шоҳ ҷамъ омада, ниҳоят мушқил, аниқтараш ғайриимкон аст. Сабаби онро дар мавҷудияти хоҷагидорӣ натурали номутамарказии низомӣ моливӣ, номуназамии интиқоли пул ба ҳазинаи давлат, ки дар бисёр маврид волиёни саркашҳо ҷудоноҳҳо онро ҷиддан ҳалалдор мекарданд ва билохира дар соҳибихтиёрии пурраи амир доир ба хароҷоти маблағи ба ҳазина воридшуда, бояд дид. Хулоса, тарзи муносибатҳои иқтисодӣ ба ҷомеаи феодалӣ хос, барои ба тартиб овардани маълумоти зарурии оморӣ ба муаллифони замон имкон намедод. Аз ин рӯ наметавон дар осори ба мерос гузаштаи онҳо маълумоти ҷамъбастиву таҳлилии тарзу ҳаҷми андозбандиро пурра барои тамоми қаламрави давлати Сомониён дарёфт.

Ин водор месозад, ки муҳаққиқон таҳқиқу таҳлили амалиёти молиявӣ ба воридоту хароҷоти маблағи ба ҳазинаи давлат иртиботдоштаро, танҳо дар асоси маълумоти ба вилоятҳои ҷудогона бахшидаи муаррихони асри миёнагӣ, муқоиса ва ҷамъбасту хулосабарорӣ намоянд. Вале ин ҳаргиз маъноӣ беъатибор ва камъатибор будани маълумоти дастраси маъхазиро надорад. Муаллифон аз доираи таъсири воқеияти замон берун буда наметавонишанд. Аз ин манзар маълумоти онҳо то имрӯз қимати маъхазии ҳудро нигоҳ дошта, барои муҳаққиқони оянда чун манбаи пунарзиши таърихӣ хизмат хоҳад кард.

АДАБИЁТ:

1. Бартольд В.В. Таджики. Исторический очерк // Сочинения. – Т. II. – Кн. 1.

²⁴ Ҳамин ҷо, саҳ. 75.

²⁵ Наршаҳӣ. Таърихи Бухоро. С. 74.

²⁶ 1. Бартольд В.В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия // Сочинения. – Т. I. – М.: ИВЛ, 1963. С. 298.

2. Бартольд В.В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия // Сочинения. – Т.І. – М.: Издательство Восточной литературы (ИВЛ), 1963.

3. Ибни Ҳавқал. Сурату-л-арз // Сомониён дар оинаи таърих. Ҷилди дувум. – Хучанд, 1998.

4. Ибни Халдун. Китоб-ул-ибар. Муқаддима; Китоб-ул-ибар. Таърих // Сомониён дар оинаи таърих. Ҷилди дувум. – Хучанд, 1998.

5. Муқаддасӣ. Аҳсану-т-тақосим фи маърифат-ил-ақолим // Сомониён дар оинаи таърих. Ҷилди дувум.

Рачабов Комрон Рачабович

НАҚШИ АНДОЗҲОИ МАҲАЛЛӢ ДАР ТАШАКУЛӢИ ДАРОМАДИ БУҶЕТИ ДАВЛАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

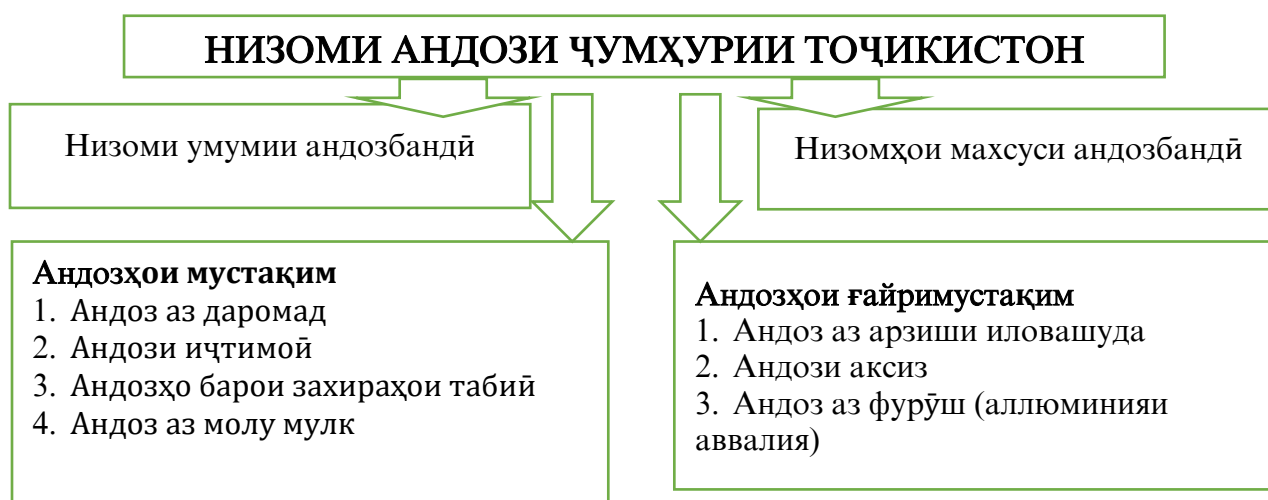
Аннотатсия: дар мақолаи мазкур таҳлили нишондиҳандаҳои андозҳои мустақим дар ташакулӣи Буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида шудааст. Аз таҳлили мақола бар меояд, ки нақши андозҳои мустақим дар ташакулӣи Буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷойи намоёнро дорост.

Калидвожаҳо: андоз, пардохтҳо, буҷети давлатӣ, муносибатҳои андозӣ, сармоягузорӣ, соҳаҳо.

Мақсади асосии таҳлили андози мустақим ғайр гардонидани буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Дар шароити иқтисоди бозорӣ андоз ҳамчун фишанг барои пешбурди фаъолияти иҷтимоӣ иқтисодӣ ва танзими иқтисод истифода мешавад. Бо пайдоиш ва инкишофи истеҳсолоти молӣ ва истифодаи ҳамгироии иқтисодӣ байни субъектҳои хоҷагидор андозбандӣ ҳамчун воситаи молиявии танзими иқтисоди миллӣ истифода мешуд.

Аз ин рӯ, дар ҳар як давлат ҳуқуқи андоз на танҳо дар ташаққули муносибатҳо бо шахсони ҳуқуқӣ ва воқеии кишвари худ, балки ҳамчун шакли ҳамкориҳои молиявӣ бо давлатҳои хориҷӣ нақши муҳим дорад.

Нақши андозҳои мустақимро дар танзими иқтисоди миллӣ, зиёд намудани пардохти андозҳои мустақим ба буҷет ва истифодаи самараноки ин маблағҳо таҳқиқ ва таҳлил мекунам. Ҳаминро қайд кардан зарур аст, ки давлат бо пешниҳоди имтиёзҳои андоз барои тамоми қаламрави кишвар ё барои минтақаҳои алоҳида метавонад сармоягузори ба соҳаҳо, ки пешрафти илмӣ ва техникаӣ ва муташаққилиро муайян мекунам, сафарбар намуда, бо ин роҳ ҷойҳои нави корӣ таъсис диҳад.

Расми 1.2. Сохтори низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳисоби андозҳои мустақим ва ғайримустақим

Дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, ки аз 7-уми декабри соли 2022, №1916 тасдиқ шудааст. Асосан барои ғайи гардонидани буҷети давлатӣ нақши андозҳои мустақим дар соли 2023 дар ҳаҷми 11 464,7 млн.

сомонӣ ё ин, ки ба 26,57%-и даромади Бюҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил медиҳад.

Низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон андозҳоро аз рӯи тарзи андозситонӣ ба ду гурӯҳ ҷудо менамоянд:

1. Андозҳои мустақим;
2. Андозҳои ғайримустақим.

Андозҳои мустақим дар раванди ҷамъавии неъматҳои моддӣ, бевосита аз ғоида ё моликияти андозсупорандагон сурат мегирад ва миқдори андози месупорида аниқ карда шудааст. Ба андозҳои мустақим ин гуна андозҳо тааллуқ доранд:

✓ Андоз аз даромад (андоз аз даромади шахсони воқеӣ ва андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ);

- ✓ Андози иҷтимоӣ;
- ✓ Андозҳо барои захираҳои табиӣ;
- ✓ Андоз аз молу мулк.

Андозҳои ғайримустақим аз тариқи арзиши мол ситонида мешаванд ва он маблағҳои хоси иловагии давлат ба арзиши мол ва хизматрасониҳо мебошад. Ба андозҳои ғайримустақим ин гуна андозҳо тааллуқ доранд:

- ✓ Андоз аз арзиши иловашуда;
- ✓ Андози аксиз;
- ✓ Андоз аз фурӯш (алюминияи аввалия).

Ҳаминро бояд қайд намуд, ки ҳангоми ворид гардидани андозҳо ба бӯҷетҳои ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ нақши муҳимро мебозанд. Асосан воридоти андозӣ ба бӯҷети давлатӣ аз ҳисоби андозҳои мустақим ва ғайримустақим ғани гардонида мешавад.

Дар ҷадвали 2.1 ва 2.2 даромади андозҳои мустақим аз ҳисоби бӯҷети ҷумҳуриявӣ ва бӯҷети маҳаллӣ барои солҳои 2022-2023 млн. сомонӣ пешниҳод гардидааст.

Ҷадвали 2.1. Даромади андозҳои мустақим аз ҳисоби бӯҷети ҷумҳуриявӣ барои солҳои 2022-2023 (млн. сомонӣ)

Номгуи даромадҳо	Соли 2022	Соли 2023	Тағйирот бо (+/-)	Тағйирот бо (%)
Ҳаҷми умумии бӯҷети ҷумҳуриявӣ	16 248,5	19 416,8	3 168,3	119,5
Воридоти андозӣ	12 097,8	14 721,3	2 623,5	121,69
Андоз аз даромад	2 339,2	2 741,0	401,8	117,18
Андоз аз даромади шахсони воқеӣ	978,1	945,8	- 32,3	96,7
Андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ	1 307,9	1 443,8	135,9	110,39
Андоз аз молу мулк	1,7	1,8	0,1	105,88
Андози иҷтимоӣ	1 990,2	2 250,9	260,7	113,1
Андозҳо барои захираҳои табиӣ	310,2	230,4	- 79,8	74,27

Манбаъ: Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ҳисобот оид ба иҷрои бӯҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2023

Аз таҳлили ҷадвали 2.1 бар меояд, ки мутаносибан дар соли 2022 андоз аз даромади шахсони воқеӣ дар ҳаҷми – 32,3 млн. сомонӣ ё ин, ки ба 96,7% ва андоз аз захираҳои табиӣ дар ҳаҷми – 79,8 млн. сомонӣ ё ин, ки ба 74,27% кам гардидааст нисбат ба соли 2023.

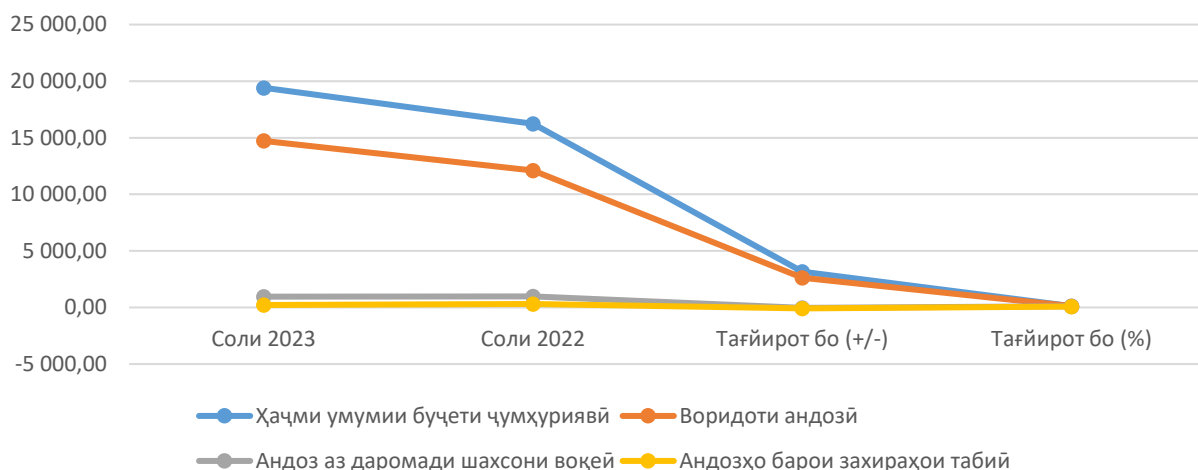

Диаграмма 2.1. Кам ворид гаштани андозҳои мустақим ба буҷети ҷумҳуриявӣ (аз ҳисоби андоз аз даромади шахсони воқеӣ ва андозҳо барои захираҳои табиӣ) дар соли 2023

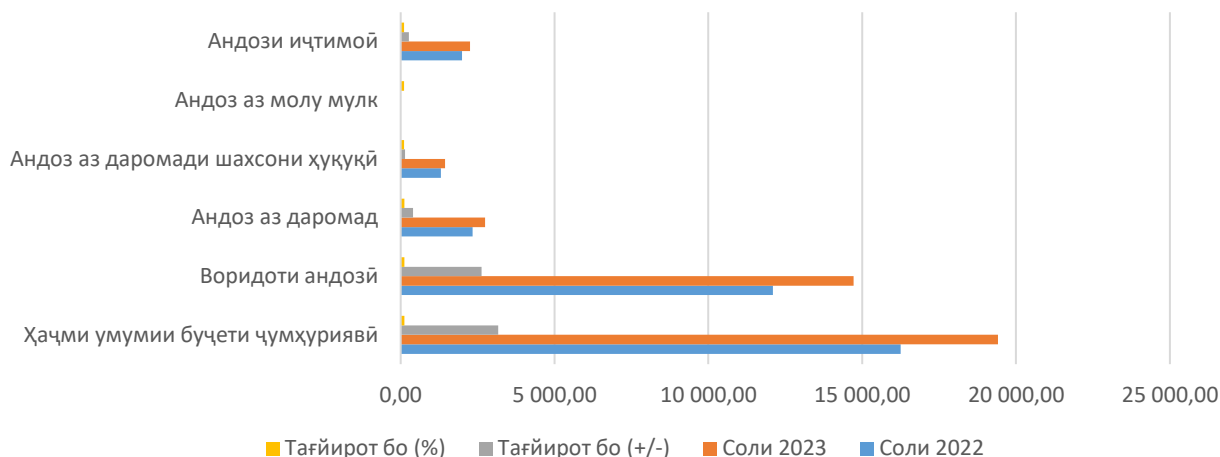

Диаграмма 2.2. Зиёд ворид гаштани андозҳои мустақим ба буҷети ҷумҳуриявӣ (аз ҳисоби андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ, андоз аз молу мулк ва андози иҷтимоӣ) дар соли 2023

Инчунин ҳаҷми умумии буҷети ҷумҳуриявӣ дар ҳаҷми 3 168,3 млн. сомонӣ ё ин, ки ба 119,5%, воридоти андозӣ дар ҳаҷми 2 623,5 млн. сомонӣ ё ин, ки ба 121,69%, андоз аз даромад дар ҳаҷми 401,8 млн. сомонӣ ё ин, ки ба 117,18%, андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ дар ҳаҷми 135,9 млн. сомонӣ ё ин, ки ба 110,39% ва андоз аз молу мулк дар ҳаҷми 0,1 млн. сомонӣ ё ин, ки ба 105,88%, дар соли 2023 зиёд гардидааст.

Аз таҳлили ҷадвали 2.1 бар меояд, ки дар соли 2023 дар ҳаҷми 5 223,7 млн. сомонӣ ё ин, ки ба 43,18% даромади буҷети ҷумҳуриявӣ аз ҳисоби андозҳои мустақим ворид гардидаанд.

Ҷадвали 2.2. Даромади андозҳои мустақим аз ҳисоби буҷети маҳаллӣ барои солҳои 2022-2023 (млн. сомонӣ)

Номгӯи даромадҳо	Соли 2022	Соли 2023	Тағйирот бо (+/-)	Тағйирот бо (%)
Воридоти андозӣ	7 920,1	8 930,1	1 010	112,75
Андоз аз даромад	3 567,5	4 120,0	552,5	115,49
Андоз аз даромади шахсони воқеӣ	1 772,8	1 757,1	- 15,7	99,11
Андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ	1 741,6	2 076,3	334,7	119,22
Андоз аз молу мулк	867,8	1 017,2	149,4	117,22
Низомҳои махсуси андозбандӣ	849,4	934,3	84,9	110

Андозҳо барои захираҳои табиӣ	471,8	807,2	335,4	171,09

Манбаъ: Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ҳисобот оид ба иҷрои буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2023

Аз таҳлили ҷадвали 2.2 бар меояд, ки мутаносибан дар соли 2022 андоз аз даромади шахсони воқеӣ дар ҳаҷми – 15,7 млн. сомонӣ ё ин, ки ба 99,11% кам гардидааст нисбат ба соли 2023.

Инчунин воридоти андозӣ дар ҳаҷми 1 010 млн. сомонӣ ё ин, ки ба 112,75%, андоз аз даромад дар ҳаҷми 552,5 млн. сомонӣ ё ин, ки ба 115,49%, андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ дар ҳаҷми 334,7 млн. сомонӣ ё ин, ки ба 119,22%, андоз аз молу мулк дар ҳаҷми 149,4 млн. сомонӣ ё ин, ки ба 117,22%, низомҳои махсуси андозбандӣ дар ҳаҷми 84,9 млн. сомонӣ ё ин, ки ба 110% ва андозҳо барои захираҳои табиӣ дар ҳаҷми 335,4 млн. сомонӣ ё ин, ки ба 171,09% дар соли 2023 зиёд гардидааст.

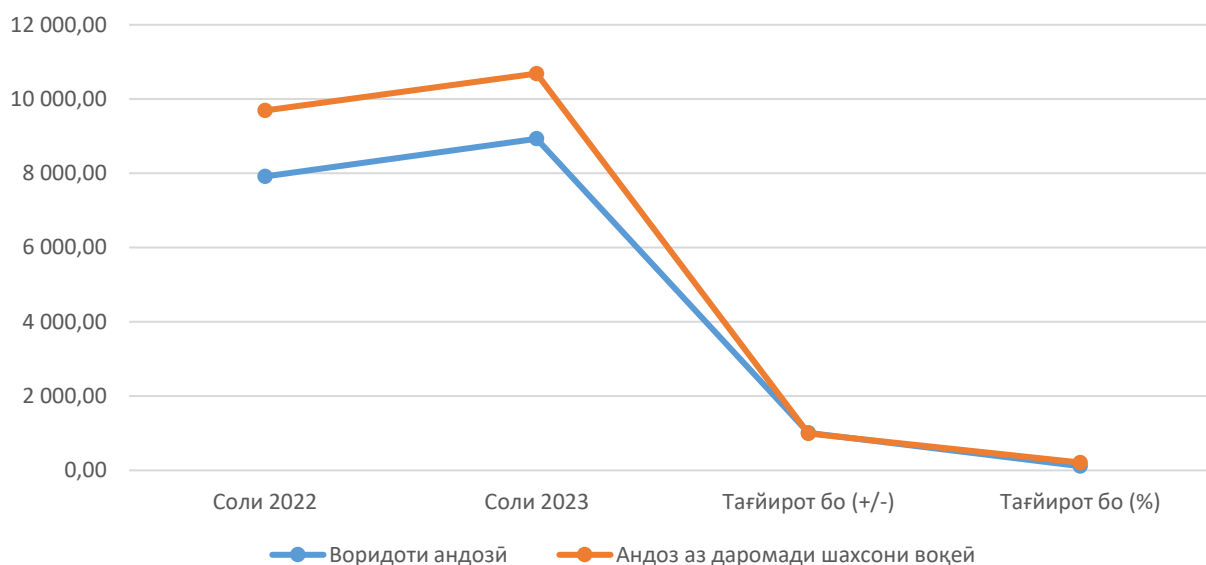

Диаграмма 2.3. Кам ворид гаштани андозҳои мустақим ба буҷети маҳаллӣ (аз ҳисоби андоз аз даромади шахсони воқеӣ) дар соли 2023

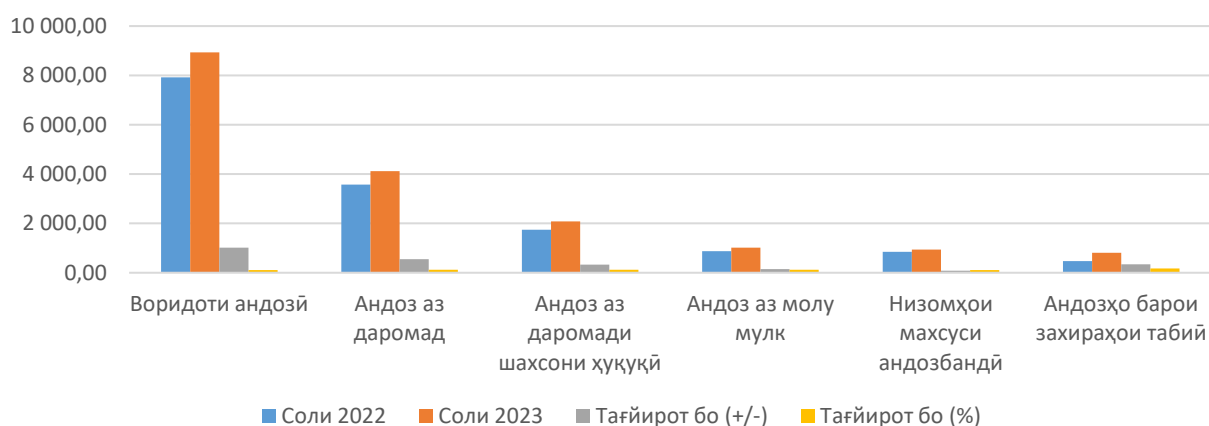

Диаграмма 2.4. Зиёд ворид гаштани андозҳои мустақим ба буҷети маҳаллӣ (аз ҳисоби андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ, андоз аз молу мулк, низомҳои махсуси андозбандӣ ва андозҳо барои захираҳои табиӣ) дар соли 2023

Аз таҳлили ҷадвали 2.2 бар меояд, ки дар соли 2023 дар ҳаҷми 6 167,5 млн. сомонӣ ё ин, ки ба 66,55% даромади буҷети маҳаллӣ аз ҳисоби андозҳои мустақим ворид гардидаанд.

Имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбати пардохти андози мазкур низ низоми электронӣ бо хотироташ мавриди баҳрабардори мебошад.

Ҳангоми пешгӯии буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири омилҳои зерин нисбат ба даромадҳои буҷети баҳисоб гирифта мешаванд. Сатҳи пешгӯии ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД), сатҳи беқурбшавии пул, қурби асъори миллӣ, нақшаи сармоягузориҳои давлатӣ ва ғайра.

Пешгӯии воридоти даромадҳои давлатӣ қисми таркибии банақшагирии буҷавӣ буда, дар асоси дурнамои рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян мегардад. Таҳлил аз он гувоҳи дод ки гаронии умумии андозҳо ва андозҳои мустақим дар иқтисодиёти Тоҷикистон нисбати ММД ва даромадҳои пулии аҳоли ба стандартҳои ҷаҳонӣ ва модали рушди иқтисодиёт пура дар мувофиқат буда гаронии он тамоили пастравиро дорад. Сабаби тамоили пастравии гаронии андоз паст кардани меъёри андозҳои мустақим дар кодекси андоз мебошад. Дар асоси ояндабинии нақшаи солони даромадҳои буҷети ба ҳисобгирии вазъи бозору сатҳи таваррум нақшаи даромадҳои буҷети таҳия мегардад. Вобаста ба ҳаҷми даромадҳои андозии муқараршуда хароҷотҳои буҷетиро дар асоси меъёрҳо барои сохторҳои буҷети банақша мегиранд.

Рушди иқтисодиёт паст будани гаронии андозро талаб менамояд, бинобар ҳамин мо қайд карда метавонем, ки гаронии андозҳо ва аз он ҷумла андозҳои мустақим нисбат ба амалишавии «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» пура дар мувофиқат мебошад.

АДАБИЁТ

1. Дастурамал оид ба ҳисоб ва пардохт намудани андоз аз даромад, инчунин шаклҳои эълумияҳо ва ҳисобҳо аз 28-уми март соли 2023, №1223.
2. Дастури методи оид ба пешгӯии воридоти даромадҳои давлати Душанбе-2012. С.52.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” ш.Душанбе аз 7-уми декабри соли 2022, №1916.
4. Қурбонов А.Р., Султонов З.С., Максумова Н.Д., (Хонҷонов А.) Асосҳои назариявии андоз ва андозбандӣ.-Душанбе: ҚДММ “Аршан”, - 2022.-100с.
5. Паёми Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 28 декабри соли 2023.

Неъмонов Дж.М.

к.п.н.кафедра гуманитарних наук

ПОЛИТИЧЕСКИЕ ОСНОВ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕЖЭТНИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Приобретение Таджикистаном государственной независимости поставило перед республикой необходимость принятия достаточно ряда мер по укреплению этнических меньшинств. В этом направлении, наряду с реализацией структурных мероприятий, встала задача также работать законодательные акты, обуславливающие стратегии государства в отношении решения проблемы поиска путей включить этнические меньшинства в общественную жизнь Республики Таджикистана.

Совершенствование межэтнических отношений в РТ и их эффективное вовлечение в общественно-политическую жизнь страны во многом соответствует «решением, принятым в Хельсинки в июле 1992 года, Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе (ОБСЕ). Она учредила пост Верховного комиссара по делам национальных меньшинств, призванного способствовать предотвращению конфликтов по возможности в самом раннем этапе» [1]

Следует отметить, что основополагающим документом в направлении обеспечения активной включенности субэтносов в общественную страну стало принятие новой

Конституцией, представляющее (без всякой дискриминации) всем жителям страны прав на реализации своих индивидуальных прав человека и гражданина. Представители этнических групп, согласно Конституции страны, могут наравне с другими гражданами участвовать также и в политической жизни страны. Статья 27 данного важного государственного документа гласит, что «Гражданин имеет право участвовать в политической жизни и управлении государством непосредственно или через представителей»[2]

Известный таджикский политолог Ятимов С. также в своих исследованиях, посвящённых данной проблеме, неоднократно указывает на приоритетное место и значимость консолидации всех, живущих в Таджикистане, народов как фактора обеспечения стабильности и безопасности: «Современные геополитические игры имеют различные свойства. Основная цель этого процесса, охватывающего отношения международных субъектов, действующих в глобальном и региональном масштабах, заключается в том, чтобы продемонстрировать себя в качестве мировой и региональной силы, распространить и прививать чуждые идеи на территории соответствующих стран. Геополитические игроки стремятся к тому, чтобы народ, в особенности молодёжь и подростки, дистанцировались от чувства патриотизма, чести, достоинства, родного языка и родного края.

Они пытаются под ложными предложениями, прикрываясь религией и мазхабам, пробудить в них ненависть, неприязнь к собственной стране, носящей имя их нации, являющейся местом их проживания.» [3]

При таких обстоятельствах, последовательно опираясь на положения Конституции Республики Таджикистан, в стране были разработаны и приняты другие законодательные акты отражающие политическую волю таджикского народа по реализации мер по активному вовлечению этнических меньшинств в общественную жизнь страны. Тем самым, в ряде конституционных законов были реализованы меры по осуществлению прав и свобод этнических меньшинств, на основе которых они могут;

- широко использовать активное и пассивное избирательное право, исходя из соблюдения предусмотренных общих для всех населения стороны цензов;
- беспрепятственно занимать выборные и другие должности в структурах власти;
- воспользоваться правом объединяться и участвовать в создании политических объединений и т.д.

Следует отметить, что во всех цивилизованных государствах стремление к вовлечению этнических меньшинств в общественную жизнь страны может выглядеть полноценными, если как у титульной нации, наряду с политическими правами, для них представляется и равное право воспользоваться социально-культурными, экономическими правами и свободой. Эти права и свобода очень четко обозначены в статьях 21,23,32,35 Конституции Республики Таджикистан и других и других законодательных актах которые гарантируют гражданам, независимо от их этнической принадлежности, без всяких ограничений участвовать в экономической деятельности, иметь собственность и распоряжаться ею по своему усмотрению и т. д. [4]

Наблюдение и интервью с представителями этнических меньшинств показывают, что очень активно во всех регионах республики в общественную и экономическую жизнь включены представители узбекского этнического меньшинства. Эти процессы очень усилились после приобретения совершенно нового качества взаимоотношения Республики Таджикистан и Республики Узбекистан. В этом заинтересованы не только рядовые граждане обеих стран, но и политические лидеры. Безусловно, анализ реалий общественной жизни страны показывают, что, имеющие политические предпосылки поддержки, активное участие этнических меньшинств в экономической и культурной жизни происходит системно и целесообразно. Темпы этих явлений, рассчитанные не только на поддержку включенности представителей этнических меньшинств в общественную жизнь страны, но оно диктуется и современными политическими реалиями.

Несомненно, на основе приведённых фактов можно сделать вывод о том, что практический опыт Таджикистана в направлении вовлечения представителя этнических

меньшинств в общественную жизнь представляет огромный интерес для политических наук. И этот процесс привлечение этнических меньшинств в общественную жизнь страны развивается естественным путём, и оно приобретает все больше рациональности.

Важен ещё тот аспект, что все эти явления постоянно находятся в поле зрения органов власти страны. На пути к этому Республика Таджикистан в своей правотворческой практике учитывает также и положения международных актов.

Особенно декларации и конвенции, принятие ООН, реализуется в Таджикистане во имя укрепления мира и согласия в обществе. Конечно, в практике политических основ совершенствования межэтнических отношений в любом многонациональном государстве, в том числе и в Таджикистане учитываются и не территориальные механизмы, например, как не территориальные формы самоуправления. Они, безусловно, являются эффективным средством сохранения и развития культурной самобытности субэтносов в стране. Благодаря этому, почти все этнические меньшинства-узбеки, киргизы, туркмены и другие, имеют право по собственному усмотрению пользоваться своими именами и названиями на своём родном языке, а также эти имена и названия признаются официальными органами на всех уровнях.

Стоит отметить, что в Республике Таджикистан созданы соответствующие условия для полноценного участия этнических меньшинств в принятии решений, как на местном, так на более высоком уровне государственного управления. К ним в частности относятся представительства субэтносов в законодательном органе государственной власти- парламент, где они участвуют в законодательном процессе, занимаемые их должности на разных уровнях государственной власти, организация учебных заведений на языке национальных меньшинств и др.

Литература:

- 1.Интернет-ресурс:davaiknam.ru/text/Iundskit-(дата обращения6 сентября 2024)
- 2.Конституции Республики Таджикистан.- Душанбе,-С.39
- 3.Ятимов С. Мудрость и стиль государственном управления.- Душанбе; «Ганч нашриёт», 2019 -С.86
- 4.Конституции Республики Таджикистан.- Душанбе,-С.80-81

Шарипов М.И., Бойназаров Э. Х., Гафуров Р. Х.

МАЪЛУМОТҲОИ АСТРОНОМӢ ДАР ҚУРӢОН

Аннотатсия: Дар мақола яке аз муаммоҳои асосии замони муосир, масъалаи пайдоиши коинот аз ҷидғоҳи дини мубини ислом мавриди таҳлил ва омӯзиш қарор гирифтааст. Муайян гардидааст, ки бисёр кашфиётҳои охиринаи илми нучум доир ба пайдоиш ва васеъшавии коинот дар баъзе оятҳои Қуръон 1400 сол муқаддам инъикос ёфтаанд. Дар ин оятҳо гардиши замин дар атрофи офтоб ивазшавии шабу рӯз, гардиши моҳ атрофи замин ва шалҳои гуногун гирифтани мавқеи моҳ дар коинот ба таври возеҳу равшан нишон дода шудаанд. Таҳлил ва омӯзиши оятҳои қуръонӣ ва муқоисаи онҳо нисбат ба кашфиётҳои илми нучум дар замони ҳозира аз манфиат холӣ нест.

Калидвожаҳо: Ислом, Қуръон, оят, коинот, осмон, системаи офтобӣ, шабу рӯз, ситораҳо, кашфиётҳо, таркиби бузург.

Аннотация: В статье проанализирована и исследована одна из главных проблем современности – вопрос происхождения Вселенной с точки зрения ислама. Установлено, что многие новейшие открытия науки астрономии относительно происхождения и расширения Вселенной, нашли свое отражение в некоторых аятах Корана 1400 лет назад. В этих аятах ясно показаны вращение Земли вокруг Солнца, смена дня и ночи, вращение Луны вокруг Земли, различные фазы положения Луны во Вселенной. Анализ и изучение аятов Корана и их сравнение с открытиями науки астрономии в настоящее время не лишены интереса.

Ключевые слова: Ислам, Коран, аят, Вселенная, небо, Солнечная система, день и ночь, звезды, открытия, большой взрыв.

Abstract: The article analyzes and explores one of the main problems of our time - the question of the origin of the Universe from the point of view of Islam. It has been established that many of the latest discoveries in the science of astronomy regarding the origin and expansion of the Universe were reflected in some verses of the Koran 1400 years ago. These verses clearly show the rotation of the Earth around the Sun, the cycle of day and night, the rotation of the Moon around the Earth, the various phases of the position of the Moon in the Universe. The analysis and study of the verses of the Koran and their comparison with the discoveries of the science of astronomy are currently not without interest.

Key words: Islam, Koran, verse, Universe, sky, Solar system, day and night, stars, discoveries, big bang.

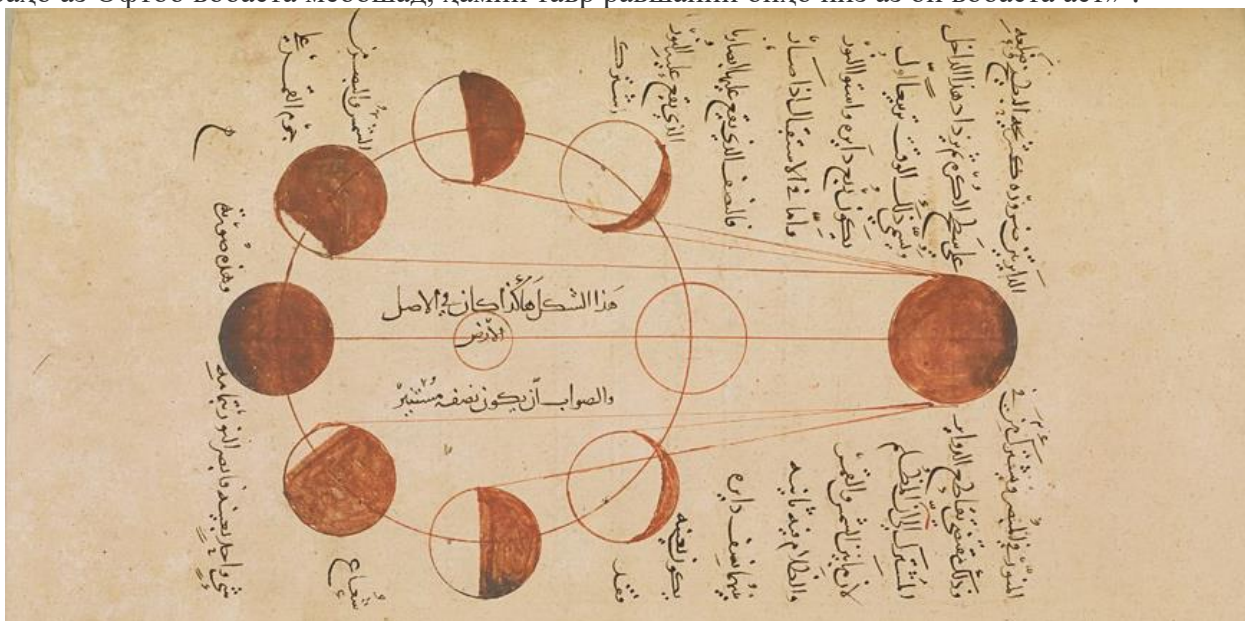
Маълум аст, ки китоби муқаддаси Қуръон, каломи Оллоҳ буда, аз ҷониби Худои мутаол бо падидаҳои аҷиб ато шудааст. Дар он маълумотҳои зиёде марбут ба илмҳои гуногун, ҳам илмҳои ҷомеашиносӣ, ҳам табиатшиносӣ ва дақиқ мушоҳида мешаванд. Бисёриҳо дар ҳайратанд, ки паёмбар Муҳаммад (с), ки саводи хондану навиштан надошт, чӣ гуна метавонист ин қадар дониши хеле дақиқи илмӣ тақрибан 15 аср пеш дошта бошад? Ҷавоб оддӣ аст! Офарандаи компютер ҳама чизро дар бораи компютер медонад. Яъне касе, ки чизро офаридааст, албатта, аз офариниши худ огоҳ аст. Табиист, ки Аллоҳ, ки офаридгори ҳама чиз аст, пас Ӯ аз ҳама чиз огоҳ аст. Ва Ӯ қомилан қудрат дорад, ки ин донишро бо ҳар касе, ки хоҳад, ато кунад.

Агар мо ба маънии Қуръон сарфаҳм равам метавонем бо ҷаҳонбинии Қуръонӣ ошно шавем. Илми астрономия (нучум) пайдоиши коинот ва осмону заминро таҳқиқ менамояд. Ҳанӯз ҳам бисёре ашхосе ҳастанд, ки ба осмону замин ва ҳафт осмон, ки ҳафт қабати атмосфераи заминанд, шубҳа доранд, вале оёти равшани зиёди Қуръоние мавҷуданд, ки ба онҳо бояд муроҷиат кард. Барои расидан ба мафҳуми ягонае, ки бо оёти Қуръон созгор бошад, бояд оятҳоро таҳқиқ кард ва аз воқеиятҳои муносири ситорашиносӣ ёрӣ ҷуст, зеро илм ҳам оёт ва нишонаҳои Худованди мутаол аст.

Маълум аст, ки Замин мадори худро дорад ва ҳангоми давр задани он дар атрофи Офтоб шабу рӯз иваз мешаванд ва роҳи муайянеро тай мекунад. “وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ” (Қуръон – Анбиё, ояти 33) “Ӯст, ки шабу рӯз ва офтобу моҳро офарид. Ҳама дар мадори худ шиноваранд.”

Мутафаккири бузурги шарки исломӣ Абурайхон Берунӣ садсолаҳо пеш аз Коперник ва Галилей таълимоти офтобмарказӣ (Манзумаи Офтобӣ), ҳаракати Замин дар гирди меҳвари худро эътироф карда буд. Берунӣ дар «Таҳқиқ мол-ул-Ҳинд» менависад, ки Офтоб аз ҷисми оташангез иборат аст ва дар гирди он сайёраҳои дигар қарор гирифтаанд, ки аз он нур мегиранд. Аз ин андеша фақат чунин хулоса ба даст меояд, ки Офтобу ситорагон табиати моддӣ дошта, Офтоб дар маркази кайҳон қарор гирифтааст. Дар китоби «Қонуни Масъудӣ» ӯ доираи Офтобро чунин менигорад: «... Офтоб барои дигар ситораҳо сайёраҳои гирди он манбаи нигоҳдории тартиби ҷойгирии онҳо мебошад ва мақоми он дар байни онҳо ба мисли мақоми подшоҳ аст дар нисбати мамлакат, ҳаракати ҷирмҳои осмонӣ ба ҳаракати Офтоб вобаста мебошад, он ҳаракати дигар ҷирмҳоро идора мекунад» Андешаҳои худро давом дода А. Берунӣ дар бораи Офтоб чунин менависад: «ба мисле, ки ҳаракати ҷирмҳои дигари осмонӣ, сайёраҳо аз Офтоб вобаста мебошад, ҳамин тавр равшании онҳо низ аз он вобаста аст»².

Порчае аз китоби «Қонуни Масъудӣ» бо тасвири марҳилаҳои Моҳ.

Аз нигоҳи Абурайхон Берунӣ: "...Замин дар марказ қарор дорад, ва аз ин сабаб тамоми ҷисмҳо ба сӯи он ҳаракат мекунанд. Об ба маркази Замин дар сурате ворид мешавад, агар ҳок бо ҳаво омехта бошад, вале агар замин саҳт бошад, об дар сатҳи замин боқӣ мемонад"³

Худованд дар Қуръон мефармояд: "إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ" (Қуръон – Қамар, ояти 49) "Мо ҳар чизро ба андоза офаридаем". Ин оят аз андозагирии дақиқ дар тамоми олами ҳастӣ хабар медиҳад. Дар воқеъ, ҳар қадар илму дониши инсонӣ пеш меравад, бо ин андозагирии дақиқ бештар ошно мегардад, ин андозагирии дақиқ на танҳо дар мавҷудот балки дар тамоми ҷаҳони ҳастӣ мушоҳида мешавад⁴.

Холиқи тавоно Замиро айнан дар масофаи муътадил нисбат ба Офтоб қарор додааст. "Офтоб – ситорае, ки дар атрофи он замин ва дигар сайёраҳои системаи офтобӣ давр мезананд – ҳаҷми миёна ва қувваи муътадил дорад. Замин нисбат ба Офтоб дар масофаи 150 млн. км, ҷойгир аст, ки то ба ҳол ин масофа тағйир наёфтааст, ҳаракат мекунад ва инкишофи ҳаёт дар он то ба имрӯз идома дорад, (дар ҳолате, ки агар нисбат ба офтоб 10 -15 млн. км. наздиктар мебуд, замин ба биёбони сухта табдил меёфт ва агар нисбат ба офтоб 10-15 млн. км. дуртар ҷой мегирифт, тамоми сатҳи он бо ях пушида мешуд)"⁵

Дар ин маврид дар Қуръон омадааст:

"وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ" (Қуръон – Ёсин, ояти 38)

"Ва Хуршед, ки ҳамвора ба сӯи қароргоҳи хеш равон аст. Ин андозагирии Худованди кодиру тавоност".

Ё ба таври дигар ба ин андоза Замин ба Офтоб наздик мебуд, оби уқёнусҳои Замин дар зерӣ таъсири ҳарорати баланд бухор мегардиданд. Ё ба ин миқдор Замин аз Офтоб дур мебуд,

ҳамаи оби руи Замин ба ях табдил меёфт. Дар чунин шароит ҳаёт ғайри имкон буд, зеро ки об – унсури муҳими ҳаётист. Замин дар атрофи Офтоб дар давоми 365 рӯзу 5 соату 48 дақиқаю 46 сония як маротиба давр мезанад.

Моҳ ба ақидаи олимон, ягона ҳамсафари табиии Замин ва наздиктарин ҷирми осмонӣ буда аз он дар масофаи 384 402 километр дур воқеъ гардидааст. Моҳ дар атрофи Замин давр мезанад, баробари ин бо ҳамроҳии он дар атрофи Офтоб ҳаракат мекунад. Ҳангоми аз рӯи мадори худ ҳаракат кардан Моҳ дар як моҳ як маротиба аз байни Офтоб ва Замин мегузарад. Дар ин вақт ба Замин тарафи норавшани он аён мешавад. Ба ҳамин тариқ Моҳ нав мешавад. Моҳи навро ҳилол мегӯянд. Агар мушоҳида кунед, он дар самти ғарбии осмон баъди як-ду рӯз дар шакли дос равшан намоён мешавад.

Баъди 7 шабонарӯз Моҳ аз Офтоб аз ҳолати пештара ба андозае дур мешавад. Дар ин вақт нисфи кураи Моҳ равшан мешавад ва чоряки якум оғоз меёбад. Дар давоми 14 - 15 шабонарӯз Моҳ ба бадр мубаддал мегардад. Яъне Моҳ тамоман шакли пурра мегирад. Онро моҳи пурра мегӯянд. Баъд аз ин нимаи ғарбии Моҳ хурд шудан мегирад. Дар натиҷа дар шабонарӯзи 22-юм чоряки чорум мушоҳида мешавад. Бо баробари хурд шудани кунҷи байни Моҳ ва Офтоб Моҳ аз сари нав ба шакли дос дар осмон намудор мешавад. Пас аз 29,5 шабонарӯз Моҳ шакли ҳилол (Моҳи нав) - ро мегирад. Ин ҳаракати Моҳ дар атрофи Замин нисбат ба Офтоб мебошад⁶.

Офариниши Офтобу моҳтоб аз ҷониби Худованди мутаол бе ҳикмат набуда ба он равона гардидааст, ки башарият ҳисоби солҳо, моҳҳо ва рӯзҳоро муайян карда тавонад. **Дар Қуръон низ омадааст:**

هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسُ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا وَقَدَرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ مَا خَلَقَ اللَّهُ ذَلِكَ إِلَّا بِالْحَقِّ يُفَصِّلُ “الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ” (Қуръон – Юнус, ояти 5) “Ӯ он Худоест, ки Хуршедро дурахшон ва моҳро тобон қарор дод ва барои онҳо манзилгоҳҳое муайян кард то адади солҳо ва ҳисоби (моҳу рӯзҳо) – ро бидонед. Худованд инро ҷуз ба ҳақ наофарид ва барои аҳли маърифат оёти худро равшан баён медорад”

Маълум аст, ки Моҳ дар вақти давр заданаш дар меҳвари замин дар шаклҳои гуногун намудор шуда ба шоҳаи хушкшудаи хурмо табдил меёбад.

Дар Қуръон омадааст:

“وَالْقَمَرَ قَدَرْنَاهُ مَنَازِلَ حَتَّىٰ عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ” (Қуръон – Ёсин, ояти 39)

“Ва барои моҳ манзилгоҳҳое қарор додем, саранҷом бо сурати шоҳаи хушк хурмо табдил меёбад”

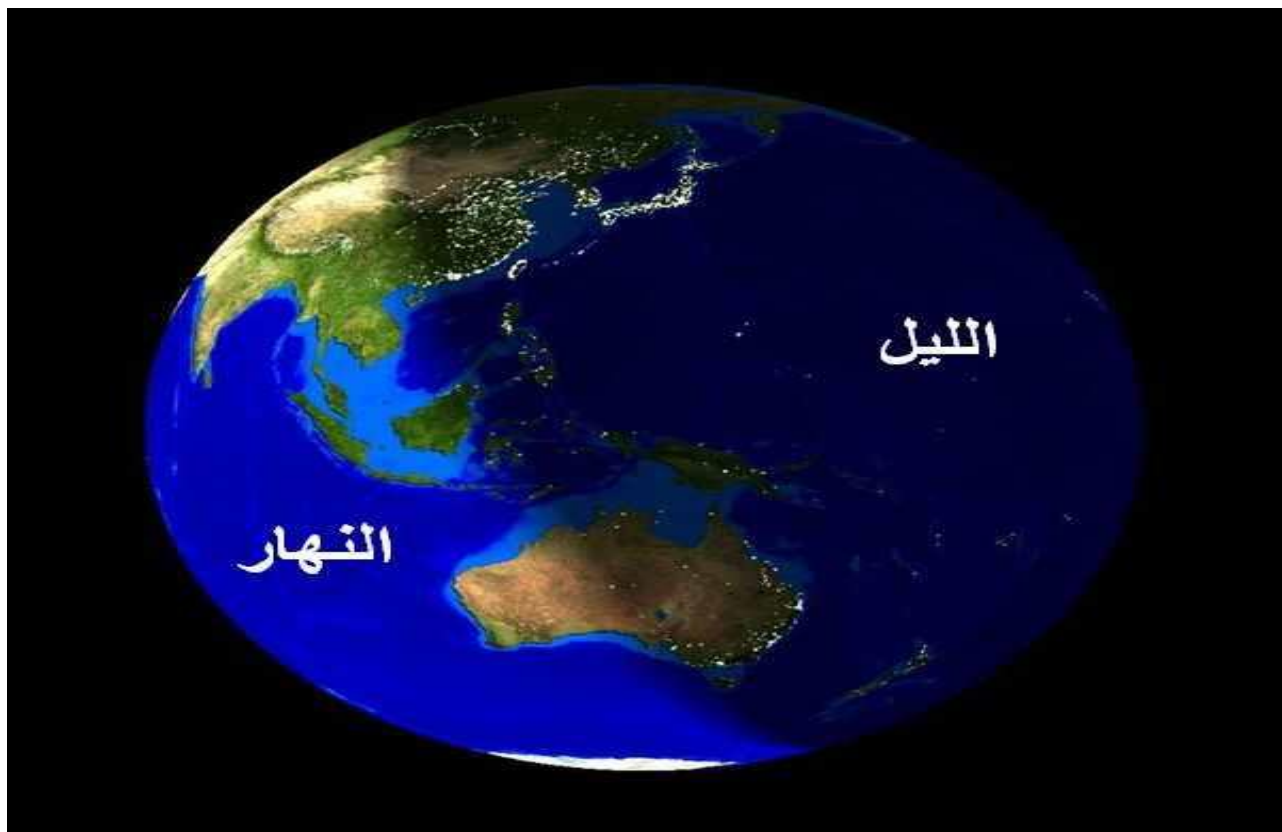
Дар Қуръон ҷои дигар низ омадааст: “لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ وَكُلٌّ فِي “فَلَكَ يَسْبَحُونَ” (Қуръон – Ёсин, ояти 40)

“Офтобро насазад, ки ба моҳ расад ва шабро насазад, ки бар рӯз пешӣ гирад, ҳар кадоме дар мадори (муайяне) шиноваранд”.

Худованд шабро бо мақсади истироҳат намудан ва рӯзро барои ризку рӯзӣ дарёфт намудани инсонҳо офаридааст.

Дар Қуръон омадааст: “وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِبَاسًا وَالنَّوْمَ سُبَاتًا وَجَعَلَ النَّهَارَ نُشُورًا” (Қуръон – Фурқон, ояти 47) “Ва Ёст, ки шабро барои Шумо либос ва хобро мояи истироҳат ва осоиш ва рӯзи равшанро барои амал кардан муқаррар сохт”

Дар ҷои дигар омадааст: “وَمِنْ رَحْمَتِهِ جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلِعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ” (Қуръон – Қасас, ояти 73) “Аз раҳмати Ёст, ки барои Шумо шабу рӯз қарор дод, то ҳам дар он оромиш дошта бошед ва ҳам барои баҳрагирӣ аз фазли Худо талош кунед. Шояд шукри неъматӣ Ёро ба ҷо оред”

Атмосфера Заминро аз ҷисмҳои кайҳонӣ ва дигар хатарҳо муҳофизат мекунад. Агар ягон объект таҳдидунонда ба Замин наздик шавад, як қабати муайяни Осмон онро сӯзонда, намегузорад, ки ба замин омада расад.

Дар Қуръон омадааст: “وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَحْفُوظًا” (Қуръон – Анбиё, ояти 32). “Ва осмонро сақфи маҳфузе қарор додем”.

Ситорашиносон дар он назаранд, ки ҷангу ғубор ва пораҳои “нахустмодда” баъди Таркиши Бузург ба ҳар сӯ то ба ҳол аз ҳам дур шуда истодаанд. Яъне коинот васеъ шуда истодааст.

Дар Қуръон омадааст: “وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ” (Қуръон – Зориёт, ояти 47). “Мо осмонро бо қудрат бино кардем ва ҳамвора онро вусъат мебахшем”

Олимони соҳаи нучум дар асри XX яке аз фарзияҳои пайдоиши коинотро ба Таркиши Бузург нисбат медиҳанд, ки тақрибан 13,8 миллиард сол пешро ташкил менамояд. Дар натиҷаи Таркиши Бузург дар яке аз галактикаҳои, ки ҳоло мо онро Галактикаи Роҳи Каҳкашон номидаем, Офтоб, Замин ва дигар сайёраҳои Системаи офтобӣ пайдо шуданд. Шароити мусоиди иқлими Замин баъди миллиардҳо соли дигар ба пайдоиши нишонаҳои аввалини ҳаёт сабаб мешавад ва дар натиҷаи таҳаввулот, инсон ба вучуд меояд.

Ин андеша дар ояти Қуръон 1400 сол пеш баён гардида буд:

“أَوَلَمْ يَرِ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ” (Қуръон – Анбиё, ояти 30).

„Оё кофирон намедонанд, ки осмонҳову замин боҳам пайваста буданд ва Мо онҳоро аз якдигар боз кардем ва аз об ҳама мавҷудоти зиндаро ба вучуд овардем“

Ҳамин тариқ таҳлил ва омӯзиши муқаррароти исломӣ нишон медиҳанд, ки Қуръон на танҳо як китоби динӣ буда, балки дар он маълумотҳои зиёде оварда шудаанд, ки олимони соҳаҳои гуногуни илм дар асрҳои охир онҳоро кашф намуда истодаанд. Аз ин лиҳоз омӯзиши оятҳои қуръонӣ дар замони муосир барои дарки сирри асри коинот ва табиат аз манфиат холӣ нест.

Адабиёт:

1. Абурайҳони Берунӣ. Китоб ут-тафҳим ли авомили саноат-ит-танджим. Душанбе, 1973, С.54.
2. Букейль М. Коран и современная наука. “Аль-Баян”, М., 1995. - № 2 (И). - С.3.
3. Қуръони Карим. Душанбе: Ирфон, 2001. – 321 с.
4. Маводи электронӣ History of the Big Bang theory (Санаи воридшавӣ 14.03.2024.)
5. Маводи электронӣ [https://phti.tj/tj/ Абурайҳони-Берунӣ/](https://phti.tj/tj/Абурайҳони-Берунӣ/) (Санаи воридшавӣ 24.05.2024)
6. Макорими Шерозӣ «Тафсири Намуна», «Дорулқутбу-л-исломия», нашри 29, ҷ. 23, Техрон 1998 с. 91.
7. Мачидов Ҳ., Нозимов О. Нучум. Душанбе, 2008, “Насиба” 152 саҳ.
8. Хуморов Д.М., Ҳусейнов Б.А., Шарипов М. И., Сангинова Д.Н. Фалсафа: дастури таълимӣ барои мактабҳои олии тамоили иқтисодидошта Душанбе - 2020 саҳ. -145.

Авғонов Сайфулло Махмадиевич н.и.ф., и.в. дотсенти кафедраи
фанҳои гуманитарӣ Донишгоҳи давлатии тоҷикони Тоҷикистон

НАҚШИ АСОТИР ДАР ТАРБИЯИ ШАХС

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур раванди ҷаҳонишавӣ ва таъсири он ба тарбияи насли наврас, ки яке аз қишрҳои ояндасозии давлату миллатро ташкил медиҳад ва дар руҳияи ватандӯстиву ватанпарастӣ, худшиносиву ҳудогоҳии миллӣ, донишандӯзиву заботи омӯзӣ, арҷгузорӣ ба таърихи фарҳанги милливу рамзҳои давлатӣ, омода намудани онҳо тақозои замон мебошад, таҳлил ва баррасӣ мегардад. Қайд мегардад, ки яке аз усулҳои тарбия, ки дар ташаккули инсон нақши асосӣ мебозад нақли афсона ба ҳисоб меравад, чунки афсона яке аз маъмултарин ва қадимтарин жанрҳои эҷоднамудаи инсон доништа мешавад. Махсусан андешаҳои мутафаккири Юнони қадим Афлотун дар асараш “Давлат” ва андешаҳои мутафаккири форсу тоҷик Ҳусайн Воизи Кошифӣ дар машхуртарин рисолаи ахлоқӣ “Футувватномаи султонӣ. Ахлоқи Мӯҳсинӣ. Рисолаи Ҳотамия” андешаҳои ҳудро оид ба тарбия баён намудаанд, таҳлил гардидааст.

Калидвожаҳо: Тарбия, насли наврас, руҳияи ватандӯстӣ, ҷасурӣ далерӣ, афсона, тарсу ваҳм, тарбияи зеҳнӣ ахлоқӣ.

Вазъияти зудтағйирёбандаи ҷаҳони имрӯза ва раванди ҷаҳонишавӣ тақозо менамояд, ки таълиму тарбияи кӯдаконро дурусти ба роҳ монда, ин қишри ояндасозии давлату миллатро дар руҳияи ватандӯстиву ватанпарастӣ, худшиносиву ҳудогоҳии миллӣ, донишандӯзиву заботи омӯзӣ, арҷгузорӣ ба таърихи фарҳанги милливу рамзҳои давлатӣ, ҳифзи Ватан ва таъмини амнияти он, таҳкими истиқлолият ва ваҳдати миллӣ тарбия намоем. Аз ин ҷост, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат – Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон масъалаи тарбияи насли наврасро муҳимтарин масъалаи мубрами рӯз ҳисобида, ҳануз дар соли 2010 пешниҳод намуданд, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи масъулияти падару модар дар тарбияи фарзанд” таҳия ва қабул карда шавад. Зеро вазифаи аввалиндараҷаи ҳамаи мо истеҳсоми истиқлолияти давлат, тарбияи насли наврас дар руҳияи ватандӯстиву ифтихори миллӣ, садоқат ба суннатҳои таърихиву фарҳангии миллат ва эҳтиром ба арзишҳои умумибашарӣ мебошад. Насли ҷавон дар оянда бояд шахсони бо

маърифату бо фарҳанг, эҷодкору номбардори миллати қадима ва давлати соҳибистиклоли Тоҷикистон гарданд.

Инсон аз рӯзи нахусти шинохти худ фикри ояндасозии ҳастияшро дошта, дар тури зиндагӣ ба он мекушид, ки муҳити атрофашро доништа гирад ва барои таъмини рӯзгори истифода намуда, муҳити нави зиндагиро созон диҳад. Инсон ягона мавҷудотест, ки худро ба муҳит ва ҳамзамон муҳитро ба худ мутобиқ мегардонад. Барои комёб гардидан дар раванди инкишофи минбаъдаи худ ва баъдан барои рушди ҷомеа талош меварад.

Дар тури ташаккули ҳаёт, инсон давра ба давра дар заминаи ғайбати ақлобии худ ва таҷрибаи андухташ ба комёбии назаррас ноил гардид. Ҳамзамон дарк намуд, ки барои ҳифз намудани дастовардҳои назаррасаш насли солимо бояд дуруст тарбият намояд. Чӣ тавре ки устод С. Ятимов дар асари худ “Илм ва амният” қайд менамояд: “... тақдир миллат, тақдир як Инсон аст [1]. Гуфтаи лозим аст, ки дар шароити инкишофи бе майлони илму техника ба ташаккули ҷавонони замони муосир омилҳои гуногуни сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ахлоқӣ ва ҳамзамон илмӣ техника бештар таъсиррасон гардидааст. То овардани худро ба ҳамаи он равандҳо мутобиқ намудани қўдакони наврасон пеш аз ҳама ба муҳити иҷтимоӣ, ки дар онҳо тарбия мегирад ва маърифати ӯ дар бораи дарки олами воқеӣ ғайи мегардад вобастаи дорад. Миллати тоҷик баъди ҳазорсолаҳо мушаккилат ба даст оварда, қадимҳои аввалини устувори худро барои бунёди давлати демократӣ ҳуқуқбунёд ва дунявӣ гузоштааст. Ба ин хотир ба насли солимо бомаърифат ниёз дорад, чунки пайдорӣ, қудрату тавоноии ҳар як давлати миллии пеш аз ҳама ба насли вобаста аст, ки соҳиби дараҷаи инкишофи баланди руҳӣ ақлоқӣ буда, нағну номуси миллии, ғурури самимии миллии дошта рабт дорад. Вобаста ба ин омӯзиши ақидаҳои гуногуни ахлоқии мутафаккирони пешин яке аз омилҳои асосии расидан ба ин ҳадафҳо шуда метавонад. Боиси қайд аст, ки мероси ахлоқии гузаштагон қобулномааст, ки ба кулли масъалаҳои тарбиявӣ ҷавобдиҳанда ва ҳамчун шамъ пайраҳҳои нимторикӣ ҳаётро равшанидиҳанда хизмат менамояд. Ин аст, ки аз замони қадим дар баробари тавачҷуи падару модар, инчунин мутафаккирони Шарқу Ғарб ба масъалаи тарбияи насли наврас диққати ҷиддӣ зоҳир намуда, роҳи усулҳои гуногунро дар тарбияи қўдак мавриди таҳқиқ қарор додаанд.

Яке аз усулҳои тарбия, ки дар ташаккули инсон нақши асосӣ мекӯзад нақли афсона ба ҳисоб меравад, чунки афсона аз маъмултарин ва қадимтарин аз жанрҳои эҷоднамудаи инсон ба ҳисоб меравад. Дар ибтидо агар афсона як чизи муқаррарӣ ба назар намояд ҳам, лекин дар асл бошад зинаи аввали ҷаҳонбинии қўдак доир ба дарки олами атроф афсона ба ҳисоб рафта, тавассути он дар фаҳмиши қўдак тасаввурот нисбати олами ҳастӣ ташаккул меёбад.

Дар ин рост оид ба ин масъала нақши яке аз намоёнҳои барҷастаи Юнони Қадим Афлотун беназир аст. Афлотун дар таълимоти худ вобаста ба тарбияи қўдак, ки дар оянда метавонад дар бунёди давлати идеалӣ саҳми арзандаи худро гузорад, бештар ба ҷиҳатҳои тарбияи зеҳнӣ- ахлоқӣ, зебопарастӣ ва ҷисмонии қўдак диққат додааст. Вобаста ба ин мутафаккир таъкид менамояд, ки қўдак бояд дар руҳии нотарсии далерӣ тарбия гирад, дар ин ҳолат вучуди қўдаки руҳан обутоб ёфта, дар ӯ ҳарос пайдо намешавад.

Дар ин замина мутафаккир афзалиятро бештар ба тарбияи зеҳнӣ- ахлоқӣ ва зебопарастӣ роҷ доништа, дар амалӣ гардидани он нақши афсонаҳо муҳим медонад. Бе шубҳа нақши афсонаҳо аз ҳар ҷиҳат барои насли наврас, шурӯъ аз айёми қўдакӣ то ҷавонӣ ҳело муҳим ва муассир аст, чун нахустин маърифате, ки қўдак оид ба оламу одам пайдо мекунад, маҳз тавассути шунидани афсонаҳо ҳосил мешавад, зеро дар афсона орзуи омили мардум дар ҳар даври замони инъикос ёфтааст. “Ақлу фаросати инсон баробар ба донишу маърифати ӯ рушд меёбад” [1]. Аз ин аст, ки зинаи аввали дарки моҳияти атроф ва ҳодисаҳои олам дар қўдак аз қиссаи ривоят ва афсона оғоз гардида ба рушди минбаъдаи ақлобии ӯ мусоидат менамояд. Дар ин замина Афлотун таъкид менамояд, ки дар раванди тарбия ва дар руҳии ҷасурии далерӣ тарбия намудани қўдак пеш аз ҳама ба тарзи баёни афсона, яъне ҳақиқат ё дуруғ будани он комёб гардидан имконпазир аст. Аз ҷумла “... ба қўдакони мо аз рӯзи нахуст афсона нақл менамоем. Маълум аст, ки афсона ҳақиқат надорад. Бо вучуди ин мо чунин амалҳо иҷро менамоем. Магар ин боиси дастгирӣ, ки мо шароит фароҳам оварем

то кӯдакон чунин афсонаҳоро гӯш ва рӯҳан қабул намоянд. Вобаста ба ин моро зарур аст, ки ба матн ва суюжаи афсонаҳо диққат диҳем, агар мазмуни хуб офаранд қабул ва агар не сарфи назар намоем” [2]. Мақсад аз баён Афлотунро он аст ба кӯдак он афсонаҳоро гӯем, ки, дар онҳо образи хислатҳои қаҳрамонҳои миллии таҷассум ёфта бошанд ва ба ин васила муҳаббати кӯдаконро нисбати корномаҳои гузаштагон афзун намуда, худро пайрави онҳо донанд. Чунин тобиш муҳаббату масъулияти ватанпарастии миллатдустиро дар ботини кӯдак падида меоварад. Бешубҳа афсонаҳо бештар кӯдаконро ба вачҳ оварда, дар бисёр маврид онҳо худро дар нақши қаҳрамонҳои афсонавӣ тасаввур менамоянд. Бо ин роҳ метавон дар замири кӯдак арзишҳои баланди инсониро аз қабилӣ ҳасурӣ, далерӣ, ҳоксорӣ, саховатмандӣ, меҳнатдӯстӣ ва ғайраро тарбия намуд. Расидан ба ин ҳадаф дар мавриде натиҷаовар аст, ки афсонаҳо бештар аз ҳаёти воқеӣ гирифта шуда бошанд. Агар бофтаи ҳаёл бошанд, натиҷа баръакс мешавад. Афлотун пеш аз ҳама ба шахсоне, ки дар эҷоду интиҳоби афсонаҳо машғул ва ба тарбияи дурусти кӯдак саҳми назаррас доранд, тарбиятгар ва модаронро дониста ба онҳо масъулияти бештареро вогузор менамояд. “Мо тарбиятдиҳандагон ва модаронро вазифадор менамоем, ки дар тарбияи кӯдак афсонаҳоро қабул ва нақл намоянд, ки бо ёрии онҳо инкишофи зеҳнии кӯдак назар ба ҳиссаи тезтар ба назар расад” [2]. Аз баёни андешаҳои Афлотун оид ба ин масъала маълум мегардад, ки ӯ аслан зидди истифодаи афсона дар тарбияи кӯдак набуда, танҳо он афсонаҳоро меписандад, ки бо таъсири он кӯдак дар руҳияи ватандӯстӣ, ҷавонмардию далерӣ, ҳасурию нотарсӣ ва инсонгароӣ тарбия ёфта, дар бехатарӣ ва пешрафти давлатдорӣ ҳиссагузор бошад.

Мутафаккирони Форсу тоҷик дар маҳзани эҷодиёташон ба масъалаи тарбияи насли ҷавон таваҷҷуҳи аввалиндараҷа зоҳир намудаанд, чунки солимии ақлонию ҷисмонии ҳар шахс омили асосии инкишофи ҷомеаи солим буда метавонад. Дар ин замина мутафаккири асри хв-и форсу тоҷик Ҳусайн Воизи Кошифӣ дар машҳуртарин рисолаи ахлоқии худ “Футувватномаи султонӣ., Ахлоқи Мӯҳсинӣ., Рисолаи Ҳотамия” андешаҳои худро оид ба ин масъала баён намудааст. Дар асари безаволи худ номбурда тамоми меъёрҳои ахлоқие, ки барои тарбияи инсонии комил зарур аст ифшо намудааст. Ҳангоми баҳра гирифтани аз ин ганҷинаҳои бебаҳо ба тарбияи шахсро ниёз намоёнад. Он чизе, ки аз таълимоти ахлоқии Кошифӣ боиси тавҷҷуҳ гардида ин ҳам бошад нақши қиссаю афсона дар тарбияи ҷавонон мебошад. Андешаи Кошифӣ дар ин боб ба ақидаи Афлотун ҳамранганд. Яъне, ба ақидаи Афлотун, таъкид намуда мутафаккири таъкид менамояд, ки қиссаю ривоятҳо барои рушду нумуи ҷаҳонбинии инсон аз ҷумла зирази сиёсӣ, шуури ахлоқӣ, меҳнатдӯстӣ ва ба қадри моли мулк расидан, ки дар умуми давлатдорӣ ба шахс лозим аст аз манфиат ҳолӣ нест. Яъне, афсона ҳам шахсро тарбия менамояд. Аз ҷумла: “Бидон, ки қисса хондан ва шунидан ғоидаи бисёр дорад. Аввал, он ки аз аҳволи гузаштагон хабардор шавад. Дувум, он ки чун ғароибу аҷоиб шунавад назари ӯ кушода гардад. Сеюм, чун меҳнат ва шиддати гузаштагон шунавад, донанд, ки ҳеҷ кас аз банди меҳнат озод набудааст, ӯро тасалло бошад. Чорум, чун заволи мулку моли салотини гузашта шунавад, дил аз моли дунё бардорад ва донанд, ки он бо касе вафо накарда ва нахоҳад кард. Панҷум, ибрати бисёр ва таҷрибаи бешумор ӯро ҳосил ояд”[3]. Кошифӣ мисли Афлотун ҷонибдори он қиссаҳое мебошад, ки воқеият дошта бошад. Чун агар қиссаҳо моҳияти воқеӣ дошта бошанд, ба шунавандаю гӯянда манфиати бештаре мерасонанд. Дар баробари ин гӯяндагон қиссаҳои ғайри воқеиро аз содир намудани гуноҳ огоҳ менамояд. “Пас маълум шуд, ки дар қиссаҳои гузаштагон ғоидае ҳаст, агар воқеӣ бошад ва бар он вачҳ вучуд дошта бошад, хонда шавад, хонандаю гӯянда ва шунавандаро аз он ғоидае расад ва агар ғайри воқеӣ бошад, гӯяндаро вубол(гуноҳ) бошад”[3].

Ҳамин тариқ омӯзиши афкори асосии мутафаккирони гузашта махсусан андешаҳои фалсафӣ ахлоқии онҳо ҷиҳати тарбияи насли наврас дар шароити муосир манфиатовар буда, барои рӯшноии зеҳнӣ ақлонӣ ва бедор намудани муҳаббат ба ватанро дар замири кӯдак парвариш мекунад.

АДАБИЁТ

1. С. Ятимов. Илм ва амният. – Душанбе: Ганҷ нашриёт, 2019. саҳ. 140.
2. Государство/ Платон; (пер. Древнегреч. А.Н. Егунова). – Москва: Издательство АСТ, 2023. Саҳ 81-82
3. Кошифӣ Ҳ. В. Футувватномаи султонӣ. Ахлоқи Мӯҳсинӣ. Рисолаи Ҳотамия, - Душанбе Адиб, 1991. Саҳ. 100

Бобохочаева Г. старший преподаватель

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ ВЫНУЖДЕННОЙ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ

Прежде чем рассказать о социально-психологические последствия вынужденной трудовой миграции, я хотел бы проинформировать вас о статистике трудовой миграции за рубежом. По данным пресс-отчета о деятельности министерства труда, миграции и занятости Республики Таджикистан (12.02.2024 г.) выезд трудовых мигрантов за границу за 2023 г. составил 652 014 (2022 г. – 775 578) человек. За период прошлого года оно снизилось на 16 процентов, причем из этого числа сократились 554 804 мужчины, или 15 процентов, и 97 210 женщин, или 20 процентов. В Российскую Федерацию мигрировали 627 028 человек, в Республику Казахстан – 18 418, в другие страны – 6 568 человек. Возврат трудовых мигрантов за этот период составил 590 710 (2022 г. – 551 778) или на 7% больше, а количество мужчин увеличилось на 468 458 человек, или 4,2%, а женщин – на 122 252 человека, или 19,1%. По информации соответствующих органов РФ, въезд в Россию 177 тысяч граждан Таджикистана в настоящее время запрещен на определенные периоды. Только в 2023 году 6816 гражданам Таджикистана был запрещен въезд в Российскую Федерацию. Из этого числа 6155 мужчин и 661 женщина. По данным статистики, за январь-июнь 2023 г. свыше 205 тыс. иностранцев получили российское гражданство, граждане Таджикистана лидируют в получении российского гражданства (87 тыс.), граждане Украины находятся на втором месте - 39 тысяч. До конфликта между Россией и Украиной около 500 граждан Таджикистана ежедневно получали российское гражданство. Ещё 46 тыс. 479 таджикстанцев имеют разрешение на временное проживание, что является первым шагом на пути к получению гражданства России. Если в 2020 году российское гражданство получили более 63 тыс граждан Таджикистана, то в 2021 году этот показатель увеличился до более 103 тыс, а в 2022 году — до более 173 тыс человек.

Вопрос социально-психологических последствий вынужденной трудовой миграции становится все более актуальным, поскольку социально-экономическое и правовое положение таджикских трудовых мигрантов за рубежом, особенно в России, становится все более тяжелым. Террористический инцидент, произошедший 22 марта 2024 года в концертном зале «Крокус Сити Холл», где главными подозреваемыми были граждане Таджикистана, еще больше осложнил и без того тяжелое положение наших мигрантов. Теперь на каждом шагу наши трудовые мигранты подвергаются допросам, пыткам и нарушению их прав.

В то же время после конфликта между Россией и Украиной вопрос трудовых мигрантов в России стал еще более тревожным, увеличивается риск вовлечения трудовых мигрантов из нашей страны в конфликт в Украине различными способами. Некоторые таджикские трудовые мигранты разными путями пытаются выйти на рынок труда других зарубежных стран, особенно Европы и Южной Кореи. Вынужденное оставление родного очага и родных оказывает очень тяжелые влияние как на психику и здоровье самого мигранта. Оно отрицательно влияет также и на психологическое состояние всей членов семьи мигранта и общества в целом. Наиболее остро оно ощущается и в образовании, так как постоянная вынужденная поездка трудовых мигрантов лишает возможности правильного воспитания детей мигрантов школьного возраста. Дети мигранта постоянно ощущают отсутствие отца и

нехватку его заботы и конечно же это влияет на его воспитание и образовании. В последние годы замечено, что некоторые трудовые мигранты едут в Россию вместе с членами семьи, где отдают детей сначала в детский сад, а затем в среднюю школу. Некоторые из детей таких мигрантов с трудом владеют таджикским языком и плохо усвоили русский язык и культуру, в будущем они станут маргинализированными.

Психологические болезни по причине того что мигранты вовсе не обращают на них особенного внимания или не остается больше денег на специалиста после решения многих других финансовых и социальных проблем, то с каждым годом эти психологические травмы накапливаются все больше и больше. К сожалению, мигранты обращают к психологам крайне редко, либо тогда, когда уже будет слишком поздно. Такие серьезные заболевания как невротические проявления у взрослых, посттравматические стрессы, агрессивность, а также такое состояние мигрантов как этническая интолерантность и т.д., становятся массовым, увеличиваясь в процентном соотношении год за годом. Мигрант после переезда попадает в абсолютно новой среде, где процесс привыкания проходит мучительно долго, подвергается психологическим стрессам; незнание языка, обычаев и традиции добавлять наибольшие психологические затруднения и многие испытывают серьезные психологические проблемы, испытывают культурный шок, ощущают себя чужаками. Все эти психологические проблемы, как было упомянуто выше, год за годом накапливают все новые и новые недуги, когда человек становится уже биороботом, не чувствуя себя полноценным членом общества и семьи. В общем, вынужденная трудовая миграция может оказать значительное влияние на социально-психологическое поведение таджикских мигрантов. Вот несколько аспектов, которые могут быть затронуты:

Стресс, депрессия и тревога: Миграция часто сопровождается стрессом, вызванным разлукой с семьей, незнанием языка, низким уровнем заработной платы и нестабильностью жизненной ситуации. Это может привести к тревожности и депрессии у мигрантов. Переезд в новую страну или регион, часто с другой культурой и языком, может вызывать значительный стресс и депрессию. Этот стресс может быть обусловлен разрывом семейных уз и социальной сети, неопределенностью в отношении будущего, а также дискриминацией и стигматизацией на новом месте жительства.

Идентитет и самооценка: Разрыв социальных связей и изменение статуса, связанного с работой за границей, могут вызвать внутренние конфликты и изменения в самооценке. Многие мигранты сталкиваются с проблемой идентификации с новым окружением и сохранением своей культурной идентичности. **Социальная изоляция и одиночество:** Отделение от семьи и общественной поддержки может привести к социальной изоляции и чувству одиночества. Это особенно актуально для мигрантов, работающих в странах, где они не имеют культурных или языковых связей. Новые условия и отсутствие знакомых могут привести к социальной изоляции мигрантов. Они могут чувствовать себя одиноко и изолированно из-за языкового барьера или культурных различий. **Адаптация к новой культуре:** Мигранты вынуждены адаптироваться к новой культуре, что может быть сложным и вызывать конфликты с собственной идентичностью и ценностями. Они могут столкнуться с культурным шоком и трудностями в понимании и принятии новых обычаев и норм. Мигранты могут сталкиваться с предвзятыми отношениями и стереотипами со стороны местного населения. Это может усугубить их чувство неприятия и неполноценности, а также затруднить их адаптацию. **Экономические проблемы:** Многие мигранты сталкиваются с экономическими трудностями, такими как недостаток рабочих мест, низкие зарплаты, нестабильность занятости и недоступность социальных льгот. Эти проблемы могут усугубить стресс и депрессию. Многие таджикские мигранты едут за границу в поисках лучших экономических возможностей для себя и своих семей. Однако экономические трудности, связанные с высокими затратами на жизнь в странах-хостах и нестабильностью доходов, могут увеличить финансовые и экономические давления на мигрантов. **Социальная мобильность и амбиции:** Несмотря на вызовы, миграция также может предоставить новые возможности для социальной мобильности и профессионального развития. Многие мигранты стремятся улучшить свои

условия жизни и перспективы для себя и своих семей через трудовую миграцию. Разрыв семейных уз: Вынужденная миграция может привести к разрыву семейных уз, если не все члены семьи могут мигрировать вместе. Это может вызвать чувство потери, вины и тоски как у мигрантов, так и у членов их семей.

Дискриминация и стигматизация: Мигранты могут столкнуться с дискриминацией и стигматизацией на новом месте жительства из-за своего статуса мигранта, этнической принадлежности или религии. Это может привести к ухудшению их психологического состояния и снижению самооценки. Потеря идентичности: Мигранты могут испытывать потерю идентичности из-за изменений в социальном и культурном окружении. Они могут чувствовать себя чужими как в стране происхождения, так и в новой стране пребывания, что может привести к путанице в самоопределении и поиску своего места в обществе.

Потеря связи с родиной: Для многих мигрантов вынужденная трудовая миграция означает потерю связи с родиной, культурой и традициями. Это может вызвать чувство утраты и тоски по родине, особенно у старшего поколения и т.д..

Психологический стресс у детей: Для детей мигрантов адаптация к новой среде также может быть очень трудной. Они могут испытывать стресс из-за разрыва со своими друзьями и школьным окружением, а также из-за необходимости адаптироваться к новой культуре и языку.

Эффекты на местное население: В стране, куда прибывают мигранты, также могут возникнуть социальные и психологические последствия. Например, местные жители могут испытывать страх перед недостатком рабочих мест, изменениями в культурной среде и повышением конкуренции за ресурсы.

Социальные неравенства: Вынужденная трудовая миграция может усилить социальные неравенства как в стране происхождения, так и в стране прибытия. Например, мигранты часто вынуждены работать на низкооплачиваемых и неквалифицированных работах, что усиливает социальное неравенство. Чтобы без негативных последствий адаптироваться к новым условиям человеку нужно психическое здоровье и психологический настрой. Вынужденным трудовым мигрантам, крайне необходима психотерапевтическая помощь в преодолении кризисных жизненных ситуаций и профессиональные консультации специалистов-психологов. Оказание профессиональной помощи в решении психологических проблем является весомым аргументом при создании психологических консультаций, служб психологической поддержки вынужденных трудовых мигрантов. Помимо этого, психологические службы целесообразно совмещать со специальными юридическими консультациями. Психологическое консультирование должно также стать важным компонентом структуры специализированных реабилитационных центров. Решение проблем, связанных с вынужденной трудовой миграцией, требует комплексного и согласованного подхода от государства, международных организаций, неправительственных организаций и общественности, включая:

Защита прав мигрантов: Государства должны гарантировать права мигрантов на равное обращение, человеческое достоинство, а также доступ к образованию, здравоохранению и справедливой оплате труда. Это включает в себя создание законов и политик, защищающих права мигрантов, и их эффективную реализацию.

Интеграционные программы: Государства и общественные организации должны предоставлять интеграционные программы, направленные на помощь мигрантам в адаптации к новой культуре, языку и общественной среде. Это может включать в себя языковые курсы, образовательные программы, культурные мероприятия и поддержку при поиске работы. Создание рабочих мест и экономическое развитие: Для уменьшения экономической нестабильности и причин, вынуждающих людей мигрировать, необходимо развивать экономику и создавать новые рабочие места как в странах происхождения, так и в странах прибытия. Образование и профессиональная подготовка: Предоставление образовательных и профессиональных возможностей мигрантам помогает им адаптироваться к новым условиям и улучшить свои трудовые перспективы. Борьба с дискриминацией и стигматизацией:

Необходимо проводить информационные кампании о правах мигрантов и бороться с предвзятыми установками и стереотипами, которые могут привести к дискриминации и стигматизации.

Сотрудничество между странами: Международное сотрудничество в области миграции помогает разработать согласованные подходы к защите прав мигрантов, борьбе с незаконной миграцией и облегчению процесса адаптации. Поддержка семейных уз: Государства и общественные организации должны предоставлять поддержку для семей мигрантов, помогая им сохранить связь друг с другом и обеспечивая условия для возможности переезда вместе.

Разработка и реализация эффективных законов и политик: Государства должны принимать законы и политики, которые защищают права мигрантов на равное обращение, человеческое достоинство, а также обеспечивают доступ к образованию, здравоохранению и справедливой оплате труда.

Психологическая поддержка и консультирование: Предоставление психологической поддержки и консультирование мигрантам помогает им справиться со стрессом и депрессией, связанными с адаптацией к новым условиям.

Мониторинг и оценка политик и программ: Необходимо внедрить системы мониторинга и оценки, которые позволят оценить эффективность политик и программ, направленных на поддержку мигрантов, и внести коррективы в случае необходимости.

Образование общественности: Важно проводить образовательные кампании среди общественности о важности миграции, причинах вынужденной трудовой миграции и правах мигрантов. Это поможет уменьшить негативные стереотипы и улучшить отношения между мигрантами и местным населением.

Развитие механизмов возврата: Необходимо разработать и внедрить программы и механизмы, которые обеспечат возможность добровольного возвращения мигрантов в свои страны происхождения в случае, если они решат вернуться.

Поддержка уязвимых групп: Особое внимание следует уделить поддержке уязвимых групп мигрантов, таких как женщины, дети, пожилые люди и лица с ограниченными возможностями, чтобы обеспечить им доступ к социальным услугам и защиту от насилия и эксплуатации.

Содействие в реинтеграции: Государства должны предоставлять поддержку в реинтеграции мигрантов, возвращающихся в свои страны происхождения, чтобы помочь им восстановить свою жизнь и интегрироваться обратно в общество.

Литература

- 1.Саодат Олимова. Миграционные процессы в современном Таджикистане. Суздаль, 2005. – 24 стр.
- 2.Хаитов Ф. К. Социокультурные особенности проявления миграционных процессов в Таджикистане. Душанбе, 2012. 150 стр.
- 3.[Рахимбек Бобохонов](#). Миграционные процессы в Таджикистане (XX в.) и Россия. Душанбе, 2001. – 154 стр.
- 4.Киселева Мария Владимировна. Внутренняя миграция в современной России и ее социально-психологические последствия в условиях кризиса. Ярославль, 2003. – 123 стр.
- 5.Тюрюканова Е.В. Мигранты на неформальном рынке труда в Москве // Миграция и внутренняя безопасность. Аспекты взаимодействия. – М.: Дом книги, 2006. – 68 стр.

Шарипов М.И., Бойназаров Э.Х
ҶОЙГОҲИ ДҶУСТӢ ДАР МУНОСИБАТИ БАЙНИ МИЛЛАТҲО

*Дӯстиро ҷустуҷӯ дорем мо
Аз амонӣ гуфтугӯ дорем мо*

Дӯстӣ мафҳуми муқаддас аст, он заволи надорад, фанонопазир аст, шояд дар марҳилае камранг гардад, вале бо пайдо шудани шароити муносиб дубора таҳкиму тақвият меёбад ва дӯстӣ ба мардум бахту саодат меорад, аз самараи он коми башарият ширин мешавад, зиндагонӣ пурфараҳ ва ҳаёт осуда мегардад.

Мусаллам аст, ки дӯстии халқҳо, дар ҳақиқат, музаффарияти бузургтарини давлату давлатдорист. Қувваи тавоно ва ғайзу баракати дӯстию бародарӣ бар хусумату низоъ, ҷангу ҷидолҳо, қатлу қушторҳо ғолиб омада, сулҳу амонӣ, зиндагии ошоштаю бофароғатро барқарор мекунад. Аз ин ҷост, ки дӯстиро олитарин эҳсоси хиради башар номидаанд. Ин ҳисси азалии инсон ҳамеша дар ҳар асру замон ҳамчун ҷавҳари аслии инсон абадӣ хоҳад монд. Аз ин бармеояд, ки дӯстию рафқати байни халқҳои ба ҳам наздик аз ҳазорсолаҳо маншаъ гирифта, идома ёфта, ҷовидон хоҳад монд.

Бештар аз ҳазор сол пеш лаззат ва аҳамияти дӯстиро Рӯдакии бузургвор хеле хуб баён кардааст:

Ҳеҷ шодӣ нест андар ин ҷаҳон,

Бартар аз дидори рӯи дӯстон.

Ҳеҷ талхӣ нест бар дил талхтар,

Аз фироқи дӯстони пурхунар.

Ҳофизи Шерозӣ сурудааст.

Дарахти дӯстӣ биншон, ки коми дил ба бор орад,

Ниҳоли душманӣ баркан, ки ранҷи бешумор орад

Дар ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ низ омадааст:

**Осоиши ду гети тафсири ин ду ҳарф аст.
Бо дустон мурувват бо душманон мадуро
Сухан санчида гу то дӯстро душман нагардонӣ
Зи ҳарфи бетааммул ошно бегона мегардад.**

Аз чониби дигар, дӯстии шоири шаҳри тоҷик Абдурахмони Ҷомӣ бо поягузори адабиёти классикии узбек Алишери Навоӣ ҳамбастагии ду миллатро таҳкими нав бахшид. Бале, ханӯз наздик шаш сад сол қабл шоири ўзбекзабон- Алишери Навоӣ бо Абдурахмони Ҷомӣ робитаи дӯстӣ дошта, ба ҳамдигар шеърҳои ширу шакар менавиштанд. нависандаи тоҷик, Асосгузори адабиёти муосири тоҷик Садриддин Айний ҳам ба забони тоҷикӣ ва ҳам ба забони ўзбекӣ эҷод мекард. Илҳами ин шоири шинохта асосан аз «Бадое - ул - вақоеъ» - и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ сарчашма гирифта буд, ки минбаъд шоҳасари бузурги “Ёддоштҳо” офарида шуд.

Бо ташаббуси сиёсати оқилонаю дурандешонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат – Президенти кишвар, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон бо мақсади эҳёи мучаддади робитаҳои дӯстонаи байни мардуми тоҷику узбек ва қирғиз, Сарварони кишварҳои ҳамсоя Президенти Ҷумҳурии Ўзбекистон мухтарам Мирзиёев Шавкат Миромонович ва Президенти Ҷумҳурии Қирғизистон Жапаров Садир Нурғожоевич, ба ифтихори Ҷашни байналмилалӣ Наврӯз ба шаҳри бостонии Хучанд даъват шуданд.

Воҳурию мулоқотҳои сарони давлатҳо ва иштироки онҳо дар тантанҳои бошукухи Наврӯзи байналмилалӣ дар шаҳри бостонии Хучанд иқдоми нодиртарин ва падидаи беназири фарҳангист, ки дар роҳи ҳамкорӣ ва расидан ба зиндагонии шоистаи сокинони Тоҷикистон, Ўзбекистон ва Қирғизистон боиси дастгириву таҳсин аст ва бояд ҳамагон онро чун гавҳараки чашм ҳифз намоем. Зеро дӯстии халқҳои тоҷику узбек ва қирғиз амсоли партави хуршеди тобон аст, ки ҳеҷ абри тирае пеши онро гирифта наметавонад.

Тавре, ки шоири маҳбуби халқи тоҷик, Қаҳрамони Тоҷикистон Мирзо Турсунзода чун мунодии сулҳу дӯстии халқҳои олам фармудаанд:

**Одамон аз дӯстӣ ёбанд бахт,
Душманӣ орад ба мардум рӯзи саҳт.**

АБУҲАНИФА - БУЗУРГТАРИН МУТАФАККИРИ ОЛАМИ ИСЛОМӢ Сангова Фирӯза Холмуродовна

Аннотатсия: Мақолаи мазкур «Абуҳанифа-бузургтарин мутафаккири олами исломӣ» ба таҳлили ҳаёт, фаъолияти илмӣ ва мероси боарзиши Имоми Аъзам Абуҳанифа бахшида шудааст. Муаллиф нақши ўро ҳамчун асосгузори мазҳаби ҳанафӣ ва яке аз барҷастатарин мутафаккирони олами исломӣ баррасӣ намудааст. Саҳми Абуҳанифаро дар рушди фикҳи исломӣ, озодандешӣ, тарбияи шогирдони донишманд ва таъсири тӯлонии андешаҳои ўро ба илм ва тамаддуни исломӣ нишон додааст.

Калидвожаҳо: устои фикҳ, шогирдони донишманд, покнатату саховатманд, мазҳаби ҳанафӣ, масъалаҳои динӣ, ҷўяндаи ҳақиқат, таълимоти динӣ-ҳуқуқӣ, доираҳои тичоратӣ, иҷтимоӣ ва қиёс, давлатманди тоҷир, ҳадиси саҳеҳ.

Яке аз бузургтарин шахсиятҳои таърихи ислом ва фарҳанги тоҷикон Имоми Аъзам - Абуҳанифа ба шумор меравад. Номи аслии ӯ Нуъмон ибни Собит ибни Марзбон мебошад, ки дар таърихи тамаддун маъруфу машҳур гардидааст. Абуҳанифа дар таърихи 5-уми сентябри соли 699 милодӣ (80-уми ҳиҷрӣ) дар шаҳри Куфаи Ироқ, Хилофати Умавиён, дар оилаи марди давлатманди тоҷир бо номи Собит ибни Марзбон, ки ба тичорати абрешими эронӣ машғул буд, ба дунё омадааст.

Ба қавле аҷдодони Абуҳанифа форснаҷод буда, аз мардумони аҳли Термиз ё Кобул ва ё аз Нисо, яъне аз мулки Аҷам буданд. Бобои Имоми Аъзам Умар ибни Ҳаммод Зоуто ё Зуто ном мегирифтанд. Зуто дар забони авестой ва санскрит ба маънои хондани суруду ниёишҳои мазҳабӣ омадааст. Ҳатто дар қисмати «Готҳо» - и Авасто ҳуди Зардушт низ худро «Зоутар»

номидааст. Падари Абуҳанифа Собит зодаи шаҳри Анбори Термиз буд. Ӯ бо сарватмандӣ ном бароварда, ба қавле дар шаҳри Куфа нонвойхонае доштааст. Аз ҳисоби даромади он ризку рузии хонаводаашро таъмин мекардааст.

Аз нигоҳи Абуҳанифа тиҷорат табдил додани моли қиматдор бо мол ё маблағи арзишдори дигар бо розигии якдигар мебошад. Савдои мол бояд бо ризогӣ ва созишномаи тарафайн (шартнома) сурат бигирад. Дар сурати савдо кардани моли арзишашон қиматнок ба монанди хона, асп, уштур, дукон ва ғайра бастанӣ шарномаи хаттӣ аз манфиат ҳолӣ нест. [1]

Тибқи маълумотҳои ҷойдошта Собити поктинату саховатматманд бо ҷорумин халифаи рошидӣ Алӣ ибни Абутолиб (р) муносибати дӯстӣ доштааст. Дар ин хусус набераи Имом Абуҳанифа Исмоил чунин ибраз намудааст: «Ман аз табори форсиёни озод ҳастам ва ба Худо савганд бардагӣ ва ғуломӣ ба мо роҳ надошта ва ҷадди ман дар соли 80 ҳиҷрӣ ба дунё омадааст. Яке аз падаронам дар хурдӣ назди Алӣ (р) рафта будааст ва дар ҳаққи вай ва фарзандону ояндагонаш дуои хайре намудааст».

Абуҳанифа Қуръони каримро дар хурдӣ пурра ҳифз карданд. Тарзи қироат кардани Қуръонро бошад аз Осим, ки яке аз қориёни қуррои ҳафтгона (қуррои сабаъ) мебошад, омӯхтанд. Абуҳанифа бештар бо чунин лақабҳо: «Имоми Аъзам» машҳур мебошад, ки маънои бузургтарин ва пешвои беназирро дорад («Бузургтарин Имом»), маъруфтарин «Фақиҳи Куфа» - устои фикҳ дар шаҳри Куфа, ки маркази илмӣ он замон ба шумор мерафт ва баъзан бинобар барои ростқавлӣ ва амонатдориаш ӯро «Содиқи Амин» ном мегирифтанд.

Пешвои миллат, Эмомалӣ Раҳмон дар мақолаи худ «Имоми Аъзам ва гуфтугӯи тамаддунҳо», ки ба ҳаёт ва фаъолияти ин шахсияти бузург- Абуҳанифа бахшида шудааст, чунин овардааст: «Бузургдошти инсон ва эҳтироми шахсият дар Ислом на танҳо нисбати муътақидони он, балки нисбати динҳои дигар низ ҷорӣ аст. Он дар амалу рафтори бузургони дин борҳо намудор шудааст. Аз ҷумла, поягузори мазҳаби ҳанафӣ Имоми Аъзам намунаи баланди инсондӯстиро дар зиндагӣ ва таълимоти худ нишон додааст. Кофист, ки муносибати ӯро бо яҳудии ҳамсояш мисол биоварем. Яҳудӣ аз ин муносибати ғамхорона то ҳаде зерӣ таъсир қарор гирифт, ки кеши Абуҳанифаро қабул кард. Муносибати хуб ва таҳаммулпазирӣ аз оёти Қуръони Карим, аз ҷумла оёти 2-и сураи Моид, ояти 83-и сураи Бақара, ояти 86-и сураи Нисо, ояти 41-и сураи Юнус ва ғайра сар мезанад».

Абуҳанифа ба хоҳири гиромӣ доштани устодаш, фақеҳ ва иллоҳиётшиноси машҳур, олими ироқӣ Ҳаммод ибни Сулаймон, ки муддати 18 сол дар шаҳри Куфа аз ӯ илми фикҳро омӯхта буд, ба писари худ Ҳаммод ном гузошт. Даре нагузашта ӯ дар олами илми фикҳ ва калом шухрат пайдо намуд ва мардуми шаҳри Бағдод ба ӯ пайравӣ мекарданд. Дар адабиёти динӣ Абуҳанифа ва пайравони мактаби ӯ бо номи «асҳоби раъй» маъруф буда, дар ҳалли масъалаҳои баҳсовари фикҳӣ ҳамчун марҷаъ аз Қуръону суннат, иҷтимоъ ва қиёс истифода менамуданд. Сипас рӯ ба истехсон меоварданд ва гар дар онҳо чизе пайдо накарданд, матлабро дар одоти шойеъ, яъне дар урф ҷустуҷӯ мекарданд. [2]

Бояд зикр намуд, ки Абуҳанифа дар умри ҳеш 55 маротиба хонаи Худоро (ҳаҷ) зиёрат кардааст ва муҳаққиқон ҳаҷро дар ҳаёти ӯ ҳамчун як воситаи ошно шудан бо ҳадис, андӯхтани илм ва гирифтани фатво, инчунин муборизаи фикрӣ бо ва илмӣ бо ҷараёнҳои номатлуби эътиқодӣ ва эҷоди заминаҳои ваҳдат миёни мусулмонон медонистанд. Шухрати Абуҳанифа на танҳо дар ҳаллу фасли масъалаҳои динӣ зоҳир мегардид, балки ӯро ҳамчун нахустин алломаи соҳаи маорифи исломӣ, яке аз поягузори асосии мазҳаби аҳли суннат ва ҷамоат, яъне мазҳаби ҳанафӣ муаррифӣ мекард. Инчунин Абуҳанифа яке аз аввалин намояндагони доираҳои тиҷоратӣ ва ҳунармандии шаҳрӣ маҳсуб меёбад, ки манфиатҳои онҳоро дар шакли таълимоти динӣ-ҳуқуқӣ таҷассум кардааст. [3]

Зарурурат ба ёдоварист, ки на танҳо таълимоти Имоми Аъзам, балки ҳаёт ва муносибати ӯ бо атрофиён саршор аз арзишҳои волоии инсонӣ мебошад.

Ба ҳама маълум аст, ки тавр Имоми Аъзам ба азобу машаққат ва таҳқири зиндон розӣ шуд, вале мансаби олӣ – қозигӣ ва муншии дарборро ба зиммаи худ нагирифт. Ҳисси баланди инсондӯстӣ ва адолатхоҳӣ ба Абуҳанифа (р) имконият надод, то ин ки

вазифаҳои муҳиму тақдирсози давлатиро ба зимма гирад, чунки ӯ намехост, ки дар ҳукми ғайри одилонае ба шахси бегуноҳе шарик шавад.

Дар ин дунё ғафир бошу гадо бош,
Дар ин дунё чу моҳи бесадо бош.
Вале ҳаргиз мабош дур аз ҳақиқат,
Ҳамеша така бар гуфти Худо бош!

Бо фармони Халифа Ҷаъфар ал- Мансур дар зиндон ба ӯ маҷбуран оби заҳрнок нӯшониданд.

Абуҳанифиро ҳамчун шахсияти барҷастаи олами Ислом, ғафҳ, муҳаддис, мутакаллимӣ машҳури форс-тоҷикӣ аҳли Куфа ва поягузори мазҳаби ҳанафӣ мешиносанд. Ин шахсияти бузург ва оқилу хирадманд дар синни 67- солагӣ дар таърихи 18-уми июни соли 767 дар шаҳри Бағдоди Хилофати Аббосиён аз олам даргузаштааст.

Ҳамин тариқ, Абуҳанифа тамоми умри бобаракати худро ба омӯзишу таҳқиқи масъалаҳои фикҳӣ, каломӣ ва улуми шаръӣ сарф намудааст. [3]

Нақши Имоми Аъзам, Абуҳанифа (р) дар дини ислом бузург аст. Ёро дар ҷаҳон ҳамчун муассиси яке аз ҷаҳор мазҳаби асосии аҳли суннат, ҳанафӣ мешиносанд. Имрӯз мазҳаби ҳанафӣ дар чунин кишварҳои ҷаҳон, аз ҷумла Тоҷикистон, Туркия, Осиёи Марказӣ, Ҳиндустон ва Покистон паҳн шудааст. Мазҳаби ҳанафӣ бар асоси мантиқ, таҳаммул ва иҷтиҳод (дар доираи қуръону ҳадис ҳалли ягон масъала) сохта шудааст ва то имрӯз ҳамчун як роҳи муҳими фикҳ дар дунёи ислом шуҳрат пайдо намудааст.

Имоми Аъзам аз зумраи маъруфтарин ғафҳоне маҳсуб меёфт, ки дар таълимоташ ба мантиқ ва ақл аҳамияти калон меод. Ҳамеша ба ғафҳон тавсия меод, ки илми фикҳро на танҳо бо асоси ҳадис ва қуръон, балки истифода бо истихсони мантиқ ва иҷтиҳод низ танзим намоянд. Вай таъкид менамуд, ки бояд ҳар як ғафҳ дар ҳолатҳои ҷолиб ё номаълум ба ақлу заковат ва таҷриба така кунад.

Мазҳаби ҳанафӣ бо таҳаммулпазирӣ, истифодаи ақл ва мантиқ дар фикҳи дин ва таъкиди он ба адолат ва осонии амалҳои динӣ маъруф аст. Чунонки маълум гаштааст, Имоми Аъзам Абуҳанифа на танҳо асосгузори мазҳаби ҳанафӣ, инчунин донишманди бузург дар илми фикҳ ва ақида шинохта шудааст. Ё дар ин соҳа аз худ осори зиёде боқӣ гузоштааст, гарчанде бисёре аз онҳо ба таври мустақим ба мо нарасидаанд. Аммо баъзе аз онҳо чун номаи маъруфи ӯ дар уламои исломӣ маъмуланд, ки ба воситаи шогирдонаш ба таърих гузашта, боқӣ мондаанд. Ё аз зумраи олимоне, ки сарҳадҳои имконпазирӣ тафсир ва тақмили ҳуқуқи исломро аз нигоҳи илмӣ асоснок намуда, онҳоро аз рӯи моҳият тақсим намудааст. [4]

Имоми Аъзам нахустин олиме мебошанд, ки дар масъалаи фикҳ асар эҷод намуда, бо ҳамин анъана илми фикҳро дар олами Ислом ривож додаанд.

Абуҳанифа дар тӯли зиндагӣ беш аз 700 нафар шогирдонро тарбия ва таълим додааст. Ё таълимот ва фатвоҳои фикҳии худро дар китобҳо ва расоил ба шогирдони беҳтарину бовафояш, хусусан Абӯ Юсуф ва Муҳаммад аш-Шайбонӣ ба таърих интиқол додааст, ки баъдтар онҳоро таҳрир намуданд, ба устои худ умри ҷовидона бахшидаанд.

Абуҳанифа аввалин шуда аз нуқтаи назари илмӣ-назариявӣ ҳуқуқи исломро ба бобҳо, соҳаҳо ва зерсоҳаҳо алоҳида ҷудо кардааст. Ё қоидаҳои истифодабарии меъёри сарчашмаҳои нахуст аз китоби муқаддаси мусулмонон, аз Қуръони маҷид тавсия намудааст. Яъне «Дастури амалӣ танҳо он чизе бошад, ки Қуръон фармудааст». [5]

Имоми Аъзам усули мазҳаб ва фикҳи худро аз ҳафт масдар гирифтаанд:

1. Китоби Қуръон (Каломи Аллоҳ).
2. Суннати Расули Худо (с) яъне ҳадис.
3. Фатвои саҳоба ва ақволи (гуфтаҳои) эшон.
4. Иҷмои уммат.
5. Қиёс.
6. Истеҳсон.
7. Урф.

Имоми Аъзам дар китоби худ «**Устод ва шогирд**» исбот намудааст, ки **қиёси** илман асоснок кардашуда инкишофи қонунгузориро таъмин намуда, вазъи қонуният ва тартиботи ҳуқукиро дар ҷомеа кафолат медиҳад: «Бидон, ки ҳамчун дақиқ (қиёс) ҳақиқатро дар назди азиятбинандаи он возеҳу равшан месозад». Қиёс чун шохидони одил ба нафъи он ҳақиқатест, ки ба он ҷўяндаи ҳақиқат ниёз дорад. Ва агар ҷоҳилон ин ҳақиқатро инкор намекарданд, он гоҳ донишмандон худро ба қиёсу муқоиса маҷбур намесохтанд.

Имоми Аъзам услуби қиёсро истифода намуда, вазъи асосии ирсияти ҳуқукии ҳадисҳо-воқеияти онҳоро тибқи онаҳеҳумасъалаҳои ҳуқуқие, ки дар Қуръон ҷавоби онҳо ёфт намешавад, ҳаллу фасл менамуд. Аз ҷост, ки ўро шохсутуни асоси назариявӣ-ҳуқукии илм дар бораи ҳадис меҳисобанд. Бино бар ин шиори ўро, ки гуфтааст: «Агар ҳадис саҳеҳу дақиқ бошад, он гоҳ ин мазҳаби ман аст». [6]

Асарҳои маъруфи Имоми Аъзам, ки ба илми фикҳ ва ақида бахшида шудаанд, инҳоянд:

1. Китоби «**Фикҳ ал-Ақбар**» қадимтарин ва маъруфтарин рисола дар илми ақида мебошад, ки он чун асоси ақидаи аҳли суннат дар мактаби ҳанафӣ маҳсуб ёфта, чунин мавзӯҳоро дар бар гирифтааст: тавҳид, сифатҳои Худо, имон ва куфр, қадари иллоҳӣ, исми ва сифоти Худо, ихтилофи фирқаҳои исломӣ (муътазила, ҷабария ва ҳоказо), ки онро ал-Матуридӣ ва Байҳақӣ шарҳ додаанд.

2. «**Ал-Алим ва-л-мутаалим**», ки он ба шакли савол ва ҷавоб, байни устод (Имомони Аъзам) ва шогирд навишта шудааст. Ин китоб барои фаҳмиши равиши таълим ва таҳсил дар давраи Абуҳанифа (р) бағоят муҳим буда, чунин мавзӯҳоро дар бар гирифтааст: ақида, илм, фаҳми дини ислом.

3. «**Рисолаи Абӯ Ҳанифа ба Усмон ал-Батий**» мактуби мазҳабӣ ва ақидатӣ мебошад, ки назарҳои Имоми Аъзамро дар бораи ислом ва мазҳаби аҳли суннат шарҳ медиҳад.

4. «**Муснад Абӯ Ҳанифа**» ҷамъи ҳадисҳои Абӯ Ҳанифа (р) мебошад, ки онҳоро шогирдонаш ҷамъоварӣ кардаанд. Аз ин китоб бар меояд, ки Имоми Аъзам ҳадисро бо фикҳ ва ақида зич алоқаманд мекардааст.

5. «**Васияти Абӯ Ҳанифа**» рисолаи кӯтоҳ буда, шарҳҳои зиёд дорад ва он дар мактаби Матуридия ба таври васеъ истифода бурда мешавад. Асарҳои Абӯ Ҳанифа (р) ба монанди «**Ал-Мабсут**», «**ал-Кофӣ**» ва «**Китоб ал-Ҳидоя**» барои фикҳи ҳанафӣ хеле муҳим мебошанд. [7]

Воқеан, васиятҳои Имоми Аъзам Абуҳанифа (р) оиди ақида ва тавсияҳои ахлоқӣ иброн шудаанд. Ин дурдонаҳои марворидии зерин, ки мазмуни оёти Қуръон ва аҳодиси Паёмбар мебошанд, на фақат барои шогирдони содиқу фарзанди азизаш, балки ба тамоми пайравони мазҳаби ҳанафӣ ва умуман ба уммати ислом бахшида шудаанд:

1. Шахсеро ки илм ва дониш ўро муҳаррамоти (чизҳое, ки шарият онҳоро ҳаром ҳукм кардааст) Худовандӣ боз надорад ва аз гуноҳон дур накунад, аз ҷумлаи хосирон аст.

2. Ҳангоме, ки ҳадиси саҳеҳ бошад, пас он мазҳаби ман аст.

3. Ҳар касе, ки далили манро намедонад бар ў ҳаром аст, ки ба раъии ман ман фатво диҳад.

4. Ҳар касе, ки илмро ба хотири дунё меомӯзад, аз барокоти илм маҳрум мешавад, ва ҳар касе ба хотири Худо меомӯзад, дар илмаш баракат дода мешавад. Ва дар қалбаш ҷой мегирад ва афроди зиёде аз он истифода хоҳанд кард.

5. Ҳар кас, ки меҳодад аз одоби охират наҷот ёбад аз саҳтиҳои дунё набояд битарсад.

6. Инсон бояд ҳамеша нафсагро муҳофизат кунад ва дурӯғ нагӯяд.

7. Ҳеҷ гоҳ дар корҳояшон ҷӣ дунёӣ бошад ва ё ғайри дунёӣ бепарво набошед, зеро Худованд аз ҳама чиз аз шумо хоҳад пурсид.

8. Бар тилловати Қуръон мудовамаат намоед.

9. Маргро пайваста ба ёд биёр ва барои устодон ва касоне, ки аз онҳо илм омӯхтай талаби омуришиш кун.

10. Қабристонҳо ва маконҳои муқаддасро зиёрат кун ва ба мулоқоти уламо ва машоих бештар бирав.

11. Агар касе аз ту машварат хост, ба ў машварат бидеҳ (албатта дар кори нек).

12. Аз бухл бипарҳез, чунки он инсонро расво мекунад.

13. Ҳиммати баланд дошта бош, чун касе, ки ҳимматаш заиф (суст) бошад, кадру манзалаташ кам мегардад.
14. Нисбати риш беаҳамият мабош ва муйлабҳоятро матарош.
15. Зикри Худоро бештар кун ва дурудуду салом ба Пайғамбар бештар фирист.
16. Бар он чизе, ки Худованд аз моли дунё ва мартаба ба ту иноят карда аст, қаноат кун.
17. Ҳамеша бо мардум сухани нек бигӯ, дӯст ва муҳаббати худ пеша кун ва бо бадон мадуро дошта бош.
18. Аз хандидани бисёр бипарҳез, ки дилро мемиронад. Ва дар корҳоят саросема мабош.
19. Бо шогирдонат чунон мушфиқона рафтор кун, ки гӯё ҳар яки онҳоро фарзандони худат медонӣ, зеро ин кор рағбат ва алоқаи онҳоро ба илм бештар хоҳад кард.
20. Пайваста тақво пеша кун ва амонаташро ба соҳибаш баргардон.
21. Барои ҳамаи мардум хоссу ом хайрхоҳ бош, мардумро ҳақир машумор ва бо онҳо ҳатман эҳтиром бигузор, ва он чизе, ки дар даст дорӣ, бо ҳусни тадбир масраф кун то аз мардум бениёз бошӣ.
22. Дар бозор ва масҷид чизе махӯр, магар шахсе, ки муътақиф ё мусофир.
23. Роҳе, ки меравӣ ба ин тарафу он тараф бештар нигоҳ макун.
24. Ба бозор бисёр марав.
25. Он чиро, ки ба дониш ва омӯхтани он эҳтиёҷ дорӣ, худро дар ҷаҳлу нодонӣ нагузор ва ҳарчӣ зудтар онро биёмӯз.
26. Бо ҳамсояат хушрафторӣ намо ва бар озор ва азияти он сабр кун.
27. Дар тамоми корҳо нияти худро ҳолис гардон ва дар ҳар сурат кушиш кун, ки ҳалол бихурӣ ва бипӯшӣ.
28. Агар шахси омӣ ва бозор бо ту мувоҳида ва мунозира кард, бо вай мувоҳида макун, ки обрӯи тӯро мебарад.
29. Кушиш кун, ки дар ибодат аз дигарон пешқадам бошӣ.
30. Ҳар гоҳе, ки ҳарф мезанӣ, ҷеғ мазан ва садоятро баланд макун.
31. Дар пеши мардум бештар ба зикри Худо машғул бош, то, ки дигарон аз ту биёмӯзанд.
32. Бо ҳавопарастон нишаст ва бархост макун, магар ин, ки хоста бошӣ, ки онҳоро ба суи дин ва роҳи рост даъват кунӣ.
33. Аз лаънат фиристодан ва дашном додан парҳез кун ва ҳамеша сухани рост бигӯӣ.
34. Ҳамин, ки муаззин азон гуфт, барои адои намоз омода шав.
35. Дар маҷлисҳои илмӣ аз ҳашму ғазаб кор магир.

Ҳамин тариқ, Абуҳанифа тамоми умри бобаракати худро ба омӯзишу таҳқиқи масъалаҳои фикҳӣ, каломӣ ва улуми шаръӣ сарф намудааст.

Воқеан, мазҳаби Имом Аъзам Абуҳанифа (р) мисли нури тобон аз Ироқ то Форс, Афғонистону Покистон, Ҳиндустону Чин, Ҷопону Туркистон, Шому Миср, Хуросону Осиёи Миёна, Руссия ва як қатор кишварҳои дигар паҳн гардидааст.

Шиносоӣ бо таърихи ислом ва фазилати Абуҳанифа моро ба худшиносии миллӣ, роҳи ҳақ ва ростгӯию парҳезкорӣ ҳидоят менамояд. Имоми Аъзам бо ҳамаи илмҳои асри худ пурра шиносӣ ва маърифати комил дошт. Абуҳанифа (р) на танҳо устод дар илми фикҳ, балки ӯ устоди ақлу адолат ва озодӣ маҳсуб меёфт. Мазҳаби ҳанафӣ то имрӯз ба тавассути ҳамин руҳи зиндаи Имоми Аъзам ба ҳайси раҳнамои миллион мусулмонон хизмат мекунад.

Феҳристи адабиёт:

1. Зиндагиномаи Абӯҳанифа Нуъмон ибни Собит (р) (Имоми Аъзам) (2019).
2. Jump up to:9.0 9.1 9.2 9.3 Ислам: ЭС, 1991.
3. Муҳаммад Насриддин ал- Албонӣ. Сифату салоти набӣ.Бейрут.Димишқ.1403ҳ. 1983.с.24
4. Рустам Батыр. Абу-Ханифа:жизнь и наследие (Абу Ханифа. Письмо Усману-аль-Батти) Ярославль. 2007. Т. 1.ст.206.
5. Рустам Батыр. Абу- Ханифа. Учитель и ученик. Ярославль. 2007. ст.197.

6. Тоҳиров Ф.Т., Обидов Д.С. Имом-ул-аъзам Абӯҳанифа дар инкишофи ҳуякуки исломӣ. Ахбори Ҷумҳурии Тоҷикистон.
7. Маҷмӯаи корҳои илмӣ устодон. ДДТТ, Душанбе, 2009 .

Муҳаммадсафо Саъдуллозода
Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон

МАСОИЛИ ФАРҲАНГ, САНЪАТ ВА ИЛМУ МАОРИФИ ТОҶИКИСТОНИ СОҲИБИСТИҚЛОЛ ВА ИНЪИКОСИ ОН ДАР ОСОРИ МУҲАҚҚИҚОН

Дар мақола масоили фарҳанг, санъат ва илму маорифи Тоҷикистони соҳибистиқлол дар инъикоси муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Дар он муаллиф махсусан ба таҳлилу баррасии асарҳое, ки ба инъикоси вазъ ва рушди соҳаҳои гуногуни фарҳанги Тоҷикистон дар даври истиқлол, аз қабиле санъати мусиқӣ, театрӣ, тасвирӣ, синамо, меъморӣ, фолклор ва мардумшиносӣ, маориф ва ҳамкориҳои гуманитарӣ бахшида шудаанд, таваҷҷуҳи бештар зоҳир менамояд. Илова бар ин ба масъалаи ҳамкориҳои дутарафаи судманди фарҳангии Тоҷикистону Россия, ки мавриди таҳлилу баррасии таърихшиносони ватанӣ қарор гирифтааст, аҳамияти хоса дода мешавад. Муаллиф инчунин ба масоили нақши Сарвари давлат дар рушди нумӯи фарҳанг, санъат ва илму маорифи кишвар, вижагӣҳо ва афзалиятҳо ва мушкилоти маорифи даврони истиқлоли Тоҷикистон, ки дар таълифоти муҳаққиқони зиёд инъикос гардидааст, таваҷҷуҳ зоҳир намуда, масоили мазкурро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додааст.

Калидвожаҳо: таърихи фарҳанг, санъати театрӣ, арзишҳои фарҳангӣ, ҳамкориҳои фарҳангӣ, сохтмони маданият, даврони истиқлол, фолклор ва мардумшиносии тоҷикон, илм ва маориф.

Вопросы культуры, искусство, науки и образования независимого Таджикистана и её освещение в трудах исследователей

В статье анализируются вопросы культуры, искусство, науки и образования независимого Таджикистана в освещении отечественных и зарубежных историографов. В ней автор уделяет особое внимание анализу трудов, которые посвящены исследованию состояние и развитие разных отраслей культуры независимого Таджикистана, как музыкальная, театральная, художественная искусство, кино, архитектура, фольклор и этнографии, образования и гуманитарные сотрудничество. Кроме того, важное значение придается вопросу взаимовыгодного культурного сотрудничества Таджикистана и России, который анализируется и обсуждается отечественными историками. Автор также уделяет внимание вопросам роли главы государства в развитии культуры, искусства, науки и образования страны, особенностям, преимуществам и проблемам образования в период независимости Таджикистана, которые отражены в работах многих исследователей.

Ключевые слова: история культуры, театральная искусство, культурные ценности, гуманитарное сотрудничество, культурное строительство, эпоха независимости, фольклор и этнографии таджиков, наука и образования.

Issues of culture, art, science and education of independent Tajikistan and its coverage in the works of researchers

The article analyzes the issues of culture, art, science and education of independent Tajikistan in the coverage of domestic and foreign historiographers. In it, the author pays special attention to the analysis of works that are devoted to the study of the state and development of various branches of culture of independent Tajikistan, such as music, theater, art, cinema, architecture, folklore and ethnography, education and humanitarian cooperation. In addition, great importance is attached to the issue of mutually beneficial cultural cooperation between Tajikistan and Russia, which is analyzed and discussed by domestic historians. The author also pays attention to the role of the head of state in the

development of culture, art, science and education of the country, the features, advantages and problems of education during the period of independence of Tajikistan, which are reflected in the works of many researchers.

Keywords: history of culture, theater art, cultural values, humanitarian cooperation, cultural construction, the era of independence, folklore and ethnography of Tajiks, science and education.

Ноустувории вазъи сиёсӣ ва иҷтимоӣ – иқтисодӣ баъд аз пош хӯрдани иттиҳоди шуравӣ ва ҷанги шаҳрвандӣ ба он оварда расонданд, ки дар охири саддаи бистум дар соҳаи фарҳанг Тоҷикистонро бӯҳрони шадид фаро гирифт: макотиби таҳсилоти ҳамагонӣ, дахҳо ва садҳо клубҳо ва китобхонаҳо хароб гардиданд, театрҳо баста шуданд, коллективҳои бадеӣ пароканда гардиданд. Тоҷикистон дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ шумораи зиёди арбобони фарҳанг, санъат ва илмро, ки ё дар натиҷаи амалиётҳои террористӣ қурбон шуда буданд ва ё аз пайи ҷустуҷӯи зиндагии шоиста кишварро тарк карда буданд, аз даст дод. Дар натиҷа, ин равандро ба ҳаёти фарҳангии ҷумҳурии таъсири манфӣ расонида, нерӯи маънавӣ ва зеҳнии кишварро коста гардониданд.

Дар ҳамин давраи барои ҷумҳурии мураккаб ва ҳассос маҳз сиёсати оқилона ва босуботи давлат дар ҷодаи фарҳанг дар рушди ҷамъият, дар ташаккули низоми арзишҳо ва тамоюлҳои ахлоқии миллӣ таъсири амиқ гузошт. Дар даврони соҳибистиклолӣ ташаккули ҳудудҳои миллӣ ба яке аз вазифаҳои муҳими ин марҳилаи бунёди давлатдорӣ табдил ёфта, нақши таърих ва фарҳанги халқи тоҷик муассир гардид. Маҳз дар ҳамин давраи мураккаб Ҳукумат кӯшиш мекард, ки ба фарҳанг – ҳамчун яроқи муҳими идеологӣ таъяс намояд. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бо эълони барномаи идеологияи миллӣ аз минбарҳои баланд баромад намуда, вазифаи ташаккули ҷамъияти бисёрфарҳангӣ, ҷандандешии этникӣ ва фарҳангиро таъкид карданд. Илова бар ин, таърихи халқи тоҷик низ, ки Ҳукумати имрӯза ба он аҳамияти хоса зоҳир менамояд, дар ин марҳилаи сарнавиштсоз нақши муассир дорад. Бунёди муассасаҳои ёдгории ба шахсиятҳои таърихӣ (Исмоили Сомонӣ, Нуратулло Махсум, Абуабдулло Рӯдакӣ, Фирдавӣ), сохтмони осорхонаҳои нав, китобхонаҳо ва гузаронидани ҷашнҳо бахшида ба ёдбуди шахсиятҳои таърихӣ аҳамияти бузург пайдо карданд. Тавре, ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар баромади худ зикр менамояд: «Таҷлили ҳазору садсолагии давлати Сомониён, соли тамаддуни Ориёӣ, бузургдошти аҷдодон ба он равона шудааст, ки мо решаҳои худ, таърихи миллати хеш ва нақши аҷдодони худро дар рушди тамаддуни ҷаҳонӣ дарк намоем» [28].

Сиёсати давлат дар ҷодаи фарҳанг аз бисёр ҷиҳат фаъолияти конугузори минбаъдаи давлатро дар ин соҳа муайян месохт. Воқеиятҳои фарҳангӣ ва иҷтимоӣ нав дар ҷамъияти тоҷикон қоркарди қонунҳои нави ҷумҳуриявиро тақозо мекард. Дар даврони истиқлолият як қатор қонунҳои муҳим, консепсияҳо ва барномаҳо ба тасвиб расиданд, ки муносибатҳоро дар соҳаи фарҳанг муайян ва муназзам месохтанд.

Дар давраи солҳои 1994 то имрӯз Парлумони Тоҷикистон зиёда аз 350 қонун ба тасвиб расонд, ки ба муназзам сохтани масъалаҳои иҷтимоӣ Тоҷикистон равона шудаанд. Вазъи умумии қонунгузорӣ бевосита дар соҳаи фарҳанг чунин ба назар мерасад: Агар то соли 1994 ҳамагӣ як қонун дар ин самт қабул шуда бошад, пас дар давраҳои баъдӣ қариб 30 қонун, ки бевосита масъалаҳои фарҳангиро муназзам месохтанд ва қариб 20 кодекс, ки қисман ба ин масъалаҳо дахл мекарданд, ба имзо расиданд.

Дастоварди бузург дар ин самт Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фарҳанг», ки 13 декабри соли 1997 аз ҷониби Парлумони Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ шудааст, ба ҳисоб меравад. Ин қонун доираи истифодабарии асосҳои қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи фарҳанг, ҳуқуқҳои ҳар шаҳрванд дар фаъолияти фарҳангӣ, ҳуқуқ оиди ҳифз ва рушди арзишҳои фарҳангӣ – миллӣ, мафҳуми мероси маданияи халқи тоҷик ва вазифаҳои давлатро дар соҳаи фарҳанг муайян менамояд.

Масоили рушд ва амалкарди фарҳанг бисёрҷабҳа буда, аз ҷониби муҳаққиқони зиёд мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор гирифтааст. Дар ин самт пеш аз ҳама асару мақолаҳо ва баромадҳои сардори давлат, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро, ки дар онҳо масоили

умдаи таърих ва фарҳанги халқи тоҷик аз давраҳои қадим то имрӯз хеле возеҳ инъикос гардидаанд, бояд махсус таъкид кард [32].

Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон зимни суҳанронии хеш дар мулоқот бо зиёиёни кишвар чунин қайд кардааст: “Ба шарофати соҳибистиклолӣ мо дар самти ҳифзу нигоҳдории мероси фарҳангии халқи куҳанбунёдамон тамоми тадбирҳои имконпазирро андешидем ва дар даврони наҷандон тӯлонӣ ба эҳё кардани таҳким бахшидани асолати миллий, забон ва фарҳанг, ки рӯкҳои асосии давлатдорӣ мебошанд, муваффақ гардидем.

Фарҳанги миллии мо заминаҳои устувор дошта, бо таъриху анъанаҳои қадима ва гуногунрангиву хусусиятҳои хоси худ, аз ҷумла осори хаттии нодир, мусаввараҳои камназир, мусиқии “Шашмақом”, “Фалак” ва садҳо дастоварду падидаҳои дигари ҳунару адаб имрӯз дар ҷаҳон машҳур аст.

Ин мероси пурғановати миллиро ҳифз кардан ва таъмин намудани рушди минбаъдаи он вазифаи на танҳо давлат, балки қарзи вичдониву инсонии ҳар як фарди соҳибфарҳанги кишвар, махсусан, зиёиён мебошад” [37].

Аз миёни асарҳои маҷмӯии ҷабҳаҳои гуногуни рушди фарҳанги Тоҷикистони соҳибистиклолро таҳлилкунанда, баҳусус ҷилди шашуми асари бунёдии «История таджикского народа»-ро, ки боби шашуми он марбут ба фарҳанг аст, бояд махсус қайд кард [15].

Боиси таъakkур аст, ки дар боби шашуми асари мазкур ҳаёти фарҳангии Тоҷикистони соҳибистиклол дар заминаи қарору санадҳои давлатӣ, маълумотномаҳои оморӣ, асару мақолаҳо ва баҳусус матбуоти даврӣ то соли 2011 ба таври умумӣ инъикос шудааст. Вале, мутаассифона, бо дарназардошти талаботи ин асари дастаҷамъӣ тавсифи ҳаёти фарҳангии ҷумҳурӣ дар он хеле фишурда ва ноқис баён гардида, аксар соҳаҳои фарҳанг, баҳусус таърихи рушди муассисаҳои фарҳангии вилоятҳои кишвар ба таври мушаххас ва амиқ фаро гирифта нашудааст. Бо вучуди ин, асари мазкур дар боби омӯзиши ҳаёти фарҳангии Тоҷикистони соҳибистиклол, аз ҷумла рушди маориф, адабиёт, театр, санъати синамо, санъати мусиқӣ, санъати тасвирӣ, меъморӣ, васоити ахбори омма ва илм сарчашмаи арзишманд маҳсуб меёбад.

Нахустин таҳқиқоти алоҳидаи маҷмӯӣ роҷеъ ба фарҳанги Тоҷикистони соҳибистиклол ба қалами олими ҷавону умедбахш Р.Н. Каримова [18] мутаалиқ аст. Дар он муаллиф махсусиятҳои таҳаввулоти фарҳангии Тоҷикистонро дар даврони истиқлолият баён намуда, анъанаҳои нави рушди фарҳанг ва санъат, инчунин нақши ҷомеаи ҷаҳониро дар рушди босуботи фарҳанги ҷумҳурӣ таҳқиқ ва баррасӣ намудааст. Мутаассифона, таҳқиқоти мазкур таҳаввулоти фарҳангии Тоҷикистонро танҳо то соли 2011 фаро мегирад.

Аввалин таҳқиқоти таърихнгорӣ дар ҷодаи санъати мусиқии Тоҷикистон аз ҷониби С.Акрамова [3] ба анҷом расида, дар он муаллиф бо вучуди васеъ будани майдони таҳқиқот (солҳои 1946-2015), тавонистааст, ки тамоми таълифоти роҷеъ ба санъати мусиқии даврони истиқлолият, аз ҷумла рушди санъати мусиқии «Шашмақом», «Фалак», санъати мусиқии эстрадӣ, эҷодиёти композиторони Тоҷикистонро ҳадалимкон мавриди таҳлил қарор диҳад.

Дар таҳқиқи масоили марбут ба театри имрӯзаи тоҷик монографияи М. Табаров [39], инчунин дар омӯзиши маълумоти оморӣ ҳаводиси фарҳангӣ маҷмӯаи «Фарҳанг ва истиқлол» [42] -ро, ки ба муносибати ҷашни 20-солагии Истиқлолияти Давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъъ расидааст, махсус қайд кардан бамаврид аст.

Ҷабҳаҳои гуногуни фарҳанг ва санъати Тоҷикистони соҳибистиклол дар маҷмӯаҳои бисёрқисмаи «Очеркҳои назария ва таърихи фарҳанг ва санъати халқи тоҷик», ки дар онҳо масоили мубрами санъати мусиқӣ, тасвирӣ ва театрӣ, синамо ва меъморӣ дар мақолаҳои Э.Гейзер [9], Л.Додхудоева [10], С.Раҳимов [31], Р.Муқимов [25], М.Табаров [38] ва дигарон инъикос ёфтаанд, баррасӣ гардидаанд.

Дар омӯзиши фарҳанги минтақаи Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Тоҷикистони соҳибистиклол муҳаққиқони Россия ва дигар кишварҳои Осиёи Миёна – С.Абашин [1], А.Капаева [17], Ж. Урманбетова ва С. Абдрасулов [41] низ таваҷҷуҳ зоҳир карда, дар асарҳои хеш махсусиятҳо, анъанаҳо ва рушди босуботи фарҳанги Тоҷикистонро дар даврони истиқлолият таҳқиқу баррасӣ намудаанд.

Ба масоили рушди санъати театрӣ, тасвирӣ, мусиқӣ ва синамои давраи пасошӯравӣ бобҳои алоҳида дар таҳқиқоти монографии Н. Нурҷонов [27], Л.Додхудоева [11], Б.Кабилова [16], Ш.Арабова [5] ва дигарон бахшида шудаанд.

Дар даврони истиқлолият таҳқиқоти зиёд дар мавриди омӯзиши фолклор ва мардумшиносии тоҷикон ба анҷом расид, ки дар таҳқиқи фарҳанги халқи тоҷик асоси таркибӣ маҳсуб меёбанд. Маводи фаровон, ки пойсутуни таҷрибавии илмро таркиб дода, дар натиҷаи тадқиқоти саҳроии охири асри XIX ва асри XX-ум ғирдоварӣ шудаанд, асоси таълифотеро чун «Санъати халқии Помир» [21], «Санъати халқии Тоҷикистон» [22], «Санъати мусиқии Помир» [19] ташкил доданд.

Бояд зикр кард, ки дар даврони истиқлолият Тоҷикистони соҳибистиқлол бо соири давлатҳои дунё, кишварҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, пеш аз ҳама бо Федератсияи Россия ҳамкориҳои фарҳангиро роҳандозӣ намуда, тавсеа бахшид, ки ин нукта аз назари муҳаққиқону коршиносон дур намондааст. Масоили марбут ба ҳамкориҳои фарҳангии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия дар таҳқиқоти М.Наимов ва А.Сатторов [26], Ҳ.Пирумшоев ва М. Маликов [30], Н.Мирзоев [24] ва П.Пирназарова [29] хеле возеҳ инъикос ёфтаанд. Дар ин росто, баҳусус асару мақолоти доктори илмҳои таърих Н.М. Мирзоевро ёдрас шудан бамаврид аст. Ӯ дар мақолаи «Ҳамкориҳои гуманитарии Тоҷикистону Россия дар даврони истиқлолият» [24] қайд мекунад, ки дар низоми ҳамкориҳои дӯҷонибаи Тоҷикистону Россия ҳамкориҳои гуманитарӣ мавқеи хоса доранд. Ба ақидаи мавсуф асоси ҳукукии ҳамкориҳои фарҳангии Тоҷикистону Россияро Шартнома миёни ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия оид ба ҳамкориҳои муштарак дар соҳаи фарҳанг, илм ва техника, иттилоот, варзиш ва саёҳӣ аз 19 сентябри соли 1995, ки баҳри нигоҳдошти фазои ягонаи илму маориф, фарҳанг ва гуманитарӣ миёни ин кишварҳо равона шудааст, ташкил медиҳад [24, с.48].

Бояд таъakkур дод, ки дар асоси ин Шартнома муносибатҳои муштаракӣ фарҳангии Тоҷикистону Россия боз ҳам ҷонноктар гардида, даҳаҳои фарҳанг ва адабиёт, ки рисолати муаррифии фарҳангу адабиёти ғании ин кишварҳоро бар душ доранд, солҳои 1997, 1999, 2004, 2005, 2008, 2014 ва 2016 баргузор гардиданд.

Ба ақидаи Н.М.Мирзоев Россия дар тайёр кардани кадрҳои баландихтисоси соҳаи санъати театрӣ ва синамо бо Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамкориҳои густурда дошта, шаҳрвандони ин кишварро барои таҳсил кардан дар донишгоҳҳои олии фарҳанг ва санъати Россия равона месозад [24, с.48].

Лозим ба зикр аст, ки ба масъалаи ҳамкориҳои густурдаи Тоҷикистону Россия дар соҳаи синамо ва санъати театрӣ муҳаққиқи чавон П.А.Пирназарова низ таваҷҷӯҳ зоҳир намуда, дар мақолаи «Тоҷикистон – Россия: уфуқҳои ҳамкориҳои таърихӣ дар соҳаи фарҳанг» [29] қайд менамояд, ки бо ҷурми ҷанги шаҳрвандӣ синамои тоҷикро дар охири асри XX бӯҳрони шаддид фаро гирифта, чехраҳои мондагори синамои тоҷик, аз ҷумла В.Аҳадов, Б.Содиқов, Б.Худоназаров, М.Юсупова, П.Ахматов, Ҷ.Усмонов, С.Солиев, М. Қосимова, Ҷ.Мансуров, Ф.Абдуллоев, Р.Аҳадов ва бисёр дигарон маҷбур шуданд, ки Тоҷикистонро муваққатан тарк намоянд [29, с.66]. Дар ҳақиқат, «Тоҷикфилм», ки дар даврони шӯравӣ рисолати истеҳсоли филмҳоро бар душ дошт, амалан дигар филм истеҳсол намекард. Илова бар ин, базаи техникийи «Тоҷикфилм» ба меъёрҳои ҷаҳонӣ ҷавобгӯ набуд. Ҳолати ба амал омада Президенти кишварро низ ба ташвиш оварда буд, ки ӯ зимни вохӯрӣ бо зиёиён - 20 марти соли 2001вазъи ба амал омадаро таъкид намуда, аз Ҳукумати ҷумҳурӣ қотейона талаб кард, ки ҷиҳати барқарор намудани синамои тоҷик пайваста талош варзад.

Ба ақидаи П.А.Пирназарова рушди минбаъдаи синамои тоҷик танҳо баъд аз таъсис ёфтани киностудияҳои ғайридавлатӣ, ки аз таҷрибаи пешқадами ҷаҳонӣ бархӯрдор буданд ва ҳамкориҳои онҳо бо ширкатҳои синамои Россия, аз ҷумла «Ввэсь» имконпазир гардид [29, с.67]. Муаллиф марҳилаҳои рушди синамои тоҷикро дар ҳамкорӣ бо ширкатҳои синамои Россия баён намуда, қайд менамояд, ки синамогарони тоҷик тӯли 20 сол дар фестивалҳои байналхалқӣ ва Россия ширкат дошта, соҳиби ҷоизаҳо гардиданд. Айни замон синамогарони тоҷик кӯшиш доранд, ки дар ҳамкорӣ бо ширкатҳои синамои рус кинофилмҳое истеҳсол намоянд, ки на танҳо дар кишварҳои пасошӯравӣ, балки дар як қатор кишварҳои хориҷи дур низ мақбул гарданд.

Бояд зикр кард, ки яке аз самтҳои афзалиятноки ҳамкориҳои гуманитарии Тоҷикистону Россия соҳаи маориф махсуб меёбад, ки аз назари муҳаққиқон дур намондааст. Ба ин масъала муҳаққиқон В.В. Дубовитский [12] ва Н.М. Мирзоев [24] таваҷҷуҳ зоҳир намуда, ҳамкориҳои фарроху гуногунпаҳлӯи Тоҷикистону Россияро дар соҳаи маориф таҳқиқ ва баррасӣ намудаанд. Ба ақидаи онҳо дар заминаи ин ҳамкориҳо ҳанӯз дар соли 1996 дар шаҳри Душанбе Донишгоҳи Россия-Тоҷикистон (Славянӣ) ба ҷаъолият оғоз кард, ки альфон чор ҳазор донишҷӯро аз рӯи 13 ихтисос ба таҳсил фаро гирифтааст [26, с.48]. Омили дигари таҳкими ҳамкориҳои густурдаи муштарак дар соҳаи маориф, дар Тоҷикистон ба ҷаъолият оғоз кардани филиалҳои Донишгоҳҳои пешбари Россия – Донишгоҳи давлатии Москва ба номи М. Ломоносов, Донишгоҳи технологии «МИСИС», Донишқадаи энергетикии Москва ба ҳисоб меравад.

Бояд қайд кард, ки яке аз масъалаҳои муҳими ҳаёти фарҳангӣ рушди маориф ва илм ба ҳисоб меравад. Рушди низоми мактабу маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар охири асри XX - ибтидои асри XXI ба давроне рост меояд, ки ба таври назаррас аз маҷрои даҳсолаҳои гузашта фарқ мекунад. Аз ин рӯ, доираи олимоне, ки ба таҳқиқи амиқу ҳаматарафаи ин масъала сарукордоранд, ҳанӯз хеле маҳдуд аст. Бинобар ин, мо пеш аз ҳама, ба асарҳои илмии таърихшигори, ки хусусияти умумитаърихӣ ва ҷамъбастидоранд, истинод намудем. Масъалаи сиёсати давлатӣ дар самти ислоҳоти низоми таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои навадуми асри гузашта дар навиштаҳои илмии файласуфон, таърихшигори ва педагогҳо мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ин навиштаҳо дар шакли мақолаҳои алоҳида, фишурдаи маводи конференсияҳои илмӣ назариявии сатҳи гуногун ва нашрияҳои даврӣ ба таъби расидаанд [36].

Ҳанӯз аз ибтидои даврони истиқлол дар Тоҷикистон як қатор корҳои таҳқиқотӣ ва мақолаҳои илмӣ бахшида ба мавзӯи таърихи ҳолати макотиби таҳсилоти ҷамагонӣ, ислоҳоти маориф, рушди низоми таълиму тарбияи мактабӣ аз ҷоп баромад.

Вазъи маорифи Тоҷикистон дар ҷилди 6-уми асари бунёдии “История таджикского народа” (“Таърихи халқи тоҷик”) [15] мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Ба вазъи маорифи минтақаи Кӯлоб асарҳои муҳаққиқ М.Х. Абдуллоев [2] бахшида шудаанд. Масоили мазкур то андозае дар асарҳои А. Шарипов [44] низ таҳқиқу баррасӣ гардидаанд.

Масъалаи мактабу маориф, роҳҳои беҳбудӣ бахшидан ба сифати таълим ва ғайра дар асарҳои М. Баскакова [7], А.Р. Рашидов [33], М.А. Иноятова [14], И.А. Алимов [4], З. Шарифов [45], Ф. Ёров [13], Э. Мирзоалиев [23] таҳқиқ шудаанд. Дар осори ин олимони масъалаҳои вазъият ва тақомули таҳсилоти мактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ гардида, маводи зиёди миқдорӣ ва омӯрӣ оид ба таҳаввули маориф оварда шудаанд.

Ҳамзамон, метавон ба осори дастаҷамъӣ ишора кард, ки ҷанбаҳои муҳталифи мактабу маорифро инъикос мекунанд. Ҷунончи соли 2011 маҷмӯаи мақолаҳо бахшида ба рушду нумӯи соҳаи таҳсилот дар вилояти Хатлон ба таъби расид [40], ки як бахши муҳими онро маълумот оид ба низоми мактабу маорифи минтақаи Кӯлоб ташкил мекард. Ин маҷмӯа бахшида ба 20-умин солгарди истиқлолияти давлатии ҚТ нашр шуд. Мавзӯи ақсарияти мақолаҳои маҷмӯаи мазкур ба тавзеҳу баёни ҳолат ва дастовардҳои таҳсилоти мактабӣ дар Ҷануби Тоҷикистон бахшида шуда буд. Ҷун қоида, ин маҷмӯа ва маҷмӯае, ки соли 2016 дар арафаи 25-умин солгарди истиқлолият ҷоп шуд, аз тарафи роҳбарони сохторҳои маориф дар вилояти Хатлон бо мақсади тарғибу ташвиқи дастовардҳо ва муваффақиятҳои сиёсати давлатӣ дар минтақа ва бахусус, ҷидду ҷаҳди ҳокимияти давлатӣ дар маҳалҳо дар самти мактабу маориф интишор гардидаанд. Аз ҷумла, муаллифони ин мақолаҳо ва дурусттараш ҳисоботҳо, роҳбарони сатҳи аввал дар вилоят, роҳбарони раёсатҳо ва сохторҳои Вазорати маориф ва илм дар вилоят ва ноҳияҳо мебошанд, ки маълумоти умумӣ ва ҷамъбастиро дар бораи вазъи низоми таҳсилот дар вилоят манзур кардаанд.

Илова бар ин, дар тӯли замони соҳибистиқлолӣ як силсила рисолаҳои илмие таълиф гардидаанд, ки дар онҳо то андозае доир ба мавзӯи мавриди баррасӣ маълумот вуҷуд дорад. Масъалаҳои мактабу маориф дар ин таҳқиқоти илмӣ аз дидгоҳи таърихӣ, сиёсӣ ё фалсафӣ арзёбӣ гардидаанд. Ҷунончи аз зумраи корҳои илмӣ таърихӣ метавон осори М.О. Хусейнзода [43], Т. Ё. Рашидов [33], С.М. Сабуров [35], У.И. Атакуллоев [6]-ро ном бурд. Ҷанбаҳои сиёсии масоили ин соҳа аз тарафи С.Ш. Бозорова [8] ва тарафҳои фалсафии он аз ҷониби А.Ш. Қурбонов [20] арзёбӣ гардидаанд. Дар умум метавон гуфт, ки соҳибони ин рисолаҳои илмӣ маводҳои

мушаххаси таърихро чамъбасту хулосабандӣ намуда, мушкилот ва натиҷаҳои ислоҳоти соҳаи маорифро дар даҳсолаҳои аввали соҳибистиклолии кишварамон таҳқиқ намудаанд. Дар таҳқиқоти онҳо вазъи низоми маориф ва мушкилоти марбут ба таҳсилоти асосии умумӣ, фаъолияти мактабҳои навъи нав ба мисли литсейҳо, гимназияҳо, мактабҳои хусусӣ, хусусиятҳои гузариш ба низоми таҳсилоти бисёрзинагӣ, шомил шудан ба фазои ягонаи байналмилалӣ таҳсилот ва амсоли он баррасию таҳлил шудааст.

Таҳлили таърихнигорӣ адабиёти мавҷуда нишон медиҳад, ки дар бораи таърихи ташаккул ва рушди низоми таҳсилоти мактабии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳарчанд интишороти ҷудогона мавҷуданд, вале дар айни ҳол, бояд қайд кард, ки бисёре аз онҳо аз ҷиҳати методологӣ ҳамаҷониба ва бо нигоҳи интиқодӣ равандҳои таҳаввулотро дар низоми мактабу маориф равшан намесозанд. Дар аксари ин адабиёти ёдшуда вазифаи чамъбандӣ ва таҳлили мушкилоти низоми таҳсилоти умумӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ масъалагузорӣ карда шуда, ба маводи минтақавӣ кам аҳамият дода шудааст, ҷанбаҳои алоҳидаи масъалаи мавриди назар дар ин адабиёт хеле суст таҳқиқ шудаанд ё тамоман бар канор мондаанд.

Ҳамин тавр, аз таҳлили таърихнигорӣ адабиёти мавҷуда чунин хулоса бардоштан мумкин аст, ки дар тамоми самтҳои соҳаи фарҳанг дар даврони истиқлолият таҳаввулот ба амал омад, фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон симои миллии хешро барқарор намуда, рушд ёфт ва имрӯз низ дар ҳоли рушд ва тавсеа қарор дорад.

Адабиёт

1. Абашин С. Культурные процессы и транскультурные влияния в современной Центральной Азии. – [Электронный ресурс]. – URL: http://www.soros.org/initiatives/arts/articles_publications/publications/abashin20090514/russian20090515.pdf.
2. Абдуллоев, М.Х. Из истории советской школы в Таджикистане (1959-1970 гг.). – Душанбе, 2010; Мақоми маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистони соҳибистиклол. – Душанбе, 2011; Народное образование республики Таджикистан в 60-80 годы XX века. – Душанбе, 2012; Народное образование Таджикистана в 60-80 годы XX века (История и проблемы развития): Автореф. доктора истор. наук. – Душанбе, 2012; Аз таърихи мактабҳои маълумоти умумӣ дар Тоҷикистони шӯравӣ. – Душанбе, 2013; Маорифи халқи Тоҷикистон: таърих ва воқеият (солҳои 60-80-уми асри XX). – Душанбе, 2014.
3. Акрамова С. История изучения музыкальной культуры Таджикистана. – Душанбе, 2017. – 321с.
4. Алимов, И.А. Тенденции развития образования Таджикистана в условиях демократизации общества: Дисс. номзоди илмҳои пед. – Душанбе, 2015. – 160 с.; Вопросы реформирования образования в Республики Таджикистан в нынешних условиях // Вестник университета. ТГПУ имени К. Джураева. – 2003. – №1. – С. 35–40; Проблемы реформирования системы образования в первые годы независимости Таджикистана // Вестник Педагогического университета имени С.Айни. – 2014. – №3 (58-1). – С.56-64.
5. Арабова Ш. Документальное кино в культуре Таджикистана в XX в. – Душанбе, 2007.
6. Атакуллоев У.И. Рушди таҳсилоти ҳамагонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи истиқлолият (солҳои 1991-2005). дисс. номзоди илмҳои пед. – Душанбе, 2010. – 146 с.
7. Баскакова, М. Некоторые вопросы образования, гендерное равенство и занятости молодежи на примере стран Кавказа и Центральной Азии. – М., 2007. – 61 с.
8. Бозорова С.Ш. Равандҳо ва дурнамои фаъолияти инноватсионии сиёсати миллии дар соҳаи таҳсилот (дар заминаи маводҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон). Автореф. Дисс... номзоди илмҳои сиёсӣ. – Душанбе, 2009. – 23 с.
9. Гейзер Э. Музыкальная жизнь Таджикистана (сезон 1993-1994гг.)//Очерки теории и истории культуры и искусства таджикского народа. – Вып.1. – Душанбе, 2001.
10. Додхудоева Л. Визуальный проект постсоветского Таджикистана // Очерки теории и истории культуры и искусства таджикского народа. – Вып.4. – Душанбе, 2010.
11. Додхудоева Л. Графика и скульптура Таджикистана XX века. – Душанбе, 2006.
12. Дубовицкий В. В. Внешняя политика Республики Таджикистан (1991-2010 гг.) // История таджикского народа. В 6 томах. Т.6. – Душанбе: Дониш, 1998-2011. – С.615-669.

13. Ёров, Ф. Тайёрнамои мутахассисон – самти марказии фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ // Паёми Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ. - 2013. - № 2 (54). - С.251-258.
14. Иноятова, М. Ормонҳо дар бораи маориф // Маърифат. - 1995. - №3/4. - С.2; Натиҷаҳо ва дурнамо // Маърифат. - 1996. - №12. - С.2-7; Моделҳои таҳсилот ҳамчун омили асосии рушди босуботи ҷомеа. - Турсунзода, 2000. - 18 с.
15. История таджикского народа / под общей редакции Масова Р.М. – Душанбе, 2011.– Т.6. – 742 с.
16. Кабилова Б. История композиторского творчества в Таджикистане. – Душанбе, 2008.
17. Капаева А. Культура и политика. - Алмата, 2004.
18. Каримова Р.Н. Культура Таджикистана в годы независимости (1991-2011). – Душанбе, 2013. – 212с.
19. Кароматов Ф., Нурджанов Н., Кабилова Б. Музыкальное искусство Памира. Кн.3. – Бишкек, 2010.

Зарипова Р.Ш.

НАВРӮЗИ БОСТОНӢ ВА МАРҲИЛАҶОИ ХУДШИНОСИИ МИЛЛӢ

Наврӯз, ки чанд сол аст тибқи муқарароти СММ дар тамоми дунё 21-уми март мавриди таҷлили саросарӣ қарор мегирад, дар баробари дигар муқаддасоти миллию озодӣ аз муқаддасоти муҳим ва арзишманди таърихӣ фарҳангу тамаддуни тоҷики маҳсуб ёфта, барои масъулияти ҳамзистию ҳамгироии миллату халқиятҳои қаламрави Тоҷикистонро бар душ дорад. Собикаи таърихӣ ва фарҳангии ин ҷашни инсонсоз гувоҳи медиҳад, ки он ҳамеша ҷонибдори саодату пирӯзии аҳли башар буда, инсонро ба сӯи ҳамдигарфаҳмию вафодорӣ, некӯиву меҳрварзӣ, хирадмандию ақлгарой, ҳештаншиносию худогоҳӣ ва ҳувиятпарастӣ хидоят намудааст ва бо гузашти қарнҳо суннату оинҳои Наврӯз имрӯз ҳам натавонанд дархӯри ҷомеа балкӣ дар таҳрики худогоҳию худшиносии Миллӣ нақши калиди дорад. Маҳз ҳамин нуқта боис гардид, ки СММ ҷашни Наврӯзро ба сифати ҷашни ҷаҳонӣ шинохт ва таҷлили саросарии онро дар манотиқи мутааддидаи сайёра тавсия дод.

Худшиносӣ эҷоди фардист ва биниши инсонро дар робита бо зиндагӣ, ҳастӣ, кайҳон ва билохира олами инсонии ифода мекунад. Ҳар нафар бо назардошти, фазилят, хирад ва маърифати худ ба ҷаҳону ҳастӣ менигарад ва бо ин восита ҷаҳони худогоҳию худшиносиашро васеъ мегардонад.

Наврӯз ба сифати як ҷашни фарогир, пеш аз ҳама баёнгари ҳувияти миллии дар марҳилаҳои таърихӣ мебошад. Раванди таърихӣ худшиносии миллиро, ки ба Наврӯз иртиботи бевосита дорад шартан ба чанд марҳила метавон тақсимбандӣ кард.

1.Марҳилаи аввали худшиносии миллии, ба зуҳури Наврӯз оғоз меёбад ба шахсияти устуравии Ҷамшеди пешдодӣ вобастагӣ дорад. Аз ин ҷост, ки Наврӯзро ба шахсияти Ҷамшед тавҷам медонанд ва ин тавҷамӣ бедалел нест, ки Ҷамшед нахустин шахриёри хушманди ҷуғрофиёи фарҳангию сиёсии ориётаборон аст, тавассути илму хирад сохтани ҷаҳони навро шуруъ намудааст. Ба сухани дигар Ҷамшед бо овардани Наврӯз марҳилаи аввалини худшиносии миллиро дар ҷаҳони маърифати ориётаборон оғоз бахшида, таҷлили онҳо ҳамчун тантанайи хирад ва адолат саросарӣ намудааст. Маҳз Ҷамшед тавонист, ки бо меҳр, хирад, фарҳанг мардумро ба ҳештаншиносӣ ва ҳувиятсозӣ мутамоил кунад. Ба қавли донишмандон дар даврони Ҷамшед ва айёми Наврӯзӣ мардум ба шукуфоии иқтисодӣ ва фарҳангӣ мерасанд.

2. Марҳилаи дуввуми худшиносӣ, ки ба Наврӯз иртибот дорад, ба даврони салтанати ду сулолаи бузурги миллии Ҳахоманишиён ва Сосониён рост меояд. Навиштаҷотҳои катибаҳои даврони ҳахоманишии маълуми онанд, ки ҷашни Наврӯз дар аҳди салтанати Ҳахоманишиён марсум будааст. Бархе муҳақиқон бар ин назаранд, ки Куруши Кабир Наврӯзро дар соли 538 п.а.м. ҷашни миллии эълон кард ва дар ин рӯз барномаҳои муҳиме барои сарбозон, поксозии

маконҳои ҳамагонӣ ва бахшиши маҳкумон ба иҷро расонид. Куруши Кабир маросимоти Наврӯзо ба Бобул интиқол медиҳад. Баъд аз Куруш дигар намоёндагони ҳахоманишӣ ба монанди Дориюшӣ аввал маросими Наврӯзо ҷашн мегирифтанд.

Муҳақиқон ва сиккашиносон дар асоси сангнавиштҳо ва тасвирҳо ҳадс задаанд, ки Дориюшӣ аввал сиккае аз ҷинси тилло зарб намудааст, ки дар як сӯи он сарбозе дар ҳолати тирандозӣ тасвир гардидааст ва ин навъ тадорукоти ҷашни ғолибан ба муносибати Наврӯз мебошад. Бархе аз пажӯҳишгарон бар он назаранд, ки тахти Чамшед барои баргузор намудани ҷашни Наврӯз сохта шудааст.

3. Марҳилаи сеюми худшиносӣ, ки реша дар Наврӯзи бостонӣ дорад, ба давраи ҳукмронии сулолаи тоҷикии Сомониён марбут аст. Бояд таъakkур дод, ки дилбастагии мардуми тоҷик ба суннатҳои ниёгон мучиб шудааст, ки Наврӯз ба ҳайси рамзи шукуҳ ва азамати фарҳанги миллӣ дар саросари даврони исломӣ ҳатто дар давраи ҳулафое, ки эътиқоёе ба ин русумот надоштанд, барпо мебошад ва ошноӣ бо огоҳии фармонравоёни Уммавӣ ва Аббосӣ аз оӣини ҳадя додан ба ҳокимон далеле барои ғироии фармонравоёни араб ва баргузори Наврӯз гардидааст.

Бо коҳиш ёфтани қудрату нуфузи ҳилофати исломӣ дар давлатҳои миллӣ, ҳамчунин эҷоди давлатҳои мустиқиле назари Саффорӣён ва Сомониён суннати таҷлили ҷашнҳои миллию мардумӣ эҳё шуда, иҷрои русумоти миллӣ сабаби шукуҳу ҷалоли ҷашни Наврӯз дар қаламрави давлатҳои миллӣ гардид. Дар давраи салтанати Сомониён (874-999) Наврӯз ба сифати ҷашни меҳрварӣ мавриди таҷлил қарор гирифтааст. Амӣрони хирадпарварӣ сомонӣ хуб дарк мекарданд, ки на танҳо ҷашни кишоварзӣ балки ҷашни хирадпарварӣ ва инсонсолорӣ инсонсолорӣ. Ин буд, ки дар давраи салтанати амӣрони сомонӣ қатъи назар аз он ки нерӯҳои зидди милли фаол буданд. Раванди ҳудогоҳӣ худшиносии миллӣ тавассути ҷашнҳои Наврӯз дар манотиқи қаламрави давлат таҳкиму тавсият меёфт. Маҳз дар замони салтанати Сомониён дар арафаи Наврӯз, бо таъа ба суннатҳои даврони сосонӣ оташ меафрухтанд, мутрибон оҳангҳои ҷашнӣ навохта, ҳофизон суруду таронаҳои Наврӯзӣ месароиданд. Сайругашти идонаи мардум ҳаду қанор надошт.

Бо тавачҷуҳ ба ин дар замони давлатдорӣ Сомониён худшиносии миллӣ ба марҳилаи сифати нави таърихи расида, раванди таҷлили он тавассути сиёсати фарҳангии давлати миллӣ таҳкиму тавсия ёфт. Давлати Сомониёноро метавон ба унвони қаламрави фарҳанги Наврӯз муарифи кард.

4. Марҳилаи дигари наврӯзпарастӣ ва арҷгузорӣ аз ин ҷашни хирадмаоб ба охири солҳои 70-уми асри XX рост меояд, ки замони салтанати давлати Шӯравӣ буда, аз охири солҳои 70-уми асри гузашта як зумра равшанфикрони миллӣ чиҳати дар сатҳи иҷтимоӣ таҷлил кардани Наврӯз саъю талоши фаровон варзида, дар ин замина қорҳои зиёди фарҳангӣ маърифатӣ анҷом додаанд. Ин давра сифати тозаро дар китоби худшиносии миллӣ боз кард, ки бо таҷлили Наврӯзи бостонӣ дар марҳилаи навини таърихи шуруъ меёбад. Дар он замон заминаҳои рушди маросими миллӣ дар шароити нави таърихӣ гузошта шуд.

5. Марҳилаи охир замони истиқлолияти давлатӣ мебошад, ки уфуқҳои тозаро барои таҷлили саросарии Наврӯзи бостонӣ қушод ва он ба сифати бузургтарин ҷашни аҷдодӣ мавриди таҷлили ҳамагонӣ қарор гирифт. Дар даврони истиқлолият масоили шинохт, таҳқиқ, омӯзиш, арҷгузорӣ ва саросарии Наврӯз матраҳ гардид ва дар рушди он хусусан Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ Пешвои Миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон саҳм гузоштааст ва ин иқдом имрӯз ҳам идома дорад.

Мусаллам аст, ки дар марҳилаи истиқлолияти давлатӣ тавассути пофишорӣю ташаббусҳои давлатҳои ҳавзаи Наврӯзӣ аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон созмони маориф ва фарҳангии ЮНЕСКО Наврӯзо ба унвони ҷашни ҷаҳонӣ эътироф карданд. Марҳилаи истиқлолияти давлатӣ бо ҳудогоҳӣ ва ҳештаншиносӣ пайванд меҳӯрад ва аз фарҳанги Наврӯз реша мегирад. Фарҳанги Наврӯз фарҳанги меҳрпарастӣ, эътидол, тандурустӣ, хирадварзӣ, огоҳӣ, дониш, муҳаббату самимият, таҳаммулу тафаккур ва шарофату адолат аст. Дар доираи фарҳангӣ Наврӯз тамоми муқаддасоти инсонӣ, ки тули асрҳо озмоиши таърихро гузаштаанд ғунҷоиш ёфтаанд. Наврӯз фарҳанги ғуфтуғӣ инсонҳо буда, мардумро новобаста аз

тааллуқоти нажодӣ, миллӣ, сиёсӣ, динӣ-мазҳабӣ, идеологӣ ба ҳам фаро меҳонад ва сари як суфра хони наврози мешинонад.

Ҳамин тариқ Наврози дар силсилаи ойину маросимҳои миллӣ қадимтарину фарҳангитарин ба шумор меравад ва дигар маросимҳо дар домани ин ҷашни инсонпарвару хувиятсоз парварда шудаанд. Ин аст, ки Наврози ба ҳудогоҳию худшиносии миллӣ ба арсаи фарҳангу тамаддуни башарӣ ворид гардидааст. Ин ҷашни бостонӣ дар дарозии таърих аслу ҷавҳари худро, ки бар пояи хувиятсозию ҳештаншиносӣ устувор аст, на танҳо аз даст наводааст, балки онро бо тобишу ҷилоҳои тоза давра ба давра, сол ба сол инкишоф дода то ба замони мо беосеб оварда расонидааст.

Каримова З.Ҳ.

МУҲОЧИРАТ ВА ТАЪСИРИ ОН БА ҲАЁТИ МАЪНАВИИ ЗАНИ ТОҶИК

Масъалаи муҳочират ҳамчун як падидаи дар назар ҳеле соддаи иҷтимоӣ ва дар асл муракабест, ки онро садҳо омилҳо сабабанд ва ҳар кадом омил роҳҳо ва усулҳои махсуси муносибатҳои забонӣ, равонӣ, фарҳангӣ, ҳукукиро талаб менамояд.

Агар онро ба назар бигирем, ки муҳочират зухуротест, ки инсонҳо бо сабабҳои гуногун макони доимии сукунаташонро тарк намуда ба макон ва ё кишваре, ки он ҷо ҳам шароити табиӣ, ҳам муҳити иҷтимоӣ, ҳам тарзи идоракунии давлатию миллӣ ва забонию фарҳангӣ дигар аст ва он ҷо бояд худро ба ҳамаи ин мутобиқ созад, ин падида воқеан ҳам ба муҳочир ва ҳам барои кишвари қабулкунанда масъалаҳои зиёдеро ба вуҷуд меорад. Зеро агар муҳочир ба мамлакате ҳиҷрат намояд, ки он ҷо табиаташ забони гуфтугӯиаш, урфу одат ва анъанаҳоиаш, тарзи зиндагӣ маънавиаш дигар бошад, дар чунин муҳит вай худро ҷиғуна эҳсос менамоянд ва мардуми таҳҷой ба муҳочир ҷиғуна муносибатро раво мебинанду инро ҷи хел қабул менамоянд, аз муҳочир дараҷаи баланди ахлоқӣ, фарҳангӣ ва муносибати баланди инсонӣ нишон додани ҳислатҳои беҳтарини миллиро талаб менамояд.

Ҷи тавре сиёсатшиносии маъруфи тоҷик Г.Н.Зокиров қайд намудаанд. “Ҳусусиятҳои муҳочирати одамонро тарзи муносибатҳои мавҷудаи байни онҳо, тарзи истеъмор, сатҳи инкишофи иҷтимоӣ иқтисодӣ, шароити табиӣ географӣ, ҳосиятҳои таърихӣ, маданӣ, муносибатҳои миллӣ ва падидаҳои дигари ҷомеа муайян менамояд”¹

Омилҳои, ки инсонҳоро барои муҳочират кардан водор месозанд гуногунанд. Масалан офатҳои табиӣ, ҳушксолӣ, заминларза, сардшавии ҳаво, паҳншавии касалиҳои сирояткунанда, муноқишаҳои сиёсӣ, ҷангҳои шаҳрвандӣ, зиддиятҳои наздисарҳадӣ ва ҳатари гузариши онҳо аз сарҳадҳо, танг гаштани фазои муҳити зист, рафтори номуносиби шахс ва аз вай ҷои сукунати доимӣ ронда шудан, ба шартномаи байни давлатҳо ба кор ҷалб намудани қувваҳои корӣ зиёдатӣ, барои таҳсил ва баланд бардоштани дараҷаи дониши касбӣ, дар ватани худ пурра истифода бурда натавонистани дараҷаи дониш ва таҳассусӣ ва ниҳоят набудани ҷои кор ва ба хотири дарёфти музди меҳнат, барои таъмини зиндагӣ-яъне муҳочирати меҳнатӣ сабаб мешаванд.

Ин омилҳоро асосан ба ду гурӯҳ ҷудо кардан зарур аст.

Гуруҳи якум: офатҳои табиӣ ва муноқишаҳои сиёсӣ мисли ҷанги шаҳрвандӣ, вазъи нотинҷи назди сарҳадӣ, гурезаи сиёсӣ. Ин намудҳои муҳочират аз он хотир сурат мегиранд, ки дар чунин шароит имконияти беҳатар зиндагӣ намудан кам аст ва агар чунин намебуд, мардум ба ҷои дигар куч намебастанд. Аммо ҳиҷрате, ки сабабаш муноқишаҳои сиёсӣ, ҷанги шаҳрвандӣ мебошад, муҳочирон аз тарси ҷон гурехта дар ҷои ором дур аз муноқишаҳо буданро афзалтар медонанд. Чунин шакли ҳиҷрат аз ҳиҷрати офатҳои табиӣ мазмуни дигар дошта сабабаш омилҳои инсонист.

Дар байни муҳочирон, гурезагони сиёсӣ мавқеи хоса дошта, онҳоро давлатҳое қабул менамоянд, ки нисбат ба ҳокимияти сиёсии ин қобил муҳочирон муносибати хушбинона надошта дар симои гурезагони сиёсӣ ҷонибдорони ояндаи худро дар ватанашон мебинанд.

Гурӯҳи дуҷоми муҳочирон ин барои такмили ихтисос, таҳсил, ва ба кор рафтан ба таври шартномаи байнидавлатӣ. Ин қабил муҳочирон дар ҷо ба ҷошави, пайдо намудани ҷои таҳсилу кор, ба қайдгирӣ ва ғ. душворӣ намекашанд.

Аммо набудани ҷои кор, мувофиқи дараҷаи касбӣ ва дониш, наёфтани кор дар ватани хеш муҳочирро маҷбур месозад, ки бо роҳҳои гуногун тарки ватан карда аз як муҳити табиӣ иҷтимоӣ ва милли ба муҳити дигари табиӣ иҷтимоӣ ҳичрат намояд.

Аз рӯи хусусиятҳо муҳочирон-онҳо дарозмудат, миёнамуҳлат ва каммуҳлат шуданаш мумкин аст.

Аз рӯи мақсади муҳочирон бошад онҳо чунинанд:

- ✓ Ёфтани ҷои кор барои таъмини рӯзгори оилавӣ,
- ✓ Агар имконият бошад онҳо мондан ва қабули шаҳрвандӣ.
- ✓ Барои пайвастан ба ҳамсар ва якҷояшавии оилаҳо,
- ✓ Барои ёфтани ҷуфти худ.
- ✓ Барои самаранок истифода бурдани дониши касбӣ, маҳорат ва малакаи касбӣ ва

дар ин ҷода муайян намудани ҷои худ буда метавонад.

Яке аз масъалаҳои муҳимми муҳочират интиҳоби ҷои ҳичрат аст. Аксаран ба он ҷойҳое ҳичрат менамоянд, ки онҳо музди меҳнат баланд, имконияти ишғоли баланди иҷтимоӣ пайдо намудан ва онҳо нисбат ба ватанаш оромии сиёсӣ хубтар аст. Ин як тарафи масъала. Ҷиҳати дигари интиҳоби ҷои муҳочират то андозае ба ҳам мувофиқии психологияи милли ва эҳсоси наздикӣ доштан аст. Масалан аксарияти ҷавонони тоҷик ҳатто онҳое, ки дар замони соҳибистиклолӣ тавлид ёфтаанд, дар мусобиқаҳои гуногуни варзишӣ мухлиси варзишгарони Россияанд. Кинофилмҳои русиро бештар тамошо менамоянд. Бо вучуди он ки тоҷикон бо эронӣҳо ҳамзабонанд ва таъриху фарҳанги муштарак доранд, хоҳиши ба Эрон рафтан надоранд. Бо арабӣҳо, ки онҳо низ исломиянд, он наздикиро ки бо халқи рус эҳсос менамоянд, бо арабӣҳо чунин ҳиссиёт надоранд. Яъне барои ҷавонони тоҷик дин ҳамчун омил наздики психологӣ бо арабӣҳо буда наметавонистааст. Агар мушкilotи забониро ҳамчун омил монеъшавӣ ҳисобиданӣ шавем, онҳо ҷавони деҳоти тоҷик ҳамон қадаре, ки дар зери таъсири забону фарҳанги араб ҳастанд, дар зери таъсири забону фарҳанги рус нестанд, аммо барояш русҳо наздиктаранд.

Таҳқиқотчиёни рус ҳангоме, ки сабабҳои муҳочирати тоҷиконро ба Русия таҳлил менамоянд, ҳамин хусусияти омодагии равонии ҷавони тоҷикро надида мегиранд ва гумон менамоянд, ки фақат ба хоҳири музди баланд ба Русия мераванд. Ин андеша асоси илмӣ надорад, чунки худ муҳақиқони рус қайд менамоянд, ки муздурони тоҷикро барои иҷрои ҳамон як кор нисбат ба халқи маҳаллӣ камтар музд медиҳанд. Кордиҳандагон баъзан ҳатто музди меҳнаташонро на медиҳанд, аммо шумораи ба Русия ҳичраткунандагон то рафт меафзояд.

Чунин раванди ҳамешаафзояндаи муҳочираткунандагон бояд ҳокимияти сиёсиро барои кам кардани ин раванд водор созад. Ба хусус феминизатсияшавии муҳочират на танҳо вазорату муассисаҳои марбут ба занон, балки мақомоти олии ҳокимияти давлатиро ба он водор созад, ки зани тоҷик ҳамчун ғулом дар давлати бегона вазифаи хизматгорро иҷро нанамояд ва “шаҳди” ғарибиро начашад. Агар ғарибӣ куҳи саҳт намебуд Камоли Хучандӣ:

Дар ғарибӣ чон ба саҳтӣ медиҳад мискин Камол,

Во-ғарибӣ, во ғарибо во ғариб. гуфта намегирист.

Ба ё дар ибтидои асри XX мардикорбача бо ҳасрат намегуфт. “Аз мардикорӣ агар биёюм, борма дар пеши ту оча мекушоюм”.

Имрӯз дар замони соҳибистиклолии милли дарду алами муҳочирбачаҳои тоҷикро дар касетаҳо сабт намуда онҳоро дар нақлиёти шаҳрӣ мешунавонанд, аммо ин касеро ба ташвиш намеорад. Гузашта аз ин замони соҳибистиклолӣ то андозае ҳарчанд инро инкор менамоем, минтақаҳо ба ҳам наздик накард, балки то андозае ҳар касро дар фазои минтақааш зиётар намуд.

Таҳлили муноқишаҳое, ки дар Русия дар байни ҷавонони минтақаҳои гуногун сурат мегирад, ин нишонаи ҳамон бегонашавист. Вагарна дар замони Шӯравӣ, ҳатто агар дар

қисмҳои ҳарбӣ нафаре тоҷикбачаро азоб меод, на танҳо тоҷикбачаҳо балки ҳамватанони русашон аз дигар қисмҳои ҳарбӣ ба ҷимояш бармеҳестанд.

Мутасифона имрӯз чунин якдилию якдигарфаҳмӣ ҳануз пурра вучуд надорад.

Аз ин рӯ, “Раванди иҷтимоиро ҳамчун маҷмуи устувори ғайриқонунии статистикии ба ҳам таъсиррасонии одамон, ифодакунандаи тамоили муайни тағирёбии вазъияти ҷамъиятӣ ё тарзи ҳаёти гурӯҳҳои калони одамон шароити такрористеҳсолкунӣ ва инкишофи ҳар як инсон ҳамчун шахс”² бояд донист, чунки таҳлилҳои муҳаққиқи рус Полетаев Д.В. дар мақолааш “Женская трудовая миграция из Таджикистана и Киргизии в Россию”, Батнева Б.В. “Женская миграция из стран центральной Азии: проблемы особенности”, ҳолати хеле бади муҳоҷирзанонро қайд намуданд. Муҳаққиқи рус Полетаев Д.В. менависад. “Расман музди меҳнати муҳоҷирзанон тахминан чор ҳиссаи музди занони маҳалиро мегиранд. Боз 8%-и дигарашон расман ва қисми дигарашон ғайри расмӣ. Ҳар даҳ нафар коргарзан аз кордихандааш озод рафта наметавонад”³ Дар ҳолати ғуломӣ афтидани зани тоҷик ба хусус онҳое, ки ба таври ошкоро ҳичрат накардаанд, ҳуҷҷат барои кор надоранд, дар иқтисоди “соягӣ” (теневая) машғуланд, табиист, ки касе ҳуқуқҳои онҳоро ҷимоя намекунад ва онҳо қомилан ба кордихандашон вобастаанд. Пас он кордиханда ба чунин “ғуломони” беҳуқуқ кадом муносибатаро раво донад, ҳамоно тавр ба онҳо муносибат менамоянд. Дуруст аст, ки бо кадом василае набовард тавассути музди гирифтааш нақши иҷтимоияшро дар оила тағир медиҳад. Аммо ба намуди шуғлаш агар эътибор диҳем яқин мегардад, ки вай дар ғурбат ҳам ҳамоно қореро иҷро менамояд, ки дар ватанаш мекард.

Ба андешаи онҳое, ки қори хонаводагиро бе музду бедаромад меҳисобанд, иброн менамояд, ки ба ин андеша мутлақо розӣ буда наметавонем, зеро зани тоҷик дар ғарбӣ ё ба ҳайси доя барои пиронсолону кӯдакон ё рубу чину шустушӯи хона, нигоҳу бини ҳайвонҳои хонагӣ ё ошпаз қор мекунад ва бо ин ба “соҳибаш” имқон медиҳад ба қори дигар машғул шавад. Полетаев Д.В. дар ин бора менависад. “Ба бозори меҳнати хонагӣ баромадани занони муҳоҷири меҳнатӣ ба занони Руссия имқоният медиҳад, ки ба бозори меҳнат, ки дар бозори меҳнати Руссия қанон хеле зиёданд, машғул шаванд”⁴, пас қаро зани тоҷик, ки қомони рӯз ба қори хона банд аст дар қои дигар қарои иҷрои ин қорҳо муз мегирад. Яъне қараш қоидаовару дар хона баръақс бошад? Қаро мо зани тоҷикро қашшоқу беҳуқуқ меҳисобем. Агар зан берун аз хона ба қоре машғул бошад музди меҳнат бигирад, шояд қаме бошад ҳам даромади оилаҳо бештар шаванд, қале онҳо нақши қолидайн дар тарбияи фарзанд, насли қавон қамтар ва аз ин рӯ ҳурмату эҳтироми байниҳамдигарӣ сулар мегаданд, ки ин ҳам бар зарари оила ва ҳам бар зарари ҷамъият ҳаст. “Қиммат ё нарх (арзиш)-и инсон, мисли дигар қаме предметҳо, арзиши вай аст, яъне он нарҳест, ки қарои истиқода қувват медиҳад”⁵.

Бубинед се субъект, зан, мард, фарзанд ҳангоме қарду зану мард, ки ба қор мебароянд, сеюми, ки объекти тарбия буд, бе қаробон меқонад. Зану шавҳар, ки қарду дар қор банданд, дигар фарзанд дар назорати доимӣ нест. Қатто вақте ба хона бар мегаданд, як ҳиссаи ҳушашон ба қарашон банд ҳаст. Агар боз онҳо роҳбар бошанд, қарои пақоҳаш нақша меқашанд. Фарзанд дар ин қолат ҳам қарчанд қолидайн қарду дар қонаанд қамони ба қари худ монда нақозиши самими падару модрро намебинанд. Муҳаббаташ ба қолидайн сулар шуда бо қамин рафтори ғайри қобили қабулиро пеша қарданаши имқонпазир мегаданд. Чун дар хона ҳам марду ҳам зан қар қадом дар қарои қои қараш, нақшаш, муносибаташ ба ҳамқорон андеша менамоянд, дар қайнаи қар қадом фикру ҳаёли гуногун пайдо мешаанд, ки онҳо дар баҳо додан ба рафтору қирдори ҳамдигар аз назари муносибатҳои ба онҳо қардаи ҳамқорон баҳо медиҳанд. Ба ҳсуз занҳо, ки эҳсосотианд, ба қамсараш аз назари рафтор ва муҳаббати байниҳамдигарии ҳамқорон баҳо медиҳанд. Онҳо агар аз марде суҳани ҳуш бишнавад ё эҳтиромашро нигоҳ дорад, онро ба қамсараш муқоиса менамояд. Мард низ қамин тавр. Оқибат вобаста ба дарачаи фарҳанги зановашҳарӣ андешаҳои тағир меёбад. Зан аз тағир ёфтани ҳиссиёти қузии мард иқазшавии қолати рӯҳии қамсарашро эҳсос менамояд. Акнун ки зан имқонияти на танҳо худро ҳуронидану пушонидан балки фарзандонашро низ пайдо намудааст, худро озод ҳис намуда аз вайроншавии оила наметарсад. Барояш қамсарӣ бо марде, ки ҳиссиёти пештараи ба қамсараш доштаро қардааст, ба осонӣ аз қамсар қудо шудан

имконият медиҳад.. Яке аз омилҳои зиёдшавии бекор намудани ақди никоҳ ҳамин аст, ки он ё бо ташаббуси зан ва ё мард сурат мегирад. Ачибаш он ҳаст, ки бекор шудани ақди никоҳ на танҳо дар оилаҳои ҷавон балки собиқадорон низ дида мешавад. Дахҳо заноне, ки фарзанди калонсол доранд, фарзандонашонро ба мард монда худ ба хонаи марди дигар меравад, ки ин ташвишовар аст. Пешвои муаззами миллат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Президенти мамлакат Муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар пайёмаш аз 24-апрели соли 2010 қайд намуданд, ки “Дар панҷ соли охир (солҳои 2005-2009) бекор кардани ақди никоҳ аз 200-ба 850 расид”⁶

Аз ин рӯ эҳтимоли зиёдшавии муноқишаҳои оилавӣ ва афзоишҳои қатъи никоҳро интизор бояд шуд. Мустақилияти комили зан, то андозае аз ҷониби мард нобоварино нисбати садоқати занонашавҳарӣ ба вучуд оварда, онҳӣ аз тарафи мард ҳамчун ҳамсар ва ҳам аз тарафи ҷомеа доир ба покизагии зан шубҳаро пайдо менамояд. Ин бошад ба тарбияи фарзандон низ таъсири манфӣ мерасонад. Зеро аз қадимулайём то кунун афкори ҷамъиятӣ нақши мардро дар хонадон на танҳо ҳамчун таъминкунандаи рӯзгор, сарвари оила, ҳимояткунандаю тарбиятгари фарзандон медонистанд ва медонанд, агарчӣ мард қариб дар тарбияи фарзанд ширкати доимӣ надошт ва муҳаббату самимияти фарзандонро ба падар модарон ҷой мекарданд.

Дар фарҳанги оиладорӣ ҳарду ҷинс бояд онро ба эътибор бигиранд, ки дар оила ба ғайр аз фарзандон боз падару модарони ҳарду ҷинс агарчӣ оилаҳо ҷудоянд, ҳастанд ва ба муносибати зану мард баҳо медиҳанд. Яъне дар назди зану марди коргар ба ғайр аз кори берун аз хонагӣ ўҳдадорихои муайяни умумиоилавӣ вучуд дорад. Дар ин оила фарзандон ва калонсолон ҳар кадом муносибатҳои гуногунро талаб менамоянд. Барои ҳамин масъулияти ҳарду ҷинс чӣ дар оила ва чӣ дар корхона меафзояд. Аниқтараш тарзи ҳаётеро ки онҳо меҳоянд, на ҳамеша ба манфиати оила ва ҷамъият, балки ба ҳуди акторҳои муносибатҳои иҷтимоӣ мувофиқат наменамоянд, чунки ду ҷинс даъвои пешвой мекунанд. Зеро “Зан ба муносибатҳои эгалитарӣ дар оила ва баробарии ҳиссаи ҳуқуқию ўҳдадорихо дар қатори намояндагони калонсол доштан хоҳад, мард аз рӯи майл (инерсия) нақши пешвоии ғайрирасмӣ, агар набошад ҳам даъво менамояд”¹¹. Заруриятҳои, ки сабабашон дар дараҷаи ҳаётидоркунии ҷинсҳо қарор дорад ва он яке барои эътирофи хеш ҳамчун субъекти асосӣ ва дигаре аз рӯи мавқеи доштаашро нигоҳ доштан ба вучуд омадааст, ногузир ба ҳолати ногувори ахлоқию-равонии аъзоёни оила ва ҳуди онҳо мебарад. Аз он ки ин зиддият чигуна ҳал карда мешавад, устувории оила вобаста аст.

Пасомади бади дигари муҳочират ин аз муҳочират барнагаштани онҳое, ки оиладоранд мебошад. Дар ибтидои муҳочират онҳо бо хонаводаашон дар робита бошанд, баътар бо шаҳрвандони ҷои буди боши нав ақди никоҳи қалбакӣ (ба хоҳири ба қайд ва литсензиягирӣ) баста дар он ҷо мемонанд ва бо мурури гузашти вақти муайян аз оилаҳояшон робитаашонро канда он ҷо оилаи нав бино менамоянд. Дар ватанашон бошад зани ҷавон бо тифлаконаш бесаробон мемонд. Духтари ҷавон бо фарзандонаш аз ночорӣ дар хонаи падару модари ҷавон мемонад. Агар он ҷавон падару модари пиронсол дошта бошад, нигоҳу бини онҳо низ ба гардани зани ҷавон мемонад.

Ҷавонзанони деҳотӣ, агар ба шарте ҳамсараш замин дошта бошад бо ҳар роҳу восита як илоҷ карда рӯзгораширо таъмин менамояд, аммо як умр “беваи шавҳарзинда” буда наметавонад. Аз тарафи дигар бепадар калон шудани фарзандон барои зани ҷавон хеле вазнин меафтад. Аммо баъзе ҷавонзанон бар муқобили ночавонмардии шавҳаронашон иродаи қавии ҳешро муқобил мегузаронанд.

Ғайр аз ин ба хоҳири нигоҳ доштани солимии ахлоқӣ ва пешгирии амалҳои бадномкунандаи зан, ташкили курсҳои кӯтоҳмуддати дузандагӣ ва ташкили корхонаҳои хурди дузандагиро бофандагӣ барои маҳз ҳамин гуна занҳо аз аҳамият ҳолӣ намебуд.

Хушбахтона ташкили ҷунин ҷойҳои кориро дар маҳалҳо Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ҳамеша таъкид ва дастгирӣ менамояд.

Масъалаи дигаре, ки он таҷдиди назарро талаб менамояд аз қафои ҳамсаронашон ба муҳочират рафтани занон мебошанд.

Тарки ҷои зисте, ки дар он ҳамаро тӯ мешиносӣ ва туро мешиносанд, ба ҷое, ки шароити табиӣ ва муҳити иҷтимоияш, забони муошират ва урфу одат, анъанаҳо ва динаш дигар аст ва

дар онҳо ба ту ҳамчун “бегона” назар менамоянд, ба зуди одат намудану бо онҳо омехта шудан хеле мушкил аст. Ба ин пеш аз ҳама надонистани забони муоширати ин давлат, надоштани касби барои он маҳали интихобнамуда зарурӣ сабаб мешавад. Надоштани дониши дурусти касбии ба бозори меҳнати онҳо мувофиқ ва рақобатпазир. Ҳамаи ин боиси он мегардад, ки зан боз як мушкилии дигарро бо ҳамсараш илова менамояд.

Аз ҳама мушкилтар боз масъалаи ҷои зист ва ба қайдгирӣ буда, он хароҷоти хеле зиёдеро талаб менамояд. Агар боз занҳо бо кӯдаконашон ҳичратнамоянд масъала боз мушкилтар мегардад, ба шарте, ки ҳичрат ошкоро набошад. Ин мушкилӣ боз мушкили дигар дар муассисаҳои таълимию тарбиявӣ ҷой намудани кӯдакон аст. Агар онҳо ба мактаб ҷалб карда нашаванд, аз ҳамсолон қафо монда бесавод мешаванд.

Чӣ тавре мебинем як мушкилӣ боз мушкили дигарро эҷод менамояд. Пас муҳочиратро ҳамчун зухуроти пешқадами замони муосир шумурдан ғайри имкон аст.

Давлат ба умеди он ки ин раванди умумичаҳонӣ ва объективист оқибатҳои бади онро бояд пешаки дарк намояд. Ҳокимияти сиёсӣ бояд бидонад, ки то даме шумораи зиёди аҳолии қобили меҳнаташ дар давлати дигар аст, хоҳ нохоҳ ба он давлат вобаста аст ва дар муносибатҳои байналмиллалӣ вай мустақил буда наметавонад.

Барои ҳамин зарур аст, ки давлат ва муассисаҳои таҳсилоти он вобаста ба эҳтиёҷоти бозори меҳнати ҳамон давлатҳое, ки муҳочирони меҳнатнашон мераванд, кадрҳои баландихтисос тайёр намоянд, ки онҳо барои саноати он давлат ҳаётан заруранд.

Дар ин радиф муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ низ фаъолиятнашонро ба ҳамин самт созгор намоянд, то ки кадрҳои тарбияткардааш дар ҳама бозорҳои меҳнат бозоргузар бошанд. Дар ин ҷода донишҷӯи забонҳои хориҷӣ ва алаҳхусус русию англисӣ роҳқушояндаи хуб ба бозори меҳнати ҷаҳонӣ буда метавонад.

Инҷо боз як чизи муҳимро бояд қайд намуд, ки он ба фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти миёна ва касбӣ алоқаманд аст.

Маълум аст, ки дар ҳама мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ду забони хориҷӣ, русию англисӣ омӯхта мешавад. Миқдори соатҳои барои ин фанҳо ҷудо кардаи Вазорати маориф ва илм барои хеле хуб ёд гирифтани ин забонҳо мусоидат менамоянд. Агар тарзи таълими ин фанҳоро тавассути гуфтугӯи зинда ва ба воситаи видеодарсҳо ба роҳ мемонданд, онҳо ҳар як хатмкунандаи муассисаҳои таҳсилотӣ ин забонҳоро хубтар аз худ намуда дар ҳеҷ як давлат дар муошират мушкилӣ намекашиданд.

Пас ҳангоми муайян намудани рейтингҳои муассисаҳои гуногуни таҳсилотӣ бештар ба масъалаи забондонии хатмкунандагони онҳо бояд аҳамият дода шавад, чунки ҳар қадар мутахассиси хуб набошӣ бо кордеҳ мақсадатро бо забони фаҳмо фаҳмонда натавонӣ худро ҳамчун мутахассиси арзанда муарифӣ карда наметавонӣ.

Донишҷӯи забон барои ба муҳити иҷтимоии нав зуд мутобиқ шудан мусоидат менамояд. “Таҳқиқотҳои сотсиологҳои рус муайян намуданд, ки 46,7% муҳочирони меҳнатии Тоҷикистон забони русиро хуб медонанд”¹² “Бо вучуди ин аз сабаби надоштани ягон ихтисос муҳочирзанони тоҷик 79% ба ҳайси доя, касалбон, хизматгори хона шуда кор мекунанд”¹³. Агарчӣ онҳо музди ночиз мегиранд, аммо эҳтиёҷоти зиндагӣ онҳоро маҷбур месозад, ки ба хотири бо ҳамсарҳояшон якҷоя будан ба ин музди кам қаноат намоянд. Бади кор дар он аст, ки онҳо аз беҳукукию беҳимоятӣ ба ҳеҷ кучо муроҷиат карда наметавонанд. Дар натиҷа худро дур аз ватан хору забун дида дар шуури чунин муҳочирони меҳнатӣ эҳсоси дигар намудани тарзи зиндагӣ, ҷидан баҳри бадастории касбу шуғли нав, аз худнамоии технологияҳои муосири истеҳсоли ва ҳамқадами пешравии техникӣ буданро мебарварад. Бедоршавӣ ва ташаккули шуури миллиашон боис мегардад, ки доир ба сабабҳои қафомондагии иқтисодии давлати миллиаш таҷдиди назар намояд, ки ин ба манфиати миллаташ аст. Ҳасосияти муҳочирати меҳнатӣ дар он аст, ки давлати қувваи коридиҳанда бо ин ё он навъ ба давлати коридиҳанда сиёсати хориҷиашро мувофиқ созад. Аз ин ҷост, ки вай бо давлатҳое, ки сиёсатнашон бо ин давлат хуб нест барқарорсозии муносибатро аз даст медиҳад, зеро ҳар кадоми ин давлатҳо манфиатҳои хоси худро дошта он манфиатҳо ҳамеша ҳилофи ҳамдигаранд. Аммо давлати интиқолдиҳандаи қувваи корӣ наметавонад ба ҳамаи онҳо

баробар дар баҳсу мунозираҳои байналмиллалӣ ҳамфикр бошад. Агар дар ин гуна баҳсҳо ҷониби якеро бигирад дигараш ранҷида метавонад муҳочиронашро аз ватанаш биронад. Ба ватан баргаштан, бе ҷои кор мондан, аз манбаи даромад маҳрум шудан ва сафи бекоронро афзудан, табиист, ки вазъияти иҷтимоию сиёсиро муташаниҷ мегардонад. Албатта чунин ҳолат ба манфиати таъмини субот дар давлат ва дар оила буда наметавонад, балки вай барои ашхоси сиёсии ғаразнок заминаи бозътимод хизмат менамояд.

Масъалаи дигаре, ки муҳочират сабабгорааш аст, ин кӯдакони дар муҳочират ба дунё омада буда метавонанд.

Занони ҷавони муҳочир ё бо одамони тасодуфӣ ва ё ҳамдиёрони хеш ба муносибатҳои ҷинсӣ даромада бе ақди никоҳ соҳиби фарзанд мешаванд. Аз набудани ҷои зист, аксар бачаҳояшонро дар касалхонаҳо мефартианд, зеро барои фарҳанги тоҷик фарзанди беникоҳ ба дунё омада, “ҳаромӣ” доништа шуда ӯро касе қабул надорад. Ғайр аз ин чунин модарро ҳама таънаи маломат менамояд. Барои чунин зан роҳ сӯи зодгоҳаш баста мегардад.

Чи тавре мебинем, ҳарчанд муҳочирати меҳнатӣ кори ҳокимияти давлатро дар бобати оморасозии ҷои кор сабук карда бошад, аммо дар маҷмӯъ оқибати иҷтимоию сиёсиаш аз як тараф ва мушкилии демографии ба бор меовардагаш аз ҷониби дигар он қадар хушҳолкунанда нест.

Аз мушкилиҳои дар боло зикршуда маълум гашт, ки воқеан ҳам ҷаҳонишавӣ, ки натиҷааш кушодани сарҳадҳост ва аз як давлат ба давлати дигар рафтани нисбатан осон намудааст, агарчӣ боиси муҳочирати меҳнатӣ гаштани зану марди тоҷик нагашта, балки ин натиҷаи низоъҳои сиёсӣ ҷанги шаҳрвандист ва мавзеивазнамоии ҷинсҳо боиси мустақилияти нисбии зан дар оилаи тоҷик гаштааст, дар як ҳолат як пешравии ҷиддии сиёсӣ ҳуқуқӣ буда, дар ҳолати дигар боиси тағири мазмуну маънои институти оила шуданаш имконпазир аст.

Нигоҳ доштани ин институт ба дараҷаи инкишофи фарҳанги оиладорӣ ва ташаккули арзишҳои наво, ки ҳарду ҷинс онро ҳамчун як зухуроти табиӣ қабул намоянд вобаста аст.

М., 2001.

5. Ивашковский С.Н.. Макроэкономика (учебник) М., 2000.

6. Алексей Киреев. Международная экономика. Ч. 1.2 (учебное пособие). М., 1999.

7. Курс экономической теории (учебник) /Под общей ред/ Чепурина М.И., Киселевой Е.А. – Киров, 2002

Туйчикулов З.Д.

к.э.н. доцент кафедры «Экономической теории» ТГУК

МАКРОЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАВНОВЕСИЕ КАК ПРИОРИТЕТНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ

Аннотация; Равновесие – универсальное понятие, используемое почти во всех точных и естественных науках. Его применяют при анализе сложных систем, в рамках которых отдельные части взаимосвязаны и взаимодействуют. В подобных условиях возникает проблема обеспечения устойчивого и согласованного функционирования всех частей системы. В статье, рассматривается такая сложная система, как экономика, которая так же состоит из множества разнообразных элементов, находящихся между собой во взаимозависимости и в разного рода взаимодействиях, что предполагает наличие определенной согласованности между ними.

Ключевые слова; Равновесие, макроэкономика, макроэкономическое равновесие, условия, механизм, пропорции, проблема, производства, потребления, ресурсы, сбережения, инвестиция,

Анализ условий достижения согласованности взаимозависимых процессов и является предметом теорий, изучающих равновесие в экономике. Равновесие означает не только сбалансированность, но и устойчивость, т.е. тенденции к изменению либо отсутствуют, либо

существуют механизмы, восстанавливающие отклонения от равновесия. Теорию экономического равновесия иногда называют теорией экономической статики, в отличие от теории экономической динамики, к которой относится теория экономического роста и экономических циклов. При этом анализ равновесия означает не только описание параметров устойчивых состояний, но и причин их нарушения и механизмов восстановления.

Макроэкономическое равновесие – такое состояние национальной экономики, когда существует пропорциональность между наличием ресурсов и их использованием, между объемами производства и потребления, между материальными и финансовыми потоками, между сбережениями и инвестициями и т. д. На практике оно означает полное удовлетворение общественных потребностей (разумных – что принципиально важно!) в товарах и услугах без излишне затраченных ресурсов и нереализованного продукта. Равновесному состоянию противопоставлен гипертрофированный рост одних сфер (например финансово-кредитных отношений или военно-промышленного комплекса) в ущерб другим.

На наш взгляд, достижения полного макроэкономического равновесия может рассматриваться как идеальный случай. К равновесному состоянию стремится любая экономическая система. Но во всякой хозяйственной системе постоянно взаимодействуют два разнонаправленных процесса: момент равновесия и момент неравновесия. Соответственно силам, стремящимся привести систему в равновесие, противодействуют столь же могущественные силы, препятствующие этому и генерирующие неравновесие. Отсюда можно сделать вывод, что равновесие всегда достигается через неравновесные состояния и процессы.

В качестве примера приведем наиболее известные модели, в которых показываются методы преодоления неравновесия.

1. Невальрасова модель с жесткими ценами. При неравновесии его устранение происходит или путем изменения цен, или путем изменения количества товаров, предлагаемых для реализации. Первое допущение характерно для вальрасовского подхода, второе — для кейнсианского.

Вальрасовский вариант предполагает, что равновесие достигается путем снижения цен.

Кейсианский вариант предполагает сохранение цен на прежнем уровне, а равновесие обеспечивается путем уменьшения предложения товаров.

2. Модель очереди. В тех случаях, когда цены находятся под контролем государства, они могут не меняться в течение длительного времени. В этом случае колебания спроса будут сопровождаться или появлением дефицита и возникновением очередей, или затовариванием.

В случае дефицита равновесие можно установить путем увеличения предложения товаров, или путем рационированного распределения дефицитного товара между потребителями в виде внедрения карточной системы, или в виде рационирования посредством очереди.

3. Модель равновесия при вмешательстве государства. Если в рыночных условиях государство фиксирует цены на товары на неравновесном уровне, то неизбежно возникает избыток или дефицит.

Первый случай. Цены фиксируются выше равновесных. В результате создается избыток. В этом случае государство вынуждено компенсировать дополнительные издержки фирм, которые они несут за счет недополучения доходов, наиболее простой способ такой компенсации — закупка государством избыточных товаров.

Второй случай. Цены фиксируются ниже равновесных. В этом случае государство выступает в качестве дополнительного поставщика товаров. Тогда дефицит ликвидируется и наступает экономическое равновесие.

Особенности макроэкономического равновесия в рыночных условиях. Макроэкономическое равновесие достигается путем спроса и предложения и гибкого ценообразования, в результате которого обеспечивается равновесие на товарных рынках.

Но такое равновесие, во-первых, сопровождается периодически возникающими кризисными явлениями; во-вторых, насыщение товарных рынков и мнимое изобилие

материальных благ и услуг поддерживается за счет ограниченности денежных средств у покупателей, т. е. платежеспособного спроса населения.

Отсюда можно сделать вывод, что макроэкономическое равновесие, как правило, носит двухполюсный характер: на одном полюсе товарный рынок, на другом — рынок труда. Достижение равновесия на одном полюсе (на товарном рынке) приводит к нарушению равновесия на другом полюсе (на рынке труда). Установление равновесного изобилия на товарном рынке сопровождается возникновением неравновесия на рынке труда, т. е. появлением безработицы.

производства — падать, начал усиливаться дефицит. В итоге в 1992-1996 гг. повсеместно стали появляться очереди за продуктами и промтоварами, прилавки магазинов опустели, началось нормирование отпуска продовольствия населению, продажа товаров по «визитным карточкам». Отсюда можно сделать вывод, что важнейшей причиной разрушения экономики является непродуманная политика осуществления рыночных реформ, обвальная приватизация и фермеризация сельскохозяйственного производства, разрыв хозяйственных связей, неконтролируемый челночный импорт. Все это привело к обнищанию основной массы населения.

Таким образом, целью любого государства является достижения макроэкономического равновесия на уровне национальной экономики.

На наш взгляд, достижения полного макроэкономического равновесия может рассматриваться как идеальный случай. К равновесному состоянию стремится любая экономическая система. Но во всякой хозяйственной системе постоянно взаимодействуют два разнонаправленных процесса: момент равновесия и момент неравновесия. Соответственно силам, стремящимся привести систему в равновесие, противодействуют столь же могущественные силы, препятствующие этому и генерирующие неравновесие. Отсюда можно сделать вывод, что равновесие всегда достигается через неравновесные состояния и процессы.

В качестве примера приведем наиболее известные модели, в которых показываются методы преодоления неравновесия.

4. Невальрасова модель с жесткими ценами. При неравновесии его устранение происходит или путем изменения цен, или путем изменения количества товаров, предлагаемых для реализации. Первое допущение характерно для вальрасовского подхода, второе — для кейнсианского.

Вальрасовский вариант предполагает, что равновесие достигается путем снижения цен.

Кейнсианский вариант предполагает сохранение цен на прежнем уровне, а равновесие обеспечивается путем уменьшения предложения товаров.

5. Модель очереди. В тех случаях, когда цены находятся под контролем государства, они могут не меняться в течение длительного времени. В этом случае колебания спроса будут сопровождаться или появлением дефицита и возникновением очередей, или затовариванием.

В случае дефицита равновесие можно установить путем увеличения предложения товаров, или путем рационированного распределения дефицитного товара между потребителями в виде внедрения карточной системы, или в виде рационирования посредством очереди.

6. Модель равновесия при вмешательстве государства. Если в рыночных условиях государство фиксирует цены на товары на неравновесном уровне, то неизбежно возникает избыток или дефицит.

Первый случай. Цены фиксируются выше равновесных. В результате создается избыток. В этом случае государство вынуждено компенсировать дополнительные издержки фирм, которые они несут за счет недополучения доходов, наиболее простой способ такой компенсации — закупка государством избыточных товаров.

Макроэкономическое равновесие как приоритетное направление устойчивого развития экономики

На наш взгляд, достижения полного макроэкономического равновесия может рассматриваться как идеальный случай. К равновесному состоянию стремится любая экономическая система. Но во всякой хозяйственной системе постоянно взаимодействуют два разнонаправленных процесса: момент равновесия и момент неравновесия.

Литература

1. Агапова Т.А., Серегина С.Ф.. Макроэкономика (учебник). /Под общей ред. А.В. Сидоровича. М., 2004.
2. Баликоев В.З.. Общая экономическая теория (учебное пособие). - Новосибирск, 2016
3. Вечканов Г.С., Вечканова Г.Р.. Микро – и макроэкономика (энциклопедический словарь). С.Пб., 2001.
4. Ивашковский С.Н.. Микроэкономика (учебник)

Холова Х.Р.

РУШДИ КООПЕРАТСИЯ МАТЛУБОТ ДАР ХОЧАГИИ ДЕХОТ

Рушди кооператси матлубот дар хочагии деҳоти Тоҷикистон дар солҳои охир ба як самти муҳими ислоҳоти аграрӣ ва рушди иқтисоди деҳот табдил ёфтааст. Ин раванд бо дасғирии ҳукумат ва созмонҳои байналмилалӣ амалӣ гардида, ба беҳтар кардани шароити зиндагии деҳқонон, баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот ва таъмини амнияти озуқаворӣ мусоидат мекунад.

Дар Тоҷикистон, кооператсияҳои матлуботи асосан дар шакли кооперативҳои хурди деҳотӣ фаъолият мекунад, ки ба фуруши маҳсулоти кишоварзӣ, молҳои рӯзгор ва хизматрасониҳои маишӣ машғуланд. Бо вучуди ин, онҳо бо як қатор мушкилот рӯ ба рӯ ҳастанд. Кооператсияи матлуботӣ (истеъмоли) дар Тоҷикистон, гарчанде ки дар муқоиса бо кооперативҳои истеҳсолӣ камтар рушд ёфтааст, нақши муҳимро дар таъмини аҳоли бо молу хизматрасониҳои зарурӣ, махсусан дар минтақаҳои деҳот мебозанд.

Кооператсияҳои матлуботи метавонанд дар соҳаҳои зерин фаъолият намоянд.

1. Фуруши якҷоя – аъзоён маҳсулоти истеҳсолкардашонро ба воситаи кооперативҳо ба бозор мебароранд, ки ин ба баланд шудани нархи фуруш ва кам шудани хароҷот мусоидат мекунад.

2. Хариди якҷоя – кооперативҳо метавонанд бо якҷоягӣ нуриҳо, тухмӣ, техника ва ашёи дигарро арзонтар харидорӣ кунанд.

3. Маркетинг ва бастабандӣ – кооперативҳо имконияти хуб доранд барои таҳияи логотип, бастабандии маҳсулот ва таблиғоти умумӣ

4. Муқарар кардани нархҳои одилона – ба воситаи муомилоти якҷоя, аъзоён метавонанд нархҳои бозорро таҳти назорат гиранд ва аз истифодаи миёнаравҳо пешгири кунанд.

Кишоварзӣ яке аз бахшҳои асосии шугли аҳолии Тоҷикистон ба шумор меравад. Беш аз 60% аҳоли дар деҳот зиндагӣ мекунад ва аз ҳисоби замин рӯзгор мегузаронанд. Дар солҳои охир, таваҷҷуҳи ҳукумат ба беҳтар кардани дастрасӣ ба обёрӣ, техникаи кишоварзӣ ва бозори фуруши маҳсулот афзудааст.

Бо рушди агробизнес, имкониятҳои содироти маҳсулоти кишоварзӣ ба хориҷ низ афзуда истодааст. Барномаи миллии таъмини амнияти озуқаворӣ ва стратегияҳои рушди деҳот низ барои инкишофи соҳа кӯмак мекунад.

Дар моҳи март соли 2024 ФАО бо дасғирии Вазорати кишоварзии Тоҷикистон форуми миллии аввалини кооперативҳоро баргузор намуд. Дар ин форум масъалаҳои ҳуқуқӣ мушкилоти мавҷуда ва имкониятҳои рушди кооператсия муҳокима гардидаанд. Яке аз натиҷаҳои муҳими форум шурӯи баррасии лоиҳаи нави Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи кооператсияҳо” мебошад, ки ба содасозии бақайдгирӣ, шафофияти молиявӣ ва дастгирии давлатии кооперативҳо равона шудааст.

Кооперативи матлуботии “Сароб” дар вилояти Суғд яке аз намунаҳои муваффақи кооператсия дар Тоҷикистон мебошад. Аз соли 2014 инҷониб, “Сароб” ҳамчун шарикии

барномаи “Пахтаи беҳтар” фаъолият мекунад ва ба садҳо деҳқон дар тадбиқи усулҳои устувори кишоварзӣ, махсусан дар истифодаи самараноки об, кӯмак мерасонад. Ин кооператив дар рушди кишоварзӣ устувор ва беҳтар кардани шароити зиндагии деҳқонон саҳми назарас дорад. Имкониятҳои рушди кооператсияҳои матлуботӣ бо назардошти таҷрибаи байналмилалӣ, имкониятҳои зерин барои рушди кооператсияҳои матлуботӣ дар Тоҷикистон вучуд доранд.

--- **Модернизатсияи инфрасохтор;**

Таъмини кооперативҳо бо технологияҳои муосир ва инфрасохтори зарурӣ.

--- **Диверсификатсияи фаъолият;**

Гузариш ба соҳаҳои нави фаъолият, аз ҷумла хизматрасониҳои иҷтимоӣ ва маориф.

--- **Таҳлили ҳамкориҳо;**

Рушди ҳамкориҳо бо бахши хусусӣ, созмонҳои ғайриҳукуматӣ ва ташкилотҳои байналмилалӣ.

Кооператсияи матлубот дар Тоҷикистон потенциали зиёд барои рушди иқтисодӣ деҳот ва беҳтар кардани шароити зиндагии аҳоли доранд. Бо дасгирии ҳамаҷониба ва ҳамкориҳои муосир байни ҳукумат, ҷомеаи шаҳрвандӣ ва шарикони байналмилалӣ, кооперативҳо метавонанд нақши муҳимро дар таъмини амнияти орзуқаворӣ ва рушди устувори деҳот бозанд.

Ҳоло “Тоҷикматлубот” дар иқтисодиёти Ҷумҳурии тоҷикистони соҳибистиклол ҳамчун як соҳаи мутахҳиду алоҳидаи пешрав мавқеи намоёнро ишғол карда меояд. Солҳои аввали ба истиқлолият расидани Тоҷикистон зери таъсири ҷанги шаҳрвандӣ нобасомониҳо ва муносибати нодурусти пеш гирифта шудаи баъзе сохторҳои давлатӣ мавқеи ишғол кардаи Тоҷикматлубот коста гардида, натиҷаҳои иқтисодии фаъолияти серҷабҳаи вай ночизу камаҳмият гардида буданд. Зери таъсири ҳидоятҳову нишондодҳои Сарвари давлат Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон нишон дода буд, ки “Мақоми Тоҷикматлубот дар амалӣ сохтани барномаи дигаргунсозӣҳои ислоҳоти иқтисодии ҷумҳурӣ ва таъмини мардуми деҳот бо маводи зарурии рӯзгор ниҳоят муҳим аст

Адабиёт

1. Эмомалӣ Раҳмон Паёми президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Душанбе, 2015.
2. Иттифоқи Тоҷикматлубот. Анҷумани XVI кооператсияи матлуботи Ҷумҳурии Тоҷикистон-Душанбе, 2010.
3. Бобокалони Исомат. Таърих ва назарияи кооператсия. Маводи таълимӣ- Душанбе: “Ирфон”, 2007.
4. Бобокалони Исомат. Маҷмӯи мақолаҳо бобати рушди иқтисодиёти Тоҷикистон Душанбе 2020

Шамсов Ф.Т

УСУЛҲОИ ТАҲЛИЛИ ВАЗЪИ (КОНЪЮНКТУРАИ) БОЗОРИ МОЛҲОИ ОЗУҚАВОРӢ

Мафҳуми вазъи (конъюнктура) ҳолати иқтисодиро дар бозор, таносуби байни талаботу пешниҳодот ва дигар ҳолатҳои ин равандро ҳамроҳикунанда тавсиф медиҳад.

Вазъи (конъюнктураи) бозор ин вазъи иқтисодие мебошад, ки дар бозор ташақкул меёбад ва бо сатҳҳои талабот ва пешниҳод, фаъолияти бозор, нархҳо, ҳаҷми фурӯш, ҳаракати қурби фоиз, қурби асъор, музди меҳнат, дивидендҳо, инчунин динамикаи истеҳсолот ва истеъмол тавсиф мешавад²⁷.

²⁷ Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б. Современный экономический словарь. - 5-е изд., перераб и доп.-М., 2006.

Бо тарзи дигар вазъи бозор ин ҳолати талабот ва пешниҳодот, тағйирёбии сатҳи нархҳо, мавҷудият ва ё набудани молҳои ҷудогона, ҳаҷми супоришҳо барои ин ё он соҳаҳо ва ғайраро дар бар мегирад²⁸. Яъне, он ҳолате дар бозор мебошад, ки дар лаҳзаи мушаххас ё фосилаи вақт ҷамъи шарте, ки таҳти таъсири он ҳамаи инҳо имконпазир мегарданд.

Вазъи (конъюнктураи) бозор аз амали омилҳои вобаста аст, ки асоси он даромади пулии истеъмолкунандагон, нархи молҳо, таносуби талабот ва пешниҳоди коғазҳои қиматнок ва даромаднокии онҳо мебошад²⁹.

Аз ҳама муҳим барои омӯхтани вазъи (конъюнктураи) бозори молҳои озуқаворӣ рушди истеҳсолот ва савдо, ки ҳолати бозори дар ояндаи наздик бо кӯмаки чунин амалҳо барои пурра қонёв гардонидани талаботҳо ва ҷалби иқтидорҳои истеҳсолии ин ё он ширкатҳо тағйир медиҳад. Донишмандони ҳолати вазъи бозор имкон медиҳад, ки қарорҳои идоракунии самаранокро дар соҳаи истеҳсол ва фурӯш зуд қабул намоем.

Вазифаҳои таҳлили бозор инҳоянд:

- Ошкор намудани рақибони худ;
- Таҳқиқи номгуӣи молҳо;
- Сиёсати ташаккули нарх;
- Доираи харидорони имконпазирӣ маҳсулоти истеҳсолшаванда;
- Ба низомии ягона даровардани маълумотҳо;
- Муайян намудани омилҳои, ки дар ҳолати мушаххас нисбатан пурқувват, ғайрӣ ва умуман онҳо байни якдигар чӣ гуна таъсир доранд;
- Ояндабинии тағйироти ҳолати умумӣ дар бозор дар ояндаи наздик.

Тавсифҳои асосии вазъи бозор ин динамикӣ, мутаносибӣ ва даврӣ будани он мебошад. Ҳамин тавр, ҳамаи ин нишондиҳандаҳо бевосита ҳангоми гузаронидани таҳлили конъюктурӣ истифода бурда мешаванд.

Барои ба пуррагӣ истифода бурдани нишондодҳои болозикр бояд вазифаро ба таври комплексӣ баррасӣ намуд, яъне ҳамаи сарчашмаҳои имконпазирӣ иттилоотро истифода бурда, нишондиҳандаҳои ояндаро дар маҷмӯи ретроспективӣ дида баромада, усулҳои гуногуни гузаронидани таҳлилро истифода намоем.

Дар чунин таҳқиқотҳо омӯзиши ҳолати бозорӣ ин мақсади ягона нест, онҳо дар як вақт ояндабинии вазъи бозор, пешгуӣи тағйиротҳои имконпазир дар рушди он дар як-ду семоҳаи аввал, аксар ҳолат бошад барои якуним сол баъдӣ дида баромада мешавад.

Нишондиҳандаҳои асосӣ барои таҳқиқи вазъи бозор инҳо мебошанд:

➤ *Истеҳсолоти молӣ ва пешниҳодоти ашёи хом.* Дар ин ҷо ғайрӣҳои истеҳсолии иштирокчиёни бозор, имкониятҳои имконпазирӣ онҳо ва ҳаҷми молҳои истеҳсолшаванда ошкор карда мешавад;

➤ *Дараҷаи талабот.* Таҳлилгарон майл доштани муштариёро ба ин ё он маҳсулот ва имконияти қонёв гардонидани манфиатҳои онҳоро арзёбӣ мекунанд;

➤ *Мутаносибии бозор.* Яъне, тақдирот чӣ гуна ба талабӯот мувофиқат мекунад, сохтори гардиши молӣ чӣ гуна аст ва ғайра. Ҳамзамон, молистеҳсолкунанда ва фурӯшандагон аз рӯи фазои бозорӣ бо назардошти меъёрҳои амалкунандаи харидорон чӣ гуна ҷудо шудаанд;

➤ *Имкониятҳо барои миқёси тиҷорат.* Таҳлилгарон ошкор менамоянд, ки чӣ гуна зуд нархҳо, ғайра ва сармоягузорӣ рушд мекунад;

➤ *Даврӣ ва усулҳои.* Яъне, муайян карда мешавад, ки чӣ гуна ҳаҷми фурӯш, нархҳо ва захираҳои моддӣ вобаста ба вақт ва фазо, вобаста аз мавсим ва модели интиҳобшудаи ташкили тиҷорат тағйир меёбад;

➤ *Ҳолати минтақавии бозор.* Дар ин ҷо чӣ гуна тақдирот аз рӯи бахшҳои муайяни ҷуғрофӣ ба талабот мувофиқат мекунад, арзёбӣ мегардад;

²⁸ Конъюнктура рынка: понятие, разновидности, методы и этапы исследования. <https://gb.ru/blog/konjunktura-rynka>.

²⁹ Корельский В. Ф., Гаврилов Р. В. Биржевой словарь: В 2 т.-М., 2000.

- *Дараҷаи фаъолнокии корӣ.* Портфели супоришҳо, миқдор ва ҳаҷми шартномаҳо, дараҷаи шуғлнокии дар ихтиёри ширкатбудаи иқтидорҳои истеҳсолӣ ва тиҷоратӣ;
- *Босаводона ташкил намудани меҳнат.* Дар ин ҷо давомнокии ҳафта ва рӯзи корӣ, дараҷаи бекорӣ, ҷойивазкунии кадрҳо, ҳаҷми фонҳои музди меҳнат ба инобат гирифта мешавад;
- *Ҳолати қарзӣ молиявӣ.* Дар ин ҷо қоғазҳои қиматноки баровардашуда, фоизи онҳо, қурби саҳмияҳо, пасандозҳои бонкӣ ва ҳаҷми гардиши молиявӣ ба назар гирифта мешавад.

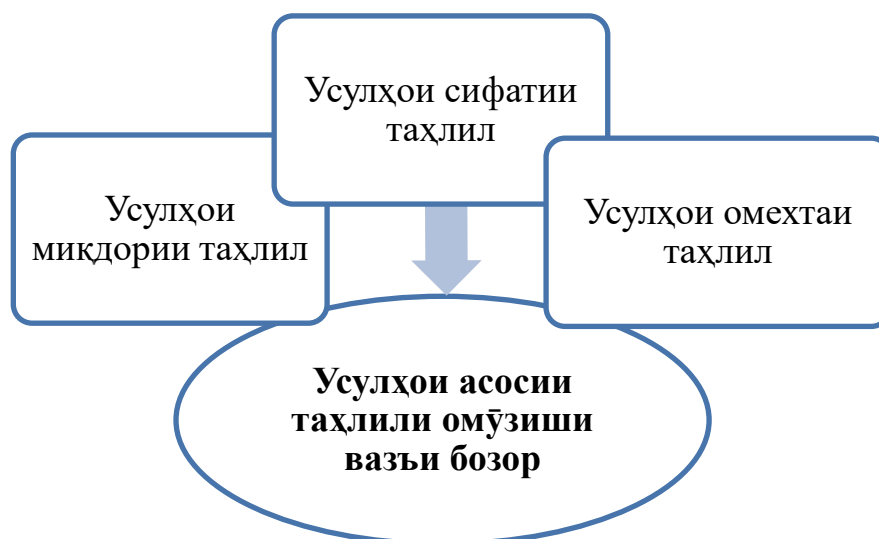

Расми 1. Нишондиҳандаҳои асосии таҳқиқи вазъи бозор

Ғайр аз ин, нишондиҳандаҳои муҳими таҳлили вазъи бозор ин таваккали тиҷоратӣ ва фаъолнокии рақибон мебошад. Аз рӯи онҳо дараҷаи инҳисорот, миқёси иштирокчиёни бозор, ҳаракати онҳо аз рӯи шаклҳои моликият, ҳаҷми умумии истеҳсол ва фурӯш муайян карда мешавад.

Усулҳои асосии таҳлили омӯзиши вазъи бозор:

- ✓ *Усулҳои миқдорӣ таҳлил.* Ҷамъоварии маълумотҳо, ки ҳисоб ва муқоиса карда мешаванд;
- ✓ *Усулҳои сифатӣ таҳлил.* Ҷамъоварии иттилооте, ки ҳисоб карда намешавад, аммо барои стратегияи рушди тиҷорат муҳим аст;
- ✓ *Усулҳои омехтаи таҳлил.* Ин истифодаи муштаракӣ усулҳои сифатӣ ва миқдорӣ бо мақсади сарфа намудани воситаҳо. Мисол: мушоҳида, озмоиши ҳонагӣ ва ҳолл-тестҳо мебошад.

Расми 2. Усулҳои асосии таҳлилии омӯзиши вазъи бозор

Яке аз зинаҳои асосии ҳолати вазъи бозор дар бозори озуқаворӣ таҳқиқоти истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ дар ҳудуди давлат мебошад. Истеҳсоли бевоситаи ватанӣ ҳамчун шартӣ асосии ҳифзи истеҳсолии давлат асоси ташаккули захираҳои стратегӣ ва фондҳои молии ҷорӣ, ҳамзамон пешниҳодот дар бозори молҳои озуқаворӣ мебошад.

Қабҳои асосии неқӯаҳволии бозори молҳои озуқаворӣ ва мутобикан вазъи бозории мусбат ин афзоиши ғунҷоиши бозор, миқдори кифояи воситаҳо бо мақсади ташкили раванди истеҳсолӣ аз ҷониби молистеҳсолкунандагон буда, истеъмолгарон бошад имконияти молҳои гуногунро бо миқдор ва нархҳои дастрас харидорӣ кардан пайдо мекунанд. Вазъи бозор гурӯҳи омилҳои муҳити дохилӣ ва берунӣ буда, ба бозори молҳои озуқаворӣ таъсири бевосита ва бавосита мерасонад.

Ҳамин тариқ, вазъи бозор чунин фосолаи вақти сохтори талаботу пешниҳодот дар бозор ба ҳисоб рафта, дараҷа ва сохтори арзиш, захираҳо, таъсири омилҳои дохилӣ ва беруниро ба назар мегирад.

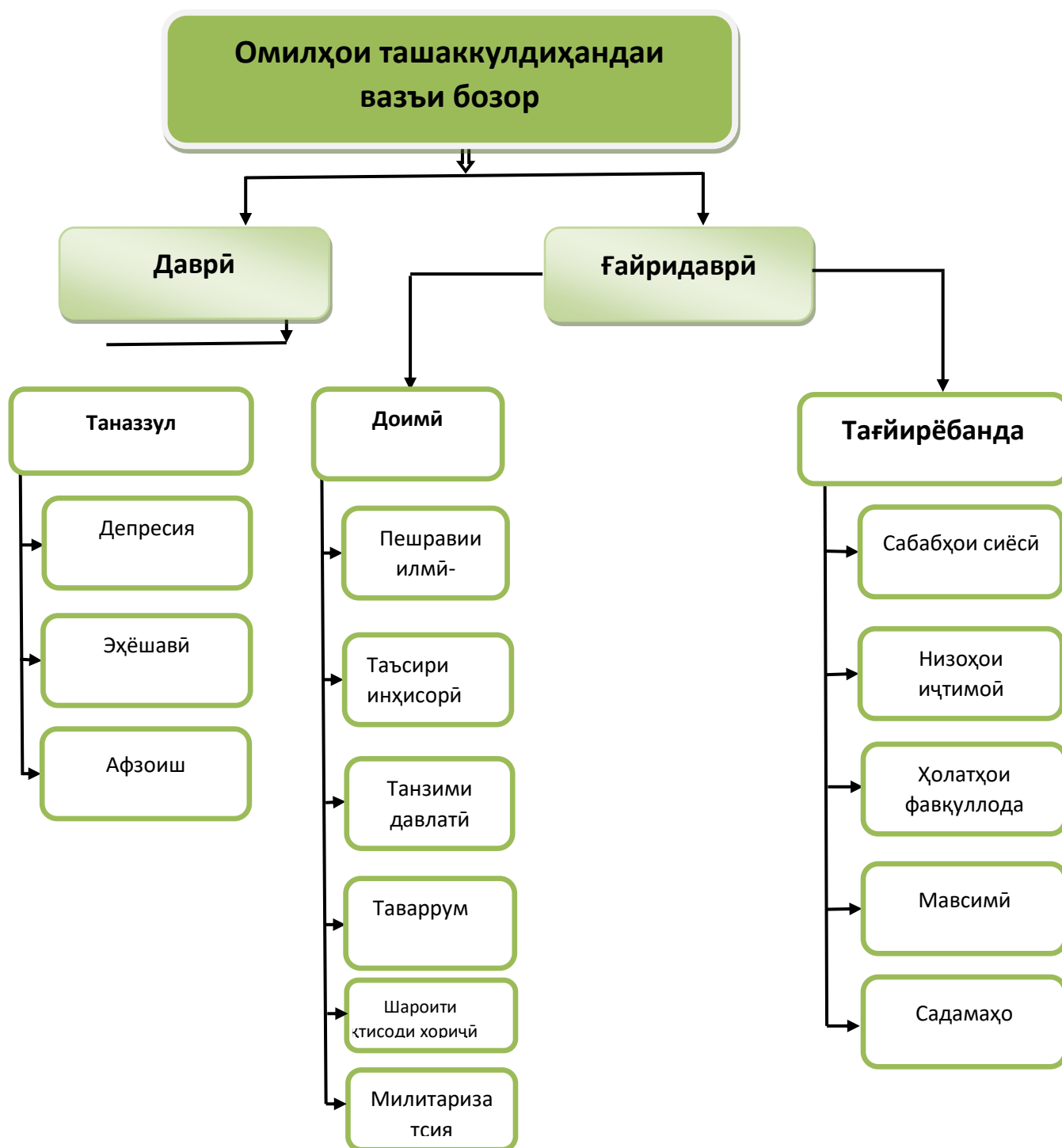
Ҳангоми омӯзиши бозори молҳои озуқаворӣ бештар таҳлилии истеҳсоли маҳсулоти ҷорво, парранда, ғӯшт, ғалладона ва маҳсулоти нонӣ гузаронида мешавад.

Ҳангоми гузаронидани таҳқиқоти вазъи бозори молҳои озуқаворӣ соҳаи васеи масъалаҳои истеҳсолӣ, техникаю иқтисодӣ ва нархӣ фаро гирифта мешавад. Дар расми 3. аломатҳои бозори молҳои озуқаворӣ пешниҳод гардидааст.

Аломатҳои бозорҳои озуқаворӣ рушдёфта
Талаботи қонёгардида
Иттиҳодияи муташаккили молистеҳсолкунандагон
Иттиҳодияи муташаккили миёнаравҳо ва молрасонҳо
Фаъолгардонии талаботи истеъмолгарон
Мавзунии низоми муносибатҳо дар занҷираи "истеҳсолот-истеъмолот"
Омезиши даҳолат накардани давлат ба фаъолияти хоҷагидорӣ субъектҳои бозор бо танзими он дар зинаҳои минтақавӣ ва миллӣ

Расми 3. Аломатҳои бозори молҳои озуқаворӣ

Ҳолат дар бозори молҳои озуқаворӣ ба мисли дигар бозорҳо ба қонунҳои даврияти рушд алоқамандӣ дорад. Дилхоҳ давр аз марҳилаҳои таназзул, депрессия, эҳё ва афзоиш иборат аст.

Расми 4. Сохтори омилҳои ташаккулдиҳандаи вазъи бозор

Ҳолати иқтисодии айни замон, дар бозори байналхалқӣ мавҷуд аст, ба бозори молҳои озуқаворӣ бетаъсир намонанд. Ин омилҳо ба қоҳиш ёфтани саршумори чорво, кам

гардидани майдонҳои кишт, баланд гардидани арзиши маҳсулоти хӯроқворӣ ва ғайра оварда мерасонад.

Нишондиҳандаҳои вазъи бозори молҳои озуқаворӣ дар расми 5. оварда шудааст.

Нишондиҳандаҳои вазъи бозори молҳои истеҳсолӣ

Нишондиҳандаҳои умумииктисодӣ

Нишондиҳандаҳои гардиши молии дохилӣ ва берунӣ

Нишондиҳандаҳои гардиши байниминтақавӣ

Нишондиҳандаҳои соҳаи пулию қарзӣ

Нишондиҳандаҳои соҳаҳои кишоварзӣ ва коркард ва фурӯш

Маълумотҳо оид ба ҳаҷми сармоягузориҳо ва нархҳо

5. Нишондиҳандаҳои вазъи бозори молҳои озуқаворӣ

Ҳамин тариқ, дар натиҷаи таҳлил ва баррасии вазъи муносири бозори молҳои озуқаворӣ ба чунин хулоса омадем, ки муаррифии масъалаҳои беҳатарии озуқаворӣ (ветеринарӣ, фитосанитарӣ, зотпарварӣ ва тухмипарварӣ) мавриди муҳокима ва баррасӣ қарор доштанд, ба инобат гирифта шавад;

РҶҲАТИ АДАБИЁТ

1. О развитии сельского хозяйства : [федер. закон: принят Гос. Думой 22 дек. 2006 г. : по состоянию на 12 фев. 2015 г.] [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_64930/.

2. Об утверждении Доктрины продовольственной безопасности Российской Федерации : [указ Президента РФ от 30 янв. 2010 г.]. – М.: Юридическая литература, 2010.

3. Концепция долгосрочного социально-экономического развития Российской Федерации на период до 2020 года: [распоряжение Правительства Российской Федерации от 17 нояб. 2008 г.] [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.economy.gov.ru/minec/activity/sections/strategicPlanning/concept/doc20081117_01.

4. О государственной программе развития сельского хозяйства и регулирования рынков сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия на 2013-2020 годы :

[Постановление Правительства Российской Федерации от 14 июля 2012 г.] [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.rg.ru/pril/71/20/88/717_prg.pdf.

5. Абдимолдаева, Н. К. Поддержка сельского хозяйства в странах-членах ВТО и интеграция аграрных рынков стран Таможенного союза в мировую экономическую систему / Н. К. Абдимолдаева // Евразийская экономическая интеграция. – 2010. – № 2 (7). – С. 61–72.

6. Абрамова, И. Е. Механизмы функционирования и реализации государственной аграрной политики в условиях модернизации (политологический анализ): автореф. ... дис. докт. полит. наук. : 23.00.02 / Абрамова Ирина Евгеньевна. – Ростов-на-Дону, 2009. – 55 с.

7. Агарков, А. В. Институциональные императивы в системе обеспечения экономической безопасности: отечественный и зарубежный 219 опыт / А. В. Агарков // Бизнес в законе: международный экономико-юридический журнал. – 2012. – № 2. – С. 368–370.

8. Агарков, А. В. Оценка уровня экономической безопасности: критериальный подход / А. В. Агарков // Российская академия наук. Известия Кабардино-Балкарского научного центра РАН. – 2012. – № 2 (46). – С. 12–18.

Санавбар Турахонзода

ассистент кафедры назарияи иқтисодӣ

БАЪЗЕ ҶАБҲАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ИҚТИДОРИ КАДРИИ КОРХОНА

Нерӯи кадрӣ яке аз хусусиятҳои муҳими рушди корхона ба шумор меравад, ки ҳамзамон вазъи худро бо назардошти талаботи муҳити берунӣ ва дохилӣ инкишоф меёбад.

Дар аксарияти корҳои илмӣ олимони хориҷӣ ва ватанӣ равишҳои доир ба тафсири ин мафҳум гуногун арзёбӣ гардидаанд, ки баъзе аз олимони ин мафҳумро танҳо қобилияти кадр ҳисоб мекунанд, масалан О.В. Беспалова ва Л.Т. Снитко, Ю.А. Чужикова дар корҳои илмӣ ҳеш мафҳумро қобилият тавсиф намуданд.

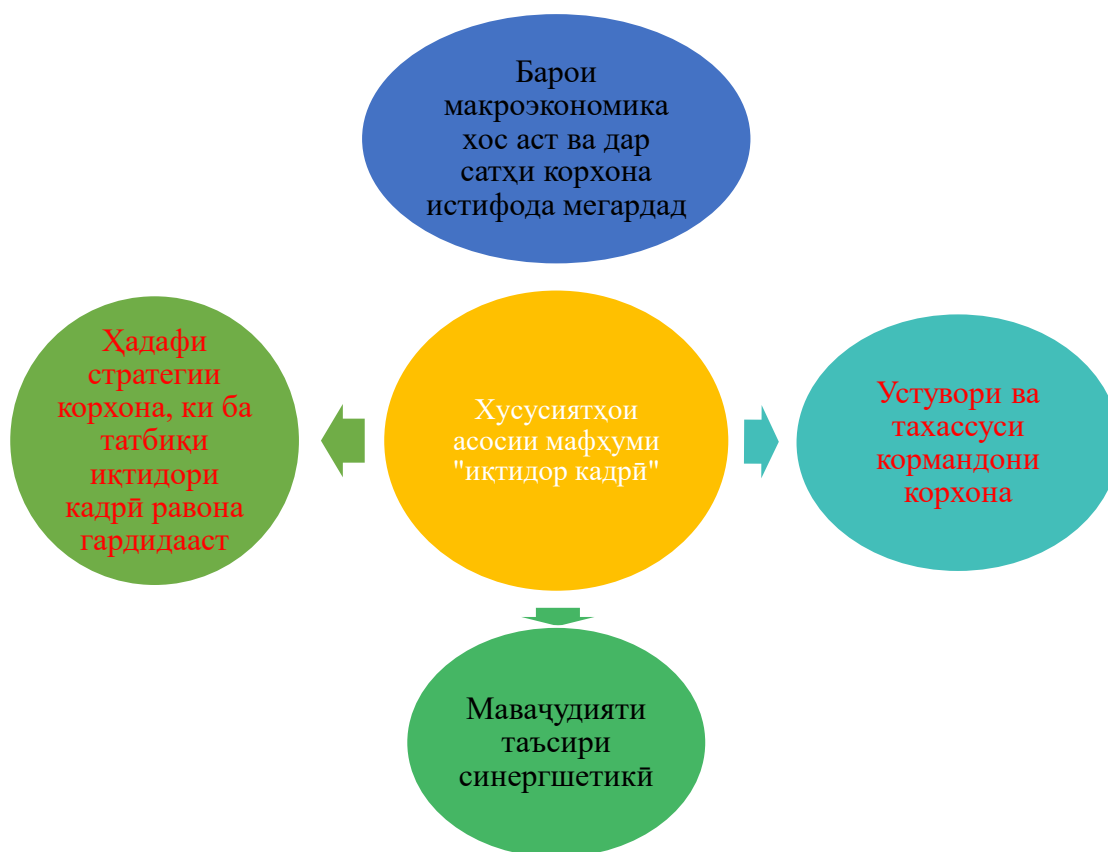
Бештари олимони соҳаи иқтисод ба пайваस्ताгии иқтисодии кадрӣ таваҷҷӯҳ намуноданд ва медонистанд, ки барои ноил гардидан ба ҳадафҳои гузошта шудаи рушди корхона нақши иқтисодии кадрӣ бағоят калон мебошад. Дар ҷадвали 1 мо он таърифҳоеро дарҷ намудем, ки олимони соҳаи иқтисод ба таври гуногун шарҳ додаанд.

№	Муаллиф	Фишурдаи мафҳум
1	К.Г. Кречетников (6, с. 147)	Маҷмӯи сифатҳои ҷисмонӣ ва маънавии шахс, муайян намудани имконият ва иштироки ӯ дар фаъолияти меҳнатӣ, бадаст овардани натиҷаҳои муайян дар шароити мушаххас ва тақмил додани раванди меҳнат.
2	О.В. Беспалова, Л.Т. Снитко, Ю.А. Чужикова (1, с. 69, 7, с. 64)	Қобилиятҳои кормандоне, ки метавонанд барои расидан ба ҳадафҳои гузошташудаи корхона истифода шаванд.
3	Н.Р. Билинская, Н.В. Кузнецова, О.Н. Синисина (2, с. 214)	Тавсияи умумии кормандон ҳамчун захираҳои, ки бо иҷрои вазифаҳои ба зиммаи гузошташуда ва ноил гардидан ба мақсадҳои дарозмуддати корхона алоқаманд мебошанд.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси таҳқиқоти илмӣ

Дар ҷадвали 1 вобаста ба қобилияти иқтисодии кадрӣ кормандони корхонаҳо аз ҷониби олимони дар асарҳои илмӣ ҳеш тавсиф гардидаанд ва ба андешаи мо иқтисодии кадрӣ ин қобилияти ҷисмонӣ ва фикронии кормандон мебошад, ки барои иҷрои вазифаҳои муайян гардида ва ноил гардидан ба онҳо арзёбӣ мегардад.

Дар расми 1-ум мо таваҷҷӯхро ба хусусиятҳои асосии мафҳуми “иқтисодии кадрӣ” дар корхона равона намудем.

Расми 1. Хусусиятҳои асосии мафҳуми иқтидори кадрӣ

Қайд намудан зарур аст, ки истилоҳи “иқтидори кадрӣ” дар шароити муосир ба таври бояду шояд истифода намешавад. Бештари вақт ин мафҳум бо мафҳумҳои “захираҳои меҳнатӣ”, “нерӯи меҳнатӣ” ва “нерӯи инсонӣ” тавҷам мегарданд.

Барои дуруст истифода намудани мафҳумҳо мо таърифи аввалини онҳоро пешниҳод менамоем[1].

1. Захираҳои меҳнатӣ – як қисми аҳолии кишвар (иқтидори коргарон), ки дар ҳолати зехнии ҷисмонӣ, таҳсилот ва ихтисоси худ қобилияти иҷрои корҳои ғоиданоки иҷтимоиро доро мебошанд;

2. Сармояи инсонӣ – маҷмӯи солимии маънавӣ ва ҷисмонии аҳоли, ки дар салоҳияти касбӣ ва фарҳангӣ, ғаъолияти шаҳрвандӣ ва эҷодӣ инъикос ёфтаанд, дар соҳаҳои иҷтимоӣ, истеҳсолӣ ва дигар ғаъолиятҳо, инчунин дар сатҳи муқарраршуда ва сохтори эҳтиёҷоти иҷтимоӣ амалӣ карда мешаванд.

Ҳангоми баррасии масъалаҳои марбут ба иқтидори кадрӣ муҳим мешуморем, ки мазмуни мафҳумҳои “кадрҳо”, “корманандон” равшан карда шаванд.

Ба андешаи мо “кадрҳо” ва “корманандон” ҳамчун синоним дар илм истифода хоҳем намуд, ки як дастаи доимии кормандон ки барои ноил гардидан ба ҳадафҳо ва вазифаҳои муайян машғул мегарданд.

Инчунин иқтидори кадрӣ ин низоми муқаммал буда, сохтори худро доро мебошад, ки таносуби хусусиятҳои гурӯҳҳои коргарон ва муносибатҳои байни онҳоро муайян мекунад.

Дар ҷадвали 2 мо намудҳои сохтори иқтидори кадрӣи корхона ва хусусиятҳои унсурҳои онро баён намудем[2].

№	Намудҳои сохтори иқтидори кадрӣ	Унсурҳои сохторӣ
1	Сохтори иқтидор	Ҷузъҳои зехнӣ, иҷтимоӣ технологӣ ва физикӣ
2	Сохтори иҷтимоӣ демографӣ	Сохтори сини сол ва ҷинс
3	Сохтори вобаста ба сатҳи назорат	Иқтидори кадрӣ дарозмудат ва ҳозира

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси таҳқиқоти илмӣ

Дар ҷадвали мазкур вобаста ба намудҳо ва сохтори иқтидори кадрӣ мавриди таҳли қарор дода шудааст. Аз нигоҳи хусусиятҳои иҷтимоию демографӣ метавонем сохтори иқтидори кадриро баррасӣ намоем. Ба монанди ҷузъҳои гендерӣ ва синну сол, сатҳи маълумот, сохтори оила ва вазъи саломатӣ.

Ба ақидаи мо агар иқтидори кадриро аз нигоҳи нишондиҳандаҳои кадрӣ ба назар гирем, пас метавонем дар он роҳбарон, мутахассисони сатҳи гуногун ва коргаронро дохил намоем.

Ҳамин тариқ, дар ҷамъбасти равишҳои олимону иқтисоддонҳо дар тафсири мафҳуми “иқтидори кадрӣ” дарк намудем, ки ин қобилияти коллективии кормандони корхона барои иҷрои вазифаҳои ба зиммашон гузошташудае мебошад, ки он барои ноил гардидан ба ҳадафҳои рушди дарозмуддати корхона дарак медиҳад.

Дар шароити муосир барои дилхоҳ корхона иқтидорӣ кадрӣ мавқеи намоёнро ишғол менамояд. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар баробари дигар мамлакату кишварҳо барои баланд бардоштани иқтидори кадрӣ якҷанд Барномаву санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва Стратегияи миллии рушд барои давраи 2030-ро қабул намудааст, ки ин пеш аз ҳама далолат аз он мекунад, ки имрӯз таваҷҷуҳи Ҳукумат ба самти баланд бардоштани кадрҳо равона гардидааст.

Адабиёт

1. Беспалова О.В. Методологический подход к кадровому потенциалу предприятия / О.В. Беспалова // Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования. – 2014.- №1(4). – С. 69-72.
2. Балынская Н.Р. Система управления кадровым потенциалом современной организации / Н.Р. Балынская // Вопросы управления. – 2016. - № 2 (20). – С. 214-220.
3. Всяких Ю.В. Управление развитием кадрового потенциала в организации / Ю.В. Всяких // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. -2016. -№ 12-2. – С. 31-33.
4. Гайдукова И.Б. Структура кадрового потенциала и управление его развитием// Российская наука и образование сегодня: проблемы и перспективы. – 2015.-№2(5). – С. 160-162
5. Котова Е.В. Управление развитием кадрового потенциала организации/ Е.В. Котова // Экономика и управление в XXI веке: тенденции развития. – 2016.-№29.-С. 84-89
6. Кречетников К.Г. Управление кадровым потенциалом в интересах развития организации / К.Г. Кречетников // Экономика и управление: анализ тенденций и перспектив развития. – 2013. - №8. – С.147-152.

Гайратов Тимуршо Муборакшоевич

кандидат юридических наук, старший преподаватель

ТЕРРОРИЗМ КАК ГЛОБАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА СОВРЕМЕННОСТИ

В статье исследуется терроризм как глобальная проблема современности. По мнению автора, терроризм продолжает оставаться глобальной проблемой для мирового сообщества, который продолжает постоянную трансформацию применяя все более ухищрённые методы и приемы при совершении террористических актов во всем мире.

Ключевые слова: проблема, современность, терроризм, угроза, опасность, вызов, жертва, феномен.

Масштабные террористические действия, имевшие место в последние годы в различных регионах мира и сопряженные с невосполнимыми человеческими жертвами, вынуждают по-новому взглянуть на проблему терроризма. Сегодня терроризм превратился в реальную, серьезную угрозу стабильности и безопасности социального мира, прогрессу человечества.

Претерпевают изменения доктринальные установки самого терроризма. Изменяется организационная структура террористических организаций, расширяется использование ими новейших технологий, приобретается новое вооружение, позволяющее проводить операции, сопоставимые с военными, реальной становится перспектива применения самых страшных видов оружия, а также средств воздействия на экосферу, информационное пространство и психику человека.

Проведенное исследование истории зарождения терроризма, как феномена показывает, что он имеет древнее происхождение. С учетом ограниченности в научных познаниях ему не было дано определение, которое позволяло бы отразить его юридическую сущность.

Терроризм на протяжении долгого периода времени остается одним из негативных инструментов воздействия на общество, общественное мнение и органы государственной власти.

Корни терроризма уходят во взаимоотношения факторов политического пространства, а его практика в различных формах присуща различным историческим периодам и многочисленным политическим течениям. В древнем мире каждый человек мог заполучить власть различными путями, в том числе и крайними мерами. Подобные террористические проявления считались обыденностью и люди не сильно акцентировали внимание на данном явлении. Однако в современном обществе терроризму нет места и мир направлен резко отрицательно по отношению к нему. Главным образом, это связано с тем, что человечество пережило две мировые войны, которые привели к экономической дестабилизации, колоссальным человеческим жертвам. В результате этого во всем мире стали набирать популярность идеи гуманизма и равенства всех людей. Человечество постепенно стало уходить от колонизации, рабовладельчества и расизма, однако единственное, что не удалось в полной мере победить – это терроризм [4; 5; 9].

Одним из проявлений современного терроризма является информационный терроризм. Информационный терроризм - это одна из актуальных проблем современного информационного общества на государственном уровне. Обеспечение национальной безопасности - это вопрос, который требует активного государственного регулирования. Но в современных условиях возникает проблема решения задач информационного характера. Развитие информационных и инновационных технологий приводит и к изменениям в методах террористических организаций. Террористические организации изучают и активно внедряют информационный инструментарий, позволяющий им охватить более широкую аудиторию для пропаганды идей террористического и экстремистского характера. Кроме того использование данных технологий позволяет им расширить географию для проведения противоправных действий и мероприятий. Обозначенные тенденции беспокоят как отдельные государства, так и мировое сообщество в целом. Борьба с информационным терроризмом становится одним из ключевых направлений государственной политики в рамках обеспечения национальной безопасности.

Как мы говорили выше, главной целью любой террористической организации является дестабилизация общества и влияние на общественное мнение. А в эпоху цифровых технологий это сделать очень легко. Следует понимать, что информационный терроризм необязательно должен быть направлен на запугивание людей путем прямой угрозы их жизни и здоровью, это может быть сделано и путем дезинформирования общества. Как правило, отличительной чертой такой дезинформации является ее направленность на формирование у людей определенного мнения по отношению к власти, государственным органам и силовым структурам. И как показывает современная практика, такого рода приемы отработаны и в современных реалиях, когда иностранные спецслужбы для подрыва авторитета власти стали использовать СМИ и сеть Интернет. Надо отметить, что эффективность данного метода воздействия на общество достигается путем так называемого сарафанного радио, когда один человек наткнулся на такого рода информацию, принял ее за достоверную и дальше передал своим родным, близким и друзьям, и таким образом получается, что напрямую данная информация была донесена до одного человека, а уже он распространил ее в массы. В

действенности такого способа продвижения терроризма играет непосредственно человеческий фактор. Информационный поток от террористов принято подразделять две основные группы: направленный на запугивание общества и агрессивный [1; 7; 8].

Так, информация, направленная на запугивание, предназначена для того, чтобы при помощи использования недостоверной информации вызвать у определенных общественной группы разочарование, испуг и негативное настроение, которое в свою очередь приведет к нарастанию недоверия в данной группе к государству и государственной власти. Такого рода слухи действительны, когда общество пребывает в состоянии напряжения и неопределенности, которые могут быть вызваны чем угодно от террористических актов и техногенных катастроф до войны. Когда общество находится в таком тяжелом состоянии, любая негативная информация, которая оправдывает их страхи и худшие ожидания, может повергнуть его членов в психически нестабильное состояние [2; 6]. Именно, когда общество находится в таком состоянии, возникают и распространяются слухи, которые подкрепляются сюжетами в СМИ и Интернете и распространяются во всем обществе на территории всей страны.

Наиболее часто используемой информацией является распространение слухов о повышении цен на продукты питания или исчезновение некоторых позиций с прилавков. Учитывая нестабильную обстановку в стране, общество, находящееся в состоянии ожидания худшего, получает информацию о том, что приближается голод. Неизбежно начинается паника. Очень часто это приводит к тому, что люди, воспринимая ложную информацию за достоверную, начинают закупать товары первой необходимости в каком-то сумасшедшем количестве, тем самым создавая ту самую ситуацию, которой они так страшились, учитывая, что все полки наполняются с определенным расчетом и когда люди начинают скупать все на своем пути, они сами являются причиной дефицита и исчезновения некоторых позиций с прилавков.

По вопросу устранения причин и условий, способствующих совершению таких преступлений, со стороны правительства и других слоев общества принимаются все необходимые меры, повышается уровень жизни и знаний, увеличение новых рабочих мест, привлекают молодежь к спорту к учебе, формируют новые идеологии, развивают высокий патриотизм, строятся современные мечети, издаются новые религиозные книги на родном языке, проводятся разного рода религиозные и нравственные программы, публикуются статьи в газетах и журналах, создаются новые партии. Все эти события отражены в широких перспективах для развития текущей программы. Эти все мероприятия на сегодня имеют своё продолжение.

В заключении необходимо отметить, что терроризм продолжает оставаться глобальной проблемой для мирового сообщества, который продолжает постоянную трансформацию используя все более ухищрённые методы и приемы при совершении террористических актов во всем мире.

ЛИТЕРАТУРА

1. Байганова И. С., Родионова О. Р. Экстремизм и терроризм — угроза национальной безопасности России: информационный экстремизм. Проблемы и перспективы развития уголовно-исполнительной системы России на современном этапе: материалы Всероссийской научной конференции студентов, аспирантов и молодых ученых с международным участием. Самара: ГУИ ФСИН России, 2022. С. 51-53.
2. Гаврилов Д. А. Противодействие терроризму и экстремизму: сущность, механизм, проблемы реализации. Вестник Евразийской академии административных наук. 2022. № 3 (60). С. 37-40.
3. Жуков А. З. Информационный терроризм в современном мире: разработка стратегии противодействия. Евразийский юридический журнал. 2020. № 10 (149). С. 416-418.
4. Ишдавлетов Р. Н. Информационный терроризм. Информационные технологии обеспечения комплексной безопасности в цифровом обществе: сборник материалов III

Всероссийской молодежной научно-практической конференции / ред. А.С. Исмаилова. 2020. С. 191-194.

5. Кобец П.Н. Противодействие терроризму в информационной сфере: опыт и проблемы. Научный портал МВД России. 2021. № 3 (55). С. 18-26.

6. Манукян А.Р. Противодействие терроризму в условиях развитой демократии. Социально-политические науки. 2018. № 2. С. 180-182. 7. Семедов С.А. Противодействие экстремизму и терроризму как проблема национальной безопасности. Вестник Челябинского государственного университета. 2022. № 8 (466). С. 10-20. 8. Стребкова А.А. Информационный терроризм. Вопросы российского правосудия. 2020. № 9. С. 1016-1021. 9. Тарчоков Б. А. Противодействие распространению экстремизма в сети Интернет // Образование и право. 2022. № 1. С. 186-189.

Исмоилов А.Ш.

муаллими калони кафедраи ҳукуки тиҷоратӣ ва зиддикоррупсионӣ

ТЕХНИКАИ КРИМИНАЛИСТӢ

Техникаи криминалистӣ ҳамчун ҷузъи илмӣ криминалистика аз силсилаи қоидаҳои назариявӣ иборат буда, тавассути қонуниятҳои истифодаи воситаҳои илмию-техникӣ ва усулу тарзҳои ҷорӣ онҳо бо мақсади бозёфт, зикр, ҷамъ кардан, аз нав кор кардани ахбороти таҷассумшуда дар бораи ҷинояти содиршуда дар мавриди тафтиш, инчунин, воситаҳои илмию-техникии пешгирии ҷиноятҳо омехта мешавад ва дар асоси дарки ин қонуниятҳо воситаҳои илмию-техникии мавҷударо инкишоф дода, воситаҳои нави илмию-техникӣ ва усулу тарзҳои нави истифодаи онҳоро кор карда ва тавсия карда мешавад.³⁰

Яъне техникаи криминалисти дар навбати аввал яке аз фаслҳои асосии илми криминалистика мебошад, ки аз як силсилаи ба ҳадаф хоси назарияҳо, усулҳо, масъалаҳои ҳалталаби илмӣ, фарзияҳо ва фактҳои илмӣ ва аз қисмҳои дигари таркиби иборат аст, ки дар маҷмӯъ таъсири ин қисми илмро ташкил медиҳад.

Мавзӯи ин қисми илм, ҷаҳанг, ки дар таъриф қайд шудааст, қонуниятҳои истифода бурдани на танҳо воситаҳои илмию-техникӣ, балки бештар усулу тарзҳои ҷорӣ онҳо ба мақсадҳои ёфтани зикр кардан, гирифтани, тадқиқ, зам намудани истифода бурдани он ахбори таҷассумшуда оид ба воқеаи тафтишшудаистода эътироф шудааст. Мавзӯи техникаи криминалистӣ на фақат қонуниятҳои истифода бурдани воситаҳои илмию-техникӣ дар мавриди тафтиши ҷиноят ва дида баромадани парвандаи ҷинояти дар суд, балки қонуниятҳои истифодаи онҳо дар ҷараёни гузаронидани корҳои илмӣ-тадқиқотии криминалистӣ мебошад. Ғайр аз ин ба силсилаи мавзӯи ин фасли криминалистика муайян намудани қонуниятҳои истифодаи воситаҳои илмию-техникӣ дар пешгирии ҷинояткорӣ ва дар ҷараёни таълими криминалистӣ дар мактабҳои миёна махсус ва олии ҳуқуқшиносӣ дохил мешавад.

Омӯзиши ҷараёни истифодаи воистаҳои илмию-техникӣ дар пешгирии ҷинояткорӣ ва ҷорӣ онҳо дар ҷараёни таълими криминалистика қисми таркибии мавзӯи техникаи криминалистӣ мебошад. Ғайр аз ин ба силсилаи мавзӯи техникаи криминалистӣ омехтани ҳамаи воситаҳои илмӣ-техникӣ ва коркарди онҳо ҳам тааллуқ доранд.

Инак, мавзӯи техникаи криминалистӣ чун фасли илми криминалистика дар намуди мушаххас инҳоянд:

- ҳамаи воситаҳои илмӣ-техникӣ (дар оянда ВИТ);
- усул ва тарзҳои истифодаи ВИТ дар фаъолияти криминалистӣ;
- коркарди асосҳои назариявии гузаронидани мувофиқ қунонидани воситаҳои умумитехникӣ ба мақсадҳои криминалистӣ;

³⁰ Дар бораи таърифи ҳуногон, ниг.: Белкин Р.С. Общая теория советской криминалистики. Изд-во Саратовского университета, 1986. –С. 254-266.

-инкишофи ВИТ мавҷуда, сохтани намудҳои наватарини ВИТ ва коркарди усулҳои истифодаи онҳо.

Аз ин лиҳоз, ВИТ қисми таркибии мавзуи фасли техникаи криминалиси буда, аз маҷмӯи воситаҳои умумитехникии мувофиқгардонидашуда, аз ҳумла, аз асбобҳо, аппаратҳо, таҷҳизот, олоту маводи махсус барои гирифтани қолабҳо, намоён кардани пайҳо, ки дар ҷараёни тафтиш ва ошкор намудани ҷиноят истифода мешаванд, иборат аст. Ба мафҳуми ВИТ иайр аз асбобҳо, таҷҳизотҳо, маводҳои махсус, боз усул, тарзҳои истифода ва хориҳои онҳо дохил мешаванд.

Ҳамин тавр ВИТ аз маҷмӯи воситаҳои илмӣ-техникӣ, техникаи мувофиқгардонидашуда, асбобҳо, аппаратҳо, таҷҳизотҳо, олоту маводи махсус ва усулу тарзҳои истифодаи онҳо иборат аст.

Дар амалияи тафтишоти ва пешгири намудани ҷинояткорӣ воситаҳои умумитехникии зайл ҷорист: воситаҳои нақлиётии автомобили, тайёраҳо, телефон, телеграф, радио, телефакс, телетайп, фототелеграф, телефон, ксеротехника, техникаи микроскопӣ, таҷизоти таҳлил, компютерҳо, кино ва видеотехника ва намудҳои дигари умумитехникӣ.

Ғайр аз воситаҳои умумитехникии воситаҳои илмию-техникие мавҷуданд, ки онҳо фақат бо мақсдҳои бозёфтани, зикр кардани, гирифтани, тадқиқ намудани ва истифода бурда мешаванд. Лабораторияҳои криминалистии сайёр, ҳомадони муфаттиш, чувзкаши БДА, маҷмӯи воситаҳои илмию-техникии дактилоскопӣ, микроскопӣ киёсии криминалистӣ ва дигар ВИТ аз он ҷумлаанд, ки бо мақсадҳои ҳалли взиҳои азназаргузаронии ҳои ҳодиса, кофтуков, эксперименти тафтиши, тадқиқоти далелҳои шайъи сохта шудаанд.

Яке аз хусусиятҳои ҳоси техникаи криминалистӣ тавсифи ҳукуки хориҳои онҳост. Дар як қатор меъёрҳои қонуни мурофиавии ҷиноятии Ҳумҳурии Тоҷикистон истифода бурдани ВИТ бевосита пешбини шудааст. Масалан, дар қисми IV моддаи 179 КМҚ ҚТ омадааст, ки дар мавридҳои зарурӣ муфаттиш дар вақти азназаргузарони андоза, сурати асарро ба навори кино, фото ё видео мегирад, нақша ва тарҳҳо тартиб медиҳад, қолаб ва нақши пайҳоро тайёр мекунад. Ё дар қисми аввали моддаи 183 ҳамин кодекс қайд карда шудааст, ки ҳангоми истеҳсоли эксперименти тафтиши муфаттиш, дар мавридҳои зарурӣ, андоза мекунад, ба навори фото, кино ё видео мегирад, нақша ва тарҳҳо тартиб медиҳад.³¹

Дар робита бо ин меъёрҳои ҳуқуқ мурофиавии ҷиноятӣ муаммие ба миён меояд. Муаммо аз он иборат аст, ки агар дар қонун истифода бурдани ВИТ пешбиниашуда бошад, муфаттиш онҳоро дар мавридҳои зарурӣ, масалан дар вақти истинтоқ, кофтуков ё нишон додан барои шинохтани истифода бурда метавонад ё не? Албатта метавонад ва дар мавридҳои зарури ҳангоми истеҳсоли қадом амалиёти тафтиши набошад, муфаттиш бояд ВИТ-ро васеъ истифода наояд. Хусусан, воситаҳои суратгирӣ ва ба навори видео сабт намуданиро бояд васеъ истифода барад.

Ҳолатҳои истифодаи ВИТ дар протоколҳои амалиётиҳои дахлдори тафтиши бояд зикр карда шавад. Агар ин шарт асоси иҷро нашавад, яъне дар ҳуҷҷатҳои мурофиавӣ фактҳои хориҳои ВИТ инъикос наёбанд, истифодаи онҳо ягон қувваи далели дошта наметавонад. Барои он ки натиҷаҳои истифода бурдани ВИТ далел шаванд дар протоколи амалиёти тафтишӣ ҳолатҳои хориҳои онҳо ба тафсил бояд инъикос ёбанд. Масалан, агар дар вақти азназаргузаронии ҳои ҳодиса сурат гирифта шуда бошад, дар протоколи он ҳатман ҳели аппарати суратгирӣ, объективӣ он, ҳели навори суратгирӣ, қувваи рушноихискунии он, объект ва намудҳои суратгирӣ инъикос ёфтаниш лозим аст.

Дар асоси аломатҳои гуногун ВИТ бо мақсадҳои осон намудани истифодаи онҳо ба гурӯҳҳои алоҳида тақсим карда шудаанд:

- ВИТ-и фаври ҷустуҷуии ҷинояти;
- ВИТ-и тадқиқоти.

³¹ Кодекси мурофиавии ҷиноятии Ҳумҳурии Тоҷикистон // Кодексҳо... Душанбе, Ирфон, 1984. –С. 238-239.

Бо вуҳуди он ки ба гурӯҳҳои номбаршуда ҷудо кардани ВИТ шартӣ бошад ҳам, аз рӯи ақидаҳои олимони номи ин гурӯҳбанди ба вучуд доштан ҳуқуқ дорад.³²

Раззоков Баходур Ҳаётович,
д.и.х., дотсент, профессори

**ОИД БА САМАРАБАХШИИ ПАЖҶҶИШИ ҶАНБАИ АНТРОПОЛОГӢ
ДАР МЕЪЁРЭҶОДИ МАЪМУРӢ**

Аннотатсия: Мақола ба самарабахшии пажӯҳиши ҷанбаи антропологӣ дар меъёрэҷоди маъмурӣ бахшида шудааст, ки инобати он ба паст кардани таваккали қабули шитобкоронаи асноди меъёрии ҳуқуқӣ мусоидат намуда, оқибатҳои манфии имконпазири меъёрэҷоди маъмуриро пешгирӣ мекунад. Ба андешаи муаллиф, ба он ниҳодҳои банақшагирии фаъолияти ҳуқуқэҷод ва таҳлили таъсири танзимкунӣ шомил шуда метавонанд, ки сатҳи пешгуии сиёсати ҳуқуқӣ ва асоснокии иқдомҳои меъёрӣ-ҳуқуқиро баланд мебардоранд.

Калидвожаҳо: чанбаи антропологӣ, меъёрэҷоди маъмурӣ, контроли меъёрий, банақшагирии лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, таҳлили таъсири танзимкунӣ.

Марҳилаи навбатии рушди нигоҳи антропологӣ дар ҳуқуқ дар фазои пасошуравӣ аз солҳои 90-уми асри гузашта манша мегирад. Ба ин раванд якқатор иқдоми ҳамкасбони россиягӣ таъсон бахшид, ки баргузориҳои семинари байнифаннӣ оид ба антропологияи ҳуқуқӣ (соли 1995) дар заминаи Академияи илмҳои Россия бо иштироки олимони Институти давлат ва ҳуқуқ, Институти шарқшиносӣ ва Донишгоҳи давлатии Москва ба номи М.В.Ломоносов, инчунин даъвати Конгресси байналмилалӣ оид ба ҳуқуқи одадӣ ва плюрализми ҳуқуқӣ (соли 1997) дар ш.Москва аз ҷумлаи онҳо маҳсуб мешаванд. Чорабиниҳои мазкур, бешак, марҳилаи сифатан навро дар коркарди проблемаҳои марбут ба антропологияи ҳуқуқ боз карданд. Самти антропологӣ дар ҳуқуқ яке аз пажӯҳишҳои ояндабахши илмӣ мегардад, зеро тавассути он омилҳои зарурӣ, агар маҷозӣ иброс намоем, барои “чок” кардани анатомияи ҳуқуқ фароҳам меояд.

Таваҷҷӯҳи афзояндаи илми ҳуқуқшиносӣ ба проблемаи мавриди назар имкон медиҳад, ки нигоҳҳои нави матраҳи масоили амалии воқеияти ҳуқуқӣ дарёфт шаванд. Аз нигоҳҳои то замони мо ташаккулёфтаи маънидоди антропологияи ҳуқуқ, ба андешаи мо, консепсияи тавзеҳи васеъ самарабахш менамояд, ки мавзуи онро бо пажӯҳиши ҳуқуқи қадим ва одатӣ маҳдуд накарда, таҳқиқи табиати ҳуқуқро дар ҷомеаи муосир низ ба он шомил медонад. Тибқи чунин нигоҳи васеъ нисбати доираи тадқиқот антропологияи ҳуқуқ метавонад барои ҳалли масоили мубрами ҳаёти ҳуқуқӣ, истифодаи имконоти василаи ҳуқуқӣ баҳри матраҳи проблемаҳои рушди давлатӣ ва ҷамъиятӣ, дарки ҳадди қабули ниҳодҳои низомии ҳуқуқии як кишвар барои дигар низомҳои миллии ҳуқуқӣ ҳиссагузор бошад.

Маънидоди васеи антропологияи ҳуқуқ дар рушди фаъолияти ҳуқуқэҷод басо самарабахш ба назар мерасад. Он имконият медиҳад, ки ба мавзуи тадқиқи ин мактаби ҳуқуқӣ омӯзиши ҷанбаҳои онтологӣ меъёрэҷод, фарҳанги меъёрэҷод, дарёфти талаботи ҳоси гуруҳҳои мухталифи иҷтимоӣ ва ифодаи расмӣ онҳо, яъне тамоми паҳлуҳои мазмунӣ фаъолияти ҳуқуқэҷод ва генезиси меъёрэҷод фаро гирифта шаванд. Антропологияи ҳуқуқро набояд танҳо ҳамчун илм ба гузашта нигаронидашуда фаҳмид, он барои дарки таъсири мутақобилаи низомҳо ҳуқуқӣ анъанавӣ ва муосир, омезиши онҳо нигаронида шудааст. Аз ин боис, мо ҷонибдори андешаи олими россиягӣ АИ.Ковлер ҳастем: кӯшишҳои қонунгузорро оид ба таҳияи қонунгузорӣ баҳри ҳимояи талаботи ҳоси категорияҳои алоҳидаи аҳоли (гурезаҳо,

³² Ба таври муфасссал ниг.: Шляков А.Р. Организация и производство кримналистической экспертизы в СССР // Теория и практика кримналистической экспертизы. М., 1962, №9-10; Селиванов Н.А, Основания и формы применения научно-технических средств и специальных знаний при расследовании преступлений / статья первая/. Вопросы кримналистики. М., 1964; Белкин Р.С. Общая теория советской кримналистики. Изд-во Саратовского университета, 1986.

муҳочирони иҷборӣ, ҷабрдидаҳои ҷазои сиёсӣ ва ғ.) баррасӣ намуда, ӯ дуруст ишора кардааст, ки “антропологияи ҳуқуқ метавонад баҳри дарёфт ва фаҳмидани ин талабот ва ба забони ҳуқуқ кӯчонидани онҳо хизмати босазо анҷом диҳад” [1, 466].

Дар доираи мақолаи мазкур мо тасмим гирифтем, ки самарабахшии пажӯҳиши ҷанбаи антропологию дар мисоли таҳлили ҳуқуқии меъёрэҷоди маъмурӣ баррасӣ намоем. Чанде қабл нисбати аҳамияти ин масъала дар нашрияи ҳуқуқии хориҷӣ ибрози андеша карда будем [2, 134-143]. Тавре маълум аст, илми ҳуқуқии маъмурӣ аллакай мафҳумҳои бунёдиро нисбати фаъолияти тасвифёбанда дар ихтиёр дорад. Аксарияти олимони соҳа ҳамраӣи зохир мекунад, ки меъёрэҷоди маъмурӣ моҳиятан ҳуқуқэҷоди мақомоти ҳокимияти иҷроияро ифода мекунад. Он андеша низ қобили қабул доништа мешавад, ки ҳуқуқ (ва уҳдадорӣ) меъёрэҷоди маъмурӣ ба мақомоти болозикр баҳри ҳалли вазоиф ва амалисозии функсияҳо дар соҳаи идораи давлатӣ дода шудааст. Ин фаъолият давлатӣ-ҳокимиятӣ мебошад ва ҳислати зерқонунӣ дорад, яъне дар асос ва баҳри иҷрои қонунҳо амалӣ гашта, ба мушаххасгардонӣ ё инкишофи муқаррароти қонунҳо ва дар ҳолати зарурат – барои бартараф кардани норасоӣ дар қонунгузорӣ дар доираи салоҳият нигаронида шудааст. Ҳамзамон, мо дар он ақидаем, ки нисбати фаъолияти марбутаи мақомоти ҳокимияти иҷроия аз лиҳози методологӣ истифодаи истилоҳи “меъёрэҷод” дуруст мебошад [3, 208].

Дар меъёрэҷоди маъмурӣ масъалаи калидӣ натиҷаи фаъолияти баррасишаванда – санади меъёрии ҳуқуқии маъмурӣ баромад мекунад. Назарияи ҳуқуқии маъмурӣ ва амалияи идорӣ дар марҳилаи муосир ба омӯзиши табиат, намуд, дарёфти ҷой ва нақши ин санадҳо дар низоми қонунгузорӣ, инчунин қарорҳои арзёбии муносибгардонии онҳо эҳтиёҷи рӯзфзун зохир мекунад. Гузориши масъала боз бо як омили ҷиддӣ тақозо мешавад: рушди қонунгузории маъмурӣ, ки бо назардошти ислоҳотти умда дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ ва давлатӣ мушоҳида мешавад, асосан тавассути афзоиши ҳамин гуруҳи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ сурат дорад.

Бо назардошти аҳамияти меъёрэҷоди босифат ва асосноки мақомоти ҳокимияти иҷроия Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ”, ки аз 30 майи соли 2027 эътибори ҳуқуқӣ пайдо кард, дар баробари дигар талабот, санҷишу бақайдгирии давлатии асноди меъёрӣ-ҳуқуқии онҳоро ҷорӣ намуд ва ин функсияро ба ӯҳдаи Вазорати адлияи мамлакат вогузошт [4]. Акнун санадҳои меъёрии ҳуқуқии мазкур, ки хусусияти умумихатмӣ доранд, танҳо баъд аз санҷиш, бақайдгирӣ ва интишори расмӣ эътибор пайдо менамоянд. Ҳукумати ҷумҳурӣ бо қарори худ аз 27 апрели соли 2018, таҳти №195 тартиби баҳисобгирӣ ва бақайдгирии санадҳои меъёрии ҳуқуқиро тасдиқ кард [5].

Баъди гузаштани расмиёти санҷиш, ки дар муддати як моҳ идома меёбад, санади меъёрии ҳуқуқии маъмурии умумихатмӣ ба Феҳристи баҳисобгирии давлатии санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил карда мешавад ва эътибор пайдо менамояд. Ниҳоди санҷиш ва бақайдгирии давлатии доираи муайяни санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар марҳилаи ташаккул қарор дорад ва тавре таҷриба нишон медиҳад, ба ҳайси воситаи таъсирбахши контроли фаъолияти ҳуқуқэҷоди маъмурӣ хизмат мекунад. Тибқи маълумоти расмӣ, агар соли 2020 ба Вазорати адлияи кишвар барои санҷишу бақайдгирӣ 170 санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ворид шуда бошанд, пас, соли 2021 ин рақам то 180 воҳид афзуд. Дар ин росто миқдори санадҳои меъёрии ҳуқуқии рад карда шуда аз 54 шумораи соли 2020 то 180 шумораи соли 2021 зиёд шуд [6]. Сабабҳои рад кардани бақайдгирӣ дар аксар маврид мавҷудияти муҳолифат бо санадҳои қонунгузорӣ, набудани асоси қонунӣ қабул, аз доираи салоҳият баромадани субъект, маҳдуд кардани ҳуқуқу озодиҳои шахрвандон, риоя накардани техникаи ҳуқуқэҷод, мувофиқ набудани ҳадафу мавзӯи танзим ба номи санад, нодуруст мурағбат сохтани унсурҳои таркибии санад, иштибоҳ дар ифодаи меъёр, номувофиқатӣ байни матнҳо ба забони давлатӣ ва забони русӣ, риоя накардани талаботи мувофиқасозии пешакии лоиҳаи санад бо мақомоти дахлдор ва ғ. баромад мекунанд.

Тавре аён мегардад, ниҳоди контроли меъёрӣ унсури ҷиддии таъмини меъёрэҷоди босифат ва асоснок мегардад. Ҳамзамон, қоидаи мазкур танҳо нисбати санадҳои меъёрии ҳуқуқии хусусияти умумихатмидошта паҳн мешавад, асноди меъёрӣ-ҳуқуқии дохилиташкилӣ

(локалӣ) берун аз мавзуи танзими санади қонунгузори дар болошиорашуда мемонанд. Вобаста ба ин мавқеи бахсноки қонунгузори миллӣ бояд тазаккур дод, ки меъёрэҷоди маъмури дар фаҳмиши бунёди раванди таҳияи дилхоҳ санади меъри-ҳукуки ҳомилони ҳокимияти иҷроия - ҷӣ умумихатмӣ ва ҷӣ локалиро дар бар мегирад. Чунин гузориши масъала имкон медиҳад, ки дар сохтори он якҷанд пешбурдҳо тафриқа карда шаванд. Барои ифодаи таъмини меъри фаъолияти дастгоҳи истифодаи истилоҳи “идоравӣ” пурра қобили қабул мебошад. Бр ҳар ҳол, ин масъала ба омӯзишу таҳлили минбаъда ва танзими қонунгузори эҳтиёҷ дорад.

Дар умум, қабули Қонуни навин “Дар бораи санадҳои меъри ҳукукӣ”-ро метавон ҳамчун қадами навбатии муҳиму устувори қонунгузори миллӣ дар роҳи танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ дар соҳаи ҳукукэҷод ва мураттабсозии фаъолияти субъектони дахлдор баррасӣ намуд. Санади қонунгузори мазкур ҳадди аққал бо ду навоарӣ ҷолиб мебошад. Якум, ҷорӣ намудани банақшагирии таҳияи лоиҳаи санадҳои меъри ҳукукӣ ҳамчун ҷузъи таркибии фаъолияти ҳукукэҷод. Мақсадҳои он ташкили низоми ягонаи санадҳои меъри ҳукукӣ, таъмини ошкорбаёнӣ ва шаффофият дар фаъолияти ҳукукэҷодкунӣ, паҳн ва дастрас намудани иттилооти ҳукукӣ доир ба рушди низоми ҳукуки кишвар, ҷалби мақомоти дахлдор, муассисаҳои илмӣ, шаҳрвандон ва иттиҳодияҳои онҳо ба фаъолияти ҳукукэҷодкунӣ, тақмили раванди таҳияи лоиҳаи санадҳои меъри ҳукукӣ, возеҳ намудани доираи танзими ҳукукӣ ва ҳамоҳангсозии фаъолияти субъектони ҳукукэҷодкунӣ эълон шудааст. Зимнан, агар меъри оид ба банақшагири барои Президент ва Ҳукумати ҷумҳури ҳислати диспозитивӣ дошта бошад, барои ҳамаи дигар ҳомилони ваколатдори ҳокимияти иҷроия он қоидаи ҳатмӣ мебошад. Дар нақшаҳои таҳияи лоиҳаи санадҳои меъри ҳукукӣ номи лоиҳаи санади меъри ҳукукӣ, намуд ва мавзуи танзими он, муҳлати таҳия, инчунин субъектоне, ки барои таҳияи лоиҳа масъуланд, нишон дода мешаванд.

Навоари дуюм ҷорӣ намудани расмиёти таҳлили таъсири танзимкунии санадҳои меъри ҳукуки, ки ба фаъолияти соҳибқорӣ таъсири имконпазир доранд, махсуб мешавад. Қонунгузор мавқеи худро нисбати мафҳуми баррасишаванда чунин баён мекунад: “дар асоси далелҳои воқеӣ муайян намудани оқибатҳои мусбат ва манфии иқтисодию иҷтимоӣ ва бо дарназардошти таъмини риояи ҳукуку озодиҳои инсон, манфиатҳои соҳибқорон ва давлат қабул намудани санади меъри ҳукукӣ” [4].

Бо назардошти аҳамияти баҳодихии таъсири танзимкунӣ ба ҳукукэҷод қонунгузор ба Қонуни дар болоишорашуда боби алоҳида ҷудо намуд – “Ҳусусиятҳои банақшагири, таҳия, таҳлили таъсири танзимкунии санади меъри ҳукуки, ки ба фаъолияти соҳибқорӣ таъсири имконпазир дорад”. Аз ҷумла, муқаррар мешавад, ки таҳиякунанда пас аз қабули қарор дар бораи таҳияи лоиҳаи санади меъри ҳукукӣ ба Феҳристи нақшаҳои таҳияи лоиҳаҳои санадҳои меъри ҳукукӣ огоҳиномаи дорои маълумоти зеринро ҷойгир менамояд:

- намуд ва номи санади меъри ҳукукӣ;
- маълумот дар бораи таҳиякунандаи лоиҳаи санади меъри ҳукукӣ;
- доираи шахсоне, ки амали санади меъри ҳукукӣ ба онҳо паҳн мегардад;
- муҳлати таҳияи лоиҳаи санади меъри ҳукукӣ;
- муҳлати қабули санади меъри ҳукукӣ;

- муҳлате, ки дар муддати он аз ҷониби таҳиякунанда пешниҳодҳо вобаста ба ҷойгир намудани огоҳинома қабул карда мешаванд ва он наметавонад аз 30 рӯзи тақвимӣ аз рӯзи ҷойгир намудани огоҳинома дар Феҳристи нақшаҳои таҳияи лоиҳаҳои санадҳои меъри ҳукукӣ кам бошад.

Ҳамчунин, нисбати лоиҳаи санадҳои меъри ҳукуки, ки барои субъектҳои соҳибқорӣ уҳдадорӣ ва ё маҳдудиятҳоро пешбинӣ менамоянд, маълумоти зерин дар ҷа карда мешаванд:

- тавсифи мушкилот, ки барои ҳал намудани он қабули санади меъри ҳукукӣ зарур аст ва оқибатҳои эҳтимолии он дар ҳолате, ки агар ягон амал андешида нашавад;
- баён муҳтасари мақсади даҳолати давлат дар робита ба мушкилоти муайяншуда;
- тавсифи чораҳо, ки дар лоиҳаи пешниҳодшудаи санади меъри ҳукукӣ пешбинӣ карда мешавад;

- тавсифи роҳҳои ҳалли мушкилот ва ноил гардидан ба мақсадҳои гузошташуда, ки таҳиякунанда баррасӣ намуда буд (бидуни таҳияи санади меъёрии ҳуқуқӣ);
- арзёбии муҳтасари хароҷоти буҷети давлатӣ ва оқибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар сурати қабули санади меъёрии ҳуқуқӣ;
- санаи анҷом додани машваратҳои оммавӣ бо тарафҳои манфиатдор [4].

Тибқи тартиби муқарраршуда таҳиякунандаи санади меъёрии ҳуқуқӣ дар муддати на камтар аз 30 рӯзи тақвимӣ аз лаҳзаи дар Феҳристи нақшаҳои таҳияи лоиҳаҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ҷойгиркунии огоҳинома оид ба омода намудани лоиҳаи санади меъёрии ҳуқуқие, ки боиси таҳлили таъсири танзимкунӣ мебошад, машваратҳои оммавӣ мегузаронад. Шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, мақомоти давлатӣ ҳуқуқ доранд, ки то ба итмом расидани муҳлати баргузори машваратҳои оммавӣ пешниҳодҳои худро дар робита бо ҷойгир намудани огоҳинома оид ба омода намудани лоиҳаи санади меъёрии ҳуқуқӣ гузоранд. Аз рӯи натиҷаи баррасии пешниҳодҳои воридшуда таҳиякунанда қарори асоснокро оид ба омода намудани лоиҳаи санади меъёрии ҳуқуқӣ ва ё даст кашидан аз омода намудани он қабул менамояд.

Дар давоми панҷ рӯзи тақвимӣ аз санаи ҷойгир намудани лоиҳаи ниҳоии санади меъёрии ҳуқуқӣ ва таҳлили таъсири танзимкунӣ дар Феҳристи лоиҳаҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва таҳлили таъсири танзимкунӣ мақоми ваколатдор оид ба таҳлили таъсири танзимкунӣ хулосаро оид ба гузаронидани расмиёти машваратҳои оммавӣ омода менамояд. Ба хулосаи мақоми ваколатдор оид ба таҳлили таъсири танзимкунӣ пешниҳодҳои аз рӯи натиҷаи машварати оммавӣ қабулшуда замима мегарданд. Хулосаи мақоми ваколатдор оид ба таҳлили таъсири танзимкунӣ дар Феҳристи лоиҳаҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва таҳлили таъсири танзимкунӣ ҷойгир карда мешавад. Лоиҳаи ниҳоии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мумкин аст аз ҷониби мақомоти ҳуқуқэҷодкунанда танҳо дар ҳолати мавҷуд будани таҳлили таъсири танзимкунӣ ва хулосаи мақоми ваколатдор оид ба таҳлили таъсири танзимкуниё баррасӣ гардад.

Барои таъмини шаффофият дар соҳаи баррасишаванда Портали интернетии иттилооти ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шудааст, ки маҳзани электронии санадҳои меъёрии ҳуқуқии дорои таъсири имконпазир ба субъектҳои соҳибкорӣ ба ҳисоб рафта, дар шакли электронӣ бо забони давлатӣ ва забони русӣ пеш бурда мешавад (<http://portali-huquqi.tj>). Аз 03 январи соли 2024 ба Қонун “Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ” тағйиру иловаҳо ворид карда шуда, пеш бурдани портали Интернетӣ ба ӯҳдаи мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи таҳлили таъсири танзимкунӣ вогузор гардид, ки ба ҳайси он муассисаи давлатии Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон баромад мекунад [5]. Ба сомонии мазкур Феҳристи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва таҳлили таъсири танзимкунӣ замима мегардад. То охири моҳи март соли 2025 дар Феҳристи мазкур 85 санади меъёрии ҳуқуқии сатҳи гуногун, ки таҳти таҳлили таъсири танзимкунӣ қарор доранд, ворид карда шуданд.

Нақши асосии таҳлили таъсири танзимкунӣ, ба андешаи мо, дар пешниҳоди баҳои муфассалу низомнок ба қабули санад ва пешгирии қабули асноди бемулоҳиза ва ғайрмақсаднок мебошад. Воқеан ҳам, расмиёти таҳлили таъсири танзимкунӣ дар мамлакатҳои мутараққии ҷаҳон ҳамчун мушавваши нисбати танзими давлатию ҳуқуқии аз ҳад зиёди муносибатҳо дар соҳаи тичорат пайдо шуд [7, 29]. Ин ниҳод, ки ботадрич дар кишварҳои иқтисодиёти гузаранда ба асосҳои бозорӣ ҷорӣ мегардад, моҳиятан ду унсури бо ҳам алоқамандро дар бар мегирад: баҳои воқеӣ ба оқибатҳои иқтисодию иҷтимоии қабули санади меъёрии ҳуқуқӣ ва таҳлили оқибатҳои таъсири танзимкунӣ барои дарёфти омилҳои манфӣ. Ниҳоди баррасишаванда ҷавҳари сиёсати танзимкунӣ эътироф шуда, ҳамчун ҷузъи зухури “танзими хушманд” эҳсос мешавад (smart regulation), зеро имкон медиҳад, ки санади меъёрии ҳуқуқии пешниҳодшуда рад карда шавад ё барои такмил фиристода шавад.

Тарҳи таҳиянамудаи қонунгузор, ки ба пайгирии санадҳои меъёрии ҳуқуқии таъсири имконпазир ба фаъолияти соҳибкорӣ нигаронида шудааст, ҳамчун ҳидоят ба мақомоти ваколатдор оид ба инобати эҳтиёҷу омили қишрҳои муайяни ҷомеа баррасӣ шуда, дар умқи худ ҷанбаи антропологӣ дорад. Зарурат дар таҳлили таъсири танзимкунӣ бо он омил алоқаманд доништа мешавад, ки танзим одатан оқибатҳои гуногун дорад ва дар аксар маврид

пешгуи кардани онҳо бидуни омӯзиши дақиқ ва машварат бо тарафҳои манфиатдор душвор мебошад. Дар ниҳояти қор, тарҳи созмондодаи қонунгузор баҳри тавлиди меъёри ҳуқуқии сифати матлуби дорои дараҷаи баланди асоснокю эътимодноки равона шудааст, зеро “...мақсади бунёди, таъиноти асосии дилхоҳ санади ҳуқуқӣ ногузир бо ченаки инсонӣ, ташкили фазои дар атроф ва баҳри инсон, қолаббандӣ ва таъмини талаботи ӯ алоқаманд мебошад” [8, 12].

Ҳамин тавр, афзалияти ҷанбаи антропологӣ дар меъёрэҷоди маъмурӣ имкон медиҳад, ки таваккали қабули шитобкоронаи санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ паст карда шуда, оқибатҳои манфии меъёрэҷоди маъмурӣ пешгирӣ карда шаванд. Ниҳодҳои контроли меъёрӣ, банақшагирии фаъолияти ҳуқуқэҷод ва таҳлили таъсири танзимкунӣ пешгуии сиёсати ҳуқуқӣ ва асоснокии иқдомҳои меъёрӣ-ҳуқуқиро баланд мебардоранд. Дар ин росто гуногунрангии ҳаёти ҳуқуқӣ дар рӯзномаи илми ҳуқуқи маъмурӣ вазифаҳои бунёдиро ҷиҳати таҳлили мазмун ва шаклҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқии маъмурӣ дар партави қувват гирифтани ҷанбаи антропологии ҳуқуқ ва афзалият пайдо кардани ченаки инсонӣ дар он мегузоранд.

Адабиёт:

- 1.Ковлер А. И. Антропология права: Учебник для вузов. М., 2002.
- 2.Раззоков Б.Х. Об антропологических аспектах в административном нормотворчестве // Журнал юридической антропологии и конфликтологии. 2023. № 2.
- 3.Раззоков Б.Х. К вопросу о месте административного нормотворчества в публичном управлении // Материалы X Международной научно-практической конференции «Национальная правовая система Республики Таджикистан и стран СНГ: анализ тенденций и перспектив развития» (Душанбе, 28 октября 2022 г.). – Душанбе: РТСУ, 2022.
- 4.Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. 2017. №5. Қ.1. М.271.
- 5.Интернет-портали иттилооти ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон: речаи дастрасӣ: <http://portali-huquqi.tj>: санаи вуруд: 30.03.2025.
- 6.Сомонаи Интернетии Вазорати адлиаи Ҷумҳурии Тоҷикистон: речаи дастрасӣ: <https://www.adliya.tj>: санаи вуруд: 12.10.2022.
- 7.Павлов В. И. Антропология права в контексте юридической, философской и религиозной традиций: история формирования: монография. М.: Юрлитинформ, 2021.
- 8.Махина С. Н. О некоторых проблемах и перспективах развития правовых актов в современном мире// Материалы Первой ежегодной международной научно-практической конференции «Правовой акт : из архаики в XXI век : (Воронеж, 30 июня 2021 г.) / под ред. Ю. Н. Старилова, С. Н. Махиной. – Воронеж : Издательский дом ВГУ, 2021.

Рустамзода Фируз Рустам.

НЕДОГОВОРНЫЕ РЕГУЛЯТОРЫ КАК СПОСОБ УНИФИКАЦИЙ МЕЖДУНАРОДНЫХ ЧАСТНОПРАВОВЫХ ОТНОШЕНИЙ

Калидвожаҳо: қонун; танзими ғайри шартномавӣ; моликият; ҳуқуқ; ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ.

Ключевые слова: закон; недоговорное регулирование; собственность; право; международное частное право.

Аннотатсия: Недоговорные регуляторы как способ унификаций международных частноправовых отношений

В статье исследуются недоговорные регуляторы как способы унификации международных частноправовых отношений, независимый от национальных правовых систем. Следовательно в статье анализируется негосударственный регуляторы которые применяются в частноправовых отношениях обладающими такими признаками, как транснациональность и автономность и т д

Право собственности является особым институтом МЧП. Как было ранее отмечено, уникальность данного института заключается в том, что, являясь базовой отраслью в правовой системе государств³³, право собственности обладает специфическими особенностями в свете частноправового, в частности коллизионно-правового регулирования. Данная отрасль достаточно хорошо развита в праве каждого государства и оказывает весомое влияние не только на коллизионно-правовую регламентацию права собственности. Данное обстоятельство вызывает немало вопросов, связанных с договорным регулированием рассматриваемой отрасли МЧП.

В связи с этим, после изучения международно-правовых актов, регулирующих правоотношения собственности, выходящие за пределы национально-правового регулирования, выявить те отличительные черты, которые присущи правоотношениям собственности в МЧП.

Надо отметить, что постановка вопроса о договорном регулировании той или иной области МЧП имеет большое значение, тем более, что международные договоры в настоящее время в условиях интеграции практически всех сфер хозяйственной жизни приобретают все большую актуальность. Государства весьма заинтересованы в решении не только публично-правовых вопросов. Сегодня вопросам унификации³⁴ как коллизионно-правовых, так и материально-правовых норм международного частного права³⁵ уделяется очень большое внимание, что обусловлено активным развитием экономических, научно-технических и иных связей между государствами. Интерес вызывает тот факт, что в свете частноправового регулирования международные договоры регулируют правоотношения между физическими и юридическими лицами, а обязательства по договору возлагаются на государства-участников договора. Последние и несут ответственность за приведение своего национального законодательства в соответствие со взятыми на себя международными обязательствами. По сути получается, что в развитии частноправовых отношений в первую очередь заинтересовано само государство, и, как следствие, оно же должно способствовать возрастанию роли международно-правовых договоров.

Различное правовое регулирование отношений собственности в национальных правовых системах, действительно, создает значительные трудности на пути унификации материально-правовых либо коллизионно-правовых норм в области правоотношений собственности. Но это вовсе не означает, что вещное право в МЧП не поддается договорному регулированию. Существует немало как двусторонних, так и многосторонних международно-правовых актов, регулирующих правоотношения собственности, но эти договоры имеют локальный, местный характер. Всеобъемлющий, т.е. своего рода универсальный характер последним не присущ. Объясняется данное обстоятельство тем фактом, что правоотношения собственности очень сильно «привязаны» к национальной правовой системе, что, по существу, является большим препятствием для унификации и однообразного регулирования рассматриваемого института МЧП.

Итак, сложный и довольно длительный процесс принятия международных договоров, невозможность отрегулировать отдельные моменты, требующие правовой регламентации, разрозненность и фрагментарность норм, содержащихся в них, привели к тому, что на современном этапе более актуально говорить о недоговорном регулировании международных частноправовых отношений. Не следует думать, что недоговорное регулирование приходит на смену договорных механизмов при регламентации частноправовых отношений в МЧП. Международные договоры и по сей день продолжают играть преимущественную роль в

³³ См.: Храмцова Ю.М. Международно-правовое регулирование отношений собственности в рамках Содружества Независимых Государств: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Минск, 2007. – С. 3.

³⁴ См.: Кодекс международного частного права (Кодекс Бустаманте) 1928 / Международное частное право. Иностранное законодательство / Отв. ред. Жильцов А.И., Муранов А.Н. – М.: «Статут», 2001. – С. 746–799.

³⁵ См.: Асосков А.В. Международный договор как источник международного частного права // Международное публичное и частное право. – 2001. – № 2. – С. 18.

регулировании определенных частноправовых отношений на международном уровне (например, купли-продажи). Поэтому наличие негосударственных регуляторов не умаляет действия международных договоров, а наоборот, во многом способствует пониманию значения договорного регулирования частноправовых отношений, в частности права собственности. Вследствие этого, мы считаем необходимым выделить в отдельный признак договорного регулирования правоотношений собственности недоговорной регулятор последних, который наряду с международными договорами в последнее время стал источником регулирования международной торговли в сфере правоотношений собственности по вопросам купли-продажи с иностранным элементом.

Недоговорные регуляторы представляют собой оптимальный способ унификации международных частноправовых отношений, независимый от национальных правовых систем. По сути, негосударственные регуляторы, к которым, как мы считаем, следует отнести институт *lex mercatoria* (транснациональное право международной торговли), принципы УНИДРУА, принципы европейского договорного права и др., не имеют связи с правовой системой определенного государства.

По мере развития и усложнения международных экономических частноправовых отношений, интерес к недоговорным регуляторам, или же своду международных обычаев торгового оборота начал расти.

Таким образом на современном этапе развития МЧП значимую роль частноправовых отношений в регулировании довольно обширного круга стали играть недоговорные механизмы, (наряду с международными договорами и национальным правом). Государства все чаще стали принимать правила международной торговли из-за удобства их применения. Последние не связаны, как было отмечено ранее, с правом отдельного государства или нормами международных договоров. Они представляют собой специальную систему правового регулирования внешнеэкономических сделок, обособленных от национальных правовых систем. К тому же, имея рекомендательный характер, негосударственные регуляторы частноправовых отношений обладают такими признаками, как транснациональность и автономность, т.е. их существование обособленно как от национального, так и международного правопорядков.[2.С.33.] К примеру, международные коммерческие арбитражи в большинстве своем разрешают споры на основании концепции *lex mercatoria*, а не нормами национального права.

Итак, *lex mercatoria* (транснациональное право международной торговли), как теория о существовании обособленной от национального права системы регулирования международных коммерческих отношений, возникло как противовес позитивистского подхода к праву, когда национальное право и международная договорная унификация стали уже неспособны на то, чтобы оперативно реагировать на столь бурное развитие международных экономических отношений. Как справедливо отмечает С.Н. Тагаева, *lex mercatoria*, как регулятор договорных отношений, не получило определенного места в системе международного и национального права. [2.С.31.] К тому же, по замечанию К.Ф. Юнгера, в подавляющем большинстве случаев государства уже не могли с помощью национального права обеспечить справедливое решение споров, возникающих из международных коммерческих сделок.[3.С.89-91.]

Недоговорное регулирование частноправовых отношений характеризуется также наличием Принципов международных коммерческих договоров, разработанных Международным институтом по унификации частного права и известных как Принципы УНИДРУА. Принципы были разработаны для применения к международным контрактам, заключенным по всему миру, вне зависимости от экономической, политической среды, а также правовых традиций. Принципы УНИДРУА базируются на *lex mercatoria* – это основание их применения,[1.С.60.] они устанавливают, что стороны во внешнеэкономических сделках связаны любым обычаем, который они выбрали, и практикой, установленной сторонами в их взаимоотношениях.

Наряду с договорным регулированием в последнее время все более актуальными становятся вопросы негосударственного регулирования отношений собственности, посредством сводов торговых обычаев и принципов международных коммерческих договоров.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Решение по делу № 302/1996 от 27 июля 1999 г. // Практика Международного коммерческого суда при ТПП РФ за 1999–2000 гг. <https://www.uncitral.org/pdf/russian/clout/digest2008/article074.pdf>. – С. 60.
2. Тагаева С.Н. К правовой природе *lex mercatoria* // Международное публичное и частное право. – 2017. – 3 (96). – С. 33.
3. Юнгер К.Ф. *Lex mercatoria* и спор // *Lex mercatoria* и арбитраж. – Париж, 1990. – С. 89–91.

Алиев Фарух Шарифович Мудири кафедраи ҳукуки тиҷоратӣ ва зиддикоррупсионии
ДДТТ, н.и.ҳ., дотсент
Болтуева Шаҳнозаҳон Самандаровна унвонҷӯ

НИГИЛИЗМИ ҲУҚУҚӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ ЗИДДИ ФАРҲАНГИ ҲУҚУҚӢ

Дар мақолаи мазкур мафҳуми ниғилизми ҳуқуқӣ, шаклҳои ифодаёбии он, сабабҳои бавҷуд омадани ниғилизми ҳуқуқӣ, таъсири ниғилизми ҳуқуқӣ ба фарҳанги ҳуқуқӣ ва инчунин, пешниҳодоти илман асоснок бо мақсади мубориза бурдан ба ниғилизми ҳуқуқӣ манзур гардидааст.

Калидвожаҳо: ҷавонон, ниғилизми ҳуқуқӣ, фарҳанги ҳуқуқи ҷавонон, давлати ҳуқуқбунёд, қачрафторӣ, ҳуқуқ ва қонун.

Алиев Ф. Ш., Болтуева Ш.С.

ПРАВОВОЙ НИГИЛИЗМ КАК ФАКТОР ПРОТИВ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ

В статье рассматриваются понятие правового ниғилизма, формы его проявления, причины возникновения правового ниғилизма, влияние правового ниғилизма на правовую культуру, а также научно обоснованные предложения по борьбе с правовым ниғилизмом.

Ключевые слова: молодежь, правовой ниғилизм, правовая культура молодежи, правопорядок, коррупция, закон и порядок.

Aliev F. Sh., Boltueva Sh.S.

LEGAL NIHILISM AS A FACTOR AGAINST LEGAL CULTURE

The article examines the concept of legal nihilism, the forms of its manifestation, the reasons for the emergence of legal nihilism, the influence of legal nihilism on legal culture, as well as scientifically based proposals for combating legal nihilism. **Key words:** youth, legal nihilism, legal culture of youth, law and order, corruption, law and order.

Вобаста ба мафҳуми ниғилизми ҳуқуқӣ дар адабиёти илмӣ ақидаҳои мухталиф мавҷуд мебошанд. Муаллифони ватанӣ Ш.М. Исмоилов, Р.Ш. Шарофзода ниғилизми ҳуқуқиро чунин шарҳ медиҳанд: «Ниғилизми ҳуқуқӣ нақши ҳуқуқро дар ҳаёти ҷамъияти паст ё тамоман инкор мекунад. Он яқиндор маъно дорад: якум, яке аз намудҳои муносибат нисбат ба ҳуқуқ буда, ақидаи муайяно оид ба ҳуқуқпешбарӣ асоснок мекунад; дуум, яке аз шаклҳои мафкураи ҳуқуқи одамон аст, ки дар нобаробарии онҳо нисбат ба қонун, нақши

он дар дигаргунсозии ҷамъиятӣ, ғаёлияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ зоҳир мегардад»³⁶.

Ифодаҳои нигилизми ҳуқуқиро ба ду шакл ҷудо менамоянд: 1) нигилизми ғайрифавол; 2) нигилизми фавол.

Нигилизми ғайрифавол аҳамият ва нақши ҳуқуқро дар пешрафти ҷамъият паст карда, онро омили дуҷумдараҷаи ҳаёти инсон мешуморад. Нигилизми фавол бошад, ҳуқуқро тамоман инкор карда, қисми таркибии ҷараёни анархизм меҳисобад³⁷. Ба андешаи Р.Ш. Шарофзода «нигилизми ҳуқуқӣ зухуротест, ки дар муносибати манфӣ ва бепарвоёна ба қонун ва ҳамаи падидаҳои ҳуқуқӣ, инкор намудан ё ба инобат нагирифтани нақш, аҳамият ва арзиши ҳуқуқ дар ҳаёти одамон ифода мегардад»³⁸.

Ба ақидаи О.В. Кравченко «нигилизми ҳуқуқӣ падидаи манфӣ буда, муносибати бемаъсулияти шахсро ба талаботи қонун нишон медиҳад»³⁹.

Сабаби асосии ба миён омадани нигилизми ҳуқуқӣ нокифоягии сатҳи фарҳанги ҳуқуқӣ мебошад. Бинобар ин, барои баланд бардоштани арзишу эҳтироми қонун дар ҷомеа зарурияти баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқӣ ба вуҷуд меояд, ки ин бевосита аз фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон оғоз мегардад.

Ҷомеаи Тоҷикистон дар тӯли таърих ҳамеша ба мушкилоти гуногуни рафтори инсон, ки бо меъёрҳои иҷтимоии аз ҷониби умум қабулгардида ё расман муқарраршуда мувофиқат намекунад, диққати махсус меод. Мушкилоти ҳечангорӣ (нигилизм)-и ҳуқуқии ҷавонон дар Тоҷикистон солҳои охир аҳамияти миллий пайдо намуда, ҷораҳои фавриро талаб менамояд. Сабаб дар он аст, ки дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон чунин шаклҳои манфӣ, ба монанди ифротгарии ҷавонон, ҷинояткорӣ дар байни наврасон ва ҷавонон, мунтазам зиёд гашта истодааст. Ин қавраҳои манфӣ ҳам ба ҳудуди давлат ва ҳам ба ҷомеа зарари ҷиддӣ мерасонанд ва рушди онҳоро бозмедоранд.

Дар суҳанронҳои худ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон борҳо дар бораи чунин таҳдидҳои гуногун ба мафкураи ҷавонон чунин иброз доштанд: «Созмонҳои террористӣ бо истифода аз технологияҳои муосири иттилоотӣ ва бо роҳи тафсири ғаразнокӣ сарчашмаҳои динӣ дар мафкураи ҷавонони камтаҷрибаву ноогоҳ ғояҳои тундгароиро ҷой карда, онҳоро ба қатлу куштор, барҳам задани амният ва суботу оромӣ дар мамлакатҳои гуногун ташвиқ менамоянд»⁴⁰.

Сабабҳои ба миён омадани нигилизми ҳуқуқиро муҳаққиқ Р.Ш. Шарофзода дар ҳолатҳои зерин мебинад: нокифоя будани сатҳи шуури ҳуқуқии гурӯҳҳои алоҳидаи одамон ва фарҳанги ҳуқуқӣ; риоя нагаштани талаботи қонун дар ғаёлияти мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдор; ба натиҷаи дилхоҳ наовардани амали қонун; натиҷаи хуб надодани ислоҳоти гуногуни ҳаёти ҷомеа; қонуншиканӣ дар ғаёлияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ; ба таври дахлдор ҳимоя нагаштани ҳуқуқҳои фард дар натиҷаи бе натиҷа мондани аризаҳои шикоятӣ одамон дар мақомоти дахлдор; тӯл кашидани муҳлати ҳалли баҳсҳои ҳуқуқӣ ва м.и.; сатҳи баланди ҷинояткорӣ ва ҳуқуқвайронкунӣ дар ҷомеа; нокифоягии ғаёлияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар мубориза баҳри пешгирӣ ва решакан намудани ҷинояткорӣ ва ҳуқуқвайронкунӣ дар ҷомеа⁴¹.

Ба сабабҳо ва шартҳои асосии пайдоиши падидаи нигилизми ҳуқуқӣ дар муҳити ҷавонон дохил мешаванд: тарбияи нокифояи ҳуқуқӣ дар оила; бӯҳрони оилавӣ (шумораи зиёди талоқҳо, тарбияи фарзандон дар оилаҳои нопурра, кӯдакони бесарпаноҳ);

³⁶ Исмоилов Ш.М., Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи ҳуқуқ ва давлат. – Душанбе, 2008. – С. 41.

³⁷ Ҳамон ҷо. – С. 41.

³⁸ Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. – Душанбе: Сино, 2018. – С. 718.

³⁹ Кравченко О.В. Проблемы правовой социализации несовершеннолетних в Республике Таджикистан: теоретический аспект дисс. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2020. – С. 55.

⁴⁰ Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ аз 22.12.2016 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://president.tj/node/13739> (санаи мурочиат: 08.01. 2019 с.).

⁴¹ Ниг.: Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. – Душанбе: Сино, 2018. – С. 718.

ноустувории иқтисодӣ (сатҳи бекории волидайн ва худӣ ҷавонон, сатҳи пасти зиндагии оилаҳо); номуайяни ва пешгӯинашаванда будани шароити зиндагӣ, ки ҷавонони муосир дар онҳо муттаҳид мешаванд; камбудии низоми мавҷудаи ҳуқуқӣ (аз ҷумла, кам будани заминаи зарурии қонунгузорӣ дар робита бо тарбия ва таълими ҳуқуқӣ ва ҷой доштани камбудии дар фаъолияти қонунгузорӣ ва ҳифзи ҳуқуқ); сатҳи нокифояи фарҳанги ҳуқуқӣ, таълими нокифояи фанҳои ҳуқуқӣ дар муассисаҳои таълимӣ (мактабҳо, техникумҳо, коллеҷҳо, литсейҳои касбӣ, донишгоҳҳо).

Рафтори шахси наврасро муҳаққиқон таҳлил намуда, сабабҳои «қачравӣ»-и онҳоро пеш аз ҳама дар мушкилоти оилавӣ, баҳусус дар синну соли наврасӣ ҷой дошта (аз қабili бетаваҷҷуҳии волидайн ба наврас, набудани назорат аз ҷониби волидайн, ибрати наврас набудани рафтори волидайн, камбизоатӣ дар оила, мастии волидайн, паст будани дараҷаи зехнии волидайн ва худӣ наврасон), таъсири гурӯҳҳои ғайрирасмӣ, ки рафторашон ғайриичтимоист, дур мондан аз таълиму тарбия дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, боварӣ ба худ надоштан, бемории равонӣ, танҳои ва нодуруст фаҳмидани дигарон дарёфтанд. Як сабаби дигари «қачравии наврасон» ин омилҳои ҳаяҷонӣ ва зехнии наврасон, аз қабili асабонияти зиёд, ғаризаҳои шахшуда, дараҷаи пасти назорати иродаю ҳаяҷони наврас мебошанд⁴².

Мисоли нигаронии ҷомеа ва давлат аз ин мушкилоти иҷтимоӣ ин баргузории ҷорабиниҳои гуногуни илмӣ ва амалӣ (конфронсҳо, мизҳои мудавар, суҳбатҳои тарбиявии кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ бо ҷавонон ва ғ.), таҳқиқот, муҳокима дар ВАО, интернет (дар чатҳо, блогҳо ва ғ.) мебошанд, ки ҳам аз ҷониби шахрвандони одӣ ва ҳам аз ҷониби мансабдорон гузаронида мешаванд.

Яке аз сабабҳои ҳечангорӣ (нигилизм)-и ҳуқуқӣ надоништан ва ё аз ҷониби ҷавонон вайрон кардани қонунгузории амалкунанда мебошад, ки бо омилҳои муайян пайдо мешаванд. Заминаи васеи меъёрӣ, амалан қисми муҳими аҳолиро дар бар намегирад, ё ин ки бештари аҳоли, махсусан ҷавонон намедонанд, ки кадом қонунҳо чиро танзим менамоянд ва аз кучо маълумоти заруриро вобаста ба онҳо ба даст овардан мумкин аст ё ин ки барои гирифтани маълумоти зарурии ҳуқуқӣ умуман саъй намеkunанд, усулҳои ғайриқонунӣ танзими мушкилоти ба миёномадаистодаро афзалтар медонанд ва ё дар бораи амалҳои маъншудаи ҳуқуқӣ маълумот надоранд.

Сабаби дигар он аст, ки имрӯз масъалаҳои танзими ҳуқуқии рафтори зиддиқонунӣ ҷавонон, ки дар таҷовуз ба ҳаёт, саломатӣ, моликияти шахрвандон, амнияти иҷтимоӣ ва миллии давлат зоҳир мешаванд, аҳамиятнок гардидаанд.

Ғайр аз он, хатари ҳуқуқвайронкунандагони ҷавон ба ҷомеае, ки онҳо дар он ба воя мерасанд, дар он аст, ки онҳо дар оянда тамоюли табдил ёфтан ба ретсидивистҳоеро доранд, ки ба содир кардани ҷиноятҳои вазнинтар қодиранд. Чунин шахрвандон барои тамоми аъзои ҷомеа хатари эҳтимолӣ доранд. Ғайр аз ин, ҷинояткорони ҷавон ба ҳамсолони худ низ таҳдид менамоянд. Омили дигари муҳим хароҷотҳои давлатӣ мебошанд, ки вобаста ба татбиқи ҷазо, аз нав ислоҳ намудани ҷинояткорони ҷавон пас аз адои ҷазо равона карда шудааст. Ҳамин тариқ, мушкилоти нигилизми ҳуқуқӣ ва ҷинояткории наврасону ҷавонон (ҳамчун шакли зуҳури он) ба бисёр соҳаҳои ҳаёти иҷтимоии ҷомеа таъсири манфӣ мерасонанд, аз ин рӯ, онҳо ҳалли фавриро талаб мекунанд.

Зухуроти ҳечангории ҳуқуқӣ ба амнияти аъзои ҷомеа аз ҷиҳати ҷисмонӣ, моддӣ ва инчунин шури ҳуқуқии онҳо таҳдиди воқеӣ мекунад. Шаклҳои харобиовари ҳечангории ҳуқуқӣ ба рушди иҷтимоию фарҳангӣ, маънавӣ, ахлоқӣ ва иқтисодии давлати мо зарари азим мерасонанд. Аз ин рӯ, ҷомеаи муосир ба таври возеҳ ба зарурати объективии ҳалли фаврии ин мушкилоти иҷтимоӣ дар сатҳи ҷумҳуриявӣ рӯ ба рӯ шудааст.

Инчунин, ҷинояткории ноқолиғон ва ҷавонон барои ҷомеа ва давлат таҳдиди ҷиддӣ дорад. Тавре қайд мегардад, задухӯрдҳои гурӯҳӣ ва зухуроти авбошон, кушторҳои пешақӣ пешбинишуда ва таҷовуз ба номус, ки аз ҷониби ҷавонон содир шудаанд, дар аксари маврид

⁴² Ниг.: Сайдулаева Г.Р. Қачрафтории наврасон ва баъзе роҳҳои пешгирии он // Паёми Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон. – № 1 (1). – 2018. – С. 81.

бо сангдилии махсус ва бераҳмӣ амалӣ мегарданд. Коршиносон таъкид мекунанд, ки наврасон дар натиҷаи ҳолатҳои тасодуфӣ, вазъи номусоид дар оила, дар натиҷаи иҷрои номувофиқи масъулияти волидайн дар тарбияи фарзанд, таъсири манфӣ ба онҳо ҷиноят содир мекунанд.

Қаҷравӣҳои манфии ҷавонон ҳам ба ҳуди давлат ва ҳам ба ҷомеа зарари калон мерасонанд ва рушди онҳоро бозмедоранд. Аз ин рӯ, мо ҳадафҳои асосии омӯзиши сабабҳои пайдоиши ҳечангорӣ (нигилизм)-и ҳукукиро дар муҳити ҷавонон ва пешниҳоди маҷмӯи ҷорабиниҳоро оид ба ҳалли ин мушкилоти иҷтимоӣ муайян кардем.

Муҳаққиқон (одатан ҳуқуқшиносон) хусусиятҳои умумии беэҳтиромиро нисбат ба қонун ба назар гирифта, барои ҳалли ин мушкилоти иҷтимоӣ тавсияҳои амалӣ пешниҳод намекунанд.

Маълум аст, ки ҷавонон як манбаи стратегияи ҳар як давлат ва асоси рушди ҷомеа мебошанд. Аз ин рӯ, рушди мусбати давлат аз нақш ва мавқеи ҷавонон дар ҷомеа вобаста аст. Ҳамзамон, сиёсати муассири ҷавонон имкон медиҳад, ки дигаргуниҳои демократӣ, ҳаракат дар роҳи пешрафти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ таъмин карда шаванд.

Нақши иҷтимоии ҷавонон, пеш аз ҳама, тавассути маълумоти онҳо ва алалхусус аз таҳсилоти ҳуқуқӣ муайян карда мешавад. Аммо, дар айни замон, самтҳои нави арзиши насли нав ба вучуд омадаанд, ки боиси содир шудани ҳуқуқвайронкуниҳо мешаванд. Дар айни замон, Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи Конституцияи амалкунанда давлати ҳуқуқбунёд мебошад. Дар давлати ҳуқуқбунёд, инсон ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ арзиши олитарин мебошанд. Аммо, қисми зиёди ҷавонон озодии шахсиро ҳамчун иҷозат қабул мекунанд ва ҳамзамон фаромӯш мекунанд, ки озодии ҳақиқӣ дар якҷоягӣ бо амният ва масъулият амалӣ мешавад. Аз ин рӯ, барои рушди мутавозини шахрвандони ҷавон барномаи мулоҳизакоронаи давлатӣ, дастгирии муносиби иқтисодӣ, дар якҷоягӣ бо тарбияи насли наврас дар рӯҳияи эҳтиром ба қонун зарур аст.

Ҳамин тавр дар натиҷаи таҳлили масъалаи мазкур ба чунин хулосаҳо омадан мумкин аст:

1. Самти асосии мубориза бар зидди паҳн шудани ҳечангорӣ (нигилизм)-и ҳуқуқӣ дар байни ҷавонон тарбияи ҳуқуқии ҷавонон мебошад. Ноил шудан ба ин ҳадаф тавассути зиёд намудани соатҳои таълимии фанҳои ҳуқуқӣ дар барномаҳои таълимии муассисаҳои таълимӣ мумкин аст. Қорӣ намудани фанҳои ҳуқуқӣ дар мактабҳо ба барномаи таълимии сатҳи миёнаи таҳсилот (синфҳои 5-6), инчунин таълими мунтазами онҳо то синфи 11. Дар раванди таҳсил дар мактабҳо, коллечҳо, омӯзишгоҳҳои касбӣ-техникӣ, донишгоҳҳо дар доираи барномаҳои фанҳои ҳуқуқӣ, ҷавонон бояд иттилооти муносири ҳуқуқӣ, дониш ва малақаҳои ҳуқуқии дар ҳаёт заруриро, ки метавонанд дар амал татбиқ кунанд, ба даст оранд.

2. Яке аз ҷораҳои пешгирикунандаи ҳечангорӣ (нигилизм)-и ҳуқуқӣ байни ҷавонон ташкил намудани ташриф ба ҷойҳои боздошту нигоҳдорӣ, алалхусус колонияҳои низоми умумӣ аз ҷониби хонандагони синфҳои болоӣ (9-11) бо мусоидати вазорати адлия ва муассисаҳои ислоҳӣ ба ҳисоб меравад. Ин ҳамчун намунаи равшани он аст, ки нисбат ба ашхоси қонунро вайронкунанда ҷӣ гуна санксияҳо татбиқ карда мешаванд. Инчунин, усули самарабахши пешгирикунандаи ҳечангории ҳуқуқӣ дар он аст, ки ҷавонони синнашон ба 16 расида дар муҳофизаҳои судии маъмурӣ ва ҷиноятӣ иштирок наоянд.

3. Вазифаҳои афзалиятноки давлат дар ин самт ташаккули сиёсати давлатие мебошад, ки ба таъмини сифати ҳифзи ҳуқуқҳои ҷавонон нигаронида шуда бошад. Қадами аввал дар ин самт дастгирии рушди адлияи ноболиғон дар кишвар мебошад. Дар адлияи ноболиғон, бояд ба масъалаҳои аз ҷазо озод намудани ҷинояткорони ноболиғ ва ба тарбияву ислохнамоии онҳо диққати махсус дода шавад. Вазифаи асосии адлияи ноболиғон ин дарёфти сабабҳо ва ангезаҳои рафтори зиддиқонунӣ, иҷтимоӣ ва пешгирии онҳо аз ҳуқуқвайронкунӣ мебошад.

4. Дар васоити ахбори омма ба таври васеъ инъикос кардани масъалаҳои марбут ба ҳуқуқ ва қонунгузорӣ мувофиқи мақсад мебошад. Васоити ахбори омма бояд дар ташаккули фарҳанги ҳуқуқӣ дар ҷомеа ва пеш аз ҳама дар байни ҷавонон саҳм дошта бошанд. Инчунин, ба ақидаи мо эълон намудани яке аз солҳои минбаъда дар сатҳи ҷумҳуриявӣ ҳамчун «Соли

фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон» мувофиқи мақсад мебошад.

5. Дар пешгирии ҳечангорӣ (нигилизм)-и ҳуқуқии ҷавонон татбиқи низоми чорабиниҳои пешгирикунанда, яъне тадбирҳои иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ, педагогӣ ва дигар чорабиниҳо, ки ба муайян ва бартараф кардани сабабҳо ва шароити ташаккули ҳечангории ҳуқуқии ҷавонон нигаронида шудаанд, аҳамияти назаррас доранд. Чунин тадбирҳо, бояд дар якҷоягӣ бо қорҳои пешгирикунандаи инфиродӣ бо ноболиғон ва оилаҳои онҳо, аз ҷониби мақомоти тафтишоти пешакӣ, прокуратура ва суд амалӣ карда шаванд.

6. Барномаи таълим ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рушди фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон санади дорои аҳамияти ғавқулода барои татбиқи нақшаи ҳамаҷониба дар мубориза бо нигилизми ҳуқуқӣ мебошад, ки дар он ба таълими ҳуқуқӣ нақши ҳалкунанда дода мешавад. Аммо, ғайр аз ин ба андешаи мо, то оғози амали барномаи нав бояд мониторинги ҳамаҷонибаи вазъи воқеии ин соҳа гузаронида шавад, ки натиҷаҳои он ҳамчун нуқтаи ибтидоӣ хизмат хоҳанд кард. Бе чунин мониторинг, ҳама гуна фаъолиятҳои таълими ҳуқуқӣ аз муносибати касбӣ берун хоҳанд монд.

Дар айни замон, ошкор намудани роҳҳо ва механизмҳои самарабахши татбиқи тағйиротҳои пешниҳодшуда, ҳисоб кардани хавфҳо ва оқибатҳои эҳтимолии иҷтимоӣ, асоснок кардани таъминоти дахлдори захираҳо ва тадбирҳои пешниҳодгардида зарур аст. Вобаста ба ин, масъалаи зарурати таҳияи механизми амалисозии сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти рушди фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон зарур мебошад, ки он дорои на танҳо рӯйхати пурраи фаъолиятҳо, балки тавсияҳо оид ба шаклҳо, усулҳо ва воситаҳои таълими ҳуқуқӣ бошад.

Адабиёт

1. Исмоилов Ш.М., Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи ҳуқуқ ва давлат. – Душанбе, 2008. – С. .
2. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. – Душанбе: Сино, 2018. – С. 718.
3. Кравченко О.В. Проблемы правовой социализации несовершеннолетних в Республике Таджикистан: теоретический аспект дисс. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2020. – С. 178.
4. Сайдулаева Г.Р. Качрафтории наврасон ва баъзе роҳҳои пешгирии он // Паёми Донишгоҳи технологии Тоҷикистон. – № 1 (1). – 2018. – С. 81 –86.
5. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ аз 22.12.2016.

Сафарова З. муаллими калони кафедраи ҳуқуқи тичоратӣ ва зиддикоррупсионии ДДТТ.
Мавлонзода Ф.У. ассистенти кафедраи ҳуқуқи тичоратӣ ва зиддикоррупсионии ДДТТ

НАЗАРИЯ ВА АМАЛИЯ ДАВЛАТИ ИҶТИМОӢ

Шарҳи мухтасар. Дар маърузаи мазкур назария ва амалия давлати иҷтимоӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, вобаста ба он проблемаҳои мавҷуда ошкор карда мешавад ва моҳияти мавзӯи таҳлилшаванда бо як қатор мисолҳо фаҳмонида мешавад.

Аннотатсия. В этом докладе обсуждаются теория и практика социального государства, раскрываются существующие проблемы и объясняется сущность анализируемого предмета на ряде примеров.

Annotation. This report discusses the theory and practice of the social state, reveals the existing problems and explains the essence of the analyzed subject using a number of examples.

Калидвожаҳо : давлати иҷтимоӣ, давлати нақҷаҳволӣ, режими демократӣ, ҳуқуқҳои иқтисодию-иҷтимоӣ, кӯмакпулиҳо ва нафақа.

Ключевые слова: социальное государство, социальное государство, демократический режим, социально-экономические права, пособия и пенсии.

Key words: social state, social state, democratic regime, socio-economic rights, benefits and pensions.

Мавзуи назарияи давлати иҷтимоӣ дар ҳомаи ҳозира нақши муҳимро дошта, омӯхтан ва таҳлил намудани он муҳим аст. Аслан давлати иҷтимоӣ - чунин давлате мебошад, ки барои тақсими неъматҳои моддиро бо руҳияи адолатпарварӣ ва зиндагӣ арзандаро барои ҳар як фарди ҳома таъмин менамояд. Давлат бояд ба шахсони осебпазири ҳома барои дастрас будани манзил ва хизматрасониҳои тиббӣ, таҳсил, кумакпулиҳо дар ҳолати беморӣ кафолат диҳад ва барои амали намудани он чораҳои муассир андешад.

Дар ҳаҷони муассир ақсарияти давлатҳо худро давлати иҷтимоӣ эълон намуданд ва ин дар санадҳои дохилӣ ва санадҳои байналмилӣ дарҷ гаштааст. Аслан ақидаи давлати иҷтимоӣ таърихи кӯҳан дорад. Сарфи назар аз он, ки ин падида таърихи зиёд дорад ва байни олимони он ақидаи ягона вучуд надорад. Давраи инкишофи ин падида ба миёнаи асрҳои XVII-XIX-ум рост меояд, ки аз тарафи олимони ҳамина давра, аз он ҷумла Ч.Локк, Ш.Монтескье, Ж.Ж.Руссо, Голбах ва Гегел бо пешкаши ақидаҳои инсондустӣ ва адолатпешагӣ ба вуқӯ пайваста буд. Баъдан соли 1850 олимони машҳури олмонӣ Лоренс фон Штейн назарияи давлати иҷтимоиро ба илм дохил намуд. Ба ақидаи олимони мазкур давлат бояд шароити мусоид барои инкишофи шахравндони худ фароҳам оварад. Аввалин маротиба ин амалия дар давлатҳои ғарбӣ (дар охири асри XIX ва аввали XX) пайдо шуда буд. Дар ҳамина давра санадҳо оид ба ҳифз ва таъмини ҳуқуқҳои иҷтимоӣ қабул карда шуда буданд. Нахустин маротиба дар Олмон аз тарафи канслери ин давлат Отто Фон Бисмарк аз тарси ҷорӣ шудани сотсиалистҳо барномаҳои хусусияти иҷтимоӣ доштаи қабул гаштанд. Баъдан дигар ҳукуматдорони давлатҳои мутараққӣ маҷбур шуданд, ки барномаҳои мазкур қабул кунанд. Масалан, дар Олмон соли 1871 Қонун дар бораи суғуртаи давлати иҷтимоӣ барои садаҳои истеҳсолӣ ва суғуртаи тиббӣ ва кумакпулиҳо барои маъҷубон инчунин нафақа қабул гардида буд. Қайд кардан зарур аст, ки ташаккули ва паҳншавии функсияи иҷтимоии давлат дар дигар давлатҳо ба давраи баъди Ҷанги дуҷумлаи ҷаҳонӣ рост омадааст. Бисёр санадҳои байналмилалӣ дар ҳамина давра қабул гардидааст. Масалан, дар банди 1 моддаи 25 Эълонии ҳуқуқи башар ҳуқуқҳои иҷтимоӣ ба ду намуд ҷудо мешаванд:

а) ҳуқуқи ҳар як инсон ба сатҳи зиндагӣ, аз ҷумла ба хурока, либос манзил, ёрии тиббӣ ва хизмати зарури иҷтимоӣ, ки ба ӯ ва оилааш зарур аст;

б) ҳуқуқи ҳар як инсон ба таъминоти иҷтимоӣ дар ҳолати бекорӣ, беморӣ, маъҷубӣ бевағӣ.

Инчунин дигар санади байналмилалӣ, ки ин мавзуро матраҳ мекунад Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, мебошад, ки 16 декабри с. 1966 қабул шудааст.

Оид ба назарияи давлати иҷтимоӣ ба ғайр аз санадҳои байналмилалӣ инчунин дар санадҳои дохилии давлатҳо низ ифода ёфтаанд. Аз он ҷумла, дар Конститутсияҳои Туркия, Шветсия, Олмон, Фаронса, Чопон ва давлатҳои дигар мафҳуми мазкур дарҷ гардианд. Давлатҳои пасошуравӣ баъди ба даст даровардани истиқлолияти давлатӣ аз таҷрибаи давлатҳои дигар истифода намуда мафҳуми давлати иҷтимоиро дар конститутсияи ҳеш мустаҳкам намуданд. Масалан дар конститутсияи кишварамон чунин оварда шудааст: «Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ буда барои ҳар як инсон шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро фароҳам меорад»⁴³.

Бояд дар назар дошт, ки мавзӯи таҳлилшавандаро олимони зиёде. Аз он ҷумла Э.В.Габерелиян, Радионова, Байматов О.В. Мартишин, С.А. Авакян ва дигарҳо қор карда баромадаанд. Қайд кардан зарур аст, ки оид ба мавзӯи дар боло зикршуда баҳси зиёд мавҷуд аст. Метавон ин олимониро ба ду ҷурӯҳ ҷудо намуд: тарафдорон ва муқобилон ин назария. Ба ҷурӯҳи якум олимони равияи сотсиал-демократӣ (В.Абендрот, Х.Риддер ва диг.) мансубанд. Тибқи андешаи ин олимони нақш ва аҳамияти давлати иҷтимоӣ дар ҳаҷони имрӯз хеле бузург аст. Олимони рус С.С. Алексеев мебошад, ки назарияи давлати иҷтимоиро зерин танқид қарор додааст. Тибқи

⁴³⁴³ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 дар райъпурси умумихалқӣ қабул карда шуда буд. Манбаи дастраси http://base.spinfrom.ru/shoqw_doc/2213

назари вай давлати иҷтимоӣ – натиҷаи ҷоннокшави ғайридавллат, пурзуршавии нақши давлат дар ҷомеа буда, дар айни замон муҳолифи иқтисодӣ бозоргонӣ аст.

Ба ақидаи Э.В.Габерлиан моҳияти давлати иҷтимоӣ дар ғасб ва тақсим намудани неъматҳои моддӣ аз як гуруҳи аҳоли ба гуруҳи дигар (аз сарватмандон ба камбизоатон) мебошад. Бо ин тарз ҳуқуқҳои иҷтимоӣ гуруҳи ниёзманд таъмин мегардид.⁴⁴

Ба андешаи О.В.Мартинин давлати иҷтимоӣ барои таъмини адолати иҷтимоӣ дар ҷамъият аз ғайридавллат ҳокимияти сиёсии истифода мебарад. Тибқи назари олими мазкур танҳо дар сурати дахлати бевоситаи давлат ба ҳаёти иқтисодию иҷтимоӣ амалӣ мегардад. Ба ақидаи М.В.Баглай давлати иҷтимоӣ чунин давлате мебошад, ки барои шароити арзандаи зиндагӣ, адолати иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ барои шахрвандони худ ҷораандешӣ мекунад. Аммо ин ҷораҳо нокифоя буда ва андешаи нав лозим аст. Давлат на танҳо қафолати неъматҳои иҷтимоӣ ба категорияи муайяни одамон балки ҳал намудани вазифаҳои умумӣ, яъне таъмини шароити арзанда барои зиндагӣ барои инсон аз руи ҳамаи ҷиҳатҳо аз он ҷумла озодии шахсӣ, ҳуқуқи интихоби сиёсӣ инчунин беҳбуди иқтисодӣ ва ҳоказо, ки вазъияти инсонро ташкил медиҳад. С.А. Авакян мафҳуми давлати иҷтимоиро чунин шарҳ додааст: ин давлате мебошад, ки сиёсати вай барои фароҳам овардани шароити арзанда барои зист ва инкишофи озодонаи шахсӣ равона карда шудааст. Тибқи ақидаи олими мазкур ба ҳуқуқҳои анъанавии иҷтимоӣ инҳо дохил мешавад: ҳуқуқ ба меҳнат, саломатӣ, музди меҳнат ва ғайраҳо⁴⁵.

Ба ақидаи олими дигари рус О.В. Родионова давлати иҷтимоӣ метавонад ҳам дар давлатҳои дорои режими демократӣ ва тоталитари (мисол ИҶШС) мавҷуд бошад. Ба андешаи олими мазкур дар ҷомеаи аграрӣ наметавонад давлати иҷтимоӣ арзи ҳастӣ наояд, дар ҷамъиятҳои индустриалӣ ва баъдиндустриалӣ он метавонад арзи вучуд дошта бошад. Аммо олимони дигар бар он ақидаанд давлате, ки ҳуқуқҳои инсон роиё наметардад, давлатро давлати иҷтимоӣ нест (мисол ИҶШС ва дигар давлатҳои коммунистӣ, ки меҳнат на ҳамчун ҳуқуқ, балки вазифа эътироф мегардид). Моҳияти иҷтимоии давлат дар сиёсати иҷтимоӣ он ифода мегардад. Дар ин мазӯ олимони ватанӣ низ ақидаи худро баён намудаанд. Масалан, профессор Сотиволдиев Р.Ш мафҳуми давлати иҷтимоиро чунин пешкаш намудааст: “давлати иҷтимоӣ-сатҳи баланди иқтисоди давлатдорӣ мебошад, ки дар он ғайридавллати иҷтимоию иқтисодии давлат бо мақсади таъмини шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаи ҳар як инсон тавассути тадбирҳои иҷтимоӣ, танзими давлатии ҳаёти иҷтимоию иқтисодӣ ва инкишофи иқтисоди бозоргонӣ ба роҳ монда мешавад”.⁴⁶

Вобаста ба аломатҳои давлати иҷтимоӣ олимони ақидаҳои гуногун доранд. Аз он ҷумла олимони ватанӣ Сотиволдиев Р.Ш. аломатҳои давлати иҷтимоиро чунин баён намудааст:

1. Дар давлати иҷтимоӣ шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодона ба ҳар як инсон зимни ҳуқуқи озодиҳои инсон, интихоби озодонаи касбу кор, меҳнати озод хоҷагидорӣ, озод, қафолатҳои ҳифзи давлатии иҷтимоӣ, дастгирии иҷтимоӣ, хизмати иҷтимоӣ ғайридавллати иқтисодии давлат таъмин мешавад. Аз ин нуқтаи назар, дар давлати иҷтимоӣ манфиатҳои ҳамаи гурӯҳҳои иҷтимоӣ аҳоли, одамони қобили меҳнат ва одамони ғайри қобили меҳнат ба инobat гирифта мешаванд, эҳтиёҷоти онҳо ба зиндагии арзанда ва инкишофи озодона қонеъ мегардад.

2. Дар давлати иҷтимоӣ ба ҳар як шахси дорои қобили меҳнат имкон дода мешавад, ки бо меҳнати озоди хеш шароити зиндагии арзандашро барои худаш ва аъзои оилаш таъмин наояд. Барои одамони ғайри қобили меҳнат бошад, сатҳи зиндагии арзанда бо роҳи додани нафақа, кӯмакпулии иҷтимоӣ, кӯмаки иҷтимоӣ ва шаклҳои дигари дастгирии иҷтимоии давлат қафолат дода мешавад.

3. Ҳуқуқи озодиҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии шахс якҷоя бо вазифаҳои иҷтимоии давлат қафолат дода мешаванд. Ғайридавллати иҷтимоию иқтисодии давлат бо мақсади таъмини ин ҳуқуқи озодиҳо дар соҳаҳои таъминоти иҷтимоӣ сохтмони манзил, маориф, тандурустӣ, нақлиёт алоқа, ҳифзи меҳнат ва ғ. вусъат меёбад, сиёсати андоз ва бучавӣ баҳри аз нав тақсим намудани даромади миллий амалӣ мешавад.

⁴⁴ Ниг.: В.К.Филатов. Из истории социального государства Россия <https://cyberleninka.ru>

⁴⁵ Ниг.: С.А.Авакян Конституционный лекцион <https://cyberleninka.ru>

⁴⁶ Ниг. Сотиволдиев. Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. Империял Групп. Душанбе 2018 саҳ 303

4. Адолати иҷтимоӣ ва баробарии иҷтимоӣ, ваҳдат ва ҳамкори иҷтимоӣ ,созиши иҷтимоии ҷомеа таъмин мешавад ,равобити судманд ва манфиатбахш дар байни давлат ва иқтисод ,давлат ва бизнес ба роҳ монда мешавад ⁴⁷.

Дар адабиёти илмӣ давлати иҷтимоӣ бинобар гуногун будани сохти ҷамъиятиву иқтисодӣ , навъи давлатдорӣ, идеологӣ, динӣ, бо як чанд усул тасниф карда мешаванд. Яке аз чунин таснифбандӣ аз тарафи олимони Г.А. Риттер ва Роулз пешкаш шудааст .Онҳо давлати иҷтимоиро бо 3 модел ҷудо намуданд:

1. Давлати позитивӣ (ИМА) чунин давлате мебошад, ки дар он давлат ба иқтисодиёт ва таъминоти иҷтимоӣ даҳлати кам намуда, биёртар барои ҳифзи манфиатҳои кооперативӣ ва ҷимояи фардикунонӣ нигаронида шудааст.

2. Дар давлати иҷтимоии хусусӣ (Британияи Кабир) барои шаҳрвандони худ ҳадди камтарин дараҷаи зиндагӣ ва имконияти баробарро кафолат медиҳад. Дар ин маврид сиёсати иҷтимоии давлат ҳамчун воситаи таъмини шаҳрвандон бо кор ва хизматрасониҳои тиббӣ, таҳсил арзёбӣ мегардад .

3. Давлати неқӯаҳволӣ (Нидерландия) ин як намуди давлате мебошад, ки дар он ҳадди камтарини дараҷаи зиндагӣ ва баландтарин дараҷаи даромадро муайян кара мешавад.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда

- 1.Сотиволдиев Р.Ш Назарияи давлат ва ҳуқуқ «Империял Групп» 2018. с 296
- 2.Сотиволдиев Р.Ш.Назарияи ҳуқуқ ва давлат «Империял Групп»2008 .с265
- 3.В.К.Филатов.Из истории социального государства в России. <https://cyberleninka.ru>
- 4.Василевич С.Г.Понятие сущность социального государства. <https://cyberleninka.ru>
- 5.Лукшин.О.В. Социальное государство : понятие ,развитие и реализация идеи <https://moluch.ru/conf/Law/archive>
- 6.Малышев М.А., Малышева Н.С. Проблемы формирования социального государства в России. <https://cyberleninka.ru>

Махмадхонов Т., дотсенти кафедраи
ҳуқуқи тижоратӣ ва зиддикоррупсионӣ

ОИД БА МАФҲУМ ВА ЯКЕ АЗ ЗАМИНАҲОИ ҲУҚУҚИЮ ИҚТИСОДИИ ПАЙДОИШИ ШАРТНОМАИ ИДОРАИ БА БОВАРӢ АСОСӢФТАИ МОЛУ МУЛК

Калидвожаҳо: моликияти хусусӣ, иқтисодиёти бозорӣ, идораи молу мулк, шартномаи идораи ба боварӣ асосёфтаи молу мулк, низоми ҳуқуқи англо-америкой, Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Аннотатсия

Дар мақолаи пешниҳодгардида дар бораи заминаҳои ҳуқуқӣ ва иқтисодии пайдоиши шартномаи идораи ба боварӣ асосёфтаи молу мулк сухан меравад. Яке аз заминаҳои пайдоиши шартномаи мазкур муқаррар шудани моликияти хусусӣ ва пойдор гардидани иқтисодиёти бозорӣ аст. Дар мақолаи фақат масъалаҳои мафҳум ва асосҳои пайдоиши шартномаи идораи ба боварӣ асосёфтаи молу таҳлил карда мешаванд.

Рушди муносибатҳои шартномавӣ ва пайдо шудани шартномаҳои нав, тағйир ёфтани мазмуни баъзе созишномаҳои пешина ба устувор гардидани иқтисодиёти бозорӣ ва гуногуншаклии моликият, аз ҷумла, моликияти хусусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вобастагии сахт дорад.

Дар баробари инкишофи иқтисоди бозорӣ аҳамияти шартнома ҳамчун воситаи муҳими фаъолияти хоҷагидорӣ пайваста меафзояд. Дар Паёми наватии Президенти

⁴⁷47 Ниг .Сотиволдиев Р.Ш.Назарияи давлат ва ҳуқуқ .Империял групп.Душанбе 2018 сах

Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Соли маърифати ҳуқуқӣ “ эълон гардидани соли 2024 соҳибкорон ва ташкилотҳоро вазифадор месозад, ки ба бастан ва иҷрои шартномаҳои маданӣ эътибори ҷиддӣ диҳанд.

Дар натиҷаи ин омилҳо моликияти хусусӣ дар низоми муносибатҳои иқтисодии ҷомеа торафт мавқеи асосиро ишғол намуда, озодии шартномаҳои маданиро таъмин намуда, барои зиёд гардидани амволи шахрвандон ва идораи он замина муҳайё намуд. Ин ҳама субъектҳои фаъолияти соҳибкориро барои истеҳсоли неъматҳои моддӣ, фурӯши он ва идораи амвол бештар ҳавасманд мегардонад. Бо сабаби зиёд шудани объектҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ва фаъол гардидани субъектҳои ҳуқуқии соҳибкорӣ ва тичоратӣ барои шартномаи идораи ба боварӣ асосёфтаи молу мулк зарурат пайдо шуд. Ниҳоят, яке аз сабабҳои дигари аҳамиятнок шудани шартнома он аст, ки шумораи корхонаҳои давлатӣ то дараҷае кам гардид⁴⁸.

Яке аз шартномаҳои, ки барои идораи амвол равона гардидааст, шартномаи идораи ба боварӣ асосёфтаи молу мулк мебошад.

Шартномаи зикргардида дар конунгузории маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таърихи зиёде надорад. Шартномаи идораи ба боварӣ асосёфтаи молу мулк баъди қабули қисми дуюми Кодекси гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон (11 декабри соли 1999) ба конунгузории маданӣ ворид гардид⁴⁹. Бояд қайд кард, ки шартномаи ёдоваршуда дар асоси қолаби шартномаи иҷора коркард шуда, барои амалиёти такроршавандаи субъектҳои ҳуқуқӣ ва ба муҳлати нисбатан дароз пешбинӣ шудааст.

Асосан, сарчашмаи пайдоиши шартномаи идораи ба боварӣ асосёфтаи молу мулк конунгузории низоми ҳуқуқии англо-америкой мебошад. Дар низоми ҳуқуқии мазкур нақши конунгузории Англия назаррас аст. Дар ҳақиқат, пайдоиши институти шартномаи идораи ба боварӣ асосёфтаи молу мулк ба Қонуни Англия “ Дар бораи истифода (траст)”, ки соли 1535 қабул гардида буд, вобастагии сахт дорад⁵⁰.

Бояд таъкид кард, ки дар давраи Шуравӣ баъзе унсурҳои шартномаи идораи ба боварӣ асосёфтаи молу мулк дар конунгузории гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷуд буд, вале ҳамчун шартномаи мустақил шуморида наменшуд⁵¹.

Асосҳои ба вучуд омадани идораи ба боварӣ асосёфтаи молу мулк гуногун буда, онҳо дар моддаи 1119 Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян гардидаанд. Мутобиқи меъёри моддаи мазкури Кодекси номбаргардида идораи ба боварӣ асосёфтаи молу мулк бо асосҳои зерин ба вучуд меояд: шартномаи идораи ба боварӣ асосёфтаи молу мулк, ки байни муассис ва идоракунандаи ваколатдор баста шудааст, васиятномае, ки дар он иҷрокунандаи васиятнома таъин гардидааст, санади судӣ, қарор дар бораи муқаррар намудани идораи молу мулки шахси тахти васоят ва парасторӣ қарордошта ва дар ҳолатҳои дигари муқаррарнамудаи қонун.

Хотиррасон намудан лозим аст, ки мафҳуми идора қардан маънои роҳбарӣ қардан, сарварӣ намуданро ифода менамояд. Идораи молу мулк маънои роҳбарӣ намуданро ба амволи муайян дорад, ки бо мақсади ғоида гирифтани ӯ дигар мақсадҳо амалӣ карда мешавад⁵². Идоракунандаи молу мулк барои роҳбарӣ масъул буда, нисбати пурмахсул истифодабарии ин моликият тадбирҳои андешида, ҳифзи амволро таъмин мекунад.

Агар Кодекси гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистонро, ки ҳоло аз эътибор соқит шудааст, ба Кодекси маданияи амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (24 декабри соли 2022) муқоиса

⁴⁸ Гражданское право. В 2 т. Том II . Полутом I. Учебник /Отв. ред. Е.А.Суханов.-М.: «Изд. БЕК»,2003.-С.296.

⁴⁹ Кодекси гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисми 2 аз 11 декабри соли 1999// АМО Ҷумҳурии Тоҷикистон. -1999.-№ 12. -М. 323.

⁵⁰ Бушев А. Ю., Макарова А. О., Попондопуло В.Ф. Коммерческое право зарубежных стран.Уч. пос./ под общ. ред. В.Ф.Попондопуло .-СПб: Питер, 2004.-С. 175.

⁵¹ Гражданское право: учебник: в 3 т. Том 2 . /Отв. ред. А.П.Сергеев, Ю.К. Толстой.-М.: Проспект, 2011.- С.116.

⁵² Брагинский М.И, Витрянский В.В. Договорное право. Книга вторая. -Москва, 2000.

намоем, мушоҳида кардан мумкин аст, ки дар танзими шартномаи идораи ба боварӣ асосёфтаи молу мулк фарқияти зиёде ба назар намерасад.

Дар Кодекси граждани Чумҳурии Тоҷикистон (соли 1999) шартномаи мавриди назар «Шартномаи идораи ба боварӣ асосёфтаи амвол» номгузорӣ карда шудааст. Дар Кодекси мадания амалкунандаи Чумҳурии Тоҷикистон созишномаи мазкур «Шартномаи идораи ба боварӣ асосёфтаи молу мулк» номида шудааст, яъне ба ҷои калимаи «амвол» ибори «молу мулк» омадааст, ки мазмунан аз ҳамдигар фарқе надоранд.

Дар таърифи шартномаи идораи ба боварӣ асосёфтаи молу мулк низ фарқияти калон дида намешавад. Кодекси граждани Чумҳурии Тоҷикистон (соли 1999) дар моддаи 943 ба шартнома чунин таъриф додааст: Тибқи шартномаи ба боварӣ асосёфтаи амвол як тараф (муассиси идора) ба тарафи дигар (сардори ваколатдор) барои муҳлати муайян барои идораи ба боварӣ асосёфта амвол медиҳад ва тарафи дигар уҳдадор мешавад, ки идораи ин амволро ба манфиати муассиси идора ӯ шахси зикрнамудаи он (бадастоварандаи ғоида) анҷом диҳад.

Кодекси мадания амалкунандаи Чумҳурии Тоҷикистон (24 декабри соли 2022) созишномаи мазкурро чунин тавсиф намудааст: Мувофиқи шартномаи идораи ба боварӣ асосёфтаи молу мулк як тараф (муассиси идора) ба тарафи дигар (идоракунандаи ваколатдор) ба муҳлати муайян барои идораи ба боварӣ асосёфта молу мулк медиҳад ва тарафи дигар уҳдадор мешавад идораи ин молу мулкро ба манфиати муассиси идора ӯ шахси зикрнамудаи он (бадастоварандаи ғоида) анҷом диҳад (моддаи 1117).

Агар таърифҳои овардашударо ба ҳамдигар муқоиса кунем, баръало равшан мешавад, ки мазмун ҳар ду таъриф аз ҷиҳати мазмун ба ҳамдигар монанд мебошанд, фақат дар Кодекси мадания амалкунандаи Чумҳурии Тоҷикистон (24 декабри соли 2022) таърифи додашуда нисбатан кӯтоҳу суфта мебошад.

Дар Кодекси граждани Чумҳурии Тоҷикистон (соли 1999) барои танзими муносибатҳои, ки аз шартномаи ба боварӣ асосёфтаи амвол ба вучуд меоянд, моддаҳои 943-957, яъне ҳамагӣ 15 модда бахшида шудааст.

Дар Кодекси мадания амалкунандаи Чумҳурии Тоҷикистон (24 декабри соли 2022) барои танзими ҳуқуқи шартномаи ба боварӣ асосёфтаи молу мулк моддаҳои 1117-1131, яъне ҳамагӣ 15 модда муқаррар гардидааст. Тавре ки аз миқдори моддаҳои санадҳои нишондодашуда мушоҳида мегардад, дар ҳар ду санади меъёрии ҳуқуқӣ онҳо баробар мебошанд.

Мазмун, мундариҷа ва муқоисаи меъёрҳои ҳуқуқи моддаҳои Кодекси граждани Чумҳурии Тоҷикистон (соли 1999) ва Кодекси мадания амалкунандаи Чумҳурии Тоҷикистон (24 декабри соли 2022) нишон медиҳанд, ки дар ҳар ду Кодекс ҳам танзими ҳуқуқи шартномаи ба боварӣ асосёфтаи молу мулк дуруст анҷом дода шудааст.

Аз таърифи ҳуқуқи шартномаи ба боварӣ асосёфтаи молу мулк моддаи 1117 Кодекси мадания амалкунандаи Чумҳурии Тоҷикистон (24 декабри соли 2022) бармеояд, яке аз мақсадҳои асосии бастани шартнома аз тарафи муассиси идора ба муҳлати муайян барои идораи ба боварӣ асосёфта додани молу мулк аст. Дар ҳақиқат, ташкилотҳо ва соҳибкорони инфиродӣ ҳуқуқ доранд, ки барои идора молу мулкҳои худро ба дигар шахс диҳанд.

Шартномаи идораи ба боварӣ асосёфтаи молу мулк ба дигар шартномаҳо монанд бошад ҳам, дар навбати худ аломатҳои фарқкунандаи худро низ дорад. Шартномаи идораи ба боварӣ асосёфтаи молу мулк ба шартномаи супориш монанд аст. Таърифи шартномаи супориш дар моддаи 1085 Кодекси мадания Чумҳурии Тоҷикистон чунин оварда шудааст: Мувофиқи шартномаи супориш як тараф (вакил) уҳдадор мешавад аз ном ва аз ҳисоби тарафи дигар (ваколатдиҳанда) амали муайяни ҳуқуқиро анҷом диҳад. Вобаста ба аҳде, ки вакил анҷом медиҳад, ҳуқуқ ва уҳдадорихоро бевосита ваколатдиҳанда пайдо мекунад.

Шартномаи идораи ба боварӣ асосёфтаи молу мулк ба шартномаи комиссия монандӣ дорад. Таърифи шартномаи комиссия дар моддаи 1094 Кодекси мадания Чумҳурии Тоҷикистон ба тариқи зайл омадааст: Мутобиқи шартномаи комиссия як тараф (комиссионер)

ухдадор мешавад, ки бо супориши тарафи дигар (комитент) бо подош як ё якчанд аҳдро аз номи худ, вале аз ҳисоби комитент анҷом диҳад⁵³.

Чӣ тавре ки аз мазмуни моддаи зикргардида аён аст, дар ҳар ду шартнома супориши тарафи дигар иҷро карда мешавад. Агар дар шартномаи комиссия комиссиянер бо супориши тарафи дигар (комитент) бо подош як ё якчанд аҳдро аз номи худ, вале аз ҳисоби комитент анҷом диҳад, вале дар шартномаи идораи ба боварӣ асосёфтаи молу мулк иҷи иҷрокунандаи ваколатдор аз номи худ баромад намуда, на танҳо аҳд, балки тамоми амалҳои анҷом медиҳад⁵⁴.

Дар ҳар ду шартнома ба тарафи дигар молу мулк дода мешавад. Агар дар шартномаи супориш вакил танҳо амалҳои муайяни ҳукукиро анҷом диҳад, дар шартномаи идораи ба боварӣ асосёфтаи молу мулк сардори ваколатдор аз номи худ баромад намуда, ҳам амали муайяни ҳукукӣ ва ҳам амали муайяни воқеиро анҷом медиҳад.

Хулоса, тавре қайд карда шуд, асоси ба вучуд омадани шартномаи ба боварӣ асосёфтаи амвол гузаштани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муносибатҳои бозорӣ ва муқаррар гардидани моликияти хусусӣ аст.

Сарчашмаҳои истифодашуда

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе, 2016.
2. Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022//
Сайти Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. [http:// www.mmk. Tj](http://www.mmk.tj).
3. Кодекси гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисми 2 аз 11 декабри соли 1999// АМО Ҷумҳурии Тоҷикистон. -1999.-№ 12. -М. 323.
4. Бушев А. Ю., Макарова А. О., Попондопуло В.Ф. Коммерческое право зарубежных стран. Уч. пос./ под общ. ред. В.Ф.Попондопуло. -СПб: Питер, 2004.-288 с.
5. Брагинский М.И, Витрянский В.В. Договорное право. Книга вторая. -Москва, 2000.
6. Гражданское право. В 2 т. Том II. Полуттом I. Учебник /Отв. ред. Е.А.Суханов.-М.: «Изд. БЕК», 2003.-543 с.
7. Гражданское право: учебник: в 3 т. Том 2. /Отв. ред. А.П.Сергеев, Ю.К. Толстой.-М.: Проспект, 2011.-848 с.
8. Ҳукуки гражданин. Қисми II. Китоби дарсӣ / Дар зери таҳрири М.А. Маҳмудов. -Душанбе: Эр-граф, 2007. -508 с.

Маҳмадхонов Т.

дотсенти кафедраи ҳукуки тичоратӣ ва зиддикоррупсионӣ

БАЪЗЕ МУЛОҲИЗАҲО ДАР БОРАИ ОБЪЕКТИ ШАРТНОМАИ ХАРИДИ МАҲСУЛОТИ КИШОВАРЗӢ

Калидвожаҳо: мафҳуми шартномаи хариди маҳсулоти кишоварзӣ, истехсолкунандаи маҳсулоти кишоварзӣ, маҳсулоттайёркунандаи маҳсулоти кишоварзӣ, объекти шартномаи хариди маҳсулоти кишоварзӣ, маҳсулоти шартномаи хариди маҳсулоти кишоварзӣ, нархи маҳсулот, муҳлати супоридани маҳсулот.

Аннотатсия

Мавзуи мақолаи пешниҳодгардида объекти шартномаи хариди маҳсулоти кишоварзӣ мебошад. Шартномаи хариди маҳсулоти кишоварзӣ дар асоси Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон як намуди шарномаи хариду фурӯш мебошад, Шартномаи мазкур ба мисли

⁵³ Комиссионер (лот.) миёнараве, ки аз номи худ амал мекунад. Комитент (лот.) маънои супоришдиҳандаро дорад.

⁵⁴ Сарбаш С.В. Исполнение договорного обязательства. - Москва, 2005. -С.179.

шартномаи маҳсулотсупорӣ ба қатори шартномаҳои консенсуалӣ, музднок ва дучониба мансуб аст. Объекти шартномаи хариди маҳсулоти кишоварзӣ маҳсулоти гуногуни кишоварзӣ аст, ки аз замин рӯёнида ва аз ҳайвонот гирифта мешаванд.

Шартномаи хариди маҳсулоти кишоварзӣ мутобиқи Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон як намуди шарномаи хариду фурӯш ҳисоб мешавад, зеро дар ин шартнома унсурҳои хариду фурӯш пурра мавҷуд аст. Шартномаи хариди маҳсулоти кишоварзӣ бештар ба шартномаи маҳсулотсупорӣ шабоҳат дорад.

Ба мисли шартномаи маҳсулотсупорӣ тарафҳои шартномаи хариди маҳсулоти кишоварзӣ танҳо соҳибкорон, ё ташкилотҳои соҳибкорӣ амал карда метавонанд, зеро шаҳрвандон чунин шартномаро намебанданд, воқеан, ба бастани ин шартнома зарурат ҳам надоранд.

Шартномаҳои мазкур ба муҳлати дароз имзо карда мешаванд, зеро объекти ин созишномаҳо аз амалиёте иборат аст, ки вақти зиёдеро талаб менамоянд. Шартномаи маҳсулотсупорӣ, ба маҳсулоте баста мешавад, ки тайёр нест, ё ба гирифтани ин маҳсулот бо теъдоди зиёд имконият вучуд надорад. Маҳсулоте, ки тибқи шартномаи хариди маҳсулоти кишоварзӣ бояд ба харидор супорида шавад, низ дар мавсими муайян омода мегардад. Монандии шартномаи хариди маҳсулоти кишоварзӣ ба шартномаи маҳсулотсупорӣ боз дар он зоҳир мегардад, ки маҳсулоти ҳар ду шартнома то андозае дар асоси нақша ё речаи муайян тайёр карда мешавад.

Бо вучуди ин монандиҳо шартномаи хариди маҳсулоти кишоварзӣ аз шартномаи маҳсулотсупорӣ бо номи унсурҳои асосии худ, аз ҷумла бо мавзӯ, субъект, объект ва мавзӯи худ фарқ менамояд.

Монандии шартномаи номбаргардида ба намудҳои шартномаи хариду фурӯш дар ин аст, шартномаи хариди маҳсулоти кишоварзӣ ба силсилаи созишномаҳо оид ба фурӯши мол дохил мешавад⁵⁵.

Қайд кардан лозим аст, ки гузариш ба муносибатҳои иқтисодӣ бозорӣ ба мазмун ва моҳияти шартномаи хариди маҳсулоти кишоварзӣ ба кулلى таъсир намуд, аввалан, хоҷагиҳои пешинаи кишоварзӣ (совхоз, колхоз) ки низомии мустаҳками иқтисодӣ доштанд, барҳам дода шуданд. Ба ҷойи совхозу колхозҳо ташкилотҳои нави кишоварзӣ ба монанди хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), кооперативҳо, ҷамъияти саҳомӣ ва м.и. ташкил гардиданд.

Вобаста ба ин Кодекси нави маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон тағйиротҳои ҳуқуқ-иқтисодии шартномаро ба назар гирифта, барои танзими он моддаҳои 623-626-ро ҷудо намудааст. Шартномаи хариди маҳсулоти кишоварзӣ ба мисли шартномаи маҳсулотсупорӣ ба қатори шартномаҳои консенсуалӣ, музднок ва дучониба мансуб аст.

Мафҳуми шартномаи хариди маҳсулоти кишоварзӣ дар моддаи 623 Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тариқи зайл дода шудааст: Мутобиқи шартномаи хариди маҳсулоти кишоварзӣ истеҳсолкунандаи маҳсулоти кишоварзӣ уҳдадор мешавад, ки дар муҳлатҳои муқарраршуда ба маҳсулоттайёркунанда - шахсе, ки харидории чунин маҳсулотро анҷом медиҳад, барои коркард ё фурӯш маҳсулоти кишоварзӣ супорад ва маҳсулоттайёркунанда уҳдадор мешавад, ки ин маҳсулотро қабул кунад ва дар муҳлатҳои шартшуда бо нархи муайян онро пардохт намояд.

Тарафҳои шартномаи хариди маҳсулоти кишоварзӣ фурӯшанда-истеҳсолкунандаи маҳсулоти кишоварзӣ ва харидор-маҳсулоттайёркунанда номида мешаванд. Ба сифати истеҳсолкунандаи маҳсулоти кишоварзӣ ва харидор бештар субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ, яъне хоҷагиҳои деҳқонӣ (соҳибкоронӣ инфиродӣ) ва ташкилотҳои кишоварзии соҳибкорӣ буда метавонанд.

Объекти шартномаи хариди маҳсулоти кишоварзӣ маҳсулоти гуногуни кишоварзӣ аст, ки аз замин рӯёнида ва аз ҳайвонот гирифта мешаванд. Пахта, гандум, сабзавот, мева, гӯшт,

⁵⁵ Маҳмадхонов Т. Шартномаҳои граҷданӣ. Маводи таълимӣ. -Душанбе: Озар, 2015.-С.32.

равған, пашм ва ғайра аз ҷумлаи чунин маҳсулотанд, ки ба сифати объекти шартномаи хариди маҳсулоти кишоварзӣ буда метавонанд.

Маҳсулоти кишоварзӣ, асосан, барои коркард аз тарафи маҳсулоттайёркунанда харида мешавад, масалан, гандум, шолӣ, пахта ва ғайра бояд дар корхонаҳои саноатӣ коркард шаванд. Баъзе маҳсулоти кишоварзӣ бе коркарди санотӣ аз тарафи маҳсулоттайёркунанда ба фурӯш бароварда мешаванд, ба мисли мева, сабзавот, тарбуз ва м. и. Маҳсулоте, ки коркард карда шудааст, объекти шартномаи хариди маҳсулоти кишоварзӣ буда наметавонад. Бо ин аломат шартномаи хариди маҳсулоти кишоварзӣ аз шартномаи маҳсулотсупорӣ фарқ менамояд.

Бояд зикр кард, ки мафҳуми маҳсулоти кишоварзӣ на ҳамаи объектҳои шартномаро дар бар мегирад. Масалан, супоридани меваҳои кӯҳӣ, растаниҳои доруворӣ, моҳии аз дарё гирифташуда ва ғайра низ дар асоси шартномаи хариди маҳсулоти кишоварзӣ сурат мегирад, ки ба маҳсулоти кишоварзӣ дохил намешаванд, зеро дар парвариши онҳо меҳнати инсон сарф намегардад.

Ба фикри баъзе тадқиқотчиён, ҳангоми муайян кардани объекти шартномаи хариди маҳсулоти кишоварзӣ ду омил бояд ба эътибор гирифта шавад. Аввалан, маҳсулоти шартнома предмете аст, ки тавассути усули агротехникӣ ва зоотехникӣ аз манбаи муайян ҳосил мегардад, сониян, объекти шартнома маҳсулоте аст, ки дар асоси омилҳои табиӣ ҳосил шудааст⁵⁶.

Чи тавре ки маълум аст, дар хариди меваҳои кӯҳӣ, растаниҳои доруворӣ, моҳии аз дарё гирифташуд ва ғайра омили асосӣ, яъне меҳнати инсон ва усули агротехникию зоотехникӣ истифода намегарданд.

Шартномаи хариди маҳсулоти кишоварзӣ, тавре ки қайд гардид, ҳамеша ба мисли шартномаи маҳсулотсупорӣ ба маҳсулоти нотайёр имзо карда мешавад, яъне маҳсулоте, ки объекти шартномаи хариди маҳсулоти кишоварзӣ аст, дар муддати даркорӣ парвариш карда, дар мавсими муайян ба даст оварда мешавад. Як монандии шартномаи хариди маҳсулоти кишоварзӣ ба шартномаи маҳсулотсупорӣ дар ҳамин мушоҳида мегардад.

Шартномаи хариди маҳсулоти кишоварзӣ хусусияти таваккалӣ низ дорад, зеро истехсолкунандаи маҳсулот барои пурра иҷро гардидани уҳдадорихои гирифтааш ба таври қатъӣ қафолат дода наметавонад, зеро истехсоли маҳсулоти кишоварзӣ аввалан, ниҳоят меҳнатталаб буда, сониян, ба обу ҳаво, шароит ва дигар омилҳои табиӣ саҳт вобастагӣ дорад. Аз ин нуқтаи назар, дар ҳамаи шартномаҳое, ки хариди маҳсулоти кишоварзиро пешбинӣ менамоянд, муқаррар кардани меёрҳо оид ба ҳодисаҳои фавқулоддаи табиӣ аз аҳамият ҳолӣ нестанд.

Маҳсулоти шартномаи хариди маҳсулоти кишоварзӣ бо нархи муайян фурӯхта мешавад.

Ҳангоми бастанӣ шартнома пешпардохти арзиши маҳсулот, таъмини фурӯшанда ба маводҳои лозима ва дигар тадбирҳо мумкин аст, пешбинӣ карда шаванд.

Зарурати пешбинӣ намудани шартҳо оид ба масъалаи зикргардида дар он аст, ки аксарияти хоҷагиҳои кишоварзӣ маблағи лозима надоранд. Зиёда аз ин, парвариш кардани маҳсулоти кишоварзӣ меҳнати дуру дароз ва маблағҳои пулиро моли зиёдеро тақозо менамояд⁵⁷.

Муҳлати супоридани маҳсулот дар созишномаи шартномаи хариди маҳсулоти кишоварзӣ ҳеле муҳим аст. Ҳарчанд ки дар шартнома муҳлати супориши маҳсулот муайян мегардад, вале аниқ намудан рӯзҳои супориши маҳсулот ҳеле душвор мебошад, бинобар ин масъулияти фурӯшандаро оиди дертар супоридани маҳсулот ба харидор мувофиқи шартномаи маҳсулотсупорӣ муқаррар кардан мувофиқи мақсад нест. Албатта, дар аксарияти мавридҳо муҳлати дар шартнома нишон додашуда, ба муҳлати иҷрои воқеӣ мумкин рост наояд. Ҳамаи

⁵⁶ Гражданское право. Учебник. В 3 Т. Т.2 / Отв. ред. А.П.Сергеев и Ю.К. Толстой. -М.: «Изд. Проспект». -С.86.

⁵⁷ Маҳмадхонов Т. Лексияҳо аз ҳуқуқи тичорат. Маводи таълимӣ. -Душанбе: Озар, 2011.- -С.314.

ин чихатҳо бояд ҳангоми бастанӣ шарномаи хариди маҳсулоти кишоварзӣ аз тарафи харидор ва фурӯшанда ба инобат гирифта шаванд.

Ба фикри мо, ҳангоми истифодаи меъёрҳои ба шартномаи маҳсулотсупорӣ дахлдошта бояд хусусияти шартномаи хариди маҳсулоти кишоварзӣ ҳатман ба назар гирифта шавад.

Ҳангоми кам супоридани маҳсулот, харидор ҳуқуқ дорад, теъдоди боқимондари талаб намояд, ё аз гирифтани маҳсулоти боқимонда даст кашада, маблағи онро напардозад. Дар ин маврид қонун ба харидор имконият медиҳад, ки товори зарари расонидашударо аз истеҳсолкунандаи маҳсулоти кишоварзӣ рӯёнад.

Ба ақидаи мо, ҳангоми муайян кардани масъулияти тарафҳо, хусусият ва объекти ҳар як шартномаи хариди маҳсулоти кишоварзиро ба эътибор гирифтани зарур аст.

Дар шартнома ҳамчунин муайян кардани ҷавобгарии истеҳсолкунанда ҳангоми вайрон кардани вақти супоридани маҳсулот баҳсноқ мебошад, бинобар ин бояд ҳолатҳои гуногун, аз ҷумла боду ҳаво, ҳодисаҳои нохуши табиӣ ва м.и. ба эътибор гирифта шавад⁵⁸.

танзими ҳуқуқи шартномаи хариди маҳсулоти кишоварзӣ дигар масъалаҳои ҳастанд, ки ба инобат гирифта нашудаанд. Ба ақидаи мо, муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки оид ба шартномаи хариди маҳсулоти кишоварзӣ ба вуҷуд меоянд, бояд ба санади махсуси меъёрии ҳуқуқӣ ба тартиб дароварда шаванд, зеро масъалаҳои бисёре ҳастанд, ки онҳо дар Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳалли худро наёфтаанд.

Сарчашмаҳои истифодашуда

1. Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022// Сайти Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. [http:// www.mmk. Tj](http://www.mmk.tj).
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хариди давлатии мол, кор ва хизматрасонӣ» аз 3 июни соли 2006 // АМО. Ҷумҳурии Тоҷикистон. -2006.- №3. -М.158.
3. Гражданское право. Учебник. В 3 Т. Т.2 / Отв. ред. А.П.Сергеев и Ю.К. Толстой. -М.: «Изд. Проспект», -2008. - 848 с.
4. Пугинский Б.И. Коммерческое право России. - М.: «Изд. Зерцало», 2008. -350 с.
5. Маҳмадхонов Т. Шартномаҳои граждани. Маводи таълимӣ. -Душанбе: Озар, 2015.-187 с.
6. Маҳмадхонов Т. Лексияҳо аз ҳуқуқи тиҷорат. Маводи таълимӣ. -Душанбе: Озар, 2011.- 474 с.

Маҳмадхонов Т.

дотсенти кафедраи ҳуқуқи тиҷоратӣ ва зиддикоррупсионӣ

ШАРТНОМАИ ХИЗМАТРАСОНИИ АУДИТОРӢ ВА ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ ОН

Калидвожаҳо: аудит, танзими ҳуқуқи аудит, аудитор, фаъолияти аудиторӣ, мафҳуми фаъолияти аудиторӣ, аудитори инфиродӣ, ташкилоти аудиторӣ, шартномаи хизматрасонии аудиторӣ, санчиши баҳисобгирии муҳосибӣ, унсурҳои шартномаи хизматрасонии аудиторӣ, мазмуни шартномаи хизматрасонии аудиторӣ.

Аннотатсия

Шартномаи хизматрасонии аудиторӣ ва танзими ҳуқуқи он яке аз мавзӯҳои мубрами илми соҳибкорӣ мебошад. Равшани андохтан ба мазуну мундариҷаи созишномаи мазкур аҳамияти назариявӣ ва амалии калонро доро аст. Мутаассифона, оид ба шартномаи хизматрасонии аудиторӣ дар қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон на ҳамаи масоил танзим карда шудаанд.

⁵⁸ Пугинский Б.И. Коммерческое право России. - М.: «Изд. Зерцало», 2008. -С.182.

Иқтисоди бозорӣ сабаб ва заминаи ба вучуд омадани фаъолияти соҳибкорӣ гардид. Соҳибкорӣ соҳаҳои гуногун дошта, яке аз онҳо фаъолияти аудиторӣ аст. Калимаи аудит аз забони латинӣ гирифта шуда, ба забони тоҷикӣ «вай гӯш мекунад» ё «шунаванда» тарҷума мешавад.

Дар асрҳои миёна аудитор гуфта, хизматчиеро мегуфтанд, ки ҳисоботи мансабдоронро, ки ба таври даҳонӣ пешниҳод карда мешуд, гӯш мекард. Дар Россия рутбаи аудитор аз тарафи Пётри 1 муқаррар шуда буд, ки ҳамчун муфаттиши ҳарбӣ баҳсҳои молумулкиро дар артиш дида мебаромад⁵⁹.

Аудит ҳамчун институти мустақили тафтишотии молиявӣ соли 1844 дар Англия, соли 1867 дар Франция ва соли 1937 дар ИМА пайдо гардид. Давраи шуравӣ азбаски ҳамаи ваколатҳои тафтишотиро дар дасти давлат муттаҳид намуда буд, ба чунин мақоми мустақили тафтишкунандаи молиявӣ эҳтиёҷ надошт. Аз ин рӯ, ба аудит ҳамчун институти нави ҳуқуқӣ дар давраи иқтисоди бозорӣ зарурат пайдо гардид⁶⁰.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асоси танзими ҳуқуқии аудиторро Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ» аз 22 июли соли 2013⁶¹ ташкил медиҳад. Мутобиқи моддаи 1 Қонуни мазкур аудит санҷише аст, ки дар асоси шартнома бо дархости фармоишгар аз тарафи аудитори инфиродӣ ё ташкилоти аудиторӣ мутобиқи стандартҳои аудит, бо мақсади изҳор намудани ақидаи мустақил оид ба саҳеҳӣ ва мутобиқати ҳисоботи молиявӣ ва дигар иттилооти марбут ба ҳисоботи молиявӣ ба талаботи стандартҳои байналмилалӣ ё стандартҳои миллии ҳисобдорӣ гузаронида мешавад.

Фаъолияти аудиторӣ фаъолияти соҳибкориест, ки оид ба гузаронидани аудит ва дигар хизматрасонии вобаста ба он аз тарафи аудитори инфиродӣ ё ташкилоти аудиторӣ амалӣ мегардад⁶². Дар баробари доштани аломатҳои фаъолияти соҳибкорӣ фаъолияти аудиторӣ ҳамчунин нишонаҳои касбият дорад, ки ба тахассуси муайяни шахрвандон алоқаманд аст⁶³.

Хизматрасонии аудиторӣ фаъолияти гуногунро дар бар мегирад, ки аз ҳама муҳимашон инҳоянд: таҳлили фаъолияти молиявӣ-ҳочагии ташкилотҳои тиҷоратӣ ва соҳибқорони инфиродӣ, маслиҳатдиҳӣ оид ба масъалаҳои иқтисодӣ ва молиявӣ, маслиҳатдиҳӣ дар бораи идораи ташкилот ва роҳбарӣ ба ҳайати он, тартиби ҳисобу китоби моликияти корхона, маслиҳатдиҳии ҳуқуқӣ ва монанди инҳо.

Фаромӯш набояд кард, ки ба доираи фаъолияти аудиторӣ ва аудит санҷиши баҳисобгирии муҳосибии муассисаҳои бучетӣ дохил намешаванд.

Чи тавре ки дида мешавад, мақсади асосии аудит пеш аз ҳама муайян кардани дурустии ҳисоботи молиявии субъектҳои ҳочагидор аст. Дурустии ҳисобот маънои ҳақиқатан воқеӣ будани он, мувофиқати он ба ҳуҷҷатҳои ибтидоии муҳосибиро дорад. Мақсади дигари санҷиши аудиторӣ муайян кардани дурустии баҳисобгирии муҳосибӣ аст, зеро бояд он дар асоси талаботи қонун амалӣ гардад.

Фаъолияти аудиторӣ, ҳамчун фаъолияти соҳибкорӣ мустақилона, ба таваккали аудитор ва барои гирифтани ғоида аз хизматрасонии аудиторӣ равона карда мешавад.

Ба мисли дигар фаъолиятҳо фаъолияти аудиторӣ низ принципҳои худро дорад. Он дар асоси принципҳои қонуният, мустақилият, бегаразӣ, махфият, воқеият ва ғайра амалӣ мегардад.

Фаъолияти аудиторӣ як соҳаи фаъолияти соҳибкорӣ мебошад ва он дар асоси шартномаи хизматрасонии аудиторӣ амалӣ карда мегардад. Бояд таъakkур дод, ки дар Кодекси

⁵⁹ Брагинский М.И. Договор подряда и подобные ему договоры. -М., 1999. -С.235.

⁶⁰ Гражданское право. Учебник. В 3 т. Т.2 / Отв. ред. А.П.Сергеев и Ю.К. Толстой. -М.: «Изд. Проспект». -С.676.

⁶¹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ» аз 22 июли с. 2013// Сайти Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. <http://www.mmk.tj/>.

⁶² Булгакова Л.И. Аудит в России: механизм правового регулирования. -М., 2005. -С. 5.

⁶³ Арзуманова Л.Л. Правовое регулирование аудиторской деятельности в Российской Федерации: Монография. -М., 2011. -С. 42.

мадании Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ин шартнома маълумоти махсус дода нашудааст. Фақат дар моддаи 860 Кодекси зикргардида мавзуи шартнома зикр гардидааст, ки хизматрасонии аудиториро низ дар бар мегирад. Дар асоси моддаи 859 Кодекси мадании Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти аудиторӣ хизматрасонии музднок буда, дар асоси бастанӣ шартномаи хизматрасонии аудиторӣ ба вучуд меояд.

Мутаассифона, дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ» аз 22 июли соли 2013 оид ба шартнома дар бораи гузаронидани аудит танҳо як модда, яъне моддаи 22 ҷудо гардидааст.

Аз ин рӯ, ҳангоми танзими шартномаи хизматрасонии аудиторӣ ба муқаррароти қисми аввали Кодекси мадании Ҷумҳурии меъёрҳои дигари Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ» аз 22 июли соли 2013 ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ таъя намудан лозим аст.

Бо назардошти гуфтаҳои боло, ба шартномаи хизматрасонии аудиторӣ чунин таъриф додан мумкин аст: Тибқи шартномаи хизматрасонии аудиторӣ як тараф - иҷроқунанда вазифадор аст, ки бо супориши тарафи дигар - фармоишгар ба ӯ хизмати аудиторӣ расонад ва фармоишгар уҳдадор аст, ки арзиши хизматрасонии аудиториро пардозад.

Дар шартномаи хизматрасонии аудиторӣ бояд унсурҳои ҳатмии зерин пешбинӣ гарданд: мавзуи шартнома, объекти шартнома, ҳуқуқу уҳдадорӣ тарафҳо муҳлат, ҳаҷми муайяни хизматрасонӣ, ҳаҷм ва шартҳои пардохти маблағ, мавридҳои ба вучуд омадани масъулияти тарафҳо. Бо ризоияти тарафҳо дар шартнома мумкин аст, дигар шартҳо низ пешбинӣ карда шаванд.

Тарафҳои шартномаи хизматрасонии аудиторӣ иҷроқунанда ва фармоишгар номида мешаванд. Иҷроқунандаи хизматрасонии аудиторӣ мумкин аст соҳибқории инфиродӣ ё шахси ҳуқуқӣ бошад.

Мувофиқи моддаи 1 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ» аз 22 июли соли 2013 шахси воқеие, ки ба талаботи тахассусии муқаррарнамудаи мақоми ваколатдори давлатӣ ҷавобгӯ буда, дорои шаходатномаи тахассусии аудиторӣ мебошад, аудитор шуда метавонад. Барои пеш бурдани фаъолияти аудиторӣ гирифтани иҷозатнома низ зарур мебошад (моддаи 17 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иҷозатномадиҳӣ ба баъзе намудҳои фаъолият» аз 17 майи соли 2004)⁶⁴.

Моддаи 9 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ» муқаррар менамояд, ки ташкилоти аудиторӣ мумкин аст, дар шакли ширкату ҷамъиятҳои хоҷагидорӣ, ба истиснои ҷамъиятҳои саҳомӣ, таъсис дода мешавад. Шумораи аудиторони ташкилоти аудиторӣ бояд на камтар аз се нафар бошад.

Ташкилот ё фирмаи аудиторӣ дар асоси қоидаҳои умумӣ ба қайд гирифта мешаванд. Роҳбари фирмаи аудиторӣ танҳо аудитор буда метавонад. Вай бояд мутахассиси соҳаи баҳисобгирӣ бошад. Ташкилотҳои аудиторӣ дар фаъолияти худ мустақиланд. Дахлати мақоми ваколатдори давлатӣ, субъектҳои санҷидашаванда ва шахсони сеюм ба фаъолияти ташкилотҳои аудиторӣ роҳ дода намешавад. Таъсиррасонӣ ба фаъолияти аудиторони инфиродӣ ва ташкилотҳои аудиторӣ, инчунин ба кормандони онҳо бо мақсади монеъ шудан ба гузаронидани санҷиши мустақилонаи аудиторӣ, дар кадом шакле, ки набошад, роҳ дода намешавад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти аудиториро аудиторҳои хориҷӣ ё фирмахое, ки иҷозати комиссияи тахассусиро барои амалиёти аудиторӣ гирифтаанд, низ анҷом дода метавонанд.

Объекти шартномаи хизматрасонии аудиторӣ фаъолияти гуногунро дар бар мегирад, ки муҳимтаринашон инҳо мебошанд:

- таҳлил кардани ҳисоботи молиявии корхона;

⁶⁴ Қонуни Љумњурии Тоҷикистон «Дар бораи иҷозатномадиҳӣ ба баъзе намудҳои фаъолият» аз 17 майи соли 2004⁶⁴ // АМО Љумњурии Тоҷикистон. 2004. № 5. М.348.

- чамъоварӣ ва таҳлили маълумоти молиявии корхонаи санчишшаванда;
- ташкил, барқарор ва пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ, тартиб додани ҳисоботи молиявӣ, маслиҳати муҳосибӣ;
- пешниҳоди хизматрасонии аудити дохилӣ;
- маслиҳатҳо марбут ба андоз, ташкил, барқарор ва пешбурди баҳисобгирии андозӣ, тартиб додани ҳисоббаробаркуниҳои андозӣ ва эълomiaҳо;
- тартиб додани ҳисоботи оморӣ ташкilotҳо;
- таҳлили фаъолияти молиявӣю хочагидорӣ, банақшагирии сармоягузорӣ ва молиявӣ ва ғайра.

Ҳукуку уҳдадорихои фирмаҳои аудиторӣ, аудиторони инфиродӣ ва фармоишгарон дар моддаҳои 10 ва 12 Қонуни дар боло ёдрасшуда муқаррар карда шудаанд.

Иҷрокунандагони хизмати аудиторӣ (ташкilotи аудиторӣ ё аудиторони инфиродӣ) чунин ҳукуқҳо доранд:

- ҷиҳати баровардани қарор оид ба гузаронидани аудит бо ҳуҷҷатҳои таъсисӣ, ҳуҷҷатҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявии субъекти санчидашаванда пешакӣ шинос шаванд;

- шакл ва усулҳои гузаронидани аудитро дар асоси стандарт инчунин, шумора ва ҳайати шахсии гурӯҳи аудиторонро, ки санчиш мегузаронанд, мустақилона муайян намоянд;

- ҳуҷҷатҳои молиявӣю хочагидорӣ зарурӣ ва дигар иттилоот оид ба фаъолияти субъекти санчидашаванда, аз ҷумла ҳисобот ва ҳуҷҷатҳои аудиторони дохилӣ, мақоми ваколатдори давлатӣ ва назоратиро дар ҳаҷми пурра талаб карда, санчида бароянд;

- аз шахсони масъули субъекти санчидашаванда аз рӯйи масъалаҳои дар рафти санчиши аудиторӣ ба миёномада тавзеҳот ва маълумоти иловагӣ барои гузаронидани аудит заруриро дар шакли хаттӣ ва шифоҳӣ талаб намоянд;

- дар мувофиқа бо субъекти санчидашаванда тасдиқи маълумоти дахлдорро оид ба фаъолияти молиявӣ ва хочагидорӣи субъекти санчидашаванда, ки барои гузаронидани аудит зарур мебошанд, аз шахсони сеюм гиранд;

- дар мувофиқа бо субъекти санчидашаванда мутахассисони гуногунсоҳаро дар асоси шартнома барои иштирок дар гузаронидани аудит ҷалб намоянд;

- дар ҳолати аз тарафи субъекти санчидашаванда риоя накардани талаботи шартномаи гузаронидани аудит аз гузаронидани санчиш ва додани ҳулосаи аудиторӣ даст кашанд;

Иҷрокунандагони хизмати аудиторӣ (ташкilotи аудиторӣ ё аудиторони инфиродӣ) уҳдадоранд:

- қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи фаъолияти аудиторӣ, одоби касбии аудиторон ва стандартҳои аудитро риоя намоянд;

- ба назорати берунаи сифати аудит ва санчишҳои аз ҷониби мақоми ваколатдори давлатӣ гузарондашаванда монеъ нашаванд;

- ба субъекти санчидашаванда оид ба камбудихои баҳисобгирии муҳосибӣ, тартиб додани ҳисоботи молиявӣ ва дигар иттилооти бо ҳисоботи молиявӣ алоқамандро пешниҳод намоянд;

- мутобиқи қоидаҳои муқаррарнамудаи мақоми ваколатдори давлатӣ оид ба фаъолияти аудиторӣ ҳисобот пешниҳод намоянд;

- махфияти маълумоти ба даст овардашударо таъмин намоянд.

Фармоишгар ё шахси санчишшаванда ҳукуқ дорад, аудиторро озодона интихоб намояд, тибқи шартномаи басташуда бо натиҷаҳои тафтиш шинос шавад, оид ба рафъи камбудихо маслиҳатҳо гирад, барои ҳалли баҳсҳои оиди натиҷаи тафтиш ба суди иқтисодӣ арз намояд.

Қайд кардан лозим аст, ки дар мамлакатҳои мутараққӣ ба фаъолияти аудиторӣ диққати ҷиддӣ дода мешавад. Фирмаҳои аудиторӣ дар ин мамлакатҳо, асосан, ба хизматҳои маслиҳатдиҳӣ машғул мебошанд. Аз ин рӯ, бозори хизматҳои консалтингӣ дар ин мамлакатҳо сол аз сол вусъат меёбад⁶⁵.

⁶⁵ Пугинский Б.И. Коммерческое право России. М.: «Изд. Зерцало», 2008. –С.350 с.

Нархи шартнома яке аз унсурҳои хеле муҳими он мебошад. Он дар асоси ризоияти тарафҳо муайян карда мешавад ва ба ҳаҷми кор вобаста аст.

Муҳлати шартнома унсури дигари созишномаи хизматрасонии аудиторӣ аст. Дар шартнома муҳлати санҷиш муайян мегардад. Дар баъзе мавридҳо муҳлати дар шартнома нишон додашуда, ба муҳлати иҷрои воқеӣ мумкин рост наояд. Ҳамаи ин ҷиҳатҳо бояд ҳангоми бастанӣ шарномаба ин обат гирифта шаванд. Шартнома дар **шакли** ҳаттӣ анҷом дода мешавад.

Бояд гуфт, ки Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон боби 37-ро «Хизматрасонии муздноқ» номгузорӣ намудааст, аммо аз мазмунӣ меъёри 859 бармеояд, ки сухан дар бораи шартномаҳои гуногун меравад, аз ин рӯ бояд боби мазкур “шартномаҳои хизматрасонӣ” номида шавад.

Ҳамчунин, пешниҳод менамоем, номи шартнома дар бораи гузаронидани аудит, ки дар моддаи 22 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ» аз 22 июли соли 2013 оварда шудааст, ба ибораи рехтаи “шартномаи хизматрасонии аудиторӣ” иваз карда шавад.

Сарчашмаҳои истифодашуда

1. Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022// Сайти Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. <http://www.mmk.tj>.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ» аз 22 июли с. 2013// Сайти Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. <http://www.mmk.tj/>.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иҷозатномадиҳӣ ба баъзе намудҳои фаъолият» аз 17 майи соли 2004¹ // АМО Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2004. № 5. М.348.
4. Арзуманова Л.Л. Правовое регулирование аудиторской деятельности в Российской Федерации: Монография. -М., 2011. -С. 42.
5. Брагинский М.И. Договор подряда и подобные ему договоры.-М.,1999.
6. Булгакова Л.И. Аудит в России: механизм правового регулирования. -М., 2005. -С. 5.
7. Пугинский Б.И. Коммерческое право России. М.: «Изд. Зерцало», 2008. 350 с.

Мирзоева Қутфинисо Азизқуловна н.и.х., дотсент

ТАШКИЛ ВА БААМАЛБАРОРИИ НАЗОРАТИ ПРОКУРОРӢ ОИД БА ИҶРОИ ҚОНУНҲО ДАР РАФТИ ПЕШБУРДИ ТАҒТИШИ ПЕШАКӢ

Таҳқиқ ва тағтишоти пешакӣ марҳилаҳои асосии муҳофизати ҳуқуқи буда, марҳилаи аввалро таҳқиқ ва марҳилаи баъдинаро тағтишоти пешакӣ ташкил медиҳад. Чӣ таҳқиқ ва чӣ тағтишоти пешакӣ пас аз қабули қарори мақоми ваколатдор (прокурор, муфаттиш, таҳқиқбаранда) дар бораи оғоз кардани парвандаи ҷиноятӣ шурӯъ мешавад.

Дар асоси талаботи моддаи 84 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон адолати судиро танҳо суд ба амал мебарорад, вале барои ҳамаҷониба, пурра ва объективона муайян кардани ҳолатҳои аслии ҳодиса зарур аст, ки ҳаракатҳои тағтишотӣ гузаронида шаванд. Ин ҳаракатҳои тағтишотӣ асосан аз ҷамъ овардан, нигоҳ доштан, тағтиш ва баҳо додан ба далелҳо иборат буда, дар маҷмӯъ мундариҷаи тағтишоти пешакиро ташкил медиҳанд.

Далелҳо бо парвандаи ҷиноятӣ бо мақсади пурра, ҳамаҷониба ва ҳолисона муайян кардани ҳолатҳои аслии содиршавии ҷиноят, ҳолатҳои барои парванда аҳамиятдошта, муайян намудани шахси содиркунандаи ҷиноят ҷамъ оварда мешавад. Ҳамзамон дар рафти пешбурди тағтишоти пешакӣ барои муайян ва бартараф намудани сабабу боисҳои содиршавии ҷиноят, барқарор намудани зарари аз ҷиноят расонидашуда ҷораҳои дахлдори муҳофизатӣ андешида мешавад.

Мувофиқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон назорати риояи дақиқ ва иҷрои яххелаи қонунҳои мамлакат дар рафти таҳқиқ ва тафтишоти пешакӣ ба зимаи мақомоти прокуратура вогузор карда шудааст. Аз ин рӯ, меъёрҳои Фасли 7 Кодекси мурофиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ бахшида шуда, онҳо асосҳои оғоз намудани таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ, тартиби ба амал баровардани тафтишот ва ба суд ирсол намудани парвандаҳои ҷиноятиро муқаррар менамоянд. Ва назорати прокурорӣ аз болои қарорҳое, ки мақомоти таҳқиқ ва муфаттиш дар давраи тафтишоти пешакӣ қабул мекунад ба сифати кафолати қонунӣ амалӣ гардидани тафтишоти пешакӣ хизмат мекунад⁶⁶.

Мутобиқи қонунгузории мурофиаи ҷиноятӣ прокурор шахси мансабдори давлатӣ буда, дар доираи салоҳияти худ айбдоркуниро аз номи давлат ба амал бароварда, дар ҳамаи давраҳои мурофиаи ҷиноятӣ таъкиби онро мутобиқи қонунгузории мурофиавӣ таъмин намуда, назорати риояи дақиқ ва иҷрои яххелаи қонунҳоро аз ҷониби мақомоти таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ амалӣ менамояд.

Прокурор вазифадор аст, ки дар рафти амалӣ кардани меъёрҳои қонунгузории мурофиавии ҷиноятӣ барои вайрон накардани талаботи қонун фаъолияти мақомоти таҳқиқ ва тафтиши пешакиро назорат намуда, дар сурати ошкор кардани вайронкунии қонун фавран барои бартараф ва барқарор намудани ҳукуку озодиҳои шахс чораандешӣ намояд.

Дар рафти амалӣ кардани назорати прокурорӣ оид ба иҷрои қонунҳо аз тарафи мақомоте, ки таҳқику тафтиши пешакиро ба амал мебароранд, мустақилияти мурофиавии таҳқиқбаранда ва муфаттиш бояд қатъиян риоя карда шавад.

Тибқи Кодекси мурофиаи ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқбаранда ва муфаттиш шахси мурофиавии мустақил буда, амали тафтишотӣ ва дигар ҳаракатҳои мурофиавиро мустақилона анҷом медиҳанд, ба истиснои ҳолатҳое, ки тасдиқи онҳо аз тарафи сардори воҳиди таҳқиқ, иҷозати прокурор ё суд пешбинӣ шудаанд.

Мувофиқи талаботи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунгузории мурофиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон меъёр ва принципҳои ҳукуки **байналмилалиро эътироф менамояд, ки аз масъалаҳои зерин** иборат мебошанд:

- манъ будани татбиқи зӯрварӣ, таҳдид ва дигар чораҳои ғайриқонунӣ ба ҳаёт ва саломатии шахсони дар он ширкаткунанда **дар рафти анҷом** додани амали тафтишотӣ ва ё қабул намудани қарори мурофиавӣ. Яъне татбиқи зӯрварӣ, шиканча ва муносибати бераҳмона ё пасткунандаи шаъну шарафи инсонӣ нисбати ҳар **як** иштирокчии мурофиаи ҷиноятӣ нораво мебошад.

Дар самти назорати тафтишот ва таҳқиқ прокурор вазифадор аст:

- нагузорад, ки ягон ҷинояти содиргардида ошкор нагардида монад ва ягон шахси ҷиноят содир карда бе ҷазо монад. Прокурор бояд назорати қонунӣ барад, ки ҳеҷ як шахси бегуноҳ бе асосу далел, ғайриқонунӣ ба ҷавобгарӣ кашида шавад, ба ҷазо сазовор гардад ва ҳукуку озодии ӯ ба таври ғайриқонунӣ маҳдуд карда шавад;

- муқаррароти қонуни мурофиаи ҷиноятӣ дар рафти таҳқиқ ва тафтишоти пешакӣ бояд ҳатман риоя карда шавад. Прокурор ба он назорат барад, ки ҳеҷ кас бе қарори суд ва розигии прокурор ба ҳабс ва ё ҳабси ҳонагӣ гирифта шавад, дигар ҳуқуқҳои конститутсионии ӯ маҳдуд карда шавад;

Вазифаи муҳими прокурор аз он иборат аст, ки аз болои иҷрои дақиқ ва яххелаи қонунҳо дар рафти таҳқиқ ва тафтиши парвандаҳои ҷиноятӣ назорат бурда, аз мақомоти таҳқиқ ва тафтишот иҷрои намунавии вазифаҳояшонро талаб намояд, ба онҳо дар сурати зарурат ва пешбурди тафтишоти пешакӣ бо парвандаҳои ҷиноятии калонҳаҷм, мураккаб ва бисёрлаҳза ёрии амалӣ расонад.

Дар вақти додани **розигӣ** барои пешниҳод намудани **дархост** барои татбиқи чораи пешгирӣ дар намуди **ҳабс** ва ё ҳабси ҳонагӣ прокурор вазифадор аст, ки бо маводҳои парвандаи ҷиноятӣ бо диққат шинос шавад, дар мавриди зарурӣ гумонбаршуда ва айбдоршавандаро шахсан пурсиш кунад.

⁶⁶ Қудратов Н.А. Ҳукуки мурофиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Воситаи таълимӣ. Душанбе, 2013, саҳ.279.

Прокурор хангоми додани **розигӣ** барои пешниҳод намудани **дархост** барои татбиқи чораи пешгирӣ дар намуди **ҳабс** ва ё ҳабси хонагӣ нисбати гумонбаршуда ва айбдоршавандаи **ноболиғ** онҳоро бояд шахсан пурсиш кунад.

Ваколатҳои прокурор дар самти назорати таҳқиқ ва тафтишоти пешакӣ

Ваколатҳои прокурорро дар самти мазкур, ки қонунгузори мурофиавии ҷиноятӣ муқаррар намудаанд, шартан ба се гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст:

- **ваколатҳо оид ба ошкор кардани қонунвайронкунӣ;**
- **ваколатҳо ҷиҳати бартараф кардани қонунвайронкунӣ;**
- **ваколатҳо оид ба пешгирии қонунвайронкунӣ.**

Хусусияти хоси ин ваколатҳо дар он аст, ки онҳо бевосита хусусияти амрдиҳӣ - фармонфармоиро доранд. Аз ин ваколатҳо на танҳо ҳуди прокуророн, инчунин муовинони якум ва муовинони онҳо, сардорони Раёсату шуъбаҳо ва муовинони онҳо, ёрдамчиёни калону ёрдамчиёни прокуророн, прокуророни Раёсат ва шуъбаҳо низ истифода мунамоянд, онҳо ба тамоми мақомоти таҳқиқ ва тафтишоти пешакӣ, новобаста аз тобеияти идоравӣ паҳн мегарданд.

Ба ваколатҳои прокурор оид ба ошкор кардани қонунвайронкунӣ дохил мешавад:

- санҷиш ва ошкор намудани қонуншиканӣ хангоми қабул, бақайдгирӣ ва баррасии ариза, иттилоот дар бораи ҷиноят;

- бо мақсади иҷрои талаботи қонун ва ошкор намудани қонуншиканӣ мунтазам дар мақомоти таҳқиқ ва тафтиш омӯхтани маводҳо, парвандаҳои ҷиноятӣ;

- баррасии шикоят аз амал ва қарорҳои таҳқиқбаранда ва муфаттиш.

Ваколатҳои прокурор ҷиҳати бартараф намудани қонуншиканӣ дар ҳуқуқҳои зерини ӯ таҷвасум меёбад:

- бекор кардани қарорҳои ғайриқонунии таҳқиқбаранда, мақомоти таҳқиқ ва муфаттиш;

- додани дастури хаттӣ ба таҳқиқбаранда, мақомоти таҳқиқ ва муфаттиш оид ба иҷрои талаботи қонун, таъмини пурра, ҳамаҷониба ва ҳолисонаи тафтиш.

Ба ваколатҳои прокурор оид ба пешгирӣ намудани қонунвайронкунӣ дохил мешавад:

- дур кардани таҳқиқбаранда, муфаттиш аз пешбурди минбаъдаи тафтишот;

- оғоз, ё қатъ кардани парвандаи ҷиноятӣ;

- иштирок дар гузаронидани амалҳои тафтишотӣ.

Мутобиқи моддаи 168 КМҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон ваколатҳои прокурор аз инҳо иборат мебошад:

1. Прокурор назорати иҷрои қонунҳоро хангоми таҳқиқ ва тафтиши парвандаи ҷиноятӣ амалӣ намуда, дар доираи салоҳияти худ:

- иҷрои талаботи қонунро хангоми қабул, бақайдгирӣ ва баррасии ариза ва иттилоот дар хусуси ҷиноят назорат мекунад;

- хангоми пешбурди таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ иҷрои талаботи қонунро санҷида, дар як вақт ҳуқуқ дорад аз мақомоти тафтишоти пешакӣ ва таҳқиқ парвандаҳои ҷиноятӣ, ҳуҷҷатҳо, мавод ва маълумоти дигарро дар хусуси ҷинояти содиршуда, чараёни таҳқиқ ва тафтиш, *гузаронидани чорабиниҳои оперативӣ* - ҷустуҷӯи талаб карда гирад;

- ба таҳқиқбаранда, муфаттиш барои ба суд дархост пешниҳод намудан дар бораи татбиқи чораи пешгирӣ дар намудаи ба ҳабс гирифтани, ба ҳабси хонагӣ гирифтани, аз ҷумла, дар бораи тағйир додан ва бекор кардани онҳо розигӣ диҳад;

- ба таҳқиқбаранда ва муфаттиш барои ба суд пешниҳод намудани дархост оид ба ҳабси муроилоти почта, хабарҳои телеграфӣ ва хабарҳои дигаре, ки тавассути шабакаҳои алоқаи барқӣ ва алоқаи почта интнқол мешаванд, азназаргузаронӣ, ёфта гирифтани онҳо аз муассисаҳои алоқаи почта ё шабакаҳои алоқаи барқӣ, гуш кардан ва сабти гуфтугӯи телефонӣ ва дигар гуфтугӯҳо розигӣ диҳад;

- дар пешбурди тафтиши пешакӣ иштирок намуда, дар ҳолатҳои зарурӣ шахсан амали тафтиширо анҷом диҳад, оид ба ҳар як парванда дар ҳаҷми пурра тафтиши ҳамаҷонибаи пешакӣ гузаронад;

- дар ҳолатҳои пешбиниамудай КМЧ қарор ё амали муфаттиш ва таҳқиқбарандаро тасдиқ мекунад;

- мӯҳлати таҳқиқ ва тафтиши пешакиро дароз мекунад;

- аризаи оид ба радди таҳқиқбаранд, муфаттиш, инчунин прокурори поёниро баррасӣ мекунад;

- дар бораи амал ва қарори таҳқиқбаранда ва муфаттиш, инчунин прокурори поёнӣ шикоятҳоро баррасӣ мекунад;

- дар хусуси иҷрои талаботи қонун ва тафтиши парвандаҳои ҷиноятӣ дастурҳои хаттӣ медиҳад;

- парвандаи ҷиноятӣ оғоз мекунад ё оғози онро рад мекунад;

- пешбурди парвандаи ҷиноятиро қатъ мекунад ё боз медорад;

- оид ба қатъ кардаги парвандаи ҷиноятӣ аз ҷониби муфаттиш ё мақомоти таҳқиқ дар ҳолатҳои пешбиниамудай КМЧ мазкур розигӣ медиҳад;

- қарорҳои ғайриқонунии таҳқиқбаранда, мақомоти таҳқиқ, муфаттиш ва прокурори поёниро бекор мекунад;

- ба мақомоти таҳқиқ дар бораи анҷом додани амали тафтишӣ супориш медиҳад;

- дар бораи гузаронидани чорабиниҳои оперативӣ - ҳустуҷӯӣ барои ошкор кардани ҷиноят ва пайдо кардани шахсони ҷиноят содиркарда доир ба парвандаҳое, ки таҳти пешбурди прокурор ё муфаттиш қарор дорад, дастур медиҳад;

- бо дастури худ дар хусуси пешбурди тафтиши иловагӣ парвандаҳои ҷиноятиро ба муфаттиш ё мақомоти таҳқиқ бармегардонад;

- парвандаро аз мақомоти таҳқиқ гирифта, ба муфаттиш месупорад;

- парвандаро бо ҳатман нишон додани асос бо риояи тобеъияти тафтишотӣ як муфаттиш гирифта, ба муфаттиши дигар ё аз як мақомоти тафтишот ба мақомоти дигари тафтишот месупорад;

- таҳқиқбаранда ё муфаттишро, ки ҳангоми тафтиши парванда қонунро вайрон кардааст, аз пешбурди минбаъдаи тафтиш дур месозад;

- фикри айбдоркуниро тасдиқ мекунад;

- парвандаро ба суд ирсол мекунад;

- дигар ваколатҳои пешбиниамудай Кодекси муҳофизати ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистонро анҷом медиҳад.

Иҷрои дастурҳои прокурор барои муфаттиш, мақомоти таҳқиқ ва таҳқиқбаранда, ки бо тартиби пешбиниамудай КМЧ дода шудаанд, ҳатмӣ мебошад.

Мақомоти таҳқиқ ва тафтишот **ҳуқуқ доранд**, ки дар ҳолати розӣ набудан ба дастури прокурор бо ихлоси **ҳаттӣ** норозигии худ парвандаро ба прокурори болоӣ ирсол намоянд;

Ба дастури прокурор оид ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан ба сифати айбдоршаванда, бандубасти ҷиноят, андозаи айбдорӣ, интиҳоб, тағйир ва ё бекор кардани чораи пешгирии татбиқ шуда, рад кардан барои додани розигӣ оид ба пешниҳод кардани дархост барои ба ҳабс гирифтани айбдоршаванда ва ё анҷом додани баъзе амалҳои тафтишотӣ, оид ба ирсол намудани парванда ба суд ва ё қатъ кардани парвандаи ҷиноятӣ, ба прокурори болоӣ шикоят овардан мумкин аст. Прокурори болоӣ дар сурати асоснок будани дастури ҳаттӣ прокурори поёнӣ пешбурди парвандаи ҷиноятиро ба дигар муфаттиш месупорад. Агар дастури прокурори поёнӣ асоснок набошад, онро бо қарори худ бекор менамояд.

Прокурор ваколатҳои худро бо интишор додани санадҳои таъсиррасонӣ, аз қабيلي пешниҳод, додани супоришу дастурҳо, талаби ҳаттӣ, қарор, розигии прокурор амалӣ менамояд.

Пешниҳоди прокурор ҳамчун чораи таъсиррасонӣ ҳангоми ба амал баровардани назорати пешбурди тафтишот барои вайрон кардани қонуни муҳофизатӣ аз ҷониби шахсони ваколатдори мақомоти таҳқиқ ва тафтиш ба роҳбарони ин мақомот дар шакли **ҳаттӣ** ирсол

мегардад. Дар пешниҳоди худ прокурор метавонад, масъалаи ба ҷавобгарии интизомӣ кашидани шахсони ба қонунвайронкунӣ роҳдодаро гузорад. Оид ба баррасии пешниҳод ва тадбирҳои андешидашуда роҳбари мақомот ба прокурор бояд дар мӯҳлати на дертар аз як моҳ хаттӣ хабар диҳад.

Қарори прокурор дар ҳолатҳое, ки КМҚ Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ намудааст, интишор дода мешавад.

Бо қарори худ прокурор метавонад қарорҳои ғайриқонунии мақомоти таҳқиқ ва тафтиши пешакиро бекор намояд.

Бо дарназардошти хусусияти қонунвайронкунии содирнамудаи шахси пешбарандаи таҳқиқ ва тафтишоти пешакӣ нисбати ӯ истехсолот дар бораи ба ҷавобгарии интизомӣ ва маъмурий кашидан оғоз намояд ё дар бораи оғоз кардани парвандаи ҷиноятӣ қарор қабул кунад.

Инчунин прокурор ҳуқуқ дорад, ки барои безъитбор донишмандони далелҳои дар ҷараёни таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ бо роҳи зӯрӣ, таҳдид, азобу шиканча, рафтори бераҳмона ва ё усулҳои дигари ғайриқонунӣ ба даст оварда шуда, қарор қабул намояд.

Мутобиқи моддаи 88¹ КМҚ ҚТ далелҳои ғайриқобили амал ҳисобида мешаванд, агар онҳо бо вайрон кардани талаботи КМҚ ба даст овардашуда бошанд:

- истифодаи шиканча, муносибати бераҳмона, зӯроварӣ, таҳдид, фиреб ё дигар кирдори ғайриқонунӣ;

- истифодаи гумроҳшавӣ, ки дар натиҷаи нафаҳмонидан, нопурра ё нодуруст фаҳмонидани ҳуқуқ ва ӯҳдадорӣҳои иштирокчи мурофиаи ҷиноятӣ ба миён омадааст;

- гузаронидани амали мурофиавӣ аз ҷониби шахсе, ки ҳуқуқи анҷом додани пешбурдро бо парвандаи ҷиноятӣ надошт;

- гузаронидани амали мурофиавӣ бо иштироки шахсе, ки бояд рад карда мешуд;

- ба таври ҷидди вайрон кардани тартиби гузаронидани амали мурофиавӣ;

- ба даст овардани маълумот аз сарчашмаи номаълум ё сарчашмаи дигаре, ки дар мурофиаи ҷиноятӣ муайян кардани он ғайриимкон аст;

- истифода бурдани усулҳои хилофи донишҳои муносири илмӣ ҳангоми исботкунӣ.

Прокурор ҳангоми ҳал кардани масъалаи ғайриқобили қабул будани далелҳо вазифадор мебошад, ки дар ҳар як ҳолат маҳз дар ҷойи зоҳир шудани қонунвайронкуниро муайян карда, қарори асоснок қабул намояд.

Ҳангоми ғайриқобили қабул ҳисобидани далел бо сабаби истифода намудани шиканча ё муносибати бераҳмона прокурор дар доираи салоҳияти худ оид ба ҷавобгарии дахлдори шахсони ба ин амалҳо роҳдод, чораҳо меандешад.

Барои анҷом додани амалҳои тафтишотии маҳдудкунандаи ҳуқуқ ва озодиҳои конститусионии инсон (кофтуков, ёфта гирифтани, азназаргузаронии манзил бидуни иҷозати соҳибмӯлк ва ғ.), инчунин татбиқи кардани чораҳои маҷбуркунии мурофиавӣ (ҳабси молу мӯлк, муваққатан дур кардан аз вазифа, интиҳоби ҷораи пешгирии дар намуди ҳабс ва ҳабси хонагӣ) нисбати гумонбаршуда (айбдоршаванда) КМҚ ҚТ салоҳияти прокурорро пешбинӣ намудааст. Дар ҳолатҳои мазкур прокурор ба дарҳости мақомоти таҳқиқ ва тафтишот розигӣ медиҳад, ки иҷозати суд барои анҷом додани амалҳои мазкур гирифта шавад.

Дар рафти тафтишот як қатор қарорҳои мурофиавӣ бо иҷозати прокурор қабул карда мешаванд. Масалан, прокурор қарорҳои таҳқиқбаранда ва муфаттишро барои қатъ намудани парвандаи ҷиноятӣ, фикри айбдоркунӣ ва дар бораи ба суд равон кардани парванда барои баррасии масъалаи татбиқи чораҳои маҷбурии дорой хусусияти тиббӣ тасдиқ менамояд.

Дастури прокурор - яке аз санадҳои назорати прокурорӣ оид ба иҷрои қонунҳо аз болои мақомоте, ки фаъолияти оперативӣ - ҳустуҷӯӣ ва таҳқику тафтиши пешакиро ба амал мебарорад, мебошад. Дастури хаттии прокурор ҳуҷҷати мурофиавие мебошад, ки мувофиқи он прокурор таҳқиқбаранда, муфаттишро вазифадор менамояд, ки бо парвандаи ҷиноятӣ дар пешбурдаш буда амалҳои зарурии тафтишотӣ ва ҳустуҷӯиро иҷро кунад. Иҷрои дастури прокурор аз ҷониби мақомоти таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ оид ба вайрон ва ё риоя накардани қонун, поймол намудани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд, гузаронидани амалҳои тафтишотӣ ва таҳқиқ, ки мутобиқи талаботи КМҚ дода шудаанд, хатмӣ мебошад. Аҳамияти

супоришҳои хаттии прокурор дар он мебошад, ки ҳисси ҷавобгарии муфаттиш ва прокурорро вобаста ба пешбурди тафтишоти пешакӣ зиёд менамояд. Прокурор ҳар вақт аз мақоми пешбурди тафтишоти пешакӣ иҷрои супориши худро талаб менамояд ва сифатнокии онро месанҷад. Дастури прокурор характери мурофиавии ҷиноятӣ дорад, баҳри иҷрои он амалҳои тафтишотӣ гузаронида, протоколҳои он ба парвандаи ҷиноятӣ ҳамроҳ карда мешаванд. Нусхаи дастуре, ки характери ҷаврӣ -ҷустуҷӯӣ дорад, ба истехсолоти назоратии парвандаи ҷиноятӣ бояд ҳатман ҳамроҳ карда шавад.

Дастури прокурорро дар бораи гузаронидани амалҳои тафтишотӣ - ҷустуҷӯӣ дар шакли супориши алоҳида мумкин аст ба мақомоти дахлдори шахру ноҳияҳои дигар дода шавад.

Аз болои дастури прокурор мумкин аст мутобиқи талаботи м.39 КМҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба прокурори болоӣ шикоят карда шавад, ки ин иҷрои дастурро боз намедорад.

Назорат ба риояи иҷрои талаботи қонун оид ба иштироки ҷимоячӣ дар пешбурди тафтишоти пешакӣ

Тибқи Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳар кас кафолати судӣ дорад ва ҳуқуқ дорад талаб намояд, ки парвандаи ӯро суди босалоҳият мустақил ва бегараз, ки тибқи қонун таъсис ёфтааст, баррасӣ намояд. Ҳеҷ касро бе асоси қонунӣ дастгир, ҳабс кардан мумкин нест. Ҳар шах аз лаҳзаи дастгир шудан метавонад аз ёрии ҷимоятгар истифода кунад.

Қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ёрии ҳуқуқиро дар тамоми марҳилаи тафтишот ва мурофиаи судӣ кафолат додааст. Тарзи ташкил ва тартиби фаъолияти адвокатура ва дигар шаклҳои ёрии ҳуқуқиро Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи адвокатура ва фаъолияти адвокатӣ” муайян менамояд.

Назорати прокурорӣ аз он иборат аст, ки муфаттиш дар ибтидои мурофиаи ҷиноятӣ бояд ба гумонбаршаванда, айбдоршаванда фаҳмонад, ки ӯ ҳуқуқ ба ҷимоя дорад, аз хизмати ҷимоятгар, коллегияи адвокатҳо истифода барад. Агар гумонбаршаванда, айбдоршаванда маблағ барои пардохти ёрии ҷимоятгарро надошта бошад, муфаттиш ҳуқуқ надорад, ки адвокати аниқ ё муқарраршударо маҷбуран ба қор роҳ диҳад. Азои коллегияи адвокатҳо ҳуқуқи рад кардани расонидани ёрии ҳуқуқиро на бо шартнома ва на бо таъин надорад. Дар маҳбас нигоҳ доштани айбдоршаванда ӯро аз ҳуқуқи интихоби адвокат маҳрум намекунад. Барои таъмини ҳуқуқи айбдоршаванда ба ҷимоя муфаттиш ва прокурор вазифадоранд ӯро бо ҳешу таборе, ки ҷимоятгарро барои иштирок ба мурофиа даъват мекунанд, барои вохӯрӣ иҷозат диҳад. Агар айбдоршаванда чунин шароит надошта бошад, мувофиқи қонунгузорӣ муқаррар шуда бошад, ки адвокат аз лаҳзаи эълон кардани айб бояд дар тафтишот иштирок намояд, барои амалигардии муқаррароти мазкур муфаттиш вазифадор аст, ки ба коллегияи адвокатҳо ё идораи маслиҳати ҳуқуқии ноҳия (шаҳр), ки пешбурди тафтиши пешакӣ дар он ҷо бурда мешавад, қарор (таъиноти суд)-и дахлдор ирсол намуда хоҳиш намояд, ки гумонбаршуда бо ҷимоячӣ таъмин карда шавад.

Мутобиқи талаботи моддаи 50 КМҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон агар иштироки ҷимоятгари интихобшуда дар давоми на камтар аз панҷ шабонарӯз имконнопазир бошад, таҳқиқбаранда, муфаттиш, прокурор ва суд ҳуқуқ дорад ба дастгиршуда, гумонбаршуда ё айбдоршаванда даъват кардани ҷимоягари дигарро пешниҳод кунад ва дар сурати даст кашидани ӯ барои таъин намудани ҷимоятгар чораҳо андешад. Агар айбдоршаванда дар муҳлати муайян кардашуда ин ҳуқуқро истифода набарад, он гоҳ муфаттиш ба воситаи маслиҳатхонаи ҳуқуқӣ ба ӯ дигар ҷимоятгарро таъин мекунад.

Агар гумонбаршуда ё айбдоршаванда аз ҷимоятгари таъиншуда даст кашад, амалҳои тафтишотӣ бе иштироки ҷимоятгар гузаронида мешавад, ба истиснои агар иштироки ҷимоятгарро дар пешбурди парванда гумонбаршаванда, айбдоршаванда ё судшаванда дархост пешниҳод карда бошад; гумонбаршаванда, айбдоршаванда ё судшаванда ноболиғ бошад; гумонбаршаванда, айбдоршаванда ё судшаванда бинобар камбудии ҷисмонӣ, руҳӣ ҳуқуқҳои ҳадашро оид ба ҷимоя мустақилона амалӣ карда натавонад ва ё забони пешбурди мурофиаро надонад; шахс барои содир кардани ҷинояте айбдор карда шавад, ки барои он ҷазои қатл ва ё яқумра маҳрум кардан аз озодӣ пешбинӣ шуда бошад. Муфаттиш вазифадор аст, ки барои

мувофиқ будани мавқеи ӯ бо айбдоршаванда оид ба исбот шудан ё нашудани ҷиноят, баҳои ҳуқуқӣ дода дар ҳолати номувофиқӣ имконияти иваз кардани ҷимоятгарро бинад. Чунин қарорро муфаттиш дар он вақт қабул мекунад, ки агар ба ин асоси қонунӣ айбдоршаванда ва ё ҷимоятгари ӯро дошта бошанд.

Агар дар давоми 24 соат аз лаҳзаи дастгиркунии гумонбаршуда ё ба ҳабс гирифтани гумонбаршуда ё айбдоршаванда таъин намудани ҷимоячии интиҳобгардидаи онҳо имконнопазир бошад, таҳқиқбаранда, муфаттиш, прокурор вазифадор аст, ки барои таъин намудани ҷимоятгари дигар чораҳо андешад.⁵

Ғайратов Тимуршо Муборакшоевич н.и.ҳ., дотсент
Ҳакимов Шаҳбоз Шодибоевич –унвонҷӯи ДДТТ

НАҚШИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ДАР МУҚОВИМАТ БО ТЕРРОРИЗМ

АННОТАТСИЯ: Дар мақола нақши Пешвои миллат дар муқовимат бо терроризм таҳқиқ шудааст. Муаллиф дар таъия ба таҳқиқоти анҷомдода ба хулосае омадааст, ки Пешвои миллат на танҳо дар муқовимат бо терроризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон саҳми арзанда гузоштааст, балки роҳ надодааст, ки ин зухуроти номатлуб дар тамоми минтақа паҳн шавад. Ташаббусҳои байналмиллалӣ на танҳо аз як минтақа берун мешаванд, балки тамоми сайёро фаро мегиранд, ки мақоми ҳудро ҳамчун як роҳбари аз ҷониби умум эътирофшуда, дар тамоми ҷаҳон бархурдор ва обрӯмандӣ бори дигар тасдиқ мекунад.

Калидвожаҳо: Пешвои миллат, мубориза бо терроризм, ташаббус, ҷомеаи ҷаҳонӣ, низоъ, ҷанги шаҳрвандӣ.

РОЛЬ ЛИДЕРА НАЦИИ В ПРОТИВОДЕЙСТВИИ ТЕРРОРИЗМУ

АННОТАЦИЯ: В статье исследуется роль Лидера нации в противодействии терроризму. Автор на основании проведенного исследования делает вывод о том, что Лидер нации внес существенный вклад не только в противодействии терроризму в Республики Таджикистан, но и не позволил распространиться этому злу по всему региону. Международные инициативы выходят за рамки не только отдельно взятого региона, а охватывают всю планету, что еще раз подтверждает его статус как общепризнанного лидера, пользующегося уважением и авторитетом во всем мире.

Ключевые слова: Лидер нации, противодействие, терроризм, инициатива, борьба, вклад, мировое сообщество, конфликт.

THE ROLE OF THE LEADER OF THE NATION IN COUNTERING TERRORISM

ANNOTATION: The article examines the role of the Leader of the Nation in countering terrorism. The author, based on the research, concludes that the Leader of the Nation made a significant contribution not only to countering terrorism in the Republic of Tajikistan, but also did not allow this evil to spread throughout the region. International initiatives go beyond the boundaries of a single region and cover the entire planet, which once again confirms its status as a recognized leader, respected and respected throughout the world.

Key words: Leader of the nation, counteraction, terrorism, initiative, struggle, contribution, world community, conflict.

Ҷомеаи ҷаҳонӣ, ки марҳилаҳои рушди ҳудро паси сар карда истодааст, маҷбур аст, ки мушкилоти гуногун, аз ҷумла хусусияти глобалии рушди терроризмро дар марҳилаи имрӯза ҳал намояд, ки барои тамоми тамаддун таҳдиди ҷиддӣ мебошад. Ташкилотҳои террористӣ, ки барои ноил шудан ба ҳадафҳои гуногун таъсис ёфтаанд, рақибони ҷиддии ҳар як давлат

мебошанд, онҳо дорои сохтори чандир, низоми возеҳи идоракунӣ мебошанд. Дар баробари ин, техника, воситаҳои техникӣ ва аслиҳаи гурӯҳҳои алоҳидаи террористӣ аксар вақт аз намунаҳое, ки барои таҳқизонидани мақомоти бехатарии давлатӣ истифода мешаванд, кам нестанд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21.12.2021 изҳор доштанд, ки амалҳои даҳшатноки террористӣ, ки солҳои охир дар манотиқи мухталифи ҷаҳон ба вуқӯъ пайваستا, боиси ҳалокати ҳазорон мардуми бегуноҳ гардида, ҳамаи ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки терроризм имрӯз ба ҳатари ҷиддии рушди сулҳи кишварҳо табдил ёфта, ба суботи сайёра таҳдид мекунад⁶⁷.

Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти роҳбарии Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар тӯли 30 соли охир дар муқовимат бо терроризм таҷрибаи амалии мусбат чамъ овардааст.

Аз ин лиҳоз, таҳқиқотҳо оид ба нақши Пешвои миллат дар муқовимат бо терроризм таваҷҷӯҳи хоси илмию амалӣ дорад.

Таҳлили сиёсати хирадмандона ва дурандешонаи Пешвои миллат дар самти муқовимат ба терроризм имкон медиҳад, ки марҳалаҳои онро шартан муайян кунем:

Марҳилаи аввал - ҷанги шаҳрвандӣ. Охири солҳои 1980-ум – аввали солҳои 1990-ум яке аз он давраҳои таърихӣ гардид, ки низоми мавҷудаи муносибатҳои байналмилалиро куллан тағйир дод. Ин тағйирот, пеш аз ҳама, ба Иттиҳоди Шӯравӣ ва Аврупои Шарқӣ таъсир расонд, ҳамзамон ба дигар минтақаҳои ҷаҳон низ бетаъсир намонд. Бозсозӣ, ки дар миёнаи солҳои 1980-ум дар ИҶШС оғоз гардид, бояд ба навсозии идеологӣ, сиёсӣ ва иқтисодии на танҳо Иттиҳоди Шӯравӣ, балки муносибатҳои байналмилалӣ мусоидат мекард. Аммо, бар ивази ин, қўшишҳои демократӣ боис ба таназзули низом ва азҳампошии бузургтарин давлатҳои бисёрмиллатӣ гардид. Таназулли Иттиҳоди Шӯравӣ бо афзоиши танишҳои байниқавмӣ ҳамроҳ буд. Низоъҳои, ки то он вақт дар ҳолати пинҳонӣ қарор доштанд, баробари заиф шудани ҳокимияти марказӣ ва аз назорат баромадани равандҳои марказгурез бештар намоён шуданд, ки дар натиҷа ба нопадид шудани давлати шӯравӣ оварда расонд.

Таназзули Иттиҳоди Шӯравӣ барои ҷумҳуриҳои собиқ шӯравӣ, аз ҷумла Тоҷикистон, марҳилаи нави дигаргуниҳои сиёсӣ ва иқтисодиро овард. Ҷумҳуриҳои собиқ шӯравӣ ба давлатҳои мустақил табдил ёфтанд. Халқи тоҷик баъди ҳазор сол истиқлолияти давлатӣ ба даст оварда, ба субъекти комилҳуқуқи ҳуқуқи байналмилалӣ табдил гардид.

Охириҳои солҳои 90-ум терроризм ба Тоҷикистон низ ворид шуд. Пас, мо метавонем якҷанд мисол орем. Шӯришҳои оммавии 11-13 феввали соли 1990 дар шаҳри Душанбе аз ҷониби рӯҳонӣни реаксионӣ – қўшиш ба даст овардани ҳокимият, куштори шахсиятҳои маъруфи сиёсии ҷумҳурӣ ва ғайра⁶⁸.

Давлати ҷавони тоҷик бо зухуроти ифротгарой ва терроризми байналмилалӣ рӯ ба рӯ шуд, ки оқибат онро ба ҷанги шаҳрвандӣ кашид. Дар ин давраи барои мардуми тоҷик фоҷиабор созмонҳои террористии хориҷии дуру наздик дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти аз ҷиҳати иҷтимоӣ ҳатарноки худро вусъат доданд.

Новобаста аз он хирад ва адолат ғалаба кард. Иҷлосияи XVI-и Шӯрои Олӣ, ки моҳи ноябри соли 1992 баргузор гардид, ҳамчун пояи ҳокимияти қонунӣ ва ҳокимияти давлатӣ дар Тоҷикистон хизмат мекард. Иҷлосияи мазкур ба рафти равандҳои сиёсӣ ва ҳуқуқӣ, ки дар сурати идомаи онҳо ногузир ба фоҷиаи ислохнашавандаи миллӣ оварда расонд, таъсири калон расонд. Халқи тоҷик ҳоло барои ояндаи дурахшон имконияти воқеӣ дорад.

Дар асоси натиҷаҳои 30 соли гузашта метавон ба хулосае омад, ки ҳукумати таъсисдода мардумӣ, демократӣ, содиқ ба халқу давлат дар таҳкими пояҳои сохти конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Бо вучуди душвориҳо ва муқовимати бешумор, ин ҳукумат тавонист ба таври муассир муқобил бо терроризм мубориза барад.

⁶⁷ «Послание Президента Республики Таджикистан – Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли, 21.12.2021 г

⁶⁸ См.: Ахмедов П.У. ГКНБ РТ. Хроника терроризма в Республике Таджикистан: учебное пособие. – Душанбе, 2011. – С. 4-5 // Архив №257

Пешвои миллат сулҳ овард, кишварро обод кард ва мардумро сарбаланд кард. Таҷрибаи мусбати ҳалли низоъҳои шаҳрвандӣ берун аз ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳоло мавзӯи тадқиқот гардидааст. Албатта, натиҷаи Иҷлосияи XVI-ум барои бунёди давлати дунявӣ, ҳуқуқбунёд ва демократӣ заминаи устувор гузошт.

Натиҷаҳои Иҷлосияи XVI-ум имкон доданд, ки шакли сиёсӣ ҳуқуқӣ, ки усули амалисозии ғайриқонунии давлатро ифода мекунад, таҳия ва тақмил дода, дар қарабонаҳои иҷроӣ вазиғҳои давлатӣ оид ба муқовимат бар зидди терроризм аз қониби мақомоти идоракунии давлатӣ дар асоси қонунҳо ва ба татбиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ниғаронидашуда инкишоф дода шавад.

Нақши Иҷлосияи XVI-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бебаҳост. Дар ин раванд заминаи сохтори давлатӣ гузошта шуд, ки имкон дод механизмҳои самараноки муқовимат ба терроризм ташаккул ва таҳия карда шаванд. Роҳи усулҳои ташаккули асосҳои сиёсӣ ҳуқуқии давлатдорӣ тоҷикон муайян карда шуданд. Дар ин раванд, ғайриқонунии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба рушди нумӯ ва шуқӯҳои кишвар аҳамияти хоса дорад.

Ҳамин тариқ, метавон ба ҳулосае омад, ки натиҷаҳои Иҷлосияи XVI -уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин роҳбарияти хирадмандона ва дурандешонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои таҳкими ҳамаҷонибаи терроризми байналмилалӣ, инчунин барои таҳкими ҳамаҷонибаи терроризми илмӣ ва амалии ниҳодҳои сиёсӣ заминаи устувор гузоштанд.

Ин низоъ натиҷаи омилҳои дохилӣ ва хориҷӣ зиёде мебошад, ки омӯзиши он таҳлили ҳамаҷонибаро талаб мекунад. Ин масъала, инчунин, дар заминаи равандҳои ҷаҳонишавӣ ва тақсимшавӣ аҳамияти хоса дорад, ки сабаби афзоиши танишҳо дар минтақаҳои гуногуни ҷаҳон мешаванд. Таҷрибаи Тоҷикистон барои таҳлили роҳҳои ҳалли низоъҳои дохилӣ, ки аҳамияти байналмилалӣ дошта, имконияти нодиро фароҳам меорад.

Зарурати омӯзиши низоъ дар Тоҷикистон имрӯз низ муҳим боқӣ мемонад, зеро ҳатари нооромӣ дар тамоми Осиёи Марказӣ ва ҳамчунин дар Афғонистони ҳамсоя, ки тӯли даҳсолаҳо манбаи паҳншавии силоҳ ва маводи муҳаддир мебошад, ҳамоно вучуд дорад. Таҷрибаи ҳалли низоъ дар Тоҷикистон махсусан дар таҳқиқи равандҳои ташаккули сиёсати муосир дар фазои пасопӯравӣ аҳамияти хоса дорад. Баррасии раванди гуфтугӯҳои байни тоҷикон, ки ба имзои Созишномаи Москва ва оштии тарафҳо оварда расонд, нишон медиҳад, ки чунин таҷрибаҳои сулҳовари Пешвои миллат дар ҳақиқат низоъҳои дохилӣ ва байналмилалӣ беназир арзёбӣ мегардад.

Марҳилаи дуюм – қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нақши Пешвои миллат дар қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бебаҳо аст.

Тавре ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ ҷумҳурӣ» таъкид намуд: «...Конститутсияи Тоҷикистон дар замонҳои истиқлолият асоси сохтани давлати миллии мустақил ва рушди тамоми паҳлӯҳои ҳаёти ҷомеа роҳро фароҳам овард. Иҷроӣ меъёрҳои Конститутсия ба мо имкон дод, ки пояҳои устувори давлат ва ҷомеа, сулҳ, оромӣ, суботи сиёсӣ ва ваҳдати миллиро тақвият бахшем, рушди устувори иқтисодӣ таъмин намоем, барои ҳар як шаҳрванди кишвар шароити шоидаи зиндагӣ ва рушди озод фароҳам орем. Аз ин рӯ, пешниҳод мекунам, ки соли 2024 «Соли маърифати ҳуқуқӣ» эълон карда шавад»⁶⁹. Воқеан фарҳанги ҳуқуқӣ ва донишҳои

⁶⁹ Послание Основателя мира и национального единства - Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики». Декабрь 28, 2023 <https://khovar.tj/rus/2023/12/poslanie-prezidenta-respubliki-tadzhikistan-uvazhaemogo-emomali-rahmon>.

сиёсӣ яке аз роҳҳои муҳимми пешгирии кирдорҳои хусусияти террористидошта мебошад. Чунки аксари аъзоёни гурӯҳҳои террористӣ ашхосе мебошанд, ки маърифати ҳуқуқиву сиёсӣ надошта, онҳоро ҷалб намудан ба чунин гурӯҳҳои ҷинойтӣ хеле осон сурат мегирад. Воқеан пешниҳод гардидани соли 2024 “Соли маърифати ҳуқуқӣ” аз ҷониби Пешвои миллат омили муҳими муқовимат бо терроризм ба ҳисоб меравад.

Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи терроризм зикри мустақим вучуд надошта бошад ҳам, вале тафсири васеи муқаррароти Конститутсия асосҳои конститутсионии муқовимат ба терроризмро дар онҳо нишон медиҳад. Масалан, дар моддаи 7 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар шудааст, ки «Соҳибхитӣ, истиқлолият ва тамомияти арзии Тоҷикистонро давлат таъмин менамояд. Тарғиб ва амалиёти ҷудоандозӣ, ки ягонагии давлатро ҳалалдор мекунад, манъ аст».

Инчунин дар моддаи 8 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст, ки «Таъсис ва фаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ҳизбҳои сиёсӣ, ки наҷодпарастӣ, миллатгарой, хусумат, бадбинӣ иҷтимоӣ ва мазҳабиро тарғиб мекунад ва ё барои бо зӯрӣ сарнагун кардани сохтори конститутсионӣ ва ташкили гурӯҳҳои мусаллаҳ даъват менамоянд, манъ аст».

Таҳлили маводи амалияи судиву тафтишотии мақомоти ҳифзи ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки ташкилотҳои террористӣ экстремистӣ ҳангоми ба сафи худ ҷалб намудани шахрвандон мақсади тағйир додани асосҳои сохти конститутсиониро пеш мегиранд.

Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон меъёри ҳатмӣ (моддаи 10) мавҷуд аст, ки тибқи он «санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, қисми таркибии низоми ҳуқуқии ҷумҳурӣ мебошанд». Вобаста ба ин, фаъолияти зиддитеррористӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси муқаррароти шартномаҳои байналмилалӣ, ки ба тасвиб расидаанд, сурат мегирад. Аз ҷумлаи чунин санадҳо метавон конвенсияҳои байналмиллалӣ оид ба мубориза бар зидди амалҳои терроризми ҳастай, маблағгузори терроризм, рафъи таркишҳои террористӣ, Конвенсияи Созмони ҳамкории Шанхай алайҳи терроризм ва ғайра номбар кард.

Ҳамин тариқ, асосҳои конститутсионӣ ва ҳуқуқии муқовимат бар зидди терроризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сиёсати зиддитеррористии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири мустақим ва ғайримустақим дошта, ба баланд бардоштани самаранокии тадбирҳои зиддитеррористӣ ва ифротгарой мусоидат намуда, аз ин рӯ, дар масъалаҳои таъмини амнияти давлати мо аҳамияти аввалиндараҷа доранд. Асосҳои сохти конститутсионӣ заминаи ҳамаҷонибаи ҳуқуқиро барои амалӣ намудани фаъолияти муқовимат бар зидди терроризм ташкил медиҳанд. Дар маҷмӯъ, бояд эътироф кард, ки заминаи мавҷудаи ҳуқуқии муқовимат бар зидди терроризм ва ифротгарой барои муборизаи муассир бо ин падидаи аз ҷиҳати иҷтимоӣ хатарноки иҷтимоӣ сиёсӣ кифоя аст. Заминаи конститутсионӣ -ҳуқуқӣ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии мавҷуда дар соҳаи муқовимат бо терроризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон кофӣ ва муассир мебошанд.

Марҳилаи сеюм ташаккули заминаи меъёрӣ мебошад. Барои муқовимат ба падидаи номатлуб Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо фармони №7767 аз 12 ноябри соли 2016 Стратегияи миллии Ҷумҳурии Тотористон оид ба муқовимат бар зидди ифротгарой ва терроризм барои солҳои 2016-2020 ва баъдан барои солҳои 2021-2025-ро қабул кард. Қабули ин санади муҳим ба татбиқи сиёсати давлатӣ дар соҳаи муқовимат бо экстремизм ва терроризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат намуд.

Бо назардошти афзоиши яқбори амалҳои террористӣ дар ҷаҳон, Шӯрои Амнияти СММ 28 сентябри соли 2001 Қарори №1373 «Дар бораи мубориза бо терроризми байналмилалӣ» қабул кард⁷⁰. Хавфҳои нави терроризм сарони кишварҳои узви ИДМ-ро

⁷⁰ Моисеев Е.Г. Международно-правовые основы деятельности государств-членов СНГ в борьбе с международным терроризмом / Е.Г. Моисеев // Право и политика. – 2002. – №4. – С. 113

водор карданд, ки дар самти муқовимат бо терроризм тадбирҳои мушаххас таҳия ва андешанд. Баъдан, 4 июли соли 1999 сарони давлатҳои ИДМ Шартнома дар бораи ҳамкории давлатҳои аъзои ИДМ дар муқовимат бар зидди терроризмро қабул ва имзо карданд ва баъдан 21 июли соли 2000 сарони давлатҳои ИДМ «Маркази зиддитеррористӣ», ки минбаъд ИДМ номида мешавад, таъсис дода шуданд. Дар воқуниш ба терроризм, 14-15 июни соли 2001 дар нишасти Шанхай, ки 5 давлатро дар бар гирифт, дар бораи таъсиси Созмони Ҳамкории Шанхай (СХШ), ки як созмони нави байналмилалӣ минтақавӣ буд, тасмим гирифта шуд. Дар ин нишаст сарони кишварҳои Шанхай як қатор санадҳо, аз ҷумла Конвенсияи муқовимат бо терроризм, сепаратизм ва ифротгароиро имзо карданд⁷¹.

Мубориза бо терроризм тадбирҳои ҷаҳониро тақозо мекунад ва нақши асосиро дар ин раванд Созмони Милалӣ Муттаҳид мебозад. Яке аз унсурҳои калидии мубориза бо терроризм ин қонун аст. СММ ҳамчун платформаи универсалӣ барои таҳия ва қабули санадҳои байналмилалӣ хизмат мекунад, ки меъёрҳои ягонаи ҷомеаи ҷаҳониро барои мубориза бо терроризм дар ҳама шакли зухуроташ муайян менамояд. Санадҳои мавҷуд буда, ҳамчун намунаи арзишманданд, ки маҳкум кардани терроризм дар ҳама шаклҳо ва намудҳои он ва қўшиши давлатҳо барои муқовимат ба онро таҳким мекунад. Онҳо ҳамчунин ба давлатҳо василаҳое барои қабул кардани чораҳои муассир пешниҳод мекунад. Санадҳои умумӣ дар ин самт дар паҳлӯи худ ҳуҷҷатҳои калидии дигаре, ки аз ҷониби ташкилотҳои минтақавӣ таҳия шудаанд дар самти муқовимат бо терроризм доро мебошанд. Пешвои миллат дар тамоми баромадҳои худ дар СММ оид ба маҳкум намудани кирдорҳои террористӣ дошта, суҳанронӣ намуда пешниҳодҳои илман асоснокро манзур менамояд, ки заминаи қабули меёр санадҳои байналмилалӣ мегарданд. Ҳамин аст, ки ҳангоми таҳияи санадҳои меъёрии ҳукукии байналмилалӣ дар боло зикршуда таҷрибаи мусбати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муқовимат бар зидди терроризм ба назар гирифта шудааст.

Марҳилаи чорум - ташаббусҳои байналмилалӣ. Ҳанӯз соли 1998 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар СММ бо ташаббуси “барои эҷоди як камарбанди амниятӣ дар атрофи Афғонистон” суҳанронӣ карда буд. Ин идея пеш аз вуруди нерӯҳои амрикоӣ ба Афғонистон дар соли 2001 муҳим буд. Сипас, пас аз суқути нахустин ҳукумати Толибон дар Кобул, умед ба таъсиси ҳукумати муносиби дунявӣ дар Афғонистон вучуд дошт.

Бо бозгашт ба қудрат Толибон (дар аксари кишварҳои Осиёи Марказӣ мамнуъ ва террористӣ эътирофшуда) дар тобистони соли 2021 тарафдорони эҷоди як камарбанди амниятӣ дар атрофи Афғонистон бештар шуданд. Тоҷикистон, Ўзбекистон, Қирғизистон ва Ҳиндустон чунин фикру мулоҳизахоро ба миён гузошта истодаанд.

Азбаски шоҳаи афғонистонии «Давлати Исломи» ё «ДИ-Хуросон» ҳамчун як сохтори ҷиҳодии фаромиллӣ, ки бо «Толибон»-и ҳоким рақобат мекунад, таваҷҷӯҳи ҷомеаи ҷаҳониро бештар ба худ ҷалб менамояд.

Пас аз моҳи августи соли 2021, «ДИ-Хуросон» садҳо ҳамаи террористӣ анҷом додааст, асосан дар Афғонистон, вале на танҳо. Ин ҳамаҳо ба ҳамсоҷишварҳо, аз ҷумла ба Покистон ва қисман ба Эрон низ таъсир расонданд. Дар натиҷаи ин ҳамаҳо ҳазорон нафар кушта ва захмӣ шуданд.

Барои амалӣ кардани ҳамаҳо, онҳо аз маводи тарканда ва маргталабон истифода мебаранд. Гарчанде ки мақомоти амниятии «Амороти Исломи» чанде аз фармондеҳони миёна ва олии гурӯҳро безарар гардонида бошанд ҳам, фаъолияти террористии онҳо пурра қатъ нашудааст. Илова бар «ДИ-Хуросон», гурӯҳи «Ал-Қоида», ки таҳти Ҳимояти ғайримустақими толибон қарор дорад, низ фаъолиятҳои худро тавсеа медиҳад. Ба аъзои ин гурӯҳ шиноснома дода мешавад, манзил таъмин мегардад ва дар баъзе ҳолатҳо ҳатто ҷои кор фароҳам оварда

⁷¹ См.: Ахмедов П.У. ГКНБ РТ. Хроника терроризма в Республике Таджикистан: учебное пособие. – Душанбе, 2011. – С. 4-5 // Архив №257.

мешавад. «Ал-Қоида» инчунин ба тичорати маводи мухаддир ва қочоки силоҳ ва тилло машғул аст. Он дар вилоятҳои Ғазнӣ, Лағмон, Парвон ва Урузгон ҳашт урдугоҳи омӯзишӣ таъсис додааст, ки дар онҳо ҷангиёни Яман, Либия, Сомалӣ ва Фаластин тамрин мебинанд. Ин гурӯҳ дар вилоятҳои Бадахшон ва Таҳор як қатор конҳои тиллоро таҳти назорат дорад, ки дар онҳо даҳҳо ҳазор коргар машғуланд. Даромади ин конҳо байни ҳукумати толибон ва «Ал-Қоида» тақсим мешавад. Ба ҳисоби миёна, гурӯҳ аз тичорати тилло ҳар моҳ чанд миллион доллар даромад мегирад. Дар ду соли охир ин тичорат барои «Ал-Қоида» ҳудуди 200 миллион доллар фоида овардааст⁷².

Ҳамин тариқ, Кумитаи иҷроияи ИДМ аз ташаббуси Созмони Аҳдномаи Амнияти Дастаҷамъӣ (СААД) дар бораи таъсиси гурӯҳи кории муштарак ҷиҳати эҷоди як камарбанди амниятӣ дар атрофи Афғонистон пуштибонӣ кард. Дар ин бора Сергей Лебедев, дабири кулли ИДМ дар нишастии дабирони шӯроҳои амниятии кишварҳои муштаракулманофеъ дар Маскав изҳор дошт. «Кумитаи иҷроияи ИДМ пешниҳоди Котиботи СААД дар бораи таъсиси гурӯҳи кории муштаракӣ намояндагони сохторҳои дахлдори созмонҳои мо бо мақсади таҳияи нақшаи муштаракӣ ҳамаҷониба оид ба таъсиси як камарбанди амниятӣ дар атрофи Афғонистонро комилан дастгирӣ мекунад», - гуфт С. Лебедев.

Дар назди Шӯрои вазирони қорҳои хориҷии кишварҳои СААД гурӯҳи корӣ оид ба Афғонистон таъсис дода шуд, ки дар фаъолияти он намояндагони шӯъбаҳои дахлдори СММ, ИДМ, СХШ, Сафорати Афғонистон ва кишварҳои сеюми манфиатдор ширкат доранд⁷³.

Ин иқдом ва татбиқи он аз сатҳи баланди ҳамкориро дар доираи ИДМ ва нуфузи Пешвои миллат дар арсаи байналмилалӣ шаҳодат медиҳад.

Татбиқи ин ташаббус имкон медиҳад, ки механизмҳои бозътимоди амалии мубориза бар зидди гардиши ғайриқонунии маводи мухаддир, балки дар миқёси ҷаҳонӣ самаранок мубориза баранд.

Пешвои миллат зимни суҳанронӣ дар конференсияи байналмилалӣи зиддитеррористӣ дар Қувайт қайд карданд, ки гурӯҳҳои террористӣ пайваста кӯшиши убури марз ва густариши фаъолиятҳои таҳрибкорӣ худро доранд. Тоҷикистон барои таҳкими механизмҳои амнияти сарҳадӣ тамоми чораҳоро меандешад.

«Тоҷикистон ҷонибдори қабули Конвенсия оид ба мубориза бо терроризми байналмилалӣ мебошад. Мо зарур мешуморем, ки раванди музокирот оид ба ин масъала ҳарчӣ зудтар анҷом дода шавад», қайд мекунад Эмомалӣ Раҳмон. Ба гуфтаи ӯ, раванди Душанбе барои ҳамкориро ҷаҳонӣ дар мубориза бо терроризм, муколамаи ҳамаҷониба ва табодули таҷрибаҳои беҳтарин дар ин замина як заминаи муҳимро барои ҳама ҷонибҳои манфиатдор фароҳам кардааст. «Тоҷикистон дар оянда низ талошҳои худро дар ин самт идома дода, ҳамкориро зичро бо шарикон ҷиҳати таъмини амниятӣ суботи ҳамаҷониба тақвият хоҳад дод», - таъкид дошт Эмомалӣ Раҳмон⁷⁴.

Ташаббуси Пешвои миллат оид ба қабули Конвенсияи байналмилалӣ оид ба терроризм як воқеаи хеле муҳим ва саривақтӣ буда, бешубҳа, барои муттаҳидсозии қонунгузории миллӣ, ки дар масъалаи ҳамоҳангсозии байналмилалӣ ва ҳамкорӣ давлатҳо дар муқовимат бар зидди терроризм заминаи муассир хоҳад дошт, ба шумор меравад.

Инчунин, яке аз масъалаҳои марказии дар самти муқовимат бо терроризм дар сатҳи байналмилалӣ ин ҳамкорӣ давлатҳо ва муттаҳидии онҳо дар самтҳои гуногун мебошад. Яке аз масъалаҳои мазкур ин ташаббусҳои Пешвои миллат мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар самти об мебошад, ки метавонад ҳамкорӣ давлатҳоро дар асосии муттаҳидии онҳо дар муқовимат ба терроризм низ водор намояд.

Таҳти роҳбарии Пешвои миллат бо ташаббуси Ҷумҳурии Тоҷикистон Маҷмаи Умумии Созмони Милали Муттаҳид қатъномаҳои муҳими «Об»-ро қабул намуд:

⁷² https://www.ng.ru/kartblansh/2024-06-20/3_9032_kb.html (дата посещения 24.02.2025 год)

⁷³ https://halva.tj/nehttps://halva.tj/news/iniativu_emomali_rakhmona_po_sozdaniyu_poyasa_bezopasnosti_vokrug_afganistana_podderzhalo_sng/ (дата посещения 19.02.2025)

⁷⁴ <https://mir24.tv/news/16607532/emomali-rahmon-tadzhikistan-vystupaet-za-prinyatie-konvencii-po-borbe-s-mezhdunarodnym-terrorizmom> (дата посещения 19.02.2025)

— эълон шудани соли 2003 ҳамчун Соли байналмилалии оби тоза (Қатъномаи Ассамблеяи Генералии СММ аз 20 декабри 2000, 55/196);

Дар моҳи сентябри соли 2000, дар Саммити ҳазорсолаи Созмони Милали Муттаҳид, роҳбарони ҷаҳон ӯҳдадор шуданд, ки то соли 2015 ҳиссаи одамони бе дастрасӣ ба оби ошомиданӣ ду маротиба кам карда шаванд; Илова бар ин, Саммити умумиҷаҳонии Йоханнесбург оид ба рушди устувор дар соли 2002 ҳадаф гузоштааст, ки то соли 2015 шумораи одамоне, ки ба шароити санитарии мувофиқ дастрасӣ надоранд, ду маротиба кам карда шаванд.

Соли байналмилалии оби тоза барои сафарбар кардани ҷаҳон барои ноил шудан ба ин ҳадафҳо тавассути баланд бардоштани сатҳи огоҳӣ дар бораи мушкилот ва таҳияи идеяҳо ва стратегияҳои нав барои ҳалли он буд. Дар робита ба ин, Созмони Милали Муттаҳид як қатор чорабиниҳоро ба нақша гирифтааст, ки яке аз ҷойҳои марказии он Форуми байналмилалии оби тоза (29 август – 1 сентябри соли 2003, ш. Душанбе) буд.

- эълон гардидани солҳои 2005-2015. Даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои ҳаёт» (Қатъномаи Маҷмаи Умумии СММ аз 23 декабри 2003, 58/217, иҷлосияи 58)

Ҳадафи асосии Даҳсола мусоидат ба талошҳо барои иҷрои ӯҳдадориҳои байналмилалии дар робита ба захираҳои об ва масъалаҳои марбут ба об то соли 2015 буд.

Ин ӯҳдадориҳо инчунин ҳадафҳои рушдро, ки дар Эъломияи ҳазорсолаи Созмони Милали Муттаҳид оварда шудаанд, дар бар мегиранд, аз ҷумла, ду баробар кам кардани таносуби одамоне, ки ба оби ошомиданӣ ва санитарияи асосӣ дастрасӣ надоранд.

Ҳадафи дигари муҳими Даҳсола то соли 2015 таҳияи нақшаҳои идоракунии маҷмӯии захираҳои об ва баланд бардоштани самаранокии об дар расонидани кӯмак ба кишварҳои рӯ ба тараққӣ буд.

— эълон шудани соли 2013 ҳамчун Соли байналмилалии ҳамкорӣ дар соҳаи об (Қатъномаи Ассамблеяи Генералии СММ аз 20 декабри 2010, 65/154, иҷлосияи 65)

Бо дарназардошти масъалаҳои рӯзафзуни об ва эътирофи ҳамкорӣ ҳамчун омили асосии ҳалли онҳо, Маҷмаи Умумии Созмони Милали Муттаҳид бо ташаббуси Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қатъномаи 65/154, ки 20 декабри соли 2010 бо консенсус қабул шуда буд, соли 2013-ро Соли байналмилалии ҳамкорӣ дар соҳаи об эълон кард.

- эълон гардидани солҳои 2018-2028. Даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои рушди устувор» (Қатъномаи Маҷмаи Умумии СММ аз 21 декабри 2016, 71/222, иҷлосияи 71)⁷⁵.

Татбиқи ташаббусҳои об як механизми хеле пурмаҳсули пешгирии ҳолатҳои муноқишаи ояндаи на танҳо байни кишварҳои алоҳида, балки байни минтақаҳои ҷаҳон мебошад, ки дар навбати худ ба сабабҳо ва шароитҳои муқовимати муассир ба терроризм таъсири мусбат мерасонад.

Зимни ҷамъбасти таҳқиқи масъалаи нақши Пешвои миллат дар муқовимат бар терроризм, қайд кардан бамаврид аст, ки дастовардҳои дар боло зикршуда гувоҳӣ медиҳанд, ки Пешвои миллат на танҳо дар муқовимат бо терроризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон саҳми арзанда гузоштааст, балки имкон надодааст, ки ин падида дар тамоми минтақа паҳн шавад. Ташаббусҳои байналмилалӣ Пешвои миллат мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар муқовимат бо терроризм на танҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақа балки тамоми сайёраро фаро мегиранд, ки мақоми онро ҳамчун пешвои эътирофшуда, дар тамоми ҷаҳон эҳтиром гузоштан бори дигар тасдиқ мекунад, ки боиси ифтихори ҳар як шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда

1.Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон - 6 ноябри соли 1994

2.Послание Президента Республики Таджикистан – Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли, 21.12.2021 г

⁷⁵ <https://dushanbewaterprocess.org/globalnye-vodnye-inicziativy-tadzhikistana/?lang=ru> (дата посещения 19.02.2025)

- 3.Моисеев Е.Г.- Международно-правовые основы деятельности государств-членов СНГ в борьбе с международным терроризмом / Е.Г. Моисеев // Право и политика. – 2002. – №4. – С. 113
- 4.Ахмедов П.У. - ГКНБ РТ. Хроника терроризма в Республике Таджикистан: учебное пособие. – Душанбе, 2011. – С. 4-5 // Архив №257

Назруллозода М.Н.

ТАҲЛИЛИ ИСТИФОДАБАРИИ ЗАХИРАҶОИ МЕҲНАТӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола таҳлили истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ гардидааст. Мақолаи мазкур мувофиқ ба шароити муосир буда, барои пешрафти иқтисодиёти миллий ва саҳми захираҳои меҳнатӣ дар тараққиёти иқтисодию иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил гардидааст. Мақолаи мазкур оид ба самтҳои истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатӣ муҳим арзёбӣ гардида, сабабҳои асосии тағйирёбии сатҳи шуғл ва нобаробарии рушди иқтисодию иҷтимоӣ дар минтақаҳо, инчунин, таҳлили сатҳи истифодабарии захираҳои меҳнатии мавҷудбуда ниҳоят зарур шуморида, муайян карда шудааст.

Калидвожаҳо: захираҳои меҳнатӣ, ҳосилнокии меҳнат, шуғли аҳоли, афзоиши аҳоли, иқтисодиёти миллий, иқтисодию иҷтимоӣ, сатҳи бекорӣ.

Назруллозода М.Н.

АНАЛИЗ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ В ЭКОНОМИКЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматривается анализ использования трудовых ресурсов в экономике Республики Таджикистан. Данная статья соответствует современным условиям и проанализирована для развития национальной экономики и вклада трудовых ресурсов в экономическое и социальное развитие Республики Таджикистан. Данная статья была оценена как важная по направлениям эффективного использования трудовых ресурсов, определены основные причины изменения уровня занятости и неравенства социально-экономического развития в регионах, а также крайне необходим анализ уровня использования имеющихся трудовых ресурсов.

Ключевые слова: трудовые ресурсы, производительность труда, занятость населения, рост населения, национальная экономика, социально экономическая сфера, уровень безработицы.

Nazrullozoda M.N.

ANALYSIS OF THE USE OF LABOR RESOURCES IN THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article examines the analysis of the use of labor resources in the economy of the Republic of Tajikistan. This article corresponds to modern conditions and is analyzed for the development of the national economy and the contribution of labor resources to the economic and social development of the Republic of Tajikistan. This article was assessed as important in the areas of effective use of labor resources, the main reasons for changes in the level of employment and inequality of socio-economic development in the regions were identified, and an analysis of the level of use of available labor resources is urgently needed.

Keywords: labor resources, labor productivity, employment, population growth, national economy, socio-economic sphere, unemployment rate.

Вобаста ба вазъи муосири иқтисодию иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон захираҳои меҳнатӣ нақши асоси доранд. Пеш аз ҳама он ба натиҷаҳои давраи гузариш арзёбӣ гардида, истифодаи ҳамаҷаҳонаи захираҳои мавҷудбуда дар назар дорад. Дар ин чода, онҳо қувваи асосии истеҳсолкунанда ва истеъмолкунандаи ҷамъият ва омили тараққиёти иқтисодӣ ба ҳисоб мераванд. Дар низоми омилҳои истеҳсолот, захираҳои меҳнатӣ якҷоя бо унсурҳои истеҳсолоти ҷамъиятӣ имкониятҳои васеъро барои расидан ба ҳадафҳои тараққиёти иқтисодию иҷтимоӣ мусоидат мекунад. Рушди иқтисодӣ ҳамчун натиҷаи фаъолияти иқтисодӣ миллий бе таъмини истифодаи захираҳои меҳнатӣ имконнопазир аст.

Барои оқилонаи истифода ва ҳалли вазифаҳои вобаста ба захираҳои меҳнатӣ, барои таъмини шугли аҳоли ва истифодаи захираҳои меҳнатӣ дар иқтисодиёти мамлакат, махсусан, дар соҳаҳои воқеӣ иқтисодиёт нақши муҳим дорад. Афзоиши самаранокии истифодаи захираҳои меҳнатӣ қорӣ намудани шаклҳои раванди шугли меҳнатӣ, баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат ва даромадноки дар соҳаҳои истеҳсолоти моддӣ ва хизматрасонӣ ба аҳоли дар сатҳи сифат хос мебошад. Дарачаи шугли захираҳои меҳнатӣ дар истеҳсолот ё дар соҳаи хизматрасонӣ, қойгиркунӣ дар соҳаҳои иқтисодиёт, риояи тавозуни байни такрористеҳсолкунӣ ва онҳо аз истифода омилҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва демографӣ вобаста аст. Омили демографӣ ба шугли захираҳои меҳнатӣ қисми қобили меҳнати аҳоли таъсир мерасонад[8].

Аз ин ҷо маълум мегардад, ки таъмини рушди иқтисодӣ истифодабарии ҳадди ақали захираҳои меҳнатиро тақозо менамояд. Дар навбати худ рушди иқтисодӣ барои истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатӣ шароити мусоидро фароҳам меоварад. Бо ибораи дигар, истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатӣ ва таъмини рушди иқтисодӣ доимо бо ҳам алоқамандӣ доранд. Бинобар ин, таҳлил ва баҳодии вазъи инкишофи захираҳои меҳнатӣ ва самтҳои истифодабарии самараноки онҳо барои амалигардонии ҳадафҳои муқарраргардидаи иқтисодиёти миллий зарур арзёбӣ мегардад.

Сохтори муосири иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар натиҷаи гузариш аз иқтисодиёти маъмурӣ-фармондеҳӣ ба иқтисодиёти бозорӣ ва дар ин васила тағйирёбии муносибатҳои иқтисодӣ ва инкишофи қувваҳои истеҳсолкунанда ба миён омадааст. Пӯшида нест, ки фаъолияти тамоми соҳаҳои хоҷагии халқ бо шумораи кормандон муайян карда мешавад. Истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатӣ дар корхонаҳо, соҳаҳо, минтақаҳо ва иқтисодиёти миллий бевосита ба натиҷагирӣ чарағни истеҳсолот ва нишондодҳои сифати маҳсулоти истеҳсолмешуда таъсир мерасонад.

Дарачаи таъминнокӣ бо захираҳои меҳнатӣ, истифодабарии самаранокии онҳо бо дарназардошти нишондиҳандаҳои он, пеш аз ҳама ҳосилнокии меҳнат ба чарағни фаъолияти корхонаҳо, соҳаҳо, минтақаҳо ва умуман иқтисодиёти миллий таъсири бевосита мерасонанд.

Гузариши таҳлили нишондодҳои истифодабарии самаранокии захираҳои меҳнатӣ барои коркарди стратегияи тараққиёти корхонаҳо, соҳаҳо, минтақаҳо ва иқтисодиёти миллий аҳамияти калон дорад. Чунин таҳлил ба муайян намудани вазъияти муосири иқтисодии унсурҳои муҳталифи корхонаҳо, соҳаҳо, минтақаҳо ва иқтисодиёти мамлакат равона карда шуда, имконияти пешгӯйикуниро барои муқаррар намудани самтҳои пешрафт дар оянда бо дарназардошти эҳтиётоти бозор дар назар дорад.

Ба ақидаи Хоналиев Н. “Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мушкilot ва мураккабии ҳалли азнавсозии бозори меҳнат аз мавқеи таъмини шугли оқилона ва истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатӣ басо муҳим арзёбӣ карда мешавад”[9]. Дар ин чода, барои истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатӣ ва дар ин васила ҳалли оқилонаи масъалаҳои алоқаманд дар соҳаҳои муҳталифи иқтисодиёти миллий, пеш аз ҳама дар соҳаҳои аслии он, коркарди маҷмӯи чораҳо барои шугли самаранок зарур мебошад. Пӯшида нест, ки истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатӣ дар навбати аввал истифодабарии шаклҳои пешрафтаи шугл ва баланд намудани ҳосилнокии меҳнатро тақозо менамояд. Бо баробари ин ҷоиз аст, ки “амалигардонии стратегияи тараққиёти иқтисодию иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳадафҳои дар он пешбинигардида бе истифодаи васеи иқтисодии захиравии иқтисодиёт, ки дар қорҷубаи он захираҳои меҳнатӣ нақши калидӣ доранд имконнопазир аст”[3]. Аз ин ҷо бармеояд, ки чарағни

амалигардони ҳадафҳои тараққиёти стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатиро дар сатҳи ҳадди аксар дар назар дорад. Бинобар ин, таҳлили сатҳи истифодабарии захираҳои меҳнати мавҷудбуда ниҳоят зарур мебошанд.

Одатан, афзоиши шумораи аҳоли ва захираҳои меҳнатӣ ҳамчун ҳодисаи ҳавасмандкунандаи тараққиёти иқтисодию иҷтимоӣ баромад мекунад. Вобаста ба чунин ақида олим-иқтисодчӣ М.П. Тодаро чунин ибрози ақида менамояд: “афзоиши аҳоли ва захираҳои меҳнатӣ тараққиёти иқтисодиро ҳавасманд мегардонад, зеро шумораи зиёди аҳоли талаботи истеъмолии бештарро баён менамоянд, ки сарфари дар ҳаҷми истеҳсолот ва коҳиш додани хароҷоти истеҳсолиро таъмин намуда, пешниҳоди меҳнати нисбатан арзонро барои таъмини ҳаҷми зиёди истеҳсолот фароҳам меоварад”[7].

Маълум аст, ки афзоиши захираҳои меҳнатӣ дар таъмини тараққиёти иқтисодию иҷтимоӣ саҳми арзандаи ҳудро мегузорад. Аммо чунин амал дар ҳолате имконпазир мегардад, ки агар суръати афзоиши ҷойҳои нави корӣ аз суръати афзоиши захираҳои меҳнатӣ баландтар бошад. Новобаста ба ақидаҳои паҳнғашта ва илман асоснокшудаи тараққиёти иқтисодию иҷтимоӣ, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷодаи истифодабарии захираҳои меҳнати афзуншаванда дар истеҳсолоти ҷамъиятӣ ҳолати ногувор ба назар мерасад. Иқтисодиёти миллии барои таъмин намудани захираҳои меҳнати афзуншаванда бо ҷойҳои корӣ қобилияти мувофиқ надорад. Дар ҳудуди ҷумҳурӣ то ҳол сатҳи баланди бекории сиклӣ ба назар мерасад, ки ба тараққиёти иқтисодию иҷтимоии мамлакат таъсири манфии ҳудро мерасонад.

Дар сатҳи иқтисодиёти миллии, самаранокии истифодабарии захираҳои меҳнатӣ пеш аз ҳама бо сатҳи шуғлноки ва сатҳи бекорӣ муқаррар карда мешавад. Ҳангоми муқаррар намудани сатҳи шуғлноки ва сатҳи бекорӣ дар истифодабарии захираҳои меҳнатӣ бояд дар назар дошт, ки дар маълумоти расмӣ омори шумораи бекоре, ки расман дар мақомоти ҳадамоти шуғли аҳоли ба қайд гирифта шудаанд оварда мешавад.

Мақсади асосии сиёсати иҷтимоии давлат таъмини устувории, шуғли самараноки захираҳои меҳнатӣ дар дохили мамлакат, таъмини талабот ба ҷойҳои кории сердаромад, кам кардани шумораи бекорон ба ҳадди ақал. Мутаассифона, дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон идоракунии бозори меҳнат бесамар аст ва андешидани ҷораҳои лозимиро талаб мекунад. Сабабҳои асосии тағйирёбии сатҳи шуғл дар минтақаҳо ва нобаробарии рушди иқтисодию иҷтимоии онҳо мебошанд[8].

Лекин пӯшида нест, ки ба ғайр аз бекорони ба қайд гирифта шуда, инчунин бекороне ҳастанд, ки расман ба қайд гирифта нашуда, дар асл бо ҷои корӣ таъмин нестанд. Бинобар ҳамин, ҳангоми таҳлили нишондохҳои бекорӣ дар истифодабарии захираҳои меҳнатӣ зарур аст, ки шумораи аҳолии ҳамчун бекории расмӣ ба қайд гирифта шуда ва бекорони ба қайд гирифта нашуда дар яқоягӣ ба инобат гирифта шаванд. Ҳангоми муайян намудани сатҳи бекории аслии дар иқтисодиёт мушкилоти методологӣ ба назар мерасад. Мувофиқи маълумоти расмӣ Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тӯли солҳои 1991-2021 сатҳи бекории дар маҷмӯи омили нашр гардида аз 3% зиёд нест (ҷадвали 1.). Ин нишондиҳанда ба вазъи воқеии истифодабарии захираҳои меҳнатӣ мувофиқат намекунад.

Чунин вазъият аз маданияти шахрвандон вобастагии зиҷ дорад, зеро аксарияти шумораи захираҳои меҳнатӣ, ки бо ҷойи корӣ таъмин нестанд ҳудро ҳамчун бекор барои ба қайдгирӣ ба мақомотҳои шуғли аҳоли муроҷиат намеkunанд. Маълум аст, ки афзоиши шумораи захираҳои меҳнатӣ саҳми ҳудро дар тараққиёти иқтисодиёти миллии дар ҳамон ҳолат гузошта метавонад, ки агар суръати афзоишҳои ҷойҳои нави корӣ нисбат ба суръати афзоиши аҳоли зиёд бошад, лекин дар асл чунин шароит ба назар расиданаш ниҳоят душвор аст.

Новобаста аз ақидаҳои илмӣ мавҷудбуда оид ба тараққиёти иқтисодию иҷтимоӣ, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз сабаби таъмин карда натавонистани ҳоҷагии миллии захираҳои меҳнатиро бо ҷои кории сазовор, сатҳи баланди бекории сиклӣ ба назар мерасад, ки ба афзоиши нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ таъсири манфӣ мерасонад.

Аз рӯи маълумоти дар ҷадвали 1 ҳисоб кардашудаи сатҳи қувваи кории дар истеҳсолот истифода нашударо мо зарур шуморидем онро шартан ба шаш марҳила ҷудо намоем. Марҳилаи якум солҳои 1991-1996, ки дар ин давра сатҳи қувваи кории дар истеҳсолот

истифода нашуда ба ҳисоби миёна ба 22,3% баробар буд. Марҳилаи дуюм, солҳои 1997-2000, ки дар ин давра сатҳи сатҳи қувваи кории дар истеҳсолот истифода нашуда ба ҳисоби миёна ба 31,7% баробар буд. Марҳилаи сеюм, солҳои 2001-2005 бо сатҳи миёнаи қувваи кории дар истеҳсолот истифода нашуда баробар ба 33% тавсиф карда мешавад. Марҳилаи чорум, солҳои 2006-2010 бо сатҳи миёнаи қувваи кории дар истеҳсолот истифода нашуда баробар ба 35,8%. Марҳилаи панҷум, солҳои 2011-2015 бо 40% сатҳи қувваи кории дар истеҳсолот истифода нашударо дар бар мегирад.

Ҷадвали 1. - Тағйирёбии шумораи захираҳои меҳнатӣ, аҳолии бо кор машғулбуда, қувваи кории истифода нашуда, сатҳи бекории расмӣ ва асли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон[1]

Солҳо	Захираҳои меҳнатӣ (ҳазор нафар)	Аҳолии бо кор машғулбуда (ҳазор нафар)	Шумораи бекороне, ки расмӣ дар мақомоти ҳадамоти шугли аҳоли ба қайд	Қувваи кории истифода нашуда дар иқтисодиёт (ҳазор нафар)	Аз он ҷумла хонандагон (ҳазор)	Қувваи кории истифода нашуда бе назардошти хонандагон дар	Сатҳи бекории расман бақайд гирифташуда	Сатҳи қувваи кории дар истеҳсолот истифода нашуда
1991	2526	1971		555	237	318		12,6%
1992	2669	1909	8	752	230	522	0,4%	19,6%
1993	2688	1855	22	811	220	591	1,2%	22,0%
1994	2752	1855	32	865	204	661	1,7%	24,0%
1995	2811	1853	37	921	199	722	2,0%	25,7%
1996	2840	1731	46	1063	205	858	2,7%	30,2%
1997	2909	1791	51	1067	192	875	2,8%	30,1%
1998	3038	1796	54	1183	245	938	3,0%	30,9%
1999	3125	1737	50	1334	301	1033	2,9%	33,1%
2000	3186	1745	43	1392	343	1049	2,5%	32,9%
2001	3301	1829	43	1429	357	1072	2,4%	32,5%
2002	3463	1857	47	1559	386	1173	2,5%	33,9%
2003	3644	1885	43	1712	442	1270	2,3%	34,9%
2004	3777	2090	39	1645	463	1182	1,9%	31,3%
2005	3893	2112	44	1739	476	1263	2,1%	32,4%
2006	4047	2137	47	1862	506	1356	2,2%	33,5%
2007	4172	2150	52	1971	518	1453	2,4%	34,8%
2008	4310	2168	44	2093	524	1569	2,0%	36,4%
2009	4435	2219	45	2171	534	1637	2,0%	36,9%
2010	4530	2233	48	2250	557	1693	2,1%	37,4%
2011	4664	2249	54	2361	529	1832	2,4%	39,3%
2012	4796	2291	56	2449	541	1908	2,4%	39,8%
2013	4859	2307	54	2497	554	1943	2,3%	40,0%
2014	4983	2325	56	2601	592	2009	2,4%	40,3%
2015	5111	2380	51	2674	602	2072	2,1%	40,5%
2016	5224	2384	53	2786	615	2171	2,2%	41,6%
2017	5326	2407	50	2866	632	2234	2,1%	41,9%
2018	5427	2426	52	2949	638	2311	2,1%	42,6%
2019	5521	2463	51	3007	647	2360	2,1%	42,7%

2020	5585	2506	51	3068	670	2398	2,0%	42,6%
2021	5653	2534	53	3066	663	2403	2,1	42,5

Марҳилаи шашум, солҳои 2016-2020 бо 42,3% сатҳи сатҳи қувваи кории дар истеҳсолоти истифода нашударо фарогир мебошад.

Аз рӯи таҳлили сатҳи бекории расман ба қайд гирифташуда маълум мегардад, ки он нисбат ба аҳолии бо кор машғулбуда муқаррар карда шудааст. Дар ягон маълумоти расмӣ омори маълумот оид ба бекории сохторӣ, фриксионӣ ва сиклии захираҳои меҳнатӣ интишор намегардад. Оид ба шароити ба миён омада дар тадқиқотҳои иқтисодчиёни ватанӣ бисёр қайд карда шудааст. Масалан, акдаемики АМИТ Раҳимов Р.К. дар тадқиқотҳои худ сатҳи аслии бекориро дар Тоҷикистон дар ҳудудҳои 36-40% муқаррар мекунанд[4]. Бо баробари ин сатҳи бекории муқаррариро академик Раҳимов Р.К. дар сатҳи 9% муқаррар кардааст[5].

Дигар иқтисодчиҳои ватанӣ Ризоқулов Т.Р. бо назардошти натиҷаҳои таҳлили соҳаи шуғи аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ду марҳиларо барои муайян намудани сатҳи бекории асли аз ҳам ҷудо мекунанд, ки дар марҳилаи якум солҳои 1991-1996 сатҳи бекории асли ба ҳисоби миёна ба 23,8% баробар буда, дар марҳилаи дуюм солҳои 1997-2007 ин нишондодро дар сатҳи 32,9% муқаррар карда, сатҳи муқаррарии бекориро дар сатҳи 6,6% муайян кардааст[6].

Чи тавре, ки аз ҳисобҳои гузаронидашуда мушоҳида карда мешавад, сатҳи бекории ҳақиқии муқарраршуда, ба нишондодҳои олимони ватанӣ академик Раҳимов Р.К ва профессор Ризоқулов Т.Р. наздик буда воқеияти аслиро нишон медиҳад.

Дар асоси таҳлили қорҳои иқтисодчиёни ватанӣ бо истифода аз маълумоти расмӣ Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба шумораи захираҳои меҳнатӣ, аҳолии бо кор машғулбуда, шумораи қувваи кории истифода нашуда, сатҳи бекории расман ба қайд гирифташуда, ки дар ҷадвали 2 оварда шудаанд, мо кӯшиш ба ҳарч додем, ки таъсири бекории сиклиро ба ҳаҷми ММД муайян намоем[5].

Ақибмонии ҳаҷми ММД аз ҳисоби бекории асли дар адабиёти иқтисодӣ бо қонуни А. Оукен муқаррар карда мешавад. Мутобиқи он бекории сиклӣ ба ҳаҷми ММД таъсири манфӣ расонида, чунин таассурот бо коэффитсиенти Оукен (ҳиссиёти ҳаҷми ММД ба бекории сиклӣ) муайян карда мешавад. Боиси таъкид аст, ки коэффитсиенти Оукен аз 2 то 3% тағйир меёбад. Яъне афзоиши бекории сиклӣ ба 1% метавонад ақибмонии ҳаҷми ММД-ро аз 2 то 3% коҳиш диҳад[2].

Бо дарназардошти маълумоти олимони ватанӣ ва ба инобат гирифтани сатҳи бекории муқаррарӣ дар сатҳи 9%, ва сатҳи бекории асли дар сатҳи 32% бо истифода аз қонуни А. Оукен дар ҷадвали 2. сатҳи бекории сиклӣ, ММД-и имконпазир ва ММД-и аз ҳисоби бекории сиклӣ истеҳсол нашуда дар давраи солҳои 1991 то соли 2021 ҳисоб карда шудааст. Ҳангоми таҳияи ҷадвали мазкур ҳаҷми ММД солҳои мухталиф ба таври инфлиронӣ бо нархҳои муқоисавии соли 2021 ҳисоб карда шуда, нишондоди коэффитсиенти Оукен дар сатҳи 2% интиҳоб карда шуд[2].

Аз ҷадвали 2. маълум мегардад, ки аз соли 1991 то соли 2022 сатҳи бекории сиклӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоюли афзоишро дорад. Чунин вазъият бевосита ба ақибмонии ҳаҷми ММД аз сатҳи имконпазир таъсири манфӣ худро расонид. Агар ақибмонии ММД аз ҳисоби бекории сиклӣ дар соли 1991 ба 47605,3 млн. сомониро ташкил карда бошад, ин нишондиҳанда дар соли 2021 ба 84257,3 млн. сомонӣ баробар шудааст. Аз рӯи чунин таҳлили статикаи муқоисавӣ маълум мегардад, ки дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз сабаби ба пуррагӣ фарогир нашудани захираҳои меҳнатӣ дар истеҳсолоти ҷамъиятӣ ҳаҷми ММД ҳақиқӣ аз ММД имконпазир хеле дар сатҳи паст қарор дорад.

Ҷадвали 2. - Вазъи тағйирёбии ҳаҷми ММД бо назардошти таъсири бекории сиклӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон[1]

Солҳо	Ҳаҷми ММД бо нархҳои муқоисавии соли 2021	ММД-и имконпазир	Ақибмонии ММД аз ҳисоби бекории сиклӣ
1991	55884,5	103489,8	-47605,3
1992	37833,6	70062,2	-32228,6

1993	31666,9	58642,4	-26975,5
1994	24922,0	46151,9	-21229,9
1995	21831,4	40428,5	-18597,1
1996	18185,7	33677,2	-15491,5
1997	18494,8	34249,6	-15754,8
1998	19475,0	36064,8	-16589,8
1999	20195,3	37398,7	-17203,4
2000	21871,9	40503,5	-18631,6
2001	23971,5	44391,7	-20420,2
2002	26560,9	49186,9	-22626
2003	29482,0	54596,3	-25114,3
2004	32519,1	60220,6	-27701,5
2005	34697,8	64255,2	-29557,4
2006	37115,1	68731,7	-31616,6
2007	40022,1	74115,0	-34092,9
2008	43171,2	79946,7	-36775,5
2009	44865,7	83084,6	-38218,9
2010	47808,1	88533,5	-40725,4
2011	48938,5	90626,9	-41688,4
2012	52640,8	97483,0	-44842,2
2013	56558,8	104738,5	-48179,7
2014	60331,9	111725,7	-51393,8
2015	67302,8	124634,8	-57332
2016	68760,6	127334,4	-58573,8
2017	77086,4	142752,6	-65666,2
2018	82938,7	153590,2	-70651,5
2019	89126,6	165049,3	-75922,7
2020	92102,3	170559,8	-78457,5
2021	98910,7	183168,0	-84257,3

Бо ҳамин васила таҳлилҳо собит менамоянд, ки дар ҳолати истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатӣ дар иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳаҷми истеҳсоли ММД ва вобаста ба ин таъмини сатҳи зиндагонии мардум ба маротиб афзоишро нишон дода метавонист. Чунин ҳулосаи мусбӣ, моро водор месозад, ки тамоми кӯшишҳоро баҳри истифодабарии ҳамазарафаи захираҳои меҳнатӣ кӯшиш ба харҷ диҳем.

Ҳамин тариқ, чунин таҳлили таъсиррасонии бекории сикли ба ҳаҷми ММД дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тасодуфан гузаронида нашуда, балки барои муайян намудани истифодаи захираҳои меҳнатӣ дар сатҳи иқтисодиёти милли амалӣ карда шудааст. Зеро самаранокии истифодабарии захираҳои меҳнатӣ бевосита аз сатҳи истифодабарии онҳо дар истеҳсолоти ҷамъиятӣ вобастагии қавӣ дорад.

АДАБИЁТ

1. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021. 334-337. Омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон 2022. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 2022. 415с. С. 213-214.
2. Алиджанов Д.А. Взаимосвязь занятости трудовых ресурсов и стимулирования импортозамещающего роста в Республике Таджикистан.// Экономический журнал № 3 (39) М. 2015. С. 18-30.
3. Алиҷонов Ҷ.А. Макроиқтисод: комплекси таълимӣ-методӣ. Душанбе: “Сумани Қудрат”, 2011. – 384с. С. 145

4. Рахимов Р.К. Глобализация и проблемы экономического роста в Республике Таджикистан. // Экономика Таджикистана: стратегия развития. Душанбе 2004 №1. С. 50.
5. Рахимов Р.К. Некоторые вопросы инвестирования экономического роста. // Экономика Таджикистана: стратегия развития. Душанбе 2003 №1. С. 35.
6. Ризокулов Т.Р. Теоретико-методологические особенности преодоления стагфляционных процессов в трансформационной экономике (на примере Республики Таджикистан). Автореферат дисс. на соис. уч. степени док-ра экон-их наук. Душанбе 2009. 47с. С.37
7. Тодаро М.П. Экономическое развитие: учебник / М.: МГУ, Юнити, 1997.-С. 191
8. Тохирджонов, Б.Т. Анализ современного состояния трудовых ресурсов / Б.Т. Тохирджонов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. №10-1. Душанбе, 2020. -С. 171-177. – EDN MIJXNA.
9. Хоналиев Н. Проблемы повышения эффективности структуры занятости трудовых ресурсов Таджикистана /Материалы научно-практической конференции на тему «Проблемы трудовых отношений и социального развития в Таджикистане». – Душанбе, 29-30 октября

Назруллозода Майсара Назрулло – кандидат экономических наук, и.о., доцента кафедры мировой экономики и международных отношений, Таджикского государственного университета коммерции, г. Душанбе, Республика Таджикистан. Тел.:(+992) 918-67-74-44, E-mail: maysara.karmysheva@bk.ru

Рустамзода Фитрат Музафар **МАРҲАЛАҶО ВА ХУСУСИЯТҲОИ РУШДИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ДАР** **ИҚТИСОДИЁТИ МУОСИР**

Дар мақолаи мазкур марҳалаҳо ва хусусиятҳои рушди сармоияи инсонӣ дар иқтисодиёти муосир дар шароити муосир мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор додашудааст. Олимон ва мутахассисони соҳаи мазкур тавваҷӯҳи бештаре ба рушди сармоияи инсонӣ, ки дар он хусусиятҳо ба монанди малакаву маҳорат, дониш, таҷриба ва қобилиятҳои эҷодӣ равона намуданд. Дар шароити муосир яке аз омилҳои асосии баланд бардоштани иқтисодиёти муосир ин доштани таҷриба ва донишҳои замонавӣ ба шумор меравад.

Вожаҳои калидӣ: сармоияи инсонӣ, сармоиягузорӣ, сармоиягузорӣ ба сармоияи инсонӣ, ғоида, иқтисоди инноватсия, иқтисодиёти дониш, хусусиятҳои мушаххас, идоракунии ва самаранокӣ.

ЭТАПЫ И ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В **СОВРЕМЕННОЙ ЭКОНОМИКЕ**

В данной статье анализируются и обсуждаются этапы и характеристики развития человеческого капитала в современной экономике в современных условиях. Ученые и специалисты в этой области стали уделять больше внимания развитию человеческого капитала, который включает в себя такие характеристики, как навыки, знания, опыт и творческие способности. В современных условиях одним из главных факторов роста современной экономики становится наличие современного опыта и знаний.

Ключевые слова: человеческий капитал, инвестиции, инвестиции в человеческий капитал, прибыль, инновационная экономика, экономика знаний, специфические характеристики, управление и эффективность.

STAGES AND CHARACTERISTICS OF HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT IN THE **MODERN ECONOMY**

In this article, the stages and characteristics of human capital development in the modern economy in modern conditions are analyzed and considered. Scientists and specialists in this field

paid more attention to the development of human capital, which includes such characteristics as skills, knowledge, experience and creative abilities. In modern conditions, one of the main factors of increasing the modern economy is the possession of modern knowledge and experience.

Key words: human capital, investment, investment in human capital, profit, innovation economy, knowledge economy, specific characteristics, management and efficiency.

Маълумот дар бораи муаллиф: Рустамов Фитрат Музафарович – номзади илмҳои иқтисодӣ, декани факултети муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ, ҳуқуқ ва гумрукӣ Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон ш. Душанбе, кучаи Деҳотӣ ½, E-mail: fitrat_f@mail.ru, тел: (+992) 935392020.

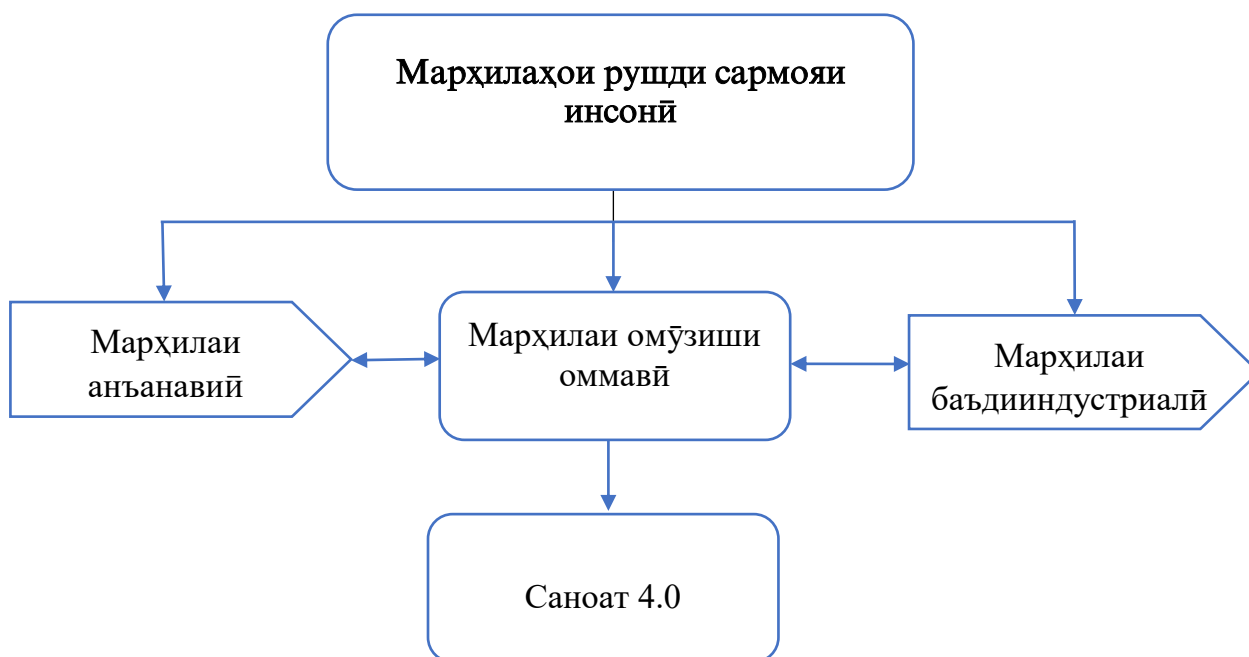
Дар охири асри XX ва оғози асри XXI олимони иқтисоддон ба чунин хулоса омадаанд, ки яке аз омилҳои муҳими рушди иқтисодиёти ҷаҳон на сармояи ҷисмонӣ, балки сармояи инсонӣ мебошад, чун ки номбурда пеш аз ҳама ба боло бурдани ҳосилнокии меҳнат ва самаранокии иқтисодиёт мусоидат менамояд. Инчунин қайд намудан зарур аст, ки дар тӯли садсолаҳо арзиши сармояи инсонӣ дар тафовут бо сармояи ҷисмонӣ ва табиӣ назаррас намоён набуд. Олимон ва мутахассисон дар давраҳои қадим бисёр кам ба назар мерасиданд ва онҳо дар ҷамъият ангуштшумор боқӣ мемонданд. Ташаккули инсоният дар давраҳои қадим аз сабаби тағйироти ночиз дар олоҳи меҳнат маҳорат ва қобилияти инсонҳоро (бо истилоҳи ҳозира), донишҳои махсус ё фундаменталиро талаб намекард. Афзоиши нақши сармояи инсонӣ бештар аз дусад сол пеш ба вуҷуд омадааст, ки ин дар замони таърихи инсоният бо ҳазорон сония муқоиса карда мешавад. Мафҳуми сармояи инсонӣ ва рушди назарияи сармояи инсонӣ ба олимони барҷастаи иқтисоддонҳо Т.Шулс ва Г.Беккер тааллуқ дорад, ки онҳо аввалин шуда доир ба мафҳум ва назарияи рушди сармояи инсонӣ таҳқиқоти ҷидди илмӣ анҷом додаанд. Ба андешаи Т.Шулс дар мамлакатҳои рушдфта ҳиссаи сармояи инсонӣ дар сарвати миллӣ 80 - 90 фоизро ташкил медиҳад [1, с.17]. Г.Беккер дар навбати ҳама мафҳуми сармояи инсониро чунин мениҳад, сармояи инсонӣ маҷмӯи қобилиятҳои фитрии дониш, малака ва ҳавасмандии бадастомада мебошад, ки истифодаи самараноки онҳо ба афзоиши даромад ва дигар неъматҳо мусоидат мекунад. Яъне шахси дорои чунин қобилиятҳо метавонад дар ҷамъият ба натиҷаҳои назаррас ноил гардад, агар дар он дониш, малака, маҳорат ва ҳавасмандии мушоҳида гардад [2, с.23].

Дар инқилоби дуҷуми ташаккули саноатӣ ки солҳои 1860 – 1913-ро ташкил менамуд, нисбати маҳорат, малака ва қобилиятҳои коргарон талаботҳои навро ҷорӣ намуд, ки ин ба рушди низоми маориф бе таъсир намонд. Давлат таваҷҷӯҳро бештар барои омӯختан ва аз бар намудани донишҳои замонавӣ барои коргарон зоҳир менамуд, ки ин боиси аз 6 фоизи соли 1760 то ба 11,7 фоизи соли 1913 оварда расонад [8, с.193]. Дар соли 1856-1913 таносуби сармоягузори ба сармояи инсонӣ дар соҳаи маориф афзоиш намуда, сол аз сол фоизи сармоягузори ба сармояи инсонӣ баланд мегардид. То солҳои 1830-ум миқдори солҳое, ки барои таълими мардон сарф шудаанд, бетағйир боқӣ монданд, ин рақам аз солҳои 1840-ум то оғози асри 20-ум се маротиба зиёд гардид [9, с.37]. Дар ин солҳо нобаробарии гендери мушоҳида мегардид, зеро қонун умуман ба таълим фаро намегардиданд ва донишҳои заруриро доро набуданд ва қисми ками онҳо дар хона ба таълим машғул мегаштанд. Дар бораи таҳсилоти мактабӣ ҳаминаро қайд намудан зарур аст, ки таҳсили кудак аз сини 10 - солагӣ оғоз мегардид. Шумораи мардоне, ки аз сини 10 - солагӣ таҳсилро оғоз намудаанд, аз шумораи умумии дар соли 1870 40 фоизро ташкил менамуд. Ин шумора дар солаи 1900 ба 100 фоиз рост меомад [10, с.21]. Дар нимаи дуҷуми асри 19 шумораи кудакони сини 5-14 сола ҳамагӣ 11 фоизро ташкил медод, баъдан ин шумора дар соли 1900 ба 74 фоиз расид [11, с.758].

Тамоҷули афзоиши хароҷот ба соҳаи маориф аз охири асри 19 манша гирифта ба ҳамаи мамлакатҳои ҷаҳон таъсири ҳудро расонид. Рушди сармояи инсонӣ, баланд гардидани нақши дониш, малака, маҳорат ва қобилият дар иқтисодиёт, динамикаи рушди иқтисодиро қуллаи тағйир ёфт. Дар ин замина давлат кӯшиш менамуд, ки барои рушди сармояи инсонӣ якҷанд барномаву консепсияҳоро амали намояд, то дар оянда ба натиҷаҳои дилхоҳ ноил гардад.

Мамлакатҳое, ки бештар таваҷҷуҳро ба рушди сармояи инсонӣ равона намудаанд, тавонистанд мизони ММД-и худро миқдоре боло баранд ва аз мавҷҳои бесуботи иқтисодӣ худро ҳифз намојанд.

Дар шароити муносири иқтисодӣ чор марҳилаи рушди сармояи инсонӣ мавҷуд мебошад (расми 1).

Расми 1. Марҳилаҳои рушди сармояи инсонӣ

Марҳилаи анъанавӣ (то асри 18) бо якхелагии назаррасии сармояи инсонии оммавӣ хос аст; арзишҳо ва салоҳиятҳо ҳангоми иҷрои нақшаҳои иҷтимоӣ ва истеҳсоли ташаккул меёбанд. Давлат танҳо барои рушди арзишҳо тавасути дин дар мамлакат сармоягузори менамояд. Коргарони оммавӣ ҳамчун қоида зиёданд ва дар бораи ҳаҷми сармояи инсонӣ ҳеҷ гуна нигарони мавҷуд нест (ба истисноии баъзе ҳолатҳо вақте, ки сармояи инсонӣ кам мегардад, дар низоми воридоти қувваи корӣ душвориҳо ба вуҷуд меоянд. Таҳсилот яке аз имтиёзи истисноӣ буд, барои аҳоли зарурати ҳаётан муҳим арзёбӣ намегардид.

Оғози инқилоби аввали саноатӣ ба баланд шавии ҳосилнокии меҳнат таъсир гузошта, омилҳои нави рушди иқтисодиро (илм ва таҳсилоти умумӣ) муайян намуда, дар нимаи оғози асри XX асоси рушди иқтисодиёти саноатӣ ва ҷомеа гардид. Ин марҳила бо тағйироти сифатӣ дар сохтори сармояи инсонӣ муҳим арзёбӣ мегардид:

1. Ташаккул ёфтани сармояи инсонӣ, дониш ва технологияи нав дар саноат ба вуҷуд омад;
2. Пайдо гардидани технологияҳои нави замонави меҳнати дастӣ коҳиш ёфта, истеҳсолоти маҳсулот пурра ба технологияҳои замонави бароҳ монда шудаанд, ки ин зарурати баланд бардоштани дараҷаи сармояи инсониро ба миён овард;
3. Рушди илму маориф боиси он гардид, ки дараҷаи некуаҳволии шаҳрвандон ва иқтисодиёт беҳтар гардид;
4. Сармоягузориҳои зиёд ба рушди сармояи инсонӣ ба соҳаи маориф назаррас гардида, институтҳои пажуишгоҳӣ бавуҷуд омаданд, ки мақсади асосии онҳо гузаронидани таҳқиқотҳои илмӣ доир ба баланд бардоштани мақоми сармояи инсонӣ дар ҷаҳмиат гардид [12, с.285].

Асри XIX – нимаи оғози асри XX марҳилаи омӯзиши оммавӣ – коргаронии соҳибхтисос ва соҳибкасб дар баробари афзоиш ёфтани сармояи пулӣ, технологияҳои нав ва сарватҳои табиӣ ба захираи маҳдуд табдил ёфтаанд. Давлатҳо барои рушди сармояи инсонӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии миллий якҷанд барномаҳои муҳимро қабул менамуданд, ки барои маблағгузориҳои соҳаи маориф сарф мегардид. Дар ин замина давлат кӯшиш менамуд,

ки бештари аҳоли дорои қобили меҳант донишҳои зарурӣ ва истифодаи технологияҳои навро бархурдор бошанд ва аксарияти мабалаҳои сарфшударо давлат ба уҳда мегирифт. Дар аксари мамлакатҳо ин равандҳои омӯзиш ва расонидани кумакҳои иҷтимоӣ аз ҷониби корфармо пардохт мегардиданд. Дар ин марҳила фарқи сармояи оммавии инсонӣ аз рӯи сатҳи маълумот ва даромади меҳнатӣ ташаккули меёбад.

Рушди босуръати сармояи инсонӣ ва афзоиши арзиши таҳсил дар давраи инқилоби дуҷуми саноатӣ, муҳим арзёбӣ гардида, ба шаклҳои 2, 3 ва 4-уми технологии иқтисодиёт тақоне дод, ки дар он ҷомеаи рушдёфтаи индустриалии дорои ҳосилнокии баланди меҳнат ба вучуд омадаст. Насли нави дорои малака, маҳорат ва донишҳои баланд боиси афзоиши мунтазами ҳосилнокии меҳнат гардида, таваҷҷӯҳ бештар ба коргарони соҳибтахассус ва соҳибкасб зиёд мегардид, ки ин асоси ба вучуд омадани саноати дониш гардид. Дар шароити муосир марҳилаи постиндустриалӣ бо он тавсиф мегардад, ки сармояи баландихтисоси инсонӣ ва «гурӯҳҳои ронандагон» омили асосии маҳдудкунандаи рушд мегарданд. Аксарияти мамлакатҳо дарк намуда буданд, ки сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ ояндаи давлат ва траекторияи рушди онро пешақӣ муайян менамуд. Сиёсати пешгирифтаи мамлакатҳои тараққикарда дар охири солҳои 90-ум гувоҳӣ аз он медод, ки 70 ҷисади сармоягузориҳо ба рушди сармояи инсонӣ нигаронида шуда буданд ва танҳо 30 ҷисад ҷиҳати рушди сармояи ҷисмӣ боқӣ монд.

Нақши сармояи инсонӣ дар иқтисодиёт бо сабаби он меафзояд, ки соҳаҳои, ки сармояи инсониро ташкил медиҳанд, дар сохтори ММД калонтарин соҳаҳо мегарданд.

Илова бар ин, сохтори истеъмоли оммавӣ тағйир меёбад - он ба эҷод ва паҳн намудани навоарӣ оғоз меёбад. Ҳамаи одамон ҳамчун коргар, (соҳибкор) ва истеъмолкунандагон дар маркази иқтисодиёт қарор мегирифтанд.

Салоҳиятҳои иҷтимоӣ - қобилияти дарк кардани мавқеи худ дар ҷомеа (донишҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва малакаҳои амалӣ) ва салоҳиятҳои коммуникатсионӣ (донишҳои гуманитарӣ, аз ҷумла донишҳои забонҳои хориҷӣ ва тафаккури ҳаёӣ) аҳамияти ҳалкунанда доранд. Дар мамлакатҳои тараққикарда ташаккули иқтисоди дониш ва бунёди ҷомеаи иттилоотӣ оғоз мегардад. Дар кишварҳои пешрафта саноати дониш ба як қисми пешбари иқтисодиёт табдил ёфтааст. Рушди сармояи инсонӣ аз инқилоби саноатӣ сарчашма гирифта дар ташаккули сохторҳои нави технологӣ дар ҷомеаи ҷаҳонӣ нақши муҳим бозид.

Инқилоби ҷоруми саноатӣ, ки дар хориҷи кишвар бо номи "Саноат 4.0" маъруф аст, аввалин маротиба дар кишварҳои ғарбӣ дар соли 2011 ҳамчун лоиҳае пайдо гардида, ки мақсади асосии он баланд гардидани рақобатпазирии саноати истеҳсолӣ башумор мерафт. Мутахассисон пешниҳод намуданд, ки ба истилоҳ "системаҳои киберфизикӣ" (CPS) ё мошинҳои автоматизуда ва марказҳои коркарди ба Интернет пайваست ба равандҳои саноатӣ ворид карда шаванд. Мақсади асосии пешниҳод намудани мутахассисон дар он буд, ки чунин низом имконият медиҳад, ки дар ҳолатҳои зарурӣ шакли истеҳсолиро мустиқлони иваз намоянд.

Дар ҳолати пайваст намудани интернет ба технологияҳои наватарини замонавӣ дар раванди истеҳсолоти маҳсулот метавонад ба нақш ва аҳамияти ниғадори маҳсулот ва ҷалби фикру андешаи мутахассисон маҳсулотҳои нави баландсифат истеҳсол намуд.

«Саноат 4.0» на танҳо раванди истеҳсолот, балки доираи хидматрасонии марбут ба маҳсулоти истеҳсолшударо низ ба кулӣ тағир медиҳад. Ин меъморӣ қомилан нави системаҳои саноатӣ метавонад тадриҷан тавассути модернизатсияи рақамии иқтисодҳои истеҳсолии мавҷуда амалӣ карда шавад.

Қайд намудан зарур аст, ки кансепсияи мазкурро натавонанд дар корхонаҳои наваз балки дар тамоми корхонаҳо, ки арзи ҳасти менамоянд метавонанд дар раванди инқилобҳои рушди корхона амали намоянд.

Мафҳуми «Саноат 4.0» аввалин маротиба аз ҷониби ҳукумати федералии Олмон ҳамчун нақшаи стратегияи рушди саноат, ки ба муттаҳидсозии таҷҳизоти саноатӣ ва системаҳои иттилоотӣ дар фазои ягонаи иттилоотӣ асос ёфтааст, пешниҳод гардида, ба онҳо имконият дод, ки ба даҳлати инсон бо муҳити дохила ва беруна муомила намоянд. Рақамҳои

«4.0» чунин мазмунро доро мебошанд, ки ин самти асосии тараққиёти саноат чунон иқтидори бузург дорад, ки он метавонад ба инқилоби чоруми саноатӣ оварда расонад.

Концепсияи инқилоби чоруми саноатӣ дар асоси чор принцип асос ёфта амали карда мешавад:

1. Ҳамоҳангии одам ва таҷҳизот - қобилияти тамоси мустақим тавассути Интернет;
2. Шаффофияти иттилоот ва қобилияти системаҳо барои эҷод намудани нусхаи виртуалии ҷаҳони ҷисмонӣ;
3. Ёрии техникии таҷҳизто ба одамон - якҷоя намудани миқдори бузургуи маълумот ва иҷрои як қатор корҳое, ки барои одамон хавфнок мебошанд;
4. Қобилияти системаҳо барои мустақилона қарор қабул намудан [12, с.43].

Аз ҳамон вақт то инҷониб концепсияи мазкур моҳияти асли хешро гум накарда, дар байни мамлакатҳо беш аз пеш паҳн мегардад. Боз як зикри барҷаста ва пурсарусадои ин концепсия Форуми умумиҷаҳонии иқтисодӣ (ФУИ) дар Давос, ки соли 2016 баргузор гардида буд, шуда метавонад.

Асосгузор ва раиси Форуми умумиҷаҳонии иқтисодӣ Клаус Мартин Шваб дигаргуниҳоеро, ки дар иқтисодиёт ба амал меоянд, инқилоби чоруми саноатӣ (саноати 4.0) меномад ва мавқеи онро дар таърихи иқтисодиёт чунин шарҳ додааст: «Инқилоби якуми саноатӣ дар нимаи дувуми асри XVIII оғоз гардида, бо ёрии обу бӯғ аз меҳнати дастӣ ба кори технология гузаштан имконпазир гардид.

Ҷадвали 1

Марҳилаҳои рушди сармояи инсонӣ нисбат ба марҳилаҳои рушди истеҳсолот

Номи марҳила	Давра	Пешвоён	Асосӣ	Шаклҳои ташкили илм	Таҳсилот
Инқилоби якуми саноатӣ	Асри XVIII – оғози асри XIX	Голандия, Англия, Франция ва Белгия	Текстил, ҳаракаткунандаҳои обию мавҷи, чуян	Фаъолияти илмӣ инфиродӣ	Паҳншавии саводноқӣ ва пайдоиши таълими касбӣ
Инқилоби дуюми саноатӣ	Нимаи дуюми асри XIX ва XX	Голандия, Англия, Франция, Белгия, Олмон ва ИМА	Мошини буғӣ, роҳи оҳан, мошинсозӣ ва киштии буғӣ, саноати дастгоҳсозӣ, металлургияи сиёҳ, ангишт	Пайдошавии таҳқиқотҳои махсуси илмӣ	Таълими умумӣ ва махсус
Инқилоби сеюми илмӣ - техникаӣ	Асри XXI	Голандия, Англия, Франция, Белгия, Олмон ва ИМА, ИА, Канада, ИДМ, Япония ва Австралия	Электроника, робототехника, биотехнология, лазер ва дигар оптика, таҷҳизоти суратгирӣ, идоракунии дурдаст, кайҳон ва газ	Табдил ёфтани илм ба саноати дониш, ва соҳаи иқтисодиёт	Баланд гардидани дараҷаи миёнаи маълумот, рушди босуръати маълумоти оӣ
Саноати 4	Асри XXI	Олмон	Шабакаҳои ҷаҳонии саноатӣ, интернет ашё, нақлиётҳои худидорашаванда ва зеҳни сунъӣ	Тақсим намудани маҳсулот, интиқоли барқ ва мубодилаи иқтисодиёт	

Гузариш ба намудҳои нави меҳнат ба рушди иқтисодиёти мамлакат тақдирзори зарурӣ бахшида, барои бартараф намудани таъсири манфӣ, яъне кам гардидани ҳиссаи аҳолии қобили меҳнат ёрӣ мерасонад. Аммо барои соҳаи маориф дар шароити бозомузӣ одамони синну соли гуногун, тайёр намудани кадрҳои баландихтисос барои ҷойҳои нави аз ҷиҳати технологӣ қиматли таъминшуда як ҷолиши нав ба шумор меравад. Барои рушди сармояи инсонӣ иқтисоди дониш талаботи қуллан навро талаб мекунад, ки яке аз омилҳои асосии он эҷодкорӣ, тафаккури навоҷорона ва қобилияти омӯхтан дар тӯли ҳаёти ҳеш ба шумор меравад.

Дар шароити иқтисодӣ манбаҳои асосии маблағгузори захираҳои инсонӣ ҳуди шахси омодашаванда ба шумор меравад. Маблағгузориҳои мазкур дар шароити навин бояд бе натиҷа набояд, зеро мутаххасиси омодашаванда шахсе бошад, ки дорои қобилиятҳои баланди эҷодӣ, дониш, маҳорат ва малакаи баланди тахассусиро дошта бошад, ки ба талаботи бозори меҳнат рақобатпазир бошад.

Идораҳои истеҳсолоти инноватсионӣ ва хусусияти асосии иқтисодиёти муосир аз дониш, малака ва маҳорати эҷодии қўраи вобастагии дорад.

Адабиёт

1. Schultz T.W. Investment in Human Capital //The American Economic Review. – 1961. – Vol. L1, № 1. – P. 1–17.
2. Becker G.S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. – New York, 1975. – URL: <http://www.nber.org/chapters/c3730.pdf>. С. 23.
3. Galov O., Moav O. From Physical to Human Capital Accumulation Inequality and the Process of Development // Review of Economic Studies. – 2004. – № 71. – P. 1001–1026.
4. Goldin C., Katz L.F. The legacy of U.S. educational leadership: Notes on distribution and economic growth in the 20th century. *American Economic Review*, 2001, no. 91, p. 18–23.
5. Abramovitz M., David P. A. Two Centuries of American Macroeconomic Growth from Exploitation of Resource Abundance to Knowledge-Driven Development. – Stanford Institute for Economic Policy

Сафаров Усмон Шаҳобидинович ДИПЛОМАТИЯИ ЗЕҲНИ СУНЪИ ВА ТАЪСИРИ ОН БА СИЁСАТИ ҶАҲОН

Аннотатсия: Мақолаи мазкур ба омӯзиши нақши зеҳни сунъӣ (ЗС) дар дипломатияи муосир ва таъсири он ба сиёсати ҷаҳонӣ бахшида шудааст. Бо назардошти рушди босуръати технологияҳои рақамӣ ва воридшавии ЗС ба равандҳои қабули қарор, таҳлилҳои нишон медиҳанд, ки ЗС метавонад ҳамчун воситаи таҳкими самаранокии сиёсати хориҷӣ, таҳлили маълумотҳои иқтисодӣ ва пешгӯии ҳодисаҳои ҷаҳонӣ хидмат кунад. Муаллиф равандҳои асосии истифодаи ЗС дар соҳаҳои дипломатияи рақамӣ, амнияти иттилоотӣ ва рабобити байналмилалӣ таҳлил мекунад. Ҳамзамон, масъалаҳои ахлоқӣ, ҳуқуқӣ ва геосиёсии вобаста ба истифодаи ин технология низ мавриди баррасӣ қарор мегиранд.

Калидвожаҳо: зеҳни сунъӣ, дипломатия, геосиёсат, сиёсати хориҷӣ, технологияҳои рақамӣ.

Аннотация: Данная статья посвящена изучению роли искусственного интеллекта (ИИ) в современной дипломатии и его влиянию на глобальную политику. С учётом стремительного развития цифровых технологий и внедрения ИИ в процессы принятия решений, анализ показывает, что ИИ может служить инструментом повышения эффективности внешней политики, анализа разведывательной информации и прогнозирования глобальных событий. Автор анализирует ключевые направления использования ИИ в сферах цифровой дипломатии, информационной безопасности и международных отношений. Также рассматриваются этические, правовые и геополитические вопросы, связанные с применением этих технологий.

Ключевые слова: искусственный интеллект, дипломатия, геополитика, внешняя политика, цифровые технологии.

Annotation; This article is dedicated to the study of the role of artificial intelligence (AI) in modern diplomacy and its impact on global politics. Given the rapid development of digital technologies and the integration of AI into decision-making processes, the analysis shows that AI can serve as a tool to enhance the effectiveness of foreign policy, intelligence data analysis, and the prediction of global events. The author examines the main directions of AI application in the fields of digital diplomacy, information security, and international relations. Ethical, legal, and geopolitical issues related to the use of these technologies are also discussed.
Keywords: artificial intelligence, diplomacy, geopolitics, foreign policy, digital technologies.

Дипломатияи зеҳни сунъӣ ва таъсири он ба сиёсати ҷаҳонӣ

Дар асри XXI, бо рушди технологияҳои рақамӣ ва махсусан зеҳни сунъӣ (ЗС), равандҳои сиёсии байналмилалӣ тағйир ёфта истодаанд. Дипломатия, ки ҳамчун воситаи асосии танзими рабобити байнидавлатӣ хизмат мекунад, имрӯз дар зерини таъсири афзоишбандаи технологияҳо қарор дорад. ЗС на танҳо воситаи таҳлили иттилоот ва қабули қарор шудааст, балки метавонад равандҳои дипломатиро тағйир диҳад, ба монанди қабули қарорҳои стратегӣ, гуфтушунидҳои сиёсӣ ва идоракунӣ кризисҳо.

Зеҳни сунъӣ маҷмӯи системаҳои компютерӣ мебошад, ки қобилияти иҷрои вазифаҳои инсонро доранд, аз ҷумла омӯзиш, ҳулосабарорӣ ва қабули қарор. Дар заминаи дипломатия, ЗС метавонад барои:

- таҳлили иттилооти калони дипломатӣ ва сиёсӣ;
- шиносоии намунаҳо ва тамоюлҳо дар равандҳои геосиёсӣ;
- пешгӯии ҳаҷмҳои хатарҳо ва имкониятҳои байналмилалӣ;
- автоматизатсияи равандҳои идоракунӣ ва ҳамроҳангсозии иттилоот.

Барои мисол, системаи PredPol (дар ибтидо барои амнияти дохилӣ таҳия шудааст) метавонад дар таҳлили таҳдидҳои эҳтимолии амнияти байналмилалӣ истифода шавад [1].

Дипломатияи рақамӣ ба истифодаи платформаҳои рақамӣ ва технологияҳо барои расидан ба ҳадафҳои сиёсати хориҷӣ дахл дорад. ЗС метавонад дар таҳлили фазои рақамӣ, паҳнкунии иттилоот ва мониторинги афкори умум нақши муҳиме бозад. Масалан, chatbot-ҳо метавонанд барои иртиботи дипломатии аввалия бо шахрвандони кишварҳои дигар истифода шаванд.

Мисоли дигари равшан — истифодаи системаҳои ЗС барои таҳлили шабакаҳои иҷтимоӣ дар мавриди муносибатҳои байналмилалӣ ва тамоюлҳои ҷамъиятӣ мебошад. Бо истифода аз Natural Language Processing (NLP), ЗС метавонад ҷараёнҳои муҳими иҷтимоӣ ва сиёсиро таҳлил ва ҳатто пешгӯӣ кунад [2].

Дар сатҳи геосиёсӣ, ЗС метавонад тавозуни қудратро тағйир диҳад. Кишварҳое, ки дар соҳаи ЗС пешсафанд (масалан, ИМА, Чин), дар танзими равандҳои ҷаҳонӣ ва ҳимояи манфиатҳои худ имкониятҳои бештар доранд. Ҳамин тавр, ЗС ҳамчун як ҷузъи «қудрати нарм» (soft power) низ баррасӣ мешавад.

Масалан, Чин дар доираи стратегияи "Ҷониби Рақамӣ" технологияи ЗС-ро ҳамчун василаи таъсирирасонӣ ба кишварҳои рӯ ба рушд истифода мебарад [3].

Бо вучуди имкониятҳои зиёд, истифодаи ЗС масъалаҳои зиёди ахлоқӣ ва ҳуқуқӣ ба вучуд меорад. Аз ҷумла:

- шаффофият ва ҷавобгарии системаҳои автоматикӣ;
- эҳтимоли истифодаи манипулятивии ЗС дар равандҳои дипломатӣ;
- дахлатнопазирии маълумоти шахсӣ ва маълумоти давлатҳо.

Созмонҳои байналмилалӣ ба монанди СММ ва ЮНЕСКО ҷиҳати танзими меъёрҳои истифодаи ЗС дар сатҳи байналмилалӣ иқдомҳо мебаранд [4].

ЗС метавонад дар пешгӯӣ, шеносӣ ва идоракунӣ бӯҳронҳои нақши калидӣ бозад. Бо коркарди маълумотҳои геополитикӣ, иқлимӣ ва иқтисодӣ, системаҳои ЗС метавонанд ҳатари бӯҳронҳоро дар минтақаҳои муайян арзёбӣ намоянд ва ҷораҳои эҳтимолиро пешниҳод кунанд.

Масалан, дар солҳои охир ИА ва ИМА истифодаи ЗС-ро дар арзёбии таҳдидҳои ҳастай ва амнияти киберӣ афзоиш додаанд [5]. ИМА, Чин, Иттиҳоди Аврупо ва дигар абарқудратҳои ЗС-ро ҳамчун ҷузъи стратегияи сиёсати хориҷӣ худ қабул кардаанд.

- **ИМА** бо сармоягузории миллиардҳо доллар дар соҳаи ЗС тавассути лоиҳаҳои DARPA, CIA AI Lab ва дигар бахшҳои амниятӣ истифодаи ин технологияҳоро дар равандҳои сиёсати хориҷӣ густариш додааст.
- **Чин** тавассути “AI National Strategy” ЗС-ро як ҷузъи муҳими барномаи «Як камарбанд — як роҳ» намуда, тавассути он нуфузи рақамиро дар Осиё, Африқо ва Аврупо афзоиш медиҳад.
- **ИА** кӯшиш мекунад модели ЗС-ро бо таъкиди ахлоқ ва ҳуқуқи инсон татбиқ намояд, ки дар самти дипломатияи рақамӣ на танҳо таъсиррасонӣ, балки эътимодсозӣ низ дорад. Дар муноқишаҳои муосир, ЗС метавонад дар таҳкими стратегияи “таҳдиди гибридӣ” истифода шавад. Масалан:

- Таҳлили маълумотҳои иқтишофӣ ва сохтакориҳо дар фазои рақамӣ;
- Таҳрик ва идоракунии афкори умум тавассути ботҳо ва системаҳои NLP;
- Ҷосусии рақамӣ ва таҳлили стратегияи рақиб тавассути омӯзиши амиқи додаҳо. [6]

Истифодаи моделҳои ЗС (масалан GPT, Gemini, Claude) барои таҳияи сценарияҳои эҳтимолӣ, таҳлили натиҷаҳои қарордодҳо, пешгӯии воқунишҳои эҳтимолии кишварҳо ва мусоидат ба муколамаи созанда миёни ҷонибҳои низоъкунанда ба назар мерасад. Бо ҳамгироии системаи ЗС дар созмонҳои байналмилалӣ (СММ, НАТО, ЕС) ин раванд метавонад шакли нави дипломатияи пешгӯишавандаро ба вуҷуд оварад.

Зехни сунъӣ дар дипломатияи муосир ва сиёсати ҷаҳонӣ ҳамчун воситаи таҳлил, қабули қарор ва ҳатто василаи таъсиррасонӣ зухур мекунад. Бо истифодаи самараноки ин технология, кишварҳо метавонанд стратегияи сиёсати хориҷии худро мукаммал намоянд. Аммо, барои таъмини истифодаи одилона ва устувори ЗС, зарурати таҳияи меъёрҳои ҳуқуқӣ, ахлоқӣ ва сиёсӣ вуҷуд дорад.

Адабиётҳои истифодашуда

1. Бенчамин, Р. (2021). "Зехни сунъӣ ва ҷомеа: Этик, баробарӣ ва технологияҳо." Нашри Oxford.
2. Гасанов, Р. (2020). "Технологияҳои иттилоотӣ дар дипломатияи муосир." Журнали сиёсатшиносӣ.
3. Lemoine, M. (2019). "AI Diplomacy: Prospects and Challenges." Global Affairs Review.
4. Morozov, E. (2014). "To Save Everything, Click Here: The Folly of Technological Solutionism." PublicAffairs.
5. Nye, J. (2004). "Soft Power: The Means to Success in World Politics." PublicAffairs.
6. Singer, P. W., & Brooking, E. T. (2018). "LikeWar: The Weaponization of Social Media." Houghton Mifflin Harcourt.
7. United Nations (2023). "AI and Global Governance: Policy Recommendations." Department of Political and Peacebuilding Affairs.
8. Центр политических технологий (2022). "Искусственный интеллект и международная безопасность."
9. OECD (2021). "Principles on Artificial Intelligence."
10. Шарифов, С. (2023). "Технологияи зехни сунъӣ ва таъсири он ба равандҳои сиёсии Осиёи Марказӣ." Душанбе: Дониш.

ЗАЩИТА ЛЕДНИКОВ И СОХРАНЕНИЕ ЖИЗНИ НА ЗЕМЛЕ

3 марта 2021 года Основатель мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон принял участие в первом заседании Группы высокого уровня по вопросам водных ресурсов и климата, которое прошло в режиме видеоконференции, и выступил с докладом по вопросам водных ресурсов и климата. Президент страны назвал основной причиной изменения климата быстрое таяние ледников в результате глобального потепления. Было подчеркнуто, что, к сожалению, сегодня мы наблюдаем стремительное таяние льдов в Арктике, Антарктиде и Гренландии. Серьёзные изменения происходят также и в ледниках, расположенных на суше.

ҲИФЗИ ПИРЯҲҶО ВА НИГОҲДОШТИ ҲАЁТ ДАР РҶИ ЗАМИН

Гармшавии глобалӣ ва тағйирёбии иқлим ба баландкӯҳҳои Осиёи Марказӣ таъсир мерасонанд. Ба эҳтимоли зиёд пиряхҳо зудтар об мешаванд ва ин на танҳо ба тавозуни оби ҳавзаи баҳри Арал таъсир мерасонад, балки ба офатҳои табиӣ, аз қабилӣ ярҷ, обхезию хурӯчи кӯлҳои пиряхӣ низ оварда мерасонад, инчунин ба пешрафти иҷтимоию иқтисодии минтақа таъсир мерасонад, аммо дар ин самт то ҳол таҳқиқоти назаррас ба анҷом нарасидааст ва донишу маълумоти боэътимоди кофӣ вучуд надорад.

Калидвожаҳо: Гармшавии глобалӣ, тағйирёбии иқлим, пешрафти иҷтимоию иқтисодии, баландшавии сатҳи уқёнуси ҷаҳонӣ, тағйирёбии иқлим боиси обшавии босуръати пиряхҳо, сарчашмаи асосии дарёҳои, обхезию хурӯчи кӯлҳои пиряхӣ.

PRESERVING LAND AND MAINTAINING LIFE ON EARTH

Global warming and climate change are affecting the highlands of Central Asia. Glaciers are likely to melt faster, which will not only affect the water balance of the Aral Sea basin, but will also lead to natural disasters such as landslides, floods, and the collapse of glacial lakes, as well as It affects the socio-economic progress of the region, but significant research has not yet been completed in this area and there is a lack of reliable knowledge and data.

Keywords: Global warming, climate change, socio-economic development, rising sea levels, climate change leading to rapid melting of glaciers, the main source of rivers, floods and the outflow of glacial lakes.

Глава государства Эмомали Рахмон высказался о нынешнем состоянии ледников Таджикистана, подчеркнув, что аналогичная ситуация складывается и на ледниках Памира. Ярким примером этого является таяние самого большого ледника на суше — ледника Федченко в Таджикистане, длина которого составляет более 75 километров. Исследования показывают, что только за последние 70–80 лет ледник Федченко отступил более чем на километр, сократив свою площадь до 44 квадратных километров. При этом его объем сократился на 15 кубических километров, а средняя скорость отступления кончика (языка) ледника составляет 16 метров в год.

Глава государства назвал ледники важнейшим источником пресной воды, заявив, что их стремительное таяние в сочетании с возросшим потреблением воды, связанным с ростом населения и развитием экономики, может привести к крайне негативным последствиям.

Президент страны подчеркнул, что таяние арктических и антарктических ледников привело к повышению уровня мирового океана, а этот фактор, в свою очередь, может поставить под угрозу жизнь и благополучие сотен миллионов людей по всему миру, особенно в малых островных государствах и их прибрежных регионах.

В этой связи Глава государства Эмомали Рахмон подчеркнул объявить 2025 год Международным годом сохранения ледников и определить дату Всемирного дня сохранения

ледников. Ещё одно предложение таджикской стороны — создание специального международного фонда по защите ледников.

Международный год сохранения ледников — это форма сотрудничества, направленная на координацию международных и национальных программ и проектов, реализуемых по всему миру. Скоординированный международный подход позволит максимально повысить как результаты научных исследований, так и их экономическую эффективность. Международное сотрудничество, которое начинается сегодня, позволит построить отношения и понимание проблем, которые принесут пользу обществу в долгосрочной перспективе.

2 декабря 2023 года на саммите лидеров «Группы 77 и Китая» в ходе 28-й Конференции сторон Конвенции ООН об изменении климата великий лидер нации Эмомали Рахмон подчеркнул, что изменение климата приводит к стремительному таянию ледников, уменьшению объёма речной воды и негативно влияет на ключевые отрасли национальной экономики, такие как энергетика, сельское хозяйство и промышленность.

На сегодняшний день более тысячи из 13 тысяч ледников Таджикистана полностью растаяли. Стоит отметить, что около 6 процентов территории Таджикистана покрыто ледниками, а 55,4 процента водных источников Центральной Азии берут начало из таджикских ледников.

В Программе реформирования водного сектора до 2025 года, принятой постановлением Правительства Республики Таджикистан в 2015 году, отмечается, что «Изменение и изменчивость климата оказывают существенное влияние на водные ресурсы Республики Таджикистан. По имеющимся данным, за последние десятилетия средняя температура воздуха в Таджикистане повысилась на 0,7-1,9 градуса, а около тысячи мелких ледников уже растаяли. Поскольку основным источником питания рек Таджикистана являются ледники, это приведёт к снижению их водности в среднесрочной и долгосрочной перспективе».

Глобальное потепление и изменение климата оказывают влияние на высокогорья Центральной Азии. Вероятно, что таяние ледников будет происходить быстрее, и это не только повлияет на водный баланс бассейна Аральского моря, но и приведёт к стихийным бедствиям, таким как оползни, наводнения, прорыв ледниковых озёр, а также повлияет на социально-экономическое развитие региона, однако существенных исследований в этой области пока не проведено, и нет достаточных достоверных знаний и данных.

После распада Советского Союза в 1991 году Республики Казахстан, Кыргызстан, Таджикистан, Туркменистан и Узбекистан разработали механизмы сотрудничества. Региональная организация Международного Фонда спасения Арала позволяет предотвращать споры и конфликты из-за водных ресурсов. Лидеры региона неоднократно заявляли о своей приверженности общим целям управления водными ресурсами, а международные организации помогли создать структуры и платформы для сотрудничества. Стало ясно, что этот вопрос касается не только управления водными ресурсами, но и окружающей среды, энергетики, водных ресурсов и продовольственной безопасности для обеспечения устойчивого социально-экономического развития, мира и процветания в регионе.

Ледники в основном расположены на северо-западе Памира и в горах Гиссаро-Алая. Большинство ледников расположены на высоте от 3000 до 5300 метров над уровнем моря. Ледники нашей страны содержат 456,9 кубических километров воды.

Самые крупные ледники расположены в северо-западной части Памира. Например, крупнейший ледник региона — ледник Федченко, занимающий большую площадь и обширную систему горных хребтов, в настоящее время испытывает серьёзное воздействие изменения климата. По прогнозам учёных, к 2050 году в Таджикистане полностью исчезнут несколько тысяч мелких ледников, поскольку ледники неравномерно распределены по речным бассейнам. Например: в Мугусе насчитывается 1004 ледника, в Бартанге — 269, в Кызылсу (Северном) — 280, в Гунде — 1349, в Мургабе — 879, в Зарафшане — 1227 и в бассейне реки Хингов — 756. По данным учёных, работающих в этой области, ледники

Таджикистана ежегодно сбрасывают в реки более 13 кубических километров воды, что составляет более 25 процентов воды, поступающей в реки. Ледники регулируют влажность воздуха и сток рек.

В Центрально-Азиатском регионе, особенно в Таджикистане, который является одним из регионов, наиболее уязвимых к изменению климата, запасы ледников сокращаются из-за повышения температуры, уменьшения количества осадков и других метеорологических факторов. Эксперты определили, что если все ледники мира растают, уровень воды на Земле поднимется на 64 метра. Это не только приведёт к затоплению значительной части нашей планеты и уничтожению жизни во многих городах и странах, но и создаст серьёзные проблемы для человечества во всех других частях планеты.

В целях предотвращения таяния большого количества ледников на территории нашей страны Глава государства Эмомали Рахмон в 2018 году поручил Национальной академии наук республики создать Центр исследований ледников при Национальном институте национальных исследований и технологий. Создание Государственного научного учреждения «Центр по изучению ледников Национальной академии наук Таджикистана» также является одним из благородных предложений Главы государства в области охраны и сохранения ледников.

Данная концепция была напрямую предложена Основателем мира и национального единства – Лидером нации, Президентом Республики Таджикистан Эмомали Рахмоном на основе данных, полученных исследователями, которые заявили, что ледники являются основным источником пресной воды, и что их быстрое таяние в сочетании с увеличением потребления воды, которое связано с ростом населения и развитием экономики, может привести к крайне негативным последствиям. Этот фактор может привести к сокращению местного сельскохозяйственного производства, усилению дефицита воды и повышению среднего уровня моря.

Предметом гордости является тот факт, что пятая инициатива Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона по вопросу защиты ледников и водных ресурсов в условиях изменения климата была единогласно одобрена Генеральной Ассамблеей Организации Объединённых Наций 14 декабря 2022 года путём принятия специальной резолюции.

Таким образом, положение пожилых людей тесно связано с экологическими проблемами — охраной окружающей среды. Чтобы защитить ледники от таяния, необходимо и необходимо поддерживать экологическую чистоту окружающей среды. Расчёты показали, что величина плотности теплового потока соответствует наибольшему значению при разнице температур $t = 30\text{K}$, толщине 1 мм над поверхностью ледника. Плотность теплового потока увеличивается по мере удаления от ледника. При изменении расстояния от 50 до 500 метров плотность теплового потока увеличивается в 10 раз. Чем больше расстояние от ледника, тем больше влияние плотности теплового потока на таяние ледника.

Ещё одним фактором, влияющим на таяние ледников, являются большие запасы поваренной соли в Хатлонской области, в том числе соляная гора Ходжамумин. Его ширина составляет 8,5 километров, а высота соляных стен достигает 500 метров. От этой великой горы до вершины Целесообразно в несколько раз уменьшить количество солевых смесей, поднимающихся в воздух.

Для снижения выбросов токсичных газов и различных загрязняющих веществ в атмосферу в будущем необходимо использовать транспортные средства на солнечных батареях и мощные аккумуляторные батареи.

Поэтому необходимо принять все возможные меры для защиты ледников от таяния, а так же мы всегда должны беречь воду, ведь без воды нет жизни во Вселенной.

Литература

1. Бен Д.И., Эванс Д.Дж.А. - Ледники и оледенения (Glaciers and Glaciation) -Классическая книга, охватывающая механизмы движения льда, внутреннюю структуру и физические свойства ледников.
2. Курбанов А. - Ледники Таджикистана -Научно-популярная работа о ледниках Памира, в частности о крупнейшем леднике Фанго
3. Мирзоева Ш.А.- Влияние изменения климата на ледники Таджикистана - Современное исследование о сокращении ледников и его последствиях

Ашуровой М.Т.

НАЛОГОВОЕ ОБЯЗАТЕЛЬСТВО И ИСПОЛНЕНИЕ НАЛОГОВЫХ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН.

Налоговым обязательством является обязанность налогоплательщика уплатить определенный налог, а также начисленные штрафы и проценты, в бюджет при наличии обстоятельств, или ином акте налогового законодательства.

Основания для возникновения, изменения или прекращения налогового обязательства, а также порядок и условия исполнения налогового обязательства могут определяться только Кодексом или другими актами налогового законодательства. Налоговое обязательство возлагается на налогоплательщика с момента возникновения обстоятельств, предусматривающих уплату налога, начисленных штрафов и процентов в соответствии с требованиями налогового законодательства.

Понятие налог можно рассматривать с двух позиций – в узком и широком смысле слова. С одной стороны, налоги представляют собой индивидуально безвозмездные платежи. Уплачивая их, налогоплательщик не приобретает каких-либо дополнительных субъективных прав и не получает в обмен никакого эквивалента уплаченной им суммы. У государства не возникает никаких встречных обязательств по отношению к налогоплательщику, которые были бы обусловлены уплатой им налога.

С другой стороны, налог – это финансовый рычаг, обеспечивающий перераспределение доходов в пользу государства с целью финансирования общественных (государственных) расходов. По своей сути налоги могут подразделяться на прямые и косвенные. Прямые налоги взимаются в процессе накопления материальных благ непосредственно с доходов или имущества налогоплательщиков. По этому для них размер налога точно известен. Косвенные налоги взимаются через цену товара. Это своеобразные надбавки, включаемые государством в цену товара и услуг.

Согласно п. 1 ст.17 Налогового кодекса Республики Таджикистан налог считается установленным лишь в том случае, когда определены элементы налогообложения - сведения, наличие которых в нормативном правовом акте при установлении налогов является обязательным, в том числе налогоплательщик:

- объект налогообложения;
- налоговая база;
- налоговая ставка;
- налоговый период;
- порядок исчисления налога;
- порядок и сроки уплаты налога;
- налоговые льготы, если они установлены

При этом каждый из перечисленных элементов имеет самостоятельное юридическое значение. Их выделение обусловлено особой важностью налоговых отношений, затрагивающих материальные интересы налогоплательщиков. Отсутствие какого-либо перечисленных элементов означает, что налог не установлен, а, следовательно, отсутствуют правовые основания для его взимания.

Подробнее хотелось бы остановиться на таком элементе налога как льгота. По мнению А.Р. Курбанова под налоговыми льготами следует понимать преимущества, предоставляемые отдельным категориям налогоплательщиков, которые позволяют им сократить размер своих налоговых обязательств по сравнению с другими налогоплательщиками, включая возможность не уплачивать налог либо уплачивать его в меньшем размере или в более поздний срок без каких-либо отрицательных последствий для налогоплательщика, имеющего льготу

В соответствии с п.9 ст. 17 Налогового Кодекса Республики Таджикистан льготами по налогам (налоговыми льготами) признаются предоставляемые налогоплательщикам Налоговым Кодексом или международными правовыми актами, признанными Таджикистаном, преимущества, включая возможность не уплачивать налог либо уплачивать его в меньшем размере или в более поздний срок. Нормы законодательства, определяющие основания, порядок и условия применения льгот по налогам, не могут носить индивидуального характера. Однако понятие льготы следует рассматривать в более широком смысле, чем это предусматривает налоговое законодательство. То есть учитывать преимущества отдельных категорий налогоплательщиков, которые могут выражаться:

- в праве применения нулевой или более низкой налоговой ставки;
- в возможности переноса сроков уплаты налогов;
- в уплате налогов с иной периодичностью, чем это установлено в общем случае (например, не ежедекадно или ежемесячно, а по окончании квартала);
- в праве осуществлять различные налоговые вычеты (уменьшающие налогооблагаемую базу);
- в праве на ускоренную амортизацию основных средств (что также приводит к уменьшению налогооблагаемой базы) либо на включение в себестоимость товаров (работ, услуг), затрат, которые обычно в нее не включаются, и т.д.;
- в полном освобождении от уплаты одного налога, ряда или всех видов налогов. По нашему мнению, приведенным выше перечнем налоговых льгот, раскрывающим их содержание, целесообразно дополнить статью Налогового Кодекса Республики Таджикистан, посвященную налоговым льготам.

Исполнение налоговых обязательств

Исполнение налоговых обязательств заключается в уплате суммы причитающихся налогов, начисленных штрафов и процентов, в установленные сроки, независимо от наличия средств на счетах и иного имущества у налогоплательщика. Исполнение налоговых обязательств осуществляется непосредственно налогоплательщиком, если иное не установлено Кодексом или иными актами налогового законодательства. В случаях, указанных в Кодексе или иных актах налогового законодательства, ответственность за исполнение налоговых обязательств возлагается на иное обязанное лицо. Односторонний отказ от исполнения налоговых обязательств или одностороннее изменение порядка их исполнения налогоплательщиков или иным обязанным лицом не допускаются, если это не предусмотрено в налоговом законодательстве.

Исполнение налоговых обязательств в случае банкротства налогоплательщика осуществляется в соответствии с Гражданским кодексом Республики Таджикистан и законодательством о банкротстве.

Исполнение налоговых обязательств в случае ликвидации предприятия (организации)

Налоговые обязательства ликвидируемого предприятия (организации) исполняются ликвидационной комиссией предприятия (организации) за счет его денежных средств, в том числе доходов от реализации имущества предприятия (организации). При этом ликвидационная комиссия предприятия должна также исполнить налоговые обязательства его обособленных подразделений, признаваемых предприятиями в соответствии с налоговым Кодексом. Налоговые обязательства ликвидируемого обособленного подразделения предприятия (организации) исполняются непосредственно предприятием (организацией), в

состав которого входило указанное обособленное подразделение, а при ликвидации и этого предприятия (организации) - ликвидационной комиссией этого предприятия (организации).

Если денежных средств ликвидируемого предприятия (организации) недостаточно для исполнения в полном объеме его налоговых обязательств, в том числе после реализации его имущества для исполнения налоговых обязательств, остающаяся задолженность по налоговым обязательствам должна быть погашена участниками (учредителями) предприятия (организации), если в соответствии с законом, уставом или иными учредительными документами они несут солидарную ответственность по обязательствам предприятия (организации).

Исполнение налоговых обязательств при реорганизации юридического лица

Налоговые обязательства реорганизованного юридического лица исполняются его правопреемником (правопреемниками) в порядке, установленном налоговым законодательством.

Исполнение налоговых обязательств реорганизованного юридического лица возлагается на его правопреемника (правопреемников), независимо от того, были ли известны правопреемнику (правопреемникам) до завершения реорганизации факты или обстоятельства неисполнения или ненадлежащего исполнения налоговых обязательств реорганизованным юридическим лицом. При этом на правопреемника (правопреемников) возлагается обязанность уплатить все причитающиеся в связи с налоговыми обязательствами реорганизованного юридического лица проценты и штрафы.

Реорганизация юридического лица не меняет сроков исполнения его налоговых обязательств правопреемником (правопреемниками) этого юридического лица. При слиянии нескольких юридических лиц их правопреемником в части исполнения налоговых обязательств признается возникшее в результате такого слияния юридическое лицо.

При присоединении одного юридического лица к другому юридическому лицу правопреемником присоединенного юридического лица в части исполнения налоговых обязательств признается присоединившее его юридическое лицо.

При разделении юридические лица, возникшие в результате такого разделения, признаются правопреемниками реорганизованного юридического лица в части исполнения налоговых обязательств.

При наличии нескольких правопреемников доля участия каждого из них в исполнении налоговых обязательств реорганизованного юридического лица определяется в соответствии с разделительным балансом или другим передаточным актом. Если разделительный баланс или передаточный акт не позволяют определить долю каждого правопреемника реорганизованного юридического лица либо исключают возможность исполнения в полном объеме налоговых обязательств каким-либо правопреемником, то вновь возникшие юридические лица несут солидарную ответственность по исполнению налоговых обязательств реорганизованного юридического лица либо соответствующей части указанных налоговых обязательств.

При преобразовании одного юридического лица в другое юридическое лицо путем изменения организационно-правовой формы правопреемником реорганизованного юридического лица в части исполнения налоговых обязательств признается вновь возникшее юридическое лицо.

При выделении из состава юридического лица одного или нескольких юридических лиц правопреемства по отношению к реорганизованному юридическому лицу по исполнению налоговых обязательств у выделенных юридических лиц не возникает, если только такая реорганизация не направлена на неисполнение налоговых обязательств реорганизованным юридическим лицом. Если в результате выделения из состава юридического лица одного или нескольких юридических лиц первое юридическое лицо - налогоплательщик не имеет возможности исполнить в полном объеме свои налоговые обязательства, то по решению уполномоченного государственного органа выделившиеся юридические лица солидарно исполняют налоговые обязательства реорганизованного лица.

Порядок исполнения налоговых обязательств

Налогоплательщик самостоятельно, если иное не установлено налоговым законодательством, исчисляет сумму налога, подлежащую уплате за отчетный налоговый период, исходя из налоговой базы, налоговой ставки и налоговых льгот.

В случаях, установленных налоговым Кодексом или иным актом налогового законодательства, обязанность по исчислению подлежащей уплате суммы налога может быть возложена на налоговый орган или налогового агента.

Литература

1. Басовский Л.Е. Макроэкономика: учебник / Л.Е. Басовский, Е.Н. Басовская. – М.: НИЦ ИНФРА-М, 2013. – 202 с.
2. Курбонов А.Р. Налоги и налогообложение. Учебно - методический комплекс. Душанбе, 2015. – 145 с.
3. Налоговый Кодекс Республики Таджикистан. (Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2012 г., №9, ст. 838; 2013 г., №12, ст. 889, ст. 890; 2015 г., №3, ст. 210, №11, ст. 965, ст. 966; 2016 г., №3, ст. 150, №11, ст. 883; 2017 г., №1-2, ст. 21, №5, ч.1, ст. 280; 2018 г., №2, ст. 66, ст. 67, №7-8, ст. 529; 2019 г., №45, ст. 227, №6, ст. 322, №7, ст. 473; 2020 г., №1, ст. 21, ст. 22). Душанбе 2020.
4. Романовский М.В., Врублевская О.В. Налоги и налогообложение. – СПб.: Питер, 2007.

Ғаюрий Р.С.

РОҲҶОИ МУКАММАЛГАРДОНИИ ИСТИФОДАИ НИЗОМҶОИ ГУМРУКӢ ДАР ШАРОИТИ РУШДИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ

Дар шароити кунунӣ хизматрасониҳои гумрукӣ дар асоси мукаммалгардонии истифодаи низоми гумрукӣ ва баҳодихии натиҷаҳои баланд бардоштани самаранокии фаъолияти гумрукӣ сурат мегирад. Таҳқиқотҳои гузаронидашуда имконият медиҳанд, ки баҳодихии ташаккули ва инкишофи динамикаи гардиши савдои берунаи мол, ҳисоб намудан ва ситонидани пардохтҳои гумрукӣ ҳамчун асоси риояи қонунгузории гумрукӣ ҳело зарур аст. Аз тарафи дигар самаранокии фаъолияти гумрукӣ, дар шаффофият ва иҷрои пурраи қоидаҳо, ҳангоми гузаронидани назорати гумрукӣ, интиҳоби низоми асосноккардашудаи низоми гумрукӣ боиси он мегардад, ки молу воситаҳои нақлиёти интиқолшаванда, дар муддати кӯтоҳ аз сарҳади гумрукӣ гузаронида шуда, ба бозори дохилӣ ва берунӣ ворид шуда талаботро ба онҳо сари вақт қонеъ гардонанд.

Бо ин мақсад, пеш аз ҳама, дар раванди баҳодихӣ низоми нишондиҳандаҳои пешниҳоди хизматрасониҳои мақомоти гумрукро ҷудо намуда, онҳоро ба ду гурӯҳ ҷудо намудан зарур аст:

1. Нишондиҳандаҳои инъикосдиҳандаи тартиб, афзоиш ва пешниҳоди хизматрасониҳо ба иштироккунандагони фаъолияти иқтисодӣ байналмилалӣ аз тарафи мақомоти гумрук.
2. Нишондиҳандаҳои инъикоскунандаи манбаҳои баланд бардоштани сифати пешниҳоди хизматрасонии гумрукӣ ва сарфа намудани хароҷотҳои иштироккунандагони фаъолияти иқтисодӣ байналмилалӣ.

Истифодаи ин низоми баҳодихӣ имконият медиҳад, ки мавқеи мақомоти гумрук дуруст баҳо дода шуда, саҳми он дар пешрафти иқтисодиёти миллӣ таъмин карда шавад.

Ба гурӯҳи аввал нишондиҳандаҳои дохил карда шудаанд, ки бо ёрии онҳо таҳлил ва баҳодихии динамикии пешниҳоди хизматрасониҳои гумрукӣ гузаронида мешавад.

Дар солҳои охир сиёсати гумрукии кишварҳои мутараққӣ ва рӯ ба инкишоф, нисбатан мавзун ва қобили мулоҳиза гардид. Вай ба он хос мебошад, ки ба тағйири вазъи ҷаҳон мувофиқ омад ва сабаби инкишофи ҳамкарии байналмилалӣ иқтисодӣ, мустаҳкам гардидани иқтисодиёти миллӣ шуд ва аксарияти мамлакатҳои Ғарб Шарқ нисбати баъзе навҳои молҳои воридотии саноатӣ ва кишоварзӣ боҷи гумрукиро кам карданд аз истифодаи усулҳои

анъанавӣ, аз қабилӣ муҳосираи гумрукӣ, ҷанги гумрукӣ ва маҳдудиятҳои гумрукӣ даст кашиданд.

Дар шароити муосир сиёсати гумрукӣ ва воситаи пурзӯр ва ба амал баровардани он аз ҷониби – мақомоти гумрук дар асоси қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрий, созишномаҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ, аснод ва тавсияҳои созмонҳои байналмилалӣ гумрукӣ сурат мегирад. Сохтори имрӯзаи мақомоти гумрукӣ аксарияти мамолики ҷаҳон, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистонро идораҳои давлатие ташкил мекунад, ки воридоту содироти тамоми навъҳои молҳоро аз сарҳад интиқолшаванда, бағоч ва додани бору гирифтани бочу андози муқарраршударо, назорат мебаранд. Бахшҳои асосии ҳадамоти гумрук дар Тоҷикистон дар истгоҳҳои роҳи оҳан, фурудгоҳ ва нуқтаи сарҳадӣ ҷой гирифтаанд.

Имрӯз бештар аз 140 мамлакати ҷаҳон аъзои Созмони Умумиҷаҳонии Гумрук (СУГ) гардиданд, ки аз соли 1952 фаъолият мекунад ва оид ба ташкил кардан ва инкишоф додани ҳадамоти замонавии пурмахсули гуногуни гумруки миллий дар тамоми кишварҳои ҷаҳон, махсусан дар он мамлакатҳое, ки роҳи дигаргунсозии бозорӣ ва бозоргониро интиҳоб кардаанд, кори бисёре ба субот мерасонад.

Ин созмони байналмилалӣ ба доманадор ва пойдор шудани ҳамкориҳои ҷаҳонии гумрукӣ, инкишоф ёфтани равандҳои тиҷорати ҷаҳонӣ мусоидат мекунад, ба низом даровардани фаъолияти гумрукҳои миллиро роҷеъ ба муҳофизат кардани манфиатҳои иқтисодии мамлакатҳои худ ба роҳ меонад.

Созишномаи мазкур амалан нақши ба худ хоси қонуни умумии савдои ҷаҳонро бозӣ мекунад. Вай дар шароити иқтисодиёти бозорӣ таҷрибаи ғании низоми иқтисодиёти хориҷиро дорост. Равобити байналмилалӣ Ҳадамоти гумруки Тоҷикистон, ҳамкориҳои онҳо дар соҳаҳои мухталиф ривоч мегиранд ва густариш меёбанд. Ҳамаи онҳо дар сохтори давлатии назми робитаҳои иқтисодии байналмилалӣ, ташаққули буҷети давлат, таъмини амнияти иқтисодии мамлакатҳои худ нақши муҳимро иҷро мекунад.

Фаъолияти гумрукӣ дар марҳалаи ташаққул ёфтани худ қисми ҷудонопазири сиёсати хориҷии давлат буда, ҳаҷм сохт ва шароити воридоту содироти молро танзим месозад. Дар айни вақт ҳамаи давлатҳои ҷаҳон ба савдои байналмилалӣ ҷалб шудаанд. Тиҷорати байналмилалӣ дар шароити инкишоф ёфтани иқтисоди байналмилалӣ дар байни мамлакатҳо ҷомеаи ҷаҳонӣ назар ва рушди босуръати афзоиши истеҳсолот бо суръати нисбатан бештаре пеш меравад.

Танзими муосири фаъолияти гумрукӣ, ки ҷиҳатҳои мусбати дар марҳалаи гузаштаи тараққиёти ҷамъиятӣ дар худ омилҳои мусоидаткунандаи амнияти миллий, беҳатарии иқтисодиро дар бар гирад. Ин сиёсат иҷроӣ қонуну қоидаҳои гумрукиро таъмин сохта, дар айни ҳол, як силсила вазифаҳои барои ҳаёти мамлакат зарур ва муҳимро ба ҷо меорад.

Якун, бо мақсади таъмини шароити мусоид барои истеҳсолкунандагони ватании кишвар дар бозори дохилӣ ва эмин доштани онҳо аз рақобати воридкунандагон фишангҳои анъанавии протекционизми тиҷоратиро, дар шакли бочҳои воридотӣ ва тарифҳои истифода мебаранд.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ шаҳодат медиҳад, ки дар сурати истифодаи тарифи воридотӣ, онро барои иҷроӣ барномаҳои иҷтимоӣ, молиявӣ, истифода бо дарназардошти қисман маҳдуд сохтани, коҳиши омилҳои равона кардан зарур аст.

Ин падидаи нав, пеш аз ҳама, ба давлатҳои ҷаҳон тааллуқ доранд, зеро ҳифозати таърифро ҳамчун як манбаи даромади давлатӣ истифода мебаранд. Аз 1/4 то 3/15 ҳиссаи буҷет давлатии мамлакатҳое, ки даромади пасти миллий доранд, ҳоло аз ҳисоби бочҳои гумрукӣ таъмин мешавад.

Вобаста ба ташкили дуруст ситонидани пардохтҳои гумрукӣ дар заминаи дастгирӣ ёфтани соҳибкорони истеҳсолӣ, дурнамои ситонидани пардохтҳои гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030 зарур аст.

Инро ба назар гирифта, муайян намудани дурнамои ситонидани пардохтҳои гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030 ба роҳ монда шудааст. Дар ҷадвали 3.4. натиҷа ҳисобҳо бо истифодаи барномаи Excel пешниҳод карда шудааст.

Чадвали 1. -Дурнамои ситонидани пардохтҳои гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030 (млн. сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	Муодилаи ҳисобӣ	2023	2025	2030	Афзоиши миёнаи солона, %
Бочи гумрукӣ	$Y=5,0706x^2-2,3298x+496,51$ $R^2=0,7292$	886,26	1084,42	1757,30	110,27
Андоз аз арзиши иловашуда	$Y=29,059x^2-134,6x+2696,4$ $R^2=0,9729$	3838,78	4731,94	7981,90	111,02
Аксиз	$Y=4,6131x^2+18,656x+146,61$ $R^2=0,9663$	688,12	910,31	1625,30	113,06
Дигар намуди пардохтҳои ҳатмӣ	$Y=10,383x^2-51,205x+129,18$ $R^2=0,8870$	509,36	822,27	1967,95	121,30
Ҳамагӣ	$Y=35,931x^2+218,06x+3356,1$ $R^2=0,9755$	8229,05	10102,41	16043,40	110,00

Сарчашма: ҳисобҳои муаллиф

Аз чадвали 1 дида мешавад, ки раванди ситонидани пардохтҳои гумрукӣ дар маҷмӯъ, ҳамасола ба 10,0 % зиёд мешавад.

Бояд қайд намуд, ки бузургии коэффитсиенти детерминатсия аз 0,7292 то 0,9755 тағйир меёбад.

Ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки натиҷаҳои ба дастовардашуда дурустанд ва онҳоро дар раванди фаъолияти мақомоти гумруки кишвар истифода бурда шаванд.

Инчунин дар чадвали 2 дурнамои содироти молҳо ва шумораи декларатсияҳои гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030 оварда шудааст.

Аз чадвали 2 дида мешавад, ки раванди содироти молҳо дар маҷмӯъ ҳамасола ба 18,43 % ва Шумораи декларатсияҳои гумрукӣ ба 13,72% зиёд мешавад.

Бояд қайд намуд, ки бузургии коэффитсиенти детерминатсия аз 0,9604 то 0,9978 тағйир меёбад.

Чадвали 2.-Дурнамои содироти молҳо ва шумораи декларатсияҳои гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030

Нишондиҳандаҳо	Муодилаи ҳисобӣ	2023	2025	2030	Афзоиши миёнаи солона, %
Содироти молҳо, млн. доллари ИМА	$y = 47,705x^2-276,79x+1453,1$ $R^2=0,9978$	2826,10	5068,09	9236,94	118,43
Шумораи декларатсияҳои гумрукӣ	$Y=1616,3x^2-512,3x+64914$ $R^2=0,9604$	191224	224833	470490	113,72

Сарчашма: ҳисобҳои муаллиф

Дар чадвали 3 дурнамои истифодаи низомҳои гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030 оварда шудааст.

Чадвали 3.-Дурнамои истифодаи низомҳои гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030

Нишондиҳандаҳо	Муодилаи ҳисобӣ	2023	2025	2030	Афзоиши миёнаи

					солона, %
Низомҳои гумрукӣ, ҳамагӣ аз руйи миқдори ДГБ	$y = 1596x^2 - 5097,1x + 64668$ $R^2 = 0,9478$	148070	201716	391690	114,91
Низомҳои гумрукӣ, ҳамагӣ, аз руйи борҳои кашонидашуда, ҳазор тонна	$y = 434,63x + 5066,3$ $R^2 = 0,9097$	8977,97	9847,23	12020,38	104,25
Низомҳои гумрукӣ, ҳамагӣ, аз руйи арзиши гумрукии молҳо, млн.доллар	$y = 243,02x^2 - 1551,3x + 7333,4$ $R^2 = 0,9612$	13056,32	19674,52	44725,72	119,23

Сарчашма: ҳисобҳои муаллиф

Аз ҷадвали 3. бар меояд, ки дар раванди амали намудани низомҳои гумрукӣ мутаносибан аз рӯи миқдори ДГБ, борҳои кашонидашуда ва арзиши гумрукии молҳо ҳамасола 14,91, 4,25 ва 19,23 фоиз зиёд мешавад, бузургии коэффитсиенти детерминатсия аз 0,9097 то 0,9612 тағйир меёбад.

Дар асоси ин хулоса баровардан зарур аст, ки пеш аз ҳама натиҷаҳои ба дастовардашуда дуруст мебошанд ва онҳоро ҳангоми хизматрасониҳо ва истифодаи низомҳои гумрукӣ дар Тоҷикистон мавриди истифода қарор додан ба маврид аст.

Аз натиҷаҳо бар меояд, ки мақомоти гумрук барои баланд шудани сатҳи самаранокии амалиёти содиротию воридоти кишвар ҷидду ҷаҳд мекунад. Ҳоло молҳои ба кишвари мо ворид мешаванд, ки истехсолшон аз нигоҳи иқтисодӣ ғайриафзояр нест ва ҳангоми содирот, молҳои аз мамлакат бароварда мешаванд, ки хароҷоти истехсоли онҳо аз дараҷаи ҷаҳонӣ поёнтар аст. Чунин аст тавсияи классикии ғайриафзояр нисбат ба содирот ва воридоти мол.

Бояд қайд намуд, ки мақомоти гумрук ба нигоҳ доштани дараҷаи муайяни нархҳои дохилӣ дар кишвар барои фурӯши маҳсулоти ватанӣ дар бозори ҷаҳонӣ нақши калонро мебозад. Аз ин рӯ дараҷаи иштироки иқтисодиёти ватанӣ дар муносибатҳои иқтисодии хориҷӣ баҳо дода, саҳми содиротро, яъне таносуби арзиши содирот нисбат ба арзиши маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ва ҳамчунин ҳаҷми маҳсулот ба ҳар сари аҳоли, муайян кардан зарур аст.

Мақомоти гумрук ба ҳамкориҳои байналмилалӣ таҷрибаивазкунӣ ва андешидани чораҳои нисбати истифодаи дастовардҳои илмӣ техника мусоидат мекунад, ҳамчунин ба корхонаҳои хурд ва миёнаи милли нисбат рушди иқтисодиёти милли кумак мерасонад.

Ба ақидаи мо танзими гумрукӣ низоми гумрукиро дар доираи ҳамкориҳои бисёрҷониба, қабл аз ҳама, дар доираи Иттиҳоди давлатҳои мустақил мусоидат ва мувофиқат мекунад. Гирифтани бочҳои гумрукӣ қараёни ҳамгироиро суръат бахшида амиқтар мегардонад, даромади бучети давлатро меафзояд.

Дар ҳақиқат, гумрук аз замонаҳои қадим ҳамчун пардохти музди хизматрасониро, ки тоҷирон дар бандарҳо, анборҳо ва кашидани борҳо месупориданд, ба вуҷуд омада, дар муносибатҳои имрӯзаи хоҷагидорӣ ҷаҳонӣ тавассути ҳимояи савдои дохилӣ ва соҳаҳои ҷудоғонаи иқтисодиёти милли ба воситаи эмин доштани он аз рақобати моли хориҷӣ мубаддал гардидааст.

Бо назардошти ин ба хулоса омадан зарур аст, ки сиёсати гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷиҳати таркиб системаи воҳидоти томеро ташкил медиҳад, ки ба амалӣ намудани принципҳои дар фаъолияти гумрукии ҷойдошта асос меёбад.

Таҳти сиёсати гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд системаи чорабиниҳои сиёсӣ ҳукукӣ, иқтисодӣ, ташкилӣ ва дигар чорабиниҳои калонҳаҷме дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ фаҳмида шавад, ки ба ҳифзи манфиатҳои дохилию хориҷии иқтисодии давлат, ташкилоту корхонаҳо ва шахрвандон рағбона гардида шудаанд.

Дар сиёсати давлатӣ низ сиёсати гумрукӣ яке аз вазифаҳои муҳимро иҷро менамояд. Дар шароити муосир мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҳимояи манфиатҳои иқтисодии кишвар ва беҳтарсозии муносибатҳои байнидавлатӣ, раванди интиқоли молу воситаҳои нақлиёт ва хизматрасониҳои гуногуни гумрукӣ ҳамаи чораҳои заруриро дида истодааст.

Инчунин дар шароити муосир фаъолияти гумрукӣ ҳамчун шохаи муҳимтарини фаъолияти иқтисодии байналмилалӣ кори худро ба роҳ монда, дар тадбиқи рушди иқтисодиёти миллӣ бо назардошти ғанӣ гардонидани буҷети давлат ва ҳимояи амнияти иқтисоди миллӣ ва беҳтар нигоҳ доштани он, саҳми босазое мегузорад. Аз ин лиҳоз қайд намудан зарур аст, ки фаъолияти номбаршуда танҳо дар натиҷаи ташкили дурусти амали намудани сиёсати гумрукӣ ва тақмили он ва сари вақт гузаронидани назорати гумрукӣ ва истифодаи оқилонаи низомҳои гумрукӣ амалӣ карда мешаванд.

Тавре, ки таҳлил нишон медиҳад, дар маҷмӯъ, мушкilotи таҳияи назария ва амалияи маъмурияти гумрукӣ дар заминаи ташаккули иқтисоди рақамӣ мураккаб буда, ҳамаи сатҳҳои хоси назарияҳои махсусро фаро мегиранд. Инҳо масоил дорои хусусияти концептуалӣ, мушкilotи дарёфти моделҳо ва усулҳои мувофиқ, эҷод ва навосии технологияҳо ва системаҳои идоракунӣ мебошанд. Ба андешаи мо, дар байни масоили мубраме, ки таваҷҷӯҳи аввалиндараҷаро барои амалисозии трансформатсияи мувофиқи институти маъмурияти гумрук дар раванди ҷорӣ намудани гумруки рақамӣ талаб мекунанд, инҳоянд:

- ✓ ташаккул ва таҳияи як идеяи асосии институти кибернетикии маъмурияти гумрук, ки моҳияти интеллектуалии гибридии равандҳо ва технологияҳои гумрукиро инъикос мекунанд ва татбиқи онҳо;

- ✓ таҳияи асосҳои назарияи маъмурӣ ва идоракунии гумрукӣ дар асоси дониш - назарияи менечменти гумрукии рақамӣ ё назарияи маърифатӣ;

- ✓ таҳияи технологияҳои инноватсионӣ барои идоракунии электронӣ ва назорат (идоракунии электронӣ ва назорати электронӣ), бо дарназардошти талаботи протоколҳои Созмони Умумиҷаҳонии Савдо ва стандартҳои ҷорҷӯбаи амният ва соддагардонии тиҷорати байналмилалӣ;

- ✓ таҳияи маҷмуи вазифаҳо барои идоракунӣ дар асоси дониш, эҷоди платформаи ягонаи иттилоотӣ, усулҳои таҳлил ва омодакунии муҳити истифодаи технологияҳо ва воситаҳои перспективии технологияи иттилоотӣ дар заминаи ягонаи методологӣ;

- ✓ таъсиси системаи мувофиқашуда ва мутавозини ҳадафҳо, нишондиҳандаҳо ва меъёрҳои баҳодихии фаъолияти мақомоти гумрук ва сифати хизматрасониҳо дар муҳити технологияҳои гумрукии бо истифодаи ИТ;

- ✓ таҳияи заминаи методӣ ва базаи барномавию техникии беҳатарии система, муҳити иттилоотӣ, воситаҳои барномавию техникии маъмурият ва идоракунии гумруки рақамӣ;

- ✓ ҳалли масъалаҳои ҳуқуқӣ, зерсохторӣ, ташкилӣ, кадрӣ ва омӯзиши онҳо бо технологияи рақамӣ ва ғайра.

Ба ақидаи мо амали намудани ин самтҳо имконият медиҳад, ки хизматрасонии гумрукӣ дар асоси истифодаи самараноки низомҳои гумрукӣ ва интиқоли дурусти онҳо дар мамлакат беҳтар гардида, рушди устувори инноватсионии иқтисодиёт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин карда шуда, ҳамгироии байналмилалӣ дар сатҳи нав нисбатан хубтар ба роҳ монда шавад.

АДАБИЁТ

1. Аксенов, И. А. Цифровые технологии в таможенной и околотаможенной деятельности [Электронный ресурс] : учеб. пособие / И. А. Аксенов ; Владим. гос. ун-т им. А. Г. и Н. Г. Столетовых. – Владимир : Изд-во ВлГУ, 2022. – 363 с.
2. Нидоев Н.Ф., Наврӯзов Р.П., Файёзов Ҷ.Б. Танзими давлатии фаъолияти гумрукӣ. Комплекси таълимӣ - методӣ - Душанбе: «Ирфон», 2018. - 315 - сах.
3. Раджабов Р. К., Хикматов С. И. Таможенная система: проблемы и инновационное развития. Монография/ Р.К. Раджабов, С. И. Хикматов. – Душанбе: «Сумани Кудрат», 2012. – 184с.

4. Раҷабов Р.К., Хикматов С.И., Раҷабова Н.Р. Ташкили назорати гумрукии мол ва воситаҳои нақлиёт. -Душанбе: Ирфон, 2021. -236 сах.
5. Раджабов Р.К., Алиев М.Б. Развитие внешней торговли и таможенной службы в условиях рыночной экономики// Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: «Сино», 2016, №2/9(218). –С.26-32.

Нидоев Н.Ф.

САМТҲОИ АСОСҲОИ ТАКМИЛИ СИЁСАТИ ДАВЛАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ОИД БА ФАЪОЛИЯТИ ГУМРУКӢ

Дар мақола таҳлили самтҳои асосҳои такмили сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба фаъолияти гумрукӣ ба воситаи роҳандозӣ намудани санадҳои меъёрию ҳуқуқии ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ баҳогузорӣ карда шуда, имкониятҳои нави такмили онҳо дар мисоли амалияи пешқадами мамлакатҳо баҳснок пешниҳод карда шудаанд.

Муаллиф вазъи воқеии системаи гумрукӣ ва иқтисодиро бодикқат омӯхта, ба ҳалли проблемаҳои хусусияти иқтисодии хориҷӣ дошта, таваҷҷуҳи бештар зоҳир намудааст.

Калидвожаҳо: самтҳои асосӣ, такмили сиёсати давлатӣ, фаъолияти гумрукӣ, муомилоти мол, хизматрасониҳои тижоратӣ, хизматрасониҳои гумрукӣ, амалияи пешқадам, такмили таъйиноти низом.

Муассалам аст, ки иқтисоди давлатӣ маҳз ба давлати миллии мустақил хос буда, чун хоҷагии бисёрзинаи мамлакат танҳо дар шароити истиқлолияти пурраи давлатии ин ё он кишвар метавонад арзи ҳастӣ намояд. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи мавҷудияти Иттиҳоди Шӯравӣ, гарчанде, ки зоҳиран «Ҷумҳурии Шӯравии сотсиалистии мустақил дар ҳайати ҷумҳуриҳои иттифокӣ» ном гирифта бошад ҳам, ба иқтисоди миллии худ соҳиб набуд, зеро иқтисодиёти он як ҷузъи ҷудонашавандаи иқтисоди миллии Иттиҳоди Шӯравӣ буда, асосан ба манфиатҳои умумииттифокӣ нигарон шуда буд.

Мантиқан ва ботинан як иқтисоди миллий дар дохили иқтисоди миллии дигар ҷой дошта наметавонад. Бинобар ин дар ҳамаи давлатҳои собиқи шӯравӣ, аз ҷумла дар Тоҷикистон низ иқтисодиёти воқеии миллий пас аз оғози соҳибистиклолии давлатӣ ба вуқӯъ пайваста, имкониятҳои беназирро барои ташаккули ва рушди шукуфоии кишвар, эҳёи тамаддуни миллий ба миён овард.

«Дар ин ҷода моро зарур аст, ки - тақид намудааст Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Паёмашон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 28 декабри соли 2024 - дар заминаи амалисозии ҳадафҳои миллиамон, пеш аз ҳама, амнияти миллий ва рушди устувори иқтисодиро таъмин намоем ва сатҳу сифати зиндагии мардумро боз ҳам баланд бардорем. Зеро мардуми мо мисли халқҳои дигар мамолики мутамаддин ҳуқуқи маънавии зиндагии шоистаро доранд. Ин аст ҳадафи олии сиёсати давлат ва Ҳукумати Тоҷикистон.

Ҳукумати мамлакат бо истифода аз ҳамаи захираву имкониятҳои мавҷуда ҷиҳати мунтазам бештар гардонидани шароити зиндагии мардум нақшаҳои бузурги созандагиро роҳандозӣ карда истодааст.

Соли 2024-ум ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти дохилии кишвар ба беш аз 150 миллиард сомонӣ ва суръати рушди воқеии он ба 8,4 ҶФР расонида шуд. Қобили зикр аст, ки дар панҷ соли охир суръати рушди иқтисоди миллий ба ҳисоби миёна 7,7 ҶФР ташкил дод.

Ҷиҳати рушди иқтисодиву иҷтимоии кишвар ва амалисозии лоиҳаҳои афзалиятноки сармоягузори давлатӣ, инчунин, татбиқи нақшаву барномаҳои миллий, соҳавӣ ва маҳаллӣ дар панҷ соли охир аз ҳисоби буҷети давлат ва сармояи дохиливу хориҷӣ зиёда аз 197 миллиард сомонӣ равона карда шуд.

Барои иҷрои нақшаи корҳои ободониву бунёдкорӣ ба истиқболи чашни 35-солагии истиқлоли давлатӣ аз ҳисоби соҳибкорону шахсони саховатпеша ва сокинони бонангу номуси кишвар дар се соли охир беш аз 20 миллиард сомонӣ хароҷот карда шуд. дар ибтидои соли 2001 ҳамчун кишвари соҳибхитёр ва узви комилҳуқуқӣ ҷомеаи ҷаҳонӣ сиёсати дохилӣ ва ва

хориҷии худро бо дарназардошти манфиатҳои олии давлат ва миллати тоҷик такмил дода, ба сӯи ҳадафҳои дурнамои сиёсӣ иқтисодӣ ва иҷтимоӣ марҳала ба марҳала рушд меёбад»⁷⁶.

Дар ҳақиқат Ҷумҳурии Тоҷикистон, имрӯз бо боварии комил гуфта метавонем, ки дар зиёда аз 30 соли истиқлолияти давлатӣ, ҳеле мушкilotу монеаҳои ҷомеаи худро бартараф намуда, таҳкурсии ва пояҳои давлати тозаистиклоли Тоҷикистонро гузошта, ба қорҳои азими созандагӣ шурӯъ намудааст.

Ҳадамоти гумрукӣ низ меваи шаҳдбори истиқлолият аст. Бо шарофати соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мамлакат дар қатори дигар сохторҳои давлатӣ мақомоти гумрук бо қарори № 14 аз 22 январи соли 1992 дар назди Девони Вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шакли Саридораи назорати гумрукӣ таъсис ёфт. Дар як муддати кӯтоҳ заминаи меъёрӣ ва ҳуқуқии мақомоти гумрук омода ва дар саросари ҷумҳурӣ ташкил шуда, тамоми сарҳадоти гумрукӣ таҳти назорат қарор дода шуд.

Вале ташакулёбии мақомоти гумрук ба давраи ниҳоят мушкил давраи пош хурдани Иттиҳоди Шӯравӣ рост омад. Пас аз барҳамхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ мақомот, иншоотҳои гумрукӣ ва кадрҳои баландиқтисоси соҳаи гумрук берун аз ҳудуди ҷумҳурӣ монда, ҳамагӣ як нуқтаи гумрукии Панҷи Поён ба мо мерос монд. Зиёда аз 2 350 км сарҳадоти маъмурӣ бо собиқ Ҷумҳуриҳои Иттиҳоди Шӯравӣ ба сарҳади давлатӣ табдил ёфтанд.

Боиси ифтихор аст, ки имрӯз ҳадамоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон институти татбиқи сиёсати давлатӣ дар соҳаи фаъолияти иқтисодии хориҷӣ давраи ташакулёбии худро анҷом додааст. Айни замон Ҳадамоти гумрук зиёда аз даҳҳо воҳидҳои сохтории амалкунанда, аз қабилҳои гумрукҳо ва дидбонгоҳҳои гумрукии наздисарҳадию дохилиро дар қаламрави кишвар фаро гирифтааст.

Ҳадамоти гумрук ба интиҳоб ва ҷобачогузории қормандон, омӯзиш ва тарбияи онҳо, таҳкими интизоми хидматию иҷроия аҳамияти махсус медиҳад. Чунки таъмини самараноки манфиатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тарзу усулҳои гумрукӣ аз ташкили дурусти қор, интиҳоб ва ҷобачогузории кадрҳо вобастагии зич дорад.

Узвият ба созмон ва шартномаҳои байналмилалӣ имконият медиҳанд, ки робитаю ҳамкориҳо бо ҳадамоти гумруки кишварҳои хориҷӣ вусъат ёфта, фаъолияти гумрукии кишвар ба стандартҳои ҷаҳонӣ ҷавобгӯ бошад. Бо ташаббуси қормандони Ҳадамоти гумрук Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 1997 инҷониб аъзои Созмони ҷаҳонии гумрук ва иштирокчиҳои як қатор Конвенсияҳои байналмилалӣ дар соҳаи гумрук мебошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади муайян намудани самтҳои афзалиятноки иқтисодиёти миллӣ дар ояндаи дарозмуддат ва дар ин асос муваффақ шудан ба сатҳи устувори иқтисодиёту баланд бардоштани неқӯаҳволии ҷумҳурӣ қорабиниҳои зиёдеро ба сомон расонидааст. Аз ҷумла дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 доир ба фароҳам овардани шароитҳои институтсионалии рушд дар самтҳои асосии фаъолияти гумрукӣ дар қатори тадбирҳои махсус барои навсозии маъмуригардонии гумрукӣ, танзими заминаи ҳуқуқӣ, соддагардонии расмиёти гумрукӣ, қорӣ намудани технологияҳои нави иттилоотии барасмиятдарории гумрукӣ ва назорати гумрукӣ, сохтмони иншооти иловагии инфраструктураи гумрукӣ, пеш аз ҳама дар сарҳад, инчунин муносибгардонии тарифҳои гумрукӣ дар назар дошта шудааст. Расмиёти мураккаб вобаста ба убури сарҳад барои воридкунандагон ва содиркунандагон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон монеаҳои назаррас пеш меоварад⁷⁷.

Дар ин раванд соли 2004 барои рушду такомули заминаҳои ҳуқуқии мақомоти гумрук марҳилаи сифатан нав ба шумор меравад. Маҳз ҳамин сол Кодекси нави гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар асоси меъёрҳои эътирофшудаи умумибашарӣ ва таҷрибаи пешқадами байналмилалӣ таҳия гардидаст, қабул ва аз 1 январи соли 2005 мавриди амал қарор дода шуд⁷⁸.

⁷⁶ Ниг.: Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 28 декабри соли 2024 /<https://president.tj/event/missives/49225>.

⁷⁷ Ниг.: Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 сентябри соли 2016 «Дар бораи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030». - Душанбе, 2016.

⁷⁸ Ниг.: Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 2004// Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, - 2004. - №12 (қисми 2). - Душанбе: Рудаки 42, 2005.

Дар амал ҷорӣ намудани Кодекси нави гумрук, яке аз омилҳои асосии инкишофи иқтисодии мамлакат гашта, барои ғанӣ гардонидани буҷети кишвар, ғаёлгардонии соҳибкорӣ ва тичорат, инчунин ҷалб намудани инвестицияи хориҷӣ ба иқтисодии Тоҷикистон ҳамаҷониба мусоидат намуд.

Мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаҳои ҳифзи ҳукукии худро дар доираи қоидаҳои амалкунанда амалӣ намуда, мутобиқи маълумотҳои Раёсати ташкили мубориза бар зидди ҳуқуқвайронкуниҳои гумрукӣ дар гули солҳои 1992-2024-ӯм ҳолатҳои қонуншиканиии зиёди гумрукиро ошкор намуда, ҳодисаҳои зиёди парвандаҳои ҷиноӣ оғоз намудааст.

Ҳамин тариқ кормандони гумрук ҳамагӯза кушиш ба ҳарч медиҳанд, ки вазифаҳои ҳифзи ҳукукии худро дар доираи қонунҳои амалкунанда сари вақт иҷро намуда, мувофиқан ба дастуру супоришҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Ҷаноби Олӣ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ғаёлият намуда, дар таъмини қонуният, воридоти пардохтҳои гумрукӣ, ҳимояи амнияти иқтисодии кишвар, васеъ намудани робитаҳои иқтисодӣ бо мамлики хориҷӣ, ҳифзи ҳукуки истеъмолкунандагон татбиру ҷораҳои муҳимро амалӣ гардонданд. Ҳифзи иҷтимоии аҳоли дар сиёсати давлати Тоҷикистон мақоми хос дошта, барои дастгирии соҳаҳои иҷтимоӣ ва баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии мардум маблағгузори аз ҳисоби буҷети давлатӣ ҳамаҷониба зиёд карда мешавад.

Соли 2024-ум ҳаҷми умумии хароҷоти соҳаҳои иҷтимоӣ ба 19 миллиард сомонӣ расонида шуд, ки нисбат ба буҷети соли 2023-юм беш аз 2 миллиард сомонӣ зиёд буда, 43 фоизи хароҷоти буҷети давлатиро ташкил медиҳад.

Дар ин зимн, Ҳукумати мамлакат дар самти таъсис додани ҷойҳои нави корӣ, баланд бардоштани музди меҳнат, нафақа ва стипендияҳо, инчунин, зиёд намудани даромади пулии аҳоли мунтазам тadbирҳои заруриро амалӣ карда истодааст.

Бо мақсади боз ҳам беҳтар намудани сатҳи некуаҳволии мардуми кишвар ва тақвият бахшидани ҳифзи иҷтимоии аҳоли супориш медиҳам, ки аз 1-уми сентябри соли 2025:

- маоши вазифавии кормандони муассисаҳои томақтабӣ ва таҳсилоти миёнаи умумии соҳаи маориф 30 фоиз зиёд карда шавад;

- маоши вазифавии кормандони дигар муассисаҳои соҳаи маориф, соҳаҳои илм, фарҳанг, варзиш, тандурустӣ, муассисаҳои соҳаи ҳифзи иҷтимоӣ, мақомоти ҳокимият ва идоракунии давлатӣ ва дигар муассисаҳои буҷетӣ, инчунин, стипендияҳо 20 фоиз зиёд карда шавад;

- музди меҳнати амалкунандаи кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, хизматчиёни ҳарбӣ ва дигар кормандони ин мақомот 20 фоиз зиёд карда шавад;

- ҳадди ақалли музди меҳнат барои тамоми соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ба андозаи 1000 сомонӣ дар як моҳ муқаррар карда шавад.

Дар баробари ин, аз 1-уми сентябри соли 2025 нафақаҳои суғуртабӣ, меҳнатӣ ва иҷтимоӣ, инчунин, иловапулӣ ба онҳо тибқи муқаррароти моддаи 51 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи нафақаҳои суғуртабӣ ва давлатӣ» ва андозаи нафақаи заминавӣ 10 фоиз зиёд, яъне индексатсия карда шавад.

Боиси хушнудист, ки соли 2024 барои кормандони мақомоти гумруки ҷумҳурӣ соли бобарор буд. Нақшаи пардохти гумрукӣ сари вақт ва сифатнок иҷро шуда, қобилият ва масъулияти кормандон нисбати вазифа ва ўҳдадорихи ҳеш беҳтару хубтар гардидааст. Муносибати хуби кормандони мақомоти гумрук бо иштирокчиёни ғаёлияти иқтисодии хориҷӣ гувоҳи он аст, ки ҳамкориҳои байни онҳо қавитар гардидааст. Дар соли 2024 ва солҳои минбаъда бовари ҳаст, ки ҷунин муносибат ва масъулиятшиносии кормандон дар ҷараёни ғаёлият боз ҳам беҳбудихо ва пешравиро ба қори онҳо ва ба ташаккули мақомоти гумрук ворид месозад.

Натиҷаи таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар ояндаи наздик ғаёлияти хадамоти гумрук бояд ба ҳалли масъалаҳои стратегияи дар зер овардашудае, ки боиси ташаккули мақомот мегарданд, равона бошад⁷⁹:

⁷⁹ Пурратар ниг.: Нидоев Н.Ф. Таъмини истиклолияти иқтисодӣ ва суботи иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: Ирфон, 2007. - С. 2001-223.

- баланд бардоштани мавқеъи хадамоти гумрук дар такмил ва татбиқи сиёсати гумрукӣ
- тарифӣ, дарёфти роҳҳои баланд бардоштани сатҳи ҷамъоварии пардохтҳои гумрукӣ;
- соддагардонии барасмиятдарории гумрукӣ ва назорати гумрукӣ;
- ошкор ва пешгирии ҷиноятҳои иқтисодӣ ва ҳуқуқвайронкуниҳое, ки ба амнияти кишвар зарар мерасонад;
- инкишофи муносибатҳои боз ҳам эътимодноктар байни мақомоти гумрук ва иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ;
- пурзӯр намудани мубориза бар зидди коррупсия;
- татбиқи барномаи модернизатсияи мақомоти гумрук, таҳким ва такмили заминаҳои моддӣ - техникӣ ва инфраструктураи гумрукӣ.
- истифодаи васеи технологияҳои ҳозиразамони иттилоотӣ;

Гузашта аз ин, ҷомеаи байналмилалӣ ҳанӯз дар масири дарёфти роҳҳои муносиби ҳалли хавфу таҳдидҳои глобалии марбут ба тағйири иқлим қарор дорад.

Бо дарназардошти ин омилҳо, моро зарур аст, ки зимни пешбурди сиёсати хориҷӣ саъю талошамонро дар ҳамбастагӣ бо ҷомеаи ҷаҳонӣ барои расидан ба ҳадафҳои созанда ҷиҳати пойдоии сулҳу субот ва тавсеаи ҳамкориҳои гуногунчанба тақвият диҳем.

Иштироки фаъол дар равандҳои ҷаҳонӣ бо мақсади ҳалли масъалаҳои умдаи аҳли башар аз авлавиятҳоест, ки дар сиёсати хориҷии Тоҷикистон роҳандозӣ мегарданд. Тоҷикистон тавсеаи муносибатҳоро бо кишварҳои узви Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил аз авлавиятҳои сиёсати хориҷии худ медонад. Тоҷикистон дар заминаи сиёсати хориҷии «дарҳои кушода» ва таҷрибаи ҳамкориҳои беш аз се даҳсола бо кишварҳои Аврупо, Амрико, Осиё, Ховари Миёна ва давлатҳои дигар қитъаҳои дунё омодагии хешро ҷиҳати идомаи таҳкими муносибатҳои гуногунчанба бо онҳо ҳам дар сатҳи дучониба ва ҳам дар қолабҳои бисёрҷониба изҳор мекунад.

Бо ин мақсад, мо аз тавсеаи робитаҳо, баҳусус, дар самтҳои рушди «иқтисоди сабз», ҳифзи муҳити зист, технологияҳои навин, ҷалби сармоя ва тичорат истикбол менамоем. Меҳоҳам махсус таъкид намоям, ки масъалаҳои вобаста ба ҷимояи ҳуқуқи озодӣ, шаъну шараф ва манфиатҳои шахрвандони Тоҷикистон дар хориҷи кишвар аз вазифаҳои афзалиятноки давлат мебошанд.

Тоҷикистон ҳамкориҳои созанда ва қобили дурнаморо дар доираи созмонҳои байналмилалӣ минтақавӣ, аз ҷумла Созмони Милали Муттаҳид, созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ ва шарикони рушд густариш медиҳад. Дар ин росто, кишвари мо робитаҳои худро бо Созмони ҳамкориҳои Шанхай, Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, Созмони Аҳдномаи амнияти дастҷамъӣ, Созмони ҳамкориҳои исломӣ, Созмони ҳамкориҳои иқтисодӣ ва дигар сохторҳои марбут ба равобити бисёрҷониба вусъат бахшида, ҷиҳати идомаи иштироки фаъол дар равандҳои ҷаҳонӣ ва қолабҳои гуногуни байналмилалӣ талош меварзад.

Мо минбаъд низ барои расидан ба ҳадафҳои муайянгардида ва тавсеаи ҳамкориҳои созандаву дарозмуддат бо ҷамаи кишварҳои олам ва шарикони байналмилалӣ худ тадбирҳои зарурӣ меандешем.

Адабиёти асосӣ:

1. Паёми Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 28 декабри соли 2024.- Душанбе: Шарқи озод, 2024. - 55 саҳ.;
2. Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи қабул намудани Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мавриди амал қарор додани он» аз 3 декабри соли 2004, №62. - Душанбе, 2005.-755 саҳ.
4. Дар бораи инвестицияи хориҷӣ. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 майи соли 2007, №260//Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2007. - №5 (1378). - Саҳ. 113-118;
5. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 сентябри соли 2016 «Дар бораи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030». - Душанбе, 2016.

6. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 октябри соли 2008, №525 «Консепсияи рушди мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон»;
7. Нидоев Н.Ф., Наврӯзов Р.П., Файёзов Ҷ.Б. Танзими давлатии фаъолияти гумрукӣ.- Душанбе: Ирфон, 2018.-315 саҳ.;

Адабиёти иловагӣ:

8. Анохино О.Г. Комментарий к Таможенному кодексу Таможенного союза. - Москва: Проспект, 2013. - 448 с. (Предисловие стр. 3-10; Раздел 1, глава 1, стр.11-28, глава 3, стр. 31-50);
9. Китоби рӯймизии гумрукчиён, нашри якум.-Душанбе: Шарқи озода, 2015. -720 с.;
10. Материалҳои Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2020-2025;
11. Нидоев Н.Ф. Таъмини истиснолияти иқтисодӣ ва суботи иқтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Боби 4. Нақш ва ҳамкориҳои мақомоти гумрук дар пойдевори адолати иқтимоӣ ва таъмини беҳатариҳои иқтисодии ҷумҳурӣ. -Душанбе: «Ирфон», 2007.-262 саҳ.;
12. Положение о Таможенном Союзе, подписанное странами СНГ в Москве 13 марта 1992.

Раджабов Р.К.- д.э.н., профессор

НООНОМИКА: ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ РАЗВИТИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В статье рассмотрены проблемы и пути развития ноономика в современных условиях. Рассмотрены основные идеи, принципы и некоторые вызовы, которые могут возникнуть при внедрении ноономики. Особое место уделено оценке влияния ноономики на рынок труда.

Ключевые слова: ноономика, идеи, принципы, вызовы, трансформационные процессы

В современных трансформационных условиях нахождение путей удовлетворения потребности потребностей в обществе приобретает особую актуальность на основе исследования неэкономических отношений.

Анализ научной литературы показывает, что под ноономикой следует рассматривать «способ удовлетворения потребностей в обществе, где преобладают неэкономические отношения» [1]. При этом следует выделить данную концепцию предполагающий формирование такого общества, для которого важнее удовлетворение духовных, а не материальных потребностей. Также нами установлено, что суть теории ноономики предполагает рассмотрение человеческого развития не через призму стихийности и примата природных инстинктов, а в приоритетизации разума в управлении социальными процессами исходя из гуманистических ценностей в условиях трансформационных изменений.

Нами выявлено, что переход к ноономике как новому укладу имеет постепенный характер и включает в себя реиндустриализацию, технологическое обновление на основе знаний технологий, когда знание становится основным ресурсом.

Основоположником концепции ноономике является Сергей Дмитриевич Бодрунов, доктор экономических наук, член-корреспондент РАН, профессор.

Мы считаем, что ноономику следует рассматривать как **комплексную** обществоведческую теорию, имеющую междисциплинарный характер. Данная теория изучает проблемы технологических изменений с точки зрения их влияния на общественные отношения и выступает инструментом реализации стратегических проектов развития, так как обладает прогностическим потенциалом.

На основе анализа литературы нами установлено, что следует выделить ряд основных идей ноономики.

Во-первых, «*знание как ресурс*». В ноономике знания и информация рассматриваются как ключевые ресурсы, которые могут создавать экономическую ценность.

Во- вторых, **инновации и технологии**. Данная концепция подчёркивает важность инноваций и технологического прогресса в создании экономического роста [3].

В - третьих, сетевое общество. Современные информационные технологии, такие как интернет и социальные сети, позволяют знаниям быстро распространяться и усваиваться. Это создаёт новые возможности для сотрудничества и обмена информацией.

В новых условиях также концепция ноономики предполагает формирование такого общества, для которого важнее удовлетворение духовных, а не материальных потребностей. Кроме того, предмет ноономики слудует рассматривать как позитивную сценарию перехода от индустриального к постиндустриальному обществу, а также способы влияния на ход такого развития.

Следует отметить, что хотя ноономика не предполагает рассматривать все сценарии, то есть её негативные сценарии интересуют только как потенциально возможная и тем мотивирующая выработку научных положений в рамках своего предмета альтернатива. Также не следует противопоставление позитивных и негативных сценариев развития общества и перехода от одной общественно-экономической формации к другой отождествлять с утопическими и антиутопическими воззрениями.

С другой стороны, «определитель *«позитивный»* в данном определении ноономики не тождествен определителю *«благостный»* и тем более *«благодарный»*, а приближен к позитивистскому пониманию развития формаций». Выделяя позитивных характер ноономики следует исходит из аксиомы, что *«будущее может быть только одно и оно уже есть сейчас, но она исходит также и аксиомы, что будущего никто из субъектов не знает, а его предопределённость не подразумевает оправданности бездействия»*. Исходя из этого позитивистский взгляд предполагает, выяснить ту траекторию развития общества, которая объективна и единственно возможна.

При исследовании ноономики целесообразно выделить некоторые ее принципы оценивая совокупность действий предполагающий объективный процесс. К этим принципам относятся [1,3]:

1. *Доминирование индустриального производства в экономике*. Развитие ноономики требует, чтобы промышленность сохраняла фундаментальное значение в экономике.

2. *Переход к знаниеёмкому производству*. Знание становится основным ресурсом, а удельный вес интеллектуальных затрат на производство существенно возрастает.

3. *Ориентация на социальные параметры*. Безусловное удовлетворение витальных потребностей людей (в еде, жилье, безопасности, достойных условиях жизни), а также потребностей личностного развития.

4. *Рациональное потребление товаров и услуг*. Оно должно строиться на том, что реально требуется человеку, а не на навязанных извне желаниях.

5. *Отказ от экономической рациональности*. Человеческая деятельность должна подчиняться критериям разума и культуры.

6. *Устранение экономического неравенства*. Доступ к знаниям не должен быть преграждён экономическими барьерами, должна обеспечиваться беспрепятственная циркуляция знаний и информации.

Опыт показывает, что концепции ноономики успешно внедрен проектом Olli от американской компании Local Motors. Это беспилотный автобус для перевозки пассажиров, который собран из деталей, практически полностью произведённых на 3D-принтере и собранных роботом-линией [3].

Также можно выделить опыт Уральского государственного экономического университета, где успешно внедрена модель интеграции производства, науки и образования. Университет сотрудничает с ведущими предприятиями региона, такими как корпорации в металлургической, машиностроительной и финансовой отраслях [3]. Совместные проекты позволяют объединять научный потенциал университета с практическим опытом и ресурсами предприятий.

Кроме того, продвижение волонтерства как особого, благородного порыва молодёжи в рамках концепции ноономики.

Однако важно выделить некоторые вызовы, которые могут возникнуть при внедрении ноономики [1,2]:

1.Необходимость изменения механизмов управления. Потребуется трансформация существующих институтов и новый способ кадрового подбора государственных и муниципальных служащих на всех уровнях.

2.Адаптация государственного аппарата к новым условиям. Успех страны в стратегической перспективе будет зависеть от способности действующего государственного аппарата к изменениям.

3.Формирование смыслов развития, которые будут осознаваться гражданами. Для этого может потребоваться развитие цифровых технологий и искусственного интеллекта, которые возьмут на себя регулятивную и стратегическую роли.

4.Переосмысление смысла деятельности и роли экономических институтов и механизмов распределения. Необходимо будет отказаться от узких специальностей и развить в человеке разноплановые креативные навыки, задействовать в процессе работы его хобби и частные интересы. 23

5.Просветительская и информационная работа. Она позволит обозначить ценности, связанные со знаниями, и увлечь в процесс развития и перехода к ноономике все поколения и слои населения.

В современных условиях важным считаем оценку влияния ноономики на рынок труда. Поэтому выделяем следующие ее аспекты:

а) *рост совокупной занятости населения.* Это обеспечивается расширением экономического сектора, развитием производственной сферы. 2

б) *Появление новых профессий.* Это стимулирует создание рабочих мест.

в) *Привлечение иностранных инвестиций в национальную экономику.* Это способствует росту прибыли, что стимулирует занятость.

г) *Внедрение трудосберегающих технологий.* Это приводит к снижению спроса на рабочую силу за счёт автоматизации рабочих мест.

д) *Положительное влияние цифровых технологий на производительность труда.* Они обуславливают рост выпуска продукции, а следовательно, обеспечивают рост заработной платы работников.

е) *Трансформация существующих рабочих мест.* От работников требуется переориентация деятельности, получение новых знаний и навыков, выполнения новых задач.

ё) *Развитие удалённой занятости: дистанционная работа, фриланс.*

Важно заметить, что положительное влияние цифровизации экономики на рынок труда достигается только при результативном внедрении цифровых технологий в социально-экономическую сферу. При этом цифровая трансформация может не оказать положительного воздействия на производительность труда, но и привести к её снижению и развитию новых проблем занятости.

Опыт показывает, что существенно сейчас меняется структура потребностей людей в пользу создания условий для саморазвития и обеспечения разумного уровня удовлетворения конкретных потребностей. Также меняются господствующие социальные ценности, происходит преодоление социальной конфликтности и развитие тенденции к совместным солидарным действиям. Результатом этих тенденций и выступает свободный обмен знаниями и информацией, действительное формирование единой сферы разума – ноосферы.

На наш взгляд, только ориентированные на возвышение человеческой личности ценности разума и культуры, не разделенные перегородками эгоистических экономических интересов, могут сделать разум орудием не разрушения и не войны всех против всех в борьбе в нашей цивилизации, а основой духовного единения человечества.

В целом к этому ведет в первую очередь не проповедь высоких идеалов и не призыв одуматься перед лицом грозящих человечеству катастроф, а развитие объективных условий человеческой жизни и деятельности.

Кроме того, эти объективные условия прокладывают себе дорогу через нелегкий труд познания и осознания противоречий общественного развития, через труд усвоения достижений разума и культуры, через совместное признание новых ценностей совместного бытия, через многие практические решения в экономике, социальной и культурной политике, направленные на создание условий для подлинного ноопрогресса.

Таким образом имеется путь к торжеству истинно человеческой сущности нашего общецивилизационного движения от «зоо» к «ноо» в современных трансформационных условиях Республики Таджикистан.

Литература

1. Бодрунов С.Д. Ноономика. Монография. – М.: Культурная революция, 2018. – 432 с.
2. Бодрунов С.Д. От ЗОО к НОО: человек, общество и производство в условиях новой технологической революции // Вопросы философии. 2018. № 7. С. 109–118.
3. https://mail.ru/search?text&search_source=mailru_desktop_simple&msid=1&serp_path=%2Fsearch%2F&encoded_text=AABqQ_dxgurHnXMV1mnwQLSic6cnikHkMMj4zuUa1J76GR_j_s9-1FT6Z_gfZL5KzZ5UjOQXW2qfkanv_jv5kH-yaIC_GtxHD7nSUvDz&type=web

Назарбекова Н.А.

СИФАТИ ХИЗМАТРАСОНИИ ГУМРУКӢ ҲАНГОМИ БАРАСМИЯТДАРОӢИ ГУМРУКӢИ МОЛӢО

Дар хизматрасонии ғаёлияти савдои берунии содироту воридот хадамоти гумрук мавқеи муҳимро ишғол мекунад. Гузашта аз ин, дар айни замон ҳам мақомоти гумрук ва ҳам шахсоне, ки дар соҳаи ғаёлияти гумруки ғаёлият мекунад, ҳуқуқи хизматрасонии гумрукиро доранд. Чи хело, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - пешвои миллат, президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд намуданд «Дар ҳақиқат, гумрук дар ҳаёти ҳар як давлати соҳибистиклол аҳамияти ғавқулӯдда дорад ва гузашта аз ин дарвозаи ҳар давлат аст. Зеро аз кори мақомоти гумрук на танҳо таъмини молиявии соҳаҳои гуногуни ғаёлияти давлат, балки беҳатарии иқтисодӣ, фарҳангӣ, идеологӣ ва экологӣ он вобастагии бевосита дорад».

Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон доимо кӯшиш менамояд, ки роҳҳои такмилдиҳии назорат аз болои дуруст муайян шудани арзиши гумрукӣ чораҳо андешанд. Аммо ба ин нигоҳ накарда дараҷаи нодуруст нишон додани арзиши гумрукии мол дар вақти барасмиятдарорӣ ҳоло ҳам бисёр ба назар мерасад.

Вазифаҳои ҳаётан муҳим ба монанди таъмини амнияти иқтисодии кишвар, мубориза бар зидди ҳуқуқвайронкуниҳои гумрукӣ ва гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир, ҳифзи сарватҳои моддиву фарҳангӣ, таҳкими сиёсати тичорати хориҷӣ ва ғайи гардонидани бучети ҷумҳуриро ба уҳда дошт ва то ба имрӯз тавонист, ки ин вазифаҳоро сарбаландона ба иҷро расонад. Чунки таъмини амнияти миллату давлат, ҳифзи марзу буми Ватан, ҳимояи манфиатҳои давлат ва тақвияти нерӯи мудофиавии он вазифаи муқаддас, пурифтиҳор ва пуршарафест, ки иҷрои он ба зиммаи гумрукчиён гузошта шудааст.

Бо дастгирии бевоситаи Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон гумруки навбунёд ташаққул ёфт. Бо назардошти тараққиёт ва пешрафти ҷомеаи ҷаҳонӣ, гузаронидани ислоҳоти иқтисодию сохтории Ҳукумат ва бо дарназардошти рушди иқтисодиёти кишвар зарурияти таҳияи санадҳои меъёрий ҳуқуқии нави танзимкунандаи ғаёлияти мақомоти гумрук пеш омад. Новобаста аз мушкилоти сиёсӣ иқтисодӣ бо кӯшишҳои шабонарӯзии кормандони мақомоти гумрук лоиҳаи нахустин Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарифи гумрукӣ» таҳия

ва моҳи ноябри соли 1992, дар Иҷлосияи 16 -уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардид, ки барои таъмини амнияти иқтисодӣ ва ҳифзи манфиатҳои иқтисодии Тоҷикистон, ташкили назорати гумрукӣ, пешгирии муомилоти ғайриқонунии маводи нашъаовар ва мубориза бар зидди ҳуқуқвайронкуниҳои гумрукӣ заминаҳои ҳуқуқии аввалинро гузоштанд. Минбаъд, бо мақсади таъмини ҳамоҳангсозии қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон бо меъёрҳои ҳуқуқӣ ва амалияи умумиэтирофшудаи байналмилалӣ Кодекси гумруки ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав қабул гардида, аз 01 январи соли 2005 мавриди амал қарор дода шуд.

Бо назардошти вазъи кунунии иқтисодиёти кишвар ва ўҳдадорихои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи ташкилотҳои ҳамгирой ва бо мақсади беҳбудии сармоягузорӣ ва рушди соҳибкорӣ тибқи қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон якҷанд маротиба ба Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон тағйиру иловаҳо ворид карда шуд. Тағйиру иловаҳои мазкур бо мақсади ҳалли масъалаҳои зерин амалӣ карда шуданд:

- мутобик намудани Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон ба талаботи меъёрҳои байналмилалӣ соҳаи фаъолияти гумрукӣ;

- таъмини мутобикати комили муқаррароти Кодекси гумрук ба талаботи Конвенсияи Киото оид ба содагардонӣ ва ҳамоҳангсозии расмиёти гумрукӣ (дар таҳрири соли 1999), ки Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 08 декабри соли 2010, №255 ба он ҳамроҳ шудааст;

- таъмини мутобикати муқаррароти Кодекси гумрук ба талаботи Созмони Умумиҷаҳонии Савдо;

- содагардонӣ ва суръатбахшӣ ба марҳилаи барасмиятдарории гумрукии молу воситаҳои нақлиёт.

Тағйиру иловаҳои пешниҳодгардида, заминаҳои ҳуқуқӣ ва амалиро барои рушду таҳкими минбаъдаи иқтисодиёти кишвар муҳайё намуда, ба содагардонии расмиёти гумрукӣ ва афзоиш ёфтани гардиши тичорати хориҷӣ мусоидат менамояд. Баҳри сода гардонидани расмиёти содиротию воридотӣ ва дар ин замина таъмини шаффофияти амалиёти барасмиятдарории гумрукӣ, инчунин, андешидани чораҳои зарурӣ дар масъалаи барасмиятдарории саривактии гумрукӣ ва аз байн бурдани монеаҳое, ки хангоми воридоту содирот ба мушоҳида мерасанд, Хадамоти гумрук тартиби декларатсия кардани молу воситаҳои нақлиёт ва содагардонидани расмиёти гумрукиро мутобики Ҳуҷҷати ягонаи маъмурӣ, ки дар мамлакатҳои Аврупо истифода шуда, ҷавобгӯи меъёру стандартҳои умумиҷаҳонӣ мебошад, дар соли 2010 татбиқ намудааст. Бо мақсади иҷрои ўҳдадорихои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар назди Созмони Умумиҷаҳонии Савдо, аз ҷониби Хадамоти гумрук лоиҳаи Номгӯи молии фаъолияти иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия гардида, бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 феввали соли 2017, №92 тасдиқ карда шуд. Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 1997 инҷониб узви Созмони умумиҷаҳонии гумрукӣ мебошад ва аъзои зиёда аз 100 конвенсияю созишномаҳои байналмилалӣ соҳаи фаъолияти гумрукӣ ба шумор меравад. Хадамоти гумрук маҷмӯи амалҳо ва тадбирҳо дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ мебошад, ки ба иҷрои вазифаҳои давлатӣ ва қонеъ гардонидани талаботи иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ нигаронида шудааст. Хизматрасонии гумрукиро ба ду намуд тақсим кардан мумкин аст:

- хизматрасониҳои давлатӣ аз ҷониби Хадамоти гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон; - хизматрасониҳои гумрукии ғайридавлатӣ.

Дигар хизматрасониҳо додани шаҳодатномаҳои таҳассусӣ ба мутахассисони амалиёти гумрукӣ, пешниҳоди маълумот оид ба санадҳои қонунгузории гумруки Иттиҳоди иқтисодии Авруосиё ва дигар санадҳои ҳуқуқии марбут ба фаъолияти гумрукӣ, қабули қарорҳои пешакӣ оид ба тасниф ва кишвари истеҳсоли мол, инчунин машварат оид ба салоҳияти мақомоти гумрук оид ба масъалаҳои соҳаи фаъолияти гумруки.

Дар мавриди хизматҳои ғайридавлатӣ, дар ин ҷо 5 намуди асосиро ҷудо кардан лозим аст:

- Хизматрасонии анбор барои анборҳои нигоҳдории муваққатӣ ва воситаҳои нақлиёт;
- Хизматрасонии брокерӣ;
- Хадамоти сертификатсия;
- Хизматрасонии ширкатҳои нақлиётию экспедиторӣ;
- Хизматрасонии машваратӣ.

Ҳамин тариқ, метавон хулоса кард, ки доираи васеи хизматрасониҳои гумрукие, ки аз ҷониби Хадамоти гумруки Тоҷикистон ва дар назди муассисаҳои иқтисодии гумрукӣ пешниҳод карда мешаванд, бояд ба пешбурди фаъолияти иқтисодии хориҷӣ барои субъектҳои тижорати хориҷӣ ба таври назаррас мусоидат кунанд. Бо вучуди ин, барои арзёбии самаранокии ин равандҳо, бояд сатҳи сифати хизматрасонии гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба назар гирифт.

Сифати хизматрасониҳои гумрукӣ маҷмӯи хусусиятҳои хоси хадамоти гумрукӣ мебошад, ки қобилияти онҳоро барои қонунгардонидани талаботи иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ муайян мекунанд (аз ҷониби мақомот ва шахсоне, ки дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ фаъолият мекунанд, маҷмӯи амалҳо бо мақсади таъмини интиқоли молҳо ва воситаҳои нақлиёт аз сарҳади гумрукии давлатҳо).

Дар маҷмӯъ, ин мафҳумро метавон ҳамчун як мафҳуми хеле мукаммал тавсиф кард, ки моҳият ва хусусиятҳои хадамоти гумрукиро дар бар мегирад. Зимнан, қайд кардан бамаврид аст, ки сифати хизматрасонии гумрукӣ бевосита ба қобилияти субъектҳои гумрук вобаста аст, ки ба манфиати иштирокчиҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ то ҳадди имкон пурра ва бо ҳадди ақалл кам кардани хароҷот хизмат расонад. Тавре маълум аст, ба сифати хизматрасонии гумрукӣ як қатор омилҳо таъсир мерасонанд. Биёед баъзе аз онҳоро дида бароем.

Аввалан, принципҳои асосие, ки ба низоми идоракунии сифат асос ёбад, ин таъмини сифати натиҷаҳои кор ва ҷалби пурра ба раванди ташаккули сифатии намоёндагони мақомоти гумрук ва шахсоне, ки дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ фаъолият мебаранд, алоқаманданд.

Дуюм ин сифати таъминоти меъёриро ҳукуки фаъолияти мақомоти гумрук ва шахсоне, ки дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ фаъолият доранд, нақши муҳим мебозад. Сеюм, сифати таъминоти моддию техникаӣ ва иттилоотӣ (нармафзори) фаъолиятҳо ба сатҳи сифати хизматрасониҳои пешниҳодшаванда низ таъсир мерасонад.

Барои баланд бардоштани сифати хизматрасонии гумруки шахсони мансабдори мақомоти гумрук ва шахсоне, ки дар соҳаи фаъолияти гумруки фаъолият мебаранд, бояд сифати фаъолияти худро пайваستا баланд бардоранд. Барои ин бояд:

- 1) кор оид ба самаранокии робита бо иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ;
- 2) такмил додани методологияи расмиёти гумрукӣ ва низоми идоракунии сифат;
- 3) ташкили чунин низоми ҳавасмандгардонӣ, ки намоёндагони гумрукро ба риояи сифати кори худашон ба таври доимӣ ҳавасманд намояд;
- 4) сатҳи тахассусии кормандони мақомоти гумрукро мунтазам баланд мебардорад;
- 5) механизми назорати мунтазами дохилии сифати равандҳои гумрукиро, ки ба кор бо иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, инчунин ба системаи идоракунии мақомоти гумрук таъсири мусбӣ мерасонад, муфассал таҳия намояд.

Имконияти баланд бардоштани сифати баъзе намудҳои хизматрасониҳои гумрукӣ, масалан, хизматҳое, ки дар доираи пешниҳоди ҳукуки моликияти зеҳнӣ аз ҷониби мақомоти гумрук пешниҳод мешаванд, тавачҷуҳ бояд кунем.

Бо вучуди ин, дар айни замон мақомоти гумрукӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳанӯз дар марҳилаи рушди фаъоли сохторӣ қарор доранд, ки он бо дарназардошти ҳамроҳшавии минбаъдаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Созмони умумиҷаҳонии савдо, тағйирёбии ҳаҷми интиқоли мусофирон ва борҳо, болоравии босуръати фаъолияти савдои берунаи минтақаҳои кишвар, афзоиши талаботи ташкилотҳои нақлиётӣ, содиркунандагон ва воридкунандагон анҷом дода мешавад. Дар назар аст, ки татбиқи вазифаҳои мақомоти гумрукӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳангоми барасмиятдарории гумрукӣ тибқи меъёрҳои шартномаҳои

байналмилалӣ оид ба масъалаҳои гумрукӣ ва дар асоси меъёрҳои байналмилалӣ сифат / аз рӯи намунаи силсилаи ISO/, ки намунаи байналмилалӣ барои сохтан ва баҳодихии системаҳои сифат мебошанд, ҳамчунин тавассути ҷалб намудани иштирокчиёни фаъолияти савдои беруна ба раванди таҳияи лоиҳаи санадҳои қонунгузорӣ ва дигар санадҳои ҳуқуқии меъёрии соҳаи гумрук, таъсиси механизми додани қисме аз амалиёти ғайриасосии мақомоти гумрукӣ ба ташкилотҳои худтанзимкунанда анҷом дода мешавад. Аз рӯи тартиби афзалиятнок барои татбиқи ин гуна муносибатҳо истифодабарии имкониятҳои низомҳои гумрукӣ, ахбордиҳии пешакӣ ва декларатсияи электронӣ, системаи идоракунии таваккали ба таҳлили бисёромили маълумотҳо дар бораи муомилоти савдои хориҷӣ асосёфта ва ифодакунандаи механизми маҷмӯии таъсиррасонӣ дар чараёни назорати гумрукӣ тавассути камкунии таваккал, ҳамчунин системаи ягонаи автоматикунонидашудаи ҷамъкунӣ, нигоҳдорӣ ва коркарди маълумот ҳангоми ба амал баровардани назорати гумрукӣ ва барасмиятдарории гумрукӣ дар якҷоягӣ бо ҷамқорӣ муназзам бо мақомоти андоз ва дигар мақомоти назораткунанда ба нақша гирифта шудааст.

Ҳамаи гуфтаҳои болоро ҷамъбаст намуда, ба хулосае омадан мумкин аст, ки фаъолияти мақомоти гумрук ва шахсоне, ки дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ фаъолият мебаранд, пеш аз ҳама ба мусоидат ба рушди соҳибқарорӣ вобаста ба фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, оптимизатсияи хароҷоти муомилоти ташкилотҳо нигаронида шудааст. Ба дараҷаи сифати хизматрасонӣ доимо назорат кардан ва баланд бардоштан лозим аст. Барои ин кор дар ду самт: ҷамқорӣ мақомоти гумрук ва шахсоне, ки дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ фаъолият мебаранд, бо иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, ки имкон медиҳад, мушкилоти мавҷуда дида шаванд ва роҳҳои ҳалли онҳо пайдо шаванд. инчунин дар бобати дохилӣ беҳтар намудани сифати кори ҳамаи онҳое, ки ба адои хизмати гумрук машғуланд вобаста аст.

РҶҶҲАТИ АДАБИЁТҲОИ ИСТИФОДАШУДА

1. Паёми президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон 23 январи соли 2015
2. Кодекси Гумрукӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон: бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 2004 № 62 мавриди амал қарор шудааст (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ).- Душанбе, 2005.-338 с.
3. Раджабов Р. К., Хикматов С. И. Таможенная система: проблемы и инновационное развития. Монография/ Р.К. Раджабов, С. И. Хикматов. – Душанбе: «Сумани Кудрат», 2012. – 184с.
4. Раҷабов Р.К., Хикматов С.И., Раҷабова Н.Р. Ташкили назорати гумрукии мол ва воситаҳои нақлиёт. -Душанбе: Ирфон, 2021. -236 сах.

Алиев Маҳмадҷон Баҳронович - н.и.и., и.в дотсент

ИХТИЛОФОТ ДАР МУНОСИБАТҲОИ ГУМРУКӢ

Ихтилоф (аз калимаи латинӣ *conflictus* - бархӯрд) бархӯрди ҳадафҳо, манфиатҳо, мавқеъҳо, ақидаҳо ё нуқтаи назари субъектҳои таъсири мутақобила мебошад, ки аз ҷониби онҳо дар шакли қатъӣ муқаррар карда мешавад. Илме, ки масъалаҳои пайдоиш, инкишоф ва рафъи низоҳоро меомӯзад, конфликтология номида мешавад.

Асоси ҳама гуна ихтилофот (конфликт) дар муносибатҳои гумрукӣ ҳолатест, ки ё мавқеъҳои ба ҳам муҳолифи тарафҳоро нисбат ба ягон сабаб дар танзими фаъолияти савдои хориҷӣ дар бар мегирад, ё ҳадафҳо ё воситаҳои ноил шудан ба онҳо дар шароити дода муҳолифат менамояд, ё номутобиқатӣ байни манфиатҳо, хоҳишҳо, эҳтиёҷоти тарафҳои шартномавӣ ва ғайраро ба вуҷуд меорад. Аз ин рӯ, вазъияти ихтилофот аз субъекти ихтилофи эҳтимолӣ ва объекти он иборат мебошад.

Ҳамзамон, барои сар задани ихтилофот дар муносибатҳои гумрукӣ ҳолате зарур аст, ки дар он яке аз тарафҳо ба амале, ки манфиатҳои тарафи дигарро поймол мекунад, оғоз меёбад. Агар тарафи муқобил ба таври инфиродӣ посух диҳад, муноқиша аз потенциал-абстрактӣ ба актуалӣ-воқеӣ мегузарад ва пас метавонад ҳамчун қушода ё пушида, мустақим ё ғайримустақим ва ғайра инкишоф ёбад.

Ба ҳайси субъектони фаъолияти мутақобила дар ихтилофот метавонанд корманди мақоми гумрук (ҳамчун шахси мансабдор) ё мақомоти гумрук дар маҷмӯъ (ҳамчун субъекти муносибатҳои ҳуқуқӣ), Мақоми ваколатдор оид ба масъалаҳои фаъолияти гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун намоёндаи ваколатдори давлат дар ин соҳаи фаъолият, ё Иттиҳоди гумрукиё, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар он ҳамчун яке аз субъектҳои ин иттиҳод иштирок мекунад, баромад кунанд.

«Корманди мақомоти моти гумрук вазифадор аст, ки ҳангоми мавҷуд будани вазъияти ихтилофнок байни манфиатҳои хизмати давлатӣ ва манфиатҳои шахсони алоҳида, талаботи қонун, зарурияти иҷтимоӣ сиёсӣ ва иқтисодӣ, манфиатҳои ҷамъиятӣ, андешаҳои аҳоли дар бораи адолати иҷтимоӣ ва арзишҳои маънавро ба роҳбарӣ гирад»[4].

Дар назарияи инкишофи муносибатҳои иқтисодӣ байналхалқӣ асосан ду равиш маълум аст, ки ҳамаи намудҳои асосии конфликтҳои инъикос мекунанд: консепсияи бидуни ихтилофот (консенсуалӣ) ва концепсияи авҷи ихтилофот.

Равишҳои пешниҳодшуда мураккабӣ ва гуногунҷанбагии муносибатҳои байни давлатҳои гуногун, мақомоти гумруки ин давлатҳо, расму оинҳо ва иштирокчиёни фаъолияти савдои беруниро, инчунин қонуниятҳои рушд, бо ҳамдигар вобастагии мазмун ва миқдори унсурҳои ихтилофот, сифати муносибатҳои байни онҳо ва ниҳоят зиддиятҳои муборизаҳои инъикос ва дар бар мегиранд.

Ҳамин тавр, ҳардуи ин равишҳо ва қонунҳо ҳамзамон дар гардиши навбатии замони худ аз якдигар бартарӣ доранд ва дар таркибҳо ва ченакҳои гуногуни зухурашон вучуд доранд.

Фаъолияти гумрукӣ яке аз муҳимтарин узвҳои системаи робитаҳои иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, он як навъ “мембрана”-е мебошад, ки равандҳои мубодилаи байналмилалиро бо мақсади нигоҳ доштани мубодилаи фаъолияти мутаносиби одамон ва умуман тамоми ҷамъият танзим мекунад. Дар фаъолияти гумрук, ҳамчун як соҳаи бисёрҷанбаи танзими фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, зарурати идоракунии равандҳои ихтилофот бо роҳи тағйир додани сиёсати гумрукӣ (бо назардошти манфиатҳои давлат) ё дигар воситаҳо зарур мебояд. Дар муносибатҳои гумрукӣ ба андешаи мо, намудҳои зерини ихтилофотҳои ҷудо кардан лозим аст:

1. Ихтилофотҳои абстрактӣ ва воқеӣ:

- ихтилофотҳои абстрактӣ - ҳолатҳои, ки ихтилофот бидуни алоқамандӣ ба далелҳои воқеӣ (робитаҳои иқтисодӣ хориҷӣ) сар мезананд;

- ихтилофотҳои воқеӣ - маҷмӯи танзими тарифӣ, ғайритарифӣ ва назорати содиротие мебошанд, ки аз ҷониби системаҳои гумрукӣ татбиқ мешаванд, яъне пайдоиши ихтилофотҳо вобаста ба маҳдудиятҳо ё мамнӯъиятҳо (ба молҳо, воситаҳои нақлиёт, хизматрасонӣ ё моликияти зеҳнӣ, ки аз сарҳади гумрукӣ интиқол дода мешаванд), ки метавонанд яқоя ё алоҳида бошанд.

2. Ихтилофотҳои қушода ва пушида:

— ихтилофотҳои қушода, вақте ки байни системаҳои идоракунонда ва идорашаванда дар бораи ҳамдигар маълумоти пурра мавҷуд аст, яъне таснифоти иттилоотӣ оид ба ҳаҷм ва хусусияти маълумот қорӣ карда мешавад;

— ихтилофотҳои пушида онҳое мебошанд, ки тарафҳо маълумотҳои заруриро чи дар хусуси худ ва чи дар хусуси якдигар надоранд.

3. Мувофиқи меъёрҳои тавсифи система:

— ихтилофҳои иқтисодӣ;

— ихтилофҳои ташкилӣ ва технологӣ;

- ихтилофҳои ҳуқуқӣ;
- ихтилофҳои равонӣ.

4. *Аз рӯи дараҷаи маҳсулноки:*

— ихтилофҳои созанда, вақте ки тарафҳои гуфтушунид аз доираи ҳуқуқӣ, далелҳои тичоратӣ ва муносибатҳо берун намеоянд. Дар ин маврид ихтилоф метавонад характери муътадилгардонӣ-ҳамгирӣ дошта бошад, ки барои пайдо кардани манфиатҳои ба ҳамдигар қобили қабул, муттаҳид шудан дар доираи ҳама гуна иттиҳоди сиёсӣ, иқтисодӣ ё гумрукӣ ва ташвиқ намудани роҳҳои самараноки баромадан аз вазъияти мушкили вучуддошта имконпазир бошад;

— ихтилофҳои ғайриташабускорона, ки ба ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли пурмаҳсули масъалаҳои ҳалталаб мусоидат намеkunанд.

5. *Аз рӯи дараҷаи инкишофи ихтилофҳо:*

- ихтилоф муборизаи зиддиятҳо мебошад. Дар ин ҳолат тарафҳои муноқиша кӯшиш мекунанд, ки ҳарчи бештар ба ҳариф зарар расонанд. Ин модели рафтор оқилона нест, зеро он ҳисобкунии хароҷот ва фоида надорад. Дар ин ҳолат ягон системаи ягонаи арзиш вучуд надорад, ки барои созиш асос шуда тавонад. Ягона роҳи раҳой аз ин ихтилоф пирӯзӣ мебошад. Чунин ихтилофот хеле кам дар мурофияи судии миллӣ ё байналмилалӣ хотима меёбад. Дар ин ҷо қонунҳои зӯрварии ғайриқонунӣ вучуд доранд, ки дар ҷангҳои гумрукии минтақавӣ, истифодаи беиҷозаи муҳосираи иқтисодӣ ё монеаҳои техникӣ, инчунин дар чунин шаклҳои шадид ба монанди: ҳамчун ҳамлаи террористӣ, гаравгонгирӣ, муҳочирати маҷбурӣ, ришвахурӣ, рэкети, қочоқ, ноустувории иҷтимоӣ ва ғайраҳо дар ҳудуди марзӣ ва гумрукӣ зоҳир мегарданд;

— ихтилофот ин як ҷомеаи зиддияти манфиатҳо мебошад. Дар ин ҳолат ба тарафҳо модели оқилонаи рафтор хос буда, ба дарёфти роҳи ҳалли он, ки манфиатҳои ҳамаи тарафҳоро қонеъ мекунад, нигаронида шудааст. Дар шароити арзишҳо ва афзалиятҳои доимии муқобил, ҳалли низоъ қариб ғайриимкон аст, зеро манбаи он бетағйир боқӣ мемонад. Дар ин маврид масъалаи ихтилоф асосан тавассути мурофияи судӣ (гражданӣ ё ҳакамӣ) дар ҳама сатҳҳои ҳокимияти судӣ, ўҳдадорҳои шартномавӣ ва бо назардошти таҷрибаи байналмилалӣ ҳал карда мешавад;

— ихтилоф гуногунии хусусияти муносибатҳо мебошад. Дар ин ихтилоф ба ҳалли низоъ тавассути ҷустуҷӯи асосҳои умумӣ дар низоми арзишҳо (масалан, дар танзими равандҳои мубодилаи молҳои савдои хориҷӣ) аҳамият дода мешавад. Дар ин маврид вобастагии мутақобила вучуд дорад, аммо ҳанӯз гузариши мутақобила нест, яъне қоидаҳои муайяни бозӣ вучуд доранд, аммо онҳо мувофиқи манфиатҳои рақибон тағйир дода мешаванд. Ҷаҳиши сифати ихтилофот ин ҳолати нав дар системаи муносибатҳо мебошад, ки дар лаҳзаи ҷамъшавии шумораи унсурҳои конфликтӣ дар як вақт шумораи робитаҳо ва муносибатҳои байни ин унсурҳоро зиёд мекунад. Муносибатҳои бисёрҷониба ё функсияҳои хусусӣ ба функционалӣ муттаҳид мешаванд, ки дар натиҷа сифати нави ихтилофот ба вучуд меояд. Танҳо дар ин сурат метавон дар мавриди низоми арзишҳо ва даъвоҳои мутақобила як тавофуқ пайдо кард, яъне қоидаҳои нави рафторро мураттаб кардан лозим аст, ки пайдоиши ихтилофотро (масалан байни тарафҳои - мухталифи иттиҳоди гумрукӣ ё байни гумрук, байни мақомоти гумрук ва иштирокчиҳои фаъолияти савдои беруна), ҳалалдор созад;

— дар баъзе ҳолатҳо ихтилофот ин инкишоф тавассути зиддиятҳо ҳам мебошад. Чунин ихтилоф давомнокӣ, хусусияти даврагии инкишофи пурпечутоби муносибатҳо, алоқаи навро бо кӯҳна ва такрориро дар зинаи баланди инкишофи робитаҳои иқтисодии берунӣ ифода мекунад. Дигаргунсозии сифатии самтҳои ихтилофот раванди дуру дарозест, ки бо мурури замон ба амал меояд. Баъзе сифатҳо, ки тағйир меёбанд тадриҷан ба муқобили худ табдил меёбанд: аз манфӣ онҳо мусбат ва баръакс мешаванд. Ба унвони мисол як далели таърихиро мисол овардан мумкин аст. Вақте роҳзанҳое, ки аз киштиҳои тичорӣ дар соҳилҳои Испания маблағҳои рэкетӣ ҷамъоварӣ мекарданд, онро “тариф” (бо номи шаҳри Тарифаи Испания, ки дар наздикии он ин низоъ сурат мегирифт)

меномиданд. Имрӯз мафҳуми «тариф» мафҳуми умумии эътирофшудаи байналмилалӣ мебошад.

Дар ҳаёти ҳақиқӣ ҳамаи конфликтҳои дар боло зикршуда вобаста ба вазъияти объективӣ ва пеш аз ҳама ба хусусиятҳои субъективии тарафҳои конфликт дар як вақт вучуд доранд. Ҳама чиз аз майли онҳо ба стратегияҳои гуногуни рафтор дар ихтилофот - мубориза барои ғалаба, рақобат, ҳамкорӣ ё созиш вобаста аст.

Ихтилофҳо дар муносибатҳои гумрукӣ аз рӯи «сценарияҳои» гуногун пайдо ва инкишоф меёбанд, вале одатан бо пайдарпаии зерин ба амал меоянд:

— *дар марҳилаи якум* тадриҷан мустаҳкам шудани тарафҳои муноқиша аз ҳисоби қорӣ намудани қувваҳои фаъолтар, инчунин бо роҳи ҷамъ кардани таҷриба дар мубориза, афзудани миқдори вазъиятҳои проблемавӣ ва дар ин замина авҷ гирифтани ҳолати мушкilotи аввалия;

— *марҳилаи дуум* афзоиши шиддатнокӣ ва фаъолияти иштирокчиёни низоъ, тағйир ёфтани хусусияти ҳуди ихтилоф ба самти тезу тунд шудани он ва ба ихтилоф ҷалби шахсони навро дар бар мегирад;

— *дар марҳилаи сеюм* шиддати равонӣ ва эмотсионалӣ-оташинӣ зиёд мешавад, ки ин ҳолат хусусиятҳои низоъӣ дошта, метавонад ба рафтори тарафҳои ихтилофот ҳам таъсири сафарбаркунанда ва ҳам муташаккилӣ расонад;

— *марҳилаи чорум* тағйир ёфтани муносибатҳои гумрукӣ ба вазъияти проблемавӣ ва умуман ба сатҳи конфликтӣ расиданро дар бар мегирад.

Сабабҳои асосие, ки боиси ихтилофот дар фаъолияти гумрукӣ мегарданд, инҳоянд:

1. Сабабҳо марбут ба психологияи таҷрибаи гузашта, ҳозира ё оянда ва бартарӣ доштани психологияҳои номбурда миёни тарафҳо.

2. Сабабҳои, ки ба принципҳои ҳудудию ташкилӣ, назорат аз болои захираҳои интиқолшаванда (молҳо, воситаҳои нақлиёт, хизматрасонӣ ва ғайра) ва сохтори ташкилию дохилии низоми гумрук алоқаманданд.

3. Сабабҳо марбут ба фаъолияти қонунгузорӣ ва ҳуқуқӣ, хусусияти танзими он ва фаъолияти мақомоти гумрук нисбат ба иштирокчиёни савдои хориҷӣ.

4. Сабабҳои марбут ба мавҷудияти (ё гум кардани) иродаи (нақшаи) дарк намудан барои ҳалли ихтилофот, бо қабули қарор оид ба рафъи ихтилоф ва ҳосиятҳои ҳуди қарори идорақунӣ, махсусан дар масъалаи меъёрҳои самаранокӣ (ё ихтилофи байни меъёрҳо чиҳати танзими савдои хориҷӣ).

Мушкили аз ҳама муҳим пешгирии сустшавии иродаи сиёсӣ аст, зеро бо аз даст додани иродаи давлатӣ ва субот дар анҷоми кори оғозшуда ҳолатҳои муноқишавӣ ба миён меоянд.

Дар ихтилофот на танҳо омили мантиқӣ, балки омили интуитивӣ низ нақши хеле муҳим мебозад. Дар ин ҳолат, доштани таҷрибаи ғанӣ дар ҳалли ихтилофҳо, донишҳои хусусиятҳои асосии сифатии рафтори тарафҳои гуногуни муноқиша ва дигар нуктаҳо хеле муҳим аст.

«Корманди мақомоти гумрук набояд ба таъсиррасонӣ ба монанди фишороварӣ ё маҷбурқунӣ ба фаъолияти хизматии худ, новобаста аз намуд ва манбаъҳои онҳо роҳ диҳад, инчунин бо ҳар кадом шахси ҳуқуқӣ (воқеӣ), қатъи назар аз асл ва намуди он забон як қунад» [4].

Чунин воқеиятро ба назар гирифтани лозим аст, ки дар ҳалли масъалаи ихтилофот хусусияти даврагӣ мавҷуд аст, чунки дар мавриди зиддиятҳо қарорҳои қабулшуда аксаран муқобилият доранд, зеро он чизе ки барои як тараф муфид бошад, ба тарафи дигар қобили қабул нест. Пайдарҳамии навбатии амалҳои тарафҳо як раванди даврӣ мебошад, ки дар он амали ҳар яке аз тарафҳо то ҳадди имкон яквқта ва ҳамоҳанг сурат мегирад.

Хулоса, бояд қайд намуд, ки дар ҷаҳони муосири бисёрқутбӣ зимни муносибатҳои байналмилалӣ бисёр масъалаҳои ҳалталаб, махсусан масъалаҳои дорои хусусияти конфликтӣ дошта дар танҳои ҳал карда намешаванд. Кишварҳо ва мақомоти

гумруки онҳо маҷбур мешаванд, ки ба иттиҳодияҳои иқтисодӣ ё гумрукӣ, иттиҳодияҳои минтақавӣ ё корпоративӣ муттаҳид шаванд, ки ин ҳолат самарани мусбии худашро ба манфиатҳои давлат медиҳад.

Обрӯю эътибори мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон бевосита аз салоҳиятнокии, кордонӣ, ҷаҳонбинии сиёсӣ, ахлоқи одоб ва дигар сифатҳои касбии инсонии ҳар корманди мақомоти гумрук вобаста мебошад.

Муносибати корманди мақомоти гумрук ҳангоми муошират бо шахрвандон, қатъи назар аз мақоми ҳуқуқиашон ҳам дар вақти иҷрои вазифаҳои хизматӣ ва ҳам ҳангоми муоширати ғайрихизматӣ риояи қоидаҳои маъмули рафтор, муомилаи нарми касбӣ, таҳаммул, бегаразӣ, маҳорати оромона гуш кардан ва фаҳмидани мавқеъ ё нуқтаи назари дигарон ва муносибати яхела бо ҳамаро тақозо мекунад.

Корманди мақомоти гумрук вазифадор аст, ки ба иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ва шарикони тижорат сари вақт ва самаранок хизмат расонида, ба онҳо ба таври возеҳу дақиқ ва дар ҷаҳорҷӯбаи қонунгузори амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳалли талаботашон мусоидат намояд. Чунин равию сар задани дараҷаи ихтилофотҳоро дар муносибатҳои гумрукӣ кам намуда, равию интиқоли молу воситаҳои нақлиётро аз сарҳади гумрукӣ тезонида, бо дарназардошти ҳимояи манфиатҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон буҷаи кишварро ғанӣ мегардонад.

АДАБИЁТ

1. Блинов // М., Городецкий А.Е. Амнияти иқтисодӣ ва сиёсати ислоҳот.-Назария, методология ва амалияи фаъолияти гумрук: маҷмӯаи қорҳои илмӣ дар 2 қисм/Рад. Блинова Ю. М.—М.: РИО РТА, 1996. Қисми 1, с. 16.
2. Геродот. История в девяти книгах / Пер. Г. А. Строгановского А., 1972; Кулишер И. М. История русской торговли до девятнадцатого века включительно— Петербург: Атеней, 1923. С. 32.
3. Ершов А.Д. Международные таможенные отношения/ А.Д.Ершов.- СПб.: ИВЭСЭП. С. - Петербургский филиал РТА имени В.В. Бобкова. «Знание», 2000.
4. Фармоиши Хадамоти гумрук №175 аз 04.11.2008.
5. Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2023.
6. Ковалев А. А. СГТС: ҳолати кунунӣ ва дурнамои шомилшавии давлат ба СГТС/СУС.
7. Раджабов Р.К., Хикматов С.И., Джабборов А.И. Экономика таможенного дела / Р.К. Раджабов, С.И. Хикматов, А.И. Джабборов.- Душанбе: Сумани Кудрат, 2013. -184 с.

Хикматов С.И., н.и.и., дотсент

Дар ҳақиқат, гумрук дар ҳаёти ҳар як давлати соҳибистиқлол аҳамияти ғавқуллода дорад ва гузашта аз ин дарвозаи ҳар як давлат аст. Зеро аз қори мақомоти гумрук на танҳо таъмини молиявии соҳаҳои гуногуни фаъолияти давлат, балки беҳатарии иқтисодӣ, фарҳангӣ, идеологӣ ва экологӣ он вобастагии бевосита дорад.

Эмомалӣ Раҳмон

ПЕШГИРИИ ҚОЧОҚ ВА КУТОҲ КАРДАНИ МУҲИТИ БАРАСМИЯТДAROИИ ГУМРУКӢ ДАР САРҲАДИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Равиши муназзамии таҳияи Стратегияи Миллии Рушди-2030 ба *се принципи асосии рушди минбаъда асос ёфтааст.*

1. *ревентивӣ (тадбирнокӣ), яъне пешгирии (коҳишдиҳии) осебпазирии рушди оянда;*
2. *индустриалӣ, яъне баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои миллӣ;*
3. *инноватсионӣ, яъне рушд бар пояи навовариҳои фарогири ҳамаи соҳаҳои ҳаёти иҷтимоию иқтисодии кишвар.*

Ҳадафи олии рушди дарозмуҳлати Тоҷикистон баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардуми кишвар бар пояи таъмини рушди устувори иқтисодӣ маҳсуб меёбад.

Барои ноилшавӣ ба ин ҳадафи олӣ ҳадафҳои зерини стратегияи рушд барои 15 соли оянда муайян шудаанд:

1. таъмини амнияти энергетикӣ ва истифодаи самарабахши неруи барқ;
2. раҳой аз бунбасти коммуникатсионӣ ва табдил ба кишвари транзитӣ;
3. таъмини амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳоли ба ғизои хушсифат;
4. вусъатдиҳии шуғли пурмаҳсул.

Санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Хадамоти гумрук солҳои охир таҳия шуданд, мавриди амал қарор доранд ва пурра ба талаботи меъёрҳои байналмилалӣ, аз ҷумла Созмони Умумиҷаҳонии Савдо ва Конвенсияи Киото оид ба соддагардонӣ ва ҷамоҳангсозии расмиёти гумрукӣ мутобик қарда шуда, заминаи ҳуқуқӣ ва амалиро барои соддагардонӣ ва суръатбахшии расмиёти гумрукӣ, инчунин, зиёд гардидани гардиши тичорати хориҷии молҳо фароҳам меоранд ва яке аз омилҳои амалисозии Стратегияи миллии рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад.

Айни замон, ҷиҳати тақвият бахшидан ба суръати интиқоли молу воситаҳои нақлиёт тариқи сарҳади гумрукӣ, аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоми шароитҳо муҳайё қарда шудааст.

Қобили қайд аст, ки Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 январи соли 2005 мавриди амал қарор дошта, ба принцип ва меъёрҳои Созмони Умумиҷаҳонии Савдо (ВТО) ва Конвенсияи байналмилалӣ оид ба ҷамоҳангсозӣ ва соддагардонии расмиёти гумрукӣ (Конвенсияи Киото аз 18 майи соли 1973) мутобик гардонида шудааст.

Аз моҳи сентябри соли 2014 истифодаи бланкаҳои қоғазӣ аз байн рафта, дар тамоми воҳидҳои сохтории Хадамоти гумрук рақамгузории электронии декларатсияҳои бори гумрукӣ дар СИАЯ ба таври автоматӣ ба роҳ монда шуд.

Баҳри соддагардонидани расмиёти содиротию воридотӣ ва дар ин замина таъмини шаффофияти амалиёти барасмиятдарории гумрукӣ, инчунин андешидани чораҳои зарурӣ дар масъалаи барасмиятдарории саривактии гумрукӣ ва аз байн бурдани монеаҳое, ки ҳангоми воридоти молҳо аз хориҷи кишвар ба мушоҳида мерасанд, Хадамоти гумрук тартиби декларатсия қардани молҳо ва соддагардонидани расмиёти гумрукиро мутобики Ҳуҷҷати ягонаи маъмурӣ, ки дар мамлакатҳои Аврупо истифода мешаванд ва ҷавобгӯи меъёру стандартҳои умумиҷаҳонӣ мебошад, аз соли 2010 инҷониб татбиқ намудааст.

Баъд аз анҷом ёфтани давраи пилотии низоми «Равзанаи ягона», ки моҳи ноябри соли 2019 оғоз гардида буд, бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 июли соли 2020, тахти №410 аз 1 сентябри соли 2020 низоми «Равзанаи ягонаи барасмиятдарории амалиёти содиротӣ, воридотӣ ва транзитӣ» мавриди истифодаи расмӣ қарор гирифт.

Низоми «Равзанаи ягона» пешниҳоди то 22 адад ҳуҷҷати иҷозатдиҳиро тариқи электронӣ аз ҷониби 11 мақомоти ваколатдор мутахид намуд.

Мавриди истифода қарор гирифтани низоми «Равзанаи ягона» ва гузариш аз шакли қоғазӣ ба электронии мубодилаи ҳуҷҷатҳои расмӣ, қадами навбатӣ барои тақвият бахшидани татбиқи ҳукумати электронӣ, содда ва шаффоф намудани расмиёти марбут ба танзими савдои хориҷӣ ва хизматрасонии давлатӣ маҳсуб ёфта, ба зиёд шудани гардиши тичорати хориҷӣ ва беҳсозии фазои соҳибкорӣ, мусоидат мекунад.

Ғайр аз ин, бояд дарҷ намуд, ки бо мақсади мутобик намудани санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи гумрук ба талаботи созишномаҳои Созмони

Умумичаҳони Савдо бо ташаббуси бевоситаи Хадамоти гумрук лоиҳаи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 июли соли 2014, №436 «Қоидаҳои ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти назораткунандаи гузаргоҳҳои автомобилӣ тариқи сарҳади гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи принципи «Истгоҳи ягона»» омода карда шуда, бо назардошти таклифу пешниҳодҳои вазорату идораҳо ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод гардид ва лоиҳаи мазкур бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 ноябри соли 2019, №568 ба тасвиб расида, мавриди амал қарор дорад.

Ҳамзамон, бо мақсади мутобиқ намудани Кодекси гумрук ба принцип ва меъёрҳои байналмилалӣ давоми соли қорӣ дар асоси қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 январи соли 2020, таҳти № 1678 ба Кодекси гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон, тағйиру иловаҳо ворид гардида, ба Кодекси гумрук боби нав 8¹ оид ба қорӣ намудани консепсияи «Танзимгари ваколатдори иқтисодӣ» (Иштирокчии бозьтимоди фаъолияти иқтисодии хориҷӣ) илова карда шудааст.

Боби мазкур мафҳуми "Танзимгари ваколатдори иқтисодӣ", шартҳои додани мақоми "Танзимгари ваколатдори иқтисодӣ" ба шахси ҳуқуқӣ, дохил намудани он ба Феҳрист, додани шаҳодатнома, бозхондани он, содагардонии махсуси ба "Танзимгари ваколатдори иқтисодӣ" пешниҳодшаванда ва дигар масъалаҳо марбут ба танзимгари ваколатдори иқтисодиро дар бар мегирад.

Ворид гардидани боби нав Кодекси гумрукро ба принцип ва меъёрҳои Созмони Умумичаҳони Савдо (ВТО) ва Конвенсияи байналмилалӣ оид ба ҳамоҳангсозӣ ва содагардонии расмиёти гумрукӣ (Конвенсияи Киото) мутобиқ гардонида ҷиҳати кам кардани монеаҳои маъмурию техникӣ дар содироту воридот, дастгирии субъектҳои фаъолияти хориҷӣ, содагардонии барасмиятдарорӣ ва ташкили назорати гумрукии молу воситаҳои нақлиёт бо назардошти талабот, хусусиятҳо ва равандҳои байналмилалӣ пешбурди фаъолияти гумрукӣ, ба афзоиш ёфтани гардиши мол ва воридоту содирот, заминаи мусид фароҳам меорад.

Бояд таъakkур дод, ки бо мақсади содагардонии барасмиятдарории гумрукӣ, муҳайё сохтани шароити мусоид барои субъектҳои фаъолияти иқтисоди хориҷӣ ҷиҳати тезонидани интиқоли молу маҳсулоти тариқи сарҳадҳои гумрукии кишварҳо, санаи 09 марти соли 2018 байни Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Кумитаи давлатии гумрукии Ҷумҳурии Ўзбекистон Созишномаҳо оид ба ташкили тартиби содагардонидашудаи расмиёти гумрукӣ ҳангоми интиқоли мол ва воситаҳои нақлиёт байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон ба имзо расонида шудааст.

Инчунин, санаи 17 апрели соли 2019 байни Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Хадамоти федералии гумруки Федератсияи Россия доир ба ифтиҳо «Долони сабз» Созишномаҳо оид ба ташкили тартиби содагардонидашудаи расмиёти гумрукӣ ҳангоми интиқоли мол ва воситаҳои нақлиёт байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия (Долони содагардонидашудаи гумрукӣ) ба имзо расонида шудааст.

Ҷиҳати иҷрои талаботи Созишномаҳои мазкур раёсатҳои минтақавии гумрукӣ вазифадор гардиданд, ки рӯйхати воҳидҳои сохторӣ (гумрук ва дидбонгоҳҳои гумрукӣ), ки дар навбати аввал барасмиятдарории гумрукии молҳои мутааллиқ ба "Долони содагардонидашудаи гумрукӣ"-ро анҷом медиҳанд ва рӯйхати субъектҳои фаъолияти иқтисоди хориҷӣ (бо нишон додани рақами мушаххаси андозсупоранда ва минтақаи фаъолият), ки метавонанд аз «Долони содагардонидашудаи гумрукӣ» истифода баранд, омода намуда ба Хадамоти гумрук манзур намоянд.

Илова бар ин, аз ҷониби Намояндагии Хадамоти гумруки Федератсияи Россия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи мактуб аз 03 марти соли 2020, №01-10/58 бо назардошти контрагентҳои тоҷикистони содиркунандагони маҳсулоти донагӣ дар соли 2019 пешниҳод гардидааст, ки дар давраи тестии лоиҳаи «Долони содагардонидашудаи гумрукӣ» ду ширкат - ҚСҚ «Абрикос и Компания» аз тарафи Тоҷикистон ва ҚСП «Алтайвитамины» аз ҷониби Россия иштирок намоянд.

Ҳамзамон, вобаста ба содагардонии расмиёти давлатӣ барои сайёҳони бо воситаҳои нақлиёти шахсӣ ба ҳудуди кишвар воридшаванда бояд қайд намуд, ки бо ташабуси бевоситаи Хадамоти гумрук лоиҳаи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи воридоти муваққатии воситаҳои нақлиёти автомобилӣ ва мотосиклҳо аз ҷониби шахсони воқеии хориҷӣ барои эҳтиёҷоти шахсӣ, оилавӣ ва эҳтиёҷоти дигари бо амалӣ намудани фаъолияти соҳибкорӣ алоқаманднабуда” таҳия карда шуда, бо назардошти таклифу пешниҳодоти вазорату идораҳои дахлдор ба Ҳукумати кишвар манзур гардид. Лоиҳаи мазкур тибқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти №373 аз 23 июни соли 2020 ба тасвиб расид.

Қайд намудан ба маврид аст, ки то қабул гардидани қарори мазкур муҳлати воридоти муваққатии воситаҳои нақлиёти аз ҷониби шахсони воқеӣ воридшаванда тибқи декларатсияи вуруду хуруҷ, бо назардошти талаботи умумии барасмиятдарорӣ на зиёда аз 15 рӯз муқаррар шуда буд. Барои шаҳрвандони хориҷӣ, махсусан сайёҳоне, ки бо воситаи нақлиёти шахсашон ба муҳлати зиёда аз 15 рӯз ба ҳудуди кишвар ворид мегардиданд, муҳлати мазкур душворӣ пеш меовард.

Аз ин лиҳоз, бо мақсади фароҳам овардани шароити мусоид барои воридшавии шаҳрвандони хориҷӣ, махсусан сайёҳон, инчунин татбиқи пурраи талаботи Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон чиҳати содагардонӣ ва ҳамоҳангсозии расмиёти гумрукӣ, тасмим гирифта шуд, ки муҳлати воридоти муваққатии воситаҳои нақлиёти шахсони воқеии хориҷӣ 60 рӯз муқаррар карда шавад.

Ҳамчунин, чиҳати содагардонии расмиёти ниғахдории муваққатии мол ва муҳайё сохтани шароити мусоид барои субъектони фаъолияти иқтисоди хориҷӣ ба Қоидаҳои гузаронидани амалиётҳои гумрукӣ ҳангоми ниғахдории муваққатии мол, ки бо фармоиши Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 апрели соли 2006, №81-ф тасдиқ шуда буд, тибқи фармоиши Хадамоти гумрук аз 24 июни соли 2019, №087-ф тағйиру иловаҳои ворид карда шуда, ҷойгир намудани молу воситаҳои нақлиёт дар анбори ниғахдории муваққатӣ ба муҳлати 2 моҳ ба салоҳияти сардори мақоми гумрук, ки барасмиятдарорӣ ва назорати гумрукиро анҷом медиҳад (Дидбонгоҳи гумрукӣ), вогузор карда шуд.

Бо мақсади суръат бахшидан ба интиқоли молу воситаҳои нақлиёт таҷҳизонидани дидбонгоҳҳои гумрукӣ бо воситаҳои муосири назорати гумрукии ҷавобгӯӣ ба стандартҳои ҷаҳонӣ давра ба давра беҳтар шуда истодааст. Тибқи мубодилаи ёддоштҳо байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Халқии Хитой оид ба пешниҳоди таҷҳизоти муоинаи гумрукӣ, ки дар санаи 13 октябри соли 2018 аз ҷониби Сардори Хадамоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон ва намояндаи масъули Ҷумҳурии Мардумии Хитой ба имзо расонида шуда буд, пешниҳоди кӯмакҳои техникӣ дар самти воситаҳои техникӣ назорати гумрукӣ бо маблағи зиёда аз 30 млн. доллари амрикоӣ дар назар дошта шуд.

Тибқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 ноябри соли 2019, №563 мубодилаи ёддоштҳои мазкур барои тасдиқ ба Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод гардид ва бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 ноябри соли 2019, №1509 ин мубодилаи ёддоштҳо тасдиқ карда шуд.

Дар асоси Мубодилаи ёддоштҳои болозикр шуда аз ҷониби Тарафҳо лоиҳаи Шартномаи татбиқи лоиҳаи расонидани кумаки бебозгашти таҷҳизоти муоинаи гумрукӣ таҳия гардида, дар моҳи ноябри соли ҷорӣ он ба имзо расонида шуда, таҷҳизоти муоинаи гумрукӣ аввали соли 2020 ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид гардида буд.

Бо сабаби пандемияи ҷаҳонӣ, ки васлу насби таҷҳизоти мазкур каме ба таъхир гузошта шуд ва моҳи апрели соли 2021 мутахассисони хитой барои ҷобачогузорӣ ва омӯзиши таҷҳизоти мазкур корро оғоз намуда, пурра баистифодадиҳии он дар марҳилаи баанҷомрасӣ қарор дорад. Инчунин аз ҷониби Ҳукумати Корея пешниҳоди кумакҳои техникӣ ба маблағи 4,5 млн. доллари ИМА, ки ба мукамалсозии зерсистемаи Идораи таваккали Системаи иттилоотии автоматонидашудаи ягона равона гардидааст, кори он моҳи апрели соли ҷорӣ ба анҷом расонида шуд.

Ҳамзамон, давоми соли 2020 аз ҷониби Сафоратхонаи ИМА кумаки техникӣ чиҳати муҷахҳазгардонии дидбонгоҳҳои гумрукии “Дӯстӣ”, “Панҷи Поён” ва “Фотехобод” бо

порталҳои радиатсионӣ ба маблағи зиёда аз 1 млн доллари ИМА ба ҳудуди кишвар ворид гардида, корҳои васлкунии ин таҷҳизотҳо аз ҷониби ҚСҚ “Системаавтоматика” оғоз гардидааст.

Вақти оғозу анҷоми расмиёти назорат аз ҷониби шахсони мансабдори мақомоти назораткунанда дар гузаргоҳҳои сарҳадӣ ҳангоми санҷиши ҳуҷҷатҳо дар талони қайдҳо, ки дар асоси банди 12 қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 июли соли 2014, №436 ду соат муқаррар шуда буд, тибқи тағйиру иловаҳои воридшуда ба як соат кам карда шуд.

Маротибаи дуҷум Ҳадамоти гумрук дар якҷоягӣ бо Барномаи “GIZ” аз моҳи ноябри соли 2020 то моҳи марти соли 2021 «Тадқиқи вақти иҷозат»-ро дар воҳидҳои сохтории мақомоти гумрук бомуваффақият гузаронид.

Агар дар соли 2017 вақти умумӣ барои воридоти мол ба ҳисоби миёна 21 соату 40 дақиқа ташкил меод, ин нишондиҳанда дар соли 2020 ба 15 соату 22 дақиқа баробар шудааст ва ин нисбат ба соли 2017 6 соату 42 дақиқа камтар мебошад.

Бо ҳамин тартиб агар ҳангоми содироти мол дар соли 2017 ба ҳисоби миёна 13 соату 2 дақиқа масраф гардида бошад, ин нишондод дар соли 2020 ба 5 соату 28 дақиқа баробар гардидааст, ки дар муқоиса бо соли 2017 ба ҳисоби миёна 7 соату 34 дақиқа кам мебошад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 марти соли 2013 узви комилҳуқуқи Созмони Умумиҷаҳонии Тиҷорат ба ҳисоб меравад ва бо ин назардошт тамоми санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар самти фаъолияти гумрукӣ ба талаботи санадҳои байналмилалӣ мутобиқ карда мешаванд.

Бо назардошти гуфтаҳои боло, дар охир ҳаминро бояд зикр намуд, ки ба қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 01 ноябри соли 2019, №537 “Барномаи миёнамуҳлати рушди мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2024” қабул карда шуд. Барномаи мазкур паҳлуҳои асосии рушд ва таҷдиду азнавсозии мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистонро барои 5 соли оянда муайян мекунад.

Адабӣёт:

1. Паёми Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 28 декабри соли 2024.- Душанбе: Шарқи озод, 2024. - 55 саҳ.;
2. Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи қабул намудани Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мавриди амал қарор додани он» аз 3 декабри соли 2004, №62. - Душанбе, 2005.-755 саҳ.
3. Нидоев Н.Ф., Наврӯзов Р.П., Файёзов Ҷ.Б. Танзими давлатии фаъолияти гумрукӣ.- Душанбе: Ирфон, 2018.-315 саҳ.;
4. Китоби рӯймизии гумрукчиён, наشري якум.-Душанбе: Шарқи озод, 2015. -720 с.;
5. Материалҳои Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2020-2025;

Ҳасанов Ёқуб Субҳонович

МОДЕРНИЗАТСИЯИ ИНФРАСОХТОРИ МАҚОМОТИ ГУМРУК ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи нави иқтисоди рақамӣ қарор дошта, тадбирҳои муассирро барои гузариш ба рақамикунории иқтисодиёт дар соҳаҳои гуногуни кишвар ба роҳ монда, солҳои охир ба як қатор дастовардҳо ноил гаштааст, ки рақамикунории соҳаҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла меҳнат, муҳоҷират, шуғли аҳоли ва таҳсилоти ибтидоии касбӣ барои беҳтар намудани хизматрасониҳои давлатӣ ба аҳоли ва соддагардонию шаффофияти фаъолияти сохторҳои давлатӣ мусоидат менамояд. Бо мақсади ноил гардидан ба ҳадафҳои олии рушди дарозмуддати Тоҷикистон, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии кишвар ва ҳамзамон ҳарчи зудтар ба сатҳи зиндагии кишварҳои дорои даромади миёна расонидани он чораҳои зарурӣ меандешад.

Дар солҳои охир рушд бахшидани иқтисоди рақамӣ ба яке аз ҳадафҳои муҳимми Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил ёфтааст. Таҷрибаи кишварҳои пешрафта баёнгари он аст, ки дар шароити рушди технологияи рақамӣ мо метавонем дар беҳбудбахшии соҳаҳои дигари ҳаёти ҷамъиятӣ аз имкониятҳои он истифода намоем. Хусусан, пайдоиши мафҳумҳои наवे чун «Ҳукумати электронӣ» ва «иқтисоди рақамӣ» аз истифода шудани имкониятҳои технологияҳои муосир дар рушди соҳаҳои муҳталиф дарак медиҳад.

Калидвожаҳо: рақамисозӣ, гумруки интеллектуалӣ, савдои рақамӣ, назорати гумрукӣ, технологияҳои гумрукӣ, технологияҳои рақамӣ, инфрасохтори рақамӣ, иқтисоди анъанавӣ, хизматрасониҳои давлатӣ, соҳибкории рақамӣ.

Дар натиҷаи дастгириҳои бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, Ҳукумати кишвар ва андешидани тadbирҳои муштарак аз тарафи мақомоти мутасадди давлатӣ, рӯзи 1 сентябри соли 2020 шакли пурраи ҷорисозии Равзанаи ягонаи барасмиятдарории амалиёти содиротию воридотӣ ва транзитӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷаъолият оғоз намуд.

Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 бо мақсади тезонидани суръати рушди иқтисоди кишвар ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли аз ҳисоби истифодаи технологияҳои рақамӣ дар соҳаҳои иҷтимоию иқтисодӣ, инчунин фароҳам овардани шароити мусоид барои гузариш ба модели нави рушди иқтисоди рақамии оянда дар дурнамои дарозмуҳлат таҳия гардидааст.

Нақши Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи гумрук ин пеш аз ҳама автоматикунонидани ҷараёни коркарди декларатсияи бори гумрукӣ, декларатсияи транзитӣ (дохилӣ ва байналмилалӣ), тасҳеҳи арзиши гумрукӣ, тасҳеҳи декларатсияи гумрукӣ, декларатсияи воридоту содирот, ордери кассавии гумрукӣ, ҳуҷҷати пардохтии бонкӣ бо истифодаи системаи идораи таваккал амалӣ гардида истодааст, ки аз ёздаҳ зернизо, сенздаҳ қисмат ва бусту як зербандҳо иборат мебошад.

Барои вуъат бахшидан ба равандҳои инноватсионӣ ва истифодаи ҳамаҷонибаи имконияти технологияҳои рақамӣ дар иқтисодиёти солҳои 2025-2030 дар Тоҷикистон Солиҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия эълон карда шуданд, ки ин як қанони ҷиддӣ дар иқтисодиёти миллӣ ба ҳисоб меравад.

Инфрасохтори рақамӣ, рушди марказҳои коркарди маълумот ва таъсиси маҳзани мукаммали миллии маълумот инкишоф ёфта, рақамикунонии пурраи хизматрасониҳои давлатӣ ба роҳ монда мешавад.

Сармояи инсонӣ бо роҳи омӯзиш ва бозомӯзии кадрҳо доир ба технологияҳои иттилоотӣ дар дохил ва хориҷи кишвар рушд ёфта, маърифати истифодаи технологияҳои рақамӣ баланд бардошта мешавад.

Истифодаи васеи зеҳни сунъӣ дар пешниҳоди хизматрасониҳо ва низомии бақайдгирии давлатӣ ҷорӣ гардида, амнияти киберии маҳзанҳои маълумот таъмин мешавад. Дар баробари ин соҳибкории рақамӣ ва рушди савдои электронӣ ташаккул меёбад.

Дар ин раванд, омода кардани барномасозон ва дигар мутахассисони зарурӣ барои рушди иқтисоди рақамӣ дар низомии таълимии муассисаҳои тамоми зинаҳои таҳсилоти касбӣ амалӣ шуда, тавассути ҳавасмандгардонӣ дар самти технологияҳои иттилоотӣ ва бозомӯзӣ дар муассисаҳои пешқадами хориҷӣ кадрҳои баландихтисоси миллӣ рӯи кор меоянд.

Дар шароити муосир барои аксари кишварҳои ҷаҳон, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон, рӯзномаи асосӣ табдили рақамӣ ва эҷоди тағйироти мусоиди институтсионалӣ барои муҳити рақобатпазири иқтисодӣ мебошад.

Асоси дигаргуниҳои институтсионалӣ платформаҳои рақамӣ мебошанд, ки сатҳи нави ҳамкорӣ ва ҳамкории ширкатҳои бахшҳои гуногуни иқтисодиётро таъмин намуда, имкон медиҳанд, ки навъҳои нави маҳсулот ва хизматрасонӣ эҷод карда шаванд ва аз занҷирҳои глобалии арзиш таъсири шабакавӣ ба даст оранд. Зарурати татбиқи пурраи рақамикунонии ҷаъолияти мақомоти гумрук, аз ҷумла иштироки давлат дар ташкили механизми миллии «Равзанаи ягона», таҳия ва модернизатсияи он, таъмини ҳамбастагии системаҳои мақомоти гумрук ва дигар сохторҳои давлатҳои хориҷӣ баррасӣ мешавад. Аммо иҷрои ин барнома бо

ҳалли як қатор мушкилотҳое, ки муаллиф баррасӣ кардааст, алоқаманд аст. Мушкилоте, ки мақомоти гумрук рӯ ба рӯ мешаванд, рушди соҳаи гумрукиро дар қаламрави ягонаи гумрукии панҷ кишвар бозмедорад.

Мусобиқаи технологӣ на танҳо дар бобати истеҳсоли маҳсулот ва пешниҳоди хизматҳо, он мавқеи кишварҳои алоҳидаро дар ҷаҳони рақамӣ муайян мекунад ва иқтисодиёти ҷаҳониро тағир дода, муҳаррикҳои қомилан нави афзоишро ба вучуд меорад.

Дар байни истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагони ниҳой робитаҳои нав пайдо мешаванд ва ин ба кишварҳо имкон медиҳад, ки дар занҷирҳои ҷаҳонӣ мавқеи баландтарро ишғол кунанд.

Яке аз кишварҳои пешрафта аз ҷиҳати иқтисоди рақамӣ, ба назари ман, Сингапур аст. Пеш аз ҳама, ба ҷалби назарраси ҳукумат дар масъалаҳои рақамикунони иқтисодиёт. Технологияҳои иттилоотӣ дар ҳама бахшҳо ғайралола ҷорӣ карда мешаванд, тамоми хизматрасониҳои давлатӣ ба формати электронӣ гузаронида шуданд, системаи маорифи Сингапур аз онлайн таълим ғайралола истифода мебарад ва ғайра.

Бо вучуди ин, агар мо ба атроф назар андозем, камтар ва камтари соҳаҳо аз тағироти рақамӣ бетаъсир мемонанд. Нақлиёте, ки мо ҳар рӯз истифода мебарем, соҳаҳои хоҷагии манзилию коммуналӣ, сохтмон ва тиб.

Ба андешаи мо, ширкатҳоро, ки барои интиқоли аксари равандҳои тиҷоратӣ дар интернет саъю кушиш мекунад, метавон рақамӣ номид. Ин идора, назорат ва таҳлили ҳама равандҳои асосии тиҷоратии ширкат дар онлайн - тасдиқи шартнома, баҳисобгирӣ, равандҳои логистикӣ, бақайдгирии муомилот, харид, омӯзиши кормандон, мониторинги муносибатҳо бо шарикон ва мизочон, дастгирии техникӣ ва ғайра мебошад. Илова бар ин дар мақомоти гумрук системаҳои иттилоотӣ ва фарҳанги мувофиқро ҷорӣ кардан лозим аст. Ва ин дар яққоягӣ гумрукро "рақамӣ" мекунад, ки самаранокӣ, маҳсулноки ва иқтидори рушди хизматрасониро таъмин менамояд.

Мушкили асосӣ он аст, ки дарк кардан ба технологияи нав ногузир аст ва суръати муваффақияти ҳуди ин бозсозӣ аз он вобаста аст, ки мо то ҷӣ андоза зуд зарурати ворид кардани технологияҳои муосирро ба хизматрасониҳои ҳаррӯзаи худ дарк мекунем. Ба мақомотҳо лозим аст, ки инро воқеият эътироф кунанд, форматро тағйир диҳанд, ба мисли ҳадамоти нави рақамӣ ба кор шурӯъ кунанд, кормандонро барои кор бо технологияҳои нав омӯзонанд, ки татбиқи онҳо барои рушди хизматрасониҳо зарур аст ва ҳавасмандгардони кормандоне, ки технологияҳои навро азхуд кардаанд, ҷорӣ кунанд.

Салоҳияти қалидӣ, ки бояд инкишоф дода шавад, қобилияти пайваста омӯхтан, омодагӣ ба гирифтани пайваста донишҳои нав оид ба технологияҳои нави пайдошуда мебошад. Ин омили асосии рушди бомуваффақияти касбӣ дар ҷаҳони рақамии имрӯза мебошад.

Тибқи таҳлили қоршиносон бо назардошти истифодаи платформаҳои рақамӣ андозаи иқтисоди рақамӣ аз 4,0 фоиз то 15,5 фоизи ММД-ро дар ҷаҳон ташкил дода, тақрибан 40,0 фоизи арзиши иловашуда, ки бахши ТИК-ро дар ҷаҳон ташкил медиҳад, ба ИМА ва Ҷумҳурии Халқии Хитой рост меояд. Шумораи аҳолии бо кор машғулбуда дар бахши ТИК дар ҷаҳон бештар дар бахши хизматрасониҳои компютерӣ дар сатҳи 38,0 фоиз таъмин гардида, сол то сол зиёд гардидаиастоаст.

Сониян, мо дар бахши ТИК норасоии кадрҳои баландхаттисос дорем. Ин мушкилот бояд дар сатҳи муассисаҳои таълимӣ (курсҳои таълимӣ дар мактабҳо ва донишгоҳҳо), дар сатҳи ширкатҳо (таълими корпоративӣ) ва дар сатҳи давлат (барномаҳои давлатии рушди маориф дар соҳаи ТИК) ҳал карда шаванд.

Таҳлили мушкилот дар дабдил додани иқтисоди рақамӣ ба муаллиф имкон дод, ки ба ҳулосае ояд, ки тағироти бунёдии инфрасохторӣ дар иқтисодиёт тавассути татбиқи ташаббусҳои нав имконпазир аст: савдои рақамӣ, долонҳои нақлиётӣ рақамӣ, кооператсияи рақамии саноатӣ, созишномаҳо оид ба муомилоти маълумот ва системаи танзимкунандаи "қумҳо".

Иқтисоди рақамӣ бартариҳои зиёд дорад. Он хароҷоти пардохтро кам карда, манбаъҳои нави даромад мекушояд. Онлайн, арзиши хидматҳо нисбат ба иқтисоди анъанавӣ пастр аст

(пеш аз ҳама бо сабаби кам кардани хароҷоти таблиғот) ва худи хидматҳо, ҳам давлатӣ ва ҳам тичоратӣ, дастрастанд. Илова бар ин, молҳо ва хидматҳо дар ҷаҳони рақамӣ метавонанд зуд ба бозори ҷаҳонӣ ворид шаванд ва барои одамон дар ҳама ғӯшаи ҷаҳон дастрас шаванд. Маҳсулоти пешниҳодшуда метавонад ба таври фаврӣ барои қонеъ кардани интизориҳо ё ниёзҳои нави истеъмолкунанда тағир дода шавад. Иқтисоди рақамӣ доираи хеле гуногунтари мундариҷаи иттилоотӣ, таълимӣ, илмӣ ва фароғатиро таъмин мекунад - тезтар, сифатноктар ва қулайтар.

Барои рушди иқтисодиёти рақамӣ, рушди бахши миллии ИТ, ҳавасмандгардонии эҷоди технологияҳои инноватсионӣ ва ҳамкорӣ барои рушди онҳо дар сатҳи байналмилалӣ зарур аст. Шароит фароҳам овардан лозим аст, ки мутахассисони ҷавони боистеъдод на танҳо тарки мамлакатро бас кунанд, балки баргаштан кунанд. Дар ин бахш фаъолияти сармоягузорӣ ва соҳибкориро ҳавасманд кардан лозим аст. Ҳама қисмҳои ҷомеа - давлат, бахши хусусӣ, ҷомеаи шаҳрвандӣ ва ҷомеаи ИТ - бояд дар фаъолияти иқтисодии рақамӣ иштирок кунанд.

Адабиёт

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз 28.12.2024 шаҳри Душанбе.
2. Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025
3. Маркова В.А «Цифровая экономика» - 2019.
4. Алёхина О.В., Игнатъева Г.В., Смирнова И.А. Цифровая таможня: прошлое, настоящее и будущее / О.В. Алёхина, Г.В. Игнатъева, И.А. Смирнова // Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета. 2019. № 3. С. 13-14.
5. Баландина Г.В., Пономарев Ю.Ю., Синельников-Мурылев С.Г. Таможенное администрирование в России: какими должны быть современные процедуры // Экономическая политика. 2020. № 1.

Курбонов Мирзотавакал Кенджаевич

ОРГАНИЗАЦИЯ УЧЕТОВО - ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ АГРАРНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация: В условиях постоянных изменений в сфере экономики, необходимо иметь такую учетно-информационную систему, которая обеспечивала бы данными для эффективного управления финансово-хозяйственной деятельностью предприятия. Учитывая, что система бухгалтерского учета объединяет информационные и аналитические операции в единый учетный процесс.

Ключевые слова: организация учета, учетное обеспечение, информационное обеспечение, информация, процесс управления, финансовая отчетность.

От объективности получаемых в процессе учета и анализа результатов зависит правильность и адекватность принятия управленческих решений, поэтому применение информационных технологий повышает эффективность учетно-аналитической работы. Роль информационного ресурса в организации деятельности и управлении предприятием состоит не только в информационной поддержке учетной работы и анализа, но и в новых возможностях аппарата управления. Необходимо отметить недостаточное количество разработок информационного обеспечения учетно-информационного и аналитического процесса предприятий. Наиболее распространенной информационной системой, обеспечивающей потребности руководства является учетно-аналитическая система. Информация, используемая при применении этой системы, отражает возможности деятельности предприятия с учетом финансового положения предприятия.

Теоретические и практические наработки учетно-информационного обеспечения хозяйственной деятельности предприятий являются предметом исследования многих зарубежных авторов, в частности, представителями этого направления Р. Бруханский, Л.

Гнилицкая, А. Гудзинский, М. Демьяненко, В. Жук, С. Ивахненко, Г. Кирейцев, Т. Косово, И. Лазаришина, Е. Мних, П. Саблук, С. Черныш, М. Чумаченко, А. Шерemet и т.д.

Прослеживается недостаточный уровень изучения проблем создания и функционирования учетно-информационного обеспечения хозяйствующих субъектов в области сельскохозяйственного производства, что усложняет процедуру проведения добротного финансового анализа производственно-хозяйственной деятельности.

Целью работы является исследование и оценка вопросов сотворения учетно-информационного обеспечения и разработка путей его улучшения.

Основанием для отражения в бухгалтерском учете информации о происходящих в процессе ведения бизнеса являются первичные бухгалтерские документы. Они используются для фиксации фактов, действий и событий произошедших на предприятии и представляют собой базу для скопления информации.

Основой информационной системы экономики являлся и остается бухгалтерский учет. Именно по его данным формируется бюджет, принимаются управленческие решения. Во всех без исключения изданиях по менеджменту с первых страниц авторы нацеливают будущих и действующих руководителей на важность контроля финансовых потоков, на важность работы с бухгалтерскими отчетами [1, с. 291].

Информационное обеспечение учетно-аналитической деятельности предприятия можно разделить на следующие уровни:

Первый уровень – изучает выборочное описание состояния объекта исследования. Отображается частичная исходная информация, которая может использоваться для собственно аналитической работы. При этом реализуется функция, заключающаяся в сборе информации об исследуемом объекте учета или процессе деятельности. На данном уровне отсутствует ясное представление об информационном обеспечении аналитической работы, а вся аналитическая деятельность сводится к констатации фактов об объекте. На данном уровне описание информационного обеспечения аналитической работы характеризуется сбором статистической информации.

Второй уровень – изучает информацию, обеспеченную первым описательным уровнем, при этом проводится не только сравнение результатов, но и их обобщение и систематизация. На этом уровне информационного обеспечения учетно-аналитической деятельности устанавливаются внешние связи между отдельными фактами, характеризующими производственно-финансовые плоскости изучаемого события. Происходит истинное составление показаний, выделение из них наиболее существенных, группировка и обобщение.

Третий уровень - раскрывает отражение в качественных и количественных показателях деятельности хозяйственной системы и происходит на основании системного подхода, при котором определяются все виды и производственные ресурсы, необходимые для обеспечения комплексного анализа. Полученные количественные и качественные показатели позволяют выяснить результативность производственно-финансового и управленческого процессов, проанализировать изменения и развитие тенденций и закономерностей. Это позволяет своевременно раскрыть причины негативных явлений, а также смоделировать прогноз на будущее.

Информационная система предприятия должна обеспечить учетную, контрольную и аналитическую функции для получения необходимой информации для принятия управленческих решений на предприятии. Учетная информация является основой учетной подсистемы, представленной первичной и отчетной информацией. Первоначальная информация является базисом всех видов учета – статистического, финансового, управленческого и налогового. Первичные документы являются элементами первичной информации, в качестве которых могут использоваться унифицированные формы или формы, разработанные под каждое предприятие. Организация же процесса документирования хозяйственных операций должна быть организована с учетом всех особенностей деятельности и масштабов предприятия.

Под учетно-информационным обеспечением процесса управления следует понимать определение такого диапазона информации с дальнейшим анализом, который необходим для осуществления руководства на каждом уровне в определенный период времени для достижения целей и задач, стоящих перед аппаратом управления. Учетно-информационное обеспечение управления – связь системы внутренней и внешней информации с процессами управления предприятием и управленческим процессом в целом. Вся учетно-аналитическая информация тщательно изымается, обрабатывается и анализируется, что позже приводит к получению конкретных показателей и рекомендаций на каждом уровне управления аграрным предприятием с перечислением конкретных действий руководства в той или иной ситуации. К учетно-информационному обеспечению относится и специализированное программное обеспечение, без которого невозможно провести быстрый сбор, качественный анализ и обработку информации без программных продуктов и приборов.

Аналитическое обеспечение управления предприятиями может раскрываться в различных формах, в частности, информационно-аналитическом обеспечении управления предприятием, которое выполняет задачи качественно-содержательного преобразования и передачу информации о циклических тенденциях развития состояния системы управления предприятием под влиянием факторов внутренней и внешней среды [2, с. 197].

Совершенствование организации учетно-информационного обеспечения и анализа требует разработки автоматизированной системы финансового и управленческого учета и отчетности на основе единой интегрированной информационной системы управления. Основная цель автоматизации систем учета и анализа деятельности предприятия – способность оперативно и своевременно обеспечивать принятие обоснованных управленческих решений.

В аграрном секторе существует три основных разновидности решения проблемы внедрения информационных систем в учетно-аналитическую деятельность на предприятии. Первый – разработка собственной системы, силами собственных специалистов предприятия. Однако, при усложнении модели ведения бизнеса такие средства перестают удовлетворять, поскольку не предусматривают управление данными, имеющими сложную структуру. Вторым – приобретение универсальной системы или пакета прикладных программ. Выбор систем подобного рода ограничивается, в основном, бухгалтерскими программами. Причина в том, что бухгалтерский учет должен строго соответствовать методологии хозяйственных процессов. Деятельность предприятий отличается по характерным и отраслевым признакам, что требует разработки универсальных пакетов для комплексной автоматизации финансово-хозяйственной деятельности. Третий – заключается в делегировании полномочий и функций по внедрению информационных технологий посторонним лицам.

Таким образом, в современной организации учетно-информационного обеспечения хозяйственной деятельности существует несколько проблем, решение которых требует рационального подхода с учетом международного опыта и требований. Организация информационного обеспечения учета и анализа является сложным многогранным процессом, включающим хозяйственную деятельность, финансовый и управленческий учет, учетную политику предприятия, отчетность, аналитическое обеспечение, набор специализированных программных продуктов. Которые обеспечивают автоматизацию учетно-аналитического процесса и принятие управленческих решений, разработку стратегических целей компании. Создание учетно-информационного обеспечения предприятия зависит от степени взаимодействия разработчиков программного продукта и его конечных пользователей в единой системе обеспечения оптимальной индивидуализации средств учетно-информационного обеспечения инструментария руководящего аппарата с учетом классических подходов в принятии решений.

Список использованных источников:

1. Жук В.М. Тенденции развития учетно-информационного обеспечения отечественной аграрной экономики Вестник Житомирского национального агроэкологического университета: научно-теоретический сборник. 2010. Вып. №2(27), т. 2 С.291-297.

2. Пуцентейло, П.Р. Информационное обеспечение аналитической деятельности в управлении предприятием. Научно-информационный вестник Ивано-Франковского университета права имени Короля Даниила Галицкого. 2015. Вып. Одиннадцатый С. 224-232.

Сангинова Ш.Н. ст. преподаватель кафедры бухгалтерский учет и аудит

ВАЛЮТНЫЕ ОПЕРАЦИИ: ОСОБЕННОСТИ ОТОБРАЖЕНИЯ В СООТВЕТСТВИИ С МСФО

МСФО (IAS) 21 – влияние изменений валютных курсов – устанавливает процедуру проведения операций в иностранной валюте и зарубежной деятельности для финансовой отчётности, а также перерасчёт финансовой отчётности в валюту представления. Автор определяет сущность валютных операций, анализирует теоретические основы отображения валютных операций в соответствии с МСФО, разъясняет пути отображения курсовой разницы, которая возникает при валютных операциях.

Ключевые слова: МСФО, иностранная валюта, функциональная валюта, валюта отчётности, курсовые разницы.

Введение. Современная глобальная интеграция в мире бизнеса требует унификации финансовой отчётности, чтобы любая заинтересованная сторона имела представление о реальной экономической ситуации предприятия, по единым требованиям и показателям. Это приводит как к сокращению финансовых расходов, так и сбережению временного ресурса предприятий, а также обеспечивает приход иностранных инвесторов с иных рынков, что способствует росту национальной экономики.

Постановка проблемы Актуальным вопросом для мультинациональных компаний является верное отображение в финансовой отчётности курсовой разницы, которая возникает при использовании иностранных валют. К сожалению, практика показывает, что периодически компании осознанно или неосознанно завышают свои доходы путём необоснованного перерасчёта валютных статей баланса. Также часто возникает проблематика курсовой разницы в валютных операциях между материнскими и дочерними предприятиями. Поскольку при поверхностной оценке эти операции требуют перерасчёта, при этом не учитывается фактор консолидации отчётов, что в результате приводит к искажению консолидированных доходов и расходов. Данная реальность требует эффективных методов разъяснения и усовершенствования методов учёта и финансовой отчётности.

Состояние изучения проблемы. Неоспоримый вклад в развитие и исследование теоретических и практических аспектов бухгалтерской отчётности в соответствии с МСФО внесли отечественные учёные: М.Шобеков, С.Садыков, С. Низомов и другие. Многолетние исследования проводили и проводят иностранные учёные, известные за пределами своих государств: Д. Дворжакова, Е. Ермакович, Д. Каирнс, Л. Крупова, С. Нобес, Р. Паркер, Г. Преображенская, Л. Ревсина, Т. Робинсон, Б. Эллиотт. Но процесс мировой интеграции, структурные изменения национальных экономик требует постоянно реформирования, как МСФО, так и национальных стандартов. Поэтому, требуется дальнейшее изучение и постоянное усовершенствование данной проблематики.

Анализ исследований. Основной целью МСФО (IAS) 21 «Влияние изменений обменных курсов валют» является отображение операций в иностранной валюте и операций иностранных дочерних организаций в финансовой отчётности хозяйственной организации, а также преобразование (перерасчёт) финансовой отчётности из функциональной валюты в валюту представления финансовой отчётности. История учёта валютных операций в соответствии с МСФО берет начало с декабря 1977 года, когда был опубликован проект E11 будущего стандарта «Учёт иностранных операций и пересчёт бухгалтерской отчётности в иностранной валюте». Данному проекту не суждено было стать полноценным стандартом. Он был переработан, а впоследствии в марте 1982 года был выпущен новый проект E23 «Учёт

влияния изменений обменных курсов иностранных валют». После 5 лет дискуссий в июле 1983 года переработанный проект приобрел свою финальную версию и был опубликован МСФО (IAS) 21, вступив в силу с 01.01.1985 года. В мае 1992 года был представлен новый проект стандарта E44 «Влияние изменений обменных курсов валют», который полностью заменил МСФО (IAS) 21 в декабре 1993 года и вступил в силу с 01.01.1995 года. В 2003 году стандарт был снова комплексно переработан и с 01.01.2005 года вступили в действие новые изменения. Основными изменениями явились следующие: стандарт принёс новый термин – функциональная валюта; объединение понятий иностранный субъект и иностранный филиал в иностранную хозяйственную единицу; валютные дериваты были вынесены за рамки МСФО (IAS) 21 и включены в МСФО (IAS) 39 «Финансовые инструменты: признание и измерение». Впоследствии, путём корректировок и изменения иных стандартов, МСФО (IAS) 21 был отредактирован. В 2005 году претерпели изменения требования учёта чистых инвестиций в иностранную хоз. единицу (вступило в силу с 01.01.2006). В 2007 году МСФО (IAS) 1 изменил терминологию, используемую в большинстве МСФО (вступило в силу с 01.01.2009). В 2008 году МСФО (IAS) 27, МСФО (IFRS) 3 были переработаны описанием оценки инвестиции в дочерние, контролируемые компании материнской компанией, что привело к изменениям МСФО (IAS) 21 (вступило в силу с 01.07.2009). В течение 2009-2011 годов также были внесены незначительные поправки в стандарт по причине изменения МСФО (IAS) 1 и введения новых стандартов МСФО 9, 10, 11, 13 (период начала обязательного применения с 2010-2015 года). Можно констатировать, что каждые десять лет стандарт подвергается коренной переработке, которая вызвана современными требованиями к финансовой отчётности и более совершенного отображения экономической ситуации предприятия.

МСФО (IAS) 21 распространяется на следующие позиции:

- отражение операций и сальдо в иностранной валюте; консолидация результатов и финансовых показателей зарубежной деятельности в дочерних предприятиях, путём включения в финансовую отчётность организации методами консолидации, пропорциональной консолидации или методом участия в капитале;
- перерасчёт финансовой отчетности и финансовых показателей организации в требуемую валюту отчётности.

Тем не менее, МСФО (IAS) 21 не распространяется на следующие позиции: в отношении производных финансовых инструментов, которые подпадают под действие МСФО (IFRS) 9 «Финансовые инструменты». В частности, МСФО (IAS) 21 не распространяется на учет хеджирования статей в иностранной валюте, в том числе хеджирования чистых инвестиций в зарубежные операции; в отношении отчёта о движении денежных средств от операций в иностранной валюте или преобразования денежных потоков внешнеторговых операций, которые подпадают под действие МСФО (IAS) 7 «Отчёт о движении денежных средств».

Определение функциональной валюты и валюты отчетности. Для операций и сальдо в иностранной валюте, за исключением операций с дериватами и сальдо, относящихся к МСФО (IFRS) 9 «Финансовые инструменты», в соответствии с требованиями МСФО (IAS) 21 – «Влияние изменений обменных курсов валют» (МСФО (IAS) 21) – первичным фактором при применении положений настоящего стандарта является определение функциональной валюты и валюты отчетности для отчетности в соответствии с МСФО.

Функциональная валюта – валюта основной экономической среды, в которой осуществляет деятельность организация. Валюта отчётности – валюта, в которой финансовая отчётность составляется. Как руководство компании должно определить свою функциональную валюту? МСФО (IAS) 21 устанавливает, что при определении своей функциональной валюты организация принимает во внимание первичные и вторичные факторы.

Таблица 1.

Первичные факторы	Фактор, принимаемый во внимание
Валютные поступления, доход	а. Валюта, которая оказывает основное влияние на продажные цены товаров и услуг. Такой валютой, как правило, является та, в которой определяются цены продаж товаров и услуг, а расчеты производятся в них (МСФО (IAS) 21). Однако стандарт даёт приоритет валюте экономической среды, которая влияет на цену товаров и услуг, нежели валюте, в которой осуществляется операция.
	б. Валюта страны, в которой продажные цены товаров и услуг в основном определяются конкуренцией и законодательной базой (МСФО (IAS) 21). Если локальный рынок или законодательная база страны имеют большое влияние на цену товаров и услуг, чем международный рынок и цена на мировом рынке, то функциональной валютой является валюта данной страны.
Валютные расходы, затраты	Валюта, которая оказывает основное влияние на трудовые, материальные и другие затраты, связанные с поставкой товаров или услуг (такой валютой часто является валюта, в которой определяются данные затраты и оплачиваются данные расходы) (МСФО (IAS) 21). Как правило, данные валютные расходы, затраты возникают по месту нахождения предприятия, в таком случае функциональной валютой является валюта данной страны.

Если на основании этих характеристик для установления функциональной валюты организации недостаточно оснований, стандарт определяет ряд дополнительных факторов, которые также могут быть признаком функциональной валюты организации.

Таблица 2.

Вторичные факторы	Фактор, принимаемый во внимание
Основная деятельность	Это валюта, в которой организация обычно сохраняет доходы от операций (МСФО (IAS) 21). Это та валюта, в которой предприятие держит свой капитал.
Финансовая деятельность	Это валюта, в которой выражаются средства, генерируемые в процессе финансовой деятельности (например, выпуск долговых и долевого инструментов) (МСФО (IAS) 21). В данном случае эта опция зависит от того, на местном или международном рынке генерируются данные средства.

Далее, если предприятие является иностранной единицей материнской компании, оно имеет возможность воспользоваться дополнительными факторами, такими как: степень независимости (насколько автономно предприятие генерирует денежные потоки, доходы, монетарные активы, осуществляет расходы, погашает задолженность); частота деятельности дочерней компании (насколько велика доля деятельности дочерней компании в финансово-хозяйственной деятельности материнской компании); денежные потоки (насколько велико влияние денежных потоков дочерней компании на материнскую компанию и легко ли данные потоки перевести на материнское предприятие); финансирование (достаточно ли дочернему предприятию собственных денежных средств).

Когда вышеприведенные показатели являются смешанными, а функциональная валюта неочевидна, руководство организации и определяет функциональную валюту, которая наиболее точно отражает экономический эффект от основных операций, событий и условий. В рамках этого подхода руководство организации отдает приоритет основным, а затем

рассматривает другие (второстепенные) показатели, призванные обеспечить дополнительные косвенные подтверждения, что валюта должна быть выбрана в качестве функциональной валюты организации.

Операции в иностранной валюте. Совершая финансово-хозяйственную деятельность в иностранной валюте, в предприятия возникают активы и/или обязательства. При финансовом отражении данных операций следует различать два временных случая. Первый – момент отражения операции во время её совершения, второй – момент отображения активов и обязательств на дату составления финансовой отчётности. При первичном отображении операций в иностранной валюте следует осуществлять перерасчёт в функциональную валюту предприятия. При отображении активов, обязательств на конец отчётного периода следует определить, являются ли данные статьи монетарными либо нет. Рассмотрим данные вопросы ниже.

Перерасчёт операций в иностранной валюте в функциональную валюту. В предприятия за проданные товары, работы, услуги в иностранной валюте возникает актив – дебиторская задолженность; за закупленные товары, работы и услуги, полученный кредит в иностранной валюте возникает обязательство – кредиторская задолженность. Для финансовой отчётности, которая составляется в соответствии МСФО, все операции в иностранной валюте, должны быть пересчитаны в функциональную валюту предприятия. После признания операции активом/обязательством предприятия осуществляется перерасчёт иностранной валюты в функциональную валюту. Перерасчёт должен быть осуществлен в соответствии с текущим обменным курсом на дату совершения операции (СПОТ курс).

Как правило, по практическим соображениям, можно использовать средний обменный курс, который подобен текущему курсу на дату операции. Так, например, средний курс за неделю или месяц может использоваться для всех операций с иностранной валютой, осуществляемых в течение этого периода. В случае значительных колебаний обменных курсов использование среднего курса за единый период нецелесообразно.

Отображение активов, обязательств, собственного капитала на конец отчётного периода. Монетарные статьи представляют собой активы и/или обязательства, подлежащие получению или выплате определённого количества единиц валюты. Примерами монетарной статьи являются: денежная единица – банкноты, иностранная валюта на расчётных счетах; активы и обязательства к получению или оплате в иностранной валюте; дебиторская и кредиторская задолженность в иностранной валюте (например, кредиты и займы, полученные и/или предоставленные). Собственный капитал является немонетарной статьёй предприятия, т.к. не является обязательством, то есть не подлежит возврату владельцу предприятия в течении права владения.

На каждую дату баланса:

- монетарные статьи, выраженные в иностранной валюте, должны быть конвертированы по курсу на отчетную дату;
- немонетарные статьи, выраженные в иностранной валюте, которые оцениваются по исторической себестоимости, учитываются по историческому курсу на дату сделки;
- немонетарные статьи, выраженные в иностранной валюте, которые оцениваются по справедливой стоимости, конвертируются по курсу на день оценки/переоценки справедливой стоимости.

Отображение курсовой разницы.

Монетарные статьи. Курсовые разницы, возникающие при расчете по монетарным статьям или при пересчете монетарных статей по курсу, отличному от курса, при котором они были первоначально оприходованы в течение данного отчётного периода или в предыдущей финансовой отчетности, должны быть признаны в составе прибыли или убытка за период, в котором они были понесены. Они отражаются в отчёте о прибыли или убытке, т.к. данные курсовые разницы в дальнейшем окажут влияние на денежные потоки предприятия.

Существует ряд исключений, когда курсовая разница в монетарных статьях не относится к доходу или убыткам:

- монетарная статья является частью чистой инвестиции предприятия в иностранной дочерней компании в консолидированной финансовой отчётности;
- монетарная статья является хеджированием чистой инвестиции в консолидированной финансовой отчётности;
- монетарная статья является обеспечивающим инструментом при хеджировании денежных потоков.

Курсовая разница, которая является частью хеджирования монетарной статьи, должна учитываться аналогично, как и хеджирование движения денежных средств. Доход, либо убыток, от инструмента хеджирования (эффективность которого установлена) следует отнести в состав прочей совокупной прибыли.

Немонетарные статьи. Курсовые разницы, возникающие при расчете по немонетарным статьям или при пересчете немонетарных статей по курсу, отличным от курса, при котором они были первоначально оприходованы в течение данного отчётного периода или в предыдущей финансовой отчетности, должны быть признаны в составе прочей совокупной прибыли совместно с понесенным доходом или убытком немонетарной статьи за период, в котором они были понесены.

Перевод из функциональной валюты в валюту отчетности. Материнская компания, которая предоставляет финансовую отчетность в соответствии с МСБУ 27 – «Консолидированная и отдельная финансовая отчетность», как правило, сталкивается с ситуацией, при которой отчёты дочерних предприятий составлены в различных валютах. Поэтому материнская компания должна для целей консолидации провести перерасчёт всех финансовых отчётов в единую валюту. Предприятие имеет право составлять данную отчётность в любой валюте или валютах.

Если компания использует валюту, которая отличается от функциональной валюты, то результаты финансовой отчетности переводятся в валюту отчетности в соответствии с пунктами 38-50 МСФО (IAS) 21. Кроме того, требуется обосновать причины, по которым отчётность не была составлена в функциональной валюте. Показатели финансовой отчетности компаний, отраженные в функциональной валюте, которая не является валютой страны с гиперинфляционной экономикой, должны быть пересчитаны в другую валюту отчётности с использованием следующих правил:

- активы и обязательства по каждому из представленных балансов должны быть пересчитаны на основе текущего СПОТ-курса на дату такого баланса. Использование единого СПОТ-курса, таким образом, обеспечивает предприятию одинаковое соотношение всех позиций, указанных в балансе;

- доходы и расходы для каждого отчета о доходах подлежат перерасчёту по курсу на дату совершения операции. В качестве альтернативы, возможно, произвести перерасчёт по среднему курсу за отчётный период. Особенно это касается операций, которые проводятся единоразово в отчётном периоде, но при этом относятся к экономической деятельности предприятия за целый отчётный период;

- все возникающие курсовые разницы подлежат признанию в качестве отдельного компонента капитала в балансе предприятия. Данная курсовая разница не может быть признана доходом или расходом предприятия, т.к. не оказывает влияние на активы и обязательства компании и не влияет на её денежные потоки. По своей сути, она является «математическим корректором», приводящим баланс к ровности. Часто предприятия именуют данную позицию в балансе как «курсовые резервы» или «курсовые фонды». По мнению автора, данные термины некорректно употреблять, так как, например, понятие «резервы» используется для отображения обязательств. Наиболее приемлемым было бы именовать данную позицию в балансе предприятия так: «корректирование курсовой разницы».

При составлении финансовой отчётности данная позиция будет актуализирована на возникшую сумму курсовой разницы данного отчётного периода, что приведёт к изменением собственного капитала предприятия. Если компания прекратит осуществлять валютные операции (перейдёт на использование исключительно национальной валюты), то данная

позиция должна быть списана на результаты финансово-хозяйственной деятельности предприятия.

Как правило, по практическим соображениям, можно использовать средний обменный курс, который подобен фактическому курсу на дату операции. Так, например, средний курс за неделю или месяц может использоваться для всех операций с иностранной валютой, осуществляемых в течение отчётного периода. В случае значительных колебаний обменных курсов использование среднего курса за данный период отчётности нецелесообразно.

Показатели финансовой отчётности компаний, отраженные в функциональной валюте, которая является валютой страны с гиперинфляционной экономикой, должны быть пересчитаны в другую валюту отчётности с использованием следующего правила. Активы и обязательства по каждому из представленных балансов, доходы и расходы для каждого отчёта о финансовом состоянии, собственный капитал должны быть пересчитаны на основе СПОТ-курса на дату составления последней финансовой отчётности компании.

Следует отметить, что МСФО не регулирует бухгалтерский учёт предприятия. Однако, если компания заявляет, что отчетность была подготовлена в полном соответствии с МСФО, отчет должен быть составлен по всем требованиям МСФО, в том числе положений МСФО (IAS) 21, перерасчёта иностранной валюты в функциональную валюту и перерасчёта функциональной валюты в валюту отчетности.

Основные результаты и выводы. Компании, которые осуществляют внешнеторговые операции, могут осуществлять операции в иностранной валюте. Кроме того, компании могут предоставлять финансовую отчётность в иностранной валюте. IAS 21 – «Влияние изменений обменных курсов валют» устанавливает порядок отображения операций в иностранной валюте, а также преобразование финансовой отчетности в иную валюту представления. Задачей настоящего стандарта является раскрытие информации о том, какой обменный курс использовать и как отразить в финансовой отчётности изменения курса валют.

В Таджикистане составление финансовой отчётности в национальной валюте обязательно. Тем не менее, требования международных стандартов финансовой отчётности не привязывают национальную валюту к финансовой отчётности, каждая организация имеет право выбора, в какой валюте составлять отчётность. Для отчётности по МСФО должна быть выбрана такая валюта, которая активно используется и оказывает существенное влияние на финансово-хозяйственную деятельность предприятия.

Внедрение МСФО не может мгновенно заменить национальную систему бухгалтерского учета и отчётности стран. Переход на международные стандарты, безусловно, должен быть постепенным и осознанным процессом. Важность этого процесса заключается в том, чтобы пробелы и несоответствия в национальной системе бухгалтерского учета решались эволюционно, в соответствии с потребностями рыночной экономики, не разрушая старой системы. Постоянные разъяснения и перевод теоретических предложений в практическую плоскость позволяют обеспечить своевременное и верное отображение операций по отчётности на предприятиях.

Литература

1. Аббас Али Мирза, Магнус Оррелл, Грэм Дж. Холт. МСФО: практика, John Wiley & Sons Inc, 2008, ISBN 9780470170229
2. Алан Мелвилл. Международные стандарты финансовой отчётности: практическое руководство, Financial Times Prentice Hall, 2011, ISBN 9780273758150
3. Барри Ж. Эпстейн, Ева К. Ермакович. МСФО 2008: Толкование и применение международного бухгалтерского учёта и стандартов финансовой отчётности, JohnWiley&SonsInc, 2008, ISBN 9780470135167
4. Барри Эллиотт, Джейми Эллиотт. Финансовый учёт и отчётность, 2012, My Accounting Lab, ISBN 9780273760795
5. Бенедикт Августин, Эллиотт Барри. Финансовый учёт: введение, Financial Times Press, 2010, ISBN 9780273737650

6. Кэрнс Дэвид Понимание международных стандартов финансовой отчетности, руководство для студентов и практиков. Великобритания: Pearson Prentice Hall, 2007, ISBN 9780273679004

7. Либби Роберт, Либби Патриция. Финансовый учет, Irwin/McGraw-Hill, 2001, ISBN 9780073526881

8. Международные стандарты финансовой отчетности 2011: Международные стандарты финансовой отчетности (МСФО), включая международные стандарты бухгалтерского учета (IAS) и интерпретации, Лондон, International Accounting Standards Board, 2011.

9. Роберт МакГи, Галина Г. Преображенская Бухгалтерский учёт и финансовая реформа в Восточной Европе и Азии, Springer Verlag, 2005, ISBN 9780387257099

Мирзоалиев А.А., Хамитова К. М.

КЛАССИФИКАЦИЯ И ОЦЕНКА ФИНАНСОВЫХ ИНСТРУМЕНТОВ СОГЛАСНО МСФО(IFRS) 9 «ФИНАНСОВЫЕ ИНСТРУМЕНТЫ»

Аннотация. С экономическим и финансовым развитием стран и более широкой целостностью на региональном и международном уровне роль и ценность финансовых активов возрастают. По этим причинам учет финансовых активов, а также финансовая отчетность являются актуальными, чтобы оптимизировать и адаптироваться в соответствии с экономикой каждой страны. МСФО (IFRS) 9 «Финансовые инструменты» был введен Советом по МСФО в 2014 году и стал обязательным для финансовых лет, начинающихся с 2018 года. Он несет фундаментальные изменения в требованиях к учету финансовых инструментов, особенно в областях признания, категоризации и оценки, обесценения и резерва на возможные потери по ссудам. МСФО(IFRS) 9 «Финансовые инструменты» включает без существенных изменений требования МСФО (IAS) 39 по признанию и прекращению признания финансовых активов и финансовых обязательств. Целью данной статьи является представление метода классификации и оценки финансовых инструментов в соответствии с МСФО(IFRS) 9 «Финансовые инструменты», а также критериев, используемых субъектами.

Ключевые слова: финансовые инструменты, оценочная стоимость, признание, финансовая отчетность

Введение: У любой организации есть основная деятельность, на которую она направляет большую часть имеющихся у нее ресурсов. Но в дополнение к основным ресурсам существуют также некоторые существенные дополнительные ресурсы, которые имеют большое значение при правильном управлении. В то же время эти ресурсы, также называемые финансовыми инструментами, изменяют структуру информации, представленной в балансе, ввиду их большей ликвидности, чем активы, имеющие материальную форму.

Классификация и оценка финансовых инструментов в соответствии с МСФО (IFRS) 9 «Финансовые инструменты» была и остается одной из актуальных тем для обсуждения среди специалистов в области финансов и бухгалтерского учета как на национальном, так и на международном уровне.

Использование финансовых инструментов организациями может значительно снизить подверженность определенным рискам, например, изменениям валютных курсов, процентных ставок или комбинации этих рисков. Финансовые инструменты составляют значительную часть активов многих организаций, особенно финансовых учреждений. Аналогичным образом они также играют ключевую роль в обеспечении эффективного функционирования финансовых рынков. За последние три десятилетия рынок финансовых инструментов значительно вырос как в количественном, так и в качественном отношении.

Предлагаемая цель — определить соответствующие методы классификации финансовых инструментов в соответствии с МСФО (IFRS) 9 «Финансовые инструменты» для финансовых активов и обязательств, удерживаемых организацией. При этом излагаются основные теоретические положения, концептуальные подходы относительно финансовых инструментов, а также выявляются возможные риски при неправильной классификации финансовых активов.

Прикладные методы. Для проведения объективного, профессионального исследования автор в своем исследовании использовал несколько научных методов исследования. Библиографическая документация способствовала пониманию степени изученности предмета. Библиографический синтез рассмотрел вклад исследователей в данной области на современном этапе и оценил известные аспекты и темы, заслуживающие дальнейшего изучения.

Общими методами исследования, применяемыми в экономике, были: документирование, наблюдение, контент-анализ и т. д. В зависимости от объекта исследования исследование носит описательный характер, с некоторыми фрагментами причинно-объяснительного исследования. В то же время исследование предусматривает количественный анализ данных. Количественный анализ также применяется в связи с необходимостью сбора определенного объема данных, обобщения, анализа и процессов, характерных для признания и прекращения признания финансовых инструментов.

Основное содержание: В современных условиях развития и модернизации экономики наблюдаются динамичные тенденции в развитии международных финансовых рынков, инвестиционной политики крупных международных корпораций, перспективных стратегий развития экономической и финансовой деятельности, а также внедрения Международных стандартов финансовой отчетности. Профессионалы в сфере финансов и бухгалтерского учета сталкиваются со многими ситуациями, требующими применения правильных методов и решений.

Сложные национальные и международные операции, связанные с финансовыми инструментами, а также особенности их классификации вызывают определенную степень трудности для пользователей финансовой отчетности и их понимания.

Финансовые инструменты — это договор, который приводит к возникновению финансового актива для одной из сторон и долевого инструмента или финансового обязательства для другой стороны[1].

МСФО (IFRS) 9 «Финансовые инструменты» вводит новый подход к классификации финансовых активов, определяемый бизнес-моделью организации, т. е. способом, с помощью которого организация управляет своими финансовыми активами для получения денежных потоков, а также договорными денежными потоками, представляющими собой исключительно платежи в счет основного долга и процентов на причитающуюся сумму основного долга, устраняя категории классификации финансовых активов, предусмотренные в МСФО (IAS) 39 «Финансовые инструменты – признание и оценка».

При первоначальной оценке организация должна оценивать финансовый инструмент по его справедливой стоимости плюс или минус затраты по сделке, которые напрямую связаны с приобретением или выпуском финансового инструмента, за исключением финансовых активов или финансовых обязательств, которые оцениваются по справедливой стоимости через прибыль или убыток. При первоначальной оценке организация может принять решение отражать в составе прочего совокупного дохода последующие изменения справедливой стоимости инвестиции в долевого инструмент, не предназначенный для торговли[3].

Оценка осуществляется по справедливой стоимости с отражением прибылей и убытков в составе прочего совокупного дохода, когда финансовый инструмент:

- является частью отношений хеджирования;
- представляет собой инвестицию в долевого инструмент, и организация решила отражать прибыли и убытки от этой инвестиции в составе прочего совокупного дохода.

После первоначальной оценки последующая оценка финансового инструмента осуществляется по амортизированной стоимости или по справедливой стоимости в зависимости от бизнес-модели компании по управлению финансовыми инструментами и договорных характеристик денежных потоков финансового инструмента.

Последующая оценка финансовых обязательств осуществляется по амортизированной стоимости, за исключением финансовых обязательств, которые относятся к активам, возникающим из договорных соглашений относительно будущих денежных потоков или от владения долевыми инструментами другой организации. Финансовые инструменты включают финансовые обязательства и активы.

Финансовые активы представлены:

- ✓ денежными средствами;
- ✓ инструментами капитала;
- ✓ договорное право (получить денежные средства или другой финансовый актив от другой компании или обменять финансовые активы или обязательства с другой компанией на потенциально выгодных условиях;
- ✓ контракт, расчет по которому будет или может быть произведен собственными долевыми инструментами;
- ✓ производный финансовый инструмент, расчет по которому может быть произведен иным способом, нежели путем обмена фиксированной суммы денежных средств или другого финансового актива на фиксированное количество собственных долевого инструментов организации.

Согласно МСФО (IFRS) 9 «Финансовые инструменты» существуют следующие категории финансовых активов, представленные на рисунке 1.

Категория для оценки	Критерии для классификации
а). Финансовые активы по амортизированной стоимости (АС)	• Удерживается в рамках бизнес-модели, целью которой является удержание финансовых активов для сбора договорных денежных потоков; • Договорные денежные потоки представляют собой только платежи в счет основного долга и процентов на непогашенную сумму основного
б) Финансовые активы, оцениваемые по справедливой стоимости через прочий совокупный доход	• Удерживается в рамках бизнес-модели, целью которой достигается как путем сбора договорных денежных потоков, так и путем продажи финансовых активов; • Договорные денежные потоки представляют собой только платежи в счет основного долга и процентов на непогашенную сумму основного
в) Финансовые активы, оцениваемые по справедливой стоимости через прибыль или убыток	• Все финансовые активы, не признанные по амортизированной стоимости или FVOCI или если они были отнесены к этой категории при первоначальном признании.

Рисунок 1. Категории финансовых активов

Источник: Подготовлено авторами на основе МСФО (IFRS) 9 «Финансовые инструменты» [2]

Бизнес-модель организации не зависит от намерений руководства в отношении конкретного отдельного инструмента. Следовательно, это условие не отражает подход «по каждому инструменту» и должно быть установлено на более высоком уровне агрегации. Однако одна организация может иметь более одной бизнес-модели управления финансовыми активами. Таким образом, нет необходимости устанавливать классификацию на уровне отчитывающейся организации. Например, у организации может быть портфель инвестиций, которым она управляет с целью получения предусмотренных договором денежных потоков, и другой портфель инвестиций, которым она управляет с целью торговли для достижения изменений в справедливой стоимости.

В соответствии с принципами МСФО (IFRS) 9 «Финансовые инструменты» в организациях выделяются три бизнес-модели финансовых активов:

- удерживаемые для получения – финансовые активы, удерживаемые для получения договорных денежных потоков;
- удерживаемые с целью получения денежных потоков и продажи – финансовые активы, удерживаемые с целью получения денежных потоков и продажи финансовых активов;
- прочие – измеряются через прибыль и убыток[2].

Бизнес-модель «удержание для получения» направлена на удержание финансовых активов для получения договорных денежных потоков, а не с целью продажи активов для получения денежных потоков.

Целью бизнес-модели «удержание для получения и продажи» является как получение договорных денежных потоков, так и продажа финансового актива. В отличие от бизнес-модели «отсрочка платежа» продажи являются неотъемлемой частью, а не случайными, в результате чего данная бизнес-модель обычно предполагает более высокую частоту и объем продаж.

К прочим бизнес-моделям относятся все те, которые не соответствуют квалификационным критериям «удержание для получения» или «удержание для получения и продажи». Вот несколько примеров:

- бизнес-модели, основной целью которых является создание денежных потоков за счет продаж;
- управление бизнес-моделями и оценка эффективности их работы осуществляются на основе справедливой стоимости, удерживаемой для торговых бизнес-моделей[2].

Если организация меняет свою бизнес-модель управления финансовыми активами, то она должна реклассифицировать эти финансовые активы в соответствии с правилами классификации. Согласно МСФО (IFRS) 9 «Финансовые инструменты», если организация реклассифицирует финансовые активы, она должна применять реклассификацию перспективно с даты реклассификации. Предприятие не должно пересчитывать какие-либо ранее признанные прибыли, убытки (включая прибыли или убытки от обесценения) или проценты[4, с. 41].

Если организация реклассифицирует финансовый актив из категории оценки по амортизированной стоимости в категорию оценки по справедливой стоимости через прибыль или убыток, его справедливая стоимость оценивается на дату реклассификации. Любая прибыль или убыток, возникающие в результате разницы между предыдущей амортизированной стоимостью финансового актива и его справедливой стоимостью, признаются в составе прибыли или убытка[5].

Если организация реклассифицирует финансовый актив из категории оценки по справедливой стоимости через прибыль или убыток в категорию оценки по амортизированной стоимости, его справедливая стоимость на дату реклассификации становится его новой валовой балансовой стоимостью[5].

Финансовое обязательство может представлять собой договорное обязательство предоставить денежные средства или что-либо подобное другому субъекту или потенциально невыгодный обмен финансовыми активами или обязательствами с другим субъектом.

Согласно МСФО (IFRS) 9 «Финансовые инструменты» существуют следующие категории финансовых обязательств, представленные на рисунке 2.

Рейтинговая категория	Критерий классификации
Финансовые обязательства, оцениваемые по справедливой стоимости через прибыль или убыток	• Финансовые обязательства, предназначенные для торговли. • Производные инструменты, за исключением некоторых инструментов хеджирования. • Финансовые обязательства, отнесенные к
Прочие финансовые обязательства по амортизированной стоимости	• Прочие финансовые обязательства по амортизированной стоимости.

Рисунок 2. Категории финансовых обязательств

Источник: Подготовлено автором на основе МСФО (IFRS) 9 «Финансовые инструменты» [2]

При добавлении финансового инструмента, будь то финансовый актив или финансовое обязательство, необходимо понимать, к какому типу инструмента он относится и по какому методу будет оцениваться. Модель профессионального суждения относительно классификации финансовых активов и обязательств при добавлении финансового инструмента представлена на рисунке 3.

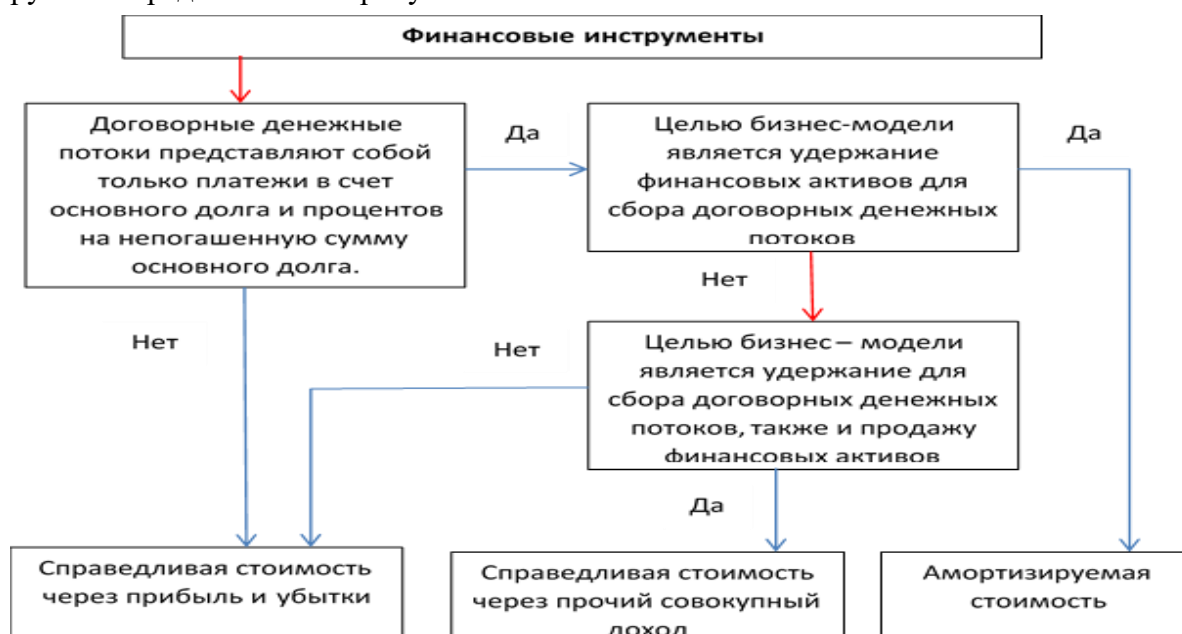

Рисунок 3. Классификация финансовых инструментов

Источник: Разработано авторами на основе [1]

Выводы и рекомендации. В заключение следует отметить, что аспекты применения МСФО (IFRS) 9 «Финансовые инструменты» указывают на существенное влияние на классификацию и оценку финансовых инструментов, а также на изменение отчетности для

этих организаций, которые обозначили финансовые обязательства с использованием опции оценки по справедливой стоимости. Таким образом, классификация финансовых активов, оцениваемых по справедливой стоимости, и активов, оцениваемых по амортизированной стоимости, согласно МСФО (IFRS) 9 «Финансовые инструменты», зависит от того, как организация будет управлять финансовыми инструментами и денежными потоками, характерными для этих финансовых инструментов.

Структура МСФО (IFRS) 9 «Финансовые инструменты» включает в себя и другие части: логический, единый подход к классификации и оценке финансовых инструментов, отражающий бизнес-модель, в рамках которой они управляются, и характеристики их денежных потоков; дальнейшее ухудшение модели ожидаемых убытков, что приведет к своевременному признанию кредитных потерь; усовершенствованная новая модель учета хеджирования, которая согласует порядок учета с деятельностью по управлению рисками, при этом цель учета хеджирования заключается в том, чтобы отразить в финансовой отчетности эффект деятельности организации по управлению рисками.

Литература:

1. IFRS 9 Financial Instruments: Application Guidance. Режим доступа: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/67944/3/FRAB_131__01__Annex_H_-_IFRS_9_Application_Guidance.pdf
2. Международный стандарт финансовой отчетности МСФО (IFRS) 9 «Финансовые инструменты». Режим доступа: : <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ifrs-9-financial-instruments.html/content/dam/ifrs/publications/html-standards/english/2025/issued/ifrs9/>
3. Financial Asset by James Chen, Updated March 20, 2021. Disponibil: <https://www.investopedia.com/terms/f/financialasset.asp>
4. Мирзоалиев А.А. Финансовые активы: особенности оценки ожидаемых кредитных убытков согласно МСФО (IFRS) 9. [Текст].// А.А. Мирзоалиев, А.А. Давлатов/ Вестник Таджикского государственного университета коммерции, 2022, №1 (40), с. 38-49
5. IFRS 13 Fair Value Measurement [online]. Режим доступа: : <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ifrs-13-fair-value-measurement.html/content/dam/ifrs/publications/html-standards/english/2025/issued/ifrs13/>

Мирзоалиев Ёкубджон Абдувохидович

ОТДЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ СОСТАВЛЕНИЯ ОТЧЕТА О ДВИЖЕНИИ ДЕНЕЖНЫХ СРЕДСТВ В УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Аннотация. Как известно, за годы независимости многократно увеличилось количество учебных заведений, как с государственным финансированием, так и негосударственным обеспечением. Несмотря на кратный рост уровня приема в вузы, скачкообразное развитие, существуют определенные проблемы в части поддержания стабильного развития и конкурентоспособности. Университеты с целью повышения уровня прозрачности и прозрачности своей деятельности должны прибегнуть к независимому аудиту и публикации своей финансовой отчетности, тем самым, доказывая свою финансовую состоятельность и репутационный потенциал. Поэтому необходимо пересмотреть прежние содержание финансовой отчетности в учебных заведениях и форму его раскрытия, улучшить управление финансами в период дефицита средств, соответствовать развитию окружающей среды, решать новые проблемы, возникшие сегодня.

Ключевые слова: учебные заведения, финансирование, отчет о движении денежных средств, финансовый риск, денежные потоки.

Хорошо известно, что высшее образование в Таджикистане развивается от элитного образования к массовому. Между тем, бывшие учебные заведения не могут удовлетворить большую социальную потребность. Требуется расширение масштабов, улучшения и развития инфраструктуры. Для удовлетворения потребностей рынка, учебным заведениям следует найти надежные источники финансирования с целью обеспечения дальнейшего развития. Одним из важнейших источников долгосрочного финансирования деятельности учебных заведений выступают кредиты банков, хотя наиболее лучшим вариантом было бы акционирование. Университеты должны стремиться к финансовой независимости и автономности, и для этого необходима соответствующая система управления финансами. Прежнее управление бухгалтерским учетом, а именно единоличное погашение баланса доходов и расходов, в настоящее время не является правильным. Чтобы адаптироваться к новым условиям и решить проблемы, возникшие сегодня, необходимо проанализировать и пересмотреть прежние способы бухгалтерского учета, содержание отчетов и формы раскрытия информации, а также выбрать оптимальную схему финансирования деятельности учебных заведений.

1. Новые проблемы, возникшие сегодня

1.1 Текущая система бюджетной отчетности не удовлетворяет потребности субъектов, связанных с интересами учебных заведений, в бухгалтерской информации. Субъекты, связанные с интересами колледжей и университетов, включают:

(1) менеджеры (главным образом финансовые менеджеры), преподаватели и студенты колледжей и университетов;

(2) инвесторы и администраторы расходов учебных заведений, а именно государственный сектор (включая администрацию образования и финансовую администрацию);

(3) кредиторы, банки или другие небанковские финансовые учреждения, которые предоставляют кредиты колледжам, университетам и студентам;

(4) академические учреждения, спонсоры и другие субъекты, которые заботятся о высшем образовании и поддерживают его [7, с. 27].

Таким образом, инвесторы и кредиторы становятся важными субъектами, связанными с интересами учебных заведений. Механизм контроля рисков инвестиций начинается с переговоров по инвестиционным соглашениям. Потенциальные кредиторы и инвесторы должны собирать финансовую и бухгалтерскую информацию колледжей и университетов, особенно информацию о финансовых рисках. К примеру, банки тщательно анализируют финансовую информацию своих клиентов ежеквартально и ежегодно, на основе которой банки могут оценить кредитный рейтинг кредиторов. В кредитном договоре следует подчеркнуть, что основная обязанность кредиторов заключается в предоставлении необходимой финансовой информации для банков. Однако текущие финансовые отчеты, включая баланс, таблицу доходов и расходов, таблицу основных средств и отчет о расходах, не могут полностью отражать приток и отток денежных средств. На базе существующей системы информационного обеспечения кредиторы и инвесторы не могут судить, могут ли учебные заведения вернуть вложенные средства в установленные сроки.

Денежный поток в учебных заведениях имеет свои особенности. В целом, учебные заведения могут зависеть от фискальной поддержки в первой половине года. Им не хватает капитала в середине года. Но во второй половине года они могут получить достаточный капитал от платы за обучение студентов. Учебные заведения обычно подают заявки на крупные и долгосрочные кредиты. Различные договорные условия и суммы погашения могут повлиять на финансовое положение колледжей и университетов. Поэтому необходимо добавить соответствующие пункты, такие как фискальные соответствующие фонды, плату за обучение, капиталы по займам и проценты в доход или расход отчета о движении денежных средств в колледжах и университетах, чтобы входящие денежные потоки соответствовали исходящим денежным потокам. Если доходы равны расходам, финансы работают хорошо в колледжах и университетах. Если доходы не соответствуют расходам, существует

определенный долговой риск для колледжей и университетов. Руководители и финансовые менеджеры должны уделять больше внимания этому факту. Они должны скорректировать и распределить текущие капиталы, чтобы обеспечить последовательную цепочку капитала[3, с.42].

1.2 Текущий бюджетный учет не может отражать неявный долг колледжей и университетов в полном объеме, что ослабляет осознание рисков и ответственности. В рамках существующего механизма финансовый отчет не может напрямую отражать долги колледжей и университетов, гарантированные правительством, в некотором смысле увеличивая их управляемые экономические ресурсы. В результате это ослабляет осознание риска колледжами и университетами, что приведет к потенциальным угрозам для устойчивого развития образования. Поэтому крайне важно спрогнозировать использование капитала в следующем году с помощью отчета о движении денежных средств, который может предоставить практическую и эффективную финансовую и бухгалтерскую информацию для банков и руководителей колледжей и университетов, что послужит необходимыми причинами для финансового отдела по улучшению управления капиталом[1. с. 162].

2. Предложения и контрмеры

2.1. Обязывать вузы в составлении и представлении отчета о движении денежных средств. Можно добавить больше необходимой информации в отчет о движении денежных средств, например, основные суммы и проценты к погашению в этом году, особенно отсрочку платежа, прогнозируемый платеж в следующем году и через год, а также платежные ресурсы. В качестве примера можно рассмотреть ссылки из финансового отчета американских или европейских колледжей и университетов[4;5;6], отражающего подробные данные о том, сколько капитала, сформированного платой за обучение и проживание в колледжах и университетах, может быть использовано для погашения каждый год. Хотя обязательность раскрытия информации о правах и обязанностях является бесспорной, денежный поток и прибыль колледжей и университетов отражают различную учетную информацию из двух измерений. Они в значительной степени дополняют друг друга. Из тенденции реформы бухгалтерского учета в американских колледжах и университетах международная конвенция заключается в добавлении отчета о движении денежных средств в систему финансовой отчетности. Теоретически, денежный поток в рамках нынешней кассовой системы действительно имеет свои преимущества. Он может предоставить более надежную учетную информацию по сравнению с другими системами.

2.2. Установить конкретные требования по более широкому раскрытию информации в финансовой отчетности учебных заведений. Можно рассмотреть опубликованные финансовые отчеты известных учебных заведений мира, отражающий подробные данные о том, сколько капиталов, сформированных платой за обучение и проживание в колледжах и университетах, может быть использовано для погашения каждый год, с надеждой на предоставление более достаточной финансовой и бухгалтерской информации для руководителей колледжей и университетов и их внешних заемщиков. Без раскрытия аннотаций финансовый отчет в любом случае несовершенен. Из-за ограничений в бухгалтерском измерении больше полезной информации не может быть включено в основной отчет. Раскрытие большего количества аннотаций может увеличить содержание бухгалтерского отчета и помочь финансовым учреждениям вовремя узнать платежеспособность колледжей и университетов.

2.3. Совершенство и инновации системы бухгалтерского учета в сфере образования. По нашему мнению, система бухгалтерского учета для образовательных учреждений не полностью соответствует развитию рыночной экономики и требованиям Закона Республики Таджикистан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности». Необходимо срочно пересмотреть и реформировать систему бухгалтерского учета для образовательных учреждений и привести ее в соответствие с международными стандартами. Важными направлениями улучшения системы учета и отчетности учебных заведений выступает полное применение МСФО, обязательный независимый аудит финансовой отчетности, более

прозрачная система государственного финансирования путем установления квот для всех учебных заведений независимо от ведомственной принадлежности и вида собственности.

Поэтому необходимо предложить новые способы реформирования системы бухгалтерского учета и улучшения финансового управления в области образования на основе требований системы рыночной экономики. В частности:

(1). Следует подготовить положение по заполнению и представлению форм финансовой отчетности образовательных учреждений, соответствующей требованиям МСФО. В нем четко установить рамки раскрытия информации, процедуры составления ,независимого аудита финансовой отчетности и соответствующего утверждения[2]. Должны быть подробно объяснены в раскрытиях информация об источниках финансирования, имущественном и финансовом положении учебных заведений. Отдельно должно быть представлено бюджетная финансовая отчетность за следующим за отчетным период, где подробно отражаются прогнозируемые доходы и платежи, изменений в финансовом положении.

(2). Следует полное раскрытие статей отчетов о движении денежных средств и примечаний к ним. Необходимо добавить больше детальной информации в отчет о движении денежных средств, в частности, информацию об основном долге и проценты при погашении в этом году, особенно отсрочка платежа, прогнозируемый платеж в следующем году и через год, а также платежные ресурсы. В данном аспекте иллюстрацией выступают ссылки из финансовой отчетности ведущих американских колледжей и университетов[4;5;6], отражающее подробные данные о том, сколько капиталов, сформированных за счет платы за обучение и проживание в колледжах и университетах, может быть использовано для погашения каждый год. Хотя можно настаивать об обязательности раскрытии информации об активах и обязательствах, денежный поток и прибыль колледжей и университетов отражают различную учетную информацию из двух измерений. Они в значительной степени дополняют друг друга. Из-за тенденции реформы бухгалтерского учета в американских колледжах и университетах можно выделить международную конвенцию о добавлении отчета о движении денежных средств в систему финансовой отчетности. Теоретически, денежный поток в рамках нынешней кассовой системы действительно имеет свои преимущества. Он может предоставить более надежную учетную информацию по сравнению с другими системами. Кроме того, без раскрытия аннотаций финансовый отчет в любом случае несовершенен. Из-за ограничений в учетном измерении больше полезной информации не может быть включено в основной отчет. Раскрывая больше аннотаций, можно увеличить содержание бухгалтерского отчета и помочь финансовым учреждениям узнать платежеспособность колледжей и университетов вовремя. И статистический отдел в колледжах и университетах должен оказывать свое влияние, устанавливая соответствующие пункты для своевременного и точного отражения кредитов, ресурсов, условий, процентных ставок, способов погашения и рисков.

Литература

1. Мирзоалиев, А. А. Раскрытие информации о денежных потоках по международным стандартам финансовой отчетности: проблемы и пути улучшения ситуации в банках / А. А. Мирзоалиев, А. А. Давлатов // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2020. – № 4-2(34). – С. 161-168.
2. Тамбовцева, А. Р. Денежные потоки: классификация, отражение в отчетности / А. Р. Тамбовцева // Экономика железных дорог. – 2011. – № 11. – С. 90.
3. Ходжаева, Т. Финансовая отчетность: будущие денежные потоки / Т. Ходжаева // Ео ipso. – 2023. – № 6. – С. 41-43.
4. Финансовая отчетность Университета Охфорда. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://www.ox.ac.uk/sites/files/oxford/Oxford_University_Financial_Statements_2023-24.pdf

5. Финансовая отчетность Университета Кембриджа. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.cam.ac.uk/about-the-university/annual-reports/financial-statements-for-the-year-ending-31-july-2024>

6. Финансовая отчетность Университета Гарварда. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://finance.harvard.edu/financial-overview>

7. Янушкевич, Н. И. Денежные потоки учреждений образования и управление ими / Н. И. Янушкевич // Экономика. Бизнес. Финансы. – 2018. – № 12. – С. 26-28.

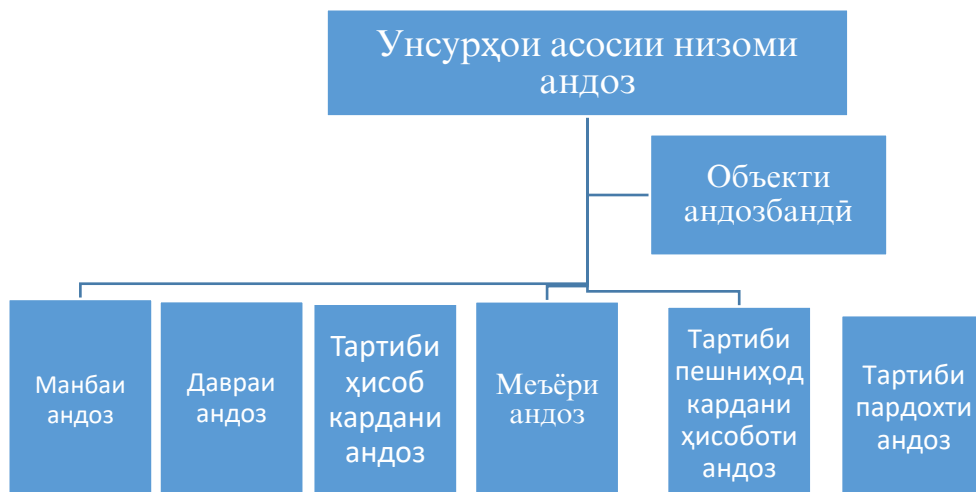
Субхонкулов И.А. н.и.и., и.в. дотсент

МУАММОҲОИ БАҲИСОБИРИИ АНДОЗ АЗ ДАРОМАДИ ШАҲСОНИ ВОҶЕИИ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТ

Дар шароити иқтисоди бозоргони ва гузариш иқсодиёти рақами яке аз муаммоҳои муҳим ин баҳисобирии андоз аз музди меҳнати коргарон мебошад. Аз ин лиҳоз мо пеш аз ҳалли ин муаммои муҳим худди баҳисобирии андоз, мафҳуми андози шахсони воқеи ва музди меҳнатро дида бароем.

Мувофиқи санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии қабулгардида аз ҷумла, Консепсияи иқтисоди рақамӣ (аз 30.12.2019) ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хизматрасониҳои давлатӣ” (аз 02.04.2020) чиҳати рақамикунонии соҳа, беҳтар намудани муносибатҳои андозӣ бо андозсупорандагону шахрвандон, аз ҷониби Кумитаи андоз зиёда аз 43 адад хизматрасониҳои давлатӣ дар шакли электронӣ мавриди истифода қарор дода шудааст, ки барои содаю қулай намудани иҷрои уҳдадориҳои андозии андозсупорандагон мусоидат менамоянд

Асосҳои назариявии «мазмун ва муҳтавои масоили ҳар як намуди андозбандӣ ва андозситонӣ дар низоми андози ҳар як кишвар пурра инъикос меёбад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми андозбандии хос мавриди истифода қарор дорад»⁸⁰.

Расми 1. Унсурҳои асосии низоми андоз дар шароити имруза.

Мувофиқи талаботи кодекси андози ҚТ баҳисобирии андоз аз музди меҳнати коргарон танҳо дар он сурат муқарраршуда ҳисобида мешавад, агар андозсупоранда, имтиёзҳои андозӣ ва ҳамаи унсурҳои андозро дар асоси кодекси мазкур ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунии дар заминаи он қабулгардида муайян карда бошанд⁸¹.

Бояд қайд намуд, ки даромади умумӣ ин ҳама намуди даромад ва подошпулиҳо дар шакли пулӣ, моддӣ ва ғайримоддӣ ба манфиати андозсупоранда пардохтшаванда, инчунин

⁸⁰. Андозҳои мустақим / С. Ҳабибов // А — Асос. — Д.: СИЭМТ, 2011. — (Энсиклопедияи Миллии Тоҷик : [таҳм. 25 ҷ.] / сармуҳаррир А. Курбонов ; 2011—2023, ҷ. 1). — ISBN 978-99947-33-45-3.

⁸¹. Кодекси андози ҚТ дар таҳрири нав бо назардошти тағйири иловаҳо аз 11.02.2025, №2143

манфиатҳои дигари гирифтаи андозсупоранда даромади умумии шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ доништа мешаванд, ки инҳо мебошанд⁸².

- ✓ даромадҳо аз фаъолияти соҳибкорӣ;
- ✓ даромадҳо дар шакли музди меҳнат;
- ✓ ҳама гуна даромадҳои дигар аз фаъолияти, ки кори кироӣ ё фаъолияти соҳибкорӣ намебошад.

Дар кишварҳои узви ИДМ таносуби байни андозҳои умумидавлатӣ ва андозҳои маҳаллӣ аз ҳамдигар фарқ ва хусусиятҳои хос доранд.

Муаллиф дар кори худ «Моҳияти иқтисодии андоз ин аст, ки давлат ба воситаи истифодаи ин фишанги иқтисодӣ як ҳиссаи муайяни даромади давлатро дар шакли марказонидашуда ҷамъоварӣ намуда, ба ин васила ҳазинаи давлатро ғайр мегардонад ва маблағҳои қисмати даромади бучетро барои таъмини рушди иқтисоди миллии кишвар, бахусус соҳаҳои афзалиятноки миллии он, соҳаҳои зарурӣ дар амалӣ намудани вазифаҳои иқтимоӣ, давлатӣ ва ғайра сарф менамояд. Шахсони воқеӣ (шахрвандон) ва шахсони ҳуқуқӣ (корхонаҳо, муассисаҳо ва ғайра) мутобиқи қонун ва қоидаҳои амалкунанда дар ҳудуди Тоҷикистон ҳамчун андозсупорандагон асосӣ эътироф шудаанд ва онҳо уҳдадор мебошанд, ки андозҳои ба тарзи расмӣ муқарраршударо дар муҳлати муайяншуда, тибқи меъёри тасдиқшуда ва пурра ба бучаи давлат пардохт намоянд. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати андозро бо мақсади таъмини рушди устувори иқтисоди миллии ва дар ин замина баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии аҳоли амалӣ мегардонад⁸³»

Андози даромадҳои шахсони воқеӣ бо ҳисоби фоиз аз маблағи умумии даромадҳои пулии шахсони воқеӣ бо роҳи тарҳи хароҷоти дар заминаи ҳуҷҷатҳои тасдиқшуда ва бо дарназардошти қонунгузори амалкунанда ҳисоб мекунанд.

Аз даромадҳое, ки ба фаъолияти кироӣ мансуб намебошанд:

1. даромад аз фаъолияти соҳибкорӣ, аз ҷумла маблағ аз фурӯш ё додани активҳое (дороиҳое), ки барои пеш бурдани фаъолияти соҳибкорӣ дода мешаванд; ҳамзамон маблағҳое, ки аз фурӯши воситаҳои асосӣ пайдо ва ба таркиби даромад дохил карда шудаанд;
2. даромад аз фаъолияти ғайрисоҳибкорӣ, ба мисли: даромади фоизҳо; суди саҳмияҳо (дивидендҳо); даромад аз иҷора ё кироӣ моли мулк; роялти ва ғайра.

Ҷадвали 1. – Меъёрҳои андоз аз даромади шахсони воқеӣ

№	Даромад аз шахсони воқеӣ	Меъёри %
1	Даромади андозбандишавандаи шахси воқеӣ резидент аз ҷойи кори асосӣ зиёда аз тарҳи шахсӣ	12
2	Боқимонда даромадҳои шахсони воқеӣ бе дар назардошти тарҳҳои пешбини намудаи Кодекси андоз	15
3	Даромади андозбандишавандаи шахси воқеӣғайррезидент аз кори кироӣ	20

Сарчашма: Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. 11.02.2025, №2143.

Мо чунин мешуморем, ки меъёри андоз аз даромади шахсоне, ки дар шакли музди меҳнат гирифта мешавад, дар сатҳи оқилона қарор дорад, аммо он ҳамчун меъёри мутлақ ба ҳамаи даромадҳое, ки андозсупорандагон дар шакли музди меҳнат мегиранд, татбиқ карда мешавад. Дар баробари ин маълум аст, ки аз роҳбари корхона сар карда то коргари оддӣ вобаста ба шакли гуруҳбандии андоз аз даромади шахсони воқеӣ аз руи якҷанд меъёр андоз месупоранд ва маоши онҳо низ аз ҳамдигар фарқ мекунанд.

Яке аз механизми рақамикунории андоз аз шахсони воқеӣ дар шароити имрузаи иқтисоди ин ҳудуди системаи электронии кумитаи андоз ва барнои 1С муҳосиб аст, ки муҳосибон дар асоси система андозхоро ҳисоб намуда пардохт менамоянд. Пас аз ҳисоби андозҳо онҳоро ба баҳисоб мегиранд.

⁸² Кодекси андози ҶТ дар таҳрири нав бо назардошти тағйири иловаҳо аз 11.02.2025, №2143.

⁸³ Андозҳои мустақим / С. Ҳабибов // А — Асос. — Д.: СИЭМТ, 2011. — (Энсиклопедияи Миллии Тоҷик : [таҳм. 25 ҷ.] / сармуҳаррир А. Қурбонов ; 2011—2023, ҷ. 1). — ISBN 978-99947-33-45-3

Баҳисобгирии андоз аз даромадҳои шахсони воқеи, ташкили ҷамъоварӣ ва коркарди босамари иттилоот барои таъмини маълумот ҷиҳати корбарӣ дар фаъолияти мақомоти андоз, назорати дурустии баргардонидан ва ё ин, ки баҳисоб гирифтани маблағҳои барзиёд пардохташудаи андозҳо ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ ба буҷет, ташкили маҳзани маълумотҳои нисбати андозсупорандагони бе масъулият.

Дар фаъолияти мақомоти ҳудудии андоз аз рӯи принципҳои зерини баҳисобгирии андоз аз даромадҳои шахсони воқеи ва коркарди эълomiaҳои дар шароити рақамикунони мебошад.

- ❖ Такмили тартиби мубодилаи иттилооти электронӣ бо зерсохторҳои мақомоти ҳудудии андоз ва дигар мақомоти дахлдори давлатӣ;

- ❖ Таҳлили воридоти андозҳо дар асоси манбаи ташкилкардаи оморӣ тибқи пешниҳоди саривақтии маълумотҳо аз мақомоти ҳудудии андоз;

- ❖ Коркарди эълomiaҳои ва ҳисоботҳои андоз;

- ❖ Такмили дониши касбии мутахассисон оид ба омӯзиши барномаҳои электронӣ.

Инчунин принципҳои ҳамоҳангсозии (танзими) корҳои, ки кормандони мақомоти ҳудуди амалӣ менамоянд, аз тарафи шуъбаҳои (бахшҳои) баҳисобгирии даромадҳо дар нозироти андоз бо роҳҳои зерин танзим мекунанд.

- ✓ Назорат ва ҳисоби воридоти андозҳоро ба роҳ мемонад;

- ✓ Тибқи тартиби муқарраргардида коркарди эълomiaҳои андоз ва дигар шаклҳои ҳисоботи андозро ба роҳ мемонад;

- ✓ Оид ба ҳолати ҳисоббаробаркунӣ бо буҷет бо андозсупорандагон санади муқоисавӣ тартиб медиҳанд;

- ✓ Тибқи тартиб ва шакли муқарраргардида ҳисоботҳои моҳона, семоҳа ва солоноро оид ба ҳисоби даромадҳо омода намуда, ба мақомоти болоии андоз пешниҳод менамояд;

- ✓ Ҳамкориро бо дигар шуъба ва бахшҳои нозирот ба роҳ мемонад.

- ✓ Оиди додани дастрасӣ ба барномаҳои системаи электронии андоз.

Дар асоси татқиқотҳои муаллиф «Мушкilotҳои овардашударо боиси баланд гардидани сатҳи гаронии андоз гаштааст, ки сатҳи маърифатнокии андозсупорандагон низ ташвишовар аст. Аксарияти онҳо доир ба қонунгузори андозбанди тасаввурот надоранд ва пардохтҳои андозиро мисли гузашта дар охири соли молиявӣ пардохт мекунанд ва ё ба шахсиятҳои номаълум бовар кардаю пардохтро анҷом медиҳанд. Дар ҳоле, ки мо дар шароити илму технология қарор дорем ва Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои барномаи махсуси худ аст, ки давра ба давра маблағҳои андозро ҳисоб мекунад, ҳоҷат ба кормандони ҷамоату шахсиятҳои масъул пардохт намудани маблағи андоз нест. Дар чунин ҳолат ҳар як андозсупорандаро мебояд, ки масъулияти андозиро дошта бошад ва ҳаракат намояд, ки дар қорҷубаи қонун пардохтҳоро анҷом диҳад ва рисолати худро дар назди давлат ба ҷо орад. Зеро баланд бардоштани маърифати андозии андозсупорандагон, қадамест дар нигоҳ доштани манфиатҳои ҳам давлат ва ҳам андозсупорандагон мебошанд»⁸⁴.

Дар ҳақиқат, шароити рақамикунонии иқтисодиёт раванди банақшагирии корхона пурзӯр гардид, ки ин боиси афзоиши манбаъҳои даромади андоз гардид. Масъалаҳои асосии зиёд кардани шумораи корхонаҳои гуногун боиси зиёд шудани банақшагирии даромади андоз гардиданд. Аз таҷрибаи андозбандӣ маълум аст, ки қавӣ шудани банақшагирии даромадҳои андоз ба дурнамои сиёсати иқтисодии давлат ва такмили фаъолияти мақомоти андоз мусоидат намуд.

Рушди маъмурикунонии андоз барои солҳои 2020 – 2025 марҳилаи дуҷуми татбиқи Стратегияи милли буда, дар пояи мақомоти андоз иҷрои вазифаҳои он воғузор гардида, андешидани тадбирҳои миёнамуҳлатро дар асоси арзёбӣ гардидани корҳои зерин: чораҳо бо мақсади амалинамоии фароҳам овардани муҳити рақобати солим ва коҳиш додани сатҳи иқтисоди пинҳонӣ, рушди пайвастаи системаи автоматикунонидашудаи маъмурикунонии андоз, ба роҳ мондани ҳамкориҳои фосилавӣ бо андозсупорандагон, баланд бардоштани

⁸⁴ Рачабов Т.С. Самтҳои асосӣ ва роҳҳои танзими гаронии андоз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон; диссертация/- Душанбе. – Ирфон, 2024. – С. 118

интизоми андозсупории андозсупорандагон ва беҳтар гардидани фаъолияти мақомоти андоз пешбинӣ менамояд⁸⁵.

Ҳамин тариқ, омузиши проблемаҳои системаи идоракунии андоз ба мо имкон медиҳад, ки нақшаи рушди маъмурияти андозро барои солҳои охир татбиқ намоем. Раванди такмил ва дурнамои он ҳамчун механизми муосири танзими андози давлатӣ тавассути ин маҷмӯи шаклҳо, усулҳо ва воситаҳои идоракунии андоз амалӣ карда мешавад, ки ба даҳолати давлат дар шароити гузариш ба иқтисоди рақамӣ мутобиқи консепсияи қабулшудаи рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ нигаронида шудааст.

Раҷабзода О.Ҷ.

н.и.и., дотсент мудири кафедраи
баҳисобирии бухгалтерӣ ва аудит

РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ САБЗ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН МАСОИЛ ВА ДУРНАМО

Дар самти ташаккул ва инкишоф додани “иқтисоди сабз” бо тариқи рақамикунонии иқтисодӣ ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пайваста чораҳои заруриро андешида истодааст. Қобили зикр аст, ки ҳукумати мамлакат барои ворид намудани воситаҳои нақлиёти барқӣ, ки аз ҷонибӣ соҳибкорони ватанӣ тавассути минтақаҳои гумрукӣ дохили Тоҷикистон мегарданд имтиёзи бе пардохти боҷи гумрукиро роҳандозӣ намудааст. Ин дастгирии соҳибкорон аз ҷониби ҳукумати мамлакат боиси он гардидааст, ки рӯз то рӯз ба иқтисодиёти аҳолии кишвар беҳбудӣ ба мушоҳида расида истодааст.

Вожаҳои калидӣ: рушди деҳот, иқтисодиёти сабз, стратегия, нишондодҳои иқтисодӣ, муҳити зист, манфиатҳо, имкониятҳо, корҳои илмӣ-тадқиқотӣ таҳлил, сармояи инсонӣ.

Дар шароити имрӯза мафҳуми рақамикунонӣ ва «иқтисодиёти сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тадриҷ рушд ёфта истодааст. Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 бо мақсади тезонидани суръати рушди иқтисоди кишвар ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли аз ҳисоби истифодаи технологияҳои рақамӣ дар соҳаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ, инчунин фароҳам овардани шароити мусоид барои гузариш ба модели нави рушди иқтисоди рақамии оянда дар дурнамои дарозмуҳлат таҳия гардидааст. Иқтисоди рақамӣ имкон медиҳад, ки хизматрасониҳои давлатии рақамӣ, рушди соҳаҳои иқтисоди миллий, даромади бучет, шаффофият, содагардонии расмӣ, омода кардани мутахассисони лаёқатноки соҳаҳои гуногун, ҷалби технологияҳои муосир ва дар маҷмӯъ сатҳи зиндагии аҳолии кишвар беҳтар гардад.

Имрӯз бо ташаббуси бевоситаи роҳбарияти олии мамлакат дар баъзе аз донишгоҳҳои олии кишвар фанни иқтисодиёти рақамӣ ба роҳ монда шудааст, ки барои мутахассисони соҳаи иқтисод омӯхтани фанни мазкур басо муҳим мебошад. Қобили қайд аст, ки имрӯзҳо муҳаққиқону олимони ватанӣ ба мафҳуми иқтисодиёти рақамӣ ва иқтисодиёти сабз диққати ҷиддӣ зоҳир намуда истодаанд. Барои боз ҳам рушд ёфтани иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад аз технологияи муосир истифода карда автоматикунории механизми кориро дар сатҳи корхонаву ташкилотҳо, новобаста аз шакли фаъолиятшон бароҳ монанд.

Дар ин радиф мо муаззаф ҳастем, ки дар давраи гузариши пурраи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба иқтисодиёти сабз нақшаву дурнамои амалигардонии ин тадбирро дар маддӣ аввал қарор диҳем ва ҷиҳати мутобиқгардонии ин падида пешниҳодҳои самарабахши илмиро тариқи технологияи муосир дар амалия татбиқ намоем. Қобил ба ёдоварист, ки масоили гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ дар меҳвари тавачҷуҳи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дошта, таҳқиқи ҷанбаҳои гуногуни он аҳамияти рӯзмарра касб намудааст. Масоили мазкур соли 2018 бори нахуст аз тарафи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар паём ба Маҷлиси олий иброи назар карда шуд. Дар паёми минбаъда ба Маҷлиси Олий

⁸⁵ Барномаи рушди маъмурикунонии андоз барои солҳои 2020-2025

26.12.2019 бошад, иброз доштанд, ки «мақомоти давлатӣ дар шароити иқтисоди бозаргонӣ ва рақамгардонии фаъолияти идоракуниву истеҳсолот бояд сиёсати ягонаи иқтисодиро танҳо бо истифодаи механизм ва шакли усулҳои муосир ба танзим дароранд»[5].

«Инчунин, барои амалӣ намудани иқтисодиёти рақамӣ масъалагузорӣ намуданд, ки Ҳукумати кишвар вазифадор карда мешавад, ки минбаъд ба ҷанбаҳои сифатии рушди иқтисоди миллӣ, тақвияти нерӯи инсонӣ, бо истифода аз технологияҳои муосир ва ҷорӣ намудани инноватсия вусъат додани истеҳсоли маҳсулоти ниҳой, баланд бардоштани фаъолнокии иқтисодии аҳоли, тақмили низоми дастгирии соҳибкориву сармоягузорӣ ва тавсеаи иқтисодиёти рақамӣ диққати аввалиндараҷа диҳанд»[5].

Аз натиҷаи паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон (26.12.2019) хулоса баровардан мумкин аст, ки рушди иқтисодиёти сабз тариқи рақамикунонӣ дар мадди аввалӣ роҳбарияти олии Ҳукумати Тоҷикистон қарор гирифта, пайваста ҷораҳои заруриро роҳандозӣ карда истодаанд.

«Иқтисодиёти сабз» ин мафҳумест, ки дар гирди забони олимону муҳаққиқони на танҳо ватанӣ, балки дар меҳвари илми муосири ҷаҳони паҳн гаштааст. Якчанд нуқтаи назар оид ба мафҳуми «иқтисодиёти сабз» аз ҷониби олимони ватаниву хориҷии соҳаи иқтисод пешниҳод гардидааст:

Ба ақидаи Бобилев С. Н., Захаров В.М. «...Иқтисодиёти сабз - дур шудан аз амсилаи ба ашёи хоми иқтисодиёт таъяқунанда, баланд бардоштани самаранокии энергетикӣ, ташаккули амсилаи рушди устувор, татбиқи сиёсати бурди “дукарата” вобаста ба таъмини ҳам самаранокии иқтисодӣ ва ҳам кам кардани партовҳои зараровар, кафолати истифодаи ғайрихаробиовари сарватҳои табиӣ, истеҳсоли кампартов»[3].

Бочко В.С. чунин ақидаро пешниҳод намудааст «...Иқтисодиёти сабз - ин истеҳсоли ғизои аз ҷиҳати экологӣ тоза ё рушди баъзе бахшҳо аз рӯи принципҳои “сабз”, аз ҷумла дар заминаи гузариш ба иқтисоди истифодаи ками карбон ... гузариши тамоми истеҳсолот ба технологияҳое, ки истеҳсоли молҳои аз ҷиҳати экологӣ тозаи саноатӣ ва озукавориро таъмин мекунанд»[3].

Ба андешаи Одинаев Х.А. «Иқтисодиёти сабз - ин рушди оқилона ва истифодаи самаранокии иқтисодии энергетикӣ, инчунин ҳадалимкон кам кардани таъсири манфӣ ба муҳити зист, афзоиши шугли аҳоли тавассути ташкил ва тавсеа додани бахшҳои саноатӣ ва инфрасохтори нерӯталаб мебошад»[3].

Аз рӯи гуфтаҳои Салихов Ҷ. «Иқтисодиёти сабз ба маънои васеъ чунин тарзи фаъолияти хоҷагидорӣ маҳсуб меёбад, ки «ба боло рафтани сатҳи зиндагии одамон ва таъмини адолати иҷтимоӣ мусоидат намуда, ҳамзамон хатарро ба муҳити зист ва харобшавии табиат коҳиш медиҳад». Ба маънои маҳдудаш иқтисодиёти «сабз»- ро ҳамчун технологияи коркард, истеҳсол ва истифодабарии таҷҳизот барои назорат ва кам кардани партовҳои моддаҳои ифлоскунанда ва газҳои гулхонаӣ, мониторинг ва пешгӯии тағйирёбии иқлим, ҳамчунин технологияҳои нерусарфакунонда ва энергетикаи барқароршаванда маънидод кардан мумкин аст» [3].

Мо чунин ақида пешниҳод мекунем, ки зери мафҳуми иқтисодиёти сабз пеш аз ҳама сарфа намудани захираҳои молиявӣ тариқи истифодаи энергияи сабз, тоза нигоҳ доштани муҳити атроф, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли, пешгирӣ аз ҳар гуна сироятҳо инчунин ғани гардонидани бучети оила, маҳал ва давлат мебошад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёми имсолаи хеш (28.12.2023) қайд намуданд, «...мо ҳамчунин, ташаккули «иқтисоди сабз», суръат бахшидани раванди рақамикунонии иқтисодиёт, инкишофи нерӯи инсонӣ, баланд бардоштани рақобатнокии маҳсулоти ватанӣ, тақвияти имкониятҳои содиротии мамлакат ва беҳтар гардонидани сифати хизматрасониҳои иҷтимоиро аз ҷумлаи масъалаҳои афзалиятнок эълон намудем» [4].

Дар хошияи ин гуфтаҳо мо ба сиёсати хирадмандонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон паравӣ

намуда, барои ҳарчи зудтар гузаштани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба «иқтисодиёти сабз» бо тариқи рақамикунонии бо суръат сахмгузор хоҳем буд.

Гуфтан ба маврид аст, ки 30 сентябри соли 2022 Ҷумҳурии Тоҷикистон “Стратегияи рушди «иқтисоди сабз барои солҳои 2023-2037»-ро қабул кард, ки мақсади ин Стратегияи - гузаронидани ислоҳоти дастурӣ, таъмини истифодаи самараноки сармояи табиӣ, ҷалби сармоягузорӣ, роҳандозии технологияи муосиру инноватсионӣ ва таҳкими ҳамкориҳои байналмилалӣ дар самти “иқтисодиёти сабз” мебошад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар ин самт ташаккул ва инкишоф додани “иқтисоди сабз” бо тариқи рақамикунонии иқтисодӣ ҳукумати мамлакат пайваста чораҳои заруриро андешида истодааст. Қобили зикр аст, ки ҳукумати мамлакат барои ворид намудани воситаҳои нақлиёти барқӣ, ки аз ҷониби соҳибкорони ватанӣ тавассути минтақаҳои гумрукӣ дохили Тоҷикистон мегарданд имтиёзи бе пардохти бочи гумрукиро роҳандозӣ намудааст. Ин дастгирии соҳибкорон аз ҷониби ҳукумати мамлакат боиси он гардидааст, ки рӯз то рӯз шумораи воситаҳои нақлиёти бо барқ ҳаракаткунанда афзуда истодааст.

Чунончӣ, дар соли 2022 шумораи воситаҳои нақлиёти бо барқ ҳаракаткунанда, ки дар минтақаҳои гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудаанд 718 ададро ташкил медиҳад, ин шишондиханда дар соли 2023 ба 2700 адад расидааст, ки нисбат ба соли 2022 74% ё (1982 адад) зиёд шудааст. Ёдовар мешавем, ки аксарияти воситаҳои нақлиёти бо барқ ҳаракаткунанда дар дохили шаҳри Душанбе ба аҳоли хизмат карда истодаанд.

Инчунин, санаи 18.01.2024 бо ташаббуси Раиси Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Раиси шаҳри Душанбе мухтарам Рустами Эмомалӣ 30 адад электробуси тамғаи “Акиа НЕРҶ” истеҳсоли корхонаи муштараки “Акиа Авесто Автоматив Индастри”-и Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, тибқи стандартҳои аврупои истеҳсол гардида, аз ҷиҳати экологӣ барои истифода дар дохили шаҳри Душанбе ҷавобгӯ буда, ба истифода дода шуданд.

Имрӯзҳо мушоҳида мешавад, ки шаҳри Душанбе аз ҷиҳати иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ бо суръат рушд ёфта истодааст. Дар ҳамаи бахшҳои хоҷагидорӣ шаҳр рақамикунонӣ ҷори гардида барои табдил додани шаҳри Душанбе ба шаҳри “Сабз” имкониятҳои васеъро фароҳам овардааст.

Олимону муҳаққиқони соҳаҳои иқтисодӣ ва техникиро зарур аст, ки ин имкониятҳои фаррохро истифода намоянд ва барои ҳарчи зудтар гузаштан ба рақамикунонӣ ва иқтисодиёти сабз таҳқиқотҳои илмӣ худро ҷоннок созанд ва нақшаҳои барои дар амал татбиқ кардан пешниҳод намоянд.

Қобили қайд аст, ки соли 2024 дар [Донишгоҳи](#) давлатии тиҷорати Тоҷикистон «Стратегияи рушди иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2037» татбиқ гардида, бо ин мақсад дар донишгоҳ панелҳои офтобӣ барои таъмини барқ бо иқтидори истеҳсолии зиёда аз 30 кВт-соат неруи барқ дар як шабонарӯз насб карда шудаанд, ки ин барои сарфи маблағҳои зиёдании бучети донишгоҳ ва кам кардани сарфаи неруи барқи аз ҷониби НБО таъминкунанда заминагузор мебошад.

Донишгоҳ нақша дорад, ки дар ояндаи наздик иқтидори истеҳсолии неруи барқро ба воситаи панелҳои офтобӣ ба маротиб афзоиш диҳад. Ин нишондихандаҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон дар ҳоли гузариш ба иқтисоди сабз қарор дошта дар ин замина ҳамҷоясозии назарияро бо амалия бароҳ монда истодааст.

Аз рӯйи гуфтаҳои олимони соҳа ва мақомоти дахлдор бар меояд, ки «...Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти фаровонии захираҳои гидроэнергетикӣ, иқтидори бузурги истеҳсоли «энергияи сабз» ва содироти он, дар ҷодаи ноил гардидан ба ҳадафи стратегияи худ – расидан ба истиқлоли энергетикӣ қадамҳои устувор гузошта истодааст. Соли 2023 иқтидори энергетикӣ Тоҷикистон зиёда аз 6 ҳазор мегаватт ва истеҳсоли неруи барқ 22 миллиард киловатт – соатро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2017-ум 4,8 миллиард киловатт – соат ё 28 фоиз зиёд мебошад. Соли 2025 агрегати сеюми неругоҳи барқи обии «Роғун» мавриди истифода қарор дода мешавад»[1].

Бо ин мақсад «дар соли 2023 аз ҳисоби бучети давлатӣ беш аз 5 миллиард сомонӣ равона гардида, ҳоло дар ин иншооти муҳимми аср 15 ҳазор нафар мутахассисону коргарон ва 3,5 ҳазор техникаи сохтмонӣ фаъолият доранд.

Бо амалисозии тадбирҳои зикршуда соли 2032 истеҳсоли барқ дар кишвар пурра аз ҳисоби манбаъҳои барқароршаванда, яъне 100 фоиз бо «энергияи сабз» таъмин гардида (ҳоло 98 фоиз), дар ин замина аз рӯи меъёрҳои байналмилалӣ то соли 2037 партови газҳои гулхонаӣ то ҳадди ниҳой коҳиш дода мешавад.

Яъне Тоҷикистон ҳамчун давлати пешсафи ҷаҳон дар самти инкишофи «иқтисоди сабз» соли 2037 воқеан ба «кишвари сабз» табдил меёбад.

Ҳоло кишвари мо аз рӯи фоизи истеҳсоли барқ аз манбаъҳои барқароршаванда дар ҷаҳон дар ҷойи 6-ум қарор дорад» [3].

Аз гуфтаҳои боло хулоса баровардан мумкин аст, ки гузариши пурраи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба иқтисоди сабз дорои манфиатҳои гуногун мебошад, аз қабили (тоза нигоҳ доштани муҳити атроф ва ҳавои атмосфера, ғани гардонидани бучети оила, маҳал, ва давлат аз ҳисоби фарқияти истифодаи сузишворӣ аз энергияи сабз ва ғайра).

Рӯйхати адабиёти истифодашуда

1. Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 28.12.2023. Сайти расмӣи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон <http://www.president.tj>. сана 29.09.2024.
3. Сомонаи расмӣи Маркази тадқиқоти стратегӣи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Салихов Ҷ. <https://mts.tj/%D2%B7um%D2%B3urii-to%D2%B7ikiston-zina-ba-zina-ba-i%D2%9Btisodi-sabz-meguzarad/>
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 28.12.2023. Сайти расмӣи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон <http://www.president.tj>. сана 29.01.2024.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26.12.2019. Сайти расмӣи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон <http://www.president.tj>. сана 29.09.2024.

Давлатов Алиҷон Азизбекович – доктор (Ph.D)

Автоматикунонӣ ва рақамкунонии муҳосибӣ:

бартариятҳо ва роҳҳои амалии татбиқи он.

Автоматизация и цифровизация в бухгалтерии:

преимущества и практические решения.

Automation and digitalization in accounting: benefits and practical solutions.

Аннотатсия: Автоматикунонӣ ва рақамкунони кардан асосан ҳисоботи молиявиро тағйир медиҳанд, ки имкониятҳои бесобиқа барои беҳтар кардани самаранокӣ, дурустӣ ва таҳлили стратегӣ фароҳам меоранд. Мақола таъсири амиқи пешрафтҳои технологиро ба амалияи ҳисоботӣ таҳлил мекунад, бо таъкид ба манфиатҳои назариявӣ ва татбиқи амалӣ. Манфиатҳои асосӣ шомили қоркардҳои зудтари амалётҳо, коҳиш ёфтани хатоҳои дастӣ, беҳтар кардани риояи талаботи танзимкунанда ва баланд бардоштани амнияти маълумот мебошанд. Тадқиқот воситаҳо ва системаҳои амалӣ, ба монанди платформаҳои абрӣ, роботизатсияи автоматизатсия (RPA) ва технологияҳои блокчейнро намоиш медиҳад. Мисолҳо аз соҳаҳои гуногун амалиётро ва натиҷаҳои қодирандидро нишон медиҳанд. Илова бар ин, мақола мушкилотро, ба монанди муқовимат ба тағйирот, масъалаҳои амнияти кибер ва зарурати тақмили касбии ҳисобдорҳоро баррасӣ мекунад. Дар натиҷа, тадқиқот як намоиши

ҳамаҷонибаи он, ки ҷӣ тавр трансформатсияҳои рақамӣ метавонад катализатори навоарӣ ва рушд дар соҳаи ҳисоботии молиявӣ гардад.

Вожаҳои калидӣ: Технологияҳои бухгалтерӣ, роботизатсия дар равандҳои автоматикунонидашуда (RPA), бухгалтерияи абрӣ, блокчейн дар молия, дақиқияти маълумоти молиявӣ, гузориши ба вақти воқеӣ, таҳқиқ ва амнияти ҳамоҳангӣ, трансформатсияи рақамӣ, инноватсия дар бухгалтерия, самаранокӣи бухгалтерия, пазируфтани технологӣ дар молия.

Аннотация: Автоматизация и цифровизация кардинально меняют бухгалтерского учета, предоставляя уникальные возможности для повышения эффективности, точности и стратегического анализа. В статье анализируется глубокое влияние технологических достижений на бухгалтерскую практику, с акцентом на теоретические преимущества и практическое применение. [1] Ключевыми преимуществами являются более быстрое обработка транзакций, минимизация ручных ошибок, улучшение соблюдения нормативных требований и повышение безопасности данных. Исследование выделяет практические инструменты и системы, такие как облачные платформы, роботизированная автоматизация процессов (RPA) и технологии блокчейн. Примеры из различных отраслей иллюстрируют успешное внедрение и измеримые результаты. В дополнение, статья рассматривает вызовы, такие как сопротивление изменениям, проблемы кибербезопасности и необходимость повышения квалификации бухгалтеров. В конечном итоге, исследование предоставляет всесторонний обзор того, как цифровая трансформация может стать катализатором инноваций и роста в сфере бухгалтерского учета. [3]

Ключевые слова: автоматизация бухгалтерии, цифровизация, бухгалтерские технологии, роботизированная автоматизация процессов (RPA), облачная бухгалтерия, блокчейн в финансах, точность финансовых данных, оперативная отчетность, соблюдение требований и безопасность, цифровая трансформация, инновации в бухгалтерии, умные бухгалтерские системы, эффективность в бухгалтерии, технологическое принятие в финансах.

Abstract: Automation and digitalization are fundamentally reshaping the accounting landscape, offering unprecedented opportunities for improving efficiency, accuracy, and strategic insight. This paper analyzes the profound impact of technological advancements on accounting practices, focusing on both theoretical benefits and real-world applications. [1] Key advantages include faster transaction processing, minimized manual errors, enhanced regulatory compliance, and improved data security. The research highlights practical tools and systems such as cloud-based platforms, robotic process automation (RPA) and blockchain technologies. Case studies from various industries illustrate successful implementation and measurable outcomes. In addition, the paper explores challenges such as resistance to change, cybersecurity concerns, and the need for upskilling accounting professionals. Ultimately, this study provides a comprehensive overview of how digital transformation can serve as a catalyst for innovation and growth in the accounting sector. [3]

Key words: accounting technologies, automation (RPA), cloud accounting, blockchain in finance, financial data accuracy, real-time reporting, compliance and security, digital transformation, accounting innovation, smart accounting systems, efficiency in accounting, technological adoption in finance.

Automation and digitalization of accounting is not just a trend, but an objective necessity for modern enterprises. Companies that invest in digital technologies gain a significant competitive advantage by optimizing accounting processes, improving the quality of financial reporting, and managing resources more efficiently. In the future, the further development of digital solutions and their integration with big data will contribute to the creation of intelligent accounting systems capable of not only recording financial transactions but also forecasting economic trends, helping organizations make strategically important decisions. [4]

Automation is the process of implementing software and technologies to perform accounting operations with minimal human involvement. It aims to reduce routine tasks and increase the accuracy of accounting.

Digitalization is a broader process that includes automation but also involves the transition from traditional paper-based document management to a fully digital environment using cloud technologies, artificial intelligence and Big Data.

We believe that automation and digitalization of accounting are important areas of development for the modern financial system. The study revealed that the implementation of digital technologies significantly enhances the accuracy and efficiency of accounting processes, reduces the impact of the human factor, and minimizes financial and operational risks. Technologies such as artificial intelligence, cloud services, blockchain, and robotic process automation (RPA) play a key role in the transformation of accounting, ensuring its transparency, security, and accessibility.

Notably, the automation and digitalization of accounting accelerate data processing, reduce costs, minimize errors, and increase the transparency of financial operations. In our countries, this contributes to improved tax administration, simplified reporting, reduced bureaucracy, and the development of the digital economy, making businesses more competitive and resilient.

Automation and digital tools are transforming accounting practices. It highlights two main aspects:

- ❖ **Benefits.** This could cover the advantages such as increased efficiency, improved accuracy, reduced errors, cost savings, real-time data access, and better decision-making support.
- ❖ **Practical solutions.** This could refer to real-world applications and tools such as cloud-based accounting systems, AI integration, robotic process automation (RPA), machine learning, or Enterprise Resource Planning (ERP) systems that help businesses adopt these changes effectively.

Therefore the automation and digitalization of accounting represent a process of integrating digital technologies into traditional accounting practices. This transition contributes to increased efficiency, transparency, and accuracy of accounting. Let us consider the main advantages and challenges associated with the automation and digitalization of accounting, as well as the ways to overcome them.

The benefits of the digital transformation of accounting are presented in Table 1:

Component	Description
Improved Efficiency and Productivity	Automation of routine tasks such as invoice processing, payroll calculation, and cost accounting reduces the time required to complete them. Elimination of human errors through automated processes.
Enhanced Data Accuracy	The use of software for automatic data updates and reconciliation reduces the risk of errors caused by manual entry.
Transparency and Information Accessibility	Cloud-based solutions provide access to data anytime and from anywhere. Improved control and auditing through centralized data storage.
Analytics and Forecasting	Modern technologies such as artificial intelligence and machine learning assist in data analysis and forecasting of financial outcomes.
Cost Reduction	Reduced expenses for paper documents and physical data storage. Lower costs for processing and managing accounting tasks.

«Source: compiled by the author»

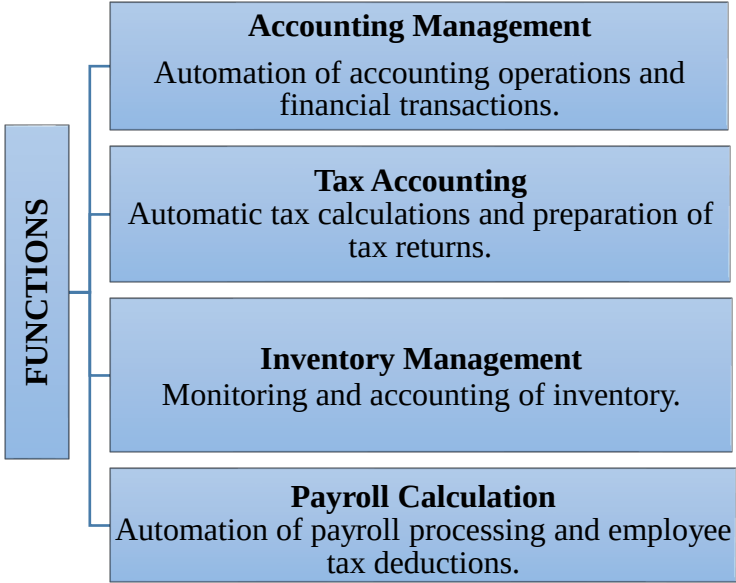
In our opinion, improving accuracy and reducing errors in accounting means minimizing the likelihood of mistakes in recording, analysing, and reporting financial information. This is achieved

by automating routine processes, using specialized software solutions, and improving data control and verification. As a result, the risk of inaccurate financial reporting, erroneous tax calculations, and incorrect financial analysis is reduced, which helps build trust among stakeholders and improves decision-making.

Computerization of accounting brings significant advantages by improving the accuracy, speed, and efficiency of accounting processes, enhancing data security, and reducing the cost of bookkeeping. This allows companies to manage their financial resources more effectively and make well-informed managerial decisions. [8]

In the context of computerized accounting, several key aspects can be highlighted, such as functions, advantages, software, and potential issues, which are presented in the figures.

Figure 1. Computerized accounting of functions.

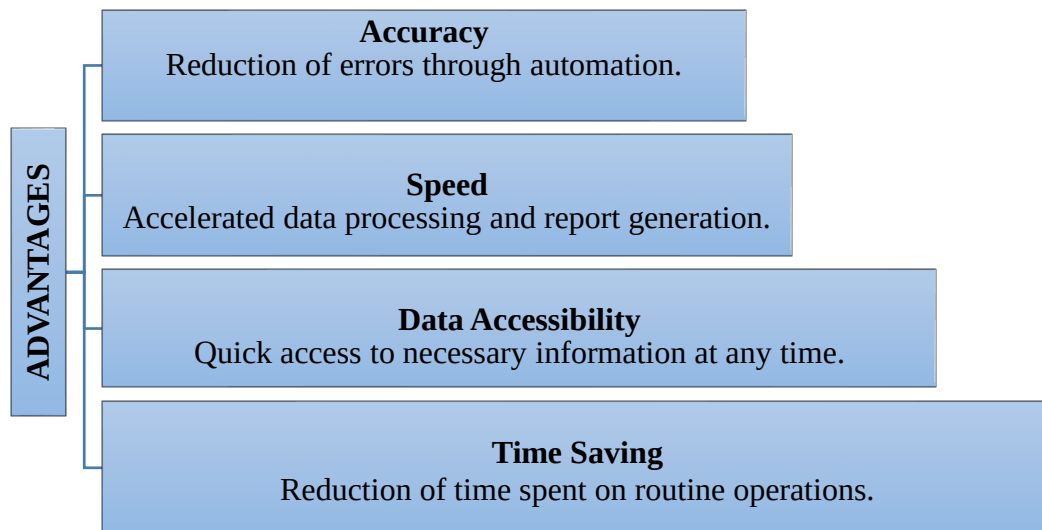
«Source: compiled by the author»

Computerized accounting systems perform a wide array of integrated functions, including the automated recording of financial transactions, maintenance of ledgers, generation of trial balances and adjustment entries, efficient payroll management with accurate salary and tax calculations, instant preparation of financial reports such as balance sheets and income statements, automated tax computations and return filing, real-time inventory tracking and valuation, seamless bank reconciliation, support for budgeting and forecasting future financial performance, and the creation of a secure audit trail, all of which enhance financial accuracy, save time, and improve overall business efficiency.

The function of authorization and digitalization in accounting plays a significant role in enhancing the accuracy, security, and efficiency of financial transactions and record-keeping. [9]

Automation and digitalization in accounting functions enhance operational efficiency by automating routine tasks like data entry, reconciliation, and financial reporting, allowing accountants to focus on higher-value activities such as strategic analysis and forecasting; practical solutions such as cloud-based accounting software, machine learning algorithms for fraud detection, and blockchain for secure transaction recording further optimize these functions, making them more accurate, transparent, and timely, which ultimately benefits businesses by improving decision-making, reducing costs. [5]

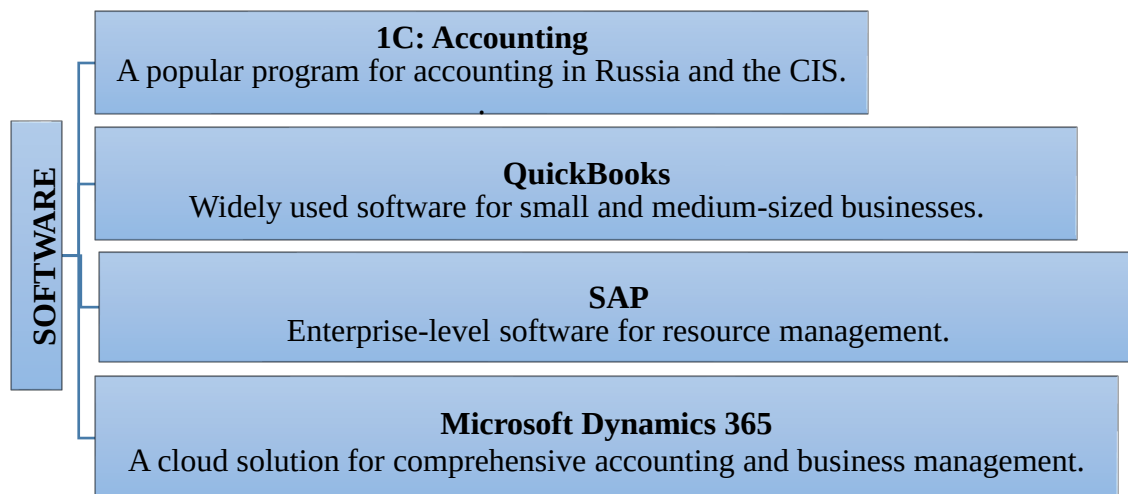
Figure 2. Computerized accounting of advantages.

«Source: compiled by the author»

Computerized accounting offers a wide range of advantages, including enhanced accuracy through the elimination of manual errors, increased speed in processing financial transactions, real-time access to up-to-date financial data from any location, automation of routine tasks such as payroll and tax calculations, instant generation of detailed financial reports, improved data security through backup systems and controlled access, seamless integration with other business systems like inventory and HR, and better compliance with accounting standards and tax regulations, all of which contribute to more efficient, transparent, and reliable financial management.

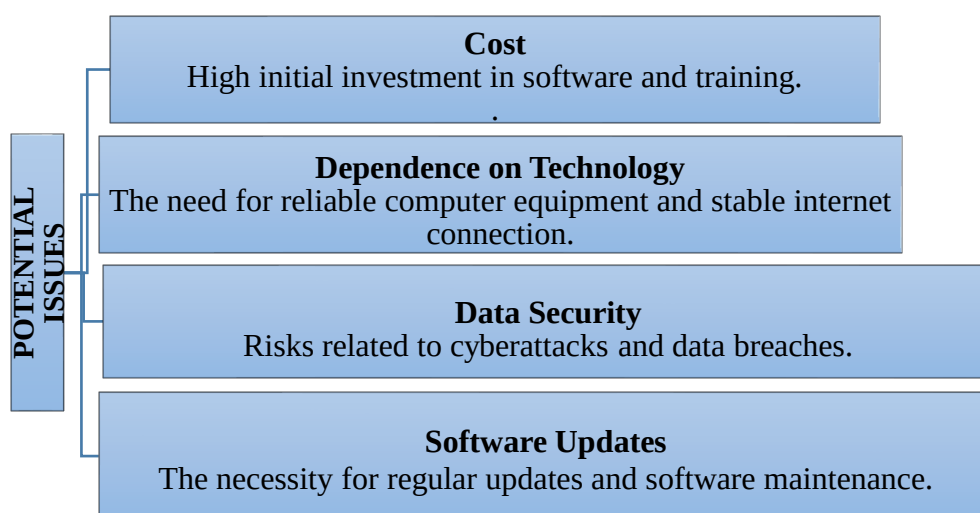
Figure 3. Computerized accounting of software.

«Source: compiled by the author»

Computerized accounting relies on specialized accounting software that automates and streamlines financial tasks, such as recording transactions, generating reports, managing payroll, and calculating taxes, using digital tools designed to improve accuracy, speed, and efficiency. Some of the most popular accounting software systems include 1C: Accounting (widely used in Russia and CIS countries), QuickBooks (popular among small and medium businesses), SAP (for large-scale enterprise resource planning), and Microsoft Dynamics 365 (a cloud-based solution integrating finance, sales, and operations), all of which provide customizable features to meet the specific needs of various industries and ensure compliance with legal and tax regulations.

Figure 4. Computerized accounting of potential Issues.

«Source: compiled by the author»

Computerized accounting systems, despite their many benefits, may present potential issues such as high initial costs for software, hardware, and staff training; dependence on reliable technology and stable internet connections; exposure to data security risks like cyberattacks and unauthorized access; the possibility of software bugs or system errors affecting financial accuracy; the need for regular maintenance and updates that may interrupt operations; the risk of user errors due to incorrect data input or insufficient training; limitations in customization for specific business needs; and the danger of falling out of regulatory compliance if the software is not regularly updated to reflect current accounting and tax laws.

From this, it can be concluded that automation and digitalization have transformed traditional accounting, offering significant improvements in efficiency, accuracy, transparency, and decision-making. By reducing manual tasks, minimizing errors, and enabling real-time access to financial data, these technologies support more strategic financial management. As digital tools continue to evolve—integrating artificial intelligence, cloud computing, and big data—organizations that embrace these innovations will be better positioned for competitiveness, compliance, and long-term sustainability in a rapidly changing economic environment.

Despite the obvious benefits, the digitalization of accounting is associated with several challenges, including cybersecurity threats, high implementation costs, the complexity of integrating new technologies with existing accounting systems, and the shortage of qualified professionals. To successfully overcome these barriers, a comprehensive approach is required, including the modernization of the regulatory framework, the development of digital transformation strategies, improving cybersecurity levels, and training employees in new skills.

Reference list:

1. Nikitin, V.S. «Modern Methods of Data Protection in Accounting Systems.» *Issues of Economics and Management*, 5(78), 98-105.
2. Digital Transformation in Finance: Achieving a Harmonious Shift in the Finance Function. Retrieved from <https://www2.deloitte.com>
3. Ernst and Young. «Digital Transformation in Finance and Accounting.» EY. Retrieved from <https://www.ey.com>
4. Global Digital IQ: PwC's Digital Intelligence Benchmarking Framework. PwC. Retrieved from <https://www.pwc.com>
5. Schmitz, J., Leoni, G. «Accounting and Auditing at the Time of Blockchain Technology: A Research Agenda» *Australian Accounting Review*, 29(2), 331-342.
6. Warren, J. D., Moffitt, K. C., P. «How Big Data Will Change Accounting» *Accounting Horizons*, 29(2), 397-407.
7. Makarov, A.M. «Digitalization of Accounting: Theory and Practice» Delo Publishing House, 2021, pp. 35-67.

8. Latyshev, V.V. «Information Technologies in Accounting and Auditing» Yurayt, 2019, pp. 67-87.
9. Tarasov, Yu.V. «Accounting and Control: Theoretical and Practical Aspects» / Yu.V. Tarasov. - Moscow: Kno Rus, 2019, pp. 400-459.

Сафаров Т.Н.

НАҚШ ВА МАҚОМИ БАРНОМАИ 1С: МУҲОСИБОТ ДАР ПЕШБУРДИ ҲИСОБГИРИИ КОРХОНАҲО

Дар шароити имрӯза яке аз роҳҳои асосии рушди ҳисобдорӣ ва самаранок ба анҷом расонидани фаъолияти шӯъбаи муҳосибот-ин бо барномаҳои компютерӣ, аз ҷумла бо барномаҳои махсусгардонидашудаи ҳисобдорӣ таъмин намудани шӯъбаи муҳосибот мебошад.

Дар шароити имрӯза дар шӯъбаҳои ҳисобдорӣ давлатҳои гуногун зиёда аз 35 намуди барномаҳои махсусгардонидашудаи ҳисобдорӣ истифода мешавад, ки яке аз онҳо барномаи «1С: Муҳосибот» мебошад. Ин барнома дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи хоса дорад ва яке аз серхаридортарин барнома ба ҳисоб меравад.

Барномаи «1С:Муҳосибот» дар солҳои 80-уми асри XX аз тарафи олимони рус дар заминаи барномаи Microsoft Excel сохта шудааст, ки дар аввал танҳо ҳуҷҷатҳои ибтидоии ҳисобдорӣ ба воситаи ин барнома омода карда мешуд. Бо мурури замон доираи фарогирии ин барнома ривочу ронак ёфт ва дар солҳои 90-уми асри XX аллакай ҳамаи амалиётҳои ҳисобдорӣ ба воситаи ин барнома анҷом дода мешуд.

Айни замон ин барнома аз тарафи ҶДММ «1С»-и ш. Москваи Федератсияи Россия омода карда мешавад. Бо талаботи замон ин ширкат тавонист, ки шаклҳои гуногуни барномаи «1С»-ро вобаста ба талаботи истифодабарандагон омода намояд. Бояд қайд намуд, ки ҳоло ширкат чунин намудҳои барномаи «1С»-ро омода ва ба мизочон пешниҳод менамояд:

1. «1С:Муҳосибот»
2. «1С:Истехсолот»
3. «1С:Идоракуни»
4. «1С:Анбор»
5. «1С:Савдо»
6. «1С:Буча»
7. «1С:Кадр» ва ғайра

Қайд кардан ба маврид аст, ки маънои асосии «1С» як сония мебошад, яъне ба воситаи ин барнома як амалиёти муҳосибиро дар як сония ба ҳамаи ҳуҷҷатҳои лозимии муҳосибӣ ба қайд гирифта мешавад.

Дар шӯъбаи муҳосибот бештар барномаи «1С:Муҳосибот» истифода бурда мешавад, зеро маҳз ин барнома метавонад тамоми фаъолияти шӯъбаи муҳосиботро дар бар гирад. Истифодаи ин барномаи дар шӯъбаи муҳосибот аз бисёр ҷиҳатҳо манфиатовар мебошад, ки муҳимтаринаш инҳоянд:

1. Саривақт ва ҳушсифат анҷом додани корҳо
2. Кам кардани хароҷоти молҳои конселярӣ ва дигар хароҷотҳои ташкилӣ
3. Ихтисори кормандон дар шӯъбаи муҳосибот ва ғайра

Истифодаи барнома аз муҳосиб зиракӣ ва эҳтиёткориро талаб менамояд. Зеро ҳангоми истифодаи компютер корношоямии техникӣ ва ё аз офатҳои табиӣ зарар дидани компютерро ба назар гирифтани зарур аст. Агар ногоҳ компютер корношоям гардад ва ё аз офати табиӣ зарар бинад, нобуд гардидани маълумотҳои барнома аз эҳтимол дур нест. Аз ин рӯ дар давоми ҳафтаи корӣ ва ё ҳадди ақал дар 15-20 рӯз як маротиба истифодабаранда маълумотҳои дохили барномаро бо роҳи муҳофизат кардан (сохранить) ба диск ё филешкорт гирифта, ҳамаи ҳуҷҷатҳои аз тарафи барнома тартибдошударо ҷоп карданаш зарур аст.

Васли барномаи 1С: Муҳосибот ба компютер ба монанди васли дигар намуд барномаҳо сурут мегирад. Яъне онро мо метавонем бо воситаи диск ва ё ба воситаи флеш-корт ба компютер ворид намоем.

Пас аз ворид намудани диск ё флеш-корт ба компютер аз «Мой компютер» диск ё флеш-корт вориднамудаамонро интихоб намуда, мекушоем ва аз он навиштаҷоти «SQL»-ро ду маротиба пахш менамоем. Вақте ин равзана кушода мегардад, дар дохили он якчанд ҷузъгир (папка) ҷой дода шудааст, ки аз он навиштаҷоти «DISK1»-ро интихоб менамоем. Ҷузъгир (папка)-и интихобгардидаро ду маротиба пахш менамоем ва он кушода мегардад. Аз дохили он равзанаи васлшаванда, ки бо навиштаҷоти «setup» ишора гардидааст, ду маротиба пахш менамоем ва дар натиҷа васли барнома ба компютер оғоз мегардад. Вақте васли барнома ба компютер оғоз мегардад, барнома ба таври автоматӣ иҷрои қадамҳои навбатиро аз мо талаб менамояд, яъне пас аз он, ки оғози марҳилаи васл баробар ба 100% мегардад, мо бояд тугмаҳои «Идома» (далее)-ро пахш намоем. Вақте тугмаҳои «Идома»-ро пахш менамоем дар барнома равзанае пайдо мегардад, ки аз он шакли васли барномаро интихоб намудан лозим меояд, яъне мо агар барномаро танҳо ба як компютер васл намоем курсорро ба болои навиштаҷоти «васли барнома ба як компютер» (установка на компьютер пользователя (локальная)) ва агар барномаро ба якчанд компютер васл намоем курсорро ба болои навиштаҷоти «Васли барнома ба якчанд компютер» (установка на сервер (административная)) гузошта як маротиба пахш менамоем ва боз тугмаҳои «Идома»-ро пахш мекунем. Дар натиҷаи равзанаи дигаре кушода мегардад, ки он аз ду сатр иборат аст. Дар сатри «Ном» (имя) ба таври автоматӣ «Админ» навишта шудааст. Дар сатри дуюм бошад номи корхонаро ҷой медиҳем ва боз тугмаҳои «Идома»-ро пахш менамоем. Пахши ин тугмаи равзанаи дигареро боз менамояд, ки дар он маълумоти воридкардашуда нишон дода шудааст. Агар маълумоти дар равзана нишондодашуда дуруст бошад тугмаҳои «Ҳа» (да)-ро пахш менамоем. Агар маълумот хато ҷойгир шуда бошад, мо метавонем бо пахши тугмаҳои «Не» (нет) ба равзанаи аввала баргашта, маълумотро ислоҳ намоем ва боз дигар қадамҳои васли барномаро идома диҳем. Ҳангоми васли тугмаҳои «Ҳа» равзанае пайдо мегардад, ки ба мо ҷои васли барномаро нишон медиҳад, яъне барномаи мо дар кучо васл мегардад нишон дода мешавад. Мо метавонем бо пахши тугмаҳои «Обзор» ҷои васли барномаро иваз намоем, вале аз сабаби он, ки барномаҳои компютерӣ асосан дар диски «С» васл мегарданд, мо аз ин равзана танҳо тугмаҳои «Идома»-ро пахш менамоем. Дар натиҷаи равзанаи хурди дигаре пайдо мешавад. Мо аз ин равзана тугмаҳои «Ҳа»-ро пахш менамоем. Пахши ин тугмаҳои рӯйхати барномаҳои асосии дар компютер бударо боз менамояд. Мо аз ин равзана барномаи ба худ мувофиқро интихоб менамоем ва ҳангоми истифодаи барномаи «1С: Муҳосибот» барномаро маҳз аз дохили барномае мекушоем, ки дар ин марҳила интихоб намуда будем. Асосан барномаи «1С: Муҳосибот»-ро дар дохили барномаи «Microsoft office» васл менамоянд. Аз ин рӯ мо низ ин барномаро интихоб ва як маротиба пахш менамоем ва тугмаҳои «Идома»-ро пахш менамоем. Дар натиҷа як равзана дар қисмати поёнии манитор пайдо мегардад, ки он чанд ғоиз ба компютер васл шудани барномаро нишон медиҳад. Ҳангоми ба 100 % расидани ғоизи васлшави ба таври автоматӣ равзанаи дигар пайдо мегардад, ки дар он тугмаҳои «Ҳа» ва «Не» ҷой дода шудааст. Агар мо тугмаҳои «Ҳа»-ро пахш намоем базаи маълумотӣ низ ба таври автоматӣ ва агар тугмаҳои «Не»-ро пахш намоем базаи маълумотӣ ба таври дастӣ ба барнома васл карда мешавад.

Мо бояд дар ин ҳолат тугмаҳои «Не» (нет)-ро интихоб намоем, зеро барнома дар Федератсияи Россия омода мегардад, ҳамаи нишондодҳои базаи маълумотии барнома дар асоси қонунгузориҳои Федератсияи Россия омода мешавад ва онро пас аз ба Ҷумҳурии Тоҷикистон овардан дар алоҳидагӣ коркард ва ба қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқ менамоянд ва ҳангоми васли барнома но ба таври автоматӣ, балки дар алоҳидагӣ пайваست карда мешавад.

Вақте ворид намудани базаи маълумотиро рад менамоем, яъне тугмаҳои «Не»-ро пахш менамоем, компютер оғоҳ менамояд, ки барнома пурра васл шуд, дар ин ҳолат мо тугмаҳои «ОК»-ро пахш менамоем. Равзанаи васлшаванда ба таври автоматӣ маҳкам гардида, боз

чузъгири «DISK1» кушода мешавад. Мо аз қисми болоии ин чузъгир тугмачаи «Ба қафо» (назад)-ро як маротиба пахш менамоем ва аз чузъгири «DISK1» берун мешавем.

Пас аз берун шудан аз чузъгири «DISK1» чузъгири «DISK10»-ро интихоб менамоем ва бо пахши дукарата вориди ин чузъгир мегардем. Аз дохили ин чузъгир навиштаҷоти «1С»-ро ду маротиба пахш менамоем. Пас аз пахши ин навиштаҷот дар компютер як равзанаи дигар кушода мегардад. Мо аз ин равзана навиштаҷоти «Обновит»-ро як маротиба пахш менамоем. Пахши ин навиштаҷот ба барнома имкон медиҳад, ки барои кор дар компютери мо пурра омода гардад. Бо пахши тугмачаҳои «ОК» ва «маҳкам» (закрыт) марҳилаи васли барнома ба охир мерасад ва марҳилаи васли базаи маълумотӣ оғоз мегардад.

Чи тавре, ки дар боло қайд намудем, аз сабаби дар Федератсияи Россия омода гардидани барнома, ҳамаи амалиётҳое, ки ба воситаи барнома иҷро мегардад ба талаботи қонунгузории Федератсияи Россия мувофиқ карда шудааст. Аз инре базаи маълумоти барнома аз тарафи мутахассисони Ҷумҳурии Тоҷикистон коркард ва ба талаботҳои қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқ гардонидани шуда, пас он ба барнома васл карда мешавад.

Бояд қайд намуд, ки базаи маълумоти барнома аз диск ё флеш-корт нусхабардорӣ гардида, дар диски «D»-и компютер ҷой дода мешавад.

Пас аз нусхабардорӣ ва ба диски «D»-и компютер ҷой додани базаи маълумотӣ аз қисми поёнии экрани компютер тугмачаи «Пуск»-ро як маротиба пахш намуда, равзанаи барномаҳои ба компютер васлгардидаро мекушоем. Аз байни барномаҳое, ки дар компютер ҷой дода шудаанд барномаи «Microsoft Office»-ро интихоб намуда, як маротиба пахш менамоем ва аз равзанае, ки дар натиҷаи пахши ин барнома кушода шуд, барномаи «1С: Муҳосибот 7.7» (1С: Бухгалтерия 7.7)-ро интихоб намуда, як маротиба пахш менамоем. Дар натиҷаи дар компютер равзанае кушода мегардад, ки он барои ҷой додани номи корхона ва барои васли барнома ба базаи маълумотӣ пешбинӣ гардидааст.

Барои номи корхонаро ба барнома ҷойгир намудан ва онро ба базаи маълумотӣ васл намудан мо аз равзанаи кушодашуда тугмачаи «Илова» (Добавит)-ро як маротиба пахш менамоем. Пахши ин тугмача равзанаеро боз мекунад, ки дар сатри «Ном» (название)-и он «Базаи маълумотӣ» (информационная база) навишта шудааст. Мо ин навиштаҷотро тоза намуда, ба ҷои он номи корхона ё рамзи онро ҷой медиҳем.

Пас аз ҷойгир намудани номи корхона базаи маълумоти онро ба барнома васл менамоем. Барои ин дар сатри «Роҳ, Васи́ла» (пу́ть) курсорро гузошта, як маротиба пахш менамоем. Дар натиҷа боз як равзанаи нав кушода мешавад. Аз қисми болоии равзана, ки чузъгир (папка) навишта шудааст, диски «D»-ро интихоб менамоем. Пас аз интихоби диски «D» он кушода мешавад ва аз дохили он базаи маълумотиро интихоб ва ду маротиба пахш менамоем.

Пас аз интихоби базаи маълумотӣ номи базаи маълумотӣ ба қисми болоии равзана, ба сатри «Чузъгир» (папка) мегузарад. Бо пахши фармони «Интихоб» (выбрать) равзана маҳкам мегардад ва дар равзанаи номи корхона, ки дар экран пайдо мегардад, фармони «ОК»-ро пахш менамоем. Пас аз иҷрои ин амалиётҳо барнома ба кор омода мегардад ва бо пахши фармони «ОК» вориди барнома мегардем.

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар як барномаи «1С: Муҳосибот» амалиётҳои муҳосибии якҷанд корхонаро пеш бурдан имконпазир аст. Аз инрӯ ба истифодабарандагони ин барнома тавсия карда мешавад, ки дар вақти истифодаи барнома базаи маълумотиро нусхабардорӣ намуда, бо нусхаи он корро оғоз намоянд. Зеро дар ҳолатҳои лозимӣ метавонанд боз аз нусхаи аслии базаи маълумотӣ истифода баранд.

Адабиёт:

1. Кондраков Н.П. Бухгалтерский учет / Н.П. Кондраков. – М.: Проспект, 2012
2. Заика, А. Практика бухгалтерского учета в 1С:Бухгалтерия 8 : курс лекций [Электронный ресурс] / А. Заика. – режим доступа: <http://www.intuit.ru/studies/courses/581/437/info>, свободный. Проверено 15.11.2012.

3. Ефименко, М. Основы конфигурирования в системе «1С:Предприятие 8.0» : курс лекций [Электронный ресурс] / М. Ефименко. – режим доступа: <http://www.intuit.ru/studies/courses/86/86/info>, свободный. Проверено 15.11.2012.

Азимбоев А.

РАҚАМИКУНОНИИ СОҲАИ МАОРИФ

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур масъалаҳои татбиқи технологияи рақамӣ дар низоми таҳсилот, аз ҷумла таҷдиди барномаҳои нави таълимӣ ва таълифи китобҳои дарсии насли нав баррасӣ карда шудааст. Инчунин масъалаҳои таъсири технологияҳои муосир ба хонандагон ва оқибатҳои он низ мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Дар баробари ин бартариҳои омӯхтани забони барномасозии Python, дар зинаи аввали таҳсилот, мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст.

Вожаҳои калидӣ: технологияи рақамӣ, рақамикунонии соҳаи маориф, забонҳои барномасозӣ, барномаҳои таълимӣ, китобҳои дарсии насли нав.

Дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз таърихи 28.12.2023 омадааст: «Вазорати маориф ва илм, ҳамчунин, вазифадор карда мешавад, ки дар ҳамкорӣ бо дигар вазорату идораҳо бо мақсади татбиқи лоиҳаи сармоягузори давлатии «Муҳити таълим – асоси таҳсилоти босифат» «Чаҳорчӯбаи миллии рушди таҳсилот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»-ро таҳия намояд.

Зарур аст, ки дар раванди амалисозии лоиҳа муҳити мусоид барои дастрасӣ ба таҳсилот, таълиму тарбияи самарабахш, таълифи китобҳои дарсии насли нав, баланд бардоштани сифати таҳсилот, таҳлил ва арзёбии раванди таълиму тарбия ва беҳтар кардани инфрасохтори муассисаҳои таълимӣ таъмин карда шавад.

Дар ин раванд, бояд ба масъалаҳои аз такмили ихтисос ва бозомӯзӣ гузаронидани омӯзгорон, рушди таҳсилоти иловагӣ, тақвияти мақоми омӯзгор дар ҷомеа, ҷалби бештари хонандагону омӯзгорон ба истифодаи технологияҳои иттилоотӣ, рақамикунонии соҳаи маориф, омода кардани омӯзгорон ва таҷдиди назар кардани стандартҳои касбӣ барои омӯзгорон, нозирон ва такмили муносибати босалоҳият ба таълим эътибори аввалиндараҷа зоҳир гардад»[1].

Чи тавре ки дида мешавад, дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, масъалаҳои таҷдиди назар намудани бозомӯзии омӯзгорон, таълифи барномаҳои нави таълимӣ ва китобҳои дарсии насли нав, баланд бардоштани сифати таҳсилот ва беҳтар кардани таъминоти техникий муассисаҳои таълимӣ мавриди баррасӣ қарор дода шуданд.

Чи тавре маълум аст, дар системаи таҳсилоти ҷумҳурӣ истифодаи технологияҳои рақамӣ васеъ ба роҳ монда шудааст. Муассисаҳои таҳсилотӣ ба шабакаи интернет мутобиқи талаботи давлатӣ пайваست мебошанд. Фанни технологияи иттилоотӣ дар барномаҳои таълимии таҳсилоти умумӣ ворид карда шудааст ва дар муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ тайёр кардани кадрҳо барои соҳаи технологияи иттилоотӣ коммуникатсионӣ (ТИК) амалӣ карда мешаванд. Аммо сифати барномаҳои таълимӣ ва мутахассисони дорои таҳсилоти касбӣ ба талаботи иқтисоди рақамӣ ҷавобгӯ нестанд. Дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот норасоии омӯзгорони соҳибтаҳассуси соҳаи технологияи иттилоотӣ коммуникатсионӣ мушоҳида мешавад.

Норасоии мутахассисони соҳаи технологияи иттилоотӣ коммуникатсионӣ масъалаи тайёр намудани ин гуна мутахассисонро дар зинаи аввали таҳсилоти мактабӣ ба миён меорад.

Дар Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар бахши Таҳсилоти рақамӣ омадааст, ки дар зинаи таҳсилоти умумӣ, дар доираи фанни «Технологияи иттилоотӣ» аз синфи 2 –юм сар карда асосҳои барномасозӣ омӯхта шавад. Дар синфҳои 5-11 бошад дар

барномаи таълимӣ унсурҳои зехни сунъӣ (робототехника, воқеияти виртуалӣ, 3Д принтер) ворид карда шаванд[3,С.25].

Дар замони муосир яке аз забонҳои барномасозӣ, ки бештар мавриди истифода қарор дорад ва онро барои омӯхтан ба мактаббачагон тавсия медиҳанд, ин забони барномасозии Python мебошад. Аз ин лиҳоз барои омӯхтани забони барномасозӣ, дар зинаи аввали мактабӣ, интиҳоб намудани забони барномасозии Python мувофиқи мақсад мебошад.

Забони барномасозии Python дар охири солҳои ҳаштодум ва аввали солҳои навадуми асри гузашта, аз ҷониби математики нидерландӣ Гвидо ван Россум, дар пажӯишҳои илмӣ таҳқиқоти Милли Нидерландия таҳия карда шудааст.

Python ин забони барномасозӣ, ки барои омӯхтан бисёр осон мебошад ва омӯзиши он, хусусан барои навомӯзон, интиҳоби хуб мебошад. Нисбати дигар забонҳои барномасозӣ матни барнома дар Python ба осонӣ хонда мешавад ва муҳити интерактивӣ он имконият медиҳад, ки барнома ба осонӣ ворид карда шуда, дарҳол натиҷаи зарурӣ гирифта шавад.

Python – забони ба объект нигаронидашудаи сатҳи баланд (ООП) буда, барои ҳалли масъалаҳои гуногун пешбинӣ шудааст. Тавассути забони барномасозии Python ҳам бо усули ООП ва ҳам бо усули процедурӣ барнома навиштан мумкин аст.

Барои тасдиқи гуфтаҳои дар боло овардашуда, якчанд хусусиятҳои забони барномасозии Python – ро, ки барои навомӯзон муҳим мебошад, номбар мекунем:

- Забони барномасозии Python – ба тариқи озод паҳн карда мешавад ва дастрасии он ройгон мебошад.
- Забони барномасозии Python барои омӯзиш осон буда, дорои синтаксиси оддӣ мебошад.
- Матни барнома дар Python ба осонӣ хонда мешавад. Барои мисол дар забони Pascal матни барнома бо калимаи **begin** оғоз шуда бо калимаи **end** ба охир мерасад. Дар забони барномасозии Python ин гуна калимаҳо ҷой надорад.
- Забони барномасозии Python дорои «библиотекаи стандартӣ» калон мебошад, ки аз онҳо хонанда ҳангоми барномасозӣ истифода намуда метавонад.
- Забони барномасозии Python забони универсалӣ буда, ҳам бо усули ООП ва ҳам бо усули процедурӣ барнома навиштан мумкин аст.

Дар кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон асосҳои технологияи иттилоотӣ ва хусусан асосҳои барномасозӣ дар зинаи аввали таҳсилот омӯхта мешавад. Бинобар ин, мувофиқи концепсияи қабулшуда, ҷорӣ намудани асосҳои технологияи иттилоотӣ ва хусусан асосҳои барномасозӣ дар зинаи аввали таҳсилот, падидаи муҳим мебошад ва барои дар ояндаи наздик тарбия ва тайёр намудани мутахассисони соҳаи технологияи иттилоотӣ заминаи хуб мегузорад.

Аз ин ҷо ба нақша гирифтани коркарди барномаҳои нави таълимӣ ва таълифи китобҳои таълимии насли нав мувофиқи мақсад буда, дар зинаи аввали таҳсилот ба сифати забони барномасозӣ қабул намудани забони барномасозии Python низ боиси дастгирӣ мебошад.

Дар баробари ин қайд намудан зарур аст, ки барои рақамикунонии соҳаи маориф талаботҳои муайян бояд иҷро карда шаванд, аз ҷумла:

- Таъмини муассисаҳои таълимӣ бо интернетӣ баландсуръат.
- Ташкили онлайн курсҳо бо забони тоҷикӣ.
- Коркарди барномаҳои нави таълимӣ ва мавдҳои таълимӣ, пеш аз ҳама барои фанҳои математика ва технологияи иттилоотӣ.
- Тайёр намудани мутахассисони баландихтисос дар соҳаи технологияи иттилоотӣ ва ғайра.

Қайд намудан зарур аст, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба масъалаҳои мазкур, аз ҷумла масъалаи таъмини муассисаҳои таълимӣ бо интернетӣ баландсуръат диққати зарурӣ медиҳад. Ҷунонҷӣ, дар дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, аз таърихи 23.12.2022 омадааст: «Рушди соҳаи алоқа, бахусус, таъмин намудани суръати баланди интернет ва дастрас будани нархи он барои рушди иқтисоди рақамӣ, зехни сунъӣ, таъмин намудани амнияти иттилоотӣ, ҷалби сармоя ва ташкили паркҳои технологиву инноватсионӣ зарур мебошад. Аз ин лиҳоз, Хадамоти алоқа вазифадор аст, ки якҷо бо ширкатҳои дар соҳа

фаъолияткунанда барои беҳтар намудани сифати хизматрасониҳо, паст кардани арзиши хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ ва интернет ва дастрас гардонидани интернетӣ баландсуръат дар тамоми минтақаҳои кишвар, аз ҷумла шахру ноҳияҳои дурдаст тадбирҳои заруриро роҳандозӣ намояд» [2].

Чӣ тавре ки аз Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бармеояд, масъалаҳои дастрас гардонидани интернетӣ баландсуръат ва паст намудани арзиши хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ ва интернет омилҳои асосии рақамикунонии кишвар буда, барои пешрафти ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқ, аз ҷумла соҳаи маориф имконият ба вуҷуд меорад. Низомии таҳсилоти рақамӣ барои хонандагон (донишҷӯён) имконияти васеи интихоби таҳсилро фароҳам меорад. Ин пеш аз ҳама дастрасии маводҳои интерактивӣ, аниматсионӣ, видео, аудио ва ғайра мебошад.

Масъалаи рақамикунонии соҳаи маориф афзалият ва мушкilotҳои худро дорад. Мувофиқи ақидаи мутахассисон, рақамикунонӣ соҳаи маориф ҷиҳатҳои ҳам мусбат ва ҳам манфии худро дорад[11]:

Пеш аз ҳама афзалиятҳои рақамикунонии соҳаи маорифро номбар менамоем:

- Истифодаи интернет ва воситаҳои электронии таҳсилот имконият фароҳам меоварад, ки вақт сарфа карда шавад.
- Бартарияти дастрасии маводҳои электронӣ нисбат ба маводҳои қоғазӣ.
- Имконияти гирифтани малакаву дониши нав.
- Сарфаи маблағ барои таҳсил.
- Дастрасии мобилии маводҳои таълимӣ ва ғайра.
- Дар баробари афзалиятҳои номбаршуда, рақамикунонии соҳаи маориф мушкilotҳои зеринро ба вуҷуд меорад:
- Омӯзиш тавассути онлайн курсҳо ва таҳсилоти фосилавӣ талаб мекунад, ки хонанда (донишҷӯ) бештар вақти худро дар назди компютер гузаронад. Мувофиқи ақидаи мутахассисон ин ҳолат метавонад сабаби бемориҳои рӯҳӣ ва ҷисмонӣ гардад.
- Муомилаи зиёд бо компютер ва дигар воситаҳои техникии ҷавононро бештар ба олами виртуалӣ ворид мекунад. Дар натиҷа ҷавонон аз муомилаи зинда дур мешаванд, ки он боиси аз инкишоф мондани онҳо мегардад.
- Агар таҳсилоти рӯзона рӯҳияи дастаҷмъиро тарбия намояд, таҳсилоти фосилавӣ аз ин рӯҳия бархурдор нест.

Дар замони муосир, яъне замони рақамикунонӣ, аз ҷумла рақамикунонии соҳаи маориф дар муҳити нави технологӣ, ҳангоми банақшагирии маводҳои таълимӣ зарурият ба миён меояд, ки ҷиҳатҳои иҷтимоию психологӣ хонандагон низ ба назар гирифта шаванд.

Аз ин ҷо ҳангоме, ки оид ба банақшагирии барномаҳои нави таълимӣ ва таълифи китобҳои таълимии насли нав сухан меравад, дар баробари дигар талаботҳо симои иҷтимоии наслро бояд ба назар гирем. Наслҳое, ки имрӯз ва дар оянда наздик ба таҳсил фаро гирифта мешаванд, пас аз солҳои 2000 –ум баъдан таваллуд шуданд. Онҳо дар муҳити нави технологӣ ва ҷаҳонишавӣ, дар муҳити рақамӣ ба дунё омаданд ва ба воя мерасанд. Чӣ тавре ки мегӯянд, онҳо смартфон дар даст таваллуд шуданд. Барои ин насл миёни ҷаҳони воқеӣ ва ҷаҳони виртуалӣ фарқият нест. Онҳо аз ҷаҳони виртуалӣ ҳарос надоранд, чунки барояшон он макони зистест шинос ва фаҳмо. Насли мазкур бо технологияи муосир алоқаи зич дошта, фаъолиятшон асосан дар фазои интернет сурат мегирад.

Аз ин лиҳоз масъалаи рақамикунонии соҳаи маориф, аз як тараф масъалаи таъминоти инфрасохторӣ (компютеркунонии муассисаҳои таълимӣ, таъмини интернетӣ баландсуръат ва ғайраҳо) бошад, аз тарафи дигар масъалаи иҷтимоию психологӣ мебошад. Ба назар гирифтани симои иҷтимоии хонандагон, ки дар муҳити нави технологӣ ба воя мерасанд вазифаи бисёр масъул мебошад. Ҳангоми тартиб додани маводҳои таълимӣ, дар баробари мутахассисони соҳа, инчунин равоишиносон низ бояд ҷалб карда шаванд.

Ҳамин тавр мувофиқи консепсияи қабулшуда, ҷорӣ намудани асосҳои технологияи иттилоотӣ ва хусусан асосҳои барномасозӣ дар зинаи аввали таҳсилот, барои дар ояндаи наздик тарбия ва тайёр намудани мутахассисони соҳаи технологияи иттилоотӣ заминаи хуб

мегузорад. Бинобар ин банақшагирии барномаҳои нави таълимӣ ва таълифи китобҳои таълимии насли нави мувофиқи мақсад буда, дар зинаи аввали таҳсилот ба сифати забони барномасозӣ қабул намудани забони барномасозии Python низ боиси дастгирӣ мебошад. Ҳангоми тарҳрезии барномаҳои таълимӣ ва таълифи китобҳои таълимии насли нави, симои иҷтимоии хонандагон ба назар гирифта шуда, дар баробари мутахассисони соҳа инчунин равоишиносон низ бояд ҷалб карда шаванд.

Рақамикунонии соҳаи таҳсилот, аз як тараф барои гирифтани малакаву дониниши нави шароит фароҳам орад ва аз тарафи дигар мушкилотҳои гуногунро низ пеш меоварад. Бинобар ин масъалаи мазкур, ки ҷанбаҳои гуногун дорад, аз назари мутахассисони соҳаҳои гуногун, аз ҷумла мутахассисони соҳаи маориф, омӯзгорон, равоишиносон, кормандони тиб ва ғайра ба таври муфассал бояд ҳаллу фасл карда шавад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ».[захираи электронӣ]-Роҳиворидшавӣ: <https://maorif.tj/message/payomi-prezidenti-umuri-toikiston-peshvoi-millat-mutaram-emomal-ramon-ba-malisi-ol-2020> (Санаи мурочиат 01.02.2024).
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 23.12.2022. шаҳри Душанбе. Санаи мурочиат 30.10.24. <https://president.tj/event/missives/27245>
3. Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «30» декабри соли 2019, №642 тасдиқ шудааст.
4. Азимбоев А., Тӯлиев М.С. Баъзе масъалаҳои рушди иқтисодиёти рақамӣ.// Рушди технологияҳои рақамӣ дар шароити муосир: маводҳои конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ бахшида ба “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илм ва маориф” (солҳои 2020-2040) 27-28 декабри соли 2022 / Зери назари доктори илмҳои техникаи Х.Х. Назарзода, доктори илмҳои иқтисодӣ Ф.Р. Шаропов, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ Н.А. Кудратов. – Душанбе: «ДДТТ», 2022. - 479 с. // С. 72 – 76.
5. Головенчик Г.Г. Цифровая экономика. Минск, БГ, 2020.-143 с.
6. Козачок И.В., Краснова С.Г. Экономическая сущность асимметрии информации и ее влияние на функционирование рынка // Сибирская финансовая школа. 2007. № 2.
7. Липидус Л.В. Цифровая экономика. М.: Инфра-М, 1921,-479 с.
8. Липидус Л.В. Электронная экономика: новые возможности для бизнеса//Перспективы развития электронного бизнеса и электронной коммерции. Мат.П межфакульт.науч.-практ.конф. молодых ученых: Москва,МГУ имени М.В.Ломоносова, экономический факультет; 25 ноября 2015 г. Доклады и выступления/под ред.д.э.н. Л.В.Липидус, 2016. С.4-11.

Алимов Комилджон Касирович., к.э.н., доцент

РАЗВИТИЯ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦИАЛА ТОРГОВЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

В данной статье анализируются и исследуются основные направления развития ресурсного потенциала торговых предприятий в условиях цифровой экономики и пути ее повышения. Также изучены мнения некоторых ученых-теоретиков различных направлений по вопросам развития ресурсного потенциала торговых предприятий в современных условиях.

Представлены принцип и основные теории ресурсного потенциала торговых предприятий и порядок управления в условиях цифровой экономики, тахлили омилҳо.

Ключевые слова: ресурсный потенциал, торговые предприятия, цифровой экономики, экономическое развитие, приоритетных направлений, стратегического управления, анализ факторов.

DEVELOPMENT OF THE RESOURCE POTENTIAL OF TRADING ENTERPRISES IN THE CONDITIONS OF THE DIGITAL ECONOMY

This article analyzes and explores the main directions of development of the resource potential of trade enterprises in the digital economy and ways to improve it. The opinions of some theoreticians of various directions on the development of the resource potential of trade enterprises in modern conditions are also studied.

The principle and basic theories of the resource potential of trade enterprises and the management procedure in the digital economy are presented, tahlili omilho.

Key words: resource potential, trade enterprises, digital economy, economic development, priority areas, strategic management, factor analysis.

В условиях развития цифровой экономики наблюдаются консервативные реформы, которые выявляются в первую очередь этапом формирования и усиления ресурсной базы торговых предприятиях. Помимо этого, особо актуальными вопросами, встречающиеся на пути данных организаций становятся эффективное распределение и применение ресурсного потенциала предприятий и организаций для получения максимальной прибыли.

Исходя из этого, первостепенная задача, стоящая перед торговыми компаниями - это выработка стратегии менеджмента активами (ресурсным потенциалом). Данная стратегия могла бы быть настроена на развитие целенаправленной программы по выпуску продукции, приспособленной к процессу в ситуациях динамично модифицирующейся экономической конъюнктуры. В данном контексте необходимо отметить значимость создания целевых направлений формирования активов (ресурсного потенциала) торговых компаний, в ходе осуществления которого будут увеличиваться. [3. С.168].

Ансофф И. в своих работах указывает, что: «проблема стратегического развития предприятий, разработки направлений его функционирования и развития, а также ресурсного потенциала исследованы в различных работах». Исходя из этого, проблемы формирования целевого вектора развития активов (ресурсного потенциала) организации, особенно торгового предприятия не достаточно изучены и требуют дальнейшего исследования.

На наш взгляд, формирование приоритетных направлений развития ресурсного потенциала торгового предприятия невозможно без проведения всесторонней оценки его интересов и их учета, среди которых важным считается обеспечения его конкурентоспособности.

Кроме того важным считаем, что определённой основой формирования целевых контуров развития ресурсного потенциала становится полная концентрация проводимых действий, разрабатываемые и реализуемые в ходе главных направлений развития торгового предприятия. С другой стороны, влияние руководителя в процессе менеджмента ресурсного потенциала предприятия непосредственно должно быть скоординировано в ходе общей системы менеджмента хозяйствующего субъекта и трактоваться, истекая из главных целей по развитию. Особо значимы курсы целевого развития ресурсного потенциала. Требуется конкретно определить и выявить цель и стратегию торговой организации, по сути. [6.С121].

Несмотря на это, для благополучного процесса созданной стратегии торговой компании необходимо выработать целевой курс формирования ресурсного потенциала, который будет содействовать правильной постановке структуры, и получить нужный результат решений установленных задач ранее.

Обоснование и выявление этих направлений остается первостепенно значимым явлением, так как существующие на сегодня у многих торговых организаций активы (ресурсы), не удовлетворяют потребности действующей экономической обстановки к структуре и степени имеющихся ресурсного потенциала, что по сути ставит вопрос о нужной конфигурации сфер влияния, которые являются первостепенными.

Приоритетный курс развития ресурсного потенциала торгового предприятия является не стандартизированной составляющей, так как требуется найти такие приемлемые варианты для всех хозяйствующих субъектов, где в первую очередь будут приниматься во внимание их

существующие стратегические интересы и ценности. Необходимо отметить, что интересы, которые выявляются в процессе деятельности хозяйствующего субъекта на определенной стадии развития, в конечном итоге и определяют главные приоритеты компании или организации. [1].

В процессе выявления приоритетного курса для развития предприятия необходимо принимать во внимание ряд факторов, которые влияют на финансовую составляющую торгового предприятия.

Приоритетный курс развития ресурсного потенциала можно считать целесообразным, если в нем учитывается ряд взаимосвязанных элементов, таких как социальные нужды, внутренняя среда торговой организации и реальная обстановка в торговой сфере.

Для формирования приоритетных направлений следует уточнить основные критерии. Поэтому основным критерием выбора приоритетных направлений развития ресурсного потенциала торгового предприятия, считается адаптация ресурсных и потенциальных возможностей предприятия к конкретной рыночной ситуации.

С другой стороны, важным считаем рассмотрение приоритетных направлений развития ресурсного потенциала хозяйствующего субъекта, как одного из главных направлений развития, которое может по-настоящему укрепить и поднять уровень конкурентоспособности организации, закладывая его стабильность и финансовую независимость.

Непосредственно, главным направлением, можно считать базовым элементом роста эффективного применения ресурсного потенциала торгового хозяйствующего субъекта, способствующих росту финансовых вливаний, конкурентоспособности и т.д.

В этих условиях в качестве одной из основных задач их формирования считаем понятие основных направлений для создания и внедрения стратегии развития торгового хозяйствующего субъекта, а также его инновационной, научной и технической составляющей. Также хотелось бы обратить внимание на приоритеты по целевым направлениям ресурсного потенциала развития, таких как инновационные, научные, экономические, производственные и т.д. Все эти составляющие должны в полной мере восполнить реальные нужды многих функциональных направлений организации. С учетом всех особенностей сложным остается вопрос в определении единства целей и нужд сторонних подразделений торгового предприятия и его хозяйственной деятельности, вследствие чего необходимо брать во внимание взаимосвязанную повестку по решению вопросов некоторых хозяйствующих секторов организации. [5.С.113].

В противовес этому, определение основного курса развития ресурсного потенциала торгового предприятия исходит от тактических целей, стратегии развития деятельности торговой организации. Их материализация определяется существующим положением ресурсного потенциала торговой организации и способностями их наращивания и формирования.

В этих условиях, принимая во внимание экономические реалии сегодняшнего дня, надо отметить интеллектуально-инновационные направления. В целом, их осуществление дает направленность инновационного характера ресурсного потенциала организации, стратегической гибкости и большой рост конкурентной активности торговой организации.

Таким образом, мы рекомендуем следующие приоритетные направления для формирования ресурсного потенциала торгового предприятия по следующим направлениям:

1) оценка существующей ситуации на рынке, основных технологических направлений развития, меняющаяся динамика действующих и вновь созданных рынков сбыта;

2) оценка контроля основных направлений развития научно-технологического и инновационного потенциала;

3) анализ более допустимых движений инновационно-технического развития и прогноза по причине структурных колебаний экономики в целом и многих факторов, которые воздействуют на процесс развития целиком;

4) выявление главных показателей хозяйственной активности организации, новых перспективных товаров и услуг, обретенных в процессе осуществления действий

приоритетного курса развития ресурсного потенциала, а также анализ существующего и требуемых параметров ресурсного потенциала;

5) подготовка действий по практическому осуществлению приоритетных направлений, в том числе процессы инновационного характера, а также инвестиционной, научно-технологической политики хозяйствующего субъекта. [5.С.119].

Исходя из вышеперечисленного, реализация рекомендуемых этапов будет содействовать созданию приоритетного курса формирования ресурсного потенциала торговых предприятий.

Также необходимо обратить внимание на учет факторов, воздействующих на формирование основных направлений ресурсного потенциала, то есть для выявления периода жизненного цикла торгового предприятия. Все торговые организации преодолевают разные этапы развития, от начального образования организации, до полной ликвидации или подъема.

По нашему мнению, выявить этапы жизненной активности торгового предприятия в процессе создания и его предстоящего развития ресурсного потенциала дает основание в первую очередь делать прогнозы динамики перспективного развития, аргументировать и создавать надлежащие процессы.

Все это способствует выявлению более точных приоритетов существующего и стратегического функционирования торговой организации и его ресурсного потенциала.

Аргументация и создание нужных процессов, также дает основания результативно влиять на ход развития ресурсного потенциала торгового предприятия. Следует обратить внимание на тенденцию развития жизнедеятельности организации, меняющуюся динамику рынка, спроса и предложения, воздействие окружающей среды, которые подталкивают на модернизацию стратегических задач, а также приоритетный курс развития ресурсного потенциала. [9].

Все это плотно взаимосвязано с учетом теории жизнедеятельности организации, где помимо изменения курса развития организации также рассматриваются оценочно-прогнозные ориентиры развития ресурсного потенциала. Такой ход действий показывает результативность механизма влияния системы менеджмента организации на процессы формирования ресурсного потенциала.

Исходя из этого, принцип теории жизнедеятельности развития ресурсного потенциала предполагает как непрерывный цикл действий, призывающий надлежащего менеджмента. Данная активность санкционирует, по сути, создавать и аргументировать приоритетные ориентиры формирования ресурсного потенциала, приносящие огромные возможности, а также обеспечивает их осуществление в действии, заблаговременно делать прогнозы и выявлять нужные и актуальные изменения параметров другими составляющими, достигая необходимого результата.

Данная модель показывает стратегическое управления ресурсного потенциала торговых предприятий, проявляющая административное влияние на предпринимательские действия, а также его стратегическое формирование с учетом функции подсистем и системы менеджмента, содействующая эффективной реализации его функций.

Основой для выстраивания модели стоит ориентация организации на стратегическое формирование, оказывающее поддержку его конкуренции на рынке сбыта, а эффективно созданный ресурсный потенциал, дает сделать выбор стратегии с учетом курса всестороннего развития организации, консолидированный план развития направленного развитие, разнообразие или уменьшение.

На наш взгляд, предлагаемая модель имеет вспомогательный характер для создания направлений развития организации. Сам процесс создания ресурсного потенциала формирует нужные подспорья для оптимального выполнения стратегии торговой организации, обеспечивающие конкурентоспособные преимущества.

Как показывает практика, за последний период торговые предприятия для оценки общих качественных параметров (характеристик), проявляющих конкретное воздействие на ресурсный потенциал, применяют метод экспертного анализа.

В ходе результата опроса были выбраны оптимально существенные факторы, по средствам которых наблюдалось большое количество объектов ($i=1,n$; $n=7$), где оценку x_{ij}^h сделали m группа экспертов ($j=1,m$; $m=2$) по l результатам ($h=1,l$; $l=3$) методом прямой оценки. [6.С.123].

В форме показателя был определен уровень воздействия на создание ресурсного потенциала. Параметры показателя x_{ij}^h были получены по результатам оценки экспертами на основе опроса по уровню их воздействия и распределение объектов для совместной оценки в условиях торгового предприятия, учитывая сумм S_i их степени x_{ij}^h полученных в процессе анализа каждым j экспертом.

С учетом разных научных подходов исследования стратегических процессов и специфичности торговых предприятий на рисунке 1 нами предлагается модель стратегического управления ресурсного потенциала.

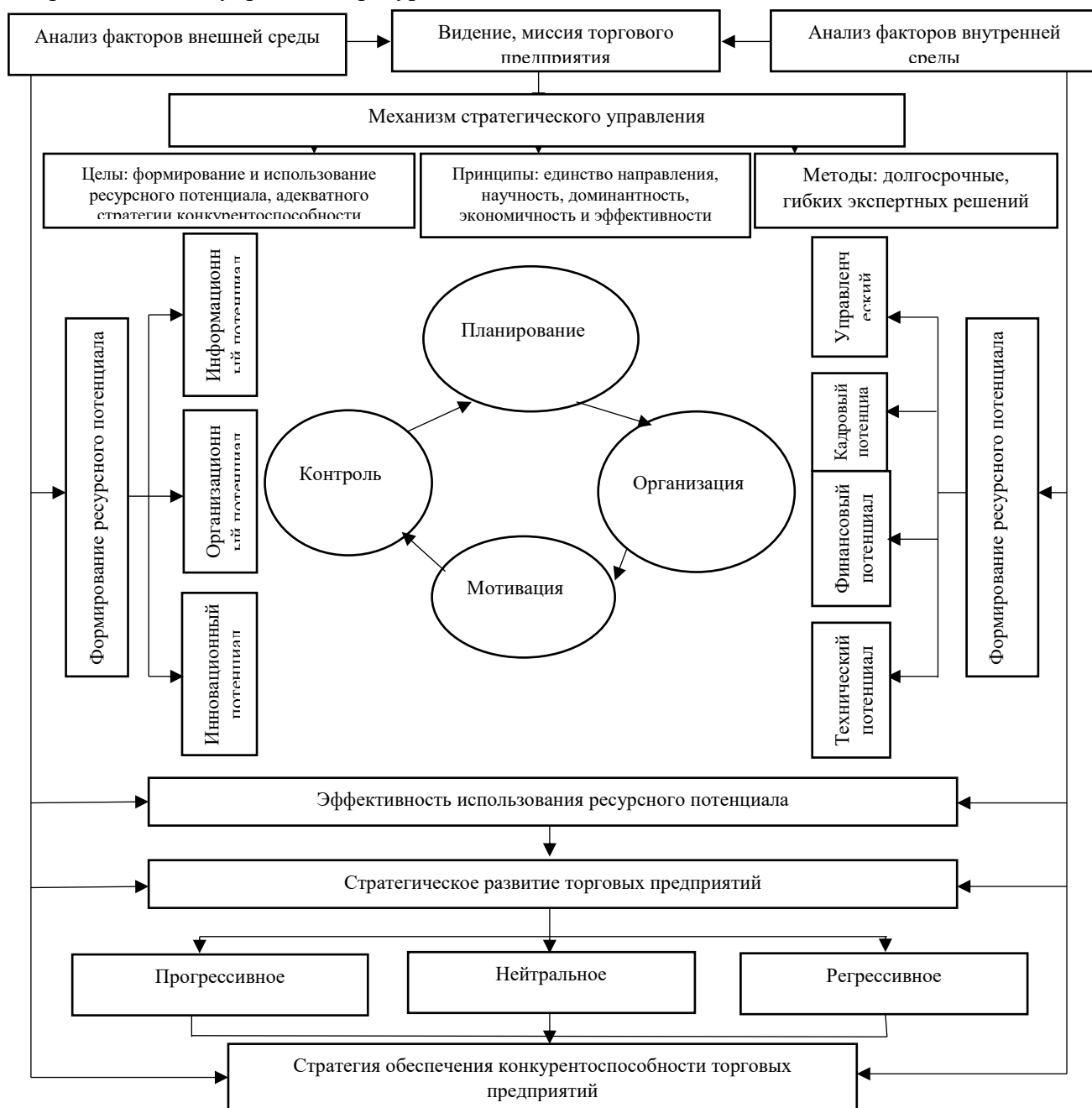

Рисунок 1 - Модель стратегического управления ресурсного потенциала торговых предприятий

Используя показатели распределения, осуществляется суммирование уровня воздействия факторов на развитие ресурсного потенциала, а оценка очередности снижения значимости факторов производится со стороны экспертов. Результаты оценки влияния качественных параметров на ресурсный потенциал торгового предприятия ООО «СМ Арзанда» приведены в таблице 1.

Таблица 1

Влияние качественных параметров на ресурсный потенциал торгового предприятия ООО «СМ Арзанда»

№ п/п	Факторы	Эксперты			Место в опросе
		Значительное	Среднее	Незначительное	
1	Оплата труда работников	61,0; 45,5	27,7; 32,3	12,5;19,0	3;4
2	Применяемые технологии товародвижения	25,5; 19,0	38,0; 44,7	32,3;32,3	7;7
3	Структура численности работников	32,3;46,8	52,3; 19,5	12,5;39,5	6;5
4	Механизация и автоматизация торговых процессов	78,0; 64,9	19,6; 23,7	- ;7,6	1;2
5	Соотношение заемных/собственных средств торгового предприятия	23,3; 52,3	25,7; 25,7	- ;19	5;3
6	Профессионально-квалификационный уровень торгового предприятия	52,3; 72,3	39,0; 27,6	7,8; -	4;1
7	Структура ассортимента товаров торгового предприятия	39,6; 32,7	27,6; 25,7	32,4; 39,5	5;6

Источник: расчеты авторов

Используя показатели таблицы 1 делаем распределение, а результаты указываем в таблице 2

Таблица 2

Ранжирование параметров по степени влияния на деятельности торгового предприятия ООО «СМ Арзанда»

Объект	1	2	3	4	5	6	7
Сумма S_i	7	14	11	3	8	5	11

Величина коэффициента конкордации рассчитывается по формуле:

$$W = \frac{12 \sum_{i=1}^n d_i^2}{m^2 n(n^2 - 1) - m \sum_{j=1}^m T_j} = 0,7700, \text{ характеризует уровень совпадения мнения экспертов, так}$$

как $\chi^2 = 5,390 < \chi^2_{табл} = 13,360$.

Подводя итоги выявленных результатов распределения по уровню воздействия параметров дают основания выделить некоторые из них по уровню воздействия на ресурсный потенциал торговой предприятия ООО «СМ Арзанда»:

1. Механизация и автоматизация торговых подходов;
2. Степень профессиональной подготовленности работников торговых предприятий;
3. Заработная плата работников торговых предприятий;
4. Паритет собственных или заемных средств;
5. Количество работников торговых предприятий;
6. Рационализация товарной номенклатуры торговых предприятий;

7. Развитие логистической инфраструктуры.

8. Совершенствование товароснабжения торговых предприятий.

На наш взгляд, аналогичный опрос можно проводить и по другим торговым предприятиям города Душанбе.

Мы считаем, что создание условий для ускоренного развития ресурсного потенциала необходимо проводить с учетом существующего процесса деятельности торгового предприятия, стратегических направлений, рыночной конъюнктуры. Все это выявляет правильность определения приоритетных направлений в конкретные сроки деятельности, так как их развитие исходит от стадии работоспособности, на которой находится торговое предприятие.

В качестве базовых параметров эффективности реализации приоритетных направлений развития ресурсного потенциала в торговых предприятиях в Республике Таджикистан можно считать следующее:

- Приложение максимум усилий к росту результативности его деятельности;
- Повышение эффективности формирования и использования ресурсного потенциала торгового предприятия;
- Рост конкурентоспособности торгового предприятия;
- Обеспечение стабильной работоспособности предприятий и ее финансовую независимость.

Также важно отметить, что число базовых перспективных направлений, его видов и механизмов социального и экономического роста кадрового потенциала считаем:

- организация деятельности по повышению уровня привлекательности основных должностей сотрудников в сфере торговли;
- неправительственные денежные вливания частных и корпоративных торговых предприятий, с целью разработки и реализации новых подходов с использованием современного оборудования в торговой сфере;
- модернизация системы высшего профессионального образования, касающаяся сферы торговли;
- создание центров по отбору перспективных сотрудников для дальнейшего обучения в сфере услуг;
- создание сетей бизнес-инкубаторов, технопарков, аутсорсинговых организаций, объектов социальной инфраструктуры для повышения уровня торговой отрасли. [5.С.124].

Кроме того, необходимо обратить внимание воздействия некоторых параметров на действующие элементы ресурсного потенциала торгового предприятия, улучшенный результат которого обеспечит плюсовой эффект от продажи товаров.

Анализ такого воздействия выявляется элементами, степень которых должным образом, увеличится в процессе внедрения приоритетного направления в целом. Следует отметить, что остаточный взаимопревращающий эффект определяется по средствам расчётной единицы рынков всей продукции, образование которых осуществляется наравне с приоритетами организации и параллельно через оценку конкурентных преимуществ организации, образованных, достигших положительных результатов, с учетом элементов ресурсного потенциала.

Осуществление приоритетов организации формирования ресурсного потенциала дает возможность делать скоординированные административные решения, касательно его применения и увеличения в ситуации сложных ресурсных ограничений. Исходя из этого, создание конкретных приоритетов развития ресурсного потенциала торгового предприятия невыполнима по одному принципу, так как определенная организация идентична по своей специфике. С учетом всех особенностей при создании таких направлений разумно было бы проведение анализа как внешней, так и внутренней среды организации. [8.С.206].

В целом, оценка потенциалов и проблем дает основания выявить множество подходов развития и надлежащий уровень развития ресурсного потенциала.

Несмотря на разность подходов, необходимо отметить, что почти на каждом этапе жизнедеятельности торгового предприятия ключевыми из приоритетов ресурсного потенциала являются инновации. Итогом осуществления инновационных приоритетов формирования ресурсного потенциала является создание и применение качественных услуг в сфере торговли, которые могли бы быть конкурентоспособными на внутреннем и внешнем рынках. Для этого необходимо формировать целенаправленные научные исследования и разработки, процессы по повышению уровня инновационных подходов в сфере торговли.

Таким образом, реализация выделенных направлений позволяет повысить эффективность торгового обслуживания в современных условиях развития цифровой и инновационной экономики, а также способствовать повышению уровня жизни населения страны.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алимов К.К., Формирование ресурсного потенциала торговых предприятий: развития и эффективность. Материалы VI международной научно практической конференции «Таджикистан и современный мир: актуальные проблемы развития инновационной экономики» г. Душанбе, 20-21 июня 2018.стр 172-175.
2. Алимов К.К., Ресурсный потенциал торговых предприятий и его роль в развитие экономики Вестник ТГУК, (научный журнал) №4 (25). Душанбе-2018. С. 81-85.
3. Алимов К.К., Экономико-математическое моделирование ресурсного потенциала в торговых предприятиях. Вестник ТГУК, (научный журнал) №1 (30). Душанбе-2020. С. 168-174.
4. Раджабов Р.К., Толибов К.К., Алимов К.К. Формирование устойчивого развития ресурсного потенциала торговых предприятий в современных условиях. Вестник ТГУК, (научный журнал) №1 (30). Душанбе-2020. С. 11-18.
- 5.Алимов К.К., Ресурсный потенциал торговых предприятий и эффективность его использования. Монография. Отпечатано в типографии “Душанбе принт” Душанбе-2022. 155 стр.
6. Алимов К.К., Ресурсный потенциал торговых предприятий и эффективность его использования : дисс. ... канд. экон. наук : 08.00.05 / Алимов Комилджон Касирович, - Душанбе, 2021 г. – 192 с.
7. Витковский А.Ф. Проблемы формирования ресурсного потенциала предприятия/ А.Ф. Витковский // Символ науки. -2016. - № 9-1. - С.77-80.
- 8.. Донец Л.И. Методы оценки ресурсного потенциала предприятия/ Л.И. Донец // Стратегия предприятия в контексте повышения его конкурентоспособности. - 2017. - № 6. - С.205-209.
9. Мозголина Л. В., Развитие ресурсного потенциала предприятий сферы услуг, дисс. канд. экон. наук: 08.00.05/ Мозголина Л.В., Санкт-Петербург.,2005. -151с.
10. Бузько И.Р., Дмитренко И.Е., Сущенко Е.А. Стратегический потенциал и формирование приоритетов в развитии предприятий: Монография. - Алчевск: Изд-во ДГМИ, 2002. - 216 с.

А. А. АХМЕДОВ

ТАҲЛИЛ ВА БАҶОДИҶИИ САМАРАНОКИИ БИЗНЕС-РАВАНДҶОИ КОРХОНАҶОИ САВДО

Дар мақола зарурияти омӯзиши самаранокии бизнес-равандҳо ар корхонаи савдои чакана а роҳ монда шудааст. Ҳангоми таҳлили бизнес-равандҳо механизмҳои иқтисодӣ зери омӯзиши қарор гирифтаанд. Дар раванди таҳлил камбудиҳои бизнес-равандҳои гуногун ошкор карда шуда, фикру ақидаҳои муаллиф оиди беҳбуди бинес-равандҳо дар корхонаҳои савдои чакана пешниҳод карда шуданд. Омилҳои мавҷуда ва пешбинишудаи муҳити беруна, давраи ҳаёти корхона, ҳадафҳо ва вазифаҳои стратегии он ба назар гирифта шудаанд.

Калимаҳои калидӣ: омилҳо, раванд, раванди корӣ, бизнес-равандҳо, таҳлил, баҳодихӣ,воридшавӣ, хориҷшавӣ,назарияи бизнес-раванд, механизмҳо, марҳилаҳо, ҳосилнокии

бизнес-равандҳо, моделсозии бизнес-равандҳо, интиқоли мол, таъминкунанда, хароҷот, сифат, сармоягузорӣ, марҳилаҳо, самаранокӣ, соҳибкорӣ, рақобатавонӣ, минтақаҳо, корхонаҳои савдои чакана.

Дар баробари инкишоф ёфтани бозори истеъмолии Ҷумҳурии Тоҷикистон савдои чакана звенои муҳими иҷрои вазифаҳои иқтисодию иҷтимоӣ мегардад, ки ҳар сол суръати торафт интенсивии тараққиётро нишон медиҳад. Ин бахш бо афзоиши талаботи харидорон ба номгӯи мол, сифати хизматрасонӣ ва хидматҳои иловагӣ тавсиф мешавад. Аз ин рӯ, корхонае, ки дар бозори истеъмолий зинда мемонад, ҳамоноест, ки метавонад ҳатто дар шароити зудтағйирёбандаи бозор самаранок фаъолият кунад. Тағйирот дар технологияҳо, бозорҳо ва ниёзҳои муштарӣён дар шароити муносири иқтисодӣ як амри маъмулӣ гаштааст ва корхонаҳои савдо бо мақсади нигоҳ доштани рақобатпазирии худ маҷбур мешаванд, ки технологияҳои бештар мувофиқи идоракуниро истифода баранд. Ин аз он сабаб аст, ки усулҳои анъанавии пешбурди тиҷорат барои корхонаҳои савдои чакана аз сабаби омилҳои зерин бесамар мегарданд: сустшавии афзоиши талаботи истеъмолий, афзоиши рақобат, сустшавии афзоиши даромади соф, афзоиши арзиши хизматрасонии ӯҳдадорҳои қарзӣ [1]. Дар робита ба ин, бисёр бозингарони бозор ба ҷустуҷӯи роҳҳои баланд бардоштани самаранокӣ тиҷорати худ шурӯъ карданд. Яке аз ин воситаҳо идоракунии бизнес-равандҳо мебошад, ки дар якҷоягӣ бо оптимизатсияи хароҷот ва ҷорӣ намудани технологияҳои муносири иттилоотӣ, метавонад корхонаро ба сатҳи нав бардорад.

Назарияи бизнес-раванд ба менечмент ҳамчун парадигмаи нави идоракунии ташкилӣ камтар аз бист сол пеш пайдо шуда буд. Ин ба зухуроти бӯҳрони идоракунии дар ташкилотҳои функционалӣ, аз як тараф ва ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионии идоракунии, аз қабيلي идоракунии умумии сифат (ИУС), системаи тавозунии нишондиҳандаҳо (СТН) ва аз тарафи дигар системаи шаш сигма вобаста аст. Муносибати раванд асосест, ки дар он имкон пайдо кард, ки мушкилот дар фаъолияти корхона муайян карда, усулҳои пешрафтаи идоракунии ҷорӣ карда шаванд. Дар ҳар сурат, равиши равандро метавон ҳамчун идоракунии системаи равандҳои ба ҳам алоқаманде муаррифӣ кард, ки дар дохили корхона ҳамкорӣ мекунад ва ҳама намудҳои фаъолиятро, ки корхона анҷом медиҳад, дар бар мегирад.

Фарқи асосии байни бизнес-раванд аз дигарҳо (масалан, функционалӣ) ин тамаркуз ба натиҷа ва роҳи оптималии ноил шудан ба он мебошад. Ҷудо кардани як қисми бизнес-раванд ба объекти алоҳида имкон медиҳад, ки ин объект идора карда шавад: тарҳрезӣ, танзим, оптимизатсия, банақшагирӣ ва мониторинги нишондиҳандаҳои самаранокӣ ва самаранокӣи раванд. Ба ибораи дигар, бо идоракунии тамоми бизнес-равандҳо, мо фаъолияти тамоми корхонаро ҳамчун системаи бизнес-равандҳо идора мекунем. Ҳамин тариқ, асоси бизнес-раванди идоракунии ташкилот ташаккули модели бизнеси корхона мебошад, ки аз равандҳои гуногуни бизнес ва идоракунии ин равандҳо иборат аст.

Бизнес-модели корхонаро метавон ҳамчун модели муайян кард, ки меъморӣ дохилии онро тавсиф мекунад (аз ҷумла миссия ва стратегияҳои корпоративӣ, ҳадафҳо ва вазифаҳои стратегӣ, бизнес-равандҳо, сохтори ташкилӣ, системаи идоракунии ҳуҷҷатҳо, технологияи иттилоотӣ), ки барои ноил шудан ба ҳадафҳои корпоративӣ, табдил додани воридшавӣ (ашёи хом, иттилоот) ба хориҷшавӣ (молҳо, корҳо, хизматрасониҳо, иттилоот) [2]. Ҳангоми баррасии равишҳо барои муайян кардани истилоҳи «бизнес-равандҳо» бояд якчанд нуктаи назарро, ки ҳамдигарро пурра мекунанд, қайд кардан лозим аст ва дар ҷадвали 1 оварда шудаанд.

Нуктаҳои мавҷуда ба ҳамдигар муҳолиф нестанд ва якдигарро пурра мекунанд. Бо дарназардошти тафсири истилоҳи «бизнес-раванд», ки дар ҷадвал оварда шудаанд, таърифи мукамалтарин аз ҷониби Ҳаммер М., Чампи Д. мураттаб шудааст: «бизнес-раванд» маҷмӯи намудҳои гуногуни фаъолиятест, ки дар доираи онҳо «дар воридшавӣ» истифода мешавад. ё бештар намудҳои захираҳо ва дар натиҷаи ин фаъолият «хориҷшавӣ» маҳсулоте мебошад, ки барои истеъмолкунанда арзишманд аст» [3].

Сарфи назар аз таъриф, ҳадафи ҳар як бизнес-раванд пешниҳод кардан ба мизоч (истеъмолкунандаи дохилӣ ё берунӣ натиҷаҳои бизнес-раванд) маҳсулот ё хидмат, яъне

маҳсулоте мебошад, ки аз ҷиҳати арзиш, мундариҷа, хизматрасонӣ ва сифат устуворӣ ўро қонеъ мекунад.

Ҷадвали 1.

Шарҳи истилоҳи «раванди тиҷорат»

Муаллиф	Таъриф
Википедия	Маҷмӯи фаъолиятҳо ё вазифаҳои ба ҳам алоқаманд, ки ба эҷоди маҳсулот ё хидмат барои истеъмолкунандагон нигаронида шудаанд
Е.В. Виноградова	Маҷмӯи амалиётҳои (фаъолиятҳои) дохилӣ, ки бо мурури замон такрор мешаванд, захираҳои муайяно истеъмол мекунанд ва аз як ё якчанд воридот оғоз мешаванд ва дар натиҷа бо эҷоди маҳсулоте, ки муштарӣ лозим аст.
Д.В. Пинаев	Пайдарҳамии амалҳои, ки барои ба даст овардани натиҷаи додасиҷуда барои ташкилот арзишманданд
Н.В. Новоселова	Маҷмӯи устувор, мақсадноки фаъолиятҳои ба ҳам алоқаманд (пайванди қор), ки бо истифода аз технологияи муайян воридотро (захираҳоро) ба натиҷаҳо (маҳсулот) табдил медиҳанд, ки барои муштарӣ арзишманданд.
В.В. Репин	Якчанд қорҳо ё расмиёти алоқаманде, ки якҷоя ҳадафи мушаххаси фаъолияти қории қорхонаро дар сохтори мавҷудаи ташкилӣ амалӣ мекунанд

Мисли қараёнҳои қор, бизнес-равандҳо сарҳади ҳудро доранд, яъне ибтидо ва интиҳо. Барои ҳар як раванди додасиҷуда, ин сарҳадҳо тавассути вурудоти ибтидоӣ, ки аз он оғоз мешаванд, муқаррар карда мешаванд. Ин воридотро таъминкунандагони асосии раванд мекушоанд. Раванд бо натиҷае ба итмом мерасад, ки натиҷаро ҳамчун ибтидоӣ медиҳад.

Дар равиши ба низом даровардасиҷуда, ки Н.В. Новоселов, низ ба он риоя мекунад, тамоми бизнес-раванди қорхонаи савдо ба се ғурӯҳ тақсим мешаванд:

- 1) назорати бизнес-равандҳо, ки фаъолияти системаро идора мекунанд. Намунаи раванди идорақунӣ идорақунии қорпоративӣ ва идорақунии стратегӣ мебошад;
- 2) бизнес-равандҳои амалиётӣ, ки тиҷорати асосии қорхонаро ташкил медиҳанд ва қараёни асосии даромадро ба вуҷуд меоранд. Намунаҳои бизнес-равандҳои амалиётӣ харид, истеҳсол, маркетинг ва фурӯш мебошанд;
- 3) дастгирии бизнес-равандҳои, ки ба тиҷорати асосӣ хидмат мекунанд. Масалан, баҳисобгирии муҳосибӣ, интиҳоби кадрҳо, таъминоти техникӣ [4].

Ҳамаи се ғуруҳи равандҳо бо ҳам алоқаманд буда, алоҳида аз ҳамдигар самарани баланд дода наметавонанд.

Дар равиши анъанавӣ, ки аз ҷониби бисёре аз муаллифон пайравӣ мекунанд, аз қабиле Е.В. Виноградова, В.В. Репин ва дигарон аз ҷумлаи қори асосӣ мебошанд: равандҳои қорхонаи савдо, равандҳои асосии амалиётҳои қорхонаи савдо номбар шудаанд, масалан, фурӯши мол, интиқол ва ғайра ва ғурӯҳҳои ғуноғун нисбат ба равиши системавӣ муайян карда мешаванд. Аз рӯи вазифаҳо равандҳои тиҷорати қорхонаи савдо ба инҳо тақсим мешаванд:

- а) тиҷоратӣ (рекламаи молҳо ва хизматрасониҳо, интиҳоб ва фармоиши молҳо аз таъминкунандагон, нархғузори, машварат бо мизочон, интиҳоби ассортимент, фурӯши мол);
- б) бизнес равандҳои технологияи ташкилоти савдо, ки равандҳои зеринро дар бар мегиранд [1]:
 - интиқоли молҳо аз таъминкунандагон;
 - қабул, ниғаҳдори мол;
 - аз анбор ба майдончаи савдо қашондани мол;
 - ба навъҳо ҷудо кардани мол ва ба фурӯш тайёр кардан, борпечқунӣ ва ғайра;
 - ташкили фурӯши мол;
 - инвентаризатсия;

- тичорат ва ғ.

Азбаски корхонаи савдо як системаи мураккаб аст, фаъолияти он аз шумораи зиёди равандҳои тичоратӣ иборат аст, ки ҳар яки онҳо пайдарпайии амалҳо ва қарорҳо мебошанд, ки ба ноил шудан ба ҳадафи мушаххас нигаронида шудаанд. Ҳар як корхона маҷмӯи равандҳои тичоратии худро дорад ва он барои ҳама корхонаҳои савдо стандартӣ нест, зеро он ба хусусиятҳои фаъолияти ширкати савдо (саноат, ҳаҷм, ҷойгиршавӣ, хусусияти фурӯш ва ғайра) вобаста аст.

Барои фаъолияти пурсамари корхонаи савдо дар шароити бозор бояд доимо инкишоф ва такмил ёбад. Барои ин муайян кардан ва баҳо додан лозим аст, ки равандҳои тичоратии ширкат то чӣ андоза хуб фаъолият мекунад, равандҳои бизнес дар кадом самт бояд такмил дода шаванд ва ғайра. ғ. Ин усул одатан барои арзёбии нишондиҳандаҳои асосии самаранокии равандҳои тичоратӣ истифода мешавад.

Умуман, ба даст овардани маълумот барои арзёбии равандҳои тичоратии ташкилоти тичоратӣ анҷом додани се марҳилаи асосиро талаб мекунад [5]:

- 1) банақшагирии нишондиҳанда ва таҳияи воситаҳо, тартиб ва меъёрҳои ҷамъовари маълумот;
- 2) ҷамъовари бевоситаи маълумот;
- 3) таҳлили маълумот ва ҳисоботдиҳии натиҷаҳои таҳлил.

Дар ҷадвали 2 нишондиҳандаҳои асосие оварда шудаанд, ки аксар вақт барои арзёбии равандҳои тичоратии муассисаҳои савдо истифода мешаванд.

Аз руи анъана нишондиҳандаҳои муайян карда мешаванд, ки самаранокии равандҳои кори корхонаҳои савдори пурратар инъикос мекунад: ҳосилнокии меҳнат; хароҷот; сифат [1].

Ҷадвали 2.

Нишондиҳандаҳои, ки самаранокии равандҳои тичоратии муассисаҳои савдори тавсиф мекунад

нишондиҳандаҳо	Бизнес-равандӣ "Идоракунии харид"	Бизнес-равандӣ "идоракунии нақлиёт"	Бизнес-равандӣ "идоракунии анбор"	Бизнес-равандӣ "Идоракунии фурӯши маҳсулот"
Ҳосилноки	- шумораи шартномаҳои басташуда; - микдори гуфтушунид ба ҳар як коргар	— вақти бор кардани як паллет ба воситаи нақлиёт, — микдори боре, ки бо як воситаи нақлиёт бурда мешавад; — микдори парвозҳо дар як моҳ	— вақт на фармиравание одного паллета, количество коробок, перемещенное одним грузчиком	— количест- во покупателей, обслуженных за единицу времени
Хароҷот	арзиши молҳои харидашуда; - хароҷоти муомилот	— хароҷоти интиқоли мол	хароҷоти нигоҳдории мол; — хароҷоти инвентаризатсия	вақт барои хидматрасонии як муштарӣ

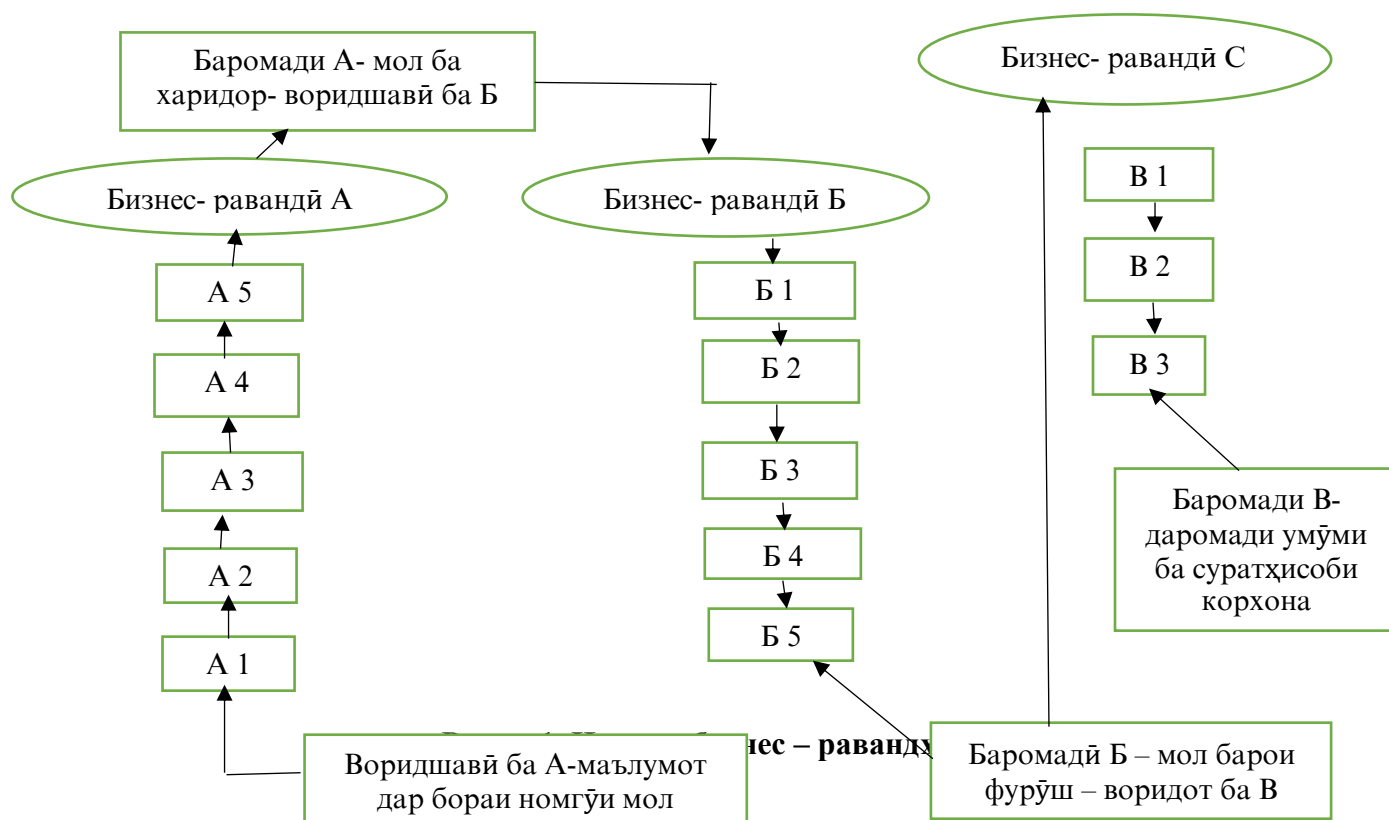
Сифат	- эътимоднокии таъминкунандагон; - шумораи шартномаҳои дуруст басташуда; — дуруст муайян кардани талабот ба маҳсулот	- эътимоднокии таъминот, — шумораи фиристодани хато	- шумораи хатогиҳо ҳангоми васлкунӣ, - ҷойгиркунии оптималии мол; — мавҷуд будани таҷхизоти савдо ва технологӣ	- сатҳи хизматрасонӣ; - қаноатмандии муштарӣ аз сатҳи хизматрасонӣ, - сифати хизматрасонӣ ба мизочон

Аз ҷадвали 2 дида мешавад, ки дар як корхонаи миёнаи тиҷоратӣ ҳадди аққал 4 гурӯҳи васеъшудаи бизнес - равандро ҷудо кардан мумкин аст: харид, интиқол, анбор, фурӯш. Ва барои ҳар як гурӯҳи равандро номбаршуда метавон чунин нишондиҳандаҳои самаранокро, ба монанди ҳосилнокӣ, хароҷот ва сифат ҳисоб ё интиҳоб кард.

Ҳамин тариқ, ҳангоми баррасии гурӯҳбандии нишондодҳо метавон ба хулосае омад, ки тамоми гуногунии нишондиҳандаҳо метавонанд равандро муайянро аз бисёр ҷиҳат тавсиф кунанд. Аммо ҳар як корхона рӯйхати нишондиҳандаҳои дохилро мустақилона муайян мекунад. Дар асоси ин муайян кардани нишондиҳандаҳо душвор аст, ки ба талаботи идоракуни мувофиқи баҳодихии самаранокӣ онҳо ҷавоб медиҳанд.

Омӯзиши объекти тадқиқот ҚДММ «Ҳалал Ризик», ки ба савдои чаканаи маҳсулоти ҳалол – гӯшт, ҳасиб, маснуот, нимфабрикат, маҳсулоти ширӣ, нонпазӣ ва қаннодӣ ба чунин хулоса омадем, ки рақибони асосӣ ҳамин гуна мағозаҳои Ёвар, Илёс, Ваҳдат, Султон ва ғайра мебошанд. Бозори фурӯши маҳсулоти ин мағоза бозори Душанбе буда, муштарӣнаш шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ мебошанд. Мағозаи зиёда аз 250 номгӯи молҳоро пешкаш мекунад. Ба таъминкунандагон истеҳсолкунандагони гуногуни маҳсулоти ҳалол дохил мешаванд.

Низоми бизнес- равандро корхона ба таври схематикӣ дар расми 1 нишон дода шудааст.

Баъдан, шумо бояд ин бизнес - равандҳоро алоҳида таҳлил кунед ва самаранокии онҳоро муайян кунед.

Бизнес – раванди корхона "Хариди мол аз таъминкунандагон барои фурӯш" (раванди бизнес А) як қатор зерравандҳоро дар бар мегирад, ки бояд барои таҳлили минбаъда номбар карда шаванд. Ҷадвали 3 маҷмӯи ҷузъҳои раванди бизнеси А-ро ҷамъбаст мекунад.

Бизнес – раванди А аз ҷиҳати маҷмӯи амалҳои худ хеле мураккаб аст. Маълумоте, ки аз директори корхона дар бораи навъҳои ташаккулфти мол гирифта шудааст, барои бизнес – раванди хариди мол барои фурӯш маълумот мебошад. Бизнес – раванди аз супориши директор ба мутахассиси шӯъбаи таъминот ва нақлиёт барои назорати бозор дар минтақаҳои дода оғоз мешавад.

Ҷадвали 3

Сохтори раванди бизнес А "Хариди молҳо аз таъминкунандагон"

Зерраван	Натиҷаҳо	Иҷрокунанда
1. Таъминкунандагони молро барои мағоза интихоб кунед (мониторинги бозори истеҳсолкунандагони маҳсулоти ҳалол)	Рӯйхати таъминкунандагоне, ки меҳонанд бо ширкат кор кунанд, бо нишон додани самтҳои кор (чӣ дода мешавад)	директор, мутахассиси шӯъбаи таъминот
2. Гузаронидани гуфтушунидҳои пешакӣ оид ба ҳаҷм ва мӯҳлатҳои интиқоли зарурӣ, миқдор ва сифати мол	Созишномаҳои шифохӣ ё хаттӣ бо таъминкунандагон дар шакли пешниҳодҳои тичоратӣ, дархостҳои таъминот ва ғайра.	Мутахассиси шӯъбаи таъминот, дар баъзе мавридҳо — директор
3. Шартномаҳо баста кунед бо таъминкунандагони маҳсулоти ҳалол	Шартномаҳо оид ба таъминоти мол баста шуданд	бухгалтер, директор
4. Раванди хариди молро гузаронед	Интиқоли пардохт ба молрасон барои маҳсулоти мушаххас (рӯйхати маҳсулот)	бухгалтер, мутахассиси шӯъбаи таъминот
5. Ташкили интиқоли мол (нақлиёт)	Мол дар анбори ширкат пайдо мешавад ва моликияти ширкат мебошад.	Мутахассиси дуҷуми шӯъбаи таъминот ва нақлиёт (маълумотчӣ), бухгалтер

Дар мавриди баррасишаванда ҳангоми таҳлили бизнес – раванди А камбудҳои зерин ошкор гардиданд:

— на ҳамаи ваколатҳо ба мутахассисони функционалӣ дода шудаанд (иштироки аз ҳад зиёди директор дар баъзе масъалаҳо);

— набудани маркетингологӣ касбӣ барои гузаронидани тадқиқоти бозор, таъминкунандагони захираҳо ва афзалиятҳои муштариён.

Бизнес – раванди В - омода кардани мол барои фурӯш. Дар вуруди бизнес – раванди В маҳсулотест, ки аз таъминкунандагон харида мешавад. Зерравандҳои асосӣ дар ҷадвали 4 нишон дода шудаанд.

Ҷадвали 4

Сохтори раванди бизнес Б «Тайёр кардани мол ба фурӯш»-и ҚДММ «Ҳалал Ризик».

Зерраван	Натиҷаҳо	Иҷрокунанда
1. Кабули мол дар анбор ва гирифтани он, нархгузорӣ маориф	Муайян кардани миқдори мол ра, хусусиятҳо дар ибтидоӣ хуччатҳо (мол	мудири кафедра анбор, ба навъҳо ҷудо кардан ва

	накладной, квитанцияхо купрукхо ва гайра), муайян кардан	бастабандӣ кардан калбакӣ, бухгалтер
2. Назорати сифати маҳсулоти фурухташаванда		Мутахассиси шӯъбаи назорат ва сифат
3. Гурӯҳбандии молҳо	Хуччатҳо оид ба ҳар як гурӯҳи молҳо алоҳида- алоҳида (ведомостҳои инвентаризасия), маълумот дар бораи нархи ниҳои фурӯш ба истеъмолкунанда	Мутахассиси шӯъбаи анбор, ба навъҳо ҷудокунӣ ва борпечкунӣ, бухгалтер
4. Бастабандии молҳо барои фурӯш ба мизоҷон	Молҳои бастабандишуда барои фурӯш омодаанд	Фурӯшандаҳо
5. Интиқоли мол аз анбор ба майдони фурӯш	Маҳсулот дар майдони фурӯши мағоза пайдо мешавад	Фурӯшандаҳо

Камбудихое, ки хангоми таҳлили бизнес – раванди В муайян карда шудаанд, инҳо мебошанд:

— такрор шудани вазифаҳои мутахассиси назорати сифат ва мутахассис оид ба қабули мол ба анбор;

— нарасидани фурӯшандае, ки молҳоро дар фурӯш намоиш медиҳад. Бизнес – раванди В «Фурӯши мол» низ як ҷузъи бисёрҷониба мебошад.

Дар ҷадвали 5 диаграммаи соддакардашудаи раванди фурӯшро танҳо дар асоси мисоли фурӯш ба шахсони воқеӣ пешниҳод мекунад.

Сохтори раванди бизнес В «Фурӯши мол»

Ҷадвали 5

зerratанд	натича	Иҷрокуна нда
1. Бо муштарӣ вохӯред, ба ӯ маҳсулот пешниҳод кунед, ба ӯ таваҷҷӯҳ кунед	Мизочи содиқ	Фурӯшанда
2. Маслиҳат додан ба муштарӣ оид ба хариди маҳсулоти асосӣ ва маҳсулоти ба он алоқаманд		
3. Фурӯши мол	Пардохт аз муштарӣ	
4. Даромади рузонаро ба коллектив супоред	Хуччатҳои воридотии банкӣ	

Камбудихои бизнес – раванди В инҳоянд:

— табиати худи фурӯш дар каналҳои фурӯш диверсификатсия нашудааст, танҳо фурӯши мустаким вучуд дорад;

— хизматрасонӣ ба мизоҷон пас аз фурӯш нест.

Барои муайян кардани самаранокии бизнес – раванди корхона дар маҷмӯъ, ба андешаи мо, бояд нишондиҳандаҳои баҳодиҳии самаранокӣ истифода шаванд.

Нишондиҳандаҳои баҳодихии бизнес – равандҳо мушаххасанд, ҳамеша мустақилона муайян карда мешаванд ва метавонанд танҳо ҳамчун дастур барои беҳтар кардани фаъолияти бизнес – раванд хидмат кунанд, аммо на ҳамчун ҳукми ниҳой дар бораи фаъолияти корхона. Азбаски дар бораи фаъолияти анбори корхона маълумот мавҷуд нест, арзёбии бизнес – раванди корхона дар заминаи равандҳои А ва В анҷом дода мешавад. Маҳсулноки ҳамчун меъёри арзёбии раванди А (PrA) ҳамчун таносуби шумораи шартномаҳои басташуда ба шумораи шартномаҳои имконпазир ҳисоб карда мешавад.

Ҳамин тариқ, дар соли 2024 таъминкунандагон корхона бештар аз 250 корхонаҳои таъминкунанда барои ҳамкорӣ бо 60-тои онҳо пешниҳодҳо ирсол намуданд. Дар натиҷа бо 32 корхона шартнома баста шуд. $PrA = 32/60 = 0,53$, ё 53% (ҳадди ақал 20% маҳдудияти муқаррарӣ ҳисобида мешавад).

Меъёри хароҷотро барои тамоми корхона ҳисоб кардан мумкин нест, зеро маълумоти зарурӣ мавҷуд нест, бинобар ин коэффисиенти хароҷоти харид (Iz) барои гурӯҳи маҳсулот ҳамчун таносуби хароҷоти воқеӣ ба хароҷоти пешбинишуда чен карда мешавад. Масалан, пешбинӣ шуда буд, ки як партияи ҳасибҳои «Ғайриоддӣ» бо нархи 220 сомонӣ дар як килограмм харида шавад. Дар натиҷаи ба даст овардани созиш бо таъминкунандагон имкон пайдо шуд, ки нарх ба яклухт арзон карда шавад ва хариди он бо нархи 195 сом/кг. Аз ин рӯ, $Az = 195/220 = 0,886$, ё 88,6%. Сатҳи муқаррарӣ дар ин ҷо 100% ва поёнтар хоҳад буд.

Чунин баҳодихӣ метавонад барои ҳамаи гурӯҳҳои молҳо гузаронида шавад ва дар ниҳоят дар як нишондиҳанда ҷамъбаст карда шавад.

Арзёбии самаранокии равандҳои бизнеси А ва В

Ҷадвали 6

Нишондиҳандаҳо	Бизнес-раванди А			Бизнес-раванди В		
	Меъёр	Норма -тив, %	Меъёр, %	Меъёр	Норматив, %	Меъёр, %
Ҳосилнокӣ	Шумораи шартномаҳои басташуда	20	53	Шумораи муштариёне, ки дар як воҳиди вақт (соат) хизмат мерасонанд	10	10
Хароҷот	Таносуби хароҷоти харид	100 ва камтар	86	Вақт барои хидмат ба як муштарӣ сарф шудааст	5	5
Сифат	Маҳсулоти радшуда	На зиёдтар аз 25	5	Сатҳи хидматрасонӣ	Баланд	Баланд

Меъёри сифати бизнес-раванд аз рӯи шумораи молҳои ба таъминкунандагон баргардонидашуда, яъне дар асл, фоизи маҳсулоти бо ягон сабаб радшуда муайян карда мешавад. Дар корхона ҳамагӣ 5 фоизи тамоми маҳсулоти воридотӣ рад карда шудааст, ки ин мувофиқи норма аст ва мувофиқи сиёсати корхонаи мазкур (ставкаи радкунӣ набояд аз 25% зиёд бошад). Дар акси ҳол, агар сатҳи радкунӣ аз 25% зиёд бошад, ин бесамар будани молрасонро нишон медиҳад.

Маълумоти ҷадвали 6 нишон медиҳад, ки нишондиҳандаҳо барои баҳодихии бизнес – раванди В ҳисоб кардан душвор нест ва баъзеи онҳо умуман сифатӣ мебошанд.

Дар асоси маълумоте, ки барои арзёбии равандҳои тичорат истифода шудааст, чунин бармеояд, ки самаранокии равандҳо дар сатҳи хуб аст. Аммо барои арзёбии самаранокии

бизнес – раванди корхона дар маҷмӯъ, мо меёри даромаднокии фурӯшро истифода мебарем, ки ҳамчун таносуби фоидаи соф ба даромади фурӯш муайян карда мешавад. Ҳамин тариқ, даромаднокии фурӯш дар динамикаи солҳои 2022 то 2024 коҳиш ёфта, дар охири давраи таҳлилшуда ба меёри муқаррари даромаднокии 15% мувофиқат намекунад. Сабаби ин зиёд шудани хароҷоти истеҳсолот (нарихи фурӯши маҳсулотсупорандагон зиёд шуд), бинобар ин фоидаи софи корхона кам шуда, ҳуди афзоиши даромад дар солҳои охир мушоҳида карда нашудааст. Ҳамин тариқ, бизнес – равандиҳо метавонанд тақмил дода шаванд ва самаранокии онҳо афзоиш ёбад, зеро сатҳи даромаднокӣ дар ҳолати муқаррарӣ метавонад баландтар бошад.

Муаллиф барои баланд бардоштани самаранокии бизнес – равандҳои объекти таҳлилшуда чораҳои зеринро тавсия додааст:

- 1) равандҳои бизнесро бо кормандони асосӣ муҳокима кунед;
- 2) ба кормандон тавсифи аниқӣ равандҳои бизнесро таъмин намояд;
- 3) шуъбаи назорати сифати маҳсулотро барҳам дода, вазифаи мутахассиси ин шуъбаро ба мудири шуъбаи анборҳо вогузор мекунад;
- 4) ташаққул додани номгӯи маҳсулотро на ба директор, балки ба гурӯҳи мутахассисон — фурӯшандагон супорад;
- 5) дар вебсайтҳо, масалан, foodriteil .ru ё tiu .ru сабти ном кунед ва аз онҳо харид кунед;
- 6) вазифаи мерчендайзерро пешниҳод мекунад;
- 7) сохтани канали нави фурӯш дар шакли мағозаи онлайн; раванди тичоратиро барои ташкили интиқоли маҳсулот ба хона таъмин кунед.

Усулҳои пешниҳодшуда барои арзёбии равандҳои тичорат ва фаъолиятҳои самаранокии тичоратро содда ва баланд мебардоранд ва инчунин метавонанд барои таҳлил ва ташкили равандҳои тичоратии як корхонаи дорои профили шабех истифода шаванд.

Адабиёт

1. Виноградова Е.В. Особенности бизнес-процессов управления торговыми предприятиями // Вестник Донецкого государственного университета экономики и торговли им. М. Туган-Барановского. 2012. № 4.
2. Корсакова М.В. Управление бизнес-процессами: доступно о сложном // Бизнес-журнал. 2011. № 10 (67).
3. Хаммер М., Чампи Д. Реинжиниринг корпораций: манифест революции в бизнесе. СПб.: С.-Петербург. ун-т, 1999.
4. Новоселова Н.В. Стандартизация бизнес-процессов в рознице // Журнал «Управление магазином». 2009. № 9.
5. Дашков Л.П., Памбухчианц В.К. Коммерция и технология торговли. 2-е изд. М.: Информационно-внедренческий центр «Маркетинг», 2010.

ГУЗАРИШ БА ИҚТИСОДИ САБЗ БАРОИ ТАЪМИНИ РУШДИ УСТУВОР ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Қодиров Абдухотиф Вудудович, муаллими калони кафедраи иқтисодиёт ва ташкили соҳибкории Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. ДДТТ, 734051, ш. Душанбе, кучаи. Деҳотӣ ½, тел(+992) 934-08-08-90, E-mail Abduhotif@mail.ru

Аннотатсия: Дар мақола мафҳум, принципҳо ва инчунин имкониятҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон оиди гузариш ба иқтисоди сабз, ки барои беҳтар шудани вазъи иқтисодӣ-иҷтимоии кишвар равона шудааст инъикос менамояд.

Вожаҳои калидӣ: иқтисоди сабз, энергияи сабз, ҷойҳои кории сабз, рушди устувор, сармояи табиӣ, инноватсия, рушди саноат.

Ташаққули «иқтисоди сабз», суръат бахшидани раванди рақамикунонии иқтисодиёт, инкишофи нуруи инсонӣ, баланд бардоштани рақобатнокии маҳсулоти ватанӣ, тақвияти имкониятҳои содиротии мамлакат ва беҳтар гардонидани сифати хизматрасониҳои иҷтимоиро аз ҷумлаи масъалаҳои афзалиятноки ҳукумати мамлакат мебошад.[1]

Соли 2008 аз ҷониби Созмони Милали Мутаҳид Ташаббуси “Иқтисоди сабз” эълон карда шуд, ки мақсади он дар расонидани кумак ба кишварҳои гуногун барои дигар кардани самти сиёсати онҳо бо истифодаи технологияҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза, манбаъҳои таҷдидшавандаи энергия, хизматрасонӣ дар соҳаи таъминоти об ва нақлиёти аз ҷиҳати экологӣ тоза, зарурати идоракунии партовҳо, бунёди биноҳои сабз, кишоварзии босубот ва ғайра равона шудааст.

Раванди пешрафти иқтисоди “сабз” идомаи мантикии рушди устувор буда, дар фарқият аз охири ҷамбастигии унсурҳои рушди иқтисодӣ устувории экологиро инъикос мекунад. Ташаббуси иқтисоди “сабз” ба се принсипи асосӣ тақия мекунад: истифодаи механизмҳои бозоргонӣ барои ба даст овардани рушди устувор, нигоҳдории сармояи табиӣ дар сатҳи милливу байналмилалӣ ва таъмини шугли аҳоли аз ҳисоби ташкил кардани ҷойҳои кории сабз.

[2]

Амалисозии принципҳои иқтисоди сабз дар давраи дарозмуҳлат тавассути се ҷараёни асосӣ роҳандозӣ мегардад:

- истифодаи самаранок ва сарфаҷӯёнаи сармояи табиӣ;
- истифодаи технологияҳои муосир ва инноватсионӣ;
- истеҳсол ва содироти маҳсулоти ба стандартҳои муосири ҷаҳонӣ.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 98 Ҷоизи неруи барқ аз манбаъҳои барқароршавандаи энергия, яъне асосан бо истифода аз неруи об истеҳсол гардида, яке аз кишварҳои пешбарандаи принципҳои иқтисоди сабз дар энергетика эътироф гардида ва аз рӯйи истеҳсоли энергияи сабз шашуми кишвари пешсафи сайёра мебошад. [С. 101]

Дар самти ба роҳ мондани манбаъҳои алтернативии барқароршавандаи энергия корҳо дар кишвар оғоз гардида, дар соли 2021 дар нерӯгоҳҳои барқи офтобии ҚСҚ “Помир Энерҷӣ” 0,6 млн кВт соат истеҳсол карда шудааст.

Айни замон иқтисодии энергетикаи кишвар зиёда 6000 мВт соат барқро ташкил медиҳад. Дар ҳафт соли оянда иқтисодии энергетикаи кишвар ба 10000 мВт расонида мешавад.

Баҳри расидан ба Ҳадафҳои Рушди Устувор Стратегияи рушди саноат то давраҳои то соли 2030 ва барномаи саноатикунории босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025 қабул шудааст.

Дар доираи амалисозии ҳадафи саноатикунонии босуръати кишвар пешбинӣ мегардад, ки то соли 2030 ҳиссаи саноат дар маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ба сатҳи 30 Ҷоиз расонида мешавад ва дар баробари ноил гардидан ба ин нишондиҳанда амалишавии иқтисоди сабз дар соҳаи саноат муҳим арзёбӣ мешавад.

Раванди пешрафти иқтисоди “сабз” идомаи мантикии рушди устувор буда, дар фарқият аз ҷамбастигии унсурҳои рушди иқтисодӣ ва устувории экологиро инъикос менамояд. Ташаббуси иқтисоди “сабз” ба се принсипи асосӣ тақия мекунад: истифодаи механизмҳои бозоргонӣ барои ба даст овардани рушди устувор, нигоҳдории сармояи табиӣ дар сатҳи милливу байналмилалӣ ва таъмини шугли аҳоли аз ҳисоби ташкил кардани ҷойҳои кории “сабз”.

Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон изҳор доштанд, ки айни замон яке аз роҳҳои ноилшавӣ ба ҳадафҳои Созишномаи Париж, ташаккули “иқтисоди сабз” ва истифодаи босамар аз захираҳои энергияи таҷдидшаванда ба ҳисоб меравад.

Мусаллам аст, ки яке аз роҳҳои ҳалли муваффақи мушкилоти марбут ба тағйирёбии иқлим рушди “иқтисоди сабз” мебошад, ки дар навбати худ зарурати рушди “энергияи сабз”-ро ба миён меорад. [С. 68]

Ҷуноне, ки Пешвои миллат қайд намуданд, кишвари мо ба мақсади дастрасӣ ба ҳадафҳои “иқтисоди сабз” Стратегияи рушди ин соҳаро барои солҳои 2023-2037 тақия намуда, мавриди татбиқ қарор додааст. Ин санад истифодаи самаранокӣ обу замин, маъданҳои табиӣ, ҷалби сармоя, роҳандозии технологияи муосиру инноватсионӣ ва таҳкими ҳамкориҳои байналмилалиро дар ин самт дар назар дорад.

Амали намудани барномаҳо ва Стратегияҳо ба таъмини рушди устувор дар соҳаи иқтисодиёт, суботи иҷтимоӣ, мувозинати экологӣ ва расидан ба ҳадафи олии рушди

дарозмухлати Тоҷикистон - баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардуми кишвар ба пояи таъмини рушди устувори иқтисодӣ мусоидат менамояд.

Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон афзоиши истеҳсоли “энергияи сабз”-ро яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иқтисодии Тоҷикистон ва соҳаҳои ояндадори он, бо назардошти хусусиятҳои ҷуғрофӣ, захираҳои табиӣ ва дигар имкониятҳои мавҷуда, номбар намуданд.

Иқтидори Тоҷикистон дар самти истеҳсоли энергия аз манбаъҳои барқароршаванда хеле васеъ мебошад.

Ҳиссаи Тоҷикистон дар ҳаҷми партовҳои газҳои гулхонаӣ ночиз буда, аз рӯи андозаи пасти чунин партовҳо қойи 130-юмро ишғол менамояд.

Яъне аз рӯи андозаи пасти чунин партовҳо кишвари мо дар ҷаҳон мавқеи пешсафро ишғол менамояд.

Кишвари мо, ҳамчунин, яке аз кишварҳои пешсафи сайёра аз рӯи ҶиЭИ истеҳсоли «энергияи сабз» ба ҳисоб меравад.

Мо ният дорем, ки дар оянда иқтидори истеҳсоли “энергияи сабз”-ро ҳамчун заминаи асосии пешбурди “иқтисоди сабз” ду баробар афзоиш диҳем.

Дар ин замина бо мақсади истифодаи самараноки захираҳои табиӣ ва ҷалби сармояву технологияҳои “сабз” ба иқтисод аз ҷониби Ҳукумати Тоҷикистон “Стратегияи рушди иқтисоди сабз” барои солҳои 2023-2037 қабул гардида, мавриди татбиқ қарор гирифтааст. [С. 60-65]

Ташаббуси навбатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи иқтисодиёти “сабз” хусусияти минтақавӣ ва ҷаҳонӣ дорад. Зиде аз 60 ҶиЭИ обҳои осеи миёна аз Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Татбиқи Стратегияи иқтисодиёти “сабз” барои солҳои 2023-2037 барои ҳифз на нигоҳ доштани табиати зебои Тоҷикистон ҳамзамон барои рушди иқтисоди мамлакат равона шудааст.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ 28.12.2024 ш. Душанбе
2. Стратегияи рушди иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2037.
3. Бобылев С. Н., Кудрявцева О. В., Соловьёва С. В. Индикаторы устойчивого развития для городов в журнале «Экономика региона». — 2017. — № 3. — С. 101.
4. Бобылев С.Н. «Зеленая» экономика. Новая парадигма развития страны / С. Н. Бобылев, В. С. Вишнякова, И. И. Комаров [и др.]; под общ. ред. А. В. Шевчука. — М.: СОПС, 2018. — С. 68.
5. Дворецкая А.Е. Зеленое финансирование как современный тренд глобальной экономики / А.Е. Дворецкая // Вестник Академии. — 2017. — № 2. — С. 60-65.

Раҳимова Рухшона Ҳамзаевна

Ҷозилова Зебо Рустамҷоновна

СИФАТИ ХИЗМАТРАСОНӢ: МОҲИЯТ, ТАСНИФ ВА АҲАМИЯТИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ ОН ДАР ҚОРХОНАҲОӢ ТИҶОРАТӢ

Мақолаи илмӣ таҳти унвони «Сифати хизматрасонӣ: моҳият, тасниф ва аҳамияти баланд бардоштани он дар қорхонаҳои тиҷоратӣ» ба таҳлили ҳамаҷонибаи нақши сифати хизматрасонӣ дар фаъолияти самараноки қорхонаҳои савдо бахшида шудааст. Муаллиф нишон медиҳад, ки сифати хизматрасонӣ на танҳо як ҷузъи равандҳои фурӯш, балки омили муайянкунандаи муносибатҳои мутақобила бо муштарӣ, устувори даромд ва рушди дарозмуддати тиҷорат ба ҳисоб меравад. Дар мақола нуқтаҳои назари муҳаққиқони пешбар оварда шуда, ҷанбаҳои гуногуни сифати хизматрасонӣ - аз ҷумла ҷанбаҳои техникаӣ, амалиётӣ, иҷтимоӣ ва ахлоқӣ - таҳлил гардидаанд. Инчунин, нишондиҳандаҳо ва таснифи сифати хизматрасонӣ дар заминаи шароити иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ мешавад.

Муаллиф ба зарурати таҳияи механизмҳои илмӣ ва амалии баҳодихӣ ва баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ дар шароити бозори рақобатнок таъкид намуда, онро ҳамчун омили калидии нигоҳдории муштарӣ ва таҳкими мавқеи корхонаҳо дар бозор арзёбӣ мекунад.

Калидвожаҳо: сифати хизматрасонӣ, корхонаҳои тичоратӣ, хизматрасонии савдо, муносибат бо муштарӣ, баҳодихии хизматрасонӣ, таснифи хизматрасонӣ, рушди устувор, рақобати бозор, қаноатмандии мизоч, омилҳои техникӣ ва иҷтимоӣ, стратегияи хизматрасонӣ, фурӯш ва харид, сатҳи хизматрасонӣ, таҷрибаи корӣ, нишондиҳандаҳои хизматрасонӣ

КАЧЕСТВО ОБСЛУЖИВАНИЯ: СУЩНОСТЬ, КЛАССИФИКАЦИЯ И ЗНАЧЕНИЕ ЕГО ПОВЫШЕНИЯ В ТОРГОВЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Рахимова Рухшона Хамзаевна

Фозилова Зебо Рустамджоновна

ассистент кафедры экономики и организации предпринимательства Таджикского государственного университета коммерции

Научная статья под названием «Качество обслуживания: сущность, классификация и значение его повышения в торговых предприятиях» посвящена всестороннему анализу роли качества обслуживания в эффективной деятельности предприятий торговли. Автор подчёркивают, что качество обслуживания представляет собой неотъемлемую часть не только торгового процесса, но и ключевой фактор формирования лояльности клиентов, устойчивого дохода и долгосрочного развития бизнеса. В статье рассматриваются различные точки зрения исследователей, а также технические, операционные, социальные и этические аспекты качества обслуживания. Особое внимание уделено показателям оценки и классификации качества обслуживания в контексте экономических условий Республики Таджикистан. Автор подчёркивают необходимость разработки научно обоснованных и практических механизмов повышения качества обслуживания как важнейшего условия удержания клиентов и укрепления рыночных позиций предприятий.

Ключевые слова: качество обслуживания, торговые предприятия, торговое обслуживание, взаимоотношения с клиентами, оценка качества, классификация услуг, устойчивое развитие, рыночная конкуренция, удовлетворенность потребителей, технические и социальные факторы, стратегия обслуживания, розничная торговля, уровень сервиса, профессионализм персонала, показатели качества

SERVICE QUALITY: ESSENCE, CLASSIFICATION, AND THE IMPORTANCE OF ITS IMPROVEMENT IN COMMERCIAL ENTERPRISES

Rakhimova Rukhshona Khamzaevna

Fozilova Zebo Rustamjonovna

assistant of the Department of Economics and Business Organization, Tajik State University of Commerce

The scientific article titled “Service Quality: Essence, Classification, and the Importance of Its Improvement in Commercial Enterprises” presents a comprehensive analysis of the role of service quality in the effective functioning of trade enterprises. The author emphasize that service quality is not only an integral part of the sales process but also a key factor in customer retention, revenue sustainability, and long-term business development. The article reviews various scholarly perspectives and explores technical, operational, social, and ethical dimensions of service quality. Special attention is given to the indicators and classification of service quality in the context of the economic environment of the Republic of Tajikistan. The author highlight the necessity of developing scientifically grounded and practical mechanisms for evaluating and improving service quality,

viewing it as a priority area for ensuring client satisfaction and strengthening a company's market position.

Keywords: service quality, commercial enterprises, trade services, customer relations, service evaluation, service classification, sustainable development, market competition, customer satisfaction, technical and social factors, service strategy, retail trade, service level, employee professionalism, quality indicators

Самаранокии иҷтимоии фаъолияти соҳаи савдо ба таври мустақим ба сатҳу сифати хизматрасонӣ дар корхонаҳои тиҷоратӣ ва муносибат бо харидорон алоқаманд аст. Аз ин рӯ, яке аз вазифаҳои асосии савдои чакана ва корхонаҳои тиҷоратӣ ин омӯзиш ва арзёбии сифати хизматрасонӣ ба аҳоли ва муайянсозии имконияти татбиқ ва баланд бардории сифати он дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб меёбад.

Сифати хизматрасонӣ яке аз омилҳои калидӣ дар муваффақияти ҳар як ташкилоти хизматрасон, бахусус дар соҳаи савдо ба ҳисоб меравад. Он муносибати мусбӣ миёни муштарӣ ва корхона эҷод карда, ба ҷалб ва нигоҳдории мизочон мусоидат менамояд.

Сифати хизматрасонӣ дар корхонаҳои тиҷоратӣ яке аз унсурҳои муҳим ва муайянкунандаи муваффақияти фаъолияти онҳо ба ҳисоб меравад. Он танҳо ба иҷрои як амали муайян маҳдуд намешавад, балки тамоми раванд ва муносибати байни фурӯшанда ва харидорро фаро мегирад.

Сифати баландтари хизматрасонӣ ба он мусоидат мекунад, ки мизочон эҳсоси қаноатмандӣ дошта бошанд, ба корхона содиқ монад ва маҳсулот ё хизматрасониҳои онро дубора интиҳоб кунанд. Барои ташкилотҳои тиҷоратӣ, ин маънои нигоҳ доштани муштариёни мавҷуда, ҷалби нав ва баланд бардоштани обрӯи брендро дорад.

Бояд ҳаминро қайд намуд, ки дар шароити амали муносибатҳои бозорӣ қувваи пешбарандаи рушди низомҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ талаботи истеъмолкунандагонии ниҳой ба молҳо ва хизматрасониҳо, дараҷаи қаноатмандии онҳо, инчунин баланд бардоштани сифати хизматрасонии корхонаҳои тиҷоратӣ ба аҳоли маҳсуб меёбад.

Мавриди зикр аст, ки дар сурати ба таври мустақил баррасӣ намудани ҳар як навъи хизматрасонӣ ҳамчун мафҳум, огоҳӣ пайдо менамоям, ки сифати хизматрасониҳои савдо бо хосиятҳо ва хусусиятҳои муайян тавсиф карда мешавад. Ба ин хусусиятҳо пеш аз ҳама ғайримоддӣ, ҷудонашавандагӣ, истеҳсол ва истеъмол, якраңгӣ ё ҳолати тағйирёбандаи сифат дохил мешаванд.

Таҳлили маҷмӯии адабиёти иқтисодии давраҳои гуногун, ки аз ҷониби пажӯҳишгарон мавриди омӯзиш қарор дода шудааст, аз ҳарҳела будани равишҳо оид ба муайян кардани сифати хизматрасониҳо шаҳодат медиҳад.

Аз ҷиҳати амалӣ, нуқтаи назари олимони - Макдаугал ва Левеску чунин мебошад [1. С. 395]. Ба ақидаи онҳо, хусусияти асосии сифати хизматрасонӣ сифати манфиатҳои мушаххас - сифати техникӣ, сифати раванди пешниҳоди хизматрасониҳо ва сифати амалиётӣ мебошанд.

Ба ақидаи М. В. Гаркушова, сифати хизматрасонии савдоро: ... ҳамчун анғезандаи хосиятҳои унсурҳои муаррифӣ қардан мумкин аст, ки дараҷаи таъиноти хизматрасонӣ ба интизориҳои истеъмолкунандагонро қонеъ мекунанд, ки ин аз сабаби мавҷудияти навъҳои гуногуни моли дорой сифати мувофиқ барои интиҳоб дар нуқтаҳои савдои чакана ба истеъмолкунандагон пешниҳод карда мешаванд, сатҳи қаноатмандӣ ҳангоми хизматрасонӣ, вобаста аз ҳолати таъминоти моддию техникӣ ва иттилоотӣ, шаклҳои хизматрасонии савдо ва усулҳои фурӯши молҳо, сатҳи тайёрӣ ва ихтисоси кормандони нуқтаи фурӯш, дараҷаи дастрасии хизматрасониҳо мебошад [2. С. 11].

Ҳамзамон, муаллиф пешниҳод мекунад, ки сифати хизматрасониҳо дар соҳаи савдои чакана ҳамчун низом иборат аз ду зернизоми ба ҳам алоқаманд ва якдигарро инъикоскунандаи сифати хизматрасонии савдо, инчунин навъ ва сифати молҳои фурӯхташуда иборат мебошад.

Дар кори илмии Трусова С.В. [6. С. 42] сифати хизматрасонии корхонаҳои савдои чакана аз чор ҷиҳат баррасӣ карда шудааст: ҷанбаи техникӣ, ҷанбаи амалиётӣ, ҷанбаи санитарияи гигиенӣ, ҷанбаи ахлоқӣ ва иҷтимоӣ.

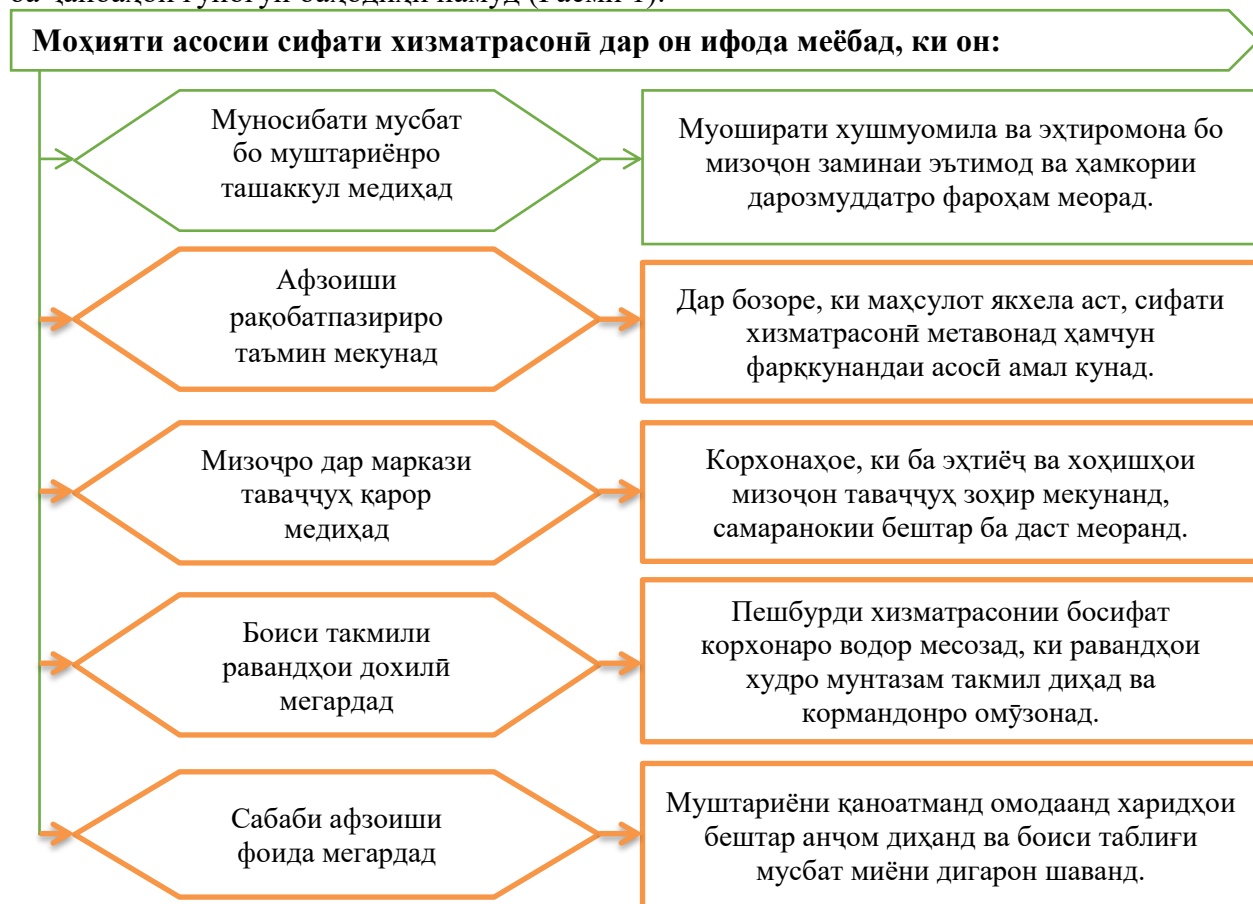
К.В. Кадатская дар таҳқиқоти худ сифати хизматрасонии савдоро ҳамчун “маҷмӯи хусусиятҳое, ки хосиятҳои молҳоро аз ҷиҳати арзиши истифода ва шароити раванди хизматрасонии савдоро, аз лиҳози мувофиқати ҳадди аксар (максималӣ) ба дарки истеъмолкунанда оид ба сифати хизматрасонии савдо дар нуктаҳои савдо инъикос менамояд маънидод намудааст” [3. С. 9].

Ба андешаи Платонов В.Н. сифати хизматрасонии савдо дараҷаи истифодаи заминаҳои моддию техникии савдои чакана, рушди шаклҳои пешқадами фурӯши молҳо ва усулҳои хизматрасонӣ, риояи қоидаҳои савдо дар амал аз ҷониби корхонаҳо, вазъи таблиғи тиҷорати молҳо, иттилооти харидорон дар бораи хизматрасониҳо, мавҷудияти молҳо, хосиятҳои онҳо, нарх ва ғайра мебошад [4. С.11].

Ба андешаи профессор Толибов Қ.Қ. “сифати хизматрасонии савдо мафҳуми гуногунҷанба ва мураккаб аст. Ҳар гуна хизматрасоние, ки ба харидорони мол пешниҳод карда мешавад, аслан натиҷаи фаъолияти мақсадноки корхонаҳои савдо мебошад. Ин омил аҳамияти иҷтимоии хизматрасониҳо боло бурда, дар шароити бозор ҳамчун воситаи фурӯш ва харид баромад менамояд” [5. С. 108].

Ба андешаи мо, сифати хизматрасонӣ дар корхонаҳои тиҷоратӣ маҷмӯи хосиятҳо ва хусусиятҳои хизматрасониест, ки ба қонунҳои гардонидани эҳтиёҷот ва интизориҳои мизочон равона шуда, ҳамчун нишондиҳандаи муҳим барои арзёбии сатҳи фаъолияти корхона баромад мекунад.

Моҳияти асосии сифати хизматрасониҳо дар корхонаҳои тиҷоратӣ метавонем вобаста ба ҷанбаҳои гуногун баҳодиҳӣ намуд (Расми 1).

Расми 1. Моҳияти иқтисодии сифати хизматрасонӣ адр корхонаҳои тиҷоратӣ

Таъмини сифати хизматрасониҳои тиҷоратӣ дар бозори рақобати мол ва хизматрасонӣ зарур буда, дар баробари аҳамияти калони иқтисодӣ ва иҷрои вазифаҳои аввалиндараҷа, инчунин аҳамияти калони иҷтимоиро фаро мегирад. Дар ҳамин ҳол, ҳалли бомуваффақияти

ин масъала ба таҳия ва татбиқи маҷмӯи чорабиниҳои техникӣ, иқтисодӣ, ташкилӣ ва иҷтимоӣ, ки барои пурра қонеъ гардонидани талаботи аҳоли ба молҳо ва хизматрасониҳо дар муҳлати қӯтоҳи вақт ва фароҳам овардани шароити беҳтар барои муштарӣ, сифати баланди моли фурӯхташуда, нархи дастрас, истифодаи шаклҳои муосири иқтисодии савдо ва пешниҳоди васеи хизматрасониҳои иловагиро тақозо менамояд, тақя менамояд.

Бояд қайд намуд, ки сифати хизматрасонӣ дар корхонаҳои тичоратӣ аз рӯйи нишондиҳандаҳои гуногун баромад мекунад (Расми 2).

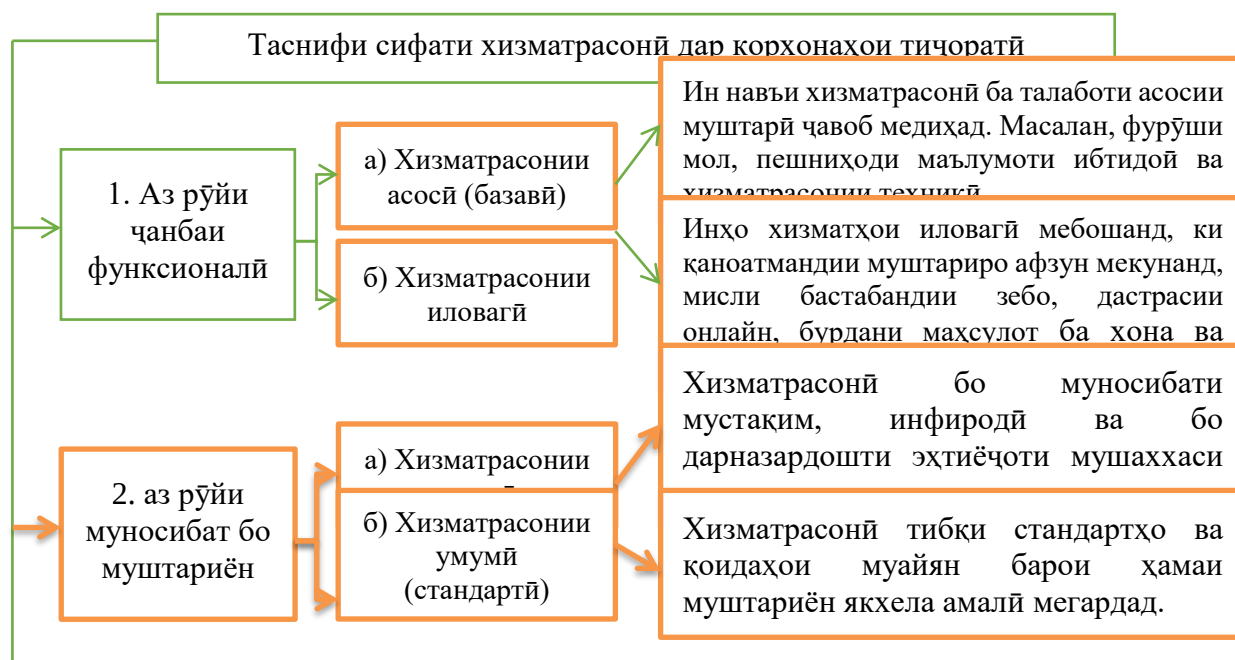

Расми 2. Нишондиҳандаҳои асосии баҳодихии сифати хизматрасонӣ дар корхонаҳои тичоратӣ

Ба назари мо, ба нишондиҳандаҳои асосии сифати хизматрасонӣ боз як қатор унсурҳо, аз қабيلي хушмуомилағӣ ва муоширати дуруст бо муштарӣ; дастрасӣ ва роҳати хизматрасонӣ; касбият ва донишмандии кормандон, инчунин, арзёбии эҳтиёҷоти муштарӣ ва мутобиқати хизмат ба онҳоро шомил кардан ба мақсад мувофиқ мебошад. Барои омӯзиш ва баҳодихии дурустӣ ва самаранокии нишондиҳандаҳои сифати хизматрасонӣ дар корхонаҳои тичоратӣ

таснифи сифати хизматрасонӣ масъалаи асосӣ ба ҳисоб меравад. Дар идомаи мақола меҳокҳем назари хешро ба таснифи сифати хизматрасонӣ дар корхонаҳои тиҷоратӣ равона намоем.

Сифати хизматрасонӣ дар корхонаҳои тиҷоратӣ вобаста ба омилҳои гуногун ба навъҳои муайян ҷудо мешавад. Ин таснифот ба корхонаҳо кӯмак мекунад, то сатҳи хизматрасонии худро амиқтар таҳлил карда, барои беҳтар намудани он чораҳои мушаххас андешанд.

Расми 3. Таснифи сифати хизматрасонӣ дар корхонаҳои тиҷоратӣ

Таснифи сифати хизматрасонӣ имконият медиҳад, ки корхонаҳои тиҷоратӣ равишҳои гуногуни беҳтар кардани муносибат бо муштарӣро муайян намоянд ва дар асоси он стратегияи хизматрасонии худро рушд диҳанд.

Ҳамин тариқ, дар асоси андешаҳои муҳаққиқони мухталифи дар боло овардашуда, метавон гуфт, ки «сифат» мафҳуми мураккаб ва бисёромилла буда сатҳи сифати хизматрасонии савдо, пеш аз ҳама, бо вазъи истеҳсоли истеъмолкунандагонӣ молҳо, хусусиятҳои сифати онҳо, ки ба талаботи стандартҳои давлатӣ ва байналмилалӣ ҷавобгӯ мебошанд дар навбати худ бе ҳалли маҷмӯи чорабиниҳои техникӣ, ташкилӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ғайриимкон аст муайян карда мешавад.

Масоили муҳими рушди савдои чакана ва корхонаҳои он инчунин омӯзиши сохтори имконияти мавҷудаи баҳодиҳии сифати хизматрасонии савдо ба аҳоли ва имконияти татбиқи онҳо дар шароити иқтисодиёти давраи гузариши Тоҷикистон муҳим мебошад.

Бояд қайд кард, ки баҳогузорӣ ва мониторинги сифати хизматрасонии савдо ба аҳоли дар амалия бо як қатор мушкилот алоқаманд аст. Арзёбии сифати хизматрасонии савдо ва хизматрасонӣ ба мизочонро ба расмият даровардан душвор аст, зеро он низоми нишондиҳандаҳои махсусро дар бар мегирад, ки ҷенкунии миқдории онҳо асосан душвор аст.

Қайд кардан муҳим аст, ки арзёбӣ ва мониторинги сифати хизматрасонии савдо ба аҳоли асосан бо як қатор мушкилот вобастааст. Ба расмият даровардани арзёбии сифати савдо ва хизматрасонӣ ба харидорон мушкил аст, зеро он низоми нишондиҳандаҳои хусусиро дар бар мегирад, ки андозагирӣ миқдори онҳо душвор аст ё маълумот мавҷуд нест. Аз ин рӯ, дар фаъолияти истеҳсоли ва хоҷагидорӣ корхонаҳои савдо, методикаи ягонаи илмӣ асоснокӣ арзёбӣ ба сифати хизматрасонии савдо ба аҳоли дар шароити вилоятҳо, шаҳрҳо ва ноҳияҳо, инчунин нуктаҳои аҳолинишинҳои мушаххас мавҷуд нест.

Баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ дар корхонаҳои тиҷоратӣ яке аз омилҳои асосии рушди устувор ва муваффақияти дарозмуддати онҳо ба ҳисоб меравад. Дар шароити

рақобати шадиди бозор ва талаботи рӯзафзуни мизочон, сифати хизматрасонӣ ба воситаи калидии нигоҳ доштани муштариён ва чалби харидорони нав табдил ёфтааст.

Баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ дар корхонаҳои тиҷоратӣ на танҳо воситаи нигоҳ доштани муштарӣ, балки як шарт муҳими рушди дохилии ташкилот, таҳкими мавқеъ дар бозор ва таъмини ғоидаи устувор мебошад. Аз ин рӯ, он бояд ҳамчун як самти афзалиятноки сиёсати идоракунии ҳар як корхона дар назар гирифта шавад.

Адабиёт

1. McDougall G.H.G., Levesque T. Customer Satisfaction with services: putting perceived value into equation // Journal of Services Marketing. 2000. Vol. 14, 5. P. 392-410.
2. Гаркушова М.В. Повышение качества услуги по реализации товаров в розничной торговле потребительской кооперации : автореф. дис. ... канд. экон. наук. Белгород, 2011. - С.11.
3. Кадацкая Д.В. Повышение качества торгового обслуживания в предприятиях розничной торговли потребительской кооперации: автореф. дис. ... канд. экон. наук. Белгород, 2013. С. 9.
4. Платонов В.Н. Организация торговли. – Минск.: БГЭУ, 2012.
5. Толибов Қ.Қ. Механизми ташкилию иқтисодии рушди соҳибкории тиҷоратӣ: назария, методология, амалия: дисс. ... док. илми иқтисодӣ: 08.00.05 [Матн]/ Қ.Қ.Толибов. - Душанбе, 2021. - 314с.
6. Трусова С.В. Совершенствование оценки качества услуг предприятий розничной торговли: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 – Красноярск, 2011. - С. 41-42.

Салимов Н. С.

ТЕХНОЛОГИЯИ ИТТИЛООТӢ ДАР ТИҶОРАТИ ЭЛЕКТРОНӢ

Аннотатсия: Мавзӯи “Технологияи иттилоотӣ дар тиҷорати электронӣ” яке аз самтҳои калидии рушди иқтисоди рақамӣ ба ҳисоб рафта, истифодаи технологияҳои муосирро дар равандҳои хариду фурӯш, пардохт, идоракунии маълумот ва хизматрасонӣ тавассути интернет фаро мегирад. Дар заминаи инкишофи технологияҳо, Тоҷикистон низ ба фазои рақамии тиҷорат ворид гардида, платформаҳо ва вебсайтҳои маҳаллии e-commerce ғаъл гардидаанд. Нақши технологияҳои иттилоотӣ дар рушди ин соҳа тавассути платформаҳои онлайнӣ, системаи идоракунии базаи маълумот (СИБМ), технологияҳои пардохти электронӣ, захираҳои абрӣ ва таъмини амнияти маълумот хеле муҳим аст. Ин унсурҳо на танҳо самаранокӣ амалиётро меафзоянд, балки заминаи рушди устувори тиҷорати электронӣ ва эътимоди истифодабарандагонро низ таъмин мекунанд.

Калимаҳои калидӣ:

Технологияи иттилоотӣ; Тиҷорати электронӣ (e-commerce); Платформаҳои онлайн; Вебсайтҳои тиҷоратӣ; Системаи идоракунии базаи маълумот (СИБМ); Пардохти электронӣ; Амнияти иттилоотӣ; Муҳофизати маълумот; Захираҳои абрӣ; Маркетинги рақамӣ; Иқтисоди рақамӣ

Технологияи иттилоотӣ дар тиҷорати электронӣ (ё “Технологияи иттилоотӣ дар e-commerce”) яке аз мавзӯҳои муҳим, яке аз самтҳои рушдбандаи иқтисоди рақамӣ дар ҷаҳон ва Тоҷикистон буда, истифодаи васеи технологияҳоро дар муҳити тиҷоратӣ нишон медиҳад.

Бо густариши технологияҳои иттилоотӣ, дар кишвари мо заминаҳои истифодаи онҳо дар ғаъолияти тиҷоратӣ рӯз ба рӯз васеъ мегардад.

Тиҷорати электронӣ (e-commerce) ба равандҳои хариду фурӯш, хизматрасонӣ ва мубодилаи маълумот тавассути шабакаи интернет вобаста аст. Технологияи иттилоотӣ (ТИ) нақши калидиро дар рушди ин равандҳо иҷро менамояд, зеро он заминаи техникӣ ва барномавиरो барои амалиётҳои электронӣ таъмин мекунанд.

Нақши асосии технологияи иттилоотӣ (ТІ) дар тичорати электронӣ (e-commerce) дар Тоҷикистон хеле муҳим ва рушдбанда аст. Дар шароити ҷаҳонишавии иқтисод ва рушди рақамӣ, истифодаи ТІ ба пешбурди тичорат, хусусан тичорати онлайн, тақони ҷиддӣ медиҳад. Дар муҳити тичоратии (e-commerce) Тоҷикистон технологияҳои иттилоотӣ нақшҳои асосии зеринро доро мебошанд:

1. Бунёди инфрасохтори рақамӣ

ТІ асоси платформаҳо ва системаҳои электронӣ мебошад, ки барои таъсиси мағозаҳои онлайн, порталҳои савдо, системаи пардохт ва дигар хизматрасониҳои рақамӣ истифода мешаванд. Пайдо шудани шабакаҳои интернетӣ дар минтақаҳои гуногун шароити мусоид барои рушди e-commerce фароҳам овардааст.

2. Осонисозии равандҳои савдо ва хизматрасонӣ

ТІ имконият медиҳад, ки равандҳои харидуфурӯш, бақайдгирии мизочон, иҷрои фармоишҳо ва пардохтҳо ба таври автоматӣ ва зуд иҷро шаванд. Масалан, системаи онлайн-пардохт ба монанди «Корти миллӣ», «Амонат-мобайл», ва ҳамгироии онҳо бо платформаҳои тичоратӣ имкон медиҳанд, ки муомилот осон ва шаффоф бошанд.

3. Таъмини амният ва махфият

ТІ бо истифодаи технологияҳои рамзгузорӣ (encryption), системаҳои муҳофизатӣ ва таҳлили хатари киберӣ амнияти маълумотҳои шахсӣ ва молиявиро таъмин мекунад. Ин хеле муҳим аст, зеро боварии истифодабаранда ба низоми электронӣ дар рушди e-commerce нақши ҳалкунанда дорад.

4. Мусоидат ба маркетинг ва таблиғот

Бо ёрии ТІ, соҳибкорон метавонанд маълумоти муштариёро таҳлил кунанд, таблиғоти ҳадафманд созанд ва тавассути шабакаҳои иҷтимоӣ ё почтаи электронӣ маҳсулотро тарғиб намоянд. Масалан, платформаҳои монанди Instagram, Facebook, TikTok василаҳои муассир барои маркетинги рақамӣ шудаанд.

5. Фароҳам овардани ҷойҳои нави кор ва имкониятҳо барои стартапҳо

ТІ имконият медиҳад, ки ҷавонон ва соҳибкорои навкор бидуни ниёз ба сармояи калон тичорати электрониро оғоз кунанд. Платформаҳои маҳаллӣ, ба мисли Oson, Tcell Store, Somon.tj, намунаи хуби истифодаи ТІ дар рушди e-commerce мебошанд.

6. Баланд бардоштани рақобат ва сифати хизматрасонӣ

Бо шарофати ТІ, ширкатҳо маҷбуранд, ки барои нигоҳ доштани мизочон, сифати маҳсулот ва хизматрасониро беҳтар намоянд. Ин боиси баланд шудани рақобат ва рушди бозори рақамии Тоҷикистон мегардад.

Технологияи иттилоотӣ дар рушди тичорати электронӣ дар Тоҷикистон на танҳо як абзори ёрирасон, балки як омилест, ки тамоми сохтор ва равандҳои тичоратро тағйир медиҳад. Бо рушди инфрасохтори рақамӣ ва дастгирии давлатӣ, Тоҷикистон метавонад яке аз бозорҳои муҳими e-commerce дар минтақа гардад.

Платформаҳои онлайн дар тичорати электронӣ

Платформаҳои онлайн ва вебсайтҳо нақши калидӣ дар рушди тичорати электронӣ (e-commerce) доранд. Онҳо на танҳо воситаи фурӯш ва муошират бо мизочонанд, балки барои самаранокӣ, идоракунии захираҳо ва тавсеаи бозор низ муҳиманд. Инҳо муҳитҳое мебошанд, ки тичоратҳо метавонанд молу хизматрасониҳои худро ба таври рақамӣ пешкаш намоянд. Платформаҳои маъруфи онлайнӣ:

1. **Amazon** – Яке аз бузургтарин платформаҳои ҷаҳонии тичорати электронӣ.
2. **Alibaba / AliExpress** – Платформаи маъруф барои тичорати B2B ва B2C, асосан дар Осиё.
3. **eBay** – Платформаи музояда ва фурӯши мустақим.
4. **Etsy** – Барои маҳсулоти дастӣ, ҳунароҳои мардумӣ ва маҳсулоти махсус.
5. **Shopify** – Платформа барои сохтани мағозаҳои онлайн бо имкониятҳои мутобиқшавӣ.
6. **Daraz** – Платформаи маъруф дар кишварҳои Осиёи Ҷанубӣ ва Марказӣ.

Платформаҳои онлайн ва вебсайтҳо дар тичорати электронӣ дар Тоҷикистон

Дар Тоҷикистон, бо афзоиши истифодабарандагони интернет ва рушди инфрасохтори рақамӣ, платформаҳои онлайн ва вебсайтҳои тиҷоратӣ тадриҷан ба як бахши муҳими иқтисоди кишвар табдил ёфтааст.

Платформаҳои маъруф дар Тоҷикистон

1. **Somon.tj** – яке аз маъруфттарин платформаҳои онлайнӣ барои харидуфурӯши молу ашё, мошин, амволи ғайриманқул ва ҷойҳои корӣ.
2. **Faraj.tj** – маркази онлайн барои таблиғоти тиҷоратӣ ва эълонҳо, ки ҳам шахсони алоҳида ва ҳам ширкатҳо аз он истифода мебаранд.
3. **Dasteemal.tj** – як вебсайти савдои рақамӣ, ки ба фурӯши маҳсулоти рӯзгор, либос, техникаи маишӣ ва ғайра равона шудааст.
4. **Asbtj.com** – платформа барои фурӯши молҳои кишоварзӣ ва маҳсулоти маҳаллӣ.
5. **Online-мағазинҳо** – баъзе ширкатҳои маҳаллӣ, мисли **AvestoMarket.tj**, **Megaphone.tj**, ва **Zet-Market.tj**, вебсайтҳои махсуси фурӯш доранд.

Вебсайтҳо дар тиҷорати электронӣ

Вебсайтҳои хусусии ширкатҳо ё фурӯшандагон низ яке аз роҳҳои асосии амалисозии фурӯш ва муошират бо мизочон мебошанд.

Вебсайтҳои маъруфи e-commerce дар Тоҷикистон:

1. **Farovon.tj**: <https://farovon.tj>
 - Яке аз калонтарин платформаҳои тиҷорати электронӣ дар кишвар.
 - Фурӯши молҳои гуногун: техника, либос, ашёи хона ва ғайра.
2. **Somon.tj**: <https://somon.tj>
 - Гарчанде бештар ҳамчун платформаи эълонҳо шинохта мешавад, вале ҷанбаҳои e-commerce низ дорад.
 - Корбарон метавонанд молҳо ва хизматрасониҳои худро фурӯшанд ё бихаранд.
3. **Sado.tj**: <https://sado.tj>
 - Платформаи онлайн барои харидуфурӯши телефон, техника ва ашёи дигари электронӣ.
 - Шабех ба Somon.tj, вале бо таваҷҷуҳи бештар ба техника.
4. **Oson.tj**: <https://oson.tj>
 - Хизматрасонии пардохтҳои онлайн ва харидҳои рақамӣ.
 - Пешниҳоди пардохтҳо барои хизматрасониҳо, хариди интернет, боварномаҳо ва ғайра.
5. **Zet.tj**: <https://zet.tj>
 - Мағозини онлайн барои фурӯши техникаи компютерӣ, телефонҳо ва таҷҳизоти электронии дигар.
6. **Asiatech.tj**: <https://asiatech.tj>
 - Дигар платформаи фурӯши техника ва дастгоҳҳои электронӣ.

Инчунин вебсайтҳои машҳур ва фаъол дар соҳаи e-commerce: Faraj.tj, Tmark.tj, TechnoShop.tj амал мекунанд.

Аҳамияти вебсайт дар e-commerce:

- Муқаддимаи ширкат ва маҳсулот
- Платформаи фурӯш (e-shop)
- Маблағгузорӣ ва пардохтҳои онлайн
- Системаҳои пуштибонӣ аз муштариён (чат, почтаи электронӣ ва ғ.)
- Таҳлил ва пайгирии рафтори муштариён

Фарқи байни платформа ва вебсайт

- **Платформаҳо** аксаран муҳити омодашуда ҳастанд, ки тиҷоратҳо дар он ҷо сабти ном мекунанд ва маҳсулоти худро мефурӯшанд.
- **Вебсайтҳо** соҳаву муҳити мустақили ширкатҳо мебошанд, ки онҳо онро тибқи талаботи худ сохта ва идора мекунанд.

Афзалиятҳои истифодаи платформаҳо ва вебсайтҳо:

- Дастрасии глобалӣ
- Қоҳиши хароҷоти мағозаи физикӣ
- Фурӯши 24/7

- Пайгирии фуруш ва тахлили бозор

Системаи идоракунии базаи маълумот (СИБМ)

Системаи идоракунии базаи маълумот (СИБМ) нақши бисёр муҳимро дар рушди ва самаранокии **тиҷорати электронӣ** (e-commerce) мебозад. Бо рушди технологияҳои рақамӣ ва васеъ шудани дастрасӣ ба интернет, тиҷорати электронӣ (e-commerce) дар Тоҷикистон низ тадриҷан рушд меёбад:

Системаи идоракунии базаи маълумот дар тиҷорати электронӣ

СИБМ (DBMS - Database Management System) — маҷмӯи барномаҳое мебошад, ки барои эҷод, нигоҳдорӣ ва идоракунии маълумот дар базаи маълумот истифода мешаванд. Дар тиҷорати электронӣ, ки муомилаҳо асосан онлайн сурат мегиранд, СИБМ барои нигоҳдорӣ ва дастрасии самараноки маълумоти муштариён, маҳсулот, фармоишҳо ва амалиётҳои молиявӣ зарур аст.

2. Вазифаҳои асосии СИБМ дар e-commerce

- **Нигоҳдорӣ ва идоракунии маълумоти муштариён:** ном, почтаи электронӣ, суроға, таърихи харид.
- **Идоракунии маҳсулот ва мавод:** маълумоти марбут ба маҳсулот, нарх, саҳҳомӣ ва тавсифот.
- **Пайгирии фармоишҳо:** сабт ва назорати равандҳои фармоиш, таҳвил ва баргардонидан.
- **Амният ва махфият:** муҳофизати маълумоти шахсии муштариён.
- **Аналитика ва ҳисоботдиҳӣ:** таҳлили рафтори муштариён ва пешниҳоди ҳисоботҳо барои қабули қарорҳои стратегӣ.

3. Афзалиятҳои истифодаи СИБМ дар тиҷорати электронӣ

- **Дастрасии зуд ба маълумот** – имкон медиҳад, ки маълумоти зарурӣ дар лаҳзаи кӯтоҳ пайдо шавад.
- **Ташкили автоматиконидашудаи равандҳо** – коҳиши вақти коркард ва хатоҳо.
- **Масштабпазирӣ** – тавсеаи осон дар ҳолати афзоиши муштариён ва маҳсулот.
- **Амнияти баланд** – муҳофизат аз дастрасии ғайриқонунӣ ва гумшавии маълумот.

4. Намунаҳои маъмули СИБМ дар e-commerce

- **MySQL** – истифода мешавад дар бисёр платформаҳои тиҷорати электронӣ (масалан, Magento, WooCommerce).
- **PostgreSQL** – барои сохторҳои мураккаб ва бозьтимод.
- **MongoDB** – базаи маълумоти NoSQL барои маълумоти ғайриманъӣ ва динамикӣ.
- **Oracle Database** – барои тиҷоратҳои бузург ва корпоратсияҳо.

Вазият ва имкониятҳо дар Тоҷикистон

- Бисёре аз ширкатҳои хусусии Тоҷикистон, ки дар соҳаи тиҷорати рақамӣ фаъолият мекунанд (масалан, **Oson**, **Express Pay**, **Sifat**, ва ғайра), аллакай аз СИБМ истифода мебаранд.
- Воқеияти чуғрофӣ ва рушди шабакаҳои мобилӣ, алалхусус 4G, шароити мусоид барои рушди инфрасохтори рақамиро фароҳам овардааст.
- Камбуди кадрҳои тахассусӣ ва таълими нокифоя дар бахши ИТ яке аз мушкилотҳои боқӣ мемонад.

СИБМ як чӯзӣ ҷудонашавандаи системаи тиҷорати электронӣ мебошад. Бе он, нигоҳдорӣ ва идоракунии миқдори зиёди маълумот имконнопазир мегардад. Барои самаранокӣ, амният ва рушди тиҷорати рақамӣ, интихоби дурусти СИБМ ва роҳандозии он хеле муҳим аст.

Технологияи пардохти электронӣ

Технологияи пардохти электронӣ (**ё электронӣ пардохт**) яке аз чӯзҳои муҳим ва асосии **тиҷорати электронӣ (e-commerce)** ба шумор меравад. Он имкон медиҳад, ки харидорон ва фурушандагон бе ниёзи муомилаи нақдӣ ва физикӣ, муомилаҳои молиявиро дар муҳити рақамӣ анҷом диҳанд.

Пардохти электронӣ — ин раванди интиқоли маблағ тавассути василаҳои электронӣ (компютер, смартфон, POS-терминалҳо ва ғ.) мебошад. Он метавонад байни фардҳо, ширкатҳо ва муассисаҳои молиявӣ сурат гирад.

Навъҳои асосии пардохтҳои электронӣ:

1. **Кортҳои бонкӣ (дебетӣ ва кредитӣ)**
 - Visa, MasterCard, UnionPay ва ғ.
 - Пардохт тавассути вебсайт ё POS-терминал.
2. **Интернет-банкинг (Online Banking)**
 - Хизматрасонии бонкҳо барои пардохт ё интиқоли маблағ тариқи веб ё мобил.
3. **Системаҳои мисли PayPal, Skrill, WebMoney**
 - Имкон медиҳанд, ки бо суроғаи email ё аккаунт маблағ интиқол дода шавад.
4. **Пардохти мобилӣ (Mobile Payments)**
 - Apple Pay, Google Pay, Samsung Pay
 - Пардохт бо истифода аз смартфон тавассути NFC ё QR-код.
5. **Пардохт тавассути QR-кодҳо ва USSD-кодҳо**
 - Хусусан дар кишварҳои бо технологияҳои мобилии дастрас.
6. **Асъори рақамӣ (Cryptocurrency)**
 - Bitcoin, Ethereum ва дигар криптоасъорҳо ҳамчун воситаи пардохт.

Афзалиятҳои пардохти электронӣ:

- Суръати баланди амалӣ
- Дастрасӣ 24/7
- Беҳатарии беҳтар (бо истифодаи рамзгузорӣ ва аутентификатсия)
- Ҳисоботи дақиқ ва шаффоф
- Мутобиқат бо платформаҳои тижорати электронӣ

Нақши пардохти электронӣ дар тижорати электронӣ:

- Таъмини осонии харид ва фурӯш
- Боло бурдани самаранокии савдо
- Имкони автоматизунонии равандҳои пардохт
- Гузариш ба иқтисоди рақамӣ ва кам кардани истифодаи пули нақд

Инкишофи пардохтҳои электронӣ дар Тоҷикистон

- Нақши Бонки Миллӣ ва дигар ниҳодҳо
- Системаҳои пардохти маҳаллӣ (Amonat Mobile, Korti Milli, ImonPay ва ғайра)
- Ширкатҳои тижорати электронӣ (Oson, Dastee, Somon.tj ва ғайра)

Амният ва муҳофизати маълумот дар тижорати электронӣ

Тижорати электронӣ (E-commerce) ба таъбули молу хизматрасонӣ тавассути шабакаҳои рақамӣ, махсусан интернет, асос ёфтааст. Бо рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ ва афзоиши амалиётҳои онлайнӣ, масъалаи амният ва муҳофизати маълумот аҳамияти аввалиндараҷа касб мекунад. Бе таъмини сатҳи кофӣ амният, эътимоди мизочон коста шуда, фаъолияти тижорат метавонад ба хатар рӯ ба рӯ гардад.

Амният ва муҳофизати e-commerce дар Тоҷикистон

Савдои электронӣ (e-commerce) яке аз самтҳои босуръат рушдбанди иқтисоди рақамӣ дар Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Бо афзоиши истифодабарандагони интернет ва зиёд шудани ширкатҳои фурӯши онлайн, масъалаи таъмини амният ва муҳофизати маълумоти шахсӣ ва молиявӣ муштариён аз аҳамияти хоса бархурдор аст.

Хатарҳои асосии амниятӣ дар e-commerce

1. Фишинг (Phishing) – вебсайтҳо ва почтаҳои қалбакӣ барои гирифтани маълумоти корбар.
2. Ҳамлаҳои ҳакерӣ (Hacking) – дастрасӣ ба пойгоҳи додаҳо ё платформаи савдо.
3. Дуздӣ маълумоти шахсӣ – гирифтани рақамҳои корти бонкӣ ва маълумоти шахсии муштариён.
4. Барномаҳои зараровар (Malware) – ки метавонанд компютер ё сомонро зарар расонанд.
5. Таҳдидҳои дохилӣ – кормандони нобовар ё бесалоҳият, ки метавонанд ба маълумот дастрасӣ ёбанд.

Қонунгузорӣ ва сиёсатҳои давлатӣ

Дар Тоҷикистон, барои танзими амнияти киберӣ ва муҳофизати маълумоти шахсӣ якчанд санадҳои меъёрий қабул шудаанд:

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳимояи маълумоти шахсӣ”.
- Қонуни “Дар бораи фаъолияти бонкӣ”, ки ба амнияти пардохтҳо таваҷҷуҳ зоҳир мекунад.
- Барномаи давлатии амнияти иттилоотӣ, ки ҳадафаш таъмини фазои рақамии бехатар дар кишвар аст.

Чораҳои амниятӣ барои муҳофизати маълумот

1. Истифодаи SSL сертификат барои рамзгузори иттилоот дар сомонаҳо.
2. Аутентификасияи дукарата (2FA) барои муҳофизати ҳисоби корбарон.
3. Муҳофизати пойгоҳи додаҳо бо истифода аз рамзгузорӣ ва назорати дастрасӣ.
4. Навсозии мунтазами системаҳо барои пешгирӣ аз истифодаи нуқсонҳои амниятӣ.
5. Тафтиши мунтазами амниятӣ (security audits) барои ошкор кардани нуқсонҳои эҳтимолӣ.
6. Низоми идоракунии дастрасӣ (Access Control): Танзими ҳуқуқҳои истифодабарандагон.
7. Насби антивирус ва системаи ошкоркунии ҳамлаҳо (IDS/IPS).
8. Нусхабардории маълумот (Backup): Барои барқарорсозии маълумот дар ҳолатҳои фавқулодда.
9. Омӯзиши кормандон ва корбарон: Барои пешгирии хатоҳои инсонӣ.

Қонунгузорӣ ва стандартҳо

- **ISO/IEC 27001:** Стандарти байналмилали барои идоракунии амнияти иттилоот.
- **GDPR (General Data Protection Regulation):** Қонуни муҳофизати маълумоти шахсӣ дар Иттиҳоди Аврупо.
- **Қонунҳои миллӣ:** Ҳар як кишвар метавонад қонунгузори худро барои муҳофизати маълумот дошта бошад.

Амнияти иттилоотӣ дар тичорати электронӣ на танҳо як талабот, балки як зарурат аст. Таъмини муҳофизати маълумот боиси афзоиши эътимоди муштариён, коҳиши хатарҳо ва рушди устувори тичорат мегардад. Истифодаи технологияҳои муосир ва риояи стандартҳо кафолати амнияти маълумотро таъмин мекунад.

Маркетинги рақамӣ дар тичорати электронӣ

Бо пешрафти технологияҳои иттилоотӣ ва васеъ шудани шабакаи интернет, шаклҳои анъанавии маркетинг ба шаклҳои рақамӣ табдил ёфтанд. Маркетинги рақамӣ як воситаи муассирест барои таълиғ ва фурӯши маҳсулот ё хидматҳо тавассути платформаҳои электронӣ. Он дар рушди тичорати электронӣ нақши калидӣ мебозад.

Маркетинги рақамӣ маҷмӯи стратегияҳо ва усулҳост, ки барои ҷалби муштариён тавассути каналҳои рақамӣ истифода мешаванд. Ба инҳо дохил мешаванд:

- Сомонаҳои интернетӣ
- Мақтубҳои электронӣ (email marketing)
- Шабакаҳои иҷтимоӣ (social media marketing)
- Ҷустуҷӯӣ (Search Engine Optimization – SEO)
- Рекламаи онлайн (Google Ads, Facebook Ads ва ғ.)

Маркетинги рақамӣ дар Тоҷикистон

Маркетинги рақамӣ маънои истифодаи каналҳои рақамӣ, ба монанди интернет, шабакаҳои иҷтимоӣ, почтаи электронӣ ва сомонаҳои интернетиро барои таълиғи маҳсулот ва хидматрасонӣ дорад.

Унсурҳои асосии маркетинги рақамӣ дар Тоҷикистон:

1. **Шабакаҳои иҷтимоӣ:** Facebook, Instagram, Telegram ва TikTok воситаҳои маъмул барои таълиғ мебошанд.
2. **Сомонаҳои интернетӣ:** Бисёре аз ширкатҳо вебсайт ё блог доранд, ки дар он маҳсулот ё хизматрасонии худро муаррифӣ мекунанд.
3. **Google ва SEO:** Торафт бештар ширкатҳо ба оптимизатсияи муҳаррикҳои ҷустуҷӯ (SEO) аҳамият медиҳанд.

4. **Маркетинги таъсиргузор (influencer marketing):** Блогерҳо ва шахсиятҳои маъруф дар шабакаҳои иҷтимоӣ барои таълиф истифода мешаванд.

Тичорати электронӣ ва вобастагии он ба маркетинги рақамӣ

Тичорати электронӣ (e-commerce) – харидуфурӯши молу хизматрасониҳо тавассути интернет аст. Барои ҷалби муштариён ва афзоиши фурӯш, ширкатҳо маҷбуранд аз маркетинги рақамӣ истифода баранд. Маркетинги рақамӣ:

- Мутобиқ ба мақсадноки аудитория мебошад
- Имкони пайгирии натиҷаҳо ва таҳлили бозорро медиҳад
- Бо хароҷоти камтар таъсири бештар мерасонад
- **Вобастагии e-commerce аз маркетинги рақамӣ**
- Дар шароити Тоҷикистон, маркетинги рақамӣ на танҳо як қисми e-commerce, балки муҳаррики асосии он мебошад:

Ҷанбаи e-commerce	Нақши маркетинги рақамӣ
Ҷалби муштарӣ	Реклама дар шабакаҳои иҷтимоӣ
Афзоиши фурӯш	SEO, ретаргетинг ва email marketing
Муҳимияти брендинг	Influencer ва storytelling маркетинг
Мавқеъгирӣ дар бозор	Таҳлили рақобат ва идоракунии обрӯ

Афзалиятҳои маркетинги рақамӣ дар тичорати электронӣ

- **Дастрасӣ ба бозори васеъ:** Бо истифода аз интернет, ширкатҳо метавонанд ба мизочони тамоми ҷаҳон дастрасӣ пайдо кунанд.
- **Интерактивӣ:** Ширкат метавонад мустақим бо муштариён тамос гирад.
- **Аналитика ва ҷенкунии натиҷаҳо:** Имконияти муайян кардани самаранокии стратегияи маркетинг.
- **Хароҷоти камтар:** Нисбат ба маркетинги анъанавӣ арзонтар ва дастрастар аст.

Маркетинги рақамӣ дар замони муосир ҷузъи ҷудонашавандаи тичорати электронӣ мебошад. Бо истифодаи дуруст аз усулҳои маркетинги рақамӣ, ширкатҳо метавонанд мизочони нав ҷалб карда, фурӯш ва даромади худро афзоиш диҳанд.

Захираҳои абрӣ дар тичорати электронӣ

Тичорати электронӣ (e-commerce) ба муносибатҳои савдо ва хизматрасонӣ тавассути интернет асос ёфтааст. Бо рушди босуръати технологияи иттилоотӣ, истифодаи захираҳои абрӣ (cloud computing) дар тичорати электронӣ аҳамияти афзун пайдо мекунад. Технологияи абрӣ ба ширкатҳо имкон медиҳад, ки хизматрасониҳои худро самаранок, миқёспазир ва бо арзиши камтар пешниҳод кунанд.

Барои e-commerce, ин маънои онро дорад, ки соҳибкорон метавонанд мағозаҳои онлайн, пойгоҳҳои маълумот, пардохтҳои электронӣ ва дигар хизматҳоро бе зарурати инфрасохтори гарантҳои физикӣ ба роҳ монанд.

Афзалиятҳои истифода дар Тоҷикистон

- **Дастрасӣ аз ҳар ҷо:** Соҳибкорон метавонанд тичорати худро аз ҳар минтақаи кишвар (ё ҳатто хориҷ) идора кунанд.

- **Кам кардани хароҷот:** Зарурати харид ва нигоҳдории серверҳо ва шабакаҳо нест.

- **Миқёспазирӣ (scalability):** Агар талабот зиёд шавад, захираҳоро метавон ба осонӣ зиёд кард.

- **Эътимод ва амният:** Провайдерҳои абрӣ хизматҳои бозътимод ва бо протоколҳои амниятӣ пешниҳод мекунанд.

Мисолҳои истифода дар Тоҷикистон

- **Мағозаҳои онлайн** (масалан: **Oson, ZetMart, DushanbeBox**) аз платформаҳои абрӣ барои идоракунии вебсайт, нигоҳдории маълумоти муштариён ва системаи пардохт истифода мебаранд.

- **Системаҳои пардохти электронӣ** (Paynet, ImonPay) аксар вақт дар асоси инфрасохтори абрӣ кор мекунанд.

• **Хидматҳои боркашонӣ** (мисли Shuttle, Азимбор) низ метавонанд аз абрҳо барои ҷамоаҳои дархостҳо ва пайгирии борҳо истифода баранд.

- **Amazon ва Alibaba** захираҳои абриро барои идоракунии анборҳо, таҳлили маълумоти муштариён ва беҳсозии таҷрибаи харидорӣ истифода мебаранд.
- **Shopify** ба корхонаҳои хурду миёна имкон медиҳад, ки бо истифода аз платформаи SaaS мағозаҳои онлайнӣ худро роҳандозӣ кунанд.

Навъҳои хидматрасониҳои абрӣ дар тичорати электронӣ

- **SaaS (Software as a Service):** истифодабарии барномаҳо ба монанди CRM, ERP, платформаҳои фурӯш (Shopify, BigCommerce).
- **PaaS (Platform as a Service):** муҳити рушд ва ҷойгирсозии барномаҳо.
- **IaaS (Infrastructure as a Service):** таъмин кардани серверҳо, шабака ва нигоҳдории маълумот тавассути провайдерҳо мисли Amazon AWS, Microsoft Azure ва Google Cloud.

Захираҳои абрӣ як пояи муҳими инфрасохтори тичорати электрониро ташкил медиҳанд. Онҳо ба корхонаҳо имконият медиҳанд, ки бо сармояи камтар, самаранокии бештар ва бо эътимоднокии баланд дар бозори рақобатпазир ҷамоаи кунанд.

Таҳлили маълумот дар тичорати электронӣ

Таҳлили маълумот дар тичорати электронӣ (**ё data analytics in e-commerce**) яке аз муҳимтарин омилҳоест, ки ба рушди самаранокии тичорати онлайн мусоидат мекунад. Ин раванд истифодаи маълумоти ҷамъоваришударо барои фаҳмидан, таҳлил ва қабули қарорҳои дуруст дар соҳаи тичорат фаро мегирад.

Мақсад ва аҳамияти таҳлили маълумот дар тичорати электронӣ:

1. **Фаҳмиши рафтори муштариён**
Бо таҳлили маълумот дар бораи рафтори муштариён (харидҳо, кликҳо, ҷустуҷӯҳо), ширкатҳо метавонанд маҳсулот ва хидматҳоро мутобиқ ба завқи онҳо пешниҳод кунанд.
2. **Фардикунонии таҷрибаи харид**
Тавассути моделҳои тавсиявӣ (recommendation systems), вебсайтҳо метавонанд ба ҳар як муштарӣ пешниҳодҳои шахсӣ равона кунанд.
3. **Баланд бардоштани фурӯш ва даромад**
Бо таҳлили маълумоти фурӯш, ширкатҳо метавонанд стратегияҳои маркетингро тақмил диҳанд ва маҳсулоти сердаромадро муайян созанд.
4. **Оптимизатсияи захираҳо ва анбор**
Маълумот дар бораи талабот ба маҳсулот кӯмак мекунад, ки анборҳо дуруст пур шаванд ва камбуд ё зиёдатӣ пешгирӣ гардад.
5. **Ошкор кардани қаллобӣ (fraud detection)**
Аналитика имкон медиҳад, ки рафтори шубҳанок зуд муайян ва пешгирӣ карда шавад.

Қисмҳои асосии таҳлил дар e-commerce:

1. **Таҳлили дескриптивӣ (Descriptive Analytics)**
Тафсири маълумоти гузашта – чӣ рӯй дод?
2. **Таҳлили пешгӯишаванда (Predictive Analytics)**
Пешгӯии рафтори оянда – чӣ рӯй дода метавонад?
3. **Таҳлили пешниҳодӣ (Prescriptive Analytics)**
Пешниҳод кардани амалҳо – чӣ кор бояд кард?

Воситаҳои таҷҳизоти ва барномавии маълумоти таҳлили дар e-commerce:

- Google Analytics
- Tableau, Power BI
- Python (бо китобхонаҳо чун Pandas, NumPy, Scikit-learn)
- R language
- CRM ва ERP системаҳо

Хулоса:

Технологияи иттилоотӣ воситаи асосӣ барои рушди тичорати электронӣ аст. Он на танҳо равандҳоро автоматӣ ва муассир мекунад, балки таҷрибаи муштариро низ беҳтар

месозад. Дар шароити рақобати муосир, ширкатҳое, ки аз ТИ дуруст истифода мебаранд, бартариҳои назаррас доранд.

Адабиётҳо:

1. Зайнуудинов С., Зайнидинзода С.Қ., Зайнудин А., Салимов Н.С. Тичорати электронӣ, китоби дарсӣ, Душанбе, 2024
2. Салимов Н.С., Зайнуудинов С., Азимбоев А., Курбонова С. Технологияи иттилоотӣ (матни лексияҳо), Душанбе, 2024
3. Шарифзода Ф. Асосҳои иқтисоди рақамӣ ва тичорати электронӣ дар Тоҷикистон. — Душанбе: Дониш, 2020.
4. Сафаров А. Технологияи иттилоотӣ дар иқтисодиёти муосир. — Душанбе: Ирфон, 2021.
3. Саидов Х. “Тичорати электронӣ ва мушкилоти ҳукукии он дар Тоҷикистон.” — Маҷаллаи илмӣ ДДМТ, 2022.
4. Юнусова З. “Истифодаи ТИ дар рушди тичорати электронӣ: таҷрибаи Тоҷикистон.” — Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, баҳши иқтисод, 2023.

Шарифова Ҷ.Н.

РАҚАМИКУНОНИИ ТАҲСИЛОТ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

АННОТАТСИЯ: Дар шароити ҷаҳони муосир, ки технологияҳои рақамӣ бо суръати баланд рушд мекунад, рақамисозии таҳсилот яке аз самтҳои муҳими ислоҳоти низоми таълим ба ҳисоб меравад. Ин раванд имконияти медиҳад, ки сифати таҳсилот баланд гардида, дастрасии донишҷӯён ба захираҳои таълимӣ беҳтар шавад.

Дар ин аннотатсия масъалаҳои асосии рақамисозии таҳсилот, аз ҷумла ҷорӣ намудани платформаҳои таълими онлайн, истифодаи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар муассисаҳои таълимӣ, афзалиятҳо ва мушкилоти мавҷуда мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Инчунин, нақши рақамисозӣ дар рушди малакаҳои рақамии омӯзгорон ва донишҷӯён, баланд бардоштани сифати таълим ва фароҳам овардани муҳити таҳсилии инноватсионӣ баррасӣ мешавад.

Мавзӯи **рақамикунонии таҳсилот дар шароити муосир** яке аз масъалаҳои муҳим ва саривақтӣ дар рушди соҳаи маориф ба ҳисоб меравад. Рақамисозии таҳсилот (**ё дигитализатсия**) на танҳо самаранокии таълимро баланд мебардорад, балки дастрасии донишро низ васеъ мекунад.

Рақамикунонии таҳсилот — ин истифодаи технологияҳои рақамӣ барои осонтар ва муассиртар гардонидани равандҳои таълимӣ, маъмуриятӣ ва омӯзишӣ мебошад. Ба ин раванд дохил мешаванд:

- ❖ Истифодаи компютер ва планшет дар дарсҳо
- ❖ Системаи идоракунии таълим (LMS – Learning Management System)
- ❖ Дастрасӣ ба китобҳо ва маводи таълимии рақамӣ
- ❖ Таҳсилоти фосилавӣ (онлайн)

Афзалиятҳои рақамисозии таҳсилот аз ҷӣ иборат аст:

1. **Дастрасии васеъ** – донишҷӯён метавонанд аз ҳар макон бо интернет таълим гиранд.
 2. **Таълими фардӣ** – Барномаҳои онлайн метавонанд мувофиқ ба сатҳ ва суръати донишҷӯ танзим шаванд.
 3. **Ҳамкории муассир** – Омӯзгорон ва донишҷӯён метавонанд тавассути платформаҳои рақамӣ зуд алоқа кунанд.
 4. **Сарфаи вақт ва захира** – Камшавии истифодаи коғаз ва афзоиши самаранокии.
- ❖ Дар Тоҷикистон, баъзе мактабҳо ва донишгоҳҳо таҳсилоти фосилавиро ба роҳ мондаанд (масалан, ДМТ, ДДХБСТ, аз ҷумла ДДТТ ва ғайра).
 - ❖ Барномаҳои таълимӣ мисли Google Classroom, Zoom, Moodle ва Microsoft Teams ба таври ғайри истифода мешаванд.

Вобаста ба шароити муосир, дар замони имрӯза шаклҳои гуногуни таҳсилот дар ҳама ҷиҳатҳо таҳаввул ёфтаанд.

Ҳар як давлат ва минтақае мавзӯҳои хосаи худро дар соҳаи таҳсилот доранд бояд ба талаботи ҷомеа ва ҷаҳон мутобиқ шаванд. Ба назар мерасад, ки масъалаҳои муҳим дар таҳсилоти муосир шомил мешаванд ба:

1. **Рақамикунонӣ ва омӯзиши дар шабака:** Воқеъан, таҳсилот дар ҷаҳони муосир дигар набояд маҳдуд ба синфхонаҳо ва соати муқарраршударо бошад. Технология ва Интернет на танҳо барои омӯзиш дар муҳити онлайн истифода мешаванд, балки барои кӯмак ба омӯзгорон ва донишҷӯён дар муҳити таълимӣ.
2. **Фароғирии таълим:** Ҳар шахс бо ҳар гуна хусусиятҳо ва ниёзҳои таҳсилотӣ бояд имкониятҳои баробарро барои омӯзиш дошта бошад. Ин ба маъзариҳои шахсонӣ бо имкониятҳои хос ва гуруҳҳои гуногун ишора мекунад.
3. **Таълим дар як замони глобалӣ:** Бо ишора ба шароити муосир, таҳсилот бояд фароғири замон ва муҳити ҷаҳонӣ бошад. Яъне, таҳсилот бояд ба донишҷӯён на танҳо маълумотҳои техникӣ ва илмӣ соҳаҳо, балки назар ва ҷаҳонбинии ҷаҳонӣ ва фарҳангҳои фароҳам кунад.
4. **Ҳифзи муҳити таълимӣ:** Ҳар муассиса бояд муҳити таълимиро муҳофизат кунад, ки дар он донишҷӯён эҳсоси амният, баробарӣ ва муваффақиятро эҳсос кунанд.

Шумо мехоҳед дар мавриди як қисми махсуси ин мавзӯ маълумот бигиред ё муҳокимаи амиқтарин дар бораи кадом унсурҳои таҳсилотро анҷом диҳед?

Имрӯз, қариб ҳар як дарс дар мактаб, донишгоҳ ё курси онлайн унсурҳои интерактивиро дар бар мегирад: презентатсияҳо, видеоҳо, санҷишҳои худтаъминкунӣ, ҳамаи ин ба шарофати рақамикунонии имконпазир гардид. Дар ин ҷо мо хусусиятҳои онро дида мебароем ва мефаҳмем, ки чаро он лозим аст.

Рақамикунонӣ - як раванDEST, ки дар он маълумот ва амалиётҳои гуногун ба шакли рақамӣ тақдир дода мешаванд. Ин раванд ғоидаҳои зиёд барои ташкилотҳо, корхонаҳо, ва ҳатто ҷомеаҳо дошта метавонад. Аз ҷумла, ғоидаҳои асосии рақамикунонӣ чунин мебошанд:

1. **Ҳамгирӣ осонтар ва самаранок:** Рақамикунонӣ имконият медиҳад, ки маълумот ва тартиботи кории ташкилот дар як платформа ҷамъоварӣ ва дар байни кормандон ё шарикон ба осонӣ мубодила шавад.
2. **Бо технологияҳои нав мувофиқат:** Вақте ки як ширкат ё ташкилот рақамӣ мешавад, он метавонад бо технологияи нав ва иттилооти муосир дар якҷоягӣ кор кунад, ки барои рушд ва афзоиш хеле муҳим аст.
3. **Кам кардани хароҷот:** Бо автоматизатсия ва истифодаи алоқии рақамӣ, ташкилотҳо метавонанд хароҷотро кам кунанд, зеро на танҳо коркард ва интиқоли маълумот осонтар мешавад, балки вақти коргарон ва дигар захираҳо низ сарфа мешавад.
4. **Тафсири беҳтари маълумот:** Маълумот дар шакли рақамӣ осонтар таҳлил ва коркард мешавад. Истифодаи воситаҳои таъмини маълумот ва таҳлил ба ташкилотҳо имкон медиҳад, ки қарорҳои беҳтари бизнес гиранд.
5. **Навоварӣ ва эҷодкорӣ:** Рақамикунонӣ ва истифодаи технологияи нав барои эҷоди маҳсулот ва хизматрасониҳои нав ва беҳтар имконият фароҳам меорад.
6. **Имконияти расидан ба мизочони беҳтар:** Ҳар як корхона ё ташкилот метавонад бо истифода аз платформаҳои рақамӣ ба як доираи васеи мизочон расида, фаъолияти худро дар глобалӣ пеш барад.
7. **Ҳифзи беҳтари маълумот:** Маълумот дар форматҳои рақамӣ аз нуқтаи назарҳои амниятӣ осонтар нигоҳдорӣ ва муҳофизат мешаванд.
8. **Беҳтар намудани таҷриба барои мизочон:** Рақамикунонӣ ба ширкатҳо имкон медиҳад, ки хизматҳои худро онлайн пешниҳод кунанд, ки мизочонро хушнуд ва ба таври самаранок ва зуд ба онҳо хизмат расонанд.

Ин ғоидаҳо нишон медиҳанд, ки рақамикунонӣ на танҳо барои ташкилотҳо, балки барои ҷомеаҳои рӯзмарра низ бисёр ғоиданок аст.

РАҚАМИКУНОНИИ ТАҲСИЛОТ - ЧИСТ?

Рақамикунонии таҳсилот ин истифодаи замимаҳо, барномаҳо ва дигар воситаҳои омӯзиши рақамӣ дар мактабҳо, донишгоҳҳо ва курсҳои фосилавӣ мебошад. Масалан, вақте ки донишҷӯён супоришхоро на дар дафтар, балки бо истифода аз платформа дар Интернет иҷро мекунанд. Қарорҳо ба монанди Skillspace ба қулайтар шудани раванди таълим мусоидат мекунанд: маводҳо дар ҳар вақт дастрасанд, санчишҳо ба таври худкор санчида мешаванд ва муаллимон метавонанд пешрафти донишҷӯёнро дар вақти воқеӣ пайгирӣ кунанд.

Технологияҳои рақамӣ ба ташкили таълим низ дахл доранд. Мисол: муаллимон маҷаллаҳои электрониро истифода мебаранд, на аз коғаз, волидон ба ҷои занг задан ё ба мактаб рафтан ба муаллим ба почтаи электронӣ менависанд.

Бисёр одамон омӯзиши рақамиро бо омӯзиши фосилавӣ омехта мекунанд, аммо ин мафҳумҳои гуногун мебошанд. Ҳангоми кори фосилавӣ асбобҳои рақамӣ на ҳамеша лозиманд. Масалан, 10—15 сол пеш материалҳо ба воситаи почта фиристода мешуданд. Ва технологияҳои рақамӣ, дар навбати худ, новобаста аз формат истифода мешаванд.

Технологияҳои рақамӣ дар таълим аз ҷониби ҳама муассисаҳои таълимӣ - мактабҳо, донишгоҳҳо, коллеҷҳои техникӣ, онлайн мактабҳо истифода мешаванд.

РАҚАМИКУНОНИИ ТАҲСИЛОТ ЧИСТ?

Рақамикунонии таҳсилот - ин раванDEST, ки бо истифода аз технологияҳои рақамӣ ва интернетӣ барои тақмили усулҳои таълим, таҳқиқот ва идоракунии дар муассисаҳои таълимӣ сурат мегирад. Он метавонад шаклҳои гуногун дошта бошад, аз қабилӣ:

1. **Омӯзиши онлайн:** Донишҷӯён ва омӯзгорон метавонанд тавассути платформҳои интернетӣ ва курсҳои онлайн ба дониш ва малакаҳои нав расанд.

Омӯзиши онлайн яке аз роҳҳои самарабахш ва осон барои дастрасӣ ба маълумот ва омӯзиш аст. Бо истифода аз интернет, одамон метавонанд ба курсҳо, маводҳои таълимӣ ва манбаҳои гуногун дастрасӣ пайдо кунанд, ки ба онҳо кӯмак мекунад, ки малакаҳо ва донишҳои худро тақмил диҳанд. Омӯзишҳои онлайн дар соҳаҳои гуногун, аз ҷумла забон, барномасозӣ, математика, илмҳои табиӣ ва ҷомеа, санъат ва дигар равияҳо вучуд доранд. Мақсади шумо дар омӯзиши онлайн чӣ аст? Шумо ба кадом мавзӯҳо ва курсҳо тавачҷӯх доред?

2. **Таълими фосилавӣ:** Бо истифода аз интернет ва воситаҳои рақамӣ, ки имкон медиҳанд дар ҳар макон ва вақти мувофиқ таълим ва омӯзиш анҷом дода шавад.

Таълими фосилавӣ — ин як усули таълим мебошад, ки дар он донишҷӯён ва устодон аз роҳҳои электронӣ ва технологияҳои дастрасӣ ба маълумот, бо якдигар алоқа мекунанд. Яъне, таълим фосилавӣ аст, вақте ки иштирокчиён дар маконҳои ҷудо ва фосилавӣ қарор доранд ва бо истифода аз воситаҳои коммуникасионӣ ва платформаҳои интернетӣ, ба таълим машғул мешаванд.

Таълими фосилавӣ имкон медиҳад, ки одамон дар ҷойҳои гуногун ва дар ҳар вақт, бо истифода аз шабакаҳои интернет ва дастгоҳҳои электронӣ, маълумот мегиранд. Ин гуна таълим барои донишҷӯён, ки намероҳанд ё наметавонанд ба муассисаи таълимӣ рафтан, хеле мувофиқ аст. Ҳамчунин, ин система дар ҳолатҳои махсус, мисли пандемия ё дигар ҳолатҳои фавқулодда, муфид ва зарурӣ мебошад.

3. **Системаи идоракунии таълимӣ:** Барномаҳо ва платформаҳои рақамӣ, ки барои идора кардани маълумот ва раванди таълим, ба монанди нишондиҳии хати фарогирӣ, ба кор мераванд.

Системаи идоракунии таълимӣ (СИТ) як навъи системаи иттилоотии махсус аст, ки барои ташкил ва назорат кардани раванди таълимӣ дар муассисаҳои таълимӣ истифода мешавад. Системаи идоракунии таълимӣ кӯмак мекунад, ки маъмурият, омӯзгорон ва хонандагон ба осонӣ иттилоотро ба якдигар расонанд, раванди таълим ва омӯзишро беҳтар кунанд ва ба ҳамаи ҷанбаҳои таълимӣ назорат гузоранд.

Мақсади омӯзиши Системаи идоракунии таълимӣ:

1. Мақсади асосӣ:

Системаи идоракунии таълимӣ ҳадаф дорад, ки раванди таълимро самаранок ва муассир кунад, ҳамчунин барои омӯзгорон ва хонандагон шароити мусоиди омӯзишро фароҳам оварад.

2. Функсияҳо ва имконот:

- ❖ **Ташкил ва пайгирии курсҳо:** Барномаи таълимӣ, пайгирии эҷоди курсҳо, маъзази муштариён (ба мисли хонандагон).
- ❖ **Идоракунии материалҳо:** Захираи тестҳо, фанҳо, вазифаҳо ва дигар маводҳои таълимӣ.
- ❖ **Рақамгузори раванди таълимӣ:** Системаи ҳисоботгирӣ барои раванди таълим, дарсҳои гузашта ва ҳозира.
- ❖ **Идоракунии маълумот:** Мақсади донишҷӯён, ҳисоботгирӣ оид ба натиҷаҳо ва алоқа бо волидон.
- ❖ **Интерактивияти омӯзиш:** Эҷоди муҳити интерактивӣ барои таълим, ки бо воситаҳои зиёди медиа (видео, тасвирҳо, садо) таъмин аст.

3. Истифодаи системаи идоракунии таълимӣ:

- ❖ Дар донишгоҳҳо ва мактабҳои миёна.
- ❖ Ба кӯмак омӯхтани онлайн ва дарсҳои хусусӣ.
- ❖ Маъмурияти курсҳо ва барномаҳои таълимӣ.
- ❖ Муносибат бо хонандагон ва волидайн барои пешниҳоди иттилоот ва натиҷаҳои таълимӣ.

4. Моҳият ва манфиатҳо:

- ❖ Пешбурди самаранокии таълим.
- ❖ Вақти камтар барои масъулиятҳои маъмурӣ.
- ❖ Имконияти таҳлили натиҷаҳои таълим.
- ❖ Маҳзани маълумоти таълимии пурра ва мукамал.
- ❖ Қобилияти идоракунии курсҳо ва таҳсилоти онлайн.

Агар ба як намунаи Системаи идоракунии таълимӣ муроҷиат кунем, метавон мисоли системаҳои маъруфи Moodle ва Blackboard-ро номбар намуд, ки дар бисёре аз муассисаҳои таълимӣ истифода мешаванд.

4. Технологияҳои инновационӣ: Истифодаи робототехника, симуляторҳо, ва технологияи виртуалӣ барои беҳтар кардани таҷрибаи таълимӣ.

Технологияҳои инновационӣ (или инноватсионные технологии) ба як гурӯҳи методҳо, воситаҳо ва навҳои фаъолияти техникӣ ва илмӣ маъруф мешаванд, ки барои навсозии соҳаҳои гуногуни зиндагӣ ва истеҳсолот истифода мешаванд. Иноватсияҳо метавонанд дар соҳаҳои гуногун, аз ҷумла муҳандисӣ, информатика, тиб, энергия, сохтмон ва ғайра, пайдо шаванд.

Мисолҳои технологияҳои инноватсионӣ:

1. **Интернети чизҳо (IoT):** Системаҳои интеллектуалӣ, ки ба ҳам пайваستшавии объектҳо ва қурбҳо бо интернет, ки ба онҳо имкон медиҳад маълумот гирд оварда ва бо якдигар мубодила кунанд.
2. **Маъзари сунъии (AI) ва таҳлили маълумот:** Технологияҳои интеллектуалӣ барои дастгирии қарорҳо, идоракунии автоматикӣ ва таҳлили андозаҳои калон бо мақсади коркард ва беҳтар кардани муҳити истеҳсолӣ ё хизматрасонӣ.
3. **Робототехника:** Стратегия ва раванди сохтани роботҳо, ки метавонанд вазифаҳои мушаххасро ба таври автоматик иҷро кунанд. Инчунин роботҳо дар соҳаҳои гуногуни тиббӣ, саноатӣ ва хизматрасонӣ истифода мешаванд.
4. **Технологияҳои биометрия:** Шенасоии одамон бо истифода аз нишонаҳои физикии онҳо, ба монанди ангушти даст, шакли рӯй ва ғӯш, ки барои системаҳои амниятӣ ва идоракунии дастрасӣ истифода мешаванд.
5. **Технологияҳои энергетикӣ такрорӣ (renewable energy):** Системаҳое, ки барои истеҳсоли энергия аз манбаъҳои табиӣ ва таҷдидшаванда, ба монанди офтоб, шамол, ё гармии замин, истифода мешаванд.

Инноватсия дар ҳар як соҳа метавонад манфиатҳои зиёде дошта бошад, ки метавонад кӯмак кунад ба бехтар кардани сифати зиндагӣ, сарфаи энергетикӣ, ва рушд дар истеҳсолот.

Зарурияти рақамикунонии таҳсилот:

Зарурияти рақамикунонии таҳсилот дар ҷаҳони имрӯза ба таври устувор афзоиш ёфтааст, чунки он имконият медиҳад, ки равандҳои таълимӣ самараноктар ва мувофиқтар бо талаботи замон ташкил карда шаванд. Рақамикунонии таҳсилот барои навовариҳои зиёд ва бехтар кардани сифати таълим тавассути истифодаи технологҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ имконият медиҳад.

Барои шарҳи бештар, ба назар мерасад, ки зарурияти рақамикунонии таҳсилот дар чанд ҷабҳа ба назар мерасад:

1. **Дастрасӣ ба маълумот:** Рақамикунонии таҳсилот имконият медиҳад, ки донишҷӯён ва муаллимон ба манбаҳои гуногуни иттилоотӣ дар ҳар вақти дилхоҳ ва аз ҳар ҷо дастрасӣ пайдо кунанд.

"Дастрасӣ ба маълумот барои рақамикунонӣ" метавонад дар контексти кӯмак расонидан ба созмонҳо ё шахсони ҳуқуқӣ барои бехтар кардани равандҳои кори онҳо тавассути истифодаи технологҳои рақамӣ ва иттилоотӣ бошад. Агар ба таври умумӣ гӯем, ин маънои дастрасӣ ва истифодаи маълумот барои рақамӣ кардани низомҳо, равандҳо ва хидматҳоро дорад.

Дар ин контекст, дастрасӣ ба маълумот метавонад шомили:

1. **Ҳамоҳангии маълумот:** Иттилоот бояд дар форматҳои мувофиқ ва стандартӣ бошад, то системаҳои рақамӣ метавонанд онҳоро ба осонӣ истифода кунанд.
2. **Технологияи иттилоотӣ:** Ба осонӣ истифода бурдани технологҳои комилан рақамӣ, ки бо онҳо маълумотро ҷамъоварӣ, таҳлил ва ба вучуд овардан мумкин аст.
3. **Ҳуқуқи дастрасӣ:** Маълумот бояд ба шахсони ё гурӯҳҳое, ки барои пешрафти раванди рақамикунонӣ зарур аст, дастрас бошад. Ба ҳамин маъно, иҷрои сиёсати бехтарин барои муҳофизат кардани маълумот ва маълумотнигорӣ зарур аст.

Одатан, дар раванди рақамикунонӣ, мақсади асосӣ ин аст, ки маълумот бо роҳҳои самаранок ва осон барои истифода дар равандҳои дигари тичорӣ ё давлатӣ дастрас шавад.

2. **Ҷалби муҳити таълимӣ:** Технологияҳо ва платформаҳои онлайн кӯмак мекунад, ки муҳити таълимӣ бештар интерактив ва ҷолиб гардад. Видеоҳо, курсҳои онлайн, муошират бо муаллимон ва ҳамкурсҳо метавонад таҳсилро муассиртар кунад.

Ҷалби муҳити таълимӣ барои рақамикунонӣ як равиши муҳими таълимӣ аст, ки барои татбиқи технология ва воситаҳои рақамӣ дар раванди таълим кӯмак мекунад. Мақсади асосии ин равиш эҷоди муҳити динамикӣ ва ҳамоҳанг бо истифодаи воситаҳои рақамӣ, ки барои омӯзгорон ва донишҷӯён шароити бехтаре барои омӯختан ва омӯзиш фароҳам меоранд.

Барои рақамикунонӣ ҷалби муҳити таълимӣ бояд чанд унсурҳои муҳимро дарбар гирад:

1. **Воситаҳои технологӣ:** Истифодаи платформаҳои таълимӣ, барномаҳо, дастгоҳҳо ва дигар воситаҳои рақамӣ барои таҳсил. Масалан, истифодаи планшетҳо, компютерҳо, онлайн-курсҳо, видеоконференсияҳо ва ғайра.
2. **Материалҳои таълимии рақамӣ:** Таҳияи ва истифодаи китобҳо, манбаҳои аудио ва видеоӣ, мундариҷаи интерактивӣ ва симуляторҳо барои омӯзиш.
3. **Ташкили муҳити интерактивӣ:** Созмони муҳити рақамӣ, ки дар он донишҷӯён метавонанд бо якдигар ва бо омӯзгорон ҳамкори кунанд, масъалаҳо муҳокима кунанд ва таълимро дар шакли интерактивӣ гиранд.
4. **Мудирияти таълимӣ:** Ҳамоҳангсозии фаъолиятҳо ва дарсҳо дар муҳити рақамӣ бо воситаҳои автоматизатсия ва технологҳои иҷрокунанда, ки ба омӯзгорон ва донишҷӯён кӯмак мекунад дар расидан ба натиҷаҳои бехтар.
5. **Рақамисозии идоракунӣ:** Таъмини қобилияти мониторинг ва баҳогузорӣ дар муҳити рақамӣ, ки ба омӯзгорон имкон медиҳад, ки дарк кунанд, ки донишҷӯён дар кадом сатҳ қарор доранд ва дар кадом бахшҳо ниёз ба кӯмак доранд.

Ин гуна чалб кардани муҳити таълимӣ барои рақамикунонӣ на танҳо натиҷаҳои беҳтари таълимиро таъмин мекунад, балки омӯзишро бештар дастрас ва ҳамоҳанг мекунад, ки боиси рушди маҳорати рақамӣ ва худозмоиши донишҷӯён мешавад.

3. **Самаранокии таълим:** Платформаҳои рақамӣ ва воситаҳои таълимӣ метавонанд равандҳои таълимиро мувофиқи талаботи донишҷӯён танзим кунанд. Маъзаратҳои шахсино бештар ба эътибор гирифта, методологияҳои гуногун ба донишҷӯён пешниҳод мешаванд.

Самаранокии таълим дар доираи рақамикунонӣ (дигитализатсия) як масъалаи муҳим аст, ки дар асри муосир барои беҳтар кардани сифати таълим ва расидан ба натиҷаҳои олии кӯмак мекунад. Рақамикунонӣ имкон медиҳад, ки омӯзиш ба таври бештар дастрас ва самаранок баргузор шавад, ки дар натиҷа таълим дар сатҳҳои гуногун метавонанд инкилоби воқеӣ эҷод кунанд.

Барои таълими самаранок дар замони рақамикунонӣ, якчанд омилҳои муҳим вучуд доранд:

1. **Истифодаи технологияҳои замонавӣ:** Платформаҳои онлайн, воситаҳои интерактивӣ ва барномаҳои таълимӣ метавонанд мутахассисон ва донишҷӯёро дар раванди таълим бештар дастгирӣ кунанд. Ба мисол, истифодаи видеоуроқҳо, курсҳои омодагӣ онлайн, платформаҳои таълимии интерактивӣ ва системаҳои донишҷӯён метавонад дар таълим хеле муассир бошад.
2. **Ҳамкории муаллим ва донишҷӯ:** Воситаҳои рақамӣ метавонанд имкон диҳанд, ки муаллимон ва донишҷӯён дар муҳити виртуалӣ осонтар ва бо самаранокӣ ҳамкорӣ кунанд, хусусан дар замони дурназорӣ ё вақте, ки донишҷӯён ба сабаби сабабҳои гуногун наметавонанд ба мактабҳо равад.
3. **Меъёрҳои таълим ва мониторинг:** Рақамикунонӣ барои назорат ва арзёбии прогресси донишҷӯён низ кӯмак мекунад. Технологияҳо ба муаллимон имкон медиҳанд, ки натиҷаҳои донишҷӯёро тавассути системаи автоматикӣ ва таҳлили амиқ таъриф ва арзёбӣ кунанд.
4. **Навсозии манбаъҳои таълимӣ:** Маҳсулоти таълимии рақамӣ, ба монанди китобҳои электронӣ, марказҳои иттилоотӣ ва барномаҳои омӯзишӣ, метавонанд ба донишҷӯён имконият диҳанд, ки манбаъҳои гуногунро истифода баранд ва бо арзишҳои навинии дониш шенасии беҳтар пайдо кунанд.

Аз ин рӯ, рақамикунонӣ як роҳи муфид барои таълими самаранок ва расидан ба натиҷаҳои баланд мебошад, агар онро дуруст ва мувофиқи талабот истифода баранд.

4. **Рақобатпазирӣ ва мутобиқшавӣ бо ҷаҳони муосир:** Технология дар тамоми соҳаҳо пеш меравад, ва таҳсил бояд ба ин тағйиротҳо мутобиқ шавад. Рақамикунонии таҳсилот ба донишҷӯён имконият медиҳад, ки маҳорати дигари зарурӣ барои кор дар иқтисоди рақамӣ ва ҷаҳони муосирро рушд диҳанд.

Рақобатпазирӣ ва мутобиқшавӣ бо ҷаҳони муосир барои рақамикунонӣ як масъалаи муҳим ва ҳалқунанда аст, ки барои ҳар як корхона ё кишвар муҳим аст. Бо воридшавии технологияи рақамӣ ба тамоми соҳаҳои иқтисод ва ҳаёти иҷтимоии инсон, қобилияти мутобиқ шудан ба ин тағйирот ва рақобат кардан дар марҳилаи нави технологӣ барои бунёди устувори рушди устувор зарур аст. Ба ғайр аз ин, барои идома ё пайдо кардани ҷойҳои муносиб дар бозори глобалӣ, рақобатпазирӣ ва мутобиқшавӣ бо ҷаҳони муосир нақши калидӣ мебозад.

Дар ин замина, аслии масъала ба таври хулоса чунин аст:

1. **Рақобатпазирӣ:** Корхонаҳо ва кишварҳо бояд дарк кунанд, ки барои ба даст овардани мавқеи рақобатӣ ва дар бозор бо технологияҳои муосир рақобат кардан, онҳо бояд бо истифода аз инноватсияҳо, раванди рақамӣ ва таҳаввулоти технологӣ, ба суръат ислохотҳои дахлдорро ҷорӣ намоянд. Ин инноватсияҳо метавонанд дар соҳаҳои гуногун, аз ҷумла истеҳсолот, хизматрасонӣ ва таълим, ба шаклҳои нав ворид шаванд.
2. **Мутобиқшавӣ:** Мутобиқшавӣ ба ҷаҳони муосир маънои таҳия ва ҷорӣ кардани стратегияҳои нав барои истифодаи самаранокии технологияҳои рақамиро дорад. Масалан, давлатҳо ва корхонаҳо бояд ба шеваҳои кории нав, методологияҳои инновационӣ ва

ҳамкорӣ бо технологияҳои муосир, аз қабилӣ AI, blockchain ва интернетӣ чизҳо, мутобик шаванд.

3. **Ваҳдати рақамӣ ва ҷаҳони муосир:** Рақамикунонӣ барои кишварҳо ва корхонаҳо имконият фароҳам меорад, ки ба маҷмӯи ададҳо ва маълумотҳои дигиталӣ, ки хусусияти аниматсия ва иттилоотро доранд, дастрасӣ пайдо кунанд. Дар натиҷа, онҳо метавонанд қарорҳои дуруст ва самаранок барои идоракунӣ, рушд ва дигар муаммоҳои рақобатпазирӣ ҷаҳони муосир қабул кунанд.

Ҷиҳатҳои асосии амалкарди рақобатпазирӣ ва мутобикшавӣ ба ҷаҳони муосир бояд бо кӯшиш ва стратегияи дуруст дар самти истеҳсолот, маркетинг, таълим, сиёсати давлатӣ ва технологияҳои нав таъмин карда шавад.

5. **Таълим дар шартҳои фосилавӣ:** Пас аз пандемияи COVID-19, таҳсил дар шакли онлайн ва фосилавӣ ба як қисми асосии таълим табдил ёфт. Рақамикунонии таҳсилот барои рушди ин шакли таълим кӯмак мекунад.

Таълим дар шартҳои фосилавӣ ба рақамикунонӣ ё рақамии таълим (e-learning) тааллуқ дорад, ки дар он раванди таълим тавассути интернет ва технологияи рақамӣ ташкил мешавад. Рақамикунонӣ як равандест, ки бо истифодаи технологӣҳо ва абзорҳои электронии муосир омӯзиш ва таълим пешниҳод мешавад. Воситаҳои асосии онро платформаҳои таълимӣ, видеоуроқҳо, курси онлайн, тестҳо, форумҳо ва дигар воситаҳои интерактивӣ ташкил медиҳанд.

Дар шартҳои фосилавӣ, донишҷӯ ё омӯзгор метавонанд дар вақти озод ва бо истифодаи воситаҳои интернетӣ дар раванди таълим иштирок кунанд, ки ин ба таълим додан ва таълим гирифтани ҷамаи ҷуғрофӣҳои имконият медиҳад. Рақамикунонӣ дар таълим чунин фоидаҳоро дорад:

1. **Дастрасии осон:** Омӯзиш дар ҳар кучо ва ҳар вақте, ки лозим бошад, мумкин аст.

Дастрасии рақамикунонии осон маънои пайваст шудани корхонаҳо ва мардум ба технологияҳои рақамиро дорад, ки дар натиҷа, он метавонад дар ҷамаи ҷанбаҳои ҳаёт ва иқтисод таъсир расонад. Барои осон кардани рақамикунонии, мутаасифона, ҳанӯз дар кишварҳои рушд на ҷамаи инфрасохтор барои пайвастшавӣ ба интернет ва дастрасӣ ба технологияҳои нави рақамӣ мавҷуд аст.

Барои таъмин кардани дастрасии рақамикунонии осон, чанд роҳ мавҷуд аст:

1. **Дастрасии умумӣ ба Интернет:** Барои имкони истифодаи хизматҳои рақамӣ, кишварҳо ва корхонаҳо бояд ба аҳолии дастрасии осон ба Интернет ва дигар технологӣҳои рақамиро таъмин кунанд.
2. **Тренингҳо ва дастурҳо:** Вақте ки одамон бо тарзи кор бо технологияҳо шенасии дуруст доранд, ин имкон медиҳад, ки онҳо ба осонӣ ба рақамикунонӣ гузаранд.
3. **Ҳалли масъалаҳои молиявӣ:** Бо пешниҳоди дастрасии арзон ва ё ҳатто ройгон ба технологияҳо ва интернет, монеаҳои барои истифодабарандагон кам мешавад.
4. **Сохтани платформаҳои мутобик бо эҳтиёҷоти гуногун:** Платформаҳои рақамӣ бояд дар миқёси баланди осонӣ ва равшанӣ сохта шаванд, ки барои ҷамаи касоне, ки маълумоти тахассусӣ надоранд, истифодаи онҳо осон созад.

Оё шумо дар назар доред, ки чунин рақамикунонӣ дар соҳаи ё минтақаи муайян ва ё барои як мақсад истифода шавад?

2. **Эффективии муваққатӣ:** Шудати таълим ва вазъи донишҷӯ барои пешбурди раванди таълим мувофиқ мешавад.
3. **Иҷтимоияти омӯзиш:** Гуфтугӯҳо ва муҳокимаҳои, ки дар платформаҳои рақамӣ гузаронда мешаванд, ба донишҷӯ ё омӯзгор имконияти баён кардани андешаҳои худ дар муҳити кушодро медиҳанд.
4. **Ҳамкории худудӣ:** Ин созиш бо омӯзгорон ва гурӯҳҳои таълимии дигари таълим дар ҷамаи ҷуғрофӣи гуногун имконият медиҳад.

Аммо, бояд ба таъмини таъминкунандаи технологӣ ва дастрасии интернетӣ хуб ба назар гирифта шавад, ки барои таълим муфид ва самарабахш хоҳад буд.

Дар маҷмӯъ, рақамикунонии таҳсилот як қадами муҳим барои пешрафти соҳаи таълим ва мутобиқшавии он бо таҳаввулоти технология ва талаботи нави ҷаҳони имрӯза мебошад.

Зарурияти рақамикунонии таҳсилот дар ҷаҳони имрӯза ба таври устувор афзоиш ёфтааст, чунки он имконият медиҳад, ки равандҳои таълимӣ самараноктар ва мувофиқтар бо талаботи замон ташкил карда шаванд. Рақамикунонии таҳсилот барои навовариҳои зиёд ва беҳтар кардани сифати таълим тавассути истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ имконият медиҳад.

Барои шарҳи бештар, ба назар мерасад, ки зарурияти рақамикунонии таҳсилот дар чанд ҷабҳа ба назар мерасад:

1. **Дастрасӣ ба маълумот:** Рақамикунонии таҳсилот имконият медиҳад, ки донишҷӯён ва муаллимон ба манбаҳои гуногуни иттилоотӣ дар ҳар вақти дилхоҳ ва аз ҳар ҷо дастрасӣ пайдо кунанд.
2. **Ҷалби муҳити таълимӣ:** Технологияҳо ва платформаҳои онлайн кӯмак мекунанд, ки муҳити таълимӣ бештар интерактив ва ҷолиб гардад. Видеоҳо, курсҳои онлайн, муошират бо муаллимон ва ҳамкурсҳо метавонад таҳсилро муассиртар кунад.
3. **Самаранокӣ таълим:** Платформаҳои рақамӣ ва воситаҳои таълимӣ метавонанд равандҳои таълимиро мувофиқи талаботи донишҷӯён танзим кунанд. Маъзратҳои шахсиро бештар ба эътибор гирифта, методологияҳои гуногун ба донишҷӯён пешниҳод мешаванд.
4. **Рақобатпазирӣ ва мутобиқшавӣ бо ҷаҳони муосир:** Технология дар тамоми соҳаҳо пеш меравад, ва таҳсил бояд ба ин тағйиротҳо мутобиқ шавад. Рақамикунонии таҳсилот ба донишҷӯён имконият медиҳад, ки маҳорати дигари зарурӣ барои кор дар иқтисоди рақамӣ ва ҷаҳони муосирро рушд диҳанд.
5. **Таълим дар шартҳои фосилавӣ:** Пас аз пандемияи COVID-19, таҳсил дар шакли онлайн ва фосилавӣ ба як қисми асосии таълим табдил ёфт. Рақамикунонии таҳсилот барои рушди ин шакли таълим кӯмак мекунанд.

Дар маҷмӯъ, рақамикунонии таҳсилот як қадами муҳим барои пешрафти соҳаи таълим ва мутобиқшавии он бо таҳаввулоти технология ва талаботи нави ҷаҳони имрӯза мебошад.

1. **Дастрасии баробар:** Рақамикунонии таҳсилот имкон медиҳад, ки одамон аз ҳар гӯшаи ҷаҳон ба манбаҳои таълимӣ дастрасӣ дошта бошанд, махсусан дар кишварҳои дар роҳи рушд.
2. **Таълим бо сифати баланд:** Технологияҳо ба муаллимон ва донишҷӯён кӯмак мерасонанд, ки дар шароити беҳтар ва бо усулҳои муосир таълим гиранд.
3. **Инноватсия ва эҷодкорӣ:** Рақамикунонии таҳсилот ба муаллимон ва донишҷӯён имконият медиҳад, ки аз технологияҳои нав ва идеяҳои инноватсионӣ истифода баранд, ки ба рушди эҷодкорӣ ва фикри интиқодӣ кӯмак мекунанд.
4. **Таваҷҷуҳ ба эҳтиёҷоти шахсӣ:** Бо истифода аз алгоритмҳои интеллектуалии компютерӣ, метавон таҳсилотро мувофиқи эҳтиёҷоти шахсӣ ва қобилиятҳои ҳар як донишҷӯ ташкил кард.
5. **Ҳифзи муҳити зист:** Кам кардани истифодаи қоғаз ва дастгирии барои омода кардани маводҳои таълимӣ дар шакли рақамӣ метавонад ба ҳифзи муҳити зист кӯмак кунад.
6. **Иқтисодии маънавӣ:** Бо тағйироти рақамӣ, муассисаҳои таълимӣ метавонанд хидматҳои бештар ва гуногунаро бо сарфаи вақт ва маблағ пешниҳод кунанд.

Ҳамчун як усули муосир, рақамикунонии таҳсилот ба рушди бештари дониш ва малакаҳои нав дар ҷомеа кӯмак мекунанд ва барои оморасозии кадрҳои беҳтар барои ояндаи мамлакат зарур аст.

Хулоса

Рақамасозии таҳсилот воситаи тавоноист барои баланд бардоштани сифати таълим ва мутобиқ сохтани он ба талаботи асри XXI. Бо бартараф кардани мушкилоти мавҷуда ва ҷалби сармоягузорӣ, имкон аст, ки соҳаи маорифи рақамӣ дар Тоҷикистон низ рушд кунад.

**Абдуллозода Амина , омӯзгори
Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон**

**РОҲҲОИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ СИФАТИ ТАЪЛИМ ДАР МУАССИСАҲОИ
ТАЪЛИМӢ.**

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон доир ба баланд бардоштани сифати таълим дар яке аз баромадхояшон қайд намуданд:

“Имрӯз вазифаҳои ниҳоят муҳим, пеш аз ҳама баланд бардоштани сифати таълим, ворид шудан ба фазои ҷаҳонии таҳсилот, тарбияи мутахассисони ҷавобгӯии талаботи замон, инчунин ба шароити замона мутобиқ гардони мазмуну мундариҷаи таълим дар ҳамаи муассисаҳои соҳа мебошанд.

Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои пешбурди соҳаи маориф таваҷҷӯҳи хоса доданд.

Дастурҳои сарвари давлат моро водор месозад, ки сифати таълимро дар муассисаҳои таълимии кишвар баланд бардорем.

Таҷрибаи корӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ нишон дода истодааст, ки баланд бардоштани сифати таълим аз омилҳои зиёде вобастагӣ дорад ва тадқиқоти махсусро талаб менамояд.

Яке аз омилҳои асосии баланд бардоштани сифати таълим дар муассисаҳои таълимӣ, аз сатҳу сифати касбии омӯзгор вобастагии калон дорад.

Бинобар ин, мо ҳар роҳу усулро истифода бурда, сифати тайёр намудани омӯзгоронро дар муассисаҳои таълими педагогӣ дошта, алаҳусус дар донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни дар саҳти зарурӣ баланд бардошта, ба талаботи замон мувофиқ гардонем.

Дар ҳақиқат ҳам сатҳу сифати таълим аз касбияти омӯзгор вобастагии калон дорад. Бузурге дар ин ҷода фармудааст: “Омӯзгор оинаеро меонад, ки тавассути он хонанда ба ҳайёт менигарад”.

Дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ омода намудани бакалаврҳои замонавии ҷавобгӯии стандартҳои байналмилалӣ давлатӣ аз сатҳу сифати касбии устодон вобастагии калон дорад.

Имрӯзҳо ҳамаи муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, барои дар сатҳи заррурии ба талаботҳои ҷаҳон ҷавобгӯӣ тайёр намудани бакалаврҳо ба низомии кредитии таҳсилоти аврупоӣ гузаштанд.

Низомии кредитии таҳсилоти аврупоӣ талаботу нозуқиҳои ба худ хос дорад. Барои дар низомии кредитии таҳсилоти аврупоӣ дар ҷодаи тайёр намудани бакалаврҳои замонавии ҷавобгӯии стандартҳои байналмилалӣ давлатӣ ба қомебиҳои назаррас соҳиб гардидан, пеш аз ҳама талаботу нозуқиҳои ин низомиро ба бакалаврҳои бо ин низом таълимгиранда фаҳмондан лозим аст.

Таҷрибаи корӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон, Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкори Тоҷикистон, Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни) нишон дода истодааст, ки бакалаврҳои таълимгиранда бо талаботҳои нозуқиҳои низомии кредитии таҳсилоти аврупоӣ шиносӣ надоранд. Дар МТОК талаботҳои нозуқиҳои низомии кредитии таҳсилот аврупоӣ роия карда намешаванд.

Дар низомии кредитии таҳсилот зиёда аз 60 %-и сарбории бакалаврҳо ба қори мустақилона мувофиқ меояд. Сифати тайёр намудани бакалаврҳои замонавии ҷавобгӯии стандартҳои байналмилалӣ давлатӣ аз иҷрои қори мустақилонаи онҳо вобастагӣ дорад. Агар дар муассисаи таҳсилоти олии касбӣ ба бакалаврҳо мустақилона қор карданро омӯзонем, он гоҳ мо ба мақсади асоси худ тайёр кардани бакалаврҳои замонавии ҷавобгӯии стандартҳои давлатӣ байналмилалӣ мерасем.

Қайд кардан лозим аст, ки имрӯзҳо иҷроиши корҳои мустақилона дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ беҳбудиро меҳадад.

Устодони МТОК ба иҷроиши корҳои мустақилона ба бакалаврҳо талаботи яхелаю самарабахш надоранд.

Дар низоми кредитии таҳсилоти аврупоӣ бояд ба бакалаврҳо корҳои мустақилонаро дар сатҳи баланд иҷро кунанд. Сифати иҷроиши корҳои мустақилона ба бакалаврҳо аз талаботи устодон вобаста мебошад.

Баъзе устодон дар МТОК форигбоӣ намуда ба сифати иҷрои корҳои мустақилона аҳмияти зарурӣ намедиханд.

Барои баланд бардоштани талаботро сифати таълим дар МТОК сифати иҷроиши корҳои мустақилона ва машғулиятҳои КМРУ баланд бардоштан ба манфиати кор мебошад. Баланд бардоштани сифати таълим дар муассисаҳои таълимӣ, аз он ҷумла дар МТОК заҳмати хеле зиёдеро талаб менамояд.

Дар МТОК барои баланд бардоштани сифати таълим, танҳо аз раёсати таълим вобастагӣ надорад. Барои баланд бардоштани сифати таълим дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ бояд ҳамаи сохторҳо (раёсати таълим, декан, ҷонишини декан доир ба таълим, тарбия ва илм, мудирони кафедраҳо, итифоқи касаба, ташкилотҳои донишҷӯён, ҳамаи устодон) пайваста кор кунанд. Мушоҳидаҳо нишон дода истодаанд, ки дар МТОК доир ба баланд бардоштани сифати таълим сохторҳои қайд гардида, бетарафиро касб намуда, ба ин масъалаи зарурӣ аҳамият намедиханд. Агар аз бакалаврҳо дар охири соли таҳсил пурсон шавед, ки онҳо бо кадом низом таҳсил карда истодаанд, аз онҳо доир ба низоми кредитии таҳсилоти аврупоӣ ягона маълумот гирифта наметавонед.

Вақте, ки донишҷӯён (бакалаврҳо) дарбораи низоми таҳсилот маълумот надоранд, дар бораи баланд бардошти сифати таълим ҳамаи гап нест. Барои баланд бардоштани сифати таълим дар МТОК, иҷроиши талаботҳою нозуқиҳои низоми кредитии таҳсилоти аврупоиро дар сатҳи зарурӣ ба роҳ мондан лозим мебошад.

Ҳангоми ба талаботҳою нозуқиҳои низоми кредитии таҳсилоти аврупоӣ аҳмияти зарурӣ надодан, дар ин низом ба қомеъҳои соҳиб гардидан имконнопазир мебошад.

Барои дар низоми кредитии таҳсилоти аврупоӣ ба муваффақиятҳои зарурӣ соҳиб гардидан, иҷроиши талаботҳою нозуқиҳои ин низомро дар сатҳи баланд ба роҳ мондан лозим аст.

Ҳамин тавр, баланд бардоштани сифати таълим дар муассисаҳои таълимӣ, аз он ҷумла дар МТОК аз омилҳои зиёде вобастагӣ дорад.

Муайян кардани омилҳои асосии ба баландбардошти сифати таълим таъсирбахшанда тадқиқоти махсусро талаб мекунад. Мутасифона дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин тадқиқот гузаронида нашудааст.

Сифати таълим дар ҳамаи муассисаҳои таълимӣ, аз он ҷумла дар МТОК беҳбудӣ меҳадад. Донишҷӯёни (бакалаврҳои) имрӯзаи МТОК аз китобхонӣ дуранд. Муаллифи ин мақола дар Донишгоҳҳо барои ихтисоси “Молшиносӣ ва экспертизаи молҳои истеъмолӣ” аз фанни “физика” ва дар ихтисосҳои дигари тамоили иқтисодӣ аз фанни “Концепсияҳои табиатшиносии муосир”, дарс меҳонад. Муаллифи китобҳои дарсии фанҳои “Физика” ва “Концепсияҳои табиатшиносии муосир” худам мебоам. Дар китобхонаи донишгоҳи китобҳо аз ин фанҳо фаровонанд, вале донишҷӯён (бакалаврҳо) хоҳиши гирифтани ин китобҳоро надоранд. Бе китоби дарсӣ бо сифати баланд гузаронидани машғулияти КМРУ ғайриимкон мебошад.

Дар ҳонаи ба бакалаврҳо иҷроиши корҳои мустақилона, ки ба онҳо супориш дода шудааст, бе китоби дарсӣ бо сифати баланд иҷро карда наметавонанд. Азбаски баланд бардоштани сифати таълим дар МТОК дар шароити низоми кредитии таҳсилоти аврупоӣ аз сифати иҷроиши корҳои мустақилона вобаста мебошад. Бинобар ин, иҷроиши сифати корҳои мустақилонаро дар сатҳи зарурӣ баланд бардоштан лозим мебошад. Барои баланд бардоштани сифати таълим дар муассисаҳои таълимӣ, аз он ҷумла дар МТОК корро чунин ба роҳ мондан

лозим аст, ки ба иҷроиши босифати кори мустақилонаи бакалаврҳо ҳамаи сохторҳои донишгоҳ бояд сахмгузори намоянд.

Омили дигари баланд бардории сифати таълим, дар ҷараёни таълим истифодаи воситаҳои техникии таълим ва технологияи муосир (усулҳои интерактивӣ, усули салоҳиятнокӣ дар таълим ва усули низоми кредитии таҳсилоти аврупоӣ мебошад.

Истифодаи технологияи муосир дар таълими фанҳо нисбат ба усулҳои анъанавӣ, сифати таълим ва дараҷаи азхудкунии бакалаврҳоро баланд мебароранд. Омили дигаре, ки ба баланд бардоштани сифати таълим таъсири самарабахш мегузорад, ҳамкориҳои байни таълимгоҳ ва волидайн бакалаврҳо ба шумор меравад. Падару Модарони бакалаврҳоро вазифадор кардан лозим аст, ки талаботҳои қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистонро “Дар бораи масъулияти Падару Модар дар таълиму тарбияи фарзанд”-ро ба пуррагӣ иҷро намоянд.

Талаботҳои ин қонунро падару Модарон ба пуррагӣ иҷро намеkunанд. Барои ҳамкориҳо бо Падару Модарон ба роҳ мондан, дар МТОК “Шурои волидайн” таъсис додан лозим аст. Аъзоёни ин шӯро аз ҳисоби падару Модарони бакалаврҳое, ки дар донишгоҳ таҳсил мекунанд ва волидайн бакалаврҳое, ки аз ноҳияҳои наздик таҳсил мекунанд интихоб намудан лозим аст. Дар ин шӯро масъалаҳои ҳалталаби ба баланд бардоштани сифати таълим таъсирбахшандаро ҳаллу фасл кардан мумкин мегардад. Ҳамин тавр, барои баланд бардоштани сифати таълим аз ҳамкориҳои волидайн бакалаврҳо истифода бурдан ба манфиати кор мебошад.

Ҳамин тавр, баланд бардоштани сифати таълим дар муассисаҳои таълимӣ аз омилҳои зиёде вобаста мебошад.

Омилҳое, ки ба баланд бардоштани сифати таълим сахми арзанда мегузаранд, хеле зиёданд ва мо баъзан онҳоро дида баромадем.

Имрӯзҳо дар ҷарайи таълим аз саволҳои тестӣ ба таври васеъ барои санҷиши дараҷаи азхудкунии бакалаврҳо хонандагон ва баланд бардоштани сифати таълим истифода бурда мешавад. Саволҳои тестӣ бояд хусусиятҳои фанро баътибор гирифта, ба барномаи таълими мувофиқ бошад ва хонандагонро барои мустақилона фикр кардан водор созад, ҷаҳонбинии бакалаврҳо хонандагонро васеъ гардонанд, яъне сифати таълимро дар муассисаи таълимӣ баланд бардоранд.

Омӯзгорону устодон барои баланд бардоштани сифати таълим аз роҳи усулҳои гуногун самарабахш истифода бурда метавонанд.

Ба сифати яке аз роҳҳои баландбардории сифати таълим истифодаи усулҳои фаъолро дар таълим ба устодону омӯзгорон тавсия додан мумкин аст.

Таҷрибаҳои нишон дода истодаанд, ки истифодаи усулҳои фаъол дар таълим нисбати усулҳои анъанавӣ дар баланд бардоштани сифати таълим сахми зиёдтар доранд. Устодону омӯзгорон барои баландбардории сифати таълим дар муассисаҳои таълимӣ аз маҷалаҳои касбии мавҷуда самарабахш истифода бурда метавонанд.

Барои баланд бардоштани сифати таълим устодону омӯзгорон дар муассисаҳои таълимӣ доир ба фанҳои таълимӣ озмунҳои фанӣ, шабнишиниҳои адабию бадеӣ ташкил намуда, ҷорабиниҳоро доир ба санаҳои таърихӣ гузаронида, сатҳи донишандӯзии бакалаврҳо хонандагонро баланд бардоштан мумкин аст.

Роҳбарияти муассисаҳои таълимӣ барои баланд бардоштани сифати таълим аз воҳиди олимону мутахассисони соҳаҳои гуногун ё муаллифони китобҳои дарсӣ самарабахш истифода бурданашон мумкин аст. Ҳамин тавр, барои ба талаботи замон мувофиқ гардонидани сифати таълим дар муассисаҳои таълимӣ, аз роҳи усулҳои гуногун истифода бурдан ба манфиати кор мебошад.

Роҳбари илмӣ рисолаи мазкур муаллифи китоби фанӣ “Физика” барои синфи 10 мебошад. Таҷрибаи кор дар МТОК нишон доданд, ки хатмкардаҳои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар 11 соли таҳсилашон доир ба сохти моддаҳо ва зарраҳои таркиби он тасаввуроти дуруст надоранд. Дар саҳифаи дуҷуми муқоваи китоби фанӣ “Физика” барои синфи 10 ба таври нақшавӣ сохти модда ва зарраҳои таркиби он нишон дода шудааст. Муаллифи китоб ба донишҷӯёни курси якуми гурӯҳи русии факултети физикаи Донишгоҳи

давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав аз физикаи умумӣ лексия хонда, ба донишҷуёни гурӯҳ (24 нафар) аз рӯи нақшаи китоби фанни “Физика” барои синфи 10 дар бораи “Сохти модда ва зарраҳои таркиби он” маълумот дод. Рӯзи дигар пурсиши бакалаврҳо нишон дод, ки ҳамаи онҳо мавзӯи “Сохти модда ва зарраҳои таркиби он”-ро ба пуррагӣ фаҳмида доир ба ин мавзӯ маълумоти пурра гирифтанд. Ин мисоли овардан мо гувоҳи он аст, ки бо роҳҳои гуногун сифати таълими баланд бардоштан имконпазир мебошад.

ТАТҚИҚИ МУОДИЛАҲОИ ДИФФЕРЕНСИАЛӢ ВА ИНТЕГРАЛӢ БО КОЭФФИЦИЕНТҲОИ МАХСУС

**Мамадакимова Сабзозор Сарадбековна
Равшанов Қамар Гулистонович**

Омӯзиши амали математикӣ – *интегронӣ* ва қонуниятҳои он амали дифференциронӣ, яъне ёфтани ҳосилаи функсия, амали баръакс аст. Фарз мекунем, ки ҷисм аз рӯи қонуни $S(t)=t^2+2t$ ҳаракат менамояд. Яъне дар лаҳзаи вақти t ҷисм масофаи бо ин формула ҳисоб мешударо тай менамояд. Суръат ва шитоби ҷисмро меёбем. Чӣ тавре ки медонем ҳосила аз масофаи тайшуда суръат $v(t)$ буда, ҳосила аз суръат шитоб $a(t)$ -ро медиҳад:

$$\begin{aligned}v(t) &= s'(t) = (t^2 + 2t)' = 2t + 2 \\ a(t) &= v'(t) = (2t + 2)' = 2\end{aligned}$$

Айнан мисли ҳамин мисол, агар формулаи Галилей $s = \frac{gt^2}{2}$ -ро гирем, ки он масофаеро, ки ҷисм вобаста ба вақти t ҳангоми озод афтидан тай мекунад, ифода менамояд (дар лаҳзаи ибтидоии вақт $t=0$ суръат нул аст, яъне $v(0)=0$), он гоҳ ба воситаи дифференциронӣ суръатро меёбем:

$$v(t) = s'(t) = gt.$$

Дифференциронии дуҷум шитобро медиҳад:

$$a(t) = v'(t) = g.$$

Дар механика ва техника ба масъалаҳои овардаамон ҳолати баръакс вомехӯрем: шитоби нуқта $a(t)$ (ҷисм ҳамчун нуқта қабул карда мешавад) маълум аст, ёфтани қонуни тағйирёбии суръат $v(t)$ ва координата $s(t)$ талаб карда мешавад. Бо ибораи дигар, аз рӯи ҳосилаи маълум $v'(t)$, ки ба $a(t)$ баробар аст, $v(t)$ -ро ёфтан ва баъд аз рӯи ҳосила $s'(t)$, ки ба $v(t)$ баробар аст, $s(t)$ -ро ёфтан даркор аст. Ин гуна масъалаҳо бо ёрии амали *интегронӣ* ҳал карда мешаванд.

Таъриф: Функсияи $F(x)$ дар фосилаи $(a; b)$ барои функсияи $f(x)$ функсияи ибтидоӣ номида мешавад, агар барои ҳамаи қиматҳои тағйирёбандаи x аз $(a; b)$ $F'(x)=f(x)$ бошад. Яъне, ҳосилаи $F(x)$ ба $f(x)$ баробар бошад. Ёфтани функсияи ибтидоии функсияи додашударо амали интегронӣ меноманд.

Интеграл ҳамчун аслиҳа барои ҳисоб кардани масоҳати трапетсияи қачхатта. Мафҳуми интеграл дар геометрия, физика, техника, сотсиология ва дигар илмҳо васеъ истифода карда мешавад. Ҳоло як татбиқи интегралро дида мебароем.

1⁰. Масофаи тайкардаи ҷисм. Агар ҷисм ғайримунтазам ба як самт ҳаракат карда суръаташ вобаста ба вақт тағйир ёбад, яъне $v=v(t)$ бошад, он гоҳ масофае, ки ин ҷисм дар муддати вақти аз t_1 то t_2 тай мекунад,

$$S(t_2) - S(t_1) = \int_{t_1}^{t_2} v(t) dt$$

мебошад. Ин аз баробарии $S'(t)=v(t)$, яъне аз он ки $S(t)$ барои $v(t)$ функсияи ибтидоӣ аст ва аз формулаи Нютон – Лейбнитс бармеояд.

Акнун метавонем таърифи муодилаи дифференсиалӣ ва мафҳумҳои бо он вобастаро дар ҳолатҳои умумӣ, аз нуқтаи назари математикӣ, чорӣ намоем.

Таърифи 1. Муодилаи дифференсиалӣ гуфта чунин муодиларо меноманд, ки он ҳосилаҳои функсияи номаълумро дар бар гирифта, инчунин метавонад худӣ функсияи номаълум ва тағйирёбандаи мустақил (новобастаро) низ дарбар гирифта бошад.

Фарз карда мешавад, ки тағйирёбандаи мустақил ҳамма вақт аз соҳаи ададҳои ҳақиқӣ қимат қабул менамояд. Дар назарияи муодилаҳои дифференциалӣ инчунин муодилаҳое омӯхта мешаванд, ки онҳо якчанд тағйирёбандаҳои мустақил, функцияи номаълум ва ҳосилаҳои хусусии онро дарбар мегиранд, масалан

$$x \frac{\partial z}{\partial y} - y \frac{\partial z}{\partial x} = 0, \quad z = z(x, y).$$

Чунин муодилаҳоро муодилаҳо бо ҳосилаҳои хусусӣ меноманд. Барои фарқ намудан муодилаҳоеро, ки дар онҳо функцияи номаълум фақат аз як тағйирёбанда вобаста аст, муодилаҳои дифференсиалии оддӣ меноманд.

Таърифи 2. Тартиби муодилаи дифференциалӣ гуфта тартиби калонтарини ҳосиларо меноманд, ки онро муодила дарбар гирифтааст.

Мафҳумҳои асосӣ, ки ба муодилаҳои дифференсиалии тартиби якум намуди умумӣ мансубанд, дида мебароем. Мувофиқи таърифҳои 1 ва 2-и дар муқаддима овардашуда, муодилаи дифференсиалии тартиби якум дар ҳолати умумӣ чунин намуд дорад:

$$F(x, y, y') = 0, \quad (1)$$

дар ин ҷо x - тағйирёбандаи мустақил, y - функцияи номаълум, y' -ҳосилаи он ва F - функцияи маълуми аз се тағйирёбандаҳо вобастабуда мебошад.

Функцияи $y = y(x)$, ки дар интервали (a, b) муайян ва бефосила дифференсиронидашаванда буда, муодилаи (1)-ро дар ин интервал ба айният табдил медиҳад

$$F(x, y(x), y'(x)) = 0, \quad (a < x < b),$$

ҳалли муодилаи (1) дар ин интервал номида мешавад.

Графики ҳал $y = y(x)$ *хоти қатъи интегралӣ муодилаи (1)* номида мешавад.

Агар муодилаи (1) нисбат ба y' ҳалшаванда бошад, ин гоҳ вайро ба намуди

$$\frac{dy}{dx} = f(x, y) \quad (2)$$

навиштан мумкин аст, ки дар ин ҷо f - функцияи маълуми аз ду тағйирёбанда вобастабуда мебошад. Ин намуди муодиларо *шакли нормалӣ муодилаи дифференсиалии тартиби якум* меноманд.

Агар муодилаи (2)-ро ба намуди

$$dy - f(x, y)dx = 0$$

нависем, муодилаи ҳосилгардида таносуби байни дифференциалҳо dy ва dx -ро ифода менамояд. Дар назарияи муодилаҳои дифференсиалии оддӣ аксар вақт намуди умумии чунин муодила

$$M(x, y)dx + N(x, y)dy = 0$$

дида баромада мешавад, ки дар ин ҷо $M(x, y)$ ва $N(x, y)$ -функцияҳои маълуми дутағйирёбанда мебошанд. Азбаски дар ин муодила тағйирёбандаҳо x ва y симметрӣ дохил шудаанд, ин намуди муодиларо *шакли симметрӣ муодилаи дифференсиалӣ* меноманд. Дида баромадани муодилаҳои симметрӣ дар масъалаҳое, ки дар онҳо кадоме аз тағйирёбандаҳо (x ё y) мустақил ва кадоме аз онҳо вобаста буданаш муҳим ва ё маълум нест қулай мебошад.

Дар ҳолатҳои умумӣ муодилаи дифференсиалӣ на якто, балки бисёр ҳалҳо дорад. Масалан, муодилаи

$$\frac{dy}{dx} = f(x) \quad (3)$$

ки ҳолати хусусии муодилаи (2) ҳангоми аз тағйирёбандаи y новобаста будани тарафи рости он мебошад, аз курси таҳлили математикӣ ба мо маълум аст. Дар ин ҳолат функцияҳои

$$y = \int f(x)dx + c \quad (c - \text{доимӣҳои дилҳо}) \quad (4)$$

ҳалҳои муодилаи дифференсиалии додашуда мебошанд.

Формула (ё, ин ки якчанд формулаҳо), ки ҳамаи ҳалҳои муодиларо муайян менамояд, *ҳалли умумӣ муодила* номида мешавад. Одатан дар формулаи ҳалли умумӣ, ғайр аз x , инчунин як ё якчанд параметрҳо дохил мегарданд, ки метавонанд қиматҳои дилҳоҳро қабул намоянд. Барои ҳар як қимати параметр ҳалли конкрети муодила ҳосил мегардад, ки онро *ҳалли хусусӣ* меноманд. Масалан, агар барои муодилаи (3) шарт ибтидоии $y(x_0) = y_0$ дода шуда бошад, он гоҳ аз (4) ҳосил мекунем

$$y = y_0 + \int_{x_0}^x f(t)dt ,$$

ки ин ҳалли хусусии муодилаи (3) мебошад.

Дар баъзе ҳолатҳо муодила метавонад чунин ҳал дошта бошад, ки он аз формулаи ҳалли умумӣ барои ягон қимати параметр ҳосил намегардад. Чунин ҳалро ҳалли *махсус* меноманд. Дар чунин ҳолатҳо ҳалли умумии муодила аз формулаи ҳалҳои аз параметр вобаста буда ва ҳамаи ҳалҳои махсус иборат мебошад.

Дар бисёр масъалаҳо, ки ба муодилаҳои дифференсиалии тартиби якум оварда мешаванд, ёфтани ҳалле, ки ҳангоми қимати муайяно қабул намудани тағйирёбандаи новобаста низ қимати додашударо қабул менамояд, талаб карда мешавад. Чунин масъала *масъалаи ибтидоӣ* ё ин ки *масъалаи Коши* номида мешавад.

Барои муодилаи дифференсиалии (2) масъалаи Коши чунин гузопгта мешавад: ҳалли $y = y(x)$ муодилаи дифференсиалии (2)-ро, ки *шарти ибтидоӣ* (*шарти Коши*) $y = y_0$ ҳангоми $x = x_0$ буданро, яъне

$$y(x_0) = y_0 \quad (5)$$

-ро қаноат мекунонад, ёфта шавад. Ададҳои x_0, y_0 – қиматҳои ибтидоии масъалаи Коши номида мешаванд. Дар ин ҷо фарз карда мешавад, ки тарафи рости муодилаи (2) дар нуқтаи (x_0, y_0) муайян шудааст. Баъзан барои қайд кардани он, ки $y = y(x)$ - ҳалли муодила ва x_0, y_0 – қиматҳои ибтидоӣ мебошанд, онро чунин менависанд:

$$y = y(x; x_0, y_0) \quad (6)$$

Маънои геометрии масъалаи Коши - ин ёфтани хати қачи интегралие мебошад, ки он аз нуқтаи додашуда $M_0(x_0, y_0)$ мегузарад

Синфи муодилаҳои дифференсиалии дар квадратура интегронидашаванда ниҳоят маҳдуд мебошад. Бинобар ин методҳои ҳали тақрибӣ дар назарияи муодилаҳои дифференсиалӣ аҳамияти калон доранд. Аммо барои он, ки методҳои интегронии тақрибӣ барои ҳали муодилаҳои дифференсиалӣ татбиқ карда шаванд, бояд боварӣ дошта бошем, ки ҳалли муодила вучуд дорад ва он ягона аст. Дар акси ҳол маълум нест, ки кадом ҳалли муодила бояд тақрибӣ муайян карда шавад.

Муодилаи (2)-ро дида мебароем. Маълум, ки дар ҳолати гузоштани шартҳои муайян ба тарафи рости ин муодила, он метавонад миқдори беохирӣ ҳалҳо дошта бошад. Маҷмуи ҳалҳои муодилаи (2), ки аз як доимии дилҳоҳ c вобаста мебошад

$$y = \varphi(x, c) \quad (7)$$

ҳалли умумӣ ин муодила номида мешавад.

Ҳар гуна ҳал, ки аз формулаи ҳалли умумӣ (7) ҳангоми қимата хусусӣ қабул намудани доимии дилҳоҳ c ҳосил мегардад, *ҳалли хусусӣ* муодила номида мешавад.

Мисол. Барои муодилаи $y' = 2\sqrt{y}$, $y \geq 0$ (8) ҳалли умумӣ $y = (x + c)^2$ (c - доимӣ) мебошад.

Ҳалли $y = (x + 1)^2$, ки аз формулаи ҳалли умумӣ ҳангоми $c = 1$ будан ҳосил мегардад, ҳалли хусусии ин муодила мебошад. Аммо $y = 0$ низ ҳалли муодилаи додашуда мебошад, ки он аз формулаи ҳалли умумӣ барои ягон қимати хусусии доимӣ c ҳосил намегардад.

Ҳалле, ки он аз формулаи ҳалли умумӣ барои ягон қимати хусусии доимӣ c ҳосил намегардад, *ҳалли махсус* муодила номида мешавад.

Формулаи (8) дар ҳолатҳои умумӣ имконият медиҳад, ки барои муодилаи (2) масъалаи Коши ҳал карда шавад, яъне аз ҳисоби интиҳоби қимати мувофиқи доимӣ c ҳалле, ки шарт ибтидоӣ додашударо

$$y(x_0) = y_0 \quad (9)$$

қаноат мекунонад, ёфта шавад. Барои ин ба формулам (8) қиматҳои $x = x_0$, $y = y_0$ -ро гузошта муодилаи $y_0 = \varphi(x_0, c)$ -ро нисбат ба c ҳал менамоем ва қимати ёфташударо $c = c_0$ ба (8) мегузорем, ки дар натиҷа ҳалли матлуб дар намуди $y = \varphi(x, c_0)$ ҳосил мешавад. Аммо дар ин ҷо, дар ҳолати умумӣ, ва ҳалшавандагии муодилаи $y_0 = \varphi(x_0, c)$ нисбат ба c ва на ягонагии ҳалли ёфташудаи масъалаи Кошӣ кафолат дода намешавад. Барои иҷро гардидани ин шартҳо бояд

В статье рассматривается один из видов самостоятельной работы студентов в зависимости от степени уровня знаний. Изучаемая тема очень полезна для усвоения студентами.

Ключевые слова: Теорема, символ

The article describes one of the types of individual work of the students according to degree of knowledge. Studying theme is useful for gaining knowledge of the students.

Key words : theory, symlol.

Дар тайёр кардани мутахасисони замони нав дар мухити гуногунсоҳа ва мураккаби дигаргунсозиҳо омӯзгор ва донишқадаю донишгоҳҳо машъали фурузонест, ки дар назди гаҳвораи ташаккули шахсии инсон меистанд.

Маълум, ки ба мактаби оӣ ҷавононе дохил мешаванд, ки дар онҳо аллакай нисбат ба қору зиндагӣ ва давом додани таҳсил таҷрибаи зарурӣ ва эътиқоди комил ташаккул ёфтааст. Дар давоми таҳсил дар мактабҳои миёна, лицейҳо, гимназияҳо онҳо ба санҷишҳои ҳаррӯза, меъёри баҳо ва супоришу талабҳои муаллимон оддат кардаанд. Рафти ташаккулёбии ҷавонро бо ҳамин тамошуда гумон кардан хатост.

Ҳангоми омӯзиши асарҳои олимони, як ҷумлаи хело хуб ва таъсирбахшERO дарёфтам, ки он чунин аст. Донишҳои ҳақиқӣ танҳо дар натиҷаи худомӯзӣ ба даст меояд. Солҳои дароз мешавад, ки ба ин гуфта така карда, қори мустақилонро дар гуруҳҳо, ки дарс мегуям доимо аҳмият дода ғайлона ҷонок карда дарс мегуям.

Қори мустақилона барои дарсро аз худ кардани донишҷӯён басо аҳмият дорад, ҷунки он мавзӯе, ки дар дарс омӯхтаи онҳоро мустақам карда дер боз дар хотир нигоҳ медорад. Донишҷӯён ба воситаи қори мустақилона иҷро кардани супориш.

а) мулоҳизакорӣ

б) боддиқатӣ

в) бо масъулияти

г) ҳақиқатгиро дар худ ҷонок карда ба қувваю дониши худ така мекунад.

Барои ташкил ва гузаронидан қори мустақилонаи донишҷӯён ба сатҳи донишу ғайлоияти ҳар як донишҷӯ аҳмияти ҷиддӣ ва ҳоса додан лозим меояд. Дуруст ба роҳ мондан қори мустақилонаи донишҷӯён таълиму тарбияро беҳтар карда ғайлоияти донишҷӯёнро ба дарси математика зиёд мекунад. Мушоҳидаҳои ошқор карданд, ки баъзе донишҷӯён оиди мафҳумҳои математика ба монанди теорема, исбот, баъзе ҷумлаҳои математикӣ, символҳо умуман тасавурот надоранд. Бархе аз донишҷӯён фақат ба аз ёд кардани таърифҳо, теоремаҳо машғуланду бас. Онҳоро дар ҳалли мисолу масъалаҳо татбиқ карда наметавонанд.

Гуруҳи дигари донишҷӯён бошанд, он формулаву донишҳое, ки гирифтанд ба онҳо қурқуона амал карда ҳар ҷизе, ки хоҳанд менависанд.

Донишҷӯёне, ҳам ҳастанд, ки ҳам дониши назариявии зарурӣ доранду ва ҳам он донишҳои назариявӣашонро дар ҳалли мисолу масъалаҳо татбиқ карда метавонанд.

Сатҳи донишу маҳорати фарди ҳар як донишҷӯро ба назар гирифта қорҳои мустақилонаи онҳоро ба роҳ мондан лозим меояд. Ба гуруҳи аввали донишҷӯён маводҳои зарурӣ назариявӣ аввало ғаҳмонда шуда, пас он ба онҳо саволҳои оддӣ ба тариқи варақчаҳо (қарточкаҳо) супоридан лозим инчунин мисолҳои хело сода ба онҳо машқ кардан лозим меояд, сипас ба ҳамон мисолҳое, ки бо онҳо машқ карда шуда буд яъне ба онҳо монанд ба тариқи мустақилона супориш дода шуда баъди ҳал аз тарафи устоз санҷида шуда баҳогузорӣ карда мешавад ва ҳавасманд кардан лозим меояд ин гуруҳи донишҷӯёнро ҳеҷ вақт танқид кардан лозим нест, агар танқид шавад аз ин донишҷӯён умеди беҳтаршавиро интизорӣ нест.

Ба гуруҳи донишҷӯёне, ки фақат ба аз ёд кардани таърифҳоро теоремаҳо машғуланду бас. Чунин заруриате ба вучуд овардан лозим, ки ғайлоияти фикрии назариявии дошташонро ба амалия табдил додан лозим. Ин аз омӯзгор маҳорати баланди педагогиро талаб мекунад то ки пайвастагии донишҳои назариявиро ба амалия табдил

дихад. Дар ин ҷода қайд кардан лозим аст, ки ба кори мустақилона чунин мисол ё масъалахоеро супоридан лозим аст, ки донишҷӯён бо роҳи ҳалли он шинос бошанд, яъне ба мисол ва масъалаи дар дарси амалӣ ҳал карда шуда монанд бошанд. Ба ин гуруҳи донишҷӯён ҳеҷ гоҳ мисолу масъалаҳое, ки донишҷӯён ба онҳо шинос нестанд супориш додан лозим нест.

Агар супориш баръакс шавад донишҷӯён наметонанд, ки мисолу масъаларо бо кадом роҳу усул ҳал кунанд.

Ба гуруҳи донишҷӯёне, ки донишҳои назариявӣ амалии хуб доранд мисолу масъалахоеро пешниҳод бояд кард, ки дар ҳалли мисолу масъалаҳо эҷодкорӣ таҷассум гардад, эҷодкорона рафтори донишҷӯ ин маънои офаридани чизеро дар назар надорем, аммо барои ҳуди донишҷӯ ин кори ӯ хело чизи навиҷро, нуқтаи навиҷро боқӣ мегузорад. Кори мустақилонаи эҷодӣ ба донишҷӯ имконият медиҳад, ки тарафҳои нави масъалаи таҳқиқшавандаро кушода нишон диҳад ва дар асоси таҳлили ҳаматарафаи мисол ва масъала ақидаи худро баён созад. Ба ҳамаи донишҷӯёне, ки кори мустақилонаро иҷро мекунанд баҳогузори карда онҳоро бо калимаҳои хубу зебо ҳавасманд гардонидан лозим. Устоз бо корҳои мустақилонаи донишҷӯён муносибати дуруст доштанишон лозим меояд вагарна аз худ кардани донишҳоро ба донишҷӯён инкишоф дода наметавонад. Завковару мунтазамнокии ташкили кори мустақилона донишҷӯёро ба иҷрои вазифаю супоришҳо тайёр карда, малакаи онҳоро тақвӣ ва қувваи эҷодкоронашонро ба ҷунбиш меоварад. Кори мустақилона шавқу ҳаваси донишҷӯёро ба меҳнат бедор кардан аст.

Чуноне, ки мегӯянд меҳнат воситаи муҳими тарбия мебошад. Зеро меҳнат на фақат шарти мавҷудият ва тарақиёти ҷамъияти инсонӣ, балки вай барои ташаккули мавҷудият ва тарақиёти ҷамъияти инсонӣ, балки вай барои ташаккули қобилиятҳои ҷисмонӣ, фикрии симои ахлоқии ҳар як шахс хеле муҳим мебошад. Хелҳои кори мустақилона бисёрданд. Муаллимон метавонанд, боз намудҳои дигари кори мустақилонаро ба кор баранд.

Адабиёт.

- 1) Китоби муаллим. Нашриёти «Ирфон» Душанбе - 1969.
- 2) Советская педагогика. Академия педагогических наук СССР Москва «Педагогика» - 1987.
- 3) Ҷумъа Шарифов Асосҳои дидактикии ташаккули малакаҳои кори мустақилонаи донишҷӯён дар ҷараёни таълим Душанбе «Ирфон» - 2014.
- 4) Ҳақимов Мусофир Педагогикаи математика. Қўрғонтеппа - 2013.

Назарамонова Х. Нуриддини Ф.

БАҲОДИҲИИ ЭКОЛОГИИ СИФАТИ ОБ ДАР ДАРӢИ КОФАРНИҲОН ВА ШОҲОБҲОИ АСОСИИ ОН.

Проведено изучение элементного состава донных отложений реки Кафирниган в Центральном Таджикистане. Общее экологическое состояние речных бассейнов можно описать физико-химическими факторами качества воды в Кофарнигане и его притоках. Основные физико-химические свойства воды реки Кофарниган были измерены в трех областях исследования, включая реки Сарбо, Средняя Сарда, Варзоб, Элок, Рогова и Хонако. В ходе исследований выявлены геохимические аномалии, связанные с повышенным содержанием сурьмы и мышьяка.

Ключевые слова: Донные отложения, река Кафирниган, Центральный Таджикистан, макро- и микроэлементы, река Варзоб, река Сарбо, геохимические аномалии, сурьма мышьяк.

BOTTOM SEDIMENTS of the KAFIRNIGAN RIVER

Elemental composition of the bottom deposits of Kafirnigan River in Central Tajikistan is described. The general ecological state of river basins can be described by the physicochemical factors of water quality in the Kofarnigan and its tributaries. The main physical and chemical properties of the water of the Kofarnigan River were measured in three study areas, including the Sarbo, Middle Sarda, Varzob, Elok, Rogova and Honako rivers. The studies were identified geochemical anomalies associated with high concentration of antimony and arsenic.

Keywords: Bottom sediments, Kafirniganriver, Central Tajikistan, major-and microelements, Varzob river, Sarbo river, geochemical anomalies, antimony, arsenic .

Асоси обгирии шаҳри Душанбери дарёҳои Кофарниҳон ва Варзоб ташкил медиҳанд. Шохобҳои асосии Кофарниҳон аз рӯи Варзоб ва Хонако, аз чап дарёи Елок мебошад.

Ҳолати умумии экологии ҳавзаҳои дарёҳоро омилҳои физикӣ-химиявии сифати об дар Кофарниҳон ва шохобҳои он тавсиф дода мета-вонад. Хусусиятҳои асосии физикӣ-химиявии об дар дарёи Кофарниҳон дар се самти ҷойи тадқиқи он, аз ҷумла дар дарёҳои Сарбо, Сардаи Миёна, Варзоб, Елок, Рогова ва Хонако чен карда шуданд. Ченкунии хусусиятҳои физикӣ-химиявии об дар ҷойи интиҳоби намунагирӣ бо асбоби “Hydrolab” (ИМА) ба амал бароварда шуд. Маълумоти ченкунӣ дар ҷадвали 7 нишон дода шудааст.

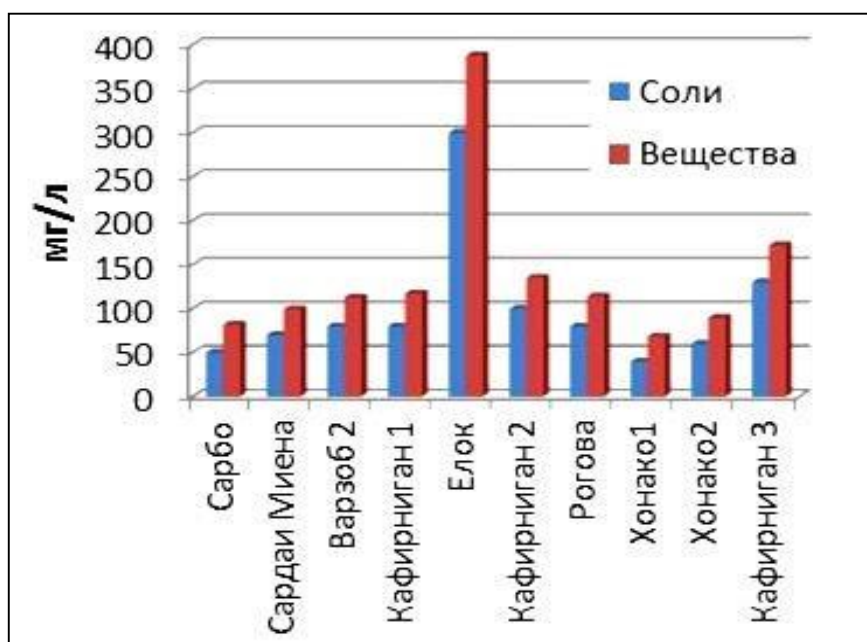
Чӣ тавре, ки натиҷаи ченкунии омилҳои физикӣ-химиявии об нишон доданд, обҳои ин дарёҳо кам ишқор доранд. Қимати pH дар ҳудуди 7,35-7,97 қарор дорад. Қимати камтарини pH ба шохобҳои Сарбо, Сардаи Миёна мувофиқ буда, дар ҳудуди 7,35-7,5 қарор мегирад. Қимати баландтарини pH дар дарёи Варзоб 2 вучуд дорад, ки 7,97 баробар аст. Нишондиҳандаҳои ПОБ вобаста ба макони намунагирӣ дар ҳадди аз 334 то 470 мВ мекалаванд ва нишондиҳандаи баландтарин ба нуқтаи Елок рост меояд. Дарёи Кофарниҳон ва шохобҳои асосии он то дараҷаи кофӣ аз оксиген боянд.

Ҷадвали 1

Параметрҳои физикӣ-химиявии оби дарёҳои Тоҷикистон

Дарё	pH	Намак ҷо мг/л	Моддаҳои ҳалшуда мг/л	Ноқилияти ҳос мс/см	ОВП (мВ)	О ₂ маълум мг/л
Сарбо	7,5	50	81,9	0,128	390	9,61
Сардаи Миёна	7,46	70	99,5	0,1556	409	9,24
Варзоб 2	7,97	80	112,8	0,176	437	10,43
Кофарниҳон 1	7,88	80	117,4	0,1834	445	10,15
Елок	7,85	300	387,6	0,5805	470	8,95
Кофарниҳон 2	7,76	100	135,2	0,2112	341	10,21
Рогова	7,5	80	114,1	0,1783	408	8,73
Хонако 1	7,35	40	68,5	0,1071	395	9,46
Хонако 2	7,44	60	89,9	0,1404	400	8,96
Кофарниҳон 3	7,73	130	172,1	0,2691	334	9,67

Таксимоти таркиби умумии моддаҳои маҳлулшуда, намакҳо ва мувофиқ ба онҳо моддаҳои органикӣ дар расми 1 нишон дода шудааст.

Расми 1. Таркиби умумии моддаҳои маҳлулшуда ва намакҳо дар дарёҳо.

Аз расм маълум аст, ки консентратсияи таркиби умумии моддаҳои маҳлулшуда дар об мутаносибан аз намакҳои дар об ҳалшуда вобастагӣ дорад ва ба таркиби биогеохимикӣ об мувофиқ меояд. Ба дарёи Елок микдори нисбатан зиёди моддаҳои маҳлулшаванда (387,6 мг/л) ва намакҳо (300 мг/л) рост меояд. Ба дарёҳои Сарбо ва Хонақо микдори нисбатан камии моддаҳои маҳлулшаванда, мувофиқ ба он намакҳо ва ҷисмҳои органикӣ рост меояд. Аз натиҷаи таҳқиқотҳо маълум мегардад, ки микдори макроэлементҳо дар об, бо истиснои оҳан кимати камтарин ба КҲИ кам мувофиқ меояд. Микдори зиёди консентратсияи оҳанро оби дарёи Кофарниҳон ва шохобҳои он дорад. Дар ин обҳо ба ҳисоби миёна микдори оҳан 0,23 мг/л-ро ташкил медиҳад ва КҲИ оҳан дар МГ 2.1.5.1315-03 дар 0,3 мг/л муайян шудааст. Микдори Na, Ca ва Mn дар обҳои тадқиқшуда каманд. Бояд қайд кард, ки қисми зиёди калсийи маҳлулшударо организми инсон аз об мегирад. Дар ҷадвали 8 тақсимшавии консентратсияи микроэлементҳо, КҲИ онҳо дар обҳо ва дараҷаи хатарнокӣ вобаста ба МГ 2.1.5.1315-03 оварда шудааст.

Ҷадвали 2

Микдори микроэлементҳо (мкг/л) ва КҲИ дар об

	Қиматҳо	Нуктаи интиҳоб	Консентратсия дар об	КҲИ дар об	Дараҷаи хатарноки
As	Миёна		1,41	10	1
	Максималӣ	Сарбо	2,81		
	Минималӣ	Хонақо 2	0,66		
Ba	Миёна		44,4	700	3
	Максималӣ	Елок	137,0		
	Минималӣ	Кофарниҳон 3	5,8		
Co	Миёна		0,16	100	2
	Максималӣ	Рогова	0,39		
	Минималӣ	Сарбо	0,08		
Cr	Миёна		0,87	50	3

	Максималӣ	Рогова	1,62		
	Минималӣ	Кофарниҳон 1	0,05		
Cs	Миёна		0,04	-	-
	Максималӣ	Рогова	0,075		
	Минималӣ	Варзоб 2	0,02		
Sb	Миёна		0,37	5	2
	Максималӣ	Кофарниҳон 3	1,88		
	Минималӣ	Рогова	0,03		
U	Миёна		2,05	100	2
	Максимальное	Варзоб 2	3,8		
	Минимальное	Рогова	1,12		
Zn	Миёна		17,5	1000	3
	Максималӣ	Варзоб 2	27,2		
	Минималӣ	Елок	8,9		

Миқдори нисбатан зиёди марги муш ва сурма, дар байни унсурҳои захрнок, дар дарёи Кофарниҳон мушоҳида мешавад.

Дар дарёи Сарбо миқдори максималии концентрансия ба қайд гирифта шудааст. Концентратсияи марги муш дар ин дарё нисбати КҲИ ҳамагӣ се маротиба кам аст. Дар маҷрои пойни концентратсияи марги муш бо сабаби маҳлулшавӣ бо дигар обҳо ва барфу борон кам мегардад.

Концентратсияи нисбатан зиёди сурма ба нуктаи Кофарниҳон 3, наздикии пули роҳи оҳани Шаҳритуз рост меояд, ки нисбати КҲИ ҳамагӣ 2,6 маротиба кам аст.

Дар обҳо концентратсияи чунин микроэлементҳои биогенӣ, мисли кобальт, хром ва руҳ нисбати КҲИ муайяншуда нисбатан кам мебошанд. Ин далел эҳтимолан бо сабаби норасоии микроэлементҳо дар ғизогирии олами растаниҳо ва зинда ҷой дорад.

Аз ҷадвали дар боло нишондодашудаи 2 бармеояд, ки об дар дарёҳо тоза аст, миқдори унсурҳои захрнок ба ҳисоби миёна нисбат ба қимати муайяншудаи КҲИ кам мебошад. Танҳо дар баъзе аз дарёҳо миқдори марги муш ва сурма аз КҲИ аз 2 то се маротиба ва унсурҳои боқимонда то даҳҳо маротиба камтар аст.

(В реке Кафирниган выявлена геохимическая аномалия, связанная с повышенным содержанием сурьмы и мышьяка. В верховьях наблюдается повышенное содержание золота.

По мере продвижения к устью реки в донных отложениях увеличивается концентрация почвенных пород, которые становятся доминирующими в долинах, в условиях спокойного течения реки.

В целом можно отметить, что в долине р. Кафирниган породные аномалии преобладают над техногенными, несмотря на присутствие объектов промышленного характера по р.)

Варзоб.

Авторы выражают благодарность сотрудникам ИЯФ г. Ташкента и ИЯФ г. АлмаАты за проведенный элементный анализ образцов.

ЛИТЕРАТУРА

1. В.И.Крюков, «Схема территориального деления Таджикской ССР для целей экологического мониторинга окружающей среды республики» /В.И.Крюков// Рукопись статьи депонирована в ТаджикНИИТИ. 07.08.1989. № 48. (648),Тиа-Д-89, Душанбе , стр. 39-41.
2. Атлас Таджикской ССР, (1968), – Душанбе: Географическое общество СССР.
3. GoogleEarth, http://Google_earth.com
4. D.S.Barber, “Radioecologicalsituation in river Basins of Central Asia, Syrdarya and Amudaryaaccording to the results of the international project “NAVRUZ”” /D.S.Barber, B.S.Yuldashev, K.R.Radyrkhanovet.al.// NATO Science, Series IV, 2003, V. 33, pp. 39 – 51.

5. S.R.Taylor, "Abundance of chemical elements in the continental crust: a new table"/ S.R.Taylor// «Geochimica et Cosmochimica Acta», 1964, v. 28, pp. 1273-

ТАҲҚИҚОТҲОИ ГЕОМЕТРИИ ОЛИМОНИ АСРИМИЁНАГИИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ ВА ИСТИФОДАИ ОНҲО ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ ГЕОМЕТРИЯ

Хочаев А.М.

Хочаев Амрохон Мирзоевич, и.в. дотсенти

Дар мақола дар бораи таҳқиқотҳои олимони асри миёнагии Осиёи Марказӣ, ба монанди Абунасро Форобӣ, Абурайҳон Берунӣ, Насриддини Тусӣ, Умари Хайём, Ибни Сино (Ависенна) ва дигарон дар соҳаи геометрия сухан меравад. Инчунин доир ба рисолаҳои ин олимони, ки ба тарафҳои гуногуни масъалаҳои геометрӣ, ба ҳуди геометрия ва проблемаҳои таълими ин фан дар асрҳои миёна бахшида шудаанд, маълумоти васеъ дода мешавад.

Истифодаи маводи таърихӣ ҳангоми баёни мавзӯ ба омӯзгор имконият медиҳад, ки мақсади масъаларо васеътар кушояд ва ба ӯ имконият медиҳад, ки мавзуро нисбатан дастрас баён намояд, ба донишҷӯён ақоиб будани тарафи таърихӣ масъаларо ташвиқ намояд, ва дар охир дар онҳо ҳисси ифтихори миллиро ҳангоми шиносӣ бо дастовардҳои илмӣ гузаштагонӣ худ, бедор намояд.

Калидвожаҳо: олимони асри миёнагии Осиёи Марказӣ, масъалаҳои геометрӣ, проблемаҳои таълими фан, маводи таърихӣ, дастрас будани мавзӯ, ҳисси ифтихори милли, дастовардҳои илмӣ гузаштагон

ГЕОМЕТРИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ СРЕДНЕВЕКОВЫХ УЧЕНЫХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ И ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В ПРОЦЕСС ОБУЧЕНИЯ ГЕОМЕТРИИ

В статье рассказывается об исследованиях средневековых ученых центральной Азии, таких как Абунастр Фороби, Абурайхан Беруни, Насриддин, Туси, Умар Хайям, Ибн Сина (Авиценна) и других в области геометрии. Также будет представлена обширная информация о брошюрах этих ученых, посвященных различным сторонам геометрических проблем, самой геометрии и проблемам преподавания этой дисциплины в средние века.

Использование исторического материала при изложении темы позволяет преподавателю более широко раскрыть цель вопроса и дает ему возможность выразить предмет относительно доступным, поощряя студентов к тому, чтобы историческая сторона вопроса была интересной, и, наконец, пробуждая в них чувство национальной гордости при знакомстве с научными достижениями своих предков.

Ключевые слова: средневековые ученые Центральной Азии, геометрические вопросы, проблемы предметного образования, исторический материал, доступность темы, чувство национальной гордости, научные достижения предков.

GEOMETRIC STUDIES OF MEDIEVAL SCHOLARS OF CENTRAL ASIA AND THEIR USE IN THE PROCESS OF LEARNING GEOMETRY

The article describes the research of medieval scholars of Central Asia, such as Abunast Forobi, Aburayhan Beruni, Nasriddin, Tusi, Umar Khayyam, Ibn Sina (Avicenna) and others in the field of geometry. There will also be extensive information about the brochures of these scientists devoted to various aspects of geometric problems, geometry itself and the problems of teaching this discipline in the Middle Ages.

The use of historical material in the presentation of the topic allows the teacher to reveal the purpose of the question more widely and gives him the opportunity to express the subject relatively accessible, encouraging students to make the historical side of the issue interesting, and, finally,

awakening in them a sense of national pride when getting acquainted with the scientific achievements of their ancestors.

Keywords: medieval scholars of Central Asia, geometric issues, problems of subject education, historical material, accessibility of the topic, sense of national pride, scientific achievements of ancestors.

Геометрия ҳамчун фанни қадима таърихи бисёрасраи худро дорад. Дар рушди ин фан, баъд аз олимони Юнони Қадим, олимони асримиёнагии Осиёи Марказӣ саҳми калон доранд. Дар таҳқиқотҳои ин олимони мавқеи асосиро масъалаҳои геометрӣ ишғол мекунанд. Мавқеи асосии ин илм дар асоси базаи таҳқиқотҳои астрономии ҳамон давра меҳобид ва бо тараққиёти астрономия фанни геометрия ҳам тараққӣ мекард. Тараққиёти астрономия ба усули проектиронии ортогоналии сфера (сфераҳои фазой) ба ҳамворӣ («проексияи стереографӣ») алоқамандӣ дошт, ки он ба омӯзиши хатҳо дар давраҳои тригонометрӣ оварда расонд. Чизи асосӣ дар ин ҷо сохтани расадхонаҳо дар якҷанд шаҳрҳои Шарқи Миёна ва Наздик ба шумор меравад. Ба таърихчиёни математика номҳои олимони, ба монанди Абунасор Форобӣ, Абурайҳон Берунӣ, Насриддини Тусӣ, Умари Хайём, Ибни Сино (Ависенна) ва дигарон бо таври васеъ маълуманд, ки дар тараққиёти математика, хусусан геометрия саҳми калон гузоштаанд [2, саҳ.68].

Дар маъруза доир ба рисолаҳои ин олимони, ки ба тарафҳои гуногуни масъалаҳои геометрӣ, ба ҳуди геометрия ва проблемаҳои таълими ин фан дар асрҳои миёна бахшида шудаанд, маълумоти васеъ дода мешавад.

Таҳқиқотҳои геометрии олимони марҳилаи муоинашавандаро ба қисмҳои зерин ҷудо кардан мумкин аст:

1. Масъалаҳои умумии геометрия (доир ба планиметрия ва доир ба стереометрия);
2. Табдилдиҳиҳои геометрӣ;
3. Кӯшишҳои исботи постулати панҷуми Евклид;
4. Ҳалли масъалаҳои амалӣ (масъалаҳои ченкунӣ дар маҳал, масъалаҳои астрономӣ ва ғайраҳо) [1, саҳ. 24].

Ба масъалаҳои қисмати якум таҳқиқотҳои Форобӣ, Ибни Сино, Берунӣ ва дигарон шомиланд. Масалан, Берунӣ боби якуми китоби худ «Ат-Тафҳим»-ро ба таълими геометрия бахшида буд, ки он дар намуди «савол-ҷавоб» асосҳои геометрияро ба воситаи 79 савол шарҳ медиҳад. Бобҳои алоҳидаи китоби Ибни Сино «Донишнома» («Китоби дониш») низ масъалаҳои геометро инъикос менамояд [3, саҳ. 245].

Ба масъалаҳои қисмати дуюм, дар қатори олимони дигар қорҳои Собит ибни Қурроро қайд намудан лозим аст, ки бори аввал дар геометрия мафҳуми ҳаракатро дар барқарор кардани баробарии қисмҳо қорӣ намуд, ки ин дар «Ибтидо»-и Евклид мавҷуд нест. Вай бо ҳамроҳии наберааш Иброҳим ибни Синон (908-946) бори аввал дар омӯзиши буришҳои конусӣ ва инъикоси онҳо дар ҳамворӣ, мафҳумҳои «табдилдиҳиҳои аффинӣ» ва «табдилдиҳиҳои эквиаффинӣ»-ро қорӣ намуданд, ки ҳоло дар курси «Геометрияи аналитикӣ»-и мактабҳои олии омӯзгорӣ омӯзонда мешаванд.

Қорҳои қисмати сеюми таҳқиқот дар қорҳои олимони асримиёнагии Осиёи Марказӣ мавқеи муайянеро ишғол мекунанд. Масалан, Умари Хайём ба назарияи хатҳои рости параллел машғул шуда қори «Шарҳ ма ашкала мин мусадарат китаб Уқлидус» («Шарҳи душвории дохилкунии китоби Евклид»)-ро навиштааст. Дар ин ҷо лозим аст, ки дар бораи чоркунҷае, ки Умари Хайём дида баромадааст ва дар таърихи геометрияи ғайриевклидӣ нақши муҳимро мебозад, хотиррасон кунем. Дар Шарҳ чунин чоркунҷаро танҳо дар асри XVIII олими итолиёвӣ Чироламо Саккери (1667-1733) маълум гардонд, ки ҳозир онро «чоркунҷаи Хайём-Саккери» меноманд. Гипотезаи кунҷи тез дар ин назария қорҳои Хайёмро ба геометрияи ғайриевклидӣ наздик гардонд.

Ба ҳалли масъалаҳои амалӣ инчунин мумкин аст мисолҳои ба масъалаҳои ченкунӣ дар маҳал, доир ба архитектура, инчунин истифодаи назарияҳои геометрӣ дар таҳқиқотҳои астрономиро дохил намуд.

Маълум, ки истифодаи маводи таърихӣ ҳангоми баёни мавзӯ ба омӯзгор имконият медиҳад, ки мақсади масъаларо васеътар кушояд ва ба ӯ имконият медиҳад, ки мавзуро нисбатан дастрас баён намояд, ба донишҷӯён аҷоиб будани тарафи таърихӣ масъаларо ташвиқ намояд, ва дар охир дар онҳо ҳисси ифтихори миллиро ҳангоми шиносӣ бо дастовардҳои илмӣ гузаштагонӣ худ, бедор намояд [4, сах. 110].

Ба сифати мисол мавзӯи «Табдилдиҳиҳои аффинӣ»-ро аз маводҳои курси геометрия дар мактабҳои олии педагогӣ дида мебароем. Геометрияи аффинӣ, қисми геометрияи мактабҳои олӣ ба шумор рафта, дар маҷмӯъ дар асосӣ таърифи олими олмонӣ Фридрих Клейн, ки дар «Барномаи Элангентӣ» (соли 1872)-аш додааст, дар асоси гурӯҳи табдилдиҳиҳои аффинӣ, ба миён омадааст.

Бисёр муҳим аст ба донишҷӯён фаҳмонем, ки табдилдиҳиҳои аффинро бори аввал олимони Шарқ Собит ибни Қурро ва набераи ӯ Иброҳим ибни Синон кашф намудаанд.

Табдилдиҳиҳои эквиаффинӣ, вобаста ба омӯзиши буриши сатҳҳои чархзанӣ, бори аввал аз тарафи олим Собит ибни Қурро (835-901) дар рисолаи ӯ «Китоб дар бораи буришҳои цилиндр ва сатҳи он» («Китаб куту ал-устувана ва баситиха»), дида баромада шуданд [5, сах. 109].

Ибни Қурро дар аввал тасдиқ намуд, ки масоҳати эллипси нимтирҳояш a ва b ба масоҳати доираи радиусаш $\sqrt{ab}$ баробар аст, ва баъд теоремаи зеринро исбот намуд: «Ҳар як сегменти эллипс ба сегменти доирае, ки ба эллипс баробар аст, баробар мебошад, ҳамин тавр, ки агар аз охири асосҳои он ба диаметри доира ду перпендикуляр гузаронем, он гоҳ ҳар яке аз онҳо ба диаметри доира ҳамчун перпендикулярҳои мувофиқи аз охири асосҳои сегменти эллипс ба яке аз тирҳои он муносибат дошта, ба тири дигари он, агар сегмент мувофиқан хурд ё ки калон (нисфи эллипс ё ки доира) бошад, мавқеи маркази эллипс нисбат ба перпендикулярҳои эллипс дар асоси он ҳамон тавре мешавад, ки мавқеи асосҳои перпендикулярҳои доира дар диаметри он мебошад».

Набераи Собит ибни Қурро Иброҳим ибни Синон (908-946) идеяҳои бобои худро такмил дода дар қори худ «Китоб доир ба ченкунии параболоҳо» («Китаб фи маисаха ал-кат ал-мукафи») бори аввал табдилдиҳиҳои аффинӣ намуди умумиро дида баромад. Вай теоремаеро исбот мекунад, ки ҳангоми табдилдиҳиҳои аффинӣ муносибати масоҳатҳои бисёркунҷаҳо тағйир намеёбад. Минбаъд, ин идеяҳо давом дода, вай бо усули дар сегмент параболоҳо хориҷкунӣ чунин менависад: «Яке аз дилҳо ду сегментҳои параболо ба дигараш тааллуқ дорад, ҳамчун секунҷа, ки асоси қулла ба секунҷа тааллуқ дорад, ки дар сегменти дигар бо ҳамин тарз сохта шудааст».

Дар Европа масъалаҳои ба ин монанд баъдтар омӯхта шуданд. Олими франсуз Клод Клеро (1713-1765) ҳисмҳоро, ки яке аз дигараш дар натиҷаи табдилдиҳиҳои эквиаффинӣ ҳосил шудааст омӯхта истода, онҳоро «ҳисмҳои аз ҳамон як намуд номид», Леонард Эйлер (1707-1783) барои чунин ҳисмҳо термини «ҳисмҳои аффинӣ»-ро истифода намуд [6, сах.82].

АДАБИЁТ.

1. Сатторов А.Э. О методике использования достижений ученых средневекового Ближнего и Среднего Востока в процессе обучения математике. – Душанбе, Ирфон, 2010, -140с.
2. Ходжаев А. Использование исторического материала как средства активизации познавательной деятельности школьников./ Сатторов А.Э. Кенджаев Г. // Сборник трудов VI Международной научной конференции «Математика, Образование. Культура» 24-26 апреля 2013 года Тольяти ТГУ 2013. – с. 66-69.
3. Хоҷаев А. М. Ақидаҳо роҷеъ ба таълими геометрия бо истифодаи маводи таърихӣ. / А.Э. Сатторов, Б.Д. Холова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – №3/2(162). – Душанбе: Сино, 2015. – С. 244-246.
4. Хоҷаев А. М. Истифодаи унсурҳои таърихӣ дар як дарси геометрияи макотиби олӣ. / А.Э. Сатторов / Мав. конф. илмӣ-назариявӣ ҷумҳуриявӣ бахшида ба Соли маориф ва фарҳанги техникаӣ (17-18 июли соли 2010). – Бохтар, 2010. – С. 108-111.

5. Ходжаев А. М. Исторические материалы в курсе геометрии педвузов / А.Э. Сатторов / Мав. конф. ҷумх. бахшида ба 70 – солагии профессор Б. Алиев «Проблемаҳои муносири математикаи амалӣ ва информатика». – Душанбе, 2014. – С. 109-111.
6. Ходжаев А. М. Исторические элементы на уроках геометрии. /А.Э. Сатторов, Г.Д. Кенджаев//, Математика и математическое образование (Сбор. труд.VII Междун. научной конф. «Математика, Образование. Культура» 27-29 апреля 2015 года. – Тольяти: ТГУ 2015. – С. 80-82.

ОМУЗИШИ МАСЪАЛАҲОИ ШАВҚОВАР ДАР ТАЪЛИМИ ТАФРИҚАВИИ МАТЕМАТИКА

Шарипов Н.З.- н.и.н., дотсент

Масъалаи шавқовар дар инкишофи ақлии хонандагон мавқеи муҳим дорад. Дар масъалаи шавқовар, дар меҳнат, дар омӯзиш, дар ҳар гуна фаъолияти эҷодӣ ба инсон хушёрӣ, зиракӣ, ҳозирчавобӣ, муҳокимаронӣ карда тавонистан даркор аст. Ин хислатҳои инсониро ба воситаи машқҳои пайдарпай, дар ҳолати хусусӣ, ба воситаи ҳалли масъалаҳои шавқовари математикии курси мактабӣ, инчунин масъалаҳое, ки аз амалия бармеоянд, тарбия ва инкишоф додан мумкин аст.

Дар замони муосир ҳаҷми дониш ва ахборот ниҳоят бо суръати зиёд афзуда истодааст. Ҳамаи ин тақмили мактабҳои типии нав ва таҳсилоти миёнаи умумиро талаб мекунад.

Ба сифати масъалаи асосии тақмили мактабҳои таҳсилоти умумӣ ва касбӣ баландбардории сифати маълумот ва тарбия, таъмини нисбатан баланди сатҳи илмӣ омӯзиши ҳар як фанни таълим, методҳои таълим ва тарбия, бартарафкунии сарбории зиёдати хонандагон, ниҳоят мураккаб будани маводи таълим гузошта мешавад.

Вазифаи асосии мактаби имрӯза на фақат аз саводнок намудани хонандагон иборат аст, балки ба тайёр намудани онҳо ба фаъолияти фикрӣ, эҷод корӣ, худомӯзӣ ва меҳнати мустақилона равона шудааст.

Солҳои охир дар мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ, литсею гимназияҳо тайёр намудани шогирдон ба озмунҳо ба ҳукми анъана даромада истодааст. Ин кор аз омӯзгорон масъулиятшиносии баланд, кордонӣ ва ҳамкорӣ доим иро талаб менамояд.

Мактабҳои таҳсилоти умумии мо чун дигар мактабҳои миёнаи мамлакатҳои тараққиқарда, ба омӯзиши математика диққати ҷиддӣ медиҳанд.

Дар асри мо, асри пешрафти илмӣ-техникӣ, мавқеи математика хеле баланд шудааст. Ягон соҳаи илм, техника ва истеҳсолоти моддиро номбар кардан душвор аст, ки дар он математика татбиқи амалӣ наёбад.

Аз ҳамаи он маҳорату малакаҳое, ки хонанда дар натиҷаи омӯзиши математика дар мактаб соҳиб мегардад, барои ҳаёт ва фаъолияти ояндаи ӯ муҳимтаринаш аз ӯҳдаи масъалаҳалкунӣ баромадан мебошад.

Пас, чӣ бояд кард, ки дар хонандагон маҳорати масъалаҳалкунӣ тарбия карда шавад?

Бузурге огоҳ намудааст, ки моро аз хурдсолӣ гапзанӣ, хондану навиштан ва ҳатто сурудхониро ёд медиҳанд. Аммо барои ҳаёти минбаъдаи инсон соҳиби андеша, фикрронӣ ва тафаккури зинда шудан аз ҳама муҳимтар аст.

Мо дар таҷрибаи кори худ дар машғулиятҳо, маҳфилҳо ва дарсҳои математика бо хонандагон моҳҳои аввал масъалаҳои оддитаринро таҳлил ва ҳал карда, шогирдонро барои фикри мустақилона пай дар пай одат мекунонем. Маҳорати ҳал карда тавонистани масъалаҳои гуногуни математикӣ аз шахс вақти дуру дарозро талаб менамояд. Маҳз масъалаҳои ҳаёти шавқовар ва тарзи аёнии ҳалли онҳо шавқу рағбати хонандагонро ба илмомӯзӣ бедор хоҳад кард.

Математики швейтсарӣ Д. Пойя қайд мекунад, ки “дилхоҳ масъалаи математикӣ роҳи ҳал дорад, фақат агар хоҳиши ҳалкунӣ бошад”.

Тарбияи дӯстдорони математика бояд аз синфҳои ибтидоӣ сар карда шавад. Дарачаи тайёрии, хусусиятҳои синусоӣ ва имконияти хонандагонро ба инобат гирифта дарсҳои ҳаррӯза ва корҳои берунасинфиро ташкил кардан лозим аст.

Аз таҷрибаҳои қорӣ мо ба хулосае омадем, ки ҷавҳари ноёбии таълим ин хонандаро ба таҳсил ҳавасманд кардан аст. Чӣ тавр ӯ бояд гӯш карда тавонад ва дар худ сифати баланди шахсият, сабру тоқатро тарбият диҳад, фикр карданро омӯзад.

Аз ин рӯ мо дар таълим бо шиори “Намедонӣ, ёд медиҳем, нахоҳӣ ҳавасманд мекунем” амал намоем. Яке аз намудҳои ҳавасмандгардонии хонандагон ба математика ҳалли масъалаҳои шавқовар дар маҳфилҳо ва дарсҳои иловагӣ мебошад.

Р. Декарт чунин ақида дорад: ”Ҳар як масъалаи ҳалкардаи ман ба сифати намуна барои ҳалли масъалаҳои минбаъда хизмат менамояд ”

Ҳангоми ҳалли масъалаҳои шавқовар дар хонандагон донишҳои назариявӣ мустаҳкам гардида, маҳорати татбиқи ин донишҳо дар фаъолияти амалӣ қор карда баромада мешаванд, фаъолияти эҷодӣ тақомул меёбад.

Ҷомеаи инсонӣ ба илмҳои асил ҳамеша ниёз дорад. Пешравии ҷомеа низ маҳз ба пешрафт ва тақмили ин илмҳо вобастагӣ дорад. Масъалаи муҳим дар ин самт аз аввал дуруст омӯзонидани асосҳои ҳама гуна илмҳо мебошад. Мо ба таълими ҳар гуна фан аз ибтидо машғул гардида, баъди таҳсилоти пурра мебинем, ки натиҷагирӣҳо пурра нестанд.

Алалхусус дар таълими математика чунин камбудҳои ҷиддиро ба мушоҳида мегирем. Яъне, хонандае, ки мактаби таҳсилоти миёнаи умумиро хатм намудааст, мафҳумҳои асосии математикӣ: ифода, муодила, масъала ва ғайраҳо, ки барои омӯзиши ин фан замина мебошанд, намедонанд ва бинобар ин дар дарки воқеияти ҳаёт ба мушкилотҳо дучор мешаванд. Саволе ба миён меояд, ки барои чӣ мо ба ин гуна зухурот бархурд дорем? Ва ҷавоб ба ин суол чандон мушкил нест. Омӯзиши дурусти ҳар як фан аз ибтидо барои хонанда омили муҳимтарини пешрафт мебошад. Ана ҳамин омӯзиш бинобар сабабҳои объективӣ - набудани китобҳои хуби дарсӣ, маводҳои таълимии ёрирасон, омӯзгорони асил - дуруст ба роҳ монда намешаванд.

Чун омӯзиш дар зинаҳои аввали таҳсил номукамал ҷараён мегирад, хонанда ба дарки мафҳумҳои мураккабшаванда намерасад ва ҳамин тавр то охир бе маълумоти қофӣ математикӣ мемонад. Талабот ба омӯзиши ҳама гуна фанҳо аз ҷумла математика тадриҷан зиёд мегардад ва мо онро танҳо дар мавриди дар ихтиёр доштани маводҳои таълимии муосир ва муаллими комилу волидайнӣ ғамхори фарзанд ноил шуда метавонем.

Мақолаи пешниҳодшуда кӯшише дар роҳи амалӣ сохтани омӯзиши аввалии масъалаҳои шавқовари математикӣ барои хонандагон, донишҷӯён, падару модарон ва мутахассисони ҷавон мебошад. Ҳадафи мо ошноии аҳли ҷомеа бо донишҳои замонавии математикӣ мебошад, ки ҷанбаи ҳаёти дошта фарогирии онҳо барои ҳар як фард ногузир мебошад.

Мақола аз намудҳои гуногуни масъалаҳои шавқовари математикӣ иборат буда, диққати асосӣ ба масъала, қисматҳои он, ҳалли намудҳои масъалаҳои шавқовар бахшида шудааст. Аксар масъалаҳои шавқоваре, ки дар синфҳои зинаи дуюму сеюми таҳсил воমেҳуранд, маҳз аз зинаи ибтидоии таҳсил оғоз меёбанд. Дар мавриди огоҳии комил надоштан аз онҳо хонанда аз уҳдаи ҳалли онҳо баромада наметавонад. Рӯ овардан ба масъала ва ҳал намудани он масъалаи асосии ҳама давраи замони мо мебошад. Тавваҷҷӯҳи ҳамагон ба масъалаи шавқовар наметавонад барои пешравии илм ва ба ин васила аз ҳаёт гарданд.

Масъалаҳои гуногуни шавқовари математикӣ дар мақола аз ибтидо нишон дода шуда ба фаҳми ҳар як хонанда мувофиқ оварда шудааст.

Дар мақолаи мазкур теъдоди зиёди масъалаҳои шавқовари математикӣ тибқи мазмунашон оварда шуда, ҳалли аксарияти онҳо нишон дода шудааст.

Диққати асосӣ ба ҳалли масъалаҳои шавқовари арифметикӣ дода шудааст, зеро зинаи аввали таҳсилро арифметика ташкил медиҳад. Тасаввуроти арифметикии хонандагонро ташаккул надода, дигаргунии тасаввуроти математикӣ дар онҳо ба вуҷуд

овардан ғайриимкон аст. Ба ҳалҳои геометрӣ ва алгебравӣ низ дар мақола роҳномониҳо мавҷуд аст.

Хулоса, мақолаи мазкурро ҳамчун як маводи оммавии барои хонандагон лозимӣ тавсия намуда умедворем, ки хонандаи муосир ба он ру меорад ва барои мақсаднок ва мукамал омӯхтани фанни математика боз як василаи муфидро пайдо мекунад.

Масъалаҳои шавқовар

1. Алӣ ва Валӣ якчанд себ доранд. Агар Алӣ ба Валӣ як себ диҳад, себҳои онҳо баробар мешавад. Вале, Валӣ ба Алӣ як себ диҳад, себҳои Алӣ ду баробари себҳои Валӣ мешавад. Ёбед, ки Алӣ ва Валӣ дар аввал чандтогӣ себ доштанд? Нишондод: а -себ Алӣ, в-себ Валӣ.

$$\begin{cases} a - 1 = v + 1, \\ a + 1 = 2(v - 1). \end{cases} \quad a - 1 = v + 1, a = v + 2, v + 2 + 1 = 2v - 2, 2 + 1 + 2 = 2v - v, 5 = v.$$

$$a = v + 2 = 5 + 2 = 7. \text{ Ҷавоб: } a = 7, v = 5.$$

2. Якчанд кабутарҳо парида омада, қисме ба лаби бом ва қисме дар рӯи ҳавлӣ ништастанд. Агар аз лаби бом 2 кабутар парида ба рӯи ҳавлӣ нишинад, кабутарҳои лаби бом ва рӯи ҳавлӣ баробар мешаванд. Агар 2 кабутар аз рӯи ҳавлӣ ба лаби бом парида ояд, кабутарҳои лаби бом ду баробари кабутарҳои рӯи ҳавлӣ мешавад. Дар аввал дар лаби бом ва дар рӯи ҳавлӣ чандтогӣ кабутар ништа буд? Нишондод: а – кабутар дар лаби бом, в – кабутар дар рӯи ҳавлӣ.

$$\begin{cases} a - 2 = v + 2, \\ a + 2 = 2(v - 2). \end{cases} \quad a - 2 = v + 2, a = v + 4, v + 4 + 2 = 2v - 4, 4 + 2 + 4 = 2v - v, 10 = v,$$

$$a = v + 4 = 10 + 4 = 14. \text{ Ҷавоб: } a = 14, v = 10.$$

3. Аз 5 то адади 9 адади 8 ҳосил кунед: $9 \ 9 \ 9 \ 9 \ 9 = 8$.

а) $9 + 9 - 9 - 9 : 9 = 8$,

б) $9 - (9 \cdot 9 : 9) = 8$,

в) $9 - (9 \cdot 9) : (9 \cdot 9) = 8$,

г) $9 - (9 + 9) : (9 + 9) = 8$

ғ) $9 - (9 - 9) + (9 : 9) = 8$

4. Адади 30 – ро бо се рақами якхела ифода кунед:

а) $10 + 10 + 10 = 30$,

б) $6 \cdot 6 - 6 = 30$,

в) $5 \cdot 5 + 5 = 30$,

г) $30 - 30 + 30 = 30$,

ғ) $30 \cdot 30 + 30 = 30$,

Ҷ) $3^3 + 3 = 30$.

5. Адади 24 – ро бо се рақами якхела ифода кунед:

а) $8 + 8 + 8 = 24$,

б) $24 + 24 - 24 = 24$,

в) $24 : 24 \cdot 24 = 24$,

г) $24 - 24 + 24 = 24$,

ғ) $24 \cdot 24 : 24 = 24$,

Ҷ) $3^3 - 3 = 24$.

6. Адади 20 – ро бо се рақами якхела ифода кунед:

а) $20 + 20 - 20 = 20$,

б) $4 \cdot 4 + 4 = 20$,

в) $5 \cdot 5 - 5 = 20$,

г) $20 \cdot 20 : 20 = 20$,

ғ) $20 - 20 + 20 = 20$,

Ҷ) $20 : 20 \cdot 20 = 20$.

7. Подшоҳе тӯй барпо намуд. Дар он барои 100 кас, 100 табақ ош дод. Ба 1 эшон 4 табақ, ба 1 мулло 2 табақ, ба 4 деҳқон 1 табақ ош дод. Дар тӯй чанд эшон, мулло ва деҳқон иштирок дошт?

Нишондод:

$$\begin{cases} x + y + z = 100, \\ 4x + 2y + \frac{z}{4} = 100. \end{cases}$$

Ҷавоб: 6-эшон, 30-мулло, 64-деҳқон.

8. Дар оила 12 нонро ба 12 кас чунин тақсим карданд. Ба 1 мард 2 нон, ба 1 зан 0,5 нон, ба 4 кӯдак 1 нон. Дар оила чанд мард, зан ва кӯдак мавҷуд аст?

Нишондод:

$$\begin{cases} x + y + z = 12, \\ 2x + \frac{y}{2} + \frac{z}{4} = 12. \end{cases}$$

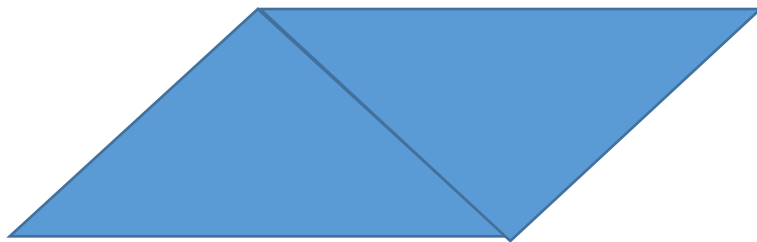
Ҷавоб: 5 мард, 1 зан, 6 кӯдак.

9. Падар 100 сомонӣ дода, аз писараш хоҳиш кард, ки 100 парранда харид кунад. Нархи 1 кабутар 5 сомонӣ, нархи 1 зоғ 1 сомонӣ, нархи 20 гунчишк 1 сомонӣ. Чанд кабутар, зоғ ва гунчишк харид карда шуд?

$$\begin{cases} x + y + z = 100, \\ 5x + y + \frac{z}{20} = 100. \end{cases}$$

Ҷавоб: 19 кабутар, 1 зоғ, 80 гунчишк.

10. Дар расм чанд секунҷа тасвир ёфтааст:

Ҷавоб: 4 секунҷа

Адабиёт:

1. Габович И.Г. Алгоритмический подход к решению геометрических задач: Книга для учителя. -К:Рад.шк.,1989.-160с.
2. Живые числа.Сб.статей 1981г.:Пер.с нем.-М:Мир,1985.-128с.,ил.
3. Нуъмонов М.Пайдарпйии таълими математика дар мактаби таҳсилоти умумӣ. (Монография).-Душанбе:2005
4. Перельман Я.И.Занимательная геометрия.8-е изд.Под ред. Б.А.Кордемского.-М.-Л.:Гос.изд.тех.лит,1951-296с.
5. Кордемский Б.А.Математическая смекалка.-9-е изд.,стер.-М.: Наука. Гл. ред. физ.-мат. лит.,1991.-576с.

РАЗВИТИЕ РУССКОГО ЯЗЫКА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ – КАК СРЕДСТВО РАСШИРЕНИЯ МЕЖКУЛЬТУРНЫХ СВЯЗЕЙ

Абдулазизова Зебо Садуллаевна

кандидат филологических наук, доцент кафедры языков.

Таджикский государственный университет коммерции

Аннотация

Русский язык – один из мировых языков. В настоящее время Российская Федерация поддерживает дипломатические отношения с 191 государством в разных областях политической, общественной, культурной и социальной жизни, поэтому большое внимание людей из разных стран привлекает русский язык не только как культурно-просветительский потенциал, но и как фактор неотъемлемой части мировой цивилизации. Они хотят изучать его, говорить на нем и через язык узнавать как можно больше об истории, культуре, обычаях русского народа. Учителя русского языка должны воплощать образовательную модель и более эффективно внедрять методы преподавания в образовательный процесс.

Ключевые слова: русский язык, межкультурные связи, методы обучения.

Аннотасия

Забони русӣ яке аз забонҳои ҷаҳонист. Феълан Федератсияи Русия бо 191 давлат дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти сиёсӣ, ҷамъиятӣ, фарҳангӣ ва иҷтимоӣ муносибатҳои дипломатӣ дорад, бинобар ин, забони русӣ на танҳо ҳамчун иқтисодӣ фарҳангии маърифатӣ, балки ҳамчун омили ҷузъи ҷудонашавандаи тамаддуни ҷаҳонӣ таваҷҷуҳи зиёди мардуми кишварҳои гуногунро ба худ ҷалб мекунад.

Онҳо меҳоханд онро омӯзанд, бо он сухан ронанд ва ба воситаи ин забон то ҳади имкон аз таърих, маданият ва урфу одатҳои халқи рус шинос шаванд. Омӯзгорони забони русӣ бояд модели таълимиро татбиқ намуда, усулҳои таълимиро дар раванди таълим самараноктар ҷорӣ кунанд.

Калидвожаҳо: забони русӣ, муносибатҳои байнифарҳангӣ, методикаи таълим.

Русский язык – один из мировых языков. В настоящее время Российская Федерация поддерживает дипломатические отношения с 191 государством в разных областях политической, общественной, культурной и социальной жизни, поэтому большое внимание людей из разных стран привлекает русский язык не только как культурно-просветительского потенциала, но и как фактор неотъемлемой части мировой цивилизации. Его хотят изучать, говорить на нем, а посредством языка узнать как можно больше об истории, культурах, обычаях русского народа.

Так как Россия и Таджикистан имеют давние международные связи в разных областях политической, общественной, культурной и социальной жизни, поэтому большое внимание жители нашей страны уделяют изучению русского языка.

Дипломатические, экономические, торговые и культурные отношения Бухарского эмирата с Царской Россией были известны еще со второй половины XVI века. Послы тех времен не только дарили подарки царям и ханам, но и вывозили товары для продажи. С царских и ханских товаров не взымали пошлину, поэтому султаны, ханы шайбонидов с большим удовольствием посылали в Российское государство товары.

Россия нуждалась в товарах из Средней Азии, в основном, в хлопке, шелке, шерсти, сухофруктах и т.д. В Казани торговцев из Средней Азии называли «тезиками», что обозначало - таджики. В центре Казани даже существовал переулоч, который так и назывался «переулоч тезиков».

XXI век поставил перед миром ряд глобальных проблем, одной из которых является развитие и применение информационных технологий, что будет способствовать повышению культурного и профессионального уровня большинства жителей планеты на основе развития и распространения методик, средств, технологий образования. Активное участие России в международной жизни (политика, торговля, туризм, образование и др.) приводит к

повышающемуся востребованию русского языка. Его хотят изучать, говорить на нем, а посредством языка узнать как можно больше об истории, культурах, обычаях не только русских, но и представителей других наций, проживающих в разных регионах Российской Федерации. Русский язык в качестве филологической дисциплины представляет собой активно развивающееся направление науки о русском языке, рассматривающее язык как средство общения между людьми и между народами.

С рождения человек принадлежит многим группам, и именно в них формируется его коммуникативная компетентность, то есть способность человека к общению в одном или всех видах речевой деятельности. Более крупные группы, обычно называемые культурами, существенным образом определяют процесс, с помощью которого происходит обработка информации нашим сознанием и практическую, относящийся к практике, связи условий, их причин и следствий основ коммуникативной деятельности.

Информационные технологии коренным образом изменяют системное мышление студентов, выстраивают открытую систему образования, обеспечивающую каждому собственную траекторию обучения. Новые технологии обучения призваны значительно увеличить скорость понимания, восприятия и глубокого усвоения огромных массивов знаний. Мы становимся свидетелями феноменального явления – постепенного перехода от текстовой цивилизации к цивилизации изображения. Обучение русскому языку, в настоящее время, призвано носить творческий и новаторский характер и должно строиться на подлинно научной основе: оно должно быть многообразным, адекватным культурному разнообразию человека, удовлетворять всесторонние потребности культурных, социально-профессиональных групп.

Проблема обучения русскому языку на современном этапе носит междисциплинарный характер, что обусловлено спецификой образовательной системы, характеризующейся, с одной стороны, стремлением к глобализации, с другой стороны, к сохранению национального своеобразия языка изучаемого.

Методика обучения русскому языку – это «самостоятельная педагогическая дисциплина о законах и правилах обучения языку и способах овладения языком, а также об особенностях образования и воспитания средствами языка. Известно, что качество обучения русскому языку зависит от качества контингента обучающихся; качества преподавательского состава; качества управления учебным процессом; качества средств обучения, например, учебников, учебных пособий, слайдов; качества объективности и надежности оценки и оценивания. Предметом обучения русскому языку является оптимальная система управления учебным процессом, т. е. система, направленная на наиболее эффективное овладение обучающимися русским языком. О необходимости изменения преподавания русского языка говорят давно. Перед педагогами стоят важные вопросы: как воплощать модель образования, как эффективнее вводить методы обучения в образовательный процесс? Таким образом, назрела необходимость обсудить общий подход к пониманию новых тенденций в мировоззрении XXI в., ориентирующий профессиональное научное сообщество на целостное, непрерывное, опережающее образование в современном обществе.

Основатель мира и национального единства — Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон в одном из выступлений сказал, что в истории развития таджикского государственного языка русский язык, как язык межнационального общения, язык передовой науки и техники, сыграл огромную позитивную роль и важная значимость русского языка для нашего общества носит не показной характер, а реальный...

Для укрепления позиции русского языка еще в 2003 году Основателем мира и национального единства — Лидером нации, Президентом Республики Таджикистан уважаемым Эмомали Рахмоном был подписан Указ об обязательном изучении русского и английского языков во всех общеобразовательных школах республики, который реализован в Государственной программе совершенствования преподавания и изучения русского и английского языков в Республике Таджикистан на 2004—2014 гг. В настоящее время эта программа продлена до 2030 года.

Мы считаем, чтобы сделать язык привлекательным для познания и изучения, нужно создать оригинальную концепцию языка – коммуникативную лингвистику. Основной единицей языка и коммуникации является текст. В практических занятиях нужно проводить работу с текстом, который является не только продуктом, но и инструментом коммуникации. Среди актуальных проблем обучения русскому языку по праву может считаться обращение к художественной литературе, в которой в наибольшей степени проявляются философия русского языка, история, культура, традиции, обычаи русского народа. В современной методике преподавания русского языка художественные тексты рассматриваются как средство, формирующее индивидуум, позволяющий проникнуть в многообразие языковых форм, постичь богатство изучаемого языка.

В произведениях русских писателей и поэтов мы часто встречаем описание «Зимнего сада». Например, в произведении Афанасия Афанасьевича Фета «Ранние годы моей жизни»: *Всем садом заведовал ученый садовник пан Кульчицкий, гордившийся преимущественно тем, что перед примыкающею к гостинной теплицей, служившею зимним садом, он содержал большой цветочный круг, на котором цветы были разбиты на 24 группы, из которых на каждой они распускались последовательно в каждый час дня и ночи* [8, 67]. Или в романе Льва Николаевича Толстого «Война и мир»: *Она шла прямо перед собой через зимний сад, ничего не видя и не слыша, как вдруг знакомый шопот m-lle Bourienne разбудил ее* [7, 106].

Так как Таджикистан расположен в Центральной Азии, а в долинах гор преобладает тропический климат, то жители не нуждаются в зимних садах. Поэтому перед тем, как прочитать, а затем пересказать текст, преподаватель должен рассказать студентам о зимнем саде и показать подготовленный им слайд

Итак, преподаватели в силу своих возможностей должны вводить передовые методы обучения в образовательный процесс. Так как пришло время использования новых тенденций в мировоззрении XXI в., которые ориентируются на профессиональное, научно обоснованное, целостное, непрерывное, опережающее образование в современном обществе.

Л и т е р а т у р а

1. Борботько В. Г. Принципы формирования дискурса: От психолингвистики к лингвосинергетике. Изд-е 4. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2011. – 288 с.
2. Вишняков С. А. Русский язык как иностранный: уч. пос. – М.: Флинта, Наука, 1998. – 128 с.
3. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Изд-во ЛКИ, 2008. – 144 с.
4. Каримов У. Литературно-исторические источники и основные тенденции таджикской литературы XVI в. – Душанбе: Дониш, 2000 – 409 с.
5. Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке. – Изд-е 4 / Ответ. ред. А. М. Шахнарович. – М.: КомКнига, 2010. – 128 с.
6. Малышев В. Н. Пространство мысли и национальный характер. – СПб.: Алетейя, 2009. – 408 с.
7. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация. – М.: Слово, 2008 – 205 с.
8. Толстой Л. Н., Война и мир. – М.: Художественная литература, 1973. Т. 1. – 425 с.
9. Фет А. А., Ранние годы моей жизни, 1893. – 56 с.
10. Флоренский П. А. У водоразделов мысли. Т. 2. – М.: Правда, 1990. – 447 с.
11. Электронный ресурс: Дипломатические отношения России — Википедия-ru.wikipedia.org/wiki/ (Дата обращения 19.01.2025)
12. Электронный ресурс: Президент Республики Таджикистан Э.Рахмон. Русский язык...: <https://avkd.tj/ru/novosti/3074-rol-izucheniya-russkogo-yazyka>

МАҚОМИ КАЛИМАҲОИ ИҚТИБОСИИ АРАБӢ ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Акромов Файз Махрамович, Насриддиниён Бобишохи Хасанпур

Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон

Калидвожаҳо: муъмин, ислом, забон, усул, таъсирот, баён, истилоҳ, маънои аслӣ, маънои маҷозӣ, тарҷумонӣ.

Аннотация

В данной статье авторы раскрывают влияние арабского языка и литературы на таджикский язык. Эта тема требует глубоких и широких исследований, так как именно арабский язык в течение многих веков, особенно после распространения религии Ислама стал языком межнационального общения среди народов Средней Азии. Однако невозможно привести это в одной статье и трудно объединить все различные аспекты и темы и высказать на нескольких страницах. Поэтому мы до определённой степени должны учитывать различные аспекты и аспекты влияния арабского языка и литературы на персидский и таджикский языки.

Многие ученые и исследователи в области языка и литературы после длительных исследований пришли к такому мнению, что в мире нет языка, который бы не заимствовал слова и терминологию из других языков и, в свою очередь, таджикский язык в том процессе не является исключением. Предположим, вы можете найти совершенно чистый язык, без слов и других толкований этого языка, без какой-либо другой причины, но к сожалению, нам кажется, что это только какой-то исторический язык.

Историческое существование языка, даже после тысячелетий, все еще во многом зависит от различных факторов времени и политической жизни. Конечно, все языки неизбежно встречаются по разным факторам, и ученые суммировали некоторые из них по соседству стран, торговле, войнам, миграции и многим другим причинам.

В конечном результате, самое основное и важное влияние арабского языка и литературы на персидско-таджикский язык и литературы - это бесчисленные арабские слова, которые используются сегодня во всех аспектах нашего языка и литературы, даже в нашей повседневной речи. Многие ученые и исследователи этой области придерживаются такому мнению, что более тридцати процентов современных персидско-таджикских слов нами приняты с арабского языка.

Если мы прочитаем сочинения известных представителей нашего народа периода первых веков ислама, мы увидим, что число арабских слов, используемых в персидском языке, было менее трех процентов, но позже в некоторых литературных изданиях количество арабских слов достигает 5%. По некоторым данным, в конце четвертого века хиджры количество арабских слов резко увеличивается.

Таким образом, в заимствование большого количества разнообразных арабских слов, сочинение различных словарей, которые используются во всех сферах нашей жизни невозможно игнорировать с нашей стороны. Кроме того, эти обстоятельства подготовили хорошую почву и нужду для изучения арабского языка.

Ключевые слова: верующий, ислам, язык, метод, влияние, выражение, термин, буквальное значение, метафорическое, перевод, сочинение.

Brief Summary

The authors are considered the majors of the influence of one language and literature to another language requires extensive and difficult research. However, it is impossible to say more in a brief article. It is not possible to combine all the different aspects and topics on several pages. Therefore, we must take into consideration various aspects and aspects of the influence of the arabic language and literature on the Persian language and refrain from religiosity.

How many scientists and researchers in the field of language and literature have proved that there is no language in the world that does not take words and terminology from another language and, in general, does nothing in its native language or in other languages. Suppose you can find a

completely pure language, without words and other interpretations of this language, without any other reason than a powerful and historical language.

Its historical time, even after millennium, is still completely dependent on various factors of time and politics. Of course, all languages inevitably occurs for various reasons and factors, and scientists summarized some of them in the neighborhood, trade, wars, migration and many others.

Ultimately, the biggest and most important influence of the arabic language and literature on the Persian-Tajik language and literature is the countless arabic words that are rooted in all aspects of our language and literature today, even in our everyday speech and literature. According to the researcher, more than thirty percent of modern Persian-Tajik words are written in Arabic.

If we read the writings of Islam of the first centuries, we will see that the number of arabic words used in the Persian language was less than three percent. Although the number of arabic words in some literary books reaches 5%, after the end of the fourth-century Tajik, arabic words are grouped into Persian.

In short, one cannot ignore the effect of translating some arabic books into Persian, because many arabic words have been translated into Tajik and Persian and still exist today.

After the appearance of numerous arabic words in the Tajik language and literature, the use of bilingual arabic and Persian dictionaries, arabic and Tajik was also required, and various types of cultures were suppressed.

Keywords: *believer, Islam, language, method, influence, expression, term, literal meaning, metaphorical, translation.*

Бо сабаби дар доираи як мақолаи кӯтоҳ баён кардани тамоми ҷанбаҳои гуногуни ин мавзӯи кори мушкул аст, сабъи менамоям, ки андешаҳои худро ба шакли мухтасар рӯйи авроқ оварам.

Мо хуб огоҳӣ дорем, ки воридгаридани калимаҳои дигар забонҳо ба забони мо танҳо хоси забони тоҷикӣ нест, балки дигар забонҳои олам низ чунин хусусият доранд. Мо низ дар қатори бархе олимони забоншинос дар чунин ақидаем, ки имрӯз дар ҷаҳон чунин забонро, ки ба калимаҳои иқтибосӣ арзи вучуд дошта бошад, пайдо кардан душвор аст. Имрӯз истифодаи сирф калимаҳои аслии дар ин ё он забон дар ҳолати ҷаҳонишавии бисёр равандро аз мантиқ дур аст, зеро ин вазъ шояд боиси аз байн рафтани он гардад.

Бояд қайд намуд, ки забони арабӣ яке аз забонҳои қадимтарини олам аст ва аз гурӯҳи забонҳои сомӣ махсуб меёбад. Дар ҳаёти маданияту фарҳангии мардумони Осиёи Миёна, Ховари Наздик ва кишварҳои шимолӣ қитъаи Африқо ин забон ниҳоят нақши муассир гузоштааст. Дар тули асрҳо миқдори зиёди калимаҳои иқтибосии арабӣ ба забони тоҷикӣ ворид гардидааст. Агар ба эҷодиёти дилхоҳ намоiendaи адабиёти классикии форсу тоҷик назар афканед, фикри дар боло гуфтаи мо тасдиқи худро меёбад.

Эътиқод ва гаройиши ниёконамон - форсу тоҷик ба дини Ислом боис гардид, ки мардуми мо забони арабиро ба худ як забони бегона нашуморад. [1,6]

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки таъсири байниҳамдигарии забонҳо ва воридгаридани калимаҳо аз як забон ба забони дигар як амри табиист, зеро ин ҳолат аз муҳимтарин омилҳои рушду ғайи гардидани таркиби луғавии онҳо мебошад.

Қатра шуд селобу восил шуд ба баҳр аз иҷтимоъ,

То ба кай бошанд ин беҳосилон аз ҳам чудо. [8,6]

Бояд қайд намуд, ки омӯзиши забонҳои хориҷӣ барои дилхоҳ забон дар асоси муқоисаи хусусияти фонетикӣ ва меъёрҳои забонии онҳо сурат мегирад, яъне аввал забони модарии худро бояд тозаву гуворо нигоҳ дорем. Илова бар ин, мо огоҳӣ дорем, ки калимаҳои иқтибосӣ ҳангоми ба ин ё он забон ворид шудан хусусияти фонетикӣ ва дастурии он забонро мегиранд.

Сабабҳои тағйирёбии фонетикии калимаҳои иқтибосии арабӣ, ки аксарияти онҳоро истилохот ташкил медиҳад, ин фарқи талаффузи арабӣ ва забони тоҷикӣ мебошад. Масалан, дар калимаҳои зерин тарзи талаффузи арабиаш аз тоҷикии имрӯза тафовут доранд. Мисли: мушоҳада-мушоҳида, ёшиқ-ошиқ, мунозара-мунозира, муқойяса-муқойиса,

муъаллим-муаллим, ӯлим-олим ва ғ.” [2,9]. Ҳамзамон бояд дар назар дошт, ки илова ба фарқияти талаффуз боз ҷойи задаи онҳо куллан тағйир меёбад.

Барои ҷавоб гардонидан ба ин савол, яъне фаҳмидани нозукиҳои ин мушкилот масъалаи дигаре ба вучуд меояд, ки ин ҳам афзалияти омӯзиши забони арабӣ аст. Ҷойи шубҳа нест, ки алоқамандии байни забонҳои арабӣ ва тоҷикӣ дар тури таърих баъзан сусти мегардид ва гоҳо рушду нуму мекард. Ҳамин омил буд, ки бархе аз калимаҳои арабӣ ба забони тоҷикӣ ворид шуда, баъдтар рӯ ба фаромӯшӣ оварданд ва ё аз байн рафтанд. Қисме аз ин калимаҳо маънои аслии худро пурра ё қисман гум кардаанд ва ё маънои комилан дигар гирифтаанд, ки ин дигар мушкилотро барои омӯзанда ба миён меоварад. Дигаргуниҳои забонӣ дар давраҳои гуногуни инкишофи забонҳо ба вучуд омадаанд, ки ин ҳодисаи табиӣ буда, забоншиносон аз ин дигаргуниҳо то андозае оғай доранд. Сабабҳои асосии тағйироти шакли маъноии калимаҳои забони арабӣ дар ҳолатҳои истифодаи аз меъёр зиёд аз таҳаввулоту сиёсӣ иҷтимоӣ ва сохтани калимаҳои мураккаби дузабона дида мешавад.

Омилҳои аз истеъмоли дур гаштани бархе аз калимаҳо дар шароити гуногуни забонӣ ба сарнавишти худ инсоният шабоҳат дорад. Дар раванди таърих забон ба қостаҳои рӯ ба рӯ шуда, гоҳо аз нав эҳё мегардад ва ё пурра аз байн меравад. Баъзан вожаҳо аз дигар забон интиқол ёбад, савтиҳои забони воридшударо қабул мекунад ва тобишҳои нав мегиранд. Дар ин сурат аз доираи овозии он забон баромада, задаи мантиқии нав мегирад. Ин ҳолати забонӣ қариб дар ҳамаи забонҳои зиндаи олам рух медиҳад, вале робитаҳои имрӯзаи то андозае сусти забони арабӣ ба забони тоҷикӣ, ки сабабҳои гуногун доранд, тадқиқоти минбаъдaro дар ин масъала барои забоншиносон то андозае мушкил мегардонад. Аксари калимаҳои забони арабӣ дар тоҷикӣ ҳамчун истилоҳ қабул шуда, ба ин ва ё он соҳаи ҳаёти ҷамъиятӣ равона гардидааст.

Ҷойи баҳс намоиш, ки дар ҳамин замина, омӯзиши забони арабӣ барои донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, хусусан муҳассилини самтҳои иқтисоду тичорат манфиати қалон дорад.

Сарвари муаззами кишвар дар баромадҳои худ доимо таъкид мекунад, ки “Омӯзиши забонҳои хориҷӣ бисёр муҳим аст ва ҳосатан кадрҳои роҳбарикунанда бояд чанд забони хориҷиро донанд”. [7,16]

Дар ҳамин ҷо боз иловатан қайд бояд намоем, ки омӯзиши забони арабӣ низ барои донишҷӯёни иқтисосҳои марбути робитаҳои байналмилалӣ, дипломатӣ, муносибатҳои иқтисодӣ – байналмилалӣ, менечменти байналмилалӣ, ҳукуқи байналмилалӣ дар фаъолияти қории онҳо хело ёрӣ мерасонад.

Аз тарафи дигар, “Барои беҳтару хубтар ба роҳ мондани равобити дучонибаи ҳасана ба кишварҳои олами Араб зарурияти омӯхтани забони арабӣ ба вучуд меояд.” [2,5]

Ҳамзамон бояд таъкид дод, ки яке аз бартариҳои забони арабӣ дар қудрати он барои ифода намудани истилоҳоти илмӣ ва технологияи навин мебошад.

Дар тури асрҳо, дар натиҷаи воқеаҳои таърихӣ, муносибатҳои байналхалқӣ, робитаҳои сиёсӣ ва адабию маданӣ, калимаҳои зиёди арабӣ ба таркиби луғавии як қатор забонҳои дунё, аз ҷумла ба забони тоҷикӣ ворид гардидааст. Таъсири ин забон аз ҳама бештар ба мардумони тоҷику форс дида мешавад. Аз ин рӯ қисми зиёди калимаҳои забони арабӣ, ки ба забони тоҷикӣ иқтибос шудаанд, ҷунон ҳазм гардидаанд, ки “бегона” будани онҳо тамоман ҳис карда намешаванд.

“Калимаҳои китоб, дафтар, қалам, муаллим, маориф, истифода, котиб, шоир, раис, идора, ғоида, манзил, вақт, шимол, ҷануб, шарқ, ғарб ва ғайраҳо далели гуфтаҳои мо мебошанд. Илова ба ин, қисми зиёде аз ин калимаҳо дар забони тоҷикӣ ҳамчун истилоҳот қабул кардаанд. Масалан, калимаҳои иқтисод, муҳосибот, ғоида, зарар, истихроҷ, истеъмоли, қувва, талабот, тақозо, мол, мавод, нақд, исм, сифат, феъл, сарф, наҳв, ҳуқуқ, давлат, қонун, истиқлол, қоида, низом, сабаб, мақсад аз қабилӣ онҳо мебошанд. Ҳамин гуна истилоҳот дар тамоми самтҳои ҳаёти ҷомеа, аз ҷумла ҳаёти иқтисодӣ иҷтимоӣ, сиёсӣ фарҳангӣ мардуми мо ниҳоят зиёд мебошад”. [10,15] Илова бар ин, калимаҳову ибораҳои арабӣ дар осори шоирону нависандагон, муаррихон, олимон ва муҳаққиқони тоҷик дида мешавад. Аз ин рӯ,

метавон гуфт, ки омӯзиши забони арабӣ барои мардуми тоҷик нисбат ба дигар мардумони олам осонтар даст медиҳад.

“Новобаста ба ин бояд таъкид кард, ки баъзан як калима дар арабӣ маънои мусбатро ва дар тоҷикӣ маънои манфиро медиҳад. Масалан, калимаи **ҳарис** арабӣ буда, ба маънои **мушток, пазмон** меояд, аммо дар забони тоҷикӣ мафҳуми **“тамаъкор”, “дунёпарвар” ва “чашмгурусна”**-ро медиҳад. Ба ҳар ҳол тафовути маъно ва қорбурди ин вожаҳо дар арабӣ ва тоҷикӣ яке аз мавридҳои хаст, ки тарҷумони камтаҷрибаро ба иштибоҳ меандозад. Намунаҳои аз ин тафовутҳо пайгирӣ хоҳем кард. Вожаи “ҷарима” дар забони арабӣ маънои “ҷиноят”-ро медиҳад, аммо дар забони тоҷикӣ ба маънои супоридани маблағи муайян ба хотири риоя накардани қонуниятҳои дохилии ин ва ё он кишвар мебошад. Ба ҳамин монанд калимаҳои “ҳасис” дар арабӣ “ночиз” дар тоҷикӣ “бахил”, “акс” дар арабӣ “ихтилоф”, дар тоҷикӣ “расм”, “сурат”, “тасвир”, “тақаллуб” дар арабӣ “дигаргунӣ” дар тоҷикӣ “мақру фиреб” бо роҳи иваз намудани ҳуҷҷатҳо ва зиёданависӣ ё қаллобӣ, “даъво” дар арабӣ “дуо”, дар тоҷикӣ “шикоят”, “таҷовуз” дар арабӣ “аз ҳад гузаштан”, дар тоҷикӣ “хонадории маҷбурӣ” меоянд”. [6,117]

Бояд тазаққур дод, ки омӯзиши алифбои ниёгон ва забони арабӣ барои ошноии хуб пайдо кардан бо осори пурғановати адабиёти классикии форсу тоҷик, донишҷӯи истилоҳоти гуногуни таърихи мардуми мо, самтҳои ҳуқуқ, иқтисоду тичорат, ҳаёти фарҳангии маданӣ ёрӣ мерасонад ва дар ҳамин замина толибилмон метавонанд, ки мутахассисони хуби бозори меҳнат гарданд.

Мақоми калимаҳои иқтибоси арабӣ дар забони тоҷикӣ

Омӯзиши амиқи таъсири як забон ва ба забони дигар табиист, ки таҳқиқоти васеъ ва ҳамаҷонибаро талаб мекунад. Маълум аст, ки дар доираи мақолае, ҳарчанд саъй нанамоем, ин амал имконпазир нест. Дар ҳамин асос, мо танҳо ба баъзе паҳлӯҳо ва ҷанбаҳои гуногуни омӯзиш ва таъсири забони арабӣ ба забони форсии тоҷикӣ дар давраи муайни таърихӣ дахл карда, онро ба таври мухтасар баён менамоем.

Ба самъи хонандаҳои ин мақола мерасонем, ки олимони муҳаққиқони соҳаи забон исбот кардаанд, ки дар ҷаҳон забоне вучуд надорад, ки бе истифодаи калимаи истилоҳот аз забони дигар табиӣ рушд намояд. Таъкид бояд кард, ки бидуни калимаҳо ва истилоҳоти забонҳои дигар дар ин замон ба суръати қайҳонӣ пешраванда ин амал номумкин аст, зеро қариб дар ҳар лаҳза ашёи тозае пайдо ё ихтироъ мегардад.

Аз далелҳои дар боло овардашуда ба ҷунин ҳулосаи мантиқӣ омадан мумкин аст, ки таъсири амиқи забони арабӣ ҷаъ табиӣ ғайритабиӣ ва ба забони тоҷикӣ ворид гардидани калимаҳои бешумори забони арабӣ имрӯзҳо дар ҳама самтҳои ҳаёти мо, ҳатто дар гуфтор ва адабиёти муосири мо реша давондаану мавриди истифодаи ҳамешагӣ қарор доранд. Ба андешаи муҳаққиқони мақола беш аз сӣ дарсади калимаҳои муосири форсӣ-тоҷикӣ аз забони арабӣ иқтибос гардидаанд.

Агар мо мероси хаттии ниёкони худро дар асрҳои аввали Ислом мутолиа кунем, мебинем, ки миқдори калимаҳои арабии дар забони форсӣ истифодашуда беш аз се дарсадро ташкил накардааст. Ҳол он ки дар баъзе китобҳои адабӣ шумораи калимаҳои арабӣ ба 5% мерасад, аммо пас аз охири асри 4-уми ҳиҷрӣ калимаҳои арабӣ ба забони форсӣ аз рӯи миқдор хело афзудаанд.

Воридшавии калимаҳои сершумори арабӣ дар забони тоҷикӣ, ки қисман дар таркиби забони тоҷикӣ ҳазм шуданд, инчунин таълифи луғатномаҳои дузабонаи арабию форсӣ, арабию дарӣ ва фарҳангҳои мухталиф дар ин самт аз авомили асосии тасъирпазирӣ ба шумор мераванд ва ин ҳам заминаи мусоиде барои омӯхтани забони арабӣ фароҳам овардааст.

Адабиёт:

1. Акрамов Ф., Гурезов Ҷ. Забони арабӣ (маҷмуаи таълимӣ-методӣ), Душанбе, “Эрграф”, 2013, 220с
2. Акрамов Ф., Гурезов Ҷ. Забони арабӣ (воситаи таълимӣ), Душанбе, “Эрграф”, 2016, 336с

3. Аминӣ Идрис. Моҳият ва таҳаввули маъниҳои вожагони арабӣ дар форсӣ- тоҷикӣ.- Маҷаллаи ҷусторҳои забонӣ.- Техрон: Донишгоҳи тарбияти мударрис.- 1394 х.- 12 С.
4. Ковалёв А.А., Шарбатов Г.Ш. “Учебник Арабского языка”, Москва., 1969.
5. Мусофинов К.”Забони арабӣ.” Душанбе, 2007
6. Нозимӣни Ризо. Равишҳои барои тарҷумаи матнҳои матбуотӣ.- Техрон: Интишороти Самт.- 1386 х.- 316 С. 215с
7. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва сиёсати давлатӣ дар бораи забон-Душанбе: «Шарқи озод», 2011.
8. Соиб, Мунтахабот, Нашриёти “Ирфон”, Душанбе, 1980. ,79
9. Сулаймонов С. Очерки мухтасари сарф (морфология)-и забони арабӣ.Душанбе, “Ирфон”,2005, 120с
10. Фаршедварди Хусрав. Луғатсозӣ ва вазъи тарҷумаи истилоҳоти илмию фаннӣ.- Техрон: Интишороти Сураи меҳр.- 1384 х.- 412 С.

САҲМИ В.А. ЖУКОВСКИЙ ДАР ШИНОХТИ АНВАРӢ

Алиев С.М. н.и.ф., муаллими калони
кафедраи забонҳои Донишгоҳи
давлатии тиҷорати Тоҷикистон

Дар мақола асари шарқшиноси маъруфи рус В.А. Жуковский «Алӣ Авҳадиддини Анварӣ», ки аввалин таҳқиқот дар бораи шоири барҷастаи тоҷику форс дар асри ХII мебошад, мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ҳарчанд асари мазкур аз аввалин пажӯҳишҳои илмӣ В.А. Жуковский буда, рисолаи магистрии ӯст, дар он дар асоси сарчашмаҳои гуногун шарҳи ҳол ва хусусиятҳои асосии осори шоир баррасӣ шудааст.

В.А. Жуковский дар асоси ишораҳои Анварӣ солҳои 530 ё 540 х. ба шеърҳои шуруъ намудани шоирро муайян карда, таъкид менамояд, ки ӯ аз худ девони ашъор боқӣ гузоштааст.

Девони Анварӣ аз қасоид, муқаттаот, ғазалиёт, маснавиёт ва рубоӣёт иборат буда, қасида дар он мавқеи асосиро ишғол менамояд. Муҳаққиқ ба қасидаҳои шоир ба хусус аз лиҳози баҳоғату зебошиносӣ баҳои баланд дода, аз лиҳози таърихӣ муҳим набудани онҳоро таъкид менамояд. Зеро шахсиятҳои таърихӣ, ки дар қастдаҳот шоир мадҳ шудаанд, «на ҷисми инсонӣ доранду на ҷон» ва афқору эҳсосашон низ равшан нест.

Асари мазкур то имрӯз аз бехтарин таҳқиқоти ҷомеа дар бораи аҳволу осори Анварӣ ба шумор рафта, ҷамҷун аввалин таҳқиқоти ҷудогона дар бораи Анварӣ буда, то имрӯз арзиши баланди илмӣ худро гум накардааст.

Калидвожаҳо: рисола, шарқ, шоир, арӯз, баҳс, шеър, илм, адаб.

Маълумот дар бораи муаллиф: Алиев Султон Маҳмадшарифович, муаллими калони кафедраи забонҳои Донишгоҳи давлати тиҷорати Тоҷикистон [Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе], E-mail: Aliev_sulton@mail.ru

ВКЛАД В.А. ЖУКОВСКОГО В ИЗУЧЕНИЕ ТВОРЧЕСТВА АНВАРИ

Алиев С. М. к.ф.н., старший преподаватель

кафедры языков, Таджикский государственный университет коммерции

В статье рассматривается труд известного русского востоковеда В.А. Жуковского «Али Авхадэддин Энвери», который является первым исследованием о видном таджикско-персидском поэте ХII века. Данное произведение было первым научным трудом В.А. Жуковского магистерской диссертацией, где на основе различных источников излагаются биография и основные особенности его произведений. Эта научная работа до сих пор является лучшим обобщающим исследованием о жизни и творчестве Анвари. Жуковский В.А. на основе заметок самого Анвари определил начало его творческой деятельности убежден и утвердил, что поэт оставил после себя диван стихов. Диван Анвари состоит из қасиде, муқаттаот, ғазели, поэмы и рубаи, где жанр қасиде в его творчестве занимает особое место.

Жуковский В.А. оценил касиде Анвари с точки зрения эстетических и литературных особенностей, и он убеждён, что эти касиде имеют историческое значение. В его касиде отражены исторические личности, которые в историю таджикского народа внесли судьбаносный вклад.

Данное исследование в настоящее время является одним из лучших трудов, которое знакомит нас с жизнью и творчеством Анвари и сегодня является актуальным.

Ключевые слова: трактат, восток, поэт, аруз, дебаты, стих, наука, литература.

Сведения об авторе: Алиев Султон Махмадшарифович, старший преподаватель кафедры языков Таджикского государственного университета коммерции (Республика Таджикистан, г. Душанбе), E-mail: Aliev_sulton@mail.ru

CONTRIBUTION VA. ZHUKOVSKY IN THE STUDY OF CREATIVITY ANVARI

Aliev S. M. PhD, Senior Lecturer, Department of Languages,
Tajik State University of Commerce

The article deals with the work of the famous Russian orientalist Zhukovskogo "Ali Avdadadnie Enveri", is the first of its kind to showcase the X11 watermark. Overall rating is under discussion. The Master of Arts in Zhukovskogo is a graduate student who specializes in biography and career development. This is the first of its kind in the Middle East, which is the largest in the world.

Zhukovskogo V.A. not the most important of all, but the most important of all is that you are the owner of the house and the place of the soup. Disney Anchor is made of gold, silver, gear, poet and rubber, and a golden jacket in the box office.

Zhukovskogo V.A. Opened by the Holy See of the Holy See and the Book of Letters, it is an easy way to express your love. There are numerous museums in the country, with the exception of the best of the world.

This is the time to make the most of your time, the best of the best and the best in the world, and the last moments of my life.

Key words: *treatise, east, poet, aruz, debate, shih, science, literature.*

Аввалин асари калонҳаҷми илмии В.А. Жуковский рисолаи давраи магистрии ӯ «Али Авҳадиддин Анварӣ»⁸⁶ мебошад. Мавод барои шарҳи ҳол ва тавсифи ӯ мебошад, ки соли 1883 дар Санкт Петербург ба таъъ расидааст. Рисола бо қарори Шӯрои илмии Факултаи забонҳои шарқии Донишгоҳи С.-Петербург ҷоп шуда, аз ду бахш иборат аст. Бахши аввал пешгуфтор, муқаддима, ҷаҳор боб ва иловаҳо дар бар мегирад. Дар бахши дувум матни форсии «Мунтахабот аз девони Анварӣ» ҷой дода шудааст.

Дар Пешгуфтор муаллиф хеле кам тадқиқ шудани намояндаи барҷастаи адабиёти асри У1 ҳ. Анвариро дар Аврупо таъкид намуда, ба яқҷониба будани назари муҳаққиқони аврупоӣ дар бораи шоири мадҳасаро ишора кардааст. Сипас сарчашмаҳое, ки дар таълифи рисола мавриди истифодаи олими ҷавон қарор гирифтаанд ва бештар аз нусхаҳои хаттӣ иборатанд, зикр мешаванд. Сарчашмаҳои таълифи В.А. Жуковский илова бар нусхаҳои гуногуни кулӣёту девони Анварӣ, ки дар китобхонаҳои оммавии С.-Петербург, Донишгоҳи Петербург, Музеи Осиё маҳфузанд, таърихномаҳои Давлатшоҳ, Лутфалибеки Озар, Шерхони Лудӣ, Амин Аҳмади Розӣ, Ҳамдуллоҳи Қазвинӣ, Фасеҳии Хавофӣ будаанд. Аз Пешгуфтор бармеояд, ки устоди раҳнамои В.А. Жуковский дар таълифи рисола донишманди маъруф барон В.Р. Розен будааст.

Дар Муқаддима В.А. Жуковский пеш аз ҳама ба масъалаи робитаи адабиёт бо дарборҳои давлатҳои феодалии Шарқ таваҷҷуҳ намуда, ёдовар мешавад, ки дар он ҷо адабиёт

⁸⁶ В.А. Жуковский дар рисола номи шоирро дар шакли «Энвери» истифода кардааст. Тавре ки В.В. Бартолд навиштааст, пас аз эроди К.Г. Залеман тарзи навишти Анвериро қабул кардааст.

бештар дар дарборҳои ҳокимони хос арзи вучуд мекунад. Ба назари муҳаққиқ се омили ба дарборҳо ҷалб шудани шоирон мавҷуд буд: «Ҳоҳиши ба дараҷаи маълум паҳн кардан, ба мардум расондани осори худ, мулоҳизоти сиёсӣ ва асосан вазъи ноустувори моддӣ, масъалаи молиёт». [1, с. 8]

Ба ақидаи В.А. Жуковский танҳо он адибоне осудаҳолона ба эҷод машғул мешаванд, ки из ҷиҳати моддӣ таъмин бошанд. Онҳое, ки истеъдоди баланд доранд, ба дарборҳо ҷалб мешаванд. Муҳаққиқ ба ҳулосае меояд, ки дар Эрон сиёсат ба адабиёт ҳукмрон аст. Аз ин рӯ адибон мебоист мувофиқи майли ҳокимон амал намуда, онҳоро ситоиш кунанд. Далели барҷастаи ин таъсиси вазифаи маликушшуаро ва ҷамъоварии шоирон дар дарбори Султон Маҳмуди Ғазнавӣ ва Султон Санҷари Салҷуқӣ мебошад. В.А. Жуковский амали маликушшуароро дар дарбори Ғазнавӣ ва Салҷуӣ нишон дода, таъкид мекунад, ки ин боиси ривочи мадҳу ситоиши беасосу аз воқеият дур гардид. Дар баробари ҷиҳатҳои манфӣ муҳаққиқ ба як фазилати мадҳияҳо ишора мекунад, ки ин «мусоидат ба ғановати забон ва рушди суханварӣ» [1, с.19] мебошад.

Дар муқаддима Ҳамчунин бар бораи тамоюлҳои дигари адабиёти форсӣ пас аз истилои арабҳо, ба хусус дар замони зиндагии Анварӣ сухан меравад.

Боби аввали асари В.А. Жуковский ба шарҳи ҳоли Анварӣ тахсис дода шудааст. Муаллиф пеш аз ҳама таъкид мекунад, ки «сарчашмаи аз ҳама муҳим ва бешак дурусти зиндагиномаи шоирони форс ашъори онҳо мебошад, зеро онҳо имкон медиҳанд, ки на танҳо вазъи зиндагии зоҳирии онон баррасӣ шавад, балки ба олами ботиниашон, тарзу шакли андеша дар асоси шинохту мулоҳизоти ҳуди онҳо ошно гардад.» [1, с.1]. Аз ин рӯ ҳангоми баёни шарҳи ҳоли Анварӣ В.А. Жуковский бештар ба девони шоир таъна намуда, барои тақмили тасҳеҳт он аз сарчашмаҳои дигар амсоли «Баҳористон»-и Ҷомӣ, Тазкираи Давлатшоҳ, «Оташқада»-и Лутфалибеки Озар, «Миръот-ул-хаёл»-и Шерҳони Лудӣ, «Маҷолис-ул-муъминин»-и Нуруллои Шуштарӣ, «Таърихи гузида»-и Муставфӣ, «Ҳафт иқлим»-и Амин Аҳмади Розӣ, «Мучмил»-и Ҳавофӣ, «Ҳабиб-ус-сияр»-и Хондамир, «Риёз-уш-шуаро»-и Алиқулиҳони Вола, «Хулосат-ул-афкор»-и Абӯтолиб ибни Маъруфи Исфahонӣ, «Хулосат-ул- ашъор ва зубдат-ул-афкор»-и Тақийиддини Қошонӣ истифода кардааст. Ҳамчунин ӯ аз таҳқиқоти муҳаққиқони аврупоӣ Д. Ҳербелот, Йозеф фон Ҳаммер, А. Шпренгер, Риё, Ланглес, Чонг суд бардоштааст.

Дар асоси сарчашмаҳои мазкур В.А. Жуковский дар бораи зодгоҳи шоир, даврони кӯдакӣ, илмҳои омӯхтааш, ба дарбори Султон Санҷари Салҷуқӣ роҳ ёфтани ӯ, муносибаташ бо маликушшуарои дарбор Муиззӣ ва шоирони дигар мисли Қатрон, Рашиди Ватвот ва дигарон, воқеаҳои солҳои охири умр ва ниҳоят санаи вафоти шоир маълумот медиҳад. В.А. Жуковский маълумоти худро пас аз санҷишу муқоиса бо иттилооти манбаъҳои зикршуда баён кардааст. Масалан, барои муайян кардани соли вафоти шоир ӯ маълумоти 10 манбаъро зикр намуда, ба ҳодисаҳои замони шоир мавриди муқоиса қарор медиҳад ва дар байни солҳои 585-587 вафот кардани ӯро тахмин менамояд.

Боби дувуми рисолаи В.А. Жуковский «Фаъолияти адабии Анварӣ ва тавсифи он» бо зикри шоирони маъруфи Арабу Аҷам, ки дар ашъори Анварӣ аз онҳо ёд шудааст, оғоз меёбад. Ин далели он аст, ки Анварӣ аз адабиёти гузаштаи Арабу Аҷам ва осори адибони муосири худ огоҳии хуб доштааст. В.А. Жуковский қасидаи ба муносибати таълифи мақомотро ба анҷом расонидани Ҳамидиддин ва ҷавобияи ӯро ба Анварӣ намуна оварда, таъкид менамояд, ки дар байни онҳо муқотибаи доимӣ вучуд дошт.

Анварӣ бо шоири Ҳамасри худ Абулфараҷи Рунӣ низ иртиботи қавӣ дошта, девони ӯро пайваста мутолиа мекардааст. Аз қасидаҳое, ки онҳо ба ҳамдигар бахшидаанд, муносибати самимиву эҳтироми мутақобилаи онҳо эҳсос мешавад. Ин масъаларо Т.Самадов амиқтар баррасӣ намуда, ба чунин натиҷа расидааст, ки андешаи В.А. Жуковскийро тақвият медиҳад: «Дар ҳақиқат, аз мутолиаи баъзе шеърҳои Анварӣ чунин бармеояд, ки ӯ дилбохтам назми Абулфараҷи Рунӣ будааст...Ва ҳамин майли Анварӣ ба назми Абулфараҷи Рунӣ буд, ки ӯ аз хондани девони шоир илҳом гирифта, гоҳе ба як вазну қофия ва гоҳе ба мисраву байтҳои ин шоир тазмин мекард. Баъзан чунин ҳам мешуд, ки Анварӣ ин ё он мазмуни шеъри Руниро

гирифта бо рангу шакли дигаре меоварад, ки инро баъзеҳо ҳатто шеърдуздӣ ба қалам додаанд, ки ин ақида асосе надорад. Пайравии Анварӣ ба шеъри Рунӣ на аз рӯи беиктидорӣ, балки аз рӯи ихлосу эҳтиром ба назми он шоир буд» [2, с. 103-104].

В.А. Жуковский дар асоси ишораҳои Анварӣ солҳои 530 ё 540 ҳ. ба шеърҳои шуруъ намудани шоирро муайян карда, таъкид менамояд, ки ӯ аз худ девони ашъор боқӣ гузоштааст. Девони Анварӣ аз қасоид, муқаттаот, ғазалиёт, маснавиёт ва рубоӣёт иборат буда, қасида дар он мавқеи асосиро ишғол менамояд. Муҳаққиқ ба қасидаҳои шоир ба хусус аз лиҳози балоғату зебошиносӣ баҳои баланд дода, аз лиҳози таърихӣ муҳим набудани онҳоро таъкид менамояд. Зеро шахсиятҳои таърихӣ, ки дар қастдаҳот шоир мадҳ шудаанд, «на ҷисми инсонӣ доранду на ҷон» ва афқору эҳсосашон низ равшан нест [1, с.48]. Вале қитъаҳои шоир дигаранд ва «чун ойина ҷаҳонфаҳмии шоирро инъикос намуда, қобили таваҷҷуҳ мебошанд, ба хусус барои мо он сатрҳое, ки дар онҳо ӯ самимона андешаҳои худро дар бораи шеър баён мекунад ва худмазамматнунандаи шадид мебошанд, арзишманданд» [1, с.49]. Аз ин ҷост, ки В.А. Жуковский ба баррасии қитъаҳое мепардозад, ки дар онҳо шоир аз беқадриву бесудии мадҳ суҳан ронда, аз меҳнати сисолаи мадҳсароии худ изҳори пушаймонӣ мекунад. Шоир на танҳо аз навиштани мадҳия, балки аз сурудани ғазал низ даст мекашад:

Дӣ маро ошиқаке гуфт: «Ғазал мегӯӣ ?»

Гуфтам: « Аз мадҳу ҳичо даст барафшондам ҳам.

Ғазалу мадҳу ҳичо аз пайи он мегуфтам,

Ки маро шахвату ҳирсу ғзабе буд ба ҳам» [1, с.50-51].

Муҳаққиқ пас аз баррасии ҷунин қитъаҳои ғоир ба натиҷе мерасад, ки пас аз сӣ соли мадҳсароӣ лар эҷодиёти Анварӣ ӯ таҳаввуле ба миён мекояд ва ӯ ба фалсафаву ҳикмат рӯй меорад.

В.А. Жуковский ба ғазалҳои Анварӣ баҳои баланд дода, воқеиву заминӣ будани тасвирҳои ошиқонаи ӯро таъкид менамояд. Вале дар рубоӣёти ӯ таъсири қасидаро мушоҳида мекунад.

Масъалаи дигаре, ки В.А. Жуковский матраҳ кардааст, муносибати Анварӣ ба ирфону тасаввуф аст. Ӯ андешаи Николасро дар бораи ба ҷараёни даърии тасаввуф мансуб будани Анварӣ нақл намуда, сӯфӣ будани шоирро эътироф мекунад, вале иттилоъ надоштаниро аз ин ҷараёни тасаввуфӣ изҳор менамояд. Ба ақидаи В.А. Жуковский таъсири тасаввуф ба шоир он қадар зиёд набудааст.

В.А. Жуковский ақидаи дигари Николасро лар бораи ба фатализм гироиш доштани Анварӣ рад намуда, таъкид мекунад, ки андешаи қазову қадар, ки дар як қасидаи шоир баён шудааст, маънии фаталист будани ӯро надорад. Зеро қазову қадар дар ҳамаи динҳо, аз ҷумла дар ислом ва масеҳӣ вучуд дорад ва ин як бовари динист.

Ба истеъдоди шоирии Анварӣ таъкиранигорону шоирон баҳои баланд дода, ӯро дар радифи Фирдавсиву Саъдӣ аз паямбарони назми форсӣ донистанд. Дар замони зиндагии шоир ва асрҳои баъдина дар бораи бехтарин қасидасароӣ он даврон баҳсҳо вучуд доштааст. Ба хусус Ҳоконӣ, Заҳири Форёбӣ, Асириддини Аҳсикатӣ ва Анварӣ дар ин арса мақоми баланд доштанд. Барои муайян кардани он ки кадоме аз онҳо бартарӣ доранд ба Маҷди Ҳамгар муроҷиат менамоянд:

Қавме зи нокидони суҳан гуфтаи Заҳир

Тарҷеъ мекунанд бар ашъори Анварӣ.

Қавме динар бар ин суҳан инкор мекунанд

Филҷумла дар маҳалли низоъанд доварӣ.

Тарҷеҳи як тараф ту бад-эшон намо, ки ҳаст

Зери нигини ҳукми ту мулки суҳанварӣ [1, с.70].

Маҷди Ҳамгар дар номаи манзуми ҷавобии худ фазилатҳои шеъри Анварӣ ва Заҳири Форёбиро баён намуда, бартарии шеъри Анвариро таъйид мекунад:

Шеъри яке омада чун дури шохвор,

Назми дигар баромада чун меҳри ховарӣ.

Шеъри Заҳир агарчи баромад зи ҷинси шеър,

Бартар зи Анварӣ назанад лофи ҳамсарӣ [1, с.71-72].

Баҳои мазкурро муаллифони тазкираҳо, аз ҷумла Давлатшоҳи Самарқандӣ эътироф намуда, ба ӯ унвони ҳаким низ додаанд. В.А. Жуковский баҳои ба ашъори Анварӣ додаи шоирон ва донишмандонро мавриди таҳлил қарор дода, таъкид мекунад, ки ҳуди шоир ҳам ба арзиши баланди ашъораш ва шуҳрати ҷаҳониаш ишора кардааст ва дар воқеъ ӯ дорои истеъдоди баланд будааст, ки сазовори унвони «Офтоби Ховарон» гаштааст.

Дар поёни боб муҳаққиқ ба хулосае меояд, ки агар Анварӣ аз ибтидо на ба мадеҳасарой, балки ба илм, ба хусус фалсафа шуғл меварзид, шояд мисли Абӯалӣ ибни Сино файласуфи маъруф мешуд.

Боби савуми рисола ба баррасии шарҳҳои қасоиди Анварӣ бахшида шудааст. Муҳаққиқ таъкид мекунад, ки баъзе шеърҳои шоир, ба хусус қасидаҳои ӯ душворфаҳм буда, дарки маонии онҳо на танҳо барои аврупоиён, балки ба хонандагони форсизабон низ осон нест. Аз ин ҷост, ки ба ашъори шоир шарҳҳо навишта шудаанд, ки аз онҳо ду шарҳ то имрӯз маълум аст. Яке «Шарҳи қасоиди Анварӣ»-и Муҳаммад ибни Довуд Алавии Шодободӣ ва дигар «Шарҳи девони Анварӣ»-и Абулҳасани Фароҳонӣ мебошанд.

В.А. Жуковский шарҳи дувумро, ки соли 1083 таълиф ва соли 1092 такмил ёфтааст, мавриди баррасӣ қарор додааст. Шарҳи Абулҳасани Фароҳонӣ дар давраи ҷавонии ӯ навишта шуда, аз ду бахш иборат будааст. Шарҳ бо муқаддимаи фасеҳу рангини муаллиф шуруъ мешавад, ки дар он мақсади шорех ва тартиби кори ӯ баён шудааст. В.А. Жуковский он муқаддимаро айнан бо тарҷумаи русиаш нақл намуда, мисраи аввали шеърҳоеро, ки Фароҳонӣ шарҳ кардааст, ба тартиб овардааст. Маълум мешавад, ки 73 қасидаи Анварӣ мавриди шарҳу тавзеҳи Фароҳонӣ қарор гирифтаанд. Дар охири шарҳ шорех ёддошти мухтасаре намуда, ба хонандагони асараш муроҷиат карда менависад, ки ин асари ӯ дар даврони ҷавониаш навишта шудааст ва аз норасоиҳо холӣ нест.

Дар бахши дувуми асари Фароҳонӣ душвориҳои муқаттаоти Анварӣ шарҳ ёфтаанд. Дар ин бахш низ мисли бахши аввал шорех душвориҳои ҳар шеърро шарҳ дода, сипас вожаҳои ҷудогонаро тавзеҳ додааст.

В.А. Жуковский фазилатҳои асари Фароҳониро зикр намуда, аз ҷумла таъкид менунад, ки ҳангоми таълифи шарҳ муаллиф сарчашмаҳои зиёдро мавриди истифода қарор додааст. Ӯ барои дуруст муайян кардани матни ашъори Анварӣ аз нусхаҳои қадимии девони шоир истифода кардааст. Дар ҳар маврид ӯ барои равшан намудани масъала ба манбаъҳои нуногун муроҷиат кардааст. Манбаъҳои истифодакардаи Фароҳониро муҳаққиқ ба 8 ғуруҳ ҷудо намудааст. Аз ҷумла дар ғуруҳи асарҳои таърихиву ҷуғрофӣ «Таърихи Табарӣ», «Мучмал-ут-таворих»-и муаллифи гумном, «Таърихи Табарӣ», «Мучмал-ут-таворих»-и муаллифи гумном, «Аҷоиб-ул-махлуот ва ғароиб-уд-мавҷудот» ва «Осор-ул-билод»-и Заҳирии Қазвинӣ, «Нузҳат-ул-қулуб»-и Ҳамдулло Мустафӣи Қазвинӣ, «Таърих-ул-ҳукамо»-и Алиӣ Қифтӣ, «Равзат-ус-сафо»-и Мирхонд, «Хулосат-ул-ахбор ва аҳвол-ул-ахёр»-и Хондамир ва ғайра, ки сарчашмаҳои муҳимманд, зикр шудаанд. Дар ғуруҳи асарҳои сарфу наҳв ва вожашиносӣ рисолаву луғатномаҳои «Сомӣ фӣ аласомӣ»-и Майдонӣ, «Одоб-ул-фузало»-и Маҳмуди Дехлавӣ, «Суроҳ-ул-луғат»-и Ҷамолӣ, «Кашф-ул-луғат»-и Шайх Аҳмад, «Шарафнома»-и Мунирӣ, «Истилоҳот-уш-шуаро»-и Шайх Озарӣ, «Рисолаи Вафой»-и Вафой ва амсоли инҳо ёд шудаанд, ки сарчашмаҳои муътамад ба шумор мераванд.

Ба ин минвол сарчашмаҳои зиёде дар ғуруҳҳои асарҳои доир ба фикҳу шаръ, фалсафаву ирфон, илми балеъ, тиб ва маҷмуаҳои гуногун зикр шудаанд, ки аз фароҳии ҷашмандози илмӣ муаллифи шарҳи мазкур шаҳодат медиҳанд.

Фароҳонӣ бо осори шоирони асрҳои гуногун ошноии хуб доштааст, ки ба ин ишораҳои зиёде ӯ ба ашъори онҳо аз қабилӣ Фирдавсӣ, Ҳоқонӣ, Саной, Масъуди Саъди Салмон, Низомӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Шайх Озарӣ, Амир Хусрав, Рашидӣ, Шаҳидӣ, Камоли Исфаконӣ, Абулфараҷи Рунӣ, Абӯалӣ ибни Сино, Шарафиддин Алиӣ Яздӣ, Ибни Ямин, Амир Муиззӣ, Заҳири Форёбӣ, Шамс Қайс ва ғайра гувоҳӣ медиҳанд.

В.А. Жуковский ба арзиши баланди шарҳи Фароҳонӣ ишора намуда, таъкид мекунад, ки «мушоҳидаҳои зиёде ӯ (Фароҳонӣ – С.А.) ва хулосаҳояш хеле ғанианд, бо навовариву

мустакилият мумтозанд, ки суханшиносони баъдина онҳоро комилан иқтибос кардаанд ва ба асарҳои худ ворид намудаанд» [1, с.97].

Дар боби ҷаҳоруми асари В.А. Жуковский масъалаҳои забон ва наشري осори шоир баррасӣ гардида, тарҷумаи русии ҷанд қасида ва ғазали ӯ оварда шудааст. Муҳаққиқ пеш аз ҳама вучуд доштанм се навъи услубро дар осори Анварӣ қайд намуда, истифода шудани услуби олиро дар қасоид, услуби миёнаро дар қитъаҳо ва услуби пастро дар ғазал ва ашъори дигари шоир таъкид кардааст. Вале барои тасдиқи ин андешаи худ далеле наовардааст. Ба назари мо таснифоти мазкур тасҳехталаб мебошад ва маҳз қитъаҳои шоирро ба услуби паст мансуб доништан дуруст менамояд. Зеро дар қитъа масъалаҳои рӯзмарраи ба истилоҳ заминиву ҳаётӣ бо забони хеле соддаву беориш баён мешавад.

В.А. Жуковский ба хусусиятҳои забони ашъори Анварӣ таваҷҷуҳ намуда, муҳимтарини онҳоро ба қалам додааст. Яке аз хусусиятҳои назарраси забони ашъори шоир дар охири феълҳои истифода бурдани **ам** ба ҷои **ҳастам** мебошад. Ҳамчунин истифодаи феълҳои шакли **будастам, дидастам, нигаронидастам, ёфтастам, доштастам, кардастам** дар ашъори шоир зиёд ба кор рафтааст. Феъли **нестӣ** ба маънии **набудан** истифода мешавад. Ҳазфи овози **а** дар ҷонишинҳои аз қабил **модеҳон-т, инон-т**. Калимаҳои мураккаби шакли **бандкушод** дар ашъори шоир ба назар мерасад. ..

Муҳаққиқ бо зикри ҳамин ҷанд мулоҳиза қаноат намуда, нашру тарҷумаи ашъори шоирро ба забонҳои гуногун зикр мекунад. Маълум мешавад, ки ашъори Анварӣ бори аввал соли 1849 двр Табрез нашр шудааст. Ашъори шоир ба забонҳои лотинӣ, англисӣ, олмонӣ, фаронсавӣ, шведӣ тарҷума ва ҷоп шудаанд.

Дар баҳши тарҷумаҳо 6 қасидаи машҳури Анварӣ, аз ҷумла қасидаҳои дар мадҳи Пирӯзшоҳ, Абулфатҳ Тоҳир, Султон Санҷар ва қасидаҳои «Савганднома», «Ашқҳои Хуросон» ва 4 ғазали шоирро дар тарҷумаи русӣ овардааст. Маълум мегардад, ки дар тарҷумаи ашъори мазкур В.А. Жуковский аз шарҳи Фароҳонӣ ва тарҷумаҳои гуногуни ашъори шоир ба забонҳои аврупоӣ истифода кардааст.

Дар охири китоби В.А. Жуковский «Мунтахабот аз девони рафеъбунёни ҳақими нуктатироз ва бадеъмаънӣ пардозӣ фариди иқлими суханварӣ ҳаким Авҳадиддини Анварӣ» ҷой дода шудааст. Ин бахш бо қасоиди Анварӣ шуруъ мешавад. Қасидаи аввал, ки дар баҳориёт ва мадҳи ҳоқон Пирӯзшоҳ аст, бо пораи зер оғоз меёбад:

Боз ин чи ҷавониву ҷамол аст ҷаҳонро ?
В-ин ҳол, ки нав гашт заминрову замонро.
Микдори шаб аз рӯз фузун буд, бадал шуд
Ноқис ҳама инро шуду зойид ҳама онро.
Ҳам ҷамра баровард фуру бурда нафасро,
Ҳам фохта бикшод фуру баста даҳонро[1, с.2].

Сипас шарҳи муфассали вожаи душвори пораи мазкур **ҷамра** оварда мешавад. Аввал маъни луғавии калимаи мазкур баён мешавад: « Ҷамра бинобар машҳур бухорест, ки дар охири зимистон аз замин барояд ва дар истилоҳи тозиён ҳудуси он бухорро дар замин суқути ҷамра гӯянд, яъне афтодани бухор дар замин ва он се рӯз бошад...»[13 Сониян маънии истилоҳии он зикр мешавад: «Бинобар қавли машҳур исботи нафсро аз барои ҷамра истиора аст ва тавонад буд, ки мурод аз ҷамра булбул бошад ва муқобала бо фохта муаййиди ин аст...»[1, с.2]

Ба ин минвол байтҳои дигари қасида тавзеҳ дода мешаванд. Ҳарчанд ишора гашудааст, вале пайдост, ки тавзеҳи қасидаи аввал, ки хеле муфассал буда, 28 саҳифаро дар бар мегирад, нақл аз «Шарҳ»-и Фароҳонист. Дар тавзеҳи қасида гоҳ шарҳи таъбири ибораҳо низ ба назар мерасад, ки хеле ҷолибанд. Масалан, таъбири «меҳр фуру шудан» дар байти зер чунин шарҳ ёфтааст:

«Бар олами ҷоҳи ту киро рӯйи гузар монд,
Чун меҳр фуру шуд чи яқинро, чи гумонро.

Дар истилоҳоти шуаро фуру шудани меҳр ва фуру шудани рӯз киноя аз заволи ҳаёт ва ба сар омадани умрест. Муҳассили маънӣ он ки чизҳоро бо яқин ё ба гумон тавон донист.

Ҳар гоҳ дар талаби олами ҷоҳи ту умр яқину гумон ба сар омад ва бад-он нарасиданд, дигар киро имкони расидан бад-он ва донишони он тавонад буд.» [1, с. 3].

Дар қасидаҳои дигар шарҳ камтар ба назар мерасад. Чор ғазали шоир бидуни шарҳ нақл шудаанд.

Ба китоб ҳамчунин маълумоти дар бораи Анварӣ додаи Давлатшоҳи Самарқандӣ дар «Тазкират-уш-шуаро», Амин Аҳмади Розӣ дар «Ҳафт иқлим», Лутфалибеки Озар дар «Оташкада», Шерхони Лудӣ дар «Миръот-ул-хаёл» илова гардидааст.

Асари В.А. Жуковский аввалин тадқиқоти ҷудогона дар бораи Анварӣ буда, то имрӯз арзиши баланди илмӣ худро гум накардааст. Тавре ки муҳаққиқи ғазалиёти шоир Т. Самадов менависад : «Роҷеъ ба аҳвол ва осори Анварӣ то имрӯз ба истиснои китоби ниҳоят муфиду пуларзиши Валентин Жуковский «Али Авҳадэддинъ Энвери» тадқиқоти ҷудогонае анҷом нагирифтааст» [1, с.22]. Пас аз баррасии асарҳои ба таҳқиқи аҳволу осори шоир бахшида шуда муҳаққиқи мазкур ба чунин хулосаи дуруст омадааст: «Аммо дар байни он ҳама таҳқиқот асари олими рус Валентин Жуковский бо унвони «Али Авҳадэддинъ Энвери» ҳам аз ҷиҳати вусъати таҳқиқ ва ҳам аз ҳайси кашфи илмӣ осори Анварӣ ҳамчун аввалин кори ҷиддии илмӣ мақоми махсус дорад. Валентин Жуковский дар асоси нақлу ривоятҳои тазкираҳо ва сарчашмаҳои твёрихӣ, инчунин аз шеърҳои худ шоир тарҷумаи ҳоли ўро мухтасар маълум карда, дар қисми мероси адабии шоир бештар ба китъаҳои ў диққат додааст.» [2, с.3]

Чунин баҳои баланд дар бораи таҳқиқоти пуларзиши В.А. Жуковский дар асарҳои ба рушди қасида ва қасидасарой дар адабиёти тоҷикӣ форс бахшидаи муҳаққиқон низ ба назар мерасад. Ин ҳама аз арзиши баланди асари В.А. Жуковский ва мақоми он дар шинохти аҳволу осори Анварӣ шаҳодат медиҳад.

ПАЙНАВИШТ:

1. В.А. Жуковский. Али Ауҳадэддинъ Энвери. Материалы для его биографии и характеристики. – С.- Петербург, 1883, - с. У111.
2. Т.Самадов. Анварӣ ва ғазалиёти ў. – Душанбе, 1988, - саҳ.103-104.

FUTURE INDEFINITE TENSE IN ENGLISH

Alieva Z.I.

Senior Instructor of English languages, chair of languages

Аннотация

В данной статье автор рассматривает грамматическую категорию, которая демонстрирует события происходящие не до, не во время, а после разговора. Существующие времена для выражения будущего в английском языке , а также несколько конструкций, служащих той же цели. Проводят разработку для выбора и выражения будущего времени в английском языке в том или ином случае.

Ключевые слова: грамматические категории, союбия, разработка, вспомогательные глаголы, рассматривать, студенты.

This article is the third in the series "Tenses in English". It is devoted to the future tense in English, as well as all possible ways of expressing it. We all know that the future tense in English is a grammatical category that demonstrates that events will only happen (not before, not during, but after the conversation). In English, there are four tenses for expressing the future, as well as several constructions that serve the same purpose. Let's try to figure out what to choose to express the future tense in English in a particular case. Let's look at the analogy with the already mentioned present and past tenses and determine that Future Forms in English are presented in four aspects: Future Simple, Future Continuous, Future Perfect and Future Perfect Continuous. The last two are used either very rarely or not at all. The constructions of these tenses are quite cumbersome and heavy, so it is easier for the speaker to rephrase the sentence than to create an "indigestible" version. The rules of Future Tenses are simple and easy to apply. The most common tenses for expressing the future remain the

first two options. They differ only in that in the first case the action will not take place in the process, that is, for a long time. In principle, this is the same difference as between the Present Simple and Present Continuous tenses, but in the plane of the future rather than the present.

To create a sentence in English in the Future Simple tense, we only need to remember two auxiliary verbs - shall and will, to which the infinitives of the main verbs are added. Initially, the rule stated that will is used in all persons except the first ("I" and "we"). With them, it was also said to write shall. Recently, the English-speaking population has learned to use will for all persons, especially since in the abbreviation, shall and will look like 'll, that is, I'll or She'll. So if you only remember will, it's okay - use it. When asking a question, shall and will take a position at the beginning of the sentence. But in the negative version, they add the particle not to themselves, which forms the following short forms with them: will not = won't; shall not = shan't.

Basically, this future tense in English is used in cases where:

- we want to express a one-time action that will occur in the future. To help us, we use marker words (tomorrow, next week, next year, soon, some day, in two days, in a month, in a year).

It will be warm in two days. — In two days it will be warm.

- we want to express regular, repeated actions in the future.

I shall write to you every week. — I will write to you every week.

- we need to present a series of sequential actions.

We'll call for you, take a taxi and go to the party. — We will pick you up, call a taxi and go to the party.

- the decision about the action to be performed in the future was made at the moment of conversation.

Oh! Our fridge is empty. I'll go and buy some food.

The Future Continuous tense is formed a little more complicated: the auxiliary verb to be in the Future Simple tense (shall be / will be), followed by the participle I of the main verb, that is, the -ing form. Therefore, in the case of a question, only shall / will are placed at the beginning of the sentence (without be), and when putting a negation, the particle not is between shall / will and be. Use this tense if you want to:

- show that the action will be in progress at a certain moment in the future. An adverb of time can act as a moment in the future.

In two hours we shall be writing a composition at the exam. - In two hours we will write an essay at the exam.

- show that you predict this action in the future.

My husband will be worrying about me if I am late. - My husband will worry about me if I come late.

I want to say just a few words about the third and fourth tenses. These future tenses are not often used in English. To create the Future Perfect, you will need the following manipulations: the auxiliary verb have in the Future Simple - shall / will have, to which we add the participle II of the semantic verb, that is, either the form in -ed. This tense displays an action that will end before a certain point in the future. For example:

By the end of the year I will have spent all the money I've earned. — By the end of the year I will spend all the money I earned.

Future Perfect Continuous requires the verb to be in the previous tense, that is, shall / will have been, plus the participle I of the main verb, that is, the form in -ing. You need to know that such a future tense is present in English, but still try to replace it with something else. For example, by rebuilding the phrase and using one of the methods below.

As you can see, everything is simple. Usually, for those who diligently study English, the future tense does not present any difficulty.

The Present Continuous tense will help you talk about the future tense in English, which is necessary if the action has already been planned in advance and will definitely take place in the near future.

Are you waiting for us? We are coming tonight. — Are you waiting for us? We will arrive in the evening.

In this case, we are talking about someone's personal plans. But to express non-personal plans, but some kind of schedule or program, the simple present tense is also suitable.

The train arrives at 15.54. - This train will arrive at 15.54.

Also pay attention to the most popular construction to be going + infinitive, which is used all the time, especially in everyday conversation. It reflects the speaker's intention to do or accomplish something in the future.

I am going to travel around the world. - I am going on a trip around the world.

Using the knowledge gained from this article, you can share your plans with your interlocutor in any situation, expressing them in the future tense form in English.

Table of ways to express future actions in English

Let's look at different ways to express future actions.

As I already said, the ENGINFORM blog has articles with detailed explanations of all the forms that will be mentioned in today's material. If you need to remember or separately analyze any of the topics, I will leave links to them, and you will be able to familiarize yourself with them in more detail.

Future action

Future Action Future Form

Future Form Example

Example

Future action as a fact

Action in the future which is certain because it is a fact, or because there is a clear or fixed schedule or timetable Future Simple Tense

She will be 25 next year. - Э т ь б е т 25 в н о в ы й г о д .

We will meet tomorrow. - М ы в с т р е ч а е т т е б е б е д н е е .

Future action that will be in progress at a particular time in the future Future Continuous Tense

I will be working tomorrow at midday. - Я м н е б е д а т ь б е д н е е .

Future action that will be completed by a certain point in the future

Action that will be completed before some other point in the future Future Perfect Tense

I will have finished work tomorrow by 6 p.m. — I will have finished work by six tomorrow evening.

A future action that will be in progress for a certain time by a certain point in the future

Action that will continue up until a point in the future Future Perfect Continuous Tense

I will have been studying English for a year by the next New Year. — By next New Year I will have already been studying English for a whole year.

Prediction, forecast based on subjective assessment

Prediction based on what you think will happen Future Simple Tense

I think he will fail the test. — I think he will fail the test.

Prediction, forecast based on facts (that you can see or hear)

Prediction based on what you see or hear Be going to

Watch out! The ladder is going to fall! — Be careful! The ladder is going to fall!

Decisions: spontaneous decision (made at the moment of speaking)

On-the-spot decision, spontaneous decision Future Simple Tense

Let me see the menu... I will take meat. — Let me see the menu... I'll order the meat.

Decisions: a deliberate decision, a plan, a planned action

Planned action Be going to

We are going to get married next month. — We are going to get married next month.

Agreement (between people)

Arrangement Present Continuous Tense

I am having dinner with my business partner next Tuesday. — I am having dinner with my business partner next Tuesday.

Schedule (transportation, programme of events, schedules)

Scheduled action Present Simple Tense

The lesson starts at 5 o'clock. — The lesson starts at 5 o'clock.

Threat

Threat Future Simple Tense

I will find you!

Promise

Promise Future Simple Tense

I will keep your secret, I won't tell anyone. — I won't tell anyone about your secret.

Condition in the future

Condition in the future Conditional First

If you are free tomorrow, we will go to the cinema.

Possibility in the future

Possibility in the future Can

I can meet you at the station tomorrow. — I will be able to meet you at the station tomorrow.

Obligation in the future

Obligation in the future Must

Have to

You must finish the task tomorrow. — You must finish the task tomorrow.

I have to prepare for my test next week. — Next week I have to prepare for the test.

Probability in the future May, might, could

Our bus may / might / could be late because there are roadworks. — Our bus may be late because of the roadworks.

This article includes the most popular construction to be going + infinitive, which is used all the time, especially in everyday conversation. It reflects the speaker's intention to perform or do something in the future.

Litreture

1. Practical grammatical of the English language
2. Vlahov S., Florin S. Issue question about art litreture// 1971 p19
3. Mamadnazarov A/Culture of English-tajik Dushanbe 2007//p295
4. Kunin A.V. English –Russian fraseological vocabulary 1984//p242
5. Oxford Russian English Dictionary 2000//p93

БУДУЩИХ ВРЕМЕН В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Насриддинов Т.

Таблица может вызвать у вас разные эмоции: от интереса до паники, в зависимости от вашего уровня знаний на данный момент. Да, я понимаю, что в ней очень много форм, случаев употребления.

Приведенная выше таблица не напугает тех учащихся, которые имеют уровень *Intermediate* и выше; учащиеся с продвинутым уровнем владения языком обязательно напишут в комментариях, что я не включила какие-то редкие формы, которые изучают на уровне *Advanced*; а вот если вы новичок, то, конечно, вам сложно себе представить, как это всё запомнить.

Но не волнуйтесь, я не оставлю вас наедине с таким объемом информации, а подробно расскажу, как можно систематизировать материал.

Будущие времена в английском языке: таблица, правила и примеры future tenses

В английском языке существует несколько структур, позволяющих говорить о будущих действиях и событиях. Среди них выделяют группу из четырех будущих времен в английском языке, которые образуются с помощью модального глагола will:

- Future Simple — простое будущее время;
- Future Continuous — будущее длительное время;
- Future Perfect — будущее совершенное время;
- Future Perfect Continuous — будущее совершенное длительное время.

Предлагаем рассмотреть, когда используются и как образуются эти времена, какие маркеры времени для них характерны, а также какие существуют другие способы выражения будущего времени в английском языке.

Содержание

1. Случаи употребления будущих времен в английском языке
 - 1.1. Future Simple
 - 1.2. Future Continuous
 - 1.3. Future Perfect
 - 1.4. Future Perfect Continuous
2. Сравнительная таблица будущих времен в английском языке
3. Альтернативные способы выражения будущего времени в английском языке
4. Future in the past — будущее в прошедшем
5. Упражнение на закрепление
6. FAQ

Случаи употребления будущих времен в английском языке

Четыре времени отличаются по значению и используются в разных речевых ситуациях.

Future Simple

Future Simple употребляется для обозначения:

✓ Спонтанных решений:

* We've run out of cottage cheese. — I will buy it on my way home. — У нас закончился творог. — Я куплю его по дороге домой.

* We'll have four cheese pizza, Greek salad and two glasses of orange juice. — Мы будем пиццу «Четыре сыра», греческий салат и два стакана апельсинового сока.

✓ Предсказаний, основанных на личном мнении говорящего:

* I think it will rain in the evening. — Я думаю, что вечером пойдет дождь.

* In my opinion, that runner will win the competition. — По моему мнению, этот бегун выиграет соревнования.

✓ Просьб:

* Will you give me a glass of water? — Не дадите ли вы мне стакан воды?

* Will you help me with the bags? — Вы не поможете мне с сумками?

✓ Обещаний и предложений:

* I will help you decorate the place for the party. — Я помогу тебе украсить это место для вечеринки.

* We'll find information for the project. — Мы найдем информацию для проекта.

✓ Надежд, угроз, опасений:

* I hope they won't be late. — Надеюсь, они не опоздают.

* I'm afraid he will never forgive me. — Боюсь, он никогда меня не простит.

* You will regret doing it! — Вы пожалеете, что сделали это!

Future Continuous

Future Continuous обычно используется в таких случаях:

✓ Для обозначения действий, которые будут длиться в определенное время в будущем:

* This time next year she will be passing her final exams. — В следующем году в это время она будет сдавать выпускные экзамены.

* They will be making spaghetti with meatballs at 7 p.m. tomorrow. — Завтра в семь вечера они будут готовить спагетти с фрикадельками.

✓ Для спланированных действий, которые будут частью будущей рутины:

* I'll be seeing my cousin at the weekend — she comes to the city twice a month. — В выходные я встречаюсь со своей кузиной — она приезжает в город два раза в месяц.

* We will be having a project meeting at 2 p.m. on Wednesday. — В среду в 14:00 у нас будет совещание по проекту.

✓ Для вежливых вопросов относительно будущих планов человека:

* Will you be watering the plants during the winter break? — Будете ли вы поливать растения во время зимних каникул?

* Will you be making a to-do list? — Составите ли вы список дел?

Future Perfect

Future Perfect употребляется для обозначения действий, которые будут завершены к какому-то моменту в будущем:

* He will have written the essay by Friday. — Он напишет эссе к пятнице.

* I will have finished the course by the end of the year. — Я закончу курс к концу года.

Мы также используем Future Perfect для действий, которые будут продолжаться по состоянию на определенный момент в будущем. Чаще всего в этом значении используются следующие глаголы:

- be — быть;
- live — жить;
- work — работать;
- study — учиться;
- know — знать.

* I will have known my best friend for 20 years by 2026. — В 2026 году я буду знать своего лучшего друга уже 20 лет.

* He will have worked as a web designer for 3 years by next month. — К следующему месяцу он проработает веб-дизайнером 3 года.

* In September, they will have lived in Kyiv for 8 years already. — В сентябре они будут жить в Киеве уже 8 лет.

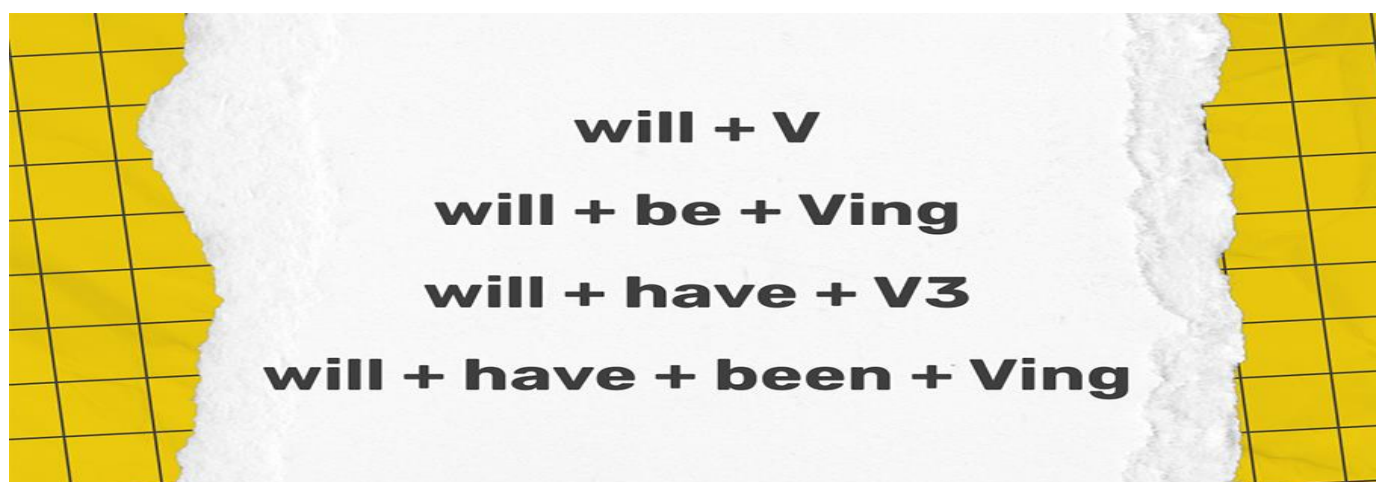
Future Perfect Continuous

Future Perfect Continuous используется для того, чтобы говорить о событиях, которые будут продолжаться какое-то время по состоянию на определенный момент в будущем:

* I will have been reading the book for 2 weeks by Friday. — В пятницу я буду читать эту книгу уже 2 недели.

* In December, you will have been studying French for 2 years. — В декабре ты будешь изучать французский язык уже 2 года.

* We will be redecorating the flat for 3 hours by the time he comes home. — Мы будем делать ремонт в квартире уже 3 часа, когда он вернется домой.

Сравнительная таблица будущих времен в английском языке

Чтобы лучше разобраться, как строить предложения с разными будущими временами в английском языке, рассмотрим таблицу с формулами, примерами, переводом и маркерами для всех времен:

	Формула	Пример	Перевод	Маркеры времени
Future Simple	S + will + V S + will not (won't) + V (QW) + will + S + V?	I will buy flowers tomorrow. I won't buy flowers tomorrow. What will you buy tomorrow?	Я куплю цветы завтра. Я не буду покупать цветы завтра. Что ты купишь завтра?	tomorrow — завтра; next week — на следующей неделе; next year — в следующем году; in a month — через месяц; in a year — через год; soon — скоро
Future Continuous	S + will + be + Ving S + won't + be + Ving (QW) + will + S + be + Ving?	She will be travelling to Egypt for 8 hours. She won't be travelling to Egypt for 8 hours. Where will she be travelling for 8 hours?	Она будет ехать в Египет 8 часов. Она не будет ехать в Египет 8 часов. Куда она будет ехать 8 часов?	at 3 p.m. — в 15:00; this time tomorrow — в это время завтра; for 3 months — в течение 3 месяцев; in a year from now — через год; all night long — всю ночь напролет; the whole morning — все утро
Future Perfect	S + will + have + V3/ed S + won't + have + V3/ed (QW) + will + S + have + V3/ed?	We will have finished the book by midnight. We won't have finished the book until midnight. Will we have finished the	Мы закончим книгу до полуночи. Мы не закончим книгу до полуночи. Закончим ли мы книгу до полуночи?	by the time — к тому времени; by Friday — до пятницы; in March — в марте; before — до; until — пока; when I am 50 — когда мне исполнится 50

		book by midnight?		
Future Perfect Continuous	S + will + have + been + Ving S + won't + have + been + Ving (QW) + will + S + have + been + Ving?	They will have been working for 1 year by next month. They won't have been working for 1 year by next month. How long will they have been working by next month?	Они проработают 1 год к следующему месяцу. Они не проработают 1 год к следующему месяцу. Сколько времени они проработают к следующему месяцу?	by next month — до следующего месяца; by 2030 — до 2030 года; by the end of the year — до конца года; in August — в августе; for 5 years — 5 лет; when they arrive — когда они приедут

В этой таблице используются следующие сокращения:

- S (subject) — подлежащее;
- QW (question word) — вопросительное слово;
- V — базовая форма глагола;
- Ving — глагол с окончанием -ing;
- V3 — третья форма неправильного глагола;
- Ved — глагол с окончанием -ed.

Обратите внимание, что для образования отрицательного предложения к модальному глаголу will добавляется отрицательная частица not. Но часто, особенно в устной речи, употребляется сокращенная форма won't:

✱ He will not be studying this time tomorrow. = He won't be studying this time tomorrow.
— Он не будет заниматься в это время завтра.

Важно: раньше с местоимениями I (я), we (мы) употреблялся модальный глагол shall. Но сейчас этот вариант считается устаревшим и очень формальным, поэтому со всеми местоимениями используется will:

✱ I shall open the door. = I will open the door. — Я открою дверь.

Альтернативные способы выражения будущего времени в английском языке

Кроме будущих времен, которые образуются с помощью will, в английском языке существуют другие способы выражения будущего времени. Каждый из них имеет свое значение и используется при определенных обстоятельствах.

Рассмотрим три распространенных способа говорить о будущем времени в английском языке.

1. Be going to

✓ Будущие планы и намерения:

✱ I am going to buy a new phone next year. — Я собираюсь купить новый телефон в следующем году.

✱ She is going to visit her grandparents at the weekend. — Она собирается навестить бабушку и дедушку в выходные.

✓ Предсказания, которые базируются на фактах (том, что мы видим или слышим):

✱ Look at the clouds! It is going to rain. — Посмотри на облака! Будет дождь.

* The paintings are awful. She is not going to like them. — Эти картины ужасны. Они ей не понравятся.

2. Present Continuous

✓ Договоренности и запланированные события:

* We are having a party tomorrow. — Завтра у нас будет вечеринка.

* I am visiting the dentist on Friday. — В пятницу я иду к стоматологу.

3. Present Simple

✓ Расписание, график:

* The bus leaves at 9 a.m. — Автобус отправляется в 9 утра.

* The lesson starts at 5 p.m. — Урок начинается в 5 часов вечера.

Future in the past — будущее в прошедшем

Кроме фактического будущего, иногда возникает необходимость упомянуть будущие события в рассказах о прошлом. В таком случае будущие действия или события описываются с точки зрения прошлого, для чего используется специальная форма глаголов — Future in the past (будущее в прошедшем).

Образуется Future in the past легко — нужно лишь заменить модальный глагол will на would. Рассмотрим несколько примеров:

* He promised he would clean up his room. — Он пообещал, что наведет порядок в своей комнате.

* They promised they would have finished their homework by 4 p.m. — Они пообещали, что закончат домашнее задание к 16:00.

* She said she would be travelling across Europe the following year. — Она сказала, что в следующем году будет путешествовать по Европе.

Упражнение на закрепление

Чтобы проверить себя, раскройте скобки в приведенных предложениях, употребляя правильную форму глагола (для проверки кликните на соответствующее предложение):

She ____ (go) to Lviv next month.

During the evening, I ____ (read) a book and my sister ____ (watch) YouTube videos.

We ____ (cook) dinner when our friends come to visit.

She ____ (bake) a cake by the time her husband fixes the car.

I ____ (finish) my project by tomorrow.

I ____ (study) English for 5 years by the end of the month.

____ (you/open) the window, please?

He ____ (paint) the living room by 6 p.m.

FAQ

1. Сколько существует будущих времен в английском языке?

Различают четыре времени:

✓ Future Simple — используется для спонтанных решений, предсказаний, просьб, обещаний, угроз (I will go shopping the day after tomorrow — Я пойду за покупками послезавтра);

✓ Future Continuous — употребляется для запланированных событий в будущем и действий, которые будут происходить в течение определенного времени в будущем (He will be working in the garden the whole morning — Он будет работать в саду все утро);

✓ Future Perfect — используется для обозначения действий, которые будут выполнены к определенному моменту в будущем (You will have bought a house by the time you retire — К моменту выхода на пенсию вы купите дом);

✓ Future Perfect Continuous — указывает на продолжительность действия до определенного момента в будущем (We will have been living here for 4 years in December — В декабре мы будем жить здесь уже 4 года).

2. Как строится будущее время в английском языке?

Будущие времена образуются с помощью модального глагола will:

Future Simple	S + will + V	He will go to the mountains next month.	В следующем месяце он отправится в горы.
Future Continuous	S + will + be + Ving	I will be writing a letter at 3 p.m. tomorrow.	Я буду писать письмо завтра в три часа дня.
Future Perfect	S + will + have + V3/ed	She will have decorated the house by the end of the week.	Она украсит дом к концу недели.
Future Perfect Continuous	S + will + have + been + Ving	In May, they will have been doing a survey for 3 months.	В мае они будут проводить исследование уже три месяца.

3. Какие есть способы выражения будущего времени в английском языке?

Кроме будущих времен, которые образуются с помощью will, для выражения будущих действий используются следующие времена и конструкции:

✓ Present Simple (The train leaves at 7 a.m. — Поезд отправляется в 7 утра);

✓ Present Continuous (She is meeting her friend on Saturday — Она встречается с подругой в субботу);

✓ Be going to (I am going to move to another city — Я собираюсь переехать в другой город).

Мария Панкратова

Дата публикации: 20 декабря 2024

ПОДЕЛИСЬ С ДРУЗЬЯМИ

Гулмуродзода С.

Замонҳои феъл:

Асосан дар забони англисӣ монанди дигар забонҳо замонҳоро истифода мешаванд: гузашта, ҳозира ва оянда. Ин замонҳоро бо ҳар роҳҳои гуногун истифода мебаранд.

Рӯихати замонҳои забони англисӣ

[[вириш](#)]

- Мутлақи содда(номуайян) - Past Perfect Simple (HAD + PAST PARTICIPLE)
- Гузаштаи мутлақи давомдор - Past Perfect Continuous (HAD + BEEN + PARTICIPLE [ING])
- Гузаштаи давомдор (WAS/WERE + PARTICIPLE [ING])
- Гузаштаи содда(номуайян) (PAST TENSE)
- Ҳозираи содда(номуайян) - Present Simple (PRESENT TENSE)
- Ҳозираи давомдор - Present Continuous (AM/IS/ARE + PARTICIPLE [ING])
- Ҳозираи мутлақи содда(номуайян) - Present Perfect Simple (HAS/HAVE + PAST PARTICIPLE)
- Ҳозираи мутлақи давомдор - Present Perfect Continuous (HAS/HAVE + BEEN + PARTICIPLE [ING])
- Оянда бо - Future with Will (WILL + INFINITIVE)
- Оянда бо Going to - Future with Going to (AM/IS/ARE + GOING + INFINITIVE)
- Ояндаи давомдор - Future Continuous (WILL + BE + PARTICIPLE [ING])
- Ояндаи мутлақи содда(номуайян) - Future Perfect Simple (WILL + HAVE + PAST PARTICIPLE)
- Ояндаи мутлақи давомдор - Future Perfect Continuous (WILL + HAVE + BEEN + PARTICIPLE [ING])

Know

Замонҳои ҳозира

[[вириш](#)]

Одатан замони ҳозира ин амалеро мефаҳмонад, ки дар замони гузашта иҷро шудаанд ва ё замонҳои гузашта ба ҳозира алоқманд мебошанд.

ҳозираи давомдор

Замонҳои оянда

[вириш]

• Роҳҳои бештар истифодабарии замони оянда дар забони англисӣ дар вақти гуфтугӯ инҳоянд:

1. WILL + BARE INFINITIVE
2. BE + GOING TO + BARE INFINITIVE
3. BE + PARTICIPLE (Present Continuous)

Валиев О.

Замони гузаштаи номуайян (The past indefinite tense)

20.10.2019

Дар дарсҳои гузашта мо бо ду намуди замони ҳозираи феъл дар забони англисӣ, яъне бо “замони ҳозира – оянда” – “The present indefinite tense” ва замони “ҳозираи давомдор” – “The present continuous tense” шинос шудем.

Замонҳои феъл дар забони англисӣ

Гулмуродзода Сиевуши Икром – донишҷуи курси 1-уми ихтисоси 25010404

Роҳбар: Алиева З.И. муаллими калони кафедраи забонҳо

Акнун феълҳои асосии забони англисиро дар замони гузаштаи наздик яъне “The past indefinite tense” аз назар мегузаронем. Ҳангоми омӯختани замони “ҳозира-оянда” ва замони “ҳозираи давомдор” шумо бо як силсила феълҳои асосӣ шинос шудед. Дар замони гузаштаи наздик феълҳои асосӣ ба ду ғуруҳ ҷудо мешаванд: феълҳои дуруст ва феълҳои нодуруст.

Феълҳои дуруст аксарияти феълҳои асосиро ташкил мекунанд. Онҳоро барои он феълҳои дуруст меноманд, ки ҳангоми ба замони гузашта ворид шуданашон аз рӯи қоидаи муайян амал мекунанд. Дар замони гузашта феълҳои дуруст ба худ бандаки “ed” қабул мекунанд. Муқоиса кунед:

I work – Ман кор мекунам.
I worked – Ман кор кардам.
I play – Ман бозӣ мекунам.
I played – Ман бозӣ кардам.
I help – Ман ёрӣ мерасонам.
I helped – Ман ёрӣ кардам.

Феълҳо дар замони гузаштаи наздик аз рӯи шахсу шумора тағйир намеёбанд, яъне барои ҳамаи шахсҳо як хел истифода мешаванд.

I wanted – Ман хоштам.
We wanted – Мо хостем.
You wanted – Ту хостӣ.
You wanted – Шумо хостед.
He wanted – Ӯ хост.
They wanted – Онҳо хоштанд.
She wanted – Ӯ хост.
It wanted – Вай хост.

Акнун якҷанд ҷумлаҳо месозем:

The children washed their hands. – Бачаҳо дастонашонро шустанд.

Munira baked a big cake. – Мунира торти калон пухт.

My sister cleaned our flat. – Хоҳарам хонаамонро рубучин кард.

Қоидаҳои имлои бандаки “ed”

Бандаки “ed” бо қоидаҳои зерин дар охири феълҳо меояд:

1. Агар феълҳо босадоноки “e” ба охир расанд, бандаки “ed” дар шакли “d” ҳамроҳ карда мешавад.
Live – lived, smile – smiled, like – liked, bake – baked.
2. Агар феъл бо ҳамсадо ба охир расад ва ҳарфи пеш аз охирин садоноки кутӯҳ бошад, ҳамсадои охирин ду бор навишта мешавад.
stop – stopped, plan – planned.
3. Агар феъл бо садоноки “y” тамом шавад ва ҳарфи пеш аз охирин ҳамсадо бошад, пеш аз ҳамроҳ шудани бандаки “ed” садоноки “y” ба садоноки “i” иваз карда мешавад:
study – studied, carry – carried.
Бандаки “ed” бо қоидаҳои зерин талаффуз мешавад:
1. Агар феълҳо бо овозҳои “d” ва “t” тамом шуда бошанд, бандаки “ed” пурра, яъне “ид” талаффуз мешавад:
want – wanted [вонтид] mind – minded [майнди́д]
2. Пас аз овозҳои ҳамсадои бечаранги “k”, “p”, “s” бандаки “ed” [т] талаффуз мешавад:
work- worked [вукт] help – helped [хелпт] pass – passed [паст]
3. Дар ҳамаи ҳолатҳои боқимонда бошад, бандаки “ed” ҳамеша “d” талаффуз мешавад.
live – lived, clean – cleaned

Акнун феълҳои нодурустро аз назар мегузаронем. Аз он сабаб, онҳоро феълҳои нодуруст меноманд, ки онҳо ба замони гузашта на аз рӯи як қоидаи муайян, балки бо роҳҳои гуногун мегузаранд. Мисолҳои зеринро муқоиса кунед:

I drink- Ман менушам.
I bring- Ман меорам.
I drank- Ман нушидам.
I brought- Ман овардам.

Чӣ хеле ки дида истодаед, феълҳои дар боло зикршуда дар замони гузаштаи наздик ба худ бандаки “ed” қабул накардаанд, балки бо роҳҳои гуногун решаашон тағйир ёфтааст.

Акнун якчанд феъли нодурустро дар зер дар замони ҳозира ва гузашта меорем. Диккат диҳед, ки чӣ гуна дар замони гузашта шаклҳои онҳо тағйир меёбад.

Begin – began
Fly – flew
Bite – bit
Give – gave
Build – built
Put – put
Buy – bought
Read – read
Catch – caught
See – saw
Eat – ate
Sit – sat

Чӣ хеле ки мушоҳида мекунед, кор бо феълҳои нодуруст як андоза мушкилтар аст. Пеш аз ҳама саволе ба миён меояд, ки чӣ тавр бояд донист, ки феъл дуруст аст ё нодуруст. Бояд донист, ки шумораи феълҳои нодуруст 200 то мебошад ва ягон қоидаи фарқ кардани онҳо вучуд надорад. Аз ин сабаб, дар аксарияти китобҳои таълимии забони англисӣ ва луғатномаҳои забони англисӣ рӯйхати он феълҳо дар охир ҷой дода шудааст ва ягона роҳи фарқ кардани онҳо ин аст, ки бояд онҳоро аз ёд кунед. Мо низ рӯйхати аксарияти феълҳои

нодурустро дар сомона ҷойгузин хоҳем кард. Акнун бо баъзе аз феълҳои нодуруст дар замони гузаштаи наздик ҷумлаҳо месозем.

We began our work early. Мо қорамонро барвақт сар кардем.

They built a new house. Онҳо хонаи нав сохтанд.

His father came from the shop. Падари ӯ аз мағоза омад.

She ate her dinner. Ӯ хуроки нисфирузиашро хурд.

My friend gave me a new watch. Рафиқам соати наvero ба ман дод.

Дар ин дарс бошад, замони нави феъл бо номи “The past indefinite tense” аз назар гузаронида мешавад. “The past indefinite tense” ба тоҷикӣ замони “гузаштаи номуайян” тарҷума мешавад. Лекин аз рӯи вазифаву моҳияташ “The past indefinite tense”- и забони англисӣ ба “Замони гузаштаи наздик” -и забони тоҷикӣ мувофиқат менамояд. Пас мо “The past indefinite tense” – и англисиро минбаъд бо замони “гузаштаи наздик” ном мегирем. Замони гузаштаи наздик амалеро мефаҳмонад, ки дар гузашта иҷро гардидааст. Мо дар замони гузашта аввал феълҳои ёридиҳанда, феълҳои модалӣ ва муродифҳои онҳоро аз назар мегузаронем.

МОДАЛЬНЫЕ ГЛАГОЛЫ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Валиев Обид старший преподаватель кафедры языков

Annotation

The given article is considered the modal verbs and it's features in the process of the integration. The majority learners are forced to differ them from the separate grammatical parts.

In order to assist the learners regarding the modal verbs in English, we are willingness to prepare a plan of action in which the aim is to make better the grammatical skills. In the end the learners can be able to choose the modal verbs both in writing and in speech as well.

Key words: modal verbs, activated, types, objects, discussion, opportunity.

Цель урока:

- образовательная;
- практическая.

Задачи:

- активировать знания обучающихся по теме «Типы модальных глаголов в английском языке» через выполнение заданий;
- организовать обсуждения между группами, используя правильные формы глаголов в разных временах.

В английском языке есть группа глаголов, которые выражают не действия, а только отношение к ним со стороны говорящего. Они называются *модальные глаголы*. С их помощью говорящий показывает, что считает то или иное действие возможным или невозможным, обязательным или ненужным и т. д. К числу модальных глаголов относятся *can, could, may, might, must, will, would, shall, should, ought*.

- *He can swim.* – Он умеет плавать.
- *He may swim.* – Он может плавать (ему разрешено).
- *I must swim.* – Я должен плавать.
- *You should swim.* – Ты должен плавать (рекомендация).

Модальные глаголы не имеют суффикса -s в 3-м лице единственного числа настоящего времени; у них нет инфинитива, герундия и причастия. Практически у всех таких глаголов нет формы прошедшего времени, вместо этого используются другие модальные глаголы. Взамен недостающих форм употребляются их эквиваленты:

Past	Present	Future

<i>could</i>	<i>can</i>	<i>'ll be able to do something</i>
<i>had to do something</i>	<i>must</i>	<i>'ll have to do something</i>
<i>might</i>	<i>may</i>	<i>'ll will be allowed to do something</i>

I must work hard at school. – Я должен усердно трудиться в школе.

I had to work hard at school when I was young. – Мне пришлось усердно трудиться в школе, когда я был молод.

Важно запомнить!

1. Инфинитив смыслового глагола употребляется без частицы *to* после всех модальных глаголов, кроме *to ought*, *to have* и *to be*.
2. Вопросительные и отрицательные формы предложений, в которых имеются модальные глаголы, строятся без вспомогательного глагола *do*, за исключением глагола *to have*, например:
Must I come too? – Я тоже должен пойти?
She can't do it today. – Она не может сделать это сегодня.

Употребление

1. Каждый модальный глагол имеет минимум два значения. Одно из них выражает долженствование, а второе – вероятность.
 - *I must post this letter. – Я должен отправить это письмо.* = обязан
 - *You must be tired! – Ты, должно быть, устала!* = вероятно
 - *Could you help me? – Помоги мне.* = просьба
 - *We could go to Spain for our holidays. – Мы можем поехать в отпуск Испанию.* = вероятность
2. Модальные глаголы могут использоваться для выражения отношения, мнения или суждения о каком-либо событии. Сравните:
 - *Who's that knocking on the door? – Кто стучится в дверь?*
It's John. – Это Джон. = факт
 - *Who's that knocking on the door? – Кто стучится в дверь?*
It could/may/might/must/should/can't/'ll be John. – Должно быть, это Джон. = выражение отношения

<i>Can</i>	Физическая возможность	<i>I can speak English. – Я могу говорить по-английски.</i>
<i>Could</i>	Физическая возможность в прошлом	<i>I could speak English 5 years ago. – Я мог говорить по-английски 5 лет назад.</i>
<i>Must</i>	Обязанность, обязательство личного характера	<i>I must get my hair cut. – Я должен постричься.</i>
<i>Have to</i>	Обязанность, обязательство неличного характера (закон или правило)	<i>I have to start work at 8.00. – Мне надо начать работать в 8:00.</i>
<i>Should</i> и <i>ought to</i>	Долженствование или совет. Следует / не следует	<i>You should try harder. – Тебе стоит постараться.</i>

Will	Будущие намерения	<i>Will you be here next week? – Вы будете здесь в следующем месяце?</i>
May, might, could	Возможность в настоящем и будущем, разрешение	<i>May I come in? – Можно войти? It might rain later. – Должно быть, будет дождь. They could be in the pub, I suppose. – Я думаю, они могут быть в баре.</i>

Модальные глаголы: план-конспект урока английского языка

Изучая английский язык, у многих студентов возникают сложности при выборе правильного модального глагола. Причины разные: отсутствие модальных глаголов в родном языке, непонимание разницы значений и другое.

Чтобы помочь вашим ученикам лучше понять тему Modal verbs в английском языке, мы подготовили план урока, цель которого улучшить навыки грамматики. В конце занятия студенты смогут правильно выбрать модальный глагол как в письме, так и в речи.

Цель урока:

- образовательная;
- практическая.

Задачи:

- активировать знания обучающихся по теме «Типы модальных глаголов в английском языке» через выполнение заданий;
- организовать обсуждения между группами, используя правильные формы глаголов в разных временах.

План урока:

1. Определение темы урока
2. Основная часть: задания
3. Подведение итогов

1. Определение темы урока

В английском языке модальные глаголы используются для выражения определенных гипотетических условий, таких как совет, возможность, способность или просьба. Их формы могут меняться в разных временах.

Modal verbs используются вместе с основным глаголом, чтобы немного изменить его значение.

2. Основная часть: задания

Задание 1

Для разминки обсудите вопросы в парах, обращая внимание на формы модальных глаголов в разных временах.

1. Can you manage your emotions? Is it important?
2. How do you think emotions might hinder success in your life? Explain your answer.
3. What should a person do to be more emotionally mature?

Задание 2

выполните задание.

Отметьте идеи, упомянутые спикером:

- If something bothers you, you will recover way faster.
- People have to develop skills and manage their emotions in order to be competitive employees.
- The first thing you might want to think about is whether or not there is actually something wrong with you.

- Flexibility and negotiations are crucial in managing stress.
- You might be ill because illness can do that to people.
- Get up in the morning and like have two eggs. You do not have to enjoy them.
- Now emotional intelligence is not considered important, but it will change in the near future.
- You should start by trying to be a normal person if you are being an abnormal person.

Keys

- If something bothers you, you will recover way faster.
- The first thing you might want to think about is whether or not there is actually something wrong with you.
- You might be ill because illness can do that to people.
- Get up in the morning and like have two eggs. You do not have to enjoy them.
- You should start by trying to be a normal person if you are being an abnormal person.

Задание 3

Посмотрите видео еще раз и обсудите вопросы.

1. Do you agree with the speaker that “*If something bothers you, you will recover way faster?*” How do you think stress might help you recover faster?
2. Do you have breakfast in the mornings? How do you think food may influence our mood?
3. What is the very first thing you do when you feel nervous?
4. What can make you feel worried, nervous, or angry?
5. Do you think we should teach emotional intelligence to children?

Задание 4

а) Прочитайте предложения и ответьте на вопросы.

1. You should call your mum, she’s worried about you.
 2. I’m tired. I really need to get some sleep.
 3. You must fasten your seatbelt while travelling.
 4. I have to work in an office.
 5. You mustn’t drink alcohol when you are driving.
 6. You don’t have to wear a tie in the office.
- Which of these verbs do we use to express advice or strong recommendations?
 - Which of the verbs express necessity?
 - Which verbs take “to” after them?

Ответы

- Must, should
- Have to, need to
- Have to, need to

б) Прочитайте правила модальных глаголов и обсудите с учителем.

1. Should/Shouldn’t is used to give advice to do or not to do something. *You should call your mum, she’s worried about you.*
2. Need is used to say that something is necessary or important. *I’m tired. I really need to get some sleep.*
3. Must is used
 - to describe present or future personal obligations;
 - to give very strong advice;
 - to talk about laws and rules (especially written ones). *You must fasten your seatbelt while travelling.*
4. Have to is used
 - to describe external obligations;
 - to talk about laws and rules. *I have to work in an office.*
5. Mustn’t is used to say that something is forbidden or a bad idea. *You mustn’t drink alcohol when you are driving.*

6. Don't have to/Needn't is used to show that it's not necessary to do something, but you can do it if you want. *You don't have to wear a tie in the office.*

Задание 5

Выберите правильный модальный глагол, чтобы закончить предложения.

1. When we were at school we had to/must wear a uniform.
2. You must not/do not have to be an expert to use the basic functions of the program.
3. What are you doing? You must not/do not have to be here!
4. There is plenty of time. We must not/do not have to hurry.
5. I can't/should not drive a car because I don't have a driving license yet.
6. Everything is ready for the meeting, but we might must/need to buy a few more notebooks for the participants.
7. Frank says I should not/ need not hold a grudge against my brother because it isn't good for my emotional health.

Ответы

1. Had to
2. Do not have to
3. Must not
4. Do not have to
5. Can't
6. Need to
7. Should not

Задание 6

Дополните идеи об эмоциях, используя модальные глаголы.

1. To have a successful career, you have to ...
2. If you want to develop the necessary skills to become emotionally mature you should ...
3. To become emotionally intelligent you need to ...
4. Colleagues need to be able to empathise with each other because ...
5. If you want to live a quiet life and manage your stress you must not ...
6. For example, if someone gets on your nerves, you shouldn't ..., but you must ...
7. An employee should have high emotional intelligence because ...

3. Подведение итогов

К концу урока можно попросить учеников придумать вопросительные предложения в настоящем времени, используя все формы модальных глаголов. Также они могут работать парами и исправлять ошибки друг друга.

Задания этого урока помогут вашим студентам выучить правила и значения модальных глаголов в английском языке, также учащиеся смогут использовать эти глаголы в речи и высказать свое мнение.

Литература:

6. Practical grammatical of the English language
7. Vlahov S., Florin S. Issue question about art litreture// 1971 p19
8. Mamadnazarov A/Culture of English-tajik Dushanbe 2007//p295
9. Kunin A.V. English –Russian fraseological vocabulary 1984//p242
10. Oxford Russian English Dictionary 2000//p93

СВЯЗЬ ЯЗЫКА С ИСТОРИЕЙ И КУЛЬТУРОЙ НАРОДА

Имаева М.А., ст. преподаватель кафедры языков, ТГУК

Аннотация. В статье представлены понятия язык и культура, как средства общения и межкультурной компетенции отдельной личности. Общение и взаимодействие народов России в межкультурной коммуникации посредством изучения русского языка, которые

рассматривают культуру и язык во взаимодействии. Проанализированы подходы в изучении проблемы непрерывной связи между языком и культурой.

Ключевые слова и фразы: культура; язык; взаимосвязь языка и культуры, последствия, философия, мировоззрение, идеология, мораль.

Annotation The article presents the concepts of language and culture as means of communication and intercultural competence of an individual. It explores the communication and interaction of the peoples of Russia in intercultural communication through the study of the Russian language, considering language and culture in their interrelation. Various approaches to studying the problem of the continuous connection between language and culture are analyzed.

Keywords and Phrases: culture; language; interrelation of language and culture; consequences; philosophy; worldview; ideology; morality.

Язык не относится к идеологическим или мировоззренческим формам общественного сознания (в отличие от права, морали, политики, философского, религиозного, обыденного сознания). Язык сохраняет единство народа в его истории вопреки классовым барьерам и социальным катаклизмам. Связь истории языка и истории общества очевидна: существуют особенности языка и языковых ситуаций, соответствующие определённым этапам исторического развития. Так, можно говорить о своеобразии языков или языковых ситуаций в Средние века, в Новое время.

Вполне очевидны языковые последствия таких социальных потрясений, как революции и гражданские войны: смещаются границы диалектных явлений, изменяется нормативно-стилистический уклад языка, обновляется политическая лексика и фразеология. Однако основа языка остаётся прежней.

История любого языка отражает историю его народа. Корневые слова языка показывают, какие предметы были самыми важными для народа в период формирования языка. Язык наиболее точно выявляет характерные черты жизненного уклада и мышления народа. Например, в языке бедуинов есть множество слов для обозначения верблюда, так как именно это животное важно для их жизни. В других языках названий этого парнокопытного существенно меньше. Языки рождаются, постоянно меняются в процессе своего развития, а бывает, и исчезают (умирают). Основные в античном мире языки - древнегреческий и латынь - уже давно существуют только в виде памятников письменности, на них уже давно никто не говорит. А появившийся значительно позднее английский язык распространён во всём мире. Окружающий человека мир постоянно меняется, и соответственно меняется используемый им словарь: с одной стороны, в нем появляются новые слова (т. е. он расширяется), а с другой - исчезают слова устаревшие.

Русский язык – один из общепризнанных мировых и самых богатых языков мира. Он является и языком международной дипломатии. Его изучают, по данным статистики международного культурного фонда ЮНЕСКО, более трети населения всей планеты.

Русский язык является важным и неотъемлемым элементом национальной культуры русского народа. Это и национальное достояние, и одновременно необходимое средство общения, которое объединяет всех людей, населяющих нашу страну, сохраняет культурные ценности, традиции и помогает сосуществовать самым разным народностям в едином политическом, экономическом и культурном пространстве.

Современный этап и перспектива общественного развития выдвигают новые требования. Одним из его основных направлений является гуманизация и гуманитаризация образования. Это предполагает углубление лингвистического образования, в том числе формирование умений и навыков свободного владения русским языком во всех видах речевой деятельности. Важное познавательное-практическое значение имеет раскрытие взаимосвязей, существующих между языковыми явлениями разных уровней. Это направление помогает осознать системный характер языка и речи, увидеть специфику каждого изучаемого явления, что представляет собой необходимое условие приобретения глубоких и прочных знаний.

Взаимосвязи между разделами науки о языке строятся на основе преемственности и перспективности, устанавливаются путем сопоставления изучаемых и изученных языковых явлений.

Изучение русского языка особенно важно, ведь язык – один из наиболее важных элементов гуманитарной культуры. Культура – это не только вежливость, знание этикета, но и в первую очередь целесообразная, грамотная и красивая речь.

Знание языка и владение культурой речи в значительной мере позволяют углубить свои познания в разных областях жизнедеятельности, расширить возможности овладения информацией, - а, по свидетельству древних философов, кто владеет информацией, тот владеет миром.

Язык – это средство общения людей. В языке отражается и выражается человеческая мысль. Интересно то, что и язык отражается в мышлении. Появление нового слова в языке – это возникновение нового понятия у носителей языка.

Язык и речь – это не одно и то же. Речь строится говорящим, это продукт творчества, а строительный материал для речи существует в готовом виде, он известен говорящему; этот строительный материал и есть язык. Таким образом, речь – это проявление языка.

Русский общенациональный язык в настоящее время состоит из нескольких пластов: литературный язык, жаргоны, диалекты, просторечия.

Язык и культура при изучении русского языка представляют именно современный русский литературный язык – язык средств массовой информации, театральных постановок, официальных документов, художественной литературы и науки, язык всех образованных людей, говорящих по-русски.

Русский язык – родной язык русского народа, государственный язык Российской Федерации, средство межнационального общения. Русский язык обеспечивает развитие интеллектуальных и творческих способностей ребёнка, развивает его абстрактное мышление, память и воображение, формирует навыки самообразования и самореализации.

Язык и культура – понятия взаимосвязаны. Взаимодействие языка и культуры, выработка не только языковой, но и коммуникативно-культурологической компетенции личности становится основной линией обучения русскому языку в русских и в национальных школах, решает проблемы межкультурной коммуникации и взаимопонимания народов России.

Язык – явление уникальное и самобытное. Язык является частью духовной культуры, средством общения и формой передачи информации, средством хранения и усвоения знаний народа, средством приобщения к богатствам культуры и литературы.

На данном этапе развития наук, особенно в области гуманитарных знаний, основополагающим становится антропоцентрический подход к анализу языковых фактов. Язык — это форма овладения миром, он неотделим от повседневной жизни индивида в социуме. В современном обществе, в широком социальном контексте, на материале различных языков изучаются общетеоретические основы развития поликультурной и многоязычной личности, социокультурные нормы речевого поведения в условиях межкультурной коммуникации. Именно поэтому центральными языковедческими проблемами являются «человек в языке и язык в человеке». Культурная этнолингвистика является наукой изучающей уникальную способность человека развивать культуру через коммуникацию, через взаимодействие языка и культуры, через формирование в определенном языковом сообществе социокультурного слоя как компонента культуры. Знание русского литературного языка необходимо каждому образованному человеку.

В основе профессий лингвиста, журналиста, переводчика, рекламного агента, преподавателя, писателя, поэта, редактора издательств и программ, корректора, логопеда, диктора радио или телевидения, специалиста по связям с общественностью лежит хорошее знание русского языка. И это далеко еще не все профессии!

Невозможно переоценить роль русского языка в круге изучения терминов современной науки и техники. На нём издаются научные и технические журналы, выходит новая научная

литература. Большим международным признанием пользуются научные публикации на русском языке по физике и математике, лингвистике и литературоведению. Работы на русском языке в таких технических областях, как разработка космических аппаратов и приборов, электротехника, за рубежом вызывают огромный интерес. Именно потребности науки и технического описания изобретений инженерной мысли привели к формированию в русском литературном языке функционального развитого научного стиля, позволяющего чётко и определённо описать по-русски любые научные открытия и технические достижения.

Русский язык - национальный язык русского народа и язык межнационального общения на всей территории Российской Федерации. Богатство и ресурсы русского языка огромны, возможности безграничны. Все его великолепие, образность, красочность в полной мере отразились в творчестве великих русских писателей и поэтов. Как язык межнационального общения, русский язык является связующим звеном со всеми языками малых народностей на всей территории России. Русский язык и русская культура имеют огромное и основополагающее значение для всех народов, живущих на территории нашей огромной страны.

Русский язык знают все и невозможно в современном российском обществе представить, что может быть иначе. Достаточно часто можно наблюдать такое явление как незнание своего родного, но язык межнационального общения, которым и является русский язык - знают все, если не в совершенстве, но на достаточно грамотном уровне.

Язык и культура – это то, что есть у каждого, даже самого малочисленного и малоизвестного народа и это то, что идентифицирует каждый народ. Сохранение своего языка и культуры, своей самобытности, своей индивидуальности и аутентичности — это то, что должно волновать любого человека, говорящего на своем языке. Судьба языка зачастую всецело зависит от того насколько народ гордится своим языком, любит свой язык, мечтает передать его потомкам и не предать его забвению. Социокультурный круг общения на языке межнационального значения достаточно обширен, зачастую всеобъемлющ.

Значение языка для каждого человека невозможно оценить в полной мере. Это сопричастность к своим корням, это горделивое понимание своего единения с определенным народом, это чувство полной взаимосвязанности и предопределенности. Важнейшей и актуальнейшей задачей в рамках государства на сегодняшний день является сохранение родных языков малых народностей, для которых отсутствует статус государственного, в силу чего эти языки находятся в слабой позиции. Наша многонациональность – это наша индивидуальность, самобытность, гордость. Парадоксально, но детей, знающих язык межнационального общения в совершенстве (на уровне разговорного) гораздо больше, чем тех, кто хорошо владеет родным языком.

Сохранение языков малых народностей не должно быть прерогативой сугубо носителей языка. Это трудный и кропотливый процесс, в котором должны быть задействованы все структуры и органы, начиная с семьи и заканчивая Конституцией государства. Потому что только на уровне семьи невозможно изучить все богатство языка, раскрыть все его ресурсы, понять все его характеристики и особенности. Язык может взаимодействовать с другими только в том случае, если у носителей языка будет возможность практиковать его за пределы нашей территории. Это как дорога с двусторонним движением, когда все происходит во взаимодействии.

Литература:

1. Булгаков С. Н. Философия хозяйства. – М., 1912.
2. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма // Избранные произведения. – М., 1990.
3. Даль В. И. Толковый словарь русского языка: Современное написание / В. И. Даль. – М.: ООО «Издательство Астрель»: ООО «Издательство АСТ», 2004. – 983 [9] с.
4. Новейший философский словарь. Под редакцией Грицанова А. А. Издательство «Книжный Дом», 2003. Режим доступа: http://slovari.yandex.ru/dict/phil_dict

5. Ожегов С. И. Словарь русского языка: Ок. 57 000 слов / Под ред. чл.-корр. АН СССР Н. Ю. Шведовой. – 20-е изд., стереотип. М.: Рус. яз., 1988. – 750 с.
6. Омелин М. В. Проблема терминологического аппарата для сферы общественных связей // Современный бизнес: процессы, перспективы, стратегии // Modern Business: Processes, Perspectives, Strategies. Материалы международной научно-практической конференции / Под общей редакцией доктора экономических наук, профессора, академика РАЕН И. И. Лютовой, доктора педагогических наук, профессора Т. В. Лодкиной. – Вологда: ВИБ, 2008. – С. 151-158.
7. Омелин М. В. Термин в составе текста и дискурса // Исследовательская культура: проблемы терминоведения. Материалы III конференции молодых учёных Северо-Запада Российской Федерации / Под общей редакцией доктора экономических наук, профессора, академика РАЕН И. И. Лютовой, доктора педагогических наук, профессора Т. В. Лодкиной. – Вологда: ВИБ, 2008. – С. 143-150.
8. Словарь иностранных слов. – 18-е изд., стер. – М.: Рус. яз., 1989. – 624 с.

ҚОНУНИЯТҲОИ УМУМИДИДАКТИКӢ ВА ЧУДОГОНА ДАР ТАЪЛИМ

Қаҳҳоров М.М. н.и.ф., дотсенти кафедраи забонҳои ДҚТТ

Аннататсия: Тайёр намудани мутахассисони баланд ихтисос вазифаи аввалиндараҷаи муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар мебошад. Омӯзгор вазифадор аст, ки барои инсон роҳи маърифатро кушояд ва ба дили шогирдон тухми ақлу хирад ворид намояд. Барои ин мақсад расидан омӯзгоронро зарур аст, ки аз қонуниятҳои умумидидактикӣ ва ҷудогона дар таълим бархурдор бошад.

Дар ин мақолаи хеш мо оид ба таври мушаххас вобаста ба масъалаҳои қонуниятҳои умумидидактикӣ ва ҷудогона дар таълим ва самаранокии он дар дарсҳои омӯзгорон барои ин ё он фан зарур аст, фикру ақоиди олимон ва ҳешро баён намоем.

Қалидвожаҳо: *принцип, принципҳои таълим, принципи илмӣ ва системанокӣ (пайдарҳамиву муттасилӣ) дар таълим, принципи алоқаи назария бо амалия, принципи алоқаи қисмҳои гуногуни забони модарӣ, принципи бошӯуруна ва фаъолиятнокӣ, принципи аёнӣ, принципи устувории дониш, принципи фаҳмогии мавод, принципи муносибати фардӣ бо хонандагон.*

Аннотация: Подготовка высококвалифицированных специалистов является первостепенной задачей высших учебных заведений страны. Учитель обязан открыть людям путь к просветлению и вселить семена разума и мудрости в сердца учеников. Для достижения этой цели учителям необходимо знать общие и специальные дидактические законы обучения.

В данной статье мы конкретно изложим мнения и взгляды ученых и других специалистов по вопросам общих и частных дидактических закономерностей в обучении и их эффективности на уроках учителя по определенному предмету.

Ключевые слова: *принцип, принципы обучения, принцип научности и системности (последовательности и преемственности) в обучении, принцип связи теории с практикой, принцип связи различных частей родного языка, принцип сознательности и деятельности, принцип наглядности, принцип устойчивости знаний, принцип понятности материала, принцип индивидуального подхода к обучающимся.*

Annotation: Training highly qualified specialists is the primary task of higher educational institutions of the country. The teacher is obliged to open the way to enlightenment for people and to plant the seeds of reason and wisdom in the hearts of students. To achieve this goal, teachers need to know the general and special didactic laws of teaching. In this article, we will specifically present the opinions and views of scientists and other specialists on the issues of general and particular didactic laws in teaching and their effectiveness in the teacher's lessons on a particular subject.

Key words: *principle, principles of teaching, principle of scientificity and systematicity (sequence and continuity) in teaching, principle of connection between theory and practice, principle of connection between different parts of the native language, principle of consciousness and activity, principle of clarity, principle of stability of knowledge, principle of comprehensibility of material, principle of individual approach to students.*

Дар чараёни таълими фаннӣ забони тоҷикӣ баҳри таъмини самаранокии ҳар як дарси он муаллимро зарур аст, ки ба принципҳои (қонуниятҳои ва ё асосҳои)-и муайяни таълим таъия намояд, ки дар амал санҷида шуда, натиҷаи ҷамъбасти илмӣ педагогиву психологӣ бошанд. Дар маҷмӯи принципҳои таълим ба ду гурӯҳ-а) принципҳои умумидидактикӣ ва б) принципҳои хоси ҳар як фан-ҷудо карда шудаанд, ки хусусиятҳои ҳар гурӯҳи ин принципҳоро бояд фарқ кард. [3, 1980, 36]

Принципҳои умумидидактикӣ ба таълими ҳамаи фанҳо мансуб буда, вале дар омӯхтани фанни ҷудогона, масалан, дар таълими забони тоҷикӣ, мувофиқи хусусиятҳои татбиқ карда мешаванд. Таҳти мафҳуми **принципҳои хоси ҳар як фан** принципҳои фаҳмида мешаванд, ки танҳо табиати як фанро, аз ҷумла принципҳои, ки маҳз дар таълими фаннӣ забони тоҷикӣ истифода мешаванд ва онро дар худ таҷассум менамоянд. [3, 1980, 36-48]

Дар адабиёти педагогиву методӣ принципҳои зерини таълим умумидидактикӣ ном гирифтаанд: [3, 1980, 36]

- ❖ принципи илмӣ ва системанокӣ (пайдарҳамиву муттасилӣ) дар таълим;
- ❖ принципи алоқаи назария бо амалия;
- ❖ принципи алоқаи қисмҳои гуногуни забони модарӣ;
- ❖ принципи бошуурона ва фаъолиятнокӣ;
- ❖ принципи аёнӣ;
- ❖ принципи устувории дониш;
- ❖ принципи фаҳмогии мавод;
- ❖ принципи муносибати фардӣ бо ҳонандагон.

Ин принципҳо, гарчи дар дарс мавқеи истифода шудан, мақсад ва вазифаҳои гуногунро дороанд, ба ҳамдигар алоқаи зич дошта, дар чараёни таълим яке дигареро пурра менамоянд. Маҳз принципҳои аз дигараш беҳтар ва камтар наметавон шумурд. Дар таълим ҳамаи ин принципҳо аз рӯи мавқеи истифодашон дар мусобиби ҳамдигар қарор доранд, ба шарте ки мавриди истифодашон зарурат дошта бошад. Аз ин рӯ, методикаи таълими забони тоҷикӣ ба ин принципҳои умумидидактикий таълим таъия мекунад. Онҳо-принципҳои умумидидактикӣ-дар чараёни таълими забони тоҷикӣ ҳам ба талабагон (барои фаҳмидани мавзӯ ва ҷавоб шудани онҳо) ҳам ба муаллим (баҳри илмӣ, аёнӣ, фаҳмо, пай дар пай баён кардани мавзӯ, ба ҳам алоқаманд намудани назария бо амалия ва ғ. кӯмак менамоянд, ки тавсифи ҳар яке аз онҳоро дар зер меоварем.

1. Принципи илмӣ ва системанокӣ дар таълим. Мувофиқи ин принцип таълими забони тоҷикӣ дар мактаб бояд асоси илмӣ дошта бошад, яъне ҳар як маълумоте, ки ба талабагон дар бораи мафҳум ва ё ҳодисаҳои забони тоҷикӣ дода мешавад, он маълумотҳо бояд аз ҷиҳати илмӣ дуруст тадқиқ шуда бошанд, аксари олимони шинохта доир ба он маълумотҳо ҳамакида бошанд ва онро як хел эътироф карда бошанд. Хусусан, доир ба масъалаҳои баҳснок овардани маълумотҳо дар китобҳои дарсӣ ва ё пешкаш намудани он масъалаҳо ба маърази ҳонандагон ҳилофи принципи мазкур мебошад. Масалан, ба ҳонандагон дар бораи махсусиятҳои овозҳои забони тоҷикӣ, роҳҳои бойшавии таркиби луғавии забони тоҷикӣ, фонди асосии луғавии забон, умумият ва фарқи он аз таркиби луғавии забон, ҳиссаҳои нутқ, аъзоҳои ҷумла ва сохтори он додани донишҳои ҳақиқатан илмӣ талаб карда мешавад, ки маҳз ҳамин масъалаҳо асос ва таҳкурсии забонмӯзии онон ба шумор ҳоҳанд рафт.

Системае худ пайдарҳамӣ дар таълими забони тоҷикӣ чунин фаҳмида мешавад, ки агар дар рафти дарс ҳангоми шарҳи як мавзӯи дар айни замон омӯхташаванда ба мавзӯи дар дарси гузаштае худ пештар омӯхташуда таъия карда шавад. Аз ҳамин мавқеъ, мувофиқи талаби барнома, омӯхтани феъл, сифат ва шумора пас аз исми мантқан дуруст, зеро ки исми предметро ифода мекунаду феъл амалу ҳолату ҳаракати предметро, сифат аломат ва шумора миқдору

тартиби онро.Е ин ки то хонандагон дар бораи овозҳои нутқ маълумот нагиранд,дар бораи ҳичо ва хусусиятҳои он маълумоти даркорино гирифта наметавонанд.Ба ҳамин монанд,пеш аз аъзоҳои ҷумла таълим додани мухотаб,воҳидҳои туфайлӣ ва истисноии ҷумла номумкин аст.Чунки мухотаб,воҳидҳои туфайлӣ ва истисноӣ аъзои ҷумла намебошанд,балки фаҳмидани вазифа ва моҳияти онҳо маҳз дар таркиби ҷумла вобаста ба мазмуни умумии он (ҷумла) ва ҷе аз аъзоҳои он ба шогирдон муяссар шуда метавонад.Е худ аъзоҳои пайрави ҷумла барои он пас аз сараъзоҳо таълим дода мешаванд,ки онҳо (аъзоҳои пайрав) бар эзоҳи ин ҷе он сараъзо,е дақиқ намудани объект,замон,макон ва ҳолатҳои дигари воқеъ гарлдидани амали хабари ҷумла меоянд.Хуллас,юа ин принцип таъя карда ба талабагон дониши,воқеан ҳам,системанок додан ҳақиқати бебаҳс аст.

2. Принципи алокаи назария бо амалия.Масъалаи алокаи назария бо амалия дар таълими забони модарӣ (тоҷикӣ) чунин аст,ки омӯхтани таърифу қоидаҳои грамматика,имло ва аломатҳои китобат бояд дар заминаи силсилаи машқҳои гуногуну системанок мустаҳкам карда шавад ва баръакс,ичрои машқҳо ба донишани маводи назариявӣ-таърифу қоидаҳо алоқаманд аст.Яъне назария ва амалия бо ҳам алоқаманд буда,яке ба дигаре дар таълим эҳтиёҷ дорад.Бинобар ин,усулҳои ба ҳам пайвастании назария ва амалияро дуруст тасаввур намудани ҳар як омӯзгори забони тоҷикӣ зарур аст,ки,асосан,ин тавр мешавад:

а) ҳар як таърифу қоидаҳои гуфташуда(ҳангоми баёни мавзӯ) бояд дар заминаи мисолҳои барҷаста омӯхта шавад;

б) маводи назариявӣ,яъне таърифу қоидаҳои омӯхташуда, бояд дар рафти иҷрои машқҳои гуногун (дар лаҳзаи мустаҳкамкунии мазӯи нав, иҷрои вазифаи ҳонагӣ ва пурсиши он дар оғози дарс) мустаҳкам карда шавад;

в) хусусан, қоидаҳои марбут ба имло ва аломатҳои китобат маҳз бо иҷрои силсилаи машқҳои гуногун бояд аз худ карда шаванд.

Илова ба ин се нуқта,ҳамаи системаи машқҳо,ки ба инкишофи нутқи мурабба-шифоҳӣ ва хаттӣ(бой кардани захираи луғавӣ,омӯхтани меъёрҳои забони адабӣ) иртибот мегиранд,низ ба масъалаи алокаи назария бо амалия марбут буда,бояд ба талаботи ҳаёт ва фаъолияти ояндаи меҳнатии талабагон ҷавоб дода тавонад.

Алокаи назария бо амалия ба маънои васеаш алокаи таълим бо ҳаёт аст. Дар хонандагон парваридан ҷе худ инкишоф додани нутқи мураббаи хаттию шифоҳӣ,малакаҳои хониши бурро,маъруза кардан,хату хабар навиштан-ҳамааш дар истехсолот-дар фаъолияти ояндашон лозим мешавад, ки ин нуқтаро бояд ҳар як омӯзгор ба шогирдонаш дар ҳар дарс таъкид бояд намояд.

3.Принципи алокаи қисмҳои гуногуни забони модарӣ.Дар таълим алокаи байни ҳамон қисмҳои гуногуни забон (пеш аз ҳама,фонетика бо луғатомӯзӣ, луғатомӯзӣ бо калимасозӣ, морфология бо синтаксис, инкишофи нутқ бо грамматика) таълим дода мешаванд, бояд ҳамеша дар мадди назари омӯзгори забони тоҷикӣ бошад. Мисли ҳамин орфография ва аломатҳои китобатро аз грамматика ҷудо таълим додан имконнопазир аст. Хониши бурро дар ҳамаи дарсҳо,махсусан,ҳангоми омӯхтани фонетика ва синтаксис аз худ карда мешавад.Захираи луғавии талабагонро на танҳо дар рафти таълими бобҳои “Калима”(луғат) ва “Калимасозӣ ва имло”,балки дар ҷараёни таълими фонетика,морфология ва синтаксис ҳам бой кардан мумкин аст.

Мувофиқи талаботи курси методикаи забони тоҷикӣ дар рафти таълими морфология ба тақрори синтаксис(вазифаи синтаксисии ҳиссаҳои нутқ ва аломатҳои китобат,инчунин,ба тақрори маводи фонетика ва луғатомӯзӣ)бояд эътибори махсус дода шавад.Дар рафти таълими маводи синтаксис бошад,тақрор кардани маводи морфология,махсусан,ҳиссаҳои нутқ ва қоидаҳои орфография(имло) бояд доим дар мадди назар бошад.

Хусусан, дар ҷараёни таълими аъзоҳои ҷумла,масалан,ҳангоми таълими мубтадо,пеш аз ҳама,бо исм ва ҷонишинҳои шахсӣ ифода шудани он,ҳангоми таълими ҳол,сараввал,бо ҳелҳои зарф ифода ёфтани он зимни мисолҳо таъкид карда мешавад.Аммо дар рафти таълими мавзӯҳои морфологӣ,аз ҷумла,ҳангоми таълими исм вазифаи он дар ҷумла,ки,дар навбати аввал,мубтадо ва пуркунанда,ҳангоми таълими зарф вазифаи дар ҷумла доштаи он ки асосан,

ҳол шуда омадан аст, дар заминаи мисолҳои барҷаста таъкид карда мешавад. Таълими системаноки синтаксис дар мадди назар аст, масъалаи дар алоқамандӣ бо морфология омӯхтани синтаксис бештару равшантар эҳсос карда мешавад. Хусусан, дар рафти таълими бо ҷӣ ифода ёфтани аъзоҳои ҷумла ҳиссаҳои мустақили нутқ ва дар рафти таълими ҷумлаҳои мураккаб маводди ҳиссаҳои номустақили нутқ (бештар пайвандакҳо) ба хотир оварда мешаванд. Акнун дар рафти таълими мавзӯи “Мубтадо ва ифодаи он” танҳо бо исму ҷонишинҳои шахсӣ ифода ёфтани мубтадо не, ҳамчунин бо ҳелҳои дигари ҷонишин ва инчунин, бо сифату шумора ба масдари сифати феъли ифода ёфтани он, дар ҷараёни таълими мавзӯи «Хабар ва ифодаи он» он, бошад, на фақат бо феъл ифода шудани хабарҳо, балки бо сифати феълӣ, масдар ва бо исму сифат, шумора ва ҷонишин, инчунин бо зарф ҳам ифода шудани онҳо бо мисолҳои мувофиқ асоснок карда мешаванд. Ин ҳама маънои онро дорад, ки таълими синтаксис дар алоқамандӣ бо морфология ва баръакс, морфология бо синтаксис бояд тавҷеҳи сурат бигирад.

Ҳамчунин, дар таълим алоқаи байни фанҳои гуногунро ҳам ба назар гирифтани лозим аст. Чунончи, забони тоҷикӣ, пеш аз ҳама, бо адабиёт алоқаманд аст. Бояд таъкид намуд, ки бой кардани захираи луғавӣ, ҳониши буррову ифоданок, кардани хатоҳо (орфографӣ, пунктуатсионӣ, грамматикӣ ва услубӣ) ҳам ба фанни забон ва ҳам ба адабиёт баробар тааллуқ дорад. Бинобар ин, барои гузаронидани таҳлил дар дарсҳои забони тоҷикӣ мисолҳо, сараввал, бояд аз мавзӯҳои дар дарсҳои адабиёт омӯхташуда ва бештар аз матнҳои гуногун мувофиқ аз адабиёти бадеӣ интихоб карда шаванд, ки дорои аҳамияти баланди тарбиявӣ ҳам бошанд.

Муҳимияти чунин амал иборат аз он аст, ки ба тавассути таҳлили грамматикӣ матнҳои аз китоби дарсии адабиёт ва асарҳои бадеӣ интихобшуда хонандагон ба мазмуну мундариҷаи он матнҳо дақиқтар сарфаҳм мекунанд.

Дар рафти таълим алоқаи забони тоҷикӣ бо фанҳои дигар, хусусан, бо таърих, математика, ҷамъиятшиносӣ, география ҳам ба назар гирифта мешавад. Ин алоқа зимни интихоби матнҳои мувофиқ марбут ба мавзӯҳои аз ин фанҳо омӯхташуда, ки барои шарҳи ҳодисаҳои забон низ мутобиқат доранд, бахусус, барои шарҳи калимаҳои соҳагӣ дар дарсҳои забони тоҷикӣ ва аз худ кардани имлои чунин калимаҳо дақиқтар ба амал бароварда мешавад.

Муқоисаи қисман мавзӯҳои забони тоҷикӣ бо забони русӣ, ки ҳамчун забони дуҷуми мардуми ҷумҳуриямон эътироф шудааст, ҳамчунин, муқоисаи он бо забонҳои дигари хориҷӣ (агар омӯзгор имконият дошта бошад) дар омӯхтани грамматика ва аз худ кардани калимаҳои иқтибосӣ низ дар таълим аҳамияти калон дорад. Ин усули кор дар дарсҳои забони тоҷикӣ имкон медиҳад, ки шавқу ҳаваси хонандагон ба омӯхтани забонҳои дигар ҳам баланд бардошта шавад. Дар ин бобат ҳаққонӣ гуфтаанд, ки ҳар касе, ки ягон забони хориҷиро донад, забони модарии худро ҳам хуб медонад.

Ҳаминро ҳам таъкид бояд кард, ки омӯхтани ҳамаи фанҳо боиси инкишоф ёфтани нутқи хонандагон мешавад. Вале дар ин бобат забони тоҷикӣ мавқеи намоён дорад. Умуман, «Забони модарӣ дар мактаб на танҳо предмети таълим, балки воситаи таълим ҳам ба шумор меравад».[5, 1980. С.41]

4. Принципи бошуурона ва ҷаъолиятноки. Талаби принципи мазкур, пеш аз ҳама, ин аст, ки бояд хонандагон маводи забони тоҷикиро бошуурона ва ҷаъолиятно аз худ кунанд. Таърифу қоидаҳоро на қориёнаву кӯркӯрона, балки ҷаъолиятно аз ёд кунанд ва, муҳимтар аз ҳама, дониши назариявии худро дар амал татбиқ карда тавонанд. Чунончи, ба ҷуз мисолҳои барои намуна аз тарафи омӯзгор ва дар китобҳои дарсӣ овардашуда, аз худашон мисол гуфта тавонанд, мисолҳои омӯзгор пешниҳод намударо маънидор кунанд, аз машқҳои китоби дарсӣ ва матнҳои дигар ҳамон ҳодисаи забонро мустақилона дарк намуда, аз уҳдаи шарҳаш бароянд, дар дурустнависӣ, кор фармудани аломатҳои китобат мувофиқи талаботи меъёри дониши худро дар амал татбиқ карда тавонанд ва ғ.

Дар дарс бояд талабагон ҷаъол бошанд, дар ҷаъолидани ҳодисаҳо, қонуну қоидаҳои забони тоҷикӣ шавқу ҳаваси зиёд дошта бошанд. Зеро «Дарҷаи аз тарафи хонандагон бошуурона азхудкунии мавод бештар аз рӯи ҷаъолиятноки ва ҳавасмандии онҳо муайян карда мешавад».[5, 1980, с. 8] Бинобар ин, мавзӯро бо мисолҳои камтар, вале ҷаъомо, ҷӣ ҳеле ки дар

методикаи таълим мегӯянд, бо мисолҳои барҷаста баён кардан лозим аст, то ки хонандагон мохияти он мавзуро ба тезӣ фаҳмида, хулосаи даркорӣ – таърифу қоидаҳо бароварда тавонанд. Дар баёни мавзӯ, то ки фаъолиятнокии аҳли синф афзояд, аз мисолҳои хуби гуфтаи шогирдон низ истифода бурдан тавсия карда мешавад.

Як роҳи муайян намудани дараҷаи фаъолиятнокии хонандагон дар дарс ин аст, ки агар онҳо гурӯҳ-гурӯҳ ба саволу супоришҳои додашуда даст бардошта ҷавоб додани шаванд. Агар омӯзгор дар дарсҳои забони тоҷикӣ тафаккури хонандагонро инкишоф дода тавонад ва дар фаҳмидани ҳодисаҳои нави забони тоҷикӣ шавқу ҳаваси онҳоро ба вучуд орад, бешубҳа, онҳо фаъл мешаванд ва ҳудашон кӯшиш мекунанд, ки дарсро мустақилона ҳам аз худ намоянд.

5. Принципи аёнӣ. Принципи аёнӣ дар таълим тариқи асосноккунӣ аз тарафи педагоги бузурги рус К.Д. Ушинский ба методикаи мактабҳои собиқ Давлати Шӯравӣ ворид карда шудааст. [4, 1959, с42] Ҳоло он дар таълими ҳамаи фанҳо ба таври васеъ истифода бурда мешавад. Хусусан, дар таълими грамматика, ки он маҷмуи таърифу қоидаҳои умумӣ, вале абстрактро дар бар мегирад, истифодаи аёнӣ зарурати бештар дорад. Чунки аёнӣ маҳз барои мушаххасу дақиқ баррасӣ намудани мафҳумҳои абстрактӣ дар таълим истифода бурда мешавад. Аз ин ваҷҳ, дар давраҳои аввал, махсусан, дар синфҳои ибтидоӣ ва дар синфҳои V-VI аёнӣ таълим додани забони тоҷикӣ барои фаҳмидан, дар хотир нигоҳ доштан ва фаъл шудани талабагон дар омӯхтани маводи нав, ҳамчунин, барои ба система даровардани дониши онҳо аҳамияти калон дорад.

Яке аз роҳҳои татбиқи аёнӣ дар таълими забони тоҷикӣ истифода бурдан аз воситаҳои аёнӣест, ки, қаблан, ба ин гурӯҳ таблитса, таблитса - плакатҳо ва схема (нақша) -ву моделҳо (қолабҳо)-и гуногун ворид мешаванд, дар омӯхтани забони тоҷикӣ шавқу ҳаваси талабагонро зиёд мекунанд. Ба ақидаи методист А.В.Текучев, «воситаҳои аёнӣ... ба муаллим имконият медиҳанд, ки бисёр мафҳумҳои ғайривоқеӣ мушаххас маънидор намоянд; шавқу рабати хонандагон ба фан баланд гардида, қобилияти мушоҳидакуниашон инкишоф дода шавад».[5,1980. С.42]

6. Принципи устувории дониш. Дониш бояд устувор бошад,чунки дар ҳаёт ба инсон лозим мешавад. Устувории дониши хонанда ба меъёрҳои зерин алоқаманд аст:

- а) маводи навро дуруст фаҳмида бошад;
- б) он мавод ба вай таассуроти хуб бахшида бошад;
- в) алоқаманд будани маводи ҳозираро ба маводи пеш омӯхташуда дарк кунад;
- г) ба қадри даркорӣ машқҳоро (чи дар синф ва чи дар хона) иҷро карда тавонад;
- ғ) ба шарте ки системаи такрори мавод дуруст ба роҳ монда шуда бошад;

д) ниҳоят, машғулиятҳо перспективанок (дурнамо) бошанд, яъне хонандаро ноаён ба фаҳмидани мавзӯҳои минбаъд омӯхта мешудагӣ омода намоянд.

Ҳамчунин, лозим аст, ки барои мустақаму устувор гардидани дониш ба хонандагон қорҳои мустақилона дода шавад, ки иҷрои онҳо барои фикр кардани онҳо душворие дошта бошад (тамоман осон набошанд). Қори мустақилона бояд диққатнокӣ ва интизоми меҳнати фикриро дар хонандагон тарбия намоянд, то ки минбаъд ҳудашон барои мустақилона дониш гирифтани кӯшиш ба ҳарч диҳанд.

7. Принципи фаҳмогии мавод. Фаҳмогии маводи назариявии таълим ба се чиз-синну соли хонандагон, ба хусусияти ҳуди мавод (осон ё душвор будани он) ва ба интиҳоби методу усули баёни мавзӯ вобаста аст. Масалан, таълими сифати феълӣ ва феъли ҳол, пас аз таълими сифат ҷой дода шудааст, барои хонандагон фаҳмову дастрас аст. Вале таълим додани мавзӯҳои мазкур ба синну сол ва дараҷаи фаҳмиши хонандагон мувофиқат намекунад. Ё ин ки дар барномаи таълими хели ҷумлаҳои соддаи яктаркиба пешниҳод гардидааст, ки ба фаҳмиш ва синну соли хонандагони синфи мазкур мутобиқат дорад. Пас аз таълими ҷумлаҳои мураккаби пайваست ва тобеъ ҷой дода шудани мавзӯи «Ҷумлаи мураккаби омехта» низ мантиқан дуруст мебошад. Чунки барои хонандагони ин синф, то вақте ки доир ба хусусиятҳои ҷумлаи мураккаби пайваст ва тобеъ тасаввуроти амиқ пайдо нагардад, фаҳмидани хосиятҳои ҷумлаҳои мураккаби омехта, ки алоқаи ҷумлаҳои соддаи таркибашон бо ду роҳ (пайваст ва

тобей) ба вучуд меояд, душворӣ меоварад. Бинобар ин, бо риояи принципи фаҳмогӣ дар ҳар як синф бояд ҷобачоғузории маводи забони тоҷикӣ, ки дар барнома ва ки дар китоби дарсӣ, ба инобат гирифта шавад.

Дар фаҳмо будани мавод ҳангоми баёни мавзӯ нутқи буррои омӯзгор ҳам нақши хуб мебозад. Нутқи муғлак, овози ниҳоят паст, маънидоди мураккабу печ дар печи омӯзгор, бешубҳа, ба хонандагон дар фаҳмидани мавзӯ ҳалал мерасонад.

Дар истифодаи истилоҳот (терминҳо)-и забоншиносӣ ҳам дар дарс эҳтиёт шудан лозим аст. Дар китобҳои дарсии мактаби истилоҳоти ба фаҳмиши хонандагон мувофиқ оварда шудаанд.

Маҳз ҳамон истилоҳот бояд дар дарс истифода ва шарҳ дода шаванд. Бинобар ин, флексия, фонема, морфема, объект, субъект барин истилоҳот, ки ниҳоят илмианд, бояд дар дарсҳои забони тоҷикӣ мактабӣ истифода бурда нашаванд.

8. Принципи муносибати фардӣ (индивидуалӣ) бо хонандагон.

Мувофиқи талаботи ин принцип, дар дарс ҳангоми талаби иҷрои супоришҳо ва ҷавоби саволҳо хусусиятҳои хоси ҳар як талаба ба назар гирифта мешавад. Зеро, чунон ки дар як дарахт ду барги аз ҳар ҷиҳат якхела нест, мегӯянд, дар ҳар як синф ҳуқуқ атвор ва дараҷаи фаҳмиши якхела доштани ду нафарро дарёфт намудан имконнопазир аст. Аз ин рӯ, омӯзгорро лозим аст, ки бо ҳар кадоми онҳо мувофиқи қобилият, майлу рағбат, дараҷаи донишу фаҳмишашон рафтор ва талабу дархост намояд. Масалан, саволҳо ва иҷрои машқу супоришҳо барои хонандагони фаёлу пешқадам нисбат аз саволу супоришҳои ба «қафомондагон» дода мешудагӣ бояд фарқ кунанд. Агар ҷавоби саволу супоришҳои душвор аз суҷхонҳо ҳам талаб карда шаванд, бе натиҷа мемонад. Бинобар ҳамин ҳам, талаб карда мешавад, ки ба хонандагони суҷхону фаҳмишашон паст супоришҳои то андозае оддӣ ва саволҳои осонтар дода, онҳоро ҳам ба таълим фаро гирифтани зарурат дорад.

Бахусус, ҳавасмандии онҳоро марбут ба ҳар як амали мусбаташон ба воситаи суҷхонҳои руҳбаландкунанда зиёд кардан лозим меояд. Ҳадди охири чунин рафтору амали омӯзгор ин аст, ки бояд хонандагони суҷхон ҳам оғиста-оғиста рӯ ба фаълшавӣ оварда, ҳатто ба дараҷаи пешқадамони синф расанд.

§ 6. Принципиҳои хоси забони тоҷикӣ.

Дар адабиёти методии забони тоҷикӣ дар бораи принципҳои, ки фақат ба таълими забони тоҷикӣ хос бошанд, маҳз дар шакли ҷамъбаст номбар карда нашудаанд. Дар баъзе мақолаҳо бештар суҷхон дар бораи алоқаи дарсҳои забони тоҷикӣ бо ҳониши адабӣ (адабиёт) меравад, ки онро метавон ҳамчун яке аз принципҳои хоси забони тоҷикӣ қабул кард.

Аммо аз тарафи методистони рус ба дараҷае, ки принципҳои хоси таълими забони модарашон дар мактаб бояд ҷӣ гуна бошанд, муқаррар карда шудааст. Чунончи, методисти машҳур, академик А.В. Текучев чунин принципҳоро дар таълими забони русӣ хос шуморидааст:

- а) дар алоқамандӣ бо инкишофи тафаккур таълим додани забон;
- б) дар алоқамандӣ ба ҳониши бурро таълим додани соҳти грамматикӣ забон;
- в) дар алоқамандӣ бо инкишофи нутқ омӯхтани грамматика. [5,1980,с36]

Бешубҳа, ҳамаи ин принципҳо дар таълими забони тоҷикӣ ҳам, ки он (забони тоҷикӣ) чун забони русӣ ба оилаи забонҳои ҳиндуавроной дохил мешавад, татбиқшавандаанд. Аз ин рӯ, дар таълими забони тоҷикӣ низ ҳамеша аз принципҳои хоси таълими забони русӣ мебошад истифода кард.

АДАБИЁТ

1. Дудников А.В. Методика изучения грамматики в восьмилетней школе. - М.: Просвещение, 1977.
2. Львов М.Р. Словарь - справочник по методике русского языка. - М.: Просвещение, 1988.
3. Текучев А.В. Методика русского языка в средней школе. - М.: Просвещение, 1980.
4. Чистяков В.М. Методика преподавания русского языка в таджикской школе. - Сталинабад: Учпедгиз, 1959.

5. А.В. Текучёв. Методика русского языка в средней школе. – М., 1980. 2. Концепция обучения русскому языку. 148 страниц

6. Шербоев С. Методикаи таълими забони тоҷикӣ. Душанбе.: 2020 ЧДММ “МЕНРОJ GRAF”

Маълумот дар бораи муаллиф: Каҳҳоров Масъуд Маҳмудович, н.и.ф., дотсент, мудири кафедраи забонҳои Донишгоҳи давлати тичоратии Тоҷикистон [Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе]

E-mail: kahhorov66@mail.ru

Сведения об авторе: Кахоров Масуд Махмудович, кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой языков Таджикского государственного коммерческого университета [Республика Таджикистан, город Душанбе]

E-mail: kahhorov66@mail.ru

About the author: Kakhorov Masud Makhmudovich, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Languages, Tajik State University of Commercý [Republic of Tajikistan, Dushanbe]

E-mail: kahhorov66@mail.ru

СЕРЬЕЗНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ В РАЗВИТИИ ЯЗЫКОВ В НАЧАЛЕ XX ВЕКА.

Кабилова Ф.Р.,

старший преподаватель кафедры языков ТГУК

Аннотация: В данной статье рассмотрены ключевые изменения, произошедшие в языках в начале XX века, их причины и последствия для дальнейшего развития лингвистической картины мира. Множество значительных изменений в языках, которые охватывают как структуру и лексику, так и социальные и культурные аспекты их использования. Эти изменения были вызваны рядом факторов, включая научно-технический прогресс, социальные изменения, войны, глобализацию и развитие массовых коммуникаций.

Ключевые слова: научно-технический прогресс, ключевые изменения, языковые реформы, упрощение грамматических конструкций, особенности орфографии и графики языков.

Annotation: This article examines the key changes that occurred in languages at the beginning of the 20th century, their causes, and their consequences for the further development of the linguistic picture of the world. Numerous significant changes in languages affected not only structure and vocabulary but also the social and cultural aspects of their use. These changes were driven by various factors, including scientific and technological progress, social changes, wars, globalization, and the development of mass communications.

Keywords: scientific and technological progress, key changes, language reforms, simplification of grammatical structures, features of spelling and writing systems.

Начало XX века стало переломным моментом в развитии мировых языков. Социальные потрясения, научный прогресс, политические революции и культурные изменения оказали значительное влияние на лексический состав, грамматические структуры и способы общения. В этот период появилось множество новых слов, отражающих стремительное развитие техники и науки, произошли реформы орфографии и синтаксиса в ряде языков, а также усилились процессы стандартизации и распространения национальных языков. Особенно важную роль в этих изменениях сыграли такие события, как Первая мировая война, революции и активное развитие массовой коммуникации. Многие традиционные формы речи начали отходить на второй план, уступая место новым, более динамичным и адаптивным языковым конструкциям. В данной статье рассмотрены ключевые изменения, произошедшие в языках в начале XX века, их причины и последствия для дальнейшего развития лингвистической картины мира. Множество значительных изменений в языках, которые охватывают как структуру и лексику, так и социальные и культурные аспекты их использования. Эти

изменения были вызваны рядом факторов, включая научно-технический прогресс, социальные изменения, войны, глобализацию и развитие массовых коммуникаций. Английский язык стал доминирующим мировым языком, особенно в области науки, технологии, бизнеса, культуры. В результате этого, многие языки заимствовали слова и выражения из английского языка, особенно в сфере технологий, экономики и поп-культуры. Например, в русском языке появились слова типа «менеджер», «бренд», что отражает влияние англоязычной культуры. В XX веке также наблюдается упрощение грамматических конструкций в некоторых языках. Например, в русском языке все больше людей используют простые формы глаголов в разговорной речи, отказываясь от сложных падежей и грамматических форм, что можно наблюдать в диалектах или в языке СМИ. В англоязычных странах также наблюдается тенденция к упрощению структуры предложений и отказу от сложных форм. Например, исчезновение старых форм прошедших времен в некоторых диалектах английского языка. С развитием национальных движений и борьбы за права меньшинств возникла потребность в сохранении и поддержке меньшинственных языков. В XX веке было много усилий для стандартизации и сохранения языков, таких как эсперанто или корсиканский, а также для защиты языков коренных народов, как, например, в Канаде или Австралии. В то же время, некоторые языки исчезли или оказались под угрозой исчезновения. В некоторых странах в это время были проведены языковые реформы, целью которых было упрощение письма и стандартизация языка. Примером такой реформы является упрощение орфографии в России в 1917 году и в 1956 году в СССР. Реформа касалась упрощения написания некоторых букв и исчезновения некоторых устаревших форм слов. Таким образом, язык в XX веке претерпел значительные изменения, став более гибким и разнообразным, отражая динамичное развитие общества, технологий и культуры. Языковая эволюция продолжает идти, и будущее языков будет зависеть от множества факторов, таких как технологический прогресс, социальные изменения и глобализация. Реформы языков в 20 веке охватывают множество аспектов, от реформ правописания до изменения грамматики и лексики. Эти изменения были вызваны различными причинами, такими как развитие науки и технологий, национальные движения, а также стремление к упрощению и модернизации языка. Рассмотрим несколько наиболее значительных реформ.

Реформы правописания.

Множество стран и языков в 20 веке провели реформы правописания с целью упрощения и стандартизации написания слов.

Немецкий язык: В 1996 году была проведена реформа немецкого правописания, которая отменяла или упрощала многие правила. Одним из наиболее заметных изменений стало упрощение правил написания больших и малых букв в некоторых словах, а также изменение правил для составных слов.

Турецкий язык: В 1928 году в Турции была проведена значительная реформа языка. Великая реформа была частью модернизации страны, инициированного Ататюрком. Реформа включала замещение арабской графики латинским алфавитом, что обеспечило более простое и доступное правописание.

Реформы в грамматике часто происходят в ходе естественного эволюционного процесса языка. Однако в некоторых случаях они были усилены или ускорены в результате политических или культурных движений. Во многих странах в 20 веке усилилось внимание к кодификации и стандартизации языка. В большинстве случаев это было связано с идеей национальной идентичности и прагматической необходимостью для административного управления.

Китайский язык: В 1955 году в Китае была разработана реформа письменности, которая включала упрощение китайских иероглифов.

В 20 веке с развитием технологий и глобализацией языки стали активно заимствовать новые слова из других языков, что, в свою очередь, требовало создания новых норм.

Арабский язык: В арабском мире также происходил процесс заимствования, особенно в области технологий и науки. Это вызвало необходимость создания арабских эквивалентов для иностранных терминов.

Индийские языки: В Индии после независимости было решено, что хинди станет одним из официальных языков. В 1950-е годы были разработаны новые правила для хинди, включая упрощение написания.

В начале XX века русский язык претерпел значительные изменения, особенно в области орфографии и графики. Наиболее заметной и масштабной была реформа правописания 1917–1918 годов, которая существенно упростила и унифицировала правила русского письма. До начала XX века русская орфография сохраняла многие архаичные элементы, усложнявшие процесс обучения грамоте и затруднявшие письменное общение. Попытки реформирования правописания предпринимались и ранее, но именно в начале XX века назрела необходимость системных изменений.

Основные изменения реформы 1917–1918 годов:

1. Исключение букв из алфавита: из русского алфавита были удалены буквы Ъ (ять), Ө (фита) и І («и десятеричное»). Вместо них предписывалось использовать Е, Ф и И соответственно. Это изменение устранило дублирование графем, обозначавших одинаковые звуки, и упростило процесс обучения грамоте.
2. Отмена твёрдого знака (Ъ) на конце слов: твёрдый знак перестал использоваться в конце слов и частей сложных слов, однако сохранился в качестве разделительного знака (например, в словах «подъём», «адъютант»). Это нововведение способствовало экономии места при письме и облегчило чтение текстов.
3. Упрощение написания приставок на з/с: введено правило, согласно которому приставки оканчивались на «с» перед глухими согласными и на «з» перед звонкими согласными и гласными (например, «разбить», но «расступиться»). Это изменение сделало правописание более логичным и последовательным.
4. Изменения в окончании прилагательных и причастий: в родительном и винительном падежах окончание -аго после шипящих заменялось на -его (например, «лучшаго» стало «лучшего»), а в других случаях -аго и -яго заменялись на -ого и -его соответственно (например, «новаго» на «нового»). Это способствовало унификации и упрощению грамматических форм.
5. Замена устаревших словоформ: некоторые архаичные формы, такие как «онѣ», «ея», были заменены на более современные «они», «её». Это отражало реальные изменения в живой речи и способствовало актуализации письменного языка. Реформа обсуждалась и готовилась задолго до её практического проведения. Впервые она была предложена Орфографической подкомиссией Императорской академии наук 1904 году. Официально реформа была объявлена в 1917 году, а её практическое внедрение началось с декрета Народного комиссара по просвещению Анатолия Луначарского, опубликованного 5 января 1918 года. Согласно этому декрету, все правительственные и государственные издания должны были с 1 января 1918 года печататься по новым правилам. Реформа орфографии 1917–1918 годов стала важным этапом в развитии русского языка, направленным на его модернизацию и упрощение. Несмотря на некоторые трудности переходного периода, изменения способствовали более логичному и последовательному правописанию, что облегчило как обучение, так и повседневное использование языка. Реформы в языках этого периода связаны с тенденцией к упрощению, модернизации и стандартизации. Эти изменения способствовали улучшению коммуникации в глобализированном мире и укреплению национальной идентичности в ряде стран. В некоторых случаях реформы отражали политические и социальные изменения, в других — технологический прогресс и научные достижения.

Куватова Гулзира Хурсандшоховна, ассистенти кафедраи забонҳои
Донигоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон

АҲАМИЯТИ «БАДОЕЪУ-Л-ВАҚОЕЪ» ҲАМЧУН САРЧАШМАИ ИЛМИВУ АДАБӢ

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур муаллиф кӯшиш намудааст, ки перомуни андешаҳои ҷолиб ва арзишманди пандуахлоқии Зайнулдин Маҳмуди Восифӣ таваҷҷӯҳи хонандаро ба худ ҷал намояд. Маврид ба зикр аст, Восифӣ дар фаъолияти эҷодии хеш ба ҳайси мутафаккиру назмшиносу насрофарин ҳаёти хешро зери таҳаввулотӣ таърихӣ рӯйи қоғаз овардааст. Қайд намудан муҳим аст, ки ҳангоми мутолиаи дар осори пурғановати ӯ ҳам услуби содаи оммафаҳм ва ҳам услуби мураккаби душворфаҳм ба назар мерасад. Ҳангоми таърифу тавсифи подшоҳон, аҳли дарбор, маҷлисҳои онҳо забон ва тарзи баёни Восифӣ ниҳоят мураккаб мешавад. Дар ин ҷо ҷумлаҳои печ дар печ, ибораҳои арабӣ, калимаҳои душворфаҳм бештар мавқеъ пайдо мекунанд. Вале, хушбахтона, қисми асосии эҷодиёти Восифиро насри сода ташкил додааст.

Калид вожаҳо: нақҷорӣ, ҳислатҳои нек, эҷодиёт, назму наср, девон, ҳозирҷавобӣ, сӯзу гудоз, таваҷҷӯҳи беандоза, тарзи баёни асарҳои халқӣ, забони сода, санъати мусаллаҳ.

Бояд зикр намуд, ки фикрҳои пандуахлоқии Восифӣ қимату арзиши зиёд дошта, инсонро ба ростию нақҷорӣ, илму ҳунаромӯзӣ ва дигар ҳислатҳои нек ҳидоят мекунанд.

Восифӣ дар тӯли ҳаёти худ ба бисёр мамлакатҳо ва шаҳрҳо сафар карда, бо аҳли илму адаби доираҳои адабии Ҳирот, Бухоро, Самарқанд, Шохруҳия ва Тошканд вохӯрда, сӯҳбатҳои адабӣ ороста буд. Аз ин рӯ, нависанда дар асараш дар бораи шоирону олимони машҳури замон ва ҳаёти илмиву адабӣ ба тафсил маълумот медиҳад. Маълумоти Восифӣ эътимодбахш буда, барои муайян намудани ҳаёту фаъолияти як зумра нависандагон: Ҷомӣ, Навоӣ, Биноӣ, Дарвешӣ Деҳакӣ ва вазъияти илмиву адабии асрҳои XV-XVI аҳамияти муҳими илмӣ доранд.

Масалан, дар «Бадоеъу-л-вақоъ» оварда шудааст, ки Қамолитдини Биноӣ ба Табрис сафар намуда, бо аҳли илму адаби он кишвар вохӯрда, сӯҳбатҳо мегузаронад. Махсусан, маълумоти ӯ дар бораи Дарвешӣ Деҳакӣ аҳамияти қалони илмиву адабӣ дорад. Дарвешӣ Деҳакӣ соҳибистеъдод буда, ашъори олии мегуфтааст, вале аз хату савод бенасиб будааст. Ӯ ба касби бофандагӣ машғул шуда, рӯзгориашро аз ҳамин даромад таъмин мекардааст. Султон Яъқуб ҳарчанд саъю кӯшиш кардааст, аммо Дарвеш ба дарбори ӯ нарафта, дар деҳаи Деҳак то охири умр зиндагӣ намудааст.

Аз ӯ девоне боқӣ мондааст. Ҳамзамонони Дарвешӣ Деҳакӣ, аз ҷумла Биноӣ, Восифӣ ба эҷодиёти ӯ баҳои баланд додаанд.

Восифӣ дар баробари нақли тарҷумаи ҳол аз эҷодиёти онҳо намунаҳо меорад ва дар бораи осори онҳо фикру мулоҳизаҳои шахсии худро низ баён мекунанд.

Восифӣ на танҳо дар бораи ҳамзамонони худ, балки доир ба ҳаёту фаъолияти аксарияти адибони бузурги гузашта маълумоти пурқимат додааст. Нависанда он маълумотҳоро аз асарҳои илмию таърихӣ омӯхта, дар асоси мутолиаи осори онҳо ба хулоса омадааст. Ҷунончи пеш аз он, ки дар бораи Фирдавӣ нақл кунад, ҷунон меорад:

«Баъд аз он хон (Қелдимуҳаммад) ба ғақир гуфт:

- Он чизе, ки ҳазрати Ҷомӣ дар «Баҳористон» ва дигар муаллифон дар китобҳои худ дар бораи Фирдавӣ ва «Шоҳнома»-и ӯ навиштаанд, бисёр кӯтоҳ аст. Аммо ин хусусро ба тафсил ҳикоят кунед, бисёр матлуб ва марғуб аст».

Ҷақир мувофиқи хоҳиш он чизҳоро, ки дар бораи Фирдавӣ дар китобҳо дида будам, нақл намудам».

Нақли Восифӣ хеле муфасссал аст. Нависанда ба ин ривоят баъзе эпизодҳои нав дохил кардааст. Масалан, Султон Маҳмуд пас аз он, ки ҳаҷви Фирдавиро меҳонад, ба ҳашму ғазаб омада, вазири худ Ҳасани Маймандиро ба қатл мерасонад. Аммо дар асл вазир ҷазо намебинад. Шояд ин иловаи худӣ Восифӣ бошад, зеро Восифӣ ба Фирдавсию «Шоҳнома»-и ӯ меҳру муҳаббати бепоён дошта будааст. Бинобар ин, ӯ нахостааст, ки ҷунон як шахси бадқирдор

шоири бузургро тӯхмат карда, фитна ангезадӯ бечазо монад. Аз ин ҷост, ки ўро ба март маҳкум менамояд.

Восифӣ ривоятро бо илтимоси Келдимухаммад дар яке аз маҷлисҳои ӯ нақл мекунад, ки дар он ҷо аҳди дарбор иштирок доштанд. Табиист, ки дар байни онҳо баъзе ашхоси соҳибмансаб буданд, ки дар ҳоинӣ, фиребу найрангбозӣ ҳаргиз аз Ҳасани Маймандӣ камӣ надоштанд. Ба ҷазои ҳаққонӣ расондани вазири бадкирдор барои аҳди дарбори Келдимухаммад як ҳодисаи пандомӯзе буд.

Як хусусияти муҳими «Бадоеъу-л-вақоеъ» боз дар он аст, ки муаллифи он на фақат бо овардани асарҳои халқӣ маҳдуд мешаваду ҳалос, балки бевосита ҳаёти воқеии гӯяндагонро бо сӯзу гудоз ва бо як таваҷҷӯҳи беандоза нақл менамояд. Нависанда қариб ҳамаи онҳоро некахлоқу некӯсиришт мешуморад.

Восифӣ пеш аз он ки асари халқиро ба хонандагон ҳикоят кунад, аввал гӯяндаи онро шинос менамояд. Вай дар бораи гӯяндагону масҳарабозони халқӣ, аз қабилӣ Носири Рангрёз, Мулло Девонаи Шамгрёз, Бобочамолӣ Бузбоз, ки дар ҳунарнамоӣ ва масҳарабозӣ мардуми Хуросонро шефта карда буданд, маълумоти хеле муфассал медиҳад. Аз ин маълумотҳои нависанда ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки ханӯз дар ҳамон асрҳо ин намуди санъат, ки бо таъбири имрӯза сирк ном дорад, дар байни мардуми тоҷик равнақу ривоче доштааст. Монанди Бобочамолу Ҳасаншаҳриёр дар байни халқи тоҷик масҳарабозоне буданд, ки онҳо намоишномаҳо ташкил намуда, мардумро бо ҳикояту латифаҳои ширин ва дигар ҳунарнамоиҳои дилписандашон меҳандонданд. Бо ин роҳ каме бошад ҳам, ғаму гуссаи халқи мазлуми ситамкашро сабуктар мегардонданд.

Восифӣ дар мавридҳои даркорӣ асарашро бо шохбайтҳои шоирони бузурги гузашта зебу зинат додааст. Ин шохбайтҳои бузургон имрузҳо дар байни халқ хеле серистеъмоланд ва аз тарафи мардум дар ҳар ҷо ва дар ҳар маврид барои исботи фикр истифода бурда мешаванд. Вале муҳимаш ин аст, ки намунаҳои дар «Бадоеъулвақоеъ» овардашуда собит менамоянд, ки ин суҳанони пурқимат ханӯз дар асрҳои XV ва XVI дар байни халқ маълуму машҳур гардида будаанд⁸⁷.

Услуб ва забони «Бадоеъулвақоеъ». Бояд гуфт, ки услуб ва забони «Бадоеъулвақоеъ» якрағ нест. Ҳангоми мутолиа ҳам услуби содаи оммафаҳм ва ҳам услуби мураккаби душворфаҳм ба назар мерасад. Ҳангоми таърифу тавсифи подшоҳон, аҳли дарбор, маҷлисҳои онҳо забон ва тарзи баёни Восифӣ ниҳоят мураккаб мешавад. Дар ин ҷо ҷумлаҳои печ дар печ, ибораҳои арабӣ, калимаҳои душворфаҳм бештар мавқеъ пайдо мекунанд. Вале, хушбахтона, қисми асосии эҷодиёти Восифиро насри сода ташкил медиҳад. Вақте ки суҳан аз ҳаёти мардуми меҳнатӣ меравад, услуби баёни Восифӣ низ дигар мешавад. Махсусан, ҳангоми нақли асарҳои халқӣ забони «Бадоеъулвақоеъ» ниҳоят сода ва ба забони гуфтугӯӣ хеле наздик мегардад. Дар ин ҳолат акнун ба ҷои ибораҳои мураккаб таъбиру ибораҳои сода, зарбулмасалу мақолҳои халқӣ асарро зебу зинат медиҳанд. Маҳз бо ҳамин хусусиятҳои худ, чунонки А. Н. Болдирев қайд кардааст: «Восифӣ проблемаи офариниш - эҷоди услуби нави адабиро амалан ҳаллу фасл кард»⁸⁸.

Дар «Бадоеъу-л-вақоеъ» ифодаҳоеро пайдо карда метавонем, ки имрӯзҳо дар забони зиндаи халқ истифода мешаванд, вале дар забони адабии ҳозира камистеъмоланд. Масалан, калимаю ибораҳои «қариби хуфтан», «аҳлу аёл», «ҳаволаи фарқи сар», «як сари мӯй» дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ хеле серистеъмол мебошанд. Илова ба ин, дар асар бисёр ҷумлаҳоеро дидан мумкин аст, ки онҳо аз ҷиҳати таркибу сохтор ва оҳангу равиши худ ба ҷумлаҳои халқӣ шабоҳати комил доранд. Инак, ба ин ҷумлаҳо диққат диҳед:

⁸⁷ Айни С. Восифӣ ва ҳулосаи «Бадоеъу-л-вақоеъ». Д., 1989;

⁸⁸ А. Н. Болдырев. Зайниддин Васифи. Сталинабад, 1957, саҳ. 301.

«Кучой! Роҳро сар кун. У дар пеши Султон аз қафои ӯ мерафт. То ба хонаи ӯ расид. Шамъ дар лаган месӯхт. Султон фармуд, ки дарой ва шамъро бидуш! Он шахс шамъро бидушт. Баъд аз он Султон даромад...»

Ба ҳамин тарик, Восифӣ ҳангоми истифодаи асарҳои халқӣ на фақат ба сюжет ё мазмуни онҳо диққат меодасту ҳалос, балки саъю кӯшиш менамудааст, ки ба услуб, тарзи баёни асарҳои халқӣ аҳамияти калон диҳад. Зеро танҳо бо ҳамин восита қимату арзиш ва халқияти асарҳои нависанда дар пеши чашми хонанда мӯҳасам мегардад. Маҳз ҳамин воситаҳои тасвир барои баёни фикрҳои олии ба нависанда кӯмаки калон мерасонанд. Аз тарафи дигар, ҳар як хонанда пас аз мутолиаи чунин асарҳо завқи эстетикӣ мебарад⁸⁹.

Восифӣ дар тасвири табиат, зебоиҳои он маҳорати комил дорад. Бештари ин тасвирҳо бо забони содаю санъати мусаччаъ ба қалам дода шудаанд. Восифӣ табиатро бо мақсади муайяне тасвир мекунад. Зеро тасвири барои қушодан ва ҳубтар дарк намудани ҳодисаю воқеаҳо ва персонажҳои асар ёрии калон мерасонанд. Бо ибораи дигар, ин тасвирҳо бо мазмуну мундариҷаи «Бадоеъулвақоъ» саҳт алоқаманданд. Масалан, Восифӣ соли 1514 дар моҳи ҳут ба Бухоро сафар мекунад.

Сафари нависанда ихтиёрӣ буда, ӯ муштоқи тамошои шаҳри бостонии Бухорост. Аз ин рӯ, дар бораи он бо як ҳиссиёти баланд сухан меронад.

«Хулоса, мо бо хурсандӣ раҳсипор гардида, ба шаҳри Бухоро наздик расидем. Чун ба он шаҳри хуррамбахор як фарсах роҳ монд, манораи он, ки бо қамоли азамат аз ҳама биноҳо ба қадри чандин найза баланд шуда рост истода буд, моро бо виқору тамкини одамиёна пешвоз гирифт. Зебу ороштагӣ ва зинату перостагии он шаҳр ба дараҷае буд, ки биҳишти анбарсиришт аз шарми ӯ дар пардаи ҳаё қамоли худро пинҳон карда, рӯй ба касе наменамуд. Дарвозаи баландовозааш ба забони ҳол ба гӯши сайёдон нидо меод:

- Ин аст ҷаннати адн, биёед, ба вай ҷовидона дароед!»⁹⁰

Хулоса, дар ин мақола нигошти таърихӣ ва лаҳзаҳои ҳаёти пурасрори мутафаккири форсу тоҷикро баён намудаем ва умедворем, ки паҳлӯҳои тавзеҳнаводаи эҷодиёт ва муҳтавои асари беазаби «Бадоеъулвақоъ»-ро идома хоҳем дод.

Адабиёт:

1. А. Н. Болдырев. Зайниддин Васифи. Сталинабад, 1957, саҳ., 301.
2. Болдырев А. Н. Зайниддин Васифи. Душанбе, 1985;
3. Айни С. Восифӣ ва хулосаи «Бадоеъул-вақоъ». Д., 1989;
4. Бадоеъул-вақоъ. Душанбе, 2014;
5. Бадоеъул-вақоъ. Мунтахаби ҳикоят. Душанбе, 2006;
6. Удивительные события. Избранные страницы. Д., 1984.

КАК УЛУЧШИТЬ УРОКИ РУССКОГО ЯЗЫКА ПРИ ПОМОЩИ ИНТЕРАКТИВНОЙ ДОСКИ

Мирзоева С.Р. к.п.н доцент кафедры языков

Аннотация к статье

В данной статье рассматривается, как важна работа преподавателя с интерактивной доской на уроках русского языка и что он может всегда находится в центре внимания. Интерактивная доска еще позволяет экономить драгоценное время. Используя интерактивную доску, можно сочетать проверенные методы и приемы работы с обычной доской с набором интерактивных и мультимедийных возможностей. Эффективность работы с доской во многом зависит от самого преподавателя, от того, как он применяет те или иные возможности.

⁸⁹ Бадоеъул-вақоъ. Мунтахаби ҳикоят. Душанбе, 2006;

⁹⁰ Айни С. Восифӣ ва хулосаи «Бадоеъул-вақоъ». Д., 1989;

Ключевые слова: интерактивная доска, методы и приёмы, эффективность, профессиональное общение

Annotation to the article

In this article examined, as work of teacher is important with an interactive board on the lessons of Russian and that he can always is in a spotlight. An interactive board yet allows economizing precious time. Using an interactive board, it is possible to combine the tested methods and receptions of work with an ordinary board with the set of interactive and multimedia possibilities. Efficiency of work with a board in a great deal depends on a teacher, from that, how he applies one or another possibility.

Keywords: interactive board, methods and receptions, efficiency, professional communication.

АНОТАСИЯ; Дар мақолаи мазкур оиди кори омӯзгор бо тахтаи интерактивӣ дар дарсҳои забони русӣ ва то чӣ андоза муҳим будани он навишта мешавад. Чунин кор ҳамеша метавонад дар маркази диққат бошад. Тахтаи интерактивӣ ҳанӯз ҳам вақти пуаризишро сарфа мекунад. Бо истифода аз тахтаи интерактивӣ, шумо метавонед усулҳо ва усулҳои санҷидашудаи кор бо тахтаи оддиро бо маҷмӯи имкониятҳои интерактивӣ ва мултимедиявӣ якҷоя кунед. Самаранокии кор бо тахта асосан аз ҳуди омӯзгор вобаста аст, ки ӯ ин ё он имкониятҳоро чӣ гуна истифода мебарад.

Калимаҳои калидӣ: тахтаи интерактивӣ, усулҳо, самаранокӣ, муоширати касбӣ

В условиях устойчивого международного сотрудничества и интеграции Республики Таджикистан в мировое сообщество растет потребность в специалистах, хорошо владеющих русским и английским языками и способных продуктивно их использовать в реальных ситуациях повседневного и профессионального общения. В связи с этим необходимым становится принятия эффективных мер по дальнейшему совершенствованию форм и методов преподавания и изучения русского и английского языков как важного средства международного и межнационального общения. Принимаемые целенаправленные меры позволяют существенно расширить возможности практического использования и разработки современной методики преподавания, создания и совершенствования учебных материалов и комплексных технологических систем обучения, в том числе мультимедийных, а также способов самообразования и самообучения с учетом их индивидуализации. Все это требует выработки принципиально новых механизмов организационного, методического, научного и информационного обеспечения учебно-воспитательного процесса, связанного с разработкой стратегической линии совершенствования преподавания и изучения русского и английского языков в образовательном пространстве Республики Таджикистан.

В своём послании Лидер нации, Президент Таджикистана Эмомали Рахмон к Маджлиси Оли Республики Таджикистан отметил, что: «С целью выполнения целей Национальной стратегии развития в сфере образования последовательно продолжают реформы и инновация». Он также упомянул о состоянии информационных технологий и изучение русского и английского языков.

Очень важно, в наши дни, формировать у выпускников вузов, понимания приоритетности технологического совершенства страны и инновационной активности в каждой из отраслей их профессиональной деятельности.

Термин «инновация» в современном словаре иностранных слов [1: 286] разъясняется в двух вариантах: первая - от английского слова «innovation»-нововведение, то есть делать нововведение, обновлять. Изменять, то есть менять, переделывать. Указанное понятие в другом справочном материале

[2: 579] представляется как новообразование. Существуют и другие варианты сущностно - содержательного объяснения данного термина, например, «тенденция накопления и видоизменения разнообразных инициатив и нововведений» [3:170.] Педагогическая инновация в этом контексте характеризуется как нововведение в педагогической

деятельности, изменение содержания и технологии обучения и воспитания, имеющие целью повышение их эффективности.

Учебный процесс в рамках каждой отдельной дисциплины дает возможность решить важную задачу - научить студентов умениям оптимизировать и рационализировать время, отведённое для освоения программы обучения в вузе.

В наши дни для организационного процесса нужны информационные технологии. Они расширяют большие возможности преподавателей, обеспечивая их такими средствами, которые позволяют решать не решаемые ранее лингводидактические проблемы: совершенствование организации преподавания, повышение индивидуализации обучения.

Использование информационных технологий открывает широкие возможности в обучении и развитии студентов, создаёт благоприятные условия усвоения учебного материала. Применение компьютерной техники позволяет сделать занятие привлекательным и по-настоящему современным.

Использование интерактивной доски предоставляет современному преподавателю новые возможности для оптимизации процесса обучения, создания содержательных и наглядных заданий, развивающих познавательную активность учащихся, для структурирования занятия и улучшения его темпа. Разработка заданий с помощью программного обеспечения интерактивной доски поможет в создании содержательных и наглядных заданий, захватывающих внимание всех студентов в аудитории. Использование проекционной техники в сочетании с аудиосредствами даёт возможность привлекать на занятиях при объяснении нового материала тезисы, таблицы, видео - и справочные материалы, при анализе текстов - схемы и данные электронных словарей по русскому языку. Это позволяет реализовать принципы наглядности, доступности и системности изложения материала. Используя интерактивную доску, можно организовать постоянную работу учащегося в электронном виде. Это значительно экономит время, стимулирует развитие мыслительной и творческой активности, включает в работу всех студентов, находящихся в аудитории. На современном этапе большой интерес представляют специализированные мультимедиа – средства. Основное предназначение их, повышение эффективности обучения. К числу таких современных средств, в первую очередь, необходимо отнести интерактивные мультимедиа доски.

Интерактивность средств информатизации образования - это активное взаимодействие студентов и преподавателей с этими средствами. Он позволяет в определённых пределах управлять представлением информации. В ходе работы можно индивидуально менять настройки, изучать результаты, а также отвечать на запросы программы о конкретных предпочтениях пользователя. При этом устанавливается скорость подачи материала, число повторений и другие параметры [5:23].

Новая мультимедийная технология позволяет с помощью компьютера представлять информацию в различных формах, часто используемых на занятиях. Мультимедийная технология позволяет осмысленно интегрировать многие виды информации. С помощью компьютера можно представлять информацию в различных формах, таких как:

- изображения, включая отсканированные фотографии,
- чертежи, карты, слайды;
- звукозаписи голоса, звуковые видеоэффекты и музыка;
- видео, сложные видеоэффекты;
- анимации и анимационное имитирование.

«Интерактивная доска» - это программно-аппаратный комплект. Интерактивная доска, имеет более широкие возможности, позволяет проецировать из экрана монитора на проекционную доску, а также управлять компьютером с помощью специальных фломастеров, находясь постоянно около доски.

Интерактивная доска способствует решению одной из главных задач. Она формирует у студентов прочных знаний, умений и навыков и позволяет сочетать инновационные приёмы обучения русскому языку. С помощью интерактивной доски на уроках русского языка мы

демонстрируем презентации, создаём модели, чтобы активно вовлекать студентов в процесс освоения материала, улучшаем темп занятия. Каждому преподавателю удобно использовать широкий спектр ресурсов: презентационное программное обеспечение, текстовые редакторы, CD и DVD, Интернет, изображения, видеофайлы, звуковые файлы при наличии громкоговорителей, программное обеспечение для интерактивной доски. Изучая новый материал по теме занятия «Союзы как часть речи», в ходе демонстрации, мы постоянно возвращаемся к теоретической части материала, чтобы осветить вопрос с разных сторон. Это гарантирует должное восприятие информации и лучшее запоминание. Проверку знаний студентов можно провести при помощи тренировочных тестов и заданий разного уровня, так как в аудитории сидят студенты с сильными, средними и слабыми уровнями знаниями [4:371].

На таких занятиях можно опираться на личностно-ориентированный подход в обучении, используя элементы технологии уровневой дифференциации во время закрепления материала и при проверке знаний. Проблемные вопросы способствуют развитию мышления студентов, активизируют их познавательную деятельность. Подобранные к занятиям задания направлены на развитие творческих способностей студентов, обогащение их словарного запаса. На занятиях по русскому языку используем различные формы организации работы, например, самопроверку, работу в парах во время осуществления взаимопроверки задания. Это активизирует учебно-познавательный процесс, помогает развить коммуникативные способности студентов.

Для того чтобы провести успешное занятие независимо от технологий и оборудования, используемого на уроке, нужно иметь чёткий план и структуру. Это поможет достигнуть определённых целей и задач, а учащимся усвоить материал. Интерактивная доска – это лишь средство, которое может стать хорошим помощником. Эффективность работы с доской во многом зависит от самого преподавателя, от того, как он применяет те или иные возможности.

Такое использование на занятиях современных технологий позволяет повысить активность студентов, их интерес к изучению русского языка.

Литература:

1. Большой Российский энциклопедический словарь.-М. Большая Российская энциклопедия, 2003.-1888с.
2. Канарская О.В. Инновационное обучение на уроках русского языка. С-Птб., 1994г, 224с.
3. Послание лидера нации, Президента республики Таджикистан «Об образовании науке и будущее Таджикистана». От 28.12.2024.г
4. Современный словарь иностранных слов: толкование, словоупотребление, словообразование, этимология./Л.М. Баш, А.В. Боброва и др.-5-изд. стереот.-М. Цитатадель-трейд, 2005.-960с.
5. Энциклопедия профессионального образования: В 3 т.-Т1. /Под ред. С.Я. Батышева.-М.: АПО, 1998.-449с.
6. Энциклопедия профессионального образования: В 3 т.-Т1. /Под ред. С.Я. Батышева.-М.: АПО, 1998.-449с.

ЗАБОН- ОМИЛИ МУҲИММИ ВАҲДАТОФАР ВА ТАҲКИМБАХШАНДАИ ВАҲДАТИ МИЛЛӢ

Насриддинӣён Бобишӯҳи Ҳасанпур

номзади илмҳои филология, и.в. дотсенти кафедраи забонҳои Донишгоҳи давлатии
тиҷорати Тоҷикистон,

Калидвожа: забон, тафаккури милли, андеша, фарҳанг, ваҳдат, иҷтимоӣ, робита, миллат, донишмандон, муҳобира, илм, конституция, қонун, арзишҳои милли.

Дар мақола муаллиф таърифи мадракоти муътамади таърихӣ адабӣ, илмӣ ва осори адибон андешаю ақидоти ҳадафманди асосноку ҳаётиро оид ба мавзӯи забон- омили муҳимми

вахдатофар ва таҳкимбахшандаи Ваҳдати миллӣ ба риштаи таҳқиқ кашида, мақоми онро калидӣ арзёбӣ мекунад.

Язык- важный фактор создания и укрепления национального единства

Ключевые слова: язык, национальное сознание, национальная идея, культура, совершенствование, общество, связь, нация, учёные, общение, наука, конституция, закон, национальные ценности, возрождение.

Эта статья в значительной степени опирается на труды авторитетных историко-литературных, научных и литературных мыслителей, которые доказывают, что роль языка имеет ключевое значение и важный фактор в создании и укрепления национального единства.

Language as the factor of creating and strengthening of national unity

Keywords: language, think, learning, improvement, sociality, connection, nationality, scientific communication, scientific terminology, enlightened person.

This article in a considerable degree is relying on the writings of authoritative historical, literary, scientific, and literary thinkers who argue that the thoughts and words of an enlightened person must be interconnected. The given author of the article, using the work of thinkers and poets, arise, reveals this truth taking into account the past, present and future.

Забон- омили муҳимми ваҳдатофар ва таҳкимбахшандаи Ваҳдати миллӣ

Миллати тоҷик бо фарҳанг ва тамаддуни чандинҳазорсолонаи хеш ифтихор менамояд ва ба ҳубӣ дарк мекунад ки миллат бе забон амсоли парандаест ки аз болу пар маҳрум гардида парвози баландро ба кулӣ фаромӯш кардааст.[1,109]

Забон дар ҳама давру замонҳо яке аз омилҳо ва сароғози меҳварии Ваҳдати миллӣ, Истиқлоли миллӣ ва ташаккулу тақомули миллат буду мемонад. Ташаккул ва интишори босуръати забони тоҷикӣ, на танҳо ба иршоди баминбаъди халқи тоҷик заминаи устувор гашт, балки нуфузи ин забон шаҳодатномаи ҳувияти миллии ӯ ба афзуни тоҷикон гардид.

Собит шуда ва ҷойи баҳс ҳам намонад, ки дар ҳаёти иҷтимоӣ забон нақши муассиру калидиро дар ташкили робитаҳо, тафохум ва ҳамкориҳои байни аъзои ҷомеа ба ҷо меорад.

Ба назар бигирем, ки ҳар як фарҳанги миллӣ низоми забонии худро доро буда, бо ёрии он намоёндогони як миллат метавонанд бо ҳамдигар муошират кунанд ва ин пайвандро, ки аз шаклҳои гуногуни муоширати забонӣ ба амал ояд, воситаи шифоҳии муошират номанд, пас забон **вазифаи ҷамъиятии камуникативии (иртиботӣ)**-и худро сазовор анҷом дода истодааст.

Аз он ки забон василаи муҳими ифодаи фарҳанг, анъанаҳо ва таърихи як миллат аст, ҳеҷ шаке нест ва мардум, ки бо як забон бо ҳам тақаллум мекунанд ин ба онҳо шароит фароҳам меоварад, ки якдигарро беҳтар фаҳманд, ҳамкориҳои худро дар риштаҳои гуногуни ҳаёт босамар таъмин намоёнд, дар ваҳдат ба сар баранд.

Тамоми хусусият ва ҳулуқи атвори миллат маҳз дар забон бозтоби худро меёбад, ин аст, ки ҳангоми муошират фардиат аз байн меравад. Ягонагии забон ва инкишофи бемайлони он яке аз аломатҳои асосии миллат мебошад. Танҳо забони адабӣ, ки ҳамчун воситаи муҳобираи як ҷомеаи мустақили забонӣ мебошад, мардумро дар таркиби як воҳиди маъмурӣ, як кишвар муттаҳид месозад.

Забон посдори фарҳанги миллист. Осори илмию адабӣ, суннатҳо ва дониши таърихӣ ба василаи забон аз як насл ба наслҳои дигар нақл мешавад, ки маърифат қардани онҳо дар пайванд хурдани робитаҳо дар риштаҳои гуногуни зиндагӣ таъсир ва самари арзанда хоҳад дод.

Насли ҷавон бояд огоҳ бошанд, ки на танҳо ҳифз, балки маърифат ва дарк қардани афқору осори гузаштагонанамон асос ва роҳнамову роҳкушои дастовардҳои тоза ба тоза дар рӯзгиромон хоҳанд гашт.

Барҳақ, ҳаким Носири Хусрави Кубодиёни марди ҷоҳилро ба **“меваи хом”**, ки лаззату тамъ надорад шабеҳ доништа, дар ҳар ду ҷаҳон ком наёфтани ўро таъкид мекунад ва идоматан хушдор ҳам медиҳад, ки инсонро **“лаззат аз илм”** асту **“бӯй аз амал”** ва агар амал шоиста ба ҷой оварда шавад, яъне **“аз ҷашмаи маънӣ агар об хурӣ”**, насиб туро **“меваи ноби ҷаннат”** хоҳад шуд. Ин назари солимро муназзам бо сабки содаи хеш - саҳли мумтаннеъ чунин ба риштаи тасвир кашидааст:

Наёбад марди чоҳил дар чаҳон ком,
Надорад тамъу лаззат меваи хом...
Туро лаззат зи илму аз амал бӯй,
Камолатро ту аз илму амал чӯй!
Агар аз чашмаи маънӣ хурӯ об,

Барӣ аз боғи ҷаннат меваи ноб. [6, 536- 537].

Табиист, ки имрӯзҳо масъалаи аз бӯҳрони маънавӣ баровардан олимони тамоми сайёро ба ташвиш овардааст. Суханони Гегел дар мавриди аз моҳияти худ дур шудани инсонии асри XIX имрӯз низ моҳияти худро гум накардааст, - мегӯяд **К. Олимов**, - ки ӯ навишта буд: «дар замони мо манфиатҳои сиёсӣ тамоми манофеи дигарро фурӯ бурдаанд, ки ин бӯҳрон буда, дар ин ҳангом ҳар он чизе, ки вақте арзише доштааст, ба маъзала табдил ёфтааст». [7,151]

Донишмандон ба чунин натиҷа расидаанд ва ҳақиқати бебаҳс ҳам ҳаст, ки забон на танҳо ҳамчун василаи баёни фикру андеша ва муоширати байниҳамдигарии одамон аст, балки **дар ташаккули ҳувияти миллӣ ва бедории фикрии соҳибзабонон** низ нақши калидӣ дорад.

Ин маниши солимро Мавлоно, ки дар Қунияи Рум (ба истилоҳ дар ғурбат, дур аз диёр) мезисту тамоми осораширо бо забони модарияш-тоҷикии форсӣ меофарид, ин эҳсос(**ҳувияти миллӣ**) –шӯр дар байти зераш чунин буруз карда, ки метавон намунаи шоистаи ибрат донист:

Балхиям ман, балхиям ман, балхиям,

Шӯр орад оламе аз талхиям. [3, 5]

Ин бурҳонест қотей, ки Мавлоно бо таъкиди ватани аслии хеш рӯҳи миллӣ ва садоқати хешро, на танҳо василаи ёдкарди ватан ва корбурди забони миллӣ изҳор менамояд, балки ҳифзу густариш ва сари забонҳо афтодани онҳоро шарафу имони инсонӣ медонад. Ё дар байти дигаре аз ғазали худ таъкидан мегӯяд:

Наъраи ҳойу ҳўи ман аз дари Рум то ба Балх,

Асл кучо хато кунад, Шамси ману Худои ман. [8, 5]

Донишманди тоҷик Ҳасан Султон дар мақолаи илмӣ худ зери унвони «Забони тоҷикӣ ва ҳувияти миллӣ» чунин иброз медорад: «Бояд қайд намуд, ки дар раванди таърихи халқи тоҷик, аз замони қадим то ба имрӯз, ифтихор аз ориёиасл будан табиати гуногунро дошт, гоҳе равшану рангоранг ва гоҳе пажмурдаву хира буда, аммо дар ҳама даври замон ин ифтихор ҳеҷ гоҳ хомӯш нашудааст. Ба ибораи дигар, замоне, ки таърих барои рушду шукуфои миллии мо шароити мусоид фароҳам овард, ин шўъла аланга зада, равшантар гардидааст, аммо вақте ки дар натиҷаи зулму зўрварӣ халқи мо рӯзҳои вазнинро аз сар мегузаронд, он шўъла кам намудор мегардид».

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон санаи 27.09.2022 бахшида ба Рӯзи забон дар ДДЗТ (ҳоло Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода) дар суҳанрониашон вобаста ба имконияти созгор масъалаҳои вобаста ба яке аз илмҳои гуманитарӣ – забон ин гуна ибрози назар карданд: “Забон ҳамчун падидаи иҷтимоӣ, дар ҳақиқат, ойинаи рӯзгор, расму ойин, суннату анъана ва донишу фарҳанги гузаштагон барои наслҳои имрӯза мебошад”.

Маҳз ин тафохур бо он мероси гаронмояи маънавию фарҳангии халқи бузурги тоҷик боис гардидааст, ки дар набардҳои аз адолат дури таърихӣ ин миллат то ба имрӯз вучуд дарақ аз мавҷуди худ дода, аз ғайзи даврони соҳибистиклолӣ баҳра барад ва суруди миллии худро бо ибораҳои «зи дурии замонаҳо расидаем, ба зери парчами ту саф кашидаем...» сарояд. Ҳеҷ ҷойи шаку тардид ва баҳс ҳам нест, ки воқеан дар Суруди миллӣ хотираи бузурги таърихӣ халқи тоҷик табиӣ инъикос гардидааст. Имрӯз низ ҳамин забон тавони онро дорад, ки халқи бузурги тоҷикро бо ҳамроҳии тамоми ҳамватанон дар таҳти ҳамин Парчами давлатӣ муттаҳид созад ва Ватанро аз газанди таҳдиду хатарҳои рӯзафзуни замони муосир ҳифз намояд.

Ин омил, барои ба даст овардани ваҳдати миллӣ ва сулҳи тоҷикон дар тамоми марҳалаҳои гуфтушунидҳо нақши муҳим бозидааст. Месазад таъкид кард, ки ҷойгоҳи забони

точикӣ дар пойдорӣ ва таҳкими минбаъдаи ваҳдати миллӣ дар кишвар пойбарҷо буда. ҳамчун омили калидӣ хизмат менамояд.

Ҳарчанд ки тамоми коргузори дар ҷумҳурӣ асосан ба забони давлатӣ ба роҳ монда шуда бошад ҳам, тибқи Конститутсия барои дигар халқу миллатҳои дар кишвар буда, бе ягон монеае барои бо забони модариашон гап задан имконият мӯҳафиз аст. Ин ҳолат яке аз омилҳои ваҳдатифарини забони давлатӣ аст, ки дар асоси санади муҳими давлатӣ тасдиқ гардидааст. Ногуфта намонад, ки «Ҳукуку озодиҳои инсон ва шахрвандро давлат эътироф, риоя ва ҳифз менамояд». омадааст дар моддаи 5. [2, 5]

Бояд қайд намуд, ки ҳамгирӣ ва ваҳдати миллӣ як раванд буда, дар марҳалаҳои рушд ва ё таназзули ҷомеа он тақвият ва ё коҳиш меёбад. Бухронҳои иҷтимоӣ метавонанд барои таҳкими ваҳдати миллӣ таъсири манфӣ расонанд. Таҷрибаи ҷаҳонӣ ва таҳқиқотиҳои муҳаққиқон дар раванди рушди давлатдорӣ ва ваҳдати миллӣ ин нуктаро муайян мекунад, ки чанд омилҳоеанд, ки барои яқпорчагии як кишвар ва ваҳдати миллӣ мусоидат мекунад. Ин аст, ки дар даврони соҳибистиклолӣ барои тақвияти ваҳдати миллӣ корҳои зиёде ба анҷом расонида шудаанд, аз он ҷумла: мақоми давлатӣ додан ба забони тоҷикӣ, эътиром ва бузургдошти забони модарӣ, эҳёи хотираи таърихӣ миллат, баланд бардоштани ҳисси худшиносии миллӣ, таваҷҷуҳи хосса намудан ба таърих ва фарҳанги миллӣ, гиромидошти шахсиятҳои илмиву адабӣ, нашр ва ҳада намудани китоби «Тоҷикон»-и Аллома Бобочон Ғафуров, ташкил намудани озмунҳои сатҳи ҷумҳуриявӣ – «Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст», «Илм фурӯғи маърифат», «Тоҷикистон – ватани азизи ман» ва «Тоҷикон» - оинаи таърихӣ миллат», бунёди роҳҳо ва нақбҳо, таъсиси мактабҳо ва муассисаҳои таълимӣ, сохтмон ва ба истифода додани майдончаҳои парчам ва нишони давлатӣ қариб дар ҳамаи шаҳру ноҳияҳо, бунёди НБО Роғун, табдил додани шаҳри Душанбе – пойтахти кишвар ба шаҳри сулҳ ва маркази ҳамгироии тамоми минтақаҳои Тоҷикистон ва ғ. Ҳамаи ин омилҳои калидӣ ҳастанд, ки барои яқпорчагии як халқ ва ваҳдати миллӣ мусоидат менамоянд. Албатта нақши забони модарӣ дар омилҳои номбаршуда муҳим аст.

Ҷуноне Пешвои муаззами миллат дар китоби «Забони миллат – ҳастии миллат» қайд мекунад: «Мо вазифадорем, ки ин ҳазинаи бемислро ҷун гавҳараки ҷашм ҳифз намоем ва барои устувор гардонидани пояҳои забони давлатиамон ҳар чӣ бештар заҳмат кашем. Зеро андеша ва ғояи миллии ҳар як халқ дар забону адабиёт ва фарҳангу ҳунараш ифода ёфтааст. Дар тафаккури маърифати фарзандони он ташаккул меёбад».[9.5]

Меҳоҳам ҳамчун ҳусни хотима аз Лоик, ки ҳам бо сухан ва ҳам бо ҷеҳраи адабиву фарҳангии худ, пеш ва беш аз ҳама, ба адибон, умуман ба зиёиёни тоҷик ҷуръат ва шучоати миллӣ, адабӣ ва шахрвандиро талкин менамуд, итмом бахшам:

Туй буду набудам, миллати ман,
Туй самти сучудам, миллати ман.
Суруди умри ман поён пазирад,
Ту меҳонӣ сурудам, миллати ман. [5,364]

Ў аз он тафохур дошт, ки мардуми сарбаланди мо ҳамеша така бар Хирад ва фарҳанги азалии худ дошт, ки навишта:

Алҳақ ҳама медонаду таърих гувоҳ аст,
Тоҷик ҳама умр
Дар Мағрибу Машрик
Кардаст мусаххар чи бас иқлиму мамолик...
Аммо на ба шамшеру камону сафи лашкар!
Бо санъату бо фитрату бо ақли мунаввар,
Бо ҳиммату бо ҳикмату бо шеърӯ тарона,
Бо руҳи ҷавононаю пирӯзгарона. [5,95]

Лоик. Девони замон. Душанбе: «Адиб»,2014,399с

Дар баробари ин чанд нуктаро доир ба нақши забони модарӣ дар таҳкими ваҳдати миллӣ ва давлатдорӣ миллӣ метавон муҳим арзёбӣ кард:

- забони модарӣ моҳияти муттаҳидкунандагӣ ва ҳамгироикунандагӣ дорад, ки ҳомилони он - тоҷиконро муттаҳид мекунад;

- беҳтарин восита ва омили муттаҳидкунанда барои ҳамватанони бурунмарзӣ – тоҷикони дунё мебошад;
- забони модарӣ, омили муҳим барои таҳкими бақо ва тозагии забони давлатӣ аст;
- забони модарӣ, унсуре муҳими худшиносӣ ва ҳувияти миллӣ мебошад;
- забони модарӣ, нишонаи асосии хотираи таърихӣ аст, ки далели қотеъи он мероси фарҳангӣ ва маънавии халқи тоҷик мебошад;
- забони модарӣ, нишонаи асосӣ ва муаррификунандаи давлатдории миллӣ дар сатҳи байналмилалӣ аст;
- забони модарӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун забони давлатӣ эътироф гардидааст ва барои таҳкими давлатдории миллӣ заминаи боғтимод ба шумор меравад.

Ф Е Ҳ Р И С Т И А Д А Б И Ё Т

1. Ваҳдат ва раванди гуфтугӯи тамаддунҳо. Душанбе, "Адиб", 2015, 463с.
2. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (22.05.2016) "Қаридаи расмӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон" (Маҷаллаи расмӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон), соли 2016.
3. Куллии Шамс ӯ Девони қабир. Аз гуфтори Мавлоно Ҷалолиддин Муҳаммад машхур ба Мавлавӣ, ҷузъи чорум. Техрон, 1363, саҳ. 83 ва 269
4. Қонун "Дар бораи забони тоҷикӣ", соли 2009
5. Лоик. Девони замон. Душанбе: «Адиб», 2014, 399с
6. Носири Хусрав, Куллийт, ҷилди 1, "Ирфон", Душанбе, 1991
7. Олимов Кароматулло. Андешаҳо доир ба фалсафа, ирфон ва худшиносии миллӣ. - Душанбе: «Дониш», 2014, 393с.
8. Ҷалолиддин Румӣ. Девони қабир. Ҷ.1. – Душанбе, Адиб, 1991, саҳ 395
9. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат- ҳастии миллат, - Душанбе: «Эр-граф», 2016

МУРОДИФИ ФЕЪЛҲОИ МОДАЛӢ

Нуралиева М.А. Муаллими калони кафедраи забонҳои ДТТ

Аннотатсия

Солҳои охир нуфузи забони англисӣ нисбат ба дигар забонҳои дунё бештару баландтар гардидааст. Забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар як оилаи бузурги забонҳои ҳинду - аврупоӣ қарор дошта, оилаи бузурги забонҳои монандӣ зиёде зоҳир менамоянд. Ин монандӣ гоҳ дар шакли калима ӯ талаффузи он дар сохти ҷумла аён мегардад.

Масалан, ифодаи феълҳои модалӣи забони англисӣ қариб ба феълҳои забони тоҷикӣ ӯ аз ҷиҳати сермаъноӣ, ҳаммаъноӣ, маъноҳои грамматикӣ ва ӯ дар тарҷума монандӣ доранд.

Феълҳои модалӣ аз ҷиҳати сохт қариб дар ҳарду забони муқоисашаванда ба ҳамдигар монандӣ доранд. Дар забони тоҷикӣ феълҳо аз ҷиҳати сохт содда, сохта, мураккаб ва дар забони англисӣ англисӣ бошад, содда, сохта, мураккаб ва таркиби мешаванд

Хусусияти умумии феълҳо дар он зоҳир мегардад, ки маъноҳои гуногунро мефаҳмонад.

Вожакалимаҳо

Нуфуз, оилаи бузурги забонҳо, монандӣ, талаффуз, сермаъноӣ, ҳаммаъноӣ, маъноҳои грамматикӣ, тарҷума, муқоисашаванда, сохт, содда, сохта, мураккаб, таркибӣ, хусусият, гуногун.

Аннотация

В последние годы влияние английского языка становится все выше и выше, чем у других языков мира. Таджикский и английский языки входят в большую семью индоевропейских языков и имеют много общего. Это сходство иногда проявляется в форме слов или произношении в структуре предложений.

Например, выражение английских модальных глаголов практически сходно с таджикскими глаголами по смыслу, синонимам, грамматическому значению или по переводу.

Модальные глаголы почти структурно схожи в обоих сравниваемых языках. В таджикском языке глаголы бывают простыми, структурированными, сложными, а в английском – простыми, структурированными, сложными и составными.

Общей чертой глаголов является то, что они объясняют разные значения.

Ключевые слова: Влияние, большая семья языков, сходство, произношение, множественность значений, синонимы, грамматические значения, перевод, сравнимый, сконструированный, простой, искусственный, сложный, составной, различны

Abstract

In recent years, the influence of the English language has become more and more significant than that of other languages in the world. Tajik and English are part of a large family of Indo-European languages and have much in common. This similarity sometimes manifests itself in the form of words or pronunciation in the structure of sentences.

For example, the expression of English modal verbs is almost similar to Tajik verbs in meaning, synonyms, grammatical meaning or translation.

Modal verbs are almost structurally similar in both compared languages. In Tajik, verbs are simple, structured, complex, and in English - simple, structured, complex and compound. A common feature of verbs is that they explain different meanings.

Keywords : Influence, large language family, similarity, pronunciation, multiple meanings, synonyms, grammatical meanings, translation, comparable, constructed, simple, artificial, complex, composite, differen

Дар забони англисӣ феълҳои модалиро “Modal Verbs” ном мебаранд. Ҳамчунин хотирнишон месозем, ки ҳар як феъли модалии забони англисӣ ибораҳои муродифи худ, яъне ибораҳои ҳаммаънои худро доро мебошанд. Ибораҳои муродифи феълҳои модалӣ бо худи феълҳои модалӣ ҳаммаъно буда, дар вақтҳои лозимӣ метавонанд, ки феълҳои модалиро иваз намоянд.

Ҳоло ҳар як феъли модалии забони англисӣ ва ибораҳои муродифи онҳоро ба таври алоҳида аз назар мегузаронем.

Феъли модалии “can” ин ҳамон феъли тоҷикии “тавонистан” аст. Якчанд мисол меорем:

I can swim. — Ман оббозӣ карда метавонам.

You can go. — Ту рафта метавонӣ.

He can speak English. — Ӯ ба англисӣ ҳарф зада метавонад.

He can teach you. — Ӯ туро омӯзонида метавонад.

Агар нигоҳе ҷиддӣ ба сохти ҷумлаҳои болоӣ кунед, хоҳед дарк кард, ки феъли модалии “can” дар ҳамаи он мисолҳо як хел кор фармуда шудааст, яъне он аз рӯи шахсу шумора тағйир наёфтааст. Феълҳои асосӣ низ бе ягон тағйирот пас аз феъли модалӣ қарор доранд.

Мисолҳои дигар: Firdavs can fix his bike. My sister can cook dinner.

Shabnam can count from one up to one hundred.

Шакли инкории феъли модалии “can” бо ҳамроҳ кардани ҳиссаҳои инкории “not” ба амал меояд. Шакли инкории он ба таври пурра “can not” ва ба таври мухтасар “can’t” [кант] мебошад.

Мисолҳо: I can not read this book. I can’t read this book.

— Ман ин китобро хонда наметавонам. Malika can’t speak Russian.

— Малика ба русӣ ҳарф зада наметавонад. They can’t find their children.

— Онҳо бачаҳояшонро пайдо карда наметавонанд.

Мисолҳои дигар:

Olim can’t swim in the river.

Rustam and his sister can’t help us.

They can’t arrive in time.

You can’t do this work.

She can’t understand you.

Дар шакли саволӣ бошад, феъли модалии “can” дар ҷои аввал гузошта мешавад:

Can I help you? Yes, you can.

Ман метавонам ба шумо кумак кунам? Ҳа.

Can she write? No, she can't.

Ӯ навишта метавонад? Не.

Мисолҳои дигар:

Can they swim? Yes, they can.

Can Amir go to the shop? No, he can't.

Can your friend help us? Yes, he can.

Can your grandparents read? No, they can't.

Саволҳои махсус

What can they do? They can run, jump and swim.

Онҳо чӣ кор карда метавонанд? Онҳо давидан, ҷаҳидан ва шино карданро метавонанд.

What languages can she speak? She can speak Tajik and English.

Ӯ ба кадом забонҳо ҳарф зада метавонад? Ӯ ба тоҷикию англисӣ ҳарф зада метавонад.

Мисолҳои дигар:

Where can we drink cold water? You can drink cold water in my kitchen.

What game can you play? I can play Football.

How many cars can your father fix a month? He can fix ten or fifteen cars a month.

Ибораи “to be able to”

Мо дар аввали дарсамон хотиррасон карда будем, ки ҳар як феъли модалии забони англисӣ ибораи муродифи худро дорад. Муродифи феъли модалии “can” ибораи “to be able to” мебошад. Азбаски феъли “to be” дар замони ҳозира дорои шаклҳои “am”, “are”, “is”, мебошад, ибораи “to be able to” дар замони ҳозира дар шаклҳои “am able to”, “are able to”, “is able to” вучуд дорад.

Мисолҳои зеринро тавачҷӯх кунед:

I can ride a bike.

I am able to ride a bike.

Ман велосипед ронда метавонам.

She can speak French.

She is able to speak French.

Ӯ ба фаронсавӣ ҳарф зада метавонад.

Чӣ хеле ки аз мисолҳои мазкур аён аст, феъли модалии “can” бетағйир омада, ибораи ҳаммаънои он “to be able to” бошад, аз рӯи шахсу шумора тағйир меёбад. Ҳоло якчанд ҷумлаҳои тасдиқӣ, инкорӣ ва саволиро бо истифодаи ибораи “to be able to” мисол меорем.

He is able to send an enquiry this month.

They are able to sell fifteen machines next month.

I am not able to drive so fast.

Are you able to help me? No, I am not.

Ибораи “to be allowed to”

Ин ибора муродиф ё ҳаммаъно бо феъли модалии “may” аст. Калимаи “allow” асосан “иҷозат додан”, “рухсат додан” тарҷума мешавад. Ду ҷумларо бо феъли модалии “may” ва ибораи “to be allowed to” муқоиса мекунем:

I may go. — Ман метавонам равам.

I am allowed to go. — Ман метавонам равам.

Ҳар ду ҷумлаи боло ҳаммаъно буда, аз он хабар дода истодаанд, ки шахсе иҷозати рафтан дорад.

Ибораи “to be allowed to” аз рӯи шахсу шумора тағйир ёфта, дар шаклҳои “am allowed to”, “are allowed to”, “is allowed to” дар замони ҳозираи феъл баромад мекунад.

You are allowed to open your books. — Шумо метавонед, ки китобҳоятонро кушоед.

She is allowed to say you Good bye. — Ў метавонад, ки ба шумо хайрбод гуяд.

Мисолҳои дигар:

They are allowed to close the windows.

You are allowed to tell me about your family.

I am not allowed to watch that film.

The children aren't allowed to play near the bus stop.

She isn't allowed to go to the park alone.

Ибораи "have to"

Ибораи мазкур муроди, яъне ҳаммаъноӣ феъли модалӣ "must" мебошад. Бояд гуфт, ки калимаи "have" асосан "доштан", яъне "доро будан" тарҷума мешавад. Лекин вақте ки пас аз он ҳиссаи "to" меояд, феъли "have" маъноӣ аслии худро гум карда, дар шакли "have to" ба тоҷикӣ "бояд" тарҷума мешавад.

Ҷумлаҳои муқоиса кунед:

I must receive the offers from GML company. — Ман бояд бояд аз ширкати GML пешниҳод қабул кунам.

I have to look through the mail today. — Ман бояд имрӯз почтаро аз назар гузаронам.

Чӣ хеле ки аз тарҷумаи мисолҳои боло аён аст, байни феъли модалӣ "must" ва ибораи "have to" аз лиҳози маъноӣ ягон фарқиате вуҷуд надорад, аз ҷиҳати сохт бошад, феъли "must" чун дигар феълҳои модалӣ аз рӯи шахси шумора тағйир намеёбад, лекин ибораи "have to" ҳангоми истифода бо шахси сеюми танҳо (he, she, it) дар шакли "has to" меояд:

I have to inform you about it. — Ман бояд дар ин бора ба ту хабар диҳам.

She has to come soon. — Ў бояд зуд ояд.

Мисолҳои дигар:

They have to help us.

Shabnam and her mother have to go to the plant.

The manager has to meet his customers.

Ибораи инкорӣ "must not" ибораи дигари инкорӣ ҳаммаъноӣ худро дорад. Он ибораи "need not" ё ба таври мухтасар "needn't" мебошад ва асосан маъноӣ "лозим нест", "даркор нест" -ро дорад.

Ҷумлаҳои муқоиса кунед:

The company must not deliver the goods this year.

You needn't go to outside.

Anvar has to sell his old car.

Адабиёт

1. Паёми асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 2024
2. Маҳмадназаров А. Фаҳанги англисӣ тоҷикӣ - Душанбе, 2007
3. Маҳмадназаров А. Фаҳанги донишгоҳии англисӣ – тоҷикӣ. - Душанбе, 2003.
4. Наврузшоев Б. Феълҳои модалӣ забони англисӣ. - Душанбе: 2003.
5. Тӯйгунов Н., Сангинов Ф. Мухтасари қоидаҳои забони англисӣ. - Деваштич, 2005.
6. Тӯйгунов Н. Сангинов Ф. Грамматикаи забони англисӣ. - Душанбе, 2010 Деваштич, 2009

РОЛЬ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

Одилова И.К

старший преподаватель кафедры языков ТГУК

АННОТАЦИЯ: В наши дни изучение английского языка нужен каждому человеку, для расширения кругозора. Лингвистов давно интересует английский язык, так как в последние годы этот язык стал актуальными нужен для нашей жизни. Английский - язык дипломатии, медицины, СМИ, авиации. Сейчас знание английского является одним из важных требований при приеме на работу.

Ключевые слова: актуально, английский язык, лингвисты, информационная технология, улучшить знание.

Annotation

Nowadays, learning English is necessary for everyone to broaden their horizons. Linguists have been interested in English for a long time language, as in recent years this language has become relevant to our lives. English is the language of diplomacy, medicine, mass media, and aviation. Nowadays, knowledge of English is one of the important requirements when applying for a job.

Keywords: relevant, English language, linguistics, information technology, improve knowledge edge.

АННОТАЦИЯ

Имрӯзҳо омӯзиши забони англисӣ барои ҳар як инсон барои васеъ кардани уфуқ зарур аст. Забоншиносон қайҳо ба забони англисӣ таваҷҷӯҳ доранд забон, зеро ин забон дар солҳои охир барои ҳаёти мо муҳим гаштааст. Забони англисӣ забони дипломатия, тиб, ВАО, авиатсия. Ҳоло донишҷӯи забони англисӣ яке аз талаботҳои муҳими шуғл аст.

Калимаҳои калидӣ: актуалӣ, англисӣ, забоншиносон, технологияи иттилоотӣ, беҳтар кардани дониш.

В современном мире человеку английский язык необходим как воздух. Для работы, учёбы, поездок, общения с друзьями, расширения кругозора и просто для полноценной жизни. В настоящее время английский язык - всемирный язык общения. Футурологи утверждают, менее чем через сто лет языковой барьер утратится, и люди будут общаться исключительно на английском. Лингвистов уже очень давно интересует английский язык. Впрочем, только в последние годы его изучение по-настоящему актуально. Английский язык имеет все условия, чтобы стать обязательным для изучения каждым человеком. Знание английского языка – сильный показатель многих важных качеств человека. Если человек хочет быть конкурентоспособным, то ему нужно обязательно выделять время для занятий английского языка. С каждым днем английский все больше нужен в нашей жизни. В настоящее время, просто невозможно представить выпускника института, не знающего хотя бы основы английского [1: с.45].

В одном из выступлений президент Таджикистана Эмомали Рахмон подчеркнул важность изучения английского языка:

«Следует всегда помнить о том, что в эпоху бурного развития науки, техники и новых технологий, усиления процессов глобализации без изучения иностранных языков, особенно русского и английского, трудно готовить специалистов, отвечающих требованиям сегодняшнего дня, умножать моральные и духовные ценности, занимать достойное место среди передовых стран мира».

В 2021 году, выступая с ежегодным посланием народу Таджикистана, Рахмон заявил о необходимости улучшить преподавание английского языка в вузах республики:

«Почему я всё время указываю на эти два языка? Так как из шести языков ООН, признанных языками международного общения, два языка — русский и английский. Необходимо улучшить изучение иностранных языков, особенно, русского и английского, на всех факультетах и отделениях вузов».

А знание иностранного языка дает шанс более быстрого карьерного роста. Знание английского представляет все более весомую роль к адаптации каждого человека к современным мировым требованиям и дает огромное преимущество во многих сферах жизни тем людям, которые его изучили в качестве иностранного.

Какова же реальная необходимость изучения английского языка. Рассмотрим следующие задачи:

- 1)Обозначить роль английского языка в современном мире;
- 2)Обозначить перспективы изучения английского языка в различных областях жизнедеятельности человека.

Итак, в наши дни английский язык занимает третью строчку, среди лидеров самых распространенных языков мира, на английском языке говорят 1,5 миллиарда людей в мире, а также миллиард его изучает. В 21 веке английский язык является третьим по количеству носителей, на первом месте китайский, на втором - испанский. В США больше всего людей, говорящих на английском (215 млн), Великобритании (58 млн), Канаде (18,2 млн), Австралии (15,5 млн), Ирландии (3,8 млн), ЮАР (3,7 млн), Новой Зеландии (3,5 млн человек). Для того чтобы изучить английский и общаться с носителями этого языка, подходят все эти страны. Английский в каждой из этих стран можно выучить в самые короткие сроки, так как в них нужно понимать английский. Индия и Китай лидеры по числу людей использующих английский как второй язык. Весь мир принимает английский язык, как язык всемирного общения [2.с.69]. Английский - язык дипломатии, медицины, СМИ, авиации. Сейчас знание английского является одним из важных требований при приеме на работу. Если вы знаете английский, вас поймет весь мир! Человеку, знающему английский язык, открываются огромные перспективы выбора работы, как в элитных российских фирмах, так и возникает вероятность работать за границей. Так же, люди, знающие английский язык, располагают на более высокооплачиваемые должности. Преимущества изучения английского языка в современном мире?

В нашем веке активно развиваются информационные технологии. Глобально влияние всемирной паутины на нашу жизнь. Наибольшее число материалов в интернете опубликовано на английском языке. И чтобы изучить интересную информацию, необходимо владеть данным языком. Знание английского даёт вам возможность просмотра мультфильмов, фильмов, пьес в оригинале. Так же это распространяется и на музыку. Зная английский, вы будете понимать смысл текстов. А для книголюбов появляется возможность прочтения любимых книг без искажения перевода. Так же при устройстве во многие компании, обязательно требуется знание английского языка. Владение языком открывает новые возможности и перспективы развития на будущее. Например, сотрудники, которые знают английский язык, занимают высшие позиции карьерной лестницы и получают более высокую заработную плату. Зная английский, появляется возможность общаться с людьми из любого уголка мира. Английский является международным языком. Обычно, персонал отелей и некоторые местные жители говорят на английском, тем самым опускается потребность учить язык той страны, куда планируется путешествие. А также, зная английский, можно завести друзей среди иностранцев и общаться с ними, совершенствуя своё владение языком.

Изучение английского языка – это подъём вверх по лестнице социального положения, так как на рынке труда человек, посетивший базовый курс английского, имеет большие шансы получить работу в престижной зарубежной фирме или в компании, ведущей активное сотрудничество с зарубежными партнерами. Заработная плата в таких организациях, очень высокая, но без знания английского на вакантное место вы не попадёте, так как язык понадобится для ведения деловых переговоров или переписки с партнерами из зарубежных стран. Давайте рассмотрим самые распространенные сферы деятельности применения. В общем, бизнес общение на английском происходит по многу раз каждый день и в разных формах.

В эпоху нано технологий, наука стремительно несется вперед, появляются новые способы лечения тех или иных болезней, новые медицинские препараты и медицинская аппаратура. Инструкции и руководства к ним составляются, прежде всего, на английском языке, чтобы в любой части света нашлись специалисты для перевода его на местный язык (с английского ведь легче перевести, чем с финского, немецкого и т. д.). Кроме этого, компетентные врачи должны знать, что происходит в медицине других стран. Благодаря научным статьям, публикующимся на английском, это стало возможно[3: 69].

Примером могут быть:

- Авиационная индустрия.

Как для персонала на борту самолета, так и для авиадиспетчеров на земле, английский – обязательное условие работы. Сами понимаете: и пассажиры мультинациональные, и, в случае

возникновения чрезвычайной ситуации, экипаж самолета обязан связаться с ближайшим аэропортом, над какой бы страной в это время не пролетал самолет.

- Ресторанный и гостиничный бизнес.

Будь то европейский хостел или азиатский отель, известный ресторан в центре Парижа, удостоившийся суперзвезды, или маленькое семейное кафе в Рио- де- Жанейро, руководство занимается тем, чтобы обслуживающий персонал знал английский, ибо, массовый туризм заносит самых разных людей, говорящих на различных языках. Кроме умения изъясняться хотя бы так, чтобы собеседник понял, где находится главная достопримечательность города, или где можно вкусно и недорого покушать, сотрудники должны уметь обрабатывать письменные запросы на английском языке от потенциальных клиентов со всего мира.

- IT- технологии.

Английский ключевой язык в мире компьютерных технологий. Всякий, кто хочет работать в сфере IT или начать бизнес в интернете, должен проштудировать учебник бизнес английского, нацеленный на расширение словарного запаса на эту тематику и пройти соответствующие курсы.

- Финансы.

Самые крупные мировые биржи находятся в англоговорящих странах - TheNewYorkStockExchange, the NASDAQ, theAmericanStockExchange, LondonStockExchange, биржа в Торонто и Йоханнесбурге. Английский стал главным языком в сфере инвестиций, международных валютных операций и банковского дела. Поэтому крупные корпорации проводят занятия английским для своих сотрудников. Самые амбициозные молодые люди, мечтающие о карьере в сфере финансов, отправляются на учебу в университеты англоговорящих стран, чтобы и как следует выучиться, и увеличить свои шансы в последующем поиске работы.

Если вы мечтаете о карьере за рубежом, то английский нужно учить заранее не только вам, но и всей семье, которую вы наверняка хотите взять с собой. Не стоит полагать, что базовый курс английского вы освоите на раз, два, приехав в англоязычную страну. Сам по себе язык не выучится, поэтому изучайте английский заранее. В противном случае, оказавшись за границей, и встретившись лицом к лицу с проблемой «твоя моя не понимает», вы рискуете остаться без средств существования и лишите семью благополучного будущего [4:c.39].

Все мы учим английский ради какой- то цели: просто для своего саморазвития, для работы, для общения с жителями англоязычных стран и так далее. Однако наиболее распространенная цель изучения английского, является возможность путешествовать за границей, не привязанным к переводчику. Отпуск за границей или рабочие ли это командировки, согласитесь, приятней общаться с людьми других стран грамотно, чтобы они понимали вас, а вы их, посещать все культурные места, да и, в целом, проживать в иностранном государстве, не нуждаясь в условиях переводчика. Зная английский язык, вы можете спокойно отправляться путешествовать в любую, даже не англоязычную страну и не беспокоиться о том, что вас не поймут, ведь английский понимают везде. Выучив английский язык можно завести друзей в разных странах Земли и общаться с ними по всемирной паутине, а в дальнейшем, возможно и погостить у них. Важным фактом изучения английского языка является то, что зная этот язык, вы получаете доступ ко всем свежим информационным источникам, как электронным, так и печатным, так как почти все книги и статьи мирового значения, пишутся на английском или переводятся на него.

Английский – самый распространенный язык в сети интернет. Интернет на 57% - англоязычный. В сфере бизнеса, науки и техники, информационных технологий, медицины и образования самые свежие публикации размещаются на англоязычных сайтах, а затем на остальных. Наибольшее количество книг по бизнесу изданы на английском языке, при этом они доступны в сети интернет, бесплатно или по низкой цене. Данный список преимуществ английского языка над другими, можно продлевать и продлевать, но мы рассмотрели наиболее важные и значимые из них.

Из всего вышеперечисленного можно сделать аргументированный вывод, что каждому человеку, который хочет хороший карьерный рост, расширить границы своего общения, получать свежую информацию из первоисточников, открыть новые жизненные перспективы и в конце- концов разнообразить свою жизнь и сделать ее более интересной, изучение английского языка в 21 веке просто необходимо.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Ваник, И. Ю. Информационные технологии = English for Information Technology : учеб. пособие для студентов технических и инженерно-экономических специальностей / И. Ю. Ваник, О. А. Лапко, Н. В. Сурунтович. – Минск : БНТУ, 2016. – 1 CD-RW. – Загл. с титул. экрана.
2. Зверховская, Е. В. Грамматика английского языка. Теория. Практика : учеб. пособие / Е. В. Зверховская, Е. Ф. Косиченко. – Санкт-Петербург : БХВ-Петербург, 2014. – 1 CD-RW. – Загл. с титул. экрана.
3. Коваленко, И. Ю. Английский для инженеров. English for Engineers: учебник и практикум для СПО / И. Ю. Коваленко. – Москва : Юрайт, 2015. – 1 CD-RW. – Загл. с титул. экрана.
4. Кубарьков, Г. Л. 1000. Сборник новых тем современного английского языка. / Г. Л. Кубарьков. – Ростов-на-Дону : ООО «Удача», 2016. – 1 CD-RW. – Загл. с титул. экрана.

ОМУЗИШИ ИНТЕРАКТИВӢ ҲАМЧУН РАВАНДИ ШУУРНОӢ ВА МАНБАИ ОМУЗИШИ МУТАҚОБИЛА ВА ҒАНИСОЗИИ МУТАҚОБИЛА ДАР ГИРИФТАНИ ДОНИШ

Рахмонкулов.М. номзоди илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи забонҳо.
Насриддинов Т. Муаллими калони кафедраи забонҳо ДДТТ.

Аннотатсия: Дар айни замон мафҳуми «Таълими интерактивӣ» дар илми педагогӣ ташаккул ва равшан карда мешавад – ин «Таълимест, ки дар робитаи мутақобилаи донишҷӯ бо муҳити таълим, ки ҳамчун соҳаи таҷрибаи андӯхта хизмат мекунад» сохта шудааст; ин «Омузише, ки ба психологияи муносибатҳо ва муносибатҳои мутақобилаи одамон асос ёфтааст»; «Омузиш ҳамчун раванди муштаракӣ маърифат фаҳмида мешавад, ки дар он дониш дар фаъолияти муштарак тавассути муколама ва полилоги донишҷӯ, байни худ ва омузгор ба даст меояд».

Калидвожаҳо: таълими интерактивӣ, илми педагогӣ, ташаккул, равшан карда мешавад «Таълимест, робитаи мутақобилаи донишҷӯ бо муҳити таълим, ҳамчун соҳаи таҷрибаи андӯхта хизмат мекунад» сохта шудааст; соҳаи таҷрибаи андӯхта хизмат мекунад, сохта шудааст; «Тренинге, ки ба он асос ёфтааст, дар айни замон дар илми педагогӣ мафҳуми «Таълими интерактивӣ», ташаккул ва равшан карда мешавад, ин таълимест, ки дар робитаи мутақобилаи донишҷӯ бо муҳити таълимӣ, асос ёфтааст.

Аннотация: В настоящее время в педагогической науке разрабатывается и уточняется понятие «Интерактивное обучение» - это «Образование, построенное на взаимодействии учащегося с учебной средой, которая служит полем приобретения опыта обучения»; понятие «ИРнтерактивное обучение» — это «Обучение, которое строится на взаимодействии обучающегося с образовательной средой, которая служит полем накопленного опыта»; это «Исследование, основанное на психологии отношений и взаимодействия между людьми»; «Под обучением понимается совместный процесс познания, в котором знания приобретаются в совместной деятельности посредством диалога и полилога между учеником, самим собой и учителем».

Ключевые слова: интерактивное образование, педагогическая наука, формирование, уточнено «Образование есть взаимодействие обучающегося с образовательной средой, выступает в качестве поля опыта» конструируется; Обучение, на котором оно основано, в настоящее время разрабатывается и уточняется в педагогической науке, понятие

«Интерактивное обучение» — это «Обучение, основанное на взаимодействии обучающегося с образовательной средой».

Annotation: Currently, the concept of "interactive learning" is being developed and clarified in pedagogical science - This is "education built on the interaction of the student with the educational environment, which serves as a field for acquiring learning experience"; "The training on which it is based is currently being developed and clarified in pedagogical science, the concept of "interactive learning" is "training that is built on the interaction of the student with the educational environment, which serves as a field for accumulated experience"; This is "research based on the psychology of relationships and interactions between people"; "Learning is understood as a joint process of cognition, in which knowledge is acquired in joint activities through dialogue and polylogue between the student, himself and the teacher".

Keywords: interactive education, pedagogical science, formation, clarification "education is the interaction of the student with the educational environment, , serves as a field of accumulated experience" is being created; the field of accumulated experience serves" is being created; "The training based on it, at the same time in pedagogical science the concept of "interactive education" is being formed and clarified - this is "education, which is based on the interaction of the student with the educational environment.

Дар айни замон мафҳуми «таълими интерактивӣ» дар илми педагогӣ ташаккул ва равшан карда мешавад –

Ин «Таълимест, ки дар робитаи мутақобилаи донишҷӯ бо муҳити таълим, , ки ҳамчун соҳаи таҷрибаи андӯхта хизмат мекунад» сохта шудааст; Дар айни замон дар илми педагогӣ мафҳуми «таълими интерактивӣ» -ташаккул ва равшан карда мешавад - ин «Таълимест, ки дар робитаи мутақобилаи донишҷӯ бо муҳити таълимӣ, сохта шудааст, ки ҳамчун соҳаи таҷрибаи андӯхта хизмат мекунад»; ин«Омӯзиш, ки ба психологияи муносибатҳо ва муносибатҳои мутақобилаи одамон асос ёфтааст»; «Омӯзиш ҳамчун раванди муштараки маърифат фаҳмида мешавад, ки дар он дониш дар фаъолияти муштарак тавассути муколама ва полилоги донишҷӯ, байни худ ва омӯзгор ба даст меояд».=

Ҳамин тариқ, омӯзиши интерактивӣ як роҳи ташаккули сифатҳои муҳими касбии бакалаврҳо дар шароити низомии кредити таҳсилот мебошад, ки дар шакли фаъолияти муштараки бакалаврҳо амалӣ карда мешавад. Ҳамаи иштирокчиёни раванди таълим бо ҳамдигар ҳамкорӣ мекунад, мубодилаи иттилоот мекунад, мушкилотро якҷоя ҳал мекунад, вазъиятҳоро таҳлил мекунад, ба амалҳои ҳамкорон ва рафтори худ баҳо медиҳанд ва дар фазои воқеии ҳамкориҳои корӣ барои ҳалли мушкилот ғарқ мешаванд.

Дар баробари ин, мунтазам таъбир ёфтани усулҳои фаъолият: бозихо, мубоҳисаҳо, кор дар гуруҳҳои хурд, блоки хурди назариявӣ (мини-лексия) ба амал меояд. Илова бар ин, омӯзиши интерактивӣ "ба ҳамкориҳои мустақими донишҷӯ бо муҳити таълим, муҳити омӯзишӣ асос ёфтааст, ҳамчун воқеият амал мекунад, ки дар он иштирокчиён барои худ майдони таҷрибаро азхуд мекунад".

Омӯзиши интерактивӣ мантиқи дигари раванди таълимии фаъолиятро на аз назария ба амалия, балки аз ташаккули таҷрибаи нав то фаҳмиши назариявии он тавассути татбиқи он дар назар дорад. Таҷриба ва дониши иштирокчиёни раванди таълим ҳамчун дониш ва таҷрибаи фаъолият хизмат мекунад, ки иштирокчиён як қисми вазифаҳои таълимии омӯзгорро ба ўҳда мегиранд, ки ин ҳавасмандии онҳоро зиёд мекунад ва ба ҳосилнокии бештари таълим мусоидат мекунад. Модели омӯзиши интерактивӣ дар таҳсилоти иловагии касбӣ ва таҳсилоти ғайрирасмии калонсолон самараноктар аст, зеро калонсолон таҷрибаи ғании ҳаёт ва касбӣ доранд. Тавре ки В.Б.Гаргай қайд мекунад, «инкишофи касбият ҳамеша тавассути «шахси дигар» сурат мегирад, ки вайро ҳам ҳамчун субъекти зинда ва ҳам бавосита ҳамчун муаллифи китоби дарсӣ ё барномаи компютерӣ муаррифӣ кардан мумкин аст».(3)

Дар вақтҳои охир шавқу ҳаваси олимони ва таҷрибачиён ба таълими интерактивӣ хеле афзуд. Ин ба далелҳои зерин вобаста аст:

-Аввалан, равандҳои демократикунонӣ: ҷомеаи демократӣ бо муносибатҳои шартномавии байни субъектҳои баробарҳуқуқ хос аст.

-Муносибати тобеиятро дар ин ҷо муносибатҳои шарикӣ иваз мекунанд.

-Тағйироти иҷтимоӣ боиси тағйирёбии парадигмаи таълимӣ, гузариш аз шакли усулҳои танзимкунанда, алгоритмӣ, барномарезии раванди дидактикӣ ба ташаккули, масъалагузорӣ, таҳқиқотӣ, ҷустуҷӯӣ, таъмини пайдоиши ангеҷаҳои маърифатӣ ва шавқу ҳавас, шароити эҷодкорӣ дар таълим оварда расонд. .

Сониян, зарурати ҳалли амалии масъалаи ҳавасмандгардонии донишҷӯёни фаъол. Ин на танҳо бо усулу усулҳои дидактикӣ, балки бо истифода аз шаклҳои самараноки муоширати педагогӣ, фароҳам овардани фазои бароҳат, ҳавасмандгардонӣ ва эҳтиром ба шахсияти донишҷӯ ба даст меояд.

Тавре ки Смирнов, қайд мекунад: «мобилияти муошират бо ҳамдигар ва донишҷӯён шояд яке аз омилҳои муҳимтарини муайянкунандаи рейтингӣ ҳаёти педагогии муассисаи таълимӣ, қобилияти ба даст овардани натиҷаҳои беҳтарини фаъолияти таълимӣ мегардад».

Сеюм, мушкилоте, ки дар назди маорифи муосир истодаанд. Дар Консепсияи модернизатсияи маорифи тоҷик нишон дода шудааст, ки сифати нави таълим «тамаркузи таълим на танҳо ба азхудкунии миқдори муайяни дониш аз ҷониби хонанда, балки ба рушди шахсияти ӯ, қобилияти маърифатӣ ва эҷодии ӯ», ба даст овардани таҷрибаи фаъолияти мустақилона ва масъулияти шахсӣ, ташаккули салоҳиятҳои асосии муосир дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт мебошад.

Ташаккули салоҳиятҳо танҳо тавассути таҷрибаи дахлдори фаъолият ва муошират имконпазир аст ва чунин таҷрибаро маҳз дар речаи омӯзиши интерактивӣ ба даст овардан мумкин аст.

Принсипҳо, шаклҳо ва усулҳои ташаккули сифатҳои муҳими касбии бакалаврҳоро дар шароити низоми кредитии таълими интерактивӣ баррасӣ мекунем.

Дар байни принсипҳои асосии он амалҳои мутақобилаи муколамавӣ, қор дар гурӯҳҳои хурд дар асоси ҳамкорӣ, нақши фаъол (бозӣ) ва ташкили омӯзиши омӯзиш мебошанд.

Дар таълими интерактивӣ омӯзгор ҳамчун ёрдамчӣ дар қор, чун яке аз манбаҳои иттилоот баромад мекунад. Мавқеи асосиро дар фаъолияти ӯ на донишҷӯи алоҳида, балки гуруҳи донишҷӯи бо ҳамдигар алоқаманд, ки якдигарро ҳавасманд ва фаъол мегардонанд, ишғол ишғол мекунад. Чунон ки Б. Ҷ.Бадмаев қайд мекунад, «ҳангоми истифодабарии усулҳои интерактивӣ руҳи рақобат, рақобату рақобат, ки ҳангоми ҷустуҷӯи ҳақиқат коллективона зоҳир мегардад, ба фаъолияти фикрӣ бештар таъсир мерасонад. Илова бар ин, як падидаи равонӣ бо номи сироятшавӣ (на тақлид, балки сироят) вучуд дорад ва ҳар андешае, ки аз ҷониби ҳамсои гуфта мешавад, метавонад беихтиёр фикри худро, шабеҳ ё наздик ба баёншуда ва ё баръакс, қомилан муқобилро бедор кунад». Ин таъсирот бештар дар шаклҳои бозӣ ва таълимии гузаронидани дарсҳо зоҳир мешаванд.

Шакли ташкили таълим «ифодаи берунии фаъолияти мутобиқшудаи муаллим ва талаба мебошад, ки бо тартиби муқарраршуда ва дар режими муайян ба амал бароварда мешавад».

Усули таълим роҳи расидан ба ҳадаф ё ҳалли масъалаи мушаххас аст.

Баъзе муҳаққиқон бисёре аз усулҳои дар боло зикршударо ҳамчун «шаклҳои фаъоли семинарҳо» тасниф намуда, қайд мекунанд, ки ҳар яке аз ин шаклҳо беҳамто буда, вазифаҳои мушаххас доранд, усулҳои тайёрий, ташкил ва татбиқи ба худ хос доранд.

Шакл ва усулҳои таълими интерактивӣ барои рушди сифатҳои муҳими касбии бакалаврҳо дар шароити низоми кредитии таҳсилотро метавон ба инҳо тақсим кард:

- мувоҳида: муқолама, муҳокимаи гурӯҳӣ, таҳлили ҳолатҳо аз амалия, таҳлили ҳолатҳои интиҳоби ахлоқӣ ва ғ.;

- бозӣҳо: бозӣҳои дидактикӣ ва эҷодӣ, аз ҷумла бозӣҳои қорӣ (идорақунӣ), бозӣҳои нақшбозӣ, бозӣҳои ташкилию фаъолиятӣ;

- омӯзиш: шаклҳои гузаронидани дарсҳо (тренинги муошират, омӯзиши ҳассосият), ки метавонанд усулҳои таълими бозӣ ва муҳокимаро дар бар гиранд.

Технологияҳои интерактивии ташаккули сифатҳои муҳими касбии бакалаврҳо дар шароити низоми таълими кредитӣ фаъолияти фикрронии дастачамъӣ (КМА) – «шакли ҳамкории омӯзгор ва гурӯҳи таълимӣ, ки дар ҳолатҳои эҷодии иқтишофӣ сурат мегирад», модератсия ва усули коллективии таълимиро дар бар мегирад. *В.К.Дяченко ва дигарон.*

Дар амалияи таълимӣ шакли усулҳои гуногуни омӯзиши интерактивӣ аз худ карда шуда, усулҳои оригиналии гузаронидани баҳсҳо ва бозихҳои таълимӣ ба вучуд оварда шуда, коркардҳои ҳамкасибони хориҷӣ дар соҳаи омӯзиши интерактивӣ мутобиқ карда мешаванд.

Омӯзиши интерактивӣ ҳавасмандӣ ва ҷалби иштирокчиёро дар ҳалли масъалаҳои мавриди баррасӣ қарор медиҳад, ки ба фаъолияти минбаъдаи ҷустуҷӯии иштирокчиён тақвину эмотсионалӣ бахшида, онҳоро ба андешидани амалҳои мушаххас ташвиқ мекунад. Дар омӯзиши интерактивӣ ҳама муваффақанд, ҳама ба натиҷаи умумии кори гурӯҳӣ саҳм мегузоранд, раванди таълим пурмазмунтар ва ҷолибтар мегардад.

Илова бар ин, омӯзиши интерактивӣ қобилияти фикрронии берун аз дарсро инкишоф медиҳад. Вазъияти мушкilot ва роҳҳои баромадан аз он ба таври худ дидан; мавқеаҳои худ, арзишҳои зиндагии худро асоснок кунед; чунин ҳислатҳо, монанди қобилияти шундан ба нуктаи назари дигар, қобилияти ҳамкорӣ, ворид шудан ба муоширати шарикона, ҳангоми зохир намудани таҳаммул нисбат ба ҳарифони худ, ҳушмуомилагии зарурӣ, некирода нисбат ба иштирокчиёни процесси яқоя ҷустуҷӯи роҳҳои ҳамфикрӣ, ҷустуҷӯи ҳақиқатро инкишоф медиҳад.

Усулҳои фаъоли таълим ба ташаккули сифатҳои муҳими касбии бакалаврҳо дар шароити низоми кредитии таҳсилот ва қобилияти татбиқи донишҳои андӯхтаи донишҷӯён нигаронида шудаанд.

Адабиёт:

1. Абдулина О.А. Демократиконии таълиму тарбияи мутахассисон: проблема ва ҷустуҷӯ. //Таҳсилоти олии дар Русия. 1996. № 1 - с. 73-78.М ПРОСВЕЩЕНИЕ
2. Бадмаев Б.Ц. Психология ва усулҳои тезондани омӯзиш, М, Нашриёти гуманитарӣ. Маркази Владос, 1998-272.м. Известия
3. Гаргай В.Б. Семинари педагогӣ ҳамчун воситаи тайёр кардани омӯзгор барои тарҳрезии муҳити мутобиқсозии таълимӣ барои донишҷӯ// Методист. 2004, № 2, с.
4. Дьяченко М.И., Кандыбович Л. Психологияи таҳсилоти олии: Китоби дарсӣ барои донишгоҳҳо. — Эд. 2, - Минск, Нашриёти БСУ, 1981.
5. Загвязинский, В.И. Равандҳои инноватсионӣ дар соҳаи маориф ва илми педагогӣ Маҷмӯаи мақолаҳои илмӣ. – Тюмен: 1990. – с. 8.Знание
6. Смирнов Д. Педагогика ва психологияи мактаби олии: аз фаъолият то шахсият. /С.Д. Смирнов – М.: Аспект Пресс, 1995. – 271 с.
7. Дьяченко М.И., Кандыбович Л. Психологияи таҳсилоти олии: Китоби дарсӣ барои донишгоҳҳо. — Эд. 2, Минск, Нашриёти БСУ, 1981.

АҲАМИЯТИ ЗАБОНИ ХОРИҶӢ ДАР МУНОСИБАТҲОИ ИҚТИСОДИ

Самадов Манзар Абдулақович муаллими калони кафедраи забонҳои Донишгоҳи Давлатии Тиҷорати Тоҷикистон.

Аннотация. Раванди ҷаҳонишавӣ ба рушди муносибатҳои байни ҳамаи кишварҳои ҷаҳон таъсири назаррас расонд, бинобар ин дар даҳсолаҳои охир нақши забони англисӣ дар иқтисоди ҷаҳонӣ ба таври назаррас афзоиш ёфт. Дар мақола сабабҳои асосии маъмул шудани забони англисӣ баррасӣ карда мешавад ва инчунин маълум мешавад, ки чаро мутахассиси соҳаи иқтисод бояд забони хориҷиро омӯзад.

Калидвожаҳо: англисӣ, иқтисод, мутахассис, технологияҳои иттилоотӣ, тиҷорат, молия.

Аннотация. Процесс глобализации значительно повлиял на развитие отношений между всеми странами мира, поэтому в последнее время существенно возросла роль английского языка в мировой экономике. В статье рассматриваются основные причины по

которм англиский язык стал популярен, а также выясняется для чего специалисту в области экономики необходимо изучение иностранного языка.

Ключевые слова: английский язык, экономика, специалист, информационные технологии, бизнес, финансы.

Annotation. The process of globalization has significantly influenced the development of relations between all countries of the world, so the role of the English language in the world economy has recently increased significantly. The article discusses the main reasons why English has become popular, and also finds out why a specialist in the field of economics needs to study a foreign language.

Key words: English, economics, specialist, information technology, business, finance.

Дар замони имрӯза, ки соҳаи ҳаёти инсон дар он забони хориҷӣ истифода нашлавад ғайри имкон аст. Бале, зеро ҳоло ҳама кишварҳо бо ҳам муошират мекунад ва таҷрибаи андӯхтаи худро мубодила мекунад. Ин мубодила самараноктар аст, вақте ки ҳарду кишвар бо як забон гап мезананд, ки аксар вақт англисӣ аст.

Забони англисӣ то имрӯз дар ҷаҳон маъмултарин забон аст.^{1} Дар саросари ҷаҳон, шумораи зиёди забони модарии забони англисӣ бо он ҳамчун забони якум ё дуюм ҳарф мезананд. Бешубҳа, ҳеҷ як забони дигар дар ҷаҳон аз лиҳози маъруфияти беандозааш бо забони англисӣ муқоиса карда наметавонад.

Забони англисӣ забони байналмилалӣ муошират аст. Аксар вақт меғӯянд, ки забони англисӣ забони ҷаҳон аст. Ин аз он сабаб аст, ки бисёрҳо онро медонанд ва ин забонест, ки дар муоширати байналмилалӣ бештар истифода мешавад.

Зиёда аз 400 миллион нафар ба забони англисӣ ҳамчун забони аввалини худ ҳарф мезананд, 300 миллион нафар бо забони дуюм ҳарф мезананд ва 500 миллион нафари дигар то андозае бозабони англисӣ ҳарф мезананд.

Забони англисӣ забони муҳимест барои омӯхтани якчанд сабабҳо. Яке аз сабабҳо он аст, ки он забони тиҷорат аст. Агар шумо хоҳед, ки бо одамони дигар кишварҳо тиҷорат кунед, шумо бояд бо забони англисӣ ҳарф занед. Сабаби дигар он аст, ки забони илм аст.

Забони англисӣ аз ҳама маъмултарин дар ҷаҳон аст. Ҳоло он забони расмӣ бисёр кишварҳост. Роҳҳои зиёди омӯзиши забони англисӣ мавҷуданд, бинобар ин одамон метавонанд интиҳоб кунанд, ки кадом усул ба онҳо мувофиқ аст.

Таҳсил: Забони англисӣ дар бисёре аз мактабҳо ва донишгоҳҳои ҷаҳон забони таълимӣ мебошад. Забони англисӣ муҳимтарин забони ҷаҳон доништа мешавад. Ин як воситаи таълим дар бисёре аз мактабҳо ва коллеҷҳои саросари ҷаҳон аст. Ғайр аз он, он инчунин барои пешбурди тиҷорат, муошират бо одамон аз қисматҳои гуногуни ҷаҳон ва бо мақсадҳои гуногун истифода мешавад.

Омӯзиши забони англисӣ ҳоло барои донишҷӯён хеле муҳим шудааст, зеро он ба онҳо кӯмак мекунад, ки ҷойҳои кории беҳтар пайдо кунанд ва бо одамони донандаи ин забон муоширатро осон кунанд.

Илова бар ин, дар айни замон технологияҳои иттилоотӣ ва интернетӣ ҷаҳонӣ босуръат рушд мекунад, ки рушди он низ дар бисёр мавридҳо ба забони “ҷаҳонӣ” – англисӣ таъия мекунад, ки он ба дараҷае тақозо шудааст, ки ҳоло услуби глобалӣ муошират аст.

Сабабҳои асосии ин қадар маъмул гаштани забони англисӣ инҳоянд:

Нахуст, ин забони расмӣ Созмони Милали Муттаҳид аст ва дар он дар саросари олам бисёр шартномаҳо ва муомилотҳо баста мешаванд, ки онро ба забони дипломатӣ табдил медиҳанд. Илова бар ин, гуфтушунид оид ба мубодилаи молиявӣ низ ба забони англисӣ сурат мегирад.

Сониян, ин яке аз забонҳои аз ҳама омӯзонидашуда дар тамоми ҷаҳон аст, зеро 70% мактаббачагон онро меомӯзанд ва ҳама донишгоҳҳои бонуфузи ҷаҳон забони англисӣ мебошанд.

Сеюм, дар вақти ба кишварҳои гуногун рафтан ва донишони забони англисӣ, шумо набояд дар бораи мавҷудияти монеаи забон хавотир шавед, зеро шумо ҳамеша метавонед дар он муошират кунед.

Чаҳорум, дар айнаи замон на танҳо забони англисиро дар ҳама дастурҳои технология пайдо кардан мумкин аст, балки асосан дар он гузоришҳои илмӣ нашр мешаванд. {2}

Бо рушди муносибатҳои иқтисодӣ байни кишварҳо, ширкатҳо талаботро ба кормандоне, ки забони хориҷиро медонанд, зиёд карданд. Барои мутахассисони соҳаҳои молиявӣ ва иқтисодӣ, дониши касбии забони англисӣ на танҳо ба кори муваффақ, балки ба болоравии мансаб ва баланд бардоштани музди меҳнат мусоидат мекунад. Зеро донишони забони хориҷӣ барои баҳодихии объективии вазъи иқтисодӣ ҷаҳонӣ ва таҳияи стратегияи баланд бардоштани самаранокии иқтисодии корхонаи онҳо мусоидат мекунад.

Ҷаъолияти касбии иқтисодчиён ва молиячиён ба зарурати донишони забони англисӣ бо мақсади:

- 1) Омӯзиши назария ва амалияи тиҷорати байналмилалӣ;
- 2) Сохиби луғати иқтисодии истилоҳот бо мақсади васеъ намудани дониши худ дар соҳаи иқтисод, инчунин мутолиаи адабиёти иқтисодӣ ва коркарди маводҳо ҳангоми гирифтани маълумоти зарурӣ;
- 3) Бо ҳамкорон озодона муошират кунад, мукотибаи корӣ ва ҳуҷҷатгузорӣ кунад;
- 4) Фарҳанги халқҳои дигарро омӯзад ва ба ин васила муоширати байнифарҳангӣ ва ҷаҳонбинии худро васеъ намоед. {3}

Сатҳи баланди дониши забони хориҷӣ барои бисёре аз мутахассисони соҳаи молия ва иқтисод зарур аст, биёнд онҳоро дида бароем.

1. Зарурати омӯзиши забони хориҷӣ барои мутахассисони гуногуни соҳаи иқтисод.

Мутахассис: Корманди бонк ва мудир молиявӣ.

Қобилияти нигоҳ доштани ҳисоботи молиявӣ, назорат равандҳои бизнес, таҳлили ҷаъолияти идоракунии ва муошират бо сармоягузoron барои ҷалби маблағ ба ташкилот

Таҳлилгари молиявӣ: Мониторинг ва таҳлили бозорҳои молиявии ҷаҳонӣ, бозори коғазҳои қиматнок, инчунин тафтиши ҷаъолияти молиявии ширкатҳое, ки саҳмияҳо мебароранд, таҳияи тавсияҳо оид ба хариду фурӯши саҳмияҳо ва тартиб додани ҳисоботҳо

Брокер: Барои таҳлили маълумот дар бораи бозорҳои асъор ва савдо, маълумоти дасти аввал дошта бошед ва ба истиснои хатоҳои тарҷума, қарорҳои зуд ва дуруст қабул кунед ва аҳдҳои ғоидаовар ба даст оред, варақаҳои бақайдгирӣ пур кунед, бо хидматҳои дастгирӣ тамос гиред ва сатҳи касбии забони англисиро беҳтар кунед.

Суғуртакуанда: Донишони намудҳо ва шаклҳои асосии суғуртаи байналмилалӣ, гуфтушунӣ бо агентҳо, кор бо ҳуҷҷатҳои хориҷӣ, истифодаи дониши касбии худ барои ҳифзи манфиатҳои давлат, ташкилотҳо ва шаҳрвандон дар арсаи байналмилалӣ

Ҳамин тариқ, бо раванди босуръати ҷаҳонишавӣ аҳамияти забони хориҷӣ дар соҳаи иқтисод низ меафзояд, аз ин рӯ, барои мутахассисони ин соҳа дониши забони англисӣ барои баланд бардоштани рақобатпазирӣ, пешравии мансаб ва худшиносии умумии онҳо муҳим мегардад.

Иқтибосҳо:

1. Латыпова Э.Р. Аҳамияти технологияҳои инноватсионӣ дар таълими забонҳои хориҷӣ. Вестник Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Челябинск, 2012, № 9. 65-74 - с.
2. Поддубная, Е.В., Белоусов А.С. Нақши забони англисӣ дар соҳаҳои гуногун: савдо, иқтисод, саноат, тиҷорат, варзиш // Олими ҷавон. - 2017. - №7. 585-587 - с. URL <https://moluch.ru/archive/141/39752/> (дастрасшуда: 20/05/2018).
3. Федорина Н.Д., Кузьмина Е.А. Аҳамияти забони англисӣ дар ҷаҳони муосир // Ҷамъияти илмӣ донишҷӯён: ТАДҚИҚИ БАЙНИҶАҶИ: маҷмӯа. Моддаи. мувофиқи мат. XXXV байналмилалӣ stud. илмӣ-амалӣ конф. № 24(35). URL: [https://sibac.info/archive/meghdis/24\(35\).pdf](https://sibac.info/archive/meghdis/24(35).pdf) (санаи дастрасӣ: 05/20/2018).

КОРХОИ МУСТАҚИЛОНАИ ДОНИШЧУЁН ВА МОҲИЯТИ ОН ДАР ДАРСХОИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ Чураева Х.

Аннотатсия

Дар мақола ба масъалаи омода намудани кори мустақилонаи гузаронидани донишчӯён дар дарсҳои забони англиси, ки ба низоми кредитии таҳсил нигаронида шудааст ва аҳамияти онҳо низ бахшида шудааст. Умумияти равандҳои маърифати худтаъминкунӣ ва тарбиявӣ, хусусиятҳои хоси фаъолияти худтаъминкунии донишчӯён, ки ҳангоми гузаронидани худтаъминкунӣ ба назар гирифтани зарур аст, таъкид кардан лозим аст. Мушкilotи муайянеро нишон додан лозим меояд, ки бо воқи худтаъминкунии талабагон ва давраҳои гузаронидани онҳоро низ номбар мекунем. Талаботи кори мустақилонаро таҳлил намуда, аз таҷрибаи кори муаллифони педагогии донишгоҳҳои олии як қатор мисолҳо оварадан мумкин аст. Нақши педагог дар кори мустақилонаи донишчӯён ва тақмили онҳо муайян карда мешавад. Мақола аз рӯи фарзияи таҷрибаҳои гузаронидашуда тарҳрезӣ намуда, таҳлили равандро вобаста ба шакли усулҳои кори мустақилонаи донишчӯён дар шароити низоми кредитии таҳсил ба роҳ монда шудааст.

Калидвожа: мутахассисон, таълим, маърифатнокии , технологияи иттилоотӣ , таҳсилот , маводи иловагӣ , фанҳои таълимӣ.

Сиёсати имрузаи давлат ба болоравии сифати таълим, тайёр намудани мутахассисон баландхисос ва воридшавӣ ба фазои ягонаи таҳсилоти ҷаҳон рағбона карда шудааст. Сифати таҳсилот ин ;обилияти амалӣ намудани хизматрасониҳои таълимӣ ва бадастдарории сатҳи баланди маърифатнокии таълимгирандагон махсус меёбад. Дар қорҳои таълимию методӣ масъалаи дар мутахассисони оянда ташаккул додани маҳорату малакаи иҷроии қорҳои амалӣ (фаъолони истифода кардан аз технологияи иттилоотӣ), пайвасти таъмин намудани назорати сифати маводи таълимию методӣ, вобаста ба дастовардҳои нави илм ва таҷрибаи пеш;адам ворид намудани тағйироту иловаҳои нав дар онҳо бояд ба тағйир ва сарҳадҳои дидани барномаи шаванд. Ҳамаи чунин масъалаҳо боиси тақмил додани мазмунӣ ташкили қорҳои техникӣ дар раванди таълим мегардад. Аз ин ру, донишҷу ҳамарӯза истифодабарии технологияи нави муосир пурра омода бошад, намуд, шакл ва усулҳои самарабахши онро дар ҳама намуди ҳаёти дарс бо ҳамаи донад.

Яке аз шаклҳои раванди таълим ин қори мустақилонаи донишҷу мебошад. Қори мустақилона ҳамчун яке аз шаклҳои раванди таълим фаъолияти фикриву эҷодкориро талаб мекунад. Методисти шинохта М.Т.Студеникин ;аид намудааст: "Ма;сади асосии рағбии нави таълим тарбияи инсонест, ки фикр карда тавонад, фикрашро асоснок кунад ва ба як ҳулоасе ояд"

Қори мустақилонаи донишҷу ба олами фикру андеша қашида, дар онҳо ;удрати эҷодкориву таамму; карданро ба вучуд меорад. Он ба донишҷу имкон медиҳад, ки а;идашро асоснок баён намуда, ҳимоя карда тавонидад афкори баёншударо меомузад.

Худомузӣ - яке аз самтҳои қорҳои мустақилонаи донишҷу ба ҳисоб меравад ва фаъолияти мустақилона ва ма;саднокии омузиши донишҷу дар бахшҳои фронталӣ, гуруҳӣ ҷуфтӣ ва фардӣ ташаккул меёбад.

Раванди ташкил ва гузаронидани қорҳои мустақилонаи донишҷу давраҳои зеринро дар бар мегирад:

- давраи тайёрӣ (муайян намудани ма;сад, тартиб додани барнома, омодагии таъминоти методӣ, таҷхизот);
- давраи асосӣ (таъби;и барнома, истифодаи тарзҳои ба даст овардани маълумот, қоркард, мавриди истифода ;арор додан, додани дониш, ба ;аид гирифтани натиҷаҳо, мустақилона ташкил намудани раванди қор);
- давраи ниҳой (муайян намудани аҳамият ва таҳлили натиҷаҳо, ба низом даровардани онҳо, баҳодихӣ ба самаранокӣ барнома ва тарзҳои иҷро намудани қор, баровардани ҳулоас дар бораи самтҳои муътадил гардонидани меҳнат).

Ахамият ва мохияти корҳои мустакилонаи донишчу пеш аз ҳама дар инкишоф додани ҷобилияти эҷодӣ ва маҳорати ташкил ва гузаронидани корҳои тадқиқотӣ зохир мегардад. Дар низоми кредитии таҳсилот ду шакли иҷро намудани корҳои мустакилонаи донишчу пешбинӣ шудааст:

-корҳои мустакилонаи донишчу бо роҳбарии омузгор; -корҳои мустакилонаи донишчу.

Корҳои мустакилонаи донишчу тибқи талаботи нақшаҳои таълимии самт (ихтисос)- ҳои амалкунандаи муассисаи таҳсилотӣ олии касбӣ ва силлабус барои омузиши ҳамаи ҷанҳои таълимӣ (хатми ва интиҳобӣ) пешбинӣ мешавад.

Кори мустакилонаи донишчу ҳамчун ҷаъолияти беруназаудитории мустакилона азҳуд намудани маводи иловагии таълимӣ муаррар карда мешавад.

Муаммоҳои ташкили корҳои мустакилона инҳо шуда метавонанд:

Кам будани дастури китобҳои дарсӣ ба забони тоҷикӣ аз ҷанҳои таҳассусӣ.

Дарёфт накардани сарчашмаҳои илмӣ методӣ доир ба мавзӯҳои алоҳида. Хусусияти кори мустакилона (ғайриҷадвал, берун аз таълимгоҳ, инфиродӣ). Иҷроиши корро дуруст дарк накардани донишчу ва нафаҳмидани талаботҳои методи он. Суғ будани сатҳи дониши донишчу ва мустакилона ҷаъолият бурда натавонистан... Тибқи талаботи Низоми кредитии таҳсилот ҷорабиниҳои дуруст ба роҳ монда ва фароҳам овардани шароити татбиқ; намудани корҳои мустакилонаи донишчу, бояд таъмин гардидани ҳар як донишчуро бо асосҳои дар поён овардашуда пурра дар бар гиранд:

-тарзи кори инфиродӣ ҳангоми иҷрои корҳои назариявӣ (баҳисобгирӣ, тартиб додани нақшаҳо ва ғайра) ва амалӣ (иҷрои корҳои лабораторӣ ва илмӣ методӣ);

-воситаҳои маълумотдҳанда (маълумотнома, дастурҳои таълимӣ, бонки корҳои инфиродӣ, барномаҳои таълимӣ, дастаи барномаҳои бунёдӣ ва ғайра); -маводи методӣ (тавсияҳо, роҳнамоҳо ва ғайра); -маводи назоратӣ (тестҳо);

-маводи захиравӣ (воситаҳои ҷенкунанда, технологӣ ва ғайра);

-имкони муайян намудани самт (траектория)-и таълимии донишчу аз ҷониби у (ҷанҳои таълимии интиҳобӣ, хизматҳои иловагии таълимӣ, нақшаҳои инфиродии таълимӣ);

-имкони ба таври расмӣ муҳокима намудани натиҷаҳои назариявӣ ё амалии мустакилона бадастовардашуда (иштирок дар кори конференсияҳо, олимпиадаҳо, озмунҳо).

Корҳои мустакилонаи донишчу дар факултети педагогӣ аз ҷанҳои логопедия ва ологофренопедгогика умумӣ асосан назди кафедра, дар лабораторияҳои муассисаҳои таълимии махсус, ҳамчунин дар марказҳои саломатӣ, ки факултет бо онҳо шартнома дорад, ташкил ва иҷро карда мешаванд. Бо аъзои кафедраи педагогикаи иҷтимоӣ ва касбӣ шакли ягонаи ташкил ва гузаронидани корҳои мустакилонаи донишчуён мураттаб шудааст. Донишчуён бо низомномаи корҳои мустакилона ошно гардида, намуд ва шаклҳои номгуӣ корҳои мустакилонаи ҷанҳои таълимиро дастрас менамоянд.

Маълум аст, ки асоси талаботи кори мустакилонаи донишчуёнро шаклҳои хатмӣ ва назоратшаванда дар бар мегирад. Корҳои хатмӣ мустакилонаи донишчуён (навиштан таърифи адабиёти нави омӯхташуда, тартиб додани саволнома вобаста ба мавзӯҳои гузашта, сохтани муаррифӣ, муайян намудани муаммои дарс ва коркарди он...) ва омода гардидани донишчуро ба машғулиятҳои дарсии ҷорӣ таъмин менамояд.

Шакли корҳои назоратшавандаи мустакилонаи донишчуён (кор аз руи тест, фаҳмиш ва таҳлили донишҳои ба дастовардашуда, навиштани эссе, иштирок дар семинару конференсияҳо, сохтани маводи таълимӣ, натиҷаи донишҳои азҳудкардашударо пешгуӣ намудан...) бошад баҳри васеъ гардонидани дониши донишчу ва мустақкам намудани он, ташаккул додани маҳорати таҳлил карда тавонистани масъалаҳои ҷанни таълимӣ аз ҷониби донишчуён равона гардонда шудааст.

Шароитҳои, ки барои таъмини бомувафактияи кори мустакилонаи донишчу заруранд:

1. Асос ва бомаҷсад будани супоришу вазифаҳо.
2. Мураттаб гузоштани вазифаҳои мушаххас.
3. Такмил додани тафаккур ва ҷобилияти зехнӣ.
4. Усул ва шаклҳои иҷроиши вазифа.

5. Муайян намудани ёрии машваратӣ баарои гузоштан ва халли муаммо.

6. Меёри баҳо.

7. Намудҳои назорат.

Мавқеи муаллим дар ташкил ва роҳбарӣ ба қорҳои мустақилонаи донишҷу чунин амалхоро қорӣ менамояд:

-таълими мустақилонаи у дар ҳамаи намудҳои машғулиятҳо; -идоракунии қорҳои мустақилонаи худ; -худомузӣ ва худназоратӣ аз натиҷаҳои қорҳои мустақилона (хаттӣ, тестӣ, шифохӣ, амалӣ, лабораторӣ); -ислохномаии қорҳои мустақилона (инфироқӣ ва гуруҳӣ).

Дар қори мустақилона ҳаракатҳои худназоратӣ, назорати ҳамдигар ва сифатҳои касбии шахсияти донишҷу инкишоф дода мешавад.

Монанд маърифати мушаххас, худбаҳодиҳӣ барои омодагии иҷроии қорҳои мустақилона, интиҳоби ҳаракати қорӣ мувофиқ, ба нақшагирии барномавӣ ва амалан иҷро намудани қори мустақилона. Қор аз он донишҷу барои иҷроии қорҳои мустақилонаи худ бо ҳолҳои гузоштаи муаллим арзёбӣ мегардад. Дар қорамӯзӣ донишҷу донишҳои азхудқардашро бо қорҳои мустақилонаи худ муаррифӣ менамояд.

Қори мустақилонаи донишҷу бояд мувофиқати омодагарии донишҷуро ба соҳият ва малакаҳои азхудкунии қорӣ, иқтидори эҷодӣ таълими донишҷуро бозқӯянд.

Ҳулоса, дар натиҷаи дуруст ташкил намудани қорҳои мустақилонаи донишҷуён қобилияти зехнии онҳо таҳсил мувофиқ, маҳорат ва малакаи эҷодқорӣ инкишоф ёфта, донишҳои назариявии худро дар амал таҷриба қарда метавонанд.

А Д А Б И Ё Т

1. Волочай, А. В. Педагогика для студентов / А. В. Волочай, Л. В. Димитрова. - Ростов на Дону. Феникс. 2005. - 160 с.

2. Смирнов, С. Д. Педагогика и психология высшего образования / С. Д. Смирнов. - М.: Академия, 2003. - 304 с.

3. Фокин, Ю. Г. Теория и технология обучения: деятельностный подход / Ю. Г. Фокин. - М. Академия, 2008. - 240 с.

ИСТОРИЯ ПРОИСХОЖДЕНИЯ РУССКИХ И ТАДЖИКСКИХ ПОСЛОВИЦ

Юсупова К. А. старший преподаватель кафедры языков Таджикского государственного университета коммерции (ТГУК)

Аннотация

Пословицы - это изречение народной мудрости, основанные на вековых наблюдениях и опытах. Они относятся к самым различным эпохам. Пословицы появились не вдруг, одни рождались из наблюдений над жизненными явлениями, над реалиями окружающего мира, характером и поведением людей, другие дополнили языковую сокровищницу, кочуя из литературных произведений.

Роль пословиц заключается в том, что их использование в речи способно украсить её. О человеке, который использует пословицы в своей речи, говорят, что он грамотный, начитанный и образованный.

Ключевые слова: русские пословицы, таджикские пословицы, народная мудрость, украшение речи, грамотный человек.

Annotation

Proverbs are sayings of folk wisdom, based on centuries of observation and experience. They relate to the most diverse eras.

Proverbs did not appear suddenly; some were born from observations of life phenomena, the realities of the surrounding world, the character and behavior of people, while others replenished the linguistic treasury, migrating from literary works.

The role of proverbs is that their use in speech can decorate it. A person who uses proverbs in his speech is said to be literate, well-read and educated.

Key words: Russian proverbs, Tajik proverbs, folk wisdom, decoration of speech, literate person.

Аннотасия

Зарбулмасал мақоли хикмати мардумӣ аст, ки бар мушоҳида ва таҷрибаи чандинасра асос ёфтааст. Онҳо ба давраҳои хеле гуногун тааллуқ доранд. Зарбулмасалҳо ногаҳон пайдо нашудаанд, онҳо аз мушоҳидаи падидаҳои ҳаёт, воқеияти олами атроф, ҳислат ва рафтори одамон ба вучуд омадаанд, баъзеи дигари онҳо ганчинаи забонро пурра намуда, аз осори адабӣ ба вучуд омадаанд.

Нақши зарбулмасал аз он иборат аст, ки истифодаи онҳо дар нутқ метавонад онро оро диҳад. Шахсеро, ки дар гуфтор аз зарбулмасал истифода мекунад, онро саводнок ва бомаърифат гуфтан мумкин аст.

Калидвожаҳо: зарбулмасалҳои русӣ, зарбулмасалҳои тоҷикӣ, хикмати мардумӣ, ороиши сухан, шахси босавод.

Как и другие виды народного творчества, пословицы - это изречение народной мудрости, основанные на вековых наблюдениях и опытах. Они относятся к самым различным эпохам.

Пословицы появились не вдруг, одни рождались из наблюдений над жизненными явлениями, над реалиями окружающего мира, характером и поведением людей, другие дополнили языковую сокровищницу, кочуя из литературных произведений.

У древних народов пословицы назывались «притчами». Зачастую они были составной частью какого-то повествования, рассказа, сказки. Имея мёртвый склад, эти выражения – обобщения выделялись, запоминались.

Русский народ создал громадное количество пословиц и поговорок. В сборнике В. И. Даля «Пословицы русского народа», изданном в 1862 г., имеется 310 тыс. примеров. И в настоящее время русский народ продолжает создавать пословицы и поговорки. [1, 32]

В пословицах и поговорках отражается трезвый ум и наблюдательность русского народа, его любовь к родине, его отношение к дружбе, к труду и т. д., например: На чужой стороне и весна не красна; Береги платье снову, а честь смолоду; Все за одного, один за всех; За правое дело стой смело; Труд человека кормит, а лень портит; Без труда не вынешь и рыбку из пруда; Не спеши языком, торопись делом; Дело мастера боится; Век живи – век учись; Живи – не тужи: теперь нет межи и др. [1, 32]

В современное время наша речь характеризуется все новыми оборотами, которые использует практически каждый человек. Но вместе с тем сохраняется значение пословиц в разговорной речи. Именно пословицы позволяют ярко подчеркнуть смысл сказанных человеком слов. Их активно применяют многие люди, при этом их место работы не имеет значения.

Роль пословиц заключается ещё в том, что их использование в речи способно украсить её.

О человеке, который использует пословицы в своей речи, говорят, что он грамотный, начитанный и образованный.

О пословицах очень ярко выразился великий писатель М.Горький, который сказал, что пословицы - это песни, где малое количество слов - это самая главная их ценность, которая позволяет собрать в себе чувства, описать которые не хватит одной книги.

В данной статье мы провели анализ ряда русских и таджикских пословиц, которые имели схожесть не только по значению, но и по лексическим и грамматическим

признакам. А их схожесть мы считаем, что происходит от того, что русский и таджикский языки относятся к Языкам индоевропейской семьи.

Языки индоевропейской семьи происходят от единого праиндоевропейского языка, носители которого жили, вероятно, порядка 5—6 тыс. лет назад. Существует несколько гипотез о месте зарождения праиндоевропейского языка (в частности, называют такие регионы, как Восточная Европа, Передняя Азия, степные территории на стыке Европы и Азии).

Индоевропейская языковая семья — самая распространенная в мире. На относящихся к ней языках говорят более 2,5 млрд человек. Она включает современные славянскую, романскую, германскую, кельтскую, балтийскую, индоарийскую, иранскую (таджикскую), армянскую, греческую и албанскую языковые группы.

Многие древние индоевропейцы (индо-иранцы, например) были кочевниками и могли пасти свои стада на огромных пространствах, передавая свой язык местным племенам.

Славянские народы — это крупнейшая в Европе этноязыковая общность индоевропейского происхождения — славяне. Археологические данные указывают на формирование ранних славян в области между Верхним Днестром и бассейном левых притоков Среднего Днепра. В этом регионе найдены самые ранние памятники (III–IV вв.), признанные достоверно славянскими. Первые упоминания славян встречаются в византийских источниках VI в. Ретроспективно эти источники упоминают о славянах в IV в. Когда праславянская народность выделилась из общеиндоевропейской. По разным данным, это могло произойти в очень широком временном диапазоне — от II тыс. до н.э. до первых веков н.э. В результате миграций, войн и другого рода взаимодействий с соседними народами и племенами славянская языковая общность распалась на восточную, западную и южную. В России представлены преимущественно восточные славяне: русские, белорусы, украинцы. Русские при этом составляют абсолютное большинство населения Российской Федерации, украинцы являются третьим по численности народом страны.

Иранские народы — это иранская группа включает в себя не менее тридцати языков, на которых говорят десятки народов в том числе и таджики. Все языки иранской группы так или иначе восходят к древнеиранскому языку или группе диалектов, на которых говорили праиранские племена. Около 3–2,5 тыс. лет до н.э. диалекты иранской ветви начали отделяться от общего индоиранского корня. Праиранцы в эпоху общеиранского единства обитали на пространстве от современного Ирана до, вероятно, юга и юго-востока теперешней европейской части России. Языки персов и таджиков относятся к собственно персидско-таджикской подгруппе. Курдский язык — к курдской подгруппе. Пушту — язык афганцев-пуштунов — более близок к индийским языкам. Талышский язык восходит к азербайджанскому — иранскому языку, на котором говорили в Азербайджане до его захвата турками-сельджуками, после чего большая часть азербайджанцев перешла на турецкий язык, который сейчас и называют азербайджанским.[4,1]

Приведем примеры схожести русских и таджикских слов: мама-модар, папа-падар, брат-бародар, говядина- гов, говорить- гуфтан, пойти — по-по(детям говорят «тай-тай по-по меравем») и т.д.

Схожесть русских и таджикских пословиц

❖ Добрый сын — отцу награда, а худой печаль.	❖ Фарзанди нек-боги падар, фарзанди бад-доги падар.
❖ Вонзи сначала нож в себя - если не больно, тогда уж в другого.	❖ Ҳар чиро, ки ба худ намеписандӣ, ба дигарон низ написанд.
	❖ Олими бе амал - занбури бе асал.

❖ Знание без применения - туча без дождя.	❖ Аз як даст садо намебарояд.
❖ Одна рука хлопка не делает.	❖ Сухани ширин морро аз хонааш мебарорад.
❖ Сладкими речами и лаской сможешь и слона волоском тащить.	❖ Офтобро бо доман наметавон пушид.
❖ Солнце не закрыть одеялом.	❖ Аз гахвора то гур илм омуз.
❖ Век живи - век учись.	❖ Аз одами хапак тарс.
❖ В тихом омуте черти водятся.	❖ Такрор модари дониш.
❖ Повторенье - мать ученья.	❖ Катра - катра окибат дарё шавад. [5,1]
❖ Зёрнышко к зёрнышку - куча зерна будет. [6,1]	

Переводчики, преподаватели и студенты интересуются пословицами, так как используют их в повседневной жизни и встречаются с трудностями при переводе. Конечно, есть словари, но они не удовлетворяют пользователей и читателей. А в некоторых двуязычных словарях есть описания пословиц, но нам приходится трудно, так как мы должны работать сразу с несколькими словарями одновременно.

Русско-таджикский и таджикско-русский словарь пословиц будет настольной книгой переводчиков, лингвистов, преподавателей иностранных языков, журналистов, студентов и школьников, изучающих русский и таджикский языки. В этом словаре не только будут даны подробные описания пословиц, а также примеры, комментарии к ним, чтобы предотвратить совершение ошибок при переводе и придерживаться главной мысли текста.

Литература

1. Земский, А.М. Русский язык: В 2-х ч.: Ч. 1. Лексикология, стилистика и культура речи, фонетика, морфология./ А. М. Земский, С. Е. Крючков, М. В. Светлаев; Под ред. В. В. Виноградова. – 13-е изд., стереотип. – М.: Издательский центр «Академия» 2000. – 304 с.
2. Маслова В. Введение в лингвокультурологию. – М., Наследие, 1997. – 186 с.
3. Ушаков, О.Д. Пословицы, поговорки и крылатые выражения: словарики школьника. – СПб.: Издательский Дом «Литера», 2007. -96 с.

Интернет ресурсы:

4. https://ru.wikipedia.org/wiki/Индоевропейские_языки (Дата посещения 21.03.2025)
5. <https://ru.m.wikiquote.org> - Таджикские пословицы. (Дата посещения 21.03.2025)
6. goldenwords.org - Русские пословицы. (Дата посещения 21.03.2025)

Нурмаҳмадов Замир Мирмаҳмадович

муаллими калони кафедраи иқтисодиёти ҷаҳон ва муносибатҳои байналмималии факултети МИБ, ҳуқуқ ва гумруки Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон, ш.

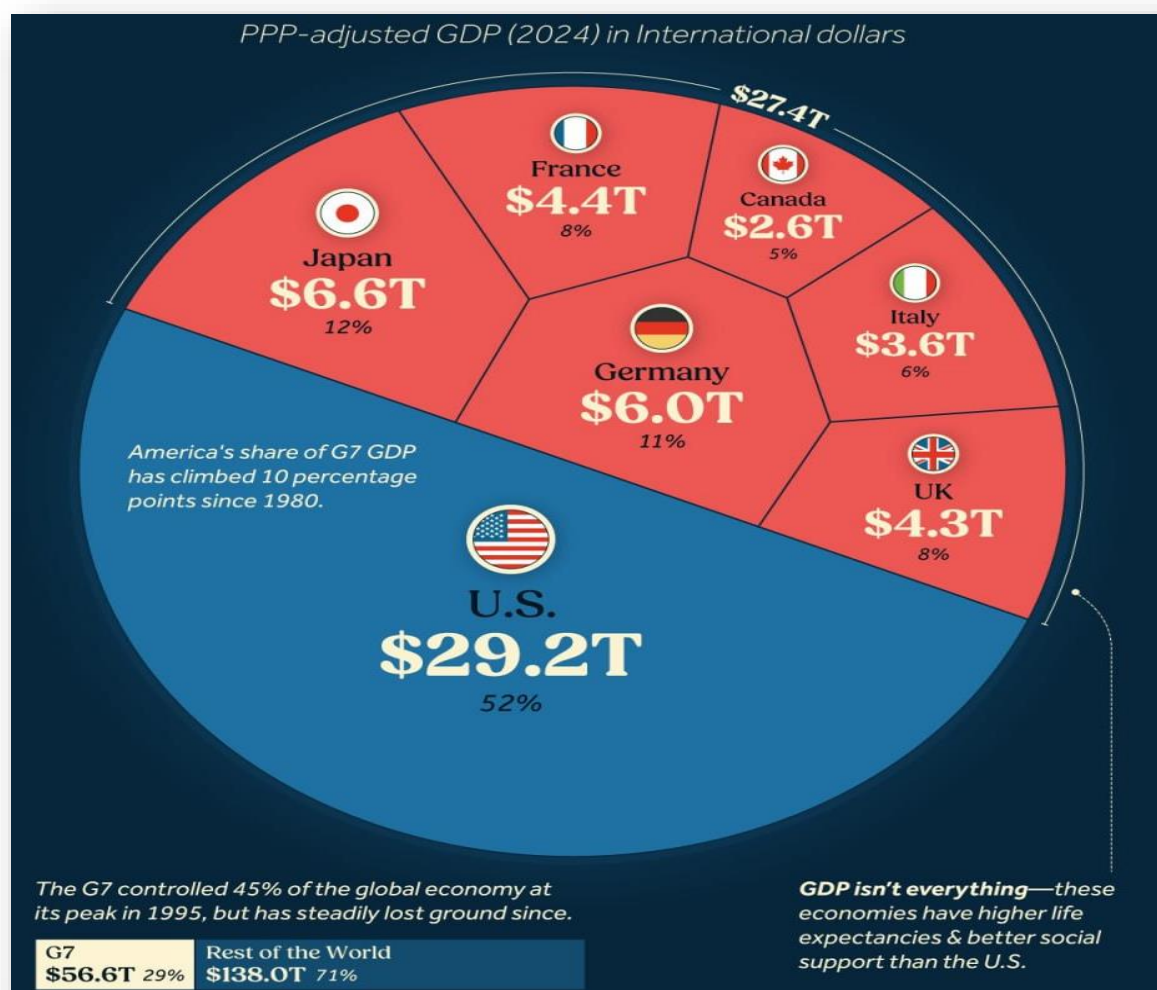
Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, к. Дехоти ½,
тел: (+992) 901111734, E-mail: zamir_1tj@mail.ru

G7 VA TAЪСИРИ ОН БА ИҚТИСОДИЁТИ ҶАҲОНӢ АННОТАТСИЯ

Мақолаи мазкур ба таҳлили таъсири гурӯҳи G7 ба равандҳои иқтисодиёти ҷаҳонӣ бахшида шудааст. Муаллиф кӯшиш намудааст, ки нақши ин гурӯҳро дар шаклирии сиёсатҳои молиявӣ, савдо ва рушди устувор баён намояд. Дар мақола равандҳои геоиқтисодӣ, ҳамкориҳои байналхалқӣ ва таъсири қарорҳои қабулнамудаи G7 ба кишварҳои рӯ ба рушд баррасӣ мешаванд.

Давлатҳои G7 тавассути муассисаҳои байналмилалӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон кумак мерасонанд: Бонки Ҷаҳонӣ ва Хазионаи Байналмилалӣ Асдор (IMF) - кишварҳои G7 сахмияҳои калон доранд ва дар таҳияи стратегияи кӯмак ба Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши муҳим мебозанд. Масалан, дар давраи пандемияи COVID-19, Ҷумҳурии Тоҷикистон аз IMF зиёда аз 189 миллион доллари ИМА кумак гирифт, ки бо дастгирии давлатҳои G7 сурат гирифт⁹¹.

Инчунин Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳайси ҳамсоии Афғонистон дар маркази таваҷҷуҳи кишварҳои G7 қарор дорад: Британияи Кабир ва ИМА бо ниҳодҳои амниятии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мубориза бо терроризм ва қочоқи маводи мухаддир ҳамкорӣ мекунанд.

Расми 2 – Маҷмӯи маҳсулоти дохилаи кишварҳои аъзои гурӯҳи G7 дар соли 2024⁹²

Барномаи BOMCA (Border Management in Central Asia), ки аз ҷониби Иттиҳоди Аврупо бо дастгирии аъзои G7 маблағгузорӣ мешавад, барои баланд бардоштани қобилияти сарҳадбонҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон кумак мерасонад.

⁹¹ International Monetary Fund. (2020). IMF Executive Board Approves a US\$189.5 Million Disbursement to the Republic of Tajikistan to Address the COVID-19 Pandemic. Retrieved from <https://www.imf.org/en/News/Articles/2020/05/06/pr20190-tajikistan-imf-executive-board-approves-disbursement-to-address-covid19>

⁹² The Economist, International Monetary Fund (2024)

Агентии рушди байналмилалии ИМА (USAID) ва GIZ (Олмон) дар бахшҳои тандурустӣ, маориф ва рушди деҳот фаъоланд.

GIZ (Олмон) ва USAID дар татбиқи барномаҳои мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлим, идораи захираҳои обӣ ва рушди барқарор иштирок мекунанд.

Барномаи «Climate Adaptation and Mitigation Program for Central Asia» ба Тоҷикистон имконият медиҳад, ки лоиҳаҳои гидроэнергетикӣ ва экологиро бо кумакҳои техникӣ ва молиявии кишварҳои G7 амалӣ созад.

Стипендияҳо ва табодули донишҷӯён бо кишварҳои G7, аз ҷумла DAAD (Олмон), Fulbright (ИМА) ва Chevening (Британия) барои таҳкими нерӯи зеҳнии Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат мекунанд.

Бо дарназардошти хуруҷи нерӯҳои НАТО аз Афғонистон, кишварҳои G7 ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун шарикҳои муҳими амниятӣ менигаранд.

Дар оянда, ҳамкорӣ метавонад дар шакли зерини рушд ёбад:

- ✓ Низоми муштараки мониторинги сарҳадот
- ✓ Кӯмак ба ислоҳоти низоми ҳуқуқӣ ва судӣ
- ✓ Платформаҳои электронии мубодилаи иттилоот

Тавре маълум аст, Ҷумҳурии Тоҷикистон бо захираҳои бузурги обӣ метавонад як шарикҳои муҳим дар барномаҳои "энергияи сабз" бошад. G7, ки ба рушди энергетикаи устувор авлавият медиҳад, метавонад:

- ✓ Лоиҳаҳои сохтмони неруғоҳҳои барқии хурдро маблағгузорӣ кунад.
- ✓ Инфрасохтори интиқоли барқро рушд диҳад.
- ✓ Ба содироти "энергияи сабз" аз Тоҷикистон ба дигар кишварҳо кумак намояд.

Кишварҳои G7 метавонанд дар соҳаҳои зерин Ҷумҳурии Тоҷикистонро дастгирӣ кунанд:

- Рушди ҳукумати электронии рақамӣ (e-Government)
- Баланд бардоштани саводнокии рақамӣ
- Ҷалби сармоя ба стартапҳои технологияи Тоҷикистон

Ин гурӯҳ сиёсати байналмилалиро дар бахшҳои молия, савдо, муҳити зист ва технология шакл медиҳад. Новобаста аз мушкилот, G7 омили асосии рушди иқтисодии ҷаҳонӣ боқӣ мемонад.

Ҳарчанд Ҷумҳурии Тоҷикистон узви расмии G7 нест, равобитаи ғайримустақим ва барномаҳои ҳамкорӣ нишон медиҳанд, ки ин гурӯҳ дар рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва амниятии кишвар таъсири калон дорад. Дар заминаи тағйироти глобалӣ ва геополитикӣ, имкониятҳои нави ҳамкорӣ дар самтҳои амният, экология ва рақамикунӣ пешбинӣ мешаванд.

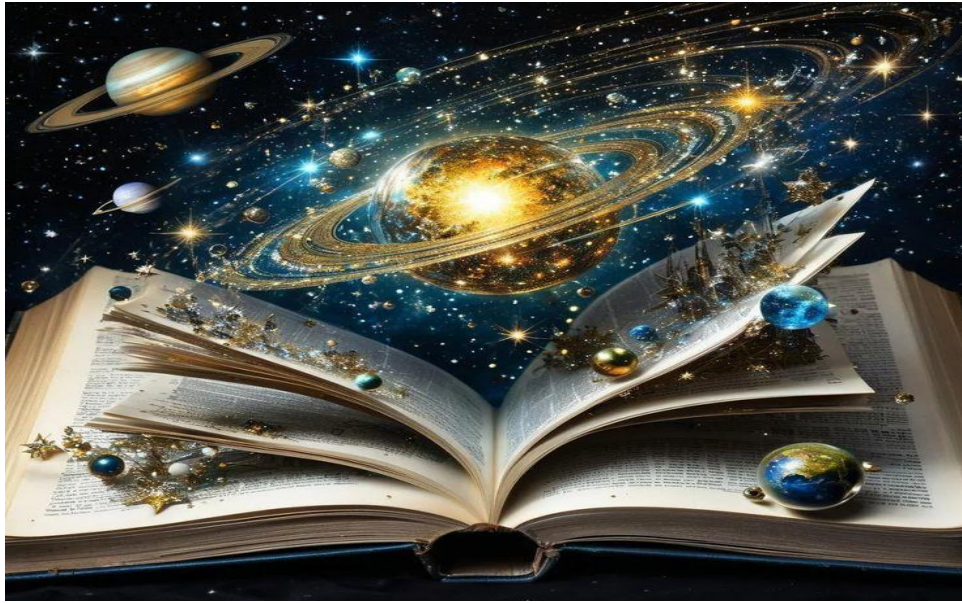
Бо дарназардошти гуфтаҳои боло аз дидгоҳи илмӣ, гурӯҳи G7 ҳамчун як механизми ғайрирасмии танзими иқтисодии ҷаҳонӣ метавонад дар таҳкими ҳамкорӣ байналмилалӣ ва рушди устувори иқтисодӣ нақши муассир бозад. Бо таваҷҷуҳ ба таҳлилҳои иқтисодшиносон, натиҷаҳои фаъолияти гурӯҳ дар қоғоз додани таъсири бӯҳронҳои молиявӣ ва тақвияти бозорҳои молиявӣ назаррас мебошанд. Амалияи нишон медиҳад, ки дар доираи G7 роҳандозии сиёсати иқтисодӣ дар асоси таҳлилҳои мутавозин ва омили муқоисавӣ мусоидат ба эҷоди муҳити устувори иқтисодӣ дар сатҳи ҷаҳонӣ мекунад. Ин гуна бардоштҳо дар таҳқиқоти Бонки Ҷаҳонӣ, Хазионаи Байналмилалӣ Асбӯр ва Созмони Ҳамкории Иқтисодӣ ва Рушд низ таъйид шудаанд.

Ҳамин тариқ гурӯҳи G7 дар шароити мураккаби иқтисодии ҷаҳонӣ яке аз абзорҳои муҳим барои ҷамоаи ғайримустақим сиёсати иқтисодӣ боқӣ мемонад. Бо вучуди танқидҳо, он дар таҳияи ҳадафҳои рушди устувор, танзими бозорҳо ва воқуниш ба бӯҳронҳои нақши муҳим мебозад. Бо назардошти равандҳои ҷорӣ, зарурати ислоҳоти сохтори G7 ва фарогирии бештари кишварҳои рӯ ба рушд бояд назар бошад.

Адабиёти истифодашуда

1. G7 Official Website — <https://www.g7germany.de>
2. IMF Reports on Global Financial Stability, 2023-2024.

3. International Monetary Fund. (2020). IMF Executive Board Approves a US\$189.5 Million Disbursement to the Republic of Tajikistan to Address the COVID-19 Pandemic. Retrieved from <https://www.imf.org/en/News/Articles/2020/05/06/pr20190-tajikistan-imf-executive-board-approves-disbursement-to-address-covid19>
4. Nye, J. (2021). Understanding International Conflicts. Longman Publishing.
5. OECD Economic Outlook, Volume 2023 Issue 2.
6. The Economist, International Monetary Fund (2024)
7. World Bank. Global Economic Prospects, 2024.
8. Мелвилл Дж. «Геоэкономика и мировая политика», Москва, 2020.
9. Рустамзода Ф.М., Пулатова Ш.Б., Ховазода Д.Х., Амонов С.С., Нурмахмадов З.М. «Иқтисоди мамлакатҳои мутараққӣ», Душанбе, 2024.

Конференсияи илмию назариявии омӯзгорон бахшида ба солҳои 2025-2030 “Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия” дар доираи “Ҳафтаи илм дар Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон”. Душанбе, 21-26 апрели соли 2025/Дар таҳрири доктори илмҳои техникӣ, профессор Х.Х. Назарзода, номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсент Ҷ.Н. Машокиров, номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсент З.С. Султонов, номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсент Амонов С.С. ва мутахассиси раёсати илм ва инноватсия Тагаева М.Р. – Душанбе: «ДДТТ», 2025. – 428 с.

Преподавательская научно-теоретическая конференция, посвященная 2025-2030 годам «Годам развития цифровой экономики и инноваций» в рамках «Недели науки в Таджикском государственном университете коммерции». Душанбе, 21-26 апреля 2025г./ Под редакцией доктора технических наук, профессора Х.Х. Назарзода, кандидата экономических наук, доцента Дж.Н.Машокирова, кандидата экономических наук, доцента З.С.Султонова, кандидата экономических наук, доцента Амонова С.С., и специалиста управления науки и инновации Тагаевой М.Р.– Душанбе: «ДДТТ», 2025. – 428 с.

Матни маърузаҳо дар шакли асл нашр шудаанд ва барои мазмун ва аслияти онҳо масъулият ба зиммаи муаллифон мебошад.

Тексты статьи публикуются в оригинальном виде, ответственность за их содержание и оригинальность несут авторы.

РАЁСАТИ ИЛМ ВА ИННОВАТСИЯ УПРАВЛЕНИЕ НАУКИ И ИННОВАЦИИ

Таджикский государственный университет коммерции
Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон
734061, ш. Душанбе к. Деҳотӣ 1/2

